ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

110269

Bülent YILMAZ

110269

CELAYİRLİLER

KABİLE-DEVLET

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Enver KONUKÇU

ERZURUM-2002

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma Tarih Anabilim Dalının Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Danışman / Jüri

Jüri: Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE

Jüri: Prof. Dr. Selçuk GÜNAY

Jüri: Y.Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

Mehmet TEZCAN

Jüri: Y.Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 23/10/2002

Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET VIII
ABSTRACT IX
ÖNSÖZ ..... X-XI
TRANSKRİPSİYON ve KISALTMALAR XII
BİBLİYOGRAFYA VE KAYNAKLAR ..... XIII-XLII

BİRİNCİ BÖLÜM

1.CELAYİRLİLER

1.1. Celayir Kabilesi
1.1.1. Kaynak ve araştırmalarda Celayir adının yazılışı 1-2
1.1.2. Celayir adının menşei ve anlamı 2-5
1.1.3. Celayir kabilesinin soy kökeni ve oymakları 5-8
1.1.4. Celayir kabilesinin Batı Asya'ya göç etmeden önceki yurtları 8-10

1.2. Cengiz Han Hanedanının Emri Altındaki Celayir Kabilesinin Durumu Ve Bu Kabileden Yetişen Askeri-Siyasi Şahsiyetler
1.2.1.Cengiz Han Dönemi 10-12
1.2.1.1. Kaçi'un- Karakay-Karalday 12
1.2.1.2. Okay Kalaca- Karaçu 12
1.2.1.3. Mukalı Kuyang (Mukuli) 12-15
1.2.1.4. Cepke Noyan 15
1.2.1.5. Şuo-a 15
1.2.1.6. Nokay 15
1.2.1.7. Buka 15-16
1.2.1.8. Toylasun 16
1.2.1.9. Burğul Noyan 16
1.2.1.10. Kutukdur ve Kutuktu Noyan 16
1.2.1.11. Arğay (Arkai)Kasar ve Bala Çerbi Noyan 16-17
1.2.1.12. Cuci Tarmala 17-18
1.2.1.13. Cuci Tamaçi 18
1.2.1.14. Oladay (Oldur) Kurçi 19
1.2.1.15. Emir Kada'an 19
1.2.1.16. Celayirbay Bisuur 19
1.2.1.17. Ko ko çu 19
1.2.1.18. Sarukan 19
1.2.1.19. Emir Börke 19
1.2.2. Cengiz Han'ın Halefleri Dönemi
1.2.2.1. Buğul Kuyang 20
1.2.2.2. Ming-kassar (Meng-gussar) Noyan 20-21
1.2.2.3. Bo'orçu 21
1.2.2.4. Ulakay 21
1.2.2.5. Alakan 21

Sayfa No

1.2.2.6. Temurtay 21
1.2.2.7. Ağrukçi 21-22
1.2.2.8. Taycu 22
1.2.2.9. Bayan Badur 22
1.2.2.10. İlüge Noyan 22
1.2.2.11. İlçiday Noyan 23
1.2.2.12. Möke 23
1.2.2.13. Kuşun Noyan 23
1.2.2.14. Celayirtay 23
1.2.2.15. Bahadır Noyan 24
1.2.2.16. Hemtun Noyan 24
1.2.3. İlhanlılar Devleti Dönemi
1.2.3.1. Hülegü Han'ın Mengü Kağan tarafından Batı Asya'ya gönderilmesi
1.2.3.2. Celayir kabilesi ve beylerinin Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelişleri, İlhanlı Devleti'nin kuruluşundaki rolleri ve Anadolu'daki faaliyetleri 24-26
1.2.3.3. Nabşi Noyan 27-29
1.2.3.4. İlkan Noyan 29-34
1.2.3.5. Uruktu Noyan 34-36
1.2.3.6. Tuku Bitikçi Noyan 36-41
1.2.3.7. Sertak Noyan 41-42
1.2.3.8. Buka Çingsang 42-51
1.2.3.9. Emir Aruk 51-53
1.2.3.10. Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır 53-55
1.2.3.11. Emir Ucan 55
1.2.3.12. Tuğluk Karauna 55
1.2.3.13. Emir Zengi 55-56
1.2.3.14. Taycu 56
1.2.3.15. Şiktur Noyan 56-58
1.2.3.16. Hindukur Noyan 58-59
1.2.3.17. Kurumişi Noyan 59-60
1.2.3.18. Doladay Baverci 60
1.2.3.19. Akbuka Noyan 60-65
1.2.3.20. İyne (Eyne) Bey 65-66
1.2.3.21. İltimur Noyan 66-67
1.2.3.22. Baltu Noyan 67-71
1.2.3.23. İkbâl Noyan 71-72
1.2.3.24. Emir Hüseyin Küregen 72-77

İKİNCİ BÖLÜM

2. Celayiroğulları Devleti Tarihi
2.1. Emir Şeyh Hasan Bozorg
2.1.1. Adı – Doğumu – Soy kütüğü 81-82
2.1.2. Bağdat Hatun olayı 82-86
2.1.3. Eyalet valisi ünvanı ile Anadolu'ya gönderilmesi 86-88

Sayfa No

2.1.4. Ebu Said Bahadır Han'ın ve Bağdat Hatun'un ölümü..... 88
2.1.5. İlhanlı Devleti'nin Parçalanması..... 87-89
2.1.6. Arpagaun'un (Arpa Han) ilhan ilan edilmesi ve Şeyh..... Hasan Celayir'in Saltanat mücadeleleri 89-91
2.1.7. Musa Han'ın ilhan olması ve Ali Padişah-Şeyh Hasan Celayir mücadelesi..... 91-93
2.1.8. Celayirli Şeyh Hasan'ın Muhammed Han'ı Resmen ilhan ilan etmesi..... 93-95
2.1.9. Toğatimur Han- Celayirli Emir Şeyh Hasan saltanat ..... mücadeleleri..... 95-98
2.1.10. Çupanlı Küçük Şeyh Hasan'ın ortaya çıkışı ve Yalancı .... Timurtaş olayı..... 98-100
2.1.11. Şehzade Satı Beg Hatun'un ilhanlığı..... 100-101
2.1.12. Celayirli Emir Şeyh Hasan'ın Toğatimur Han'ı ilhan ilan etmesi..... 101-103
2.1.13. Celayirli Emir Şeyh Hasan'ın Şah Cihan Timur'u ilhan ilan etmesi..... 103-107
2.1.14. Celayiroğulları Devleti'nin kuruluşu..... 107-108
2.1.15. Celayirli Şeh Hasan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden ..... sonraki durumu..... 108-112
2.1.16. Celayirli Şeyh Hasan'ın Anadolu Eyalet Naibi Emir..... Eretna'nın durumu..... 112-114
2.1.17. Çupanlı (Küçük) Emir Şeyh Hasan'ın öldürülmesi..... 114-116
2.1.18. Melik Eşref devrinde Çupanlı – Celayirli mücadeleleri..... 116-119
2.1.19. Celayirli Emir Şeyh Hasan'ın ölümü..... 119-121
2.1.20. Dilşad Hatun..... 121-122

2.2. Sultan Uveys Bahadır Han
2.2.1. Adı-Nesebi-Doğumu..... 123
2.2.2. Celayirli Devleti'nin tahtına çıkışı..... 123-125
2.2.3. Tebriz'in fethi..... 125-129
2.2.4. Ahlat'ın yeniden Celayirli Devleti'ne bağlanması..... 129-131
2.2.5. Şiraz'ın fethi ve Muzafferoğulları Devleti'nin Celayirlilere bağlanması..... 131-135
2.2.6. Bağdad İsyanı..... 135-137
2.2.7. Tikrit, Musul ve Muş'un Fethi- Kara Koyunlular'ın Celayir- lilere bağlanması..... 137-138
2.2.8. Şirvan'ın fethi..... 138-139
2.2.9. Celayirli Muzafferi ilişkilerinin yeniden başlaması ve Şah Mahmud Muzafferi'nin Yeniden Celayirli Devleti'ne tabi oluşu. 139-143
2.2.10. Rey'in fethi..... 143-144
2.2.11. Sultan Uveys Bahadır Han'ın ölümü..... 145-155

2.3. Sultan Hüseyin Bahadır Han
2.3.1. Sultan Hüseyin'in tahta çıkışı..... 156-157
2.3.2. Tebriz'in Şah Şüca tarafından işgali..... 157-161
2.3.3. Kara Koyunlular'ın yeniden Celayirli Devleti'ne bağlanmaları. 161-162
2.3.4. Rey'in işgali..... 163

		Sayfa No
2.3.5.	Azerbaycan Emirleri'nin Adil Ağa'ya karşı ayaklanmaları.	163-166
2.3.6.	Şehzade Şeyh Ali'nin isyanı	166-171
2.3.7.	Şah Şüca Muzafferi'nin Sultaniye'ye saldırması	171-173
2.3.8.	Rey'in Emir Veli tarafından işgali	173-175
2.3.9.	Sultan Hüseyin'in öldürülmesi	175-177
2.4. Sultan Ahmed Celayir		
2.4.1.	Sultan Ahmed'in saltanat tahtına oturması	178-180
2.4.2.	Şehzade Şeyh Ali'nin isyanı	180-181
2.4.3.	Adil Ağa-Sultan Ahmed Celayir hakimiyet mücadeleleri	181-187
2.4.4.	Sultan Ahmed Celayir'in Sultaniye'yi Fethi	187-188
2.4.5.	Sultaniye'nin Timurlular tarafından fethi	188-191
2.4.6.	Toktamış Han'ın Azerbaycan'ı istilası	191-192
2.4.7.	Tebriz'in Adil Ağa tarafından işgali	192-194
2.4.8.	Timur'un Birinci İran Seferi ve Adil Ağa'nın katli	194-198
2.4.9.	Timur'un İkinci İran Seferi ve Bağdad'ın birinci kez fethi	198-205
2.4.10.	Alancuk Kalesi'nin Timurlular tarafından fethi	205-206
2.4.11.	Sultan Ahmed Celayir'in Mısır Memlukluları'na Sığınması	206-209
2.4.12.	Timur'un Yedi Yıllık İran Yürüyüşü	209
2.4.13.	Sultan Ahmed Celayir'in Osmanlı Devleti'ne sığınması.	210-214
2.4.14.	Bağdad'ın Timur tarafından ikinci kez fethi (Bağdad Katliamı).	214-215
2.4.15.	Sultan Ahmed Celayir'in yeniden Bağdad'ı ele geçirmesi.	215-216
2.4.16.	Yıldırım Bayezid-Timur ilişkileri ve Ankara Savaşı	216-218
2.4.17.	Sultan Ahmed Celayir'in Mısır Memluklu Sultanı Melik Ferec'e sığınması	218-220
2.4.18.	Sultan Ahmed Celayir'in Bağdad'a dönerek tekrar saltanat tahtına oturması	220
2.4.19.	Tebriz'in Fethi	221
2.4.20.	Mirza Ebubekir'in Tebriz'i işgali	211-222
2.4.21.	Kara Koyunlu Kara Yusuf – Sultan Ahmed Celayir ilişkileri.	222-227
2.4.22.	Sultan Ahmed Celayir'in Tebriz'i yeniden fethi	227-228
2.4.23.	Sultan Ahmed Celayir'in öldürülmesi ve Celayirli Devleti'nin yıkılışı	228-237
2.5. Sultan Şah Veled- Sultan Tendu Hatun		238-243
2.6. Sultan Şah Şahmud		243
2.7. Sultan Üveys II		243-246
2.8. Şah Muhammed b. Şah Veled		246
2.9. Sultan Hüseyin II		247

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.Kültür-Medeniyet

3.1.Celayirlilerde Kültür Ve Medeniyet

3.1.1.	Toplum sınıfları ve sosyal hayat	248-252
3.1.2.	Tacikleşme	252-254
3.1.3.	Sanayi ve Ticaret	254-258

Sayfa No

3.1.3.1. Ticari meslekler ve teşkilatlar 258
3.1.3.2. Meliku't-tüccar 258
3.1.3.3. Tatağavul 259
3.1.4.4. Kervan Konutonu (Karvansalar) 259
3.1.5. Ticaret yolları 259-260
3.1.6. Din 260-262
3.1.6.1. Dini azınlıklar 262-263
3.1.6.2. Mezhepler 263-264
3.1.7. Dini meslekler 264
3.1.7.1. Tasavvuf ve tarikat şeyhleri- şeyhu'l-islamlar 264-268
3.1.7.2. İmam 268
3.1.7.3. Hatip 268
3.1.7.4. Müezzin 268
3.1.7.5. Hac Emiri 268-269
3.1.8. Eğitim ve bilim 269-270
3.1.8.1. Medreseler 270-273
3.1.8.2. Müderrisler 273
3.1.8.3. Mu'id 273
3.1.8.4. Sağlık 273
3.1.8.5. Sa'ûr 273-274
3.2. Saltanat Hanedanı 274
3.2.1. Hükümdar 274-279
3.2.2. Hatunlar 279-280
3.2.3. Şehzadeler 280-282
3.2.4. Yas ve taziye merasimleri 282
3.3. Ordu 283-284
3.3.1. Beylerbeyi 284-285
3.3.2. Ulus Emirliği (Emaret-i Ulus) 285
3.3.3. Ülke Emirliği(Emaret-i Ulka) 285-286
3.3.4. Tümen Emirliği (Emaret-i Tuman) 286
3.3.5. Bin Emirliği (Emaret-i Hezare) 286
3.3.6. Yüz Emirliği (Emaret-i Sedeh) 286-287
3.3.7. On Emirliği (Emaret-i Dehe) 287
3.3.8. Ordu Bukavulu (Bukavul-i Leşker) 287
3.3.9. Ordugahlar ve Ordular Yasavulu 287-288
3.3.10. Yurt ve Yurtçi 288-289
3.3.11. Silahlar 289-290
3.4. İdari Teşkilat 290-291
3.4.1. Saltanat Divanı (Divan-ı Salanat- Divan-ı Âli) 291
3.4.1.1. Saltanat Naibliği 292
3.4.1.2. Saltanat Divanı'nın gelir ve giderleri 292
3.4.1.3. Divan hazineleri 292-293
3.4.2. Büyük Divan (Divan-ı Bozorg- Divan-ı Kebir) 293
3.4.2.1. Vezirlik 293-294
3.4.2.2. Vezir Naipliği (Niyâbet-i Vezâret) 294

Sayfa No

3.4.2.3. Ülke Genel Hakemi 294
3.4.2.4. Divan Malları Emini 294-295
3.4.2.5. Vilayetler Kalemliği 295
3.4.2.6. Tamğa (Gümrük) İdaresi 295
3.4.2.7. Muhtesib 295
3.4.2.8. Defterler 295
3.4.2.9. Divan Askeri Teşkilatı 295
3.4.2.9.1. Şahnelik 295-296
3.4.2.9.2. Bekçiler Emiri 296
3.4.2.9.3. Bularğuçi 296
3.4.2.10. Büyük Divan'ın gelirleri 296
3.4.2.10.1. Eyalet vergi gelirleri 296-297
3.4.2.10.2. Tamğa Vergisi gelirleri 297
3.4.2.11. Maaşlar 297
3.4.2.11.1. Edrar 297
3.4.2.11.2. Mukassa 297
3.4.2.11.3. Edrar ile Mukassa 297-305
3.4.2.11.4. Maişet 305
3.4.2.11.5. Mersumat 306
3.4.2.11.6. İktalar 306-308
3.4.2.11.7. Suyurğal 308-309
3.4.2.12. Hakimler ve eyaletlerin idaresi 309-310
3.4.2.12.1. Emanet 311
3.4.2.12.2. Zıman ve Mukataa 311
3.4.2.12.3. Tamğa Hakimliği 311
3.4.2.12.4. Zirai Eyalet Hakimliği 311-312
3.5. Mali Teşkilat
3.5.1. Divan-ı İstifa 312
3.5.1.1. Mustevfi-yi Memalik 312-313
3.5.1.2. Vilayet Nazırı 313
3.5.1.3. Tàdil-i Kanun 313
3.5.1.4. Vergi Tahsildarları 313-314
3.5.2. Defterler (Defatir) 314
3.5.2.1. Ruznameçe 314-315
3.5.2.2. Avarece 315
3.5.3. Haraçlar-Vergiler (Tevcihat-Avariz ve Maliyat) 315-316
3.5.3.1. Bâc 316-317
3.5.3.2. Mevaşi Ve Kupcur 317
3.5.3.3. Vergi Tahsildarları Vergisi 317
3.5.3.4. Ölçü Ve Tahmin Vergisi (Maliyat-i Hezr Ve Tahmin) ... 317
3.5.3.5. Ağnam Vergisi (Maliyat-i Ağnam) 317-318
3.5.3.6. Dükkan ve Pazarlar Vergisi 318
3.5.3.7. Tamğa(Gümrük) Vergisi 318
3.5.3.8. Köle Ticaret Vergisi 318
3.5.3.9. Cizye Vergisi 318
3.5.3.10. Zekatlar 318-319

Sayfa No

3.5.3.11.Tahfif 319
3.5.3.12.Muafiyet 319-329
3.5.4. Para 329
3.5.4.1. Darphaneler ve Ayârlar Hakimi 329-330
3.5.4.2. Ayarlar- ölçüler ve sikkeler 330-334
3.5.4.2.1. Büyük Şeyh Hasan devri sikkeleri 334-339
3.5.4.2.2. Sultan Üveys Bahadır Han devri sikkeleri 340-352
3.5.4.2.3. Sultan Hüseyin Bahadır Han devri sikkeleri 352-358
3.5.4.2.4. Sultan Ahmed Bahadır Han devri sikkeleri 358-369
3.5.4.2.5. Sultan Veled devri sikkeleri 369-370
3.6. Adalet Teşkilatı 371
3.6.1. Yargı 371-372
3.6.1.1. Yargı Emirliği 372
3.6.1.2. Bahşi 372
3.6.1.3. Heylhane Kadısı 373
3.6.2. Kaza Divanı 373
3.6.2.1. Başkadı 373
3.6.2.2. Vakıflar Hakimi 374
3.6.2.3. Başkadı Naibi ve Vakıflar Genel Hakimi 374
3.6.2.4. Kadı 374-375
3.6.2.5. Divan Katibi 375
3.6.2.6. Divan Emini 375
3.6.2.7. Hacac ve Kabalat Mübevvibi 375
3.6.2.8. Zekat Amili 375
3.6.2.9. Beytülmal İdaresi 376
3.6.3. Vakıflar 376-381
3.7. Divan-I İnşa 381-382
3.7.1. Münşiyu'l-memâlik 382
3.8. Divan-I Eşraf 383
3.9. Uluğ Bitikçi-yi Memalik 383-384
3.10. Güzel Sanatlar 384-386
3.10.1. Resim ve minyatür 386
3.10.2. Celayirli Minyatür Ekolü ve eserleri 386-392
3.10.3. Celayirli Minyatür Ekolü'nün önde gelen şahsiyetleri 392-394
3.11. Hat 394
3.11.1. Celayirliler devrinde geliştirilen yeni hat türleri 394-395
3.11.2. Celayirli devrinin ünlü hattatları ve eserleri 395-398
3.12. Musiki 398-400
3.13. Hatemcilik 400-401
3.14. Metal mücevher işlemeciliği 401-402
3.15. Altın ve gümüş işlemeciliği 402-403
3.16. Bayındırlık ve mimari 403-407
3.17. Celayirli Devri Mimari Eserleri 407-412
SONUÇ 413-414
EKLER 415
ÖZGEÇMİŞ 416

ÖZET

DOKTORA TEZİ

CELAYİRLİLER

Bülent YILMAZ

Danışman: Prof. Dr. Enver KONUKÇU

Yıl: 2002 Sayfa: 457

Jüri: Prof. Dr. Enver KONUKÇU
.....
.....
.....
.....

Çalışma konumuz, miladi VI-VII. asırlarda çok sayıda şubeye bölünmüş bir halde Moğolistan'ın doğusunda, Onon ve Kerulen Nehri kıyıları ile Baykal Gölü arasında kalan bölgelerde dağınık ve göçebe bir halde yaşayan, 603/1206 tarihinden itibaren Cengiz Han'ın emri altına giren ve ilk önce onun büyük bir imparatorluk kurmasında, daha sonra da 1253 yılında Hülegü Han ile birlikte Batı Asya'ya göç ederek İlhanlılar Devleti'nin kurulmasından yıkılmasına kadarki süreçte önemli roller oynayan, İlhanlıların yıkılmasından sonra ise onların mirasçısı olarak toprakları üzerinde yeni bir devlet kurarak başta İran olmak üzere, Anadolu'nun bir kısmı, Azerbaycan ve Gürcistan ile bugünkü Irak ve Ermenistan coğrafyalarında yaklaşık bir asır hüküm süren Celayir Kabilesi ve Devleti'nin tarihidir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Celayir kabilesinin devlet oluncaya kadar geçirdiği süreç, bu kabileden yetişen önemli şahsiyetler ve bu şahsiyetlerin Moğol İmparatorluğu ile İlhanlılar Devleti içinde oynadıkları roller anlatılmıştır.

İkinci bölüm, Ebu Said Bahadır Han devrinden itibaren İlhanlılar Devleti içinde önemli rol oynayan ve daha sonra 740/1339-1340 yılında bağımsız Celayiroğulları Devleti'nin temelini atan Büyük Şeyh Hasan'dan başlayarak 836/1432-1433 yılında son Celayirli sultanı Sultan Hüseyin b. Alaüddevle'nin öldürülmesi ile resmen yıkılan Celayirli Devleti'nin yaklaşık bir asırlık siyasi tarihine ayrılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Celayirli Devleti'ndeki saray, devlet teşkilatı, ordu ve onların hüküm sürdüğü dönem ve coğrafyadaki kültür ve medeniyet konularına yer verilmiştir.

Günümüze kadar Türkiye'de ve Avrupa'da, İlhanlı ve Timurlu Devletleri arasında, sözü edilen coğrafyalarda hüküm süren Celayirliler Devleti'nin tarihi hakkında kaydadeğer bir çalışma yapılmamış, İran'da yapılan tek bir çalışma ise çoğu yerde eksik kalmış ya da eserin yazarının İranlılık ve Şiilik taassubunda kalması nedeniyle bilimsel araştırma metotlarından uzaklaşılmıştır. İlim dünyasına sunulan bu eserle Türk tarihinin detaylarıyla açıklığa kavuşturulmamış olan bahsekonu bir asırlık diliminin ortaya konulması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Ph. D. THESIS

JALAYIRIDS

Bülent YILMAZ

Supervisor: Prof. Dr. Enver KONUKÇU

Year: 2002 Page: 457

Jury: Prof. Dr. Enver KONUKÇU
.....
.....
.....
.....

Our subject is the history of Jalayir tribe and state who had lived spreading into various broinches scatteredly and nomadly among the areas of East Mongolia, the coast of the river Onon and Kerulen and Lake Baikal in VI-VII centuries. Jalayir tribe had been under Chinggis Khan's authority since 603/1206. The Jalayirids had great contributions in Chinggis Khan's establishing a great empire and they helped a great deal immigrating to West Asia with Hulegu Khan in 1253, in the period of the establishment of Ilkhans until the time they were collapsed. After the Ilkhan's collapse, they had set up a new state on the same area as the inheritors of the Ilkhanids. They had reigned approxiamently for a century in Iran, part of Anatolia, Azerbaijan, Georgia, and today's Iraq and Armenia.

Our study includes 3 main parts. In the first part the period which the Jalayir tribe had until they became a state, the important persons who had grown up in that tribe and the roles those important people played for the Mongolian Emporer and Ilkhanids State are given.

Second part starts with Sheikh Hasan the Great who had played an important part for the Ilkhans and who then estabilished the roots of the independent Jalayirids State in 740/1339-1340

It ends with having a closer look to a nearly century-lasted political history of Jalayirids State which was offically collapsed with murder of the last of Jalayir's sultan Hussein b.Alaüddevle in 836/1432-1433.

As for the third part, the palaca, the goverment, the army and the culture of Jalayirid's State and the period they had reigned are brought about.

Up to present no significant investigation has been done about the Jalayirids State which had reigned in the given areas between Ilkhanids and Timurids States neither Turkey nor Europe. There has been one in Iran; however it lacks in many parts or it's presented to the science world, it's aimed that a period as long as a century that hasn't been revealed enough with the details of Turkish history would be brought into light.

ÖNSÖZ

Miladi VI-VII. asırlarda çok sayıda şubeye bölünmüş bir halde Moğolistan'ın doğusunda, Onon ve Keralen (Keluren-Kerulan) Nehri kıyıları ile Baykal Gölü arasında kalan bölgelerde dağınık ve göçebe bir halde yaşayan ve o dönemde çoğunluğu Uygurlara tabi olan Celayir kabilesi, 603/1206 tarihinde çok sayıda Moğol kabilesi tarafından "*Ulu Hakan*" ilan edilmesinin ardından gerek siyasi gerekse coğrafi bakımlardan dünya tarihinin en büyük imparatorluklarından birini kuran Cengiz Han'ın emri altına girmiş ve onun başarılarında bu kabileden çıkan çok sayıda kimse önemli roller oynamışlardır.

Gerek Cengiz Han'ın sağlığında gerekse onun ölümünden sonra halefleri devrinde, Çin'den Türkistan'a bir çok sahaya yayılan Celayir kabilesi ve kabile reisleri gittikleri her yerde Cengiz Han'ın halefleri tarafından kurulan devletlerin kaderinde de etkili olmaya devam etmiş ve söz sahibi olmuşlardır.

Cengiz Han ailesinin emrine girmiş olan Celayirlilerden kalabalık bir grup ise Mengü Han zamanında 1253 m. tarihinde yine bir Moğol şehzadesi olan Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelmiş, bu kabile ileri gelenleri, onun buralardaki fetihlerinde ve devlet kurmasındaki rol oynamışlar ve tamamen Türk ve Moğol kabilelerine dayanan İlhanlılar Devleti'ni oluşturan en önemli unsurlardan biri, hatta en önde geleni olmuşlardır.

Bu süreç içinde İlhanlı sultanları ile akrabalık da kuran Celayir kabilesi mensupları, bütün ilhanlar devrinde gerek onların tahta çıkışları gerekse tahttan indirilişleri, ya da fetihlerinde önemli derecede etkili olmuşlar ve ender zamanlar hariç efendilerine her zaman sadık kalmışlardır.

Celayir kabilesinin ileri gelenleri VIII/XVI asır başlarından itibaren liyakatsiz ilhanların iş başına geçmesi ile yıkılmaya yüz tutan İlhanlılar Devleti'nin kargaşa içinde geçen son dönemlerinde de yine ön sırada olmuşlar, bu devletin yıkılmasından sonra ise onların mirasçısı olarak ortaya çıkmışlardır. Nihayetinde anne tarafından bir İlhanlı şehzadesi sayılan Celayirli Büyük Şeyh Hasan uzunca bir süre devam eden saltanat mücadelelerinin ardından 740/1339-1340 yılında, daha sonra İlhanlılar coğrafyasının merkezinde ve önemli bir bölümünde yaklaşık olarak bir asır hüküm sürecek olan Celayirli Devleti'ni kurmuştur.

İran başta olmak üzere Azerbaycan, Anadolu'nun bir bölümü, Irak, Gürcistan ve bugünkü Ermenistan'ın bir bölümünü (Ermeniyye) de içine alan geniş bir coğrafyada etkili olan Celayiroğulları Devleti, hakimiyet süresinin büyük bir bölümü savaşlar ve kargaşalar içinde geçmesine rağmen hicri sekizinci asrın sonlarında Timur'un İran'da görünmesine kadar geçen süreç içinde bu coğrafyada siyasi, askeri ve kültürel açılardan etkili olmuştur.

Celayirli sultanlarından Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Ahmed Celayir o sırada batı taraflarında büyümekte olan Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Timur'un ortaya çıkmasından sonra onun önünden kaçarak önce Memluklulara sonra da Osmanlılara sığınan Sultan Ahmd Celayir, Timur'a karşı Osmanlılarla ve Memluklarla ittifak kurma siyaseti gütmüş ancak bunda pek başarılı olamamış, Yıldırım Bayazid'in 804/1402 tarihinde Timurla yaptığı ve büyük bir mağlubiyet alarak Anadolu coğrafyasının uzun süreler kargaşa yaşamasına neden olan Ankara Savaşı'nın patlak vermesinde Kara Koyunlu Kara Yusuf ile birlikte önemli bir rol oynamıştır.

Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlılarla birlikte bütün hakimiyet alanı Timurluların eline geçen Celayirli Devleti, Timur'un ölümünden sonra yeniden toparlanmak için önemli gayretler sarfeden Sultan Ahmed Celayir'in 813/1410-1411 yılında Kara Koyunlu Kara Yusuf'a yenilerek öldürülmesinden sonra yıkılmış ve topraklarının Irak-ı Arab'da kalan çok az bir kısmı hariç tamamı Kara Koyunluların eline geçmiştir.

Celayiroğulları Devleti ve sultanları siyasi ve askeri önemlerinden ziyade şiir, edebiyat ve güzel sanatlara olan ilgileri, şair, edip, ve diğer sanatçılara verdikleri destekle meşhur olmuş ve tarihe geçmişlerdir.

İran'a gelmelerinden itibaren uzunca bir süre Orta Asya'daki örf ve adetlerini devam ettiren Celayirli kabilesi üyeleri, yerleşik hayata geçtikten sonra, zamanla İlhanlılarda ve daha önceki Türk topluluklarında olduğu gibi, bu coğrafyanın kültürünü benimseyerek önemli oranda Tacikleşmiş ya da bir başka deyimle İranlılaşmışlarsa da hakimiyet sürelerinin sonuna kadar Orta Asya kültürünü bu coğrafyada yaşatmayı başarmışlardır.

Çalışma konumuz olan bu eserle, İran'daki Türk-Moğol hakimiyeti döneminin yaklaşık bir asırlık tarihi ve bu dönemle ilgili olan karanlık noktalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez eserinin hazırlanmasında öncelikli olarak Celayirli Devleti hakkında bilgi veren divan ve seyahatnameler de dahil olmak üzere 55 Farsça ve Arapça kaynak esas alınmış, daha sonra, başta İran olmak üzere dünyanın muhtelif ülkelerinde yayınlanan çeşitli dillerdeki araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Gerek kaynaklarda gerekse araştırma eserlerinde karşılaşılan farklı bilgiler dipnotlarda belirtilmiştir. Araştırma eserlerinden faydalanılırken Celayirlilerle ilgili bilgi bulunan ancak akademik ve bilimsel kriterlere göre hazırlanmamış olan eserler dikkate alınmamış, sadece bu eserlerde geçen ve yanlış olduğu değerlendirilen noktalara gerekli görüldükçe dipnotlarda yer verilmiştir.

Başta çalışmanın hazırlanması ve tamamlanmasında her türlü yardım, destek ve kolaylığı sağlayan danışmanım ve saygıdeğer hocam Sayın Prof. Dr. Enver KONUKÇU olmak üzere, gerek kaynakların temininde gerekse diğer konularda desteklerini esirgemeyen Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün tüm Öğretim Üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

ERZURUM 2002 Bülent YILMAZ

TRANSKRİPSİYON VE KISALTMALAR

ث	s̱	ص	ṣ	خ	ḫ	ع	ʿ
ق	ḳ	ض	ḍ z	ظ	ẓ	غ	ğ
ذ	z	ج	ḥ	ط	ṭ		

1- Transkripsiyonda DİA'nın kullandığı sistem uygulanmıştır.
2- Türkçede sık kullanılan ve bilinen Arapça-Farsça isimler, sözcük ve terimler (Ali, Mustafa, Ahmed, Hasan, Hüseyin, kadı, vb. gibi) transkripsiyona dahil edilmemiştir.
3- Transkripsiyon sadece eser ve müellif adları ile Türkçede az bilinen Arapça-Farsça terkip ve terimler için uygulanmıştır.

ACE.	: Azerbaycan Cobet Ansiklopediası
AÜ. DTCF.TAD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih
	: Araştırmaları Dergisi
bak.	: Bakınız
c.	: Cilt
CAJ.	: Central Asiatic Journal
çev.	: Türkçeye çeviren
çev-neşr.	: Çevirip neşreden
der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DMBİ	: Dairetu'l-Ma`ârif-i Bozorg-i İslâmî
DMF	: Dâiretü'l-Ma`ârif-i Fârsî
EI	: Encyclopedia of Islam
h.	: Hicri-kameri
hş.	: Hicri-şemsi
haz.	: Hazırlayan
İ.Ü. Edb. Fak.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
KM	: Konya Mecmuası
m.	: Miladi
neşr.	: Neşreden
Red.	: Redaktör
s.	: Sayfa
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
TM	: Türkiyat Mecmuası
vr.	: Varak
yay.	: Yayınlayan

BİBLİYOGRAFYA

Abbasî, Muhammed, bak. Yezdî, Zafernâme

Âbrû, Lutfullah Hâfiz, Zeyl-i Câmiu't-tevârîḫ-i Reşîdî, neşr. Ḥânbâbâ Beyânî, Tahran, 1317 hş.

Âbrû, Lutfullah Hâfiz, Zubdetu't-tevârîḫ, I-II, neşr. Seyyid Kemâl Cevâdî, Tahran, 1372 hş.

Abu'l- Farac, Gregory, Makhtebhanuth Zabbe, çev.Ömer Rıza Doğrul, (Abu'l Farac Tarihi, I-II), Ankara, 1945

Afşâr, İrec, Yâd-dâşthâ-yi Kazvînî, I-X, Tahran, 1363 hş.

Ahmedoğlu, C. Hüseyin, Srednevekoviy Gorod Şemaha XI-XVII veka, Bakü, 1981

Aka, İsmail, Mirza Şahruh Ve Zamanı, Ankara, 1994

Aka, İsmail, Timur Ve Devleti, Ankara, 1991

Aka, İsmail, Timurlular, Ankara, 1993

Akdağ, Mustafa, Türkiyenin İktisadi Ve İctimai Tarihi, I-II , Ankara, 1995-1999

Aksarâyî, Mahmud b. Muhammed Kerimeddin, Müsâmeretü'l-aḫbâr ve Müsâyeretü'l- aḫyâr, neşr. Osman Turan, Ankara, 1944

Âl Dâvûd, Seyyid Ali, *"Âl-i Muzaffer"*, DMBİ, Tahran, 1368 hş., II/139-152

Alizade, A.A., Câmiu't-tevârîḫ, bak Reşideddin

Amûzegâr, Habîbullah, Ferheng-i Dâniş, Tahran, 1375,

Anonim, Manghol-un Nuuça Tobça'an (Yüan-çhao Pi-shi), Moğolların Gizli Tarihi, çev, Ahmet Temir, Ankara, 1986

Artuk, İbrahim-Cevriye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katoloğu, I-II, İstanbul, 1976

Askallânî, Şahabe'd-dîn İbn-i Hâcer, ed-Dureru'l-kâmine fi `Âyân el-micye es-sâmine, I-VI, neşr. Muhammed Sayed Câd el-Hak, Kahire, 1966.

Âsterâbâdî, Aziz b. Erdeşîr, Bezm u Rezm, neşr. Köprülüzade M. Fuad, İstanbul, 1928

Âyetî, Abdulmuhammed, Tahrîr-i Târîḫ-i Vassâf, Tahran, 1346 hş.

Azzâvî , Abbas, Târîḫu'l- İrâk Beyne'l- ihtilâleyn, I-III , Bağdad, 1936-1939

Bakuhanov, Abbaskuli, Gulistân-i İrem , neşr. Abdulkerim Alizade, Bakü, 1970

Barthold, V.V. *"Ani Kitabesi" (İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet)*, Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası, I/135-159, İstanbul, 1931, yeniden neşir Abdulkadir İnan, Makaleler Ve İncelemeler, Ankara, 1968

Barthold , V.V. , *" Ahmed Celayir"* , İA , I/ 182

Barthold , V.V. , *" Ani"*, İA, I/435-437

Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi Târîḫî-yi İran, Taşkent, 1926, Farsçaya çev. Hamza Serdâdver, Tahran, 1308 hş.

Barthold, V.V., Turkestan Down To The Mongol Invasion, London, 1928, çev. H. Dursun Yıldız, (Moğol İstilasına Kadar Türkistan) Ankara 1990

Barthold, V.V. , Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, haz. K. Yaşar Koparman-İsmail Aka , Ankara, 1975

Barthold, V.V., *"Şirvanşah"*, İA, XI/573-575

Başkurdistanlı, Abdulkadir, *" Türk Kabile İsimlerine Dair"*, Türkiyat Mecmuası I/258- 265, İstanbul, 1925

Baysun, *"Bağdad"*, İA, II/201

Benâketî, Faḫrû'd-dîn Ebû Süleyman b.Tacu'd-dîn, Ravzatu evlâu'l-elbâb fi mârifeti't-tevârîḫ ve'l- ensâb, neşr. Câfer Şi`ar, Tahran, 1348 hş.

Beyânî, Ḥanbâbâ, bak. Hâfiz Âbrû, Zeyl-i Târîḫ-i Câmiu't-tevârîḫ-i Reşîdî

Beyanî, Şirin, Dîn u Dovlet der İran-i Àhd-i Moğûl, I-III, Tahran 1367-1375 hş.
Beyanî, Şirin, Târîh-i Âl-i Celayir, Tahran , 1345 hş.
Blochet, Edwin, Cataloque des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale, I-IV, Paris, 1905- 1912
Bosworth, C. E., The Islamic Dynasties, Edinburgh , 1967
Boyle, J.A. *"Dynastic And Political History Of The Ilkhans"*, The Cambridge History Of Iran , V/303-421, Cambridge, 1968
Browne, Edward G. A., Literary History Of Persia , I-IV, Cambridge, 1969
Browne, Târîḫ-i Guzide, bak. Mustevfî, Hamdullah
Cahen, Claude, Preottoman Turkey, Paris, 1968, çev.Yıldız Morgan, (Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler) İstanbul, 1979
Cevâdî, Bak. Âbrû, Zubdetu't-tevârîḫ
Ch'i T'ang, Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler, İ.Ü. Edb. Fak. Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 1970
Clavijo, Ruy de Gonzalez, Embajada a Tamorlan, neşr. Francisco Lopez, Madrid, 1943, Farsçaya çev. Mesûd Receb Niyâ, (Sefernâme-i Clavîjo, I-II) Tahran, 1376 hş.
Cuveynî, Alaeddin Muhammed Atamelik,Târîḫ-i Cihân-guşây, I-III, neşr. Mîrzâ Muhammed Kazvînî, Tahran, 1375 hş.
Cuzcânî, Minhâc Sirâc, Tabakât-i Nâsirî, I-II, neşr. Àbdul-hayy Habîbî, Tahran, 1343 hş.
Çağman, Filiz, *"Ahmed Musa"*, DİA, II/108-109, İstanbul, 1989
Çağman, Filiz, *"Abdülhay Hâce"*, DİA, I/228-229, İstanbul, 1988
Dâiretu'l-Màârif-i Fârsî, I-II, Tahran, 1345 hş.
Debîrsiyâkî, bak. Ḫândmîr, Târîḫ-i Habîbu's-siyer
Deguignes, Joseph, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Târîh-i Umumisi, I-VIII, Paris, 1756-1758, çev. H. Cahid Yalçın, İstanbul, 1923
Deyânet, Ali Ekber, *"Erzincan"*, DMBİ, Tahran, 1378 hş., VII/559-561
Dihḫudâ, Ali Ekber, *"Ahmed-i Celayir"*, Luğatnâme, III/1417-1418
Dihḫudâ, Ali Ekber, *"Hasan-i Bozorg"*, Luğatnâme, XIX/585
Dimand, M.S., Muhammadan Art, New York, 1944, Farsçaya çev. Abdullah Faryâr, Tahran, 1957
Doerfer, D.-Gottfried, H.,*"Ein Persisch- Mongolischer Erlass Des Galayeriden Şeyh Oveys"*, Central Asiatic Journal, XIX/1-2, s.1-54 , Wiesbaden, 1975
Doğrul, Abu'l-Farac Tarihi, bak. Abu'l- Farac
D'Ohsson, C, Histoire des Mongols, I-IV, çev. Mustafa Rahmi, (Moğol Tarihi, c.I) İstanbul 1340-1342 h.
Durûdî, İrân, *" Cihvahî ez Huner-i Minyatur-i İran"*, Mecelle-i Soḫen, IX/893-897, Tahran, 1346 hş.
Eberhard, Wolfram, Çinin Şimal Komşuları, Ankara, 1942, çev. Nimet Ulutuğ, Ankara, 1942
Ebu'l-Ğazi Bahadır Han, Şecere-i Türk , Fransızcaya çev-neşr. Petr I. Desmaisons, Amsterdam , 1970
Edhem, Halil, Düvel-i İslâmiyye, bak Lane Poole
Edhem, Halil, Kayseriye Şehri, İstanbul, 1334 h.
el- Bağdâdî, Murtaza Nazmizâde, Târîḫ-i Gulşen-i Ḫulefâ, el yazması
el- Bağdâdî, el- Murtaza Nazmizâde, Târîḫ-i Timurleng, İstanbul,1277 h.,
el- Eherî, Ebubekr el-Kutbî, Târîḫ-i Şeyh Uveys, neşr. J. B. Van Loon, Lahey, 1954

el- Karâî, bak. İbn-i Kerbelâî
el-Mâzenderânî, Abdullah b. Muhammed b. Kiyâ, Risâle-i Felekiyye der 'İlm-i Siyâkat, neşr. Walther Hinz, Wiesbaden , 1952
Emîn, Şemis Şerîk, Ferheng-i İstilâhât-i Dîvânî-yi Dovrân-i Moğûl, Tahran, 1357 hş.
Fâilî, İbrahim, Azerbaycan der Mesîr-i Târîḫ-i İran, I-II, Tebriz, 1375 hş.
Fasîh-i Ḫavâfî, Ahmed b. Celaleddin Muhammed, Mucmel-i Fasîhî, I-III, neşr. Mahmud Ferruḫ, Meşhed, 1341 hş.
Feridun Ahmed Beg, Mecmûâ-i Münşeâtu's-selâtîn, I-II, İstanbul, 1274 h.
Ferivmedî, Ğiyâşu'd-dîn b. Ali, Zeyl-i Mecmûu'l- ensâb-i Şabânkârei, bak. Şabânkârei
Ferruḫ, Mucmel-i Fasîhî, bak. Fasîh el-Ḫavâfî
Fezâilî, Habîbullah, Atlas-i Ḫat, Isfahan, 1391 h.
Fransis, Beşir, Bağdâd Târîḫuhâ ve Âşâruhâ, Bağdad, 1959
Ğaffârî, Kadı Ahmed Kazvînî, Târîḫ-i Cihân-ârâ, neşr. Muctebâ Minovî, Tahran, 1343, hş.
Ğanî, Kasım , Târîḫ-i Àsr-i Hâfiz, I-II, Tahran , 1340 hş.
Ğiyâşî, Abdullah b. Fethullah, el-Bağdâdî, Târîḫu'l-Ğiyâşî, neşr. Marianne Schmid-Dumont, Freiburg, 1970
Grousset, René, L'Empire des Steppes, Paris, 1939, çev. M.Reşat Uzmen, (Bozkır İmparatorluğu), İstanbul, 1996
Günaltay, M. Şemseddin, İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih Ve Müverrihler, yay. Yüksel Kanar, İstanbul, 1991
Güngör, Erol, Tarihte Türkler, İstanbul, 1997
Hakikat, Àbdurrefî , Târîḫ-i Conbeş-i Serbedârân u Diğer Conbeşhâ-yi İrâniyân der Karn-i Heştom-i Hicrî, Tahran , 1360 hş.
Hambly, Mahin bak. Kâşânî, Târîḫ-i Olcaytu
Hammer, Joseph Von, Geschichte Des Osmanischen Reiches, I-X, Viyana,1827-1832, çev. Abdulkadir Karahan, (Osmanlı Tarihi) İstanbul, 1991-1995
Ḫândmîr, Ğiyâşu'd-dîn Muhammed el-Huseynî, Destûru'l-vuzerâ, neşr. Saîd Nefîsî, Tahran, 1317 hş.
Ḫândmîr, Ğiyâsu'd-dîn Muhammed el-Huseynî, Târîḫ-i Habîbu's-siyer fi Aḫbâr-i Efrâd-i Beşer, I-IV, neşr. Muhammed Debirsiyâkî, Tahran, 1362, hş.
Hasan Beg Rumlu, Ahsenu't-tevârîḫ, I-III, neşr. Àbdulhuseyn Nevâî, Tahran,1349 hş.
Heyet, Azerbaycan Cobet Ensiklopediası, *"Celairiler Devleti"*, Red. C.B. Kuliyev, Bakü, 1987, X/409-411
Heyet, Derleme Sözlüğü, I-XII, T.D.K. Ankara, 1993
Hinz, Walther, Die Resâla-ye Falakiyya, bak. el-Mâzenderânî
Hinz, Walther, İslamda Ölçü Sistemleri, Gottingen, 1955, çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990
Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-tevârîḫ, I-V, yay. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992
Homâî, bak. Ḫândmir, Târîḫ-i Habîbu's-siyer
Howorth, Henry, H., History Of The Mongols, I-IV, New York, 1876-1892
Huart, Clement, Histoire de Bağdat, Paris, 1901
Hüseyin Hüsameddin, Àbdîzâde, Amasya Tarihi, I-III, İstanbul, 1329-1332 h.
Hüseyinov, İ.A.-Sumbatzade , E.S., İstoria Azerbaycana, I-II, Bakü, 1958
İbn-i Àrabşâh, Àcâibu'l-makdûr fî Nevâib-i Teymûr, neşr. Ahmed Faiz el-Humsî, Beyrut, 1986

İbn-i Battûta, Muhammed b. Abdullah Tancî, er-Rihle, Farçaya çev. Muhammed Ali Muvehhed, (Sefernâme-i İbn-i Battûta I-II), 1376 hş.
İbn-i Bezzâz, Derviş b. İsmail b. Hacı Muhammed , Saffetu`s-safâ, neşr. Gulâmrezâ Tabatabâî Mecd , 1376 hş.
İbn-i Bîbî, El-Huseyn b. Muhammed b. Ali el-Câferî er-Rûgedî, el-Evâmiru'l – Alâiyye fi Umûri'l-Alâiyye, tıpkıbasım, Ankara, 1956
İbn-i Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, el-`İber, Farsçaya çev. Abdu`l-Muhammed Âyetî, (Târîh-i İbn-i Haldûn I-VI) Tahran, 1375 hş.
İbn-i Kerbelâî, Hâfiz Huseyn-i Tebrizî, Ravzatu'l-cinân ve Cennâtu'l-cinân, I-II, neşr. Câfer Sultan el- Karâî , Tahran, 1344 hş.
İbn-i Şeddâd, Bayparı Tarihi (II.cilt), çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul, 1941
İbn-i Tağrîberdî, Cemaleddin Ebi'l-Mahâsin Yusuf, el-Menhelu's-sâfî ve'l-mustevfî bâd el-vâfî, I-III, neşr. Muhammed Emin Sa`îd Abdulfettah Âsûr, Kahire, 1956-1984
İbn-i Tağrîberdî, Cemaleddin Ebi'l-Mahâsin Yusuf, en-Nucûmu'z-zâhire fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhire, I-XVI, neşr. Muhammed Hüseyin Şemsu'd-dîn, Beyrut, 1992
İbnu'l-Kesîr, İsmail el-Dımaşkî, el-Bidâye ve'n-nihâye, çev. Mehmet Keskin, (Büyük İslam Tarihi I-XV) İstanbul, 1994-1995
İkbâl, Âştiyânî Abbas, Târîh-i Moğûl u Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî, Tahran 1312 hş.
Kâimmakâmî, Cihângir, *"Muhrid, Tuğrâhâ, ve Tovk`ihâ-yi Pâdşâhân-i İran ez İlhânân ta Pâyân-i Kâcâriyye"*, Mecelle-i Berresihây-i Târîhî, Tahran 1348 hş., XX-XXI/122-162
Kâreng, Abdulâlî, Âsâr-i Bâstânî-yi Azerbaycan, Tahran, 1374 hş.
Kassaî, Ncorollah, Medâris-i Nizâmiyyeh Ve Teşirât-i `İlmî ve İctimâî-yi Ân, Tahran, 1363 hş.,
Kâşânî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed Ali, Târîh-i Olcaytu, neşr. Mahin Hambly, Tahran , 1348
Katib Ferdî, Mardin Mülüki Artukiyye Tarihi, neşr, Ali Emiri, İstanbul,1939
Kazvînî, Muhammed, *" Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir"*, Mecelle-i Yâdgâr, yıl 1, sayı 1 Tahran, Ağustos 1944, s.7-12
Kazvînî, Muhammed, *"Fermân-i Sultan Ahmed-i Celayir"*, Mecelle-i Yâdgâr, yıl 1, sayı IV, Tahran, Ocak 1945, s.25-29
Kazvînî, Muhammed, Târîh-i Cihân-guşây, bak Cuveynî
Kazvînî, Yahya b. Abdullatif, Kitab-i Lubbu't-tevârîh, tıpkıbasım, Tahran, 1363 hş.
Kerîmî, Behmen, Câmiu't-tevârîh, bak. Reşideddîn
Keyânî, Y. Muhammed, Tezyinât-i Vâbeste be Mimârî-yi İslâmî-yi İran Dovre-i İslâmî, Tahran, 1376 hş.
Kırzıoğlu, M. Fahrettin, Anı Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara, 1982
Kırzıoğlu, M. Fahrettin, Kars Tarihi, c.1, İstanbul, 1953
Kirmânî, Nasiru'd-dîn Munşî Nesâimu'l-eshâr min Letâyifu'l-aḫbâr der Târîḫ-i Vuzerâ, neşr. Mir Celalu'd-dîn Huseyn-i Ormevî, Tahran, 1338 hş.
Kirmânî, Nasîru'd-dîn Munşî, Simtu'l-ùlâ li'l-ḫuzreti'l-ùlyâ der Târîḫ-i Karaḫitâîyân-i Kirmân, neşr. Abbas İkbâl, Tahran, 1328 hş.
Konukçu, Enver, *"Bağdat Hatun"*, DİA, IV/444
Konukçu, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Erzurum, 1992
Konukçu, Enver, *"Şehreh-i Garbi"*, XII. TTK 1994, Kongre'ye Sunulan Bildiriler, I-II, Ankara, 1999, II/649-654
Köprülü, M. Fuad, *" Alıncak"* , İA , I/ 302-304
Köprülü, M. Fuad, *"Bâc"*, İA, II/186-190

Köprülü, M.Fuad, *"Bahşi"*, İA, II/233-238
Köprülü, M. Fuad, *"Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi"*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul, 1931, yeniden neşir, Orhan F.Köprülü, İstanbul, 1981
Kaliyev, C.B., *"Djalair"*, Azerbaycan Cobet Ensiklopediası, X/410, Bakü 1987
Kâsî, Muhammed Ali, *"Nadir Mirza ve Târîḫ-i Tebriz"*, Mecelle-i Yâdgâr, Yıl 1 sayı V, Tahran, Ocak 1946, s.15-26
Kutbî, Muhammed, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran. 1364 hş.
Lamb, Harold, Çingis Han, Farsçaya çev. Reşid Yâsemî, Tahran, 1377 hş.
Lambton, Ann K.S., Landlord And Peasant In Persia, London, 1952, Farsçaya çev. Menûçehr Emirî, (Mâlik u Zâré der İran) Tahran, 1339 hş.
Lane Poole, Stanly, Cataloque of Oriental Coins In The British Museum, I-X, London, 1880-1890
Lane Poole, Stanly, The Mohammadian Dynasties, Westminster, 1893, çev. Halil Edhem, (Düvel-i İslamiyye) İstanbul, 1927
Langrûdî, Rezâzâde, *"Erğun Han"*, DMBİ, Tahran 1378 hş., VII/646-649
Makrîzî, Ahmed b. Alî, Kitâbus'-sulûk li Mârifeti Duvelu'l-mulûk, I-XII, neşr. Mustafa Zeyyâde-Said Âbdu'l-Fettâh Âşûr, Kahire, 1956-1973
Mansuroğlu, Mecdud, *"Bitikçi"*, İA, II/657
Manz, Beatrice Forbes, The Rice And Rule Of Tamerlane, Cambridge, 1990, Farsçaya çev. Mansur Sefatgul, (Ber Âmeden u Fermânrevâî-yi Teymûr) Tahran, 1377 hş.
Maslenitsyna, S., Persian Art, Moskova, tarihsiz, Farsçaya çev. Naser Pûr Pîrâr, (Huner-i İran) Tahran, 1374 hş.
Memmedov, Nadir, Azerbaycan Yer Adları, Baku, 1993
Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, 1993
Meşkûr, M. Cevâd, Târîḫ-i İrân-zemîn, Tahran, 1372 hş.
Minorsky, V., *"Üveys"*, İA, VIII/133-135
Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhaneddin Ḫâvendşâh Belhî, Târîḫ-i Ravzatu's-safâ I-XII, neşr. Abbas Perviz, Tahran, 1338 hş.
Mîrhând, Muhammed Seyyid Burhaneddin Ḫâvendşâh Belḫî, Târîh-i Ravzatu's-safâ I-II, neşr. Abbas Zeryâb, Tahran, 1375 hş.
Mîrzâvâhid, Şehzade Nadir, Târîḫ u Coğrâfyâ-yi Dâru's-saltana Tebriz, elyazması,
Mişkâtî, Nusretullah, ez Selâçika ta Safeviyye, Tahran, 1343 hş.
Morgan, David, The Mongols, Basil Blackwell, 1987, Farsçaya çev. Abbas Muḫbir, (Moğûlhâ), Tahran, 1371 hş.
Muhaddis, Mîr Hâşim, bak. Şabânkârei
Muhammed Hasan Han, İtimadu's-saltana, Mirâtu'l-buldân, I-IV, neşr. Âbdulḫuseyn Nevâî- Mîr Haşim Muhaddis, Tahran, 1366-1368 hş.
Muhammed Hassan, Zeki, et-Tasvîr fi'l-İslam ind el-Furs, Kahire 1936, Farsçaya çev. Ebu'l-Kâsim Sahâb, (Târîḫ-i Nakkâşî der İran) Tahran, 1328 hş.
Muşfik, Mansûr, bak. Sâvecî
Murtezevî, Menûçehr, Mesâil-i Âsr-i İlḫânân, Tahran, 1370 hş.
Mustevfî, Hamdullah b. Ebibekr b. Ahmed, Târîḫ-i Guzide, tıpkıbasım, Edward Browne, London, 1910
Mustevfî, Hamdullah b. Ebibekr b. Ahmed, Târîḫ-i Guzide, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1362 hş.

Mustevfî, Zeynu'd-dîn b. Hamdullah Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde, neşr. İrec Afşâr, Tahran, 1372 hş.
Muvehhed, Sefernâme-i İbn-i Battûta, bak. İbn-i Battûta
Mübarek, Muhammed, Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Katoloğu, üçüncü kısım, Mülûk-i Cengiziyye Ve İlhaniyye Ve Celairiyye Ve Kırım Hanları, İstanbul, 1318
Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah , Sahâyifu'l-aḫbâr, I-III, çev. Şair Ahmed Nedîm, İstanbul, 285 h.
Nafiz, Rıdvan- Uzunçarşılı İ. Hakkı, Sivas Şehri, İstanbul, 1928
Naḫcevânî, Hâc Huseyn, Çehel Mekâle, neşr.Yûsif Hâşimî-neseb, Tahran, 1343 hş.
Naḫcevânî, Hâc Huseyn, Mevâddu't-tevârîḫ, neşr. Edebiyye Kitabevi, Tahran,1343 hş.
Naḫcevânî, Muhammed Hindûşâh, Destûru'l-kâtib fî Ta'yîni'l-merâtib, I-II, neşr. A. A. Alizade, Moskova, 1976
Nevâî, Ahsenu't-tevârîḫ, bak. Hasan Beg Rumlu
Nevâî, Âl-i Muzaffer, bak. Kutbî
Nevâî, Àbdulhuseyn, Esnâd u Mekâtibât-i Târîḫî-yi İran, Tahran, 1977
Nevâî, Àbdulhuseyn, Matlàu's-sàdeyn ve Mecmàu'l-bahreyn, bak. Semerkandî, Àbdu'r-rezzâk
Nevâî, Târîḫ-i Guzîde, bak. Mustevfî, Târîḫ-i Guzîde
Niyâ, Mes`ûd Receb, bak. Clavijo
Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, I-II, Ankara, 1995
Özcan, Nuri, "*Abdulkadir Meraği*", DİA, I/242-244
Öztuna, Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar, I-V, Ankara, 1996
Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyim Ve Terimleri Sözlüğü, I-III, İstanbul, 1993
Penâhî-yi Simnânî, bak. Şâmî, Zafernâme
Piriyev, B.Z. , Azerbaycan (Hülagular Devletinin Tenezzülü Devrinde), Bakü 1978
Pope, Arthur Upham, A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Percent, London, 1938, Farçaya çev. Ğulamhuseyn Sadrî Afşâr, (Mimarî-yi İran) Tahran, 1373 hş.
Prawdin, Michael, The Mongol Empire, New York, 1967
Price, Christine, The Story Of Moslem Art, New York, 1968, Farsçaya çev. Mes`ûd Receb Niyâ, (Târîḫ-i Huner-i İslâmî) Tahran, 1977
Râzî, Abdullah, Târîḫ-i Kâmil-i İrân, Tahran ,1334 hş.
Reşîdeddîn, Fazlullah, İbn-i `İmâdu'd-devle Hemedânî, Câmiu't-tevârîḫ, (I.cilt) neşr. A. A. Alizade, Moskova, 1965
Reşîdeddîn Fazlullah, `İbn-i İmâdu`d-devle Hemedânî, Târîḫ-i Mubârek-i Gâzânî, neşr. Karl Jahn, (Geschihte Gazan Han's) London, 1940
Reşîdeddîn Fazlullah, `İbn-i İmadu'd-devle Hemedânî, Câmiu't-tevârîḫ, I-II, neşr. Behmen Kerîmi,Tahran, 1374 hş.
Rieu, Charles, Cataloque of The Persian Manuscripts in The British Museum, I-III, London, 1979-1985
Rûdgâr, Kanbaràli, ez Beynu'n-nehreyn ta Maverâu'n-nehr, Tahran 1376 hş.
Şâbitî, Seyyid Ali Mueyyed, Esnâd u Nâmehâ-yi Târîḫî, Tahran, 1346 h.ş
Safâ, Zebihullah, Târîḫ-i Edebiyyât der İrân, I-V, Tahran, 1372 hş.
Safî, Faḫru'd-dîn Ali, Letâyifu't-tavâyif, neşr. Ahmed G. Maânî, Tahran, 1346 hş.
Sâmî, Şemseddin , Kâmûsu'l-âlâm, I-VI , tıpkıbasım, İstanbul, 1891
Sâveci, Selmân, Divan, neşr, Mansûr Muşfik, Tahran, 1336 hş.
Semerkandî, Devletşâh, Tezkiretu'ş-şuârâ, neşr. Muhammed Abbasî, Tahran, 1337 hş.

Semerkandî, Kemalu'd-dîn Àbdurrezzâk, Matlàu's-sàdeyn ve Mecmàu'l-bahreyn, c.I, neşr. Àbdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1372 hş.
Smith, John M., The History of Serbedar Dynasty, Farsçaya çev. Yàkub Ajand, (Ḫurûc u Ùrûc-i Serbedârân) Tahran, 1361 hş.
Smith, John M., *"Dilayir- Djalayirid"*, EI, II/ 401-402
Spuler, Bertold , *"İlhanlılar"* , İA, V/ 967-997
Spuler, Bertold, Die Mongolen In Iran, Gottingen, 1939, çev. Cemal Köprülü, (İran Moğolları), Ankara, 1957
Spuler, Bertold, Les Mongols dans L'Histoire, Paris 1961, İng. çev. Geoffrey Wheeler, (The Mongols in History) New York, 1971
Sümer, Faruk, *"Ahmed Celayir"*, DİA , II/53-54
Sümer , Faruk, *"Anadolu'da Moğollar"* , SAD I/1969, s. 1-147, Ankara, 1970
Sümer, Faruk, *"İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir"*, BELLETEN, LIII/206, s.175-197, Ankara, 1989
Sümer, Faruk, Kara Koyunlular, c.I, Ankara , 1984
Sümer, Faruk, Oğuzlar, İstanbul, 1992
Sümer, Faruk, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1990
Sümer, Faruk, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, I-II, İstanbul, 1999
Sykes, Sir Percy M., A History of Persia, I-II, London, 1915, Farsçaya çev. Muhammed Takî Faḫrdâî-yi Gilânî, (Târîḫ-i İran, I-II) Tahran , 1362 hş.
Şabânkârei, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Mecmaù'l- ensâb, neşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran, 1376 hş.
Şâmî, Nizameddîn, Zafernâme, neşr. Penâhî-yi Simnânî, Tahran, 1363 hş.
Şavkânî, Muhammed b. Ali, el-Bedru't-tâli min Bàdi'l-karni's-sâbi, Beyrut, 1834
Şefîî, Muhammed, Mekâtîbât-i Reşidî, Lahor, 1945
Şi`âr, bak. Benâketî
Şîrâzî, Şemsu'd-dîn Muhammed Hâfız, Divan, neşr. Abdurrahim Ḫalḫâlî, Tahran, tarihsiz
Şîrâzî, Mu`înu'd-dîn Ahmed Zerkûb, Şîrâz-nâme, neşr İsmail Cevâdî, Tahran, 1350 hş.
Tabatabâî, Seyyid Cemal Torâbî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, Tahran, 1350 hş.
Taner, Felix, *"Timurlular Devrinde Tarihçilik"*, çev. A.Ateş, BELLETEN, XXIX/ 113-116, s. 50-69, Ankara 1965
Temir, bak Anonim, Moğolların Gizli Tarihi
Temir, Ahmet, *"Anadolu İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan"*, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953
Terbiyet, Muhammed Ali, Dânişmendân-i Azerbaycan , Tahran, 1314 hş.
Tihrânî, Ebûbekr, Kitâb-i Diyarbakriyya, I-II, neşr, Necati Lugal- Faruk Sümer, Ankara, 1993
Togan, A.Zeki Velidi, *"Azerbaycan"*, İA , II/91-118
Togan, A.Zeki Velidi, Bugünkü Türk İli Türkistan Ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981
Togan, A. Zeki Velidi, *"Moğollar Devrinde Anadolunun İktisadi Vaziyeti I"*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I/7-43 , İstanbul, 1931
Togan, A. Zeki Velidi, Tarihte Usûl, İstanbul, 1985
Togan, A. Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981
Turan, Osman, *"Bayburt"*, İA, II/365-367
Turan, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993
Turan, Osman, Müsâmeretü'l aḫbâr, bak. Aksarâyî
Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971

Turgal , Hasan Fehmi, " *Camiu'd-düvele Göre İlhaniler*", Konya Mecmuası, yıl 2, sayı, 14-15/864-885, Konya, 1937
Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Anadolu Beylikleri, Ankara, 1988
Uzunçarşılı, İ.Hakkı, " *Eretna*", İA, IV/ 309-310
Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1988
Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, I-VI, Ankara 1972
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *"Sivas- Kayseri Ve Dolaylarında Eretna Devleti"*, BELLETEN, XXXII/126, s.161-189, Ankara , 1968
Ürekli, Muzaffer, *"Celayirliler"*, DİA, VII/214-215
Van Loon, bak. el-Eberî
Vassaf, Şahâbu'd-dîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, Tecziyetu'l-emsâr ve Tecziyetu'l-âsâr, Muhammed Mehdî İsfahânî, tıpkıbasım, Tahran,1338 h .ş.
Vekâî, Seyyid İsmail, Azerbaycan, I-II, Tebriz , 1362 hş.
Veliyev, Mehemmed Hesen (Baharlı), Azerbaycan, Bakû, 1993
Vezîrî, Ahmed Alî Han, Târîh-i Kirmân, I-II, neşr. Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran, 1375 hş.
Vladimirtsov, B.Y., Obsçestvennıy Stroy Mongolov, Leningrag, 1934, çev. Abdulkadir İnan, (Moğolların İctimai Teşkilatı) Ankara, 1995
Wilber, Donald Newton, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, New Jersey 1955, Farsçaya çev. Abdullah Faryâr, (Mimari-yi İslami-yi İran der Dovre-i İlhânân), Tahran 1346 hş.,
Wilson, J. Christy, Histoire de l'Art Persan, Farsçaya çev. Abdullah Faryâr, (Tarîh-i Senayi-i irân) Tahran, 1938
Yakubovski, A.Yu, Zolotoya Orda, Leningrad, 1937, çev. Hasan Eren, (Altınordu Ve Çöküşü), Ankara, 1976
Yezdî, Şerefu'd-dîn Alî, Zafernâme, I-II, neşr. Muhammed Abbasî, Tahran, 1336 hş.
Yezdî, Mu'inu'd-dîn b.Celâlu'd-dîn Muhammed, Mevâhib-i İlâhî der Târîh-i Âl-i Muzaffer, neşr, Sa'id Nefisî, Tahran, 1326 hş.
Yıldız, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XIV, İstanbul, 1986-1989
Yınanç, M. Halîl , *"Celayir"*, İA, III/ 64-65
Yınanç, M. Halîl , *"Diyarbekir"*, İA, III/ 601-602
Yınanç, M. Halîl, " *Erzurum*", İA, IV/345-357
Yurtsever, Erk, Türkçe Adlar Derlemesi, İstanbul, 1997
Yuvalı, Abdulkadir, " *Hasan-ı Büzürg*", DİA. XVI/311-312
Yuvalı, Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi I(Kuruluş Devri), Kayseri, 1997
Yücel, Yaşar, *Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler, I"*, BELLETEN, XL/158, s. 249-285, Ankara, 1976,
Yücel, Yaşar, *Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler II"*, BELLETEN, XLII/ 166, s.239-299 Ankara, 1978
Yücel, Yaşar, *"XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar I . Mutahharten I'e Erzincan Emirliği"* , BELLETEN, XXXV/ 665-719, Ankara, 1971
Yücel, Yaşar, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri Ve Sonuçları, Ankara, 1989
Zambaur, E. De, Manuel de Genealogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'Islam, Hannover, 1927
Zerrînkûb, Abdulhuseyn, Donbâle-i Rûzgârân-i İrân, Tahran, 1375 hş.
Zeryâb, Abbas, bak Mîrhând
Zeryâb, Abbas, Historical Atlas Of Iran, Tahran 1971
Zeyneloğlu, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, İstanbul, 1924
Ziya, Ahmed, Meskûkât-ı İslâmiyye Takvimi, İstanbul, 1910

KAYNAKLAR

Moğolların Gizli Tarihi (Mangholun Niuça Tobça'an): Moğolların en eski devirlerden başlayarak 637/1240 yılına kadarki tarihini anlatan ve Moğol dilinde kaleme alınan önemli bir kaynaktır. Uygurca olan aslı günümüze ulaşmamıştır. Eserin müellifi bilinmemektedir. Anlatım tarzından anlaşıldığı kadarıyla müellif eserini telif ederken çoğunlukla gördüğü olaylara yer vermiştir. Eser, bir Bozkurt ve dişi bir geyikten türeyen Cengiz Han'ın en eski atası Bataçihan'ın dünyaya gelişinden itibaren, Moğolların mitolojik tarihinden başlayarak Cengiz Han'ın ölümü ve 637/1240 yılında Ögedey Kağan'ın tahta çıkışına kadar olan Moğol tarihini içermektedir.

Eserde Celayir kabilesinin Cengiz Han'a tabi olmaları ve bu kabileden yetişerek onun hizmetinde bulunan şahsiyetler hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Reşideddîn Fazlullah, *Câmiu't-tevârîḫ*'i telif ederken büyük ölçüde bu eserden yararlanmıştır.

Kimi tarihçiler tarafından Çince *Yüan Ch'ao Pi-şi* (Yüan Sülalesi'nin Gizli Tarihi) olarak da anılan eser, önemine binaen dünyanın bir çok ülkesinde parçalar halinde ya da tam olarak muhtelif dillere çevrilerek yayınlanmıştır.

Moğolların Gizli Tarihi, ilk olarak 1847'de Çin'de Li Wieu tarafından orijinal metin halinde, 1903 yılında ise metne şerh eklenerek neşredilmiştir.

Batı dünyasında ise ilk defa Rus Palladius tarafından Moğolca metnin transkripsiyonu yapılmış, 1882 yılında A.Pozdneyev, Palladius'un transkripsiyonunu taş baskı olarak neşretmeye başlamış, ancak tamamlayamamıştır.[1]

Daha sonraları yine Çin'de 1908 yılında Ye Teh hui tarafından yayınlanmıştır. Çince hülasası 1899 yılında, Naka tarafından Japonca tercümesi ile birlikte Japonya'da neşredilen eserin tamamını E.Haeinsch, 1935'te Leipzig'de yayınlamış ve daha sonra eserin transkripsiyonunu[2] 1937'de, eserde geçen bütün kelimelerin Moğolca, Çince ve Almanca sözlüğünü ayrı bir cilt halinde 1939'da[3], Almancaya tercümesini[4] ise 1941'de neşretmiştir. Yine 1941 yılında S. Kozin eseri metin, sözlük ve Rusça tercümesi ile tek cilt halinde neşretmiştir.[5] 1949 yılında Paul Pelliot eserin bir bölümünü Fransızca'ya çevirerek[6] Paris'te yayınlamıştır.[7]

Ahmet Temir'in, E.Haeinsch'in Almanca ve Kozin'in Rusça tercümesini, eserin Moğolca metni ile karşılaştırmak suretiyle yaptığı Türkçeye çevirisi 1948 yılında Ankara'da yayınlanmıştır. Şîrâz Beyânî'nin, Paul Pelliot'un Fransızca çevirisinden yaptığı Farsça tercümesi[8] ise 1971 yılında Tahran'da basılmıştır.

---

[1] Transkriptsiya paleograficeskago teksta Yuan-çaomişi

[2] Mangholun Niuça Tobça'an (Yüan-ch'aopi-shi, die geheimnis Geschichte der Mongolen

[3] Wörterbuch zu Manghol un niuca tobca'an

[4] Die geheime Geschichte der Mongolen

[5] Sokrovennoye Skazanie Mongol'skaya hronika 1240 god nazvaniem Mangol-un Niguça Tobçiyan

[6] Histoire Secrète Des Mongols

[7] Temir, Ahmed, Moğolların Gizli Tarihi, s. XIV-XXXI; Palliot, Paul, Histoire Secrète Des Mongols Paris, 1949, Farsçaya çev. Şirin Beyânî, mukaddime; Köprülü, M.Fuad, *"Cengiz Han"*, İA, III/98; Yuvalı, Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi, I. Kuruluş Devri, Kayseri, 1997, s.10

[8] Târîḫ-i Sirri-yi Moğûlân

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Târîḫ-i Cihângušâ-yi Cuveynî (تاريخ جهانگشا): Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harezmşahlar ve İlhanlıların devlet mekanizmasında önemli bir rol üstlenen Cuveynî ailesinin bir mensubu olan Alâu'd-dîn Ata Melik Cuveynî (öl.681/1282) tarafından 650-658/ 1252-1260 yılları arasında telif edilmiş önemli bir tarihi kaynaktır. Eser üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cildinde mukaddimeden sonra Moğolların eski adet ve gelenekleri ve Cengiz Han Yasası hakkında iki bölüm yer almaktadır. Ardından Cengiz Han'ın ortaya çıkışından Harezmşahlar Devleti'nin yıkılmasına, ikinci cildi, Harezmşahlar, Karahıtaylar, Karahanlılar ve İlig Hanlar Devletleri'nin tarihi ile Ögedey Kaân'ın hükümdarlık döneminden Hülegü'nün Batı Asya'ya hareketine kadar, üçüncü cildi ise Mengü Kaân'ın cülusundan başlayarak İlhanlılar Devleti'nin kurucusu kabul edilen Hülegü Han'ın İran'a gönderilmesi ve İsmailîler tarihini içermektedir. Müellifin İlhanlı devlet teşkilatında "*Sahib-i Divan*" makamına kadar yükselmiş olması nedeni ile verdiği bilgilerin büyük bir kısmı kendi yaşadıkları, gözlemleri ve duyduklarına dayanmaktadır. Bu nedenle kendisinden sonra telif edilen tarih kaynaklarının çoğunun istifade ettiği bir eser olmuştur.[9]

Eser ilk olarak Mîrzâ Muhammed Kazvînî tarafından üç cilt halinde 1912-1917 yılları arasında Leiden'de ve daha sonra Leiden baskısı esas alınarak 1373 hş. yılında Tahran'da neşredilmiştir. 1988 yılında Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Abu'l- Farac Tarihi (Makhtebhaanuth Zabbe): Bar Hebraus olarak da tanınan **Malatyalı Gregorius Abu'l-Farac** tarafından 1296 yılında **Süryani** dili ile kaleme alınmış bir kronografyadır. Ancak eser bir kronografyada bulunması gereken bilgilerden daha fazlasını içermektedir. Birinci kısmı yaratılıştan başlayarak kendi zamanında gerçekleşen Moğol istilasına kadar siyasi tarihi, ikinci ve üçüncü kısım ise daha çok Süryani patrikleri ve kiliselerinin mukaddes tarihlerini içerir. 1286 yılında Abu'l-Farac'ın ölümü üzerine kardeşi Bar Sawma tarafından 1288, daha sonra da bilinmeyen bir kişi tarafından 1496 yılına kadar uzatılmıştır. Eserin özellikle 1286 yılına kadarki Anadolu'nun tarihini ilgilendiren kısmı Türk ve Moğol tarihi açısından önemlidir.

Eser, taşıdığı öneme binaen tam ve parçalar halinde dünyanın bir çok yerinde neşredilmiş ya da diğer dillere çevrilmiştir. Daha önce bir kaç kez parçalar halinde metni ve tercümesi neşredilen eser, ilk olarak 1789 yılında **P.J. Bruns** tarafından iki cilt halinde **Leipzig**'de neşredilmiştir. Neşrin birinci cildi Süryanice metin, ikinci cildi ise Latince çevirisinden ibarettir. İkinci olarak 1890 yılında **Paul Bedjan** tam Süryanice metni **Paris**'te tek bir cilt halinde neşretmiştir.1932 yılında **Ernest Wallis Budge** eserin 1286 yılına kadarki siyasi tarih kısmını Süryaniceden İngilizceye çevirerek **Londra**'da, 1945 yılında ise **Ömer Rıza Doğrul**, Ernest Wallis Budge'nin İngilizce tercümesini Türkçeye çevirerek **Ankara**'da yayınlamıştır.[10]

---

[9] Browne, Edward G., A Literary History Of Persia, I-IV, Cambridge, 1969, III/63-66; Kazvini, Muhammed, Târîḫ-i Cihân-gušây-i Cuveyni, *I*/ 15-92; İkbal, Abbas, Târîḫ-i Moğûl u Evâyil-i Eyyâm-i Teymûri, Tahran, 1312 hş., s.485-486; Günaltay, M. Şemseddin, İslam Tarihinin Kaynakları, yay. Yüksel Kanar, İstanbul, 1991, s.230-232; Azzâvi, Abbas, Târîḫu'l-Irak Beyne'l-ihtilâleyn, I-III, Bağdad, 1936-1939, *I*/9-11; Râzî Abdullah, Târîḫ-i Kamil-i İran, Tahran, 1372 hş., s.345; Togan, A. Zeki Velidi, Tarihte Usul, İstanbul, 1985, s.179; Murtezevi, Menûçehr, Mesâil-i Asr-i İlhânân, Tahran, 1370, s.378

[10] Doğrul, Abu'l-Farac Tarihi, *I*/ 35-43; Togan, Tarihte Usul, s.179

Câmiu't-tevârîḫ (جامع التواريخ): Ünlü İlhanlı veziri Reşîdeddîn Fazlullah Hemedânî (645-718/1247-1318) tarafından 710-712/1310-1312 yılları arasında kaleme alınmıştır. Reşideddîn Fazlullah, İlhanlılar döneminin, hatta ortaçağın önde gelen devlet adamı, tarihçi, bilgin ve tabiplerinden biridir. Ayrıca dil, edebiyat, ilahiyat, ziraat ve mimari konularında da kendi devrinin önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Bilgi, zeka ve yeteneği sayesinde İlhanlı Devleti sarayında kendisine yer edinen Reşîdeddîn Fazlullah, kısa süre içinde Gazan Han'ın nezdinde itibar kazanmış, ardından da İlhanlı Devleti'nin vezirliğine kadar yükselmiştir. Hiç kuşkusuz Reşîdeddîn Fazlullah'ı ölümsüz kılan ve bütün dünyada tanınmasını sağlayan etken ise onun bıraktığı eserleridir.

Fazlullah'ın bıraktığı çok sayıda eser arasından *Câmiu't-tevârîḫ* en başta gelmektedir.Gazan Han'ın emri üzerine yazmaya başladığı *Câm'iu't-tevârîḫ* objektif ve modern anlamda yazılan ilk dünya tarihi kitabı olarak kabul edilmektedir.

Fazlullah, Çinli, Frenk, Yahudi, Hind, Arap ve diğer bir çok uluslan kimseyi toplayarak 20 ciltlik bir dünya tarihi kaleme almayı planlamıştır. Bu planını gerçekleştirip gerçekleştiremediği tam olarak bilinmemektedir. Zira eserin günümüze kadar sadece iki büyük cildi ulaşmıştır.

Fazlullah eserinde, diğer bir çok ulusun tarihine yer vermişse de asıl olarak Moğol ve Türk tarihini geniş bir şekilde ele almıştır. Eser iki büyük ciltten oluşmaktadır. Reşideddîn Fazlullah üçüncü bir ciltten daha bahsetmiştir. Ancak bu cildin tamamlanıp tamamlanmadığı tam olarak bilinmemektedir.

Câmiu't-tevârîḫ'in birinci cildi Oğuz Han zamanına kadar Türk ve Moğolların tarihine, ikinci cildi ise İslamiyet'ten önceki İran, Hazreti Muhammed, Halifeler, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Salgurlar, İsmaililer, Oğuzlar, Çinliler, İsrailoğulları, Frenk ve Hind kavimlerine ayrılmıştır. Eserin baş kısmında detaylı olarak Türk-Tatar ve Moğol kabilelerini tasnif ederek bu kabileler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Ayrıca eserde ulusların tarihlerinin dışında onların gelenekleri ve kültürlerini de işlemiş, Moğolca ve Türkçe bir çok terimi kullanarak bunların hangi anlamlara geldiklerini izah etmiştir. Bu yönleri ile de eser kıymetli bir tarih kaynağı olmanın dışında sosyoloji, dil ve edebiyat sahalarında da bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Câmiu't-tevârîḫ'te Celayir kabilesinin Batı Asya'ya gelmeden önceki yurtları, yaşam biçimleri, hangi soydan geldikleri ve Celayir kabilesinden yetişerek Cengiz Han ve haleflerinin devlet mekanizmasında kendine yer edinmiş olan kimseler hakkında çok değerli ve başka yerlerde bulunmayan bilgiler vermiştir.[11]

Câmiu't-tevârîḫ taşıdığı öneme binaen dünyanın bir çok yerinde bir çok kez parçalar halinde ya da tam olarak basılmış veya diğer dünya dillerine çevrilmiştir.

İlk olarak birinci cildin Cengiz Han'ın ölümüne kadar olan ilk kısmı 1855-1888 yılları arasında İ. Berezin tarafından Farsça metin ve Rusça çevirileri ile birlikte Saint Petersburg'da[12] Cengiz'in ölümünden sonraki dört kağan ile Çin Kağanları'nın tarihine ait olan kısım, sadece Farsça metin olarak 1912 yılında Edwin Blochet tarafından Leiden'de,[13] İlhanlıların tarihini içeren bölümü ise 1936 yılında

---

[11] Browne, III/68-74; İkbâl, s.488-491; Âzzâvî, I/13-20; A.A.Alizade, Câmiu't-tevârîḫ, I/3-6; Günaltay, s.279-284; Kerimi, Behmen, Câmiu't-tevârîḫ, I/7-31; Râzî, s.346-347; Togan, Tarihte Usûl, s.195

[12] Sbornik Letopisey Reşideddina

[13] Histoire des Mongols

Quatremere tarafından Farsça metin ve Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te [14] yayınlanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde Seyyid Celâleddîn Tehrânî, Quatremere'nin neşrini 1945'te Tahran'da, İlhanlı hükümdarı Abaka Han'dan Geyhatu Han'a kadar olan kısmı, Karl Jahn tarafından sadece Farsça metin halinde 1941'de Prag'da[15], yalnız Gazan Han'ın tarihini anlatan bölüm yine Karl Jahn tarafından Farça metin olarak 1940 yılında Londra'da[16] yayınlanmıştır.Aynı şekilde İlhanlılar tarihi kısmının Rusçaya çevirisi A.K. Karaa tarafından 1946'da Leningrad'da [17] neşredilmiştir.

Bunların dışında *Câmiu't-tevârîḫ* sekiz ayrı yazma nüshasının karşılaştırılması suretiyle A.A. Alizade, A.A. Romoskeviça, A.A. Hetakurova tarafından 1965 yılında iki cilt halinde Moskova'da, Behmen Kerîmî tarafından ilki 1338 hş.'de olmak üzere dört kez Tahran'da, Selçuklu ve Gazneliler'le ilgili bölümü 1960 yılında Ahmed Ateş tarafından Ankara'da, İsmailî ve Fatımîler kısmı ise ayrı olarak 1338 hş. yılında Muhammed Takî Dânişpejûh ve Muhammed Muderrisî tarafından yine Tahran'da neşredilmiştir.[18]

Târîḫ-i Benâketî (تاريخ بناكتي): Müellif eserine *Ravzatu uli'l-elbâb fî Màrifet't-tevârîḫ ve'l-ensâb* adını koymakla birlikte müellifinin adına nispetle daha çok *Târîḫ-i Benâketî* olarak meşhurdur. 717/1317 yılında Faḫru'd-dîn ebû Süleyman Dâvûd b.Tâcu'd-dîn ebû'l-Fazl tarafından kaleme alınmıştır. Faḫr Benâketî olarak tanınan müellif, İlhanlı sultanları Ğazan Han ve Olcaytu zamanında İlhanlı sarayında kendisine yer edinmiştir. Bir edip ve şair olan Benâketî, kendi ifadesine göre Ğazan Han zamanında İlhanlı sarayında "*Meliku'ş-şuèrâ*"lık makamına kadar yükselmiştir.[19]

Târîḫ-i Benâketî, genel bir dünya tarihidir. Hz.Adem'in yaratılışından başlayarak İlhanlı sultanı Ebu Said Bahadır Han'ın İlhanlı Devleti tahtına çıkış tarihi olan 717/1317 yılı olayları ile son bulmaktadır. Eser toplam dokuz bölüme ayrılmış olup, birinci bölüm peygamberler ve veliler, ikinci bölüm eski Fars Sultanları, üçüncü bölüm Hz. Muhammed ve Abbasîlerin yıkılışına kadar İslam tarihi, dördüncü bölüm İslamiyetten sonra İran'da hüküm süren hükümdarlar, beşinci bölüm Yahudiler, altıncı bölüm Hıristiyanlar, yedinci bölüm Hindistan ve Hind hükümdarları, sekizinci bölüm Çinliler, dokuzuncu bölüm ise Ebu Said Bahadır Han'a kadar olan Moğol sultanları tarihini içermektedir.

Benâketî eserini, Reşîdeddîn Faziullah'ın *Câmiu't-tevârîḫ*'inden istifade ederek kaleme almıştır ve adeta onun bir özeti gibidir. Ancak kendisi de İlhanlı saray teşkilatında yer edinmiş biri olması nedeni ile eserin telifinde kendi görüp duyduğu olayları da nakletmiştir. Ayrıca olayların tarihlerini son derece isabetli olarak vermiştir. Bu nedenle de mutcber tarih kaynakları arasında kabul edilmektedir.[20]

---

[14] Histoire des Mongols de la Perse

[15] Geschichte der İlhane Abaga bis Geyhatu

[16] History Of Ghazan

[17] Reşideddin Sbornik Letopisey

[18] İkbâl, s.488-491; Àzzâvî, I/15-20; Alizade, Câmiu't-tevârîḫ, I/3-6; Gönültay, s.279-284; Kerimi, Câmiu't-tevârîḫ, I/7-31; Râzî, s.346-347; Togan, Tarihte Usûl, s.195

[19] Benâketî, Faḫru'd-dîn Ebû Süleyman b. Tâceddîn, Ravẓatu evli'l-elbâb fî Màrifeti't-tevârîḫ ve'l-ensâb, neşr. Câfer Şi'ar, Tahran, 1348 hş., s. 1-2; İkbâl, s.520

[20] Semerkandî, Devletşâh, Tezkiretu'ş-şuèrâ, neşr. Muhammed Abbasî, Tahran, 1337 hş.,s.251-254; Şi'ar, s.12-17; Browne, III/102; İkbâl, s.520; Râzî, s.349; Togan, Tarihte Usûl, s.196; Murtazevî, s.381-382

Eser, Cafer Şi'âr tarafından üç ayrı yazma nüshası karşılaştırılarak 1348 hş.(1969) yılında Tahran'da neşredilmiştir.

Târîḫ-i Olcaytu (تاريخ اولجايتو): Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî tarafından 718/1318 yılında telif edilmiştir. Eserinden anlaşıldığı kadarıyla müellif, Sultan Olcaytu zamanında İlhanlı sarayında bulunan münşi veya vakanüvislerden birisidir. Adından da anlaşılacağı üzere eserini sadece Sultan Olcaytu dönemi İlhanlı tarihi ile sınırlandırmıştır. Eserinde, Gazan Han'ın ölümünden sonra İlhanlı tahtına oturan Olcaytu'nun doğumundan başlayarak onun bütün saltanat dönemi tarihi ve Olcayutu'nun ölümünden sonra onun yerine geçen Ebu Said Bahadır Han'ın saltanatının başlarına kadarki olaylara yer vermiş ve 718/1317-1318 yılı olayları ile bitirmiştir.

Târîḫ-i Olcaytu, Reşideddîn Fazlullah'ın *Câmiu't-tevârîḫ*'inde bıraktığı tarihten başlayarak İlhanlı tarihini anlatması itibarı ile *Câmiu't-tevârîḫ*'in tamamlayıcısı sayılır ve bu itibarla tarih kaynakları arasında önemli bir yer tutar. Ayrıca anlattığı olayları bizzat yaşayarak ya da duyarak aktarması nedeni ile İlhanlı devrinin belli bir dönemi için elde mevcut tek kaynak olma niteliği taşımaktadır ve diğer kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler vermektedir.

Daha çok bir günlük (ruzname) niteliğinde kaleme alınmış olan eser 1348 hş.(1969) yılında Mahin Hambly tarafından iki ayrı yazma nüshadan yararlanılmak sureti ile Tahran'da neşredilmiştir.[21]

Müsâmeretü'l-aḫbâr ve Müsâyeretü'l-aḫyâr (مسامرة الاخبار و مسايرت الاخيار): Kerîme'd-dîn Mahmud b. Muhammed Aksarâyî tarafından 723/1323 yılında telif edilen *Müsâmeretü'l-aḫbâr ve Müsâyeretü'l-aḫyâr*, İbn-i Bîbî'nin eserinden sonra Anadolu Selçukluları tarihi hakkındaki en önemli kaynak niteliğindedir. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Anadolu, Arab ve Fars hükümdarları hakkında kronolojik bilgi, ikinci bölüm peygamberler ve halifeler tarihi, üçüncü bölüm, Irak-ı Acem ve Anadolu'da hükümet eden Selçuklu sultanları, dördüncü bölüm ise İlhanlı hükümdarları ve İlhanlılara tabi olarak hükümet eden Anadolu Selçuklu sultanlarının tarihini içermektedir. Koyu bir İlhanlı taraftarı olduğu anlaşılan Aksarâyî, eserini İlhanlıların Anadolu eyalet valisi Timurtaş'a ithaf etmiştir. Özellikle kendi yaşadığı dönem, yani İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyetleri devri olaylarına ayırdığı dördüncü bölümde önemli bilgiler vermiştir.

Müsâmeretü'l-aḫbâr'da Celayir kabilesinden yetişen ve Anadolu'da İlhanlı Devleti adına yüksek görevlerde bulunan emir ve devlet adamları hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

Eserin günümüze kadar ulaşan iki nüshası sadece İstanbul'da bulunmaktadır. İlk olarak bu iki nüshasının karşılaştırılması suretiyle 1944 yılında Osman Turan tarafından Ankara'da neşredilmiştir. Ardından 1362 hş.(1983) yılında Osman Turan'ın neşri üzerinde hiç bir değişiklik yapılmadan, Tahran'da yeniden basılmış, 1941 yılında da Fikret Işıltan tarafından yapılan Almanca özeti[22] ise Leipzig'de yayınlanmıştır[23]

---

[21] Günaltay, s.303-304; Hambly, Târîḫ-i Ulcaytû, s.15-18; Togan, Tarihte Usûl, s.195; Murtezevi, s. 494-495

[22] Die Seltschukenschichte der Aksarayi, Leipzig, 1941

[23] Köprülü, M.Fuad ,"*Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*", Belleten, Ankara, Temmuz 1943, XXVII/389-391; Turan, Osman, Müsâmeretu'l-aḫbâr, s.28-32; Togan, Tarihte Usûl, s.190; Murtezevi, s.388

Tecziyetu'l-emsâr Ve Tezciyetu'l-âsâr (التجزية الامصار و تزجية الاعصار): Moğol İlhanlıları tarihinin önde gelen kaynaklarından biri olan *Tecziyetu'l-emsâr Ve Tezciyetu'l-âsâr* daha çok *Târîḫ-i Vassâf* olarak tanınmaktadır. H. VII-VIII. asırlarda yaşamış olan Şahâbu'd-dîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî ya da daha çok tanınan adıyla Vassâf'ul-Ḥuzra tarafından yazımına 699/1299-1300 yılında başlanmış ve 712/1312 yılında tamamlanmıştır.

Vassâf, Gazan Han zamanında İlhanlı sarayında bir vergi tahsildarı iken daha sonraları meşhur İlahanlı veziri Ḫâce Reşideddîn Fazlullah'ın himayeleri ile Gazan Han ve Olcaytu zamanlarında İlhanlı devlet teşkilatında önemli makamlara yükselmeyi başarmıştır.

Tecziyetu'l-emsâr ve Tezciyetu'l-âsâr ya da diğer adıyla *Târîḫ-i Vassâf* daha çok Cuveynî'nin eseri *Târîḫ-i Cihân-guşay*'ın bir zeyli olarak kabul edilebilir. Cuveynî'nin uslubu ile ve onun bıraktığı tarihten itibaren yani 656/1258 yılından başlayarak İlhanlıların tarihini Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın saltanat döneminin ortalarına denk gelen 728 /1327 yılına kadar getirmiştir.

Vassâf, beş kısma taksim ettiği eserinin yazımına Reşideddîn Fazlullah'ın emri ile 699/1299-1300 yılında başlamış ve ilk cildini 13 Receb 702/1302 yılında tamamlayarak Şam seferi sırasında Reşideddîn Fazlullah'ın aracılığı ile Gazan Han'a takdim etmiştir. Bu şekilde Reşidddîn Fazlullah'ın lütfunu ve beğenisini kazanan Vassâf eserinin ikinci cildini de 712/1312 yılında yine Fazlullah aracılığı ile bu kez Gazan'ın ölümünden sonra onun yerine İlhanlı tahtına oturan Sultan Olcaytu'ya takdim etmiş ve bu ilhan tarafından da takdir edilerek ödüllendirilmiştir.[24]

Eser ilk olarak 1853 yılında Hammer tarafından Bombay'da taşbaskı olarak neşredilmiştir. Ardından Tahran'da 1338 hş. yılında Hammer'in neşri, Muhammed Mehdî İsfahânî tarafından tıpkı basım olarak yayınlanmıştır. Daha sonraları Âbdu'l-Muhammed Âyetî eseri sadeleştirerek ve fihrist ekleyerek 1346 h.ş yılında "*Tahrîr-i Târîḫ-i Vassâf* adı ile yeniden neşretmiştir.

Târîḫ-i Guzîde (تاريخ گزيده): Hamdullah b. Ebi Bekr Mustevfî el-Kazvînî (öl. 750/1349) tarafından 730 /1329-1330 yılında tamamlanarak Ebu Said Bahadır Han'ın veziri, Reşideddîn Fazlullah'ın oğlu Gıyaseddîn Muhammed'e takdim edilmiştir. *Târîḫ-i Guzîde* daha çok muhtasar bir İslam ve İran tarihi mahiyetindedir. Hamdullah Mustevfî eserinin telifinde başta Reşideddîn Fazlullah'ın *Câmiu't-tevârîḫ*'i ve Cuveynî'nin *Târîḫ-i Cihân-guşay*'ı olmak üzere diğer bir kaç tarih kaynağından istifade etmiştir. Olayların anlatımında İsmailîler dönemine kadar Reşideddîn ile paralel bilgiler vermiştir. Hatta bu nedenle *Târîḫ-i Guzîde* kimi tarihçiler tarafından *Câmiu't-tevârîḫ*'in bir özeti ve zeyli olarak kabul edilmektedir. Ancak Mustevfi, sadece Reşideddîn'in verdiği bilgiler ile yetinmemiş İslami dönem içinde İran'da hükümet etmiş olan diğer hanedanların tarihleri hakkında başka kaynaklarda fazlaca yer verilmeyen bazı bilgileri aktarmıştır. Özellikle kendi yaşadığı dönemde İran'da hükûm süren İlhanlılar Devleti tarihi hakkında verdiği kapsamlı ve doğru bilgiler nedeni ile eser Türk-Moğol tarihinin muteber eserleri arasında kabul edilmektedir.

---

[24] Browne, III/67; İkbâl, s.486-487; Günaltay, s.301-302; Âzzâvî, I/12-15; Râzî, s.347; Âyetî, Âbdulmuhammed, Tahrîr-i Târîḫ-i Vassâf, Tahran, 1346 hş., mukaddime; Nevâî, Âbdulhuseyn, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, s.16; Togan, Tarihte Usul, s.196; Murtezevî, s.378-380

Târîḫ-i Guzide, müellif tarafından altı bâba ayrılmıştır. Birinci bâbda İslamiyet'ten önceki peygamberler, ikinci bâbda İslamiyet'ten sonraki ilk Müslüman İran hükümdarları, üçüncü bâbda Hazreti Muhammed'den Abbasi Halifeleri'ne kadar olan dönem, dördüncü bâbda Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Gurlular, Selçuklular, Harezmşahlar, İsmailler, Cengiz Han ve halefleri, İlhanlılar ve Muzafferoğulları'nın tarihleri,beşinci bâbda mezhep imamları, din ve ilim adamları, bazı şairler, altıncı bâbda ise Kazvin'in tarih ve coğrafyası hakkında bilgi verilmektedir.

Târîḫ-i Guzide ilk olarak 1910 yılında Londra'da Edward Browne tarafından müstensihi belli olmayan ve 857 senesinde istinsah edilen bir yazma nüshasının tıpkı basımı yapılarak neşredilmiştir. Browne'ın bu neşri daha sonra Tahran'da aynı yöntemle iki defa daha basılmıştır. Àbdulhuseyn Nevâî 1339 ve 1362 hş. yıllarında beş yazma nüshasından istifade ederek eseri yeniden yayınlamıştır.

Bunların dışında eserin bazı kısımları muhtelif dillere çevrilmiştir. İlk olarak Barbier de Meynard, *Târîḫ-i Guzide*'nin Kazvin ile ilgili bölümü olan altıncı bâbı Fransızcaya çevirerek 1857 yılında *Central Asiatic Journal*'da yayınlamıştır. 1901 yılında Edward Browne, şairler, din ve bilim adamları hakkında bilgilerin yer aldığı beşinci bâbı eserin sekiz nüshasını karşılaştırdıktan sonra İngilizceye tercüme ederek neşretmiştir. Bundan iki yıl sonra 1903 yılında bu kez bir diğer şarkşinas Jules Gautin, İran'da hüküm süren İslam devletlerin tarihinin anlatıldığı dördüncü bölümü Farça metin ve Fransızca çevirisi ile birlikte Paris'te yayınlamıştır.[25]

Mecmûa'l-ensâb مجمع الانساب İlhanlıların son kudretli sultanı Ebu Said Bahadır Han'ın saray şairi **Muhammed b.Ali . Muhammed b. Hüseyin b. Ebi Bekr Şabânkârei** tarafından kaleme alınmış ve 733-741/1335-1340. yılları arasında tamamlanmıştır. Şabânkârei eserini Ebu Said Bahadır Han'a sunmak üzere hazırlamışsa da onun 736/1335 yılında ölümü üzerine veziri, Reşîdeddîn Fazlullah'ın torunu Hâce Şemsa'd-dîn Muhammed Zekeriyya'ya takdim etmiştir. Ancak aynı yıl içinde Tebriz'de meydana gelen kargaşalar sonucunda eserin asıl nüshası kaybolmuş bunun üzerine Şabânkârei eseri yeniden kaleme almış ve daha sonraki olayları da kitabına eklemiştir. İlhanlılar döneminde telif edilen önemli ve muteber tarih kaynaklarından biridir. Eserde Hz Adem'den başlayarak İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han dönemine, 733/1332-1333 yılına kadar olan ve daha ziyade İran ve Horasan'da hakimiyet sürmüş olan devletlerin tarihi anlatılmıştır. Şabânkârei eserini telif ederken Cuveynî'nin *Târîḫ-i Cihân-guşây*'ından, *Târîḫ-i Yemînî*'den ve *Kâbûs-nâme*'den istifade etmişse de kendi yaşadığı dönem ve coğraya hakkında diğer eserlerde zikredilmeyen bilgiler vermiştir. Özellikle de Loristan, Şabankare ve Hürmüz gibi bölgelerin mahalli tarihleri hakkında verdiği bilgiler başka kaynaklarda yer almamaktadır.[26] Celayiroğulları Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan ve Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünün hemen ardından ortaya çıkan durum hakkında diğer kaynaklarda yer almayan orijinal bilgiler bulunmaktadır.

Mecmûa'l-ensâb'a Şabânkârei'nin ölümünden çok sonraları 783/1381 yılı civarında Ğiyâşu'd-dîn b. Ali Nâib Ferivmedî tarafından bir zeyl yazılmıştır.

---

[25] Browne, Edward G., Târîḫ-i Guzide, mukaddime; Àzzâvi, II/61-62; İkbâl, s.523-525; Nevâî, Àbdulhuseyn, Târîḫ-i Guzide, Tahran, 1362 hş., mukaddime; Beyânî, Şirin, Târîḫ-i Âl-i Celayir, Tahran, 1345 hş., s.412-413; Togan, Tarihte Usul, s.196

[26] Muhaddis, s.3-9

Ferivmedî bu zeylde, 736/1336 yılından sonra hükümet etmiş bazı mahallî melikler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Ancak bu zeyîn üslubu Şabânkârei'nin aksine oldukça kötü bir lisan ve uslup ile kaleme alınmıştır. Ayrıca verdiği bilgiler oldukça çelişkili ve tutarsızdır.[27]

Mecmûu'l-ensâb'ın İslamiyetten sonraki İran'da hüküm süren Saffâriler Devleti tarihinden başlayan kısmı, ilk kez 1343 hş.(1964) ikinci kez de 1376 hş. (1998) yıllarında Mîr Hâşim-i Muhaddis tarafından Tahran'da basılmıştır. Muhaddis, eserin İstanbul Yenicami'de bulunan bir nüshasını esas tutmak suretiyle İran'da bulunan diğer dört yazma nüshasını kullanmıştır. Ayrıca sadece Yenicami nüshasında bulunan "*Zeyl-i Mecmûu'l-ensâb*"ı da aynı kitap içinde neşretmiştir.

Safvetu's-safâ (صفوة الصفا): *Esasu'l-mevâhibu's-seniyye fi Menâkibu's-Safeviyye* adıyla da tanınan eser, 759 /1357 yılında daha çok İbn-i Bezzâz olarak meşhur olan Dervîş Tevekkalî b. İsmail b. Hacı Muhammed Tevekkalî tarafından kaleme alınmıştır. Safeviler Devleti'nin kurucusu Şah İsmail Safevî'nin beşinci dereceden atası ve XIII. asrın önde gelen tarikat şeyhlerinden biri olan Şeyh Safiyeddîn İshak Erdebîlî'nin hayatı, kerametleri, müritleri ve menkıbelerini konu almaktadır. Eserde Safiyeddîn Erdebîlî'nin hayatının yanı sıra devrin padişahları, emirleri ve önde gelen şahsiyetleri hakkında da diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle özellikle VII-VIII/XIII-XIV asır Azerbaycan ve İran'ındaki sosyal hayat, din ve diğer konular için önemlidir. *Safvetu's-safâ*, Şah Tahmasb Safevî devrinde Mîr Ebu'l-feth tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Ancak Safeviler'in Şiilik taassubu ve aslen sünni olan Safiyeddîn Erdebîlî'yi Şii gibi gösterme telaşı nedeniyle eserde ciddi bir tahrifat yapılmıştır. Eser ilk olarak 1329 hş. (1950) yılında Bombay'da taş baskı olarak, daha sonra ise Gulâmrezâ Tabâtabâî Mecd tarafından yedi yazma nüshası ve Bombay baskısının karşılaştırılması suretiyle Tahran'da neşredilmiştir.[28]

Destûru'l-kâtib fî Tâyîni'l-merâtib: (دستور الكاتب فى تعيين المراتب) M. XVI asır alim ve devlet adamlarından biri olan Muhammed b. Hindûşâh Naḫcevânî tarafından telif edilmiştir. Gerek babası Fahreddin Hinduşah Naḫcevânî'nin İlhanlı devlet mekanizması içinde yer alması, gerekse kendisinin Ebu Said Bahadır Han'ın veziri Giyaseddin Muhammed Reşîdî ile yakın ilişki içinde olması ve bu itibarla bu vezir döneminde İlhanlı sarayında "*Divan-ı İnşa*"da görev yapması nedenleriyle devlet idaresi konusunda oldukça bilgi ve deneyim sahibi olmuştu.[29] Onun bu özelliğinin farkına varan Giyaseddin Reşîdî, Naḫcevânî'yi, Ebu Said Bahadır Han'ın yarlığı ile bu eserin yazımıyla görevlendirdi. Ancak Naḫcevânî eserini Ebu Said Bahadır Han ve Vezir Giyaseddin Muhammed'in 736/1336 yılındaki ölümünden sonra tamamlayarak, saltanatının son dönemlerinde Celayirli Devleti sultanı Sultan Uveys Bahadır Han'a takdim etti.[30]

Destûru'l-kâtib fî Tâyîni'l-merâtib, İlhanlı ve Celayirli Devleti teşkilatı, idari yapısı, idari ve askeri meslekler, münşilik ve diğer konularda çok değerli ve başka bir benzeri olmayan bir kaynak niteliğindedir. Hindûşâh Naḫcevânî, görevi nedeni ile

---

[27] Browne, III/103; Âzzâvî, II/44; Râzî, s.349; Smith, John M., Ḫurûc u Ürûc-i Serbedârân, Farsçaya çev. Yâkub Ajand, Tahran, 1361 hş.; Togan, Tarihte Usul, s.196; Murtezevî, s.382; Muhaddiş, s.37

[28] İkbâl, s.530; Beyânî, s.414; Tabâtabâî, Gulâmrezâ, Safvetu's-safâ, s.3-29

[29] Naḫcevânî, Muhammed b. Hindûşâh, Destûru'l-kâtib fî Tâyîni'l-merâtib, I-II, neşr. Abdulkerim Alizade, Moskova, 1976, I-I/24; İkbâl, s.526

[30] Naḫcevânî, Destûru'l-kâtib, I-I/13, II/361-367

elinin altında bulunan belgelerden istifade etmiş ve bu belgeleri eserine koymuştur. Bu itibarla eserin bu sahada yazılmış eserler arasında benzeri yoktur.

Destûru'l-kâtib fî Tâyini'l-merâtib bir mukaddime ve bir sonuç kısmı ile birlikte toplam dört büyük bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü tamamen o dönemlerdeki yazışmalara (inşâ) ayrılmıştır. Her bir makam sahibinin yazışma türünün nasıl olması gerektiği örnekleri ile birlikte izah edilmiş, münşilik ve münşilerin nelere dikkat etmeleri gerektiği konularına değinilmiştir. Sultanların, vezirlerin, hatunların, şehzadelerin büyük ve küçük makam sahiplerinin hatta sıradan kimselerin birbirleri ile ya da kendilerinden alt seviyede olan kimselerle yazışmalarında dikkat etmeleri gereken hususlar anlatıldıktan sonra her bir yazışma türü için örnekler getirilmiştir.[31]

İkinci kısımda ise İlhanlı ve Celayirli devlet teşkilatı, bu teşkilatı oluşturan unsurlar, görev dağılımı, mesleklerin neler olduğu ve meslek sahiplerinin yetki ve sorumlulukları, görevlendirilme tarzları, örnekleri ile izah edilmektedir. Nahcevânî, bu dönemde kullanımda olan idari, askeri ve mali sistemle ilgili Moğolca, Türkçe, Arapça ve Farsça terimleri eserine koymuş ve anlamlarını izah etmiştir. Eser, ilmi, ictimai, iktisadi ve askeri terimlerle doludur. Öyle ki bu termilerin çoğunluğuna Nizamülmülk, Reşideddîn Fazlullah ve Hamdullah Müstevfi dahi kendi teliflerinde yer vermemişlerdir. Bu itibarla eser, dil araştırmacıları için de önemli bir kaynak mahiyetindedir. Kısacası *Destûru'l-kâtib fî Tâyini'l-merâtib*, bir anlamda İlhanlı ve Celayiroğulları Devletlerinin bir anayasası ve münşilik için öğretici bir el kitabı mahiyetindedir.[32]

Orjinal nüshası günümüze ulaşmayan *Destûru'l-kâtib fî Tâyini'l-merâtib*'in dünyanın bir çok yerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser, Abdulkerim Alizade tarafından 1964-1976 yılları arasında Moskova'da, birinci cildi iki büyük kısım olmak üzere toplam üç cilt halinde ve altı yazma nüshasının karşılaştırılması suretiyle neşredilmiştir.

Târîh-i Şeyh Uveys (تاریخ شیخ اویس): Ebubekr Kutbî el-Eherî tarafından 760/1358-1359 yılı civarında kaleme alınmıştır. Eserin müellifi hakkında kaynaklarda fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere eser Celayirli Devleti hükümdarı Sultan Uveys Bahadır Han adına kaleme alınmıştır.

Özellikle h. XIV yüzyıl Azerbaycan ve İran tarihi için önemli bir başvuru kaynağı niteliğinde olan eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz Adem'in yaratılışından itibaren İran ve civarında hüküm süren Pişdadîler, Keyanîler, Eşkanîler ve Sasanîler'in tarihi anlatılmaktadır. Ayrıca Eherî bu bölümde Hz Adem'den başlayarak Kuran'da adları geçen meşhur kimseler ve Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinde bahsedilen eski İran kralları hakkında da biyografik bilgiler vermektedir. Eherî, kaynaklarından biri olan *Taberî Tarihi* ve *Şehnâme*'den aktarımlarda bulunmuş, İslamiyet'ten önceki İran krallarının tarihini kronolojik olarak anlatmıştır. Zaman zaman kendisinden önce yazılan diğer tarih kaynaklarından da istifade etmiştir.

İkinci bölümde ise İslamın erken tarihi ve ilk fetihler hakkında özet bir bilgiden sonra İslamiyet'in ortaya çıkışından itibaren İran ve Irak'ta hüküm süren

---

[31] İkbâl, s.526-527;Beyânî, s.415-416

[32] İkbâl, s.526-527; Alizade, Abdulkerim Alioğlu, Destûru'l-kâtib fî Tâyini'l-merâtib, önsöz, I-I/I-XXII

Halifeler, Umeyyidler, Mervanîler, Abbasiler, Gazneliler, Selçuklular, İlhanlılar ile diğer küçük devlet ve hanedanların tarihleri yer almaktadır.[33]

Eser "*Şeyh Uveys'in Tarihi*" adını taşımakla beraber Sultan Uveys dönemi hakkında fazlaca bir bilgi içermemektedir. Zira müellif eserini Sultan Uveys'in 758/1356-1357 yılındaki Tebriz'i fethi ve ardından Sultan Uveys'in şeceresini çıkardıktan sonra bilinmeyen bir sebeple bitirmiştir.

Van Loon, *Târîḫ-i Şeyḫ Uveys*'in Abaka Han'dan başlayarak Sultan Uveys Bahadır Han'ın Tebriz'i fethi ile son bulan bölümünün yer aldığı 134-184. varakları ve bütün bölümlerinin İngilizce tercümesini 1954 yılında Lahey'de yayınlamıştır.

er-Rihle (الرحلة): Asıl adı *Tuhfetu'n-nuzzâr fî Ğarâibi'l-emsâr ve Âcâibi'l-esfâr* olmakla birlikte daha çok "*er-Rihle*"olarak anılmaktadır.[34] İbn-i Battûta adıyla tanınan Muhammed b. Abdullah et-Tanci tarafından 725/1325 ile 754/1354 yılları arasında yaptığı üç seyahat sonucunda kaleme alınmıştır. İbn-i Battûta 725/1325 yılında başladığı seyahatleri sırasında Mısır, Irak, Şam, Hicaz, İstanbul, Anadolu, İran, Yemen, Umman, Türkistan, Afganistan Hindistan'ın bir kısmı ile Çin, Endülüs ve diğer bir çok bölgeyi içine alan çok geniş bir coğrafyayı gezmiştir. Özellikle eserinde 725-750/1325-1349 yılları arasında Anadolu, İran, Irak ve Türkistan'ın da aralarında bulunduğu çok sayıdaki ülkeyi gezdiği ilk seyahatinde edindiği izlenimleri aktardığı bölümler Moğol ve İlhanlı tarihleri, adet ve gelenekleri bakımlarından ilgi çekici ve önemlidir. Müellifin gezdiği coğrafyalardaki sosyo kültürel olaylara olan özel ilgisi onun sefernamesine ayrı bir özellik katmıştır.İbn-i Battûta'nın bu seyahatleri İlhanlıların son dönemleri ile Celayirlilerin ilk dönemlerine denk gelmektedir ve Celayirli hakimiyetinde kalan önemli merkezleri çoğunu görmüştür. Bu nedenle gerek Anadolu'da gerekse İran ve diğer bazı bölgelerde karşılaştığı ve aktardığı siyasi-sosyal ve kültürel olaylar, bölge halklarının adet ve gelenekleri ile bu dönem hakkındaki bir çok konuya ışık tutmaktadır.[35]

Eser'in Arapça orijinali Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan dört yazma nüshasının karşılaştırılması suretiyle 1853-1883 yılları arasında C. Defremery ve B.R.Sanguinetti tarafından Fransızcaya çevirisi ile birlikte dört cilt halinde neşredilmiştir[36]. Daha sonra H.A.R. Gibb, C. Defremery ve B.R. Sanguinetti'nin neşrini İngilizceye çevirerek 1958,1961 ve 1971 yıllarında üç cilt halinde yayınlamıştır.[37] Beş cilt olması planlanan eserin yayınlanması R.Gibb'in ölümü nedeni ile yarım kalmıştır. Bunların dışında eser, Arapça metin halinde Mahmud el-Şarkâvî tarafından Kahire'de, 1987 yılında ise Beyrut'ta neşredilmiştir. Mehmed Şerif Paşa tarafından yapılan Türkçe tercümesi 1919-1925 yılları arasında İstanbul'da basılmıştır. 1337 hş.(1958) yılında Muhammed Ali Muvehhed tarafından Farsçaya çevrilen eser üç cilt halinde ve "*Sefernâme-i İbn-i Battûta*" adı altında Tahran'da neşredilmiştir. M.A.Muvehhed 1376 hş. yılında kendi neşrini tashih ederek Tahran'da iki cilt halinde yeniden yayınlamıştır.

---

[33] Van Loon, s.1-5; Tauer, Felix, "*Timurlular Devrinde Tarihçilik*", çev. Ahmed Ateş, BELLETEN, XXIX/113-116, Ankara 1965, s.55; Smith, Hurûc u Ürûc, s.36

[34] Rûdgar, Kanbarali, ez Beynu'n-nehreyn ta Mâverâu'n-nehr, s.30

[35] Azzâvî, II/52; Muvehhed, Sefernâmei- İbn-i Battûta, I/5-24; Beyânî, s.413; Murtezevî, s.304; Togan, Tarihte Usûl, s.248; Rûdgar, s.30-35

[36] Voyages d' Ibn Batoutah, I-IV

[37] The Travels of Ibn Battuta, I-III

Târîḫ-i Âl-i Muẓaffer (تاریخ آل مظفر): Mahmud Kutbî tarafından 793/1390-1391 yılı civarında telif edilmiştir. İlhanlıların yıkılmasından sonra Celayiroğulları Devleti ile birlikte ortaya çıkan Muzafferoğulları Devleti'nin tarihidir. Müellif, Muzafferoğulları Devleti'nin devlet teşkilatında önemli görevler üstlenmiş olan bir ailenin çocuğudur ve kendisi de devlet mekanizmasında yer almıştır.

Eser tamamen bu devletin tarihinden ibarettir. Mahmud Kutbî eserine Muzafferoğulları Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Emir Mubârizu'd-dîn Muhammed b. Muẓaffer'in nesebi ve tarihinden başlayarak Timur'un 795/1392-1393 yılında Fars bölgesini ikinci kez istila ettiği döneme kadar, Şiraz, Kirmanı, Isfahanı başta olmak üzere Orta ve Güney İran'ın önemli bir kısmında hükümet eden Muzafferoğulları Devleti hükümdarlarının siyasi tarihini anlatmıştır.[38]

Târîḫ-i Âl-i Muẓaffer, ilki 1335 hş. ikincisi de 1364 hş. olmak üzere Abdulhuseyn Nevâî tarafından iki kez Tahran'da yayınlanmıştır.

Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde (ذیل تاریخ گزیده): **Zeynu'd-dîn b. Hamdullah Mustevfî** tarafından 794-802/ 1391-1399 yılları arasında telif edilmiştir. Sultan Ahmed Celayir'in devlet mekanizmasında yüksek makamlara kadar çıkmış olan Zeynu'd-dîn b.Hamdullah Mustevfî, eserini babası Hamdullah Mustevfî'nin *Târîḫ-i Guzîde*'sini bıraktığı yerden yani, 744/1343 yılından itibaren başlatmıştır. Bu nedenle eser *Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde* adı ile tanınmıştır.

Zeynu'd-dîn b.Hamdullah Mustevfî, 742-743/1342-1343 yılı olaylarını *Târîḫ-i Guzîde*'den özetledikten sonra, 744-794/1344-1392 yılları arasındaki 50 senelik tarihi yıl esasına göre anlatmıştır. Celayirli devlet mekanizmasında yer almasından dolayı eser daha çok Celayirli Devleti tarihinin bir özeti olarak kabul edilebilir. Zeynu'd-dîn b. Hamdullah Mustevfî, eserini kaleme alırken daha çok Azerbaycan ve Batı İran ile yetinmiş Horasan ve Irak-ı Acem'de geçen olaylara uzak kalmıştır. Bu nedenle eser, hakimiyetleri daha çok Azerbaycan ve Irak-ı Arab'da geçen Çupanlılar ve Celayirlilerin bu bölgelerdeki tarihinin bir özeti sayılabilir. Müellif sadece kendi yaşadığı dönem ve coğrafya ile ilgili bilgi verdiği için daha ziyade gördüğü ve işittiği tarih olaylarını kaydetmiştir. Bu da eserin değerini daha da artırmaktadır. Hâfız Abrû, *Zubdetu't-tevârîḫ* adlı eserini yazarken geniş ölçüde *Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde*'den istifade etmiştir.[39]

Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde ilk olarak 1986 yılında Bakü'de, Z.M.Bunyadov'un gözetimi altında M.D.Kazımov ve V.Z. Piriyev tarafından Azericeye çevrilmiştir.[40] Daha sonra İrec Afşar 1372 hş. yılında eseri Tahran'da neşretmiştir. Afşar, neşrine Câfer Sultan el-Karâî'nin *Risale-i Vakâ-i Tebriz* adlı risalesini de eklemiştir.

Ẓafernâme (ظفر نامه): *Ẓafernâme* adı ile yazılan eserlerden üçüncüsüdür. HicriVIII – XI. yüzyıllarda yaşayan şair ve alimlerden biri olan Nizameddîn Şâmî tarafından 806/1403-1404 yılı civarında kaleme alınan ve Timur'un savaş ve fetihlerinin tarihini anlatan bir tarih kaynağıdır.

Sultan Ahmed Celayir döneminde Bağdad'da yaşayan Nizameddîn Şâmî, Timur'un 795/1392-1393 yılında Bağdad'ı fethetmesinin ardından onun hizmetine

---

[38] Nevâî, Abdulhuseyn, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, s.15-20; Togan, Tarihte Usûl, s.198

[39] Bunyadov, s.1-12; Afşar, İrec Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.8-9;

[40] Ancak bu tercümede eser, Hamdullah Mustevfî Kazvinî'nin telifi olarak işlenmiştir.

girmiştir. 804/1401-1402 yılında Timur, Şami'yi huzuruna çağırarak ondan kendisinin ve fetihlerinin bir tarihini her kesin anlayabileceği bir şekilde yazmasını istemiş, ayrıca bu tarihi yazarken istifade edebileceği bütün belge ve bilgileri de onun emrine tahsis etmiştir. Bunun üzerine *Ẓafernâme*'nin telifine başlayan Şâmî , Timur'un ortaya çıkışından itibaren onun bütün tarihini ve fetihlerinin anlatıldığı eserini kaleme almıştır. Şâmî eserini 806 /1403-1404 yılına kadar getirebilmiştir. Daha sonra 814/ 1411-1412 yılında Hâfiz Âbrû, Mirza Şahrah'ın emri ile *Ẓafernâme*'ye bir zeyl yazmış ve eseri 807/1404-1405 yılında Timur'un ölümüne kadarki olayları ekleyerek ikmal etmiştir. Şâmî'nin *Ẓafernâme*'si Timur tarihi hakkında yazılan en eski kaynaktır. Şâmî eserinde anlattığı olayların bir çoğuna kendi gözüyle şahit olduğu ve bizzat Timur'un kendisine tahsis ettiği belgelerden istifade ettiği için olaylar ve tarihler konusunda isabetli bilgiler vermiştir. Ancak hadiseleri anlatırken çoğunluka Timur cephesinden değerlendirmiştir.[41]

Günümüze ulaşan tek nüshası British Museum'da bulunan eser 1937 yılında Felix Tauer tarafından neşredilmiştir. Tauer'in bu neşri daha sonra 1363 hş. yılında Penâhî-yi Simnânî tarafından Tahran'da yeniden neşredilmiştir. Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe tecümesi ise 1949 yılında Ankara'da yayınlanmıştır.

Ẓafernâme (ظفرنامه): Sultan Şahruh'un oğlu İbrahim Mirza'nın Fars ve Irak-ı Acem emirliği ile görevlendirilmesine kadar Şiraz'da inzivaya çekilmiş bir halde yaşayan Şerefu'd-dîn Ali Yezdî (öl. 850 /1446), İbrahim Mirza'nın gelmesinden sonra, onun tarafından 822/1419 yılında Timur'un bir tarihini yazmakla görevlendirildi. Bunun üzerine bu tarihte, Timur ve haleflerinin tarihinin telifine başlayan Şerefu'd-dîn Yezdî, *Ẓafernâme* ve *Feth-nâme* olarak da anılan eserini 828/1424-1425 yılında Şiraz'da tamamlayarak İbrahim Mirza'ya takdim etmiştir.

Şerefu'd-dîn Yezdi eserine Çağatayların nesepleri hakkında bir giriş yaptıktan sonra Timur'un doğumundan başlayarak Şahruh'un oğlu İbrahim Mirza'nın son dönemine kadarki Timur ve haleflerinin tarihini, Şâmî'nin *Ẓafernâme*'sinden daha geniş bir biçimde kaydetmiştir. Ancak Yezdî, kendi eserini yazarken büyük ölçüde Şâmî'nin *Ẓafernâme*'sinden yararlandığı için eseri, onun biraz daha genişletilmiş ve 828/1424-1425 yılına kadar getirilmiş halinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte Yezdî, Şâmî'nin *Ẓafernâme*'sinden hiçbir şekilde bahsetmemiştir. Ancak üslup bakımından Şâmî'nin *Ẓafernâme*'sinden oldukça farklıdır. Zira Şâmî'nin *Ẓafernâme*'si oldukça sade ve akıcı bir dil ile yazılmış olmasına rağmen Yezdî son derece ağır ve sanatlı bir dil kullanmayı tecih etmiştir.

Eser özetle, sekiz ve dokuzuncu yüzyıllarda Hindistan, Afganistan, Maveraünnehir, Türkistan, İran, Gürcistan, Ermenistan, Kafkasya, Rusya, Anadolu ve diğer bazı bölgelerde etkili olan Timurluların tarihi olarak kabul edilir. Ancak İbrahim Mirza'nın emri ile yazılmış olduğundan Şâmî'nin *Ẓafernâme*'sinde olduğu gibi olaylar çoğunlukla tek taraflı ve yanlı olarak anlatılmıştır.

Ẓafernâme ilk olarak 1887-1888 yılında Muhammed Allahdâd tarafından iki cilt halinde Kalkatta'da, 1336 hş./1957 yılında ise Muhammed Abbâsî

---

[41] Hândmir, Giyâşu'd-dîn b. Humâmu'd-dîn el-Huseynî, Târîḫ-i Ḥabîbu's-siyer, I-IV, neşr. Muhammed Debirsiyâkî, Tahran, 13"62, hş., III/547; Gümaltay, s.375-376; Naḫcevânî, Hâc Hüseyin, Çehel Meḳâle, neşr. Yûsif Hâdim Hâşimîneseb, Tahran, 1363, s.124-127; Mişkûtî, Nusretullah, ez Seläçikä ta Safeviyye, Tahran, 1343 hş., s.394-395; Togan, Tarihte Usul, s.197-198; Penâhi-yi Simnânî, s.4-8; Tauer, "*Timurlular Devrinde Tarihçilik*", BELLETEN, XXIX/113-116, s.51-53

tarafından beş ayrı yazma nüshasının karşılaştırılması suretiyle yine iki cilt halinde Tahran'da basılmıştır.

Eser 1722 yılında Petit de la Croix tarafından Fransızcaya[42], bu Fransızca metin ise J. Darby tarafından1723 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Ayrıca Hâfız-ı Âcemî olarak da tanınan Hâfız Muhammed b. Ahmed tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[43]

Zubdetu't-tevârîḫ (زبدة التواريخ): Yazımı, Timurlular döneminin önde gelen tarihçi, coğrafyacı ve Timurlular sarayının münşilerinden biri olan ve daha çok Hâfız Âbrû lakabı ile tanınan Nurullah Abdullah b. Lâtfullah b. Abdu'r-reşîd el-Ḫavâfî (öl.834/ 1430-1431) tarafından 830/1426-1427 yılında tamamlanmıştır. Hâfız Âbrû'nun külliyatının bir bölümüdür. Ancak zaman zaman yanlışlıkla eserin tamamının adı olan *Mecmûa't-tevârîḫ-i Baysungûrî*, *Mecmûa't-tevârîḫ-i Sultânî* ve *Mecmûa-i Hâfız Âbrû* gibi isimlerle de anılmaktadır. Hâfız Âbrû eserinde, insanlığın yaratılışından, tamamlayarak Şehzade Baysungur'a ithaf ettiği 830/1426-1427 yılına kadarki İslam ve İran tarihine yer vermiştir. Kitabın, Gazan Han'ın ölümüne kadar olan kısmı cümle cümle Reşideddin Fazlullah'ın *Câmiu't-tevârîḫ*'inden alınmadır. Ancak Olcaytu döneminden itibaren kaleme aldığı bölüm muteber bir başvuru kaynağıdır.

Mecmûa't-tevârîḫ dört büyük rub'dan oluşmaktadır. Birinci rub' İnsan oğlunun yaratılışından Hazreti Muhammed'in ortaya çıkışına, ikinci rub' Hazreti Muhammed'in hayatından Abbasi Hilafeti'nin yıkılışına, üçüncü rub' Saffariler Devleti'nin kuruluşundan Karahanlılara, dördüncü rub' ise Gazan Han'ın ölümünden 830/1426-1427 yılına kadarki İslam ve İran tarihi olaylarını içermektedir.

Eserin, Hâfız Âbrû'nun kendisinin adını *Zubdetu't-tevârîḫ* olarak koyduğu *Zeyl-i Câmiu't-tevârîḫ-i Reşîdî* olarak da anılan bölümü, Sultan Olcaytu'nun cülûsundan 830/1426-1427 yılına kadarki tarihi kapsamaktadır.[44]

Zubdetu't-tevârîḫ'in 807/1404-1405 yılında Timur'un ölümü ve Şahruh Mirza'nın cülûsu ile başlayan ve 830/1326-1327 yılına kadarki Timur'un haleflerinin tarihinin anlatıldığı bölümü 1372 hş. yılında Seyyid Kemal Cevâdî tarafından dört yazma nüshasının karşılaştırılması ile "*Zubdetu't-tevârîḫ*" adıyla ve iki cilt halinde Tahran'da basılmıştır.

Zeyl-i Câmiu't-tevârîḫ-i Reşîdî (ذيل جامع التواريخ رشيدي) : Hâfız Âbrû (öl.834/ 1430-1431) tarafından 830/1426-1427 yılında tamamlanan *Mecmûa't-tevârîḫ-i Sultânî*'nin diğer bir bölümüdür. Reşideddin Fazlullah'ın *Câmiu't-tevârîḫ*'inin bittiği yerden, yani Gazan Han'ın ölümünden sonraki olaylarla başladığı için "*Zeyl-i Câmiu't-tevârîḫ-i Reşîdî*" adı ile anılmaktadır. Gazan Han'ın ölümünden ve Olcaytu'nun cülusundan başlayarak 830/1426-1427 yılına kadar getirilmiştir. Bu bölümde Olcaytu' dan başlayarak son İlhanlı sultanları, Timur'un ikinci İran seferine kadar olan Celayirli Devleti, Muzafferoğulları Devleti, Kert Melikleri, Toğatimurlular ve Serbedarların tarihleri anlatılmaktadır.

---

[42] Histoire de Timur Bec

[43] Browne, III/424-426; Günaltay, s.371-375; Abbasi, Muhammed, *Zafernâme*, mukaddime, I/24; Naḫcevânî, Çehel Mekâle, s.127-128; Mişkûtî, s.395-396; Tauer, "*Timurlular Devrinde Tarihçilik*", BELLETEN, XXIX/ 113-116, s.59-61; Togan, Tarihte Usûl, s.198

[44] Günaltay, s.365-368; Hamdâbâd Beyânî, zeyl, s.6-17; Âzzâvî, I/20-21; Mişkûtî, s.395; Smith, Ḫurûc u Ürûc, s.9- 21; Kerimi, Behmen, Câmiu't-tevârîḫ, I/33-37; Beyânî, s.419-420; Togan, Tarihte Usûl, s.198-199; Murtezevî, s.480-486; Cevâdî, Zubdetu't-tevârîḫ, mukaddime, I/1-40

Eserin Olcaytu'nun cülusundan Timur'un beş yıllık ikinci İran seferine kadarki olayların anlatıldığı bölümü Hanbaba Beyânî tarafından 1954 yılında Prag'da[45] ve daha sonra 1349 hş. (1940) yılında ise Tahran'da yayınlanmıştır.[46]

Âcâibu'l-maksûr fî Nevâib-i Teymûr(عجا ئب المقدور في نوا ئب تيمور) : İbn-i Arabşah olarak bilinen **Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Arabşah** (öl.845/ 1442) tarafından 840/1436-1437 yılında telif edilmiştir. Eser Timur dönemi İran-Irak tarihi ve olayları, Timur'un istila ettiği devletler ve onların sultanları ve değer kaynaklarda yer almayan bir çok bilgiyi içermektedir. Oldukça abartılı bir anlatım tarzını benimseyen müellif, özellikle Bağdad ve Irak ile ilgili bölümlerde Bağdad'daki mahalli ileri gelenlerden işittiklerini de nakletmiştir.

İbn-i Arabşah, Timur'a karşı olan düşmanlığı nedeni ile onun ortaya çıkışını büyük bir felaket olarak kabul etmiş ve adından da anlaşılacağı üzere eserine bu adı vermiştir. Timur tarihi hakkında bilgi veren diğer kaynakların aksine İbn-i Arabşah eserini, Timur karşıtı ve onu eleştirir bir tarzda kaleme almıştır. Bu nedenle özellikle Yezdî ve Şâmî'nin *Zafernâmeleri* ile mukayese edildiğinde, eserin önemi daha da artmaktadır.[47]

Âcâibu'l-maksûr ilk olarak **Golius** tarafından **Latinceye** çevrilmiş ve 1636 yılında orijinal metni ile birlikte **Leiden**'de yayınlanmıştır.[48] Bundan iki yıl sonra ise **Pierre Vattier** Fransızcaya çevirerek 1638 yılında Paris'te yayınlamıştır.[49] **Murtaza Nazmizade**, tarafından Türkçeye tercüme edilen eser 1131/1738 yılında **İstanbul**'da neşredilmiştir.[50] Nazmizade, Timur'un haleflerine dair bir bölümü de tercümesine ilave etmiştir.

Bunların dışında *Âcâibu'l-maksûr* 1979 yılında **Ali Muhammed Ömer** tarafından Kahire'de, **Ahmed Fayez el-Humsî** tarafından da 1986 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

Mucmel-i Faṣîhî (مجمل فصيحي): 845/1441-1442 yılı civarında daha çok **Faṣîh-i Havâfî** olarak tanınan **Faṣîh Ahmed b. Celaleddîn Muhammed-i Havâfî** tarafından telif edilmiş bir tarih kaynağıdır. 777/1375-1376 yılında Herat'ta doğan ve tahsilini burada tamamlayan Faṣîh, bir süre Mirza Şâhruh ve Baysungur Mîrzâ'nın hizmetinde bulunduktan ve bilinmeyen bir nedenden dolayı 832/1428-1429 yılında görevinden azledildikten sonra eserini yazmaya başlamıştır. Faṣîh eserine Hazreti Adem'den başlayarak kendi ölüm tarihi olan 845/1441-1442 yılına kadar getirmiştir. Olayları tarih sırasına göre kısa bölümler halinde anlatmıştır. Eser bir mukaddime, iki makale ve bir hatimeden ibarettir. Mukaddime kısmında Hazreti Adem'den başlayarak Hazreti Muhammed'e kadar, birinci makalede Hazreti Muhammed'in doğumundan hicrete kadar, ikinci makalede ise hicretten 845/1441-1442 yılına kadar gelişen tarih olayları kronolojik olarak kaydedilmiştir. Hatime kısmında ise daha çok hicretten sonra Herat ve etrafında gelişen olaylardan bahsedilmektedir.

---

[45] Zail-i Gami' u-t-Tavarih-i Rasidi de Hafiz-i Âbrû et son

[46] Günaltay, s.365-368; Hânbâbâ Beyânî, s.18-51; Azzâvî, I/20-21; Nevâî, Âbdulhuseyn, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, s.17; Beyânî, s.419-420; Tamer, *"Timurlular Devrinde Tarihçilik"*, BELLETEN, XXIX/113-116, s.54-56; Sümer, Faruk, Kara Koyunlular, Ankara, 1967, s.3-4

[47] Browne, III/355-356; Günaltay, s.362-364; Azzâvî, II/7-10; Mişkînî, s.396; Beyânî, s.418; Ahmed Fâyez el-Humsî, s.7-12

[48] Ahmedc Arabisiadeo vitoe et rerum gestarum Timuriri gui Tamerlanes dicitur Historia

[49] Portraid du Grand Tamerlan Avec la Suite decon Histoire Jusque a l'établiissement de l'empire du Mongol

[50] Tarîḫ-i Timurieng

Aynı zamanda bir şair olduğu anlaşılan Fasîh-i Havâfî'den, Mîrhând, Hândmîr ve Devletşah Semerkandî kendi eserlerinde bahsetmekle birlikte *Mucmel-i Fasîhî* hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Bu nedenle eserin XX. yüzyıla kadar varlığı bilinmemekte idi. Fasîh-i Havâfî'den ve eserinden ilk olarak İranlı yazar ve tarihçi Muhammed Kazvînî, 1320 hş.(1941) yılında neşrettiği *Hâfız Dîvânı*'nın mukaddimesinde, ikinci olarak da Kâsım Ğanî, 1321 hş.(1942) yılında yayınladığı "*Târîh-i Asr-i Hâfız*" da bahsetmiş ve istifade etmiştir. Daha sonraları 1928 yılında Edward Browne, *A Literary History of Persia* adlı eserinde hem Fasîh-i Havâfî'yi hem de Mucmel-i Fasîhî'yi kapsamlı bir şekilde tanıtmıştır.[51]

Mucmel-i Fasîhî, 1339-1341 hş. yıllarında Mahmûd Ferruh tarafından dört ayrı yazma nüshasının karşılaştırılması suretiyle, üç cilt halinde Meşhed'de yayınlanmıştır.

Risâle-i Felekiyye der İlm-i Siyâkat: (رسالهٔ فلکیه در علم سیاقت) Abdullah b. Muhammed b. Kiyâ el-Mâzenderânî tarafından kaleme alınmıştır. Eserin içeriği kendi devrindeki vergi, maliye ve hesap bilimleri ile ilgilidir. El-Mâzenderânî eserine, Allah ve peygambere hamd u sena ile başlamış ardından siyak ilminin ve devlete ait hesap defterlerinin önemi ve nasıl olmaları gerektiği konusunda bilgiler vermiştir. Bütün konusu devlete ait hesap ve defter işlerinin nasıl yapılması gerektiği olan *Risâle-i Felekiyye*, toplam sekiz bölümden oluşur. Bunlar; hamdu sena kısmından sonra, para ve para ölçüleri, ağırlık ve mesafe ölçüleri, mühendislik kuralları, defterlerde kullanılan işaretlerin anlamları ve kuralları, haşiye ve notlar, genel hesap ve defter tutma kuralları ve teşrih-i defatir bölümleridir.

El-Mâzenderânî eserinde verdiği bütün bilgileri senet ve belgelere dayandırmış, verdiği örneklerin tamamını İlhanlı ve Celayirli Devleti'nin hakimiyet dönemi ve coğrafyasından seçmiştir. El-Mâzenderânî'nin getirdiği örneklere bakarak eserin 840-865 h. yılları arasında kaleme alındığı düşünülebilir. Esere daha sonra Timurlular dönemi ile ilgili bir bölüm eklenmiş ve 865/1460-1461 yılında tamamlanmıştır.[52]

Eser Walther Hinz tarafından 1952 yılında oldukça tafsilatlı bir mukaddime eklenmek suretiyle Wiesbaden'de yayınlanmıştır.

Embajada a Tamorlan: Ruy Gonzalez de Clavijo tarafından İspanyolca olarak kaleme alınmıştır. Clavijo eserini, İspanya Kralı'nın elçisi olarak Semerkand'a, Timur'a elçi olarak gönderildiği 1403-1406 yılları arasındaki seyahati sırasında kaleme almıştır. İspanya'dan Semerkand'a kadar gidişi ve dönüşü sırasında yol boyunca edindiği izlenimleri içerir.

Clavijo, Kadis'ten başladığı seferi sırasında İstanbul'a uğradıktan sonra Karadeniz Kıyısı boyunca bir çok kıyı kentine uğramış, ardından Trabzon, Erzincan, Erzurum, Hoy, Tebriz, Sultaniye, Rey ve Belh güzergahı ile Semerkand'a ulaşmıştır. Dönüşünde ise Belh'e uğramadan Buhara üzerinden Tebriz'e gelmiş buradan sonra güzergahında önemli bir değişiklik yapmamıştır.

Clavijo bu seferi sırasında gidiş ve dönüşünde geçtiği yerlerdeki sosyal, idari ve siyasal durum hakkında önemli ve tarafsız bilgiler vermiştir. Bu itibarla eser o dönemdeki Azerbaycan, İran ve Anadolu'nun sosyal ve kültürel yaşamı hakkında değerli bilgiler içermektedir.

---

[51] Browne, III/426-428; Ğanî, Kasım, Târîh-i Asr-ı Hâfız, I-II, Tahran, 1340 hş., mukaddime; Mişkât, s.396; Nevâî, Abdulhuseyn, Târîh-i Âl-i Muzaffer, s.11-12; Ferruh, Mucmel-i Fasîhî, I/mukaddime

[52] Hinz Walther, Die Resâla-ye Falakiyya, s.1-5; Beyânî, s.415

Taşıdığı öneme binaen bilim adamlarının dikkatinden kaçmayan eser, ilk olarak 1859 yılında Clements Markham tarafından İngilizceye çevrilmiş ve Londra'da yayınlanmıştır.[53] İspanyolca olan aslı ise 1881 yılında Madrid'de basılmıştır. Daha sonraları I. Sreznevski tarafından İspanyolca aslından yapılan Rusça çevirisi ise Saint Petersburg'da yayınlanmıştır. 1337 hş. yılında Mes'ûd Receb Niyâ tarafından Farsçaya çevrilerek Tahran'da neşredilmiştir.[54]

En-nucûmu'z-zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire (النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة): İbn-i Tağriberdî olarak tanınan Cemaleddin Ebu'l-Mahâsin Yusuf (öl.874/1469) tarafından telif edilmiştir. Eser Amr b. El-Âs'ın Mısır'ı istilasından, miladi 1469 yılına, yani Mısır'daki Eşrefiyye Devleti dönemine kadarki İslam ve Mısır tarihine dair önemli bir kaynaktır. Toplam yedi büyük ciltten oluşan eser yıl esasına göre tanzim edilmiştir. İbn-i Tağriberdî, eserine Halife Hazreti Ömer devrinde Mısır'ın, Amr b. El-Âs tarafından fethedilmesi olayı ile başlamış ve 874/1468 yılına kadar başta Mısır olmak üzere diğer mücavir bölgelerde geçen önemli olayları yıl yıl anlatmıştır. Her yıla ait olayları aktarırken o yıl içinde vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerini de kaydetmiştir. Eserde, Mısır sultanlarının İlhanlılarla ve Celayirlilerle olan mücadele ve ilişkileri de geniş olarak anlatılmaktadır.

Osmanlı Devleti Padişahı Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethi sırasında Mısır Kütüphanelerinde gördüğü *En-nucûmu'z-zâhire*'yi beğenerek, o sırada maiyetinde bulunan Kazasker İbn-i Kemal'i bu eseri çevirmekle görevlendirdi. Daha Mısır'da iken eserin çevirisine başlayan Kazasker İbn-i Kemal, birinci kısmın çevirisini yol esnasında tamamlayarak İstanbul'a dönüşte Yavuz Sultan Selim'e takdim etti ise de çevirisini tamamlayamadı.

En-nucûmu'z-zâhire'nin 1 ve 2. Ciltleri 1855 yılında Juynboll tarafından Leiden'de, 3-7. ciltleri ise William Popper tarafından 1909-1920 yılları arasında California'da yayınlanmıştır.[55] Daha sonra 1929 yılında Kahire'de başlanan baskısı ise tamamlanamamış, ancak daha sonra eserin tamamı yeniden basılmıştır. 1413/1992 yılında ise Muhammed Hüseyin Şemseddin tarafından XVI büyük cilt halinde Beyrut'ta neşredilmiştir.[56]

Matlâu's-sâdeyn ve Mecma'u'l-bahreyn (مطلع السعدين و مجمع البحرين) : Kemâlu'd-dîn Âbdu'r-rezzâk Semerkandî (810-887/1407-1482) tarafından 880/1475 yılında iki cilt olarak telif edilmiştir. Eserin birinci cildi, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın, ikinci cildi ise Timurlu Ebu Said'in tarihine ayrılmıştır. Bu nedenle de *Matlâu's-sâdeyn* adı ile anılmaktadır. Semerkandî de kendi eserine *Matlâu's-sâdeyn ve Mecmâu'l-bahreyn* adını koymuştur.[57] Eserin birinci cildi, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han'ın doğum tarihi olan 704/1304 yılı olaylarından, Timur'un 807/1404-1405 yılındaki ölümüne kadar geçen dönem içindeki İran ve Horasan'ın tarihini anlatmaktadır. Ebu Said Bahadır Han'ın 736/1336 yılında ölümünden sonraki siyasi durum, ilhanlık mücadeleleri, Celayiroğulları, Muzafferoğulları, Serbedarlar ve bu dönemde teşkil edilen diğer siyasal teşekküllerin hükümdarları hakkında ve Timur'un ortaya çıkışından ölümüne kadarki olaylar tarih sırasına göre nakledilmiştir. İkinci cildi ise

---

[53] Embassy To Tamerlane

[54] Niyâ, Mes'ûd Receb, s.11-14; Beyânî, s.416-417

[55] Abu'l-Mahasin ibn. Tağriberdi Annals

[56] Günaltay, s.391; Murtezevî, s.92-93; Togan, Tarihte Usûl, s.205-206

[57] Semerkandî, Kemâlu'd-dîn Âbdu'r-rezzâk, Matlâu's-sâdeyn ve Mecmâu'l-bahreyn, c.I, neşr. Abdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1372 hş., s.38

Mirza Şahruh'un saltanat tahtına oturmasından (807/1304) Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışına kadarki (875/ 1470-1471) olayları içermektedir.

Semerkandî, *Matlâu's-sâdeyn*'in telifinde, özellikle birinci ciltte başta Hâfız Âbrû'nun *Mecmûu't-tevârîh*'i ve Mevlana Mu'îne'd-dîn Yezdî'nin *Mevâhib-i İlâhî*'si olmak üzere kendinden önceki güvenilir kaynaklardan yararlanmıştır. Bir çok yerde Hâfız Âbrû ile cümle cümle aynıdır. Ancak, Timurluların tarihini anlattığı ikinci cilt için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Bu cildi telif ederken bahsekonu kaynaklardan yararlanmasının dışında, kendi döneminde yaşadıkları, gözlemleri ve duyumlara, ayrıca Timurlu sarayının resmi belgelerine dayanmaktadır. Bu itibarla Timurlular devri için önde gelen muteber kaynaklar arasında kabul edilir.[58]

Matlâu's-sâdeyn ve Mecmûu'l-bahreyn ilk olarak Muhammed Şefî' tarafından bir lûgatçe eklenerek 1946 ve 1949 yıllarında üç cilt halinde Lahor'da taşbaskı olarak neşredilmiştir. Daha sonra sadece birici kısmı Abdulhuseyn Nevâî tarafından, ilki 1353 hş. ve ikincisi 1372 hş. yılarında olmak üzere Tahran'da iki kez neşredilmiştir.

Tezkiretu'ş-şuarâ: XV. Asrın ve Timurlular devrinin önde gelen İran edebiyat tarihçilerinden biri olan Devletşah Semerkandî tarafından 892/1486-1487 yılında telif edilmiş bir tezkire kitabıdır. Semerkandî, Muhammed Avfî'nin *Lubâbu'l-elbâb*'ından esinlenerek İran şair ve ediplerinin tamamını kapsayan bir tezkire kitabı ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu nedenle kendinden önce yazılmış olan *Menâkibu'ş-şuarâ, Çahâr Meķâle* ve *Lubâbu'l-elbâb* gibi diğer tezkireler ve tarih kaynaklarını incelemiş, kendi çağdaşları hakkında ise bilgiler toplayarak eserini vücuda getirmiştir.

Semerkandî eserini oluştururken, geçmiş dönemlerden kendi devrine kadar yaşamış olan 10 Arap ve 143 İranlı şair ve edip hakkında biyorgrafik bilgiler vermiş, ayrıca onların şiirlerinden örnekler getirmiştir. Şairlerin yaşamları hakkında bilgi verirken de onların yaşadıkları dönemin tarihi ve kültürü hakkında değerli bilgiler aktarmış, sultanların, vezirlerin ve diğer devrin ileri gelenlerinin bilinmeyen bazı özelliklerini ortaya koymuştur. Bu itibarla eser edebiyat tarihi kadar tarih ve kültür alanlarında da başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır. Eser telif edildiği dönemden itibaren oldukça ilgi görmüş ve her dönemde özellikle edebiyat tarihçilerinin ve daha sonra gelen teşkire yazarlarının başvuru kaynağı olmuştur.[59]

Tezkiretu'ş-şuârâ ilk olarak 1818 yılında Von Hammer tarafından Almancaya tercüme edilerek Viyana'da yayınlanmıştır.[60] Bu tercümeden yaklaşık bir asır sonra Süleymana Fehmi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Sefînetu'ş-şuârâ* adı ile 1259 h. yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Hindistan'da birkaç kez Farsça aslı neşredilmişse de bu neşirler eksik ya da hatalarla doludur. Eserin ilk ilmi baskısı 1900 yılında İngiliz şarkşinas E.G.Browne tarafından Leiden'de geniş bir mukaddime eklenmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.[61]

---

[58] Browne, III/428-430; Gümüştay, s.385-386; Azzâvi, III/17; Barthold, V.V., "*Abdürrezzak*", İA, I/109; Mişkûti, s.397; Nevâî, Abdulhuseyn, Matlâu's-sâdeyn ve Mecmûu'l-bahreyn, I/9-12; Tauer, "*Timurlular Devrinde Tarihçilik*", BELLETEN, XXIX-113/61-62; Togan, Tarihte Usûl, s.200-201; Sümer, Kara Koyunlular, s.4-5

[59] Browne, III/436; Abbasi, Muhammed, Tezkiretu'ş-şuârâ-yi Devletşah, mukaddime s.9-10; Köprülü, M. Fuad, "*Devletşah*", İA, III/561

[60] Geschichte der schonen Redekunste Persins

[61] Abbasi, Tezkiretu'ş-şuârâ-yi Devletşah, mukaddime s.10-12

1337 h.ş yılında ise Muhammed Abbasî, Browne'ın bu neşrini esas tutarak İran'da mevcut diğer yedi yazma nüshasını karşılaştırmak suretiyle Tahran'da yeniden yayınlamıştır.

Târîḫ-i Ravzatu'ṣ-ṣafâ (تاريخ روضة الصفا) : Daha çok **Mîrḫând** olarak bilinen **Muhammed b. Seyyid Burhane'd-dîn Ḫâvendşâh Belḫî** (öl.903/1498) tarafından telif edilmiş olan genel bir Asya ve İslam tarihidir. Timurlular döneminde kaleme alınan tarih kitapları arasında en kapsamlı olanıdır. Eser kainatın yaratılışından Sultan Hüseyin Baykara dönemine kadar geçen olayları içermektedir. Mîrḫând, Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği eserini yedi cilt olarak kaleme almayı planlamıştır. Ancak 903/1498 yılında ölümü üzerine eser yarım kalmış, onun ölümünden sonra torunu Ḫândmîr tarafından 927/1522 yılına kadar getirilmiş ve yedi cilde tamamlanmıştır.. Mîrḫând eserini kendisinden önceki Cuveynî, Reşideddîn, Vassâf ve Hâfiz Abrû ve diğer bütün tarih yazarlarının eserlerinden istifade ederek kaleme almıştır. Bu nedenle *Ravzatu'ṣ-ṣafâ* Türk ve İslamî şark kaynaklarının bir özeti olarak kabul edilebilir.

Ravzatu'ṣ-ṣafâ'nın birinci cildi, yaratılıştan itibaren peygamberler ve İslamiyet öncesi İran tarihi, ikinci cildi Hazreti Muhammed'in hayatı ve Dört Halife dönemi, üçüncü cildi On İki İmamın, Emeviler, Abbasiler, dördüncü cildi Timur'un ortaya çıkışına kadar İran, beşinci cildi Moğol ve Tatar istilası dönemi İran tarihi, altıncı cildi Timur ve halefleri, yedinci cildi ise Sultan Hüseyin Baykara dönemi olaylarına ayrılmıştır. Eserde İlhanlılar sonrası ortaya çıkan durum, siyasi teşekküller ve onların siyasi tarihleri hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. *Ravzatu'ṣ-ṣafâ* daha sonraları torunu Giyâsu'd-dîn Ḫândmîr tarafından "*Ḫulâsâtu'l-aḫbâr*" adıyla özetlenmiştir.

Eser, günümüze kadar bir çok defa, parçalar halinde veya bütün olarak tercüme ve neşredilmiştir. İlk olarak Tâhirîler ve Saffârîlerin tarihlerinin anlatıldığı kısmı 1792 yılında Jenisch tarafından Latinceye çevrilerek Viyana'da basılmıştır.[62] Daha sonra aynı bölüm De Sacy tarafından Fransızcaya çevrilerek 1793 yılında Paris'te yayınlanmıştır. 1808 yılında ise Sâmânîler bölümü Tred Wilkelm tarafından Latinceye çevrilerek Gottingen'de neşredilmiştir. Wilkem, ardından eserin Gazneliler ile ilgili kısmını da Latinceye tercüme etmiştir. Wilkelm'in bu tercümesi 1845 yılında Fremery tarafından Fransızcaya, Cengiz Han'a ait kısmı Langies, İsmaililer bölümü ise Jourdian tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Balatîzâde tarafından yapılan bir ve ikinci cildinin Türkçe çevirisi 1338'de İstanbul'da basılmıştır. Üçüncü ve dördüncü ciltleri ise Sadrazam Rüstem Paşa'nın emri ile Mustafa b. Hasan Şah tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[63]

Eser ilk olarak 1263-1271/1846-1854 yılları arasında, tam ve yedi cilt halinde Bombay'da basılmıştır. 1338 hş. yılında ise Abbâs Pervîz tarafından Tahran'da dizin çıkarılmak sureti ile 12 cilt halinde neşredilmiştir. Son olarak Abbas Zeryâb tarafından sadeleştirilerek özetlenen eser 1370 hş. ve 1375 hş. yıllarında iki cilt halinde Tahran'da basılmıştır.

---

[62] L'Histoire des rois de Perse Sassanides

[63] Homâi, I/32-36; Browne, III/431-433; Günaltay, s.400-402; Âzzâvî, II/18-19; Mişkînî, s.398-399; Tauer, "*Timurlular Devrinde Tarihçilik*", BELLETEN, XXIX-113/s.62-63; Nevâî, Âbdulhuseyn, Târîḫ-i Âl-i Muẓaffer, s.17-18; Togan, Tarihte Usûl, s.201; Zeryâb, Abbâs, Ravzatu'ṣ-ṣafâ, I/mukaddime

Târîḫ-i Habîbu's-siyer fî Aḫbâr-i Efrâd-i Beşer (تاريخ حبيب السير): Timurlular hanedanının son dönem tarihçilerinden olan ve daha çok **Ḫândmîr** adı ile tanınan Ğiyâşu'd-dîn b. Humâmu'd-dîn el-Hüseynî tarafından, 930/1524 yılında telif edilmiştir. *Habîbu's-siyer* bir mukaddime, her ciltte dört bölümün olduğu üç cilt ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında yer ve gökyüzünün ve mahlukatın yaratılışı, birinci ciltte peygamberler, ilk Müslüman Arap ve İran hükümdarları, Hazreti Muhammed, halifeler, ikinci ciltte On İki İmam, Emevi ve Abbasi Devletleri ile onların dönemindeki diğer mücavir devletler, üçüncü ciltte Türkistan Hanları, Türk ve Moğol kabilelerinin tarihi, Cengiz Han ile halefleri, İlhanlılar ve onların yıkılmasından sonra ortaya çıkan Celayirliler, Muzafferoğulları, Çupanlılar, Serbedarlar ve diğer küçük hanedanlar, Memlûkîler, Timur ve halefleri, son olarak da Şah İsmail Safevî' nin tarihleri anlatılmıştır. Eser 1524 yılı olayları ile son bulmaktadır. Hatime kısmında ise cihandaki ilginç ve garip olaylardan bahsedilmektedir. Ḫândmîr ayrıca her devlet ya da hanedanın tarihini anlattıktan sonra, o dönemda yaşayan alimler, şeyhler, emir ve vezirler ve diğer meşhur kimseler hakkında bilgi vermiştir. Eserde 903/1498 yılına kadarki olaylar neredeyse cümle cümle *Ravzatu'ṣ-ṣafâ* ile aynıdır. Ḫândmîr çok az yerde Mîrḫând'dan ayrı bilgiler vermiştir.

Gerek batılı gerekse diğer tarih araştırmacıları tarafından sık sık başvurulan kaynaklar arasında olan *Habîbu's-siyer*'in orijinal metni ilk olarak Bombay'da 1847 yılında iki cilt halinde taşbaskı olarak neşredilmiştir. Bombay baskısının Çağatay Hanları'na ait olan bölümü M.C. Defrémery tarafından Fransızcaya çevrilerek 1852 yılında Paris'te yayınlanmıştır. [64] Ardından 1855 yılında Tahran'da basılmıştır. Daha sonra yine Tahran'da **Celâlu'd-dîn Homâî**'nin mukaddimesi ile **Muhammed Debîrsiyâkî** tarafından, ilki 1333 hş. yılında olmak üzere, 1353 hş. ve 1362 hş. yıllarında dört cilt halinde toplam üç kez basılmıştır.[65]

Ravżatu'l-cinân ve Cennâtu'l-cinân (روضة الجنان و جنات الجنان): Müellifi **Hâfız Hüseyin Kerbelâî b. Derviş Hasan Babafereci**'dir. Kitap bir mukaddime, sekiz ravza ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eser daha çok bir tezkire niteliğindedir. 975/1562 yılında telif edilmiştir. Kendi dönemine kadar İran, Horasan ve Azerbaycan'da hüküm sürmüş olan halifeler, hükümdarlar, vezirler, devlet büyükleri, alimler, şeyhler, zahidler, kâri, şairler ve sanatkarlar hakkında bilgiler verilmektedir. Bunun yanısıra bu alim ve şeyhlerin birbirleri ile yazışmaları, devrin dini ve ahlaki adabı, Tebriz'de bulunan bazı imaretlerin tavsifi anlatılmakta, eserde yer verilen kimselerin nerede defnedildikleri, kabristanların durumu ve bunun gibi kayıtlar yer almaktadır. Diğer kaynaklarda yer verilmeyen olaylar ve isimlere yer vermiş olması itibarı ile eser daha da önem kazanmaktadır. Müellifinin Şii olması itibarı ile eserde Şii şahsiyetler hakkında da tafsilatlı bilgiler anlatılmaktadır.[66]

Eser, 1344-1349 h.ş yıllarında iki yazma nüshası esas alınmak ve toplam beş yazma nüshasından yararlanılmak suretiyle Cafer Sultanu el-Karâî tarafından Tahran'da neşredilmiştir.

---

[64] Histoire des Khan Mongols du Turkistan, extraite du Habib essier

[65] Ḫândmir, Habibu's-siyer, I/9-10; Browne, III/434; Günaltay, s.408; Homâî, Mukaddime, I/1-43; Âzzâvî, II/20-22; Mişkûtî, s.398; Tauer, *"Timurlular Devrinde Tarihçilik"*, BELLETEN, XXIX-113/64-65; Togan, Tarihte Usûl, s.201; Smith, Ḫurûc u Ürûc, s.3-4

[66] el-Karâî, I/1-27; Nahcevânî, Çehel Mekâle, s.114-116

Mecmûà-i Münşeâtu's-selâtîn (مجموعه منشات السلاطين): 960/1552-1553 yılında Osmanlı Sadrazamı **Sokullu Mehmet Paşa**'nın hizmetine giren ve daha sonra Osmanlı Devleti divan katipliğine yükselen **Feridun Ahmed Beg** tarafından tertip edilmiş bir eserdir. Feridun Ahmed Beg, Osmanlı Hükümdarlarının diğer ülke sultanları ile yaptıkları yazışmaları bir araya getirmek suretiyle hazırladığı iki ciltten oluşan eserini 982/1574 yılında Osmanlı Sultanı **III. Murad**'a takdim etmiştir.[67]

Denildiği üzere *Mecmûà-i Münşeâtu's-selâtîn,* daha çok Osmanlı Devleti sultanlarının fetihnameleri ve diğer hakimlerle yazışmalarını içermekte ise de diğer ülke hükümdarları arasındaki yazışmalardan örneklere de rastlamak mümkündür. Örneğin birinci cildin 118-142. sayfaları Timur'a gelen ya da Timur tarafından yapılan yazışmaları kapsamaktadır. Ayrıca esere daha sonra eklenen bir zeyilde Sultan III. Murad devrinde Mısır'daki arazi tasarrufatının nasıl olduğu konusunda bilgiler yer almaktadır. İçerdiği bilgiler oldukça değerli olmasına rağmen kimi tarih araştırmacıları, içerdiği bazı mektupların orijinal olmadığı, Feridun Ahmed Beg tarafından uydurulduğu veya kendisinden önce yazılmış bazı tarih kaynaklarından istifade ederek hazırladığını, bu nedenle verdiği bilgilerin bir kısmını ihtiyatla kullanmak gerektiğini söylemektedirler.[68]

Eser 1264-1265/1848-1849 ve 1274-1275/1858 yıllarında olmak üzere İstanbul'da iki kez basılmıştır.[69]

Şecere-i Türk: Harezm Özbek Hanlarından biri olan **Abulgâzi Bahadır Han** tarafından **Çağatayca** olarak yazılmış, ancak 1663 yılında ölümü üzerine yarım kalmış ve daha sonra oğlu **Enuşe** tarafından tamamlanmıştır. Eser Cengiz Han ve hanedanı ile **Harezm Özbek Hanları**'nın müellifin ölüm tarihi olan 1663 yılına kadarki tarihini içermektedir. Abulgâzi Bahadır Han, Moğolların ve Türklerin tarihini anlatırken geniş ölçüde Reşideddin ve kendisinden önceki kaynaklardan istifade etmekle beraber, eseri sadece Özbek Hanları için değil Türk ve Moğol tarihi için de önde gelen kaynaklardan birisi olarak kabul edilmektedir.

Şecere-i Türk taşıdığı önemine binaen gün ışığına çıkarıldığı dönemden itibaren tarih araştırmacıları tarafından ilgi görmüştür.

İlk olarak 1717 yılında **İsveçli Schenström** tarafından **Rusça**ya, 1720-1721 yıllarında da Almancaya tercüme ettirilmiştir. Daha sonra 1726 yılında **Gottingen**'de **Barenn** tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve iki cilt hainde yayınlanmıştır.[70] Bu şekilde bilim dünyasının dikkatini çeken *Şecer-i Türk* kısa bir süre sonra Rusçaya, 1780 yılında da **İngilizce**ye tercüme edilmiştir. Daha sonra Rusya'da diğer birkaç yazma daha bulunmuştur. 1871-1874 yıllarında **Baron Desmaisons** eseri, **Rusya**'daki nüshalarını karşılaştırmak suretiyle bir cildi Çağatayca metin, diğer cildi de Fransızca tercüme ve haşiyeler olmak üzere iki cilt halinde neşretmiştir.[71] Desmaisons'un bu tercümesi, 1925 yılında bazı bölümleri çıkarılmak suretiyle **Rıza Nur** tarafından *Türk Şeceresi* adıyla Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. 1970 yılında ise Petr I. Desmaisons tarafından Çağatayca metin ve Fransızca çevirisi ile birlikte **Amsterdam**'da neşredilmiştir.[72]

---

[67] Browne, III/203; Mordtmann, J.H., *"Feridun Bey"*, İA, IV/569-570;
[68] Browne, III/203-204; Yınanç, M.Halil, *"Bayezid"*, İA, II/369,380; Mordtmann, *"Feridun Bey"*, İA, IV/570
[69] Browne, III/203; Mordtmann, *"Feridun Bey"*, İA, IV/570;
[70] Histoire généalogigue des Tartares traduit du manuscrit tartare d'Abulgazi Bagadur Chan
[71] Histoire des Mongols et des Tatars par Abulghazi Bahadur Khan
[72] Desmaisons, I. Petr, s.5-11; Togan, A.Zeki Velidi, *"Ebülgâzi Bahadır Han"*, İA, IV/79-80

Târîh u Coğrafya-yi Dâru's-saltana Tebrîz: (تاریخ و جغرافیای دار السلطنه تبریز) **Şehzade Nadir Mirza** tarafından 1300/1882 yılında kaleme alınmış, iki yıl sonra yine müellifin kendisi tarafından yeni eklemeler ve tashihler yapılmıştır. Eserde Tebriz ve Azerbaycan bölgesinin coğrafyası ve bu bölgede hükümet eden devlet, hanedan ve hükümdarların tarihi anlatılmışır. Bunların yanı sıra Tebriz bölgesinin kültürü hakkında da bilgiler mevcuttur. Eser Tebriz'in kuruluşu hakkındaki muhtelif rivayetlerin kaydı ile başlamakta, ardından meşhur **Azeri** kahramanı **Babek**'in 201/816-817 yılındaki mücadeleleri ve **İkinci Şah Abbas**'ın tarihi verilmektedir. Tebriz'in mamur yerleri ve coğrafyası hakkındaki bilgilerden sonra da şehirde hakimiyet süren hükümdarların tarihi ve bu hükümdarlar zamanında Tebriz'de meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. Eser 1323 hş. yılında **Aga Mirza Hidayet** tarafından **Tahran İkbâl Kütüphanesi** adına istinsah edilmiştir. Eserin başına Müstensih tarafından bir mukaddime eklenmiştir.[73]

Târîh-i Âl-i Celayir: Celayiroğulları Devleti hakkında günümüze kadar yapılmış olan en kapsamlı çalışmadır. **Şîrîn Beyânî** tarafından gerçekleştirilen bu çalışma, 1345 hş. (1966) tarihinde **Tahran Üniversitesi** tarafından basılmıştır.

Beyânî eserini, "Siyasi tarih" ve "Kültür-medeniyet" olmak üzere iki ana bölüm üzerine kurmuştur. Birinci bölümde Celayir kabilesi hakkında çok kısa bir bilgi verdikten sonra doğrudan Celayiroğulları Devleti'nin kurucusu olan **Büyük Şeyh Hasan**'dan başlayarak devletin siyasi tarihine geçmiş, Celayir kabilesi ve bu kabileden yetişerek Cengiz Han ve haleflerinin hizmetinde bulunan şahsiyetler hakkında kayda değer bir bilgi vermemiştir.

Târîh-i Âl-i Celayir'in ikinci ve daha geniş kısmı ise "Kültür ve Medeniyet" bölümüdür. Bu bölümde Beyânî, Celayirliler devrindeki ticaret, sosyal yaşam, ekonomi, sanat ve edebiyat konularına yer vermiş, özellikle dini hayat, devlet teşkilatı, tarım ve ordu gibi konularda, Nahcevânî'nin *Destûru'l-kâtib* adlı eserinden geniş ölçüde istifade etmiş, bu eserden çok sayıda örneği kitabına koymuştur.

Beyânî, Celayiroğulları Devleti'nin siyasi tarihini anlatırken çoğunlukla Farsça kaynaklardan yararlanmış, ancak Arapça kaynaklar ve batılı araştırmacıların eserlerini dikkate almamıştır.

Denildiği gibi Beyânî'nin eseri günümüze değin yapılan en kapsamlı araştırma olmasına rağmen bir çok yönden eksik kalmış ya da hazırlanırken bilimsel araştırma metotlarından uzaklaşılmıştır.

Değinileceği üzere Beyânî eserini teşkil ederken öncelikle **Şiilik** ve **Farslık** taassubundan kurtulamamış, ilmi araştırma kurallarına uymama ve zaman zaman da çelişkiye düşme pahasına da olsa olaylara Şiilik ve Farslık anlayışıyla yaklaşmıştır. Devletin siyasi tarihi anlatılırken, olaylar daha çok **İran** merkezli olarak işlenmiş, özellikle Anadolu'da geçen kısmına uzak kalınmış, kaynaklarda zikredilen olayların tarih, mekan ve kişilerle ilgili ihtilaflı kayıtları hiçbir şekilde dikkate alınmamış ve belirtilmemiştir. Bunların yanı sıra, Beyânî bir çok yerde, kaynaklarda yer almayan ya da karanlıkta kalan noktaları kendine göre yazmış olmasına rağmen, kaynaklarda var gibi göstermiş ya da dipnotlarda yer alması gereken kendi mülahazalarını metin kısmında vererek kaynaklara dayandırmaya çalışmıştır.

---

[73] Mîrzâvâhid, Şehzade Nadir, Târîh u Coğrâfyâ-yi Dâru's-saltana Tebriz, el yazması; Kûsî, Muhammed Ali, *"Nadir Mirza ve Tarih-i Tebriz"*, Mecelle-i Yâdgâr, yıl 1 sayı V, Tahran, Ocak 1946, s.15-26

Bu itibarla çalışmamızda Beyânî'nin eserinden yararlanılırken, kaynakların geneli tarafından teyid edilen bilgilerden istifade edilmiş, eksik, ihtilaflı ya da bilimsel araştırma metotlarına uymayan noktalara sırası geldikçe dipnotlarda yer verilmiştir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

I.BÖLÜM

CELAYİR KABİLESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CELAYİRLİLER

1-1. Celayir Kabilesi

1.1.1. Kaynak ve Araştırmalarda Celayir Adının Yazılışı.

"Celayir" adı, muhtelif dillerde kaleme alınan kaynak ve araştırma eserlerinde oldukça farklı şekillerde yazılıp telaffuz edilegelmiştir.

Celayir adının geçtiği en eski kaynakların Moğolca, Farsça ve Arapça olmasının yanında, her dilin kendine özgü bir alfabe ve dil yapısının da olması bu farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira daha sonraki dönemlerde telif edilen diğer dillerdeki eserlerin yazarları, bahsedilen dillerdeki eserlerinde geçen Celayir adını kendi dillerinin alfabe ve dil yapısına uygun olarak farklı biçimlerde kullanmışlardır.

Celayirli Devleti sultanları adına basılan gün ışığına çıkarılmış Uygur ve Fars alfabesi ile yazılı sikkelerde " Celayir " adına rastlamıyoruz[1].

Celayirli Devleti sultanlarının diğer hükümdarlarla yapmış oldukları Farsça ve Arapça yazışmalarda bu hanedanın adı, " جلایر " olarak yazılmıştır[2]. Celayir adı, Moğolca eserlerde "Calayır"[3], Çağatayca eserlerde "جلایر" [4] (Calayır), Çince eserlerde,"查剌亦兒" (Cha-la-i-erh), bazen de "者夫巴" (Che-la-erh) veya (Cha-la-i-erh) şekillerinde kullanılmıştır.[5]

Farça kaynak ve araştırmalarda çoğunlukla "جلایر"[6] (Celâyir,Calâyir), nadiren de "جلایر"[7] (Çelâyir-Çalâyir) Arapça kaynak ve araştırmalarda ise Farsçada olduğu gibi "جلایر"[8] (Celâyir, Calâyir) biçimlerinde yazılmıştır.

Batı dillerinde yazılan eserlerde yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı her dilin kendi ses ve alfabe yapısına uygun olarak muhtelif şekillerde yazılmış ve telaffuz edilmiştir.

Buna binaen, Celayir adı İngilizce eserlerde "Djelayir"[9], "Jela'ir-

---

[1] Bakınız sikkelerle ilgili bölüm s.327

[2] Feridun Ahmed Beg, Mecmuâ-i Munşeâtu's-selâtin, I-II, İstanbul 1274 h., I/125; Nevâi, Abdulhuseyn, Esnâd u Mekâtîbât-i Târîhî-yi İran, Tahran, 1341 hş., s.81-83 ; Şâbitî, Seyyid Ali Mueyyed, Esnâd u Nâmehâ-yi Târîhî, Tahran 1346 hş., s.32

[3] Anonim, Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, Ankara 1986, s.54

[4] Ebulgâzi Bahadır Han, Şecere-i Türk, çev.neşr. Petr. I.Desmaions, Amsterdam, 1970, s.57

[5] Eberhard Wolfram, Çin'in Şimal Komşuları, Ankara 1942, çev. Nimet Ulutuğ, s.84; Ch'i Tang, Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler, İstanbul 1970, s.220

[6] Reşideddin Fazlullah, Câmiu't-tevârîh, I-II, neşr. Behmen Kerimi, Tahran 1374 hş., I/26; Kâşânî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed Ali, Târîh-i Olcaytu, neşr. Mahin Hambly, Tahran , 1348 hş. s.32; İbn-i Bezzâz Erdebîl, Saffetu's-safa, neşr. Gulamreza Tabatabâî, Tahran 1376 hş., s.378

[7] Reşideddin, I/441; el-Eberî, Ebubekr Kutbî, Târîh-i Şeyh Üveys, neşr. J.B.Van Loon, Lahey, 1954, s.166

[8] İbn-i Arabşâh, Acâibu'l-makdûr fî Nevâib-i Teymûr, neşr. Ahmed Faez el-Hamâsî, Beyrut 1986, s.8; Azzâvî, I/24

[9] Bosworth, C.E., The Islamic Dynasties, Edinburg, 1967, s.163; Smith, J.A., *"Djalayir"*, EI, II/401

Jala'ir"[10] ve "Jalayir"[11], Fransızca eserlerde "Djalair"[12] ve "Tchelair"[13], Almanca eserlerde "Gelayer"[14], Rusça eserlerde ise "джаласир"[15] (Djelair)olarak yazılmıştır.

Osmanlıca eserlerde çoğunlukla, kelimenin Farsça-Arapçadaki şekline sadık kalınmış ve "جلایر" (Celayir) hali benimsenmiştir.[16] İstisna olarak Başkurdistanlı, "جالیر" (Calayır) şeklinde yazarak ilk hecedeki "a" harfini uzatmıştır.[17] Bunların dışında yine nadiren "جلار(Celair) şekline de rastlamak mümkündür.[18]

Türkçe araştırma eserlerinde ise kelimenin Arapça-Farsçadaki "جلایر" şeklinin Türkçeye farklı biçimlerde aktarılması sebebiyle "Celayir"[19] çoğunlukta olmak üzere "Calayır"[20], "Calayir"[21], ve bazen de "Çalayır"[22] biçimlerinde kullanılagelmiştir.

1.1.2. Celayir Adının Menşei ve Anlamı.

Celayir adının geçtiği veya Celayirîler hakkında bilgi veren kaynak ve lügatlerde Celayir adının bir kabile adı olduğundan bahsetmekle birlikte, kelimenin menşei anlamı veya bu kabileye bu adın hangi suretle verildiği konusuna değinilmemiştir[23].

Beyânî eserinde, herhangi bir kaynak göstermeksizin Celayirîlere bu adın büyük Moğol eyaletlerinden biri olan "Celayir ili"nden olmalarından dolayı verildiğini ifade etmiştir[24]. Ancak bu bilginin menşei belli değildir. Zira, Celayir kabilesi ve devleti hakkında bilgi veren kaynakların veya diğer araştırma eserlerinin hiç birisinde o dönem Moğolistan'nda Celayir adını taşıyan herhangi bir bölgenin varlığından bahsedilmemiştir.[25]

---

[10] Lane Poole, Stanly, Catalogue Of Oriental Coins In The British Museum, I-X, London, 1880-1890, VI/206; Browne, III/54

[11] Boyle, J.A., *"Dynastic And Political History Of The Ilkhans"*, The Cambridge History Of Iran, I-VIII, Cambridge, 1968, V/408

[12] Huart, Clement, Histoire de Bağdad, Paris, 1901, s.22; Zambaur, E. De, Manuel de Genealogie et de Chronologie Pour Li Histoire de'l Islam, Hannover, 1927, s.38

[13] Blochet, E., Catalogue des Manuscrits Persan de la Bibliotheque Nationale, I-V, Paris 1905-1912, III/219

[14] Hermann, Gottfried, Doerfer, Gerhard, *"Ein Persich-Mongolischer Erlass des Gelayeriden Seyh Oveys"*, CAJ, IXIX/1-2, Wiesbaden 1975, s.1

[15] Hüseyinov, İ. A.-Sumbatzade, E.S., İstoria Azerbaycana, I-II, Bakü, 1958, I/202

[16] el-Bağdâdî, Murtaza Nazmizade, Târîh-i Timurleng, İstanbul, 1277 h., s.81; Sami, Şemseddin, Kamusu'l-Âlam, I-VI, tıpkıbasım, İstanbul, 1308 h., III/1828

[17] İnan, Başkurdistanlı Abdulkadir, *"Türk Kabile İsimlerine Dair"*,T.M. İstanbul, 1925, I/259

[18] İbn-i Tağriberdi, Cemaleddin ebi'l-Mahâsin Yusuf, en-Nücûmu'z-zâhire fi Mulûki Mısr ve'l-Kâhire, I-XVI, neşr. Muhammed Hüseyin Şemsu'd-din, Beyrut, 1992, X/253; Edhem, Halil, Düvel-i İslamiyye, s.391; Fransis, Beşir, Bağdad (Târîhuhâ ve Âsâruhâ), Bağdad, 1959, s. 15

[19] Sümer, Kara Koyunlular, s.15; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, I-VI, Ankara, 1972, I/301; Yınanç, M. Halil, *"Celayir"*, İA, III/64

[20] Togan, A. Z. Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s.240; Kırzıoğlu, M. Fahrettin, Kars Tarihi, İstanbul, 1953, s.451

[21] Turan, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973, s.116; Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, I-II, Ankara, 1989, I/383

[22] Kırzıoğlu, M. Fahrettin, Anı Şehri Tarihi, Ankara, 1982, s. 116

[23] Sâmi, III/1828; Mu'în, Muhammed, Ferheng-i Fârsi-yi Âmid, I-VI, Tahran, 1371 hş., V/431; el-Kamil, I/523

[24] Beyânî, s.2

[25] Ayrıca bu adı taşıyan bir bölgenin var olduğu kabul edilse bile bu iddianın tam aksini, yani tarih boyunca ulusların yaşadıkları coğrafyanın adını almaktan ziyade o coğrafyaya kendi adlarını verdiklerini söylemek daha yerinde olacaktır.

Öte yandan Öztuna da eserinde kaynak belirtmeksizin, Cengiz Han'ın yedinci dereceden atası Kaydu'nun torunu Kutula Kağan'ın oğlu Cuci Kutula'nın üç oğlundan birinin adının Celayir olduğunu söylemiştir.[26] Ancak bu iddia diğer hiç bir kaynak tarafından doğrulanmamıştır. Öztuna, muhtemelen Celayir kabilesinin Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelen kolunun reisi ve Hülegü'nün meşhur komutanlarından biri olan İlkan Noyan'ın[27] babası Cuci Tarmala[28] ile Coçi(Cuci) Kutula'yı aynı kişiler olarak kabul etmiştir. Ayrıca, bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere, Celayir kabilesi ya da bir başka deyişle "Celayir ili", bahsekonu Cuci Kutula ve Cuci Tarmala'dan çok önceleri de Celayir adı ile anılıyordu.

Semerkandi ise "*Moğol ulusu ve Çağatay kavimleri içinde Celayir fırkası ayrı bir kavim idiler. O gruptan çoğunluğu cesaret, büyüklük ve yiğitlik ile meşhur ve mevsuf idiler*" demektedir.[29]

Celayir adının anlamına gelince, *Türkçe Derleme Sözlüğü*'nde bu adın "cari, canlı, becerikli ve eli çabuk " anlamlarına geldiği belirtilmiştir.[30]

M. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Celayir kabilesi tarafından teşkil edilen devlet ve bu hanedanın mensupları, Celayirli adı dışında İlkanlı (İlkani) olarak da adlandırılmışlardır.[31] Farsça kaynaklarda daima "ایلکانی" ve "ایلکانان" olarak kaydedilen bu kelimelerin okunuşunda ihtilaflar mevcuttur. İranlı lügatçi Muin bu adı "İl-kan-i-yan", şeklinde telaffuz etmiştir.[32] Aynı şekilde *Dairetü'l-Maarif-i Farsi*'de de "İlkâniân" olarak okunmuştur.[33] Buna karşılık diğer dillerde yazılan eserlerde, zaman zaman "ایلگانی" [34] (İlgani), ve İlekani [35] gibi şekillerine de rastlanabilir. Ancak, muhtelif zamanlarda muhtelif dillerde yazılan eserlerde çoğunlukla "İlkani"[36] şekli benimsenmiştir.

Türkçe eserlerde ise genellikle "Celayir" adı kullanılmakla beraber, "İlkanlı" ya da "İlkenli" haline de rastlamak mümkündür.[37]

İlkanlı (İlkani) adının Celayirlilere neden ve ne zaman verildiği konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki ve en yaygın olanı Celayir kabilesinin Batı Asya'ya ilk geldiklerinde bu kabile içindeki siyasi ve askeri faaliyetlere sahip olan ilk ve en meşhur şahıs ve Celayiroğulları Devleti

---

[26] Öztuna, Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar, I-V, Ankara, 1996, I/739

[27] Noyan=noyon, noyin: Kaynaklarda çoğunlukla komutan, asilzade, efendi ve prens anlamlarında kullanılmıştır. Aile ve kabile beyleri anlamına da gelmektedir. Noyanların eşlerine de hatun denilirdi. Moğollarda ve İlhanlılarda askeri birlik komutanları da noyan unvanı ile anılırlardı. Örneğin, Minghan Noyon (binbaşı), Caun o noyon (yüzbaşı) harban o noyan onbaşı anlamına gelirdi.(Moğolların Gizli Tarihi, s.4-5; 114)

[28] İlkan Noyan ve Cuci Tarmala için bak. s.????

[29] Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.586

[30] Hoyet, Derleme Sözlüğü, I-XII, TDK, Ankara, 1993, III/850,861

[31] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/161; Mirhând, Târîh-i Ravzatu's-safâ, I-XII, neşr. Abbas Perviz, Tahran, 1338 hş., V/570; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Zeyneloğlu, Cihangir, Muhtasar; Azerbaycan Tarihi, İstanbul, 1924, s.68; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.459; Smith, "*Djelayir*", EI, II/401

[32] Mu'în, "*İlkaniyan*", V/216

[33] Dâiretu'l-Maârif-i Farsi, "*Âl-i Celayir*", Tahran, 1345 hş., I/225

[34] Azzâvi, II/24

[35] Huart, s.21; Zambaur, s.38

[36] Browne, III/170; Boyle, V/415; Van Loon, s.6; Smith, "*Djelayir*", EI, II/401

[37] Edhem, Düvel-i İslamiyye, s.391; Kırzıoğlu, Kars tarihi, s.459; Yınanç, "*Celayir*", İA III/64

sultanlarının atası durumundaki İlkan Noyan'a nispetle verildiği" şeklindedir[38]. Ancak bu görüşe İlkanlılar adının kendi hükümetleri döneminde kullanılıp kullanılmadığının bilinmediği, bu adı daha sonraki dönemlerde Mîrḫând, Ḫândmîr ve diğer tarih yazarlarının, bu hanedanı İlhanlılardan ayırmak için kullanmış olabilecekleri yönünde itirazlar da vardır[39].

Celayir kabilesi ve devleti hakkında bilgi veren temel kaynakların telif tarihleri göz önünde bulundurulduğunda bu görüşün ilk kısmının teyid edildiği görülmektedir. Zira, Celayirli Devleti'nin yıkıldığı 835 / 1431 tarihinden önce telif edilmiş olan *Câmiu't-tevârîḫ*, *Târîḫ-i Şeyh Uveys* ve *Târîḫ-i Olcaytu* gibi eserlerde "İlkanlı" adı kesinlikle kullanılmamıştır. Halbuki daha sonraki dönemlerde telif edilen *Matlâu's-sâdeyn*, *Ravzatu's-safâ* ve *Habibu's-siyer* gibi kaynaklarda bu adın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, Celayiroğulları Devleti zamanında yapılan yazışmalarda da "İlkanlı" değil Celayirli adı kullanılmıştır.[40]

"İlkanlı" adının İlhanlılar ile Celayirlileri birbirinden ayırmak için Celayirlilere verildiği yönündeki görüş ise çok isabetli görülmemektedir. Zira, her şeyden önce Celayirli Devleti ile İlhanlılar Devleti, çağdaş devletler değil, halef seleftirler. Bu nedenle böyle bir ayrıma ihtiyaç duyulduğu düşünülemez.

"İlkanlı" sıfatının ilk kez Celayirli Büyük Şeyh Hasan için kullanıldığı[41] noktasından hareketle, tarih yazarlarının bu adı daha çok Celayirli Büyük Şeyh Hasan'ı çağdaşı, rakibi ve addaşı Çapanlı Küçük Şeyh Hasan'dan ayırmak için kullandıkları düşünülebilir. Zira, ileride bahsedileceği üzere, tarih yazarları bu iki Şeyh Hasan'ı birbirinden ayırmak için çok sayıda farklı lakaplar kullanmışlardır[42]

Celayiroğullarının tesis etmiş oldukları devlet ve bu devletin hükümdarları Celayirli ve İlkanlı adı dışında kimi tarih yazarı ve araştırmacısı tarafından İlhanlı (İlhani) adı ile de anılmışlardır.[43] Bunun nedeni kimi tarihçilere göre İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin toprakları üzerinde kurulan en meşhur, güçlü ve uzun ömürlü devletin Celayirli Devleti olması, en azından başlangıçta kendilerini İlhanlıların varisi ve devamı saymaları, daha da önemlisi bu devletin kurucusu kabul edilen Celayirli Şeyh Hasan'ın annesinin İlhanlı sultanı Ergun Han'ın kızı, Olcatay Hatun'un oğlu, yani anne tarafından İlhanlı şehzadesi sayılmasıdır.[44] Nitekim, Celayirli Devleti sarayının ve dönemin önde gelen şairi Selmân-ı Saveci de (ölm.778 /1376-1377) Celayirli Şeyh Hasan için yazdığı bir şiirinde onun Cengiz Han neslinin devamı olduğunu ima etmiştir

---

[38] Azzâvî, II/24-26; Kazvînî, Muhammed, "*Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir*", Mecelle-i Yâdgâr, yıl I sayı 1, Tahran, Ağustos 1944, s.10; Kurzoğlu, Kars tarihi, s.459; DMF, I/225; Boyle, V/415; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Rüdgar, s.53

[39] İkbâl, s.455; Kazvînî, "*Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir*", I-1/11; Van Loon, s.6; Beyânî, s.1-2

[40] Feridun Ahmed Beg, I/34; Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.50; Şâbitî, Esnâd u Nâmehâ, s.322

[41] Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/ 161; Mîrḫând, V/507; Ḫândmîr, Habîbu's-siyer, III/227

[42] Bak. s.82

[43] el-Bağdâdî, Murtaza Nazmizade, Târîḫ-i Gulşen-i Ḫulefâ, el yazması, vr. 122; Hammer, Joseph Von, Geschichte des Osmanischen Reiches, I-X, Viyana, 1827-1832, çev. Mehmet Ata, İstanbul 1329-1337 (Devlet-i Osmaniye Tarihi), yeniden neşr. Abdulkadir Karahan, (Osmanlı Tarihi) İstanbul, 1991, I/66; Browne, III/170-171; Spuler, Berthold, Les Mongols dans L'Histoire, Paris 1961, İng. çev. Geoffrey Wheeler, New York, 1971, s.56

[44] Deguignes, Joseph, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Târîḫ-i Umumîsi, I-VIII, Paris, 1756-1758, çev. H. Cahid Yalçın, İstanbul, 1923, VI/77; Browne, III/171; Kazvînî, "*Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir*", I-1/11; Beyânî, s.2

ظل حق چشم و چراغ دوده چنگیزخان شیخ حسن نوبان امیر دین فزای کفرگاه[45]

" Şeyh Hasan Noyan haktan gölgesi, Cengiz Han neslinin gözü ve ışığıdır. O, kâfir diyarında dini yayan emirdir."

Yine Celayirli Devleti ile çağdaş olan Hâfız-ı Şîrâzî de Sultan Ahmed Celayir için yazdığı bir kasidesinde aynı şekilde onu İlhanlı (İlhani) diye nitelendirmiştir

احمدالله علی معدلة ! السلطانی ! احمد شیخ اویس حسن ! ایلخانی[46]

"İlhanlı Hasan oğlu Üveys oğlu Ahmed'in sultanlığa yaraşır adaletinden dolayı Allah'a hamdediyorum"

Ancak, yine de bunlar Celayirli Devleti ile İlhanlı Devleti'ni aynı soydan gelen kimselerin kurduğu ve yönettiğini söylemek için yeterli değildir. Zira, ilgili bölümde anlatılacağı üzere, İlhanlı Devleti'nin parçalanmasının ardından, bu devletin mirasına konmak ve iktidarı ele geçirmek isteyen iddiacı gruplar kendilerinin İlhanlıların vârisi oldukları iddiası ile ortaya çıkmış ve amaçlarına ulaşmak için akla hayale gelmedik yollara başvurmuşlardır. Bu nedenle Sâvecî ve Şîrâzî'nin kendi memduhlarını asil ve yüksek göstermek için onları *"İlhanlı"* diye nitelendirmeleri doğaldır.

1.1.3. Celayir kabilesinin Soy Kökeni ve Oymakları.

Celayir kabilesinin ya da bir başka deyişle Celayir İli'nin hangi soydan olduğu konusunda ortaya bir çok farklı görüş konulmuş olmakla birlikte, temelde bu görüşler Türk ya da Moğol soyundan geldikleri noktalarında birleşmiştir.

Değişik zamanlarda muhtelif yer ve dillerde yazılan gerek kaynak gerekse araştırma eserlerinde, Türk, Moğol ve Tatar isimlerinin kimi zaman aynı, kimi zaman da ayrı ayrı kavimler olarak kabul edilmesi ise Celayirlilerin hangi soydan geldikleri konusunda ihtilaflara neden olmuştur. Öte yandan, Reşideddîn Fazlullah ve diğer bir iki tarih yazarı dışında el-Eberî, Şabânkârei, Abdurrezzak Semerkandî, Mîrḫând ve Ḫândmîr gibi gerek Moğol-İlhanlı, gerekse İlhanlı sonrası dönem hakkında bilgi veren müellifler, Celayir kabilesi hakkında bilgi verirken onların soy kökenleri hakkında bilgi vermemiş veya siyasi birlik çerçevesinde onları İlhanlı Devleti'ni oluşturan unsurlardan biri, dolayısıyla da Moğol kabul etmişlerdir.

Bu itibarla özellikle mezkur kaynaklara dayanan tarih yazarı ve araştırmacıları Celayir kabilesinin Moğol ırkından ve halis bir Moğol kabilesi olduğunu ifade etmişlerdir.[47]

Celayir kabilesinin soy menşei konusundaki ikinci yaygın görüş ise Türk oldukları yönündedir. Bu konudaki en eski ve kesin bilgileri Reşideddîn Fazlullah

---

[45] Sâveci, Selmân, Divan, neşr. Mansur Muşfik, Tahran, 1336 hş., s.597; Kazvini, *"Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir"*, I-1/11

[46] Şîrâzî, Şemsu'd-din Muhammed Hâfız, Divan, neşr. Abdurrahim Ḫalhâlî, Tahran, tarihsiz, s.286; Kazvini, *"Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir"*, I-1/9

[47] Askallâni, Şahabe'd-din İbn-i Hâcer, ed-Dureru'l-kâmine fi Âyân el-miєye es-sâmine, I-VI, neşr. Muhammed Sayed Câd el-Hak, Kahire, 1966, I/448; Eberhard, s.180; Âzzâvî, II/25; Van Loon, s.6; Zeyncioğlu, s.68; Togan, Giriş, s.82; Barthold, V.V., Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, haz. Y. Koparman-İsmail Aka, Ankara, 1975, s.297; Mu'în, V/431; Yınanç, *"Celayir"*, İA, III/64; DMF, "Âl-i Celayir", I/225; Güngör, Erol, Tarihte Türkler, İstanbul, 1988, s.137; Meşkûr, Cevâd, Târîḫ-i İran-zemin, Tahran, 1372 hş., s.212; Sümer, Faruk, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, I-II, İstanbul, 1999, II/767

vermiştir. Fazlullah, Celayir kabilesinden bahsederken bu kabileyi, Moğol İmparatorluğu döneminde Moğol diye adlandırılan ancak, aslında Moğol olmayan kabileler arasında saymış ve şöyle demiştir. *"Onlara şimdilerde Moğol dedikleri fakat eski zamanlarda her birinin ayrı dilleri, kendilerine mahsus isimleri, ayrı ayrı bey ve emirleri ve çok sayıda oymakları olan Celayir, Uyrat, Tatar ve diğerleri gibi yurtları ve karargahları belli, yüz yapıları ve kelimeleri Moğol yüz ve kelimelerine benzeyen Türk kavimleri vardır."*[48]

Reşideddin Fazlullah bahsekonu bu kabilelere neden Moğol denildiğini de şöyle izah etmiştir. *"...Nitekim, bu dönemde Cengiz Han ve hanedanının kudretli olması nedeni ile – onlar Moğol oldukları için- Celayir, Uyrat, Ung-kut, Kerayit, Nayman, Tang-kut, ve diğerleri gibi her birinin muayyen bir ismi ve özel lakapları olan bu Türk kavimleri kibirlenmek için kendilerine Moğol diyorlar. Halbuki bu doğru değildir. Eski zamanlarda, bu ismi kullanarak kibirlenenlerin çocukları, kendilerinin eskiden beri Moğol adı ile anıldıklarını ve Moğollara mensup olduklarını sanıyorlar."*[49]

Reşidedin Fazlullah dışında Celayirlilerin Türk oldukları bir çok tarih yazarı ve araştırmacısı tarafından ifade edilmiştir.[50] Nitekim Vassâf da İlhanlı Ergun Han'ın ünlü beylerbeyi Celayirli Buka Çingsang'dan bahsederken onun Türk olduğunu şu ifade ile ortaya koymuştur.

"بوقا خود تركي ترسناك و با هيبت و عادل و با سياست بود [51]

"Buka korkutucu, heybetli, adil ve siyaset sahibi bir Türk idi"

Ayrıca, 1794-1925 m. yılları arasında İran'daki devlet yönetimini elinde bulunduran Kacar hanedanının Türk asıllı olduklarını ve Kacar hükümdarlarının geniş bir Türklük anlayışı ile davrandıkları bilinmektedir. Başta Reşideddin Fazlullah olmak üzere kimi tarih yazarı ve araştırmacısı Kacar İli'nin Celayirlilerin bir kolu ve Celayir kabilesinden, Abaka Han zamanında,Şehzade Ergun'un atabeyi olarak Horasan'a gönderilen ve bu bölgede büyük bir şöhret ve kudrete kavuşan Sertak Noyan'ın oğlu Kacar Noyan'ın uruğu olduğunu ifade etmişlerdir[52].

Bunların dışında, Başkurdistanlı, Celayirlilerin Türk ve Kazak Ulu Yüz kolundan geldiklerini, Van Loon, Moğol olmakla birlikte daha sonraki zamanlarda adlarının Kazak, Kırgız ve Özbek boyları arasında anıldığını, Ögel ise Han-name'den naklen, Özbek –Kırgız menşeili olduklarını ifade etmişlerdir[53].

---

[48] Reşideddin, I/47

[49] Reşideddin, I/57

[50] Makrizi, Ahmed b. Ali, Kitâbus'-Sülûk li Ma`rifeti Duvelu'l-mülûk, I-XII, neşr. Mustafa Zeyyâde-Said Âbdu'l-Fettâh Âşûr, Kahire, 1956-1973, XI/877; Bakuhanov, Abbaskuli, Gulistân-i İrem, neşr Abdulkerim Alizade, Bakü, 1970, s.82; Howorth, I/25; Lane Poole, Stanly, Düvel-i İslamiyye, Westminster 1893, çev. Halil Edhem, İstanbul, 1927, s.391; Muhammed Hasan Han, Mirâtu'l-Buldân, I-IV, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, M. H. Muhaddis, Tahran, 1366 hş., I/62; el-Kamil, I/523; Veliyev, Mehemmed Hesen, Azerbaycan, Bakü, 1993, s.391; Memmedov, Nadir, Azerbaycan Yer Adları, Baku, 1993, s.164; Yurtsever, Erk, Türkçe Adlar Derlemesi, İstanbul, 1997

[51] Vassâf, Şerafeddin Abdullah b. Fazlullah Şirâzi, Tecziyetu'l-emsâr ve Tecziyetu'l-âsâr, tıpkıbasım, Tahran, 1338 hş., vr. 229-Hândmir, Habîbu's-siyer, III/127

[52] Reşideddin, I/53; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.82; Muhammed Hasan Han, I/63; Veliyev, s.48-49; Sümer, Faruk, Oğuzlar, İstanbul, 1992, s.223

[53] İnan, *"Türk Kabile İsimlerine Dair"*, I/259-260; Van Loon, s.6; Ögel, Türk Mitololisi, I/383,392

Mustevfi, İbn-i Ḫaldûn, Vassâf[54], ve Meşkûr, Tatar kavminin oluşturan kabileler arasında Celayir kabilesini de saymakta, Ch'i T'ang ise Ak Tatar kabilesinden olduklarını ifade etmektedir.[55]

Bahsedilen bu yaygın görüşler dışında özellikle tarih araştırmacıları arasında Celayirlilerin Türkleşmiş Moğol oldukları yönünde diğer bir görüş de ileri sürülmüştür.[56]

Buna binaen, Ymanç ve Güngör, Celayirlilerin halis Moğol olmakla birlikte Çin'de Çinlileştikleri, kendi yurtlarında Moğol kaldıkları, Türkistan ve Kıpçak ülkelerinde ise Türkleştiklerini belirtmişlerdir.[57]

Z.V.Togan, *"Türkistan"* adlı eserinde Celayirlileri Kazakların "Ulu Yüz" kolunu oluşturan kabilelerden biri olarak sayarken, *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde onları Moğol olarak kabul etmiş ve Maveraünnehir'e yerleşen Barulas, Celayir, Sulduz ve Arulat gibi önceleri Moğolca konuşan Moğol kabilelerinin sonraları tamamen Türkleştiklerini söylemiştir.[58]

Sümer ise Celayirliler ile ilgili olarak üç ayrı eserinde üç farklı ifade kullanmıştır. Sümer, *"Anadoluda Moğollar"* adlı makalesinde Celayirlileri Hülegü'nün emrinde İran'a gelen ve Moğolca konuşan topluluklar arasında saymakla birlikte, onları Moğol topluluğu dışında başlı başına bir kavim olarak nitelendirmiş, *"Oğuzlar"* adlı eserinde İran'da Türkçe konuşan topluluklar arasında saymış ve Horasan'da Türkçe konuşan Horasan oymakları içinde "Turk-i Celayir" adlı bir oymağın bulunduğunu söylemiş ve nihayet *"Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları"* isimli eserinde Celayir kabilesinin bir Moğol kabilesi olduğunu ifade etmiştir.[59]

Celayir kabilesinin oymaklarına gelince, bu konuda muhtelif kaynak ve araştırmalarda farklı sayı ve isimlerde oymağın bulunduğu zikredilmiştir. Reşideddîn Fazlullah *Câmiu't-tevârîḫ*'te Celayir kabilesini 11 büyük oymağa ayırmış ve bu 11 oymağın da kendi aralarında kollara ayrılarak ayrı ayrı yeni oymaklar oluşturduğunu belirtmiştir. Mustevfi, Celayir kabilesinin oymaklarının sayısını 13 olarak kaydetmiştir. Beyânî ise Reşideddîn'i kaynak göstermekle beraber, aşağıda belirtildiği gibi Reşideddîn'deki oymaklardan *Nil-kan* ve *Kum-sa-ut*'a yer vermezken, *Bil-ka-san* "بيلقاسان" ve *Çin-kut* "چينقوت" isimlerini zikretmiş, *U-yat* oymağının adını da *Du-yat* "دويات" olarak yazmıştır.[60] Bu değişiklikler muhtemelen nüsha farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Buna binaen belli başlı kaynak ve araştırmalardaki oymak sayısı ve isimleri şunlardır.

---

[54] Yukarıda Vassâf'ın (vr. 229) Celayirli Buka için Türk dediğinden bahsedilmişti. Burada ise Vassâf, Celayir kabilesini Tatarların bir kolu olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu itibarla Vassaf'ın Tatar, Türk ve Moğol isimlerini birbiri ile aynı kabul ettiği ve birbirlerinin yerine kullandığı düşünülebilir.

[55] Vassâf, vr. 558; Mustevfî, Hamdullah, Târîḫ-i Guzîde, neşr. Edward Brown, tıpkıbasım, London, 1910, vr. 560; İbn-i Ḫaldûn, Kitâbu'l-'İber, I-VI, Farsçaya çev. Abdulmuhammed Âyetî, Tahran, 1375 hş., IV/736; Ch'i T'ang, s.220

[56] Yakubovski, A. Yu, Altınordu ve Çöküşü, Leningrad, 1937, çev. Hasan Eren, Ankara, 1976, s.191; Grousset, René, L'Empire des Steppes, Paris, 1939, çev. M.Reşat Uzmen, İstanbul, 1996, s.191; Barthold, Dersler, s.306; Güngör, s.137

[57] Ymanç, *"Celayir"*, İA, III/64; Güngör, s. 137

[58] Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s.39; Giriş, s.82

[59] Sümer, *"Anadoluda Moğollar"*, SAD I (1969), Ankara, 1970, s.11; Oğuzlar, s.354,360; Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, II/767

[60] Beyânî, s.3

Reşîdeddîn[61]	Mustevfî[62]		Ch'i Ta'ng[63]	Howorth[64]
جایت	جایت	Câit (Cât)	Cha-te (Cha-i-te)	Jait
کنگقانوت	کنگقانوت	Kong-ka-ut	Kun-ka-sau-weh	Kengeksaut
توقورانوت	توقورانوت	Tu-ku-ra-ut	Tu-ko-la-vu-weh	Tukraut
اویات	اویات	U-yat	Wu-ya-te	Uyat
کورکین	کورکین	Kur-kin	Ku-pei-erh	Kugir
توري	توري	Tu-ri - Ku-ri	Tu-li	Buri
نیلکان	نیلکان	Nil-kan	Di(ni)-erh-ke-tun	Selkan
طولانگقیت	طولانگقیت	Tûlang-kit	Tu-lan-ch'i-te	Tulangkit
سنگقوت	سنگقوت	Seng-kut	Shen-k'u-te	Shengkut
کومسانوت	کومسانوت	Ku-m-sa-ut	Kumu-sa-wa-t'e	Kumsaut
-	کرموچین	Ker-mu-çin	-	-
-	تلنکوت	Te-len-kut	-	-
-	بولغاچین	Bul-ğa-çin	-	-
اونگقوت		Ung-kut	-	-

11.4. Celayir Kabilesinin Batı Asya'ya Göç Etmeden Önceki Yurtları

Celayir kabilesi hakkında bilgi veren en eski kaynaklara göre *"Celayir ili"* VI-VII miladi asırlarda çok sayıda şubeye bölünmüş bir halde **Moğolistan**'ın doğusunda, **Onon** ve **Kerulen** (Keluren-Kerulan) **Nehri** kıyıları ile **Baykal Gölü** arasında kalan bölgelerde yerleşiktiler.[65] Diğer bir kısmı ise Moğolistan'ın merkezinde **Karakurum** civarında göçebe hayatı geçiriyorlardı.[66] Yine Celayirlilerden bir grup da VIII-IX. m. asırlarda **Uygurlar**'a tâbi olarak Karakurum'da Uygur Hakanı **Korhan**'ın (کورخان) buğralarını (erkek deve) güdüyor ve yağlıyorlardı. Bu nedenle de bunu bir övünç vesilesi olarak görüyorlar, kendilerini diğer kabilelerden üstün tutuyorlardı.[67]

---

[61] Reşideddin, I/47-48
[62] Mustevfî, Târih-i Guzide, vr. 560
[63] Ch'i Ta'ng, s.220
[64] Howorth, I/25
[65] Reşideddin, I/47; Mîrḫând, V/24; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/13; Ebugâzi Bahadır Han, s.57; Howorth, I/25; Âzzâvî: II/25; İkbâl, s.7; Beyânî s.7
[66] Yınanç, *"Celayir"*, İA, III/64; Mu'în, *"Celayir"*, V/431; Memmedov, Azerbaycan Yer Adları, s.164; Meşkûr, s.2/2
[67] Reşideddin Fazlullah, Câmiu't-tevârîḫ, neşr. A.Alizade, Moskova, 1965, I/132; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, s.11-12; Ögel, Türk Mitolojisi, I/132; Yuvalı, Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi, I. Kuruluş Devri, Kayseri, 1997, s.162

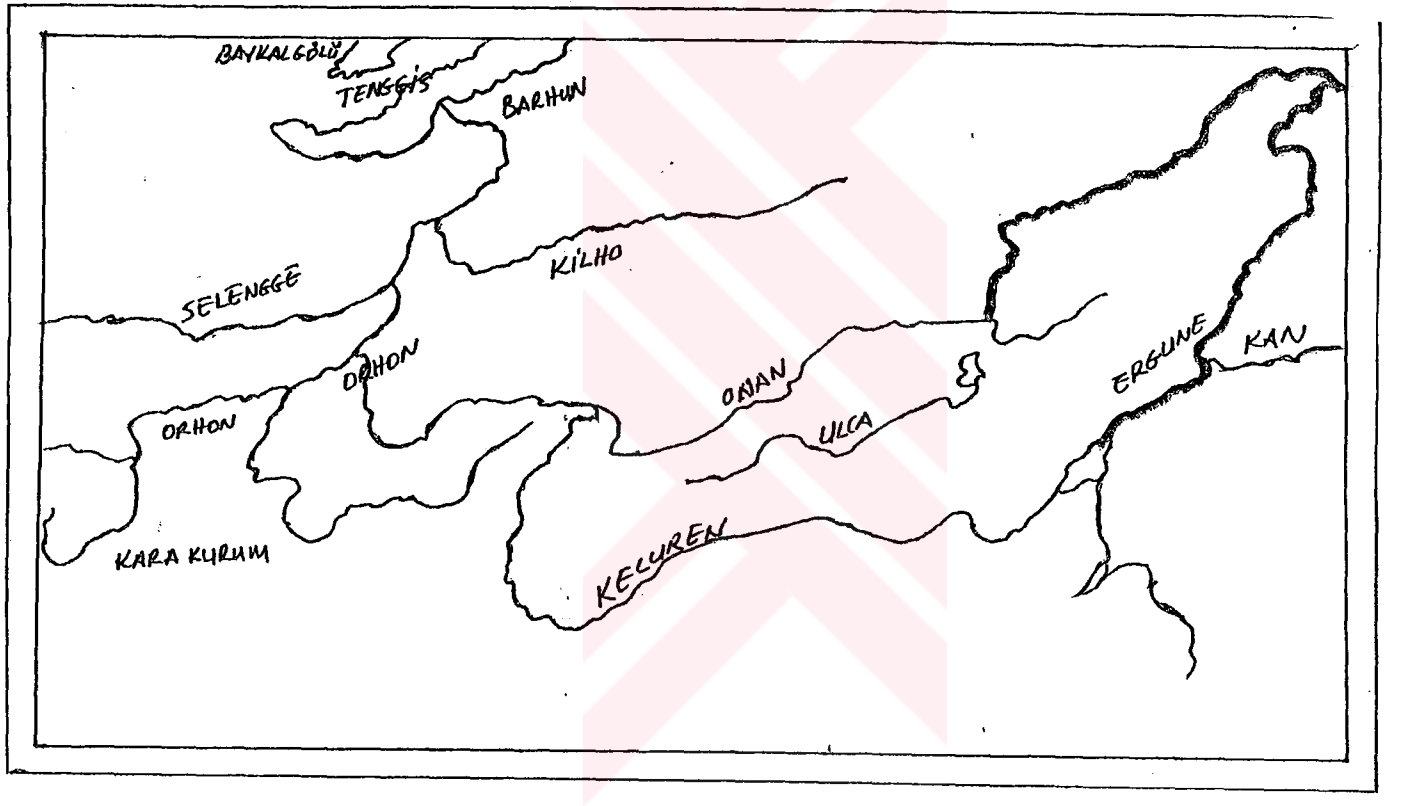
BAYKALGÖLÜ
TENGGİS
BARHUN
KİLHO
SELENGGE
ORHON
ORHON
ONAN
ULCA
ERGUNE
KAN
KARA KURUM
KELUREN

Celayir kabilesinin yaşadığı coğrafya ve Cengiz Han'ın atalarının emrine nasıl girdikleri konusu *Câmiu't-tevârîh* ve diğer kaynaklarda şöyle anlatılmıştır.

"...O tarihte isimleri Celayir olan bu kavim Kerulen Nehri sınırlarında yaşıyorlardı ve 70 küren[68] *idiler. Bu Keluren, Hıtay vilayetine yakındır. Hıtaylılar, Celayirliler ile ve diğer Moğol kabileleriyle sürekli savaş halindeydiler. Hıtaylılar büyük bir ordu teşkil ederek Celayirlilere saldırmak ve onların mallarını yağmalamak maksadıyla bu bölgeye geldiler. Celayir kavmi bu orduyu gördüğünde onlarla aralarında Keluren Nehri vardı ve o bölgede hiç bir geçiş yeri yoktu. Hıtaylıların o nehirden karşıya geçemeyeceğine güvenen Celayirliler alay ederek şapka ve yenlerini sallayarak, onlara bağırarak "Ne yazık ki gelip hayvanlarımızı yağmalayamaz, kadın ve çocuklarımızı esir alıp götüremezsiniz" dediler. Ancak Hıtay ordusu çok kalabalık olduğu için odun ve çalıları bir araya getirdiler ve geceleri onlardan bent yaparak suya bıraktılar ve nehri geçerek Celayir kavmini çoluk, çocuk, genç, yaşlı, kadın demeden bütünüyle katlettiler. Mallarını ve eşyalarını yağmaladılar. Bu sırada Celayirlilerin ayrı bir tayfası Hıtaylıların baskın ve katliam yaptıkları yerden biraz ötede bulunuyordu. 70 hane perişan bir halde kaçarak kadın ve çocuklarıyla birlikte Dotomonin'in*[69] *Karısı Monolon Hatun'un yurduna (yurt) ulaştılar. Aç oldukları için "Su du sun"*[70] *(سودوسون) denilen ve o vilayette yenilen bitki köklerini topraktan çıkararak yiyorlardı. Monolon Hatun'un oğullarının ata bindikleri alanı bu şekilde delik deşik ettiler. Bunun üzerine Monolon Hatun onları bu hareketlerinden ötürü azarlayınca Celayirliler, Monolon Hatun'u ve sekiz oğlunu yakalayarak öldürdüler. Bu katliamdan sadece amcası Maçin'in yanına gitmiş olan Monolon'un en küçük oğlu Kaydu kurtuldu. Celayirlilerin bu hareketi üzerine Maçin, Celayirli karargahlarına adam göndererek suçluların cezalandırılmasını istedi. Celayirlilerin ileri gelenleri bu işin sorumlusu olarak her aileden bir kişi olmak üzere toplam 70 kişiyi yargılayarak kısas olmak üzere öldürdüler. Geride kalanların hepsi Monolon Hatun'un hayatta kalan tek oğlu Kaydu'ya köle olarak onun huzuruna gönderildiler. Cengiz Han'ın yedinci ceddi olan Kaydu'ya köle olarak verilen bu Celayirliler o tarihten itibaren "Unağan boğol"* [71] *olarak miras yoluyla*

---

[68] Küren: Reşideddin, (I/175) kürenin anlamını anlatırken *"Küren halka demektir. Eski zamanlarda kabileler bozkırlarda[iç içe] halkalar şeklinde dizilerek ordu (kamp) kurarlar ve kabile büyükleri daima en ortada bir nokta gibi bulunurdu. İşte bu[dizilişe Küren denilirdi"* demektedir. (Geniş bilgi için ayrıca bakınız. Howorth, I/25; Vladimirtsov, s.61-63; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.23; Temir, Moğolların Gizli Tarihi, s. XLV

[69] Dotomonin: Bozancar'ın oğlu, Cengiz Han'ın sekizinci kuşak atası

[70] Su du-sun: Mirḫând (V/24), Ḫândmir (Habîbu's-siyer,III/13), ve Ebulgâzi Bahadır Han (s.58) bu bitkinin dağ soğanı olduğunu söylemişlerdir

[71] Unağan boğol: Reşideddin, (I/172, 175-176) "Unağan-boğol"luk kavramını *"Ongu-boğol, unağan-boğol (kadim köle)'dur. Bunların [Celayirlilerin] karıları ve çocukları Monolon'u öldürdükleri için sorgulandıktan sonra onun (Monolon'un) oğlu Kaydu'nun kölesi yapıldılar. Bunların çocuklarından bir kaçını esir olarak muhafaza ettiler.Ve bunlara kabilenin köleleri oldular. O zamandan bu zaman kadar Celayır kabilesi demirbaş köle vaziyetindedir. Miras olarak bu kabile Cengiz Han ve soyuna geçti. Bunlardan büyük beyler zuhur etti..."* şeklinde izah etmiştir. Vladimirtsov (s.101) ise *"Unağan-boğol"* kelimesini köle ve demirbaş köle diye tercüme etmek doğru değildir. Şark hükümdarlarının hudutsuz tahakkümü ve keyfi idarelerine alışmış olan Reşideddin'in nazarında onların bütün tabileri hakikaten köleleri idi. Eski Moğol unagan-boğolu kelimesi ve tam manasıyla köle değillerdi. Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsi hürriyetlerinden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmezdi. Unağan boğollar bir şahsa değil bütün kabileye, yahut kabilenin bir şubesine tabi vaziyette idiler. Bundan başka unagan- boğollar kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı. Bunların başlıca vazifeleri tabi

Cengiz Han'a ve onun mensubu olduğu Kıyat Börcigin kabilesi'nin tabiiyetine geçerek onun hanedanının teşkil ettiği Moğol İmparatorluğu bünyesinde gerek askeri gerekse siyasi alanlarda önemli roller oynadılar."[72]

Aynı şekilde Grousset, D'Ohsson'u kaynak göstererek Celayirlilerin yaşadıkları coğrafya hakkında *"Moğol kabileleri arasında sayılan ve yaklaşık olarak Khilok ve Selenga ırmaklarının birleştikleri kısmın güneyinde ya da Onon'a daha yakın bir yerde yaşadıkları ileri sürülen Celayirler belki Moğollar tarafından hakimiyete alınmış ve Moğol efsanevi kahramanı Kaydu zamanında Moğollaşmış bir Türk kabilesidir."* demektedir.[73]

Ancak daha önce de bahsedildiği gibi Celayir kabilesi çok sayıda kollara ayrılarak dağınık bir halde göçebe hayatı yaşadıkları için bütün Celayir oymak ve uruklarının Cengiz Han'ın atalarının tebası oldukları düşünülemez. Nitekim, anlatılacağı üzere Cengiz Han'ın ortaya çıkışından Moğol İmparatorluğu'nu teşkil edinceye kadar olan süreçte Moğolistan ve civar bölgelerde ayrı ayrı gruplar halinde yaşayan çok sayıda kabile ve oymak bu imparatorluğun bünyesine dahil edilmişlerdir. Bu itibarla Cengiz Han'ın atalarından miras olarak ona kadar ulaşan Celayirliler dışında kalan ve dağınık göçebe obaları halinde yaşayan Celayirli kabilesi ve oymaklarının çoğunluğu daha sonraları Cengiz Han'ın tebası olmuşlardır.

Cengiz Han daha sonraları kendi idaresi altında topladığı bütün Moğol, Türk, Mançu, Tibetli ve diğer kavimlerin il ve uluslarını, boy ve oymaklarını kendi asli kuvvetleri ile birleştirerek yeni birlikler teşkil etti. Bundan dolayı Celayirliler de bu uygulamayla Moğolistan, Çin, Türkistan, Maveraünnehir ve Kıpçak bölgelerinde, Hülegü'nün Batı Asya'ya gelişiyle ise İran, Azerbaycan, Irak ve Anadolu'ya kadar yayıldılar.

I.2. CENGİZ HAN HANEDANININ TABİİYETİNDEKİ CELAYİR KABİLESİNİN DURUMU VE BU KABİLEDEN YETİŞEN ASKERİ-SİYASİ ŞAHSİYETLER

I.2.1. CENGİZ HAN DÖNEMİ

Celayir kabilesi, Cengiz Han'ın mensubu olduğu Kıyat Börcigin kabilesinin tabiiyeti altına girmesi ya da başka bir deyişle *"unagan bogol"* olmasının ardından ender zamanlar dışında bu kabile ile daima dost ve müttefik kalmışlar, onların diğer kabilelerle olan mücadelelerinde ve Cengiz Han'ın "Ulu Hakan" ünvanını kazanarak Büyük Moğol İmparatorluğu'nu teşkil etmesi sırasında önemli hizmetlerde bulunmuş ve etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu kabilenin sadık hizmetkarı olarak babadan oğula miras yoluyla Cengiz Han'a kadar ulaşan Celayir kabilesi mensupları başlangıçtan itibaren onunla birlikte hareket etmişlerdir.

Nitekim ilki 593/1196, ikincisi de 603/1206'da olmak üzere Cengiz Han'ı iki kez "Ulu Hakan" ilan eden kabileler ve kabile reisleri arasında Celayir kabilesi ve kabile reisleri de bulunuyordu.[74] Cengiz Han'ın bozkırdaki ordugahı (اوردو) *Küren*

---

oldukları kabileye hizmet etmekti..." demektedir. (Ayrıca geniş bilgi için bak. Moğolların Gizli Tarihi, s.66; Vladimirtsov, s. 99-109; Beyânî, s.4)

[72] Reşideddin, I/175-176; Mirḫând, V/13,24; Ğaffârî, Kadı Ahmed, Târîḫ-i Cihân-ârâ, neşr. Mucteba Minovi, Tahran, 1343 hş., s.43; Ebulgâzi Bahadır Han, s.57-58; D'Ohsson, C.M., Moğol Tarihi, Amsterdam, 1834-1835, çev. Murtaza Nazmizade, İstanbul, 1340-1342 h., s.187; Howorth, I/39-40; Vladimirtsov, B.Y., Moğolların İctimai Teşkilatı, Leningrad, 1934, çev. Abdulkadir İnan, Ankara, 1934, s.100; Bosworth, s.163; Âzzâvî, II/25; Beyânî, s.4

[73] Grousset, s.190-191

[74] Moğolların Gizli Tarihi, s.57,133-134; Reşideddin, I/307; Vladimirtsov, s.99-103; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31; Yınanç, *"Celayir"*, İA, III/64

(کورلن) denilen 13 halkadan oluşuyordu ve Celayir kabilesi bu Küren'in 6. halkasını teşkil ediyordu.[75]

Cengiz Han Yesugey Bahadır'ın oğludur. 549/1154-1155 yılında doğmuştur.[76] Yesukay Bahadır öldüğünde dağınık bir halde yaşayan Moğol ve Tatar kabilelerinin bir çoğunu kendi itaati altında toplamış bulunuyordu. Onun ölümünden sonra o sıralar Temuçin adını taşıyan Cengiz Han henüz 13 yaşında idi. Bu nedenle Yesugey Bahadır'ın hakimiyeti altına aldığı kabileleri kendi hakimiyeti altında tutamadı. Bir süre geçtikten sonra aralarında Celayirlilerin de bulunduğu çok sayıda kabile isyan ederek ondan ayrıldılar. Bunun üzerine yalnız ve güçsüz bir duruma düşen Temuçin, babası Yesugey Bahadır'ın yakın dostu olan Kireyitlerin hükümdarı Tuğrul Han'a (Ong Han) giderek onun himayesine girdi ve onun tarafından iyi bir şekilde karşılandı.[77]

Temuçin'in Tuğrul Han'a sığınmak üzere geldiği sırada bir kısım Celayirli oymak reisi de onunla birlikte hareket etmişler ve onu terketmeyen diğer kabile beyleri ile Cengiz Han'ı kendilerine lider olarak seçmişlerdi.[78] Ong-Han'ın da desteğini arkasına alan Temuçin kısa sürede etrafta dağınık bir halde yaşayan çok sayıdaki Moğol, Türk, ve Tatar kabilesini itaat altına aldı. 598/1201-1202 yılında Talcut, Salcut, Konkurat ve Celayirlilerinde bulunduğu bir kaç kabile birleşerek Temuçin ve Ong-Han'a isyan ettiler. Ancak Temuçin büyük bir başarı ile bu kabilelerin isyanını bastırdı.[79] Bu şekilde Temuçin Ong-Han'ın hizmetindeki sekiz yılın sonunda oldukça güçlenmişti. Ancak daha sonra Ong-Han ile de araları bozuldu ve yapılan savaşta Temuçin Ong-Han'ı mağlup etti. Bu galibiyetle ünü daha da arttı ve aralarında Kireyitler'in de bulunduğu çok sayıda kabile Temuçin'e itaat etmeye mecbur kaldılar (599 /1202-1203 .[80]

Bu itibarla Temuçin Babası Yesugey Bahadır'ın ölümünden sonra isyan ederek onu terkeden kabileler dışında, dağınık halde yaşayan bir çok kabile ve oymağı da kendi hakimiyet çatısı altında toplamayı başardı ve aralarında Celayirlilerin de bulunduğu bu kabilelerin ileri gelenleri tarafından 603/1206 tarihinde[81] "Cengiz Han" ünvanı ile "Ulu Hakan" ilan edildi.[82]

Gerek Cengiz Han'ın bu döneme kadar olan mücadelesinde gerekse sonrasında, Celayir kabilesinden bir çok askeri-siyasi şahsiyet onun emrinde yer

---

[75] Reşideddin, I/244; Hândmir, Habību's-siyer, III/119

[76] Reşideddin, I/231; Mirḫând, V/32; Hândmir, Habību's-siyer, III/16; Howorth, I/50; Bosworth, s.141; Barthold, V.V., "*Cengiz Han*", İA, III/91

[77] Moğolların Gizli Tarihi, s.37; Mustevfî, Târîḫ-i Guzide, vr. 581; Mirḫând, V/23-25; Hândmir, Habību's-siyer, III/18-19; Muhammed Hasan Han, V/629-622; Deguignes, V/24-30; Grousset, s.195-197; Sykes, Percy M., A History of Persia, I-II, London, 1915, Farsçaya çev. Muhammed Taki Fahrdâi-yi Gilâni, Tahran 1362 hş., II/ 109-110; İkbâl, s.15; Spuler, The Mongols in History, s.4-6; Barthold, "*Cengiz Han*", İA, III/91-92; Meşkûr, s.212-213

[78] Moğolların Gizli Tarihi, s.55-59; Deguignes, V/30-32; Howorth, I/50-54; Grousset, s.198

[79] Mirḫând, V/35; Hândmir, Habību's-siyer, III/19

[80] Reşideddin, I/264-292; Mirḫând, V/36-42; Hândmir, Habību's-siyer, III/ 19-20; Deguignes, V/32-41; Howorth, I/58-61; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.432; Spuler, The Mongols in History, s.6; Grousset, s.198; Meşkûr, s.212-213

[81] Hândmir, (Habību's-siyer, III/19-20) ve Bosworth, (s.139) Cengiz Han'ın Ulu Hakan sıfatı ile tahta oturuş tarihini Ong-Han'ı mağlup ettiği yıl olan 599/1202-1203 olarak kaydetmişlerdir

[82] Moğolların Gizli Tarihi, s.134; Reşideddin, I/307; Mirḫând, V/43; Deguignes, V/43-44; Howorth, I/55-64; Spuler, The Mongols in History, s.6-8; Grousset, s.198-199; Meşkûr, s.213

alarak önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan kaynaklarda hakkında bilgi verilenler şunlardır.

1.2.1.1.Kaçi'un–Karakay–Karalday: Celayir kabilesinin Tu-ku-ra-ut oymağından olan bu üç kardeş, Cengiz Han'ın Camuka'dan ayrılmasının ardından bir süre sonra Camuka'yı terkederek Cengiz Han'a katılmışlardır. Onun ilk kez " *Ulu Hakan*" ilan edildiği 592/1196 yılı kurultayına bu emirler de katılmış, bu kurultayda Cengiz Han, yaptıkları hizmetler ve gösterdikleri sadakatten dolayı Kaçi'un'a okluk taşıma hakkı, Karakay'a cellatlık, Karaltay'a ise beygirlere bakma ve seyislik görevlerini vermiştir.[83]

1.2.1.2. Okay Kalaca–Karacâ (اوقاى قلاجه- قراجى): Monolon Hatun'u öldürerek Kıyat Börciginn kabilesine *"unagan bogol"* olan Celayirlilerin arasında yer alıyorlardı. Her iki kardeş Yesugey Bahadır'ın hizmetinde koyun çobanı idiler. Cengiz Han 602/1206 yılında "*Ulu Hakan*" olduğunda sadakat ve hizmetlerine karşılık onları büyük emir yapmak istedi. Ancak, onlar Yesugey Bahadır"ın kendilerine çobanlık yapmalarını tavsiye ettiğini söyleyerek kabul etmediler. Buna rağmen Cengiz Han tarafından orduda binbaşı tayin edildiler.[84]

1.2.1.3.Mukalı Kuyaag (مرقلى): Celayir kabilesinin Cengiz Han dönemindeki en meşhur ve en büyük şahsiyetlerinden biri olan Mukalı, bu kabilenin Cait oymağındandır.[85] Kuyang[86] ünvanını taşıyordu ve bu ünvan kendisinden sonra çocuklarına da verilmiştir.[87]

Cengiz Han 597/1200 yılında Carkin kabilesini yenerek onları esir aldığında bu esirlerin arasında Celayirlilerin Cait oymağından Telegetu Bayan'ın[88] Ku'un-u'a , Çila'un Kayiçi ve Cepke adındaki üç oğlu da bulunuyordu. Ku'un-u'a Cengiz Han'ın huzuruna gelerek kendisini takdim etti ve oğulları Mukalı ve Buka'yı ona bağışladı. Bu şekilde Cengiz Han'ın hizmetine giren ve onun himayesi altında yetişerek büyük başarılar kazanan Mukalı, Cengiz Han'ın dört seçkin bahadırından biri ve onun ulu hakan seçilmesinde son derece etkili oldu.[89]

Mukalı, Cengiz Han'ın hizmetinde gösterdiği başarıların ardından ilk önce bütün Celayir kabilesinin reisliğine ve toplam 3000 kişiden oluşan üç hezarenin[90] komutanlığına getirildi. Bunun ardından da 601/1204 senesinde Cengiz Han tarafından Hıtay'ın (Kuzey Çin) fethedilmesiyle görevlendirildi.[91]

Bahsedildiği üzere Cengiz Han 603/1206 senesinde yapılan kurultayda aralarında Celayirlilerin de bulunduğu, itaat altına aldığı kabile reisleri tarafından

---

[83] Moğolların Gizli Tarihi, s.55-59

[84] Reşideddin, I/53,406

[85] Reşideddin, I/48; Howorth, I/25; Prawdin, Michael, The Mongol Empire, İng. çev. Eden- Cedar Paul, New York, 1967, s.42; Ch'i T'ang, s.220; Yınanç, "*Celayir*" İA, III/64

[86] Kuyang : Çince'de prens, bir bölgenin hükümdarı ve Büyük Hakan anlamlarına gelmektedir. (Reşideddin, I/48,331,333; Benâketi, s.375; Muhammed Hasan Han, I/63). Çincedeki "gouiang" kelimesinden dönüşmüştür.

[87] Reşideddin, I/48,403; Muhammed Hasan Han, I/63; Howorth, I/25; Beyânî, s.4

[88] Vladimirtsov, (s.135) Tergetu Bayan.

[89] Moğolların Gizli Tarihi, s.66, 86-87; Reşideddin, I/271; Deguignes, V/32; Howorth, I/586l; Vladimirtsov, s.135; Grousset, s.199-200; Lamb, Harold, Çing-gis Han, Farsçaya çev. Reşid Yasemi, Tahran, 1377 hş., s.34

[90] Hezare: 1000 kişiden oluşan askeri birlik.

[91] Reşideddin, I/403; Hândmir, Habibu's-siyer, III/24; D'Ohsson, I/185; Howorth, I/25; Prawdin, s.118

Cengiz Han ünvanı ile "*Ulu Hakan*" ilan edildi. Bu kurultayda Cengiz Han kendisine hizmet etmiş olan kişileri önemli makamlara getirerek taltif etti.[92]

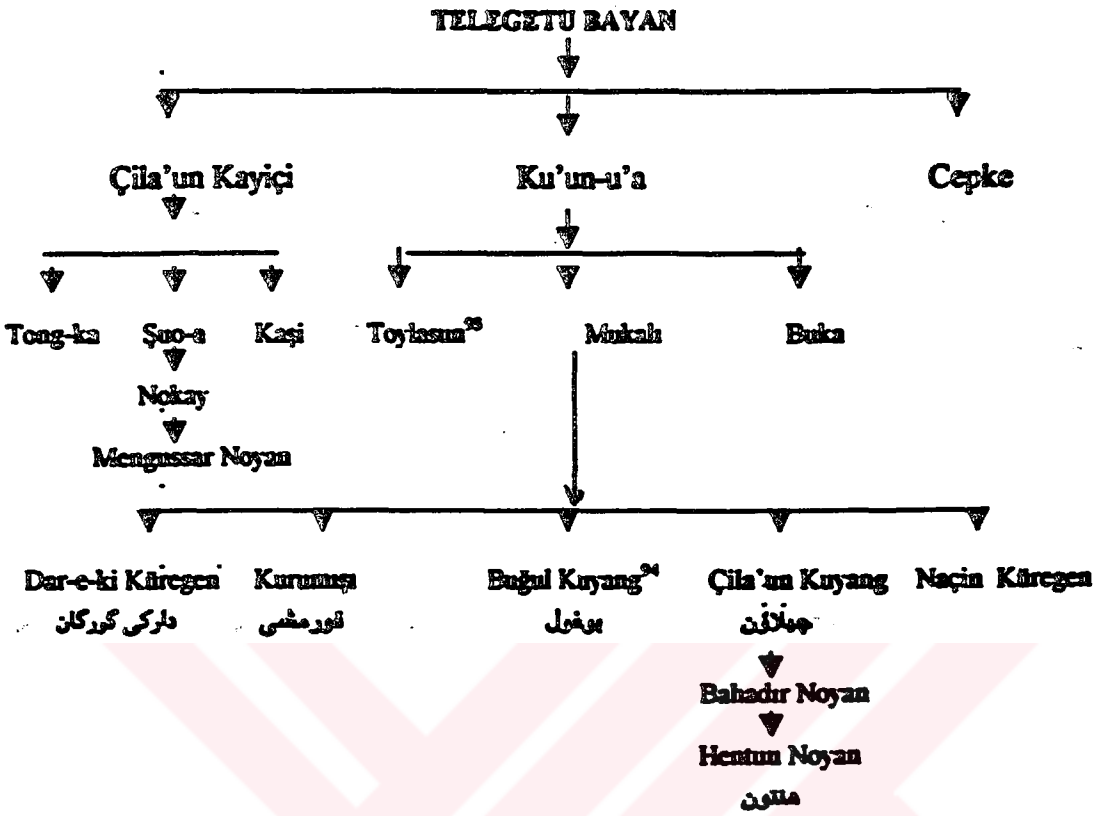

Table 1

601/1204 m. yılında Kuzey Çin'in fethi ile görevlendirilmiş olan Mukalı Noyan da bu bölgede önemli başarılar kazanarak geri dönmüştü. Hıtaylılar bu fetihler sırasında ona Çincede prens ve bir bölgenin hükümdarı anlamlarına gelen "Kuyang" (gouiang) lakabını vermişlerdi. Cengiz Han bu kurultayda Mukalı'ya bu ünvanı resmen verdi.[95] Bu olay "Gizli Tarih" te şöyle anlatılmıştır.

"... Pars yılında (603/1206)[96] Onon Nehri'nin kaynağında toplandılar. Dokuz parçalı tuğralarını dikerek Temuçin'i " Çing-gis Kağan" ünvanı ile büyük han ilan ettiler. Ardından Cengiz Han Bo'orçu ile Mukalı'yı ve diğer noyanları çağırıp onları gösterdikleri hizmetlerden dolayı taltif edeceğini diye buyurdu ve şöyle dedi. " Bo'orçu ile Mukalı halkı olduğum yerde teşvik etmek, haksız olduğumda durdurmak suretiyle beni bu yüksek mevkiye yükselttiler. Şimdi onların oturacağı yer her

---

[92] Moğolların Gizli Tarihi s.134; Reşideddin, I/307; Mirkhând, V/34-50; Deguignes, V/44-45; Howorth, I/62-63; Grousset, Bosworth, s.141; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Morgan, David, Moğulha, Basil Blackwell, 1987, Farsçaya çev. Abbas Muhbir, Tahran, 1371 hş., s.75-78; Lamb, s.58-59

[93] Deguignes, (V/120) Tai su ne

[94] Deguignes, (V/116) Polou

[95] Reşideddin, I/332-333; Benâketi, s.375; Deguignes, V/44; Howorth, I/25; Vladimirtsov, s.143; Beyânî, Şirin, Din u Dovlet der İran-i Ahd-i Moğul, I-III, Tahran, 1370 hş., I/23-24

[96] Reşideddin, (I/333) Mukalı'ya Kuyang ünvanının tarihini 614 h. yılı olarak vermiştir.

kesinkinden yüksek olsun. Dokuz defa cezadan kurtulma hakkına sahip olsunlar.[97] *Mukalı Kuyang bütün halkın prensi olsun. Bu prenslik onun bütün nesline intikal etsin."*[98]

Yine bu kurultayda Cengiz Han kendi ordusunun sol kanadını teşkil eden ve Altay Dağları önündeki çoğunluğunu Celayirli kuvvetlerin oluşturduğu tümeni Mukalı Kuyang'ın emrine vererek onu tümen komutanı ilan etti. Ardından da 1209 /605-606 yılında bu ordu ile, daha önce hakimiyet altına alınan ancak daha sonra isyanla elden çıkmış olan Hai şehrini itaat altına alması için görevlendirdi.[99] Bu görevi başarı ile yerine getiren Mukalı bu kez 614/1217 yılında yine 62 000 kişiden oluşan bütün sol kanat ordusu ve hakimiyet altına alınmış olan bir miktar Hıtay askeri ile Hıtay vilayetine gönderildi. Mukalı'nın burada fethettiği bütün yerleri ve buraların yönetimini Cengiz Han ona bağışladı.[100]

Mukalı Kuyang'ın Kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu'na yönelik akınları ve fetihlerinin yanı sıra, Cengiz Han'ın bizzat kendisi de bu imparatorluk üzerine yaptığı dört yıl süren seferi sonucunda 1215 (615-616) yılında başkent Pekin'i (Yen-King) ele geçirerek Kin imparatorunu kendisine tabi kıldı. Bu bölgedeki fetihlerin bir çoğunda Mukalı Kuyang, Cengiz Han'ın yanında yer aldı. Kin İmparatorluğu'nu kendine bağlamasının ardından Celaleddin Harezmşah ile aralarında çıkan ihtilaflar neticesinde Cengiz Han'ın kendisi Çin'den ayrılarak Karakurum'a döndü. Çin'den ayrılırken Moğol geleneğine göre buranın yönetimini bir Moğol şehzadesine bırakması gerekirken, bu geleneğin dışına çıkarak büyük komutanı Mukalı Kuyang'ı buranın yönetimine tayin etti ve ordusunun sol kanadını oluşturan yaklaşık 62.000 kişilik kuvveti de onun emrine verdi. Ayrıca, Mukalı'ya ele geçirilen yerlerin korunması dışında fetihleri devam ettirmesi emrini verdi.[101]

Bu tarihten sonra Çindeki fetihlerine devam eden Mukalı 1218/614-615 yılında Çin'de Kin İmparatorluğu sahasındaki fetihlerini sona erdirdi. Zira, Kin imparatoru Utubu bir taraftan Mukalı'nın emrindeki Moğol güçlerinin diğer taraftan ise Sunglular'ın saldırıları arasında kalmıştı. Bu nedenle Mukalı'ya elçi göndererek barış istedi. Mukalı'nın tek şartı Utubu'nun Moğol İmparatorluğu'nun hakimiyetini kabul etmesi idi. Ancak Utubu bunu kabul etmedi ve Mukalı'nın saldırıları yeniden başladı.1221/618 yılına gelindiğinde Mukalı neredeyse Sarı Nehir'in kuzeyinde yer alan bütün şehirleri ele geçirmiş Kin Krallığı Ho-nan'a hapsolmuştu.[102] Onun bu sıradaki ordusu, bir tümen Ungut, bir hezare Menkut, üç hezare Kunkurat, iki hezare Celayir, bir hezare Kuşikul, dört hezare Uyrat, iki hezare Angiras ve kendi komutanları Oyar ve Tughaa'ın idaresindeki iki tümen Kitan ve Nisutçi'den oluşuyordu.[103]

---

[97] Bu hak sadece hükümdar soyundan gelenlere verilirdi.
[98] Moğolların Gizli Tarihi, s.133-138
[99] Moğolların Gizli Tarihi, s.138; Reşideddin, I/403; Benâketî, s.375; Muhammed Hasan Han, I/63; Grousset, s.219; Barthold, V.V., Mogol İstilasına Kadar Türkistan, Petrograd, 1900, çev. H. Dursun Yıldız, İstanbul, 1990, s.410
[100] Reşideddin, I/429-430; Mirhând, V/60; Howorth, I/71-72; Prawdin, s.118; Lamb, s.88-89;
[101] Reşideddin, I/325-334; D'Ohsson, I/160-161; Degnignes, V/53-67; Howorth I/69-71; Spuler, The Mongols in History, s.8-10; Grousset, s.222-228; Barthold, Türkistan, s.429; Prawdin, s.139; Lamb, s.90-91; Morgan, s.81
[102] Degnignes, V/68-73; Howorth, I/72,98; Grousset, s.227-226
[103] Reşideddin, I/333; Howorth, I/72

Bu şekilde Güyük Han'ın ölümüne kadar Çin'de kalan ve Çin'de Kinler'den sonra Sunglular üzerine yürüyen Mukalı Kuyang, Güyük Han'ın 1250/648'de ölümü üzerine Karakurum'a geldi ve bir süre burada kaldı. Mengü (Möngke) Kağan Moğol İmparatorluğu'nun başına geçince 1251/649 yılında yaptığı kurultayda Çin'in idaresini ve ve fetihlerin devam ettirilmesi görevini Kubilay Kağan'a verdi. O sıralar Karakurum'da bulunan Mukalı Kuyang'ı da onun emrinde yeniden Pekin'e gönderdi. Ancak Kubilay Kağan da babasının yaptığı gibi Mukalı'yı Çin'in yönetimine bırakarak kendisi başkent Karakurum'a Mengü Kağan'ın yanına döndü.[104]

Böylece Kubilay'ın naibi olarak Çin'de kalan Mukalı emrindeki önemli miktardaki kuvvetlerle sekiz yıl boyunca buradaki hakimiyeti devam ettirdiği gibi, Çin'deki Moğol hakimiyet sahasını zirveye taşıdı ve 1259/657-658 senesinde[105] de yine Kuzey Çin'de yaptığı bir savaş esnasında öldü.[106]

Mukalı Kuyang'ın ölümünden sonra da onun oğul ve torunları, Moğollar'ın Çin'deki hakimiyetleri sona erinceye kadar bu bölgenin yönetiminde söz sahibi olarak konumlarını devam ettirdiler. Bunların bu bölgedeki faaliyetlerine sırası geldikçe değinilecektir.

1.2.1.4. Cepke Noyan : Telegetu Bayan'ın Cengiz Han'a bağışladığı üç oğlundan biri de Cepke'dir.[107] Cengiz Han, Cepke'yi kardeşi Cuci Kassar'a bağışlamıştır. Cengiz Han'ın ulu hakan ilan edildiği 1206/603 kurultayına kadar Cuci Kassar'ın hizmetinde bulunan Cepke bu kurultayda Cengiz Han tarafından binbaşılığa yükseltilmiştir.[108]

1.2.1.5. Şuo-a: Telegetu Bayan'ın oğlu Çila'un Kayiçi'nin oğludur.[109] Cengiz Han'ın ulu hakan olmasından önce ve sonra ona sadakatle hizmet etmiş bütün mücadelelerinde onun yanında yer almıştır. Cengiz Han'ın kardeşi Cuci Kassar, onun izni olmaksızın Şuo-a'yı kovmuş, ancak o Cengiz Han'ın hizmetinden ayrılmayı reddetmiştir. İyi ata binmek ve ok atmakla meşhurdur. İyi ok atması nedeniyle Cengiz Han ona Moğolcada ok ustası anlamına gelen "*Mergen*" lakabını vermiştir. Cengiz Han'ın Naymaanlar'a karşı yaptığı sefere katılmış ve başarılı hizmetler vermiştir.[110]

1.2.1.6.Nokay (نوكاى): Şuo-a'nın oğludur. Cengiz Han'ın seçkin bahadırlarındandır. Onun emrinde tehlikeli bir çok görev üstlenmiş, akınlar düzenlemiştir. Sadakat ve başarılarından dolayı Cengiz Han ona 175 aile bağışlamıştır.[111]

1.2.1.7.Buka: Mukalı Kuyang'ın kardeşidir. Cengiz Han'ın ordusundaki seçme birliklerden oluşan dört gündüz muhafız kıtasına komuta ediyordu. 603/1206 yılı kurultayında Cengiz Han tarafından binbaşılık ünvanı verilmiştir. Buka'nın emrindeki muhafızlar savaş dönemlerinde öncü kuvvet, barış zamanlarında ise Cengiz Han'ın korunması görevini yerine getiriyorlardı ve Cengiz Han'ın sarayının sağ tarafının korunmasını üstlenmişlerdi. 604/1207 yılında Cengiz Han, kardeşi

---

[104] Reşideddin, I/600-603; Morgan, s.142
[105] Deguignes, (V/119-120) ve Howorth, (I/98) Mukalı'nın ölüm tarihini 1223 m. olarak vermişlerdir.
[106] Pravdin, s.157; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/26
[107] Bak. tablo 1
[108] Gizli tarih, s.134,162
[109] Bak. tablo 1
[110] Ch'i T'ang, s.221; Howorth, I/54
[111] Ch'i T'ang, s.221

Cuci'yi orman kabilelerini itaat altına alması için sefere gönderdiğinde Buka'nın birliği kılavuz kuvvet olarak bu ordunun önünde yer alıyordu.[112]

1.2.1.8. Toylasun (طوياسون) : Mukalı Kuyang'ın kardeşidir. Cengiz Han'ın ordusunda, sol kanattaki bir binliğin (hezare) komutanıdır. Cengiz Han'ın, Mukalı'nın emrine vererek Kuzey Çin'e gönderdiği sol kanat ordusunda, Toylasun iki hezareden oluşan Celayirli kuvvetlerin komutanı olarak Mukalı Kuyang ile birlikte Çin'e gitmiş ve ölümüne kadar orada kalmıştır.[113]

1.2.1.9. Burğul Noyan: Cengiz Han'ın mülazımı olmuştur. Daha sonraları, 1206 m. senesinden itibaren Kâçlûk Han, Karahıtaylar ve Kirayitler ile yapılan savaşlarda görev almış ve önemli hizmetlerde bulunmuştur. 612 /1215 senesinde Cengiz Han tarafından Tomatlar'ı itaat altına almakla görevlendirilen Burğul Noyan bu görevi yerine getirmesinin ardından bu kez 614/1217 senesinde Cengiz Han tarafından Buriat kabilesini itaat altına almakla görevlendirilmiştir. Burgul Noyan, onların komşuları olan Kırgız süvarilerinin de yardımı ile Buriatlar'ı itaat altına almıştır. Oğlu Taçar (Toğaçar), Ögedey Kağan zamanında, Çin'de Sung İmparatorluğu ile yapılan savaşlarda komutan olarak görev yapmıştır.[114]

1.2.1.10. Kutukdur ve Kutuktu[115] **(قوتوقدر - قوتوقتو)**:Başlangıçta Cengiz Han'ın emrinde bulunuyorlardı. 612/1215 yılında Kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu'nu itaat altına aldığında Kutuktu Noyan, Cengiz Han tarafından Altan Han'ın oldukça fazla miktardaki hazinesi ve malının tespiti, kayda geçirilmesi ve Cengiz Han'ın hazinesine aktarılması için Arğay Kasar ve Onku'ur Noyan ile birlikte bu bölgeye gönderildi. Hazinenin idarecisi onlara rüşvet olarak altın ve ipekten oluşan hediyeler verdi. Kutuktu bu hediyeleri reddetti. Ancak Arğay Kasar ve Onku`ur kabul ettiler. Bunu haber alan Cengiz Han tarafından cezalandırıldılar. Cengiz Han, Kutuktu'nun bu davranışını takdir ederek onu türlü hediyelerle ödüllendirdi. Kutuktu Noyan daha sonraları kardeşi Kutukdur Noyan ile birlikte Çağatay Han'ın hizmetine geçerek onun hanedanının hizmetinde bulundu. Onun oğlu Olgun **(اولگون)** binbaşı idi. Kutukdur'un oğullarından Bolad Durnay, Burak Han tarafından Abaka Han'a elçi olarak gönderildi. Ancak casuslukla suçlandığı için yakalanarak Tebriz hapishanesine konuldu. Orada da öldü[116]

1.2.1.11. Arğay Kasar ve Bala Çerbi Noyan (Bala Noyan)

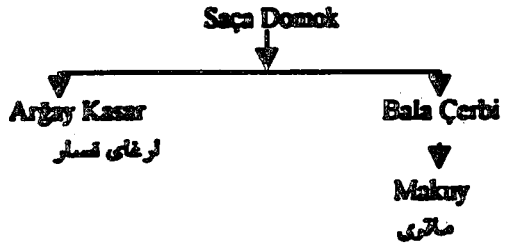

Tablo 2

---

[112] Moğolların Gizli Tarihi, s. 66,151-152, 160, 234
[113] Reşideddin, I/53,333,407
[114] Reşideddin, I/130, 332; Ebulgâzi Bahadır Han, s.92; Deguignes,V/74; Howorth, I/72-73,124,683
[115] Bak. tablo 3
[116] Mirhând, V/58-59; Reşideddin, I/49; Ebulgâzi Bahadır Han, s.91; Deguignes,V/68-69; Ca'i T'ang, s.284-285

Celayir kabilesine mensup olan Saça Doxnok ve oymağı, Cengiz Han'ın Cacirat kabilesinin reisi Camuka'dan ayrılmasının ardından Arğay Kasar ve Bala Çerbi ile birlikte Camuka'yı terkederek Cengiz Han'a katıldılar.[117]

Arğay Kasar önceleri Cengiz Han'ın elçisi idi. Camuka ve Ong-Han'a defalarca Cengiz Han tarafından elçi olarak gönderilmiştir. 1206/602-603 yılında Cengiz Han ulu hakan ilan edildiği sırada Celayirli kuvvetlerden oluşan devriye süvari kuvvetlerinden bir binliğin komutanlığına (minghan=binbaşı) getirildi.[118]

Daha sonra Cengiz Han, Arğay Kasar'ı seçme kuvvetlerden oluşan çekirdek bir binliğin başına getirdi. Bu binlik savaş sırasında öncü birliği oluşturuyor ve Cengiz Han'ın önünde savaşıyordu. Barış zamanlarında ise gündüz muhafızlığı ve bahadırlar kıtasını teşkil ediyordu. Gündüz nöbetlerinde Arğay'ın muhafızları sarayın önünde yer alıyorlardı. Bu muhafızların hepsi cesur ve usta savaşçılardan seçiliyordu.[119]

1215/611-612 yılında Çin'in başkenti Pekin fethedildiğinde Cengiz Han, Arğay Kasar'ı Kutuktu Noyan ve Onku'ur ile birlikte bu imparatorluğun hazinelerinin tespiti ve kayda geçirilmesiyle görevlendirdi. Hazinenin idarecisi tarafından kendilerine rüşvet olarak verilen ve altın ve ipekten oluşan hediyeleri kabul edince bunu haber alan Cengiz Han tarafından Onku'ur Noyan ile birlikte cezalandırıldılar. Hediyeleri almayı reddeden Kutuktu Noyan ise kurtuldu.[120]

1206/602-602 kurultayında Arğay Kasar'ın kardeşi Bala Çerbi[121] de binbaşılığa yükseltilmişti. 1222/619-620 yılında Cengiz Han'ın batı bölgesine Harezmşahlar üzerine yaptığı sefere katıldı.Cengiz Han, Bala Çerbi Noyan'ı Durbaa Noyan ile birlikte Sind Nehri'ni geçerek Hindistan'a kaçan Celaleddin Harezmşah'ı takip etmekle görevlendirdi.20 000 Hintli askerden oluşan bir orduya kumanda eden Bala Noyan ve Durbay Noyan Hindistan'a kadar ilerlediler. Fakat orada Celaleddin Harezmşah'ın izini kaybettiler. Piye (Nandona) kalesini ele geçirip Lahor'a ulaştılar. Ardından Multan şehrine saldırdılarsa da bir sonuç alamadan geri döndüler. Dönüş yolunda bir çok yağma ve talanda bulunarak çok sayıda deve ve koyunla birlikte Gazne'de Cengiz Han'a katıldılar.[122]

2.1.12. Cuci Tarmala: Celayir kabilesinin Tulangkit oymağındandır. Cengiz Han'ın ulu hakan ilan edilmesinden önce kabileler onun etrafında toplanmaya başladığında Tulang-kit oymağının lideri konumunda bulunan ağabeyi Cuci Cavurkay ile birlikte Cengiz Han'a itaatlerini bildirerek onun hizmetine girmişlerdir. Celayir kabilesinden çıkan büyük emirlerden biridir. Kardeşi ile birlikte Cengiz Han'ın Tayciyut kabilesi ile olan mücadelelerinde önemli rol oynamışlardır. Celayirli Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan Cuci Tarmala'nın soyundandır.[123]

---

[117] Moğolların Gizli Tarihi, s.55

[118] Moğolların Gizli Tarihi, s. 61,134; Reşideddin,I/402; Ch'i T'ang, s.286

[119] Moğolların Gizli Tarihi, s.115-116,158,226

[120] Mirḫând, V/58-59; Ch'i T'ang, s.284-285

[121] Çerbi: Moğolcada emir subayı, emir eri anlamına gelmektedir. (Moğolların Gizli Tarihi, s.114; Sümer, Şahıs Adları, I/306)

[122] Moğolların Gizli Tarihi, s.134; Reşideddin, I/377; Ebulgâzi Bahadır Han, s.117; Howorth, I/91,100; Grousset, s.236-237; Ch'i T'ang, s.286

[123] Reşideddin, I/49,248; Howorth, I/51; Zeyneloğlu, s.68; Beyânî, s.5

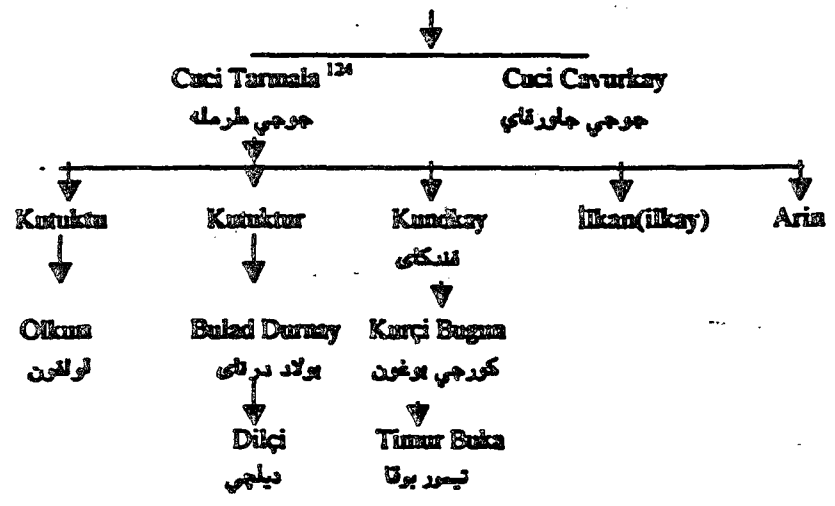

Table 3

1.2.1.13. Cuçi Tamaçi: 1206/602-603 kurultayında Cengiz Han tarafından Moğol ordusunun sağ kanadındaki binliklerden birinin komutanlığına getirildi. Cengiz Han ile birilkte batı (İran) seferine çıktı. 1222/618-619 yılında İran'ı ele geçirme görevini üstlenen Cebe ve Subutay Noyanlar tam bir başarı elde edemediklerinden Cengiz Han Curmagun Noyan komutasında Horasan'da daimi bir karargah kurmak üzere bu bölgeye bir ordu göndermişti. Cuci Tamaçi de kendi emrindeki hezare ile bu ordunun bünyesinde bulunuyordu. Curmagun Noyan, Tamaçi ve Taynal Noyanlara 3000 asker vererek onları İran'a gelen ve sonra Hindistan'a geri dönen Celaleddin Harezmşah'ı takip etmekle görevlendirdi. Sultan Celaleddin Harezmşah'ı takibe koyulan Tamaçi ve Taynal onu kaybedince Hindistan'daki Firazkuh Kalesi'ne saldırdılar. altı aylık bir kuşatmadan sonra burayı ele geçirdiler ve Harezmşah'ın burada bulunan oğlu Rükneddin'i katlederek geri döndüler. Tamaçi'nin beş oğlunun tamamı Hülegü Han'ın hizmetinde bulunmuşlardır.[125]

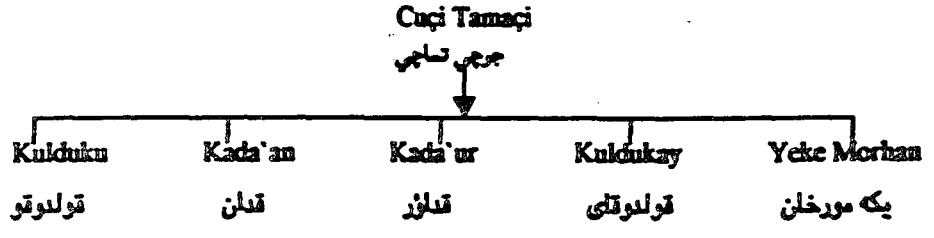

Table 4

Yukarıda sayılan bu şahıslar dışında Celayir kabilesinden yetişen ve Cengiz Han'ın hizmetinde bulunan, ancak kaynaklarda faaliyetleri hakkında oldukça az bilgi verilen diğer önemli şahsiyetler ise şunlardır.

---

[124] Howorth. (I/51) Cuci Termeli

[125] Moğolların Gizli Tarihi, s.134; Ch'i T'ang, s.291: Ch'i T'ang (s.291) Celayiroğulları devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan'ın, Tamaçi'nin soyundan geldiğini yazmıştır ancak bu doğru değildir. bu konu için bak. İlkan Noyan, s.31-32

1.2.1.14.Oladay(Oldur) Kurçi (الاداى=اولدور): Cengiz Han'ın ordusunda yüzbaşı (Cauno noyan) idi. Aynı zamanda şahne olarak görev yapıyordu[126]

1.2.1.15. Emir Kadaân: Celayir kabilesinden yetişen ünlü komutanlardan biridir. Cengiz Han'ın mülazımı olmuş onun hizmetinde bulunmuştur. İki oğlu Eyluke ve İlçiday Noyan, Ögedey Kağan'ın hizmetinde bulunmuşlardır.[127]

1.2.1.16. Celayirbay Bisu`ur[128] (جلايربای بيسۇر): Cengiz Han'ın ordusunda sol kanatta binbaşı rütbesinde görev yapmış ve kendi binliği başında Vahş ve Talikan'a sefere gönderilmiştir.[129]

1.2.1.17. Ko ko çu:

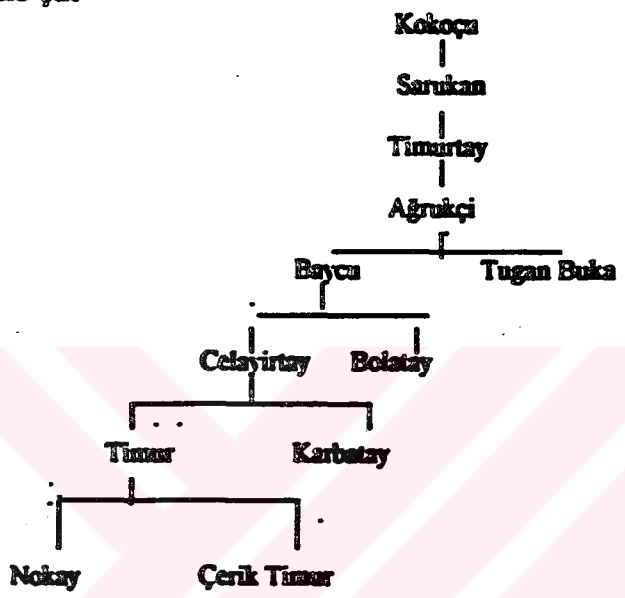

Table 5

Cengiz Han'ın ordusunda okçu birliğinin komutanı olarak görev yapmıştır. Cengiz Han'ın seferlerinde sürekli olarak seçme askerlere kumanda ederek öncü birlik komutanlığı görevini üstlenmiştir.[130]

1.2.1.18. Sarukan (سارقان): Cengiz Han'ın mülazımı olmuştur. daha sonraları okçu birliğinde görev almıştır. 1216/613'te Cengiz Han'la birlikte Çinliler ile yapılan bir savaşa katılmış ve bu savaşta ölmüştür.[131]

1.2.1.19. Emir Börke: Cengiz Han'ın önde gelen emirlerinden biridir. Cebe Noyan ve Subutay Noyan ile birlikte İran seferine katılmış ancak yolda ölmüştür.Oğlu Nadurçi, Kubilay Kağan'ın bitikçisi[132] olmuştur.[133]

---

[126] Reşideddin, I/400
[127] Reşideddin, I/51; Beyânî, s.4; Afşâr, İrec, Yâd-dâşthâ-yi Kazvini, I/X, Tahran, 1363hş., I-II/157
[128] Barthold, Türkistan, (s.444) Yasavur
[129] Reşideddin, I/405; Barthold, Türkistan, s.444
[130] Ch'i T'ang, s.226
[131] Ch'i T'ang, s.226
[132] Bitikçi: Bak s. ????
[133] Reşideddin, I/52,158

1.2.2. CENGİZ HAN'IN HALEFLERİ DÖNEMİ: Cengiz Han döneminde önemli hizmetler veren Celayir kabilesi ve kabile ileri gelenleri gerek askeri, gerekse siyasi önemli şahsiyetler olarak Cengiz Han ve haleflerinin emrinde geniş coğrafyalara yayılmışlardır. Cengiz Han imparatorluğunun Batı Asya-İran kolunu oluşturan İlhanlılar Devleti'nin hizmetinde bulunanlar hariç Celayir kabilesinden önemli şahsiyetler şunlardır:

1.2.2.1. Buğal Kuyang (بوغول): Cengiz Han'ın Kuzey Çin'de eyalet valisi ve komutanı olarak görevlendirilen ve orada fetihlere devam eden Mukalı Kuyang'ın oğludur.[134] Babası Mukalı ile birlikte bir çok sefere katılmış ve çoğunlukla onun yanında bulunmuştur. Mukalı'nın 1259/657-658 yılında Kuzey Çin'de bir savaş sırasında ölümünden sonra Ögedey Kağan tarafından oğlu Buğul Kuyang onun yerine atanmıştır. Daha önce zikredildiği üzere Cengiz Han'ın fermanı gereği *Kuyang* ünvanı da babadan oğula geçmiş, bu itibarla o da "*kuyang*" ünvanını kullanmıştır.[135]

1.2.2.2. Menggussar (Minggussar Noyan) (منكسار-منكگسار):

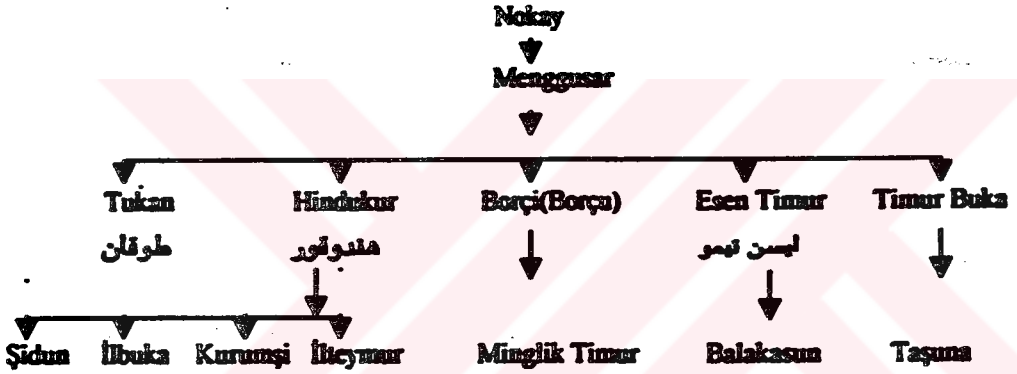

Tablo 6

Celayir kabilesinin Cait oymağındandır.[136] Cengiz Han'ın meşhur komutanı Mukalı Noyan'ın neslindendir.[137] İlk önce Cengiz Han'ın ölümünden sonra Ögedey Kağan'ın yerine geçmesine kadar olan dönemde (m.1227-1228) hükümdarlık tahtına naiplik eden Tuluy Han'ın hizmetinde idi. Moğol ordusunun Şangay'a yaptığı seferde büyük yararlıklar gösterdi. Ögedey Kağan'ın tahta geçmesinden sonra Mengü Kağan'ın Rus, As ve Kıpçaklar üzerine yaptığı sefere katıldı. Yapılan savaşta önemli başarılar kazandı. Mengü Han şehzadeliği döneminden itibaren onu tanıdığı için ona oldukça güven duyuyor ve dürüstlüğü ile tanınıyordu. Bu nedenle onu önce şehzadeye ait olan halkın idare edilmesi ile görevlendirdi. Ardından hanlık tahtına oturunca "*Yeke Yarguçi*" (baş yargıç) ünvanı ile ülkedeki bütün yargıçların başına geçirdi ve ona emiru'l-umera ünvanı verdi. Mengü Kağan'ın cülusunun başlarında ona isyan eden şehzadelerin isyanının bastırılmasında etkin bir rol oynayan Mengussar Noyan, bu olayın araştırılması ve suçluların cezalandırılması vazifesini

---

[134] Bak tablo 1
[135] Reşideddin, I/50, 410; Degnignes, V/116-117,120; Beyânî, s.4; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/26
[136] Reşideddin I/51; Ca'i T'ang: s.221
[137] Bak tablo 1

yerine getirdi. Aşırı derecede içki içmesi nedeni ile hastalanarak 1253/ 651 yılında öldü.[138]

1.2.2.3. Bo'orçu (Buğurçi):

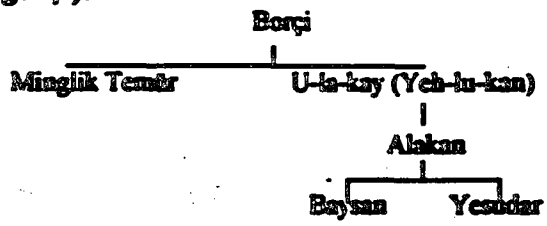

Tablo 7

Menggusar Noyan'ın oğludur. Cengiz Han'ın hizmetinde okçu ve savaş zamanlarında okçu birliklerinden birinin komutanı idi. Ögedey Kağan tahta çıktığında onun hizmetinde kalmış ve birlikte Kan-su eyaletine sefere çıkmış, bu sefer esnasında ölmüştür.[139]

1.2.2.4. Ulakay: Borçi'nin oğludur. Genç yaşta Ögedey Kağan'ın oğlu Yüryang'ın muhafızlarının komutanı oldu. 1254/652'de Şehzade Kuçu ile beraber Güney Çin'e sefere çıktı. Savaşlarda daima başarı kazandığından tümen komutanlığından terfi ederek bütün piyade ve atlı muhafızlarının genel komutanı oldu. Ardından da kol kuvvetlerinin (kolordu) büyük komutanlığına getirildi. 1258/656'da Yang-çu muharebesinde öldü.[140]

1.2.2.5. Alakan: Ulakay'ın oğludur. Babasının ölümü üzerine onun yerine geçerek Moğol kolordu kuvvetinin komutanı oldu.1259/657-658'de Kubilay Kağan ile birlikte çıktığı seferde Gök Irmak'ı geçti ve geri döndü. Kubilay Kağan tahta çıkınca onun hizmetine girdi. Arık Buka'nın Kubilay'a isyan etmesi üzerine emrindeki kuvvetlerle bu isyanı bastırdı. Güney Çin itaat altına alınca Chiang-tung eyalet valiliğine getirildi. 1281/679-680 yılında 40.000 Moğol askerine komuta ederek Japonya'ya sefere çıktı. Ancak yolda öldü.[141]

1.2.2.6. Temurtay: Cengiz Han dönemi emirlerinden Sarukan'ın oğludur.[142] Ögedey Kağan ile birlikte Kangıtlar üzerine sefere çıktı. Onların kabile reisini esir alıp Ögedey Kağan'ın huzuruna gönderdi. Ardından Tangut kabilesi üzerine yürüdü. Burada başarılar elde ettiğinden dolayı Ögedey tarafından büyük emir tayin edildi ve Uru'ut, Kangut, Kerait, Onggirat ve Celayirlilerden oluşan bir tümenin başına geçirilerek Hunan'ın zaptı ile görevlendirildi. Bu görevde kazandığı başarılardan dolayı Ögedey Kağan tarafından kendisine 2000 aile bağışlandı. Çin'deki Tai-yuan ve Ping-yang'da karargah kurdu. Hunan yerlileri tarafından ona duyulan saygıdan dolayı ölümünden sonra onun adına bu bölgede bir mabed inşa edilmiştir.[143]

1.2.2.7. Ağrukçi: Temurtay'ın oğludur. Önce Mengü Kağan'ın hizmetinde idi. Ardından Kubilay Kağan'ın emrine verildi. 1286/685 yılında tümen komutanı olarak Kuzey Vietnam seferine memur edildi. Ancak tam bir başarı elde edemedi.

---

[138] Cuveynî, Alâu'd-dîn Muhammed Atamelik, Târîh-i Cihân-guşay, I-III, neşr. Muhammed Kazvini, Tahran, 1375 hş., I/31, III/86; Reşideddîn, I/51-52 ,588; Şabânkârei, s.258; Mirhând, V/180-181; Ebulgâzi Bahadır Han, s.146; Muhammed Hasan Han, IV/63; Ch'i T'ang, s.221-223

[139] Howorth, I/54; Ch'i T'ang, s.224

[140] Ch'i T'ang, s.224

[141] Ch'i T'ang, s.224

[142] Bak.tablo 5

[143] Howorth, I/123,136; Ch'i T'ang, s.227

Sonradan Chi'ang-hsi eyaletinin valiliğine tayin edildi. 1287/686 yılında 66 yaşında iken öldü. Oğlu Tokaa Buka da Kubilay Kağan tarafından tümen komutanı olarak onunla birlikte Vietnam seferine gönderilmiştir.[144]

1.2.2.8. Tayeu: Kubilay Kağan dönemi emridir. 1254/652 de Kore'ye sefere çıkarak önemli fetihlerde bulunmasının ardından 1255/653 yılı başlarında Kore teslim olmuştur. Moğol ordusunda tümen komutanlığına kadar yükselmiştir. 1293/692-693 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Tailan (Taylan) Timur geçmiştir.[145]

1.2.2.9. Bayan Badur:

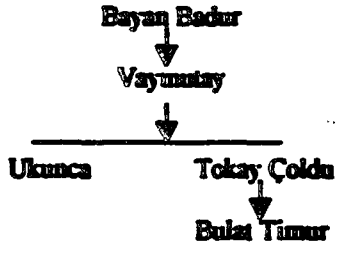

Tablo 8

Çocukluğunda Cengiz Han'ın hizmetinde idi. Cengiz Han ona Badur(Bahadır) ünvanını verdi. Daha sonra Ögedey Kağan'ın hizmetinde bulunmuştur. 1235/633'te Ögedey Kağan'ın emri ile 1200 kişilik Celayir kuvvetinden oluşan bir birliğin komutanı olarak Kan-su eyaletinin kuzeyine sefere çıktı ve başarılı olarak geri döndü. 1257/655'te Cheng-tu şehrine saldırarak burayı ele geçirdi. Mengü Kağan'ın kendisi Sunglular'ın üzerine yürüdüğünde Bayan Badur Cheng-tu'da karargah kurarak civardaki şehirleri ele geçirdi ve halkını itaat altına aldı. Bunun üzerine Mengü Kağan tarafından altın ve hilat ile ödüllendirildi.

1261/660 yılında tümen komutanı oldu. 1269/668'de bir hayli yaşlanmış olduğundan dolayı kendi isteği ile yerini torunu Ukunça'ya bıraktı.[146]

1.2.2.10. İlüge(Eyluke) Noyan (ایلوکه):

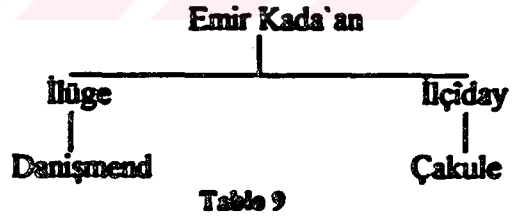

Tablo 9

İlüge, Cengiz Han'ın emirlerinden olan Emir Kada'an'ın oğludur. Binbaşı rütbesinde idi. Cengiz Han İlüge'yi bütün tebaası ile birlikte Ögedey Kağan'a bağışlamıştır. Zira, İlüge, Ögedey Kağan'ın çocukluğu döneminde de onun eğitmeni (Atabey) idi. Ögedey Kağan'ın hizmetinde muteber ve büyük bir emir olarak hizmetine devam etmiştir. Çocuklarından Danişmend, Kaydu Han'ın mülazımı olup Abaka Han'a elçi olarak gönderilmiştir.[147]

---

[144] Ch'i T'ang, s.227
[145] Ch'i T'ang, s.228
[146] Ch'i T'ang, s.225
[147] Moğolların Gizli Tarihi, s.162; Reşideddin, I/50, 410; Barthold, s.513; Afşar, Yâd-dâşthâ-yi Kazvini, I-II/157

1.2.2.11. İlçiday Noyan (ايلچيداى): İlüge Noyan'ın kardeşidir. Önceleri Cengiz Han'ın hizmetinde bulunuyordu ve 3000 kişilik bir birliğin komutanı idi. Cengiz Han 1206/602-603 yılında ulu hakan ilan edilmesinden sonra yaptığı görev dağılımında onu binbaşı ünvanıyla ikinci gündüz muhafız birliğinin komutanlığına atadı ve hanlık sarayının sağ tarafının korunması görevini verdi.[148] Daha sonra ağabeyi İlüge ve emrindeki 2000 kişi ile birlikte Cengiz Han tarafından Ögedey Kağan'ın emrine verildi. Ağabeyi, İlüge'nin kendisini öldürmek istemesi üzerine kaçarak Ögedey Kağan'a sığındı ve onun özel mülazımı oldu. Zamanla onun yanında muteber bir emir oldu. Ögedey Kağan tarafından Cengiz Han döneminde olduğu gibi gündüz muhafız bölüğü komutanlığına getirildi.[149]

1.2.2.12. Möke (موكه): Cengiz Han, oğulları arasında ordu ve yurt taksimatı yaparken Altay Dağları bölgesindeki yurtları Çağatay Han'a vermişti. Bu sırada Celayir kabilesinden Möke binbaşı olarak Cengiz Han'ın hizmetinde bulunuyordu. Cengiz Han, Möke'yi Barulas kabilesinden Karacar ve İdukutay ile birlikte 4000 kişilik bir orduyla Çağatay Han'a vermiş, bu dönemdene sonra Çağatay Han'ın hizmetinde bulunmuştur. Oğullarından Bisur, Burak Han'ın ordusunda emirdi. Möke'nin oğlu olması nedeni ile Möke Bisur olarak tanınıyordu. (1207/606)[150]

1.2.2.13.Kuşuu Noyan[151] (قوشون): Çağatay Han'ın sarayında mülazım idi. Yaşlı ve tecrübeli bir emir olduğu için sürekli olarak Çağatay Han'ın maiyetinde bulunur, ona yol gösterirdi.[152]

1.2.2.14. Celayirtay[153] (جلايرتاى): Burak Han'ın emrinde idi. Çağatay ulusu içindeki diğer emirlerden daha fazla imtiyaz sahibi idi.1264/663 senesinde Burak Han tarafından "*emiru'l-umera*" (beylerbeyi) makamına yükseltilmiştir. Burak Han ile Abaka Han arasında1269/667-668 yılında yapılan savaşta Burak Han adına önemli hizmetler vermiştir.[154]

---

[148] Moğolların Gizli Tarihi, s.93, 151-152, 158; Howorth, I/115

[149] Moğolların Gizli Tarihi, s.162, 197, 201, Reşideddin, I/51; Barthold, Türkistan, s.513; Afşâr, Yâd-dâşthâ-yi Kazvini, I-II/157; Barthold, (Türkistan, s.513) mezkur İlçiday ile Güyük Han tarafından geniş yetkilerle Batı Asya'ya Baycu'nun yerine gönderilen Elçigiday Noyan'ı aynı kişi olarak kabul etmiştir. Ancak bu, şu sebeple mümkün görülmemektedir. Öncelikle Reşideddin'in İlçiday'dan bahsederken bu konuya değinmemesi ilgi çekicidir. Ayrıca Güyük Han tarafından gönderilen İlçigitay'ı (ايلچيكتاى) olarak farklı bir isimle vermiştir. Öte yandan Reşideddin, İlçiday Noyan'ın Celayir kabilesinden olduğunu belirtmesine karşın İlçigitay'ın hangi kabileden olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Cuveyni ise İlçiday Noyan'dan hiç bahsetmemiş, İlçigiday Noyan'ın adından sık sık bahsetmekle birlikte (I/211-214, II/248-249, III/58, 61-62) onun kabilesi konusuna değinmemiştir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de durum aynıdır. İlçiday Noyan'dan söz edilirken yukarıda verilen bilgilerden başka böyle bir görevlendirmeden bahsedilmemiş, ayrıca İlçigiday Noyan ile İlçiday Noyan farklı kişiler olarak verilmiştir. Yuvalı (İlhanlılar Tarihi, I/142). ise İlçigiday Noyan'ın Nayman kabilesinden olduğunu belirtmiştir

[150] Moğolların Gizli Tarihi, s.162; Reşideddin, I/54,541; Barthold, s.498

[151] Barthold, (s.498) Hoşuk Noyon. Barthold bunun Moğol- Çin destanındaki "Kokosos" olabileceğini söylemektedir.

[152] Reşideddin, I/540-549; Barthold, s.498

[153] Hândmir, (Habibu's-siyer, III/83) ve Benâketi, (s.432) "Celayirbay" olarak kaydetmiştir.

[154] Reşideddin, I/547; Benâketi, s.431-432; Hândmir, Habibu's-siyer, III/83; Howorth, III/232-233; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran,V/360; Beyânî, Din u Devlet, III/844

1.2.2.15.Bahadır Noyan[155]**:** Mengü Kağan'ın saltanatı döneminde Kubilay Kağan'ın emrinde muhtelif seferlere katılmıştır. Mengü Kağan'ın ölümünün ardından Kubilay Kağan'ın tahta çıkmasından sonra onun komutanı ve yakın mülazımlarından biri olmuştur.[156]

1.2.2.16. Hentun Noyan[157] **:** Makalı Kayang'ın torunudur.[158] Babası Bahadır Noyan gibi ilk önce Mengü Kağan'ın hükümdarlığı döneminde onun büyük emirlerinden biri idi. Ardından Mengü Kağan tahta çıktıktan sonra yaptığı görevlendirmede Kubilay Kağan'ın Çin'in idaresine tayin edilmesiyle onun emrine verildi. Onun büyük ve önde gelen emirlerinden biri oldu.[159]

Mengü Kağan'ın ölümü esnasında Kubilay Kağan kalabalık bir ordu ile Nisakiyas seferine çıkmıştı.Mengü Kağan'ın ölüm haberi üzerine bu önemli seferden vazgeçerek geri dönüp dönmeme konusunda Hentun Noyan ile istişarede bulunarak geri dönme kararı aldı.[160]

Mengü Kağan'dan sonra hanlık tahtına oturduğunda da Hentun Noyan Kubilay'ın yanındaydı ve *emiru'l umera* (beylerbeyi) makamına yükseldi. Kubilay Kağan, kendisine itaat etmeyerek muhalefete kalkışan **Ögedey Kağan'ın** neslinden Kaydu üzerine kendi oğlu Numugan ve Hentun Noyan komutasında kalabalık bir ordu gönderdi. Ancak ordu içindeki bazı şehzadeler ihanet ederek Hentun Noyan ve Kubilay'ın oğlu Numugan'ı yakalayarak Kaydu'ya teslim ettiler. Hentun Noyan ve Numugan ancak isyanın bitmesinden sonra serbest bırakıldılar.[161]

Daha sonra Kubilay tarafından Çin'e görevlendirildiği anlaşılan Hentun Noyan burada kazandığı başarılardan sonra naib ve vezir anlamına gelen *Çing-sang*[162](چینگسانگ) makamına yükseldi. Bu sırada Çin'deki **Moğol Devleti** divanında bulunan 4 Çing-sang'dan biri Hentun Noyan idi. Kubilay Kağan'dan bir yıl önce 657/1258'de öldü[163]

1.2.3. İLHANLILAR DEVLETİ DÖNEMİ

1.2.3.1. Hülegü Han'ın Mengü Kağan Tarafından Batı Asya'ya Gönderilmesi: Cengiz Han 1217-1223/615-621 yılları arasındaki altı yıl süren batı bölgesi seferi sırasında Türkistan'ın batısı, Kafkasya ve İran'ı ele geçirmiş ardından Karakurum'a geri dönmüştü.[164]

Cengiz Han'ın ayrılması ile bu bölgedeki **Moğol** hakimiyeti bozuldu ve **Sultan Celaleddin Harezmşah** bu bölgedeki otoritesini yeniden tesisi etti. Cengiz Han'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu **Ögedey Kağan** (1227-1241/624-639) tahta çıktığında İran'da henüz kargaşa ve Celaleddin Harezmşah'ın hakimiyeti devam ediyordu. Ögedey Kağan işleri düzene koyduktan sonra bu bölgede tekrar

---

[155] Bak. tablo 1
[156] Reşideddin, I/48,617-619
[157] Howorth, (I/176) Antung Noyan
[158] Bak tablo 1
[159] Reşideddin, I/48, 629; Beyâni, s.4
[160] Reşideddin, I/616-617
[161] Reşideddin I/632-633, 673; Beniketî, s.383; Howorth, I/176-177; Grousset, s.282-283
[162] "Çing-sang" hakkında geniş bilgi için bak. Buka Çingsang, s.48
[163] Reşideddin, I/642-643
[164] Cüzcânî, Minhâc Sirâc, Tabakât-i Nâsirî, I-II, neşr. Abdulhayy Habîbî, Tahran, 1343 hş., II/144-148; Reşideddin, I/353; Muhammed Hasan Han, IV/621-622; Sykes, II/111-128; Râzî, s.318; Spuler, The Mongols in History, s.11-14

Moğol hakimiyetini sağlamak amacıyla Curmagun Noyan komutasında 30.000 süvariden oluşan büyük bir orduyu bu bölgeye gönderdi. Curmagun Noyan, Celaleddin Harezmşah'ın bu bölgedeki varlığını ortadan kaldırarak buralardaki Moğol tahakkümünü yeniden tesis etti Celaleddin Harezmşah'ın ülkesi dışında ona bağlı diğer devletleri de Moğol Devleti'ne bağladı.[165] Ayrıca bu bölgede kalmak üzere gönderildiği için Muğan ovasına daimi bir karargah kurarak Kafkasya, Anadolu, Irak ve Kuzey Suriye'ye yaptığı akınlar sonucunda Anadolu Selçukluları, Gürcistan, Ermenistan ve Musul Atabeyliği gibi bölgeleri de Moğol hakimiyet sahasına dahil etti.[166]

Curmagun Noyan'ın 1243/ 641 yılında ölümünden sonra yerine atanan Baycu Noyan döneminde de mezkur bölgelerde devam eden Moğol hakimiyeti, 1247/645 yılında Baycu'nun yerine atanan İlçigiday Noyan zamanında yeniden zayıflamaya başladı.

1251/649 yılında Mengü Kağan, Moğol İmparatorluğu'nun başına geçtiğinde de Batı Asya kesin olarak itaat altına alınamamıştı. Zira, İsmaililer zaman zaman Karakurum'a elçiler göndermekle beraber tam anlamıyla Moğol hakimiyetine girmemişlerdi. Irak ve Huzistan bölgelerinde ise Bağdad'daki Abbâsî Halifeliği'nin mutlak otoritesi devam ediyordu. Öte yandan Mısır ve Suriye'de hakim olan Memlukiular Devleti, Batı Asya'daki Moğol varlığı için ciddi bir tehlike oluşturuyor, ayrıca Moğol ilerleyişinin önünde bir engel olarak duruyordu.[167]

Bütün bu nedenler merkezî hükümeti güçlendirme siyaseti güden Mengü Kağan'ı bu bölgede kesin bir hakimiyet kurmak için yeni önlemler almaya itti ve 1252/650[168] de yapılan kurultayda Kubilay Kağan'ın Doğu bölgesine yani Çin'e, Hülegü'nün ise Batı Asya'ya yani İran, Şam Han, Mısır, Anadolu ve Ermenistan'ı içine alan bölgeye gönderilmesi kararı alındı. Yine bu kurultayda alınan karara göre önceden Curmagun Noyan ile bu bölgeye gönderilen Baycu Noyan'ın emrindeki kuvvetler orada kalacaklar ve her şehzade emrindeki kuvvetlerin onda ikisini Hülegü Han'ın emrine verilecek olan orduya bağışlayacaktı.[169]

Hülegü'nün yola çıkmasından önce Kitu Buka 15 000 kişilik bir kuvvetle aynı yıl içinde Batıya hareket etti. Hülegü ise bütün ordunun ve hazırlıkların tamamlanmasının ardından 1253[170] /651 senesinde bütün ailesi ve maiyeti ile birlikte. büyük bir orduyla Batı Asya'ya doğru yola çıktı.[171]

Hülegü bu sefere çıkarken, başlıca vazifesi yukarıda da bahsedildiği gibi İsmaililer'i ortadan kaldırmak, Abbâsî Hilafeti'ni savaşla ya da barışla itaat altına

---

[165] Cüzcâni, II/158-161; Reşideddin, I/455; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.1-3

[166] Reşideddin, I/686-688; Howorth, I/126-135; Grousset, s.253-257; Sykes, II/ 127-141; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.11; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/52

[167] Reşideddin, I/585; İbn-i Haldûn, IV/778; Howorth, I/192; Spuler, The Mongols in History, s.21-23; Bosworth, s.149; Boyle, V/340; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*" s.11; Meşkûr, s.225; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/51-52

[168] Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*",s.11, bu kurultayın tarihini 1256 m. olarak kaydetmiştir.

[169] Cüzcâni, II/189; Cuveyni, III/90; Reşideddin, I/589-600, 685-686; Mustevfi, Târih-i Guzide, vr. 576; İbn-i Haldûn, IV/778; Howorth, I/193; Muhammed Hasan Han, IV/623; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.441; Grousset, s.274; Sykes, II/142-143

[170] Howorth, (I/193) şubat 1254 m.

[171] Reşideddin, II/687; İbn-i Haldûn, IV/778; Kazvini, Yahya b. Abdullatif, Lübbu't-Tevârih, tıpkıbasım, Tahran, 1363 hş., s.231; Howorth, I/193-194; Sykes, II/143; Yakubovski, A.Yu, Altınordu ve Çöküşü, Leningrad, 1937, çev. Hasan Eren, Ankara, 1976, s.31; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.441; Spuler, Bertold, "*İlhanlılar*", İA, V/967

almak ve öteden beri ticaret yolları üzerinde eşkiyalık yapan Lor ve Kürt aşiretlerini etkisiz hale getirmekti.[172]

1.2.3.2. Celayir Kabilesi ve Beylerinin Hülegü Han ile Batı Asya'ya Gelişleri-İlhanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Rolleri ve Anadolu'daki Faaliyetleri

Celayir kabilesinin Batı Asya bölgesine ilk gelişleri Hülegü'nün yukarıda bahsedilen seferi ile olmuştur. Hülegü'den önce Batı Asya'ya gönderilen Curmagun ve Baycu Noyanlar'ın emrinde bu bölgeye gelenler arasında Celayir kabilesinden emir veya emirlerin olup olmadığı konusunda bir bilgi yoktur.

Mengü Kağan'ın Batı Asya bölgesinin idaresi için görevlendirdiği Hülegü'nün ordusunda, Moğol hanedanı şehzadelerinden başka, gerek Moğol Devleti'nin kuruluşunda gerekse gelişmesinde önemli rol oynayan kabile ve kabile ileri gelenleri veya onların çocukları da bulunuyordu. Bunlar arasında Hülegü ile İran'a gelen Celayir kabilesinin en meşhur emiri İlkan Noyan[173] da bulunuyordu. İlkan Noyan da Hülegü Han gibi bu bölgede kalıcı olacağı için bütün kabilesi ve aile fertleri ile birlikte gelmişti.[174]

Daha önce bahsedildiği üzere, Cengiz Han devrinde, ona önemli hizmetler veren Celayir kabilesi ve mensupları bu kez de Hülegü'nün tesis ettiği İlhanlı Devleti'nin oluşumu ve gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

Hülegü ile birlikte yaklaşık 200.000 aileden oluşan Celayir kabilesi mensubu Türkistan'dan Batı Asya'ya gelmiştir.[175] Batı Asya'ya gelen kabile reisleri arasında, öncelikle iki kabile yani, Celayir ve Sulduz kabilelerine mensup olanlar en saygın devlet adamı ve komutanlar arasında yer alıyorlardı. Bunlar arasında da Celayirliler ilk Sulduzlar ise ikinci sırada geliyorlardı. Ayrıca Hülegü'nün tesis ettiği İlhanlılar Devleti de daha ziyade Celayir ve Sulduz kabilelerine dayanıyordu. Bu devletin en büyük yönetici ve komutanları çoğunlukla bu kabilelerden çıkıyor ve diğerlerinden daha fazla itibar görüyorlardı.[176]

Yine Hülegü ile Batı Asya'ya gelen ve Hülegü ile oğlu Abaka Hanlar tarafından Ceyhun Nehri ile Rey arasındaki bölgede yerleştirilen Celayirlilerin diğer bir kolu da bu bölgede önemli bir çoğunluk oluşturmuştur. İleride bahsedileceği üzere Celayir kabilesinden Saba Noyan'ın oğlu Sertak Noyan'ın yönetimindeki bu Celayir boyu, İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da 20. yüzyılın başlarına kadar önemli bir unsur olarak varlığını devam ettirmiştir. İran'da 1193-1344 / 1779-1925 yılları arasında hüküm sürmüş olan Kacarlılar Devleti'nin dayandığı an önemli unsur olan Kacar ili bahse konu bu Celayir oymağının bir kolunu oluşturuyordu.[177]

Hülegü ile Batı Asya'ya gelen Celayir kabilesinden Anadolu'ya gelerek yerleşen oymaklar da mevcuttur. Bu oymakların durumu ve bunlardan çıkan emir ve komutanlara da sırası geldikçe yer verilecektir.

---

[172] Cüzcani, II/189; Reşideddin, II/687-690; Kirmâni, Nasireddin Munşi, Simtu'l-ülâ li'l-huzreti'l-ulya, neşr. Abbâs İkbâl, Tahran, 1328 hş., s.35; Howorth, III/90-91; Grousset, s.274; Sykes, II/143; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.11; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/56

[173] İlkan Noyan hakkında geniş bilgi için bak. s.30

[174] Reşideddin, I/49, II/685-686; Howorth, III/654; Browne, III/171; Kazvini, "*Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir*", I-1/11; DMF, "*Al-i Celayir*", I/225; Boyle, V/415; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.12; Beyâni, s.5

[175] Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.82; Memmedov, Azerbaycan Yer Adları, s.164-165

[176] Sümer, "*Anadoluda Moğollar*", s.12-13; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/163

[177] Muhammed Hasan Han, I/62-63; Ayrıca daha geniş bilgi için bak. Sertak Noyan, s.42-43

1.2.3.3. Nabşi Noyan (نابشي):

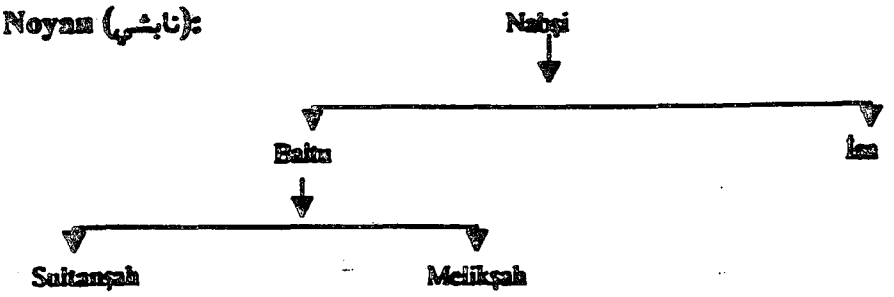

Tablo 10

Adı kaynak ve araştırma eserlerinde Nâbşî-Nâbişî[178] (نابشي), Nebci[179], Nafci[180], Tayci- Tayşi[181] (تايجي)ve Tanci[182] gibi muhtelif şekillerde yazılmıştır.[183]

Celayir kabilesinin Tukuraut[184] oymağından olup Hülegü ile birlikte Anadolu'ya gelen Celayirli beylerden biridir.[185] Anadolu'ya hangi tarihte geldiği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun Anadolu'daki ilk faaliyetlerine 655/1257 yılından sonra rastlıyoruz.

Nabşi Noyan 655/1257 yılından itibaren, Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinden bir tümenin komutanı olarak o sıralarda İlhanlıların tahakkümü altında bulunan Anadolu Selçuklu Devleti padişahı Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri ve İlhanlıların Anadolu'daki sadık adamı Muineddin Pervane ile birlikte hareket ediyordu.

Muineddin Pervane, İzzeddin Keykavus ile Rükneddin Kılıçarslan arasındaki saltanat mücadelelerinde Moğol desteğini de arkasına alarak İzzeddin Keykavus'u Bizans'a sığınmaya mecbur etmişti. Ardından, Trabzon Rum Devletinin eline geçmiş olan Sinop'u Hülegü Han'ın izni, Moğol ve Selçuklu askerlerinin yardımı ile uzunca bir kuşatmadan sonra geri aldı. Kılıçarslan'a şehir ve yöresini kendi adına temlik ettirerek o sırada Dânişmend vilayetinde tümen komutanı olduğu anlaşılan Nabşi Noyan'ın Kırşehir bölgesindeki yaylağına gitmek üzere yola çıktı. Nabşi Noyan'a haber göndererek onu Aksaray'a davet etti. Konya'ya da haberci göndererek Nabşi Noyan'ı karşılaması için Selçuklu padişahı Kılıçarslan'ı Aksaray'a çağırdı. Kılıçarslan, Nabşi Noyan'ı karşılamak üzere

---

[178] Aksarâyî, Kerimeddin Muhammed, Musâmeretu'l-ahbâr ve Musâyeretu'l-ahyâr, neşr. Osman Turan, Ankara 1944, s.85; Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s.527; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/149

[179] İbn-i Şeddâd, Baypars Tarihi, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul 1941, II/75

[180] Gregory, Abu'l-Farac, Abu'l- Farac Tarihi, I-II, çev. Ö.Rıza Doğrul, Ankara 1945, II/586; Howorth, III/225

[181] Reşideddin, I/52; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.38; Togan, Giriş, s.239

[182] Reşideddin Fazlullah, Târîḫ-i Mubârek-i Gâzânî, neşr. Karl Jahn, London, 1940, s.101; Spuler, Bertold, İran Moğolları, Göttingen, 1939, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1957, s.564

[183] Spuler, (İran Moğolları, s. 564) bu adın doğrusunun Tayşi olması gerektiğini ve Tayşi adının Çince'de bir rütbe adı olan Tai-şi kelimesinden geldiğini söylemiştir.

[184] Sümer, (*Anadolu'da Moğollar*, s.38) ilk önce Celayir kabilesinin Tukuraut oymağından olduğunu söylemekle birlikte, aynı eserinin bir başka yerinde (s.118) Kirayit kabilesinden olduğunu yazmıştır. Ancak, başka hiçbir kaynakta Nabşi Noyan'ın Kirayit kabilesinden olduğu yönünde bir bilgi bulunmamaktadır.

[185] Reşideddin, I/52; Spuler, İran Moğolları, s. 564; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.38; Togan, Giriş, s.466; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/149

Aksaray'a gitti. Nabşi, Eyüce Hisar'a gidince Kılıçarslan da Aksaray'dan Kırşehir tarafına gitti. Muineddin Pervane, Nabşi Noyan'dan önce oraya ulaştı. Burada Pervane ile Kılıçarslan arasında şiddetli bir tartışma yaşandı. Konumu İlhan nezdinde güçlenmiş olan Pervane aslında Sultan Rükneddin Kılıçarslan'ı ortadan kaldırarak hakimiyetini artırmak istiyordu. Burada Kılıçarslan, Nabşi Noyan ile görüştükten sonra Vezir Fahreddin Ali ile birlikte Aksaray'a döndü. Nabşi ve Pervane de oradan ayrıldılar.

Bir süre sonra Muineddin Pervane, Hülegü Han'dan Sultan Kılıçarslan'ı ortadan kaldırma iznini aldı. Bunu yaparken de Kılıçarslan'ın Memlüklüler ile işbirliği halinde olduğunu ve Moğolları Anadolu'dan atmak istediğini İlhan'a iletmişti. Pervane, Hülegü Han'dan bu izni aldıktan sonra aralarında tümen komutanı Nabşi Noyan'ın da bulunduğu Moğol emirlerine bu emri icra ettirdi.[186]

Kaynaklarda anlatılan bu olaydan anlaşılacağı üzere Selçuklu Sultanı Rükneddin Kılıçarslan o sıralarda Konya ve Kırşehir havalisinde tümen komutanı olan Nabşi Noyan'a bağlı bulunuyordu. Kılıçarslan'ın öldürülmesinin ardından 664/1265-1266 senesinde Muineddin Pervane ve Nabşi Noyan kalabalık bir orduyla Konya'ya geldiler. O sıralar henüz altı yaşında bir çocuk olan Gıyaseddin Keyhüsrev'i Konya'da Selçuklu Devletinin tahtına oturttular. Böylece Anadolu Selçuklu Devletinin yönetimi tam anlamıyla Pervane ve onun görevlendirdiği kimselerin eline geçmiş oldu.[187]

665/1265-1266 yılında Mısır hükümdarı Baybars, o tarihlerde İlhanlı Devletine tabi bulunan Kilikya Kralı Haitum'a haber göndererek kendisine itaat etmesini ve İlhanlılara ödediği vergiyi kendisine vermesini istedi. Ancak Haitum Moğollardan korktuğu için bunu reddetti. Bunun üzerine Baybars derhal Kilikya'ya sefer hazırlıklarına girişti. Haitum ise o sıralar Konya civarında bulunan Nabşi Noyan'dan yardım istedi. Nabşi Noyan ise Hülegü Han'dan onay almadan yardıma gelemeyeceğini bildirdi.[188]

Bu olaydan sonra uzunca bir süre kaynaklarda faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan Nabşi Noyan 674/1275-1276 yılında Muineddin Pervane ve diğer bir Celayirli beyi Tuku Bitikçi Noyan ile birlikte Bire (Birecik) Kalesi'nin fethine görevlendirildi. Ancak buradan kesin bir sonuç alamadan geri döndüler.[189]

Bunun ardından 675/1276 yılında Mısır'daki Memluk hükümdarı Baybars'ın Anadolu'ya yönelmesi üzerine Tuku Bitikçi Noyan bahsinde tafsilatıyla anlatılacağı üzere[190] yine Muineddin Pervane, Tuku Bitikçi Noyan ve Anadolu'da bulunan Moğol güçlerinin bir kısmı Baybars'a karşı koymakla görevlendirildiler. Anadolu ve Moğol askerlerinden derhal oluşturulan orduda Nabşi Noyan'ın tümeni de bulunuyordu. Aynı yılın zilkade ayının 10'unda Elbistan Ovası'nda yapılan savaşta Moğol ordusu çok ağır bir yenilgiye uğradı ve çok az bir kısmı ancak dağılarak kaçarak kurtulabildi.

---

[186] İbn-i Bibi, el-Evâmiru'l-Alâiyye fi Umuri'l-Alâiyye, tıpkıbasım, Ankara, 1956, vr. 646-649; Reşideddin I/52; İbn-i Haldun, IV/282-284; Aksarâyî, s.82-87; Hüseyin Hüsameddin, Amasyalı Abdizade, Amasya Tarihi, I-III, İstanbul, 1332 h., II/389-400; Spuler, İran Moğolları, s.564; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.37-38; Togan, Giriş, s.239; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.527-531

[187] Aksarâyî, s.87-88; İbn-i Bibi, vr. 650; Abu'l-Farac, II/587; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.37

[188] Abu'l-Farac, II/586; Howorth, III/225; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.527; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/149

[189] İbn-i Şeddâd, II/58; Spuler, İran Moğolları, s.564

[190] Tuku Bitikçi Noyan için bak.s.37

Bu savaştan sonra kurtulanlar arasında bulunduğu anlaşılan Nabşi Noyan bu kez Abaka Han'ın bu yenilginin intikamını almak için kardeşi Mengu Timur'un komutasında bu bölgeye gönderdiği orduya Anadolu'daki Moğol kumandanlarından Samağar Noyan ile birlikte katıldı. 680/1281-1282 yılında Humus civarında yapılan savaşta Mengu Timur'un henüz genç ve tecrübesiz olmasından dolayı Moğol ordusu bir kez daha yenilgiye uğradı. Bu yenilgiden sonra oldukça üzülen Abaka Han kendisini içkiye ve eğlenceye verdi. Kısa bir süre sonra da 681/1281 yılında da öldü.[191]

Bu mağlubiyetten sonra yine eski konumunu koruyan Nabşi Noyan'ın 685/ 1285 yılına kadarki faaliyetleri konusunda mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Bu tarihte Geyhatu Han, Konya bölgesinde çıkan isyan hareketlerini bastırmak üzere bu bölgeye geldi. Geyhatu'nun gelişiyle bölge nispeten sakinleşti. Ancak bu sırada Germiyan Türkleri kuvvetlenmişlerdi ve zaman zaman İlhanlı bölgelerine girerek yağma hareketlerinde bulunuyorlardı. Geyhatu Han Germiyanoğulları'nı durdurmak ve cezalandırmak için Sultan Mesud ve Moğol askerlerini görevlendirdi. Sultan Mesud'un ordusunun öncü kuvvetlerinin başında Nabşi Noyan bulunuyordu. Germiyanlılar, Sultan Mesud'un üzerlerine geldiği haberleri üzerine 685/1286 yılı ramazan ayının yedisinde Sultan Mesud'un ordusuna bir baskın yaptılar ise de Selçuklu askerleri toparlanınca arkalarında bir çok ganimet bırakarak kaçtılar. Ardından Sultan Mesud'un askerleri Germiyan ili ve uç bölgesini istila ettikten sonra Konya'ya oradan da Kayseri'ye döndüler.[192]

Nabşi Noyan'ın bu tarihten sonraki konumu ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak 696/ 1297 yılında oğlu Baltu Noyan'ın[193] onun yerine geçtiği ve o sıralar Samağar Noyan'ın oğlu Arab ile meşhur bir noyan olarak anıldığı göz önünde bulundurulursa Nabşi Noyan'ın bu tarihten önce öldüğü düşünülebilir

1.2.3.4. **İlkan Noyan** : İlkan Noyan'ın adı da daha önce bahsedilen nedenlerden dolayı muhtelif dillerde yazılan kaynak ve araştırma eserlerinde farklı şekillerde yazılıp telaffuz edilegelmiştir. İlkan Noyan'ın adına ilk olarak Farsça ve Arapça eserlerde "ایلکان" (İlkan)[194], "ایلکای" (İlkay)[195], "ایلکا" (ilka)[196], "ایلگا" (İlga)[197], "ایلکو" (Eyleku, İleku)[198] gibi şekillerde rastlamak mümkündür.

---

[191] İbn-i Şeddâd II/85-86; Aksarâyî, s.113-114; İbn-i Bîbî, vr. 670-672; Reşideddîn II/768; el-Eberî, s.136; İbn-i Haldûn IV/282-283; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.42,56

[192] Muhammed Hasan Han, IV/626; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.590

[193] Baltu Noyan için bak. s.68

[194] el-Eberî, s.134; Şabânkârei, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Mecmâu'l- ensâb , neşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis, Tahran 1376 hş., s.295; İbn-i Tağriberdî, Cemaleddin ebi'l-Mehâsin Yusuf, el-Menhelu's-sâfi, I-IV, neşr. M. Emin- S. Abdu'l-Fettah Âsur, Kahire, 1956-1984, I/248; Askallânî, ed-Dureru'l-kâmine, II/95; Mustevfî, Zeyne'd-dîn b. Hamdullah Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, neşr. İrec Afşâr, Tahran, 1372 hş., s.67; İbn-i Kerbelâî, Hâfız Hüseyin Tebrizi, Ravzatu'l-cinân ve Cennâtu'l-cinân, I-II, neşr. Câfer Sultan el-Karâî, Tahran, 1344 hş., I/335; Mirzavahid, vr. 313

[195] Reşideddîn, I/49; Benâketî, s.417; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 581; Âbrû, Abdullah b. Lutfullah Hâfız, Zeyl-i Câmiu't-tevârîh-i Reşîdî, neşr. Habîbâ Beyânî, Tahran, 1317 hş., s.233

[196] Cuveynî, II/283; Reşideddîn, II/707; Benâketî, s.421; Fasîh-i Havâfî, Ahmed b. Celaleddin Muhammed, Mucmel-i Fasîhî, I-III, neşr. Mahmud Ferruh, Meşhed, 1341 hş., I/328; Hândmir, Habibu's-siyer, III/108; Azzâvî, I/242

[197] Azzâvî, I/242; DMF, "*Âl-i Celayir*", I/225

[198] Azzâvî, III/24

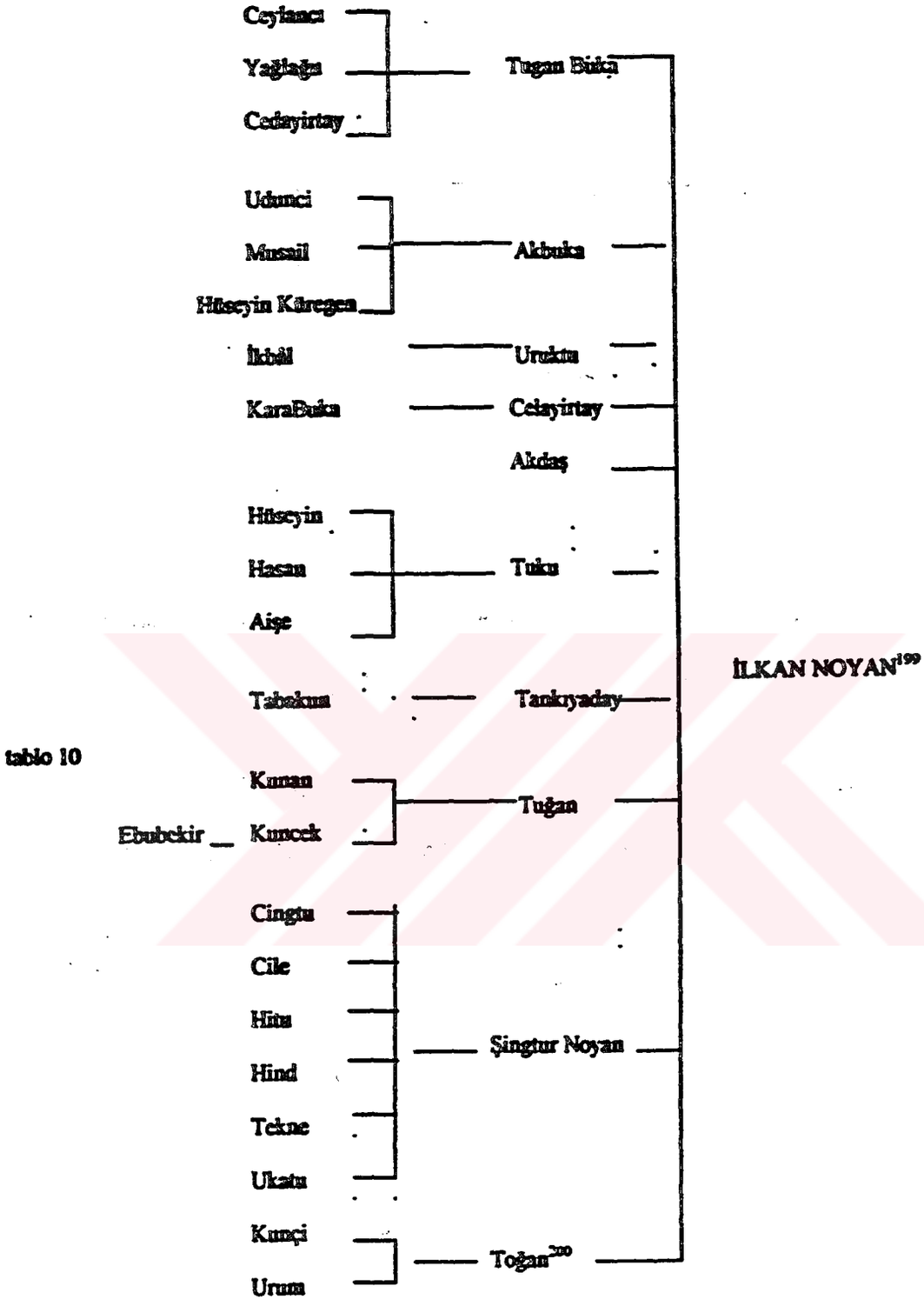

tablo 10

[199] Bak.tablo 3

[200] Bu ismi Sümer, (Şahıs adları, I/302) Câmiu't-tevârîḫ'in Moskova baskısını kaynak göstererek "Toşan" olarak vermiştir.

Buna binaen, çoğunlukla Farsça ve Arapça kaynak eserlerden yararlanan Türk ve Batılı tarih araştırmacıları daha önce de değinilen nedenlerden dolayı bu kelimenin telaffuzunda "İlkan"[201], "İlkay"[202], "İlka"[203], "İlgay"[204], "Elkey"[205], "İylegey-Eylgey",[206] "İlge- İlga"[207], "İlken"[208] ve "İlekan"[209] farklı şekilleri kabul etmişlerdir. Ancak son dönem İranlı tarihçi ve lugatçileri kendi eserlerinde bu adın telaffuzunu çoğunlukla "İlkan"[210] şeklini benimsemişlerdir.

"İlkan" adının anlamını Tübrasi eserinde "Han ve memleketdar" olarak açıklamış ve Aldkoyunlular'ın 28. dereceden atalarının bu adı taşıdığını belirtmiştir.[211]

İlkan Noyan Celayir kabilesinin Tulangkût oymağından olan Cengiz Han dönemi emirlerinden Cuci Tarmala'nın oğludur.[212]

İlkan Noyan, Mengü Kağan'ın Batı Asya bölgesinin idaresi için görevlendirdiği Hülegü Han ile bu bölgeye gelen Celayir kabilesinin ve aynı zamanda Hülegü Han'ın[213] en meşhur ve saygın komutanı ve devlet adamlarından birisi idi. Başlangıçtan itibaren Hülegü'nün askeri-siyasi toplantılarında yani kurultaylarda en baş mevkide otururyordu.

İlkan Noyan, Hülegü'nün devlet yönetiminde başarılı bir devlet adamı olduğu kadar başarılı bir komutan olarak da onun Batı Asya'ya görevlendirilmesinden itibaren önemli hizmetlerde bulundu ve bütün önemli fetihlerinde onun yanında yer aldı.[214]

Hülegü'nün Alamut Kalesi'ni muhasarası ve fethi sırasında İlkan Noyan'ın adı kaynaklarda zikredilmemiştir. Ancak onun adı Bağdad'ın fethinden itibaren başlayarak sık sık zikredilmeye başlanmıştır. [215]

---

[201] Rieu, Charles, Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, I-III, London, 1979-1985, III/626; Sâmi, III/1828; Spuler, İran Moğolları, s.386;

[202] Togan, Giriş, s.236; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144

[203] Boyle, V/415; Van Loon, s.6

[204] Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.12 ; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144

[205] Temir, Ahmet, "*Anadolu İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan*", Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 497

[206] Sümer Faruk, Şahıs Adları, I/302,321

[207] Howorth, I/202; Van Loon, s.6; Boyle, V/352

[208] Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64

[209] Huart, s.12; Zambaur, s.253

[210] Mu'în, "*İlkaniyan*", V/216; Dihhudâ, Ali Ekber, "*Hasan-ı Bozorg*", Lugatnâme, XIX/585; İkbâl, s.624; Meşkûr, s.243; Râzî, s.334; Safa, Zebihullah, Târîh-i Edebiyyat der İran, I-V, Tahran, 1372 hş., III/29; Afşâr, Yâd-dâşthâ-yi Kazvini, I-II/226

[211] Tihrânî, Abû Bakr, Kitâb-i Diyarbakriyya, I-II, neşr. N. Lugal- F. Sümer, Ankara, 1993, I/19,24; İbn-i Kerbelâî, I/523

[212] Kâreng, (Âsâr-i Bâstânî-yi Azerbaycan, Tahran, 1374 hş., s.122) İlkan Noyan'ın babasının adını Celayir olarak vermiştir. İbn-i Arabşâh ise (s.122) İlkan Noyan'ın İlhanlı Sultanı Ergun Han'ın torunu olduğunu kaydetmiştir. Ancak bu ifadeler doğru değildir. Zira anlatılacağı üzere İlkan Noyan'ın, Hülegü Han'ın emiri ve Celayir kabilesinden Cuci Tarmala'nın oğlu olduğu konusu diğer kaynaklarda açıkça ve şüpheye yer vermeyecek bir şekilde izah edilmiştir.

[213] Sami, (III/1828) İlkan Noyan'ın Geyhatu Han'ın emiri olduğunu kaydetmiştir. Ancak bu doğru değildir.

[214] Reşideddin, I/49; Howorth, III/654; İkbâl, s.455; Van Loon, s.6; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1988, s.223; Kazvini, "*Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir*", I-1/10-11; DMF, "*Âl-i Celayir*", I/225; Boyle, V/352; Beyânî, s.5-6; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.12; Zerrinkûb, Abdulhuseyn, Dunbâle-i Rûzgârân-i İran, Tahran, 1375 hş., s.258; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144

[215] Hülegü'nün Alamut Kalesi'nin ve diğer İsmaili kalelerinin fethi sırasında önemli hizmetler veren Ki-tu Buka'nın emrindeki Ku-ka İlkay'ın Celayirli İlkan Noyan olup olmadığı konusunda kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Ancak bahsedildiği üzere saygın ve güçlü bir makama sahip olan İlkan Noyan'ın kendisinden daha düşük bir makama sahip olan Ki-tu Buka'nın emrine verilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Hülegü'nün 655/1257 senesinde Abbâsî Hilafeti'nin merkezi durumundaki Bağdad'ı fethinde İlkan Noyan ordunun sol cenahında yer alıyordu ve kalenin Kulûvâze Kapısı'nın karşısında üslenmişti.[216]

Hülegü Han, Bağdad'ın fethedilmesinin ardından adeta harabeye dönen Bağdad'daki durumu düzene sokmak için bir takım görevlendirmeler yaptı. Bu bağlamda sivil idareciler dışında şehrin korunması ve asayişinin sağlanması için kale komutanı olarak İlkan Noyan'ı görevlendirdi. Bu görevliler şehrin yeniden imarını ve normal yaşamın yeniden tesisini sağlayacaklardı. Bu karar çerçevesinde İlkan Noyan 3000 kişilik bir kuvvetle Bağdad'da kaldı. Sokakların insan ve hayvan ölülerinden temizlenmesini, pazar yerlerinin mamur hale gelmesini ve şehirdeki sosyal yaşamın normal seyrine dönmesini sağladı. Ayrıca bu süre zarfında Vasıt ve Huzistan'ı itaat altına aldı.[217]

Hülegü, 22 ramazan 657 (22 temmuz 1258) senesinde Şam'ı İlhanlılar Devletine bağlamak amacıyla Tebriz'den hareket ederken daha önce kendisine itaat etmeyi reddeden ve gönderdiği elçileri öldürten Meyafarikin hakimi Melik Kamil'in üzerine de küçük oğlu Şehzade Yeşmut emrinde bir ordu gönderdi. Bu tarihe kadar Bağdad'da bulunan ve oradaki işleri düzene sokan İlkan Noyan da Hülegü'nün emriyle Şehzade Yeşmut'a katılmak üzere 658 /1259 de Bağdad'dan Meyafarikin'e gitti.[218]

Şehzade Yeşmut, İlkan Noyan ve Sunday Noyan Meyafarikin'e ulaştıklarında ilk önce Melik Kamil'e elçi göndererek onu İlhanlılar'a tabi olmaya (il) davet ettiler. Ancak Melik Kamil, Bağdad'ın fethi sırasında Halife Mütasım'ın safında yer aldığı için Hülegü'nün kendisine kızgın olduğunu bildiğinden dolayı onların sözüne güvenemeyerek bunu reddetti ve kaleyi savunmaya karar verdi. Bunun üzerine kaleyi uzun süre kuşatan ve mancınıklarla şehri tahrip eden Yeşmut ve İlkan Noyan'ın emrindeki kuvvetler, halkın şehri çok iyi bir şekilde savunmasından dolayı bir sonuç elde edemediler. Bunun üzerine Hülegü Han, İlkan Noyan'ın oğlu Uruktu Noyan emrindeki bir orduyu daha onların yardımına göndererek şehirde yiyecek ve içecek kalmayıncaya kadar kuşatmaya devam etmelerini istedi. Yaz sıcağına rağmen devam eden muhasara neticesinde şehirde çıkan salgın hastalıklar ve kıtlıktan sonra Meyafarikin halkı şehri teslim etmek zorunda kaldılar. Bu şekilde şehrin fethini gerçekleştiren Şehzade Yeşmut, İlkan ve Uruktu Noyan, Melik Kamil ve kardeşini yakalayarak şehri yağmaladılar. Melik Kamil'i de Hülegü'nün huzuruna getirdiler. (658/1259)[219]

Ayn-ı Calut mağlubiyetinden sonra bu olaya ve Kitu Buka gibi değerli bir komutanını yitirdiğine oldukça üzülen Hülegü Han daha önce yakalanan ve affedilmiş olan eski Şam meliki Melik Nasır'ı öldürterek bu bölgede zayıflamış olan Moğol hakimiyetini yeniden tesis etme görevini İlkan Noyan'a verdi. Büyük bir ordu ile Şam'a gelen İlkan Noyan'ın emrindeki askerler şehri yağmaladılar. Ancak Mısır'da Sultan Kutuz'un yerine geçen Sultan Baybars'ın (Bandakdar) bu olayı haber alarak büyük bir ordu ile Şam'a yönelmesi üzerine ona karşı koyamayacağını anlayan İlkan Noyan şehri terkederek Anadolu'ya çekildi.[220]

---

[216] Reşideddin, II/707; Benâketî, s.417-418; Howorth, I/202; Azzâvî, II/26
[217] Reşideddin, II/714-715; Vassâf, vr. 23; Spuler, İran Moğolları, s.66
[218] Reşideddin, II/715; Benâketî, s.421; İbn-i Haldûn, IV/780; Howorth, III/157; İkbâl, s.192
[219] Reşideddin, II/725-727; Benâketî, s. 421-422; Vassâf, vr. 24; İbn-i Haldûn, IV/779; Fasih-i Havâfî, I/328; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/98-99; Howorth, III/157-159
[220] Benâketî, s.421; Mirhând, V/267; Howorth, III/173; Boyle, V/352

660/1261 senesinde Hülegü ile Altınorda Devleti sultanı Berke Han arasında çıkan ihtilaflar nedeniyle Berke Han kendi baş komutanı Bakay emrindeki 30 000 kişilik bir orduyu Hülegü'nün üzerine gönderdi. Hülegü ilk önce Şiramun Noyan'ı, ardından da Abatay Noyan'ı öncü kuvvet olarak ona karşı koymakla görevlendirdi. Kendisi de 661/1262 yılı muharrem ayının 21'inde bütün ordusu ile hücuma geçerek Berke Han'ın kuvvetlerini hezimete uğrattı. Mağlup olan Berke Han'ın kuvvetlerinin takip edilmesi ve ortadan kaldırılması görevini de İlkan Noyan'a verdi. Bunların peşine düşen İlkan Noyan her şeylerini bırakarak kaçan Berke Han'ın emir ve askerlerinin karargahını yağmaladı ve kadın ve çocuklarını esir alarak burada eğlenceyle meşgul oldu. Ancak daha sonra Berke'nin kuvvetlerinin toparlanarak geri gelmeleri üzerine çok sayıda kayıp vererek geri döndü.[221]

İlkan Noyan bu olaydan sonra muhtemelen yaşlandığı için Hülegü Han tarafından daha az hareketli olan bir makama getirilerek "*ordular emiri*"[222] (امیر اوردوها) tayin edildi ve Hülegü'nün ölümü sırasında da bu makamda bulunuyordu.[223]

29 ocak 1265 (19 rebiulahir 663) yılında Hülegü Han öldüğünde veliahd tayin edilmiş olan Abaka Han, Mazenderan kışlağında bulunuyordu. Babasının ölüm haberi üzerine hemen yola çıkan Abaka yaklaşık bir ay sonra karargaha ulaştığında bütün şehzade ve emirler tarafından karşılandı. O sırada "*ordular emiri*" makamında bulunan ilkan Noyan, Abaka'yı kendi ikametgahında ağırladı ve Hülegü Han'ın ölmeden önce kendisine vasiyet ettiği şeyleri yalnız kaldıkları sırada ona aktararak devletin genel durumu hakkında bilgi verdi. Bir haftalık yas süresinden sonra Abaka bütün İlhanlı şehzade, hatun, damat ve emirlerinin katıldığı 29 ocak 1265 tarihinde Cağatu'da yapılan kurultayda ilhan ilan edildi. İlkan Noyan, Hülegü döneminde olduğu gibi Abaka Han döneminde de itibar ve makam sahibi bir devlet erkanı olarak kurultaylarda İlhan Abaka'dan sonra ikinci kişi olarak en baş köşede oturuyordu.[224]

İlkan Noyan'ın bu kurultaydan sonraki konumu ve faaliyetleri hakkında bir bilgiye rastlamadığımız gibi ölümü konusunda da herhangi bir kayıt da yoktur. Nitekim, Abaka Han cülus töreninden bir hafta sonra yaptığı kurultayda bütün şehzade ve emirleri arasında görev bölümü yaptığında İlkan Noyan'ın adı zikredilmekle beraber herhangi bir görevlendirmeden bahsedilmemiştir. 665/1266 yılında yapılan kurultayda yine en baş mevkide oturduğu anlaşılan[225] İlkan Noyan muhtemelen bu sıralarda iyice yaşlanmış olduğu için aynı makamda bırakılmıştı.[226]

---

[221] Reşideddin, II/731-733; Benâketî, s.424-425; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 580-581

[222] "*Ordular emiri*": karargahlar komutanı anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bak. s.261

[223] Reşideddin, II/742; Howorth, III/219

[224] Reşideddin, II/743; Benâketî, s.426; Vassâf, vr. 30-31; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 581; İbn-i Haldûn, IV/783; Handmir, Habîbu's-siyer, III/108; Howorth, III/218; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", s.32; Meşkûr, s.228

[225] Reşideddin, II/745; Benâketî, s.428

[226] Togan, (giriş, s.235) 1265 m.(664-665) senesinde İlkan Noyan'ın Hülegü Han tarafından Alınak Noyan'ın yerine Anadolu Devlet Komiseri olarak görevlendirildiğini söylemektedir. Ancak bu bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira yukarıda bahsedildiği üzere kaynaklarda İlkan Noyan'ın, Hülegü'nün ölüm tarihi olan 29 ocak 1265 m. tarihinde, Hülegü'nün karargahında *ordular emiri* ünvanı ile bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Hülegü ölümünden kısa bir süre önce ülkesini bütün İlhanlı şehzade ve emirleri arasında bölüştürürken "*Anadolu Beylerbeyiliği*" makamını Mu'înedddin Pervane'ye vermişti. Kaynaklarda gerek Hülegü'nün gerekse onun ölümünden sonra Abaka Han'ın

Mevcut kaynaklarda İlkan Noyan hakkında bu kurultaydan sonra herhangi bir bilgi bilgi yoktur. Yukarıdaki bilgilerden ve bu noktadan hareketle onun 666/ 1267-1268 yılı civarında öldüğü söylenilebilir.

İlkan Noyan'ın on oğlu vardı.[227] Bunlardan Toğan (طوغان) babası ile Batı Asya'ya gelmeyerek Moğolistan'da kaldı. Tokan (طوقان) Hülegü'nün oğlu Şehzade Camakur'un emrinde bulunuyordu. Tokan'ın oğullarından Küncek Noyan, Şehzade Olcaytu'nun ordusunde emirdi. Kuncek Noyan'ın oğlu Ebubekir de İlhanlı ordusunda binbaşılığa kadar yükselmişti.Yine İlkan Noyan'ın oğullarından Tankuyaday ve onun oğlu Tabakan, Şehzade Linkşu'nun emrinde bulunuyordu. İlkan Noyan'ın altıncı oğlu Akdaş ise henüz 11 yaşındayken Abaka Han'ın Berke Han ile 660/1261 yılında yaptığı savaşta ölmüştü.[228]

1.2.3.5.Uraktu Noyan[229] **(اوروقتو):** Farsça ve Arapça kaynak ve araştırma eserlerinde adı "اوروقتو" [230] (Urûktû), "ارقیو"[231] (Urkiyu), "ارقتو"[232] (Urkatu-Arkatu), şekillerinde yazılagelmiştir. Bu nedenle daha önce de bahsedilen okuma ve telaffuz ihtilaflarından dolayı daha sonraki dönemlerde gerek Türkçe gerekse batı dillerinde kaleme alınan araştırma eserlerinde bu ad "Uruktu"[233] ,"Oroktu"[234], "Arkatu"[235] "Arktu"[236] ve "Urkatu-Urgatu"[237] gibi farklı şekillerde kullanılmıştır.

Uraktu, İlkan Noyan'ın 8. oğludur.[238] Onun adına ilk olarak Hülegü Han'ın Bağdad'ı fethi sırasında rastlıyoruz.

Hülegü, Bağdad'ın fethi için 655/1257 yılı muharrem ayında Tebriz'den hareket ettiğinde diğer ünlü komutanlarıyla birlikte Uruktu Noyan da onun yanında bulunuyordu.[239] Hülegü Han Bağdad'ın muhasarası devam ederken Uruktu Noyan'ı o sıralar Kürt grupların elinde bulunduğu anlaşılan Erbil Kalesi'nin fethedilmesine memur etti. Uruktu, emrindeki kuvvetlerle Erbil Kalesi önlerine geldiğinde ilk önce şehrin hakimi Tacedddin Erbilî'ye elçi göndererek onu kaleyi teslim etmeye ve

---

yaptığı görevlendirmeler tüm detayı ile anlatılmakla beraber İlkan Noyan'a böyle bir görevin verildiğinden bahsedilmemiştir.

[227] Bak tablo 10

[228] Reşideddin, I/49-50; Van Loon,s.6; Sümer, Şahıs Adları, I/312

[229] Bak. Tablo 10

[230] Reşideddin, I/50; Beyânî, s.6

[231] Reşideddin, II/716; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/99; Âzzâvî, I/173; İkbâl, s.191

[232] Benâketî, s.422; Âzzâvî, I/168; el-Eberî, s.136

[233] Van Loon, s.6; Sümer "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/42; Togan, Giriş, s.236; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144

[234] Howorth, I/203

[235] Howorth, III/119; Togan, Giriş, s. 239; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144: Yuvalı bu adı Uruktu ve Arkatu olarak okumakla birlikte bu ikisinin farklı kimseler olduğunu düşünmüş ancak faaliyetleri hakkında bilgi verirken ikisi hakkında da aynı şeyleri yazmıştır. Oysa, muhtemelen nüsha farklılıklarından kaynaklanmakla birlikte bu ad Reşideddin'de dört değişik şekilde kullanılmıştır. Buna rağmen Reşideddin, Uruktu Noyan'ın faaliyetleri hakkında bilgi verirken farklı kişiler oldukları yönünde bir ifade kullanmamış bilakis şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde aynı kişiler oldukları yönünde bilgiler vermiştir.(I/50, II/707,716,). Ayrıca diğer kaynakların hiç birisinde de bu ikisinin farklı kimseler olduklarından bahsedilmemiştir. Howorth (IV/363) da Oroktu ile Arkatu'nun aynı kimseler olduğunu yazmıştır.

[236] Togan, Giriş, s.239

[237] Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/ 349

[238] Reşideddin, I/50; Von Loon, s.6

[239] Reşideddin, II/707; Howorth, III/119; Âzzâvî, I/168

Hülegü'ye itaate davet etti. Ancak Taceddin Erbilî'nin olumlu bir cevap vermemesi üzerine şehri kuşattı. Bunun üzerine Taceddin Erbilî kaleden çıkarak değerli hediyelerle Uruktu Noyan'ın huzuruna geldi ve kuşatmanın kaldırılmasını istedi ancak kaleyi teslim etmeye yanaşmadı. Uruktu Noyan "*il*" olmanın en iyi göstergesinin kaleyi teslim etmek olduğunu söyledi. Teceddin Erbilî geri dönerek kalenin kapısına geldi. Ancak, Kürt ileri gelenleri onu kaleye sokmadılar . Uzun süre uğraşmasına rağmen kaleye giremeyince çaresiz dönerek tekrar Uruktu'nun huzuruna geldi. Uruktu onu Hülegü'nün huzuruna gönderdi. O yargılamada suçlu bulunarak öldürüldü. Uruktu ise kalenin muhasarasına devam etti. Ancak kalenin oldukça iyi istihkam edilmesi ve kalede bulunan kuvvetler tarafından iyi savunulması nedeni ile kaleyi fethetmek konusunda başarısız olan Uruktu Noyan, o sıralar Moğollar'ın hakimiyetini tanımış olan ve onların müttefiki durumunda bulunan Bedreddin Lûlû'dan yardım istedi. Bedreddin Lûlû'nun tavsiyesi ile şehri yaz sıcağında kuşatmaya devamla Erbil halkını açlık ve susuzluğa mahkum etti ve yaklaşık 8 aylık bir kuşatmanın sonunda Erbil'i teslim aldı ve bundan sonra şehrin surlarını yıktırdıktan sonra burasının idaresini Bedreddin Lûlû'ya bırakarak kendisi Şam'a gitti.[240]

Uruktu bu görevi yerine getirmesinin ardından bu defa da Hülegü Han ile birlikte Haleb'in fethine katıldı. Hülegü 657/1258-1259 senesi ramazan ayının 2'sinde Halep ve Şam'ın fethi için harekete geçti. İlk önce Haleb'i kuşatma altına alan Hülegü şehir ahalisinin itaat etmeyi reddetmesi üzerine burayı zorla fethederek şehirde bir hafta boyunca yağma ve katliamda bulundu. Bu fetih sırasında Uruktu Noyan Şehrin "Babu'l-Yahud" diye anılan kapısı önünde görev aldı.Hülegü şehrin yönetimini Fahreddin Sâki'ye bırakarak oradan ayrıldı.[241]

Hülegü Han Bağdad'ın fethinin ardından Şehzade Yeşmut ve İlkan Noyan'ı Meyafarikin'in (Silvan) fethine görevlendirmişti. Burada fetih gecikince Hülegü onlara yardımcı kuvvet olarak Uruktu Noyan'ı gönderdi. İki yıl süren uzun bir muhasaranın sonucunda Meyafarikin fethedildi. Burasının fethedilmesinin ardından Hülegü bu kez de Uruktu Noyan'ı, Şehzade Yeşmut ile birlikte Mardin'in fethi ile görevlendirdi. Yeşmut ve Uruktu Noyan Mardin Kalesi önüne geldiklerinde kalenin yüksekliği ve ihtişamı karşısında hayret düştüler. Uruktu Noyan kale hakimi Melik Said'e elçi göndererek teslim olması ve Hülegü Han'a İtaat etmesi durumunda onun kadın, çocuk ve mallarına dokunmayacaklarını bildirdi. Melik Said ise aslında öteden beri "*il*" olmayı düşündüğünü ancak onların kendilerine gelip itaat ettiğini bildirenleri öldürdüklerinden dolayı kendilerine güveninin kalmadığını bildirerek teslim olmayı reddetti.

Bunun üzerine Uruktu Noyan mancınık kurulmasını emretti ve savaş başladı. 8 ay boyunca taraflar arasında sert geçen savaşlar oldu. Melik Said kalenin müstahkem olmasına güveniyordu. Moğollar kaleyi bu şekilde fethedemeyeceklerini anlayınca içeridekileri açlık ve susuzluğa mahkum etmek için Mardin şehrini ve yakınlarında bulunan Erzen'i yağmaladılar. Ekili tarlaları yaktılar. Sonunda şehirde kıtlık baş gösterdi. Öyle ki her gün çok sayıda insan açlıktan ölüyordu. Melik Said de hastalandı. Akıllı bir genç olan büyük oğlu Muzaffereddddin babasına bu orduya mukavemet etmenin imkansız olduğunu ve kaleyi terk etmeleri gerektiğini söyledi. Melik Said bunu kabul etmedi. Ancak fazla zaman geçmeden öldü. Melik Said'in

---

[240] Abu'l-Farac, II/570; Reşideddin, II/716; İbn-i Haldun, IV/780; İkbal, s.191

[241] Abu'l-Farac, II/574; Reşideddin, II/718-720; İbn-i Haldun, IV/780; Howorth, I/ 203; İkbal, s.192

ölümü üzerine Muzaffereddin, Uruktu'ya, kalede artık onlara karşı koyacak kimsenin kalmadığını ve kaleyi onlara teslim edeceğini bildirdi. Bunun üzerine savaşı durduran Uruktu kendi huzuruna gelen Muzaffereddin ve kardeşini bütün akrabalarıyla birlikte Hülegü Han'ın huzuruna gönderdi. Hülegü ise onu bağışlayarak Mardin'in yönetimini ona bağışladı[242]

Hülegü Han döneminde önde gelen muteber bir bey ve komutan olarak önemli hizmetler veren Uruktu Noyan, Hülegü Han'ın 8 Şubat 1265'teki ölümünden sonra, onun oğlu Abaka Han döneminde de itibar ve makamını korumaya devam etti. Abaka Han'ın tahta çıktığı sıralarda onun özel "Sukurçi"si[243] (سوكورجي) olan Uruktu, onun cülusundan bir süre sonra yaptığı kurultayda kardeşi[244] Tuku Bitikçi Noyan ve Suldüz kabilesinden Tadaun Noyan ile birlikte Anadolu'nun idaresinde görevlendirildi. Burada Konya- Karaman bölgelerinde yerleşmiş olan ve Celayirli kuvvetlerden oluşan tümenin komutanlığına ve Konya bölgesinin yönetimine tayin edildi.(673 /1374-1375)[245]

Yaklaşık iki yıl boyunca Konya bölgesinde tümen komutanı olarak görev yapan Uruktu Noyan, 675/1276-1277 yılında Mısır Memluk Devleti sultanı Baypars'ın Andolu'ya yönelmesi üzerine Anadolu'da bulunan diğer Moğol kuvvetleri ile beraber Baypars'a karşı koymakla görevlendirildi. Detayı ile anlatılacağı üzere mezkur yılın zilkade ayının10'unda Elbistan (Abulistan) Ovasında yapılan savaşta Moğol ordusu Baypars'ın kuvvetleri tarafından çok ağır bir yenilgiye uğratıldı. Moğol ordusunun büyük bir kısmı bu savaşta öldü. Diğer bir çok Moğol komutanı ile birlikte Uruktu Noyan da bu savaşta öldürüldü.[246]

1.2.3.6. Tuku Bitikçi Noyan (توقو بيتكجي) : Adı kaynaklarda çoğunlukla Tuku (توقو) olarak kaydedilmiştir.[247] Ancak, Tuğu [248] (طوغو), Toğudar [249] (طغودار), Toki[250] (طقي), Buku[251] (بوقو), Tuğum [252] (طوغوم) veya daha çok telaffuz ve transkripsiyondan kaynaklanan farklılıklarla, Doğu[253], "Tukuz"[254], Togu[255], Toku[256] ve Toko[257] gibi şekillerine de rastlamak mümkündür.

---

[242] Reşideddin, II/725-727; Benâketî, s.422-723; Hândmir, Habibu's-siyer, III/99-100; Howorth, III/157-159; İkbâl, s.194

[243] Sukurçi, Şukurçi, şükürçi, çükürçi: Hükümdarın çetrini taşıyan kimselere sukurçi denirdi.(Cevâdî, II/1017;Emin, Ş. Şerîk, Ferheng-i İstilâhât-i Dîvânî-yi Dovrân-i Moğûl, Tahran, 1357 hş., s.158-159)

[244] Togan, (Giriş, s.239) Tuku Noyan'ın Uruktu'nun oğlu olduğunu söylemiştir. Ancak bu doğru değildir.

[245] Reşideddin, I/50; Benâketî, s.427; Fasih-i Havâfî, II/333; Mirhând, V/276; Togan, Giriş, s.239; Boyle, "*Dynastic And Political History*", İran, V/349; Beyânî, s.7; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/38; Togan, Giriş, s.239

[246] Reşideddin, II/768,775; Benâketî, s.434-435; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 583; Fasih-i Havâfî, II/345; el-Eberî, s.136; İbn-i Haldûn, IV/783; Howorth, III/253; İkbâl, s.213; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/42

[247] Reşideddin, II/768; Benâketî, s.434; Aksarâyî, s.106; İbn-i Bîbî, vr. 675; Spuler, İran Moğolları, s.565; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144

[248] Fasih-i Havâfî, II/345; İkbâl, s.213

[249] Vassâf, vr. 89

[250] Şefîî, Muhammed, Mekatîbât-i Reşîdî, Lahor 1945, s.277

[251] Beyânî, Din u Devlet, III/923

[252] İbn-i Haldûn, IV/282

[253] Abu'l-Farac, II/599

[254] Howorth, III/253; Van Loon, s.6

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İlkan Noyan'ın oğludur.[258] İlk önceleri Hülegü'nün ordusunda tümen komutanı idi. 661/1262-1263 yılında Anadolu'da baş gösteren isyan hareketlerini bastırmak için ilk kez olarak Anadolu'ya gönderildi. O sıralarda Emir Şemseddin Muhammed Türkmanî'nin önderliği altında toplanan kalabalık bir Türkmen topluluğu Gürcistan, Trabzon ve Sinop dağlarına yayılarak her tarafta büyük kargaşalar çıkarmışlardı. Erzincan ve Bayburt şehirlerine yerleşen bu gruplar diğer civar beldelere de akınlar düzenleyerek Sinop'tan Ayıntab'a kadar istila ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardı. Bu istila ve yağma hareketleri neticesinde Anadolu halkı perişan olmuştu. bu kargaşanın önüne geçmek ve asi grupları ortadan kaldırmak için harekete geçen Hülegü Han, Tuku Noyan'ı kalabalık ve tam techizatlı bir ordu ile bu bölgeye gönderdi. Tuku Noyan idaresindeki bu büyük Moğol ordusu Erzincan'da yapılan savaşta Türkmenler'i bozguna uğratarak büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi ve bölge sükunete kavuştu.[259]

Hülegü'nün ölümü ve yerine Abaka Han'ın geçmesinden sonra Tuku Noyan onun hem özel bitikçisi[260] hem de önde gelen komutanlarından biri oldu. ve 673 /1274-1275 senesinde Abaka Han tarafından Anadolu'nun idaresinde en etkili kişi ünvanı ile özel bir göreve tayin edildi. Yardımcılığına da Suldus kabilesinden, Emir Çupanoğulları'nın atası kabul edilen Tudaun (Tudun) Noyan verildi[261].

Tuku Noyan'ın Anadolu'ya gönderilmesi şu sebepten kaynaklanıyordu. O sıralarda Anadolu'nun idaresinde bulunan Şehzade Acay (Kehurkay) ile Moğollar'ın Anadolu'daki sadık adamı ve Selçuklu veziri Muineddin Pervane arasında sürekli bir çekişme ve anlaşmazlık mevcuttu. Pervane, Acay'dan baskı görüyordu. O bu baskılardan ve Acay ile Samağar Noyan'ın tahakkümünden kurtulmak için Abaka Han'ın huzuruna giderek " *Padişahlıkta akrabalığa bakılmaz. Gerektiğinde oğul babaya, kardeş kardeşe kıyar. Kardeşin Acay beni öldürüp Anadolu'ya hakim olmak ve Mısır Sultanı ile anlaşmak niyetindedir.*" diyerek Acay ve Samağar'ın Anadolu'dan geri çekilmesini istedi. Abaka Han ise bu durumu başka kimseye anlatmamasını, Acay ve Samağar'ı uygun bir zamanda Anadolu'nun yönetiminden alarak buraya Tuku Bitikçi Noyan'ı göndereceğini söyledi.[262]

Bir süre sonra Abaka Han vaadettiği gibi Şehzade Acay'ı ve Samağar Noyan'ı Anadolu'dan çekerek kendi yanında alıkoydu. Yerine ise kırk özel adamı ile Tuku Noyan'ı tayin ederek ondan Anadolu'daki İlhanlı hakimiyeti altındaki bütün mal varlığını tespit ederek kayda geçirmesini istedi. Ardından bir "*yarlığ*" çıkararak Muineddin Pervane dahil Anadolu'daki bütün Moğol emir ve beylerinin Tuku Bitikçi Noyan'ın izni olmaksızın hiç bir karar almamalarını ve hiçbir harekette bulunmamalarını emretti.

---

[255] Howorth, III/219; Togan, Giriş, s.266

[256] Turgal, Hasan Fehmi, "*Câmi'u'd-Düvel'e Göre İlhanîler*", Konya Mecmuası, 1937/14-15, s. 869; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/38; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.516

[257] İbn-i Şeddâd, II/50

[258] Bak. tablo 10

[259] Şefîl, s. 272-278; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.516

[260] Bitikçi: katip, yazıcı. Bitikçiler hakkında geniş bilgi için bak. s.353

[261] Reşideddin, II/768; Kâşânî, Târîh-i Olcaytu, s.69; el-Eberî, s.134; Howorth, III/219; Van Loon, s.6; Togan, Giriş, s.239; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/38; Beyânî, s.6; Spuler, İran Moğolları, s.565; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144

[262] İbn-i Şeddâd, II/33; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.536; Beyânî, Din u Devlet, III/923

Tuku Biçikçi Noyan bu ferman üzerine 40 kişilik bir yardımcı grupla yola çıkarak aynı yıl içinde Anadolu'ya geldi. Anadolu'daki Moğol emir ve beylerinin tümü değerli hediyelerle (Pişkeş) Tuku Noyan'ın huzuruna gelerek ona itaatlerini bildirdiler. Tuku verilen emir gereği Anadolu'da İlhanlı hakimiyetindeki bütün bölgeleri tek tek dolaşarak bir çok mal ve para topladı. Topladığı malları Abaka Han'ın hazinesine gönderdi. Muineddin Pervane de Tuku Noyan'ın kudreti karşısında çaresiz itaat ederek ona yaranmak için elinden gelen her şeyi yaptı.[263]

Tuku Noyan, Anadolu'da bir müddet kalıp işleri yoluna koydu. Ardından aynı yıl içinde Abaka Han, Tuku Noyanı o sıralar İlhanlı Devleti hakimiyetini kabul etmiş olan Anadolu Selçuklu Devleti padişahı, Sultan III. Gıyaseddin Keyhusrev ve Muineddin Pervane'yi kendi huzuruna çağırdı. Acay'ı da yeniden Anadolu'ya gönderdi. Tuku Noyan ve beraberindekiler Tebriz'e giderken Erzurum'da Anadolu'ya dönen Acay ile karşılaştılar.[264]

Tuku, Keyhusrev ve Pervane'den kısa bir süre önce, Abaka Han tarafından Selçuklu Devleti'nin eski padişahı İzzeddin Keykavus ile İlişkide bulunmak ve ona yardımcı olmakla suçlayarak azlettiği Vezir Fahreddin Ali bağışlanması ve eski haklarının tekrar kendisine verilmesini dilemek için, Abaka Han'ı ziyarete gelmişti. Tuku noyan burada aracılık ederek Fahreddin Ali'nin vezirliğini ve oğulları Taceddin ve Nasireddin'in İktalarının kendilerine iade edillmesini sağladı. Buna karşılık onlar her yıl İlhanlı Devleti'ne 2000 Baliş[265] ayrıca Anadolu'dan gönderilecek malların nakli için 700 at vereceklerdi.[266]

Tuku Noyan ve Pervane Anadolu'ya döndükten kısa bir süre sonra Abaka Han tarafından Bire Kalesi'nin fethi ile görevlendirildiler. Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra 674/1275 yılı cemadielevvel ayının 8'inde Moğol ve Selçuklu askerlerinden oluşan yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu ile Bire Kalesi'ne ulaştılar. mancınıklar kurup kaleyi kuşatmaya aldılarsa da kale halkının güvercin uçurarak Mısır sultanı Baypars'tan yardım istemeleri ve kaleyi son derece iyi savunmaları neticesinde bir sonuç alamadan geri döndüler.[267]

Tuku Noyan, Sultan Gıyaseddin Keyhusrev, Muineddin Pervane ve Vezir Fahreddin Ali, Andolu'ya döndüklerinde Şehzade Acay'ın halka ve yerel idarecilere kötü davranmaya devam ettiğini ve onların mallarına haksız yere el koyduğunu görmüşlerdi. Ayrıca Acay, kendisinin Abaka tarafından Anadolu'dan geri çekilmesine Pervane'nin neden olduğunu anlayarak ona daha kötü davranmaya başlamıştı. Bunun üzerine Tuku Noyan ve Pervane Abaka'ya tekrar bir mektup yazarak durumu ona bildirdiler. Ancak Acay, onların Abaka Han'a mektup yazarak kaendisini şikayet ettiklerini öğrenince, o da Abaka Han'a bir mektup yazarak, Muineddin Pervane ve Tuku Noyan'ın işbirliği yaparak kendisi aleyhinde faaliyette

---

[263] İbn-i Şeddâd, II/50; Benâketî, s.427; Spuler, İran Moğolları, s.386; Temir, "*Samağar Noyan*" s. 497; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/40; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.536-537; Beyânî, Din u Devlet, III/913

[264] İbn-i Şeddâd, II/56; Merçil Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985, s.156

[265] Baliş, daha çok İlhanlıların ilk dönemlerinde kullanılan ve Çin'den alınan bir para birimidir. Altın ve gümüş olarak kullanılıyordu. Ağırlığı 500 miskal idi. Vassaf'ın kaydına (vr.506,666) göre 1 gümüş baliş 6 gümüş dinara denk gelmektedir. Yalıtkaya (Baypars Tarihi, s.57) ise "*baliş* altından olursa 2000 dinar, gümüşten olursa 200 dinardır." demektedir.

[266] İbn-i Şeddâd, II/57; İbn-i Bibi, vr. 657; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/40; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.534

[267] İbn-i Şeddâd, II/58-59; Vassâf, vr. 87; Abu'l-Farac, II/596; İkbâl, s.211-212; Merçil, s.156

bulunduklarını, gerçek amaçlarının Anadolu'yu ve İlhanlı Devleti'ni soymak olduğunu, bundan dolayı Anadolu'da kendilerine engel olacak kimsenin kalmaması için onu şikayet ettiklerini bildirdi. Abaka Han ise kardeşine, Pervane'nin önemsiz bir kimse olduğunu,onun hayatının kendisinin elinde olduğunu ve Pervane'nin sözlerine itibar etmediğini söyleyerek onu teskin etti. Muineddin Pervane, Şehzade Acay'ın bu mukabil şikayetini ve Abaka Han'ın kendisi hakkında söylediği sözleri duyunca değerli hediyeler sunarak ve özür dileyerek Acay'ın gönlünü aldı ise de yine rahat durmadı ve Anadolu'nun önde gelen kadı, fakih ve diğer şahsiyetlerinden yazılar alarak Acay'ın, kendisi ve Tuku Noyan'ı ortadan kaldırarak Anadolu'yu Mısır'daki Memluk Hükümdarı Baypars'a teslim etmek istdiğini Abaka'ya iletti. Bunun üzerine Abaka Han Anadolu'nun idaresindeki bu çekişme ve karışıklığın nedenlerini görüşmek ve ortaya çıkarmak için Şehzade Acay, Tuku Noyan, Muineddin Pervane, ve beylerbeyi Seyfeddin Torumtay'ı huzuruna çağırdı. Ayrıca Kılıçarslan'ın kızı Selçuki Hatun'u oğlu ile evlendirme kararı doğrultusunda gelinin de getirilmesini emretti.

Bu emre binaen Sultan Gıyaseddin Keyhusrev, Pervane, Tuku Noyan ve diğerleri Kayseri'ye gelerek burada çeyiz hazırlıklarını tamamladılar. Pervane, Seyfeddin Toruntay'ı Abaka Han'ın huzuruna götürmekten çekindiği için Erzincan'ı ona ikta` etti ve Gıyaseddin Keyhusrev'i koruyup gözetme görevini de ona vererek gelin Selçuki Hatun'u da alıp Tebriz'e gittiler. Tebriz'de hep birlikte Abaka Han'ın huzuruna çıkarak şikayetlerini dile getirdiler. Tuku Noyan ve Muineddin Pervane kendilerini temize çıkarmak ve kurtulmak için Acay'ın zulmüne uğrayanların hepsini beraberlerinde Tebriz'e getirmişlerdi. Bunlar da Acay'ın davranışları konusundaki şikayetlerini dile getirince Abaka Han, Pervane'ye eski itimadı kalmamakla beraber Acay'ı tekrar kendi yanında alıkoydu ve onun 17 adamını da öldürttü. Pervane ve Tuku Noyan'ı ise yeniden Anadolu'nun yönetiminde görevlendirdi. Abaka Han Ayrıca Tuku Bitikçi Noyan'dan bütün vergileri yazarak Tebriz'e göndermesini istedi.[268]

Tuku Noyan ve Pervane Tebriz'den dönüşte Erzincan'da Marhasya olayını hallettiler. O dönemde Erzincan'da ikamet eden Ermeni Metropoliti Marhasya, Abaka Han'dan yarlık alarak Moğollar'ın gözünde itibar kazanmıştı. Marhasya, Tuku Noyan'a Muineddin Pervane'yi şikayet ederek onun Erzincan'ı Seyfeddin Toruntay'a ikta` ettiğini, burasının kendisine verildiği takdirde İlhanlık ordusu için her yıl 500 atlı besleyerek hizmette bulunacağını söyledi. Tuku Noyan ise askeri iktaların "*Burnus*"[269] giyenlere, yani din adamlarına değil "*Serakuç*" takanlara, yani askeri şahsiyetlere verilebileceğini, eğer ikta sahibi olmak istiyorsa burnusunu çıkarması gerektiğini söyleyerek Marhasya'nın bu talebini geri çevirdi. Pervane ise bu papazın bir çok Ermeni çiftçiye burnus giydirerek onları din adamı olarak gösterdiğini, bu şekilde memleketin cizye ve haraç vergilerinden kesinti yapmak suretiyle vergi kaçırdığını belirtti. Bunun üzerine Tuku Noyan, Abaka Han'ın bu konuda çıkarmış olduğu yarlığa rağmen din adamlarının vergiden muaf olmaları sebebiyle başvurulan bu bileyi ortadan kaldırdı.[270]

---

[268] İbn-i Şeddâd, II/57-58; Aksarâyî, s.100; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/40-41; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.536-538

[269] Burnus, Günümüzde bornoz olarak kullanılan bu terim, o dönemde Hristiyan din adamlarının giydiği, uzun ve ayak bileklerine kadar uzanan cübbe benzeri bir kıyafet idi.

[270] İbn-i Şeddâd, II/56, 58-59; Vassâf, vr. 87; İkbâl, s.211-212; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.538

Muineddin Pervane, Tuku Noyan ve diğer Moğol beyleri Abaka Han'ın yanındayken Anadolu'da Hatiroğlu isyanı baş göstermişti. Moğol beylerinin yokluğunu fırsat bilen Hatiroğlu Ziyaeddin 675/1276-1277 yılı başlarında Moğollar'a karşı isyan etti ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in de muvafakatı ile Memluk sultanı Baybars'a mektup yazarak onu Anadolu'ya çağırdı. Ardından o sıralar Kayseri'de bulunan Sultan Giyaseddin Keyhüsrev, Seyfeddin Torumtay, Atabeg Necmeddin ve diğer bir grup Selçuklu beyini de yanına alarak kalabalık bir kuvvet oluşturdu. Hatiroğlu ayrıca giriştiği bu isyan hareketinin başarıya ulaştığı yönünde bir etki uyandırmak için de bütün vilayetlere birer fetihname gönderdi.

Tuku Noyan, Tudaun Noyan , Muineddin Pervane ve diğer Moğol beyleri aynı yılı sonbahar mevsiminde gelerek 30.000 kişilik bir Moğol askeri ile Niğde'de bulunan Hatiroğlu'nun üzerine yürüdüler. Hatiroğlu emrinde bulunan yaklaşık 4000 kişilik kuvvetle karşı koymak istedi ise de daha sonra bu fikrinden vazgeçerek Ulukışla (Laluve) Kalesi'ne sığınmak isterken yakalanarak Tuku Bitikçi Noyan'ın huzuruna getirildi ve Tuku Noyan'ın da bizzat hazır bulunduğu mahkemede Moğol beyleri tarafından yandaşları ile birlikte yargılandı. Bu mahkekede Giyaseddin Keyhüsrev ve diğer Selçuklu Beyleri, Hatiroğlu'ndan korktukları için onunla birlikte hareket ettiklerini söyleyerek öldürülmekten kurtuldular. Hatiroğlu ise yapılan sorgusunda Pervane'yi Memluk sultanı Baybars ile mektuplaşarak gizli işler çevirmekle suçladı. Pervane ise bu ithamları reddetti. Ancak bu ifadeler bir tutanakla Tebriz'e, Abaka Han'a gönderildi. Hatiroğlu ise Abaka Han'dan gelen emirle öldürüldü.[271]

Mısır Memlukiu Devleti sultanı Baybars (Bendakdar) Anadolu'dan sık sık gelen davetler üzerine sonunda harekete geçerek 675/1276-1277 yılı ramazan ayında[272] büyük ve tam teçhizatlı bir orduyla Anadolu'ya doğru yola çıktı. O, Suriye'ye ulaştığında Anadolu üzerine yürüyeceği söylentileri duyulunca Abaka Han ona karşı koymaları için Tuku Noyan, Tudaun Noyan ve Muineddin Pervane'yi Sis (Çukurova) bölgesine görevlendirdi. Savaş için gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra Tuku Noyan, Tudaun Noyan, Uruktu Noyan ve Muineddin Pervane emrindeki Moğol ve Selçuklu askerlerinden oluşan yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu ile bu bölgeye hareket ettiler. Niğde civarında bulunan Napşi Noyan (Tayci) komutasındaki diğer Moğol kuvvetleri de oradan hareketle Çukurova bölgesine yürüdüler. Bu orduyu teşkil eden Moğol askerlerine Tuku Noyan, Tudaun Noyan, Uruktu Noyan ve Napşi Noyan, Anadolu Selçuklu askerlerine ise Muineddin Pervane komuta ediyorlardı.[273]

Baybars aynı yılın zilkade ayında Elbistan Ovası'na ulaştı. O sırada Moğol ordusundan Tuku, Tudaun ve Uruktu Noyanlar'ın her biri kendi emrindeki birer tümen Moğol askeri ile bu bölgeye gelerek karargah kurmuşlardı. Ancak Moğol Beylerinin tamamı henüz ulaşamamışlardı. Her iki taraf hazırlıklarını tamamladıktan sonra zilkade ayının 10'u Cuma günü taraflar arasında oldukça şiddetli bir savaş başladı. Moğol ordusu sayı bakımından Memluk ordusuna oranla oldukça az idi. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti askerleri de bu savaşa iştirak etmeyerek geri durmayı yeğledi. Moğol askerleri bütün gayretlerine rağmen Memluk ordusuna karşı

---

[271] Aksarâyî, s.100-110; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 539-542; Merçil, s.157

[272] Aksarâyî (s.113) bu tarihi 676 h. yılı bahar mevsimi olarak kaydetmiştir.

[273] İbn-i Şeddâd, II/84; İbn-i Bîbî, vr. 670; Aksarâyî, s. 113; Reşideddin, II/768; İbn-i Haldûn, IV/783; Fasîh- Havâfî, II/345; İkbâl, s.213; Beyânî, s.7; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.545

çok ağır bir yenilgiye uğradılar. Moğol ordusunun çok az bir kısmı ancak dağlara kaçarak kurtulabildi.[274]

Bu savaştan kurtulanlar arasında Muineddin Pervane de bulunuyordu. Pervane savaş meydanından Kayseri'ye gelerek Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Vezir Fahreddin Ali ve diğer Selçuklu devlet erkanını da alarak Tokat'a çekildi.

Tuku Bitikçi Noyan, Tudaun Noyan ve Uruktu Noyan ise savaş meydanında ölenler arasında bulunuyorlardı. Bu mağlubiyetin haberini alan Abaka Han ise intikam duygusu ile derhal bir ordu ile Elbistan bölgesine geldi. Savaş meydanında gördüğü manzara , özellikle de Tuku, Tudaun ve Uruktu gibi değerli komutanlarının ölümü karşısında üzüntüsünden ağladı. Ancak savaş meydanı Moğol askerlerinin cesetleri ile dolu iken tek bir Anadolu Selçuklu askerinin cesedi bulunmuyordu. Bunu gören Abaka Han, Muineddin Pervane'nin ihanet ettiği kanaatine vardı. Pervane her ne kadar bunu kabul etmedi ise de idam ile cezalandırılmaktan kurtulamadı.[275]

Tuku Noyan, Celayir kabilesinden yetişen ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlı hakimiyetinde olduğu dönemde Anadolu'da askeri ve mali sahalarda oldukça önemli faaliyetlere sahip olan üst düzey bir İlhanlı devlet adamıdır.Gerek Anadolu'daki askeri ve mali faaliyetleri, gerekse Anadolu'ya gönderiliş nedenlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, iyi bir komutan olduğu kadar iyi bir maliyeci olarak da İlhanlı Devleti'nde önemli görevler üstlenmiştir.

İki oğlu, Hasan ve Hüseyin ile Geyhatu Han ile evlenen kızı Aişe Hatun'un isimlerinden de anlaşılacağı üzere müslümanlığı seçmişti[276].

1.2.3.7. Sertak Noyan: (سرتاق):

Saba Noyan

▼

Sertak Noyan

▼

Kacar Noyan

Tablo: 11

Monolon Hatun'u öldürerek Cengiz Han'ın mensubu olduğu Kıyat Börcigin kabilesine *"Unagan-bogol"* olan Celayir taifesindendir. Ungkut oymağındandır. Cengiz Han' ın ordusunda binbaşı olan Okay ve Karacu kardeşlerin neslinden olan Saba Noyan'ın oğludur. Saba Noyan Cengiz Han'ın hizmetinde bulunmuş, Cengiz Han tarafından Kirayit hükümdarı Ong-Han'a elçi olarak gönderilmiş ve Merkit kabilesi tarafından kaçırılarak onun yanına götürülmüş olan Cengiz Han'ın en büyük hatunu Börte Kuçin'i istemiş ve onu Ong-Han'dan alarak Cengiz Han'a getirmiştir.[277]

---

[274] İbn-i Şeddâd, II/35-36; İbn-i Bîbî, vr. 670-672; Aksarâyî, s.114; Reşideddin, II/768; Benâketî, s. 434; Vassâf, vr. 89; el-Eberî, s.136; İbn-i Haldûn, IV/783; Fasih-i Havâfî, II7345; İkbâl, s.213; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.545

[275] İbn-i Şeddâd, II/85-86; İbn-i Bîbî, vr. 681; Aksarâyî, s.113-114; Reşideddin, II/768; Benâketî, s.434; Mustevfî, Târih-i Guzide, vr. 583; el-Eberî, s.136; İbn-i Haldûn, IV/282-283; İkbâl, s.213; Grousset, s.352-352; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/41-42; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.550-552

[276] Howorth, III/377; Togan, Giriş, s.266

[277] Moğolların Gizli Tarihi, s.39; Reşideddin, *I*/ 53, 223, 505

Saba Noyan'ın oğlu olan Sertak Noyan ise Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelen Celayir kabilelerinden birinin reisi idi. Hülegü Han zamanında Hülegü Han ile birlikte Bağdad'ın fethinde bulunmuştur. Bağdad'ın fethinden sonra Hülegü Han'ın emri ile Loristan Atabeyi Tekele'yi (تکلہ) yakalamak için Kitu Buka Noyan ile birlikte Loristan'a gönderildi. Tekele bunu haber alınca Mancest Kalesi'ne sığındı. Ancak Kitu Buka ve Sertak Noyan onu ikna ederek kaleden çıkmasını sağladılar. kaleden çıkınca onu bağlayarak Hülegü Han'ın huzuruna götürdüler. Burada Hülegü'nün emriyle yargılandı ve suçlu bulunarak öldürüldü. Abaka Han'ın İlhanlı Devleti'nin başına geçmesinden sonra onun tarafından Şehzade Ergun'un atabeyi olarak Horasan'a gönderildi. Ergun'un çocukluğundan itibaren Horasan ve Mazenderan'da ordu emirliğinde bulundu. O ve beraberindeki uruğu bu dönemden itibaren bu bölgede yerleştiler. Burada verdiği önemli hizmetlerden dolayı Abaka Han yarlığ çıkararak Muğan'ın Kızılağaç bölgesinden Nişabur'a kadar olan bölgeyi Sertak Noyan'a iktâ etti. Horasan eyaletinde Ergun Han'ın atabeyi ve daha sonraları beylerbeyi (emiru'l-umera) ünvanı ile Ceyhun Nehri kıyılarından Rey sınırına kadar olan bölge onun hakimiyeti altında bulunuyordu.[278]

Abaka Han'ın ölümünden sonra Ergun Han ile Ahmed Tekudar arasında baş gösteren saltanat mücadelelerinde Sertak Noyan, Ergun Han'ın tarafında yer aldı.[279] Onun bu olaydan sonraki faaliyetleri, konumu ve ölüm tarihi konusunda elde mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Sertak Noyan'ın Kacar adındaki oğlu Gazan Han tarafından Horasan'a tümen komutanı olarak tayin edildi ve babası Sertak Noyan'a iktâ edilen topraklar da miras yolu ile onun mülkiyetine geçti. Gazan Han'ın, isyan ederek Kaydu Han tarafına geçen Emir Nevruz ile olan mücadelelerinde Gazan Han ile birlikte hareket etti. Kacar Noyan'ın idaresi altında bulunan Celayirli oymakları ve Celayirli askerlerden oluşan tümeni uzunca süreler bu topraklarda yaşadılar ve çoğalarak önemli bir unsur haline geldiler ve "*Kacar İli*" olarak anılmaya başlandılar. İlhanlılar zamanında Anadolu ve Şam'da yerleşen Celayirlilerin bu kolundan yaklaşık 50.000 hane Timur tarafından zorla göç ettirilerek Erivan, Gence ve Karabağ bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Bu bölgelerde de zaman içinde oldukça güçlendikleri için Safevî Devleti kurulduğunda Şah Abbâs Safevî bu kabilenin etkinliği ve kalabalıklığını kendi devleti için bir tehlike olarak gördüğünden dolayı onları zorunlu tenkile tabi tutarak küçük gruplar halinde İran'ın muhtelif bölgelerine dağıttı. Buna rağmen etkinliklerini devam ettirdiler. Nitekim daha önce de bahsedildiği üzere İran'da 1193–1344/1779- 1925 yılları arasında hakimiyet süren Kacarlılar Devleti'ni oluşturan uluslardan en önemlilerinin başında bu Celayir kabilesi geliyordu.[280]

1.2.3.8. Buka Çingsang: Buka, Celayir kabilesinin "Uyat" oymağındandır. Babası Hukulay Kurçi, Hülegü Han ile birlikte Batı Asya'ya gelmiş olan Uyat oymağının reisidir. Bu bölgeye geldikten sonra kendi oymağı ile birlikte Hülegü Han'ın "*Karavul*"u[281] (قراول) olmuştur.

---

[278] Reşideddîn, I/53.505; Benâketî, s.444; Mustevfî, Târîh-iGozide, vr. 541-542; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.82; Muhammed Hasan Han, I/63

[279] Vassâf, vr. 128

[280] Gulistân-i İrem, s.82; Muhammed Hasan Han, I/63

[281] Karavul=karaul: Moğolca bir kelimedir. Bugünkü karakol kelimesinin karşılığıdır. Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, s.78; Emin, Ferheng-i İstilâhât, s.184

Buka, babası öldüğünde henüz çocuk yaşta idi. Abaka Han onu kendi hizmetine alarak eğitti ve kendisine mülazım yaptı. Abaka Han'ın hizmetinde oldukça yükselen Buka onun "*İnak*"larının[282] en büyüğü oldu. Abaka kendi özel hazinesinde bulunan en değerli hazineleri ve mücevherlerinin sorumluluğuna Buka'yı getirdi. Ayrıca Uyat oymağının reisliğini de Buka'ya verdi. Bu şekilde Buka, Abaka Han'ın büyük emirleri arasına girdi.[283]

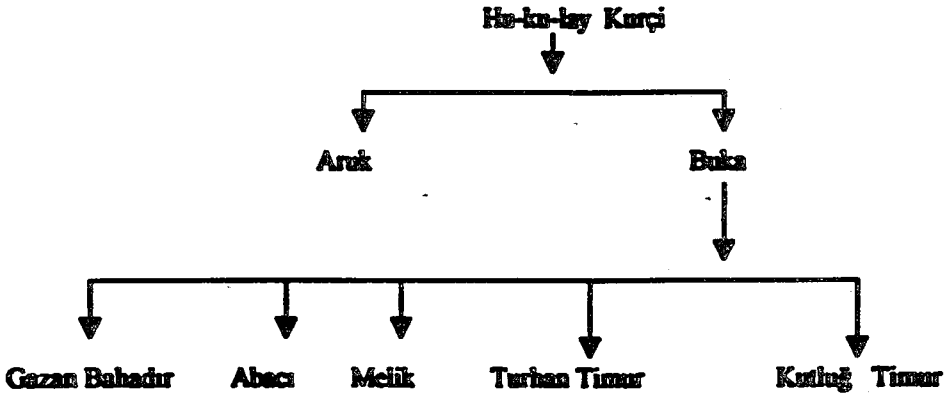

Tablo 12

1269/667-668 yılında Çağatay hükümdarı Barak Han'ın Horasan'a saldırması sonucunda Abaka Han, Barak Han üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Kendisi ordu hazırlanıp yola çıkıncaya dek öncü kuvvet olarak Şiramun Noyan ve Abatay Noyan emrindeki öncü kuvvetleri bu bölgeye gönderdi. Abaka Han'ın gönderdiği bu öncü kuvvete komuta edenlerden biri de Buka idi.[284]

681/1282-1283 yılı zilhicce ayının 20'sinde Abaka Han öldüğünde Buka, Şehzade Ahmed Tekudar'ın mülazımı ve büyük emirlerinden biri olarak onun yanında, Kürdistan'da bulunuyordu.[285] Abaka Han'ın ölümü üzerine Şehzade Ahmed Kürdistan'dan, Ergun ise Horasan'dan Merağa'ya geldiler. Yapılan kurultayda Abaka'nın yerine kimin ilhan olacağı tartışmalarında Buka, kardeşi Aruk ve yine Celayir kabilesi'nden İlkan Noyan'ın oğlu Emir Ak Buka aslında Şehzade Ergun'un ilhan olmasını istiyorlardı. Ancak diğer şehzade ve emirlerin çoğunluğu Ahmed'den yana tavır alınca o sırada yanında ordusu bulunmayan Ergun ister istemez çekildi. Böylece önünde başka bir engel kalmayan Şehzade Ahmed 681/1282 yılı rebiulevvel ayının 13'ünde gerçekleştirilen törenle ilhanlık tahtına oturtuldu.[286]

Buka, Şehzade Ahmed'in ilhan ilan edilmesinden sonra kardeşi Aruk ile birlikte Şehzade Ergun'a katıldı ve onunla birlikte Horasan'a gitti. Ancak Sultan Ahmed Tekudar, Buka'nın devlet işlerindeki bilgi ve deneyiminden haberdar olduğu için onu kendi hizmetine almak istiyordu. Bu nedenle bir kaç kez Ergun'a haber

---

[282] İnak= Moğolca bir kelime olan "inak" müşavir, hazinedar, yakın, nedim anlamlarına gelmektedir. Ayrıca emirlerin çocuklarına da "inak" denirdi. (Abu'l-Farac, II/621; Reşideddin, II/774; Uzunçarşılı, Medhal, s.187; Hâmbâbâ Beyânî, Zeyl-i Târîh-i Reşîdî, s.308; Âyetî, s.376; Emin, Ferheng-i İstilâhât, s.50)
[283] Reşideddin, I/52, II/773-774; Muhammed Hasan Han, IV/63; Howorth, III/289; Beyânî, s.4
[284] Howorth, III/238-239
[285] Reşideddin, II/784
[286] Reşideddin, II/785; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr.5 84; el-Eberî, s.137; İbn-i Haldûn, IV/784; Fasih-i Havâfî, II/350; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/118; Howorth, III/285; Âzzâvî, I/304; İkbâl, s.221; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/366; Langrûdî, Rezazâde, "*Ergun Han*", DMBİ, VII/647

orduyla Horasan'a yöneldi. Horasan'a ulaşmadan Ergun'a bağlı bir grup emiri yakalayarak öldürttü. Böylece iki aralarındaki ilk savaş başlamış oldu.[293]

Öte yandan Şehzade Ergun'un yanına elçi olarak gitmiş olan Buka, Şehzade Geyhatu'yu da yanına alarak dönerken Sultan Ahmed'in sözünde durmadığını görünce bu duruma sessiz kalmadı. Sultanla aralarında geçen tartışmada Buka, Sultan Ahmed'i tehdit etti. Bunun üzerine Sultan Ahmed, Buka'yı görevinden azlederek yerine İlkan Noyan'ın oğlu Emir Akbuka'yı getirdi.[294]

Bu olay Buka'nın Sultan Ahmed Tekûdar'dan tamamen yüz çevirmesi ve Ergun'un ilhanlığı için çaba sarfetmesi yönünde bir zemin hazırlamış oldu. Sultan Ahmed ise 683/1284 yılı içinde Ergun'un üzerine yürüyerek onu hezimete uğrattı. Ergun yakalanarak Sultan Ahmed Tekudar'ın huzuruna getirildi. Ahmed görünüşte Ergun'u bağışladı ise de kendisi Tudun Hatun ile evlenmek üzere Irak-ı Acem'e hareketinden önce Almak Noyan'a geceleyin onu öldürmesi emrini verdi. Buka ve kardeşi Arık'a ise 4000 süvari ile dışarıdan Ergun Han taraftarlarından gelebilecek herhangi bir saldırı ihtimaline karşı Ergun'un çadırını kuşatma görevini verdi.

Ertesi gün Sultan Ahmed'in karargahtan ayrılmasından sonra Buka planını gerçekleştirmek için harekete geçti. Ergun yanlısı diğer emirlerle de görüşerek onları kendi etrafında topladı. Şehzade Cuşkeb ve Hülecü'yü de kendi yanlarına çektiler. Aldıkları karara göre bu planın gerçekleştirilmesinde Şehzade Hülecü ve emirlerin en muteberi durumunda olan Buka öncülük edeceklerdi ve hiç kimse Buka'nın emirlerinin dışına çıkmayacaktı. Ayrıca Ergun'u ortadan kaldırma görevi kendisine verilmiş olan Almak Noyan zafer sarhoşluğu içinde zevk ve eğlence ile meşguldü. Yapılan plan gereğince Almak Noyan içki sofrasında iyice sarhoş edilecek ve etkisiz hale getirilecekti.

Aynı gece plan uygulamaya konuldu. Buka yanında üç süvari olduğu halde Ergun'un çadırına girdi. Ergun ilk önce Buka'nın kendisini öldürmeye geldiğini sandı. Ancak Buka onun elini tutarak her şeyi anlattı ve kendi çadırına götürdü. Ardından da sarhoş edilmiş olan Almak Noyan'ın çadırına baskın düzenlenerek öldürüldü. Sultan Ahmed'in tarafında olanlar da etkisiz hale getirildi. Bu haber Tudun Hatun ile evlenmek üzere yola çıkmış olan Sultan Ahmed'e ulaşına üzüldü ve telaşla annesinin ordugahının (ordu) bulunduğu Serab'a gitti. Buka ise her ihtimale karşı gelebilecek bir saldırının önüne geçmek için Sultan Ahmed'in gelmesi muhtemel yollar üzerine birlikler gönderdi.[295]

Ergun ve Buka taraftarları duruma hakim olduktan sonra bu kez kimin ilhan ilan edileceği konusunda emir ve şehzadeler arasında ihtilaf çıktı. Zira bir grup emir Şehzade Cuşkeb'in, Bir başka grup emir ise Şehzade Hülecü'nün ilhan olasını istiyordu. Ancak başlangıçtan itibaren Ergun'un ilhan olmasını isteyen Buka kılıcını çekerek " *Bu kılıç benim elimde olduğu sürece Ergun'dan başkası ilhan olamaz* " diyerek ağırlığını koydu. Uzun tartışmalarda sonra nihayet diğer emir, şehzade ve hatunlar da Ergun'un ilhan olması konusunda birleştiler ve Ergun'u ilhan ilan ettiler.

---

[293] Reşideddin, II/794-795; Vassâf, vr. 127; Mirḫând, V/336; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/122; Howorth, III/302-303

[294] Reşideddin, II/795; Howorth, III/303; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/366

[295] Abu'l-Farac, II/614-615; Reşideddin, II/796-798; Benâketî, s. 440; Vassâf, vr. 128-133; Mustevfî, Târîḫ-i Guzide, vr. 585; el-Eberî, s.138; İbn-i Ḫaldûn, IV/785; Fasîh-i Ḫavâfî, II/353-354; Mirḫând, V/336-340; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/122-123; Howorth, III/303-305; Azzâvî, I/320; İkbâl, s.230; Meşkûr, s.229

(cemadielevvel 683 /eylül 1283) Ancak henüz Sultan Ahmed ortadan kaldırılmadığı için resmi cülus töreni yapmadılar.[296]

Bu ittifakın ardından Ergun ve Buka bir ordu oluşturarak aynı yılın cemadielevvel ayının 25'inde Sultan Ahmed üzerine sefere çıktılar. Ancak savaşa gerek kalmaksızın Sultan Ahmed kendi yandaşı olan bazı emirler tarafından yakalanarak Ergun Han'ın huzuruna getirildi. Yapılan yargılama sonucunda suçlu bulunarak 683 /1284 yılı cemadielevvel ayının 26'sında katledildi.[297]

Ergun Han ilhanlığı henüz Karakuram tarafından tanınmadığı için resmen ilhanlık makamına oturmuş olmasa da ilhan ilan edildikten sonra ülke işlerini düzene sokmak maksadı ile bir kurultay yaptı. Ülkenin yönetimini emir ve şehzadeler arasında bölüştürdü. Her bir emire bir görev verdi. Bu taksimata göre, şehzadelerden Cuşkeb ve Baydu'yu, emirlerden Buka'nın kardeşi Arak ile birlikte Bağdad ve Diyarbekir'in hakim ve emirliğine, Şehzade Hülegü ve Geyhatu'yu ise Anadolu eyaletinin yönetimine tayin etti. Gürcistan'ı kendi adına yönetmek üzere Acay'a, Horasan, Mazenderan, Hamus ve Rey'i de kendi oğlu Gazan'a verdi. Buka'yı ise diğer bütün emirlerin üzerinde bir makama çıkararak bütün ülkenin yönetiminden sorumlu baş vezirliğe getirdi ve "*Naib-i Kull*" [298] ilan etti. Bu ünvan ile Buka İlhanlı Devleti'nin yönetiminde İlhan Ergun Han'dan sonra ikinci kişi konumuna yükseldi. Bu kurultay merasiminde Ergun Han, Buka'nın başından o kadar altın ve mücevher serpmişti ki Buka altınlar arasında görünmez olmuştu.[299]

Bütün bu olaylar olurken Sultan Ahmed Tekûdar'ın devlet mekanizmasında önemli rol oynayan vezir Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cuveynî, Isfahan'da bulunuyordu. Ahmed'in katledilmesi ve ülke yönetiminin Ergun Han'a geçmesinin ardından ilk önce kaçarak Hindistan'a gitmek istedi. Ancak daha sonra bu kararından vazgeçerek beklemeye başladı. Bir süre sonra da Ergun Han'dan gelen davet üzerine Sultan Ahmed Tekûdar döneminden de dostu olduğu Buka'nın aracılığı ve yardımı ile Ergun Han'ın huzuruna kabul edildi. Ergun Han, Şemseddin Cuveynî'yi ülke yönetiminde görevlendirerek onu Buka'nın yardımcılığına getirdi. Ancak onun çok kısa bir süre içinde kendisini Ergun Han'a kabul ettirmesi ve ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başlaması üzerine, emri altında çalışan Fahreddin Mustevfî ve Hacı Hüsameddin Kazvînî kıskanarak onun aleyhinde çalışmaya başladılar. Buka'nın yanına giderek "*Sahib-i Divan Cuveynî var oldukça senin İkbâl yıldızın parlamayacaktır. O yerini iyice sağlamlaştırdıktan sonra seni de diğer emirler gibi etkisiz hale getirecektir. Sakın ipin ucunu elinden kaçırma. Aksi takdirde sonradan pişmanlık fayda etmez*" diyerek onu Cuveynî aleyhine tahrik ettiler. Bu sözlerden etkilenerek makamını yitireceğinden korkmaya başlayan Buka, onu Ergun Han nezdinde kötülemek suretiyle gözden düşürdü ve nihayet 683/1284 yılı şaban

---

[296] Abu'l-Farac, II/615; Reşideddin, II/799; Beniketî, s.440; Fasih-i Hâvâfî.II/354; Mirhând, V/341; Howorth, III/306; Huart, s.6; Âzzâvî, I/320; İkbâl, s.230; Sümer, Faruk, "*İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir*", BELLETEN, LIII/206, Ankara, 1989, s.185

[297] Abu'l-Farac, II/615; Reşideddin, II/799-800; Vassâf, vr. 136; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 585-586; İbn-i Haldûn, IV/785; Fasih-i Hâvâfî, II/353-354; Mirhând, V/342-343; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/124; Kaşânî, Târîh-i Cihân-ârâ, s.213; Âzzâvî, I/321-322; İkbâl, s.230

[298] Naib-i Kull: Bütün işlere vekalet etme hakkı olan naib, genel naib.

[299] Reşideddin, II/808; Kirmânî, Nasireddin Munşî, Nesâimu'l-esâhâr, neşr. Celaleddin Ormevî, Tahran 1338 hş., s.105-106; Beniketî, s.442; Vassâf, vr. 229; Mustevfî, Târîh-i Guzide.vr. 586; Şabânkârei, s.265-266; Mirhând, V/344-345; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/125; Muhammed Hasan Han, IV/625; Howorth, III/312-313; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/368; İkbâl, s.230; Afşâr, Yâddâşthâ-yi Kazvînî, III-IV/61; Langrûdî, "*Erğun Han*", DMBİ, VII/647

ayının dördünde Ergun Han'ın emri ile öldürttü. Emir Ali Tamğaçi'yi Tebriz'e göndererek onun bütün mallarına el koydurttu.[300]

684 yılı zilhicce ayının 27'sinde (27 ocak 1286) Karakurum'dan Kubilay Kağan'ın elçileri geldi. Getirdikleri yarlığda Ergun'un ilhanlığı resmen onaylanırken Buka'ya da yaptığı hizmetlerden dolayı kağan tarafından "*Çink-sang*"[301] ünvanı veriliyordu.[302]

Bu yarlığın gelmesinin ardından Ergun Han bu kez resmi bir törenle ilhanlık makamına oturtuldu.Yapılan törende Ergun Han, Sahib-i Divan Şemseddin Carveyni'nin öldürülmesinden sonra zaten fiili olarak ülkeyi tek başına yönetmekte olan Buka'ya, kendisinin ilhan olmasının Buka'nın üstün gayret ve çabaları sonucunda gerçekleştiğini bildiği için ilhanlık ünvanı dışındaki bütün ünvanları verdi. Onun adına yarlık çıkardı. Bu yarlıkta Amuye Nehri'nden Mısır sınırına kadar olan geniş İlhanlı Devleti'nde ordugahın *(ordu)* ve haremin idaresi, idari ve askeri tayinler ile askeri işler dahil bütün kararlar Buka'ya bırakılıyordu. Yine bu yarlığın hükmüne göre Buka büyük suç işlemediği sürece yargılanamayacak, padişahın dışında hiç kimse ondan hesap soramayacak, onun "*Altamğa*"sı[303] olmaksızın hiç bir ferman geçerli sayılmayacak, ancak Ergun Han'ın mührü olmasa da Buka'nın çıkardığı fermanlara itaat edilecekti.Ülkenin idaresinde Buka'ya Celaleddin Simnani, Hüsameddin Kazvini, ve Fahreddin Mustevfi naib ve katip olarak yardım edeceklerdi.Buka dokuz büyük günahtan birini işlemedikçe hiç kimse ona hesap soramayacaktı.[304]

Buka Çink-sang bu şekilde İlhanlı ülkesini beş yıl boyunca yönetti. Öyle ki devlet yönetiminde Ergun Han'ın adı dışında hiç bir varlığı yoktu. Buka, Karamaşı Noyan, Emir Zengi, Binbaşı Taycu, Gazan Bahadır, Eşek Tağlu, Tuğluk Noyan (توغلوق) ve diğerleri gibi Celayir kabilesine mensup emirleri etrafına toplayarak adeta bir hükümdar gibi hüküm sürdü. Ancak yine Celayir kabilesinden olmalarına rağmen İlkan Noyan'ın çocuklarına devlet yönetiminde yer vermedi.[305]

Beş yıl bu şekilde geçtikten sonra Buka Çink-sang'ın oldukça yüksek bir makama çıkması ve devlet yönetiminde tek başına söz sahibi olması diğer devlet erkanı ve emirler arasında kıskançlığın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu emirler fitne ve fesat çıkarmaya ve Buka aleyhinde faaliyet göstermeye başladılar. Öte

---

[300] Abu'l-Farac, II/616-617; Reşideddin, II/809-811; Kirmani, Nesaimu'l-eshar, s.105-106; Beniketi, s.442-443; Vassaf, vr. 140-141; el-Eheri, s.138-139; Fasih-i Havafi,II/357; Mirhand, V/345-348; Handmir, Habibu's-siyer, III/135-137; Howorth, III/316-317; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/368; İkbal, s.232-233; Azzavi, I/325; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/185-186; Meşkur, s.229-230; Langrudi, "*Erğun Han*", DMBİ, VII/647

[301] Çingsang: "... vezirlik ve naiblik makamına yükselenlere çingsang derler. Adet şöyledir ki büyük divanda dört tane çingsang bulunur. (Reşideddin, II/642; Vassaf, vr.229)

[302] Reşideddin, II/812; Beniketi, s.443; Vassaf, vr. 129; el-Eheri, s.139; Fasih-i Havafi, II/358; Mirhand, V/353-354; Handmir, Habibu's-siyer, III/127; Howorth, III/320; İkbal, s.233; Azzavi, I/323; Sümer,"*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/186; Meşkur, s.229-230; Langrudi, "*Erğun Han*", DMBİ, VII/647

[303] Altamğa, bak s.277

[304] Abu'l-Farac, II/622; Reşideddin, II/812; Munşi-yi Kirmani, Simtu'l-U'la, s.56; Vassaf, vr. 229-230; Mustevfi, vr. 586; el-Eheri, s.139; Mirhand, V/353-354; Handmir, Habibu's-siyer, III/127; Gaffari, Tarih-i Cihan-ara, s.213; Howorth, III/322-323; Spuler, İran Moğolları, s.311; İkbal, s.232; Langrudi, "*Erğun Han*", DMBİ, VII/647

[305] Abu'l-Farac, II7622; Reşideddin, II/816; Vassaf, vr. 233-234; Muhammed Hasan Han, IV/625; İkbal, s.237; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/59

yandan Buka da bazı olumsuz davranışları ile onların bu hareketlerine adeta çanak tutuyordu. Zira ülke yönetimine geldikten sonra yönetimde baskıya başlamıştı. Diğer devlet erkanını hakir görüyordu. Ayrıca Ergun Han'ın ilhan olduktan sonra Bağdad emirliğine atamış olduğu Buka'nın kardeşi Arnak'ın da orada padişah gibi hükûm sürmesi, keyfi idaresi ve toplanan vergileri merkeze göndermeyerek kendi hazinesine geçirmesi, Buka'nın da buna göz yumması onun aleyhine yürütülen faaliyetlerde etkili oluyordu. Ancak bütün bunlara rağmen Ergun Han'ın Buka'ya vermiş olduğu geniş yetkiler ve ona duyduğu güven nedeni ile muhalif emirler seslerini fazlaca yükseltemiyorlardı.[306]

Buka Çink-sang ile Ergun Han arasındaki ilk ihtilaf Fars İncusu'nun[307] yönetimi konusunda ortaya çıktı. Ergun Han daha önceleri Abaka Han döneminde Şîrâz'ın ileri gelenlerinden Atabek Ebubekir'in çocukları tarafından idare edilen bu incu'ya kendi mülazımı Seyyid Fahreddin Hasan'ın tahrikleri sonucunda el koymak istedi. Bu durum Şîrâz'ın ileri gelenleri arasında bir hoşnutsuzluk ve kargaşaya neden oldu. Buka, Ergun Han'a karşı çıkarak " *Şîrâz zaten bütün tâbi bölgeleri ile birlikte Padişahın mülkiyeti altındadır. Böyle küçük bir toprak parçasını birinden alıp ötekine vererek huzursuzluk ve kargaşa çıkarmanın gereği yoktur.*" dedi. Acak Ergun Han bu incuya el koymayı tam olarak kafasına koyduğundan dolayı Buka'nın sözlerine itibar etmedi ve ondan bu işe karışmamasını istedi. Ardından da bu incuya el koyarak ülkedeki diğer büten incularla birlikte Emir Toğaçar'ın yönetimine verdi. Bu olay Buka'nın Ergun Han'dan incinmesine ve aralarında bir soğukluğun oluşmasına sebebiyet verdi.[308]

Buka bu olayın ardından Ergun Han'ın ordugahına(*ordu*) ve meclislerine daha az gelmeye başladı. Bu ise Buka'nın fırsat bekleyen düşmanlarının hemen onun aleyhinde harekete geçmelerine neden oldu. Buka'nın düşmanlarının başında Kuhistan Şahnesi Tuğan geliyordu. Tuğan oldukça zeki, kurnaz ve konuşmasını bilen bir emir idi. Ergun Han'ın huzuruna her gelişinde Buka'nın kusurlarından birini anlatıyor ve "*Buka, İlhan'ın fermanlarını hiçe sayıyor. Diğer emir ve hatunlarla işbirliği yapıyor. Bu nedenle ondan sakınmak gerekir. Zira Ahmed ona devletinde yer vererek saltanat sırlarını onunla paylaştı. Ama o nihayetinde ona ihanet etti. Oysa o zaman fazla gücü ve kudreti yoktu. Şimdi ise malı hazineleri ve ordusu vardır. Onun ordugaha her gelişi ve gidişi sırasında asker ve mülazımların onun etrafında nasıl pervane oldukları ve o tarafa bu tarafa nasıl koşuştuklarından anlaşılabilir.*" diye Ergun Han'ı Buka'ya karşı tahrik ediyordu. Ergun Han bütün bu sözlerden etkilenmiyor ve bunların çekemezlikten dolayı söylendiğini düşünerek Buka'ya karşı bir harekette bulunmuyordu. Nihayet bir gün Sultan'ın huzurunda, içki meclisinde Buka ile diğer bir grup emir arasında tartışma çıktı ve Buka'ya karşı kaba sözler sarfedildi. İçki meclisinin bitiminde de bu emirler açıkça Buka'ya karşı geldiler. Ergun Han ise bütün bu olup bitenler karşısında sessiz kaldı. Bu olaydan sonra Buka kendisini diğer emirlerden üstün gördüğü ve onların seviyesine

---

[306] Abu'l-Farac, II/622; Benâketî, s. 444; Vassâf, vr.232; Mirḫând, V/355-357; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/128; Sümer, "*İlkanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/187

[307] İncu, Moğolca bir kelimedir. İlhanlılar devrinde saltanat hanedanı üyelerine ait olan şahsi arazi ve bu arazilerin gelirlerine incu denirdi. Celayirliler devrine gelindiğinde İncu sistemi geçerliliğini yitirmiştir. (Aksarâyî, s.181; Uzunçarşılı, Medhal, s.190; Togan, Giriş, s.286; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.164; Ḫânbâbâ Beyânî, Zeyl-i Târîh-i Reşîdî, s.307; Emin, Ferheng-i İstilahat, s.51-52)

[308] Reşideddin, II/815; Vassâf, vr. 230; Mirḫând, V/355-356; Howorth, III/323-324; Spuler,İran Moğolları, s.94; Sümer, "*İlkanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/187

düşmemek için hastalığını da bahane ederek bu tür eğlence meclislerine ve dolayısıyla da Ergun Han'ın huzuruna çok seyrek olarak gelmeye başladı.[309]

Sonunda Buka aleyhinde yapılan tahrikler Ergun Han'ın üzerinde etkisini gösterdi ve Buka'nın zimmetine para geçirdiği yönündeki iddialar üzerine hesap defterlerinin incelenmesi ve onun emri altında çalışan memurların görevlerinden azledilmeleri emrini verdi. Buka ise Ergun Han ile aralarında meydana gelen bu soğukluğun artık telafi edilemeyecek bir duruma geldiğini anladığı için kendi etrafındaki emirlere çok miktarda mal ve para dağıtarak onlarla işbirliği yaptı ve Ergun Han'ı tahttan indirmek için harekete geçti.[310]

Kardeşi Bağdad Emiri Arık, ileri gelen emirlerden Kuramışı Noyan, Ucan, Kadaan İlçi, Emir Zengi, Taycu Noyan, Gazan Bahadır, Eşek Tağlu ve Tuğluk Karaunas[311] ile şehzadelerden Hâlecû'yü de kendi yanına alarak ordugahı Fırat kıyılarında bulunan Şehzade Cuşkeb'a elçi gönderdi. Ona, "*Ergun'un bir grup emirin tahrikleriyle kendisini ortadan kaldırmak istediğini kendisinin onun üzerindeki hukukunu unuttuğunu, oysa her kesin Ergun'un kendi sayesinde ilhan olduğunu bildiğini, eğer Cuşkeb ilhan olmak isterse onu tahta çıkarmak için mücadele etmeye ve elinden geleni yapmaya hazır olduğu*" mesajını iletti. Şehzade Cuşkeb bu mesajı alınca hem oldukça şaşırdı hem de korkuya kapılarak kendi kendine "*Acaba Buka padişah olmak ve Ergun'u öldürerek bu amacına ulaşmak için beni de kendi emellerine alet mi etmek istiyor yoksa çıldırdı mı?*" diye düşündü. Elçiye "*Dün ve Buka'ya sizin sözünüze güvenimin olmadığını, inanabilmem için Buka ile birlikte olan emirlerin isimlerini yazarak bana göndermeleri gerektiğini söyle*" dedi. Buka ve yandaşları Cuşkeb'in dediklerini yerine getirerek hepsi tek tek isimlerini bir kağıda yazarak ona gönderdiler. Cuşkeb listedeki isimleri gördüğünde dehşete kapıldı. Ancak belli etmedi ve elçiye "*Ben yola çıkmak için hazırlıklara başlıyorum. Siz de gerekli hazırlıkları yapıp Ergun'u ortadan kaldırın*" diyerek geri gönderdi. Buka, Cuşkeb'in geleceğini söylediği geceye kadar bütün hazırlıklarını yaptı. Kendi askerlerini ve beylerini silahlandırarak onu beklemeye başladı. Öte yandan Cuşkeb ise bu olayı bir an önce Ergun Han'a ulaştırmak istediği için aceleyle kendi ordugahından çıktı. Buka ile kararlaştırdıkları gece oraya gitmedi. Sabahleyin Ergun Han'ın huzuruna ulaşarak durumu ona anlattı. Ancak Ergun Han başlangıçta ona inanmadı ve "*Benim Buka'ya olan inancım ve güvenim bu sözlerle sarsılmayacak kadar fazladır*" cevabını verdi. Bunun üzerine Cuşkeb, Buka ve yandaşlarının isimlerini yazarak kendisine gönderdikleri belgeyi Ergun Han'a gösterdi. Ergun Han Bu kağıdı görüp Buka'nın planlarını anlayınca hiddetinden ne yapacağını şaşırarak "*Ben Buka'yı diğer bütün emirlerimin üzerinde bir makama çıkardım. Ülkeyi onun eline teslim ettim. Halkını ve orduyu onun emrine verdim. O ise benim hakkımda kötülüğü ve ihaneti düşünerek bana tuzak kurdu.*" dedi.[312]

---

[309] Abu'l-Farac, II/623; Reşideddin, II/814-815; Vassâf, vr. 231-232; Mirḫând, V/356-357; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/128-129; Howorth, III/324; İkbâl, s.237

[310] Abu'l-Farac, II/623; Reşideddin, II/816; Mustevfî, Târîh-i Guzîde, vr. 587; Vassâf, vr. 232; el-Eberî, s.139; Mirḫând, V/358; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/130; İkbâl, s.238-239

[311] Reşideddin (II/816) ve Benâketî (s.444) bu emirlerin tamamının Celayir kabilesinden olduğunu belirtmişlerdir.

[312] Reşideddin, II/816-817; Benâketî, s.444; Mustevfî, Târîḫ-i Guzîde, vr. 587; el-Eberî, s.139; Mirḫând, V/358-359; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/129-130; Muhammed Hasan Han, IV/625-626; Langrûdî, "*Ergun Han*", DMBİ, VII/647

Ergun Han, gece olunca Sultan Eyudacı (ايوداجي), Doladay, ve Tuğan isimli emirlerini bir ordu ile Buka'yı yakalayarak huzuruna getirmekle görevlendirdi. Bunun üzerine mezkur emirler Buka'nın Kär Nehri kıyısındaki karargahını (*ordu*) kuşattılar. Ancak sabah olunca Buka'nın orada olmadığını anladılar. Çünkü Buka olayları önceden öğrenerek kayıkla nehri karşıya geçmiş ve Olcay Hatun'un ikametgahına giderek ona sığınmak istemiş, ancak Olcay Hatun, Buka'yı kendi ikametgahına kabul etmemişti. Buka geri dönecekken Olcay Hatun'un ordu emiri (امير اوردو) Zengi, Buka'yı alarak kendi evinde saklamıştı. Olcay Hatun bunu öğrenince sabahleyin Buka'nın kendi ikametgahında olduğunu Ergun Han'a haber verdi. Bunun üzerine Ergun Han'ın emirleri derhal oraya yöneldiler. Emir Zengi de korkusundan gelerek Buka'nın hangi çadırda olduğunu söyledi. Buka'yı derhal yakalayarak sürükleye sürükleye çadırdan çıkarıp Ergun Han'ın huzuruna getirdiler. Huzurdaki emirlerden Celayirli Şiktur Noyan " *Bu yarattığın fitne ve fesadın sebebi nedir? Her gün yeni bir padişah çıkarmak istiyorsun*" diye sorunca Buka " *Benim padişah ile bir meselem yoktur. Benim hasmım sadece Sultan Eyudacı ve Emir Tuğan'dırlar. Ben onları ortadan kaldırmak için isyan ettim*" cevabını verdi. Ancak Şehzade Cuşkeb onun ve yandaşlarının kendisine gönderdikleri mektubu çıkarıp gösterince artık Buka bir cevap veremedi. Ergun Han, Buka'nın öldürülmesini istedi. Cuşkeb onu öldürmek için Ergun Han'dan izin istedi. Emir Tuğan, " *Her zaman padişahlık ve taht hevesindeydin. Cezan budur*" diyerek Buka'nın göğsüne bir tekme attı. Şehzade Cuşkeb kılıcını çekerek Buka'nın başını gövdesinden ayırdı. Başını pazar yerindeki direğe astılar.(21 zilhicce 687 / aralık 1288)[313]

Buka'nın öldürülmesinin ardından Ergun Han'ın emri ile onun bütün karargahı yağmalandı. Haremindeki kadınları ve kızları askerler arasında bölüştürüldü. Ertesi gün yargılama ve takibat başladı. Onunla işbirliği yapmış olan emirler, Tuğluk Karauna, Macu, Eçek Tuğlu, Gazan Bahadır, ve diğer emirler suçlu bulunarak öldürüldüler. Ergun Han cesetlerinin ortadan kaldırılmamasını köpekler ve kurtlara yem olmasını emretti.

Buka'nın oğullarından Abacı, Emir Tuğan'ın mülazımı idi. Tuğan onun bağışlanmasını istedi. Ancak Ergun Han'ın kızgınlığı hâlâ geçmemişti. Buka'nın bütün sülalesinin ortadan kaldırılmasını istedi. Bunun üzerine Abacı ile birlikte diğer oğulları Melik, Turhan Teymur ve Kutluğ Teymur da öldürüldüler. Amcası Emir Aruk'un mülazımı olan ve onunla birlikte Diyarbekir tarafında bulunan diğer oğlu Gazan da Aruk ile birlikte ele geçirilerek katledildi.[314]

Buka, İlkan Noyan'dan sonra Celayir kabilesinden çıkarak İlhanlı Devleti'nin yönetim kademelerinde zirveye çıkan ve sahip olduğu kudretle devlet yönetiminde oldukça önemli bir rol oynayan ikinci Celayirli beyidir. O, İlhanlı Devleti tarihinde kendi meslektaşlarının üstünde bir konuma yükselerek bir gelenek başlatmıştır. Nitekim daha sonra gelen ilhanlar da mutlaka Buka gibi bir devlet adamını ön plana çıkararak devlet yönetimini ona teslim etmişlerdir. Buka askeri

---

[313] Abu'l-Farac, II/624; Reşideddin, II/817-818; Benâketî, s.444; Vassâf, vr. 232-233; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 587; Şabânkarei, s.266; el-Eberî, s.139; Fasih-i Havâfî, II/359; Mirhând, V/359-360; Hândmir, Habību's-siyer, III/130; Howorth, III/325; İkbâl, s.238-239

[314] Reşideddin, II/818; Vassâf, vr .233-234; el-Eberî, s.139; Mirhând, V/360; Hândmir, Ğıyaseddin b. Humame'd-din, Destûru'l-Vuzerâ, neşr. Said Nefisi, Tahran, 1317 hş., s.297; Howorth, III/325-326; Azzavi, I/345; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/187

meziyetlerinden ziyade bir devlet adamı yani siyasetçi ve bürokrat özelliği ile öne çıkmış ve Ergun Han'ın yedi yıl süren saltanatının beş yılında ülkeyi padişah gibi yönetmiştir.[315]

Daha önce de değinildiği gibi, onun hakkında bilgi veren kaynaklar da bu özellikerinden bahsederken "*Buka etrafına korku salan, heybetli, adil, ve siyaset sahibi bir Türk idi.*" diye vasıflandırmışlardır.[316]

1.2.3.9. Emir Aruk(ارق): Buka Çink-sang'ın kardeşidir.[317] Kardeşi Buka gibi babaları Hulagu Karçi'nin ölümünden sonra Abaka Han'ın himayesi altında, İlhanlı sarayında büyüdü. İlk önceleri onun mülazımı idi. Abaka Han'ın elçisi ünvanı ile Karakurum'a giderek oradan "*Gök Tamğa*" yı[318] Abaka Han'a getirdi. Daha sonraları yine Abaka Han tarafından emirlik makamına yükseltildi. 1276 /675 yılında Gürcistan Hakimi Sargis ve oğlu Bena'nın Moğollara isyan etmeleri üzerine Aruk 20 000 kişilik bir ordu ile bu isyanı bertaraf etmesi için Gürcistan'ın Samtzik bölgesine gönderildi. Bena kaçarak dağlık bölgeye sığındı. Aruk burada 20 gün kalarak yağmalamalarda bulunduktan sonra geri döndü[319]

Abaka Han'ın ölümünden sonraki ilhanlık tartışmalarında Aruk da kardeşi Buka Çink-sang gibi aslında Ergun'un ilhan olmasını istiyordu. Ancak çoğunluğun Şehzade Ahmed'den yana ittifak etmesi üzerine Ergun'un geri çekilmesi ile sonuçlanan süreçte Ahmed'in ilhan olmasına ses çıkarmadı ve onun huzurunda muteber bir emir oldu. Kardeşi Buka'ya da destek olarak onun Sultan Ahmed'in hükümet mekanizmasında yükselmesini sağladı.[320]

Bununla birlikte Emir Aruk, Sultan Ahmed Teküdar ile Ergun Han arasındaki saltanat mücadalesinde bazen Ahmed'in bazen de Ergun'un tarafında yer aldı. Nitekim Buka Çink-sang bahsinde anlatıldığı üzere, Ergun'un Sultan Ahmed'e baş kaldırdığı ilk dönemde ona bir mektup yazarak Horasan'a ilaveten Irak (Irak-ı Acem) ve Şîrâz'daki bazı tümenlerin de kendisine verilmesini istemiş, Ahmed de ona bu isteğini kurultayda dile getirmesi ve huzuruna gelmesi gerektiği cevabını vermişti.

Bu cevap ulaştığında Ergun Bağdad'da bulunuyordu. Derhal bir ordu oluşturarak Sultan Ahmed'den gelebilecek ani bir baskına karşı güvende olabilmek için Bağdad'ın "Diyarbekir Kapısı" bölgesine yerleştirdi. Bu ordunun kumandasını da Şehzade Cağkeb, Emir Aruk ve Kuruuşi Noyan'a verdi. Bu şekilde kış mevsimini geçirdikten sonra da baharın gelmesiyle birlikte kendi mülkiyetindeki Horasan'a döndü.[321]

Ergun'un Horasan'a dönmesinin ardından bu kez kısa bir süreliğine de olsa Aruk'u Sultan Ahmed'in hizmetinde yer aldığını görüyoruz. Nitekim, Sultan Ahmed aynı yıl içinde Ergun'un üzerine yürüyerek onu mağlup ve esir etti. Görünüşte Ergun'u bağışlayan Sultan Ahmed, Buka ile Aruk'u 4000 kişilik bir süvari kuvvetinin başında Ergun taraftarlarından gelebilecek herhangi bir baskına karşı önlem olarak ordugahı korumakla görevlendirdi. Ancak Aruk, Buka'nın Sultan Ahmed'i tahttan indirmek için harekete geçmesi üzerine onunla işbirliği yaparak

---

[315] Ferruh, III/340; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/59
[316] Vassâf, vr. 230; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/127; Howorth, III/322
[317] Bak. tablo 12
[318] Gök Tamğa: geniş bilgi için bak s.277
[319] Reşideddin, I/52; Muhammed Hasan Han, IV/63; Howorth, III/269-270; Afşar, Yâd-dâşthâ-yi Kazvini, I-II/65
[320] Reşideddin, II/785; Vassâf, vr. 132; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/123; Howorth, III/285
[321] Reşideddin, II/789

diğer emirlerle birlikte Ergun'un tarafına geçti ve onlarla birlikte hareket etti.[322] Sultan Ahmed Tekudar'ın ortadan kaldırılmasından sonra Aruk bu kez kardeşi Buka'nın aksine Şehzade Cuşkeb'in ilhan olmasından yana tavır aldı. Ancak, Buka'nın Ergun'dan yana ağırlığını koyması sebebiyle Ergun'un ilhan seçilmesine sesini çıkarmadı ve diğer emirlerle birlikte onun ilhan seçilmesinden yana rol oynadı.[323]

Ergun, ilhan ilan edilmesinin ardından yaptığı kurultayda İlhanlı Devleti'nin ve topraklarını idaresini emirler ve şehzadeler arasında bölüştürdü. Bu taksimat ve görev dağıtımında Buka'nın da talebi ile Bağdad ve Diyarbekir'in yönetimine Şehzade Cuşkeb ve Baydu'yu getirirken Bağdad emirliğine ise Emir Aruk'u tayin etti.[324]

"Bağdad Emiri" ünvanıyla Bağdad'a giden Aruk burada bir emirden ziyade padişah gibi hüküm sürüyordu. Onun keyfi ve zalimane yönetimi sonucunda Bağdad'da halkın rahat ve huzuru kaçtı. Şehirdeki medreseler viraneye döndü. Aruk'un Küfe şehrinin yönetimine getirdiği vali bu şehrin en büyük camisini yıktırarak içindeki eşyaları kendisinin ve dostlarının ikametgahlarına taşıttı.[325]

Aruk kardeşi Buka'dan aldığı destekle Ergun Han'ın gönderdiği memurlara fazla itibar etmiyor, toplanan vergileri İlhanlık hazinesine göndermeyerek el koyuyor ve kendi hazinesine dahil ediyordu.[326]

Nihayet Bağdad'da bulunan ve Bağdad hükümeti devlet erkanından olan Mecideddin İbnu'l-Esir, Ergun Han'ın huzuruna çıkarak Aruk aleyhinde ithamlarda bulundu. Onun Bağdad'da tahribat yaptığını, çirkin hareketleri ile devlete zarar verdiğini ve halktan zorla para toplayarak büyük bir servet topladığını söyledi. Bunun üzerine Aruk, kardeşi Buka Çink-sang'ın da tavsiyesi ile Ergun'dan izin bile almadan Mecide'd-din İbn el-Esir'i ve onunla işbirliği halinde olduklarından şüphelendiği kendi divan naibi Hâce Harûn b. Şemseddin Cuveynî'yi, Hâce Sâadu'd-din Mustevfî'yi ve Ali Çink-sang'ı öldürttü.[327]

Bu dönemin meşhur tabiplerinden biri olan Saâdu'd-devle Yahud o sıralar Bağdad'da yaşıyordu. İyi bir doktor olduğu kadar vergi konusunda da son derece bilgiliydi. Halkın arasında yaşadığı için de Bağdad'da olup biten bir çok şeyden haberdardı. Ergun Han'ın geçirdiği bir hastalık nedeni ile onun tarafından Tebriz'e çağrıldı ve İlhanlı sarayına dahil oldu. Ergun Han'ın hastalığının tedavisi sırasında da onunla yakınlaşmayı başardı. Bu yakınlaşmanın ardından Ergun Han'a Bağdad'daki mali durum ve Aruk'un oradaki kötü yönetimi hakkında bildiklerini anlattı. Buka ve kardeşi Aruk'un işbirliği ile divana ait bütün mallara el koyduklarını ve İlhan'ın hazinesine hiç bir şey göndermediklerini, Bağdad'da Emir Aruk'un baskı ve zulmünden dolayı halkın rahat ve huzurunun kaçtığını, medreselerin eğitim veremez bir hale geldiğini söyledi.

---

[322] Reşideddin, II/796-798; Benâketi, s.440; Vassâf, vr. 123,132; Mirḫând, V/340-341; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/123; Howorth, III/304

[323] Reşideddin, II/798-799; Fasîh-i Ḫavâfi, II/354; Mirḫând, V/341; Howorth, III/306; Âzzâvî, I/320

[324] Abu'l-Farac, II/622; Reşideddin, II/808; Benâketi, s. 442; Mustevfî, Târih-i Guzide, vr. 587; Mirḫând, V/345; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/125; Howorth, III/312-313; Huart, s.6; Âzzâvî, I/223

[325] Benâketi, s.444; Mirḫând, V/357; Ḫândmir, Destūru'l-vuzerâ, s.297; Âzzâvî, I/345

[326] Abu'l-Farac, II/622; Reşideddin, II/815; Benâketi, s.444; Mirḫând, V/350; Ḫândmir, Destūru'l-vuzera, s.297; Howorth, III/323; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/187

[327] Abu'l-Farac, II/622-623; Reşideddin, II/812; Benâketi, s.443-444; Mustevfî, Târih-i Guzide, vr. 587; Mirḫând, V/348; Howorth, III/321; Huart, s. 6; Âzzâvî, I/236; İkbâl, s.235

Bunun üzerine Ergun Han, Saâdu'd-devle Yahud'u Ordukiya ve Bayan Sukurçi adlı emirlerle birlikte oradaki mali durumu incelemesi ve söylediklerini ispatlaması için Bağdad'a gönderdi. Saâdu'd-devle 686/1286 yılı sonlarında Bağdad'a geldi ve kısa bir süre içinde geçmiş yıllardan kalan veya o tarihteki vergilerden yaklaşık 500 tümenlik bir meblağı toplayarak Ergun Han'ın huzuruna geldi. Ayrıca Emir Aruk hakkında söylediklerini de ispatlayacak belgeler getirdi. Onun bu becerisinden dolayı oldukça memnun olan Ergun Han derhal Aruk'u görevinden azlederek Saâdu'd-devle ve Emir Ordukiya'yı Bağdad'ın yönetiminde görevlendirdi.[328]

Emir Aruk'un Bağdad emirliğinden azledilmesinden sonra bu kez de Diyarbekir'in yönetiminde kendisine yer bulduğu anlaşılıyor. Zira fazla bir zaman geçmeden bu kez de Diyarbekir bölgesinden Aruk ile ilgili şikayetler Tebriz'e gelmeye başlamıştı. Bu şikayetler ise o sıralarda Ergun Han nezdindeki durumu gittikçe kötüleşen kardeşi Buka Çink-sang'ın itibarının iyice düşmesine neden oluyordu.[329]

Buka, artık Ergun Han nezdinde eski itibarını tekrar elde edemeyeceğini anlayıp Ergun Han'ı ilhanlıktan indirmek için harekete geçtiğinde, işbirliği yaptığı kimseler arasında Emir Aruk da bulunuyordu. Buka Çink-sang bahsinde anlatıldığı üzere bu isyan hareketi başarıya ulaşamayınca Buka ile işbirliği yapan emirlerin çoğu yargılanarak cezalandırıldılar. Buka yakalandığında kardeşi Aruk'un kaçarak Diyarbekir tarafına kaçtığı anlaşıldı. Bunun üzerine Ergun Han Emir Bayıtmış kumandasındaki bir orduyu Aruk ve adamlarını ortadan kaldırmakla görevlendirdi. Bu ordu Erbil'e ulaştığında Aruk'un mülazımı olan Buka'nın oğlu Gazan'ı burda yakalayarak öldürdüler. Aruk ise karısı ve çocuklarını alarak Keşşaf Kalesi'ne sığındı. Bayıtmış, Aruk'a haber göndererek karşı koymanın kendisine yakışmayacağını söyledi ve teslim olmasını istedi. Aruk *"Ben karşı koyacak bir asi değilim. Fakat kim ve ne olduklarını bilmediğim askerler peşime düştükleri için kaçarak buraya sığındım. Ne olduğunu açıklayın"* diye haber göndererek olanlar hakkında bilgisi yokmuş gibi davrandı. Emir Bayıtmış ise Buka'nın İlhan'a isyan ettiği için öldürüldüğünü kendisine ise onu yakalayarak huzura götürme görevinin verildiğini, Aruk'un suçunu olup olmadığını bilmediğini söyledi. Başka bir çaresi olmayan Aruk ailesi ile birlikte kaleden çıkarak teslim oldu. Onu zincire vurarak ordugaha getirdiler. Burada yargılanarak 688/1289 yılı muharrem ayının 29'unda Ergun Han'ın emri ile öldürülerek cezalandırıldı.[330]

1.2.3.10. Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır(غازان بهادر-اشك طوغلي):Eşek Tuğlu'nun adı kaynaklarda çoğunlukla "اشك طوغلي" [331](Eşek Tuğli), bazen de "ايشك طوغلي"[332] (İşek Tukli) ve "اشك طوغلي"[333] (Aşâk Tuğli) olarak kaydedilmiştir.

---

[328] Abu'l-Farac, II/623; Reşideddin, II/815; Kirmânî, Nesâimu'l-eshâr, s.107-108; Vassâf, vr. 236-237; Mirhând, V/350,357; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.297-298; Muhammed Hasan Han, IV/626; Howorth, III/323; Huart, s.6-7; İkbâl, s.238-239; Azzâvî, I/339-340; Spuler, İran Moğolları, s.381-382; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/186-187; Meşkûr, s.230

[329] Abu'l-Farac, II/623; Reşideddin, II/816; Howorth, III/324; İkbâl, s.239

[330] Abu'l-Farac, II/624-625; Reşideddin, II/816-818; Benâketî, s.444-445; Vassâf, vr. 232; el-Eberî, s. 139; Fasîh-i Havâfî, II/359; Mirhând, V/360; Howorth, III/326; Azzâvî, I/345; Sümer, Şahıs Adları, I/315

[331] Reşideddin, II/791; Benâketî, s.444; Vassâf, vr. 233; Fasîh-i Havâfî, II/359; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/186

[332] Reşideddin, I/52; Togan, Giriş, s.240

Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır, Celayir kabilesinin Uyat oymağından ve Buka Çink-sang'ın akrabasıdırlar.[334] Babaları Kıpçak Noyan'ın (قبچاق) 682 /1283-1284'te Anadolu'da bulunan ve Ankara civarında yurt tutmuş olan Celayir kabilesinin Uyat oymağının beyi olduğu[335] dışında faaliyetleri konusunda elimizde her hangi bir bilgi yoktur.

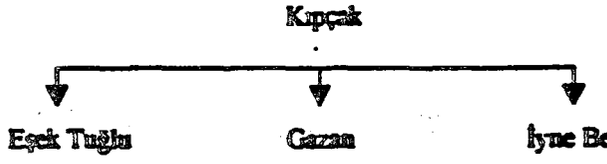

Tablo 13

Kıpçak'ın oğullarından Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır ise önce Sultan Ahmed Tekûdar, ardından da Ergun Han zamanında İlhanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş ve emirlik makamına yükselmişlerdir.

Abaka Han'dan sonra İlhanlı Devleti tahtına oturan Sultan Ahmed ile Şehzade Ergun arasındaki saltanat mücadelelerinde Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır ilk önceleri Sultan Ahmed'in tarafında bulunuyorlardı. Sultan Ahmed Tekûdar, Ergun'u itaat altına almak için 683/1284 yılında harekete geçti ve Moğol, Müslüman, Ermeni ve Gürcülerden oluşan büyük bir ordu teşkil etti. Kendisi yola çıkmadan önce, öncü birlik olarak Kutub, Alınak ve Eşek Tuğlu komutasındaki yaklaşık 15 000 süvariyi Horasan tarafına gönderdi. Şiddetli kar ve soğuk havadan dolayı bazı emirler geride kaldılarsa da öncü birlikler Kâzvîn'e kadar ilerleyerek Ergun'un hakimiyeti altındaki bölgeleri yağmalayarak geri döndüler. Bunu haber alan Ergun İse intikam almak üzere derhal bir ordu hazırlayarak harekete geçti. 683/1284 yılı sefer ayının 16'sında Kâzvîn sınırındaki Ak Hâce dolayında iki ordu karşı karşıya geldi. Ergun'un ordusu sayıca daha az olmakla birlikte başlangıçta kahramanca savaşarak Emir Kutub ve Alınak Noyan'ın yönettiği birlikleri dağıttı. Kutub ve Alınak kaçmak zorunda kaldılar. Ancak Acu Sukurçi, Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır'a ait birlikler Ergun'un ordusunun kalbine saldırarak onları hezimete uğrattılar. Ergun geri çekildi ve barış istemek zorunda kaldı.[336]

Eşek Tuğlu ve Gazan Bahadır daha sonraları Sultan Ahmed'i mağlup ederek ilhan olan Ergun Han'ın emrine girdiler. Ergun Han ilhan ilan edildikten sonra, Sonit kabilesinin Bisuut oymağı güçlerinden oluşan Bisuut tümeninin beyi Adak Noyan'ın (Üvek Noyan) ölmesi üzerine bu tümenden 4000 askeri Gazan Bahadır ve Eşek Tuğlu'nun emrine verdi ve Eşek Tuğlu'yu dört hezareden (binlik) oluşan bu birliğin komutanlığına getirdi.[337]

685/1286 yılı sefer ayında Ergun Han bu kez Gazan Bahadır'ı , Emir Mazak Kuşçu ve Nuria Ağa ile birlikte 15 000 atlıdan oluşan bir süvari birliği ile Hakkari

---

[333] Reşideddin, II/816; Howorth, III/325
[334] Reşideddin, I/52; Vassâf, vr. 233
[335] Togan, giriş, s.240.327
[336] Reşideddin, II/892-893; Benâketî, s.439; Vassâf, vr.128-131; el-Eberî, s.138; İbn-i Haldûn, IV/785; Fasîh-i Havâfî, II/353-354; Mirhând, V/336-340; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/122-123; Azzâvî, I/320; Sümer, Şahıs Adları, I/314
[337] Reşideddin, I/52; Benâketî, s.444; Togan, giriş, s.240

ve civarında eşkıyalık yapan ve sürekli olarak karışıklık ve huzursuzluğa neden olan Kürtleri ortadan kaldırmaları ve bölgede yeniden asayişi sağlamaları için Hakkari(Hakkaru) dağlarına gönderdi.[338]

Ergun Han döneminde bütün İlhanlı Devleti'nin yönetimini elinde bulunduran Buka Çink-sang'ın etrafına topladığı Celayir kabilesi beyleri arasında Gazan Bahadır ve Eşek Tuğlu da bulunuyordu. Buka'nın himayesi ile yaklaşık beş yıl boyunca İlhanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olan Gazan Bahadır ve Eşek Tuğlu, Buka'nın 687/1288 yılında Ergun Han ile arasının bozulması ve onu tahttan indirmek için başlattığı isyanda Buka ile aynı safta yer aldılar.[339]

Şehrinde Caşkeb'in, Buka'nın planlarını bozması üzerine hedeflerine ulaşamayan bu emirler isyanın bastırılmasının ardından birer birer yakalanarak Ergun Han'ın emri ile öldürüldüler. Öldürülen emirler arasında Gazan Bahadır ve Eşek Tuğlu da bulunuyordu.(21 zilhicce 687/aralık 1288)[340]

1.2.3.11. Emir Ucan (اوجان): Sultan Ahmed Tekudar ve Ergun Han dönemi Celayirli beylerindendir. Ergun Han'ın ordusunda silahlardan sorumlu emir (Emir-i Silah) idi. Buka Çink-sang'ın Ergun Han'ı ilhanlıktan indirmek için başlattığı isyanda Buka ile işbirliği yapanlar arasında bulunuyordu. İsyan'ın bastırılmasından sonra yargılanarak Ergun Han'ın emri ile öldürüldü.(687/1288)[341]

1.2.3.12. Tuğluk Karaunas (توغلوق قراونا): Sultan Ahmed Tekudar ve Ergun Han dönemi Celayirli beylerindendir. Sultan Ahmed Tekûdar'ın veziri Sahib-i Divan Hâce Şemseddin'in sorgulamasını Emir Kadaan ile birlikte yapmıştır. Ergun Han'ın ordusunda binbaşılığa kadar yükselmiştir. Buka Çink-sang'ın Ergun Han'a karşı giriştiği isyan hareketinde Buka ile işbirliği yaptığı için bu isyanın bastırılmasından sonra yargılanarak Ergun Han'ın emri ile öldürülmüştür.[342]

1.2.3.13. Emir Zengi (زنكي) : Celayir Kabilesinden Baba Noyan'ın oğludur. Ergun Han döneminde Olcay Hatun'un "*Ordu Emiri*" (امير اوردو) idi.[343]

Buka Çink-sang'ın Ergun Han'a olan isyanında Buka'nın yanında yer aldı. Buka, isyanın Ergun Han tarafından haber alınması üzerine kaçarak Olcay Hatun'un ordugahına sığınmak istemişti. Ancak Olcay Hatun, Buka'yı ordugahına(ordu) kabul etmedi. Buka çaresiz geri dönerken o sırada Olcay Hatun'un ordugah emiri olan ve Buka ile işbirliği yapan Emir Zengi onu alarak kendi çadırında sakladı.Ancak sabahleyin Buka'nın Olcay Hatun'un ordugahında olduğu anlaşılınca Ergun Han'ın askerleri buraya geldiler. Durum üzerine Emir Zengi korkusundan Buka'nın bulunduğu çadırı gösterdi. Buka ele geçirilip öldürüldükten sonra Emir Zengi de yargılandı. Onun da Buka ile işbirliği yaptığı sonucuna varıldı. Ancak Olcay Hatun'un ordugah emiri olduğu için son karar Olcay Hatun'a bırakıldı ve onun

---

[338] Reşideddin, II/816; Howorth, III/325; Sümer "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/186

[339] Reşideddin, II/816; Vassâf, vr. 232; Fasih-i Havâfi, II/359; Howorth, III/324-325; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/59

[340] Reşideddin, I/52; Beniketi, s.444; Vassâf, vr. 233; Fasih-i Havâfi, II/359; Howorth, III/325

[341] Reşideddin, II/816.818; Beniketi, s.444; el-Eberi, s.139; Fasih-i Havâfi, II/359; Howorth, III/324-325

[342] Reşideddin, II/816; Beniketi, s.443; Vassâf, vr.233; el-Eberi, s.139; Fasih-i Havâfi, II/359; Howorth, III/324-325; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/59

[343] Reşideddin, II/816; el-Eberi, s.139; Howorth, III/325; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/59

huzuruna gönderildi. Sonunda Oktay Hatun'un emri ile başı kesilerek öldürüldü. (687/1288)[344]

1.2.3.14. Tayca : Sultan Ahmed Tekûdar ve Ergun Han dönemi emirlerindendir. Ergun Han'ın ordusunda binbaşılık rütbesine kadar yükselmiştir. Buka Çink-sang'ın Ergun Han'a karşı giriştiği isyandan sonra Buka ile işbirliği yaptığı gerekçesi ile 687 /1288 yılında ölümle cezalandırılmıştır.[345]

1.2.3.15. Şiktur Noyan (شيكتور): Adı kaynaklarda "شيكتور " (Şiktur)[346], "شينكتور " (Şingtur)[347] , "شكتور" (Şiktur, Şektur)[348] , "Sinkur"[349]ve "سنكپور " (Sengpur)[350] gibi farklı şekillerde yazılagelmiştir.

Celayirli İlkan Noyan'ın oğludur.[351] Babası İlkan Noyan'ın maiyetinde Hülegü Han ile birlikte Batı Asya'ya gelmiştir. Hülegü Han tarafından Bağdad'ın fethedilmesinin ardından Karakurum'a elçi olarak gönderilmiş, dönüşte ise Mengü Kağan'ın ölüm haberini getiren kafileye öncülük etmiştir.[352]

Hülegü Han'ın 657/1258 yılındaki Şam'ı fethi sırasında onun ordusunun sağ kanadını Baycu Noyan ile birlikte Şiktur Noyan idare ediyordu[353]

Elde mevcut kaynaklarda Şiktur Noyan'ın Hülegü Han dönemindeki diğer faaliyetleri konusunda başka bir bilgi mevcut değildir. Hülegü Han'ın ölümünden sonra 663/1264-1265 yılı ramazan ayının 3'ünde ilhan ilan edildiğinde Şiktur Noyan muteber bir emir olarak Abaka'nın huzurunda bulunuyordu.[354]

Abaka Han'ın 667/1268 yılında Berak Han üzerine Horasan'a düzenlediği seferde Şiktur Noyan'ın kuvvetleri Abaka Han'ın ordusunun 10 000 kişiden oluşan sol cenahını teşkil ve idare ediyordu.[355]

Abaka Han'ın 680/1281 yılında ölümünden sonra Şehzade Ahmed Tekudar'ın İlhanlı Devleti'ini başına geçirilmesinde çaba gösteren emirler arasında Şiktur Noyan da bulunuyordu. Hatun, şehzade ve emirler o sırada Kürdistan'da bulunan Şehzade Ahmed'i çağırdılar ve Şiktur Noyan'ı da onu karşılamak üzere bu bölgeye gönderdiler. Yapılan kurultay'dan sonra Şehzade Ahmed 681/1282 yılı rebiulevvel ayının 13'ünde başta Şiktur Noyan olmak üzere bütün emir, Şehzade ve hatunların katıldığı törenle ilhan ilan edildi. Cülus töreninde Şehzade Konkurtay, Ahmed'in sağ elini Şiktur Noyan ise sol elini tutarak onu tahta oturttular.[356] Ancak Sultan Ahmed Tekudar daha çok Şiktur Noyan ve Sunucak Noyan'ın çabalarıyla

---

[344] Reşideddin, II/817-818; Benâketî, s.444; el-Eberî, s.139; Fasîh-i Havâfî, II7359; Howorth, III/324-325; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/59

[345] Reşideddin, II/816-818; Benâketî, s.444; Fasîh-i Havâfî, II7359; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/59

[346] Reşideddin, II/784; Kirmânî, Simtu'l-ûlâ, s. 63; Vassâf, vr. 245; el-Eberî, s.137; Hândmir, Habîbu's-siyer, III7124; Boyle, *"Dynastic And Political History"*, Iran, V/350

[347] Benâkiti, s. 437; İkbâl, s. 246; Beyânî, s. 6

[348] Reşideddin, Jaha, s.23; Benâketî, s.432; Şabânkârei, s.266; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.576

[349] Howorth, I/208

[350] Mirhând, V/365

[351] Bak. tablo 10

[352] Reşideddin, II/720; Benâketî, s.421; Howorth, III/218

[353] Reşideddin, II/719; Howorth, I/208; Boyle, Iran, V/350

[354] Reşideddin, II/742; Vassâf, vr. 54; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/37; Temir, *"Sanağar Noyan"*, s.497

[355] Vassâf, vr. 71-74; Benâketî, s.432

[356] Reşideddin, II/784-785; Benâketî, s.437; Vassâf, vr. 106; el-Eberî, s.137; Howorth, III/285-286, 306-307; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.576

ilhan olmakla birlikte onlara fazla itibar etmiyordu. Buna rağmen Şiktur Noyan başlangıçtan itibaren Sultan Ahmed ve Şehzade Ergun arasındaki saltanat mücadelesinde Ahmed'in yanında yer almaya devam etti. Nihayet 683/1284 yılında Şehzade Ergun'un isyanı başarıya ulaşıp Ahmed'i ele geçirmek üzere bir orduyla harekete geçmesi üzerine ise Şiktur Noyan bu tutumundan vazgeçti. Nitekim Sultan Ahmed Tekûdar'ı yakalayarak Ergun Han'a teslim edenler arasında bizzat Şiktur Noyan'ın kendisi de yer aldı.[357]

Bu olayın ardından Şehzade Ergun ilhan olarak İlhanlı Devleti'nin başına geçince de Şiktur Noyan, Ergun Han'ın nezdinde itibarlı bir emir olarak yerini aldı. Ergun Han döneminde de devlet mekanizmasında kendine yer bulan Şiktur Noyan, Buka Çimk-sang'ın Ergun Han'a isyanı başarıya ulaşmayıp ele geçirildiğinde onu sorgulayanlar arasında bulunuyordu.[358]

Buka'nın ortadan kaldırılmasından sonra İlhanlı Devleti'nin yönetiminde Samağar Noyan ile birlikte önemli bir konuma ve söz sahibi duruma gelen Şiktur Noyan, Ergun Han'ın veziri Saâdu'd-devle Yahud'u kendilerinin önünde bir engel olarak gördüğü için, Samağar Noyan ile işbirliği yaparak ortadan kaldırdı. Vezir Saadu'd-devle Yahud'un ortadan kaldırılmasından sonra Samağar Noyan ile birlikte devlet yönetimini tamamen ele geçirdiler. Şiktur Noyan'ın bizzat kendisi İlhanlı Devleti ve topraklarının idaresi konusunda büyük değişiklikler yaptı. Yarlığlar çıkararak ülkenin her tarafını yeniden şehzadeler ve kendine yakın emirler arasında bölüştürdü.[359]

Ergun Han'ın ölümüne kadar bu şekilde İlhanlı Devleti'nin yönetimini elinde bulunduran Şiktur Noyan, onun 690/1291 yılında ölümünden sonra aynı yılın recep ayının 24'ünde şehzadelerden Geyhatu'yu Ahlat'ta İlhanlı Devleti'nin tahtına oturttu. Geyhatu ise İlhan olduktan sonra Şiktur Noyan'ı eskisinden daha fazla yetkilerle donattı. Emir Konçkubal'ın (قنجقوبال) tümenini Şiktur Noyan'ın emrine verdi ve ardından 691[360]/1292 yılında Anadolu'da çıkan bazı isyan hareketlerini bastırmak için kendisi Anadolu'ya hareket ederken Şiktur Noyan'ı kendi yerine tam yetkili vekil, yani "*Naib-i Mutlak*" tayin ederek ülkenin gerek idari gerekse askeri ve mali işlerindeki bütün yetkileri ona bıraktı[361]

Şiktur Noyan, hiç vakit kaybetmeden ülkenin her tarafına "*muhassıl*"[362] (محصل) ve "*mutasarrıflar*"[363] (متصرف) göndererek geçmiş yıllardan beri ödenmeyen mal ve vergilerin tahsiline girişti. Devletin ekonomisini düzeltmek için düzenlemeler yaptı. Bir süre sonra Geyhatu'nun Anadolu'da olmasını fırsat bilen Toğaçar Noyan, Geyhatu'yu ilhanlıktan indirerek onun yerine Şehzade Anbarcı'yı getirmek için faaliyetlere başladı. Ancak Şiktur Noyan bunu önceden haber alarak Toğaçar Noyan'ı

---

[357] Reşideddin, II/788-789; Vassâf, vr. 136; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/124

[358] Reşideddin, II/817; Vassâf, vr. 136; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/124; Howorth, III/307,325

[359] Reşideddin, II/820-821;Vassâf, vr. 245-249; Howorth, III/333; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/188

[360] Hândmir, (Habîbu's-siyer, III/135) 690 h. yılı 4 Ramazan

[361] Reşideddin, II/830-832; Benâketî, s. 447-448; Kirmânî, Simtu'l-ûlâ, s.63; Vassâf, vr. 260-261; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 589; el-Eberî, s.141; Şabânkârei, s.266; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/135; Howorth, III/357,360-361; Vezirî, Ali Han, Târîh-i Kirmân, neşr. Bâstânî-yi Pârizî, Tahran, 1375 hş., I/457; İkbâl, s.246

[362] Muhassıl: Vergi tahsil etmek amacıyla devlet tarafından tayin edilen memur. Vergi tahsildarı.

[363] Mutasarrıf: Bir mülk ya da bölgeyi tasarrufu altında bulunduran kimse.

yakaladı ve Geyhatu Han'ın huzuruna gönderdi. Ancak Geyhatu, Toğaçar'ı bağışlayarak geri gönderdi.[364]

Ancak bu durum fazla sürmedi. Zira Geyhatu Han aradan bir süre geçtikten sonra, o sıralar oldukça yaşlanmış olan Şiktur Noyan'ı bu görevinden alarak yerine, yine bir Celayirli olan İlkan Noyan'ın oğlu ve aynı zamanda kendi kaynpederi olan Emir Akbaka Küregen'i beylerbeyi(امیر الامرا) tayin etti. Şiktur Noyan ve Toğaçar Noyan'ı da onun emrine verdi.[365]

Şiktur Noyan'ın bu tarihten sonraki konumu ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak bahsedildiği üzere bu dönemde artık iyice yaşlanmış olan Şiktur Noyan devlet işlerinden elini eteğini çekmiş ve muhtemelen Geyhatu Han'ın saltanatının sonlarında da ölmüştür.[366]

Şiktur Noyan'ın çocuklarından Ukatu (اوقاتو), Gazan Han zamanında 705/1306 yılında Anadolu'daki Aksaray İnceleri'nin idaresi için Anadolu'ya gönderilmişti. Ancak Anadolu'da bulunan İrincin Noyan (ایرنجین) kendisine fazla yüz vermediği için Azerbaycan'a geri dönmek zorunda kalmıştı.[367] Diğer çocuklarının durumu hakkında ise her hangi bir bilgi mevcut değildir.

1.2.3.16. Hindukur Noyan (هندوقور): Hindukur Noyan, Celayir kabilesinin Cait oymağından olup Mengü Kağan'ın başyargıçisi Menggussar Noyan'ın oğludur.[368]

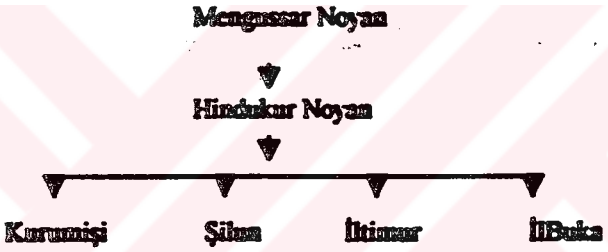

Tablo 14

O, 651/1253 yılında Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelen Celayirlilerden değildir. Karakurum'da Mengü Kağan'ın mülazımı iken onun tarafından emirlik makamı verilerek Abaka Han zamanında Batı Asya'ya gönderilmiştir.[369]

Abaka Han tarafından 680/1281 yılında Anadolu'da Diyarbekir bölgesindeki yerleşim bölgelerine saldırarak yağma ve katliam hareketlerinde bulunan Şamilleri ortadan kaldırmak için Mengü Timur emrindeki bir ordu ile bu bölgeye gönderildi. Hindukur Noyan emrindeki kuvvetler bu ordunun sağ kanadını oluşturuyordu. Aynı yıl içinde Humus bölgesinde yapılan savaşta Şehzade Mengü Timur'un henüz çocuk yaşta oluşu ve deneyimsizliği nedeni ile Moğol ordusu her hangi bir sonuç elde edemeden geri çekilmek zorunda kaldı.[370]

---

[364] Reşideddin, II/833; Vassâf, vr. 262; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/135; Howorth, III/359-360
[365] Vassâf, vr. 265; Hândmir, III/135; Howorth, III/368; Spuler, İran Moğolları, s.311; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/62
[366] Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/64;
[367] Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.636
[368] Bak. tablo 5
[369] Reşideddin, I/51
[370] Reşideddin, II/778; Howorth, III/270-271

Abaka Han 681/1282'de öldüğünde Hindukur Noyan, Şehzade Ergun'un emrinde Horasan'da bulunuyordu ve iki tümenin komutanı olarak Amuye Nehri'nin (Ab-ı Amuye) kıyısında sınır muhafızlığı görevini yerine getiriyordu. Abak Han'ın ölümünden sonra ilhanlık tahtına oturmak arzusunda olan Şehzade Ergun, diğer şehzade, hatun, ve emirlerin çoğunluğunun Ahmed Tekudar'dan yana tavır koymaları nedeniyle zorunlu olarak ses çıkarmadı. Kış mevsimini Bağdad'da geçirdikten sonra Horasan'a döndü. Ancak ilhan olma hayalinden vazgeçmedi. Horasan'a dönünce Amuye Nehri kıyısında bulunan Hindukur Noyan'ı ve diğer emirlerini huzurunda toplayarak " *Babam ölmeden önce beni yanına çağırmıştı. Ferman gereği yanına ordu almadan yola çıktım. Oraya ulaştığımda babam ölmüştü ve işler karmakarışık olmuştu. Yanında ordum olmadığı için çaresiz olanlara razı olmam gerekiyordu. Şimdi, eğer siz emirlerim bana yardım ederseniz babamın tahtını ve tacını kılıç zoruyla geri almak istiyorum" dedi. Bunun üzerine Hindukur Noyan "Her ne kadar hükümdarlık senin hakkındıysa da Ahmed -yaşça -büyüktür. Eğer o diyarda Ahmed padişah ise sen de bu diyarın hükümdarısın. Bu ihtiyarın sözünü dinle ve sultana muhalefete kalkışma. Ancak eğer o, senin canına kasdetmek isterse biz kölelerin canımızı feda eder, gerekeni yaparız...*" diyerek ona nasihatte bulundu. Fakat Ergun onun sözlerine kulak asmadı. Hindukur Noyan ise Amuye Nehri'ne geri döndü. Ergun, Sultan Ahmed'in bütün çağrılarına rağmen ona itaati reddedince, sonunda Sultan Ahmed onu itaat altına almak üzere harekete geçerek büyük bir ordu ile Ergun'un hakimiyet sahası olan Horasan'a yöneldi. Daha önce de anlatıldığı üzere 683/1284 yılı sefer ayının 16'sında Ak Hâce(Ak Hoca) havalisinde yapılan savaşta Ergun yenilerek Sultan Ahmed Tekudar'a teslim oldu. Hindukur Noyan bu savaşta Ergun'un yanında savaşa katıldı.[371] Onun bu savaştan sonraki konumunun ne olduğu konusunda elde mevcut bir bilgi yoktur.

Onun çocuklarından **Şilun** ve **İlbuka, Gazan Han**'ın ilhanlığı döneminde onun ordusunda emir idiler. 696/1267-1268 senesinde Gazan Han'ın büyük emirlerinden Emir Nevruz'un Gazan Han'a isyanında, Emir Nevruz ile hareket ettikleri gerekçesi ile öldürüldüler.[372]

12.3.17. Kurumışı Noyan (نوين كورومشي): Hindukur Noyan'ın oğludur. Sultan Ahmed Tekudar, Abaka Han'ın yerine İlhanlı Devleti'nin başına geçtiğinde Şehzade Ergun ile birlikte Bağdad'a gitti. Ergun Bağdad'da iken Sultan Ahmed ile aralarında ihtilaf başlayınca Ergun, Sultan Ahmed 'den gelebilecek ani bir saldırıya karşı güvende olmak için bir ordu kurdu. Bu ordunun başına Şehzade Cuşkeb, Emir Aruk ve Kurumışı'yı tayin ederek Bağdad'ın Diyarbekir Kapısı olarak anılan bölgesine gönderdi. Bahar gelince Ergun yanına diğer bir kaç emiri alarak Horasan'a gitti. Şehzade Cuşkeb, Emir Aruk ve Kurumışı Noyan ise Bağdad'da kaldılar.[373]

Ergun'un Sultan Ahmmed ile mücedelesi sonucuda yakalanarak karargaha getirilmesi ve çadır hapsine konulmasının ardından Buka Çink-sang onu kurtarmak ve İlhanlı Devleti'nin başına geçirmek için harekete geçtiğinde bu planını ilk olarak kendi kardeşi Aruk, Emir Yisu Buka(بوقا يسو) ve Kurumışı Noyan'a açarak onları ikna etti. Daha sonra da diğer emirlerle irtibata geçti. Diğer emirleri kendi yanlarına çekebilmek için Buka, Aruk ve Kurumışı, Sultan Ahmed'in kendi yandaşı olan

---

[371] Reşideddin, II/790-793; Bemâketi, s.439; Howorth, III/297-299
[372] Reşideddin, Jaha, s.111
[373] Reşideddin, II/789

emirler, Suka, Kutub, Almak ve Abakan ile Ergun'u ortadan kaldırdıktan sonra diğer bütün emirleri de öldürtmek için plan yaptığını anlatıyorlardı.. Kurumuşi Noyan da bu sözleri bizzat kendisinin Balağan Hatun'un ağzından duyduğunu söylüyordu. Bütün bunların sonucunda emirlerin çoğunluğu Buka'nın etrafında toplandılar. Ergun'u kurtarmak için yapılan planda Almak Noyan ve adamlarını sarhoş ederek etkisiz hale getirme görevi Karauzuşi Noyan ve Esair Aruk'a verilmişti. Kurumuşi ve Aruk plan gereğince bir eğlence meclisi kurdular ve Almak Noyan'ın adamlarından Taytok ve Kara Buka'yı sonra da Almak Noyan'ı bu eğlence meclisine davet ettiler. Almak Noyan kendisinin nöbetçi olduğunu söyleyerek iştirak etmek istemedi ise de gövece vererek onu ikna ettiler. Eğlence meclisinde Almak Noyan ve adamlarına bol miktarda içki içirdiler ve sarhoş ederek etkisiz hale getirdiler.

Planın başarılı olması ve Ergun'un kurtarılmasının ardından kimin ilhan edileceği konusunda çıkan tartışmada Kurumuşi Noyan ve Aruk ilk önce Şehzade Cuşkeb'in ilhan olmasını istediler se de Buka'nın ağırlığını koymasıyla Ergun'un ilhan ilan edilmesine razı oldular.[374]

Ergun'un ilhan ilan edilmesinden sonra İlhanlı Devleti'nin idaresinde tek söz sahibi durumuna gelen Buka'nın ülke idaresi için etrafına topladığı çoğunluğu Celayir kabilesinden olan emirler arasında Kurumuşi Noyan da bulunuyordu. Beş yıldan fazla bir süre İlhanlı Devleti'nin yönetiminde kendisine yer bulan Kurumuşi Noyan bu dönemde tümen komutanlığına kadar yükseldi. Ancak beş yılın sonunda gerek Buka'nın yönetiminde bazı hatalar yapması, gerekse onu çekemeyenlerin Ergun Han'ı tahrikleri sonucunda itibarının sarsılmaya başlamasıyla Ergun Han'a karşı isyan başlattı. Ergun Han'ı tahttan indirmek için harekete geçtiğinde etrafına ilk olarak daha önce yönetimde önemli makamlar verdiği Celayirli emirleri topladı. Bu Celayirli emirler arasında Kurumuşi Noyan da vardı. Daha önce de anlatıldığı üzere Şehzade Cuşkeb'in ihanet etmesi ile başarıya ulaşamayan bu isyan hareketinin ardından Kurumuşi Noyan da Buka ile işbirliği yaptığı gerekçesi ile yargılanarak öldürüldü.(687/1288)[375]

1.2.3.18. Doladay Bavurçi (دولادای باورچی): İlkan Noyan'ın akarabalarından olup, ünvanından da anlaşılacağı üzere Abaka Han'ın sarayında "*Bavurçi*" [376] idi. Daha sonraları Abaka Han tarafından ordugah emirliğine (*emir-i ordu*) yükseltilmiştir. 680/1281 yılında Mengu Timur'un emrinde Humus'ta Şamlılarla yapılan savaşa katılmıştır.[377]

1.2.3.19. Akbuka Küregen Noyan (اقبوقا گورگان): Hülegü ve Abaka Han dönemlerinin meşhur komutanı İlkan Noyan'ın oğludur.[378] Hülegü ile Batı Asya'ya gelen Celayir kabilesinden yetişen en meşhur ve büyük devlet adamı ve

---

[374] Reşideddin, II/796-799; Bendikti, s.440; Vassâf, vr. 131-133; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 585; Mirhând, V/340; Hândmir, Habību's-siyer, III/123; Howorth, III/306; Âzzâvi, I/320; İkbâl, s.230

[375] Reşideddin, II/816-818; Bendikti, s.440-444; Vassâf, vr. 231-233; Fasih-i Havâfi, II/359; Howorth, III/324-325; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/59

[376] Bavurçi, Moğolcada aşçı ve sofracı anlamına gelmektedir. Bavurçiler toylarda ve ziyafetlerde sultanın ve emirlerin önüne getirilen eti kesmek ve küçük parçalara ayırmakla görevli kimselere denirdi. (Cuveyni, III/72; Uzunçarşılı, Medhal, s.189-190; Emin, Ferheng-i Istılahat, s.65-66); Uzunçarşılı bu kelimeyi "*Bavarci*" diye okumuştur.

[377] Reşideddin, I/53, II/778

[378] Bak. tablo 10

komutanlarından biri de Akbuka Noyan'dır. İlhanlı Devleti hükümdarı Ergun Han'ın kızı[379] ile evlendiğinden dolayı "Küregen" (damat) olarak da tanınmıştır.[380]

Mevcut kaynaklarda Akbuka'nın Abaka Han döneminde Hülegü Han'ın oğlu Şehzade Tobşin ile birlikte, Herat'ta, onun ordusunda emir olduğu dışında başka bir bilgi yoktur.[381]

Abaka Han'ın ölümünden sonra Sultan Ahmed Tekudar ile Şehzade Ergun arasındaki saltanat mücadelesinde, başlangıçta Ergun'un ilhan olmasından yana olmasına rağmen çoğunlukla birlikte hareket ederek Ahmed'in ilhanlığını destekledi. Onun ilhan olmasından sonra ise onun nezdinde kendisine özel bir yer edindi ve sultanın özel dostları arasına girerek onun aleyhindeki bütün faaliyetlerde Sultan Ahmed Tekudar ile birlikte hareket etti.[382]

Sultan Ahmed Tekudar'ın ilhan olmasından kısa bir süre sonra Anadolu'da, Konya bölgesinde başlayan isyan hareketleri üzerine Sultan Ahmed 681/1281 senesinde kendi kardeşi Konkurtay'ı bu isyanı bastırmak üzere Anadolu'ya gönderdiğinde Akbuka Noyan da Konkurtay'ın maiyetinde bulunuyordu. Konkurtay ve Akbuka, Konya bölgesine gelerek isyancıları dağıttılar ve burada etkileri uzun bir süre devam eden katliam, yağma ve tahribatta bulundular. Buradan o sıralarda Karamanoğulları'nın hakimiyetinde bulunan İçel'e geçerek Ermenek ve Mut yörelerinde aynı şekilde yağma ve katliamlar yaptılar.[383]

682/1283-1284 yılında Şehzade Ergun'un Sultan Ahmed Tekudar'a isyan etmesi ile başlayan süreçte, Buka Çink-sang bahsinde anlatıldığı üzere Buka, Sultan Ahmed'e karşı gelmesi ve onu tehdit etmesi neticesinde Ahmed tarafından beylerbeyilik (emiru'l-umera) görevinden azledildi ve yerine Akbuka Noyan getirildi.[384]

Ardından Buka Çink-sang ve yandaşlarının desteği ile başarıya ulaşarak 683/1284-1285 yılında İlhanlı Devleti'nin tahtına oturan Ergun, Sultan Ahmed Tekudar'ı öldürttü. Bu isyan hareketi sırasında Sultan Ahmed Tekūdar ile birlikte İsferayin'de bulunan [385] Akbuka Noyan ise yakalanarak hapsedildi. Ancak bir süre sonra hapisten çıktı ve Ergun Han'ın kızı ile evlenerek onun yakın dostları arasındaki yerini aldı.[386]

Bununla birlikte, Ergun Han döneminde fazlaca bir faaliyetine rastlamadığımız Akbuka Noyan, muhtemelen Buka Çink-sang'ın gölgesi altında ve

---

[379] Benâketi (s.447) ve Beyânî (s.7) bu hatunun adını zikretmemişlerdir. Van Loon ise (s.7) bu hatunun adının "Olcatay" olduğunu ve onun ölümünden sonra Oğlu Hüseyin Küregen'in kendi babasının karısı ile evlendiğini söylemiştir. Ancak ileride bahsedileceği üzere emir Hüseyin bu dönemde İslam dinini seçmişti. Buna binaen üvey annesi ile evlenmiş olduğu iddiasını ihtiyatla karşılamak gerekir. Ayrıca, Akbuka Noyan'dan bahseden diğer kaynakların hiç birisinde böyle bir izdivaçtan bahsedilmemiştir. Bu nedenle eğer böyle bir izdivaç varsa, bu hatunun Ergun Han'ın diğer bir kızı olması gerekir

[380] Benâketi, s.447; Van Loon, s.7; Beyânî, s.7; Safâ, III/1, 28

[381] Fasîh-i Havâfî, II/339

[382] Reşideddîn, II/785; Howorth, III/285; Van Loon, s.6; Beyânî, s.7 ; Afşâr, Yâd-dâşthâ-yi Kazvînî, I-II/57

[383] Aksarâyî, s.129-130; Mîrhând, V/334; Van Loon, s.6; İkbâl, s.225; Beyânî, s.7; Sümer , *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/18; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.576

[384] Reşideddîn, II/795; Gulistân-i İrem, s.73; Howorth, III/303; Boyle, Iran, V/366

[385] Reşideddîn, (II/785) Buka'nın işbirliği yaptığı emirler arasında Akbuka'nın da bulunduğunu kaydetmiştir. Ancak bu bilgi diğer hiç bir kaynak tarafından teyid edilmemiştir. Ayrıca, Akbuka bu isyanın başarıya ulaşmasından sonra hapsedildiğine göre Reşideddîn'in bu kaydını ihtiyatla karşılamak gerekir.

[386] Howorth, III/305; Van Loon, s.7; Beyânî, s.7

etkisiz bir durumdaydı. Zira daha önce de bahsettiğimiz gibi Ergun Han'ın saltanatı döneminde Buka, İlhanlı Devleti'nin yönetiminde Ergun Han'dan sonra tek söz sahibi olan kimseydi. Ülkenin idaresini Celayir kabilesinden olan emirler arasında bölüştürmekle beraber, yine bir Celayirli olan İlkan Noyan'ın çocuklarını dışarıda bırakmıştı. Bu nedenle Buka'nın, hatta Ergun Han'ın ölümüne kadar olan süreçte kaynaklarda Akbuka'nın adı ile fazlaca karşılaşmıyoruz. Sadece Buka'nın ölümünden sonra 689/1290 yılında onun Anadolu'da bulunduğunu biliyoruz.[387]

Ergun Han'ın ölümünden sonra Geyhatu, 690/1291 yılı recep ayının 24'ünde Ahlat'ta İlhanlı Devleti'nin tahtına oturtulduktan sonra Akbuka Küregen Noyan'ın devlet idaresindeki konumu yükseldi. Geyhatu cülus töreninden sonra İlhanlı ülkesinin yönetiminde bir takım düzenlemeler yaptı. Akbuka Noyan'ın kızı Döndü (Dolundi) Hatun'u kendi izdivacına almış olduğu için hem kayınpederi hem İlhanlı hanedanının damadı hem de nüfuzlu bir emiri olan Akbuka Noyan'ı beylerbeyilik (*emiru'l-umera*) makamına getirerek İlhanlı ordusunun başkomutanı tayin etti ve Akbuka Noyan'ın kardeşi Şiktur Noyan ile Emir Toğaçar'ı da onun emrine vererek Akbuka'nın izni ve bilgisi olmaksızın hiç bir faaliyette bulunmamalarını emretti.[388]

Geyhatu daha sonra Ergun Han'ın hastalığı döneminde ve ölümünden kendisinin tahata çıkışına kadar olan süreçte isyan eden, kargaşa çıkaran ya da Şehzade Baydu b. Turağay'ın ilhan olması yönünde çaba gösteren emirlerin yargılanmaları ve cezalandırılmaları görevini Akbuka Küregen Noyan ve Şiktur Noyan'a bıraktı. Akbuka ve Şiktur Noyan'ın başkanlığında yapılan yargılama sonucunda muhalif emirlerin başında gelen Tuğan-i Kuhistani ve suçlu bulunan diğer bir grup emir Akbuka'nın emri doğrultusunda ölümle cezalandırıldılar.[389]

Geyhatu Han İlhanlı Devleti'nin başına geçtiği sıralarda, başta Karamanoğulları olmak üzere Anadolu'daki bazı Türkmen grupları bu bölgedeki Moğol kuvvetlerine karşı isyan hareketlerine girişmişlerdi. Geyhatu bu isyanları bastırmak için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 690/1291-1292 yılı ramazan ayında Celayirli Şiktur Noyan'ı kendi yerine tam yetkili vekil (Naib-i Mutlak) bırakarak İlhanlı ordusunun başkomutanı olan Akbuka Noyan ile birlikte Anadolu'ya yöneldi.[390] İlk önce Konya'ya geldiler. Burada halk tarafından memnuniyetle karşılandılar. Ardından vakit geçirmeden Karamanoğulları üzerine yürüyerek Ereğli, Larende ve İçel'de büyük bir talan, yağma ve katliam gerçekleştirdiler. Buradan Muğla bölgesine kadar ilerleyerek bu bölgelerde de yaptıkları büyük çaplı katliam ve yağmalardan sonra bol miktarda ganimetle 691/ 1292 yılı bahar mevsiminde İran'a geri döndüler.[391]

Geyhatu Han zayıf mizaçlı, içkiye ve eğlenceye düşkün bir padişah idi. Ayrıca israflı harcamaları neticesinde saltanatının üzerinde fazla bir süre geçmeden İlhanlı Devleti'nin hazineleri boşaldı. Ülkede fakirlik ve ekonomik bozukluk baş

---

[387] Reşideddin, II/823; Van Loon, s.7; Sümer, Şahıs Adları, I/312

[388] Reşideddin, I/50, II/829-830; Benâketi, s.447; Vassâf, vr.160, 264-265; Mirḫând, V/368; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/135; Kazvini, Lubbu't-tevarih, s.257; Howorth, III/368,377; Huart, s.12; Van Loon, s.7; İkbâl, s.247; Afşar, Yâd-dâşthâ-yi Kazvini, I-II/57; Sümer, Şahıs Adları, I/312

[389] Aksarâyi, s.168-169; Reşideddin, II/832; Benâketi, s.447; Mustevfi, Târih-i Guzide, vr. 590; el-Eberi, s.140-141; Mirḫând, V/363; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/135; İkbâl, s.245-246

[390] Reşideddin, II/832-833; Benâketi, s.447-548; Vassâf, vr. 261; Mustevfi, Târih-i Guzide, vr. 590; el-Eberi, s.141; Şabânkâreî, s.266; Ḫândmir, III/135;

[391] Aksarâyi, s.170-179; Mirḫând, V/363; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/135; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/62-63

gösterdi. Bu esnada Geyhatu'nun Çin ülkesini iyi tanıyan İzzeddin Muhammed b. Amîd isimindeki bir mülazımı Çinlilerin kullandıkları kağıt para olan "*Çav*" ın taklit edilerek altın ve gümüş para yerine basılmasını önerdi. Geyhatu ve devlet erkanı bu öneriyi kabul edince bu paradan bir miktar basılarak Tebriz'de denenmesi kararlaştırıldı. Yarlığ çıkarılarak bu işin icrası da Akbuka Noyan ve onun emrindeki diğer bir kaç emire verildi. Bunun üzerine Akbuka Noyan ve beraberindekiler 693/ 1293-1294 yılı şaban ayında Tebriz'e geldiler. Ancak onların Tebriz'e geliş nedenleri kısa bir sürede Tebriz halkı arasında yayılınca daha ilk günden itibaren bu uygulamaya karşı çıktılar ve bu parayı hiç bir şekilde kullanmayacaklarını ve kabul etmeyeceklerini söylediler. Dükkan sahipleri dükkanlarını kapadılar ve şehirdeki ekonomik hayat bir anda felç oldu. "*Çav*"ın tedavüle konulması görevi ile Tebriz'e gönderilmiş olan Akbuka Noyan ve beraberindekiler bütün çabalarına rağmen bir sonuç elde edemeyince bu uygulamadan vazgeçerek geri döndüler.[392]

Geyhatu Han'ın zayıf kişiliği, ülke yönetimine hakim olamaması ve diğer bir takım nedenlerle tedricen onun etrafındaki emirler ve devlet yönetimindeki diğer söz sahibi şahsiyetler ona yüz çevirmeye başlayarak o sıralarda Irak-ı Arab'ın idaresini üstlenmiş olan Hülegü Han'ın torunu Turağay'ın oğlu, Şehzade Baydu'yu İlhan Geyhatu Han'a karşı isyana teşvik ve davet ettiler. Ayrıca Aladağ'daki bir içki meclisi sırasında Geyhatu'nun Baydu'ya hakaret etmesi de Baydu'nun ona karşı harekete geçmesinde etkili oldu. Baydu, Geyhatu'nun yanından ayrılıp Bağdad'a dönerken bir grup emir de Geyhatu'yu ortadan kaldırmak için bir ittifak oluşturdular. Bunu haber alan Geyhatu, Baydu ile işbirliği yapan emirlerin bir çoğunu yakalatarak hapsetti. Geyhatu yanlısı emirler, Geyhatu'ya asi emirleri öldürtmesini tavsiye ettilerse de o bunu kabul etmedi. Bilakis, aslında bu emirlerle işbirliği halinde olan Toğaçar Noyan'ı da onları sorgulamak ve hapiste göz altında tutmakla görevlendirdi. Toğaçar Noyan gizlice Baydu'ya haber göndererek hemen bir ordu toplayarak harekete geçmesini, onun harekete geçmesinin ardından hapisteki emirleri serbest bırakarak onun tarafına geçeceğini bildirdi.[393]

Bunun üzerine Baydu harekete geçerek öncelikle kendi emrinde bulunan emirleri Geyhatu'ya karşı isyan konusunda ikna etti. Ardından 694/1295 yılı recep ayının 28'inde emrindeki kuvvetlerle Bağdad'dan hareket etti. Bu taraftan Geyhatu'nun emirlerinden bir kısmı da Baydu'nun tarafına geçtiler.Baydu'nun isyan ettiği sırada Arran'da bulunan Geyhatu bu haberi alır almaz derhal 5000 kişilik bir ordu oluşturarak Emir Taytak'ın emrinde öncü kuvvet olarak Baydu'nun karşısına gönderdi. Peşinden de Emir Akbuka Noyan'ı Toğaçar Noyan ile birlikte iki tümen askerle onun yardımına gönderdi. Kendisi de ordugahını (ordu) toplayarak onların ardından Arran'dan Tebriz'e hareket etti.[394]

Öncü kuvvet olarak giden Taytak emrindeki kuvvetler Baydu'nun kuvvetlerinden bir kısmını dağıtarak gelecek yardımı beklemeye başladılar. Öte yandan Akbuka Noyan ile birlikte yola çıkan Toğaçar Noyan yol esnasında planını

---

[392] Abu'l-Farac, II/644-645; Reşideddin, II/835-836; Vassâf, vr. 272-275; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 590; Mirḫând, V/368-371; Howorth, III/369-371; Van Loon, s.7; İkbâl, s.248-249; Boyle, Iran, V/374-375

[393] Vassâf, vr. 276-277; el-Eheri, s.141; Mirḫând, V/371-372; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/138; Howorth, III/375; İkbâl, s.251

[394] Aksarâyi, s.183-184; Abu'l-Farac, II/644-646; Reşideddin, II/837; Vassâf, vr. 277; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 590; Şabânkârei, s.266-267; el-Eheri, s.141; Mirḫând, V/372-373; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/139; Howorth, III/375-376; İkbâl, s.52

ve niyetini açıkça ortaya koyarak Akbuka'ya Baydu'nun tarafına geçtiğini açıkladı. Akbuka'nın emrindeki askerler de Toğaçar'ın tarafını tutunca Akbuka çaresiz maiyetinde kalan yaklaşık 300 kişiyle birlikte kaçarak Geyhatu'nun yanına geldi. Bu haber yayılınca da Geyhatu'nun ordusu dağıldı.[395]

Geyhatu, Akbuka Noyan geldiğinde henüz Ebher'e ulaşmıştı. Başka bir çaresinin kalmadığını görünce kaçarak Anadolu'ya gitmek istedi. Ancak etrafındaki emirler bunun doğru olmadığını söyleyerek onu vazgeçirdiler. O da yeniden toparlanmak ve tahtını geri almak için ordu toplamak amacıyla Arran tarafına yöneldi. Fakat oraya ulaşamadan Baydu taraftarlarınca yolda yakalanarak Baydu'nun emri ile 694/1295 yılı cemadielevvel ayının 6'sında öldürüldü. Akbuka Noyan ise yakalanarak hapse atıldı.[396]

Baydu'nun asıl niyeti Geyhatu'yu ilhanlıktan indirmekti. Bu nedenle Geyhatu'nun öldürülmesinin ardından hemen ilhanlık tahtına oturmadı. O sırada Horasan'ın idaresini sürdüren, Şehzade Gazan'a elçi göndererek kurultay yapmak ve ilhanlık seçimini gerçekleştirmek için onu başkent Tebriz'e davet etti. Gazan da bu daveti kabul ederek Tebriz'e doğru yola çıktı. Ancak o uzak bir mesafeden geliyordu. Bundan dolayı isyan ettikleri ve Geyhatu'yu öldürdükleri için Gazan'ın kendilerini cezalandıracağından korkan Toğaçar Noyan ve diğer asi emirler o gelmeden Baydu'yu kandırarak Hemedan'da ilhanlık tahtına oturttular. Bu olayı yolda iken öğrenen Şehzade Gazan ise Tebriz'e gelmekten vazgeçerek kendi hakimiyet sahası olan Horasan'a dönmek istedi. Ancak onun beylerbeyi olan Emir Nevruz ve diğer emirlerin de teşviki ile bu fikrinden vazgeçti. Baydu'nun ilhanlığını tanımadığını ilan ederek beraberindeki kuvvetlerle başkent Tebriz'e yöneldi. Bu sırada Azerbaycan'ın Heşt-rûd bölgesinde bulunan Baydu ise Gazan'ın bu niyetini öğrenince karşı koymak için hazırlıklara başladı.[397]

Bu esnada Geyhatu'nun tahttan indirilererek öldürülmesinde rol oynayan emirler, Toğaçar Noyan, Konçkıbal ve diğerleri Baydu'ya " *Emir Akbuka şu anda hapistedir. Eğer bu savaştan Gazan galip çıkarsa o, herşeyi açıkça anlatarak bizim öldürülmemiz için elinden gelen her şeyi yapar*" diyerek Baydu'yu Akbuka Noyan'ın öldürülmesi için teşvik ettiler.[398] Nihayet bu teşvikler amacına ulaştı ve Akbuka, Baydu'nun emri ile 694/1295 yılı cemadielevvel ayının sonlarında Cağatu Nehri kıyısında öldürüldü.[399]

Akbuka Noyan, Celayir kabilesinden yetişen ve İlhanlı Devletinin hizmetinde bulunan en önemli siyasi ve askeri şahsiyetlerden biridir.Özellikle

---

[395] Abu'l-Farac, II/646-647; Reşideddin, II/838; Vassâf, vr. 278; Mustevfi, Târîḫ-i Guzide, vr. 590; Şabânkârei, s.267; el-Eberi, s.141; Mirḫând, V/374; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/139; Howorth, III/376

[396] Aksarâyi, s.184; Abu'l-Farac, II/648; Reşideddin, II/838; Benâketi, s.449; Vassâf, vr. 278-279; Mustevfi, Târîḫ-i Guzide, vr. 590; Şabânkârei, s.267; el-Eberi, s.142; Fasih el-Hâvâfi, II/369; Mirḫând, V/374; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/139; Kazvini, Lubbu'l-tevârîḫ, s.238-239; Âzzâvi, I/362; Beyâni, s.8; Sümer, Şahıs Adları, I/312

[397] Abu'l-Farac, II/648-649; Reşideddin, II/886; Benâketi, s.451; Vassâf, vr. 282; Mustevfi, Târîḫ-i Guzide, vr. 591; Şabânkârei, s.267; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/139-140; İkbâl, s.252-254

[398] H. Hüsameddin, (Amasya Tarihi, II/434) Baydu'nun ilhanlık tahtına oturduktan sonra Şehzade Cemudar'ı Anadolu valiliğine, Akbuka Noyan'ı ise Anadolu'daki bütün Moğol kuvvetlerinin komutanlığına getirdiğini belirtmiştir. Ancak diğer bütün kaynaklar Akbuka Noyan'ın ölüm tarihi ve şekli konusunda birleşmişlerdir. Dolayısıyla bu bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekir.

[399] Aksarâyi, s.184; Reşideddin, Jahn, s.63; Benâketi, s.451; Vassâf, vr. 282; Mustevfi, Târîḫ-i Guzide, vr. 591; el-Eberi, s.142; Mirḫând, V/374; ; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/140; el-Bağdâdi, Gulşen-i Ḫulefâ, vr. 122; Howorth, III/377; Huart, s.12; İkbâl, s.252; .

Geyhatu Han zamanında ön plana çıkmıştır. Celayir kabilesi onun zamanında İlhanlı Devleti bünyesinde özel bir şöhret kazanmış ve önemli bir rol oynamıştır. Tebriz'de "Devlethane"ye yakın bir yerde kendi adı ile , yani "Akbuka Sarayı" olarak meşhur bir sarayı vardı. Hüseyin, Musaıl ve Odunci (اودونجی) isimli üç oğlu ve Dolandi Sultan (Dolandı-Döndi) adında bir kızı vardır. Dolundi Hatun (ölm.1295 m.), İlhan Geyhatu'nun zevcesi olmuştur. Oğlunun Hüseyin ismini taşımasından dolayı bazı tarih araştırmacıları tarafından onun islamiyetle tanıştığı ifade edilmiştir.[400]

1.2.3.20.İyne[401](Eyne-)Beg (بیگ ایغه - ایل):Celayir kabilesinin Uyat oymağındandır. Hicri VII.(XIII) asrın sonlarında Anadolu'da Ankara civarında yurt tutmuş olan Uyat oymağı reisi Kıpçak'ın oğludur.[402]

Sultan Ahmed Tekudar ve Ergun Han'ın ilhanlığı döneminde, 682/1284 senesinde Anadolu'da kardeşleri Gazan Bahadır ve Eşek Tuğlu ile birlikte tümen komutanı idi.[403] 687/1288 yılında Buka Çink-sang'ın Ergun Han'a karşı giriştiği isyan sırasında kardeşleri Gazan Bahadır ve Eşek Tuğlu, Buka ile işbirliği yaptıkları için öldürüldüler. İyne Beg ise bu isyan hareketi sırasında Anadolu'da bulunduğu ve herhangi bir rol oynamadığı için hayatta kalmayı başardı. Ancak yine de tümen komutanlığı makamından uzaklaştırıldı. Ergun Han'ın ölümünden sonra ilhanlık tahtına oturan Geyhatu Han tarafından tekrar Anadolu'da bulunan ve Celayirli askerlerden oluşan tümenin komutanlığına getirildi.[404]

Geyhatu Han'ın ilhanlığı süresince Anadolu'da tümen komutanlığında bulunduğu anlaşılan İyne Beg'in Baydu'nun 694/1294-1295 senesinde Geyhatu'ya isyan ederek onu öldürtmesinin ardından, Baydu- Gazan Han arasında geçen ilhanlık mücadelesinde Gazan'ın yanında yer aldığını görüyoruz.

Baydu'nun yakalanarak öldürülmesinin ardından onunla birlikte hareket eden İldar Anadolu'ya kaçmıştı. Bunu haber alan Gazan Han o sıralar Anadolu'da tümen komutanı olarak bulunan İyne Beg ve Emir Şadi'yi İldar'ın yakalanması vr ortadan kaldırılması ile görevlendirdi. İldar'ın peşine düşen İyne Beg ve Emir Şadi, kaçarak Erzurum'un bir köyünde gizlenen İldar'ı yakaladılar. İldar, Gazan Han'dan gelen fermanla yine o sıralar Celayirli bir emir olan ve İyne Beg'in emrinde bulunduğu anlaşılan İkbâl Noyan tarafından öldürüldü.(695/1296)[405]

Bu tarihte Anadolu'da Diyarbekir bölgesinde bulunan Uyrat tümenine Turağay (Turgay) Küregen kumanda ediyordu. Turağay Küregen 695/1296 yılı içinde bütün Uyrat askerleri ve uruğu ile Memluk Devleti'nin tarafına geçti. Bunun üzerine İyne Beg bu kez de Gazan Han tarafından Uyratlılar'ın ve Turağay'ın takibi ve ortadan kaldırılmaları ile görevlendirildi. İyne Beg ve İkbâl Noyan Uyratlıları takip ederek bir kısmını imha ettilerse de Uyratlıların çoğunluğu Mısır'a ulaşmayı başardılar.[406]

---

[400] Muhammed Kâşânî, Târîh-i Olcaytu, s.8,121; Şabânkârei, s.270; Âbrû, zeyl, s.67; Mirhând, V/425; Howorth, III/654; Van Loon, s.7; Ferruh, III/340; DMF, "*Âl-i Celayir*", I/225; Beyânî, s.8; Sümer, Şahıs Adları, I/321; 327

[401] Sümer, Şahıs Adları, I/301, Ayna Big

[402] Reşideddin, I/52; Togan, Giriş, s. 240; Sümer, Şahıs Adları, I/301,314

[403] Togan, Giriş, s.240; Sümer, Şahıs Adları, I/314

[404] Reşideddin, I/55; Benâketî, s. 444; Vassâf, vr. 233; Fasîh-i Hvafî, II/359; Togan, Giriş, s.240

[405] Reşideddin, Jahn, s.93-98; Howorth, III/400; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/381; Togan, Giriş, s.240

[406] Reşideddin, Jahn, s.97; İbn-i Haldûn, IV/606

695/1296 yılı cemadielevvel ayında Gazan Han'ın ve Emir Nevruz'un Müslümanlığa geçmesinden memnun olmayan Hülegü'nün torunu, Şehzade Yeşmut'un oğlu Şehzade Sukay, Cuci Kasar'ın soyundan Şehzade Arslan Oğul ve bir grup emir, Gazan Han'ı ve Emir Nevruz'u ortadan kaldırmak için gizlice bir ittifak oluşturdular. İyne Beg de bu oluşumda Gazan Han'ın karşısında yer aldı. Gazan Han tarafından Horasan'a gönderilen Emir Nevruz'un emrine verilen ve onun öncü kuvveti durumunda olan mezkur şehzadeler yoldayken Emir Nevruz'u katletmeyi düşünüyorlardı. Bu arada Şehzade Mengü Timur'un oğlu Taycu'ya haber göndererek onu da kendi taraflarına davet ettiler. Taycu görünüşte bunu kabul etti ise de vakit geçirmeden Emir Nevruz'u durumdan haberdar etti. Emir Nevruz ise hemen harekete geçerek asi gruba saldırdı. Şehzadeler Sukay ve Arslan Oğul ile İyne Beg'in de içlerinde bulunduğu emirler bir süre direndiler. Şehzade Sukay ise savaş sırasında öldürüldü. Sonuçta Emir Nevruz galip geldi. Beş isyancı şehzade ve İyne Beg de dahil olmak üzere 37 emir yakalanarak Gazan Han'ın huzuruna Tebriz'e getirildiler. Tebriz'de yapılan yargılama sonucunda bu emirlerin çoğunluğu suçlu bulunarak öldürüldüler. Bu çerçeve de İyne Beg de suçlu bulunarak 695/1296 yılı cemadielevvel ayının 23'ünde Tebriz'de şehir meydanında idam edilerek öldürüldü.[407]

1.2.3.21. **İltimur Noyan** (ايلتيمور): Celayir kabilesinin Cait oymağından, Hindukur Noyan'ın oğludur.[408] Geyhatu Han'ın ordusunda tümen komutanı idi. 690/1291 yılında o sıralar Horasan'da hakimiyet süren Gazan Han'ın beylerbeyi olan Emir Nevruz, Gazan'a isyan ederek Türkistan'daki Çağatay Devleti padişahı Kaydu Han'a sığındı. Kaydu Han ise onun emrine ordular vererek onu Horasan'ın işgal etmesi için bu bölgeye gönderdi. Bu olayın haber alınması üzerine Geyhatu Han İltimur Noyan'ın emrindeki bir orduyu Gazan'a yardım etmesi için derhal Horasan'a gönderdi.[409]

Bu savaşta nasıl bir rol oynadığı konusunda elimizde bilgi bulunmayan İltimur Noyan'ın adına daha sonraları Şehzade Baydu'nun Geyhatu'ya isyanı sırasında rastlıyoruz. Bu isyanda İltimur Noyan, Baydu'nun tarafında, Bağdad'da ve Baydu'yu Geyhatu'ya isyana teşvik edenler arasında bulunuyordu.[410]

Daha önce Gazan'ın ilhanlığını tanımayarak beraberindeki kuvvetlerle Azerbaycan'a yöneldiği, bunu haber alan Baydu'nun ise karşı koymak üzere hemen ordu toplayarak Gazan ile savaşa hazırlandığından bahsedilmişti.

İki tarafın ordusu 694/1294-1295 yılı recep ayının 5'inde Merağa yakınlarında karşı karşıya geldiler. Ancak Baydu kendi ordusunda bir çözülme hissettiği için Gazan'a barış teklif etti. Bizzat Gazan ve Baydun'un katıldığı görüşmelerin sonucunda İlhanlı ülkesinin iki şehzade arasında bölüştürülmesi kararlaştırıldı. Fakat Bağdad bölgesindeki emirlerin tahrikleri neticesinde bu anlaşma fazla uzun sürmedi. Bunun neticesinde Gazan tekrar Azerbaycan'a yürümeye karar verdi ve güçlü bir ordu ile bu bölgeye hareket etti. Öte yandan Baydu'nun tarafındaki emirlerin bir kısmı Gazan Han tarafına meyletmişlerdi. Bu çerçevede başta Toğaçar

---

[407] Reşideddin, Jahn, s.97-98; Benâketî, s.457; Vassâf, vr. 327-328; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 582-583; el-Eberî, s.144; Mîrhând, V/389-391; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/146-147; İkbâl, s.262-263; Sümer, Şahıs Adları, I/314

[408] Bak. tablo 14

[409] Reşideddin, Jahn, s.32; Howorth, III/366

[410] Reşideddin, II/836; Howorth, III/373

ve Bağdaday Noyanlar olmak üzere bir grup emir Baydu'dan ayrılarak Gazan'ın yanına geldiler. Baydu'dan ayrılarak Gazan'ın saflarına katılan emirler arasında İltimur Noyan da bulunuyordu.[411]

Bu durum üzerine Gazan'a karşı bir şey yapamayacağını anlayan Baydu ise Merağa üzerinden Gürcistan'a kaçmak istedi. Bunu öğrenen Gazan Han ise İltimur Noyan ve Emir Nevruz'u onun takibi ve ele geçirilmesi ile görevlendirdi. Baydu Emri Nevruz ve İltimur Noyan'ın emrindeki kuvvetlerin takibi sonucunda Nahcıvan'da yakalanarak o sırada Ucan'da bulunan Gazan Han'ın huzuruna getirildi ve 694/1294-1295 yılı zilkade ayında burada öldürüldü.[412]

Bu tarihten sonra ise İltimur Noyan'ın konumu ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz.

2.3.22. Baltu Noyan (بالتو): Celayir kabilesinin Tukuraut oymağından olup Abaka Han döneminde Anadolu'da yerleşik olan Tukuraut oymağının beyi ve Celayirli tümeninin komutanı Nabşi Noyan'ın oğludur.[413]

Baltu, Abaka Han döneminden itibaren Anadolu'da bulunuyordu.[414] Ancak o, muhtemelen babası Nabşi Noyan'ın[415] maiyetinde bulunduğundan dolayı kaynaklarda onun adına ve faaliyetlerine Gazan Han dönemine kadar rastlamıyoruz.

Babası Nabşi Noyan'ın ölümünden sonra onun yerine Tukuraut oymağının ve Celayirli tümeninin başına geçen Baltu bu dönemden sonra Anadolu'daki Moğol kuvvetleri komutanı Samağar Noyan ve onun oğlu Arab'ın emrinde bulunuyordu. Gazan Han 694/1294-1295 yılında Baydu'yu ortadan kaldırıp İlhanlı Devleti'nin tahtına oturduktan sonra devlet yönetiminde bir takım değişiklikler yaparak muhtelif atamalar gerçekleştirdi. Yukarıda bahsedildiği gibi Toğaçar Noyan önce Baydu'yu Geyhatu Han aleyhine isyana teşvik etmiş Onun öldürülmesinde önemli rol oynamış hemen ardından da Baydu'dan ayrılarak be kez Gazan Han'ın saflarına katılmıştı. Gazan Han onun bu müdaheleci ve değişken karakterini biliyor aynı zamanda da Şehzade Sukay ve Arslan Oğul'un isyanlarının arkasında da Toğaçar'ın olduğunu tahmin ediyordu. Bu nedenle kendi dedesinin ve babasının emrinde bulunarak önemli hizmetler veren ve oldukça gü.lü ve nüfuzlu olan Toğaçar Noyan'ı yine devlet işlerine müdahele ederek iç karışıklık çıkarmasından korkarak merkezden uzaklaştırmak ve uygun bir zamanda da etkisiz hale getirmek için Anadolu'nun yönetminde görevlendirdi ve Samağar Noyan'ın ölümünden sonra geçici olarak onun oğlu Arab Noyan'a bırakılan Anadolu 'daki Moğol kuvvetleri genel komutanlığını makamını ona verdi. Aradan kısa bir süre geçtikten sanra da Harmancı (هرمنجی) adlı emirini Toğaçar Noyan'ın öldürülmesine dair bir yarlıkla Anadolu'ya gönderdi. Gazan Han, Emir Harmancı'nın yanı sıra o sıralarda Anadolu'da bulunan diğer Moğol tümen komutanlarından Baltu Noyan ve Sülemiş'i de bu emrin icrası ile görevlendirdi.[416]

---

[411] Reşideddin, Jahn, s.84; Mirḫând, V/380-381; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/144-145; İkbâl, s.252-258

[412] Reşideddin, Jahn, s.84-93

[413] Bak. tablo 10

[414] Reşideddin, II/925; Temir, *"Samağar Noyan"*, s. 498

[415] Howorth, (III/405) Baltu'nun, Hülegü'nün oğlu Şehzade Tobşin'in oğlu olduğunu söylemiştir. Ancak bu bilgi doğru değildir.

[416] Reşideddin, II/918-921; Benâketî, s.456-457; Mustevfî, Târîḫ-i Guzide, vr. 592; Howorth, III/404-405; İkbâl, s.261; Spuler, İran Moğolları, s.563; Turğal, *"İlhanîler"* KM, s. 874; Sümer, *Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/65

Her şeyden habersiz olarak büyük bir istek ve hevesle yola çıkan Toğaçar Noyan 695/1295-1296 yılında Anadolu'ya geldi. Burada bir süre Samağar Noyan'ın oğlu Arab ve Baltu Noyan'ın ordugahında (*ordu*) kaldıktan sonra aleyhinde bazı oyunların döndüğünü hissederek kendi yaylağına gitti.[417]

Öte yandan, Samağar Noyan'ın ölümünden sonra Anadolu'daki Moğol kuvvetleri genel komutanı konumunda bulunan Arab henüz küçük yaşta ve deneyimsiz olduğu için Abaka Han zamanından itibaren bu bölgede bulunan Baltu Noyan Anadolu'daki bütün işlerin iplerini eline geçirerek nüfuzunu ve gücünü son derece artırmıştı. Bu nedenle Toğaçar Noyan'ın Anadolu'ya Moğol kuvvetleri komutanı olarak gelmesinden rahatsız olmuş ve imkanlarının kısıtlanacağı endişesi ile daha ilk günden itibaren ona karşı husumet beslemeye başlamıştı. Buna binaen öteden beri aralarında bir husumet bulunan ve Toğaçar Noyan'ın tarafını tuttuğu anlaşılan Beylerbeyi İzzeddin ile Baltu arasındaki düşmanlık ve rekabet iyice su yüzüne çıktı. Baltu onu ortadan kaldırmak için fırsat kolluyor, Beylerbeyi İzzeddin ise ona mukavemet edecek ve ortadan kaldırtacak güce sahip olmamasına rağmen Toğaçar Noyan'ın telkinleri ile sebat ediyordu. Nihayet Gazan Han'dan Toğaçar Noyan'ın ortadan kaldırılmasına dair yarlığ ulaşınca, zaten böyle bir fırsat bekleyen Baltu Noyan derhal harekete geçerek Toğaçar Noyan'ın ordugahına saldırdı ve Beylerbeyi İzzeddin'i ele geçirerek katletti. Toğaçar Noyan ise Baltu'nun gücüne karşı koyamayacağını anlayarak Delüce (دلوجه) Kalesi'ne kapandı.[418]

Toğaçar Noyan'ın Delüce Kalesi'ne kapanmasından sonra Emirler, Harmancı, Arab Noyan ve Baltu emirlerindeki kuvvetlerle Toğaçar'ı ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Kaleyi şiddetli bir şekilde muhasaraya aldılar. Öyle ki Toğaçar'ın etraftan yardım istemek için bulunduğu bütün girişimler sonuçsuz kalıyor, bütün haberciler Baltu'nun eline düşüyordu. Nihayetinde Toğaçar Noyan emrindeki güçlerin üstün gayretleriyle gizlice kaleden çıkarak kış mevsimi olmasına rağmen çok zor şartlar altında Sivas tarafına kaçtı. Bahar geldiğinde Toğaçar Noyan'ın kaleden kaçtığını anlayan Baltu ve diğer emirler tekrar onun peşine düştüler ve Sivas civarında onu yakalayarak Gazan Han'ın yarlığı gereğince öldürdüler.[419] (695/ 1295-1296) Toğaçar Noyan'ın ortadan kaldırılmasından sonra yukarıda anlatıldığı üzere uzun süreden beri bu bölgede bulunan Baltu'nun nüfuzu ve tahakkümü zirveye ulaştı. Danişmend vilayetinde bulunan Tatar tümenleri de Arab'ın küçük yaşta olması nedeni ile Baltu Noyan'ın emrine verildi. Böylece Baltu Noyan resmen olmasa da fiilen Anadolu'da bulunan Moğol beyleri arasında en üst konuma ve güce ulaşarak tek adam haline geldi.[420]

Fakat bu durum ancak bir yıl kadar devam etti. 696/1296-1297 yılında bu kez Abaşka Noyan Anadolu'daki Moğol orduları genel komutanı olarak bu bölgeye gönderildi. Abaşka Noyan'ın gelişiyle elindeki gücü ve iktidarı kaybetmek

---

[417] Aksarâyî, s.189-191; Turgal, "*İlhaniler*", KM, I/871; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/381; Turan Selçuklular Zamanında Türkiye, s.616

[418] Aksarâyî, s.192-193; Reşideddin, II/925; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.617

[419] Cahen, (Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Paris, 1968, çev. Yıldız Morgan, İstanbul, 1979, s.293) "*Daha önceleri Baydu taraftarı olan Toğaçar Anadolu'da Muineddin Pervane'nin akrabaları ile işbirliği yaparak bağımsızlığını ilan etmeye çalıştı.*" demektedir.

[420] Aksarâyî, s.193-194; Reşideddin, II/921,925; Benâketî, s.457; Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 592; Turgal, "*İlhaniler*", KM, s.874; Cahen, s.293; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/65; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.617; Togan, Giriş, s.241-242; Merçil, s.163

istemeyen[421] Baltu aynı yıl içinde Gazan Han'a karşı isyan etti. Ancak Baltu'nun isyan etmesindeki tek neden bu değildi. Zira Baltu'nun Anadolu'da bu derecede güçlenmesinden rahatsız olan Gazan Han onu bir kaç kez huzuruna çağırmış, ancak Baltu muhtelif bahaneler ileri sürerek muhtemelen öldürülme korkusu ile bu davetlere icabet etmemişti. Hatta, kendisi gitmediği gibi Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud'un da gitmesine engel olmuştu.[422]

Baltu'nun isyan ettiği haberini alan Gazan Han derhal başkumandanı Emir Kutluğşah'ı Abuşka Noyan ile birlikte üç tümen askerle bu isyanı bastırmak ve Baltu Noyan'ı bertaraf etmeleri için Anadolu'ya gönderdi. Arab Noyan ve Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş de Kutluğşah'ın Anadolu'ya ulaşmasından sonra ona katıldılar.[423]

Nihayet, taraflar arasında ilk karşılaşma öncü durumundaki Arab Noyan'ın kuvvetleri ile Baltu arasında meydana geldi. İlk gün akşama kadar yapılan savaşta Arab bir netice alamadan ve çok sayıda kayıp vererek Kutluğşah'ın yanına dönmek zorunda kaldı. Kutluğşah ve beraberindekiler ikinci gün top yekün saldırıya geçtiler. Kırşehir yakınlarındaki Malya (ملیا) ovasında yapılan savaş sırasında Baltu Noyan'ın emrindeki kuvvetlerden bir kısmı onun tarafını bırakarak Kutuğşah'a katılıca geri kalanları da hezimete uğrayarak dağıldılar. Baltu ise çaresiz kaçarak Uc'a[424] sığındı. Kutluğşah, Emir Sülemiş'i onun peşinden göndererek kendisi Arran kışlağına, Gazan Han'ın yanına geri döndü.[425]

Baltu'nun yanında istemeden yer almış olan Sultan Gıyaseddin Mesud ise Baltu'nun yenilerek üca çekilmesinin ardından bağışlanmasını dilemek için Kutluğşah'ın aracılığı ile Gazan Han'ın huzuruna çıkarıldı. Sultan Mesud, kendisinin bu isyana zorla dahil edildiğini ve padişahın huzuruna gelişinin Baltu tarafından engellendiğini söylediyse de fazla inandırıcı olamadı. Ancak canı bağışlandı. Canı bağışlanmakla bereber Anadolu'ya dönmesine izin verilmeyerek Hemedan'da ikamete mecbur edildi. Padişahlıktan azledilerek yerine 698/1298 yılında III. Alâeddin Keykubat getirildi.[426]

---

[421] H.Hüsameddin, (Amasya Tarihi, II/440) Baltu'yu bir Türkmen Bey'i sanarak onu isyan nedeni hakkında şöyle demiştir." Türk beylerinin cesur ve meşhurlarından olan Baltu Bey yapılan zulümlerin fazlalığından dolayı isyan ederek başına toplanan mağdurlarla birlikte 698'de Anadolu Nazırı Toğaçar'ı katletti ve Konya taraflarından Tatarlar'ı (Moğollar'ı) sürüp çıkardı.... Baltu Bey, Selçuklu saltanatının Tatarların nüfuzuna hizmetçi olduğunu takdir ederek, iki hükümeti birleştirmek suretiyle Tatarları Anadolu'dan sürmeye çalışıyor, Sultan Gıyaseddin Mesud'un müstakilen Anadolu hükümdarı olması amacını güdüyor, Anadolu ümerasından bir kısmını elde ederek cemiyetini artırıp Amasya'dan Sultan Mesud'u alıyor, ay ay İlhanlı hazinesine verilen meblağı keserek mezkur sultanın istiklalini ilan ediyordu"

[422] Aksarâyi, s.197-199; Reşideddin, Jahn, s.105; H.Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/440; Spuler, İran Moğolları, s.568; Cahen, s.293; Togan, giriş, s.242; Merçil, s.163

[423] Aksarâyi, s.201; Reşideddin, II/925; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 592; Howorth, III/405; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/441; Turğal, "*İlhaniler*", KM, s.374; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/66; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.618; Togan, giriş, s.241-242

[424] üc, ücât: Anadolu'da İlhanlıların hakimiyet alanı dışındaki bölgeler için kullanılan bir terimdir.

[425] Aksarâyi, s.202-203; Reşideddin, Jahn, s.105; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 592; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/442; Temir, "*Sonoğar Noyan*", s.498; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/66; Boyle, Iran, V/381; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.618

[426] Aksarâyi, s.206-207; Reşideddin, Jahn, s.121; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/442; Cahen, s.293-294; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/67; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.622

Baltu, İlhanlı Devleti tarafından tayin edilmiş bir Moğol kumandanı olmasına rağmen Uç Türkleri arasında sevilen bir emir idi. Bu nedenle uç bölgesinde gerek kendisine bağlı Celayirli askerleri gerekse uç Türklerinden topladığı kuvvetlerle sık sık İlhanlı hakimiyet alanlarına giriyor, yağmalamalarda bulunuyor ve tekrar *uca* geri dönüyordu.[427] Ancak bir süre sonra Süleymiş'in sıkıştırmaları sonucunda bu bölgeyi terkederek önce Eşrefoğulları ülkesine, daha sonra da Karamanoğulları ile anlaşarak onların hakimiyet sahalarından geçmek sureti ile o sıralarda Ermenilerin elinde bulunan Çukurova'ya, oradan da Memluklulara sığınmak istedi. Karamanoğulları ile yapılan anlaşmaya göre Baltu ve maiyetindekiler herhangi bir saldırıya maruz kalmadan Çukurova'ya geçeceklerdi. Ancak bir kaç bin çadırdan oluşan Baltu'nun önderliğindeki Celayirliler Karamanoğulları tarafından saldırıya uğradılar. Celayir kabilesine mensup çok sayıda kadın ve kız Karamanlılar tarafından esir edildiler. Mallarına el konuldu. Baltu beraberindeki çok az kimseyle Çukurova'ya ulaşabildi. Fakat bu kez de Ermeni Kralı sözünde durmadı. Baltu'nun Çukurova'dan geçmesine izin vermediği gibi onu yakalayarak Gazan Han'ın emirlerine teslim etti.

Baltu ve kaynaklarda adı zikredilmeyen bir oğlu Tebriz'e götürülerek burada yargılandılar ve suçlu bulunarak Gazan'ın emri ile 25 zilhicce 696 (ekim 1297) senesinde şehir meydanında idam edilerek öldürüldüler. Baltu'nun Anadolu'da kalan yandaşları ve yakınları da aynı akibete uğramaktan kurtulamadılar.[428]

Baltu'nun isyanı Anadolu'da bulunan Moğol kumandanlarının kendi hükümdarına karşı giriştiği ilk ve en ciddi isyan hareketi olması bakımından önem arzetmektedir.[429] Baltu'nun isyanının bastırılması için Anadolu'ya gönderilen kimselere ve ordunun sayısına bakarak, onun bu dönemde ne kadar güçlendiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Baltu, bu kadar kuvvetin kendisi aleyhine toplandığını görmesine rağmen kaçmayarak onlarla bir meydan savaşını göze almakla da kendine ve emri altındaki kuvvetlere olan güvenini ortaya koymuştur.

Baltu'nun bu isyanı ayrıca hedefleri bakımından da Anadolu Türkleri'nin Moğol tahakkümünden kurtulmak için harekete geçmeleri ve cesaret bulmalarını sağlaması bakımından önemlidir. Zira *Amasya Tarihi*'nde de ifade edildiği gibi, Moğol kaynaklarında açıkça söylenmese de Baltu, büyük bir ihtimalle bu isyan hareketinin başarıya ulaşması durumunda Anadolu'da, İlhanlı hakimiyetinden kurtulmuş bağımsız bir Selçuklu Devleti'ni yeniden ihya etmeyi planlıyordu. Çünkü, Baltu çocukluğundan itibaren bütün hayatını Anadolu'da geçirmiş ve büyük bir olasılıkla Selçuklu Türkleri arasında Türkleşmişti. Ayrıca bu bölgede sevilen bir Moğol komutanı idi. Bu itibarla hem kendi konumunu güçlendirecek hem de uzun zamandır Moğol tahakkümü altında ezilen Anadolu Türkleri tek bir çatı altında toplayarak bu tahakkümü sona erdirecek bir isyan hareketi başlatmıştı. Bu isyanda Selçuklu Sultanı Sultan Mesud'u yanına alması da bunun bir delili olarak sayılabilir.

Baltu Noyan'ın Anadolu'da bugünkü Sivrihisar bölgesinde yurt tutmuş olan Sultanşah ve Melikşah isimli iki oğlu daha vardı. Bunların Baltu'nun isyanından nasıl etkilendikleri yönünde kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak ikisi de İlhanlı Sultan Ebu Said Bahadır Han dönemine kadar bu bölgede yaşamışlar

---

[427] Aksarâyî, s.204; Togan, Giriş, s.243

[428] Aksarâyî, s.204-205; Reşideddîn, II/929-933; Mustevfî, Târîh-i Guzîde, vr. 594; Fasih-i Hevâfî, II/376; Howorth, III/421; Spuler, İran Moğolları, s.568; Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, I-II, İstanbul, 1995-1999, I/168; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/66-67; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/368; Cahen, s.293; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.618

[429] Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/66

ve 728/1323 yılı muharrem ayında Çapanlı Timurtaş tarafından katledilmişlerdir. Sivrihisar'da Sultanşah ve Melikşah adına inşa edilmiş bir cami bulunmaktadır.[430]

Reşideddin Fazlullah, Baltu'nun Emir İsa adlı bir kardeşinin varlığından bahsetmiş, ancak hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.[431]

1.2.3.23. İkbâl[432] Noyan (اقبال): Celayirli İlkan Noyan'ın torunu, Uraktu Noyan'ın oğludur.[433] Geyhatu Han zamanında önceleri onun mülazımı idi. Ardından Geyhatu Han'ın emri ile yine bir Celayirli emiri olan İyne Beg ile birlikte Anadolu'da yerleşik olan ve Celayirli askerlerden oluşan tümenin komutasında İyne Beg'in emrine verildi.[434]

694/1295 yılında Baydu'nun isyan ederek Geyhatu Han'ı öldürmesi olayından sonra Gazan-Baydu mücadelesinde İkbâl Noyan, İyne Beg ile birlikte Gazan'ın yanında yer aldı. Gazan'ın ilhan olmasını ardından Anadolu'daki konumunu koruyan İkbâl Noyan, İyne Beg ve Emir Şadi ile birlikte, Baydu'nun tarafında yer alan ve Gazan Han'dan kaçarak Anadolu'ya sığınan İldar'ın yakalanarak ortadan kaldırılması olayında görev aldı. Gazan Han'ın emri ile Anadolu'da İldar'ın peşine düşen İyne Bey, İkbâl Noyan ve Emir Şadi, İldar'ın kuvvetleri ile savaşarak onları dağıttılar. Ancak İldar kaçmayı başardı. Bunun üzerine İldar'ı takibe devam ettiler ve onu Erzurum'un bir köyünde ele geçirdiler. İldar, Gazan'dan gelen ferman gereğince bizzat İkbâl Noyan tarafından öldürüldü.[435]
Bu olayın ardından o sıralarda Diyarbekir bölgesinde yerleşmiş olan ve Uyratlı askerlerden oluşan Uyrat tümeni komutanı Turağay (Turğay) Gurgan'ın Mısır'daki Memluk Devleti tarafına geçmesi üzerine İkbâl Noyan ve İyne Beg bu kez de onun takibi ve ortadan kaldırılması ile görevlendirildiler. İkbâl Noyan ve İyne Beg, Mısır'a doğru kaçmaya çalışan Uyratlıları takip ederek onları Memluk Devleti topraklarına girmeden yakaladılar ve bir kısmını katlettilerse de Uyratlıların çoğunluğu kaçarak Mısır'a gitmeyi başardılar.[436]

695/1296 yılında İyne Beg'in Gazan Han'a karşı isyan eden Şehzade Sukay'ın tarafında yer alması sonucunda öldürülmesinin ardından İyne Beg'in yerine Celayirli askerlerden oluşan Celayirli tümeninin kumandanlığına getirildiği anlaşılan İkbâl Noyan'ın 697/1297-1298 yılındaki Sülemiş'in isyanına kadarki faaliyetleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.[437]

696/1296-1297 senesinde Baltu Noyan'ın isyanının bastırılmasından sonra Gazan Han, Baymacar Noyan'ı Anadolu'daki Moğol orduları genel komutanlığına (Emir-i Leşker-i Rum), Buckur Noyan'ı da Anadolu eyalet valiliğine tayin etmişti. Baltu Noyan'ın isyanının bastırılması esnasında ve sonrasında önemli hizmetler vermiş olan Sülemiş ise bu hizmetlerinin karşılığında Moğol Orduları Genel Komutanlığının kendisine verilmesi gerektiğini söyleyerek bu tayinleri tanımadı ve isyan etti. İkbâl Noyan da bu isyanda Sülemiş'in tarafında yer aldı.

---

[430] Togan, Giriş, s.247; Akdağ, I/183
[431] Reşideddin, I/52
[432] Turan, (Selçuklular Zamanında Türkiye, s.624): Akbal Noyan
[433] Bak. tablo 10
[434] Reşideddin, I/50; Togan, Giriş, s.240
[435] Reşideddin, Jahn, s.93-98; Howorth, III/400; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/381; Togan, Giriş, s.240
[436] Reşideddin, II/919; İbn-i Haldûn, IV/606; Howorth, III/401; Togan, Giriş, s.241
[437] Togan, (Giriş, s.241) İkbâl Noyan'ın da Şehzade Sukay'ın isyanında İyne Bey ile birlikte hareket ettiğini söylemektedir. Ancak bu bilgi diğer kaynaklarca teyid edilmemiştir. Ayrıca bu isyandan sonra da konumunda bir değişiklik olmadığına göre onun bu isyanda yer almamış olması gerekir.

Sülemiş'in isyanı üzerine Baynıcar ve Buckur Noyanlar emirlerindeki kuvvetlerle bu isyanı bastırmak için Sülemiş'in üzerine yürüdüler. Ancak Sülemiş Baynıcar ve Buckur'u yenerek ikisini de yakaladı ve öldürdü.[438]

Mevsimin kış, kış şartlarının da çok ağır olması nedeni ile Gazan Han Sülemiş'in isyanını bertaraf edebilmek için baharın gelmesini beklemek zorunda kaldı. Bahar gelince İlhanlı ordusunu büyük emirleri, Emir Çupan, Emir Mulay (مولای) ve Emir Sutay'ın emrinde Anadolu'ya gönderdi. 698/1298-1299 yılı şaban ayının başlarında Erzincan'ın Akşehir Ovası'nda iki taraf arasında yapılan savaşta Şülemiş'e bağlı bazı emirlerin taraf değiştirmesi ile Sülemiş ağır bir yenilgiye uğrayarak Şam tarafına kaçmak zorunda kaldı. Ancak yolda ele geçirilerek Tebriz'e götürüldü. İkbâl Noyan ise Akşehir Ovası'nda yapılan savaş sırasında yakalanarak Tebriz'e götürülmüştü. İkbâl Noyan Tebriz'de yargılanarak suçlu bulundu ve aynı yılın şaban ayının 28'inde [439] Tebriz'de idam edilerek öldürüldü.[440]

1.2.3.24. Emir Hüseyin Küregen: İlkan Noyan'ın torunu, Geyhatu Han'ın beylerbeyi (*Emiru'l-umera*) Akbuka Küregen Noyan'ın oğludur.[441] Gazan Han'ın kızkardeşi, Ergana Han'ın kızı Olcatay Hatun ile evlendiği için babası Akbuka Noyan gibi "*Küregen*" (küreğen) lakabı ile meşhur olmuştur.[442]

Babası Akbuka Küregen Noyan'ın ölümüne kadar onunla birlikte ve maiyetinde olan Emir Hüseyin, babasının 694/1295 senesinde Baydu taraftarlarınca öldürülmesinin ardından onun yerine geçerek Celayir kabilesinin ulus beyi (emir-i ulus) oldu. Gazan Han, Baydu ile olan mücadelesini kazanıp İlhanlı Devleti'nin tahtına oturduktan sonra, Akbuka Küregen Noyan'ın, daha çok Baydu yanlısı Emir Konckıbal'ın tahrik ve teşvikleri neticesinde katledildiğini öğrenince Konckıbal'ı yakalayarak Akbuka'nın çocukları Emir Hüseyin ve Musail'e teslim etti. Hüseyin ve Musail, Konckıbal'ı babalarının kanına karşılık öldürdüler .

Gazan Han ilhan olmasının ardından devlet ve İlhanlı topraklarının yönetiminde bazı değişiklikler ve tayinlerde bulunmuş, Horasan eyaletinin hükümetini de Şehzade Olcaytu'ya vermişti. Bu çerçevede Gazan Han kendi kız kardeşi Olcatay Hatun'u Emir Hüseyin ile evlendirdi ve Şehzade Olcaytu'nun atabeyi olarak Horasan'a gönderdi. Hüseyin'in kardeşi Emir Musail'i de aynı şekilde Olcaytu'nun emrine verdi.[443]

Hüseyin Küregen'in Horasan'da kaldığı süre içindeki faaliyetleri hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak onun Gazan Han'ın ölümüne kadar Horasan'da Şehzade Olcaytu ile birlikte kaldığı anlaşılıyor. Zira Gazan Han 703/1303-1304 yılında ölümü üzerine Olcaytu ile Horasan'dan Tebriz'e gelen ve

---

[438] Aksarâyi, s.235-240; Reşideddin, Jahn, s.121; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 594; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/67; Togan, Giriş, s.243; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.624

[439] Fasih-i Havâfi, (II/378) İkbâl Noyan'ın ölüm tarihini aynı yılın Ramazan ayının 24'ü olarak kaydetmiştir.

[440] Aksarâyi, s.240-246; Reşideddin, Jahn, s.122-123; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 594; İbn-i Haldûn, IV/612; Fasih el-havafi, II/378; Van Loon, s.7; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/386-387; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/68; Togan, Giriş, s.243; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.625

[441] Bak. tablo 10

[442] el-Eberî, s.146; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 122; Gulistân-i İrem, s.73; Mirzavahid, vr. 316; Muhammed Hasan Han, IV/634; Howorth, III/634; İkbâl, s.331; Zambaur, s.253; Kazvini, "*Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir*", I-I/11; Van Loon, s.7; Beyânî, s.9; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/18

[443] Reşideddin, Jahn, s.86; Mustevfi, Târîh-i Guzide, vr. 595; el-Eberî, s.146; Mirzavahid, vr. 313; Spuler İran Moğolları, s.570; Beyânî, s.9

Olcaytu'nun ilhan olması yönünde çaba gösteren emirler arasında Emir Hüseyin Küregen de bulunuyordu. Vassâf ve Mîrhând'ın bu konudaki kayıtları şöyledir. *"Gazan Han'ın ölümü üzerine Şehzade Horasan'dan paytahta doğru yola çıktı. Hüseyin Beg Noyan, Sevinc (سوينج) Noyan, İsen Kutluğ (ايسن قوتلغ), Emir Molayed (مولايد), Emir Cavulcar (جاولجار) ve Ali Kuşçu da 10 000 askerle onun maiyetinde yola çıktılar. Şehzade Olcaytu 703(1303-1304) yılı zilhicce'nin 15'inde tahta oturdu. Şehzadeler sol tarafında, hatunlar sağ tarafında, Kutluğşah, Çupan, Polad(پولاد), Hüseyin Beg, Sevinc ve İsen Kutluğ gibi büyük emirler ve Molayed, İldar, Sutay, Sultan ve Ramazan gibi diğer emirler ise tahtın önünde ayakta saf durdular."*[444]

Sultan Olcaytu veya Müslüman olduktan sonraki adıyla Sultan Muhammed Hodabende[445] ilhanlık tahtına oturduktan sonra Gazan Han'ın da beylerbeyi olan Emir Kutluğşah'ı kendi beylerbeyi olarak tayin etti. Polad, Hüseyin, Sevinc ve İsen Kutluğ Noyanları da onun emrine verdi. Emirler arasında da ayrıca görevlendirmelerde bulunarak her bir emiri ayrı ayrı görevlere atadı. Emir Hüseyin Küregen'e de ulus beyi sıfatı ile birlikte Bütün *İlhanlı incularının* yönetimini ve sorumluluğunu verdi.[446]

Emir Hüseyin Küregen Tebriz'de "Devlethane" yakınındaki babasının adı ile anılan ikametgahı "Akbuka Sarayı"nda ikamet ediyor ve devlet işlerini de buradan idare ediyordu. Sultan Olcaytu kışlaktan Tebriz'e geldiğinde kızkardeşi ile evli olan Emir Hüseyin Küregen'in ikametgahında ağırlandıktan sonra kendi sarayına gidiyordu. Bunun yanı sıra Sultan Olcaytu 'nun Tebriz'de olmadığı zamanlarda Tebriz'e gelen elçileri de Emir Hüseyin Küregen kendi sarayında kabul ediyordu. Emir Hüseyin Küregen'in adı Sultan Olcaytu tarafından çıkarılan bütün yarlığlarda emirler, Kutluğşah, Sevinc, Çupan, ve Polad ile birlikte yer alıyor ve onun da mührü bulunuyordu. [447] Sultan'ın damadı olduğu için saygı görüyor ve sürekli olarak huzurda yapılan sohbetlerde yer alıyordu. Nitekim Sultan Olcaytu, Sultaniye şehrinin tesisi kararını içinde Emir Hüseyin Küregen'in de bulunduğu bu beş büyük emiri ile yaptığı toplantıda almıştı.[448]

706/1306-1307 yılında Sultan Olcaytu, Emir Hüseyin Küregen'i diğer emirleri ve bütün İlhanlı ordusu ile Gilan'ın fethine gönderdi. Gilan mahalli hakimler tarafından idare edilmekle beraber a zamana kadar bütün İran, İlhanlı Devleti'nin hakimiyeti altına alınmış olmasına rağmen, bu bölge coğrafi şartlarının olumsuz olması nedeni ile İlhanlı Devleti'ne bağlanamamıştı. İlhanlı ordusu Olcaytu'nun emri ile dört ayrı koldan Gilan'a yöneldi. Oldukça çetin geçen savaşlardan sonra bütün Gilan İlhanlı Devleti'ne bağlandı. Ancak bu savaşlar sırasında Gazan Han ve Olcaytu'nun en güçlü devlet adamlarından biri ve başkomutanı olan Emir Kutluğşah öldü.[449]

---

[444] Vassâf, vr. 467; Mirḫând, V/424-425

[445] Sultan Olcaytu Müslüman olduktan sonra Muhammed Hodabende adını almış, ancak Şii mezhebini kabul ettiği için kimi sünni tarih yazarları tarafından "*Eşeğin kulu, eşeğin kölesi*" anlamalarına gelen "*Harbende*" lakabı ile anılmıştır.

[446] Vassâf, vr. 470-471; Howorth, III/534-536; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/73

[447] Kâşânî, Târîḫ-i Olcaytu, s.83, 121, 175; Şabânkârei, s.270; Âbrû, zeyl, s.67; Mirḫând, V/425; İkbâl, s.308; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/18

[448] Âbrû, zeyl, s.67; el-Eberî, s.149

[449] Kâşânî, Târîḫ-i Olcaytu, s.66; Âbrû, zeyl, s.70-76; Mirḫând, V/440-443; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/191-194; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s. 241; Howorth, III/540-542; İkbâl, s.311-313; Âzzâvî, I/404; Beyânî, s.9

Emir Kutlağşah'ın ölümünden sonra Emir Çupan onun yerine beylerbeyilik (*emiru'l-umera*) makamına getirildi. 712/1212-1213 senesinde Olcaytu Han bu kez bizzat kendisi Şam seferine çıktı. Emir Hüseyin Küregen bu seferde İlhanlı ordusunun sol kanadında yer alıyordu. Ancak savaşmaya gerek kalmadan Şam halkı Olcaytu'ya itaatlerini bildirdiler. Bu fetihten sonra 713/1213-1214 yılında Olcaytu, Sultaniye'ye döndü.ve İlhanlı ülkesinin yönetimini kendi emirleri arasında taksim etti. Bu çerçevede Emir Satay'ı Diyarbekir, Emir Sevinc'i Bağdad, İrincin Noyan'ı da Anadolu'nun (Rum) yönetimine tayin etti. Emir Hüseyin Küregen'i ise Arran ve Şirvan bölgelerinin hükümeti ve sınırlarının korunması ile görevlendirdi. Ayrıca Emir Hüseyin Küregen'in kızı Sayurgatmış Hatun'u (سوبور غتمیش) kendi nikahına aldı.[450]

Olcaytu 716/1316-1317 yılının şevval ayında öldü ve yerine Olcaytu tarafından daha önce Horasan'ın hükümetine tayin edilmiş olan Şehzade Ebu Said ilhanlık tahtına oturtuldu.[451] Emir Hüseyin Küregen, Olcaytu'nun ölümü esnasında Bağdad'da bulunuyordu.[452]

Ebu Said Bahadır Han'ın İlhanlı tahtına oturmasından sonra da Emir Hüseyin Küregen, İlhanlı Devleti'nin önde gelen emirleri arasında bulunuyordu. Ebu Said'in saltanatının ilk yıllarında İlhanlı ülkesinin bir çok noktasında kargaşa ve isyanlar ortaya çıkmıştı. Bu isyanların en önemlilerinden biri, bir Moğol şehzadesi olan Yasavur'un isyanı idi. Yasavur, Olcaytu döneminde Moğolistan'dan ayrılarak beraberindeki bir grupla birlikte Ceyhun (Amuderya) Nehri'nden geçmiş ve Herat bölgesine kadar gelmişti. Olcaytu, Herat'ın bir kısmını ona vererek onun o bölgede yerleşmesine izin verdi. Olcaytu'nun saltanatı süresince bu bölgede hüküm süren Yasavur, onun ölümünden sonra 718/1318-1319 senesinde isyan ederek Horasan'a saldırdı. Ebu Said'in ilhan olmak üzere Tebriz'e gelmesinde sonra boşalan bu bölgede fazla bir İlhanlı kuvveti bulunmuyordu. Bu nedenle Horasan'da Yasavur'a karşı koyacak kuvvet olmadığı için Yasavur kısa bir süre içinde Horasan'ın büyük bir kısmını ele geçirerek Herat Kalesi'ni kuşattı. Ancak o sırada Herat hakimi olan Melik Gıyaseddin Kert kaleyi teslim etmeyerek savunmaya başladı. Bu durumu öğrenen Sultan Ebu Said derhal Emir Hüseyin Küregen kumandasındaki bir orduyu ona karşı koyması için Mazenderan'a gönderdi. Emir Hüseyin Rey'e ulaştığında gönderdiği casuslar aracılığıyla Yasavur'un çok kalabalık ve teçhizatlı bir orduya sahip olduğunu öğrenince daha fazla ilerlemedi. Burada karargah kurarak Ebu Said'e bir mektup gönderdi ve Şehzade Yasavur'un Horasan'ı ele geçirerek Mazenderan'a kadar ilerlediğini, kalabalık bir orduya sahip olduğunu, bu nedenle kendisinin ihtiyaten onun üzerine gitmediğini, eğer yardım gönderirse Yasavur'u Horasan'dan çıkarabileceğini söyledi.[453]

Bunun üzerine Ebu Said Bahadır Han güçlü bir orduyu Emir Hüseyin'in yardımına gönderdi. Bu ordu Rey'de bekleyen Emir Hüseyin Küregen'in kuvvetleri

---

[450] Beniketi, s.473; Vassâf, vr. 610; Âbrû, zeyl, s.104-105; Mirḫând, V/468; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/195; İkbâl, s.320-321; Beyânî, s.9

[451] Beniketi, s.477; Vassâf, vr. 616-618; Şabânkârei, s.273; Âbrû, zeyl, s.119-123; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/ 56-61; Mirḫând, V/478-480; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/196-198; Âzzâvî, I/444-447

[452] Vassâf, vr. 623

[453] Vassâf, vr. 613,637; Âbrû, zeyl, s.131-133; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/ 64-65,68-71; Mirḫând, V/485; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/201-203; Howorth, III/590; Browne, III/52; İkbâl, s.330-331; Spuler, İran Moğolları, s.133; Boyle, *"Dynastic And Political History"*, İran, V/405-408

ile birleşti ve kış ortası olmasına rağmen Emir Hüseyin'in öncü birlikleri Damağan'a kadar ilerlediler. Öte yandan Emir Hüseyin'in üzerine geldiğini öğrenen Şehzade Yasavur kendi emirleri ile istişarede bulunarak aceleyle geri çekilme kararı aldı. Çekilirken de çok sayıda malı Herat Kalesi önlerinde bıraktı.[454]

Emir Hüseyin onun ardından Herat'a ulaştı. Melik Gıyaseddin Kert Yasavur'un ordusundan elde ettiği ganimetleri Emir Hüseyin'e sundu. Emir Hüseyin Herat'tan çıkarak tekrar Yasavur'u takibe koyuldu. Yasavur ise bütün eşya ve mallarını yollarda bırakarak kaçmaya mecbur oldu.Bu takip esnasında Emir Hüseyin ve askerlerinin eline bol miktarda ganimet geçti. Şehzade Yasavur Nişabur'a ulaştığında ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak ve mali durumunu düzeltmek için 2000 askerini Nişabur halkından haraç almaları için görevlendirerek kendisi Meşhed'e çekildi. Nişabur'da bıraktığı adamları bu haraçaları almak için halka baskı ve işkence uygulamaya başladılar. Nişabur halkı bir kaç gün süre istedi. Ancak aniden Emir Hüseyin Küregen'in ordusunun gelmek üzere olduğu haberi ulaşınca Yasavur'un adamları telaşla bir çok at, çadır ve bütün malzemelerini bırakarak kaçtılar. Emir Hüseyin ertesi gün Nişabur'a ulaştı. Bu taraftan Yasavur, Meşhed'e gelerek buraya iki fersah mesafede karargah kurdu. Meşhed hakimi Emir Bedreddin beraberindeki bir grup ileri gelenle onun huzuruna çıktı. Yasavur ordusu için gerekli olan şeylerin kendisine verilmesi halinde derhal burayı terkedeceğini ve kimsenin malına ve canına dokunulmayacağını söyledi. Heyet onun isteklerini kabul etti ve Yasavur'un muhassıllarının ertesi gün şehre giderek 500 koyun, 300 harvar[455] un, 500 harvar arpa ve diğer ihtiyaçları temin ederek Şehzade Yasavur'a ulaştırmaları kararlaştırıldı. Yasavur ise burada daha fazla beklemeden ayrılarak Câm tarafına gitti.[456]

Emir Bedreddin muhassıllarla birlikte şehire döndü. Ancak şehir ahalisi bu muhassılların hepsini tek tek yakalayarak öldürdü. Aradan fazla bir süre geçmeden de Emir Hüseyin Gurgan Meşhed'e ulaştı. Emir Bedreddin ile görüştükten sonra tekrar Yasavur'u takibe koyuldu. Yasavur, Emir Hüseyin'in Tus'a kadar geldiğini öğrenince Câm'dan ayrılarak Karaae'ye yöneldi. Yasavur ayrıca buradan ayrılırken 2000 kişilik bir kuvveti de yeniden Herat'ın ele geçirilmesi ve yağmalanmasıyla görevlendirdi. Melik Gıyaseddin Kert yeniden şehri savunmaya başladı. Yaklaşık bir ay süren savaşa rağmen bir sonuç elde edilemeyince Yasavur'un kuvvetleri kuşatmayı kaldırarak o sırada Germsir bölgesine çekilmiş olan Yasavur'un yanına döndüler. Bu taraftan ise Herat'ın kuşatıldığı haberini alan Emir Hüseyin Küregen yeniden Herat'a döndü ve burada Melik Gıyaseddin Kert ile bir araya geldi.[457]

Bu şekilde Yasavur'un Horasan'dan çekilmek zorunda kalarak Germsir'e gitmesi ile bütün Horasan'ın hakimiyeti Emir Hüseyin Küregen'e geçmiş oldu. Emir Hüseyin bu kaçma kovalamacaya bir son vermek amacı ile kendi emrindeki kuvvetlere ilaveten bütün Horasan'dan da çok miktarda asker toplayarak büyük bir ordu teşkil etti. Çağatay Devleti şehzadesi Köpek Hanı da Yasavur'u ortadan

---

[454] Âbrû, zeyl, s.133-134; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/65; Mirhând, V/485; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/201-203-204; Deguignes, VI/ 64-65; İkbâl, s.331; Spuler, İran Moğolları, s.134

[455] Harvar= Harbar: Bir katır ya da merkebin taşıyacağı ağırlıktaki yük anlamındadır. Geniş bilgi için bak. s.313

[456] Âbrû, zeyl, s.152-153; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/78-80; Mirhând, V/497-498; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/204; Spuler, İran Moğolları, s.133-134; Beyânî, s. 9-10

[457] Âbrû, zeyl, s.157-158; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/83-84; Mirhând, V/499-500; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/204; Beyânî, s.10

kaldırmak için diğer şehzadelerin emrinde 4000 kişilik bir kuvveti Germsir tarafına gönderdi. Nihayet bu kuvvetler Yasavur'u Kandahar'da yakaladılar. 720/1320-1321 yılı cemadielevvel ayında Kandahar'da yapılan savaşta Yasavur'un ordusu dağıtıldı. Yasavur'un kendisi de öldürüldü. Böylece onun uzun süredir Horasan'da sebebiyet verdiği kargaşaya son verilerek bu bölgedeki İlhanlı hakimiyeti yeniden tesis edilmiş oldu.[458]

Emir Hüseyin Küregen'in bu isyanı bastırdıktan sonra İlhan Ebu Said Bahadır Han nazarında ve İlhanlı Devleti'nde itibarı iyice yükseldi. Ebu Said Bahadır Han'ın çocukluğundan itibaren onunla birlikte Horasan'da bulunan ve değerli hizmetler veren, devlete sadakati konusunda hakkında şüphe bulunmayan Emir Hüseyin ayrıca uzun süreler bu bölgede bulunduğundan dolayı Horasan'ı oldukça iyi tanıyan ve deneyimi olan bir emir idi. Bu nedenle Ebu Said Bahadır Han, Emir Hüseyin Küregen'i o zamana kadarki İlhanlı devlet geleneğinin dışına çıkarak 718/1318 yılında Horasan hakimliğine getirdi ve burasının yönetimini kendisine bıraktı.[459] Böylece İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Horasan'ın yönetimi geleneksel olarak şehzadelere, daha doğrusu tahtın varisi olacak olan şehzadelere verilirken ilk olarak bir kumandana verilmiş oluyordu.[460]

Emir Hüseyin Küregen'in Horasan hakimliği yaklaşık bir yıl devam etti. Bu makama atanmasından bir yıl sonra hastalanarak 721/1321 yılı[461] muharrem ayında öldü. Cenazesi Tebriz'e getirilerek burada defnedildi.[462]

Emir Hüseyin Küregen, adından da anlaşılacağı üzere babası Akbuka Küregen gibi müslümanlığı seçmiştir. O, dönemin önde gelen tarikat şeyhlerinden biri olan Şeyh Safiyyü'd-dîn Erdebîlî'nin müridi olmuştur.[463] Bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere oğlu Celayirli Şeyh Hasan, Celayiroğulları Devleti'nin kurucusudur.

Yukarıda adları ve faaliyetleri hakkında bilgi verilen bu emirler dışında Reşîdeddîn Fazlullah'ın isimlerini zikrettiği ancak faaliyetleri hakkında detaylı bilgi vermediği diğer bir kaç Celayirli emir daha vardır. Bunlardan Carkuna (جارقونا) ve kardeşi Umaluk (اومولق), Hülegü ve Abaka Hanlar döneminde İlhanlı ordusunda binbaşı olarak görev yapıyorlardı. Kurçi Buğua (كورچى بوغوا) Olcaytu Han döneminde

---

[458] Âbrû, zeyl, s.158; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/84; Mirhând, V/502-503; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/204; Spuler, İran Moğolları, s.135; Beyânî, s.11-12

[459] Âbrû, zeyl, s.158-159; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/87; Mirhând, V/502; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/207; Muhammed Hasan Han, IV/634 ; Howorth, III/654 ; Spuler, İran Moğolları, s. 376

[460] İlhanlı Devleti'nde Abaka Han'dan başlayarak Ebu Said Bahadır Han'a kadar Sultan Ahmed Tekûdar hariç bütün İlhanlı Devleti padişahları şehzadeliklerinde Horasan'ın idaresini üstlenmiş ve ardından İlhan olmuşlardır. Buradan anlaşıldığına göre İlhanlı Devleti'nde ilhanlar kendilerinden sonra veliahd olarak seçtikleri şehzadeyi özel önem verdikleri Horasan'ın hakimliğine tayin ederek burada devlet yönetiminde deneyim kazanmasını istiyorlardı. Ebu Said Bahadır Han'ın erkek çocuğu yoktu ve diğer İlhanlı şehzadelerinin sadakatinden de emin değildi. Bunun yanı sıra bahsedildiği üzere Emir Hüseyin Küregen, Ebu Said'in şehzadeliğinden itibaren onun yanında bulunmuş, değerli hizmetler vermiş, devlete olan sadakati konusunda şüphe edilmeyen ayrıca "damat" konumunda bulunan bir emir idi. Bütün bu nedenlerle İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devam edegelen bir gelenek Ebu Said Bahadır Han'ın Horasan hakimliğine bir İlhanlı şehzadesini değil de Celayirli Emir Hüseyin Küregen'i tayin etmesi ile bozulmuş oldu.

[461] Hândmir,(Habîbu's-siyer, III/ 207) 722 h. yılı

[462] Mustevfî, Târîh-i Guzide, vr. 606; el-Eberî, s.151; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/ 87; Fasîh-i Havâfî, III/34; Mirhând, V/504; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/207; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 122; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/73

[463] İbn-i Bezzâz, Saffet's-safâ, s.349

Gürcistan Şahnesi, onun oğlu Timur Baka ise Olcaytu Han'ın mülazımı idi. Gazan Han döneminde Kirman sınırlarında görev yapan ve binbaşı makamında bulunan Emir Ukaa (اوقا), Gazan Han'ın mülazımı olan Nuria Ahtaci (اوريدن لحتاجي) , onun kardeşi ve İlhanlı ordusunun sol kanat emirlerinden olan Herekay Noyan (هرقای)da Celayir kabilesinden yetişen ve İlhanlı Devleti hizmetinde bulunan emirlerdendir.[464]

[464] Reşideddin, I/48-52; Howorth, III/320

İKİNCİ BÖLÜM

CELAYİROĞULLARI DEVLETİ TARİHİ

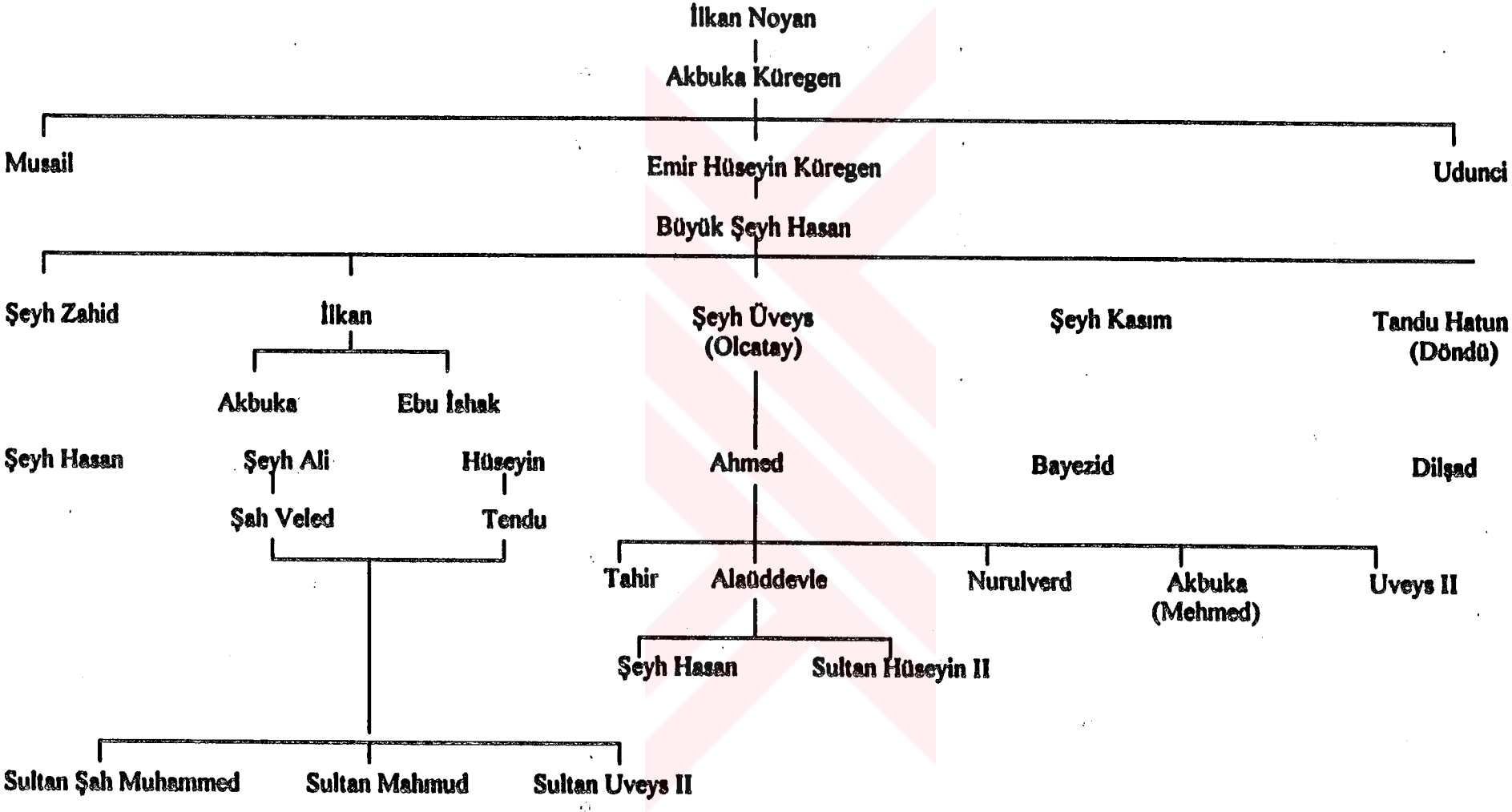

Celayiroğulları Devleti Hanedanı Soy Kütüğü

2. Bölüm

2.1. CELAYİRLİ BÜYÜK ŞEYH HASAN NOYAN (736-757 /1335-1355)

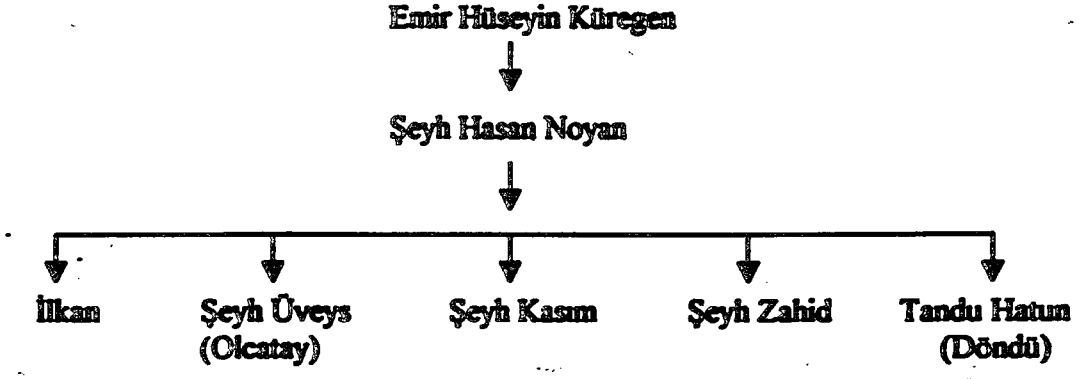

Tablo 15

2.1.1. Adı- Doğumu- Soy Kütüğü: Tacü'd-dünya ve'd-din Şeyh Hasan Noyan b. Emir Hüseyin b. Akbuka b. İlkan Noyan, Emir Hüseyin Küregen'in oğludur. İlhanlı Devleti hükümdarı Ergun Han'ın kızı Olcatay Hatun'dan 704/1304-1305 yılında doğmuştur.[1] Anne tarafından bir İlhanlı şehzadesi kabul edildiği için daha önce de bahsedildiği üzere Şeyh Hasan Noyan[2] gerek çağdaşı şairler, gerekse daha sonraki bir kısım tarih yazarları tarafından İlhanlı (ایلخانی) olarak nitelendirilmiş, aynı zamanda Cengiz Han neslinin devamı olduğu ifade edilmiştir[3]

ظل حق چشم و چراغ دوده چنگیزخان شیخ حسن نوبان امیر دین فزای کفرگاه[4]

"Şeyh Hasan Noyan, hakkın gölgesi, Cengiz Han neslinin gözü ve ışığıdır. O küfür diyarında dini yayan emirdir."

Şeyh Hasan, gerek çağdaşı gerekse daha sonraki dönemlerde kaleme alınan muhtelif dillerdeki kaynak ve araştırma eserlerinde çok sayıda farklı isim ve ünvanlarla anılagelmiştir. Bu farklılıklar daha çok onu çağdaşı ve addaşı olan Çupanlı Şeyh Hasan'dan ayırmak için tarih yazarları ve araştırmacılarının ayrı ayrı

---

[1] Fasîh-i Havâfî, III/13; Ğanî, I/19

[2] el-Bağdâdî, (Gulşen-i Hulefâ, vr. 122) sadece Şeyh Hasan'ı İlhanlı olarak nitelendirmekle kalmamış, onun tesis ettiği Celayiroğulları Devleti'ni de İlhanlı adı ile zikretmiştir.

[3] el-Eberî, s.155; Giyâşî, Abdullah b. Fethullah, Târîḫu'l-Giyâşî, neşr. Marianne Schmid Dumont Freiburg, 1970, s.24; Ğaffârî, Târîḫ-i Cihân-ârâ, s.215; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.122; Münecccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, Sahâyifu'l-ahbâr, I-III, çev. Şair Ahmed Nedim, İstanbul, 1285 hk, III/6; Kazvini, *"Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir"*, I-I/10; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.459

[4] Sâveci, Divan, s.597; İbn-i Battûta, Muhammed b. Abdullah Tanci, er-Ruhle, Farçaya çev. Muhammed Ali Muvehhed, 1376 hş., II/317; el-Eberî, s.155; Kazvini, *"Hâfız u Sultan Ahmed-i Celayir"*, I-I/11

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

şekilleri benimsemeleri, telaffuz farklılıkları ya da tercüme gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Bu itibarla, Şeyh Hasan'ın adı kaynak ve araştırmalarda, kabilesine nispetle Şeyh Hasan Celayiri [5], büyük dedesi İlkan Noyan'a nispetle Şeyh Hasan İlkani [6], Erguna Han'ın kızı olan annesi Olcaytay Hatun'a nispetle Şeyh Hasan Olcaytayi [7], makamına nispetle de Emir Şeyh Hasan Noyan[8] ünvanları ile anılmıştır. Ayrıca, çağdaşı ve addaşı Çupanlı Şeyh Hasan'dan yaşça büyük olması nedeni ile Celayirli Şeyh Hasan, Farsça'da "*büyük*" anlamına gelen "بزرگ" (bozorg) sıfatı ile nitelendirilerek Şeyh Hasan-i Bozorg [9] (Büyük Şeyh Hasan), Çupanlı Şeyh Hasan ise Şeyh Hasan-i Kûçek[10] (Küçük Şeyh Hasan) olarak da anılmışlardır. Şeyh Hasan Celayir'den bahseden en eski kaynakların Farsça olması nedeni ile daha sonraki dönemlerde telif edilen kaynaklarda ve araştırma eserlerinde "Bozorg"(Büyük) kelimesinin Arapça karşılığı olan "kebir" sıfatının kullanıldığı Şeyh Hasan-i Kebir[11] biçimi ile de karşılaşmak mümkündür. Batı dillerinde ve Türkçe eserlerde ise daha çok "Bozorg" kelimesinin karşılığı kullanılarak Büyük Şeyh Hasan[12], bazen de aynen kullanılarak Şeyh Hasan Buzurg[13] veya Şeyh Hasan Büzürg[14] şekillerinde anılmıştır.

"*Şeyh*" ünvanı ise muhtemelen çocukluğunda dönemin büyük din alimlerinden biri olan Şeyh Safiyeddin Erdebili'nin dergahında bulunup ondan dini eğitim ve terbiye almış olmasından[15] dolayı verilmiş olmalıdır.[16]

2.1.2.Bağdad Hatun Olayı: Celayirli Şeyh Hasan'ın, babası Emir Hüseyin Küregen'in ölümüne kadarki faaliyetleri konusunda mevcut kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. O, babasının 722/1322 yılında ölmesinden sonra onun yerini alarak Ebu Said Bahadır Han'ın muteber emirlerinden biri oldu. Emir Hüseyin Küregen'in hakim olduğu bölgenin idaresi kendisine verildi. Şeyh Hasan ise bu bölgeyi naiblerine bırakarak kendisi merkezde, sultanın ordugahında(ordu) kalmaya devam etti.[17] 723/1323 senesinde ise Ebu Said Bahadır Han'ın meşhur beylerbeyi Emir Çupan'ın kızı Bağdad Hatun ile evlendi.[18]

---

[5] Ğaffârî, Târîḫ-i Cihân-ârâ, s. 215; Âzzâvî, I/24; Râzî, s.33; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.256

[6] Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/161; İbn-i Kerbelâî, Hâfız Hüseyin Tebrizî, Ravzatu'l-cinân ve Cennâtu'l-cinân, I-II. neşr, Câfer Sultan el-Karâî, Tahran, 1344 hş., I/335; Ğanî, I/16

[7] Âbrû, zeyl, s.232; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde, s.27; Fasîh-i Havâfî, III/48

[8] Şabânkârcî, s.285; Semerkandî, Devletşâh, Tezkiretu'ş-şuarâ, neşr, Muhammed Âbbâsî, Tahran, 1337 h.ş, s.286; Kazvînî, Lubbu'l-tevârîḫ, s. 66

[9] Kutbî, Muhammed, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, neşr. Âbdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1346, hş., s.141; Mirḫând, V/507; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/209; Naḫcevânî, Çehel Mekâle, s.51; Meşkûr, s.237

[10] Âbrû, zeyl, s.213; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/ 209; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/209

[11] Makrizî, Kitâbus'-sulûk , V/404; Âskallânî, ed-Dureru'l-kâmine, II/95; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/488; Zeyneloğlu, s.69; Nafiz, Rıdvan, Sivas Şehri, İstanbul, 1928, s.68; Âzzâvî, I/24

[12] Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/41; Togan, Giriş, s.231; Sümer, Faruk, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1990, s.59;

[13] Howorth, III/654; Zambaur, s.155; Bosworth, s.167; Boyle, "*Dynastic And Political History*",İran, V/408

[14] Spuler, "*İlhanlılar*", İA, V/970; Minorsky, V., "*Üveys*", İA, VIII/133; Ürekli, "*Celayirler*", DİA, VII/264;Yuvalı, "*Hasan-ı Büzürg*", DİA, XVI/311

[15] İbn-i Bezzâz, Safvetu's-safa, s.348

[16] Sümer, (Şahıs Adları, s.20) Moğollar'ın kendi çocuklarına daha uzun ömürlü ve mutlu olmaları için şeyh lakabını verdiklerini söylemektedir.

[17] İbn-i Bezzâz, Safvetu's-safa, s.1040

[18] İbn-i Battûta, I/280; Şabânkârcî, s.285; Âbrû, zeyl, s.163; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn I/92; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, V/310,406; Âskallânî, ed-Dureru'l-kâmine, II/95; Mirḫând, V/507;

şekilleri benimsemeleri, telaffuz farklılıkları ya da tercüme gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Bu itibarla, Şeyh Hasan'ın adı kaynak ve araştırmalarda, kabilesine nispetle Şeyh Hasan Celayiri [5], büyük dedesi İlkan Noyan'a nispetle Şeyh Hasan İlkani [6], Ergun Han'ın kızı olan annesi Olcatay Hatun'a nispetle Şeyh Hasan Olcatayi [7], makamına nispetle de Emir Şeyh Hasan Noyan[8] ünvanları ile anılmıştır. Ayrıca, çağdaşı ve addaşı Çupanlı Şeyh Hasan'dan yaşça büyük olması nedeni ile Celayirli Şeyh Hasan, Farsça'da "*büyük*" anlamına gelen "بزرگ" (bozorg) sıfatı ile nitelendirilerek Şeyh Hasan-i Bozorg [9] (Büyük Şeyh Hasan), Çupanlı Şeyh Hasan ise Şeyh Hasan-i Kûçek[10] (Küçük Şeyh Hasan) olarak da anılmışlardır. Şeyh Hasan Celayir'den bahseden en eski kaynakların Farsça olması nedeni ile daha sonraki dönemlerde telif edilen kaynaklarda ve araştırma eserlerinde "Bozorg"(Büyük) kelimesinin Arapça karşılığı olan "kebir" sıfatının kullanıldığı Şeyh Hasan-i Kebir[11] biçimi ile de karşılaşmak mümkündür. Batı dillerinde ve Türkçe eserlerde ise daha çok "Bozorg" kelimesinin karşılığı kullanılarak Büyük Şeyh Hasan[12], bazen de aynen kullanılarak Şeyh Hasan Buzurg[13] veya Şeyh Hasan Büzürg[14] şekillerinde anılmıştır.

"*Şeyh*" ünvanı ise muhtemelen çocukluğunda dönemin büyük din alimlerinden biri olan Şeyh Safiyeddin Erdebili'nin dergahında bulunup ondan dini eğitim ve terbiye almış olmasından[15] dolayı verilmiş olmalıdır.[16]

2.1.2.Bağdad Hatun Olayı: Celayirli Şeyh Hasan'ın, babası Emir Hüseyin Küregen'in ölümüne kadarki faaliyetleri konusunda mevcut kaynaklarda her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. O, babasının 722/1322 yılında ölmesinden sonra onun yerini alarak Ebu Said Bahadır Han'ın muteber emirlerinden biri oldu. Emir Hüseyin Küregen'in hakim olduğu bölgenin idaresi kendisine verildi. Şeyh Hasan ise bu bölgeyi naiblerine bırakarak kendisi merkezde, sultanın ordugahında(ordu) kalmaya devam etti.[17] 723/1323 senesinde ise Ebu Said Bahadır Han'ın meşhur beylerbeyi Emir Çupan'ın kızı Bağdad Hatun ile evlendi.[18]

---

[5] Ğaffârî, Târîḫ-i Cihân-ârâ, s. 215; Âzzâvî, I/24; Râzî, s.33; Zerinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.256

[6] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/161; İbn-i Kerbelâi, Hâfız Hüseyin Tebrizi, Ravzatu'l-cinân ve Cennâtu'l-cinân, I-II, neşr. Câfer Sultan el-Karâi, Tahran, 1344 hş., I/335; Ğanî, I/16

[7] Âbrû, zeyl, s.232; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.27; Fasîh-i Havâfî, III/48

[8] Şabânkârei, s.285; Semerkandi, Devletşâh, Tezkiretu'ş-şuârâ, neşr. Muhammed Âbbâsi, Tahran, 1337 h.ş. s.286; Kazvini, Lubbu'l-tevârîḫ, s. 66

[9] Kutbi, Muhammed, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, neşr. Âbdulhuseyn Nevâi, Tahran, 1346, hş., s.141; Mirḫând, V/507; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/209; Naḫcevânî, Çehel Mekâle, s.51; Meşkûr, s.237

[10] Âbrû, zeyl, s.213; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/ 209; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/209

[11] Makrizi, Kitâbus'-sulûk , V/404; Âskallâni, ed-Dureru'l-kâmine, II/95; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/488; Zeyneloğlu, s.69; Nafiz, Rıdvan, Sivas Şehri, İstanbul, 1928, s.68; Âzzâvî, I/24

[12] Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/41; Togan, Giriş, s.231; Sümer, Faruk, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1990, s.59;

[13] Howorth, III/654; Zambaur, s.155; Bosworth, s.167; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/408

[14] Spuler, "*İlhanlılar*", İA, V/970; Minorsky, V., "*Üveys*", İA, VIII/133; Ürekli, "*Celayirler*", DİA, VII/264; Yuvalı, "*Hasan-ı Büzürg*", DİA, XVI/311

[15] İbn-i Bezzâz, Saffetu's-safa, s.348

[16] Sümer, (Şahıs Adları, s.20) Moğollar'ın kendi çocuklarına daha uzun ömürlü ve mutlu olmaları için şeyh lakabını verdiklerini söylemektedir.

[17] İbn-i Bezzâz, Saffetu's-safa, s.1040

[18] İbn-i Battûta, I/280; Şabânkârei, s.285; Âbrû, zeyl, s.163; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn I/92; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/310,406; Âskallâni, ed-Dureru'l-kâmine, II/95; Mirḫând, V/507;

eteğini çekti. Emir Çupan ise bu olay hiç olmamış gibi davranarak Ebu Said'i, Bağdad Hatun'dan uzaklaştırmak ve Bağdad Hatun'a olan aşkını unutmasını sağlamak için Bağdad'a götürmeye ikna etti. Emir Şeyh Hasan ve Bağdad Hatun'u da Karabağ'a gönderdi. Ancak işler Emir Çupan'ın düşündüğü gibi gelişmedi. Ebu Said Bağdad'a gidince Bağdad Hatun'a karşı duyduğu aşk daha da kuvvetlendi. Öyle ki odasından çıkmıyor ve kimse ile görüşmüyordu. Huzuruna girebilen ender kişilerden biri olan Emir Çupan bir gün baş başa iken Ebu Said'e *"Alem sizin fermanınızın altındadır. Eğer sizi rahatsız eden bir şey varsa söyleyin ortadan kaldıralım"* dedi. Bunun üzerine Ebu Said *"Ben dünyanın bütün memleketlerini ve nimetlerini senin emrine verdim. Sen de öyle davran ki gönül derdi olmaksızın iki gün geçirebileyim"* dedi. Emir Çupan hiçbir şey söylemeden sultanın huzurundan ayrıldı.[23]

Ancak bu olay hem Emir Çupan'ın hem de bütün Çupanlı ailesinin felaketine ve İlhanlı Devleti'nde büyük iç karışıklıklara yol açtı. Zira Ebu Said, Bağdad Hatun konusundaki tutumundan dolayı baştan itibaren Emir Çupan'dan incinmişti. Ona karşı olan kini gün geçtikçe artıyordu. Nitekim Emir Çupan ve ailesinin bütün İlhanlı Devleti yönetimini elinde bulundurmasını hazmedemeyen diğer emir ve devlet erkanından bir grup fırsattan istifade Emir Çupan ve Emir Çupan'dan sonra İlhanlı Devleti'ndeki en yetkili kişi olan Emir Çupan'ın oğlu Dımaşk Hâce aleyhinde tahriklere başladılar. Emir Çupan'ın emrindeki kuvvetlerle birlikte Horasan'daki problemleri ortadan kaldırmak için bu bölgeye gittiği bir sırada Dımaşk Hâce'nin, Ebu Said Bahadır Han'ın haremindeki kadınlarla gayrı meşru ilişki içinde olduğu iftirasını attılar. Bağdad Hatun olayından dolayı zaten Emir Çupan'a ve ailesine kin besleyen Ebu Said, Dımaşk Hâce'nin derhal öldürülmesini istedi. Bu olayı haber alan Dımaşk Hâce ise kaçmak istediyse de yakalanarak 5 şevval 727/1327 tarihinde öldürüldü.[24]

Oğlu Dımaşk Hâce'nin öldürüldüğünü Horasan'da iken öğrenen Emir Çupan buna rağmen soğuk kanlılığını korudu. Ancak Ebu Said ve etrafındakiler Emir Çupan'ın, oğlunun intikamını almak için harekete geçeceği korkusu ile onun da ortadan kaldırılmasına karar verdiler. Ebu Said Horasan'da, Emir Çupan ile birlikte bulunan diğer emirler, Emir Ukrunc, Emir Mahmud, Emir İsen Kutluğ, Emir Nevruz ve diğerlerine gizlice mektup göndererek Emir Çupan'ı ortadan kaldırmalarını istedi. Ancak bu mektup mezkur emirlere ulaşınca hep birlikte Emir Çupan'ın yanına giderek onu oynanan oyundan haberdar ettiler ve kendisi ile birlikte olduklarını söylediler. Bunun üzerine Emir Çupan isyan ederek beraberindeki kuvvetlere ilaveten Horasan'dan da topladığı büyük ve kalabalık bir ordu ile Azerbaycan'a yöneldi. Yolda Ebu Said'e elçi göndererek bu fitneyi çıkaran emirleri kendisine teslim etmesi halinde eskisi gibi onun hizmetinde olmaya devam edeceğini bildirdi. Ancak Ebu Said bu teklifi geri çevirdi. Nihayet iki tarafın orduları arasında

---

[23] Âbrû, zeyl, s.164-165; Semerkandî, Matlau's-sâdeyn, I/92-94; Mîrhând, V/507-509; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/209-210; Deguignes, VI/67; Howorth, III/605; Huart, s.10; Nafiz, Sivas Şehri, s.63; Turgal, *"İlhaniler"*, KM, I/884; s.63; Spuler, İran Moğolları, s.138; İkbâl, s.335; Ganî, I/19-20; Râzî, s.331; Beyânî, s.14; Boyle, Iran, V/410; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/59; Meşkûr, s.236

[24] İbn-i Battûta, I/278-279; el-Eberî, s.153; Âbrû, zeyl, s.168-170; Fasîh-i Havâfî, III/37; Semerkandî, Matlau's-sâdeyn, I/97-98; Mîrhând, V/512-513; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/211; Deguignes, VI/67-68; Howorth, III/605-606; Muhammed Hasan Han, I/416; Huart, s.10; Browne, III/54; Spuler, İran Moğolları, s.139; İkbâl, s.336; Râzî, s.331; Ganî, I/21; Beyânî, s.14-15; Boyle, Iran, V/410; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/89-90; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.236

bir günlük mesafe kaldığında bir grup emir, Emir Çupan'ın tarafını terkederek Ebu Said'in tarafına geçtiler. Bu emirlerle birlikte 70 000 kişi olan Emir Çupan'ın ordusundan yaklaşık 30 000 kişi ayrıldı. Bunun üzerine Emir Çupan kalan emirlere de güvenemeyerek savaşmaktan vazgeçti ve Horasan tarafına gitti tarafına gitti. Yolda geri kalanların büyük bir kısmı da onu terkederek her biri bir tarafa dağıldılar. Emir Çupan maiyetinde kalan çok az bir kuvvetle Herat meliki Giyaseddin Kert'in yanına sığındı. Emir Çupan'ın Herat'a gitmesinin ardından Ebu Said, Melik Giyaseddin Kert'e bir mektup yazarak onu öldürmesini istedi. Giyaseddin Kert bu emir üzerine istemeyerek de olsa Emir Çupan'ı öldürttü.(728 /1328)[25]

Ebu Said, Emir Çupan engelini ortadan kaldırınca Bağdad Hatun'u elde etme yolundaki en büyük engel de ortadan kalkmış oldu. Kadı Mübarek Şah'ı huzuruna çağırarak "*Elinden ne geliyorsa ve kendin nasıl biliyorsan öyle yap ve Emir Şeyh Hasan'ı Bağdad Hatun'dan vazgeçir*" dedi. Kadı Mübarek Şah, Emir Şeyh Hasan'ın yanına gelerek,"*Padişah adına önemli bir iş için geldim. Bu tuhaf bir hikaye ve garip bir olaydır. Ancak her kesin padişahın emirlerine riayet etmesi gerekir*" diyerek şu beyiti okudu

خلاف رأی سلطان رأی جستن به خون خویش باشد دست شستن

"*Padişahın uygun gördüğü görüşe aykırı görüş aramak kendi kanı ile elini yıkamak demektir.*"

Ardından da ."*Sizin için en uygun olanı bu hatunu terketmenizdir*"dedi.[26]
Emir Şeyh Hasan çaresiz olarak Bağdad Hatun'u boşamayı kabul etti ve "*Padişahın hükmü karşısında bizim canımızın bir önemi yoktur*" diyerek Bağdad Hatun'u boşadı. Kadı Mübarek Şah, Ebu Said'in huzuruna gelerek bu haberi ona ulaştırdı. Ebu Said sevincinden Kadı Mübarek Şah'a büyük paralar ve mallar bağışladı.[27]

Sultan Ebu Said, Bağdad Hatun'a kavuşmak için acele ediyordu. Bunun üzerine Kadı Mübarek Şah "*Tarafların rızası gerçekleşmiştir. Engeller ortadan kalkmıştır. Ancak şeriate göre gerekli olan zamanın geçmesi lazımdır*" diyerek ona beklemesini tavsiye etti.[28]

Şer'i hukuka göre bekleme süresi olan üç ay on gün geçtikten sonra Sultan Ebu Said büyük bir şenlik ve düğün töreni düzenleterek Bağdad Hatun ile evlendi.(728/1328) Bağdad Hatun'a "*Hüdavendigar*" ünvanını verdi.[29]

---

[25] İbn-i Battûta, I/279; el-Eberî, s.153-155; İbn-i Haldûn, IV/791; Âbrû, zeyl, s.168-180; Fasîh-i Havâfî, III/38; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/98-109; Mirhând, V/512-523; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/211-213; Deguignes, VI/68-70; Howorth, III/608-611; Muhammed Hasan Han, I/416-417; Huart, s.10; Browne, III/55; İkbâl, s.337-338; Râzî, s.331; Ğanî, I/22-26; Beyânî, s.15; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/411; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/90; Meşkûr, s.236

[26] Âbrû, zeyl, s.184; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/116; Mirhând, V/526-527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.242; Muhammed Hasan Han, I/417; İkbâl, s.338; Ğanî, I/30

[27] Şabânkârei, s.285; İbn-i Battûta, I/280; Âbrû, zeyl, s.184; el-Askallânî, ed-Durur'l-kâmine, II/95 Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/116; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, V/406; Mirhând, V/526-527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.242; Müneccimbaşı, III/6; Deguignes, VI/70-71; Muhammed Hasan Han, I/417; İbn-i Kerbelâî, I/523; Gulistân-i İrem, s.73; Howorth, III/611; Nafiz, Sivas Şehri, s.63; İkbâl, s.338; Ğanî, I/30; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/411; Meşkûr, s.236

[28] Âbrû, zeyl, s.184; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/116; Mirhând, V/526-527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.242; Muhammed Hasan Han, I/417; İkbâl, s.338; Ğanî, I/30;

[29] Şabânkârei, s.285; İbn-i Battûta, I/280; Âbrû, zeyl, s.184; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/116; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, V/406; Askallânî, ed-Dureru'l-kâmine, II/95; Mirhând, V/526-527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.242; Müneccimbaşı, III/6; Deguignes, VI/70-71;

2.1.3. Eyalet Valisi Ünvanı ile Anadolu'ya Gönderilmesi:

Ebu Said Bahadır Han'ın, Emir Çupan'ı öldürtmesinin ardından o sıralar İlhanlı Devleti'nin Anadolu eyalet valisi olan oğlu Emir Timurtaş Anadolu'da isyan etti ve Mısır Memluk Devleti tarafına geçerek Melik Nasır'a sığındı. Mısır'a giderken de Emir Eretna'yı naib olarak kendi yerine bıraktı. Onun isyan edebileceğini önceden tahmin eden Ebu Said ise kendi dayısı ve Uyrat kabilesi reisi olan Emir Ali Padişah'ı (Emir Ali Paşa) Anadolu Eyaleti Genel Valisi olarak bu bölgeye göndermişti. Emir Ali Padişah kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya gelerek Kemah Kalesi'ne yerleşti. Timurtaş'ın naibi Emir Eretna ise Ali Padişah'ın huzuruna gelerek ona ve Ebu Said'e itaatini bildirdi. Sultan Ebu Said ile arasının bozulması ihtimalini göze alamayan Melik Nasır da aynı yıl içinde (728/1328-1329) Timurtaş'ı öldürttü. Bunun ardından Emir Ali Padişah bir yıl bile geçmeden Emir Eretna'yı Anadolu'da kendi naibi olarak bıraktıktan sonra Tebriz'e döndü.

Bağdad Hatun güzel olduğu kadar akıllı ve siyasetçi bir kadındı. Ebu Said ile evlendikten sonra ülke yönetiminde söz sahibi bir duruma gelerek ülke yönetiminin iplerini eline aldı. Ülkenin dört bir tarafına yarlıklar göndererek haddi hesabı olmayacak ölçüde nimetler dağıttı. Ebu Said'i de etkisi altına almış olduğu için bütün işler onun istediği şekilde yapılmaya başlandı. Emir Çupan'ın öldürülmesinden sonra darmadağın olan ve her biri bir tarafa kaçan Çupanlı hanedanının üyeleri Bağdad Hatun sayesinde yeniden İlhanlı Devleti yönetiminde söz sahibi olmaya başladılar.[30]

Öte yandan Ali Padişah'ın Tebriz'e dönmesinin ardından bu bölgede bir takım isyanlar baş gösterdi. Bu çerçevede Karamanoğlu Yahşi Bey yanına diğer bir grup Anadolu beyini de alarak isyan ve Amasya bölgesini istila etti. Bunu üzerine Ebu Said bu kez Emir Şeyh Hasan Celayir'i Anadolu eyaleti genel valisi ünvanı ile bu bölgeye gönderdi. Emir Şeyh Hasan Celayir 729/1328-1329 yılı başlarında kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya geldi ve İlhanlıların hakimiyet sahasında sükuneti sağlamak için faaliyetlerine başladı. Bu çerçevede ilk olarak Karamanoğlu Yahşi Bey'i itaate davet etti. Onun itaat etmeyi reddetmesi üzerine ilk olarak onun üzerine yürüdü ve istila ettiği yerleri geri aldı. Hemen ardından da diğer bazı isyancı emirlerin İlhanlı hakimiyetini tanımasını sağladı. Kısa bir süre içinde bu Anadolu'da, İlhanlı hakimiyeti altındaki bölgelerde sükuneti sağladıktan sonra o da Emir Eretna'yı kendi yerine naib olarak bıraktı. Amasya valisi Banuk Şah'ı da onun yardımcılığına getirerek kendisi Bağdad'a gitti ve Anadolu'nun idaresini buradan yürüttü.[31]

İbn-i Kerbelâî, I/523; Howorth, III/611; Nafiz, Sivas Şehri, s.63; Spuler, İran Moğolları, s.142; Râzî, s.331; Ğanî, I/30;V/411; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/90-92; Meşkûr, s.236

[30] Şabânkârei, s.285; İbn-i Battûta, I/280-281; Abrû, zeyl, s.185; Semerkandî, Matlâu's-sideyn, I/117; Mirhând, V/527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.243; Deguignes, VI/71; Muhammed Hasan Han, I/417; Browne, III/56; İkbâl, s.338; Âzzâvî, I/493

[31] H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/489; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Anadolu Beylikleri, Ankara, 1983, s.155; Yücel, Yaşar, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, I-II, Ankara, 1991, II/6; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/90-92; Uzunçarşılı, Yücel ve Sümer'in herhangi bir kaynak göstermemekle beraber bu bilgileri H.Hüsameddin'den naklettikleri anlaşılmaktadır. Zira Farsça kaynakların hiç birisinde Emir Şeyh Hasan Celayir'in 729 h. yılında Anadolu'ya eyalet valisi olarak gönderildiği yönünde herhangi bir kayıt yoktur. Bilakis anlatılacağı üzere 732 h. yılına kadar Şeyh Hasan Celayir Kuzey Azerbaycan, Arran ve Şirvan eyaletlerinin yönetimini elinde bulundurmuyordu. Bu bakımdan H. Hüsameddin'in bu kaydını ihtiyatla karşılamak gerekir.

Emir Şeyh Hasan Celayir, Bağdad Hatun'dan boşanmasının ardından Ebu Said Bahadır Han tarafından yarlığ çıkarılarak Arran, Kuzey Azerbaycan, Muğan ve Şirvan bölgeleri valisi ve "*ulus beyi*" tayin edilmiş ve İlhanlı Devleti yönetiminde muteber ve söz sahibi bir konuma yükselmişti.[32] Gerek Bağdad Hatun'un gerekse Emir Şeyh Hasan Celayir'in bu derece söz sahibi olmasını hazmedemeyen diğer bir grup emir ve devlet erkanı 731/1330-1331 yılında, Emir Şeyh Hasan'ın Bağdad Hatun ile gizlice yazıştığını ve işbirliği yaparak Ebu Said Bahadır Han'ı ortadan kaldırmak istediği iftirasını ortaya attılar. Bu iftira Ebu Said'in kulağına gidince herhangi bir araştırma yapmadan oldukça kızarak Emir Şeyh Hasan Celayir'in ortadan kaldırılmasını emretti. Fakat Ebu Said'in halası olan Şeyh Hasan'ın annesi Olcatay Hatun, sultanın huzuruna çıkarak oğlunun bağışlanması için aracı oldu. Sonunda Ebu Said onu öldürtmekten vazgeçti. Fakat onu gözlerden uzak olması için annesi Olcatay Hatun ile birlikte Kemah Kalesi'ne sürgüne gönderdi.[33]

Bu olayın ardından Bağdad Hatun da Ebu Said'in gözünden düştü ve itibarı kalmadı. Ancak yaklaşık bir yıl sonra gerçek ortaya çıktı ve bunun bir iftiradan başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine iftiracılar Ebu Said'in emri ile öldürüldüler. Bağdad Hatun eski itibarını yeniden kazandı.[34]

Şeyh Hasan Celayir de 732/1331-1332 yılında suçsuzluğunun anlaşılması üzerine sürgünde bulunduğu Kemah Kalesi'nden Tebriz'e dönerek tekrar Ebu Said'in hizmetine girdi. Eski hakları ve itibarına yeniden kavuştu. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra bu sıralarda İlhanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan ve sınırları Sivrihisar'a kadar ulaşan Anadolu eyaletinin genel valiliğine getirilerek bu bölgeye gönderildi. Emrindeki kalabalık bir ordu ve kendisine bağlı Celayir kabilesi ile Anadolu'ya gelen Emir Şeyh Hasan, Ebu Said Bahadır Han'ın ölüm tarihi olan 736 /1335-1336 yılına kadar Anadolu'nun yönetimi ile meşgul oldu.[35]

Şeyh Hasan'ın Anadolu'da kaldığı bu süre zarfındaki faaliyetleri ve hangi şehirde ikamet ettiği konusunda kaynaklarda fazlaca bir bilgi yoktur. Emir Eretna ona vekaleten Anadolu eyaletini Sivas'tan idare ediyordu. Ayrıca Kayseri'de de sabit bir tümen ile resmi devlet görevlileri (ايلچى) bulunuyordu.[36]

Bu itibarla Şeyh Hasan Celayir'in, idareyi Emir Eretna'ya bırakarak Anadolu eyalet valisi ünvanı ile Sivas, Kayseri ya da kendi mülkiyetinde olan Kemah Kalesi'nde ikamet ettiği ve devlet işlerini buradan yürüttüğü ihtimali üzerinde durulabilir.[37]

---

[32] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/48-51

[33] Şabânkârei, s.285; İbn-i Batûta, I/540; el-Eberî, s.153-156; İbn-i Haldûn, IV/792; Âbrû, zeyl, s. 185; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/126; Mirhând, V/532; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/214-215; Deguignes, VI/72;Howorth, III/623; Nafiz, Sivas Şehri, s.63; Spuler, İran Moğolları, s.143; İkbâl, s.344; Beyânî, s.15; Boyle, Iran, V/412; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD I/92-93; Koçukça, "*Bağdad Hatun*", DİA, IV/444; Yuvalı, "*Hasan-ı Buzurg*", DİA, XVI/311

[34] Âbrû, zeyl, s.186-187; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/126; Mirhând, V/532; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Deguignes, VI/72; Turgal, "*İlkaniler*", KM, I/885; İkbâl, s.344; Muhammed Hasan Han, I/633; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/93

[35] Şabânkârei, s.282; el-Eberî, s.157; Âbrû, zeyl, s.187; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/128; Mirhând, V/532; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Ğaffârî, Cihân-ârâ s.215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.257; Sami, III/1828; Howorth, III/623; Huart, s.12; Nafiz, Sivas Şehri, s.63; Turgal, "*İlhaniler*", KM, I/885; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/93; Smith, "*Djelayir*", EI, II/401

[36] İbn-i Batûta, I/358-359; Nafiz, Sivas Şehri, s. 63

[37] Uzunçarşılı, (Osmanlı Tarihi, I/42) Büyük Şeyh Hasan'ın Anadolu'nun idaresini bizzat ele almadığını ve işlerin idaresini Emir Eretna'ya bıraktığını yazmıştır.

Şeyh Hasan Celayir, Anadolu'nun bir kısmını içine alan bir bölgede hükümet ediyordu ise de o sıralarda henüz beylik durumunda bulunan Osmanlılar üzerinde de tahakkümü vardı.[38]

733/1332-1333 yılında daha önce bahsedildiği gibi Emir Şeyh Hasan tarafından Emir Eretna'nın yardımcılığına getirilen Amasya valisi Seyfeddin Bamakşah vefat etti. Yerine yine Şeyh Hasan Celayir tarafından Şahabeddin Şadi Bey aynı yılın cemadielevvel ayında vali olarak tayin edildi. Şadi Bey zamanında Amasya vilayeti Sinop, Samsun, Doğa Karahisar, Çorum, Tokat ve Amasya sancaklarını kapsıyordu.[39]

2.1.4. Ebu Said Bahadır Han ve Bağdad Hatun'un Ölümü:

Ebu Said Bahadır Han, Bağdad Hatun ile evliliğinin üzerinden iki yıl kadar geçtikten sonra yavaş yavaş müptelası olduğu, uğrunda çok sayıda kişinin kanı dökülen ve İlhanlı ülkesinde iç karışıklıkların çıkmasına neden olan Bağdad Hatun'u bir kenara itti ve Dımaşk Hâce'nin[40] kızı Dilşad Hatun ile evlenerek kendi mahbubesi yaptı. Devletin bütün idaresini Bağdad Hatun ve Vezir Hâce Giyaseddin Muhammed'e bırakarak kendisi bütün zamanını Dilşad Hatun ile geçirmeye başladı.[41] Ancak bu durum fazla sürmedi. Ebu Said Bahadır Han bu olaydan kısa bir süre sonra hastalanarak[42] 736 (1335-1336) yılı rebiulahir ayının 13'ünde öldü.[43]

Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Arpa Han ilhan oldu. Ancak İlhanlı Devleti'nin yönetiminde tartışmasız söz sahibi durumunda olan Bağdad Hatun, Arpa Han ile anlaşamıyor, onun ilhanlığını tanımıyor ve Hülegü neslinden olmadığı için onu küçümsüyordu. Arpa Han ise Bağdad Hatun'un devlet idaresine müdahelesinden kurtulmak istiyordu. Bu nedenle Arpa Han taraftarı olan emirler ve devlet erkanı Bağdad Hatun'u Sultan Ebu Said'i zehirleyerek öldürmek ve Özbek Han'ı ile gizlice mektuplaşarak Arpa Han'a karşı ittifak yapmakla suçladılar. Arpa Han da Bağdad Hatun'un öldürülmesi emrini verdi. Hâce Lâlâ isimli bir saray mülazımı Bağdad Hatun'u hamamda iken sopa ile döverek öldürdü.(rebiulevvel 736/1336) Üzerinde sadece mahrem yerlerini örten bir kumaş parçası olduğu halde cesedini bir kaç gün halka teşhir ettiler.[44]

---

[38] Akdağ, I/71

[39] H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/490, III/5

[40] Beyânî, (s.16) Dilşad Hatun'un Emir Çupan'ın büyük kızı olduğunu söylemiştir. Ancak diğer bütün kaynaklarda onun Dımaşk Hâce'nin kızı, Bağdad Hatun'un yeğeni olduğu belirtilmiştir.

[41] Şabânkârei, s.292-293; İbn-i Battûta, I/281; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/219; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.242-243; Howorth, III/623; Râzî, s.331; Ğanî, I/13-14; Âzzâvî, I/493; Muhammed Hasan Han, I/418; Beyânî, s.16; Konukçu, "*Bağdad Hatun*", DİA, IV/444; Meşkûr, s.231

[42] Ebu Said'in ölümü konusunda, onun Dilşad Hatun ile evliliğinden dolayı kaskançlığa kapılan ve babası ile kardeşlerinin intikamını almak isteyen Bağdad Hatun tarafından tedricen zehirlenmek sureti ile öldürüldüğü yönünde kayıtlar da mevcuttur. İbn-i Battûta, I/281; Howorth, III/624; Muhammed Hasan Han, I/418; Browne, III/57; Spuler, İran Moğolları, s.143; Râzî, s.332; İkbâl, s.345; Beyânî, s.16; Boyle, "*Dynastic And Political History*", İran, V/412

[43] el-Eberî, s.158; Âbrû, zeyl, s.188; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/130-131; Fasîh-i Hevâfî, III/42; İbn-i Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-zâhire, IX /226; Mirhând, V/534; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/219; Browne, III/171; Âzzâvî, I/516; Boyle, "*Dynastic And Political History*", İran, V/412; Rûdgar, s.50; Meşkûr, s.236

[44] Şabânkârei, s.298-299; el-Eberî, s.158; Âbrû, zeyl, s.191; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/154; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, V/406; Mirhând, V/535; İbni Kerbelâî, I/519; Gulistân-i İrem, s.73; Deguignes, VI/72-73; Howorth, III/634; Huart, s.10-11; Browne, III/171; Piriyev, B. Z., Azerbaycan, Bakü 1978, s.35; Âzzâvî, I/516; Boyle, "*Dynastic And Political History*", İran, V/413; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/93; Konukçu, "*Bağdad Hatun*", DİA, IV/444

2.1.5. İlhanlı Devleti'nin Parçalanması:

Ebu Said Bahadır Han, İlhanlı Devleti'nin son güçlü hükümdarı idi. 736/1335-1336 yılında Ebu Said'in ölümünden sonra oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan İlhanlı Devleti'nde uzun süre devam edecek olan bir kargaşa dönemi başladı. Ebu Said'in erkek çocuğu olmadığından ve diğer İlhanlı şehzadelerinin çoğunluğunun da Ebu Said tarafından ya öldürülmüş olması ya da etkisiz hale getirilmesi sebebi ile onun ölümünden sonra İlhanlık makamı çok sayıda liyakatsiz ve feodal emirlerin kuklası durumundaki Moğol şehzadeleri ile birbirine rakip kabile reisleri ile devlet adamlarının iktidar ve hesaplaşma aracı haline geldi. Bu şehzade ve emirlerin birbirlerine tam anlamıyla bir üstünlük kuramamaları sonucunda ise İlhanlı Devleti toprakları parçalanarak Horasan'dan Anadolu'ya, Azerbaycan'dan Irak ve Suriye'ye kadar bölgelerde çok sayıda küçük ve müstakil devlet, beylik veya atabeylik seviyesinde siyasi teşekküller ortaya çıktı.

Bu siyasi teşekküllerin kimileri çok kısa ömürlü olmalarına rağmen önemli coğrafyaları ellerinde bulundurmaları nedeni ile önem kazandı. Kimileri ise yıllar süren mücadeleler sonunda bağımsız olarak varlıklarını uzun müddet devam ettirdiler. Bu siyasi teşekküller arasında ön plana çıkabilen altısı; Celayiroğulları Devleti, Çupanlılar, Muzafferoğulları, Kertler, İncular ve Serbedarlardır.[45]

Bunların dışında, İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyet sahasında yani Anadolu Selçuklu Devleti coğrafyasında da çok sayıda beylik teşekkül etmişti ki bunlardan da konumuzla ilgili olanlarına sırası geldikçe değinilecektir. Celayiroğulları ile birlikte ayakta kalabilen ve İlhanlı Devleti'nin mirasını ele geçirmek isteyen diğer hanedanların ise hakimiyet süreleri ve çok sık değişmekle birlikte coğrafyaları genel hatları ile şöyledir.

a-Çupanlılar: Suldüz kabilesindendirler. İlhanlı Devleti'ni oluşturan önemli unsurlardan biri iken Ebu Said'in ölümünden sonra İlhanlı Devleti'nin mirasına talip olmuşlardır. Ebu Said Bahadır Han'ın ünlü beylerbeyi Emir Çupan'ın çocuk ve torunlarıdırlar. Celayiroğulları ile saltanat mücadelesi sırasında onları en çok uğraştıran hanedandır. Ebu Said'in ölümünden sonra yaklaşık 21 yıl boyunca kesintisiz olarak Azerbaycan, Arran ve aralıklarla Irak-ı Acem ve Anadolu'nun bir kısmında hakim olmuşlardır. Bütün iktidar Çupanlı hanedanı mensuplarında olmasına rağmen hakimiyetleri kukla ilhanlara tabiiyyet şeklinde olmuştur. 756 /1356 yılında Celayirli Sultan Uveys tarafından itaat altına alınarak toprakları Celayiroğulları Devleti topraklarına katılmıştır.

b- Muzafferoğulları Devleti: Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Yezd ve Kirmana bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Celayiroğulları ile birlikte en güçlü ikinci devlet Muzafferoğulları Devleti olmuştur. Daha sonra Şiraz, Fars, Isfahana ve diğer bazı bölgeleri de hakimiyet sahalarına dahil etmişlerdir. 795 /1392-1393 yılına kadar bağımsız olarak hüküm sürmüşler ve Timur tarafından ortadan kaldırılmışlardır.

c- Serbedarlar: 738/1337-1338 yılında Sebzivar ve civarında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 788/1386 yılına kadar bu bölgede sınırlı bir hakimiyet sürmüşlerdir.

---

[45] İbn-i Battuta, I/281; İbn-i Haldün, IV/792-793; Howorth, III/624-634; İkbâl, s.349,363; Râzi, s.334; Ganî, I/31-32; DMF, I/223; Mişkinî, s.193-194; Beyânî, s.16; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/413-414; Togan, Giriş, s.231; Hakikat, Abdurrefi, Târîh-i Conbeş-i Serbedârân, Tahran, 1360 hş., s.146-147; Meşkûr, s.243; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.257; Rûdgar, s.30-53;

d- İnculular: Ebu Said'in ölümünden önce Fars ve bağlı bölgelerinin yönetimini üstlenmiş olan İnculer 742/1341-1342 yılına kadar mücadele ettikten sonra bağımsız kalmışlar ve 758/1357 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tarihten sonra topraklarının bir kısmı Muzafferoğulları, bir kısmının da Celayirliler tarafından işgal edilmesi ile hakimiyetleri sona erdirilmiştir.

e- Kertler: İlhanlı Devleti zamanında hicri yedinci asrın ilk yarısından itibaren Kirman bölgesinde İlhanlı Devleti'ne tabi olarak hüküm sürüyorlardı. Ebu Said'in ölümünden sonra bağımsız kalmışlardır. Başkentleri Herat'tır. 787/1385 yılında Timur tarafından ortadan kaldırılmışlardır.[46]

Bunların dışında kalan diğer siyasi teşekküller ile Anadolu'daki Eretnalılar, Sutayhlar ve diğer müstakil, yarı müstakil oluşumların konumuz Celayiroğulları Devleti ile ilgili olanlarına sırası geldikçe değinilecektir.

2.1.6. Arpagaun'un (Arpa Han) İlhan İlan edilmesi ve Şeyh Hasan Celayir'in Saltanat Mücadeleleri:

Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhanlı Devleti veziri Hâce Giyaseddin Muhammed'in gayretleri[47] ile Hülegü Han'ın kardeşi Arık Buka'nın torunlarından olan Arpagaun (ارپاگاون) isimli İlhanlı şehzadesi 736/1336 yılı rebiulahir ayının 13'ünde İlhanlı Devleti tahtına oturdu. Arpagaun veya diğer adı ile Arpa Han saltanatını güçlendirmek için Ebu Said'in kızkardeşi Satı Beg Hatun ile evlendi.[48] Öte yandan bu sıralarda olan biteni uzaktan ve metanetle takip eden Şeyh Hasan Celayir'in başkent Tebriz'den uzakta olmasına rağmen başkentteki ağırlığı, itibar ve nüfuzu devam ediyordu. Nitekim Arpa Han ilhan olduktan sonra Emir Süleyman Bahadır isimli bir mülazımını bir çok hediye ile o sırada Anadolu Eyalet Valiliği sıfatını uhdesinde bulunduran Emir Şeyh Hasan Celayir'e göndererek onu kendi yanına davet etti ve adına yarlığ çıkararak onun "Ulus Emirliği" ünvanını yeniden onayladı. Ayrıca Şeyh Hasan'ın adını ilhanlık fermanlarında diğer bütün emirlerin üzerinde yazdırdı. Ona gönderdiği mesajda " *Şeyh Hasan asildir ve diğer bütün emirlerden üstündür. Onun varlığı bizim yanımızda olmaksızın memleketi zabtetmemiz ve bir şey yapmamız mümkün değildir*" diyerek kendi yanına almak istedi. Fakat Şeyh Hasan ihtiyatı elden bırakmayarak Arpa Han'ın davetine muhtelif mazeretler ileri sürerek icabet etmedi.[49]

Arpagaun'un ilhan ilan edilmesi, onun Hülegü Han soyundan gelmemesi nedeni ile diğer İlhanlı şehzade, hatun ve büyük emirleri tarafından kabul görmedi.

---

[46] İbn-i Battûta, I/281-282; Muhammed Hasan Han, I/632-634; Browne, III/58-61; Spuler, İran Moğolları, s.143-154; İkbâl, s.365; Togan, Giriş, s.231-232; Mişkûti, s.260-263; Beyâni, s.16; Boyle, Iran, "*Dynastic And Political History*", V/413-414; Şâbûti, Esnâd u Nâmehâ, s.306-307; Hakikat, s.146-147; Meşkûr, s.243-247; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.237, 254-255; Rûdgar, s.50-56; Smith, Hurûc u Ürûc, s.75-76; Nevâî, Abdulhuseyn, Târîh-i Âl-i Muzaffer, s.56-57

[47] Togan, (Giriş, s.231) Arpagaun'u Çupanlı Emir Şeyh Hasan'ın ilhanlık tahtına oturttuğunu yazmıştır. Ancak bu doğru değildir. Zira kaynakların hiç birisinde böyle bir olaydan bahsedilmediği gibi, faaliyetlerine daha sonra geniş yer vereceğimiz Çupanlı Emir Şeyh Hasan bu dönemde Anadolu'da kaçak olarak yaşıyordu.

[48] Şabânkârei, s.299; el-Eberi, s.159; Âbrû, zeyl, s.190; Semerkandî, Matlûu's-sâdeyn, I/153; İbn-i Haldûn, IV/792; Fasîh-i Hevâfî, III/46; Mîrhând, V/534; Hândimir, Habîbu's-siyer, III/222-223; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.257; Mûneccimbaşı, III/6-8; Degnignes, VI/73; Howorth, III/634-635; Huart, s.10-11; Browne, III/171

[49] Şabânkârei, s.299; el-Eberi, s.159

Her bir emir ve hatun kendilerinin ilhan olmasını istedikleri şehzadenin yanına gitti.[50]

Ebu Said Bahadır Han'ın ikinci hatunu olan Dilşad Hatun o sırada hamile idi. Bu yüzden Arpa Han'a karşı olan devlet erkanı ile emirler doğacak olan bebeğin erkek olması halinde onu ilhan seçmeyi planlıyorlardı. Dilşad Hatun ve Ebu Said'in annesi Hacı Hatun da Arpa Han'ın ilhanlığını tanımayarak o sıralarda Bağdad hakimi ve aynı zamanda Ebu Said'in dayısı ve Uyrat kabilesinin reisi olan Ali Padişah'a sığındılar.[51] Yine Arpa Han'ın ilhan olmasına karşı olan diğer bir grup emir de Ali Padişah'ın etrafında toplanarak onu Arpa Han'ın ilhanlığına karşı muhalefet ve mücadeleye çağırdılar. Sonunda o sırada Bağdad, Diyarbekir, Musul ve Kürdistan'ı kendi tasarrufunda bulunduran Ali Padişah, Dilşad Hatun'u himayesine aldı ve Baydu Han'ın torunlarından Musa isimli bir şehzadeyi ilhan ilan etti. Ardından da kalabalık bir ordu ile Arpa Han ile savaşmak üzere Azerbaycan'a yöneldi. İki tarafın ordusu 736/1336 yılı ramazan ayının 12'sinde Cağatu Nehri kıyısında karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Arpa Han'ın ordusu hezimete uğradı. Arpa Han yakalanarak aynı yılın şevval ayının 4'ünde öldürüldü.[52]

2.1.7. Musa Han'ın İlhan Olması ve Şeyh Hasan Celayir-Ali Padişah Mücadeleleri.

Arpa Han'ı öldürürek 736/1336 yılı ramazan ayında Musa Han'ı İlhanlı tahtına oturtan Ali Padişah (Ali Paşa) bütün yandaşlarını emir ve naib ünvanları ile ülkenin muhtelif vilayetlerine göndererek kendisi bütün devlet yönetiminde tek söz sahibi kimse durumuna geldi. Devletin hazinelerini de kendi kontrolü altına aldı.[53]

Ancak, Ali padişah ele geçirdiği bütün güç ve kudrete rağmen o sıralar Anadolu Eyalet Valisi durumunda bulunan Şeyh Hasan Celayir'den yana endişeli idi. Bu nedenle Şeyh Hasan'a bir mektup yazarak bir elçiyi çok hediye ile ona gönderdi ve ondan Musa Han'ın ilhanlığını tanımasını istedi. Ali Padişah ona gönderdiği mektupta şöyle diyordu. *"Büyük emir sensin. Ben senin uygun göreceğin her türlü çözümde seninle birlikteyim. Sen neye hükmedersen onu kabul ve icaat ediyorum"*[54]

Şeyh Hasan Noyan ise bu çağrılara karşılık ihtiyatı elden bırakmadan zaman kazanmaya çalışıyor ve kargaşanın yatışmasını bekliyordu. Bu nedenle Ali Padişah'a bir elçi göndererek ona, *"Bu savaşların hepsi hatadır. Cengiz Han yasasında hanlık*

---

[50] Şabânkârcı, s.298-299; el-Eberî, s.158-159; Âbrû, zeyl, s.190; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/153; İbn-i Haldûn, IV/792; Fasîh-i Havâfî, III/46; Mirhând, V/534; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/222-223; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.257; Muhammed Hasan Han, I/631; Browne, III/58; İkbâl, s.349-350; Âzzâvî, I/521; Ğanî, I/8,14; Boyle, *"Dynastic And Political History"*, Iran, V/413; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/95; Kerîmî, Câmiu't-tevârîh, I/47; Meşkûr, s.237

[51] Muvehhed, (I/541) herhangi bir kaynak göstermeksizin Dilşad Hatun'un Arpa Han ile evlendiğini yazmıştır. Ancak bu iddia hiçbir kaynak tarafından teyid edilmemiştir.

[52] Şabânkârcı, s.299-302; el-Eberî, s.159; Şirâzî, Ebu'l-Abbâs Mu'înu'd-dîn Ahmed Zerkûb, Şirâz-nâme, neşr İsmail Cevâdî, Tahran, 1350 hş., s.103; Âbrû, zeyl, s.193-196; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/156; Fasîh-i Havâfî, III/47-48; Mirhând, V/537-539; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/223-224; İbn-i Kerbelâî, I/519-520; Deguignes, VI/73;Howorth, III/635-636; Muhammed Hasan Han, I/631; Huart, s.10-11; Âzzâvî, I/523-526; Browne, III/59; Spuler, İran Moğolları, s.144-145; İkbâl, s.349-350; Ğanî, I/8,14; Beyânî, s.18; Boyle, *"Dynastic And Political History"*, Iran, V/413-514; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/95-96; Piriyev, s.34-35

[53] Şabânkârcı, s.299-302; el-Eberî, s.159; Şirâzî, Şirâz-nâme, s.103; Âbrû, zeyl, s.193-196; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/156; Fasîh-i Havâfî, III/47-48; Mirhând, V/537-539; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/223-224; İbn-i Kerbelâî, I/519-520; Howorth, III/635-636; Huart, s.10-11; Browne, III/59; İkbâl, s.349-350; Âzzâvî, I/523-526; Ğanî, I/8,14; Boyle, *"Dynastic And Political History"*, Iran, V/413-514; Piriyev, s.34-35

[54] Şabânkârcı, s.302-303; el-Eberî, s.159

için savaşa izin verilmemiştir. Neden padişahın ordusu muhalefet bahanesi ile emirler arasında ayrılık yaratsın? Ali Padişah bizim ağabeyimizdir. Sabretsin. En kısa zamanda orada olacağım. Büyük emirler ve hatunların katılımı ile bir kurultay yapılsın. Hülegü'nün soyundan aslı ve nesebi belli olan ve padişahlık kabiliyeti bulunan birini ilhan ilan ederek el birliği ile düşmanları ortadan kaldıralım." mesajını iletti.

Emir Şeyh Hasan, Ali Padişah'a gönderdiği bu mesajda makul ifadelerle bir yandan Ali padişah'ı sakinleştiriyor, Musa Han'ın ilhanlığına sıcak bakmayan diğer emirleri kendi etrafına çekmeye ve zaman kazanmaya çalışıyor, öte yandan ise Musa Han'ın ilhanlığını tam olarak kabul etmediğini ima ediyordu. Ancak oldukça tecrübeli olan Ali Padişah da bunlara inanmıyor, her iki taraf da savaş için ordu topluyor ve hazırlık yapıyordu.[55]

Nitekim çok geçmeden Şeyh Hasan Celayir'in planları meyvelerini vermeye başladı. Başta 732/1331-1332 yılından beri Diyarbekir eyaletinin idaresini üstlenmiş olan Hacı Togay b. Emir Sutay olmak üzere bir çok emir ve kabile reisi ile ileri gelenleri Emir Şeyh Hasan'ın etrafında toplanmaya başladı.

Öteden beri Emir Ali Padişah ile aralarında bir soğukluk ve husumet olan ve babası Emir Sutay'ın ölümünden sonra Diyarbekir'in yönetimini üstlenen Hacı Togay ve Şeyh Muhammed Molayed, Şeyh Hasan Celayir'i Ali Padişah ile savaşmaya teşvik ediyorlardı. Şeyh Hasan ise o an için Ali Padişah ile aralarında bir anlaşma olduğunu ve onu devam ettirmelerinin daha doğru olduğunu söyleyerek Ali Padişah ile kendilerini barıştırmayı teklif ediyordu. Sonuçta Hacı Togay ile Ali padişah'ın aralarını düzeltmek için kendi atabeki Taştemur Ağa'yı Ali Padişah'a gönderdi. Atabek Taştemur o sıralar Ucan'da bulunan Ali Padişah'ın yanına gittiğinde onun artık çok farklı düşünceler taşıdığını gördü. Güç ve iktidar Ali Padişah'ın başını döndürmüştü. Şeyh Hasan ile aralarındaki anlaşmayı da unutmuştu. Nitekim Ali Padişah, elçi Atabek Taştemur'a fazla ilgi göstermeden onu geri gönderdi. Ardından da Şeyh Hasan'a bir elçi göndererek artık durumun çok değiştiğini ve bu durumu böyle kabul ederek Musa Han'ın huzuruna gelerek itaatini bildirmesini istedi.[56]

Ali Padişah'tan gelen bu cevap üzerine artık onunla bir neticeye varamayacağını anlayan Şeyh Hasan Celayir o sıralarda Tebriz'de bulunan Şehzade Anbarcı'nın torunlarından olan Muhammed isimli bir şehzadeyi getirterek ilhan ilan etti ve Musa Han'ın ilhanlığını tanımadığını bildirdi. Ardından savaş için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Anadolu eyaletinin yönetimine kendi naibi olarak Emir Eretna'yı bırakarak Azerbaycan'a yöneldi.[57]

Yola çıkarken de o sıralar Gürcistan hakimi olan Suyurğan b. Emir Çupan'a haber göndererek onu da kendi tarafına çağırdı. Suyurğan da yolda kendi kuvvetleri ile gelerek Şeyh Hasan'a katıldı. Şeyh Hasan Noyan Tebriz'e yaklaştıklarında tekrar Ali Padişah'a haber göndererek *"Hepimiz aynı ulusun içinde*

---

[55] Şabânkârei, s.303

[56] el-Eberi, s.161-162; Âbrû, zeyl, s.197; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/161; Mirḫând, V/540; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/225; Howorth, III/637; Âzzâvî, I/530; Spuler, İran Moğolları, s.145-146; İkbâl, s.353; Ğani, I/15; Beyânî, s.18; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/96; Piriyev, s.35

[57] el-Eberi, s.161; Âbrû, zeyl, s.197; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/161-162; Makrîzî, Kitâbu's-sulûk, V/404; Mirḫând, V/541; Ğaffârî, Cihân-ârâ s.215; Ebulğâzi Bahadır Han, s.166; Sami, III/1828; Howorth, III/637; Muhammed Hasan Han, I/634; Nafiz, Sivas Şehri, s.64; Âzzâvî, II/26-27; İkbâl, s.352; Beyânî s.19; Boyle, Iran, V/414; Piriyev, s.35-36; Meşkûr, s. 237; Sümer, Türk Beylikleri, s.58

bulunduk ve birbirimizi tanıyoruz. Ata ve ecdadımızın yasa ve töreleri bellidir. Bizim görevimiz kan dökülmemesi ve ülkenin gelişmesi için ittifakla saltanata layık olan kişiyi seçmek sonra da her kesin kendi görevinin başına dönmesidir." dedi. Ali Padişah bu öneriyi kabul etme taraftarı olmasına rağmen etrafında toplanan diğer emirlerin karşı çıkmaları sonucunda Şeyh Hasan'ın teklifini reddetti.[58]

Ali Padişah'tan gelen cevap üzerine Emir Şeyh Hasan savaş kararı aldı. Şeyh Hasan'ın ordusunu Celayirli askerlerin oluşturduğu Celayirli tümeninden başka, Anadolu'dan toplanan kuvvetler, Emir Suyurğan ile gelen Gürcü, Ermeni ve Çupanlılar, Hacı Togay'ın emrindeki Sutaylılar ve Araplar teşkil ediyordu. Şeyh Hasan Celayir, oğlu İlkan ve Muhammed Han ordunun merkezinde Celayirli kuvvetlere, Hacı Togay sol kanatta Sutaylı ve Arap askerlere, Emir Suyurğan ise sol kanatta Gürcü, Ermeni ve Çupanlılar'a kumanda ediyorlardı.[59]

Her iki ordu 736/1336 yılı zilhicce ayının 14'ünde Aladağ civarındaki Karadere bölgesinde karşı karşıya gelerej savaş düzeni aldılar. Bu arada Emir Ali Padişah bir hile düşünerek Şeyh Hasan'a *"İkimiz de müslümanız. Kardeş kanı dökmeyelim. Her iki ilhan kendi kuvvetleri ile birbirleriyle savaşsınlar. Hangisi galip gelirse o ilhan olsun biz de ona itaat edelim"* diye haber gönderdi. Emir Şeyh Hasan bu teklifi kabul etti. Her iki şehzadeyi kendi kuvvetleri ile yalnız bıraktılar. Şeyh Hasan Celayir yanına 2000 süvari alarak yüksek bir tepeye , Emir Ali Padişah da başka bir yere çekildi. İki şehzadenin kuvvetleri karşı karşıya geldiler. Musa Han'ın kuvvetleri Muhammed Han'ın güçlerini kısa sürede hezimete uğrattı ve dağılarak kaçmaya başladılar. Musa Han'ın askerleri kaçanların peşinden gitti. Ali Padişah ise ihtiyatı elden bırakınca askerlerinin ganimet toplama hevesi ile dağılmaları üzerine tepenin üzerinde olan biteni izleyen Emir Şeyh Hasan derhal harekete geçerek yanında çok az bir kuvvet kalan Ali Padişah'ın üzerine saldırdı. Onları tamamını kılıçtan geçirdi. Ali Padişah ise bizzat Şeyh Hasan'ın oğlu İlkan tarafından yaralı olarak ele geçirilerek Şeyh Hasan'ın huzuruna getirildi ve onun emri ile öldürüldü. Bu olayı öğrenen Musa Han ise kaçarak beraberindeki Uyratlılar ile birlikte Bağdad tarafına gitti.[60]

II.1.3. Şeyh Hasan Celayir'in Muhammed Han'ı Resmen İlhan İlan Etmesi

Bu zaferin ardından Emir Şeyh Hasan Celayir, Muhammed Han ve diğer emirler hep birlikte başkent Tebriz'e geldiler ve 736/1336 yılı zilhicce ayının 15'inde Muhammed Han'ı Ucan'da törenle ilhanlık tahtına oturttular. Vezirliğine de Hace Şemseddin Zekeriyya'yı getirdiler.

Muhammed Han aslında kukla bir ilhan durumunda idi. Bu nedenle İlhanlı Devleti'nin bütün yönetimi Şeyh Hasan Celayir ve onun tayin ettiği kimselerin eline geçti. Şeyh Hasan Celayir ilk önce çoğu artık bozulmuş olan İlhanlı devlet teşkilatını

---

[58] el-Eberi, s.161; Âbrû, zeyl, s.197; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/161-162; Mirhând, V/541; Howorth, III/637; Âzzâvî, II/26-27; İkbâl, s.352; Beyânî s.19; Piriyev, s.35-36

[59] Şabânkârei, s.304; el-Eberi, s.162; Muhammed Hasan Han, I/634; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/96

[60] Şabânkârei, s.303-304; el-Eberi, s.162; Âbrû, zeyl, s.197-198; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/162-163; İbn-i Haldûn, IV/792; Fasîh-i Havâfî, III/48; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/421; Mirhând, V/542; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/225-226; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.247;Deguignes, VI/74; Mirzavahid, vr.313; Howorth, III/637-638; Muhammed Hasan Han, I/631; Huart, s.11; Âzzâvî, I/532; Spuler, İran Moğolları, s.146; İkbâl, s.353; Ganî, I/15; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.439; Beyânî s.19-20; Piriyev, s.36; Meşkûr, s.237; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/96;Yuvalı,*"Hasan-ı Buzurg"*, DİA, XVI/311-312; Rûdgar, s.50

yeniden düzene soktu. Komşu devlet sultanlarına ve ülkenin her tarafına yarlığlar göndererek Muhammed Han'ın ilhanlığını ve Ebu Said Bahadır Han zamanında çıkarılan yarlığların geçerli olduğunu bildirdi.[61] Muhammed Han'ın çıkardığı yarlığlarda Celayirli Şeyh Hasan'ın adı diğer bütün emirlerin başında yazılmaya başlandı.[62]

بسم الله ارحمن الرحيم

العزة الله تعالى الحكم الله تعالى

سلطان محمد برليغيند

شيخ حسن حاجي طغاى بن سونتاى

زكريا سوسيني

الحمد الله على نعمه لمراء تومان و هزاره و صده

و باسقاق

وقفت على ذلك

و حكام و قضاة ونواب ومتصرفان وبتكچى

و عموم لهالى...[63]

Okunuşu: *"Bismillahirrahmanirrahim- El-izzetullahu te`âlâ el-hükmullahu te`âlâ- Sultan Muhammed yarlığından- Şeyh Hasan, Hacı Toğay b. Suntay-Zekeriyye Süseni- el-hamdulillah àlâ nimehu- umerâ-i tuman ve hezare ve sede ve baskak- vukifet àlâ zalike- ve hükkâm ve kuzat ve nevvâb ve mutasarrıfan ve bitikçi ve umum-i ahali..."*

Emir Şeyh Hasan Celayir, Tebriz'de devlet işlerini yoluna koyduktan ve bir nebze de olsa istikrarı sağladıktan sonra Ebu Said Bahadır Han'ın ikinci hatunu ve mahbubesi olan Dilşad Hatun'u kendi nikahına aldı. Böylece Ebu Said Bahadır Han'ın yıllar önce kendisine yapmış olduğu haksızlığın intikamını bir derece almış oldu.[64]

Bu olay kaynaklarda bir ibret öyküsü olarak şöyle anlatılmıştır: *"Emir Şeyh Hasan Noyan, Ebu Said'in mahbubesi olan Dilşad Hatun'u kendi nikahına aldı. Talih yıldızı vebal hanesinden şeref burcuna ve celal evine geldi. O, (Şeyh Hasan)*

---

[61] Şabânkârei, s.305; el-Eberî, s.162; Âbrû, zeyl, s.198-199; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/163; Fasîh-i Havâfî, III/48; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, V/421; Mirhând, V/542; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/226; Ğaffârî, Cihân-ârâ s.215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.247; Howorth, III/638; İkbâl, s.353; Râzî, s.334; Ğanî, I/15; Beyânî s.19-20; Piriyev, s.36; Rûdgar, s.50

[62] Nahçevânî, Çehel Mekâle, s.329-332

[63] Nahçevânî, Çehel Mekâle, s.329-332

[64] Şabânkârei, s.295; İbn-i Batûta, I/281; Kutbî, s.157; Âbrû, zeyl, s.199; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/163; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, V/406; Askallânî, ed-Dureru'l-kâmine, II/96; Mirhând, V/542; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/226; Ğaffârî, Cihân-ârâ s.215; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.247-248; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Mirzavahid, vr.313; Howorth, III/638; Muhammed Hasan Han, I/418; Huart, s.12; Spuler, İran Moğolları, s.275; İkbâl, s.353; Râzî, s. 334; Azzâvî, I/532; Muşfik, s.5; Boyle, Iran, V/414; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/133; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258

Kemah Kalesi'nden devlet sarayına yükseldi. Bağdad Hatun'un hayali Dilşad Hatun'a vuslat ile bedel oldu. Çünkü Ebu Said, Bağdad Hatun'u zorbalıkla ve dayatma ile Emir Şeyh Hasan'dan almıştı ve onun ordugahta kalmasına izin vermeyerek Kemah Kalesi'ne göndermişti. Allah'ın takdiri ve feleğin tesiri onu Ebu Said'in mülkünün saltanatına ve onun gönlünün hatununa ulaştırdı." [65]

Aslında Emir Şeyh Hasan Celayir bu evlilikle bir taraftan Bağdad Hatun olayının intikamını almakla beraber öte taraftan Ebu Said'den hamile olan Dilşad Hatun'un bir erkek çocuk doğurması ihtimaline karşılık İlhanlı Devleti yönetimindeki konumunu sağlamlaştırıyor, aynı zamanda bir İlhanlı melikesi ile evlenerek diğer emirlere karşı prestijini artırmış oluyordu.[66]

Dilşad Hatun ile evliliğinden sonra tekrar devlet işlerine dönen Emir Şeyh Hasan Celayir ilk iş olarak Uyrat kabilesinden Ali Padişah taraftarı olan ve Cağatu bölgesinde sürekli karagaşa çıkaran bir grubu etkisiz hale getirmek için bu bölgeye gitti. Cağatu Nehri kıyısında bu grubu ortadan kaldıran Şeyh Hasan tekrar Tebriz'e dönerek burada Bağdad Hatun'a iftira atarak onun öldürülmesinde rol oynayan kimseleri ortadan kaldırdı.

Ali Padişah'a karşı kendisi ile işbirliği yapan Çupanlı Emir Suyurğan ve onun annesi Satı Beg Hatun'a Muğan bölgesinin yönetimini verdi. Kara Koyunlu Emir Kara Hüseyin ve Emir Uygur'u Musa Han'ın peşine Bağdad tarafına gönderdi. Kendisi de Tebriz'de devlet işleri ile meşgul olmaya devam etti.[67]

2.1.9. Toğatimur Han- Emir Şeyh Hasan Celayir Saltanat mücadeleleri:

Emir Şeyh Hasan Celayir'in İlhanlı Devleti iktidarını ele geçirmesi ve işlere çeki düzen vermesinden kısa bir süre sonra bu kez Şeyh Hasan'ın bu derece kuvvetlenmesini çekemeyen ya da kendi emellerine ulaşmak için onu önlerinde bir engel olarak gören Emir Çupan'ın büyük oğlu Emir Pir Hüseyin, Emir Argun Şah, Emir Ali Câfer ve diğer bir grup emir ile devlet erkanı Muhammed Han ve Şeyh Hasan'ın yanından ayrılarak Horasan'a gittiler. Bu sırada Horasan'da , Muhammed Han'ın ilhan ilan edilmesinden sonra yarlık çıkararak Horasan hakimliğinde bıraktığı İlhanlı Devleti'nin büyük emirlerinden biri olan Horasan beylerbeyi Emir Şeyh Ali Kuşçu hükümet ediyordu. Adı geçen emirler burada Emir Şeyh Ali Kuşçu'nun etrafında toplanarak onu Şeyh Hasan Celayir'e karşı tahrik etmeye başladılar. Ona, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab ve Azerbaycan'ı sahipsizmiş gibi göstererek buraları ve İlhanlı Devlet yönetimini kolayca ele geçirebileceğini söylediler. Bunun üzerine makam ve iktidar hevesine kapılan Emir Şeyh Ali Kuşçu ve diğer Horasan emirleri 737/1336-1337 yılı kış aylarında, Cengiz Han neslinden Toğatimur isimli bir Moğol şehzadesini Mazenderan'da ilhan ilan ederek Şeyh Hasan Celayir'e muhalif emirlerle birlikte Muhammed Han'ın ilhanlığını tanımadıklarını bildirdi ve kalabalık bir ordu ile Azerbaycan'a yöneldi.[68]

---

[65] Şabânkarei, s.295; İbn-i Battûta, I/281; Kutbi, s.157; Âbrû, zeyl, s.199; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/163; Mirhând, V/542; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/226; Gaffâri, Cihân-ârâ s. 215

[66] İkbâl, s.353; Azzâvi, II/27-28; Beyâni, s.20

[67] Âbrû, zeyl, s.199; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/163; Mirhând, V/542; Howorth, III/638; İkbâl, s.353; Beyâni, s.20; Piriyev, s.47

[68] Şabânkârei, s.306; el-Eheri, s.163; Âbrû, zeyl, s.199-200; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/165-166; Fasîh-i Havâfi, III/52; Mirhând, V/543; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/226; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s.247; Gaffâri, Cihân-ârâ, s.218; Ebulgâzi Bahadır Han, s.166; Howorth, III/638; Spuler, İran Moğolları, s.146; İkbâl, s.354; Azzâvi, I/533; Gani, I/15-16; Beyâni s.21; Piriyev, s.47-48; Boyle, Iran, V/414; Şâbiti, Esnâd u Nâmehâ, s.306; Smith, Hurûc u Ürûc, s. 70; Hakîkat, s. 147-148

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Öte yandan Ali Padişah'ın Şeyh Hasan Celayir'e yenilerek öldürülmesinden sonra Uyratlılar'la birlikte Bağdad tarafına kaçan Musa Han da etrafına topladığı Uyratlı kuvvetler ve yine Şeyh Hasan'a muhalif bir kaç emir ile birlikte yeniden ilhanlık iddiası ile ortaya çıkarak Toğatimur ile ittifak yaptı. Aralarındaki anlaşmaya göre Şeyh Hasan Celayir ve Muhammed Han ortadan kaldırıldıktan sonra Irak-ı Acem ve Horasan Toğatimur Han'ın , Irak-ı Arab ve Azerbaycan ise Musa Han'ın hakimiyet sahası olacaktı.[69]

Toğatimur ve Musa Han'ın kuvvetlerinden oluşan büyük ve kalbalık bir ordu 737/1337 yılı şaban ayında Sultaniye'ye ulaşarak burayı işgal etti. Şeyh Hasan Celayir bu haberi alır almaz emrindeki kuvvetlerle Tebriz'den Arran'a gitti. Burada Satı Beg Hatun ve Emir Suyurğan'ın kuvvetleri ile birleşerek bir ordu teşkil etti. Ardından Merağa'ya yöneldi.[70]

Bu taraftan Musa Han ve Toğatimur taraftarları Sultaniye ve Irak-ı Acem'de büyük bir kargaşa çıkardılar ve bu bölgede geniş çaplı bir yağma ve talan hareketlerine giriştiler. Ancak bu arada kendi aralarında da bazı anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bazı emirler onlardan ayrılarak kendi bölgelerine, bazıları da Horasan'a döndüler. Şeyh Hasan Celayir'den ayrılarak Musa Han tarafına geçen Emir Mahmud İsen Kutluğ ise Toğatimur Han ve Horasan emirleri ile savaşa tutuştu. Ancak yenildi. Bu nedenle Horasanlılar İsen Kutluğ'un hakimiyet sahası olan Nov-Hemedan'da büyük bir yağmalama ve katliamda bulundular. Bunun üzerine Musa Han ve Uyrat emirleri tekrar Toğatimur Han ile barış yaparak Şeyh Hasan Celayir ile savaşmak üzere Azerbaycan'a yöneldiler. Nihayet aynı yılın zilkade ayının ortalarında iki ordu Merağa yakınlarında karşı karşıya geldi ve savaş düzeni aldı. Emir Şeyh Hasan Celayir'in kuvvetleri Celayirli askerlerin dışında, Emir Suyurğan'ın emrindeki kuvvetler ve Diyarbekir vilayeti hakimi Hacı Toğay ile Kara Koyunlu Türkmenleri reisi Kara Hasan'ın kuvvetlerinden oluşuyordu.

Daha savaş başlamadan Toğatimur Han kendi uruğu ve emirleri ile savaş meydanını terkederek Horasan tarafına gitti. Ancak Emir Şeyh Ali Kuşçu ve bir grup Horasan emiri Musa Han ile birlikte kaldılar. İki taraf arasında oldukça şiddetli bir savaş oldu. Sonuçta Musa Han'ın kuvvetleri ile Horasanlı askerlerin çok büyük bir kısmı yok edildiler. Kalanlar ise dağınık bir vaziyette kaçarak Horasan'a yöneldiler. Musa Han ise beraberindeki çok az bir kuvvetle "Hezare-i Mülk" adlı bir kaleye kapandı. Emir Şeyh Hasan Celayir, Emir Suyurğan, Kara Hasan ve Hacı Toğay'ı Musa Han'ı ele geçirmekle görevlendirerek kendisi Muhammed Han ile Tebriz'e döndü. Bir aylık bir mücadele ve kuşatmadan sonra Musa Han yakalanarak Muğan kışlağında Şeyh Hasan Celayir'in huzuruna getirildi ve zilhicce ayının 10'unda, Kurban Bayramı'nın birinci günü onun emri ile öldürüldü. Toğatimur Han ve yandaşları ise Bestam şehrinde toplandılar. Burada Şeyh Ali Kuşçu, aralarında çıkan tartışma sonucu Emir Argun Şah tarafından Musa Han'ın katledildiği aynı gün öldürüldü. Başı Şeyh Hasan'a gönderildi. Diğer Horasan emirleri de Toğatimur Han'ı ilhan ederek Muhammed Han'ı ilhan tanımadıklarını bildirdiler.[71]

---

[69] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/166; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/424-425; Mirḫând, V/543; Ebulgâzi Bahadır Han, s.166-167; Deguignes, VI/74; Howorth, III/639; Browne, III/59; İkbâl, s.354; Âzzâvî, I/533; Ğani, I/16; Beyânî s.21; Piriyev, s.36; Hakikat, s.147-148

[70] el-Eberî, s.163; Âbrû, zeyl, s.200; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/166; Mirḫând, V/543; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/226; Browne, III/59; Âzzâvî, I/533; Ğani, I/16; Piriyev, s.47-48; Hakikat, s.147-148

[71] Şabânkârei, s.308-310; el-Eberî, s.163; Âbrû, zeyl, s.200-202; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/166-167; Fasîh-i Ḫavâfî, III/48; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/425; Mirḫând, V/543-544; Hândmir, Habîbu's-

Böylece Şeyh Hasan Celayir'in iki büyük can düşmanı aynı gün içinde ortadan kalkarken Azerbaycan, Irak-ı Arab, ve Arran'ın tamamında, Irak-ı Acem'in de çok büyük bir kısmında kesin bir hakimiyet sağlanmış oldu. Ancak Horasan'da Toğatimur'un ilhanlığını ilan etmesi ile Ebu Said'in ölümünden yaklaşık bir yıl sonra İlhanlı Devleti toprakları geçici de olsa iki ayrı parçaya bölünmüş oldu ve Horasan merkezin hakimiyetinden çıkmış oldu.

Bu zaferle konumunu ve iktidarını iyice kuvvetlendiren ve ününe ün katan Emir Şeyh Hasan Celayir, Tebriz'e dönünce kendisini destekleyen emirlerin her birini değerli hediyelerle ve *suyurğallar*[72] ile ödüllendirdi. Yarlıklar çıkararak her bir vilayetin idaresini bir emire vererek İlhanlı hakimiyet sahasını onların arasında bölüştürdü. Bu çerçevede, Satuyidların reisi Hacı Toğay b. Emir Satay, Diyarbekir eyaletine ilaveten Alalat eyaletinin de yönetimine, Azerbaycan'a dönerken tam yetkili naib olarak Anadolu'da kendi yerine bıraktığı Emir Eretna'yı yine aynı ünvanla Anadolu eyaletinin yönetimine getirdi. Şerur ve Devin'i (دبین) Nahcıvan ile birlikte Çupanlı Emir Akçi b. Hacı Bey'e, bütün Karabağ ve Gürcistan'ı Satı Beg Hatun ile oğlu Emir Suyurğan'a Şirvan ve bağlı bölgelerini Emir Şeyh Çupan'a, Muğan ve Barsa Hezarelleri'ni Celayir kabilesinden kendi akrabası Yusuf Şah'a, Horasan'da hakimiyet altında olan bölgelerden Rey ve Kazvin'den başka itaat altına alması şartı ile Amuye Nehri'ne kadar olan bütün bölgeyi Şeyh Muhammed Molayed'e ve Şiraz ile Fars'ı Mesud Şah İncu'ya , Tümen-i Mübarek olarak anılan bölgeyi Çupanlı Emir Hacı Hamza'ya, Harbatan Tümeni ile Lor-i Kuçek bölgelerini, Emir Muhammed Molayed'in oğlu Şeyh Ali'ye ve Bağdad ile Uyratlar'ın yaşadığı bölgeleri de Kara Koyunlu kabilesi beyi Kara Hasan'ın idaresine bıraktı.

Bu beyler çoğunlukla Ebu Said Bahadır Han döneminden itibaren mezkur bölgelerde hüküm sürüyorlardı. Böylece Muhammed Han'ın ilhanlığını ve Şeyh Hasan'ın himayesini kabul ederek kendi konumlarını korumuş ve güçlendirmiş oluyorlardı. Emir Şeyh Hasan Celayir, Reşidedin Fazlullah'ın ailesine oldukça fazla önem verdiği için İlhanlı Devleti'nin vezirliğine de Reşideddin Fazlullah'ın torunu Hâce Şemseddin Muhammed Zekeriyya'yı getirdi. Yine bu hanedana mensup kişileri İlhanlı Devleti'nde önemli makamlara tayin etti. Kendisi de İlhanlı Devlet yönetiminde tek hakim durumuna geldi.[73] Bu arada da daha önce Şeyh Hasan'ın yanından ayrılarak Musa Han'ın tarafına geçen Emir Mahmud İsen Kutluğ ve Emir Ukruncu dönemin önde gelen din adamlarından Şeyhülislam Şerefeddin Dergezin'in aracılığı ile af dileyerek onun yanına geldiler. Ancak Emir Şeyh Hasan Celayir bu tür şahısların hayatta kalmalarının devletin bütünlüğü ve selameti için sakıncalı olduğunu düşünerek her ikisini de 738/1337 yılı sonunda Muğan Kışlağı'nda öldürttü.[74]

---

siyer, III/226-227; Kazvini, Lubbu't-tevârih, s.247; Spuler, İran Moğolları, s.146-147; İkbâl, s.354; Âzzâvi, I/533; Ğani, I/15-16; Beyâni s.21-22; Piriyev, s.47-48; Boyle, *"Dynastic And Political History"*, Iran, V/414; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/96-97; Smith, Hurûc u Ürûc, s.70

[72] Suyurğal hakkında geniş bilgi için bak. s.308

[73] el-Eheri, s.163-164; Âbrû, zeyl, s.202; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/167; Fasih-i Havâfi, III/54; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/431;Mirhând, V/544; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/227; Ğani, I/16; Beyâni s.22; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/97; Yınanç, *"Diyarbekir"*, İA, III/620; Yuvalı, *"Hasan-ı Buzurg"*, DİA, XVI/312

[74] el-Eheri, s.163-164; Âbrû, zeyl, s.202; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/167; Fasih-i Havâfi, III/54; Mirhând, V/544; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/227; Ğani, I/16; Beyâni s.22

Horasan'da Emir Şeyh Ali Kuşçu'yu öldüren Emir Argun Şah aslında bu hareketi ile kendisinin Horasan'daki konumunu garantiye almak, ayrıca daha da kuvvetlendirmek maksadını taşıyordu. Bu nedenle de Emir Şeyh Hasan Celayir ile işbirliği yapmanın yollarını arıyordu. Ancak Şeyh Hasan Celayir onun beklentilerinin aksine Şeyh Muhammed Molayed'i Horasan hakimliğine tayin edince Argun Şah bu durumdan rahatsız oldu. Emir Muhammed Molayed, Şeyh Hasan Celayir'den aldığı yarlığ ile Horasan'daki istikrarı sağlayacak ve buranın yeniden İlhanlı Devleti başkenti Tebriz'e, dolayısıyla da Muhammed Han ve Şeyh Hasan'a bağlanması görevini yerine getirecekti. Bu yarlığ doğrultusunda Şeyh Muhammed Molayed 738/1337 yılı yaz mevsimi sonlarında Horasan'a saldırdı ve Horasan'da Emir Şeyh Hasan Celayir'in tartışmasız kudretini tesis etti. Bu olaydan sonra da Toğatimur Han bir yıl önceki mağlubiyetin ardından Şeyh Hasan Celayir'e barış teklif etmek zorunda kaldı.[75]

2.1.10.Çupanlı Küçük Şeyh Hasan'ın Ortaya Çıkışı ve Yalancı Timurtaş Olayı:

Emir Şeyh Hasan Celayir, Musa Han ve Emir Şeyh Ali Kuşçu gibi iki önemli rakibinden kurtulmuş, Toğatimur ise Horasan'da az sayıdaki destekçisi tarafından ilhan ilan edilmişse de en azından o an için etkisiz hale getirilmişti. Bu şekilde, Şeyh Hasan Celayir'in gölgesi altında bulunan ve bir kukladan başka bir şey olmayan Muhammed Han, Emir Şeyh Hasan Celayir'in kudreti sayesinde hem İlhanlı Devleti'nin başkentini elinde bulunduruyor hem de Horasan'da Toğatimur'u destekleyen az sayıdaki kabile beyi dışında diğer emir ve kabile beyleri tarafından metbu olarak tanınıyordu. Emir Şeyh Hasan Celayir ise İlhanlı Devleti'nin bütün idaresini elinde tutan kişi olarak kargaşa döneminde bozulan devlet işlerini yeniden yoluna koymak için çaba sarfediyordu.

Ancak bu sükunet dönemi çok fazla sürmedi. Zira Şeyh Hasan Celayir başka bir isyan ve rakiple karşı karşıya kaldı. Fakat bu isyan ötekilerin aksine hem onu çok zor durumlara soktu hem de İran, Azerbaycan ve Anadolu'da nispeten sağlanmış olan sükunet ortamının uzunca bir süre bozulmasına sebep oldu.

Ebu Said Bahadır Han'ın meşhur beylerbeyi Emir Çupan'ın oğlu ve 718 /1318-1319 yılında Anadolu eyalet valisi olarak bu bölgeye gönderilen Emir Timurtaş (Demirtaş) babası Emir Çupan'ın Bağdad Hatun meselesinden dolayı 727/1327 yılında öldürülmesinin ardından isyan ederek Emir Eretna'yı kendi naibi ünvanı ile Anadolu'da bırakarak Mısır Memluk Sultanı Melik Nasır'a sığınmıştı. Ancak Melik Nasır ilk önce kendi muhalifi Melik Sungur'a karşılık Emir Timurtaş'ı hapsetmiş, ardından da Ebu Said Bahadır Han ile aralarının bozulmasından çekinerek 728/1328 yılında idam ederek başını ona göndermişti.[76]

Küçük Şeyh Hasan (Şeyh Hasan-ı Küçek) olarak da meşhur olan Emir Timurtaş'ın oğlu Emir Şeyh Hasan Çupani, babasının Melik Nasır tarafından öldürtülmesinin ardından Anadolu'ya gelerek Karahisar Kalesi'ne yerleşmişti. Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra bir süre geçince İlhanlı Devleti'nin mirasından kendisine bir pay çıkarabilmek amacıyla 738/1337 yılında harekete

---

[75] Smith, Hurûc u Ürûc, s.111

[76] Şabânkârei, s.285; İbn-i Battûta, I/115; İbn-i Haldûn, IV/791; Âbrû, zeyl, s.202; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/167-168; Mirhând, V/527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/227; Münecimbaşı, III/8; Ğani, I/31-32; Howorth, III/640-641; Spuler, İran Moğolları, s.141; Beyânî, s.22-23; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/411; Cahen, s.295; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s.155-156; Konukçu, Enver Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara, 1992, s.86-87
Yücel, Anadolu Beylikleri, II/6

geçerek akla gelmeyecek bir planı yürürlüğe koydu. Emir Şeyh Hasan Celayir'in Tümen-i Mübarek emiri olarak tayin ettiği Emir Hacı Hamza'nın Timurtaş'a çok benzeyen Karaçeri adında Türk bir gulamı vardı. Küçük Şeyh Hasan, Hacı Hamza'yı kandırarak bu gulamı ondan aldı. Ona güzel ve değerli elbiseler giydirdi ve babası Emir Timurtaş'ın ölmediği, Mısır'dan kaçarak bir süre dolaştığı ve hacca gittikten sonra Anadolu'ya döndüğü söylentilerini ortaya attı. İnandırıcı olması için de kendi annesi Devlet Hatun'u [77] Karaçeri ile evlendirdi. Ayrıca halkın arasında dolaşırken kendisi de inandırıcı olması için onun atının arkasından yaya olarak yürüyordu. Bu şekilde bir süre bu söylentinin yayılması için çaba gösteren Emir Şeyh Hasan Çupani yavaş yavaş sonuç almaya ve taraftar toplamaya başladı. Nitekim bir grup başı bozuk kimse ve kendisine Emir Şeyh Hasan Celayir'in yanında yer bulamayan bazı emirler onun etrafında toplanmaya başladılar. Küçük Şeyh Hasan bu arada Emir Şeyh Hasan Celayir'e Yalancı Timurtaş'ın ağzından bir mektup yazarak kendisine itaat etmesini istedi. Bunun üzerine Şeyh Hasan Celayir daha önceleri Timurtaş'ın yanında bulunmuş olan ve onu tanıyan bir mülazımını bu olayın doğruluğunu araştırması için Emir Hacı Hamza'nın yanına gönderdi. Şeyh Hasan Celayir'in mülazımı, Emir Hacı Hamza'nın yanına geldi. Ancak Hacı Hamza ve Küçük Şeyh Hasan tarafından kandırılarak geri gönderildi ve Şeyh Hasan Celayir'in yanına döndüğünde mezkur şahsın gerçekten Emir Timurtaş olduğunu ve daha önce hizmetinde bulunduğu bu kişiyi tanıdığını söyledi.

Bu olayın duyulmasının ardından o ânâ kadar Emir Şeyh Hasan Celayir'in kudreti karşısında sesini çıkaramayan ancak ona karşı kıskançlık ve düşmanlık besleyen ya da onun kendilerini öldürtmesinden endişe duyan çoğunluğu Çupanlı hanedanından olmak üzere Uyrat ve diğer kabile reislerinden bir grup emir, Şeyh Hasan Celayir'den ayrılarak Yalancı Timurtaş'ın etrafında toplandılar. Daha sonra olayın gerçek yüzünü öğrendiklerinde ise geri dönmeleri mümkün olmadığından çaresiz bu durumu kabullendiler. Bu katılımlarla kısa sürede büyük bir güç durumuna gelen Emir Şeyh Hasan Çupani ve Yalancı Timurtaş 738/1337-1338 yılı içinde[78] büyük bir ordu ile İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebriz'e yöneldiler. Bunu haber alan Şeyh Hasan Celayir ise vakit kaybetmeden onlara karşı koymak için ordu toplamakla meşgul oldu. Ancak bu kez Emir Suyurğan ve Satı Beg ona katılmayı reddetiler. Bu yüzden de Emir Şeyh Hasan Celayir ile araları açıldı. Nihayet iki tarafın ordusu 738 (10 temmuz 1338) yılı zilhicce ayının 27'sinde Aladağ'daki Nov-şehir bölgesinde karşı karşıya gelerek savaş düzeni aldılar.[79] Çupanlı Şeyh Hasan bir hile düşünerek geceleyin büyükçe bir ateş yaktırdı. Bu durum Celayirli Şeyh Hasan'ın ordusunda bazı endişelere neden oldu. Bu ateşin Çupanlı Şeyh Hasan ile gizlice ittifak yapan emirlere bir işaret olduğu şüphesine kapıldılar. Bu esnada da Emir Pir Hüseyin Çupani ayrılarak kendi amcasının oğlu Emir Şeyh Hasan Çupani

---

[77] Browne, (III/59) bu hatunun Satı Beg Hatun olduğunu söylemiştir. Ancak diğer kaynaklarda bu hatunun Devlet Hatun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bahsedildiği üzere bu dönemde Satı Beg Hatun kendi oğlu Suyurğan ile Şeyh Hasan Celayir tarafından Karabağ ve Gürcistan'ın idaresine tayin edilmişlerdi ve Şeyh Hasan Celayir'in müttefiki durumunda bulunuyorlardı.

[78] Fasîh-i Havâfî, (III/54) bu olayı 739 h. yılı olayları içinde vermiştir.

[79] Şabânkârei, s.311-312; el-Eberi, s.164-165; İbn-i Haldûn, IV/792; Âbrû, zeyl, s.202-203; Fasîh-i Havâfî, III//54; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/168; Mîrhând, V/544-545; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/227; Ebulgâzi Bahadır Han, s.167; Münecccimbaşı, III/8; Degnignes, VI/74; Howorth, III/641-642; Muhammed Hasan Han I/632; İkbâl, s.355-356; Âzzâvî, I/533; Ğanî, I/31-33; Beyânî, s.22-24; Piriyev, s.38-39

'nin tarafına geçti. Bu da endişeleri iyice artırdı. Büyük Şeyh Hasan da ihanete uğrayacağı endişesi ile her hangi bir araştırma bile yaptırmaya gerek duymadan ordugahtan ayrılarak Tebriz'e gitti.[20] Sultan Muhammed ise beraberinde kalan kuvvetlerle savaşmaya devam etti ise de yenildi ve Yalancı Timurtaş taraftarlarının eline düşerek öldürüldü.[21]

Bu mağlubiyet Emir Şeyh Hasan Celayir'in uzunca bir süre zor bir dönem geçirmesine neden oldu. Zira Yalancı Timurtaş, Küçük Şeyh Hasan ve yandaşları bu galibiyetin ardından bütün Azerbaycan'ı istila ederek bu bölgede tam bir dehşet havası estirdiler. Her tarafı yağma ve talan ettiler. Uyrat emirleri ve Emir Ukrunc'un çocukları Sultaniye'ye giderek yağmalanabilecek her şeyi yağmalayıp şehrin altını üstüne getirdiler. Şehir halkı ev, tarla ve bahçelerini terkederek canlarını kurtarabilmek için dağlık bölgelere çekilmek zorunda kaldılar.

Ancak bu durum fazla sürmedi. Bulunduğu konumdan oldukça memnun olan Yalancı Timurtaş Karaçeri bu durumun uzun süre devam etmeyeceğini ve Emir Şeyh Hasan Çupani 'nin kendisini bulduğu ilk fırsatta ortadan kaldıracağını, bu nedenle onu ortadan kaldırmadığı sürece kendisinin rahat edemeyeceğini düşünerek Küçük Şeyh Hasan'ı ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı. Nihayet bir gün yalnız kaldıkları bir sırada aniden hançerini çekerek Şeyh Hasan Çupani'ye vurmak istedi. Ancak başarılı olamadı. Şeyh Hasan Çupani ise kaçarak onun gerçek Timurtaş olmadığı sırrını ifşa etti ve Gürcistan tarafına giderek Emir Suyurğan ve Şehzade Satı Beg Hatun'a sığındı. Yalancı Timurtaş Karaçeri ise Tebriz'i ele geçirmek için bu bölgeye yöneldi. Emir Şeyh Hasan Celayir, Karaçeri'ye karşı koyunca, Karaçeri mukavemet edemeyerek kaçtı. Şeyh Hasan Celayir ise oradan Sultaniye'ye yöneldi. Burada bulunan Uyrat emirleri onun geldiğini duyunca şehri bırakarak kaçtılar. Karaçeri de onlara katıldı ve birlikte Bağdad tarafına gittiler. Dilşad Hatun ve Emir Şeyh Hasan Celayir'in bütün aile efradı ve karargahı (Ordu) Tebriz'de bulunuyordu. Şeyh Hasan Celayir bütün aile efradını ve karargahını daha güvenli olduğu için Sultaniye'ye taşıyarak buraya yerleşti.[22]

2.1.11. Şehzade Satı Beg Hatun'un İlhanlığı:

Bütün bunlar olurken Yalancı Timurtaş hilesinden tam bir sonuç çıkaramayan ve bütün umutları boşa çıkan Küçük Şeyh Hasan yanlarına sığındığı kendi akrabaları Şehzade Satı Beg ve Emir Suyurğan'ın Emir Şeyh Hasan Celayir ile aralarındaki soğukluktan yararlanmak istedi. Bir İlhanlı melikesi olan Satı Beg Hatun'u ilhanlık için tahrik ve teşvik etti. Bu tahriklerinin sonucunda de Satı Beg Hatun'u [23] 739/ 1338-1339 yılında Gürcistan'da ilhan ilan ederek adına hutbe okutup sikke bastırdı.

---

[20] el-Eheri,(s.164-165) Emir Şeyh Hasan Celayir'in savaştığını ve yenildikten sonra Tebriz'e gittiğini yazmıştır.

[21] Şabânkârei, s.311-312; el-Eheri, s.164-165; İbn-i Haldûn, IV/792; Âbrû, zeyl, s.202-203; Fasih-i Havâfi, III//54; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/168; Mirhând, V/544-545; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/227; Ebulgâzi Bahadır Han, s.167; Müneccimbaşı, III/8; Deguignes, VI/74;Howorth, III/641-642; Muhammed Hasan Han I/632; Spuler, İran Moğolları, s.147; İkbâl, s.355-356; Âzzâvi, I/533; Râzi, s.334-335; Ğani, I/31-33; Beyâni s.22-24; Piriyev, s.38-39; Boyle, "*Dynastic And Political History*", Iran, V/414-415; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.256

[22] el-Eheri, s.165-166; İbn-i Haldûn, IV/792; Âbrû, zeyl, s.203-204; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/169; Mirhând, V/546; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/227-228; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s. 248; Howorth, III/642; Muhammed Hasan Han, I/632; Browne, III/59; Spuler, İran Moğolları, s.147-148; İkbâl, s.356; Ğani, I/33; Beyâni s.24; Piriyev, s.39

[23] Mirhând, (V/546) Satı Beg Hatun'u değil de Onun oğlu Suyurğan'ı ilhan ilan ettiğini kaydetmiştir. Ancak diğer kaynakların tamamı Satı Beg Hatun isminde birleşmişlerdir. Ayrıca elde mevcut sikkeler Satı Beg Hatun'un adına basılmıştır.

Reşideddin Fazlullah'ın torunlarından Hâce Şeyhi ve Hâce Ali Şah'ın neslinden Ğiyaseddin Muhammed'i onun vezirliğine getirdi. Bu şekilde Azerbaycan, Karabağ ve Gürcistan Satı Beg Hatun'un , dolayısıyla da Küçük Şeyh Hasan 'ın hakimiyeti altına girmiş oldu. Şeyh Hasan Celayir ise sadece Sultaniye ve Irak-ı Acem'in bir kısmını elinde bulunduruyordu. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Küçük Şeyh Hasan ve Satı Beg Hatun hakimiyetleri altındaki bölgelerden kalabalık bir ordu teşkil ederek Emir Şeyh Hasan Celayir'i ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Şeyh Hasan Celayir ise bunu haber alınca Sultaniye'yi bırakarak Kazvin'e çekildi. Satı Beg ve Küçük Şeyh Hasan 'ın ordusu Sultaniye'yi işgal ederek Kazvin'e yöneldiler. Şeyh Hasan Celayir emrindeki kuvvetlerle onlara karşı koymak üzere Kazvin dışına çıktı. Ancak kış mevsimi geldiğinden dolayı her iki taraf da savaşmayı göze alamadılar. Birbirlerine karşılıklı elçiler göndererek aralarında bir barış sağladılar. Bu anlaşmaya göre Büyük Şeyh Hasan , Satı Beg Hatun'un ilhanlığını kabul edecek , buna karşılık da Sultaniye ve Irak-ı Acem'in bir kısmı ona verilecekti. Yapılan anlaşma sonucunda Satı Beg Hatun ve Emir Şeyh Hasan Çupani Azerbaycan ve Arran tarafına gitti. Büyük Şeyh Hasan ise Sultaniye'ye döndü.

Bu kargaşa esnasında Büyük Şeyh Hasan 'dan ümidini kesen Diyarbekir hakimi Hacı Toğay ve desteksiz kalan Anadolu naibi Emir Eretna bağımsız kaldılar. Anadolu eyaletinin diğer bir kısmı ise Küçük Şeyh Hasan 'nin kardeşi Melik Eşref b. Timurtaş tarafından istila edildi. Emir Ukrunc'un çocukları Kürdistan ve Huzistan vilayetlerinde, Emir Mahmud Şah İncu'nun çocukları ise Fars vilayetinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ayrıca İlhanlı Devleti sınırları içinde kalan diğer bir çok vilayetin her birinde de küçük feodal beylik ve hanedanlar bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Bu tarih itibarı ile İlhanlı topraklarında oluşan coğrafi ve siyasi dağılıma göre ; İçinde Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat, Gümüşhane ve Erzincan gibi şehirlerin bulunduğu Anadolu eyaletinde Emir Eretna, Diyarbekir, Ahlat, Erzurum ve civarında Hacı Toğay b. Emir Sutay, Azerbaycan, Karabağ ve Gürcistan bölgelerinde Satı Beg Hatun ve Emir Şeyh Hasan Çupani, Irak-ı Acem'in bir kısmı ile Sultaniye'de Emir Şeyh Hasan Celayir , Kürdistan ve Huzistan'da Emir Ukrunc'un çocukları, yine Anadolu'da Karahisar Kalesi ve civarında Melik Eşref b. Timurtaş, Fars bölgesinde İncu emirleri, Yezd 'de Emir Muhammed Muzaffer, Kirman'da Melik Kutbeddin Ğuri, Bam eyaleti ve Horasan'ın bir kısmında Melik Şucaeddin, Irak-ı Arab ve Bağdad'da Yalancı Timurtaş ve Uyratlılar, Herat ve civarında Melik Ğiyaseddin Kert, Horasan'ın büyük bir kısmı ve Mazenderan bölgelerinde Toğatimur Han, Toğatimur'a tabi olmakla birlikte Tus ve Meşhed eyaletlerinde Emir Argun Şah, Kuhistan bölgesinde ise Emir Abdullah Molay hakimiyet sürüyorlardı.[84]

II.1.12. Emir Şeyh Hasan Celayir'in Toğatimur Han'ı İlhan İlan Etmesi.

Emir Şeyh Hasan Celayir, Satı Beg Hatun ve Emir Şeyh Hasan Çupani ile yaptığı anlaşmayı zorunlu olarak ve zaman kazanmak maksadı ile yapmıştı. Ayrıca Emir Şeyh Hasan Çupani'ye de güvenmiyordu. Bu nedenle anlaşmadan kısa bir süre sonra tek çare olarak gördüğü Horasan ve civarında ilhan ünvanı ile hakimiyet süren

---

[84] Şabânkârei, s.310-312; el-Eheri, s.166-167; Âbrû, zeyl, s.204-205; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/170-171; Mirhând, V/546-547; Hândmir, Habību's-siyer, III/228; Kazvini, Lubbu'l-tevârîh, s.248; Muhammed Hasan Han, I/632; Browne, III/59; Spuler, İran Moğolları, s.143; İkbâl, s.355-357; Âzzâvi, I/537-538; Râzi, s.335; Ğani, I/34-39; Piriyev, s.39; Boyle, Iran, V/415; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/98; Smith, Hurûc u Ürûc, s.110; Turan, Osman, *"Bayburt"*, İA, II/366; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, s.256; Rûdgar, s.50-54

Toğatimur Han'a elçiler göndererek onu Satı Beg Hatun ve Küçük Şeyh Hasan 'a karşı yardıma çağırdı ve buna karşılık kendisini ilhan olarak tanıyacağını vaadetti. Şeyh Hasan Celayir'in elçileri Atabek Taştemur ile Emirzade Çupan Katluğ b. Mübarek, Toğatimur Han'ın huzuruna giderek onu Sultaniye'ye davet ettiler. Toğatimur saltanat hırsı ile kış mevsimi ortası olmasına rağmen büyük bir ordu ile Mazenderan'dan Irak-ı Acem'e doğru yola çıktı ve 739/1339 yılı recep ayında Save şehrine ulaştı. Emir Şeyh Hasan Celayir ve emirleri onu burada karşılayarak değerli hediyeler sundular. Daha sonra da hep birlikte Sultaniye'ye gittiler.[85]

Ancak kısa bir süre sonra Şeyh Hasan Celayir, Toğatimur'u çağırdığına pişman oldu. Zira Toğatimur Han ve Horasan emirlerinin tamamı Vezir Hâce Alaeddin Muhammed'in görüşleri doğrultusunda davranarak Şeyh Hasan Celayir'e fazla itibar etmiyorlardı. Ayrıca Hâce Alaeddin Muhammed gelir gelmez Emir Şeyh Hasan Celayir'in hakimiyeti altındaki bu bölgelerde henüz bir istikrar sağlanmamış olmasına rağmen bir takım düzenlemeler yaptı ve Şeyh Hasan Celayir'den de yüklü miktarda bir vergi aldı. Halbuki bu mülkler Gazan Han zamanından itibaren babası Emir Hüseyin Küregen'e, onun ölümünden sonra da Emir Şeyh Hasan Celayir'e bırakılmıştı ve yarlığ ile vergiden muaf tutulmuştu. Bu nedenle Şeyh Hasan Celayir pişman olmakla birlikte başka bir çaresi olmadığı için bu olay karşısında sesini çıkarmadı.[86]

Öte yandan Çupanlı Şeyh Hasan kendileri aleyhine yapılan bu ittifaktan haberdar olur olmaz hiç vakit kaybetmeden harekete geçti ve Satı Beg Hatun ile Suyurğan'ı da yanına alarak Azerbaycan'a geldi ve burada ordu toplamakla meşgul oldu. Azerbaycan'a geldiği sırada Uyratlılar Yalancı Timurtaş'ı yakalayıp bağlayarak onun huzuruna getirdiler. Yalancı Timurtaş burada Satı Beg Hatun'un emri ile öldürüldü.

Çupanlı Şeyh Hasan bu kez de Toğatimur Han ile Şeyh Hasan Celayir'in ittifakını bozmak ve onları etkisiz hale getirmek için yeni bir hileye başvurdu. Bir taraftan onlara elçiler göndererek barış yapma yolları ararken bir taraftan da Toğatimur Han'a gizlice adamlar göndererek onu Şeyh Hasan Celayir'in karısı Dilşad Hatun'a karşı heveslendiriyor ve ona ilhanlık vaadediyordu. Toğatimur Han ise Emir Şeyh Hasan Celayir'i ortadan kaldırarak Çupanlıları kendi tarafına çekme düşüncesine kapılmıştı. Çupanlı Şeyh Hasan onun bu niyetini sezince gizlice bir haber göndererek Çupanlıların önceden beri Toğatimur Han'ın ilhan olmasını istediklerini, Toğatimur Han'ın Çupanlı Şeyh Hasan'ı ortadan kaldırmak için kendileri ile işbirliği yapması halinde Satı Beg Hatun'u onun nikahına geçirerek bütün Çupanlıların kendisinin hizmetine girmeye hazır olduklarını bildirdi. Toğatimur Han bu teklifi memnuniyetle karşılamakla birlikte onlara tam olarak güvenemediği için bir garanti istedi. Çupanlı Şeyh Hasan ise bu garantinin Toğatimur Han'un kendi elinde olduğunu, Satı Beg Hatun'un evliliğe ikna edilebilmesi için Toğatimur Han'un kendi el yazısı ile bir mektup yazarak kendilerine göndermesinin yeterli olacağını söyledi. Gözünü saltanat hırsı bürümüş olan Toğatimur Han yaptığı işin sonuçlarının ne olabileceğini düşünmeden bir

---

[85] Şabânkârei, s.310; el-Eberî, s.166; Âbrû, zeyl, s.204; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/171; Mîrhând, V/547; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/228; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.248; Müneccimbaşı, III/8; Howorth, III/643; Muhammed Hasan Han, I/632; Spuler, İran Moğolları, s.148; İkbâl, s.357; Ğanî, I/38; Piriyev, s.40; Boyle, Iran, V/415; Smith, Hurûc u Ürûc, s.112

[86] Şabânkârei, s.310; Âbrû, zeyl, s.205-205; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/171; Mîrhând, V/547-548; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/228; Muhammed Hasan Han, I/632-633; İkbâl, s.357; Beyânî, s.25

mektup yazarak "*Çupanlılar, Celayirlileri ortadan kaldırmak için harekete geçsinler. Ulus emirliği onların olsun. Böylece dünya sükunet bulsun ve ihtilaflar ortadan kalksın*" diye mesaj gönderdi. Böylece amacına ulaşan Emir Şeyh Hasan Çupani mektubu alır almaz geceleyin gizlice Celayirli Şeyh Hasan'ın ordugahına geldi ve onun naiplerini çağırarak mektubu onlara verdi ve "*Horasan'dan getirterek dost kabul ettiğin ve 1000 tümen haraç ödediğin kişi senin hanedanını ortadan kaldırmak için bu düşünceleri taşımaktadır. Oysa düşman ve rakip olarak kabul ettiğin ben, senin kurtuluşun için bu ihaneti ortaya koymaktan kaçınmıyor, seni dostunu düşmanını iyi tanıman konusunda uyarıyorum*" diye haber gönderdi.

Celayirli Şeyh Hasan bu mektubu görünce ve bu sözleri duyunca hayret ve dehşet içinde kaldı. Derhal Toğatimur Han'ın beylerbeyi Emir Nevruz'u çağırarak Toğatimur Han'ın yazdığı mektubu ona gösterdi. Olanlardan hiçbir şekilde haberi olmayan Emir Nevruz ise utancından dolayı başını bile kaldırmadı ve bu hareketinden dolayı Toğatimur'u kınadı. Derhal Toğatimur Han'ın yanına gelerek onu bu davranışından ötürü azarladı ve ağır hakaretlerde bulundu. Toğatimur Han ise utancından dolayı sabahı bile beklemeden karargahı terkederek Horasan'ın yolunu tuttu.[37] Ertesi sabah da emirleri toplanarak onun peşinden Horasan'a döndüler. (zilhicce 739/1339)[38]

2 .1.13. Celayirli Şeyh Hasan'ın Şah Cihan Timur'u İlhan İlan Etmesi:

Toğatimur Han'dan umduğunu bulamayan Şeyh Hasan Celayir Horasanlılar'ın ve Toğatimur Han'ın Horasan'a dönmesinin ardından savaşmayı göze alamayarak Telemsbar civarındaki Akdağ bölgesine çekildi. Burada bir süre kaldıktan sonra Irak-ı Arab ve Bağdad tarafına gitti. Ancak Şeyh Hasan Çupani'ye karşı her defasında mağlup olmasına rağmen Çupanlılar'ın hakimiyetini kabullenemediği için saltanat mücadelesine devam etme kararı aldı.[39]

Emir Şeyh Hasan Celayir bu kararı doğrultusunda 739 (Haziran1339) yılı zilhicce ayında Bağdad'da Geyhatu Han'ın oğlu Alafrang'ın neslinden Şah Cihan Timur adındaki bir İlhanlı şehzadesini ilhan ilan ederek Satı Beg Hatun'u

---

[37] Bu olayı el-Eberi,(s.166-167) daha farklı bir şekilde anlatarak şöyle demiştir: "*Horasan'dan Toğatimur Han ve Argun Şah haber göndererek eğer Emir Şeyh isterse yardım için gelelim dediler. Bunun üzerine Emir Yusuf Şah'ı gönderdi ve onları çağırdı. Onlarla Çupanlılar'ı defetmek için anlaşma yaptı. Bahar gelince iki ordu savaşmaya hazırlanırken Şeyh Hasan b. Timurtaş, Emir'e(Celayirli Şeyh Hasan) mektup yazarak biz hepimiz senin bendeleriniz. Satı Beg senin akrabandır. Toğatimur Han ise bir yabancıdır ve onu bu memlekete getirmek uygun değildir. Biz seninle daha önce yaptığımız anlaşmaya sadığız dedi. Emir'in Horasanlılar'la yaptığı anlaşmanın temeli sağlam olmadığı için geceleyin kendi ordugahını toplayarak gitti ve sabahleyin Çupanlılarla birleşti. Toğatimur Han ve Argun Şah ise geri döndüler. Onlar bir kaç gün birlikte idiler. Ancak emir onların kıvılcımlanan zulüm ateşini ve her birini bir tarafa çektiğini müşahede ettiği için onlardan ayrılarak Bağdad tarafına gitti ve etrafındakilere bu taifenin müslümanlara şefkati yoktur. Bunlardan uzak durmak daha uygundur dedi*"

[38] Şabânkârei, s.311; Âbrû, zeyl, s.205-206; Fasîh-i Havâfi, III/56; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/172-173; Mirhând, V/548-549; Hândmir, Habibu's-siyer, III/229-230; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.248-249; Howorth, III/643-644; Muhammed Hasan Han, I/632; İkbâl, s.358; Ğanî, I/38-39; Beyânî, s.26; Piriyev, s.40; Smith, Hurûc u Ürûc, s.112-114

[39] Howorth, (III/645) ve Smith, (Hurûc u Ürûc s.115) el-Eberî'yi kaynak göstererek Şeyh Hasan Celayir'in bu süre zarfında bir süre için Satı Beg Hatun'un ilhanlığını tanıdığını ve onun adına hutbe okutup sikke bastırdığını, ancak Çupanlı Şeyh Hasan'ın bu dönemde oldukça güçlendiği için Satı Beg Hatun'u ilhanlıktan azlederek Süleyman Han'ı ilhanlığa getirdiğini, bunun üzerine Celayirli Şeyh Hasan'ın kaçarak Bağdad'a gitmek zorunda kaldığını yazmışlardır. Ancak Eberî'de böyle bir kayıt yoktur.

tanımadığını bildirdi. Buradan Diyarbekir ve Huzistan bölgelerine yönelerek buraların bazı kısımlarını kendi hakimiyet sahasına kattı ve fethettiği yerlerin idaresini kendi oğlu Şehzade İlkan'a bıraktı. Böylece kısa bir süre içinde İrak-ı Arab, Huzistan ve o sırada Hacı Toğay'ın kardeşinin oğlu ve Çupanlılar'ın müttefiki olan İbrahim Şah'ın elinde bulunan Diyarbekir eyaletinin bazı bölgelerinde hakim duruma geçti. Ardından da Şeyh Hasan Çupani ile savaşmak üzere bu bölgelerden ordu toplamakla meşgul oldu.[90]

Bu taraftan hiç savaşmadan zekası ve kurnazlığı ile güçlü rakipleri Celayirli Şeyh Hasan ve Toğatimur Han'ın ordularının dağılmasını sağlayan Çupanlı Şeyh Hasan, Satı Beg Hatun ile birlikte Ucan'a döndü. Fakat bir süre sonra kadından ilhan olmayacağını ve Satı Beg Hatun ile amaçlarına ulaşamayacağını düşünerek Ucan'da aniden Satı Beg Hatun'un ordugahını basarak yağmaladı ve onu ilhanlıktan azlederek Hülegü'nün oğlu Yeşmut'un soyundan İlyas isimli bir şehzadeyi Sultaniye'de Süleyman Han adı ile ilhan ilan etti. Satı Beg Hatun'u da zorla onun nikahına geçirerek Süleyman Han adına hutbe okutup sikke bastırdı. Bu şekilde kendisi de Azerbaycan, Karabağ (Arran) , Gürcistan, Muğan ve Irak-ı Acem'de tek söz sahibi kimse oldu. Kış mevsimini Sultaniye'de geçirdikten sonra Emir Şeyh Hasan Celayir ile savaşmak üzere hazırlık yapmak maksadı ile Ucan'a gitti. Süleyman Han Tebriz'den, Emir Suyurğan Karabağ'dan, Emir Hüseyin Çupani de Şiraz'dan Ucan'a gelerek burada büyük ve kalabalık bir ordu oluşturdular.[91]

Emir Şeyh Hasan Celayir ve Şah Cihan Timur Han Bağdad, Irak-ı Arab, Diyarbekir ve Huzistan bölgelerinden toplanan kuvvetlerle Azerbaycan'a yönelirken Şeyh Hasan Çupani ve Süleyman Han da büyük bir ordu ile Ucan'dan hareket ettiler. İki ordu Merağa'da Cağatu Nehri kıyısında karşı karşıya geldi.740 (mayıs 1339) yılı zilhicce ayının sonunda iki taraf arasında çok şiddetli bir çarpışma yaşandı ve sonuçta Emir Şeyh Hasan Celayir ve Şah Cihan Timur yenilerek dağılmış bir halde yeniden Bağdad'a çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaşta yine Şeyh Hasan Celayir'in tarafında yer alan Diyarbekir hakimi Hacı Toğay da Diyarbekir'e döndü.[92] Çupanlı Şeyh Hasan[93] ise etraftaki ülkelere birer fetihname göndererek galibiyetini ve Süleyman Han'ın ilhanlığını duyurdu

---

[90] el-Eberi, s.166; Âbrû, zeyl, s.208; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/183-184; Mirḫând, V/549-550; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/229; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.249-250; Deguignes, VI/74-75; Howorth, III/645; Muhammed Hasan Han, I/632; Huart, s.12; Zeyncioğlu, s.69; Browne, III/60; Spuler, İran Moğolları, s.149; İkbâl, s.358; Râzî, s.335; Ğanî, I/39; Beyânî, s.27; Piriyev, s.40; Boyle, İran, V/415; Safa, III-I/29; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/54; Yuvalı, "*Hasan-ı Buzurg*", DİA, XVI/312

[91] Şabânkârei, s.308; el-Eberi, s.167; Âbrû, zeyl, s.208; Fasîh-i Ḫavâfî, III/56-57; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/184; Mirḫând, V/550; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/229; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.250; Ebulgâzi Bahadır Han, s.167; Browne, III/60; İkbâl, s.358; Âzzâvî, I/534; Râzî, s.336; Ğanî, I/39; Beyânî, s.27; Piriyev, s.42; Boyle, İran, V/415; Smith, Ḫurûc u Ürûc, s.128-129

[92] el-Eberi, s.168; Âbrû, zeyl, s.208; Fasîh-i Ḫavâfî, III/58; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/185; Mirḫând, V/550; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/229-230; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.250; Ebulgâzi Bahadır Han, s.167-168; Deguignes, VI/75;Howorth, III/645 ; Muhammed Hasan Han, I/633; Huart, s.12; Browne, III/60; Spuler, İran Moğolları, s.149-150; İkbâl, s.358; Âzzâvî, I/534; Ğanî, I/43; Beyânî, s.27; Smith, Ḫurûc u Ürûc, s.128-129 ; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.256

[93] Feridun Ahmed Beg, (I/73) mektubu yazanın Celayirli Şeyh Hasan olduğunu belirtmiştir. Ancak mektubun içeriğinden bu fetihnameyi Çupanlı Şeyh Hasan'ın yazdığı anlaşılmaktadır.

چون هر که را سعادت جاودانی در تمهید قواعد کامرانی مساعدت نمود وتایید
آسمانی در تأکید مبانیٔ جهانبانی موافق وموفق بود ومملکت پایدار بدستکاریٔ
شمشیر آبدار دولت اورا دست داد وگردون سرکش سایش حکم اورا بواجبی کردن
نهاد وصفحات آفاق بنفحات صیت سائر اومعطر گشت ووجنات ایام بحسنات عدل
شامل اومورد شد ولطف صنع باری مثال طاعتداری وفرمانبرداریٔ اورا بتوقیع
واولی الامر منکم موشح فرمود وتعظیم وتنویه ذکر او ببنیان ﴿ ورفعنا لك ذكرك ﴾
مشرح گردانید ودر نفع دوستان ودفع دشمنان قدرت ونصرت را بارأی ورایت او
همعنان گردد ودر اعانت ابرار واهانت اشرار صلاح ونجاح رابا رویت ونیت او
همرکاب ساخت باید که در تصاریف احوال وتضاعیف اعمال تقبل بقبول ایزدی که
﴿ فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره ومن یعمل مثقال ذرة شرا یره ﴾ واجب دارد هر که احراز
خدمت او بست وپای در حریم اخلاص او نهاد ودست در فتراك طاعت او زد وبحبل
متین دولت او تمسك جست ونواصیٔ هوارا در قبضهٔ رضای او تملك کرد واقبال
دریافت خدمت او را بافاضهٔ شکر نعمت استقبال نمود وشرایط اخلاص وطاعتداری
در اقامت وظایف خدمتکاریٔ او بجای آورد دواعیٔ همت ملکانه ومساعیٔ کرم بی کرانه
برطبق ﴿ من جاء بالحسنة ﴾ در تقریب وترحیب وانعام واحسان او متوفر شد وآثار
ثمرهٔ اخلاص وفر سعادت اختصاص بر چهرهٔ احوال او ظاهر گردد وباز هر کس ربقهٔ
طاعت برمقتضای فرمان او سر بتابد خذلان وعصیان روزگار او را در یابد وسوابق
حقوق رابکفران وعقوق مقابله روا دارد وبخت بد وساوس کج خدمتی بردل وخاطر
او بگمارد عزم درست ما که بمزید اصابت مخصوص باشد بموجب حکم ربانی که
﴿ ذلك بما قدمت ایدیکم ﴾ بواعث سیاست وحبت را در تحریك او بواجبی تحریك دهد
چنانکه صورت آنش هیبت باد غفلت از سر آن خاکسار بواسطهٔ شمشیر آبدار بر شکلی
بیرون برد که هیچ آفریدهٔ دیگر جز جادهٔ مطاوعت ونهج متابعت نبرد وهر گاه که
این دو قاعده استمرار یافت واین دو قانون استقرار گرفت وهر کس جزای فعل خویش دید

وکاشتهٔ عمل خود بدرو ید ونتوای کلام یزدانی درتحقیق این معانی که
﴿ ان احسنتم احسنتم لانفسکم وان اسأتم فلها ﴾ بامضارسید ودوست موافق از دشمن
مخالف متمیز شد هرآینه کسوت جهانبانی بطراز کامرانی معلم گردد ومقاصد وآمانی
بنیکوتر وجهی حاصل ومسلم شود ودانی وقاصی ومطیع وعاصی را در امتثال فرمان
تعالی کلمه بدید آید ورعیت وبندگان درطاعت هرساعت بیفزایند بحکم دلالت این مقالت
ومقتضای این حالت که چون ایزد عمت نعمته وتمت کلمته رقم سلطنت ﴿ وان الارض لله
یورثها من یشاء من عباده ﴾ برناصیهٔ روزگار ما کشیده است وخزائن رحمت را در بروا
گشاده ودقایق نعمت را برسرما نثار کرده وجبروت مملکت مابدرجهٔ که لاعین رأت
ولااذن سمعت ولاخطر ببال بشر رسانیده ومارا قدرت کامله وقوت شامله والحمد لله
علی ذلک کرامت فرموده تاهرکه پای ازخط فرمان بیرون نهاد وسر ازجادهٔ اطاعت
فراکشید دست بد وسزای او بواجبی بدهیم وچون کسی بسوابق مرضی درخدمت
مستظهر باشد باندازهٔ درجه وحسب استحقاقی که دارد برقضای حقوق اوتوفیرنمایم
تادر وظایف شکر نعمت بموجب انشاکر یستحق المزید انواع اصطناع او زیاده فرمایم
لهذا شیخ حسن چوپانی که ازامراء ایلخانی پایهٔ سپهسالاری عراق عرب قائرکشته
بود وقبل ازفترت سلطان ابوسعید رحمه الله درقلعهٔ کماخ حبس بود ناگاه پنک حیلهٔ
خود را ازان جا بیرون انداخته وبعضی از ترائک واوباش بخود جمع کرده وطغلی سلیمان
نام را از اولاد ایلخان بشهریاری نصب کرده وبجانب عراق عرب رفته ورایات مخالفت
برافراشته وبتخریب بلاد وتعذیب عباد آغاز نموده ورعایا وبرایا ازظلم وتسلط او بجان
آمده ازروی داد خواهی فریاد ونفان خود را بگوش هوش همایون مادر رسانیدند
رحال آتش غضب شاهی بالا کرفته قسم برکاب باد پای همت نهاده بالشکری چون
سیل روان ودریای خروشان روی برفع ودفع آن کماشتیم وخاک محنت را فرا فرق
آن باغیٔ بی وقار نباشتیم ودرحوالیٔ مرغه تلاقی صفین واقع کشته بعدازکوشش
بسیار وکشش بیشمار ﴿ وان حزب الله هم الغالبون ﴾ نصیب بخت بیدار ما کشت وانکسار
وخذلان بسهم دشمنان افتاده درطرفة العین متفرق وپریشان کشتند وسرخذول
هرکدام درطرفی ازخصوصان تهمتن نام ازتن خویشش جدا کرده بزیرسم ستمند مستمند
سرنکون برافکند وشهزاده سلیمان باقلیلی ازین مخلص راضی کشته درخدمتش قیام
نمود بودیم که بتقدیرالله اونیز داعیٔ اجل را اجابت کفت وخلافت عامه را جمهور علما
وائمه باجماع امت بذات همایون ما ودیعه نمودند ودرساعت سعد ووقت مبارک باورنك
دولت جلوس نموده سکه وخطبهٔ ما بمملکت اشاعت پذیرفت وحکومت بغداد رادر پاداش
خدمت بفارس مبدل ان جلادت تهمتن بها درمزبور که در بزم وغا الا این المختار بود
ورد اوست مقرر فرمودیم بیت ﴿ درصد هزار قرن سپهر پیاده رو ﴾ نارد چواو سوار بمیدان
روزکار ﴿ وخاص وعام درسایهٔ سعادت انجام ما آسوده حال ومعرفه البال کشته وزنك فتن
زچهرهٔ روزکار زدوده شده سپاس ومحمدت کویان جریدهٔ اخلاص برسبیل اخبار
واعلان باطراف واکناف عالم وعالمیان مرقوم کشته ودارنده طورمش بك رابتخصیص
بمحبت کرامی ممتاز ومعین نموده فرستاده شد تادر وقت وصول در بشاشت وخیرخواهی
نزوده باقی حکایات بتقریر اوحواله رفته وهرخدمتی که بوده باشد بامشار الیه اعلام
نمایند که بتقدیم رسانیده آید ان شاء الله تعالی ونوعی فرمایند که کلزار مودت پژمرده

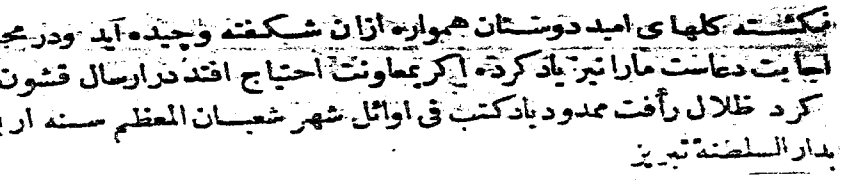

Çupanlı Şeyh Hasan'ın Osmanlı Devleti Sultanı Orhan Gazi'ye gönderdiği 740 h. tarihli fetihname.[94]

II.1.14.Celayiroğulları Devleti'nin Kuruluşu: Celayirli Emir Şeyh Hasan Bağdad'a döndükten sonra Şah Cihan Timur'dan da kendisine bir yarar gelmeyeceğini anladığı için onu ilhanlıktan indirerek bağımsız olduğunu ilan etti.[95] Bu şekilde Celayiroğulları veya diğer adı ile İlkanlılar Devleti'nin temeli atılmış oldu.(740/1339-1340)[96]

Öte yandan amansız rakibi Emir Şeyh Hasan Celayir ve Şah Cihan Timur'u bir kez daha mağlup eden Çupanlı Şeyh Hasan, adından başka hiç bir varlığı olmayan Süleyman Han'ı da yanına alarak 741/1340 yılı sefer ayında Tebriz'e geldi. O, bahse konu bu son galibiyeti ile Irak-ı Acem, Azerbaycan, Arran, Gürcistan ve Muğan bölgelerinde hakimiyetini pekiştirmiş, bu bölgelerde rakipsiz duruma gelmiş, hepsinden önemlisi İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebriz'e hakim olmuştu. Çupanlı Şeyh Hasan Tebriz'de bir süre devlet yönetimine çeki düzen vermekle meşgul olarak kendi yakınlarını ve adamlarını muhtelif bölgelerin hükümetlerin tayin etti. Kendisi de Tebriz'de kalarak bir taraftan devlet idaresi ile bir taraftan da ordunun tanzimi ve takviyesi ile meşgul oldu. Satı Beg Hatun'un oğlu Emir Suyurğan'ı kendi kardeşi **Melik Eşref** ile birlikte Irak-ı Acem ve Sultaniye'nin, amcasının oğlu Emir Pir Hüseyin'i de Fars bölgesinin yönetimine tayin etti. Çupanlı emirler ve yandaşları bu bölgelerde bir süre halka baskı, zulüm ve zorla haraç toplamakla meşgul oldular. Onların baskı ve zülümlerinden dolayı bu bölgelerde yaşayan halk topraklarını terketmek zorunda kaldı. Tarım ve hayvancılık yapılamadığı için Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de kıtlık ortaya çıktı.[97]

---

[94] Feridun Ahmed Beg, I/73-75

[95] Smith, (Hurûc u Urûc, s.129) her hangi bir kaynak belirtmeksizin Emir Şeyh Hasan Celayir'in Şah Cihan Timur'u azlettikten sonra eski politikasına dönerek tekrar Toğatimur Han'ın ilhanlığını tanıdığını ve o sıralarda Şeyh Hasan Çupani'den ayrılmaya karar veren Satı Beg Hatun, Emir Suyurğan ve Horasanlılar ile ittifak yaparak Çupanlılar üzerine yürümek üzere harekete geçtiğini ancak Çupanlı Şeyh Hasan'ın daha çabuk davranarak onların ordularının bir araya gelmesinden önce Celayirli Şeyh Hasan'a saldırarak onu bozguna uğrattığını, böylece bu ittifakın bir sonuç almasının önüne geçtiğini belirtmiştir. Smith, ayrıca Eherî ve Âbrû'nun bu konuya değinmediklerini, bunun da Celayirlilere meyilli olmalarından kaynaklandığını ifade ederek yine kaynak belirtmeden bu ittifakın delilinin 741-744 h. yılları arasında Bağdad'da Toğatimur Han adına basılan sikkelerin olduğunu söylemiştir. Ancak bu bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira sadece Eherî ve Âbrû değil Mîrhând,, Hândmîr, Semerkandî gibi daha sonraki dönemlerde kaleme alınan kaynakların hiç birisi de bu olaydan bahsetmemiştir.

[96] Âbrû, zeyl, s.210; Fasîh-i Havâfî, III/58; Semerkandî, Matlàu's-sàdeyn, I/185; Mîrhând, V/551; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/230; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.250; Ebulgâzî Bahadır Han, s.168; Deguignes, VI/75;Howorth, III/645; Muhammed Hasan Han, I/633; Zeyneloğlu, s.69; Browne, III/60; İkbâl, s.359; Àzzâvî, I/534; Ğanî, I/43; DMF, I/223; Beyânî, s.27; Boyle, Iran, V/415; Piriyev, s.43; Safâ, III-I/29; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.256

[97] el-Eherî, s.168; Âbrû, zeyl, s.210; Semerkandî, Matlàu's-sàdeyn, I/185; Mîrhând, V/551; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/230; Muhammed Hasan Han, I/633; Spuler, İran Moğolları, s.150; Ğanî, I/40; Beyânî, s.27; Rûdgar, s.39

Bu itibarla Celayiroğulları Devleti'nin temellerinin atıldığı 740/1339-1340 yılında İlhanlı Devleti'nin toprakları muhtelif kabile ve hanedanlar tarafından şu şekilde taksim olunmuştu:

Irak-ı Arab'ın büyük bir kısmı, Bağdad ve Musul ile Cezire'nin bazı kısımlarında Emir Şeyh Hasan Celayir bağımsız olarak hakimiyet sürüyordu. Irak-ı Acem, Sultaniye, Azerbaycan, Karabağ (Arran) Gürcistan, Muğan ve Fars eyaletleri küçüklü büyüklü bütün bağlı bölgeleri ile Çupanlı Şeyh Hasan'ın ve onun kuklası durumundaki Süleyman Han ve Çupanlı hanedanının ileri gelenlerinin elinde idi. Herat ve Horasan'ın bir kısmı Emir Hüseyin b. Emir Ğiyaseddin Kert tarafından yönetiliyordu. Şiraz, Isfahan ve sık sık el değiştirmekle birlikte Fars'ın bir kısmı İncu emiri Ebu İshak İncu'nun, Yezd, Kirman, Varka ve bağlı bölgeleri ise Ebu Said Bahadır Han zamanından beri bu bölgelerin idaresini üstlenmiş olan Muzafferoğulları beyi Emir Muhammed b. Muzaffer'in tasarrufu altında idi. Sebzivar bölgesi, Beyhak ve Nişabur dolaylarında ise Serbedarlar sınırlı bir hakimiyet sürdürüyorlardı. Curcan, Kazvin ve Horasan'ın diğer kısımları ise Toğatimur Han ile ona tabi emirler tarafından idare ediliyordu.

Anadolu'ya gelince, İlhanlılar zamanında Anadolu eyaleti olarak adlandırılan bölgenin neredeyse tamamı bazen Emir Şeyh Hasan Celayir'i bazen de Mısır Memlukluları'nı metbu ilan eden Emir Eretna'nın, Diyarbekir, Erzurum ve Ahlat dolayları Şeyh Hasan Celayir'in müttefiki, Sutaylılar'ın reisi Hacı Toğay'ın, Musul'un bir kısmı ve havalisi Hacı Toğay'ın yeğeni, aynı zamanda Çupanlı Şeyh Hasan'ın müttefiki İbrahim Şah'ın, Karahisar Kalesi ve havalisi ise yine Çupanlılar'dan Melik Eşref'in hakimiyet alanını teşkil ediyordu.[98]

2.1.15.Celayirli Şeyh Hasan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesinden Sonraki Durumu

Şeyh Hasan Celayir addaşı ve en önemli rakibi Çupanlı Şeyh Hasan'a karşı uğradığı son mağlubiyetin ardından artık kukla ilhanlardan bir yarar gelmeyeceğini ve amaçlarına onlarla ulaşamayacağını anlatarak Şah Cihan Timur'u ilhanlıktan azletmiş mevcut ilhanları da tanımamıştı. Ayrıca saltanat mücadelesinde Çupanlılar'ın hakimiyetini de kabullenemediği için bağımsızlığını ilan etmişti. Daha önce anlatıldığı üzere anne tarafından bir İlhanlı şehzadesi durumunda olduğundan dolayı kendisini daha asil kabul etmesi ve Celayir kabilesinin Cengiz Han'ın ataları zamanından itibaren Cengiz Han hanedanının hizmetinde bulunmuş olması itibarı ile kendisini diğer kebile beylerinden daha fazla bu makama layık olduğunu düşünüyordu. Fakat Emir Şeyh Hasan Celayir bağımsızlığını ilan etmekle birlikte İlhanlı hanedanına olan bağlılığını sürdürüyor İlhanlı Devleti'nin yeniden ihya edilmesi yönünde gayret gösteriyordu. Uzunca bir süre devam eden mücadeleleri sonunda bunu en azından o an için başaramayacağını anlayarak uygun ortamın oluşmasına değin bir süre beklemenin daha iyi olacağını anlayarak Bağdad'da kendi köşesine çekilmişti.[99]

Ancak Şeyh Hasan Celayir, Çupanlı Şeyh Hasan'a karşı uğradığı bütün yenilgilere rağmen mücadelesinden vazgeçmemekle birlikte hem yalnız kalmış hem de kuvvetlerinin büyük bir kısmını yitirmişti. Bu nedenle Bağdad'da bulunduğu süre

---

[98] Howorth, III/646; Muhammed Hasan Han, I/633; İkbal, s.365-366; Ğani, I/37; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/97-99; Piriyev, s.40-41; Nevâl, Târîḫ-i Âl-i Muzaffer, s.15; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/54; Zerrinkûb, Doubâle-i Rûzgârân, s.254-256

[99] Muhammed Hasan Han, I/633-634; İkbal, s.366-367; Ğani, I/37-38; Piriyev, s.40-41; Smith, Ḫurûc u Ürûc, s.113; Zerrinkûb, Doubâle-i Rûzgârân, s.258

içinde özellikle Çupanlılar'la çatışmaya girmekten kaçınarak Musul havalisinde bulunan Türkmen grupları ile Cezire beldelerine yöneldi ve bu bölgelere doğru genişleyerek nüfuzunu artırmak ve kuvvetlenmek siyasetini devam ettirdi. Nitekim Bağdad'a çekildiği dönemde Musul havalisinde dağınık bir halde yaşayan Türkmen aşiretlerini ve Cezire bölgesindeki Arapları hakimiyeti altına aldıktan sonra mücadelesine kaldığı yerden devam etmek için 740/1339-1340 yılı içinde yeniden harekete geçti. Bu çerçevede öncelikle Türkmen, Arab ve Celayirlilerden oluşan bir ordu oluşturdu. Ayrıca o sıralar Uyrat kabilesinin reisi durumunda olan Ali Padişah'ın kardeşi Emir Seyfeddin Hafız'ı da kendi tarafına aldı. Bunlara ilaveten galibiyetini garantiye almak için Çupanlılar'a karşı Mısır'da hakimiyetini sürdüren Memluk sultanı Melik Nasır'a elçi göndererek ondan yardım istedi. Ayrıca Çupanlı Şeyh Hasan'a karşı uğradığı son mağlubiyetin ardından aralarının bozulduğu Diyarbekir hakimi Hacı Toğay ile barışmaları için aracılık etmesini rica etti. Melik Nasır aracılık ederek Hacı Toğay ile Şeyh Hasan Celayir'in barışmasını sağladı ancak yardım göndermek için kendisini metbu olarak tanıma şartını ileri sürdü.[100]

Bu esnada kendisi aleyhine şekillenmekte olan bu ittifaktan haberdar olan Çupanlı Şeyh Hasan hiç vakit kaybetmeden harekete geçerek 741/1340-1341yılında Süleyman Han ile birlikte güçlü bir orduyla Diyarbekir'e yöneldi. Bu bölgede önce Sutaylılar'ın yaylak bölgesi olan Muş ve havalisinde eşi görülmemiş bir tahribatta bulundu. Halkın evlerini, çiftçilerin harmanlarını yakarak Mardin sınırına kadar ilerledi. Mardin hakimi itaatini bildirerek şehri yağma ve tahribattan kurtardı. Hacı Toğay ise kuvvetleri ile kaçarak Bağdad'da Emir Şeyh Hasan Celayir'e sığındı. Çupanlı Şeyh Hasan Diyarbekir eyaletinin ve Sutay ulusunun beyliğini kendi müttefiki olan Hacı Toğay'ın yeğeni İbrahim Şah 'a verdi. Ardından Emir Hacı Bey b.Emir Hüseyin Çupani emrindeki büyük bir orduyu Celayirli Şeyh Hasan'ın üzerine gönderdi. Kendisi de bu bölgede karargah kurdu.[101]

Öte taraftan Emir Şeyh Hasan Celayir kendisine sığınmış olan Hacı Toğay ile birlikte Bağdad'da hutbe okutup sikke bastırarak adet olduğu üzere bir elçi ile bu sikkelerden bir kısmını Melik Nasır'a göndererek ordu göndermesi durumunda Irak-ı Arab, Bağdad, Musul ve havalisini kendisine bırakacaklarını ve onu metbu olarak tanıyacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Melik Nasır bir ordu ile Irak-ı Arab'a yöneldi. Ancak zaten öteden beri hasta olduğundan dolayı[102] yolda hastalığı şiddetlenerek öldü.(11 zilhicce 741/mayıs 1341)[103]

Celayirli Şeyh Hasan ve Hacı Toğay, Melik Nasır'dan gelecek yardımdan da ümidi kesince çaresiz Çupanlı Şeyh Hasan'ın gönderdiği Hacı Beg b. Emir Hüseyin Çupani'ye karşı koymak üzere o sıralar emrinde bulunan Kara Koyunlu

---

[100] İbn-i Haldûn, IV/649, 792; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/489; Howorth, III/646; Spuler, İran Moğolları, s.383; İkbâl, s.359; Azzâvi, II/30-31; Beyâni, s.27; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/99-100; Yınanç, "*Diyarbekir*", İA, III/620; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/7

[101] el-Eberi, s.168; Âbrû, zeyl, s.211-212; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/204; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/452; Mirhând, V/552-553; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/230-231; Spuler, İran Moğolları, s.151; İkbâl, s.359; Beyâni, s.27-28; Sümer, Türk Beylikleri, s.58-59; Yınanç, "*Diyarbekir*", İA, III/620

[102] Makrizi, (Kitâbu's-sulûk, V/523) Melik Nasır'ın yola çıkacağı sırada Şeyh Hasan Celayir ve Hacı Toğay'ın Çupanlılar ile barış yaptığı haberinin geldiğini, bu nedenle zaten hasta olan Melik Nasır'ın bu haber üzerine üzüntüsünden öldüğünü ifade etmiştir. Ancak Farsça kaynakların hiç birisinde böyle bir barışın yapıldığından bahsedilmemiştir.

[103] İbn-i Haldûn, IV/792; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/489-491; Howorth, III/646-647; İkbâl, s.359-360; Azzâvi, II/31; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/100-101; Yuvalı, "*Hasan-ı Buzurg*", DİA, XVI/312; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/7

oymağı beyi Kara Hasan'ı seçkin askerlerden oluşan kuvvetli bir ordu ile Bağdad dışına gönderdiler. İki ordu arasındaki oldukça şiddetli geçen çarpışma sonucunda Kara Hasan'ın üstün gayretleri sonucunda Çupanlılar büyük bir hezimete uğradılar ve arkalarında çok sayıda ganimet bırakarak Diyarbekir'e, Çupanlı Şeyh Hasan'ın yanına geri döndüler.(741/1340)[104]

Celayirli Şeyh Hasan böylece ilk kez Şeyh Hasan Çupani ve Süleyman Han'a karşı galibiyet kazanmış oluyordu. Şeyh Hasan Çupani ise bu mağlubiyetin verdiği hırs ve intikam duyguları ile Süleyman Han'ı na yanına alarak Anadolu'ya yöneldi. Yolları üzerinde bulunan Celayirli Şeyh Hasan'a bağlı bölgelerde büyük bir tahribatta bulundular. Her tarafı yakıp yağmaladılar. Süleyman Han yolda yanına bir miktar kuvvet alarak Tebriz'e döndü.[105] Çupanlı Şeyh Hasan ise Erzurum'a gelerek burada bir ay kaldı. Şehrin varlıklı kimselerinde yüklü bir miktarda haraç alarak Hacı Toğay'ın oğlu Şeyh Hasan tarafından inşa ettirilmiş olan Hasankale'ye gitti. Burada Hacı Toğay'ın inşa ettirdiği caminin mihrap ve minberini yaktırdı. Halkın evlerini, ekin tarlalarını ve harmanlarını ateşe verdi. Hacı Toğay'ın oğlu Şeyh Hasan'ın cesedini mezarından çıkartarak başını kestirip yerlerde süründürdü ve elinden gelen her türlü rezilliği yaptırdı. Onun bu şiddet ve zulmünden kaçan Sutaylılar, Avnik Kalesi'ne sığındılar. Avnik Kalesi savunmaya elverişli bir kale olduğu için Çupanlı Şeyh Hasan bir sonuç alamadı. Nihayet aynı yılın cemadielevvel ayında Tebriz'e döndü.[106] Kışı Süleyman Han ile Tebriz'de geçirdi. Bu süre içinde Vezir Giyaseddin Muhammed Ali'yi Sultaniye'ye göndererek daha önce kardeşi Melik Eşref ile Sultaniye'nin yönetimine gönderdiği Emir Suyurğan'ı Horasan padişahı Toğatimur Han ile kendisine karşı işbirliği yaptığı gerekçesi ile yakalatarak Tebriz'e getirtti. Onu bir süre Tebriz'de tuttuktan sonra Anadolu'da kendi mülkiyetinde bulunan Karahisar Kalesi'ne kale hapsine gönderdi.[107]

Çupanlı Şeyh Hasan'ın Diyarbekir'den ayrılmasından sonra daha önce de bahsedildiği üzere araları açık olan Hacı Toğay ve yeğeni İbrahim Şah barışarak Çupanlılar'a karşı ittifak yaptılar. Bunu haber alan Çupanlı Şeyh Hasan ise 742 1341-1342 senesi bahar mevsiminde tekrar bu bölgeye yöneldi. Burada Hacı Toğay ve İbrahim Şah'ın karargahlarının bulunduğu Aladağ bölgesi ve Bulanık'ı yağmaladı. Buralarda büyük tahribatta bulunda. Hacı Toğay takrar kaçarak Şeyh Hasan Celayir'e sığınırken İbrahim Şah da yeniden Çupanlılar'ın tarafına geçti. Bu olaydan sonra da Diyarbekir eyaleti ikiye bölündü. Hacı Toğay, Celayirliler'le ittifakla Musul ve Diyar-i Rabia bölgesine, İbrahim Şah da Diyarbekir'in merkezi ve bağlı bölgeleri ile Ahlat havalisine hakim oldu. Ancak aralarındaki ihtilaf devam etti ve uzun mücadeleler sonunda İbrahim Şah 743/1342 senesinde Hacı Toğay'ı mağlup ederek öldürdü ve Musul bölgesine de hakim oldu.[108]

---

[104] İbn-i Haldûn, IV/649; Âbrû, zeyl, s.212; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/204; Mirhând, V/553; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/231; Howorth, III/647; Spuler, İran Moğolları, s.151; İkbâl, s.359; Azzâvî, II/34; Beyânî, s.28; Zerrinkûb, Dumbâle-i Rûzgârân, s.256

[105] Beyânî (s.28) ve İkbâl.(s.360) Süleyman Han'ın da Çupanlı Şeyh Hasan ile Anadolu seferine katıldığını ve Tebriz'e birlikte döndüklerini söylemişlerdir.

[106] el-Eberî, s.169; Âbrû, zeyl, s.212-213; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/205; Mirhând, V/553; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/231; Howorth, III/647; İkbâl, s.360; Beyânî, s.28; Yınanç, "*Diyarbekir*", İA, III/620; Yınanç, "*Erzurum*", İA, IV/350; Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s.85

[107] el-Eberî, s.169; Âbrû, zeyl, s.212-213; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/205; Mirhând, V/553; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/231; Howorth, III/647; İkbâl, s.360; Beyânî, s.28

[108] el-Eberî, s.171; Âbrû, zeyl, s.213; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/205; Sümer, Kara Koyunlular, s.4; Yınanç, "*Diyarbekir*", İA, III/620

740/1339-1340 senesinde Şiraz'da hakimiyet süren Emir Mesud Şah b. Emir Mahmud Şah İnca, Emir Muhammed Şah Muzafferi'den yardım alarak Şiraz'a yönelen Çupanlı Emir Pir Hüseyin'e karşı koyamayacağını anlayarak kaçmış ve Celayirli Şeyh Hasan'a sığınmıştı. Şeyh Hasan Celayir ve ona devlet işlerinde önemli katkıları olan eşi Dilşad Hatun, Mesud Şah İncu'yu gayet güzel ve dosça karşılamışlar ve Dilşad Hatun'un kız kardeşi Sultan Baht Hatun ile evlendirmişlerdi. 742/1341-1342 senesinde Emir Çupan'ın sekizinci oğlu olan Emir Yağıbastı kendi amcasının oğlu olan Şeyh Hasan Çupani'nin kendisini öldürteceği korkusu kendine tabi az bir kuvvetle ile ilk önce Sultaniye'ye kaçtı ancak Sultaniye'de de kendisini güvende hissetmedi ve oradan Bağdad'a gelerek Emir Şeyh Hasan Celayir'e sığındı.[109]

Celayirli Şeyh Hasan, Emir Yağıbastı'yı Şiraz emirliğine, Mesud Şah İncu'yu da Şiraz hakimliğine tayin ederek bir miktar kuvvetle Şiraz'a gönderdi. Yağıbastı ve Mesud Şah İncu Şiraz'a ulaşınca Emir Pir Hüseyin Çupani onlara karşı koyamayacağını anlayınca Şiraz'ı terkederek Isfahan tarafına çekildi. Şiraz'da bulunan Mesud Şah İncu'nun kardeşi Emir Şeyh Ebu İshak İncu ise karşı koymaksızın şehrin bütün yönetimini ağabeyi Mesud Şah İncu'ya bıraktı. Bu şekilde Şiraz da 742/1341-1342 senesinde gittikçe güçlenen Emir Şeyh Hasan Celayir'in hakimiyet sahasına dahil edilmiş oldu. Ancak bu durum yaklaşık bir yıl kadar sürdü. Şiraz halkının kendisine çok fazla itibar etmemesinden rahatsız olan Emir Yağıbastı yanlarında hiç kimsenin bulunmadığı bir sırada Mesud Şah İncu'yu öldürerek Şiraz'da kendi hakimiyetini sağlamak istedi ise de Mesud Şah İncu'nun kardeşi Ebu İshak İncu Şiraz halkının da desteği ile 743/1342 yılında Yağıbastı'yı şehirden çıkardı ve bağımsız olarak Şiraz'ın idaresini üstlendi.[110]

Emir Yağıbastı Şiraz'dan çıktıktan sonra o sıralar Sultaniye'de bulunan Melik Eşref b. Timurtaş'ın yanına gitti. Ancak her ikisi de Çupanlı Şeyh Hasan'ın kendilerini ortadan kaldırmak için fırsat kolladığı endişesini taşıyorlardı. Bu nedenle Celayirli Şeyh Hasan'ın tarafına geçme kararı aldılar ve Irak-ı Arab'a geldiler. O sıralarda karargahı Kürdistan tarafında bulunan Şeyh Hasan Celayir'ın ordugahına gelerek ona itaatlerini bildirdiler. Yine bu esnada bu civarda bulunan çok sayıdaki Uyratlı emir Çupanlı Şeyh Hasan'ın tarafını bırakarak Emir Şeyh Hasan Celayir'ın tarafına geçtiler. Böylece Şeyh Hasan Celayir yeniden etrafında toplanılan merkezi bir güç durumuna geldi.

Çupanlı Şeyh Hasan bütün bu olanları öğrenince çare olarak hemen yeniden bir hileye daha başvurdu ve Celayirli Şeyh Hasan'ın karargahına bir adam göndererek Yağıbastı ve Melik Eşref'e hitaben "*Sizi oraya düşmanımı ortadan kaldırmanız için göndermiştim. Şu ânâ dek sizden bir haber çıkmadı. Eğer sizin için şartlar uygun değilse ben başka bir çare düşüneyim*" şeklinde bir mektup yazdı. Bu mektup plana uygun olarak Emir Şeyh Hasan Celayir'in eline geçince o, daha önce de bir çok kez Çupanlı Şeyh Hasan'ın oyunları karşısında zor durumda kaldığı için bu haberin doğru olduğuna inanarak hemen Yağıbastı ve Melik Eşref'i ortadan kaldırmak için harekete geçti. Ancak Yağıbastı ve Melik Eşref bunu haber alarak Celayirli Şeyh Hasan gelmeden her şeylerini bırakarak kaçmak zorunda kaldılar.

---

[109] Âbrû, zeyl, s.214; Fasîh-i Havâfî, II/57 Semerkandî, Matlaü's-sâdeyn, I/209; Mirhând, V/551,553; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/223,230; Howorth, III/688-689; İkbâl, s.360-361; Ğanî, I/44

[110] Şabânkârei, s.312-313; Şirâzi, Şîraz-nâme, s.111-113; Âbrû, zeyl, s.215-216; Fasîh-i Havâfî, II/64; Semerkandî, Matlaü's-sâdeyn, I/209; İkbâl, s.361-362; Ğanî, I/48-49; Beyânî, s. 29

Celayirli Şeyh Hasan'ın adamları onları bir süre takip ederek bir çok kişiyi öldürdülerse de Yağıbastı ve Melik Eşref kaçarak canlarını kurtarmayı başardılar. Celayirli Şeyh Hasan ise Bağdad'a döndü ve bu olayadan sonra uzunca bir süre istirahate çekildi. Burada devlet işlerinin tanzimi, şehrin imarı ve ordunun takviyesi ile meşgul oldu. Bu sırada kendi Anadolu naibi Emir Eretna ise görünüşte de olsa metbu olarak Emir Şeyh Hasan Celayir'i tanıyordu. 746/1345 yılına kadar Bağdad'da kaldı ve Çupanlılarla hiçbir şekilde çatışmaya ve mücadeleye girmedi. Sadece 744/ 1343 senesinde oğlu Şehzade İlkan'ın Diyarbekir'in bir kısmının hakimi olmasından anlaşıldığı kadarı ile o bu süre zarfında Çupanlılar'ın çekilmesinin ardından bu bölgedeki bazı yerleri Sutayh İbrahim Şah'ın elinden almış bulunuyordu.[111]

2.1.16.Celayirli Şeyh Hasan'ın Anadolu Eyaleti Naibi Emir Eretna'nın Durumu

Emir Şeyh Hasan Celayir'in 736/1336 Ebu Said Bahadır Han öldüğünde Anadolu'da bulunduğunu ve Arpa Han'ın(Arpagaun) ilan edilmesine olumlu ya da olumsuz bir bir tepki göstermeyerek onun kendisini Tebriz'e davetlerini de muhtelif mazeretler ileri sürerek reddettiğini, bununla birlikte İlhanlı Devleti yönetiminde saygın bir emir olarak konumunu koruduğunu, aynı yıl içinde Arpa Han'ın Uyratlı Ali Padişah tarafından mağlup edilerek öldürülmesi ve yerine Musa Han'ın ilhan ilan edilmesinin ardından Ali Padişah aleyhtarı diğer emirlerin de tahriki ile Musa Han'ın ilhanlığını Ali Padişah'ın da hakimiyetini tanımadığını, İlhanlı Devleti'nin idaresini ele geçirmek ve bu devletin mirasından pay alabilmek amacı ile yandaşı bir grup emirle birlikte Muhammed Han'ı ilhan ilan ederek Azerbaycan'a hareket ederken kendi yönetimi altında bulunan Anadolu eyaletinin idaresine de tam yetkili naib ünvanı ile bir Uygur Türkü olan Emir Eretna'yı[112] bıraktığı hususlarına değinilmişti.[113]

Ebu Said'in ilhanlığı sırasında ve Celayirli Şeyh Hasan'ın Anadolu eyaleti genel valisi olduğu dönemde Anadolu eyaleti Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Ankara, Bayburt, Erzincan, Gümüşhane, Amasya eyaleti ile ona bağlı olan Sinop, Samsun, Doğu Karahisar, Çorum ve Tokat sancaklarından oluşuyordu.[114] Emir Eretna, Emir Şeyh Hasan Celayir'in Azerbaycan'a dönmesinin ardından merkezi Sivas'a taşıyarak eyaleti buradan yönetmeye başladı. O bu dönemde şeklen Şeyh Hasan Celayir'in ilhan ilan ettiği Muhammed Han'a bağlı olmakla birlikte bütün emirleri Celayirli Şeyh Hasan'dan alıyor ve ülkeyi onun adına yönetiyordu. Şeyh Hasan Celayir'in Azerbaycan'a döndükten sonra Ali Padişah ve Musa Han'ı bertaraf ederek İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebriz'i ele geçirmesi ve yönetimi kendi eline almasının ardından Emir Eretna'nın da konumu Anadolu'daki diğer bey ve emirlere

---

[111] el-Eberi, s.169; Âbrû, zeyl, s.215-216; Fasih-i Havâfî, II/64; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/211, 233; Mirhând, V/553-554; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/233; Kazvini, Lubbu't-tevârih, s.272; Cenâ, I/57

[112] Edhem, (Kayseriyye Şehri, s.15) Emir Eretna'nın Ebu Said'in ölümünden sonra bir süre Küçük Şeyh Hasan'a daha sonra da Mısır Memluk sultanı Melik Nasır'a tabi olduğunu kaydetmiştir. Ancak bu ifade doğru değildir. Zira yukarda da anlatıldığı üzere Ebu Said Bahadır Han'ın öldüğü 736 h. yılında Küçük Şeyh Hasan Karahisar Kalesi'nde bulunuyordu ve henüz saltanat mücadelelerine başlamamıştı.

[113] Şabânkârcî, s.299; el-Eberi, s.159-161; Âbrû, zeyl, s.197; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/489; Nafiz, Sivas Şehri, s.64; Zambaur, s.155; İkbâl, s.352; Akdağ, I/71; Beyânî, s.19; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/101; Uzunçarşılı, *"Eretna Devleti"*, s.165; Merçil, s.295

[114] İbn-i Batûta, I/358-362; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, II/489; Howorth, III/639; Nafiz, Sivas Şehri, s.61-65; Zambaur, s.155; Uzunçarşılı, *"Eretna"*, İA, IV/309; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/6; Deyânet, Ali Ekber, *"Erzincan"*, DMBİ, VII/560

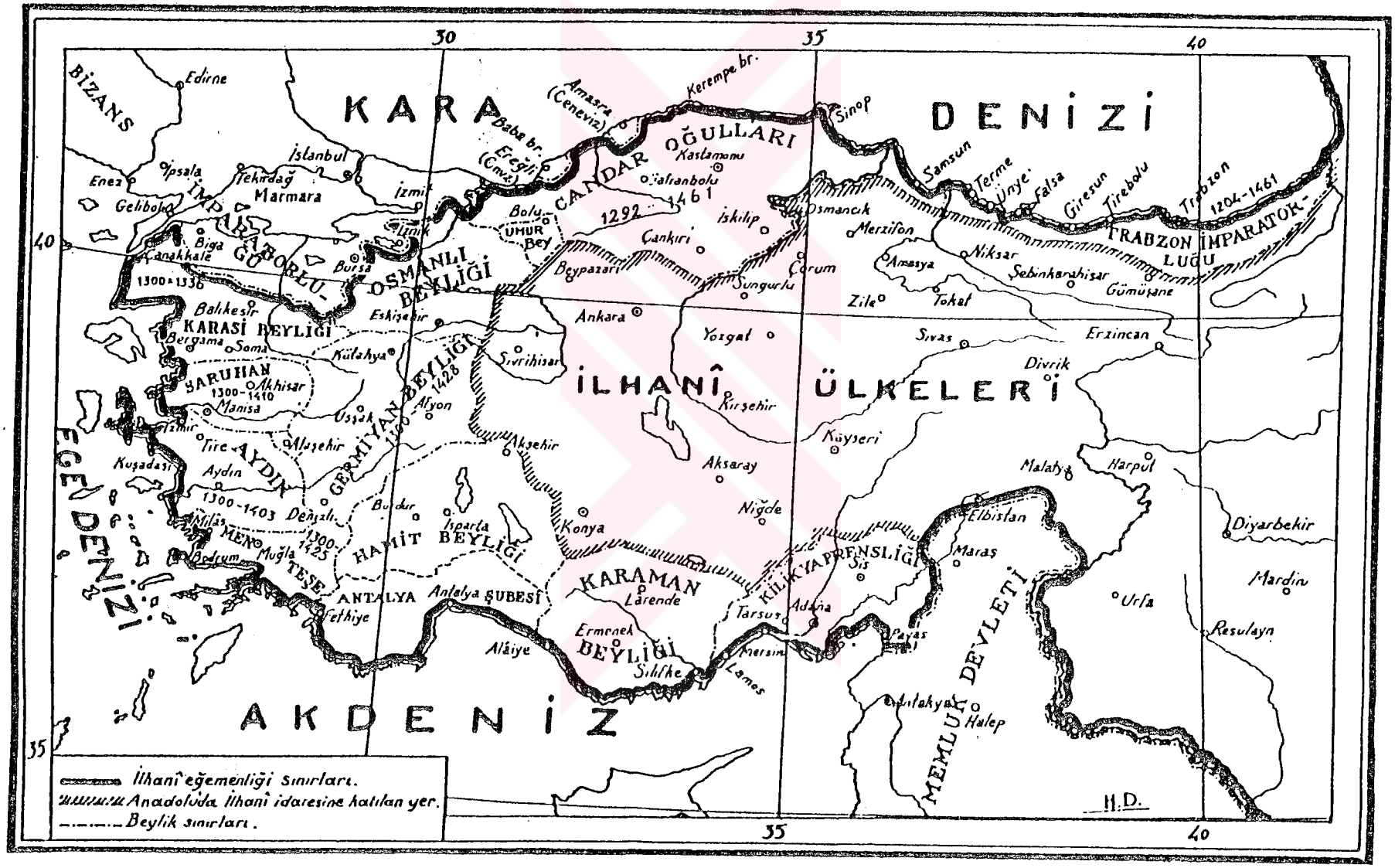
30
35
40
KARA DENİZİ
AKDENİZ
EGE DENİZİ
BİZANS
Edirne
İstanbul
Enez
Gelibolu
Çanakkale
Biga
Bursa
İzmit
Bolu
Ereğli (Cmk.)
Baba br.
Amasra (Cenevîz)
Kerempe br.
Sinop
Kastamonu
Çankırı
İskilip
Osmancık
Merzifon
Amasya
Niksar
Sebinkarahisar
Gümüşane
Zile
Tokat
Çorum
Sungurlu
Beypazarı
Ankara
Yozgat
Sivas
Erzincan
Divrik
Kırşehir
Kayseri
Aksaray
Niğde
Konya
Akşehir
Eskişehir
Sivrihisar
Kütahya
Afyon
Uşak
Alaşehir
Tire
Aydın
Kuşadası
Nilüfer
Muğla
Bodrum
Fethiye
Antalya
Finike
Alâiye
Silifke
Lâmes
Mersin
Tarsus
Adana
Payas
Lârende
Ermenek
Sis
Elbistan
Maraş
Malatya
Harput
Diyarbekir
Mardin
Urfa
Rasulayn
Antakya
Halep
İzmir
Manisa
Akhisar
Bergama
Soma
Balıkesir
Biga
Edremit
Denizli
Burdur
Isparta
Alanya
1300-1336
1300-1410
1300-1403
1300-1425
1428
1292
1461
1204-1461
İLHANÎ ÜLKELERİ
KARASİ BEYLİĞİ
SARUHAN
AYDIN
MENTEŞE
GERMİYAN BEYLİĞİ
HAMİT BEYLİĞİ
KARAMAN
ERMENEK BEYLİĞİ
KİLİKYA PRENSLİĞİ
MEMLUK DEVLETİ
CANDAR OĞULLARI
İSFENDİYAR BEYLİĞİ
TRABZON İMPARATORLUĞU
İLHANÎ BEYLİĞİ
İLHANÎ DEVLETİ
İlhanî eğemenliği sınırları.
Anadolu'da İlhanî idaresine katılan yer.
Beylik sınırları.
H.D.

karşı daha da yükseldi.[115] 738/1337 yılına kadar olan kargaşa dönemine rağmen Emir Eretna, Emir Şeyh Hasan Celayir'e bağlı olarak Anadolu'daki yönetimini iyi bir şekilde sürdürerek hakimiyeti altındaki toprakları korumayı başardı.[116] Ancak bu yıl içinde Çupanlı Şeyh Hasan ve Yalancı Timurtaş'ın Celayirli Şeyh Hasan'ı ağır bir yenilgiye uğratmaları sonucunda Celayirli Şeyh Hasan'ın makam ve itibarını kaybetmesiyle Emir Eretna bir anda bağımsız, ancak himayesiz kaldı. Bunun üzerine Emir Şeyh Hasan Celayir'den ümidini kesen Emir Eretna bir hamisi olmaksızın varlığını ve konumunu devam ettiremeyeceğini bildiği için Celayirli Şeyh Hasan ile ilişkisini bozmamakla birlikte Mısır'daki Memluk Devleti padişahı Melik Nasır ile irtibat kurmak için girişimlere başladı.[117] Nitekim çok fazla bir süre geçmeden Eretna'nın tahmin ettiği gibi Çupanlı Şey Hasan, babası Emir Timurtaş'ın eski hakimiyet sahasını yeniden Çupanlı hakimiyetine almak için harekete geçerek Emir Eretna'yı kendisine itaat etmeye çağırdı. Eretna ise ona itaat etmeyi reddetti.[118]

Emir Eretna'nın kendisine itaat etmeyi reddetmesi üzerine Çupanlı Şeyh Hasan, onun idaresi altındaki bazı yerlere saldırarak buraları yağmaladı. Bunun üzerine varlığını ve konumunu tehlikede gören Eretna kendi hamisi Celayirli Şeyh Hasan'dan da ümitsiz olduğu için Memluk sultanı Melik Nasır'a bir elçi gönderdi. Melik Nasır'ın Çupanlı Şeyh Hasan'a karşı kendisine yardım etmesi durumunda onu metbu olarak tanıyacağını ve Anadolu'yu kendisinin adına yöneteceğini bildirdi. Melik Nasır onun bu teklifini kabul ederek Eretna'ya hil'at ve hediyeler gönderdi. Onu kendisinin Anadolu naibi tayin etti. Eretna ise Melik Nasır adına sikke bastırarak Anadolu'nun kendi hakimiyetinde olan bölgelerinde onun adına hutbe okuttu.(738/1337[119]

Ancak Emir Eretna'nın bunu sadece kendisini ve topraklarını güvenlik altına almak için yaptığı anlaşılıyor. Zira o, bir taraftan Melik Nasır'ı metbu olarak kabul ederken bir taraftan da önceki metbuu Şeyh Hasan Celayir'e olan bağlılığını sürdürüyor ve onun ilhan adayları Toğatimur Han ve Cihan Şah Timur adına da sikke

---

[115] H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, III/17-18; Nafiz, Sivas Şehri, s.64; Zambaur, s. 55; Akdağ, I/192-193; Caben, s.52; Turan, *"Bayburt"*, İA, II/366; Uzunçarşılı, *"Eretna"*, İA, IV/309

[116] Akdağ, (I/71) Celayirli Şeyh Hasan'ın Anadolu'da bulunduğu süre içinde Osmanlılar'a da tahakküm ettiği halde Emir Eretna'nın böyle bir hak iddia etmediğini yazmıştır.

[117] Kaynaklarda bu yönde bir bilgi olmamakla beraber Celayirli Şeyh Hasan'ın baheskonu mağlubiyetten sonra Anadolu'yu koruyamayacağı endişesi ile Emir Eretna'ya geçici bir süre de olsa Melik Nasır'ın himayesine geçmesi, bu şekilde Anadolu'yu Çupanlı Şeyh Hasan'ın ve diğerlerinin saldırılarından koruyabileceği yönünde bir telkinde bulunmuş olabileceği düşünülebilir. Zira Emir Eretna'nın Melik Nasır'ın hakimiyetini kabul etmesine rağmen Celayirli Şeyh Hasan ile aralarının bozulmaması, ayrıca Celayirli Şeyh Hasan'ın tekrar güçlenmesinin ardından Emir Eretna'nın yeniden ona bağlılığını bildirmesi ve Celayirli Şeyh Hasan'ın da Eretna'ya karşı her hangi bir olumsuz tavır takınmaması bu ihtimali güçlendirmektedir.

[118] Eretna'nın bu teklifi kabul edip etmediği konusunda muhtelif bilgiler mevcuttur. İbn-i Haldün,(IV/804) Eretna'nın önce itaati kabul ettiği ancak ardından Melik Nasır'ın tabiiyyeti altına girdiğini belirtmiştir. Uzunçarşılı (*"Sivas- Kayseri Ve Dolaylarında Eretna Devleti"*, BELLETEN, XXXII-126/165) ve Togan, (Giriş, s.231) Çupanlı Şeyh Hasan'ın Eretna'yı 738 h. yılında Anadolu eyaleti genel valisi olarak atadığını ve Eretna'nın da bu bölgeyi Süleyman Han adına idare ettiğini, Spuler ise (İran Moğolları, s.140) Eretna'nın 1336 yılından itibaren Mısır sultanının himayesi altında olduğunu ve 1341 yılında tamamen bağımsız kaldığını yazmışlardır.

[119] İbn-i Tağribirdi, el-Menhelus'-Sâfi, II/294; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/445; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, III/21; Howorth, III/639-640; Nafiz, Sivas Şehri, s.64-65; Spuler, İran Moğolları, s.151; Uzunçarşılı, *"Sivas- Kayseri Ve Dolaylarında Eretna Devleti"*, BELLETEN, XXXII-126/164-166; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/101; Merçil, s.295; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/8-9

bastırarak hutbe okutuyordu. Ayrıca ona bağlılığında samimi olduğunu ispat için de kendi oğlu Şeyh Hasan'ı eski metbuunun hizmetine göndermekten de geri kalmıyordu. Emir Eretna 740/1339 yılına kadar görünüşte Melik Nasır'a gerçekte ise Celayirli Şeyh Hasan'a bağlılığını sürdürdü. Ancak bu durum Melik Nasır'ın dikkatinden kaçmadı ve Eretna'ya gözdağı verilmesi amacı ile onun hakimiyetinde ulan uç bölgelerinin yağmalanmasını emretti. Bu nedenle de 740/1339 yılında Dorende Memluklular tarafından işgal edilerek yağmalandı. Bunun üzerine Eretna yeniden Melik Nasır'ı tanımak ve onun adına hutbe okutup sikke bastırmak zorunda kaldı.[120]

Bu şekilde Çupanlı Şeyh Hasan, Emir Eretna'yı dolayısıyla da Anadolu'yu kendi hakimiyetine almak için yaptığı ilk girişimde başarısız olmuş bilakis, Eretna akıl ve zekası sayesinde Melik Nasır kozunu oynayarak daha da güçlenmiş, kendi hakimiyet sahasını korumakla kalmayıp hem Anadolu'daki nüfuzunu artırmış hem de Çupanlılar'a ait bazı bölgeleri de ele geçirmişti. Bu nedenle Çupanlı Şeyh Hasan hem Anadolu'yu ele geçirmek hem de Eretna'yı cezalandırmak için tekrar harekete geçerek 743/1343 yılında Süleyman Han ve Emir Yakup Şah kumandasındaki büyük bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Süleyman Han'ın üzerine geldiğini öğrenen Eretna, Çupanlılar'dan her an böyle bir saldırı beklediği için hazırlıklı olmakla birlikte derhal harekete geçerek kendi kuvvetlerinden başka Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden Moğol ve yerli ahaliden de asker toplayarak ordusunu takviye etti. Süleyman Han'ın hedefi Eretna'nın başkenti durumunda bulunan Sivası'ı ele geçirerek Emir Eretna'nın hakimiyetine kesin bir darbe vurmaktı. Bunu bilen Eretna Sivas'tan çıkarak Çupanlı ordusunu Sivas-Erzincan arasında kalan Karanbük Ovası'nda karşıladı. İki tarafın orduları arasında geçen şiddetli çarpışmada başlangıçta Çupanlı ordusu Eretna'nın ordusunu hezimete uğrattı. Ancak Süleyman Han'ın emrindeki askerler ganimet elde etmek için kaçanların arkasından gidince asli kuvvetleri ile bir tepenin arkasında bekleyen Eretna, Süleyman Han'ın dağınık bir haldeki kuvvetlerine saldırarak onları darmadağın ettiler. Süleyman Han ve emirleri ise kaçarak canlarını zor kurtardılar ve perişan bir durumda Tebriz'e döndüler.(Cemadielevvel 743/ eylül-ekim 1343)[121]

2.1.17. Çupanlı Şeyh Hasan'ın Öldürülmesi.

Çupanlı Şeyh Hasan, Emir Eretna'ya karşı uğranılan bu mağlubiyete oldukça kızmıştı. Bu yenilgini faturasını emirlerinden Emir Yakub Şah ve Emir Koç Hüseyin'e çıkararak her ikisini de tutuklayıp hapse attırdı. Şeyh Hasan Çupani'nin eşi İzzet Hatun'un öteden beri Emir Yakub Şah ile gayrı meşru bir ilişkisi vardı. İzzet Hatun, Emir Yakub Şah'ın hapse atılması üzerine kocasının bu ilişkiyi öğrendiği endişesine kapılarak onu Çupanlı Şeyh Hasan'ı ortadan kaldırmaya karar verdi ve haremde bulunan diğer bir kaç kadınla birlikte geceleyin onu utanç verici bir şekilde öldürdü.(20 recep 744/19 kasım 1343) [122]

---

[120] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, V/446,491; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, III/25-26; Howorth, III/639-640; Nafiz, Sivas Şehri, s.64-65; Uzunçarşılı, *"Sivas- Kayseri Ve Dolaylarında Eretna Devleti"*, BELLETEN, XXXII-126/165-167; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/102-104

[121] el-Eberi, s.169; İbn-i Tağriberdi, el-Menhelu's-sâfi, III/117; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/217; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VI/652; Mirhând, V/555; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/231; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, III/34-36; Howorth, III/648;Nafiz, Sivas Şehri, s.65; Akdağ, I/71; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/104-105; Merçil, s.295; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/11-12

[122] el-Eberi, s.169; İbn-i Haldûn, IV/793; Âbrû, zeyl, s.217; Fasîh-i Havâfi, III/67; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/218; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VI/660; Mirhând, V/555-556; Hândmir, Habîbu's-

Emir Şeyh Hasan Çupani'nin ölümü ve ölüm şekli şair Selman-i Saveci tarafından şöyle anlatılmıştır.[123]

ز هجرت نبوی رفته هفتصد و چل و چار — در آخر رجب افتاد اتفاق حسن

زنی چگونه زنی خوبرو شوهرات حسان — بزور بازوی خود خصیتین شیخ حسن

گرفت و محکم داشت تا بمرد و برفت — زهی خجسته زن خایه دار و مرد افکن

" Hasan'ın olayı Hicret-i Nebevi'nin 744. yılı recep ayının sonunda vuku buldu. Kadın! Hem de ne kadın! Aferin! Bravo! Kendi bileğinin gücü ile Şeyh Hasan'ın hayalarını ... kavradı ve iyice sıktı. Ta sonunda geberip gitti. övülecek kadın! Adamı kaldırıp yere çalan kadın!"

Çupanlı Şeyh Hasan'ın öldürülmesinin ardından Şeyh Hasan Celayir'in yanından kaçarak İsfahan ve Şiraz taraflarına giden ve buralarda hakimiyet kurmaya çalışan Melik Eşref ve Yağıbastı hiç vakit kaybetmeden Tebriz'e geldiler. Emir Şeyh Hasan Çupani'nin ölümü ile desteksiz kalan Süleyman Han da onun hazinelerini de alarak kendi yandaşları ile birlikte Ucan'a gitmişti. Bu esnada Şeyh Hasan Çupani'nin Karahisar Kalesi'ne kapatmış olduğu Suyurğan da bir fırsatını bularak kalenin komutanını öldürdü ve bu kalede bulunan Çupanlı Şeyh Hasan'ın hazinelerini de ele geçirdi. Ele geçirdiği hazinelerle çok sayıda asker toplayarak kaleden ayrıldı. Ardından da Melik Eşref ve Yağıbastı'ya haber göndererek ittifak önerdi. Onlar bu teklifini kabul ederek onu karşılamak üzere yola çıktılar ve Nahcıvan'ın Mamuriye (Şerur) bölgesinde bir araya geldiler. Diğer katılımlarla birlikte burada çok büyük bir kalabalık toplandı. Bu kalabalık grup Şerur'dan Emir Çupan'ın yaylak bölgesi olan Kemerli Köşk (Kasr-ı Tak) ve Gökçedeniz 'e giderek yaklaşık iki ay orada kaldılar. Daha sonra da Çupanlı Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra sahipsiz kalan Tebriz'e giderek orada büyük bir kargaşa ve huzursuzluk çıkardılar. Şehri yağmaladılar. Öte yandan Ucan'da bulunan Süleyman Han, Çupanlılar'ın oluşturduğu bu ittifaktan rahatsız ve huzursuz oldu. Nitekim çok geçmeden onun taraftarları arasında da kopmalar meydana geldi. Bunun üzerine Süleyman Han bu bölgede daha fazla kalmayı uygun bulmayarak Diyarbekir tarafına, İbrahim Şah'ın yanına gitti.[124] Ondan ayrılanlar ise Melik Eşref, Yağıbastı ve Suyurğan'a katılınca bir anda büyük bir güç durumuna geldiler. Tebriz'de tam bir hafta boyunca tam bir dehşet havası estiren Çupanlı hanedanı üyeleri buradaki bütün hakimiyeti ele geçirerek ülkeyi kendi aralarında bölüştüler. Bu taksimata göre Tebriz'den Sultaniye'ye kadar olan bölge Suyurğan'a, Merend, Nahcıvan ve Anadolu'da hakimiyet altında bulunan bütün bölgeler Melik Eşref ve kardeşlerine, Arran, Şirvan ve Gürcistan bölgeleri ise Yağıbastı'ya verildi. Ancak bu ittifak fazla uzun ömürlü olmadı. Suyurğan kendisine verilen bölgeye çekilerek zevkü safaya

---

siyer, III/231; Ebulgâzi Bahadır Han, s.168; Müneccimbaşı, III/8-9; Deguignes, VI/75; Howorth, III/648; Muhammed Hasan Han, I/632-634; Browne, III/60; Spuler, İran Moğolları, s.151 İkbâl, s.362; Azzâvî, II/45; Ğanî, I/58-60; Râzî, s.335; Beyânî, s.29

[123] İbn-i Haldûn, IV/793; Âbrû, zeyl, s.217-218; Fasîh-i Havâfî, III/67; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/217-218; Mîrhând, V/555-556; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/231; Muhammed Hasan Han, I/632-634; Browne, III/60; Ğanî, I/58-60; Beyânî, s.29

[124] el-Eberî,(s.171-172) Süleyman Han'ın Diyarbekir'e gitmeden önce Celayirli Şeyh Hasan'dan yardım istediğini , Celayirli Şeyh Hasan'ın da bunu kabul ederek Süleyman Han ve Satı Beg Hatun ile birlikte Tebriz'e gittiklerini, buradan dönüşte Süleyman Han ve Satı Beg Hatun'un Diyarbekir'e, İbrahim Şah'ın yanına, Celayirli Şeyh Hasan'ın ise Bağdad'a gittiğini kaydetmiştir. Ancak bu bilgiler diğer kaynaklar tarafından teyid edilmemiştir.

dalmıştı. Bunu fırsat bilen Melik Eşref kendi emrindeki emirler ve kardeşlerini de yanına alarak Tebriz'e yöneldi. Suyurğan Onlara karşı koyamayacağını anlayarak kaçtı. Yağıbastı da Melik Eşref'in kendisine de saldıracağı korkusu ile Suyurğan'a katıldı. Birlikte Anadolu'ya gelerek burada Emir Eretna'ya sığındılar. Bir süre sonra da onu Melik Eşref'e karşı kışkırtmaya başladılar. Ancak Eretna bu tahriklere kapılmadı. Melik Eşref ise Suyurğan ve Yağıbastı'ya haber göndererek onlara teminat verdi ve kendi yanına davet etti. Yağıbastı bu teklifi kabul ederek İran'a döndü. Suyurğan ise yolda ondan ayrılarak Diyarbekir tarafına gitti. O sıralarda bu bölgenin bir bölümünün idaresini üstlenmiş olan Celayirli Şeyh Hasan'ın oğlu İlkan'a sığındı. İlkan başlangıçta Suyurğan'ı sıcak karşılayarak ona karşı hürmetle davrandı. Ancak daha sonra babası Şeyh Hasan Celayir'in isteği ile uygun bir fırsatta onu yakalayarak öldürttü. Yağıbastı ise Melik Eşref'le birleşerek Tebriz'e gitti. Ancak aradan bir süre geçtikten sonra 744/1343 senesinde Melik Eşref onu ortadan kaldırarak Enuşirvan isimli bir Moğol şehzadesini ilhan ilan etti. Kendisi de bütün işlerin kontrolünü eline geçirerek bölgenin tek hakimi durumuna geldi.[125]

2.1.18. Melik Eşref Devrinde Çupanlı- Celayirli Mücadeleleri:

Melik Eşref, Yağıbastı'yı ortadan kaldırdıktan sonra iktidar mücadelelerinde rakipsiz kalmıştı. ilhan ilan ettiği Enuşirvan Han ise tıpkı diğerleri gibi bir kukladan ibaretti. Melik Eşref Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Arran'da tam bir tahakküm, zulüm ve baskı ile hakimiyet sürüyordu. En önemli rakibi Celayirli Büyük Şeyh Hasan ise daha çok Irak-ı Arab bölgesinde Çupanlılarla fazla bir sürtüşmeye girmeden idaresini devam ettiriyordu. Çupanlı Küçük Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra 747/ 1346 kadar Çupanlılar'la Celayirliler arasında herhangi bir çatışma meydana gelmedi.

Bu yıl içinde ise İran'ın Kürdistan bölgesinde Melik Eşref'in kuvvetleri ile Celayirli Şeyh Hasan'ın oğlu İlkan arasında bir çarpışma oldu. Ancak İlkan yenilerek geri çekildi. Melik Eşref işlere bir çeki düzen verip ordusunu takviye ettikten sonra 748/1347 yılında[126] bölgede kalan tek güçlü rakibi Celayirli Şeyh Hasan'ı ortadan kaldırmak ve Irak-ı Arab ile Bağdad'ı da ele geçirmek için harekete geçti ve büyük bir ordu ile Bağdad'a yöneldi. Emir Şeyh Hasan Celayir bunu haber alınca ona karşı koyamayacağı endişesi ile Bağdad'ı terkederek o sıralar hâlâ kendi mülkiyetinde bulunan Kemah Kalesi'ne gitmek istedi. Ancak başta Dilşad Hatun ve Mercan Hoca olmak üzere bütün devlet erkanı onu Melik Eşref'e karşı koymaya ikna ettiler. Bunun üzerine vakit geçirmeden savaş hazırlıklarına başlandı. Bağdad'ın surlarını tahkim ederek Bağdad Kalesi'ne kapandılar. Melik Eşref'in ordusu gelerek şehri kuşattılarsa da bir sonuç alamadılar. Yaz mevsimi olması nedeni ile sıcak ve susuzluktan dolayı Melik Eşref'in askerleri perişan bir hale geldiler. Ayrıca Celayirli askerlerinin kaleden çıkarak ani baskınlar yapmaları neticesinde Çupanlılar büyük kayıplar verdiler. Neticede Melik Eşref bir sonuç alamadan dağınık ve perişan bir halde Azerbaycan'a geri dönmeye mecbur kaldı. Melik Eşref bu bozgundan sonra Celayirlilere karşı her hangi bir saldırıda bulunmadı.[127]

---

[125] el-Eberi, s.170-172; İbn-i Haldûn, IV/793; Kutbi, s.141; Âbrû, zeyl, s.219-225; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.28-35; Fasîh-i Havâfi, III/69; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/219-222; Mirhând, V/557-560; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/234-235; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s.253; Ebulgâzi Bahadır Han, s.168; Howorth, III/617, 649-650; Browne, III/60; Spuler, İran Moğolları, s.152; İkbâl, s.362-363; Ğani, I/60; Kerimi, Câmiu't-tevârîh, I/47; Beyâni, s.29-30

[126] Fasîh-i Havâfi, (III/74) bu olayı 749 h. yılı olayları içinde zikretmiştir.

[127] el-Eberi, s.172-174; Âbrû, zeyl, s.226-227; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.42-43; Fasîh-i Havâfi, III/74; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/250-251; Mirhând, V/561-564; Hândmir, Habîbu's-

Bu taraftan Emir Şeyh Hasan Celayir son ilhan adayı Şah Cihan Timur'u ilhanlıktan indirip bağımsızlığını ilan ettikten sonra Bağdad'da bir nevi dinlenmeye çekilmiş, Çupanlılar'la giriştiği amansız mücadeleye ara vermişti. Onun bu dönemde özellikle Çupanlılar'a karşı ihtiyatlı olduğu ve onlarla mücadeleden kaçındığı, Çupanlılar'ın hakimiyet sahasına saldırmaktansa güney ve batıya doğru genişlemeyi tercih ettiğini görüyoruz.

Emir Şeyh Hasan Celayir'in bazen müttefiki bazen de tabii olan Diyarbekir, Ahlat ve Erzurum bölgelerinin hakimi Sutayh Hacı Toğay'ın 743/1342 yılında kendi yeğeni ve aynı zamanda Çupanlılar'ın müttefiki durumundaki İbrahim Şah tarafından öldürüldüğü ve bu bölgelerin büyük bir kısmının onun tasarrufu altına geçtiği ifade edilmişti. İbrahim Şah sözü edilen bu bölgelerde 749/1350 yılına kadar kimi zaman bağımsız kimi zaman da Çupanlılar'a bağlı olarak hakimiyetini devam ettirdi. 749/1350 yılında ölümünden sonra ise topraklarının tamamı Celayirli Şeyh Hasan'ın oğlu İlkan[128] tarafından fethedilerek Celayirlilerin hakimiyet sahasına dahil edildi. İlkan aynı zamanda fethedilen bu bölgelerin idaresini de üstlenmişti.

Emir Şeyh Hasan Celayir ise bu dönemde daha çok Bağdad'da bulunarak şehrin imarı ve devlet işlerinin tanzimi ile uğraşıyordu. Celayirli ordusunun başkomutanlığını kendi oğlu İlkan'a vererek savunma ve fetih işleri ile onu görevlendirmişti. İlkan ve İlkan'ın oğlu Akbuka bu çerçevede bir taraftan ülkenin güvenliğini sağlarken diğer taraftan da Kürdistan ve Huzistan bölgelerinde peyder pey fetihlerde bulunuyorlardı. 749/1350 yılında Diyarbekir eyaleti hakimi Sutayh İbrahim Şah'ın ölümünden sonra İlkan'ın bu bölgedeki fetihleri devam etti ve bu bölgenin önemli bir kısmı Celayirli hakimiyati altına alındı. Ayrıca Kürdistan ve Huzistan da tamamiyle itaat altına alındı.[129] Güneyde ise Mekke emiri Ahmed b. Rumeyse,[130] Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonraki kargaşa döneminde fırsattan istifade Hille'yi ele geçirerek kendi tasarrufuna almıştı. Celayirli Şeyh Hasan 740/1339 yılında Bağdad'a oldukça yakın bir mesafede bulunan bu şehri Ahmed b. Rumeyse'den geri aldı ve Rumeyse'yi de yakalayarak öldürttü. Onun bu bölgede topladığı bütün hazineye ve mülküne el koydu.[131]

Öte yandan Celayirli Şeyh Hasan, İlhanlı Devleti'ni yeniden ihya etme hedefi ve arzusundan da tam olarak vazgeçmiş de değildi ve uygun ortamın oluşmasını bekliyordu. İmkanları ölçüsünde etraftaki küçük siyasi teşekkülleri de nüfuzuna almak için gayret gösteriyordu. Bu nedenle bu siyasi teşekkküllerde meydana gelen iç kargaşaları değerlendirerek onların hakimlerini de kendisine bağlama yoluna gidiyordu. Bu çerçevede 745/1344 yılına kadar Kirman Karahıtayları ile bir kısım İlhanlı incularını da kendisine bağlı bir hale getirmişti. 748/1347 yılı başlarında ise Loristan'ı hakimiyet alanına kattı. 754/1353 yılında Muzafferoğulları hanedanından Emir Mübarizeddin Muhammed Muzaffer, İlhanlılar zamanından itibaren Şiraz incusunu idare eden Şeyh Ebu İshak'a saldırınca Şeyh Ebu

---

siyer, III/235; Howorth, III/650-651; Zeyneloğlu, s.70; İkbal, s.363; Azzâvî, II/53-54; Beyânî, s.30-31; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.257; Rûdgar, s.55

[128] Âbrû, (zeyl, s.224) İlkan'ın adını Oljaytay olarak kaydetmiştir. Ancak bu ad diğer kaynakların tamamında İlkan olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla Oljaytay ile İlkan aynı kişiler olmalıdır.

[129] Şabânkârei, s.311; el-Eberi, s.172; Âbrû, zeyl, s.224-227; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/222-233; Askallânî, ed-Dureru'l-kâmine, II/96; Mirhând, V/559; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/235; Azzâvî, II/45-46; Yınanç, "*Diyarbekir*", İA, III/620; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/54

[130] Ğaffârî,(Cihân-ârâ, s.66) bu adı Seyyid Ebu Arrade olarak zikretmiştir.

[131] İbn-i Batûta, I/568; Ğaffârî, Târîh-i Cihân-ârâ, s.66; Azzâvî, II/35-36

İşhak Şiraz'ı bırakarak Akkale'ye (Kale-i Sefid) gelerek buraya kapandı ve Celayirli Şeyh Hasan'a elçi göndererek ondan yardım istedi. Emir Şeyh Hasan Celayir onun bu isteğini kabul ederek İlkan'ın oğlu Akbuka'nın emrindeki 2000 seçkin atlıdan oluşan bir orduyu onun yardımına gönderdi. Ebu İshak Akkale'ye geldi ve burada Emir Şeyh Ebu İshak'ın kuvvetleri ile birleşerek Şiraz'a yönledi. Emir Muhammed Muzaffer ise bunu haber alır almaz kendi oğlu Şah Şücâ'yı onların karşısına gönderdi. Ebu İshak ve Akbuka Şah Şücâ'nın emrindeki ordunun büyüklüğünü öğrenince ona karşı koyamayacaklarını anlayarak ayrıldılar. Ebu İshak Isfahan tarafına giderken Akbuka da Bağdad'a döndü.[132]

Anadolu eyaletine gelince, Celayirli Şeyh Hasan'ın Anadolu eyaleti naibi Emir Eretna, Süleyman Han ve Çupanlı ordusuna karşı kazandığı beklenmedik galibiyeti ile hem rahat bir nefes almış hem de Anadolu'da bulunan diğer beyliklerin emirerine karşı itibarını artırmıştı. Onun 744/1343 yılında kazandığı Karanbük savaşından sonraki konumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki onun Karanbük galibiyetinden sonra sultanlığını ilan ederek bağımsızlığı, sultan ünvanını kullanmaya başladığı ve kendi adına hutbe okutup sikke bastırdığı, ancak bu zaferden sonra Anadolu'da büyük bir prestij kazanmakla beraber ihtiyatı elden bırakmadığı ve Çupanlılar'ın topraklarına tecavüz etmediği gibi Çupanlılar'ın daha önce kendisinden aldığı bazı bölgeleri dahi geri almak için her hangi bir girişimde bulunmadığı şeklindedir.[133] Fakat bu görüşü ortaya koyanlar, Eretna'nın bu dönemdeki konumunun kesin olarak belli olmadığını, Celayirli Emir Şeyh Hasan ile olan irtibatının mahiyeti konusunda elde net bilgilerin bulunmadığını, Eretna'nın bağımsızlığını kazanmakla beraber öteden beri yaptığı gibi her hangi bir tehlike ile karşı karşıya kaldığında hemen bir hami bulduğunu, hatta bu çerçevede Melik Eşref'in baskıları neticesinde Celayirli Şeyh Hasan ile irtibatını devam ettirirken 751/1350-1351 yılında tekrar Mısır'a elçi göndererek Memluk sultanı Melik Salih'e onun Anadolu naibi olmak istediğini ve bu konuda bir ferman göndermesini istediğini de ifade etmişlerdir.[134]

Bu görüşlere karşılık Farsça kaynaklarda ise bu dönemde Emir Eretna'nın Anadolu naibi ünvanı ile Celayirli Şeyh Hasan'a bağlı olduğu kesin bir dille belirtilmiştir.

در این سال امیر شیخ حسن بزرگ در بغداد بود و مملکت دیاربکر و نواحی تمام بتصرف گرفته و ممالیك روم امیر ارتنا بفرمان او متصرف بود...[135]

"Bu yıl (749 h.) Emir Şeyh Hasan Bozorg Bağdad'da idi. Diyarbekir memleketi ile o bölgeyi tamamen kendi tasarrufuna almıştı. Rum memleketlerinde ise onun fermanı ile Emir Eretna tasarruf sahibi idi."

Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi Melik Eşref'in 748/1347-1348 yılında Bağdad'ı ele geçirmek için harekete geçmesi üzerine Celayirli Şeyh Hasan'ın

---

[132] Yezdî, Mu'înc'd-din Muhammed, Mevâhib-i İlâhî, nşr. Said Nefisî, Tahran, 1326 hş., s.260-262; Şabânkârei, s.317; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/291; Âzzâvî, II/52; Ğanî, I/105

[133] Nafiz, Sivas Şehri, s.65-66; Akdağ, I/71; Uzunçarşılı, *"Sivas- Kayseri Ve Dolaylarında Eretna Devleti"*, BELLETEN, XXXII-126/169; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/110; Merçil, s.295

[134] Nafiz, Sivas Şehri, s.66-67; Uzunçarşılı, *"Sivas- Kayseri Ve Dolaylarında Eretna Devleti"*, BELLETEN, XXXII-126/170; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD,I/110-111

[135] Ebrû, zeyl, s.227; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/233

endişeye kapılıp Bağdad'ı terkederek o sıralarda Anadolu'da kendi mülkiyetinde bulunan Kemah'a gitmek istemesi de[136] onun bu tarihlerde henüz Anadolu'da hakimiyetini devam ettirdiğini ve Emir Eretna'nın da ona tabi olduğu konusunu desteklemektedir.

Ancak her halükarda kaynaklarda Emir Eretna'nın bu tarihlerden sonraki konumu ve Emir Şeyh Hasan Celayir ile ilişkilerinin seviyesi ve mahiyeti ya da Celayirliler ile ilişkilerini ne zaman bitirdiği konusunda her hangi bir bilgi verilmemiştir. Bu itibarla onun Eretna'nın ölüm tarihi olan 753/1352 yılına kadar Celayirli Şeyh Hasan'a tam olarak bağlı olmasa da en azından onunla iyi ilişkiler içinde olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Hepsinden önemlisi 762/1360-1361 yılında Celayirli Devleti için bir mali rapor düzenleyen el-Mâzenderânî bu sırada Eretnalılar'ın hakimiyetinde bulunan toprakları Celayirlilere vergi verecek olan eyaletler arasında saymıştır.[137] Bu ise Şeyh Hasan Celayir'in ölümünden sonra da Celayirlilerin Osmanlı sınırlarına kadar olan geniş bir bölgede fiilen olmasa da nüfuzlarının olabileceğini göstermektedir.

2.1.19. Celayirli Emir Şeyh Hasan'ın Ölümü: Emir Şeyh Hasan Celayir, Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden önce 14 yıl, ölümünden sonra ise 21 yıl olmak üzere toplam 35 yıllık siyasi ve askeri mücadelelerden sonra Bağdad başkent olmak üzere Irak-ı Arab, Kürdistan, Huzistan , Diyarbekir ve Anadolu'nun doğusunda önemli bir kısmı içine alan bağımsız Celayiroğulları Devleti'ni kurmayı başarmış olarak 757/1356 yılı[138] recep ayında Bağdad'da öldü. Büyük bir cenaze töreni ile Necef-i Eşref'te toprağa verildi.[139]

Celayiroğulları Devleti'nin saray şairi olan Selman-i Saveci Emir Şeyh Hasan Celayir'in ölümü üzerine şu mersiyeyi söylemiştir.[140]

امن از جهان مخواه که امر اجل در او هرگز نداده است کسی را بجان امان

دادی اگر چنانکه بدادی امان کسی لول امان پادشه آخر الزمان

دارای عهد شیخ حسن آفتاب ملك کو بود خسروان جهان را خدایگان

Cihandan aman dileme! Zira cihandaki ecel emiri hiçbir zaman kimsenin canını bağışlamamıştır. Eğer birine acıyıp canını bağışlasaydı bu kimse ahir zaman padişahı, mülkün güneşi, cihan padişahlarının efendisi olan Şeyh Hasan olurdu.

Celayirli Şeyh Hasan'ın gerek bağımsızlığını ilan etmeden önceki, gerekse sonraki toplam 35 yıllık komutanlık ve devlet adamlığı süresince verdiği mücadelelerden, onun cesur ve mücadeleci bir komutan olduğu kadar ileri görüşlü, olgun, siyaset sahibi ve birleştirici bir idareci olduğu anlaşılamaktadır. Kendisinden bahseden bütün tarih yazar ve araştırmacıları Celayiroğulları veya diğer adıyla İlkanlılar Devleti'nin kurucusu olarak Emir Şeyh Hasan Celayir'i kabul etmişlerdir.

---

[136] el-Eberi, s.172-174; Âbrû, zeyl, s.226-227; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.42-43; Fasîh-i Havâfi, III/74; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/250-251; Mîrhând, V/561-564; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/235; İkbâl, s.363; Âzzâvi, II/53; Beyâni, s.30-31

[137] Cahen, s.353-354

[138] Zerrinkûb, Doubâle-i Rûzgârân, (s.258) bu Şeyh Hasan Celayir'in ölüm tarihini 754 h. olarak vermiştir. Ancak bu doğru değildir.

[139] el-Eberi, s.175; İbn-i Haldûn, IV/793; Âbrû, zeyl, s.232; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn', I/310-311; Mîrhând, V/570; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/238; Kazvîni, Lubbu't-tevârîh, s.258; İbn-i Kerbelâi, I/335; Howorth,III/654; Huart, s.12; İkbâl, s.356; Âzzâvi, II/76; Râzi, s.335

[140] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/311

Saltanat süresi boyunca başkent olarak Bağdad'ı seçmiş ve faaliyetlerini buradan yönlendirmiştir.[141]

Ebu Said Bahadır Han'ın 736/1335 yılında ölümünden sonra, başlangıçta İlhanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek için büyük çabalar sarfetmiş ve bu mücadeleleri boyunca üç İlhanlı şehzadesini ilhan ilan etmiş , ancak bu adaylarla bir sonuca ulaşamayında nihayet 740/1339-1340 yılında Bağdad'da bağımsızlığını ilan ederek İlhanlı Devleti'nin yeniden ihyası için uygun zaman ve zeminin oluşmasını beklemiştir. Anne tarafından bir İlhanlı şehzadesi olması nedeni ile kendisini ilhanlık makamına layık görmekle birlikte siyasi birliğin yeniden kurulabilmesi yönünde elinden gelen her türlü çabayı göstermiştir.

Smith, Kalkaşandî'nin *Subhu'l-aşâ*'sından naklen; onun amacına olumsuz etki yapacağı endişesi ile bağımsız kaldıktan sonra dahi ilhan, sultan, padişah ve bunun gibi saltanat ünvanlarını kullanmadığını, ömrü boyunca noyan, ulus beyi, emir gibi ünvanlarla yetindiğini iddia etmiştir.[142] Ancak bu iddia tam anlamıyla doğru değildir. Zira Celayirli Şeyh Hasan hakkında bilgi veren kaynakların hiç birisinde ondan ilhan, sultan, padişah gibi saltanat payeleri ile bahsedilmemekle birlikte onun kendi adına bastırdığı sikkelerde "*sultan*" unvanı kullanılmıştır.[143]

Ayrıca Celayirli Şeyh Hasan'a gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra bazı şair, tezkire yazarı veya tarihçiler tarafından "*sultan*", "*padişah*" ve "*ilhan*" payeleri[144] atfedilmiştir. Nitekim Celayirli Devleti sarayında kendisine yer edinen ve gerek Celayirli Şeyh Hasan gerekse eşi Dilşad Hatun tarafından kabul gören Celayirli hanedanının meddahı durumundaki Selman-i Saveci bir çok kasidesinde ondan şah, şehinşah, sultan ve bunun gibi vasıflarla bahsetmiştir.

خداوند خداوندان شهنشه شیخ حسن نویان

که هست احسان و اخلاقش فزون از حیف بیش از کم

'Efendilerin efendisi, Şehinşeh Şeyh Hasan Noyan'ın ihsan ve ahlakının bolluğu haddinden fazladır."

سایه لطف خدا شیخ حسن آنکه بحق

پادشاهان جهان را سر و سرور شده است[145]

"Allahın lütfu sayesinde Şeyh Hasan cihan padişahlarının başı ve lideri olmuştur."

Yine inşasına onun zamanında başlanan, ancak oğlu Sultan Uveys döneminde tamamlanan Bağdad'daki Mercaniye Camisi'nin kitabesinde de ondan "*Ulu Noyan Sultan Hasan*" diye bahsedilmiştir.[146]

Celayirli Şeyh Hasan'dan bahseden kaynaklarda daima onun cömertlik ve adaletinden övgü ile sözedilmiş, "*İkinci Enuşirvan*" ve "*Adil Büyük Noyan*" diye nitelendirilmiştir.[147]

---

[141] Àskalânî, ed-Durur'l-kâmine, II/96; Sami, III/1828; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; İkbâl, s.455-456; Àzzâvî, II/76-77; Beyânî, s.31; Dihhudâ, "*Hasan-i Bozorg*", Luğatnâme, XIX/585; Meşkûr, s.243; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, s.258; Rûdgar, s.53

[142] Smith, Hurûc u Ürûc, s.113

[143] Bak. sikkelerle ilgili bölüm, s.316

[144] İbn-i Batûta, I/361; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.122 ; Àzzâvî, II/76

[145] Sâveci, Divan, s.437, 568

[146] Àzzâvî, II/73; Beyânî, s.282

Emir Şeyh Hasan Celayir boş zamanlarında şair ve edipleri sarayında toplar onların arasına katılarak birlikte vakit geçirirdi. Onun şiir ve sanata karşı duyduğu bu sevgi nedeni ile bu zamanda Bağdad ve Celayirli sarayı şair, edip ve sanatlarların yoğun ilgi gösterdikleri bir yer haline gelmiştir. Kendisi zamanın önde gelen hattatlarından Mevlana Bedreddin Heştrudi'den hat dersleri almıştır. Bağdad onun zamanında yeniden imar edilmiş, eğitim ve sanat konusunda yeniden eski önemini kazanmaya başlamıştır.[148]

2.1.20. Dilşad Hatun: Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Şeyh Hasan ile evlendi.[149] Onun büyük hatunu durumunda bulunan Dilşad Hatun çok akıllı ve zeki bir kadındı. Emir Şeyh Hasan Celayir'in saltanat mücadeleleri döneminde çok önemli ve etkin bir rol oynamıştır. Şeyh Hasan savaşlarla meşgul olduğu zamanlarda devletin idaresini üstlenmiş ve önemli konularda ona vekalet etmiştir. Celayirli Devleti'nin emirleri ve devlet erkanı üzerinde olağan üstü bir nüfuzu vardı. Barış dönemlerinde Emir Şeyh Hasan'ın Bağdad'da bulunduğu dönemlerde ise daha çok hayır işleri ile uğraşırdı. Bağdad'ın imar edilmesinde büyük çabalar sarfetmiş çok sayıda bina ve eser yaptırmıştır. Celayirli Şeyh Hasan gibi şiir ve sanata düşkünlüğü nedeni ile o da boş vakitlerini şair ve sanatkarların sohbetlerine katılarak geçirirdi.[150]

Selman-i Saveci bir çok kasidesinde Dilşad Hatun'dan övgü ile bahsetmiş, onu sultan, padişah ve şah ünvanları ile yüceltmiştir

پادشاهیست مطیع تو که هستند امروز　　پادشاهان جهانش همه ممنون توال

شاه دلشاد جوانبخت که در روی زمین　　با همه دیده ندیدش فلك پیر مثال

شیخ حسن یك اسمان مملکت من کل باب　　شاه دلشاد کفتاب سلطنت بی هیچ شك[151]

Bugün sana itaat edenler padişahtırlar.
Padişahların hepsi aldıkları hisseden memnundur.
Cevanbahı Dilşad Şah! Şu yaşlı felek var olan bütün gözleriyle...
Yeryüzünde onun bir emsalini daha görmedi
Şeyh Hasan bütün yönlerden ülkenin bir gökyüzüdür.
Şah Dilşad ise hiç şüphesiz saltanatın güneşidir.

Dilşad Hatun, Celayirli Şeyh Hasan'dan iki yıl önce 755/1354 yılında[152] ölmüştür.[153]

Emir Şeyh Hasan Celayir'in Dilşad Hatun'dan dört ve adı kaynaklarda zikredilmeyen diğer bir hatunundan bir olmak üzere toplam beş çocuğu vardı.[154]

---

[147] Şabânkârei, s.285; el-Eberi, s.175; el-Askallâni, ed-Durer'l-kâmine, II/96; Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.586; Sâfi, Fahreddin Ali, Letâyifu't-tevâyif, neşr. Ahmed Gulçin Maâni, Tahran, 1346 hş., s.250; İkbâl, s.456; Âzzâvi, II/76; Râzi, s.335

[148] İbn-i Bezzâz, Safvet's-safâ, s.992; İbn-i Tağriberdi, en-Nucûmu'z-zâhire, X/253; Sâfi, Letâyifu't-tevâyif, s.250; İkbâl, s.455-456; Âzzâvi, II/77-78; Beyâni, s.31; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.54

[149] Minorsky, "*Oveys*", İA, VIII/133, Dilşad Hatun'un 762 h. de Hândmir'i kaynak göstererek Süleyman adlı bir emirle evlendiğini yazmıştır. Ancak Hândmir'de böyle bir bilgi yoktur.

[150] Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.286-294; İkbâl, s.455-456; Âzzâvi, II/68-69; Muşfik, s.4-5; Beyâni, s.31-32; Minorsky, "*Oveys*", İA, VIII/133; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.54

[151] Sâveci, Divan, s.546,551

[152] Âzzâvi, (II/68) Dilşad Hatun'un ölüm tarihini 752 h. olarak vermiştir.

[153] Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.294; İkbâl, s.455; Beyâni, s.32; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.54

Bunlardan Şeyh Uveys (Olcatay), Şeyh Zahid, Şeyh Kasım, ve Tandu (تندو) Dilşad Hatun'dan[155], İlkan ise diğer eşindendir. Dilşad Hatun'dan olan çocuklarının en büyüğü durumunda olan Uveys babasının ölümünden sonra onun yerine Celayirli Devleti'nin başına geçti. 748/1347 yılında doğan Şehzade Kasım 769/1368 yılında henüz 21 yaşında iken hastalanarak öldü ve Necef-i Eşref Kabristanı'nda babası Celayirli Şeyh Hasan'ın yanına defnedildi. 750/1349 yılında doğan Şehzade Zahid de çok genç bir yaşta 773/1372 yılında sarhoş bir halde iken Ucan'da Ucan Köşkü'nün damından düşerek öldü. Emir Şeyh Hasan Celayir'in kızı Tandu ise kendisi için özel olarak yaptırdığı malikhanesinde annesi Dilşad Hatun gibi şair ve sanatkarları etrafında toplayarak günlerini onların arasında, şiir ve eğlence meclislerinde ya da vakıf işleri ile meşgul olarak fakirlerin yararlanabileceği müesseseleri yaptırmakla geçiriyordu.[156] Diğer eşinden olan Şehzade İlkan ise daha önce de bahsedildiği gibi babası Celayirli Şeyh Hasan tarafından Celayirli ordusunun başkomutanı tayin edilmişti. 751/1350 yılına kadar İran'ın Kürdistan ve Huzistan bölgeleri ile Sutaylılar'ın elindeki Diyarbekir bölgesini Celayirlilerin hakimiyet sahasına dahil etmiştir. Dilşad Hatun'un kızkardeşi Sultanbaht Hatun ile evli idi. Dilşad Hatun'dan kısa bir süre önce öldü. İlkan'ın Akbuka ve Ebu İshak adında iki oğlu vardı. Akbuka ve Ebu İshak da babaları gibi Celayirli ordusunun sevk ve idaresinde görevli idi.[157] Bunlara yeri geldikçe değinilecektir.

---

[154] Bak. Tablo 15

[155] Howorth.(III/608) Şeyh Hasan Celayir'in Dilşad Hatun'dan Kemaleddin Togan adında bir oğlu daha olduğunu ifade etmiştir. Ancak diğer kaynakların hiç birinde bu yönde bir kayıt bulunmamaktadır.

[156] el-Eberi, s.183; Âbrû, zeyl, s.242,244; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.33,39; Fasîh-i Hevâfî, III/101-105; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/416; Mirhând, V/575-576; Âzzâvî, III/117-118; Van Loon, s.13; Ğanî, I/257,289; Beyânî, s.31-32

[157] Âbrû, zeyl, s.183; Howorth, III/608; Âzzâvî, II/80; Muşfik, s.5-6; Ğanî, I/30; Beyânî, s.32

2.2- SULTAN UVEYS BAHADIR HAN(757-776/1356-1374)

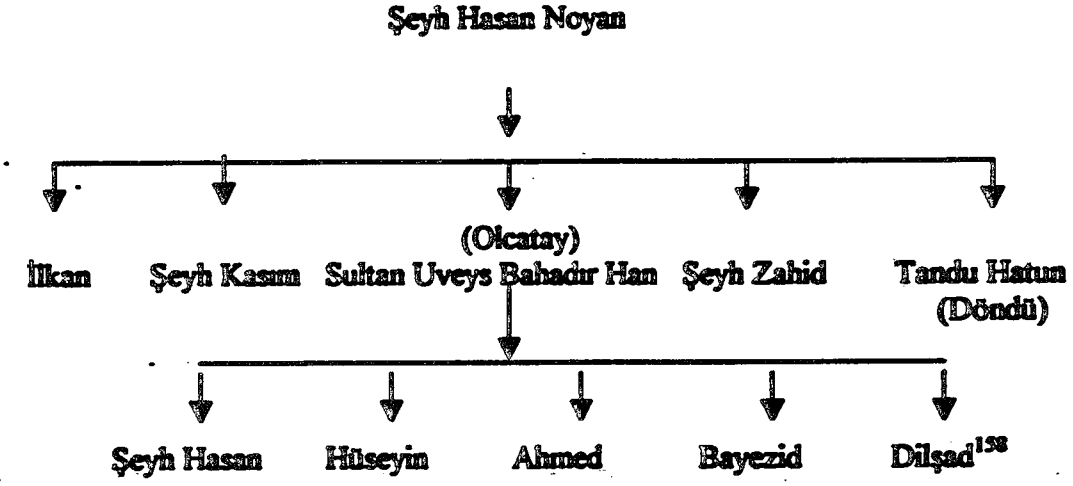

Tablo 16

2.2.1. Adı-Nesebi-Doğumu: Sultan Muizzed-din Uveys b. Şeyh Hasan Noyan b. Emir Hüseyin Küregen Noyan b. Akbuka Noyan b. İlkan Noyan. Celayiroğulları Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Uveys, Şeyh Uveys olarak da meşhurdur.[159] Adı sikkelerde "es-sultanu'l-Âlim el-Âdil Sultan Uveys Bahadır Han" ve es-sultanu'l-Àzam Şeyh Uveys Bahadır Han" olarak yazılmıştır.[160] Emir Şeyh Hasan Celayir'in Dilşad Hatun'dan olan en büyük oğludur.[161] 739/1338'de doğmuştur.[162]

2.2.2. Celayirli Devleti'nin Tahtına Çıkışı: Sultan Uveys'in 757/1356 yılında tahta çıkıncaya kadar olan dönemde devlet idaresindeki faaliyetleri hakkında elde mevcut kaynaklarda her hangi bir bilgi mevcut değildir.[163]

Uveys, babası[164] Şeyh Hasan Celayir'in 757/1356 yılında vefatından ve gerekli yas döneminin geçirilmesinin ardından diğer şehzadeler ve devlet erkanı arasında her hangi bir ihtilaf olmaksızın aynı yılın recep ayında bütün hatun,

---

[158] Beyâni,(s.33) Dilşad'ın yerine Tandu adında bir kızının olduğunu yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[159] el-Ehcri, s.182; Sâhcdi, Divan, s.544; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn', I/372; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s.258; İbn-i Kerbelâî, I/335; Muhammed Hasan Han, I/635; Blochet, III/219; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.74; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD.I/107

[160] Bakınız sikkelerle ilgili bölüm. s.319-321

[161] Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.287; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; el-Bağdâdi, Gulşen-i Hulefâ, vr. 49; Howorth, III/654; Huart, s.12; Terbiyet, Muhammed Ali, Danişmendan-i Azerbaycan, Tahran, 1314 hş., s.56; Browne, III/172; Râzî, s.335; Àzzâvî, II/81; Ğanî, I/30; Beyâni, s.33

[162] Terbiyet, s.56; İkbâl, s.456; Muşfik, s.6; Beyâni, s.33; Vekîlî, s.250

[163] el-Bağdâdi, (Gulşen-i Hulefâ, vr.123) 739 h. yılında Uveys'in Bağdad valisi olduğunu kaydetmiştir. Ancak Uveys'in aynı yıl içinde doğduğu göz önünde bulundurulursa bu kaydın doğru olması ihtimali yoktur. el-Bağdâdî'nin sözünü ettiği bu şehzade muhtemelen Celayirli Şeyh Hasan'ın Dilşad Hatun'dan önceki hatunundan olan İlkan olmalıdır.

[164] Àskallâni, (ed-Durur'l-kâmine, I/448) Uveys'in şeceresini "Uveys b. Hüseyin b.Hasan b. Akbuğa el-Moğolî", tahta çıkışını ise 760 h. olarak vermiştir. Ancak her iki ifade de tamamen yanlıştır.

şehzade, emir ve devlet erkanının ittifakı[165] ile 19 yaşında iken Celayirli Devleti'nin tahtına oturtuldu.[166]

Celayirli Devleti saray şairi Selmân-i Sâveci, Sultan Uveys'in cülusu ile ilgili olarak söylediği kasidesinde cülus törenini ve tarihini şu beyitlerle kaydetmiştir.

همی کنند ندا در ممالك آفاق — مبشران سعادت برین بلند رواق

باتفاق خلایق بیاری خلاّق — که سال هفتصد وپنجاه و هفت ماه رجب

فراز تخت سلاطین بدار ملك عراق — نشست خسرو روی زمین با ستحقاق

خدایگان سلاطین عصر شیخ اویس — پناه و پشت ملوك جهان علی الاطلاق[167]

"Bu yüksek kubbenin saadet habercileri ufuklardaki memleketlerde, yer yüzünün Hüsrevi 757 yılı Receb ayında, yaratılanların ittifakı, yaratanın yardımı ile hakkederek Irak mülkünün medarı olan sultanların tahtına oturdu" diye nida ediyorlar. Zamane sultanlarının efendisi Şeyh Uveys hiç şüphesiz cihan padişahlarının sığınağı ve destekçisidir".

Sultan Uveys'in tahta çıktığı 757/1356 yılında Bağdad'da büyük bir sel felaketi yaşandı. Oysa ki Şeyh Hasan Celayir'in uzun yıllar verdiği çaba ve emekler neticesinde Bağdad bu dönemde Hülegü'nün bu şehri tahrip etmesinden sonraki en parlak, en ihtişamlı ve en renkli günlerini yaşıyordu. Şeyh Hasan ve Dilşad Hatun'un gayretleri ile Bağdad'da yeni ve yüksek binalar, medreseler, hastaneler ve camiler yapılmış, şehir yeni bir çehre kazanmıştı. Bu yıl içinde Dicle Nehri'nin taşması ve bentleri yıkması sonucunda Bağdad şehri eşi görülmedik bir felaketle karşı karşıya kaldı. evler, hatta yüksek yapılar bile büyük bir hasar gördü. Çok sayıda insan ve hayvan sel sularına kapılarak telef oldu.[168]

Sâveci, Bağdad'da yaşanan bu felaketi şöyle tavsif etmiştir.

بسال هفتصد و پنجاه و هفت گشت خراب — بلب شهر معظم که خاك بر سر آب

دریغ روضه بغداد آن بهشت آباد — که کرده است خرابش سپهر خانه خراب[169]

777 yılında o muazzam şehir su ile harap oldu. Toprak o suyun başına olsun. Çok yazık! o cennet mekanı Bağdad bahçesini, felek harap etti.

---

[165] Askallânî, (ed-Dureru'l-kâmine, II/448) ve Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/133, Sultan Uveys'in Sultan Hüseyin adında 760 h. yılında ölen bir kardeşinin bulunduğunu ve Şeyh Hasan'a onun halef olduğunu, ancak onun ölümü ile bütün ikta'ların Sultan Uveys'te birleştiğini söylemiştir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Zira Sultan Uveys'in Hüseyin adında bir kardeşinin olduğuna dair diğer hiç bir kaynakta bir bilgi verilmemiştir. Minorsky, Sultan Hüseyin bahsinde anlatılacağı üzere onun cülusu sırasında yaşananlarla Uveys'in cülusunu karıştırmış olmalıdır.

[166] el-Eberî, s.175; İbn-i Haldûn, IV/793; İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-Sâfî, III/117; Âbrû, zeyl, s.232; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/310; Makrîzî, Kitâbu's-sulûk, VII/27; Mirhând, V/570; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/238; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.258; İbn-i Kerbelâî, I/335; Bakuhanov, s.74; Howorth, III/654; Muhammed Hasan Han, I/635; Huart, s.13; Ğanî, I/120; İkbâl, s.456; Âzzâvî, II/81; Beyânî, s.33; Fâiki, İbrahim, Azerbaycan Der Mesir-i Târîh-i İran, I-II, Tebriz, 1375 hş, I/490; Zerrinkûb, Dombâle-i Rüzgârân, s.258

[167] Sâveci, Divan, s.544; Abrû, zeyl, s.232; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/311; Mirhând, V/570; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.258; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 49; Nahçevânî, Hâc Huseyn, Mevâddu't-tevârîh, neşr. Edebiyye Kitabevi, Tahran, 1343 hş, s.32

[168] el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Huart, s.13; Âzzâvî, II/83

[169] el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Muhammed Hasan Han, I/636; Huart, s.13; Âzzâvî, II/83

Sultan Uveys Bağdad'da daha saltanatının üzerinden çok bir süre geçmeden meydana gelen bu felaketten dolayı bir müddet bu felaketin izlerini silmekle meşgul olmak zorunda kaldı.

2.2.3. Tebriz'in Fethi : Sultan Uveys'in tahta oturduğu sıralarda Çupanlı Melik Eşref Azerbaycan'da hükûm sürüyor ve halkı tam anlamıyla bir baskı ve zulüm ile yönetiyordu. Onun bu zulüm ve baskısından kurtulmak isteyen Azerbaycan'ın din alimleri, kadıları ve bilim adamları çareyi Tebriz'i terkederek komşu devlet hükümdarlarına sığınmakta buluyorlardı. Melik Eşref'in zulmünden kaçan Tebriz kadısı Muhiye'd-dîn Berdâî de o sıralar Deşt-i Kıpçak'ta hükûm süren Altınordu Devleti hükümdarı Canı Beg Han'ın başkenti Saray'a gitmişti ve Saray'daki camilerde vaaz vermekle meşgul idi. Muhie'd-dîn Berdâî, Canı Bag Han ve devlet erkanının da katıldığı bir vaaz meclisinde Melik Eşref'in Azerbaycan'da halka yaptığı zulüm ve baskıları öylesine etkili bir şekilde anlattı ki mecliste bulunan her kes duydukları karşısında ağladı. Berdâî ayrıca meclistekilere, bu zulmün önüne geçmelerini, bunu yapmadıları takdirde ahirette bunun hesabını vereceklerin söyledi. Bu sözler Canı Beg ve Altınordu devlet erkanı üzerinde hemen etkisini gösterdi ve Canı Beg Han savaş için gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 758/1356-1357 yılında Melik Eşref'i ortadan kaldırmak için büyük bir ordu ile Saray'dan hareket ederek Bakü Derbendi üzerinden Tebriz'e yöneldi.[170]

Melik Eşref, Canı Beg Han'ın Tebriz'e yöneldiği haberine ilk önceleri inanmadı. Ancak gerçek olduğunu anlayınca ona karşı koymak istedi ise de bozguna uğradı ve bütün aile efradı ile o döneme kadar zorla topladığı çok büyük miktardaki hazinelerini de yanına alarak kaçtı. Fakat çok geçmeden Canı Beg Han'ın askerleri tarafından yakalandı ve Tebriz'e getirilerek Canı Beg Han'ın emri ile öldürüldü.(758/ 1356-1357)[171]

Canı Beg Tebriz'i fethedip Melik Eşref'i ortadan kaldırdıktan sonra kendi oğlu Berdi Beg'i naibi olarak 50 000 kişilik bir ordu ile Azerbaycan'ın yönetimine bıraktı ve Deşt-i Kıpçak'a geri döndü. Geri dönerken de her hangi bir kargaşaya meydan vermemeleri için Melik Eşref'in oğlu Timurtaş'ı ve kızı Sultan Baht Hatun'u da yanına alarak Saray'a götürdü. Ancak Berdi Beg çok geçmeden babası Canı Beg'in hastalandığı haberi üzerine saltanat arzusuna kapılarak Saray'a gitti. Giderken de Çupanlı hanedanından Ahi Cuk'u (الخي جوق) kendi naibi olarak Tebriz ve Azerbaycan'ın yönetimine getirdi.[172]

---

[170] Fasîh-i Hevâfi, III/88; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.57-59; Âbrû, zeyl, s.232-233; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/312; Mirhând, V/566-567; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/75; Ebulgâzî Bahadır Han, s.168; Bakuhanov, s.74; Zeyncloğlu, s.68; Ğanî, I/152; Azzâvî, II/95-96; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.159-160; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.460; Sümer, Kara Koyunlular, s.40-41; Vekîlî, s.249

[171] İbn-i Haldûn, IV/793; Fasîh-i Hevâfi, III/88; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.59-63; Âbrû, zeyl, s.233-235; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/312-315; Mirhând, V/567-568; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/236-239; Ebulgâzî Bahadır Han, s.168; Bakuhanov, s.74; Spuler, İran Moğolları, s.153-154; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.160; Ğanî, I/152; Azzâvî, II/96-97; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134; Vekîlî, s.250; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Yıldız, Haklı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XIV, İstanbul, 1986-1989, VIII/443; Sümer, Şahıs Adları, I/311

[172] İbn-i Haldûn, IV/793; İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, III/117; Fasîh-i Hevâfi, III/88; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.64; Âbrû, zeyl, s.236; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/315; Mirhând, V/569-570; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/75-76; Bakuhanov, s.74; Howorth, III/654; Van Loon, s.12; Ğanî, I/152-153; Azzâvî, II/96; Beyânî, s.34; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134; Sümer, Kara Koyunlular, s.41; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Vekîlî, s.250 ; Fâiki, Azerbaycan, I/490

Bu taraftan Sultan Uveys Bahadır Han bir yandan sel felaketi ile harabeye dönen Bağdad'ın yeniden imarı ile, bir yandan da Celayirli ordusunun takviyesi ile meşgul idi. Berdi Beg'in Deşt-i Kıpçak'a geri döndüğünü haber alınca derhal sefer hazırlıklarına başlayarak 759/1357-1358 yılı bahar mevsimi başlarında eski İlhanlı Devletinin başkenti olması nedeniyle bütün iddiacı grupların ilgi merkezini oluşturan Tebriz'i ele geçirmek için büyük ve techizatlı bir ordu ile Azerbayan'a yöneldi. Ahi Cuk ise Sultan Uveys'in kendi üzerine geldiğini öğrenince ona karşı koymak için bir ordu ile Tebriz'den çıkarak Suntay Dağı civarına geldi. Aynı yılın şaban ayının sonlarında (Haziran, 1358) bu bölgede iki taraf arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Ahi Cuk'un kuvvetleri Sultan Uveys'in ordusunun sol kanadını oluşturan ve aralarında bir uyum olmayan Uyratlı askerleri dağıttılar. Sultan Uveys'in kuvvetleri ise Ahi Cuk'un ordusundaki Çupanlı kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Bu şekilde ilk gün savaşın kesin galibi belli olmadı. İki tarafın ordusu da geceyi geçirmek için kendi karargahlarına çekildiler. İkinci gün iki taraf da savaşa devam için hazırlık yaparken henüz savaş başlamadan Ahi Cuk'un kuvvetleri dağıldı. Ahi Cuk ve askerleri savaş meydanını terkederek Tebriz'e doğru kaçmaya başladılar. Celayirli ordusu onları takip ederek yolda bir çoğunu katlettilerse de Ahi Cuk kurtularak Tebriz'e ulaşmayı başardı. Sultan Uveys onun toparlanmasına fırsat vermemek için ordusu ile onu takibe devam ederek ansızın Tebriz'e girdi. Henüz toparlanmaya fırsat bulamadan Celayirli ordusunu karşısında gören Ahi Cuk ise karşı koyamadan Tebriz'i terkederek Nahcıvan tarafına kaçtı. Sultan Uveys her hangi bir mukavemetle karşılaşmadan büyük bir azametle Tebriz'e girerek şehre hakim oldu. Burada İmaret-i Reşidi ya da diğer adı ile Rub-i Reşidi'de karargah kurdu. (Ramazan 759/Temmuz 1358)[173]

Selmân-i Sâveci, Sultan Uveys'in Tebriz'e girişini kutlamak için söylediği kasidesinin bir beytinde bu olayı şöyle tasvir etmiştir.

شهر تبریز از قدوم موکب سلطان اویس چون مقام مکه از پیغمبر آمد با صفا [174]

"Tebriz şehri Sultan Uveys'in mübarek adımını basmasından dolayı Peygamber'in gelişi ile Mekke'nin çıktığı makama çıktı ve sefa ile doldu."

Sultan Uveys'in Tebriz'e girmesinden sonra şehirde bulunan Melik Eşref'in çok sayıdaki emiri ve devlet erkanı huzuruna gelerek itaatlerini bildirdiler. Sultan Uveys ise onları değerli hediyeler ve hilâtlerle ödüllendirdi. Ancak çok geçmeden bu emirlerden bir grup ihanet ederek Sultan Uveys'i öldürmek için harekete geçtiler. Sultan Uveys ise bu durumu önceden haber alarak onları amaçlarına ulaşamadan yakaladı ve ramazan ayı olmasına rağmen bu emirlerden kırk yedisini öldürttü.[175]

---

[173] İbn-i Haldûn, IV/793; el-Eberî, s.181-182; Fasîh-i Havâfî, III/90; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s. 66-67; Abrû, zeyl, s. 236-237; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/316; Mirhând, V/570-571; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvînî, Lubbu'l-tevârîh, s. 258-259; Bakuhanov, s. 74-75; Howorth, III/654-655; Lane Poole, Düvel-i İslamiyye, s.391; Muhammed Hasan Han, I/635; Huart, s.14; İkbâl, s.456; Van Loon, s.12; Ğani, I/111; Azzâvi, II/97-98; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134; Kuliyev, C.B., "*Djalair*", ACE, Bakû 1987, X/410; Mu'în, "*Uveys*", V/201; Vekîlî, s.251; Yıldız, VIII/443; Meşkûr, s.243; Fâikî, Azerbaycan, I/490; Sümer, Şahıs Adları, I/311

[174] Sâveci, Divan, s.369

[175] el-Eberî, s.182; Fasîh-i Havâfî, III/91; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.67; Abrû, zeyl, s. 237; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/316; Mirhând, V/571; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvînî,

Bu olay üzerine Melik Eşref'in diğer bir grup emiri kendilerinin de aynı akibete uğrayabilecekleri endişesine kapılarak Ahi Cuk'a katılmak üzere Nahcıvan tarafına gittiler. Orada yeniden Ahi Cuk'un etrafında toplandılar. Ardından onunla birlikte Karabağ'a gittiler. Ahi Cuk Karabağ'da karargah kurarak iki ay süreyle hem kuvvetlerini düzene sokmak hem de kendilerine yeni katılımların olmasını sağlamak için bekledi. Ancak bu süre zarfında her hangi bir katılım olmadı.

Sultan Uveys kendisine karşı teşkil edilmek istenen bu oluşumdan haberdar olunca Emir Ali Pilten adlı komutanını bir grup diğer emir ve güçlü bir ordu ile Karabağ'a gönderdi. Ancak Emir Ali Pilten içten içe Sultan Uveys'e karşı beslediği ihanet ve art niyetten dolayı oldukça yavaş hareket ederek üç günlük mesafeyi bir ayda katetti ve Karabağ'a ulaştığında Verd Deresi (دره ورد) havalisinde karargah kurdu. Oysa o sırada Karabağ'da bulunan Türkmen beyleri ve askerleri ona katılmak için Ali Pilten'in gelmesini bekliyorlardı. Ancak ondaki bu isteksizlik ve art niyeti farkedince Ahi Cuk'un kuvvetlerine katıldılar. Bu katılımlarla oldukça güçlenen Ahi Cuk, Ali Pilten'in emrindeki Celayirli ordusuna saldırdı ve onları büyük bir hezimete uğrattı. Ali Pilten ve çok sayıda kayıp veren Celayirli ordusu dağınık bir halde Tebriz'e geri döndü.[176]

Bu mağlubiyet üzerine Sultan Uveys bizzat kendisi bu asi grubun üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Ancak mevsimin kış olması nedeni ile Celayirli ordusunun büyük bir kısmını dağıtmıştı. Bundan dolayı bu kararından vazgeçerek, Ahi Cuk tarafından gelebilecek ani bir saldırı ihtimalini de göz önünde bulundurarak Tebriz'de kalmayı uygun görmedi. Şiddetli kar ve soğuk kış şartlarına rağmen oldukça zor koşullar altında Suntay Dağı'nı aşarak Bağdad'a döndü.[177]

Sultan Uveys'in Bağdad'a dönmesinden sonra Ahi Cuk ve yandaşları yeniden Tebriz'e girdiler. Ahi Cuk Kutluğ Şah Yaralu adlı emirini Sultan Uveys'in ardından gönderdi. Kutluğ Şah Merağa'ya kadar gitti ise de kimseyi bulamadan geri döndü. Bu kez Ahi Cuk kendi ordusunu toplayarak Celayirli Devleti'nin hakimiyet sahasında bulunan Kürdistan'ı yağmalamak üzere harekete geçti. Ancak bu bölgedeki Kürt aşiretleri ona karşı birleşerek onun bu amacına ulaşmasına engel oldular.[178]

Öte yandan Irak-ı Acem, Fars ve Kirman bölgelerinde İncu hanedanını mağlup ettikten sonra iyice güçlenmiş olan Muzafferi Devleti hükümdarı Emir Mübarizeddin Muhammed Muzaffer[179], Azerbaycan ve Tebriz'i ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Sultan Uveys Bahadır Han'ın Tebriz'i terkettiğini ve Ahi Cuk'un yeniden Tebriz'i ele geçirdiğini öğrenince 760/1359 yılı baharında kalabalık bir ordu

---

Lubbu't-tevârîh, s.259; Deguignes, VI/78; Howorth, III/655; Muhammed Hasan Han, I/635; İkbâl, s.456; Van Loon, s.12; Azzâvi, II/98; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Fâiki, Azerbaycan, I/490

[176] Beyâni, (s.34) Ali Pilten'in Ahi Cuk'a katıldığını söylemiştir. Ancak anlatılacağı üzere Ali Pilten bu mağlubiyetin ardından bir süre daha Sultan Uveys'in emrinde bulunmuştur.

[177] İbn-i Haldûn, IV/793; el-Eheri, s.182-183; İbn-i Tağriberdi, el-Menhelu's-sâfi, III/117; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.67-68; Âbrû, zeyl, s.237; Fasîh-i Havâfi, III/90-91; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/316; Mirhând, V/571; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s.259; Deguignes, VI/78; Howorth, III/655; Muhammed Hasan Han, I/635; Zeyncioğlu, s. 70; İkbâl, s.456; Azzâvi, II/98; Van Loon, s.12; Beyâni, s.34; Vekîli, s.251; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134

[178] el-Eheri, s.183; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.68; Âbrû, zeyl, s.238; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/317

[179] İbn-i Tağriberdi, (el-Menhelus'-sâfi, III/117) Şah Şâc'â olduğunu söylemiştir. Ancak bu doğru değildir.

ile Sultaniye'den Tebriz'e yöneldi. Aynı yılın şevval ayında Ahi Cuk ve Muhammed Muzaffer arasında Verzigan bölgesinde yapılan savaşta Ahi Cuk yenilerek kaçtı. Muhammed Muzaffer ise kazandığı bu galibiyetle Tebriz'i ele geçirerek Azerbaycan'a hakim oldu. Etrafa fetihnameler göndererek Cuma namazında kendi adına hutbe okuttu. Cuma namazını bizzat kendisi kıldırdı.[130]

Ancak Emir Muhammed Muzaffer Tebriz'de sadece bir hafta kalabildi.[131] Zira Sultan Uveys, Muhammed Muzafferi'nin Tebriz'i ele geçirdiğini öğrenince hiç vakit kaybetmeden ikinci kez Azerbaycan'a yönelmişti. Tebriz'de ansızın Celayirli ordusunun yaklaştığı haberi yayılınca Muhammed Muzaffer derhal Tebriz'i terketti ve Isfahan'a kadar hiçbir yerde durmadı. Isfahan'a ulaşınca burada oğulları Şah Şücâ ve Şah Mahmud kendi babalarına isyan ederek önce onun gözlerine mil çektiler. Ardından da öldürdüler.[132]

Muhammed Muzaffer'in Sultan Uveys'e karşı koymadan telaşla Tebriz'i terketmesinin sebebi ona müneccimlerin o yıl içinde kendisine güzel yüzlü (ترکچهره) ve uzun boylu bir gençten büyük bir bela geleceğini söylemeleriydi.

محمّد مظفّر را منجّمان گفته بودند که امسال ترا از جوانی اترکچهرها[133] و دراز بالا ملالتی عظیم برسد

"Muhammed Muzaffer'e müneccimler bu yıl içinde sana güzel yüzlü uzun boylu bir gençten büyük bir bela gelecek demişlerdi."

Bunun üzerine Muhammed Muzaffer de bu sıfatların Sultan Uveys'te toplandığı ve bu belanın kendisine ondan geleceği endişesi ile hareket ederek derhal Tebriz'i terketmiş ve Şiraz'a dönmüştü.[134]

Emir Mübarizeddin Muhammed Muzaffer'in Tebriz'i terketmesinden sonra Sultan Uveys buraya gelerek hiçbir mukavemetle karşılaşmadan 760/1359 yılı içinde şehri ikinci kez ve kesin olarak fethetti. Tebriz'de şehrin ileri gelenlerinden Hace Şeyh Kececi'nin evine indi ve burada misafir edildi.[135]

---

[130] el-Eberi, s.183; İbn-i Haldûn, IV/793; Şabânkarâi, s.318; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.69; Kutbi, s.76-78; Âbrû, zeyl, s.238; Fasîh-i Havâfi, III/92; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/320-321; Mirhând, IV/504-505; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/292; Ğaffâri, Cihân-ârâ, s.222; Müneccimbaşı, III/14; Veziri, Târîh-i Kirmân, I/514; Howorth, III/695-696; İkbâl, s.456; Âzzâvi, II/98; Van Loon, s.12; Ğani, I/154; Beyâni, s.35; Vekîli, s.250; Fâiki, Azerbaycan, I/491

[131] Mirhând, (IV/505), Hândmir, (Habîbu's-siyer, III/292), Howorth, (III/696), iki ay; Beyâni, (s.35), dört ay

[132] Şabânkârei, s.319; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.69-70; Kutbi, s.78-80; Âbrû, zeyl, s. 238-239; Fasîh-i Havâfi, III/92; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/322-325; Mirhând, IV/505-510; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/292-294; Veziri, Târîh-i Kirmân, I/514; Howorth, III/696; Zeyncioğlu, s. 70; İkbâl, s.457; Âzzâvi, II/98-99; Van Loon, s.13; Ğani, I/154; Bosworth, s.162; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134; Vekîli, s.250-251; Fâiki, Azerbaycan, I/491

[133] اترکچهرها = Turk-çehre): Farsça'da Turk kelimesi hem "*güzel*" anlamında hem de Türkler için kullanılmaktadır. Bu itibarla Turk-çehre kelimesi hem "güzel yüzlü hem de "Türk yüzlü" anlamlarına gelmektedir. Sultan Uveys de hem Türk soylu hem de güzelliği ile meşhur bir hükümdardı. Bu nedenle Türk kelimesinin her iki anlamla da kullanılması mümkündür. Ğani de (I/155) Uyeys'in Türk soylu olduğu üzerinde durmuştur.

[134] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.69-70; Âbrû, zeyl, s.238; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/322; Mirhând, IV/505; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/292-294; Ğani, I/155; Fâiki, Azerbaycan, I/492

[135] İbn-i Haldûn, IV/793; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.70; Âbrû, zeyl, s.238-239; Mirhând, V/571; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Zeyncioğlu, s.70; İkbâl, s.457; Âzzâvi, II/99; Van Loon, s.12; Beyâni, s.35; Kuliyev, "*Djalair*", ACE, X/410; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Vekîli, s.250-251; Fâiki, Azerbaycan, I/491

Bu arada Ahi Cuk ve diğer bir grup yandaşı emir, Muhammed Muzaffer'in önünden kaçtıktan sonra Kaban'a giderek devrin önde gelen şeyhlerinden ve aynı zamanda Ahi Cuk'un üvey babası olan Sadreddin Kabanî'ye sığınmışlardı. Sultan Uveys Tebriz'i ikinci kez ele geçirdikten sonra Ahi Cuk'a haber göndererek onu kendisi ile işbirliğine ve kendi yanına davet etti. Aralarında bir kaç kez elçi gidip geldikten sonra Ahi Cuk işbirliğine razı oldu. Bunun üzerine Sultan Uveys, Emir Ali Pilten ve Hace Celaleddin Kazvînî'yi Kaban'a göndererek Ahi Cuk'u kendi yanına getirtti ve onu çok güzel bir şekilde ve samimi olarak karşılayarak ona bir çok değerli hediyeler (انعامات) ve hilatler verdi. Ancak Ahi Cuk çok geçmeden Emir Ali Pilten, Hace Celaleddin Kazvînî ve diğer bir kaç emirle ittifak yaparak Sultan Uveys'i ortadan kaldırmayı planladı. Hace Şeyh Kececi ise bunu öğrenerek Sultan Uveys'i uyardı. Bunun üzerine Sultan Uveys derhal bu emirlerin yakalanması emrini verdi. Ali Pilten, Ahi Cuk, Celaleddin Kazvînî ve diğer asi emirler hep birlikte yakalanarak öldürüldüler.(760/1359)[126]

Tebriz'in bu defa kesin olarak fethedilmesiyle ve Ahi Cuk'un öldürülmesinden sonra Azerbaycan, Arran ve Muğan, Kars ve Iğdır gibi şehirler de bütünüyle Celayirlilerin eline geçti. Uveys bu bölgedeki kötü idareye son verdi.Celayirli Devleti'nin hakimiyet sahası kuzey ve kuzey-doğuda da Hazar denizi kıyıları ve İlhanlıların eski başkenti Sultaniye'ye kadar genişledi. Uveys başkenti Bağdad'dan Tebriz'e taşıdı. Böylece İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebriz uzun mücadelelerin ardından Celayirli Devleti'nin başkenti oldu. Bu vesileyle de Celayirliler diğer rakiplerine karşı büyük bir prestij kazandılar.[127]

Tebriz'in fethedilmesinin ardından doğuya doğru genişleme hareketine devam eden Sultan Uveys 761/1359-1360) yılı başlarında o sıralar Emir Veli'nin elinde bulunan Rey'i fethetmek üzere harekete geçti ve bu çerçevede kendi kardeşi İlkan'ın oğlu Ebu İshak'ı Rey'in fethi ile görevlendirdi. Ancak Ebu İshak amcası Uveys'in kendisini oradan kaldırmak istediği yönünde bir şüphe taşıyordu. Bu nedenle kaçarak Basra'ya gitti ve Basra hakimi Arab Affan'a sığındı. Bunun üzerine Sultan Uveys, Hace Nasır Hadim isimli bir saray mülazımını Basra hakimi Affan'a göndererek Ebu İshak'ın ortadan kaldırılmasını istedi. Affan ise Sultan Uveys'in bu isteğini yerine getirerek Ebu İshak'ı zehirlemek suretiyle öldürdü[128]

Bu olaydan sonra Uveys bir süre için istirahate çekilerek devlet işlerine ve Celayirli ordusuna çeki düzen vermek ve kışı geçirmek için Rob'-i Reşîdî'ye taşındı. Ancak o sırada Tebriz civarında veba ve kolera salgını baş göstermesi üzerine Karabağ'a gitti ve kışı orada geçirdi. 762/1360-1361 yılı baharında yaylak mevsimini geçirmek üzere Ucan'a geldi.

2.2.4. Ahlat'ın Yeniden Celayirli Devleti'ne Bağlanması

Şeyh Hasan Celayir'in ölümünden sonra Ahlat Celayirlilerin hakimiyet sahasından çıkmıştı ve burada Hızır Şah hükümet ediyordu.761/1360 senesinde

---

[125] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.70; Âbrû, zeyl, s.238; Fasîh-i Havâfî, III/92-93; Mirhând, V/571; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.259; Bakuhanov, s.75; Howorth, III/655; Muhammed Hasan Han, I/635; Âzzâvî, II/99; Râzî, s.338; Van Loon, s.12; Beyânî, s.35-36; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Sümer, Şahıs Adları, I/311

[127] İkbâl, s.456-457; Âzzâvî, II/99; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.441; Beyânî, s.35; Sümer, Kara Koyunlular, s.41; Kâreng, Âsâr-i Bâstânî-yi Azerbaycan, s.624; Vekîlî, s.251; Fâiki, Azerbaycan, I/492; Zerrinkûb, Dorbâl-i Rûzgârân, s.259

[128] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.72; Âbrû, zeyl, s.239; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333; Mirhând, V/572; Âzzâvî, II/80; Van Loon, s.12; Beyânî, s.36

Altınordu Devleti hükümdarı Canı Beg Han'ın Tebriz'i fethinden sonra beraberinde götürdüğü Çupanlı Melik Eşref'in oğlu Timurtaş Deşt-i Kıpçak'taki iç kargaşalardan istifade ederek serbest kalmıştı. Timurtaş Bir süre başı boş bir vaziyette dolaştıktan sonra Ahlat'a gelerek Ahlat hakimi Hızır Şah'a sığındı.Bir süre burada kaldıktan sonra Sultan Uveys aleyhinde faaliyet göstermeye başladı. Ucan'da iken bu haberi alan Sultan Uveys hem babası Büyük Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra Celayirli hakimiyet sahasından çıkan Ahlat'ı tekrar kendisine bağlamak hem de Timurtaş'ı etkisiz hale getirmek için büyük bir ordu ile Aladağ tarafına yöneldi. Sultan Uveys'in üzerine geldiğini öğrenen Hızır Şah, Timurtaş'ı yakalayarak öldürttü. Başını da Sultan Uveys'e gönderdi. Uveys, Hızır Şah'ı bu hizmetinden ötürü çok değerli hediyeler ve nimetlerle ödüllendirerek kutladı. Ona "Hızır Şah Koç" ünvanını verdi. Timurtaş'ın başını da Çupanlı saltanatını yeniden canlandırma hevesini taşıyanların artık ümitlerinin kalmaması için Tebriz'e göndererek teşhir ettirdi.(762/1360-1361)[189]

Böylece Sultan Uveys , Çupanlıların son hanedan mirasçısından, dolayısıyla da Çupanlılar'ın her fırsatta ortaya çıkan muhalefetinden tamamen kurtulmuş oldu. Çupanlı, yani Suldus kabilesi bu tarihten sonra büyük ölçüde Celayirli Devletinin hakimiyetine girerek bu devleti oluşturan unsurlardan biri haline geldi.

Sultan Uveys Tebriz'e döndükten sonra bu yıl içinde onun süt annesi Mahdum Şah Yemançe Hatun, Uveys'in saray mülazımlarından olan Süleyman Şah ile evlendi. Mahdum Şah Yemançe Hatun'un devlet mekanizması içinde önemli bir yeri vardı. O, savaş zamanlarında ganimet ve mühimmatın emir ve beyler arasında bölüştürülmesinden sorumlu idi. Ayrıca Sultan Uveys'in üzerinde de önemli derecede etkisi vardı. Bu nedenle emirler ve saray efradı tarafından büyük saygı görüyordu. Süleyman Şah bu evliliğe binaen "*Atabeg*" ünvanı ile anılmaya başlandı ve Sultan Uveys tarafından *emiru'l-umeralık* (beylerbeyi) makamına atandı. Aynı zamanda Emir Zekeriyya'nın kardeşi Hace Necibeddin de Celayirli Devletinin vezirliğine getirildi.

Yemançe Mahdum Şah bu yılın sonunda Hac hazırlıkları için Bağdad'a gitti. Bağdad'da bir yıl kalarak burada hayır işleri ile uğraştı. Kaldığı süre içinde Bağdad'da büyük bir medrese inşa ettirdi. Ardından da Mekke'ye gitti.

Yemançe'nin etkisi ile Sultan Uveys'in emiru'ul- ümera ve vezir tayin ettiği Süleyman Şah ve Hace Necibeddin oldukça yetersiz ve kabiliyetsiz kimselerdi. Sultan Uveys'in devlet mekanizmasında ise bütün işlerin idaresi Divan-ı İstifa emiri Hace Alaeddin Zerdüz'un elinde idi. Yemançe'nin yokluğunda Sultan Uveys, Hace Alaeddin'in isteği ile Süleyman Atabeg'i emiru'l-ümeralıktan, Hace Necibeddin'i de vezirlikten azlederek Hace Alaeddin Zerduz'u Celayirli Devletinin vezirliğine getirdi. Ancak Hace Alaeddin çok geçmeden hastalanarak öldü.[190]

Sultan Uveys, Mahdum Şah Yemançe ile Mekke emiri Acalan'a[191] değerli hediyeler ve Kabe'ye konulmak üzere altın kandiller göndermişti. Acalan, Sultan Uveys'in bu davranışından dolayı oldukça memnun oldu ve Mekke başkadısı

---

[189] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.71-72; Âbrû, zeyl, s.238-239; Fasîh-i Havâfî, III/93; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/332-333; Mirḫând, V/572; İkbâl, s.425; Ğanî, I/60; Beyânî, s.36; Mu'în, "*Uveys*", V/201; Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.125; Sümer, Türk Beylikleri, s.59

[190] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.73; Âbrû, zeyl, s.239; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333-334; Mirḫând, V/572; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Howorth, III/656; Âzzâvî, II/104

[191] Beni Kutade hanedanından olan Acalan, babası Ebu Rumeyşe'den sonra 767-777 h./1365-1375 yılları arasında Mekke hakimliğini elinde bulunduruyordu.

(Kâziyu'l-kuzât) Ebu'l-Fazl Nevîrî'ye Sultan Uveys'in adının hutbelerde okunması emrini verdi.[192]

Sultan Uveys'in adının ne kadar süreyle Mekke'deki hutbelerde okunmasına devam edildiği konusu ise bilinmemektedir.

2.2.5 Şiraz'ın Fethi ve Muzafferoğulları Devleti'nin Celayirli Devleti'ne Bağlanması.

Sultan Uveys ve Celayiroğulları Devleti'nin Tebriz ve Bağdat merkez olmak üzere Azerbaycan ve Irak-ı Arab'daki hakimiyet derecesinin gittikçe yükseldiği bu dönemde Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonraki dönemde Şiraz merkez olmak üzere Isfahan, Kirman, Eberkuh ve civar bölgelerde tesis edilen Muzafferoğulları Devleti'nde ise saltanat mücadeleleri ve iç kargaşa devam ediyordu.

760/1358-1359 yılında Şah Şüca ve kardeşi Şah Mahmud, babaları Emir Mübarizeddin Muhammed Muzaffer'i Tebriz seferi dönüşünde önce gözlerine mil çekerek kör etmiş ardından da öldürtmüşlerdi. Muhammed Muzaffer'i öldürdükten sonra Şah Şüca Muzafferoğulları Devleti'nin başına geçti. Kardeşi Şah Mahmud'a ise Isfahan ve Eberkuh'un, diğer kardeşi Sultan Ahmed Muzafferi'ye ise Kirman'ın idaresini verdi. Ancak çok geçmeden Şah Şüca'nın vergi memurları Eberkuh'un mal ve vergilerine el uzatmak isteyince Şah Mahmud, Şah Şüca'ya isyan ederek onun adını sikkelerden ve kendi hakimiyet bölgesinde okunan hutbelerden çıkardı ve bağımsızlığını ilan etti. Ayrıca Muzafferoğulları Devleti'nin başına geçmek için çare aramaya başladı. Bunun üzerine Şah Şüca 764/1362-1363 yılında büyük bir orduyla Isfahan'a yöneldi. Şah Mahmud ile yaptığı savaşta kesin bir sonuç alamamakla birlikte Şah Mahmud tekrar Şah Şüca adına sikke bastırmayı ve adını hutbelerde okutmayı kabul edince aralarında bir barış sağlandı.[193]

Ancak çok geçmeden Şah Mahmud hem kardeşine duyduğu öfke hem de saltanat hırsı ile yeniden isyan ederek ağabeyi Şah Şüca ile mücadele edebilmek ve Muzafferoğulları Devleti'nin tahtına oturabilmek için o sıralarda bölgedeki en önemli güç durumuna gelmiş olan Sultan Uveys'ten yardım istemeye karar verdi. Bu kararının ardında Uveys'e elçi[194] göndererek kardeşi Şah Şüca'nın Tebriz'de gözü olduğunu, onun Isfahan'ı ele geçirmesi durumunda Tebriz'i de almak için fırsat kollayacağını, Sultan Uveys'in kendisine yardım göndermesi halinde Muzafferi Devleti'nin başkenti Şiraz'ı Sultan Uveys adına fethedeceğini bildirdi.[195]

Şah Mahmud bu yardım talebi ile açıkça Muzafferi Devleti'nin başına geçtikten sonra Celayirli Devleti'ni ve Sultan Uveys'i metbu olarak tanımayı taahhüt ediyordu. Akıllı ve tedbirli ve son derece siyasetçi bir yapıya sahip olan Sultan Uveys, Şah Mahmud'dan gelen bu talebi o sıralar bölgedeki en güçlü rakibi olan Şah Şüca'yı ortadan kaldırmak ve Muzafferi Devleti'ni kendisine bağlayarak Celayirli

---

[192] Âzzâvî, II/139; Van Loon, s.13; Beyânî, s.50

[193] Şabânkârei, s.319; Kutbî, s.81-86; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/355-356; Mirhând, V/510-512; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/295-296; Veziri, Târîh-i Kirmân, I/515-517; Howorth, III/697; İkbâl, s.426-427; Âzzâvî, II/188; Câmî, I/192-206; Bosworth, s.162; Şâbitî, Esnâd u Nâmehâ, s. 338-339

[194] Kutbî, (s.97) ve Âbrû, (zeyl, s.243) Şah Mahmud'un Hace Şemseddin Kermezi'yi göndererek Uveys'ten akrabalık kurmak istediği ve yardım talep ettiğini kaydetmişlerdir. Ancak akrabalık kurma isteği konusuna diğer kaynaklarda yer verilmemiştir. Beyânî (s.36) ise elçi olarak kendi veziri Hace Taceddin Muşîri'yi gönderdiğini yazmıştır. Ancak bu doğru değildir. Zira bahsedileceği üzere Muşîrî, Şah Mahmud'un 770 h. yılında Sultan Uveys'e gönderdiği elçidir.

[195] Şabânkârei, s.319; Kutbî, s.86-87; Âbrû, zeyl, s.243; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/356; Mirhând, V/512-513; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/296-297; İkbâl, s.427; Âzzâvî, II/111; Câmî, I/206; Beyânî, s.37; Âl Dâvûd, Seyyid Ali, *"Âl-i Muzaffer"*, DMBİ, II/144-145

Devletinin hakimiyet sahasına dahil etmek için çok güzel bir fırsat olarak gördü ve devlet erkanı ile değerlendirdikten sonra Şah Mahmud'a yardım etmeyi kabul etti. Bu kararına binaen de 765/1363-1364 yılında o sıralar başkumandanı olan ve Irak-ı Acem ve Şiraz bölgelerini oldukça iyi tanıyan Emir Ali İnak idaresindeki büyük bir orduyu Şah Mahmud'a yardım için Isfahan'a gönderdi. Sultan Uveys'in gönderdiği orduda Akçabaşı, Satı Bahadır, Mübarek Şah Develi gibi Celayirli emirlerinin yanısıra daha önce Muzafferilerden kaçarak Celayirli Devletine sığınmış olan İncu emirleri, Emir Giyaseddin Mansur ve Salğur Şah Türkmen de bulunuyordu.[196]

Öte yandan Şah Şüca kardeşinin Sultan Uveys'ten yardım istediğini duyunca o sıralar kendi hizmetinde bulunan Mevlana Muineddin Yezdi'yi Şah Mahmud'a arabulucu olarak gönderdi ve onu yabancıları Muzafferiler'in iç işlerine karıştırmaması yönünde uyardı. Ancak Yezdi'nin arabuluculuk girişimi bir sonuç getirmedi. Zira o, Isfahan'a girdiği sırada Sultan Uveys'in ordusu Kaşan'a ulaşmış bulunuyordu.[197]

Celayirli ordusu Isfahan'a ulaşınca Şah Mahmud onları şehrin dışına çıkarak yolda karşıladı ve büyük bir teşrifatla ağırladı. Her bir emire işlemeli kılıçlar, soylu ve güzel atlar hediye ederek sarayının en güzel mekanlarını konaklamaları için tahsis etti. Ayrıca Sultan Uveys'in hazinesine aktarılmak üzere yüklüce bir miktar para verdi. Sultan Uveys ve Şah Mahmud'un kuvvetlerinden müteşekkil ordu Şiraz'a hareket etmeden önce Isfahan'da bir ay kaldı ve bu süre zarfında eksikleri tamamlandı. Ayrıca burada kaldıkları bir ay içinde Şah Mahmud'un kazanma ihtimalini daha yüksek gören civardaki Loristan, Rey, Kaşan, Ave ve Save'deki küçük mahalli emirler de Isfahan'a gelerek onlara katıldılar.[198]

Nihayet bir ayın sonunda bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra kalabalık ve tam techizatlı bir ordu Isfahan'dan Şiraz'a doğru yola çıktı. Kasr-ı Zerd bölgesinde Şah Yahya Muzafferi de gelerek Şah Mahmud'a katıldı. Kendisini Celayirli ordusunun desteklediği Şah Mahmud ile savaşa hazır görmeyen Şah Şüca ise devlet erkanını toplayarak ne yapılması gerektiği konusunda onlarla istişarelerde bulundu. Ardından Şah Mahmud'a bir mektup yazarak onu Celayirlilerle ittifakın tehlikeleri ve bundan vazgeçmesi konusunda uyararak " *Her halükarda ben bu işten bir zarar görsem bile senin hiçbir menfaatin olmayacaktır. Bu kargaşa ortamından tek karlı çıkacak kimse Sultan Uveys olacaktır*" dedi.

Fakat olayların gelişimi, Celayirli kuvvetlerin ve diğer emirlerin de toplanmaları artık Şah Mahmud'a kardeşi Şah Şüca'nın nasihatlerini dinleme ve kendi iradesini kullanma imkanını vermiyordu. Bu nedenle Şah Şüca'ya "*Bu ihtilafların ortaya çıkmasına sen neden oldun. Isfahan'a saldırarak benim mülkümü mahvettin, senin davranışların beni öyle bir noktaya getirdi ki çaresiz kalarak Sultan Uveys'ten yardım istedim. Sonucun ne olacağını hep birlikte göreceğiz*" cevabını gönderdi.[199]

---

[196] İbn-i Haldûn, IV/798; Kutbî, s.87; Âbrû, zeyl, s.243; Fasîh-i Havâfî, III/97; Semerkandî, Matlau's-sâdeyn, I/356; Mirhând, IV/516-517; Hândmir, Habibu's-siyer, III/297; Howorth, III/697; İkbâl, s.427; Ğanî, I/206,240; Beyânî, s.37

[197] Kutbî, s.87; Mirhând, IV/517; Ğanî, I/207; Beyânî, s.37

[198] Kutbî, s.87; Semerkandî, Matlau's-sâdeyn, I/360; Mirhând, IV/517; Hândmir, Habibu's-siyer, III/297-299; Ğanî, I/207; Beyânî, s.37

[199] Kutbî, s.87; Fasîh-i Havâfî, III/97; Semerkandî, Matlau's-sâdeyn, I/360-361; Mirhând, V/517; Hândmir, Habibu's-siyer, III/295-296; Veziri, Târih-i Kirmân, I/517; İkbâl, s.427; Ğanî, I/208-209; Beyânî, s.37

Artık Şah Mahmud ve Celayirli ordusu ile savaşmaktan başka bir çaresi kalmayan Şah Şüca acele ile ordusunu takviye ederek Şiraz'dan çıktı. Sultan Ahmed Muzafferi de Kirman'dan gelerek ona katıldı. Ancak daha sonra yolda ondan ayrılarak Şah Mahmud'un tarafına geçti. Onun da ayrılması ile Şah Şüca'nın ordusu oldukça zayıfladı. Fakat Şah Şüca buna rağmen savaşmaktan vazgeçmedi. Nihayet iki tarafın ordusu 765 [200] /1364 yılı içinde Şiraz'ın kuzey-doğusundaki Ser-i Çahan bölgesinde karşı karşıya geldi.

İki taraf arasındaki savaş bir gün boyunca devam etti. İlk gün iki taraf da kesin bir sonuç elde edemedi. Geceleyin Şah Mahmud'un etrafında toplanan kuvvetler dağılarak geri çekildi. Şah Şüca onların Şiraz'ı ele geçirmek için savaş meydanından çekildiklerini düşünerek aceleyle Şiraz'a döndü. Aslında Şah Mahmud'un ordusu gerçekten dağılmış ve her bir grup bir tarafa gitmişti. Ancak Şah Şüca'nın savaş meydanını terkederek Şiraz'a döndüğü haberi üzerine yeniden toplanarak Şiraz'ı almak üzere harekete geçtiler. Kısa bir süre sonra da Şiraz'a ulaşarak şehri kuşattılar. Bu kuşatma uzun bir süre devam etti. Nihayet Şah Şüca daha fazla mukavemet edemeyerek barış yapmak için Şah Mahmud'a elçi gönderdi. Şah Mahmud ise Celayirli emirlerin yanında olmaları nedeni ile işlerin kendi iradesinde olmadığını, Şah Şüca'nın Şiraz'ı terkederek Eberkuh'a gitmesini ve orada bir süre kalmasını, kendisinin ancak Celayirli emirlerin geri dönmesinden sonra onunla bir araya gelebileceği cevabını gönderdi.[201]

Şah Şüca'nın kabul etmekten başka çaresi olmadığı için gizlice Şiraz'ı terkederek Eberkuh'a gitti. Ancak bir süre sonra Celayirli emirlerin Şah Mahmud'u Eberkuha'a saldırmaya zorladıkları haberi ulaştı. Ayrıca kış şartlarının ağır geçmesi nedeni ile Eberkuh'ta yeterince yiyecek kalmamıştı. Şah Şüca hem bu nedenden hem de Celayirli askerlerin ve Şah Mahmud'un saldırı tehlikesinden uzakta olmak için Kirman'a gitti.[202]

Böylece 765/1363-1364 yılı sonunda Şiraz ve Eberkuh da Celayirli Devleti güdümündeki Şah Mahmud'un eline geçti. Şah Mahmud Şiraz'ın fethinin ardından bir fetihname ile birlikte Sultan Uveys'e bir çok hediye gönderdi. Bu sırada Şah Mahmud tamamen Celayirli emirlerin etkisi altında bulunuyordu. Şah Mahmud aracılığıyla Şah Şüca'yı etkisiz hale getirmek ve Muzafferoğulları topraklarını Celayirli Devleti hakimiyet sahasına dahil etmek isteyen Sultan Uveys Bahadır Han bu şekilde amacına ulaşmıştı. Zira bu fetihle gerçekte Irak-ı Acem, Fars, Isfahan, Eberkuh ve diğer bölgeler Celayirli Devleti'nin nufuz sahasına dahil edildi. Sultan Uveys'in bölgedeki gücü, şöhreti ve etkinlik alanı Kirman ve Fars Körfezi'ne kadar ulaştı.[203]

Selman-i Sâveci, Şiraz'ın fethi ile ilgili olarak söylediği kasidesinde bu durumu şöyle aktarmıştır.

---

[200] Fasih-i Havâfi, (III/98) bu olayları 766 h. yılı olayları içinde zikretmiştir.

[201] Kutbi, s.87-90; Fasih-i Havâfi, III/97-98; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/361-363; Mirhând, V/517-521; Hândmir, Habibu's-siyer, III/297-299; Browne, III/168; İkbâl, s.428; Ğani, I/211-216; Beyâni, s.38-39; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/145

[202] İbn-i Haldûn, IV/798; Kutbi, s.90-91; Fasih-i Havâfi, III/98-99; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/372-374; Mirhând, V/521-522; Hândmir, Habibu's-siyer, III/299; Howorth, III/698; İkbâl, s.428-429; Âzzâvi, II/188; Ğani, I/218-222; Beyâni, s.39; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.259

[203] Kazvini, Lubbu't-tevârih, s.275; İkbâl, s.457; Âzzâvi, II/111-112; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.222; Ğani, I/218; Beyâni, s.39; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Kuliyev, "*Djalair*", ACE, X/410; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/145

دولت سلطان اویس عرصه دوران گرفت ماه سر سنجقش سر حد کیوان گرفت
ماهچه رایتش سر بفلك بر افراشت شاه بماهی ز روم تا در کرمان گرفت
از فرح فتح فارس مطرب عشاق دوش این غزل تر نواخت راه صفاحان گرفت
همای چتر همایون پادشاه اویس بسیت روی زمین را بزیر سایه گرفت
حدود مملکت فارس تا در هرموز بسال خمسه و ستین سبعما به گرفت[204]

Sultan Uveys'in devleti devranın arsasını kapladı.
Sancağının başındaki ay Keyvan'ın[205] sınırlarını kapladı
Bayrağının üzerindeki ayça feleğin üzerinden başını gösterdi
Fars'ın fethinin mutluluğundan dolayı aşıklar dün gece
Bu yeni gazeli söyleyerek Isfahan'ın yolunu tuttular.
Şah(Uveys) bir ayda Rum'dan Kirman kapısına kadar her yeri aldı
Padişah Uveys'in "Çetr-i Hümayun" undaki[206] Hüma kuşu
Yer yüzünün sergisini kendi gölgesinin altına aldı.
O (Sultan Uveys) 765 senesinde Fars memleketini Hürmüz hududuna kadar fethetti.

Bu tarihten sonra Muzafferi Devleti topraklarının çok az bir kısmı hariç Celayirli Devletinin bir parçası ve eyaleti durumuna geldi. Öyle ki Celayirli Devletinin vergi memurları bu bölgelere giderek vergi topluyorlardı. Şah Mahmud ise adeta Sultan Uveys'in atadığı bir eyalet valisi konumunda idi. Nitekim Selman-i Sâveci kendisini sevmeyen bir grup devlet adamı ve vezirin onu Fars'a vergi toplamak için göndermek istemelerini Sultan Uveys'e şu beyitlerle şikayet etmiştir.

خدیگان چون شد اشارتت که رهی بملك فارس بتحصیل وجه زر برود
گمان بنده نبُد آنك بعد چندین سال ز درگهت بچنین کار محتصر برود[207]

"Efendiler sana işaret ediyorlar ki (Selman) Fars mülküne altın vergi toplamaya gitsin.
Bendeniz bu kadar yıldan sonra senin dergahından böyle basit bir iş için gideceğini hiç aklından geçirmiyordu."

Bu durum yaklaşık iki yıl devam etti. Şah Şüca ise Şiraz'ı terkettikten sonra Kirman'a yerleşmiş burada para mal ve kuvvet tedariki ile meşgul idi. Bu esnada kardeşi Şah Mahmud'a gücenen ve Celayirli emirlerin tahakkümü altında kalmaktan rahatsız olan Şah Yahya Muzafferi gizlice Şah Şüca'ya bir mektup yazarak kendisini bağışlaması halinde onun tarafına geçeceğini bildirdi. Şah Şüca onu bağışayınca da Şiraz'dan kaçarak Kirman'da Şah Şüca'ya sığındı. Sultan Ahmed Muzafferi de Şah Mahmud'dan bu durumdan memnun değildi. Ayrıca Celayirli emirleri de Şiraz'ın fethinden sonra Azerbaycan'a geri dönmeyerek burada kalmışlardı. Şiraz halkı bu emirlerin davranışları nedeni ile Şah Mahmud'dan desteğini çekmiş, Şah Şüca'ya heyetler göndererek onu Şiraz'a davet etmişlerdi.

---

[204] Sâveci, divan, s.432-434; Kazvini, Lubbu'l-tevârîh, s.275
[205] Keyvan: Satürn gezegeni
[206] Çetr-i Humayun: Geniş bilgi için bak s.273
[207] Ğani, I/221

Bütün bunların sonucunda zaten uygun bir fırsat bekleyen Şah Şüca kalabalık bir ordu ile Şiraz'a yöneldi. 767 yılı zilkade ayının 16'sında (temmuz, 1366) iki taraf arasında Şiraz yakınlarında yapılan savaşta Şah Mahmud'un güçleri ve Celayirli ordusu hezimete uğradı. Şah Mahmud kendi kuvvetleri ile Şiraz'a kapandı. Celayirliler ise Tebriz'e geri döndüler. Şah Mahmud Şiraz halkının Şah Şüca'yı istediklerini bildiği için Şiraz'da kalmayarak Isfahan'a çekildi. Bu mağlubiyetten sonra Şah Mahmud ve Isfahan bir yıl daha Celayirli Devletinin hakimiyeti altında kaldı. Şah Şüca Şiraz'ı fethedip işlerini bir düzene koyduktan bir yıl sonra bu kez de Mahmud'un elinde bulunan Isfahan'ı ele geçirmek için bu bölgeye yöneldi. Şah Mahmud elçiler göndererek Isfahan'ı kendisine bırakması halinde onun sultanlığını tanıyacağını bildirdi. Şah Şüca'nın bu teklifi kabul etmesi ile de Isfahan'da onun adına sikke bastırıp hutbe okuttu. 768[208]/1366-1367 [209]

Bu şekilde Celayirli hakimiyetine girdikten iki yıl sonra sonra Şiraz, üç yıl sonra ise Isfahan bölgeleri tekrar Muzafferi Devletinin hakimiyet sahasına geçmiş oldu. Ancak bu bölgelerin elden çıkmasının nedeni Şah Şüca'nın güçlenmesi değil Sultan Uveys'in 766/1364-1365 yılından itibaren kendi devleti içinde karşı karşıya kaldığı tehlikelerdi. Bu tehlikeler nedeni ile Sultan Uveys, Şah Mahmud'un ve dolayısıyla Celayirlilerin Şiraz'daki hakimiyetini pekiştirecek yardımları gönderememişti.

2.2.6. Bağdad İsyanı.

Sultan Uveys bir taraftan Muzafferoğulları Devleti'ndeki iç kargaşalardan istifade ederek onları kendisine bağlamak için uğraşırken diğer taraftan da kendi iç meseleleri ile meşgul idi.

O sıralarda Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra kendi bölgesinde oldukça güçlenen ve bağımsız olarak hüküm süren Şirvan Hakimi Kavus b. Keykavus Şirvanşah 765/1363-1364 yılı sonu ile 766/1364-1365 yılı başlarında Karabağ'a saldırarak bu bölgede yağma ve tahribatta bulunmuştu. Onun bu hareketlerini cezalandırmak ve Şirvanşahlar'ı itaat altına almak amacıyla Sultan Uveys aynı yıl içinde büyük bir ordu ile kış mevsimi olmasına rağmen Karabağ'a hareket etti. Fakat Karabağ'a henüz ulaşmıştı ki Bağdad valisi olarak atadığı Mercan Hoca'nın kendisini yokluğundan istifade ederek isyan ettiği haberi geldi. Sultan Uveys önce bir kaç güvenilir adamını göndererek haberin doğruluğunu tahkik ettirdi. Haberin doğru olduğu anlaşılınca da çaresiz Şirvan seferini ertelemek ve Şirvanşah'ı takip etmekten vazgeçerek Tebriz'e dönmek zorunda kaldı.

Sultan Uveys Tebriz'de gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra devlet işlerinin idaresini kendi kardeşi Şehzade Zahid ve Kadı Şeyh Ali'ye bıraktı ve kış ortasında oldukça zor şartlar altında Suntay Dağı'nı aşarak bahar mevsimi başında Bağdad havalisine ulaştı. Bu kadar kısa bir süre içinde Sultan Uveys'in geleceğini tahmin etmeyen Mercan Hoca ise Sultan Uveys'in geldiği haberini alınca onun şehre girmesini engellemek için Dicle Nehri üzerindeki Kureyş Bendi'nin (بند قريش)

---

[208] Mustevfi, (Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.85) ve Âbrû, (zeyl, s.243) bu olayları 770 h. yılı içinde anlatmışlardır.

[209] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.85; Kutbi, s.92-96; Âbrû, zeyl, s.243 Fasîh-i Ḫavâfi, III/99; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/380-384; Mirḫând, IV/517-531; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/301-303; Howorth, III/698; İkbâl, s.429-430; Âzzâvî, II/188; Ğani, I/227-248; Beyâni, s.41-42

kapaklarını açtırdı.[210] Bahar mevsiminin başı ve suların bol olduğu bir zaman olması nedeni ile Bağdad'ın 40 fersahlık kısmı tamamen suların altında kalarak geçilemez hale geldi. Bundan dolayı Sultan Uveys 40 gün boyunca yerinden hareket edemeden suların çekilmesini beklemesine rağmen suları aşamadı. Beklemeyle bir sonuca varamayacağını anlayan Sultan Uveys ordusunda bulunan emirlerinden bir kaçını Dicle Nehri'ni geçmek için tekne bulmakla görevlendirdi. Bu emirler Numaniye ve Kaşan taraflarından bir kaç tekne ve gemi bularak getirdiler. Bu tekne ve gemilerle yaklaşık 7000 asker Dicle'yi geçebildilerse de ordunun büyük bir kısmı ve Sultan Uveys nehrin bu tarafında kaldılar. Bu esnada Sultan Uveys'in tabilerinden olan Vasıt Hakimi Kara Koyunlu oymağı beyi Kara Muhammed Türkmen, Dicle kıyısı boyunca bulduğu 500 civarındaki küçüklü büyüklü tekne ve gemi ile Sultan Uveys'in yardımına yetişti. Celayirli ordusu karşıdan karşıya geçmeye çalışırken Mercan Hoca'nın kendi kuvvetleri ile savaşmak üzere Bağdad'dan çıktığını, ordunun yetişmesi durumunda galip gelineceği, aksi takdirde mağlubiyetin kaçınılmaz olacağı haberi geldi. Bunun üzerine Sultan Uveys , oğlu Şehzade Hüseyin'i vezir Zekeriyya ve Süleyman Şah Hazin ile birlikte ağırlıklarla (ağruk) Dicle'nin bu kıyısında bırakarak haber gelinceye kadar beklemeleri, fetih haberi gelirse Bağdad'a gelmeleri aksi takdirde Tebriz'e dönmeleri emrini verdi. Kendisi de aynı gece kalan bütün ordusu ile Dicle'yi geçerek karşıdaki kuvvetleri ile birleşti. İsyancılar sabahleyin Sultan Uveys'in padişahlık çetrini (چتر همایون) ve ordusunun büyüklüğünü görünce korkuya kapılarak dağıldılar. Mercan Hoca ile işbirliği halinde olan emirler Ali Hoca ve Muhammed Pilten gibi asi emirler yakalanarak öldürüldüler. Mercan Hoca aradaki köprüyü yıktırarak Bağdad Kalesi'ne kapandı.[211] Sultan Uveys ise kaleyi kuşattı. Bir süre sonra Sultan Uveys'e karşı koyamayacağını anlayan Mercan Hoca Bağdad'ın ileri gelenlerinden bir grup din adamı ve Bağdad kadısını Sultan Uveys'e göndererek bağışlanmasını diledi. Uveys onu bağışlamayı kabul etti. Şehrin kapıları açıldı. Sultan Uveys büyük ve görülmeye değer bir törenle Bağdad'a girdi.[212]

Sâveci'nin Bağdad'ın fethi ile ilgili olarak söylediği kasidesinden iki beyit şöyledir.

باز گوشادند بر گیتي در دار السّلام　　در طواف آرید غلمان را بکاس من مدام

---

[210] Mustevfi, (Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.73) Bend-i Üzeh; Semerkandi, (Matlàu's-sàdeyn, I/385) Bend-i Ḥürec; Mirḫând, (V/572) Bend-i Fürec

[211] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, (VII/112-114) Mercan Hoca'nın bu sırada Mısır Sultanı Eşref'e haber göndererek ondan yardım istediğini, yardım ettiği takdirde onun Bağdad'daki naibi olacağını ve adına sikke bastırıp hutbe okutacağını söyleyerek kendisine hilat ve ferman göndermesini talep ettiğini, Sultan Uveys'in ise Melik Eşref'e bir elçi göndererek ondan Mercan Hoca'a yardım etmemesini istediğini ancak Uveys'in elçisinin Mısır'da soğuk karşılandığını, Eşref'in Mercan Hoca'ya yardım etmeyi kabul ederek ona hilat ve sancak gönderdiğini yazmıştır. Howorth, (III/655-656) ve Azzâvi, (II/128-129) de ed-Dureru'l-kâmine'den naklen aynı bilgiyi aktarıp, yardımı ulaşıncaya kadar Uveys'in isyanı bastırması nedeni ile Eşref'in amacına ulaşamadığını, ancak bu bilgilerin sadece Mısır kaynaklarında bulunduğunu ve diğer çağdaş kaynaklar tarafından teyid edilmediğini belirtmişlerdir.

[212] İbnu'l-Kesir, İsmail el-Dımaşki, el-Bidâye ve'n-nihâye, I-XV, çev. Mehmet Keskin, Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1994-1995, XIV/474; Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.73-77; Âbrû, zeyl, s.240-241; Fasîh-i Ḫavâfi, III/97; Semerkandi, Matlàu's-sàdeyn, I/384-385; Mirḫând, V/572-573; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.123; Deguignes, VI/78-79; Howorth, III/655; Muhammed Hasan Han, I/635; Huart, s.14; İkbâl, s.457; Azzâvi, II/109-111; Van Loon, s.12; Beyânî, s.41-42; Sümer, Kara Koyunlular, s.41; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Fâiki, Azerbaycan I/493; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.259

بود سال زال و سین و زی که سلمان نظم کرد این دعا و لکر این فتح همایون اسلام[213]

"Darü's-Selam Bağdad'ın kapılarını dünyaya açtılar.Gulamlar!kadehimi hiç durmadan döndürün. Selman bu duayı ve bu feth-i hümayunun hikayesini 767'de nazmetti. Vesselam!

Sultan Uveys Bağdad'a girdikten sonra Mercan Hoca huzuruna galerek af diledi. Sultan Uveys onu bağışlayarak ikramlarda bulundu.[214] Bu isyanını kaynağının Bağdad vezirinin kardeşi Emir Ahmed[215] olduğu anlaşılınca Uveys onu huzuruna getirterek bizzat kendisi cezalandırdı.[216]

2.2.7. Tikrit, Musul ve Meş'un Fethi- Kara Koyunlular'ın Celayirli Devleti'ne Bağlanması.

Sultan Uveys Bağdad isyanını başarı ile bertaraf ettikten sonra bir süre Bağdad'da kalarak devlet işleri ile ilgili düzenlemeler yaptı ve ordusunu takviye etti. Mercan Hoca'yı bağışlamakla birlikte onu Bağdad valiliğinden azlederek yerine Süleyman Şah Hazin'i[217] tayin etti. Uveys Bağdad'da iken Mardin'i Sultan Uveys adına idare eden Mardin hakimi Melik Mansur elçi göndererek Kara Koyunlu Bayram Hoca'nin kendi topraklarına tecavüz ettiğini bildirdi. Sultan Uveys ise ona ona bahar mevsiminde sefere çıkacağını bildirdi ve bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 767/1366 yılı baharında babasının ölümünden sonra bağımsızlıklarını ilan eden bazı bölge hakimlerini itaat altına almak için Diyarbekir tarafına yöneldi.[218]

Bu bölgede önce Hasan Yeltimur'un elinde bulunan Tikrit Kalesi'ni savaşmadan kendisine bağladı. Oradan Musul'a geldi. Burası Kara Koyunlu Bayram Hoca Türkmen'in 764/1362-1363 yılında Celayirli Devleti'nden bağımsızlığını ilan eden kardeşi Murad Hoca'nın[219] hakimiyeti altında idi. Sultan Uveys Musul'da Murad Hoca'yı yakalayarak Musul ile Erbil'i yeniden Celayirli Devleti'nin hakimiyet sahasına dahil etti. Musul'un fethinden sonra Mardin'e yöneldi. Melik Mansur, Bayram Hoca'nin Mardin'i kuşatması üzerine Sultan Uveys'ten yardım istemiş, Bayram Hoca ise Sultan Uveys'in geldiğini duyunca geri çekilmişti. Sultan Uveys aynı yılın ramazan ayında Mardin'e ulaşarak ramazan ayını burada geçirdi.

---

[213] Sâveci, Divan, s.575-578; Nahcevânî, Mevâddu'l-tevârîh, s.126-127

[214] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, (VII/121), Zeyneloğlu, (s.71) ve Minorsky, ("Üveys", İA, VIII/134) Sultan Uveys'in Mercan Hoca'nın gözlerine mil çektirdiğini ve hapsettirdiğini yazmışlardır. Ancak bu bilgi doğru değildir. Zira anlatılacağı üzere Sultan Uveys 769 h. yılında Mercan Hoca'yı yeniden Bağdad valiliğine tayin etmiş ve Mercan Hoca ömrünün sonuna kadar burada sadakatle hizmet etmiştir.

[215] Âzzâvî,(II/110) ed-dureru'l-Kamine'de Mercan Hoca'nın isyan nedeninin Sultan Uveys'in karedşi Hüseyin'in oğlu Ahmed olduğunu ve Sultan'ın Ahmed'i öldürdüğünün kaydedildiğini ancak bu bilginin diğer kaynaklarda zikredilmediğini belirtmiştir. Ed-Durerul'l-Kamine'nin bu kaydı tamamen yanlıştır. Zira Hüseyin Sultan Uveys'in kardeşi değil oğludur. Aynı zamanda Ahmed de Hüseyin'in oğlu değil kardeşidir. Ayrıca bahsedileceği üzere hem Hüseyin hem de Ahmed daha sonraları Celayirli Devleti'nin başına geçmişlerdir.

[216] İbnu'l-Kesir, XIV/473

[217] Mirḫând, (V/573); Ḫândmir, Habîbu's-siyer, (III/240); Huart, s.14; İkbâl, s.457; Âzzâvî, (II/114), Sultan Şah Hazin

[218] Şabânkârei, s.313; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.78-80; Âbrû, zeyl, s.241-242; Fazlh-i Ḫavâfî, III/100; Semerkandî, Matlâu's-sideyn, I/386-387; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/122; Mirḫând, V/573; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Howorth, III/655-656; Huart, s.14; İkbâl, s.457; Âzzâvî, (II/110; Beyânî, s.42; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Sümer, Kara Koyunlular, s.41; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 180; Yıldız, VIII/443

[219] Sümer,(Kara Koyunlular, s.41) bu şahsın Berdi Hoca olabileceğini ifade etmiştir.

Bayram Hoca Türkmen oldukça dar ve aşılması zor bir geçit olan Muş Geçidi'ni kapatmıştı. Bu nedenle Sultan Uveys Çapakçur (جپاقجور) ve Ashab-ı Kehf Mağarası tarafına yönelerek iki kez Fırat[220] Nehri'nden geçmek suretiyle Muş Ovası'na ulaştı ve burada Bayram Hoca Türkmen'in kuvvetleri ile karşılaştı. Bu savaşta Mardin Hakimi Melik Mansur da Sultan Uveys'in yanında yer alıyordu. İki taraf arasında Muş Ovası'nda meydana gelen savaşta Sultan Uveys, Bayram Hoca Türkmen'i ağır bir yenilgiye uğratarak onun bütün ev, yurt ve karargahlarını (il ve ulus)yağmaladı. Muş'u da kendi hakimiyet sahasına dahil etti. Bayram Hoca Türkmen her yıl Celayirli Devleti sarayının mutfağına 20 000 koyun haraç vermeyi ve Celayirlileri metbu olarak tanımayı kabul ederek canını ve oymağını kurtardı. Sultan Uveys Muş'ta bir hafta konakladıktan sonra Kara Kilise üzerinden Tebriz'e geldi. Yaz mevsimini Tebriz'de geçirdikten sonra aynı yılın sonbahar mevsiminde kışı geçirmek üzere yeniden Bağdad'a döndü.[221]

2.2.8.Şirvan'ın Fethi.

Sultan Uveys kış mevsimini Bağdad'da geçirdikten sonra Şirvanşah Kavus meselesini halletmek üzere 768/1366-1367 yılı baharında Tebriz'e geldi. Daha önce de bahsedildiği üzere Kavus bir kez Celayirli hakimiyet sahası dahilindeki Karabağ'a saldırmış, yağmalama ve talan hareketlerinde bulunmuş, Sultan Uveys onu cezalandırmak için harekete geçtiği sırada Mercan Hoca'nın isyan ettiği haberi üzerine Bağdad'a geri dönmek zorunda kalmıştı.

Kavus, Sultan Uveys'in Bağdad isyanı meselesi ile uğraştığı sırada da bir iki defa daha Karabağ'a saldırarak halkı zorla Şirvan'a göç ettirmiş, bölgede yağma ve tahribatta bulunmuştu. Sultan Uveys Tebriz'e dönünce 768/1366-1367 yılı başında Bayram Beg kumandasındaki büyük bir orduyu Şirvan'a gönderdi. Bayram Beg emrindeki kuvvetlerle Kür Nehri'nden geçerek Şirvan'a ulaştı. Şirvanşah mukavemet edemeyeceğini anlayınca şehri bırakarak Şirvan Kalesi'ne kapandı. Bunun üzerine Bayram Beg kaleyi üç ay süreyle kuşatmaya alarak etrafta büyük bir yağma ve tahribata girişti. Şirvanşah kuşatmanın bu şekilde devam etmesi halinde ülkesinin tamamen tahrip olacağını anlayınca şehrin ileri gelenlerinden bir kaç kişiyi ara bulucu olarak Bayram Beg'in huzuruna göndererek barış istedi. Bayram Beg onun bu teklifini kabul edince Kavus kaleden çıkarak teslim oldu. Bayram beg Şirvanşah Kavus'u demir bir kafesin içine koyarak Sultan Uveys'in huzuruna gönderdi. Şirvanşah Kavus Tebriz'de üç ay hapiste kaldıktan sonra Sultan Uveys Celayirli Devletine haraç vermesi, savaş zamanlarında Celayirli Devletine iki tümen asker yardımı göndermesi ve kendisini metbu tanıması şartı ile bağışlayarak Şirvan'ın yönetimini tekrar Şirvanşah Kavus'a bağışladı. Ancak oğlu Huşeng'i kendi sarayında alıkoydu. Bu şekilde 768/1367-1368 yılında Şirvan eyaleti de Celayirli Devletinin hakimiyet sahasına dahil edilmiş oldu. Şirvanşahlar Sultan Uveys'in saltanatı boyunca, hatta daha sonraki Celayirli sultanları dönemlerinde de

---

[220] Sümer,(Kara Koyunlular, s.42) Murad Suyu

[221] Şabânkârei, s.313; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.78-80; Âbrû, zeyl, s.241-242; Fasîh-i Hâvâfî, III/100; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/386-387; Mirhând, V/573-574; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/240-241; 14; Katîb Ferdi, Mardin Mülûki Artukiyye Tarihi, nşr. Ali Emiri, İstanbul, 1939, s.22-23; Howorth, III/655; Lane Poole, Düvel-i İslamiyye, s.391; Zeyneloğlu, s.71; İkbâl, s.457; Âzzâvî, II/114; Van Loon, s.12-13; Beyânî, s.42; Yınanç, "*Celayir*", İA,III/64; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134; Sümer, Kara Koyunlular, s.41-42; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Mu'in, "*Uveys*", V/201; Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s.196; Yıldız, VIII/443-444; Meşkûr, s.243; Fâikî, Azerbaycan, I/493; Ürekli, "*Celayirliler*", DİA,VII/214

sadakatle Celayirli Devletine bağlılıklarını sürdürdüler ve kendilerine yüklenilen vergileri aksatmadan ödediler.

Sultan Uveys'in Şirvan Şah'a karşı gösterdiği bu alicenaplık karşısında Şirvan ve Bakü Derbendi'nin mahalli hakimleri de onun huzuruna gelerek itaatlerini bildirdiler. Uvey ise onların her birini değerli hediyeler ve hilatlerle ödüllendirdi.[222]

Bu şekilde 768/1366-1367 yılında Celayiroğulları Devletinin sınırları Şirvan'ın da fethi ile kuzeyde bütün Azerbaycan, Arran, Ermenistan, Muğan ve Şirvan da dahil olmak üzere Bakü'ye ve Hazar Denizi'ne kadar genişlemiş oldu.

Sultan Uveys saltanatının bu döneminden sonra Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Diyarbekir bölgeleri başta olmak üzere Celayirli Devleti hakimiyet sahasında bulunan bütün coğrafyalarda yaşayan halk bolluk, refah, can ve mal güvenliği bakımlarından huzur içinde yaşamaya başladı. Ülkedeki refah seviyesi ve bayındırlık o döneme kadar hiç ulaşmadığı bir seviyeye yükseldi.[223]

769/1367-1368 yılında Sultan Uveys'in kardeşi Şehzade Kasım hastalanarak Tebriz'de öldü. Büyük bir yas töreni ile cenazesi Bağdad'a götürülerek Necef-i Eşref'te babası Büyük Şeyh Hasan'ın kabrinin yanına gömüldü. Yine aynı yıl içinde Sultan Uveys tarafından iki yıl önce Bağdad valiliğine tayin edilen Süleyman Şah Hazin vefat etti. Sultan Uveys eski Bağdad valisi Mercan Hoca'yı tekrar Bağdad valiliğine tayin etti. Ona sancak, kös ve bir miktar da asker vererek Bağdad' gönderdi. Mercan Hoca, Sultan Uveys'in bu lütfundan sonra yaklaşık 6 yıl boyunca bu görevi sadaka ve layıkı ile yerine getirdi. Bağdad'ı baştan sona imar etti. Daha önce yaptırdığı çok sayıdaki büyük yapıya ilaveten yenilerini inşa ettirdi. Medrese ve hastaneler yaptırdı. Sultan Uveys'in gözdesi Emir Bayram Beg de bu yıl içinde aşırı içkiden dolayı hastalanarak öldü[224]

2.2.9. Celayirli Muzafferi İlişkilerinin Yeniden Başlaması ve Şah Mahmud Muzafferi'nin Yeniden Celayirli Devletine Tabi Oluşu.

770/1368-1369 yılında Celayirli-Muzafferi ilişkileri yeniden hareketlendi. Sultan Uveys ve Celayirli Devletinin bölgedeki güç ve nüfuzunun zirveye ulaştığı bu dönemde Muzafferoğulları Devleti'ndeki iki kardeşin, yani Şah Mahmud ile Şah Şüca'nın arasındaki saltanat mücadelesi hâlâ devam ediyordu.

Bu defa hakimiyet mücadelesini kazanmak isteyen her iki kardeş de saltanatının en ihtişamlı dönemini yaşayan Sultan Uveys'in dostluğunu kazanmak ve ondan alacakları destekle konumlarını güçlendirmek ve iktidara sahip olabilmek için Sultan Uveys'in kız kardeşine[225] talip oldular.

---

[222] Şabânkârei, s.341; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.81-82; Âbrû, zeyl, s.242; Fasîh-i Havâfî, III/100; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/401-402; Mirhând, V/574; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/241; Mirzavahid, vr. 314; Muhammed Hasan Han, I/635; Zeyncloğlu, s.72; İkbâl, s.458; Âzzâvî, II/116-117; Van Loon, s.13; Beyânî, s.43; Ahmedoğlu, C. Hüseyin, Srednevekoviy Gorod Şemaha XI-XVII veka, Bakü, 1981, s.81; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134

[223] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.82; Âbrû, zeyl, s.242; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/402; Mirhând, V/574; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/241; Mirzavahid, vr. 314; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/107

[224] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.83-84; Âbrû, zeyl, s.242-243; Fasîh-i Havâfî, III/101; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/416-417; Mirhând, V/575; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.253; Âzzâvî, II/117-118; Ğanî, I/257; Beyânî, s.44

[225] Kaynak ve araştırmalarda bu hatunun Sultan Uveys'in kızı ya da kız kardeşi olduğu konusunda ihtilaflar mevcuttur. Semerkandî, (Matlâu's-sâdeyn, I/418), Mirhând, (IV/535), Hândmir,(Destûru'l-vuzerâ, s.253) ve diğer kaynakların hiç birisi bu hatunun adını zikretmeden sadece Sultan Uveys'in kızı olduğunu ifade etmişlerdir. Fasîh-i Havâfî (III/102) ise önce 770 h. yılı olaylarını anlatırken her

770/1368-1369 yılında kardeşi Şah Mahmud'un yeniden Sultan Uveys'ten yardım isteyeceği ve onunla akrabalık kurma niyetinde olduğu haberini alan Şah Şüca hem kardeşi Şah Mahmud'un önünü keserek onu desteksiz bırakmak hem de mezkur amacına ulaşmak için hiç vakit kaybetmeden kendi sarayının en saygın ve en önemli şahsiyetlerinden biri olan Emir İhtiyareddin Hasan Kurçi'yi altın sikkeler, güzel ve soylu atlar ve diğer bir çok değerli mücevherat ve hediyeyle Tebriz'e gönderdi. Ayrıca Sultan Uveys'e hitaben bir mektup yazdı. Sultan Uveys, Şah Şüca'nın elçisini karşılamak üzere kendi sarayının önemli şahsiyetlerini ve beylerini göndererek Emir İhtiyareddin Hasan Kurçi'yi saygı ve ihtimamla kabul etti.[226]

Şah Şüca, Sultan Uveys'e gönderdiği mektupta özetle şöyle diyordu. *"Sultan günlerini zevk ve eğlence ile geçirmektedir. Bu kardeşi Sultaniye havalisine yerleşerek orada ikamet etsin. Ta ki o kardeşi(Sultan Uveys) muhaliflerden kendisine gelebilecek tehlikelere karşı huzur içinde olsun. Allah korusun eğer onun memleketlerinde ortaya bir düşman çıkarsa bu kardeşi o düşmanın bertaraf edilmesi ile uğraşsın ve saygıdeğer sultanın eğlence şarabı daima sefalı olsun. Sultan vaktini zevk, sefa, eğlence ve mutlulukla geçirsin."*[227]

Öte yandan kardeşi Şah Şüca'nın bu girişiminden haberdar olan Şah Mahmud da Sultan Uveys ile akrabalık kurmak için harekete geçerek akıl zekası ve bilgisi ile meşhur olan kendi veziri Hace Taceddin Muşiri'yi bu işin halledilmesi ile görevlendirdi. Hace Taceddin Muşiri, Şah Mahmud'a *"Şah Şüca ile aranızda muhalefet kılıcı vardır. Ondan artık bir hayır beklememek gerekir. Fakat eğer tamamen Sultan Uveys'e sığınır ve tevazu göstererek hizmetkarlık makamına inersek bu evlilikle saltanatınız güçlenir. Eğer bu konuda bana tam yetki verirseniz ben kızı alıp Isfahan'a getirmeyi size garanti ediyorum"* dedi. Şah Mahmud ise Hace Taceddin Muşiri'ye tam yetki vererek onun bu evliliğin gerçekleşmesi için uygun göreceği her türlü tedbiri kabul edeceğini ve onun yazacağı her şeyin altına mührünü

---

hangi bir isim vermeden Şah Mahmud'un Sultan Uveys'in kızına talip olduğunu kaydetmiş 771 h. yılı olaylarının zikrinde ise(III/103) Şah Mahmud'un bu hatunu nikahına geçirdiğini söylemiştir. Ancak 775 h. yılı olaylarını anlatırken bu kez "Şah Mahmud'un talip olduğu ancak ulaşamadığı Sultan Uveys'in kızı Dilşad Hatun ile Şah Şücâ''nın oğlu Zeynel Abidin'in evlendiği" ifadesini kullanmıştır. Ğani (I/256) ise bu hatunun Sultan Uveys'in kızı değil, kız kardeşi Döndü olduğunu söylemiştir. Beyâni (s.44) de mezkur kaynaklara dayanarak Sultan Uveys'in kızı olduğunu söylemekle birlikte her hangi bir kaynak göstermeksizin bu hatunun adının Tandu (Döndü) olduğunu belirtmiştir. O halde bütün bu bilgiler ışığında bahse konu bu Celayirli melikesi ya Ğani'nin söylediği gibi Sultan Uveys'in kızı değil kız kardeşi Döndü Hatun ya da küçük bir ihtimalle de olsa Sultan Uveys'in çok küçük yaşta olması gereken kızı Dilşad Hatun'dur ve Şah Mahmud'un ölümünden sonra Sultan Uveys'in sarayına geri dönmüştür ki hiçbir kaynakta böyle bir bilgi yer almamaktadır. Üçüncü bir ihtimal ise Sultan Uveys'in yine adı kaynaklarda adından hiç bahsedilmeyen diğer bir kızının olması ihtimalidir ki Sultan Uveys'in bu olayın vuku bulduğu tarih olan 770 h. yılında henüz 31 yaşında olduğu, 756 h. yılında evlendiği ve bu tarihte en büyük çocuğunun henüz en fazla12-13 yaşlarında olması gerektiği noktası da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca ileride anlatılacağı üzere kaynaklarda 802 h. yılında Sultan Uveys'in kızı Dilşad Hatun'un Sultan Ahmed Celayir'in maiyetinde iken Kayseri yakınlarında Timur tarafından esir alınarak Semerkand'a gönderildiği belirtilmiştir. Bu noktadan hareketle Şah Mahmud ve Şah Şücâ''nın talip oldukları hatun büyük bir ihtimalle Sultan Uveys'in kızı değil, kız kardeşi Tandu (Döndü) Hatun olmalıdır. Nitekim İbn-i Haldûn, (IV/799) Şah Şüca'nın kardeşi Şah Mahmud'un ölümünden sonra Döndü Hatun'u kendi oğlu Zeynel Abidin'in nikahına geçirdiğini kaydetmiştir.

[226] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/417; Akîlî, Seyfeddin Hâc-i Nizam, Asaru'l-vuzerâ, neşr. Celaleddin Huseyn-i Ormevi, Tahran, 1337 hş., s.325; Mirhând, IV/533; Hândmir, Destûru'l-Vuzera, s.253; Howorth, III/698; İkbâl, s.458; Ğani, I/256-257; Beyâni, s.44

[227] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/417-418; Ğani, I/257; Beyâni, s.44

basacağını taahhüt etti. Ayrıca ona Sultan Uveys'in sarayında bulunan şahıslardan herkese istediği hediyeyi götürmesi konusunda da tam yetki verdi.[228]

Bunun üzerine Hace Taceddin Muşiri, Sultan Uveys'e Şah Mahmud'un ağzından şu mektubu yazdı.

"العبد و ما فی یده کانه لمولاه: ما زان تولیم هر چه داریم،بنده محمود مدّتهاست که بخدمتکاری این درگاه منسوب گشته و طوق محبّت و وداد و حلقهٔ عبودیت و اتحاد و چاکری باخلاص اعتقاد زیب و زیور گوش و گردن ساخته و بشکر الطاف و اعطاف که متّصل از این حضرت مشاهده کرده رطب اللّسان میباشد عرصه عراق آنچه در تصرّف است تملیك آن حضرت کرده تملیك نامهٔ شرعی مختوم بسجلّ حاکم شرع باسم حضرت سراپردهٔ عصمت مهد علیا بعرض خدّام وزراء کامگار فرستاد امید که شاکر نعمت بحکم "لئن شکرتم لازیدنکم" بخلعت مزید شرف اختصاص یابد أما بعد الیوم باقامت نیکو بندگی قیام نماید و منتهی همّت آنکه از عمر مهلتی یابد عرصهٔ آفاق را بدولت آن حضرت مسخّر گرداند"[229]

Şah Mahmud Uveys'e yazdığı mektubunda *"Kendisini Sultan Uveys'in bendesi ve tabii olarak addediyor, kendisini desteklemesi halinde onun adına bütün Irak-ı Acem, Fars ve Şiraz'ı fethedeceğini vaadediyordu. Ayrıca o sırada kendi tasarrufunda bulunan bölgelerin temliknamesini de Sultan Uveys'e gönderdiğini"* bildiriyordu.

Nihayet Hace Taceddin Muşiri gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Tebriz'e hareket etti ve Şah Şüca'nın elçisinden kısa bir süre sonra Sultan Uveys'in sarayına ulaşarak Isfahan ve Irak-ı Acem'in Sultan Uveys adına çıkarılmış olan temliknamesi ve Şah Mahmud'un mektubunu sundu. Zekası ve güzel hitabeti ile Sultan Uveys'in ilgisini uyandırdıktan sonra şunları söyledi. *"Şah Şüca Sultaniye'de 50 000 askerle yerleşmek ve tedricen bir o kadar askeri de Azerbaycan ve Irak-ı Acem'den toplamak niyetindedir. Öyle anlaşılıyor ki o hem kazınıza hem de memleketinize göz koymuştur. Bu, Sultan ve memleketi için bir tehlikedir. Oysa ömrü boyunca hazretlerine (Sultan Uveys) kulluk ve hizmetkarlık makamında bulunan Şah Mahmud'un amacı padişahın yardımları ile Fars, Yezd, Kirman ve Eberkuh'u da onun hakimiyet sahasına dahil etmektir. Zira Şah Mahmud bütün ırak memleketlerini Celayirli hatundan olacak şehzadeye bırakacak, böylece buralar Celayirli Devletinin bir parçası haline gelecektir. Ayrıca Şah Mahmud, Şehzade Hatun'un Isfahan'a ulaşmasından hemen sonra Şah Yahya ve Şah Mansur'un kız kardeşini Sultan için isteyerek onun nikahına geçirmeyi taahhüt etmektedir. Bu evliliğin gerçekleşmesi ile Şah Mansur ve Şah Yahya da Sultan'ın hizmetkarları zümresinde yer alacaklardır."*

Hülasa Hace Taceddin Muşiri, Şah Mahmud'un isteğini öyle bir şekilde aktardı ki Şah Mahmud bu evliliğin gerçekleşmesi durumunda ve kendi iktidarı karşılığında kayıtsız şartsız Sultan Uveys'in ve Celayirli Devletinin hakimiyetini kabul ediyordu.

---

[228] Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/418-419; Akîlî, Âsâru'l-vuzerâ, s.325-326; Mîrhând, IV/533-534; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.253; Howorth, III/698; Ğanî, I/258

[229] Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/418-419; Akîlî, Âsâru'l-vuzerâ, s.326; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.253-254; Ğanî, I/258

Hace Taceddin, Sultan Uveys'in huzurundan çıktıktan sonra beraberinde getirdiği para mücevherat ve değerli hediyeleri Celayirli Devleti sarayının ileri gelenlerine dağıtarak onların da gönüllerini kazandı.[230]

Bu sözler ve vaadler Sultan Uveys'in üzerinde oldukça etkili oldu. Devlet erkanını toplayarak onlarla her iki teklif konusunda görüş alışverişinde bulundu. Sonunda Şah Şüca'nın güç ve makam bakımlarından üstün olmakla birlikte, Şah Mahmud'un uzun süredir Celayirli Devleti'ne itaat ve hizmetkarlık konumunda bulunduğu, Onun bu davranışı ile Isfahan'ın artık Celayirli Devleti'nin bir parçası haline geldiği, bu evlilikle Şah Mahmud'un desteklenmesi neticesinde bütün Irak-ı Acem ve Fars'ın da Celayirlilerin hakimiyet sahasına katılacağı görüşünde birleştiler. Bütün bunların dışında Şah Şüca'nın mektubu dönemin cari saygı ve edep kurallarının dışındaydı ve o, Sultan Uveys'e "*kardeşim*" diye hitap ediyordu. Bu nedenle Sultan Uveys kız kardeşini Şah Mahmud'a vermeye karar verdi. Şah Şüca'nın elçisi Emir İhtiyareddin Hasan Karçi'yi çağırarak "*Eğer Şah Şüca bize bağlılık konusunda samimi olsaydı seni buraya davul ve sancakla göndermezdi. Yoksa Azerbaycan'da hiç kimse davul ve sancak görmemiş midir? Ayrıca Şah Şüca mektup yazarken bile kibir ve gurur makamından inmeyip bana sevgili kardeşim diye hitap etmiştir. Zaten o kalem dili ile dahi olsa tevazu göstermiş olsaydı saltanatında böyle eksiklikler olmazdı. Ben kardeşe kız vermem köle ve hizmetkara veririm.*" dedi.[231]

Böylece Emir İhtiyareddin eli boş bir şekilde Şiraz'a, Hace Taceddin Muşiri ise istediğini almış olarak Isfahan'a döndü. Nihayet gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra 771/1369-1370 yılında Sultan Uveys'in kız kardeşi büyük bir törenle ve kafile ile Isfahan'a gönderildi. Sultan Uveys bu kafile ile birlikte Şah Mahmud'u takviye için kalabalık bir Celayirli kuvvetini de Isfahan'a gönderdi. Şah Mahmud Isfahan'da büyük bir düğün töreni düzenleyerek bu Celayirli melikesi ile evlendi.[232]

Şah Mahmud evlilik meselesini bu şekilde hallettikten sonra hem kendi kuvvetleri hem de Sultan Uveys'in kendisine yardım için gönderdiği Celayirli kuvvetleriyle aynı yıl içinde yeniden Şiraz'a yöneldi.

Sultan Uveys'in kız kardeşini kendisine değil de kardeşi Şah Mahmud'a vermesinden dolayı oldukça rencide olan ve hem Sultan Uveys'e hem de Şah Mahmud'a karşı kin duyguları oldukça artan Şah Şüca kardeşinin kalabalık bir orduyla Şiraz'a yöneldiğini duyunca vakit kaybetmeden bir ordu teşkil ederek onu karşılamak üzere Şiraz'dan çıktı. İki tarafın ordusu Çaşt-i Har bozkırında karşı karşıya geldi. Aralarında geçen oldukça sert bir savaşa rağmen iki taraf da bir netice alamayınca Şah Şüca Şiraz'a, Şah Mahmud da Isfahan'a geri döndü.

Böylece Şah Mahmud bu evlilikle sadece Isfahan ve Irak-ı Acem'in bir bölümündeki hakimiyetini temin edebildi ve 776/1375-1376 yılındaki ölümüne kadar

---

[230] Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/419; Mîrhând, IV/534; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.253-254; Câmî, I/258-259; Beyânî, s.44-46

[231] Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/420-421; Akîlî, Âsâru'l-vuzerâ, s.326; Mîrhând, IV/534; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.254-255; Câmî, I/259-260; Beyânî, s.46

[232] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.85-86; Kutbî, s.97; Âbrû, zeyl, s.243; Fasîh-i Havâfî, III/102-103; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/423; Akîlî, Âsâru'l-vuzerâ, s.326; Mîrhând, IV/535; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/303-304; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.275; Howorth, III/698; İkbâl, s.458; Câmî, I/262; Beyânî, s.46; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/146

Celayirli Devletini ve Sultan Uveys'i metbu tanıyarak bu bölgede kargaşasız ve Şah Şüca'dan bağımsız bir şekilde hakimiyet sürdü.[233]

Şah Şüca ise ölünceye kadar Sultan Uveys'e karşı büyük bir kin besledi. Gerek 765/1363-1364 yılındaki ilk Celayirli-Muzafferi ilişkilerinin yaşandığı dönemde gerekse son olaylar sırasında ve sonrasında Sultan Uveys ve Şah Şüca arasında defalarca hicivli, hakaret ve hatta ağır küfürler içeren şiirler karşılıklı olarak gidip geldi.[234]

2.2.10. Rey'in fethi.

Bir taraftan Şah Mahmud vasıtası ile İsfahan ve Irak-ı Acem'i kendi hakimiyet havzasına alan Sultan Uveys bir taraftan da Emir Veli ile savaşmak üzere hazırlıklar yapıyordu.

Emir Veli, Toğatimur Han'ın 756/1355 yılında ölümünden sonra Horasan ve Mazenderan bölgelerinde güçlenmiş, Asterabad, Simnan, Damğan, Rey ve o civardaki diğer bölgeleri istila etmiş, Sultan Uveys'e karşı bir mücadele'ye girmişti. Sultan Uveys, Emir Veli'yi etkisiz hale getirmek ve ilerleyişinin önünü kesmek için hazırlıklarını tamamladıktan sonra 772/1370-1371 bahar mevsimi başlarında 50 000 kişilik[235] büyük ve teçhizatlı bir ordu ile Rey'e yöneldi. İki tarafın ilk çarpışması Rey'in Aradan bölgesinde, Emir Veli ile Sultan Uveys'in ordusunun sol cenahını oluşturan Emir Ferruhzad, Satı Yalğur ve Canı Beg'in kuvvetleri arasında yaşandı. Celayirli ordusu konaklaya konaklaya ilerlediği için ordunun diğer bölümleri ilerlemiş sol cenahı oluşturan kuvvetler ise geride kalmıştı. Emir Veli'nin kuvvetleri ansızın geride kalan bu kuvvetlere saldırarak onları hezimete uğrattılar ve Emir Ferruhzad, Satı Yalğur ve Canı Beg'i öldürdüler. Emir Veli bütün Celayirli ordusunu bundan ibaret sanarak ihtiyatı elden bırakmıştı. Önden ilerleyen Sultan Uveys ise bunu haber alınca derhal geri döndü. Emir Veli'nin askerleri Sultan Uveys'in ordusunun büyüklüğünü ve gücünü görünce mukavemet edemeyeceklerini anlayarak savaşmadan dağınık bir halde kaçmaya başladılar. Celayirli askerleri ise onları takip ederek büyük bir kısmını imha ettiler. Bir grup emiri de esir aldılar. Emir Veli ise kaçmayı başardı. Sultan Uveys bu galibiyetle Simnan'a kadar ilerledi. Ancak emirleri ve devlet erkanı hazırlık yapmadan daha ileriye gitmenin sakıncalı olacağını söyleyince Uveys Simnan'a geri döndü. Burada bir süre dinlendikten sonra Rey'in idaresini bütün bağlı bölgeleri ile birlikte Emir Satı Yalğur'un kardeşi Emir Kutluğ Şah Yalğur'a verdi ve onu bir miktar kuvvetle Şahriyar Kalesi'nde bırakarak kendisi Tebriz'e döndü.[236]

Bu şekilde 772/1370-1371 yılında Celayirli Devletinin sınırları Simnan'a kadar genişleyerek tarihinin en geniş dönemine ulaşmış oldu. Ancak Sultan Uveys bununla yetinmeyerak Tebriz'e döndükten sonra Emir Veli'yi Horasan'dan tamamen çıkarmak ve bertaraf etmek için yeniden hazırlıklara başladı. Ordusunu düzenleyerek

---

[233] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.86; Kutbi, s.97-98; Âbrû, zeyl, s.243; Mirḫând, IV/536; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/304; Howorth, III/698; İkbâl, s.458; Ġani, I/263-264; Beyâni, s.46

[234] Bu şiirler için bak. Kutbi, s.156; Semerkandi, Tezkiret'ş-şuʿarâ, s.334-340; Browne, III/168; Ġani, I/208-210

[235] Şabânkârei, (s.331) 100 000 atlı

[236] Şabânkârei, s.331; Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.87-88; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîḥ-i Ḫavâfi, III/104; Mirḫând, V/576; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/241; Degnignes, VI/79; Howorth, III/656; Zeyneloğlu, s.72; İkbâl, s.458; Âzzâvi, II/121; Van Loon, s.13; Beyâni, s.47; Smith, Ḫuruc u Ürûc, s.185; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134; Zerrinkûb, Dunbâle-i Rûzgârân, s.259; Mu'în, "*Üveys*", V/201; Fâiki, Azerbaycan, I/493

sefer hazırlıklarını tamamlamak için 773/1371-1372 yılında Ucan'a gitti. Fakat Ucan'da iken kardeşi Şehzade Şeyh Zahid sarhoş bir halde iken Ucan Köşkü'nün damından düşerek öldü. Bu nedenle Sultan Uveys kardeşinin yası için seferi erteleyerek Tebriz'e döndü.[237]

Sultan Uveys bu seferini iptal ettikten sonra Emir Veli'yi ortadan kaldırmak için o sıralar Sebzivar bölgesinde bağımsız olarak hüküm süren Serbedar hanedanı hükümdarı Ali Müeyyed ile işbirliği yolları aradı. Ancak Ali Müeyyed kendi devleti ile Celayirli Devleti arasında bir siper olarak kalan tek kişi durumundaki Emir Veli'nin ortadan kaldırılmasını kendi menfaatlerine uygun düşmediği için Uveys'in bu girişimlerine olumsuz cevap verince Uveys'in bu düşüncesi gerçekleşmedi. [238]

Bu olaydan sonra bir süreliğine kendi işlerine dönen Sultan Uveys 774/1372-1373 yılında kendi tabilerinden olan Şirvan valisi Şirvanşah Kavus'un ölümü üzerine onun yerine kendi yanında bulunan ve sarayında mülazım olan Kavus'un oğlu Huşeng'i babasının yerine Şirvan valiliğine tayin etti.[239]

Aynı yıl içinde Emir Veli tekrar toparlanarak Save'yi işgal etti. Sultan Uveys'in 772/1370-1371 yılında Rey valiliğine atadığı Kutluğ Şah Yalğur ise öldü. Bunun üzerine Uveys daha önceleri Bağdad şahnesi olan ancak daha sonraları Celayirli sarayında ve devlet mekanizmasındaki konumu oldukça yükselen ve devletin önde gelen emirlerinden biri olan Adil Ağa'yı Rey'in idaresine atadı.[240]

775/1373-1374 yılında bu kez Bağdad valisi Mercan Hoca öldü. Sultan Uveys kendi sarayının muteber devlet adamlarından ve haremsaraylarından biri olan Hace Server'i Bağdad valiliğine tayin etti. Ancak 776/1374-1375 yılında Dicle Nehri'nin taşması sonucunda şehirde büyük bir felaket yaşandı. Bu taşkın sonucunda Bağdad halkından 40 000 kişi boğularak ölürken yüksek binalar dışında kalan şehrin diğer evlerinin çoğu yıkıldı. Bağdad harabeye döndü. Bağdad valiliğine yeni atanmış olan Hace Server bu olay sonrasında duyduğu üzüntüden dolayı kalp krizi geçirerek öldü. Sultan Uveys bu kez Hace Server'in yerine Reşideddin Faziullah'ın torunu Emir Veciheddin İsmail Reşidi b. Emir Zekeriyya'yı Bağdad valiliğine, Emir Zekeriyya'nın kardeşi Hace Necibeddin'i de onun vezirliğine tayin etti. Kendi oğlu Şehzade Şeyh Ali'yi de onlarla birlikte Bağdad'a gönderdi.[241] Bağdad onun zamanında yeniden imar edildi. Emir Veciheddin İsmail şehrin surlarını güçlendirdi.Cami, medrese, çarşı ve han olarak kullanılmak üzere büyük ve yüksek binalar inşa ettirdi.[242]

---

[237] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.89; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Ḫavâfî, III/105; Mirḫând, V/576; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/241; Zeyncioğlu, s.72; Ğanî, I/289; Van Loon, s.13; Beyânî, s.47-48; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/135; Kâreng, s.615

[238] Smith, Ḫurûc u Ürüc, s.185

[239] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.90; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Ḫavâfî, III/106; Mirḫând, V/577; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/242; Ğaffârî, Cihan-ârâ, s; Barthold, V.V., "*Şirvanşah*", İA,XI/574

[240] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.88; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Ḫavâfî, III/104-105; Mirḫând, V/576; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/241; İbn-i Kerbelâî, II/641,648; Zeyncioğlu, s.72; İkbâl, s.458; Âzzâvî, II/121; Van Loon, s.13; Beyânî, s.47; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.259; Fâûkî, Azerbaycan, I/493

[241] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.91-92; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Ḫavâfî, III/107; Mirḫând, V/577; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/242; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.458; Âzzâvî, II/129, 172; Beyânî, s.47-48

[242] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.92; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Ḫavâfî, III/108; Mirḫând, V/577; Huart, s.14-15; Âzzâvî, II/134

2.2.11. Sultan Uveys'in Ölümü. Bağdad'da yaşanan büyük sel felaketine rağmen Sultan Uveys bir taraftan Bağdad'ın yeniden imarı için gayret sarfederken bir taraftan da kardeşinin ölümü üzerine 772/370-1371 yılında yarım bırakmak zorunda kaldığı Emir Veli meselesini halletmek için hazırlıklarına devam ediyordu. Nihayet 776/1374 yılı başlarında son hazırlıklarını yapmak ve eksikleri tamamlamak için Tebriz'den Rob-i Reşidi'ye taşındı. Ancak garip bir tesadüfle bu sefere çıkmak yine nasip olmadı. Zira aynı yılın rebiulevvel ayının 27'sinde hastalanarak konuşamaz hale geldi ve yatağa düştü. Ardından da cemadielevvel ayının üçüncü gecesi(9 ekim 1374) çok genç bir yaşta, 37 yaşında iken öldü.[243]

Selman-i Sâvecî Sultan Uveys'in ölümü üzerine söylediği şiirinde onun ölüm tarihini şöyle kaydetmiştir.

دو روز رفته زشهر جمادی الاول — شب سه شنبه و تاریخ آن بوقت سحر[244]

معزّ دولت و دین پادشاه شیخ اویس — خدایگان پری صورت فرشته سیر[245]

"Din ve devletin şerefi, peri yüzlülerin ve melek yaratılışlıların efendisi Padişah Şeyh Uveys 776 yılının cemadielevvel ayının üçüncü gecesi [öldü]

Sultan Uveys'in bu ani ve genç yaşta ki ölümü gerek sarayda gerekse halk arasında büyük bir üzüntüyle karşılandı. Onun için büyük bir cenaze merasimi düzenlendi ve Tebriz yakınlarındaki "Pîrâa-i Şîrvân" da (Pine Şelvar) "Şâd-âbâd-i Meşâyih Kabristanı"na defnedildi. Ülkede uzun süre yas tutuldu.[246]

Sultan Uveys Celayirli Devletinin ikinci ve en kudretli padişahıdır. Babası Büyük Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra yaklaşık 19 yıl süren saltanat süresi boyunca devleti tarihinin en güçlü ve en geniş sınırlarına ulaştırdı.

Babası Büyük Şeyh Hasan'ın İlhanlı Devletini yeniden ihya etme idealini takip ettirdiği anlaşılan Sultan Uveys bu ideal doğrultusunda önemli bir yol katetti.

Kaynaklarda bu yönde bir bilgi verilmemiş olmakla beraber Büyük Şeyh Hasan devrinde Celayirli Devleti hakimiyeti altında bulunan Anadolu eyaletini elinde bulunduran Eretnalılar, Diyarbekir eyaleti, Ahlat ve çevresinde hakimiyet süren Sutaylılar ile Van Gölü ve civarı ile Musul taraflarında hükümet eden Kara Koyunlular ve diğer bazı mahalli hakimler Büyük Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra bağımsız hale gelmişlerdi. Ancak Sultan Uveys kısa sürede Eretnalılar ve hakimiyet sürdükleri bölge hariç diğer bölgelerin tamamına yakınını tekrar Celayirli Devleti hakimiyet alanına dahil etti.

Gerek kaynakların verdiği bilgiler gerekse Sultan Uveys adına basılan sikkelerden anlaşılacağı üzere onun saltanatı döneminde Celayirli Devletinin sınırları batıda Diyarbekir'den başlayarak, doğuda Simnan dahil Batı Horasan'a kadar,

---

[243] İbn-i Haldûn, IV/793; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.92; Âbrû, zeyl, s.245; Fasîh-i Havâfî, III/108; İbn-i Arabşâh, s.122; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/238; el-Askallânî, ed-Durur'l-kâmine, I/448; Mirhând, V/578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/242; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.259; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; İbn-i Kerbelâî, II/8; Howorth, III/656; Muhammed Hasan Han, I/635-636; Browne, III/172; İkbâl, s.459; Azzâvî, II/136; Râzî, s.335; Ganî, I/286-287; Van Loon, s.13; Beyânî, s.48; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Kâreng, s.628; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.259; Fâikî, Azerbaycan, I/493

[244] بوقت سحر Ebced hesabına göre 776 h. yılına denk gelmektedir

[245] Âbrû, zeyl, s. 246; Fasîh-i Havâfî, III/108; Nahcevânî, Mevâddu't-tevârîh, s.263

[246] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.92-93; Âbrû, zeyl, s.246; Mirhând, V/578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/242; İbn-i Kerbelâî, II/6-8; Howorth, III/656; Nahcevânî, Çehel Mekâle, s.51 Beyânî, s.54; Kâreng, s.628

kadar, kuzeyde Ermeniyye ve Gürcistan'ın bir kısmı, Karabağ'ın tamamı, Şirvan ve Muğan dahil Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanıyordu. İrak'ın içlerinde Isfahan, güneyinde Hürmüz'e kadar olan bütün Fars Körfezi kıyıları ile güney batıda Bağdad merkez olmak üzere bütün Irak-ı Arab'ı kapsıyordu.[247]

Nahcevani'nin eserinde 771/1369-1370 yılında çıkarılan bir fermanda Celayirli Devleti'nin ulaştığı sınırları Mısır hududundan Amuye Nehri'ne ve Hürmüz sınırından Babu'l-Ebvab'a kadar olan bölge olarak verilmiştir

"...صفحه احدی و ستین وسبعمائه هجری راه امارت الوس در مملکت ایران از حدود مصر

تا شاطی وادی اموبه و از سواحل هرموز تا باب الابواب بامور بزرگ..."[248]

Sultan Uveys hakkında bilgi veren kaynakların tamamı ondan övgü ile bahsetmişlerdir. O devlet yönetiminde son derece akıllı ve siyasetçi, adil, halkını seven ve gözeten, cesur ve azimli bir padişahtı. Bu meziyetleri sayesinde hem devletin hem de onun hakimiyet sahasında yaşayan halkın ekonomik gücü ve kültür seviyesi en yüksek seviyeye ulaşmış, başta Tebriz ve Bağdad olmak üzere bütün Celayirli ülkesi mamur bir hale gelmiştir.[249]

Nitekim İbn-i Arabşah'ın kaydına göre Timur, Sultan Uveys'in ölümünden çok sonraları Mısır Sultan Berkuk'a yazdığı bir mektubunda onun bu özelliklerinden övgü ile bahsetmiş ve şöyle demiştir.

"...خواستیم که با برادران ما متوجه باشیم . چنان استماع افتاد که شیخ اویس پسر شیخ حسن جلایر

با خلق خدا زندگانی بر وجه احسن می کند و مملکت و رعیت را نیکو و ابادان میدارد . نخواستیم

که بسبب حرکت لشکر های گران که ملازم و موکب همایون بودند بدان طرف عبور نمائیم که مسلمانان

متضرر شوند و در معرض تلف افتند و رعایا زیر دستان پایمال عساکر منصوره گردند واو نیز بر دوام

رسایل و بیلکات شایسته می فرستاد و در مقام اطاعات و انقیاد بود..."[250]

"... Eskiden beri kardeşlerimize daha yakın olmak istiyorduk. Ancak duyduk ki Şeyh Hasan Celayir'in oğlu Şeyh Uveys Allah'ın kullarına iyi bir hayat sağlamakta ve memleket ve halkını güzel ve mamur kılmaktadır.. Bu yüzden emrimizdeki büyük ordularla o tarafa geldiğimizde müslümanların zarar göreceğini, muzaffer askerimizin ayakları altında kalarak ezilebileceğini düşünerek gelmek istemedik. Ayrıca o (Sultan Uveys) daima bizlere güzel mesajlar ve layık hediyeler göndererek itaat makamında bulunuyordu..."[251]

---

[247] Howorth, III/654,657,659,678; Zeyncioğlu, s.77-78; Azzâvî, II/73,140-141; Barthold, V.V., *"Ani"*, İA, I/435; Kurzıoğlu, Kars Tarihi, s.448,451; Beyânî, 233-235; Smith, Hurûc u Ürûc, s.113; Tabatabâî, Seyyid Cemal Torâbî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, Tahran, 1350 hş., basılmış

[248] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/10

[249] el-Eberî, s.182; İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, III/117; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.295; Mirhând, V/577; Hândımir, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s. 259; İbn-i Kerbelâî, II/6; Degnignes, VI/78; Müneccimbaşı, III/10; Mirzavahid, vr.314; Howorth, III/656; Muhammed Hasan Han, I/635; Browne, III/162-163; Râzî, s.335; Azzâvî, II/138-139; Beyânî, s.49-50; Minorsky, *"Üveys"*, İA, VIII/134

[250] Nevâî, Esmâ u Mekâtîbât, s.77; Sâbitî, Esmâ u Nâmehâ, s.320-323

[251] Kaynaklarda Sultan Uveys'in Timur ile her hangi bir ilişkisinin olduğu ya da onun itaat mektupları gönderdiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Sultan Uveys'in o dönemde sahip olduğu güç ve kudrete rağmen Timur'a itaat bildirmesi için de herhangi bir neden bulunmamaktadır. Kaldı ki onun ölümünden çok sonraları dahi Celayirli Devleti padişahlarının bağımsız olarak hüküm sürdükleri

Farsça kaynaklarda yer almamakla birlikte yazışmalardan anlaşıldığı kadarı ile Sultan Uveys'in o sıralarda Osmanlı Devleti padişahı olan Sultan Murad Gazi Han ile de yakın ilişkileri mevcuttu.[252]

Feridun Ahmed Beg'in kaydına göre Sultan Murad, Deveti Beg isimli bir elçisini, bir dostluk ve işbirliği mesajı ile ve değerli hediyelerle Sultan Uveys Bahadır Han'a göndermiş ve ondan Arap ve Acem Padişahı diye bahsetmiştir.

طلوع نهار کامرانی و رجوع بهار شادمانی لعلی فرمان امان جهانمطاع و طغرای عالم ارای واجب الاقتداء که از بارگاه اقالیم پناه ارم نضرت نصرت دستگاه حضرت خدایگان جهانیان پادشاه ملك نژاد شهنشاه فرشته نهاد قهرمان فرمای جهانستان ممالك بخشای فریدون فر اسمان تخت رستم دل جوانبخت خسرو دارا سریر شاه شاهان صفدر اقالیم گیر قاان قدر قدرت و قضا مکنت خاقان سلیمان مملکت انوشروان معدلت سلطان السلاطین العرب و العجم مالك رقاب خواقین الامم مظفر الدولة و الدنیا ظل الله في العالمین محض لطف الله الملك المنانحضرت اویس شاه کامران خلد الله سلطانه و اوضح علی العالمین برهنه مانند همای همایون بال از اسمان عز و جلال نازل شده باین مخلص ان خدایگان جهان نازل گشت زبان ممدح و ثنای و رد ان بکشاد و جهرهٔ آمال و امانی از موردان فهرست کتاب کامرانی وفذلك حیات جاودانی مورد شد باوامرو نواهیٔ آنکه جهانیان بدان مفتخر و مباهی قیام نمودند امداد افتخار و مواد استظهار تضاعف پذیرفت ورود مضاعف اخلاص دلخواهی و صدور متضاعفاختصاص دولتخواهی از تنسیم آن تنسم کند باللیل اذا ادبر و الصبح اذا اسفر مرتب داشته از حضرت واجب الوجود مزید عمر و دوام جلال می طلبد و ثبات حشمت و تأییدبخت میخواهداجابت قرین و خلیف و قبول قابد و ردیف بادابن عبودیت و دستبوس باخلاص مأنوس و تعبد ازوصمت ریامحروس فی العشر الثانی من رماضان عمت میامن برکاته در رقم قلم آورد و بر رأی جهان آرای شهریارکه یك زره زنورش آفتابست عرضه میداردکه اگرچه بواسطهٔ انسداد طرق ازمغولان و تعذر عبور رسولان کسی که لایق عتبه بوسیٔ آن حضرت باشد تا بدین غایت فستاده نشد اما

---

bilinmektedir. Esasen anlatılacağı üzere çok daha sonraları Timur, Celayirli Devleti topraklarını işgal etmesine rağmen Celayirli Devleti'nin o dönemdeki sultanı Sultan Ahmed Celayir tarafından dahi meşru olarak tanınmamıştır. Bu nedenle Timur bu ifadeleri muhtemelen kibirlenmek için kullanmış olmalıdır.

[252] Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-tevarih, I-V, yay. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992, I/230; Feridun Ahmed Beg, I/92-93

همیشه صورت فاتحهٔ اخلاص درهمه اوقات و ساعات بر دفتر طاعات و دیوان عبادت می نگاشت در این وقت وصول سید الامرا و الاکابرحاوی الحامدالمفاخرجامع لمناقب و المآثر جلال الدولة والدین دولی بك ز ید قدره را موجب شرف روزگار و سبب تضاعف مباهات و افتار دانسته خدمت حامل عهودیت و دعا مولانای اعظم و مرتضای افخم ملك السادات و الاشراف افتخار آل عبد مناف شمس الدولة والحق والدین دامت فضائله کماطابت شمائله را مصحوب خدمتش کره فرستاد چون بعتبه بوسئ نواب ابواب پادشاهی مشرف گردد مشافهاتی که محتمل است بعز عرض رساند امید واثق و رجاء صادق که مشارالیه را بزودی باز گردانیده در سوانح مهمات بر رجوع خدمات و عهودیات و لشارات کمترین بندگان را از سر بنده نوازی سرافرازی بخشند بعد الیوم نطاق طاعت بقدر طاعت بر میان جان بندد • بیت کمربندگی بجان بندد • جان کمر را بر میانبندد• ارکان دولت و حشمت مشید و بنیان سلطنت و عظمت ممهد بحق الحق و بر سبیل اخلاص در صحبت مشارالیه برسم پیشکش ارسال کرده شد یکنفر خادم و غلام امرد رومی ده نفر جوقهٔ سرخ سه قطعه امداست که در محل قبول افتد

Sultan Murad Gazi Han'ın Sultan Uveys Bahadır Han'a gönderdiği mektup[253]

Sultan Uveys ise 763 h. tarihinde Tebriz'den Sultan Murad Han'a gönderdiği mektupta; "*Sultan Murad'ın tahta çıkmasından sonra Karamanoğulları'nın Anadolu'da ihtilaf ve kargaşa çıkardıklarını duyduğunu, bunun üzerine bir yarlığ çıkararak Karaman hakiminden kendileri ile daha önceleri yapılan anlaşmaya*[254] *uymasını ve muhalafete kalkışmamasını istediğini, Sultan Murad Han'ın küffar memleketlerinde fetihlerde bulunduğunu bu nedenle Anadolu'da çıkacak kargaşaların düşmanın eline fırsat vereceğini ifade etmiş Sultan Murad'a küffarla mücadelesinde kendisinin de her türlü yardıma hazır olduğunu söylemiştir. Ayrıca Sultan Uveys, kendi bölgesinin ürünlerinden olan çok miktarda kumaş, bir kaç halı, bir adet hünkar otağı ve diğer hediyeleri taşıyan bir kervanı yola çıkardığını, yine ayrıca Suğat ve Bilig Bey adındaki elçilerinin de padişaha mahsus hediyelerle gönderildiklerini*" belirtmiştir.

ترشیح نهال اخلاص و تفتیح ابواب اختصاص و بث مقدمات محبت و نشر مبادئ مودت و ترتیب اسباب اتحاد و بسط لوازم ودادکه از عادات حسنهٔ ملوك ماضیه و رسوم محسنهٔ

---

[253] Feridun Ahmed Beg. I/91-92

[254] Farça kaynaklarda Karamanoğulları ile Celayirliler arasında her hangi bir temasın olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

سلاطین سالفه مجددا بظهور آورده مصحوب فخر السادات و الاکابر شمس الدولة والدین افاض الله علینا برکاته و رفع درجاته بارفاقت مردم این جانب قدوة الامراء الکرام دولی بك زید مجده رسیدند و نامهٔ عنبربار عبهرنثار را ابراز کرده مجلس سامی را که نمونه از خلد برین است معطر و معنبر گردانیدند و دیوانیان وگماشتگان قرولتای عدالت بنیان را افتخار و ا ستظهار فزوده علی ملاثهم دیبر عطارد سریر از روی ادب باز کرده من عوله الی آخره برخواند و بسمع ادانی و اقاصی مضمون ملاطفت مشحونش را در رسانید و چون دوستی همکنان بر عالم وعالمیان منحصر وضوح یافت و هدایای متنوعه که موکد اساس دوستی است بحسن قبول درپوست از این جانب نیز لضعف آن سلام و تحیاتی که شایستهٔ جناب جنت نشان و لکرام و تسلیماتی که بایستهٔ باب رفیع العنوان حضرت عالی رفعت معالی منزلت مملکتپناه سلطنت دستگاه خداوند اعظم و خداوندگار معظم قدوة الملوك والسلاطین عون الاسلام والمسلمین ظهیرالغزاة والمجاهدین حافظ بلاد الله قاهر لعداءالله المؤید من عندالله ابوالعز و النصر سلطان مراد لعزالله انصاره وضاعف اقتداره و ادام ایام عمره و اقباله وابدا عوالم عزه و اجلاله باشد با قافلهٔ بادصبا و راحلهٔ صبح و مسا اتحاف واهد داشته همواره احال پرسان و وصلت جویان است ملاقات صوری‌چون محبت معنوی بخیر و خوبی مرزوق باد(انه رؤف بالعباد) و بعده چنان مسموع همایون گشت که بعد از جلوس سعادت مأنوس آن خداوندی بعضی از لعدای بدرأی از راه مخالفت درآمده خالی از گستاخی نبوده اند و لکثرها مادهٔ فساد حاکم قرامان شده و بتوضیح ایشان ممنوع نمی گشته بنابرین ازین جانب برلیغ قضا جریان حاصدهٔ بنام او شرف نفاذ یافته با یکی از مقربان ارسال نموده فرمودیم که بر موجب عهود سابقه که او را بالوالد بزرگوار آن عالی تبار نورالله مضجعه مثبت و مستحکم بوده عمل کند خلاف آن نهوید و نوعی ننماید که موجب فرصت کفار خاکسار گردد ترقب ازان جناب سلطنت مآب نیز آن است که دائما بحکام همجوار از روی ملایمت حسن لمقفات را دریغ نداشته تا قادرند بتسخیر ممالك مشرکین و دفع احزاب متمردین کوشیده روز بروز قدم فرا پیشتر نهاده بتوفیق الله الملك الکریم آن نواحی راضم اقلیم دین نمایند(وانه لرؤف رحیم) و دائما نسایم فتوحات‌را بمشام جان رسانیده گلشن جنان سارا با ایصال غبار مشکبار مطایای غزاة نصرت شعار خوشبوی و معطر سازند و هر مدعای که داشته باشند علی التفصیل اعلام بخشند تا شرایت امداد و ا سعاد بجای آورده بحسنات فائض البرکات فائز گردد و عجالة الوقت یك قطار شتری گران بار او اقشمهٔ متنوعهٔ این دیار با چند عدد قالی و یك باب خیمهٔ دیوانی مع سایبانش بر موجب مفصل مصحوب زبدة

المقربون خورشیدنوین روانت سلامته و زید قدره که با رفاقت سید مشارالیه روانه شده اند ارسال رفت در محل عرض قبول فرموده صرف خلع فزاة عالی درجات ننمایند و صوغات و بیك یك بوغچه دیگر بجهت خاصهٔ علیه از مشار الیه باز طلبند و هر چه از مشافهات سفارش شده ایشان را مصدق دارند و سید مشار الیه را بزیادتی منصبی که موجب تفاخر او باشد قدر و رتبه زیاده نمایند که بسیار خوش خلق و واجب الرعایه است و رسول فرخ وصول این جانب را بزودی اجازت دهند تا از احوال ایشان خبیر و آگاه باشیم زیاده لطناب نرفت لطناب خیام دولت و سعادت باوتاد خشمت و رفعت مخلد و مستحکم باد کتب بالامر العالی الله شانه فی اول لول الربین سنه ثلث و ستین و سبعما ئه من الهجرة النبویه عتی واضعها السلام و التحیه بدارالسلطنه تبریز[255]

Bu mektuplar dışında Sultan Murad Han'ın Edirne'yi fethinden sonra Sultan Uveys'e gönderdiği bir fetihname de bulunmaktadır.

الحمد لله الذی رفع اعلام الاسلام بنصرة عباده المؤمنین ونصب دعایم الایمان لاظهار کلمة الحق المبین وفتح علینا ابواب النصر والظفر لکسر احزاب الکفرة والمشرکین والصلوة علی سید الانبیاء محمد المصطفی الامین وعلی آله واصحابه الذین اتبعوا شرایع الدین حمد وسپاس وثناء بیقیاس حضرت ربوبیت را که بلمعان بارقهٔ تیغ اهل ایمان ظلمات کفر وشرك را از روی زمین زائل گردانید ویا آثار براهین ساطعه دراحتجاج مهملات کفار ملاعین را باطل کرد وطراز رایت ظفر غایت مؤمنا نرا ببرجم ﴿ نصر من الله وفتح قریب ﴾ اهتزاز وسرافرازی ارزانی داشت وبعین قدوم رسول فرخ رسوم زبدة المقربین خورشید نوبین زید قدره ووصول کتاب دلکشا وخطاب عمرافزا سلطنت مآبی ظل رحمانی اعلی همایون خاقانی جالس اورنك بطخانی صاحب تخت سلیمانی ﴿ بیت ... شهنشاه جهان نوبین اعظم ﴿ اویس بن حسن سلطان عالم ﴿ بهشت از حضرتش میعاد کاهیست ﴿ زباغ دولتش طوبی گاهیست ﴿ ایدالله تعالی ایام سلطنته وعظمته وشوکته که موشح بتوشیح طبع ﴿ وهر بار ومرشح بترشیح کلك زرنگار ﴿ روضة ناضرة عیونها جاریة وجنة عالیة قطوفها دانیة ارسال فرموده بودند بورود آن بشارتی دلکشا ونصرتی فرح افزا ازاطراف وجوانب روی نموده اولا شهر دیمتوقه را که بسی جای فرحناك وصحرای لطیف وکلکشت پاکست قدوة الامراء حاجی ایلبکی زید قدره تسخیر کرده وحاکم کفر نهادان چاررا اسیر کرده مقید ومحبوس بدر دولت پناه ما فرستاد ومفخرالامرا اورنوس بك دام عزه دیگر قلعهٔ ﴿ کشانرا فتح نموده باغنایم بیشمار بایهٔ سریر رفیع المقدار رسیدند وعلی الفور باقلیم اندریه لعین بازمرهٔ موحدین نصرت بربسار وفتح برعین یذات همایون شتافتیم ودشمن را درقلعه زاروزبون ساخته بتوفیق الله تعالی کلید فتحش را ازتوك سنان وضربت تیغ بیدریغ درقبضهٔ اقتدار یافتیم ﴿ الحمد لله الذی هدانا لهذا وما کنا لنهتدی لولا ان هدانا الله ﴿ واندریه لعین که تکفور آن حصن حصین بود بزورق درآمده از نهر مریج بساحل وخلیج بحر کریزان شده آثارش معلوم نشد وآن زیبا شهر ورعنا مقام که محتوی بانهار ثلثه که جوی آرده ومریج وتونجه است اهل اسلام بضرب صمصام خون آشام کشاده وبغنایم مالا کلام فائز گشته درغرفات چون قصور دار السلام ارام نموده لیل ونهار هدانا الله تعالی ﴿ جنات تجری من تحتها الانهار ﴿ کوبان بمراسم شکرگذاری مشغولند وشهرت آن بلدهٔ متبرکه علی رغم اندریه بادرنه پذیرفت وحکومتش را ازمخصوصان صداقت آیین ملك الامرا لالا شاهین زیدت ایام اقباله تعیین نموده خود بفروشکوه ولشکرانبوه بمقام بروسه عودت کنان رسیده نذور وصدقات

[255] Feridun Ahmed Beg, I/92-93

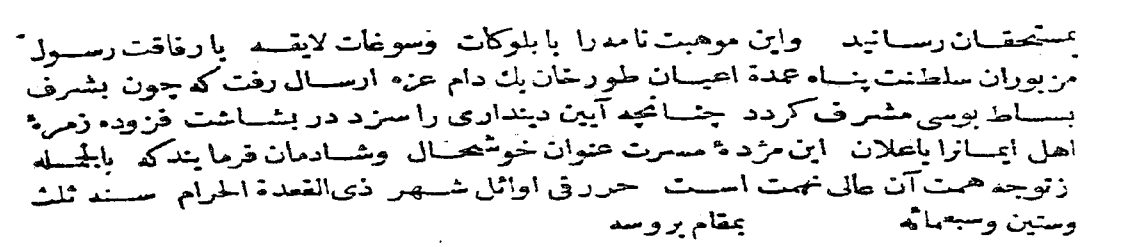

Sultan Murad Han Gazi'nin Sultan Uveys Bahadır Han'a gönderdiği 763 h. tarihli Edirne Fetihnamesi[256]

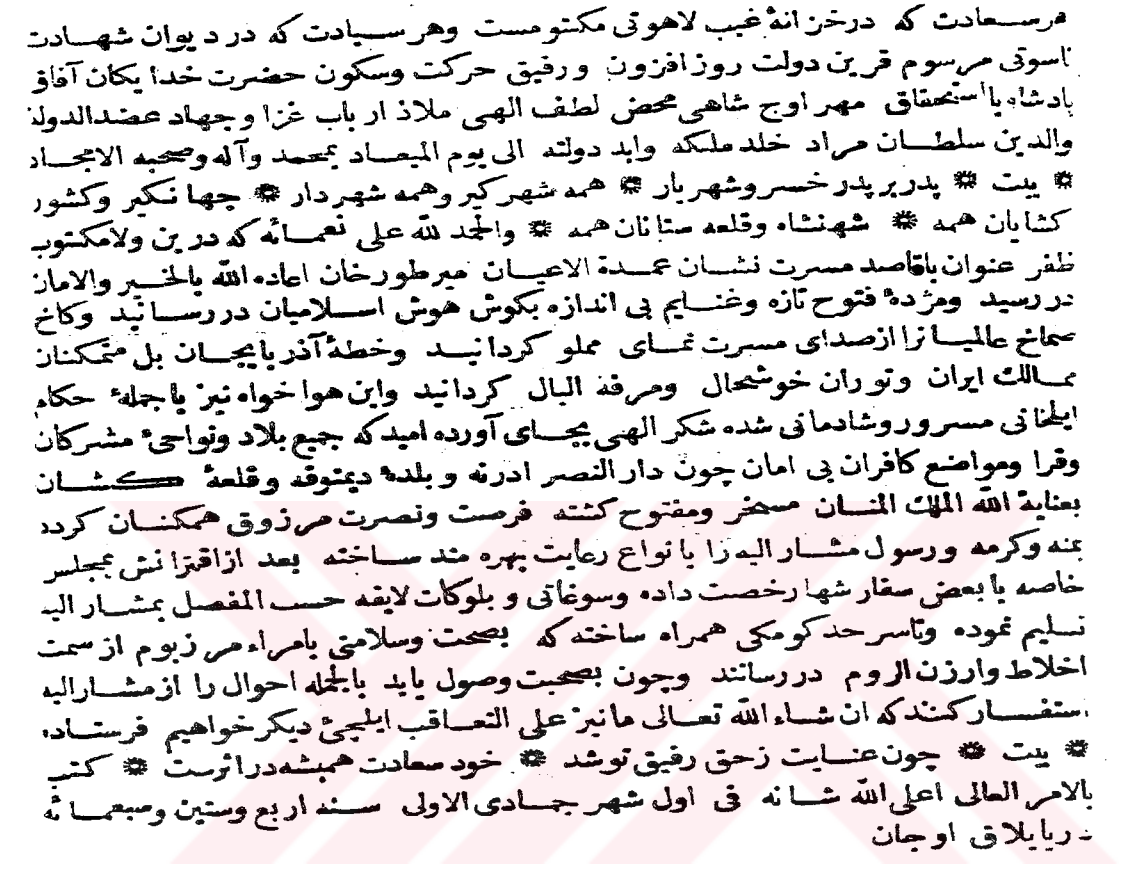

Sultan Uveys Bahadır Han'ın Sultan Murad Gazi Han'a Gönderdiği 764 h. tarihli cevap[257]

Sultan Uveys siyasi şöhretinin yanında bilime, şiire, güzel sanatlara, bilim adamı ve sanatkarlara olan ilgisi, sevgisi, saygı ve desteği ile de meşhur olmuştur. Bizzat kendisi de şiir ve sanatın bir çok dalı ile ilgilenmiştir. Çok sayıda bilim adamı ve sanatkarı sarayına kabul etmiş ve onlara karşı oldukça cömert davranmıştır.[258]

Sultan Uveys'in kendisi de çağının önde gelen şair ve sanatkarları arasında kabul edilir. Çocukluğunda annesi Dilşad Hatun tarafından şiir ve güzel sanatlar konusunda eğitilmesi için dönemin ve Celayirli Devleti sarayının önde gelen şairi Selman-i Sâvecî'nin emrine verilmiş ve ondan şiir eğitimi almıştır. Kaynaklarda

---

[256] Feridun Ahmed Beg, I/93-94

[257] Feridun Ahmed Beg, I/94-95

[258] İbn-i Àrabşâh, s.122; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.295; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.259; Müneccimbaşı, III/10; Bakıhanov, s.74; Terbiyet, s.56; Browne, III/163; Àzzâvî, II/137-139; Van Loon, s.13; Muşfik, s.6; Beyânî, s.53; Togan, Giriş, s.272; Minorsky, *"Üveys"*, İA, VIII/134; Kâreng, s.626; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Fâikî, Azerbaycan, I/494

Sultan Uveys'in söylediği belirtilen çok sayıda şiir bulunmaktadır. Yukarıda onunla Şah Şüca arasında çok sayıda hicivli şiirin gidip geldiğinden bahsedilmişti.

Farsça kaynakların bir çoğunda belirtildiğine göre Sultan Uveys ölümünden üç ay önce rüyasında öleceğini görmüş bu nedenle de önceden kefenini, tabutunu, lahitini ve diğer gereçlerini hazırlatmış, çok sayıda fakir ve muhtaç kimseye lütuf ve ihsanlarda bulunmuş ve Cuma namazında minbere çıkarak halkından helallik almıştı.[259]

Yine bu kayda göre Sultan Uveys ölümünden kısa bir süre önce şu şiiri söylemişti

ز دار ملك روزی بشهرستان تن رفتم بودم مدتی اینجا و ازآنجا با وطن رفتم

غلام خواجه بودم برو عاصی شده عمری پس انگندم کفن بر دوش و پیشش با کفن رفتم

همایون طایر قدسم مقفس گشته یکچندی قفس بشکست و من پرواز کردم با چمن رفتم

حریفان را بگو ساقی که لهر گشت دور ما شما را باد این مجلس بکام دل که من رفتم[260]

Bir gün canın mülkünden bedenin şehrine gittim.
Bir süre orada idim. Sonra oradan vatana gittim.
Ömür boyunca ona karşı asi olduğum bir efendinin kölesi idim.
Sonra kefeni omuzuma atıp onun huzuruna kefenle gittim.
Meleklerin efendisi Cebrail beni bir süre için bir kafese koymuştu.
Sonra o kafesi parçaladı ve ben uçarak bir çemen bahçesine gittim.
Ey saki! Dostlarını ve mahremlerime söyle ki artık bizim devrimiz sona erdi.
Bu meclis sizler için gönül hoşluğu ile geçsin. Çünkü artık ben gittim.

Sultan Uveys şairliğinin yanında güzel sanatların muhtelif dallarında da oldukça başarılı idi. Müzik sahasında, hat ve resim sanatlarında kendi döneminin önde gelen sanatkarlarından biri olarak kabul edilir. Müzik sahasında bir kaç bestesi vardır. Bilhassa karakalem denilen Vasıti kalemle çizdiği resimleri görenler hayran kalır, ressam ve hattatlar onun resim ve hattı karşısında acze düşerlerdi.[261]

Sultan Uveys dillere destan bir güzelliğe ve endama sahipti. Onun güzelliği ile ilgili olarak kaynaklarda anlatılan bir menkıbede şöyle denilmiştir.

"Uveys'in güzelliği o derecedeydi ki ata binip şehirde gezmeye çıktığı zamanlarda halk sokaklara dökülür, onun güzelliğini hayranlıkla izlerlerdi ve hep bir ağızdan şu şarkıyı söylerlerdi.

هوی پیراهن یوسف ز جهان گم شده بود عاقبت سر ز گریبان تو بیرون آورد[262]

---

[259] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.92; Âbrû, zeyl, s.245; Fasîh-i Hevâfî, III/108; İbn-i Arabşâh, s.122; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.287, 295; Mirhând, V/577; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/242; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; İbn-i Kerbelâî, II/6; Münecccimbaşı, III/10; Azzâvî, II/82,138; Muşfik, s.6-7; Ğanî, I/286-287; Ferruh, III/108; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/135; Kâreng, s.626-628

[260] Âbrû, zeyl, s. 245; Fasîh-i Hevâfî, III/108; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.295; Bakuhanov, s.74; Browne, III/163; Ğanî, I/287; Beyânî, s.48

[261] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.295; Sâfî, Letâyifu't-tevâyif, s.281; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Terbiyet, s.56; Browne, III/163; İkbâl, s.456-459; Râzî, s.335; Azzâvî, II/82; Muşfik, s.7; Togan, Giriş, s.272; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/134; Kâreng, s.626; Zerrinkûb, Dunbâle-i Rûzgârân, s. 258; Fâlki, Azerbaycan, I/494

[262] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.295; Browne, III/163; Hâmbâbâ Beyânî, s.246; Muşfik, s.6; Beyânî, s.53; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/135

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

"Cihanda Yusuf'un güzelliğinin kokusu kaybolmuştu. Sonunda senin yakından ortaya çıktı"

Sultan Uveys çok içki içer, savaş zamanları hariç boş vakitlerinin büyük bir kısmını içki ve eğlence meclislerinde geçirirdi. Emir Sultan Şah'ın oğlu Bayram Şah adlı bir saray mülazımı ile olan yakınlığına bütün kaynaklarda yer verilmiştir.[263]

Kaynaklarda Sultan Uveys'in Bayram Şah ile olan yakınlığının derecesi şu ifadelerle kaydedilmiştir.

"Sultan, Bayram Şah'a öylesine düşkündü ki onsuz bir an bile huzurlu olamazdı. 761 yılında bir gün içki meclisinde Bayram Şah sarhoş bir halde iken Aydın ve Gündüz isimli emirlerle padişah'ın huzurunda kavga etti. Bunun üzerine Sultan Uveys kızarak Bayram Şah'ı Bağdad'a gönderdi. Aydın ve Gündüz Beyler ise başka bir gece içki meclisinden dönerken öldürüldüler. Onları kimin öldürdüğü asla öğrenilemedi. Sultan Uveys Bayram Şah'ın yokluğunda öyle sıkıldı ve üzüldü ki dayanamayarak onu tekrar Tebriz'e getirtti. Selman-i Sâveci, Sultan Uveys'in bu ayrılık süresince içinde bulunduğu durumu içeren "firak-name" adlı bir divan yazdı."

Bayram Şah 769/1367-1368 senesinde aşırı içkiden dolayı öldüğünde Sultan Uveys onun için benzeri az görülür bir cenaze merasimi düzenleterek büyük bir yas tuttu. Saraydaki her kese ve haremindeki kadınların hepsine siyah giyinmelerini emretti. Kendisi de çıplak tenine *"Kara Kepenek"*[264] giyerek yas süresini böyle geçirdi.[265]

Sultan Uveys'in hatunu, Lor-i Kaçek Atabegi Melik İzzeddin'in kızı Hacı Mama Hatun idi. Uveys çocuklarının tamamının da annesi olan bu hatun ile 756/1355 yılında evlenmişti. Hacı Mama Hatun, Sultan Uveys'ten altı yıl önce 771/1369 yılında öldü. Sultan Uveys onun genç yaştaki ölümü üzerine büyük bir üzüntü duyarak bütün ülkede resmi yas ilan etti ve onun ölümünden sonra ikinci kez evlendi. Adı kaynaklarda zikredilmemekle beraber Selman-i Sâveci'nin adına methiye yazdığı "Şems" isimli hatunu bu ikinci eşi olmalıdır.[266]

Sultan Uveys'in altı çocuğu vardı. Oğulları, Şeyh Hasan, Celaleddin Hüseyin, Ğiyâseddin Ahmed, Bayezid, Şeyh Ali ve kızı Dilşad Hatun'dur.[267] Bunların hepsine yeri geldikçe değinilecektir.

Sultan Uveys'in kabri günümüze kadar sağlam olarak ayakta kalabilmiştir. Tebriz'in 6 km. güney-doğusunda İstaḫrşehr'e 2 km. uzaklıktaki Pine Şelvar köyünde bulunan Şad-abad-i Meşayih Kabristanı'nda bulunmaktadır.[268],

---

[263] Beyânî (s.53) Sultan Uveys'in Bayram Şah ile olan yakınlığını sapık ve aşk ilişkisi olarak nitelendirmiştir. Kaynakların hiç birisinde "sapık aşk veya sapık ilişki ifadelerine yer verilmemiş, Bayram Şah Sultan Uveys'in mahbubu olarak tavsif edilmiştir.

[264] Kara Kepenek, siyah keçeden yapılan bir tür kaba giysi.

[265] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.72,83; Âbrû, zeyl, s.239,243; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333,415-417; Mirḫând, V/572,575; Ḫândmir, Habibu's-siyer, III/240-241; İbn-i Kerbelâî, II/546; Müneccimbaşı, III/10; Azzâvî, II/102-103; Beyânî, s.53-54; Minorsky, "Üveys", İA, VIII/135; Kâreng, s.625-626; Sümer, Şahıs Adları, I/315-316

[266] Sâveci, Divan, s.59; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.83; Âbrû, zeyl, s.243; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/417; Mirḫând, V/575; Azzâvî, II/119; Beyânî, s.49

[267] İbn-i Ḫaldûn (IV/799), Beyânî (s.50) ve Minorsky, ("Üveys", İA, VIII/135) bu kızın adını Tandu olarak vermiştir. Ancak diğer kaynakların tamamında Dilşad Hatun'dur.

[268] İbn-i Kerbelâî, II/531-532; Naḫcevânî, Çehel Mekâle, s.51; Van Loon, s.13; Ferruḫ, III/108; Beyânî, s.50; Kâreng, s.628

Kabrin üzeri iki metre uzunluğunda ve yarım metre genişliğinde yerden yüksekliği yaklaşık 80 cm. olan dikdörtgen küp şeklindeki büyük ve tek parça bir granit taşla kapatılmıştır. Bu taşın baş kısmında, 1.5 metre uzunluğunda, 40 cm. genişliğinde, parlak siyah granitten, çok mükemmel derecede işlenmiş diğer bir taş plaka dikey olarak dikilmiştir. Bu taşın alt kısmı oldukça büyük ve büyük bir kısmı yere gömülmüştür. Kabrin etrafında çoğunluğu etrafa saçılmış bir halde olan çok miktardaki tuğla parçalarından anlaşıldığı kadarıyla önceleri kabrin üzerinde bir kümbet olduğu ve sonradan yıkıldığı sonucuna varmak mümkündür.

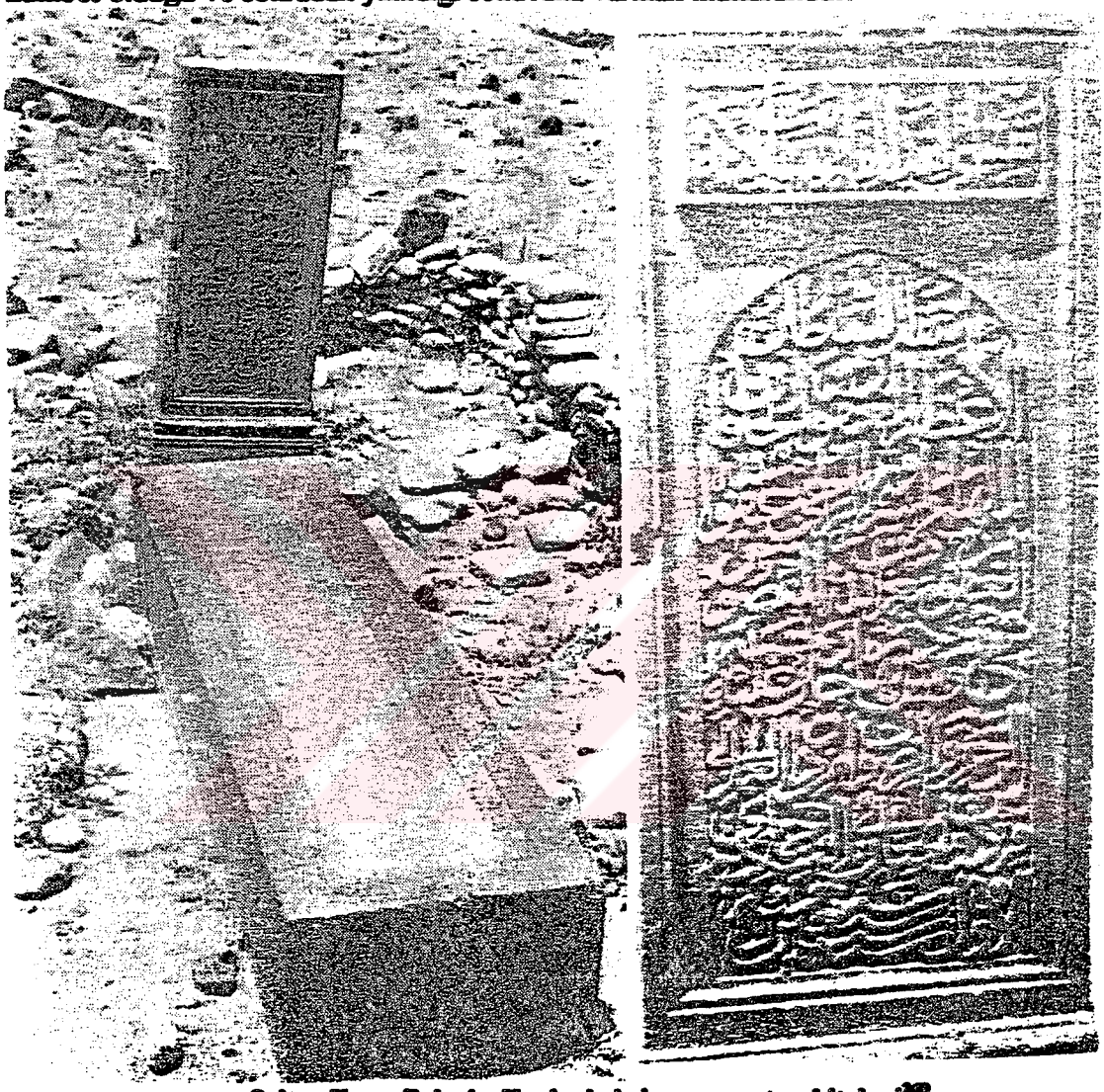

Sultan Uveys Bahadır Han'ın kabri ve mezar taşı kitabesi[209]

Kabrin başına dikilen taşta yazılı olan kitabe günümüze kadar önemli bir zarar görmeden gelmiştir. Çok güzel bir şekilde traşlanmış olan taşın yüzeyine sülüs yazısıyla kabartma şeklinde nakşedilen kitabe şöyledir.

نفسي الفداء

لقبر انت ساكنه انتقل السلطان العظيم المغفور و الخاقان الملهم المسرور الراجي عوفالله

[209] Fotoğraflar, İbn-i Kerbelâî, IV/7; Nahçevânî, Çehel Mekâle, s.55-56; Beyânî, s.52-53; Kâreng, s.627,629; Fâiki, Azerbaycan, I/492

الغفور و معز دين الله المنصور شيخ اويس بهادر خان عليه رحمة الرّحيم و الرضوان من دار العمل الى فردوس الجنان في الثلاث جمادي الاّول سنة ستّ و سبعين و سبعمائة [270]

Kabrin girişinde heykelcilik sanatının şaheserlerinden biri sayılabilecek kadargüzel olan taş bir aslan heykeli bulunmaktadır. Mezarlıkta çoğunluğu kırılmış bir halde çok sayıda aslan ve koç heykeli bulunmakla beraber Sultan Uveys'in kabrinin önündeki bu aslan heykeli büyük bir ihtimalle onun mezarının tezyinatı için konulmuştur.[271]

[270] İbn-i Kerbelâî, II/531-532; Nahcevânî, Çehel Mekâle, s.55-56; Hamdoba Beyânî, s.246; Beyânî, s.50; Kâreng, s.628

[271] Nahcevânî, Çehel Mekale, s.52; Kâreng, s.630

2.3. SULTAN HÜSEYİN BAHADIR HAN

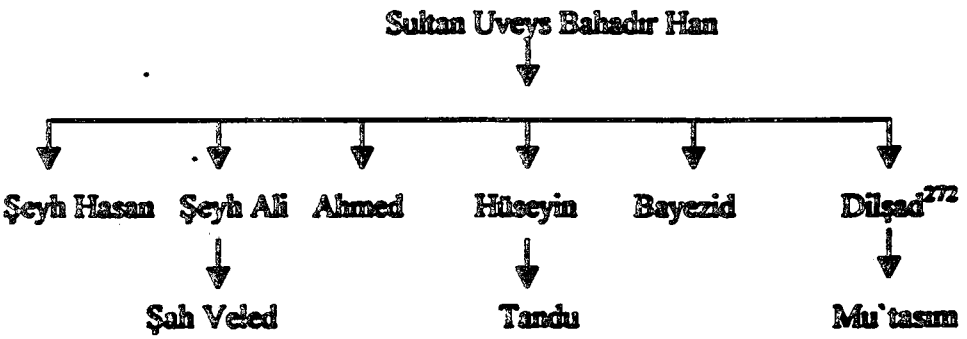

Tablo 17

2.3.1. Sultan Hüseyin'in Tahta Çıkışı: Sultan Uveys'in hastalığı şiddetlenip artık iyileşme umudunun kalmadığı anlaşılınca başta Başkadı (Kâziyu'l-kuzât) Şeyh Ali ve Hace Şeyh Kececî olmak üzere bir grup ileri gelen devlet erkanı baş ucuna gelerek ondan devlet işleri ve veliahtlık konusunda vasiyetini istediler. Uveys kendisinden sonra Celayirli Devleti'nin başına Şehzade Hüseyin'in geçmesini, Bağdad ve Irak-ı Arab'ın yönetiminin de Şehzade Şeyh Ali'ye[273] bırakılmasını istedi. Ancak huzurda bulunan devlet erkanı Şeyh Hasan'ın yaşça en büyük şehzade olduğunu ve bu durumu kabullenmeyeceğini söylediler. Bunun üzerine Sultan Uveys "*Öyleyse siz bilirsiniz*" cevabını verdi.

Celayirli Devleti emirleri ve devlet erkanından bazıları Şehzade Şeyh Hasan'ın padişah olmasını istemiyorlardı. Bu yüzden Sultan Uveys'in bu sözlerini Şeyh Hasan'ın katledilmesi yönünde bir icazet olarak kabul ettiler ve hiç vakit kaybetmeden onu yakalayarak hapsettiler. Ertesi gün ise artık Sultan Uveys'in bilinci kapandığı ve konuşamaz hale geldiği için huzuruna Kadı Şeyh Ali'den başka kimse giremedi. Kısa bir süre sonra da öldü. Celayirli devlet erkanı Uveys'in öldüğü aynı gece hapiste bulunan Şeyh Hasan'ı da boğarak öldürdüler ve cenazesini İmaret-i Dımaşkiyye'de defnettiler.[274]

Sultan Uveys'in en büyük oğlu olduğu anlaşılan Şeyh Hasan hakkında fazlaca bir bilgi yoktur. Kaynaklarda sadece onun 771/1369-1370 yılında Celayirli Devleti'nin o sıralardaki başkadısı olan Kadı Şeyh Ali'nin kızı ile evlendiği ve Uveys'in ölmeden kısa bir süre önce Irak-ı Acem'i ona verdiği ve Adil Ağa'nın, Şeyh Hasan'ın naibi olarak bu eyaletin idaresine görevlendirildiği kaydedilmiştir.[275]

Sultan Hüseyin, babası Sultan Uveys öldüğünde henüz 8 yaşında bulunuyordu. Sultan Uveys'in ölümünden bir gün sonra 776 yılı cemaziyelevvel ayının 4'ünde (6 eylül 1374) o sırada başkent Tebriz'de bulunan Azerbaycan

---

[272] Beyânî Dilşad'ın yerine Tandu adında bir kızının olduğunu yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.
[273] Kerbelâî, (II/8) ve İkbâl, (s.459) Bağdad'ın idaresinin Şehzade Şeyh Hasan'a verilmesini istediğini söylemişlerdir.
[274] İbn-i Haldûn, IV/793; Âbrî, zeyl, s.245; Fasîh-i Hevâfî, III/108; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/244; Mirhând, V/577-578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/242; İbn-i Kerbelâî, II/8; Degnignes, VI/79; Howorth, III/656; Browne, III/172; İkbâl, s.459; Azzâvî, II/137-138; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Ganî, I/288; Fâiki, Azerbaycan, I/494
[275] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.85; Âbrî, zeyl, s.243; Mirhând, V/575 Beyânî, s.50

emirleri, Abbas, Musafer, Muhammed Devati, Ömer Kopçacı[276], Süleyman Atabeg, Hamza, Lulu, İsrail, Rahman Şah, Sungur Şah ve diğer emirler ile devlet erkanı tarafından Celayirli Devletinin tahtına oturtuldu.[277]

Sultan Uveys'in öldüğü sırada Sultaniye'de bulunan ve Celayirli Devletinin önde gelen emirlerinden biri olan Adil Ağa ile "*emirul umera*" ünvanını taşıyan ve o esnada Hemedan'da bulunan Emir Şeyh Ali İnak aslında Şehzade Şeyh Hasan'ın sultan olmasını istiyorlardı. Diğer emirler de bunu bildikleri için onların Tebriz'e gelmelerini beklemeden Hüseyin'i tahta oturtmuş daha sonra bu iki büyük emire olup biteni haber vermişlerdi. Adil Ağa ve Emir Şeyh Ali İnak, Hüseyin'e karşı olmalarına rağmen artık bu oldu bittiye karşı çıkmanın kimseye bir yarar getirmeyeceğini düşünerek onun tahta oturtulmasına ses çıkarmadılar.[278]

Sultan Uveys ölmeden önce devlet idaresi ve toprakların dağıtımında değişiklik yapmamasını vasiyet etmişti. Bu nedenle Sultan Hüseyin babasının vasiyetine uyarak devlet yönetiminde ve toprakların idaresinin dağıtımında fazla bir değişiklikte bulunmadı. Bütün emirler ve devlet adamlarını Uveys'in sağlığında atamış olduğu makam ve yerlerde bıraktı. Hüseyin'in tahta çıktığı bu dönemde Celayirli Devletinin vezirlik makamında Vezir Şemseddin Zekeriyya bulunuyordu. Emiru'l-Umera Şeyh Ali İnak Hemedan bölgesinin idaresini üstlenmişti.[279] Adil Ağa ise büyük emir sıfatını taşıyordu ve Sultan Uveys tarafından kendisine ikta edilen Sultaniye ile Şehzade Şeyh Ali'nin naibi olarak Irak-ı Acem bölgesinin yönetimini sürdürüyordu ve bu sırada devlet mekanizmasında önemli bir nüfûzu ve gücü vardı. Sultan Hüseyin'in küçük kardeşi Ahmed ise Erdebil[280] bölgesinde hükümet ediyordu. Sultan Hüseyin yine babası Sultan Uveys'in vasiyetine uygun olarak Irak-ı Arab ve Bağdad'ın yönetimini diğer kardeşi Şehzade Şeyh Ali'ye bıraktı. Bağdad vezirliğine de Vezir Şemseddin Zekeriyya'nın oğlu Emir İsmail'i tayin etti.[281]

2.3.2. Tebriz'in Şah Şüca Tarafından İşgali. Sultan Hüseyin Bahadır Han da babası Uveys gibi tahta çıkmasıyla birlikte kendisini iç ve dış muhalif ve düşmanların isyan ve saldırıları ile karşı karşıya buldu.

Sultan Uveys'in ölüm haberi Isfahan'a ulaşınca o zamana kadar Celayirli Devletinin tâbii olan Şah Mahmud Muzafferi Celayirli Devletinin topraklarına heveslenerek taziye[282] bahanesi ile bir miktar kuvvetle Tebriz'e yöneldi. Ancak Curbadekan(جربادكان) havalisine ulaştığında ağır bir hastalığa yakalanarak Isfahan'a

---

[276] Beyânî, (s.55) "Kıpçaki"

[277] İbn-i Haldûn, IV/793; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.92; Âbrû, zeyl, s. 246; Fasîh-i Havâfî, III/108; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/244; Mirhând, V/578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.124; Mirzavahid, vr.314; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.459; Azzâvî, II/141; Ganî, I/288-289; Beyânî, s.55; Fâikî, Azerbaycan, I/494

[278] Âbrû, zeyl, s.246-247; Mirhând, V/578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243;

[279] Fasîh-i Havâfî'nin (III/108) kaydına göre aynı yıl içinde Şeyh Ali İnak Hemedan'da vefat etmiştir.

[280] Barthold, ("*Ahmed Celayir*", İA, I/182) Basra valisi olduğunu söylemiştir.

[281] İbn-i Haldûn, IV/793-794; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.92-93; Âbrû, zeyl, s.246-247; Fasîh-i Havâfî, III/113; Mirhând, V/579; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Ganî, I/288-289; Smith, J.M., "*Ali B.Oveys*", Encyclopedia Iranica, I/853-854; Sümer, Faruk, "*Ahmed Celayir*", DİA, II/53

[282] Beyânî, (s.56) Şah mahmud'un saltanata hak iddiasında bulunarak Tebriz'e yöneldiğini, Hâfız Âbrû ise(zeyl, s.247) bir grup Celayirli emirin Şah Mahmud'a haber göndererek onu Tebriz'e davet ettiklerini, Tebriz'i işgal etmesi durumunda kendisi ile işbirliği yapacaklarını ve padişah olarak onu tanımayı vadettiklerini, bunun üzerine Şah Mahmud'un da saltanata heveslenerek harekete geçtiğini yazmıştır. Ancak bu bilgi diğer kaynakların hiç birisince teyid edilmemektedir.

geri dönmek zorunda kaldı. Döndükten kısa bir süre sonra da 776 (mart 1375) yılı şevval ayının 9'unda burada öldü.[283]

Bu sıralarda Şiraz'da bulunan Muzafferoğulları Devleti sultanı Şah Şüca Sultan Uveys'in ölüm haberi geldiğinde önce inanmamış, haberi getiren süvariyi bekletip haberin doğruluğunu araştırdıktan sonra sevincinden bu süvariye müjdelik olarak 10 000 altın dinar ve değerli hilâtler vermişti. Sultan Uveys'in ölüm haberinden kısa bir süre sonra bu kez de kendi kardeşi Şah Mahmud'un ölüm haberi ulaştı.[284]

Daha önce de bahsedildiği gibi Şah Şüca saltanatının başından itibaren Tebriz ve Azerbaycan başta olmak üzere Celayirli Devleti topraklarını Muzafferi Devleti'nin hakimiyet sahasına dahil etmek amacını taşıyordu. Öte yandan kardeşi Şah Mahmud ile mücadeleleri sırasında Celayirli Devleti sultanı Uveys'ten oldukça zarar görmüş, bir kaç kez de kendi başkenti Şiraz'ı dahi terketmek, hatta Celayirli Devleti'ne haraç ödemek ve onun hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle Sultan Uveys'in ve kendi kardeşi Şah Mahmud'un ölümü Şah Şüca'nın amaçlarını gerçekleştirmesi için bulunmaz bir fırsat yaratmıştı.

Bu taraftan Şah Mahmud'un ölümünden sonra oğlu olmadığı için çok fazla bir zaman geçmeden Isfahan'da saltanat ve hakimiyet kavgası başlayınca büyük bir kargaşa çıktı. Şah Şüca taraftarları onu Ishanan'ı ele geçirmeye davet ettiler. Şah Şüca bu fırsatı değerlendirmek için hiç vakit kaybetmeden bir ordu teşkil ederek Isfahan'a yöneldi. Isfahan'a ulaşınca Şah Mahmud'un devlet erkanı ve emirleri onun huzuruna gelerek itaatlerini bildirdiler ve şehri ona teslim ettiler.[285]

Isfahan'da bir müddet kalarak burada hakimiyeti sağlayan Şah Şüca Sultan Uveys'in ölümünden sonra onun yerine geçen Sultan Hüseyin'in küçük yaşta ve yetersiz olmasını[286] kendi amaçlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görüp Azerbaycan'ı istila etmek için hazırlıklara başladı.[287]

Sultan Hüseyin, Şah Şüca'nın bu hazırlıklarını haber alınca bir mektup yazarak, onu bu saldırıdan vazgeçirmeye çalıştı. Ancak Şah Şüca oldukça kaba sözler ve hakaretler içeren bir cevap yazdı. Bu şekilde Sultan Hüseyin ile Şah Şüca arasında bir kaç kez mektup gidip gelmesine rağmen olumlu bir sonuç çıkmadı[288] ve Şah Şüca Şiraz, Isfahan ve Kirman bölgelerinden topladığı yaklaşık 12 000 kişilik bir süvari kuvveti ile 777/1375-1376 yılı başlarında Tebriz'i ele geçirmek üzere Azerbaycan'a yöneldi[289]

Şah Şüca Curbadekan'a ulaştığı sırada civarda bulunan diğer bir grup emir de gelerek ona katıldılar. Kazvin'e gelince buranın halkı şehri ona teslim etmek istemediği için burayı bir süre kuşatarak zorla aldı.[290]

---

[283] Kutbi, s.103; Âbrû, zeyl, s.247; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.223; Ğanî, I/288-289; Beyânî, s.56
[284] Kutbi, s.103; Mirḫând, IV/548; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/309; Beyânî, s.56
[285] Kutbi, s.104; Âbrû, zeyl, s.247; Mirḫând, IV/548-549; Ğanî, I/289-300
[286] Mirḫând, IV/550; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/309; Ğanî, I/293, Sultan Hüseyin'in davranışlarından rahatsız olan bir grubun Şah Şüca'yı Azerbaycan'a davet ettiklerini yazmışlardır.
[287] Kutbi, s.104; Âbrû, zeyl, s.247; Mirḫând, IV/549; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/309; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Beyânî, s.56; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/147
[288] Bu mektupların metni için bak. Ğanî, I/293; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/310-316; Beyânî, s.56-59
[289] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde, s.95; Kutbi, s.104; Âbrû, zeyl, s.247; Mirḫând, IV/550; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/311; Howorth, III/658; İkbâl, s.460; Âzzâvî, II/144; Ğanî, I/293-296; Beyânî, s.59; Fîlkî, Azerbaycan, I/495; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/147
[290] Kutbi, s.104; Mirḫând, IV/550-551; Howorth, III/699

Kazvin'in fethedilmesinden sonra yoluna devam eden Şah Şüca her hangi bir mukabele ile karşılaşmadan Sultaniye'ye kadar ilerledi. O, Sultaniye'ye ulaştığı sırada Sultaniye Hakimi Adil Ağa memleket işlerine çekidüzen vermek amacı ile Tebriz'de bulunuyordu. Şehrin yönetimini ise bir grup güvenilir mülazımı ile birlikte eşi Hacı Nevruz Hatun'a bırakmıştı.

Şah Şüca öncelikle Sultaniye'yi fethetme düşüncesinde idi. Ancak Hacı Nevruz Hatun, Şah Şüca'ya bir haber göndererek "*Ben evinde oturan bir kadınım. Padişahların gururu vardır. Eğer şehri bu şekilde fethederseniz bu sizin için övünülecek bir davranış olmaz. Şayet fethedemezseniz bir kadına karşı aldığınız mağlubiyet nedeni ile gururunuz ve etrafınızda itibarınız kalmaz*" dedi. Hacı Nevruz Hatun'un bu sözleri Şah Şüca üzerinde etkisini gösterdi ve Sultaniye'yi fethetme düşüncesinden vazgeçerek Tebriz'e yöneldi.[291]

Bu taraftan ise Sultan Hüseyin ve Adil Ağa diğer bütün emirleri toplayarak yaklaşık 24 000 kişilik[292] bir ordu ile Şah Şüca'yı karşılamak üzere Tebriz'den çıktılar. Ucan dolaylarında karargah kurdular. Celayirli ordusu sayıca Şah Şüca'nın ordusundan üstün olmasına rağmen bir otorite boşluğu ve kargaşa hakimdi. Bu nedenle her gün yeni bir fikir ve savaş planı ortaya atılıyordu. Şah Şüca Ucan üzerinden değil de Kurtkulak tarafından Tebriz'e gelince Celayirli ordusu onun arkasında, Şah Şüca'nın ordusu da Tebriz ile Celayirli ordusunun arasında kaldı. Nihayet iki ordu savaş düzeni alarak karşı karşıya geldiler. Muzafferi ordusunun sağ kanadını oluşturan Şah Mansur,[293] Celayirli ordusunun sol kanadını oluşturan Emir Abdulkadir,[294] Hacı Harbende, Hacı Minkutuğ ve Emir Beyoğlu'nun kuvvetlerini ilk hamlede dağıtarak bu dört emiri de esir aldı. Adil ağa da Şeyhzade Şeyh Hasan'ın katli ve Sultan Hüseyin'in Sultan ilan edilmesi olayından dolayı diğer emirlere kırgın olması sebebiyle isteksiz davranıyordu. Adil Ağa'nın bu isteksizliği ve ordunun sol kanadının dağıtılarak komutanlarının esir alınması Sultan Hüseyin ve diğer emirlerin telaşa kapılmasına neden oldu. Celayirli ordusu dağıldı. Her bir emir bir tarafa gitti. Adil Ağa da bir anda her şeyini kaybetmiş olan Sultan Hüseyin'i yanına alarak Bağdad'a götürdü.[295]

Şah Şüca aynı yılın cemadielevvel ayında bu galibiyetinin ertesi günü Tebriz'e girdi. Tebriz'in ileri gelenlerinden bir grup onu karşılayarak burada tahta oturttular. Böylece yaklaşık 20 yıl boyunca Celayirli Devleti'ne başkentlik yapmış olan Tebriz, Muzafferi Devleti'nin hakimiyet sahasına geçmiş oldu.[296]

Bu savaş 777/1375-1376 yılı sonbaharında gerçekleşmişti. Bu nedenle Şah Şüca kış gelmeden bütün Azerbaycan'ı ele geçirerek bu fethi sağlamlaştırmak için vakit geçirmeksizin emirlerinden her birini Azerbaycan'ın bir bölgesinin fethi ile görevlendirdi. Bu çerçevede Şah Mansur'u Arran, Karabağ, ve Muğan'ın fethi ve

---

[291] Âbrû, zeyl, s.248; Beyânî, s.59

[292] Mirḫând, IV/551; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/311; Beyânî, s.59, bu sayıyı 30 000 kişi olarak vermişerdir.

[293] Âbrû, (zeyl, s.243) Şultan Şibli

[294] Kutbî, (s. 104); Ğanî, (I/296) Emir Abdulkahir

[295] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.95; Kutbî, s.104; Âbrû, zeyl, s.246; Fasîh-i Ḫavâfî, III/110-111; Mirḫând, IV/551; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/311; Howorth, III/699; Ğanî, I/296; Beyânî, s.59-60

[296] İbn-i Ḫaldûn, IV/794; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.95; Kutbî, s.104; Âbrû, zeyl, s.246; Fasîh-i Ḫavâfî, III/110-111; Mirḫând, IV/551; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/311; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.223; Mirzavahid, vr. 314; Howorth, III/699; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.460; Muşfik, s.10; Âzzâvî, II/144; Ğanî, I/296; Râzî, s.335; Beyânî, s.59-60; Zerrinkûb, Dombâle-i Rûzgârân, s.290; Fâiki, Azerbaycan, I/495; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/147

hükümetine gönerdi. Ona Şirvanşah Huşeng'i de barış yolu ile itaat altına almasını emretti. Sultan Şibli'yi Sultaniye'ye, Emir Ferruh'u Nahcıvan'a, Emir Isfahan Şah'ı Ucan'a görevlendirdi. Savaş sırasında esir alınan Celayirli emirlerini de bir fetihname ile birlikte Fars'a gönderdi. Kış mevsimi yaklaştığı için kendisi bir yere gitmeyerek Tebriz'de zevk ve eğlence ile meşgul oldu. Ancak çok geçmeden Şah Şüca Tebriz'de huzursuz olmaya başladı. Zira kış mevsimi girdikten sonra Azerbaycan'ın her bir köşesinde Şah Şüca ve adamları aleyhine isyanlar başgösterdi. Yaklaşık iki ay geçtikten sonra Adil Ağa'nın yeğeni, ve Sarı Gorgan (Sarı Kurtlar) Kalesi'nin hakimi Emir Tursun, Cağatu Nehri kıyısında Şah Şüca'nın önde gelen emirlerinden biri olan Emir Isfahan Şah'a saldırarak onu hezimete uğrattı ve esir alarak Saru Gurgan Kalesi'ne hapsetti. Şah Şüca bunu duyunca huzursuz oldu ise de yapacağı bir şey olmadığı için Tebriz'de günlerini eğlece ile geçirmeye devam etti. Bu olaydan bir kaç gün sonra bu kez Celayirli emirlerinden, Kahkaha Kalesi komutanı Emir Eyadacı kaleden çıkarak etrafında topladığı kalabalık bir kuvvetle Tebriz'e yöneldi. Ayrıca Sultan Hüseyin'in de büyük bir ordu ile Bağdad'dan Tebriz'e doğru yola çıktığı şayiasını yaydı.[297]

Öte yandan, Bağdad'da Celayirli Devleti veziri Hace Şemseddin Zekeriyya'nın oğlu ve Bağdad veziri Veciheddin İsmail de elinden gelen her türlü yardımı göstermişti. Bütün gücünü ve varlığını yitirmiş bir halde Bağdad'a gelen Sultan Hüseyin'i ağırlayarak ve büyük paralar sarfederek Irak-ı Arab'dan asker toplamış ve yaklaşık 10 000 kişiden oluşan teçhizatlı bir ordu kurarak Sultan Hüseyin'in bütün eksiklerini gidermişti.

Bütün bunların dışında Şah Şüca'ya bağlı Muzafferi emirleri de sık sık birbirlerinin hakimiyet alanlarına tecavüz ediyor veya isyan ediyorlardı.Ayrıca onun yokluğundan istifade eden amcasının oğlu Şah Yahya Muzafferi'nin de Şiraz'ı ele geçirmek için hazırlık yapmakla meşgul olduğu haberleri geliyordu. Şah Şüca ise bütün kuvvetlerini etrafa dağıttığı için eli kolu bağlı bir halde oturmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bu nedenlerden dolayı artık Tebriz'de kalmanın kendisi için sakıncalı ve tehlikeli bir hale geldiği endişesine kapılarak kış ortası olmasına ve kış şartlarının çok ağır geçmesine rağmen Tebriz'i terketmeye karar verdi ve aceleyle şehri boşaltarak Tebriz'e gelmesinden yaklaşık dört ay sonra ramazan ayında Şiraz'a doğru yola çıktı. Ancak yoğun kar ve soğuk nedeni ile askerlerinin çoğu ya öldü ya da el ve ayakları donarak telef oldular. Kendisi ise çok zor şartlar altında ülkesine dönebildi.[298]

Şah Şüca'nın Tebriz'den ayrılmasından bir hafta[299] sonra Sultan Hüseyin Tebriz'e girdi. O zamana kadar etrafa dağılmış bir halde bulunan Celayirli emirleri de onun gelmesi ile Tebriz'e dönerek yeniden onun etrafında toplandılar. Sultan Hüseyin henüz kış mevsimi olması nedeni ile her hangi bir işe girişmeden Tebriz'de eğlence ile meşgul oldu. Böylece yaklaşık dört aylık bir aradan sonra başkent Tebriz tekrar Celayirli Devletinin eline geçti.[300]

---

[297] Kutbi, s.104-105; Âbrû, zeyl, s.248-249; Mirḫând, IV/552; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/312; Howorth, III/658; Ĝani, I/296; Beyânî, s.60; Fâiki, Azerbaycan, I/495

[298] İbn-i Ḫaldûn, IV/794; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.95; Kutbi, s.104-106; Âbrû, zeyl, s.248-250; Fasîh-i Ḫavâfî, III/111; Mirzavahid, vr.314; Howorth, III/699; Âzzâvî, II/144

[299] Kutbi, (s.105), Mirḫând, (IV/552), Beyânî, (s.61) iki ay sonra

[300] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.95; Âbrû, zeyl, s.250; Fasîh-i Ḫavâfî, III/111; Mirḫând, IV/552-553; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/312; Mirzavahid, vr.314; Muhammed Hasan Han, I/636; Zeynelioğlu, s.73; İkbâl, s.460; Âzzâvî, II/144; Ĝani, I/300-301; Beyânî, 60-61

Sultan Hüseyin Tebriz'e dönüp hakimiyeti yeniden sağladıktan sonra Şah Şüca'ya bir elçi göndererek ona Celayirli emirler, Emir Abdulkadir ve Hacı Harbende'yi serbest bırakmasını, buna karşılık kendisinin de ellerinde esir bulunan Emir Isfahan Şah'ı serbest bırakacaklarını söyledi. Şah Şüca bu öneriyi kabul ederek esir emirleri değerli hediyeler ve hilatlerle Tebriz'e, Sultan Hüseyin de Emir Isfaha Şah'ı aynı şekilde değerli hilatler ve güzel hediyelerle Şiraz'a gönderdi.[301]

Şah Şüca ayrıca Sultan Uveys'in kızı Dilşad Hatun'u[302] kendi oğlu Zeynel Abidin'e istedi. Sultan Hüseyin bunu kabul ederek kardeşi Dilşad Hatun'u Zeynel Abidin'e verdi. Şah Şüca, Zeynel Abidin'i Dilşad Hatun ile evlendirdikten sonra onu Isfahan'ın idaresine tayin etti. Böylece Celayirliler'le Muzafferiler arasındaki uzun süren muhalefet ve düşmanlık bu şekilde son bulmuş oldu.[303]

2.3.3. Kara Koyunluların Yeniden Celayirli Devletine Bağlanmaları.

778/1376-1377 yılı baharında Sultan Hüseyin bütün vilayetlerdeki emirlerini Ucan'da toplayarak memleket işlerini düzene sokmak ve yapılması gereken şeyleri kararlaştırmak için büyük bir kurultay yaptı. Ülkenin idari işlerini tanzim etti. Kurultayda memleket meseleleri üzerinde görüş alışverişinde bulunuldu.

Bu problemlerin en önemlisi o sıralarda Van Gölü, Muş, Musul, Diyarbekir ve Aladağ bölgelerinde dağınık bir halde yaşayan ve bu dönemde oldukça güçlenmiş olan Kara Koyunlu Türkmenleri meselesi idi. Sultan Uveys bahsinde anlatıldığı üzere Kara Koyunlu Türkmen Beyi Bayram Hoca, Sultan Uveys döneminde isyan ederek mezkur bölgelerde bağımsızlığını ilan etmiş, bunun üzerine de Sultan Uveys 767/1365-1366 yılında Bayram Hoca üzerine düzenlediği seferle hem onu itaat altına almış hem de Kara Koyunluları tekrar Celayirli Devletine bağlamış, ayrıca Bayram Hoca'yı her yıl Celayirli sarayı mutfağına 20 000 baş koyun haraç göndermek zorunda bırakmıştı.

776/1374-1375 yılında Sultan Uveys'in ölümü üzerine hem Sultan Hüseyin'in küçük yaşta ve yetersiz oluşu hem de Şah Şüca'nın Azerbaycan'a saldırmasından istifade eden Bayram Hoca ve kardeşinin oğlu Kara Mehmed bu bölgelerde faaliyetlerini artırmış ve dağınık bir halde yaşayan Kara Koyunlu oymaklarını bir çatı altında toplamıştı. Etrafına topladığı kalabalık kuvvetlerle Musul'dan başka Batı İran'da Sarmari (Sürmelü), Ala Kilise, Hoy, Nahcıvan ve diğer bazı yerleri işgal etmiş, buralarda yağmalama ve talan hareketlerinde bulunmuştu. Sultan Hüseyin, Şah Şüca problemi ile meşgul iken bu konuda kendisine bir kaç kez şikayetler gelmişti. Ayrıca Bayram Hoca Celayirli Devletine her yıl ödemesi gereken 20 000 koyunluk haracı ödemeyi de kesmişti.[304]

778 [305] /1376-1377 yılı baharında Ucan'da yapılan bu kurultayda öncelikli olarak Kara Koyunlu problemi ele alındı ve Kara Koyunlular üzerine sefer

---

[301] Kutbi, s.106; Mirḫând, IV/553-554; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/312; Howorth, III/700; Muşfik, s.10; Beyâni, s.61; Fâiki, Azerbaycan, I/495

[302] İbn-i Haldûn, (IV/799) ve Azzâvi, (II/188); Şah Şüca'nın, kardeşi Şah Mahmud'un ölümünden sonra onun Uveys'in kızı Döndü Hatun'u kendi oğlu Zeynel Abidin'in nikahına geçirdiğini kaydetmişlerdir. Ancak bu doğru olsa bile daha önce de anlatıldığı üzere Sultan Uveys'in kızının adı Döndü (Tandu) değil Dilşad Hatun'dur.

[303] Kutbi, s.106; İbn-i Haldûn, IV/799; Mirḫând, IV/553; Howorth, III/700; İkbâl, s.433; Beyâni, s.61

[304] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.94; Âbrû, zeyl, s.250-251; Fasîh-i Ḫavâfî, III/111; Giyâşî, Târîḫu'l-Giyâşî, s.1; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Howorth, III/657; İkbâl, s.460; Azzâvî, II/143-144; Beyâni, s.55; Yıldız, VIII/444; Meşkûr, s.243; Fâiki, Azerbaycan, I/494

[305] Bu kurultay ve seferin tarihleri konusunda kaynaklarda ihtilaflar mevcuttur. Hâfız Âbrû, (zeyl, s.251) ve Fasîh-i Ḫavâfî, (III/112) kurultay'ın tarihini 778 h., seferin tarihini de 779 h. olarak

düzenlenmesine karar verildi. Bu kararın ardından da sefer hazırlıkları başladı. 779/ 1377-1378 yılı başlarında Adil Ağa'nın önderliğinde yapılan kurultayda ordular Ucan'da toplandı ve Adil Ağa'nın kumandasındaki Celayirli ordusu Aladağ tarafına yöneldi. İlk önce yolları üzerinde bulunan Bend-i Mahi (بند ماهی) Kalesi'ni fethettiler. Ardından yollarına devam ederek Aladağ'a geldiler. Bayram Hoca Türkmen, Celayirli ordusunun gücünden çekinerek Aladağ'a gelememiş Erzurum havalisine çekilerek burada karargah kurmuştu. Kara Mehmed ise Sultan Hüseyin'in kendisi üzerine geldiğini duyunca Erciş Kalesi'ne kapanmıştı. Celayirli ordusu Erciş'e ulaşınca kaleyi kuşatmaya aldı. Celayirli ordusunun kalabalıklığını ve gücünü gördükten sonra onlara karşı koyamayacağını anlayan Kara Mehmed Türkmen şehrin güvenilir ve ileri gelenlerinden bir grubu Sultan Hüseyin'in huzuruna göndererek barış talep etti ve itaat edeceğini bildirdi. Ancak kaleden çıkmak için 15 gün süre istedi. Sultan Hüseyin onun bu teklifini kabul ederek savaşı durdurdu. Ancak muhasarayı kaldırmadı. Aslında Kara Mehmed'in bu süreyi istemesinin iki nedeni vardı. Biri Erciş Kalesi'nin etrafına hendek kazmak diğeri ise Bayram Hoca'ya gönderdiği haberci ile istediği yardımın ulaşması için zaman kazanmaktı. Aradan bir hafta geçtikten sonra Celayirli emirler Kara Mehmed'in kale etrafına hendek kazmak ve surları sağlamlaştırmakla meşgul olduğunu, ayrıca Bayram Hoca'dan de yardım istediğini öğrenerek tekrar kuşatmayı şiddetlendirdiler.

Muhasara devam ederken Bayram Hoca Türkmen'in yardıma geldiği ve iki fersah mesafeye kadar yaklaştığı haberi geldi. Bunun üzerine Adil Ağa, Muhammed Devati, Musafer İnak, Yahya Fetih ve Yahya İdris adlı emirleri kendi kuvvetleri ile Bayram Hoca'nın üzerine gönderdi. Bu emirler Bayram Hoca'nın kuvvetlerine saldırarak onları hezimete uğrattılar ve 50 kadar Kara Koyunlu emirini esir alarak Sultan Hüseyin'in huzuruna getirdiler. Esir edilen Kara Koyunlu emirleri pişman olduklarını söyleyerek af dilediler ve itaatlerini bildirdiler. Sultan Hüseyin de onların hepsini bağışlayarak değerli suyurgallerle ödüllendirdi. Kara Mehmed bunu öğrenince tekrar haber göndererek itaat edeceğini bildirdi. Af diledi ve daha önce belirlenmiş olan 20 000 koyunluk yıllık haracı ödeyeceğini, ayrıca Sultan Hüseyin'in Tebriz'e dönmesinden sonra onun huzuruna çıkarak eteğini öpeceğini söyledi. Bunun üzerine Sultan Hüseyin onu bağışladı. Mal ve mülküne dokunmadan onu eski konumunda bıraktı.[306]

Sultan Hüseyin buradan Tebriz'e döndü. Onun Tebriz'e dönmesinden sonra Kara Mehmed Türkmen söz verdiği üzere 1000 koyun pişkeş ile Sultan Hüseyin'in huzuruna gelerek eteğini öptü ve itaatini arzetti. Adil Ağa ve Irak-ı Acem emirleri Sultaniye'ye gittiler. Sultan Hüseyin ise Azerbaycan emirleri ile Tebriz'de kalarak içki meclislerinde vakit geçirmekle meşgul oldu.[307]

---

vermişlerdir. Buna karşılık Mustevfi, (Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.94), Mirhând, (V/579), Hândmir, (Habîbu's-siyer, III/244), İkbâl, (s.460) ve Beyânî, (s.55) seferin 777 yılı; Sümer, (Kara Koyunlular, (s.41), Howorth, (III/657) ve Yınanç, ise ("*Celayir*", İA, III/65) 779 h. yılı baharı olduğunu söylemişlerdir. Bahsedildiği üzere 777 h. yılında Sultan Hüseyin, Şah Şücâ'nın Azerbaycan'a saldırısı ile karşı karşıya bulunuyordu. Bu nedenle kurultay ve seferin tarihi 778 ve 779 h. yılı olmalıdır.

[306] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.94; Âbrû, zeyl, s.251-252; Fasîh-i Havâfî, III/112; Mirhând, V/579-580; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Mirzâvahid, vr. 314; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.460; Beyânî, 56; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Yıldız, VIII/444; Fâiki, Azerbaycan, I/495

[307] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.94; Âbrû, zeyl, s.252; Fasîh-i Havâfî, III/112; Mirhând, V/579-580; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Howorth, III/657; İkbâl, s.461; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s. 259

2.3.4. Rey'in İşgali. Adil Ağa Sultaniye'ye döndükten sonra aynı yıl içinde Şah Mansur Muzafferi diğer bir kaç emiri de kendi tarafına çekerek Şah Şüca'nın yanından kaçtı ve Sultaniye'ye gelerek Adil Ağa'ya sığındı. Adil Ağa onu sıcaklıkla kabul ederek kendi himayesine aldı. Kendi hakimiyet sahasında bulunan Hemedan Bölükleri'nin (بلوکات همدان) idaresini de ona verdi. Ayrıca Harbatan ve Çahar sede (dört yüzlük) emirleri ile Emir Yadigar Şah Karani, Emir Ali Arşiyan ve Hacı Musafer'i de onun emrine verdi.[308]

Ancak Şah Mansur burada bir süre kaldıktan sonra amaçlarına bu şekilde ulaşamayacağını ve Adil Ağa'nın gölgesi altındayken istediklerini yapamayacağını anlayınca kaçarak Mazenderan ve Asterabad hakimi Emir Veli'nin yanına gitti ve onun himayesine girdi. Irak-ı Acem ve Azerbaycan'da bir hakimiyet boşluğu olduğunu söyleyerek onu Celayirli Devleti üzerine yürümeye tahrik ve teşvik etti. Bu tahriklere kapılan Emri Veli ise büyük ve teçhizatlı bir ordu ile Irak-ı Acem'e yöneldi ve Kazvin'in Siyah Dehesi (سیاه دهن) bölgesine kadar ilerledi.

Emir Veli'nin bu hareketini öğrenen Sultan Hüseyin ise vakit kaybetmeden bütün orduyu toplayarak ona karşı koymak üzere yola çıktı. Abaka Sarayı diye anılan bölgeye ulaşınca Sultan Hüseyin'in kendisi sefere gitmekten vazgeçerek burada kaldı. Ancak orduyu Adil Ağa'ya yardım etmesi için Sultaniye'ye gönderdi. Adil Ağa kendi kuvvetleri ve Celayirli ordusunu alarak Ebher'e kadar gitti. Emir Veli, Celayirli ordusunun üzerine geldiğini ve ordunun büyüklüğünü öğrenince onlara karşı koymasının imkansız olduğunu anlayarak Adil Ağa'ya barış teklif etti ve kendi kızını da Sultan Hüseyin'e verdi. Emir Veli meselesini bu şekilde halleden Adil Ağa, Rey'in idaresini Ferhad Ağa isimli bir emirine vererek Sultaniye'ye döndü. Sultan Hüseyin ise Tebriz'e döndükten sonra büyük bir düğün alayını Abbas Ağa isimli bir mülazımı ile birlikte Emir Veli'nin kızını getirmesi için Mazenderan'a gönderdi. Abbas Ağa Mazenderan'a giderek gelini getirdi. Ancak kız fazla güzel olmadığı için Sultan Hüseyin ona fazla ilgi göstermedi. Fakat yine de kızın çeyizi (*mihr*) olarak Rey şehrini Emir Veli'ye bağışladı. Emir Veli problemi de bu şekilde ortadan kalkınca Celayirli Devleti'nde bir süreliğine de olsa huzur ve istikrar ortamı sağlanmış oldu. Ülkede halkın huzuru ve refah seviyesi yeniden yükseldi. Sultan Hüseyin de her zamanki gibi yine zevk ü sefaya dalarak günlerini eğlence ile geçirmeye devam etti.[309]

2.3.5.Azerbaycan Emirleri'nin Adil Ağa'ya Karşı Ayaklanmaları. Sultan Hüseyin'in içki ve eğleceye düşkün olması ve çok küçük bir yaşta tahta oturması, devlet işleri ve ileri gelenler üzerinde etkisiz olması nedeni ile devletin idaresi tamamen Adil Ağa'nın elinde idi. Adil Ağa, Sultan Uveys zamanında kendisine ikta' edilen Sultaniye'de mükemmel bir idare oluşturmuştu. Sultaniye'de, Irak-ı Acem'den topladığı emri altındaki kuvvetler ve kazandığı nüfuz sayesinde Sultan Hüseyin üzerinde tam bir hakimiyeti vardı. Devlet yönetiminde Sultan Hüseyin adından başka hiç bir varlığı yoktu. Bu durum ise devlet erkanı ve diğer emirler arasında büyük bir huzursuzluğa ve iç çekişmelere neden oluyordu.[310]

---

[308] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.97; Âbrû, zeyl, s.252; Fasîh-i Havâfi, III/111; Mîrhând, V/580; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/312; İkbâl, s.460; Azzâvi, II/154-155; Ğani, I/302; Beyâni, s.62

[309] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.97; Âbrû, zeyl, s.252; Fasîh-i Havâfi, III/1; Ğani, I/302-303

[310] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.253-254; Muhammed Hasan Han, I/638; Beyâni, s.62

Nihayet emirler arasındaki bu huzursuzluk 780 [311] /1378-1379 yılı baharında Ucan'da yapılan kurultayda patlak verdi. Sultan Hüseyin'in Celayirli Devletinin tahtına oturmasında birinci derecede rol oynayan Azerbaycan emirleri İsrail, Ubayla, Abdulkadir, Rahman Şah ve Derviş gibi emirler ile devlet erkanı ve nökerlerin bir çoğu Adil Ağa'yı ortadan kaldırmak için bir ittifak oluşturdular. Ayrıca Sultan Hüseyin'in Adil Ağa'nın tarafını tutması halinde onu tahttan indirerek yerine kardeşi Bayezid'i oturtma kararı aldılar.[312] Bahar mevsiminde Bütün emirler Ucan'da toplanınca henüz Sultan Hüseyin Ucan'a gelmeden Adil Ağa ile diğer emirler arasında tartışma çıktı. Emirler Adil Ağa'ya onu şimdiye kadar bir büyük ve bir lider olarak gördüklerini, ancak bundan sonra ona itaat etmeyeceklerini söylediler.[313]

Bunun üzerine Adil Ağa "*Siz bilirsiniz* "diyerek sinirle karargahı terketti ve Sultan Hüseyin'i karşılamak üzere Tebriz tarafına yöneldi. Muhalif emirler ise Adil Ağa'nın karargahı terketmesine izin verdiklerine pişman oldular. Adil Ağa'ya yakınlığı olan Emir İsmail Ubaylu ile Adil Ağa'nın karısı Hacı Nevruz Hatun'u aracı yaparak onun gönlünü almak istedilerse de Adil Ağa geri adım atmayarak Sultan Hüseyin'in gelmesini dahi beklemeden kendi emirleri ve maiyeti ile birlikte Sultaniye'ye döndü. Burada asi emirleri ortadan kaldırmak için hazırlık yapmaya başladı.[314]

Adil Ağa'nın Sultaniye'ye dönmesinden sonra Şah Mansur tekrar Adil Ağa'nın huzuruna gelerek pişman olduğunu söyledi ve ona sığındı. Adil Ağa da onu bağışlayarak önceden verdiği yerleri ve kuvvetleri tekrar ona bağışladı. Adil Ağa asi emirlerin üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamlayınca Hemedan'da bulunan Şah Mansur'a ve kendisine bağlı bütün Irak-ı Acem emirlerine haber göndererek Sultaniye'den Seksen Caft (سکسان جفت) vilayetine gitti. Burada diğer emirlerin kendisine katılmalarını bekledi. Bu bölgede kaldığı bir kaç gün içerisinde kendisine bağlı emirler dışında önceleri asi emirlerle birlikte hareket eden Emir Abbas da gelerek ona katıldı. Bu şekilde Adil Ağa ağa yaklaşık 10 000 atlıdan oluşan büyük bir orduya sahip oldu.[315]

Asi Azerbaycan emirleri, Adil Ağa'nın büyük bir ordu ile üzerlerine geldiğini öğrenince endişeye kapılarak bir çare aramaya başladılar. Ona karşı koyamayacaklarını anlayınca da Vezir Şemseddin Zekeriyya ve devletin hazinesinden sorumlu Cemaleddin Yalğuri'den memleket hazinesinden mal almaları ve kendilerine yeni topraklar verilmesi yönünde berat yazmasını istediler. Vezir Şemseddin Zekeriyya ve Cemaleddin Yalğuri ise yılda sadece bir kez mal verilebileceğini bu nedenle kendilerinin böyle bir berat yazmalarının mümkün olmadığını yazsalar dahi bunun ileride sakınca yaratacağını olacağını söyleyerek buna yanaşmadılar.[316]

---

[311] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.99; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/243; İkbâl, s.460; Âzzâvi, II/155; Beyâni, s.63, bu kurultayın tarihini 778 h. olarak vermişlerdir.
[312] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.253; Mirḫând, V/580
[313] Âbrû, zeyl, s.253; Mirḫând, V/580; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/243-244; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.124; Howorth, III/657; Âzzâvi, II/155; Beyâni, s.62; Fâiki, Azerbaycan, I/495
[314] Âbrû, zeyl, s.253; Mirḫând, V/580; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/244; İkbâl, s.460; Beyâni, s.62; Fâiki, Azerbaycan, I/494
[315] Âbrû, zeyl, s.253-254; Mirḫând, V/580; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/244
[316] Âbrû, zeyl, s.253; Mirḫând, V/580;

Bu arada Adil Ağa'nın Sultaniye'ye dönmesinden sonra Ucan'a gelen Sultan Hüseyin ise eli kolu bağlı bir halde bulunuyordu. Zira asi emirleri kontrol edebilecek ve ortadan kaldırabilecek bir güce ve otoriteye sahip değildi. Ucan'da adeta esir durumuna düşmüştü. Bu nedenle bir gün bir bahane ile ordugahtan (اردو) ayrılarak tacını, tahtını, otağını ve bütün hazinelerini bırakarak kendisine bağlı kuvvetler ve maiyeti ile birlikte Tebriz'e gitmek üzere yola çıktı.[317]

Emirler bu durumun farkına varınca Sultan Hüseyin'in mülazımı olan Sungur Şah Ubaylu'yu onun peşinden göndererek geri dönmeye ikna etmesini, dönmeye yanaşmazsa zorla geri getirmesini istediler. Bağçe-i Ergun denilen bölgede Sultan Hüseyin'e yetişen Sungur Şah Ubaylu "*Bütün emirler sizin bendeleriniz olduklarını, kendileri ile Adil Ağa arasında bir tartışma ve kavganın çıktığını, padişahın geri dönerek arabuluculuk yapmasının doğru olacağını, Sultan geri dönerse kendilerinin onun emrinden dışarı çıkmayacaklarını ve emredeceği her şeyi kabul edeceklerini söylüyorlar* " dedi. Ancak Sultan Hüseyin geri dönmeyi kabul etmeyerek Sungur Şah'ı yakalattı ve Tebriz'e göndererek hapsettirdi. Kendisi de asi emirlerin üzerine gelmeleri ihtimaline karşı şehrin etrafına hendekler kazdırarak savunma hazırlıklarına başladı. Şehir halkı da kendisine destek verdi.[318]

Bu haber asi emirlere ulaşınca artık başka bir çarelerinin kalmadığını anladılar. Sultan Hüseyin'in bıraktığı bütün malları ve hazinesini yağmalayarak Merağa ve Sulduz üzerinden Bağdad'a yöneldiler. Onlar Bağdad'a gitmek ve orada Vezir Veciheddin İsmail'i ortadan kaldırarak Şehzade Şeyh Ali'ye sığınma niyetini taşıyorlardı.

Sultan Hüseyin ise Tebriz'e ulaştıktan sonra Adil Ağa'ya haber göndererek asi emirlerin Bağdad'a doğru kaçtıklarını ve niyetlerinin Şehzade Şeyh Ali'ye sığınmak olduğunu bildirdi. Kendisi de yanında bulunan emirlerden Musafer Eyudacı'yı bir ordu ile onların peşinden gönderdi.[319]

Bu haber o esnada Surluk havalisine gelmiş olan Adil Ağa'ya ulaşınca derhal Şah Mansur'u öncü olarak onların peşinden gönderdi. Kendisi de 5000 seçkin süvari ile vakit geçirmeden onun peşinden yola çıktı. Yedi gün boyunca durup dinlenmeden yol aldı. Sekizinci gün Altun Kuyruk havalisinde asilerin izlerini buldu. Adil Ağa ayrıca yola çıkmadan önce Uyrat ve Kürt emirlerine haber göndermiş ve bir grup emirin padişaha isyan ederek o tarafa geldiklerini, onların bertaraf edilmesi yönünde çaba gösterecek ve padişahın tarafını tutacak olan her kesin değerli suyurgallerle ödüllendirileceğini, ayrıca asilerden ele geçirilecek olan ganimetlerin kendilerine verileceğini söylemişti. Bu mektuplar Uyrat ve Kürt emirlerin eline ulaşınca onlar hemen harekete geçerek yaklaşık 10 000 piyade ile asi emirlerin yollarını kesmişler ve geçmelerine izin vermiyorlardı. Asiler Sultan Hüseyin ve Adil Ağa'nın kuvvetlerinin arkalarında olduğundan habersiz idiler. Adil Ağa asilere yakınlaştığında Uyrat ve Kürt emirleri asilerle savaşa tutuşmuşlar, onlara bir çok zaiyat verdirmişler ve mallarının çoğunu yağmalamışlardı.[320]

---

[317] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.253; Mirhând, V/581; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/244; İkbâl, s.460; Beyânî, s.62; Fâiki, Azerbaycan, I/495

[318] Âbrû, zeyl, s.253-254; Mirhând, V/581;

[319] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.254; Mirhând, V/581; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/244; İkbâl, s.460; Beyânî, s. 62; Fâiki, Azerbaycan, I/495

[320] Âbrû, zeyl, s.254; Mirhând, V/581;

Asiler bu şekilde Kürt ve Uyrat engelini aşamayacaklarını anlayınca geldikleri yoldan geri dönmek istediler. Etraflarının sarıldığından habersiz idiler. Karşılarında Şah Mansur'un emrindeki öncü kuvvetleri görünce dağınık bir halde kaçmaya başladılar. Bazıları gruptan ayrılarak diğer taraflara gittiler. Kalanları ise başka bir çareleri kalmadığını anladıkları için Şah Mansur'dan öldürülmeyeceklerine dair söz alarak ona teslim oldular. Bu esnada Adil Ağa ve Tebriz'den gelen diğer kuvvetler de ulaşmışlardı.Onların silahlarını alıp atlarından indirerek katırlara bindirdiler. Kaçan diğer emirler de yakalanarak Adil Ağa'nın huzuruna getirildiler. Hepsinin elleri ve ayakları bağlı bir halde Merağa'ya götürüldüler. Merağa'ya ulaştıklarında Sultan Hüseyin yaptıkları hizmetlerden dolayı kendisine bağlı emirlere bir çok değerli hediyeler ve nişanlar gönderdi. Adil Ağa'ya kendi el yazısı ve altın suyu ile yazılmış bir mektup göndererek onu ve emirlerini kutladı. Ayrıca mektubunda asi emirlerin hepsinin öldürülmelerini emrediyordu. Adil Ağa bu emri uygulamak isteyince Şah Mansur onlara kefil olduğunu ve öldürülmeyeceklerine dair söz verdiğini söyleyerek engel olmak istedi ise de öldürülmelerini engelleyemedi. Bütün asi Azerbaycan emirleri Sultan Hüseyin'in fermanı gereği öldürüldüler. Sadece Kadı Şeyh Ali 100 tümen diyet ödemesi şartı ile affedildi.[321]

Buna kızan Şah Mansur ayrılarak kendi bölgesi olan Hemedan'a gitti. Adil Ağa ve Celayirli ordusu ise Tebriz'e gitti. Burada Sultan Hüseyin'in daha önce yaklatarak hapse attırdığı Emir Sungur Şah Ubaylu da öldürüldü. İsyanın bastırılmasında çaba gösteren emirlerin her birine değerli hediyeler ve suyurğaller verildi. Kadı Şeyh Ali'den alınan 100 tümen padişahın huzurunda emirler arasında, asi emirlerden elde edilen ganimetler ise askerler arasında bölüştürüldü. Emirlerin her biri kendilerine verilen bölgelere gittiler. Sultan Hüseyin yine Tebriz'de eğlence ile meşgul oldu. Bu şekilde ülkede bir kez daha huzur sağlanmış oldu.[322]

2.3.6.Şehzade Şeyh Ali'nin İsyanı. 781/1379-1380 yılına kadar Celayirli Devleti'nde her şey yolunda gitti ve ülkede olumsuz bir durum yaşanmadı. Sultan Hüseyin de devletin sınırlarını genişletmek için her hangi bir sefere çıkmadı. 781/ 1379-1380 yılında bu kez Şehzade Şeyh Ali'nin idaresine bırakılan Bağdad'da kargaşa ve isyan baş gösterdi.

Bahsedildiği üzere Bağdad, Şehzade Şeyh Ali'ye bırakılırken onun vezirliğine Celayirli Devleti veziri Vezir Zekeriyya'nın oğlu Veciheddin İsmail getirilmişti. Bağdad'ın idaresi de Şeyh Ali'den ziyade Vezir Veciheddin İsmail'in elinde idi. İsmail b. Zekeriyya devlet idaresinde yetersiz ve zayıf bir kimse olmakla birlikte kendisi için çok uygun şartlar hazırlamış, diğer bir grup kifayetsiz ve alt tabakadan kimseyi yüksek makamlara çıkararak kendi etrafında toplamıştı. Bu kimselerin ve Vezir Veciheddin İsmail'in devlet idaresini eline geçirmesinden rahatsız olan Şeyh Ali ve diğer bir grup emir onu ortadan kaldırmak için fırsat kolluyorlardı.[323]

Nihayet bu fırsat bir gün kendiliğinden ortaya çıktı. Vezir İsmail b. Zekeriyya Bağdad ordusunu oğlu Emir Akbuka ve kendine bağlı özel adamlarından bir grubun

---

[321] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.254-255; Fasîh-i Havâfî, III/113; Mirhând, V/581-582; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/244; İkbâl, s.460; Âzzâvi, II/155; Beyâni, s.62; Fâiki, Azerbaycan, I/495

[322] Âbrû, zeyl, s.255-257; Mirhând, V/582; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/244; İkbâl, s.460; Âzzâvi, II/155

[323] İbn-i Haldûn, IV/794; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.101; Âbrû, zeyl, s.258; Mirhând, V/582; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/244; Howorth, III/657; İkbâl, s.460; Smith, "*Ali B.Oways*", Iranica, I/854; Beyâni, s.63

komutasında Şeyh Ali'ye isyan eden Dez-i Teng (دز تنگ) Kalesi hakimini itaat altına alması için Kürdistan bölgesine gönderince Bağdad'da ortalık muhaliflere kalmıştı. Ayrıca bir gün Bağdad emirlerinden Abdulmelik Tamğaçi'nin ikametgahında çıkan yangını söndürmeye yardımcı olmaları için vezir kendi özel mülazım ve nökerlerini de gönderince ikametgahında bir kaç Irakli sipahi ve otuz Horasanlı *eyudacı*'dan[324] başka kimse kalmamıştı. Bunu fırsat bilen asiler harekete geçerek Cuma namazı için az bir grupla evinden çıkan Vezir İsmail'i tuzağa düşürerek evinin önünde hançerlediler. O sırada yakınlarda bulunan ve yeğeninin yardımına koşan Vezir İsmail'in amcası Emir Mesud'u da aynı şekilde katlettiler.[325]

Asiler bu olaydan sonra kaçarak oradan uzaklaştılar ve Şehzade Şeyh Ali'nin sarayına geldiler. Olayı ona anlattılar. Şeyh Ali inanmayarak bunun kendisini ortadan kaldırmak için hazırlanmış bir tuzak olduğunu sandı ve kaçarak saklandı. Şeyh Ali'nin karısı Hüdavendigar Hatun asilerden doğru söylediklerini ispatlamaları için Vezir İsmail'in başını getirmelerini istedi. Bunu üzerine katiller tekrar geri döndüler ve onun başını keserek Şeyh Ali'ye getirdiler.[326]

Bu olayın duyulması üzerine Bağdad'da büyük bir kargaşa, yağma ve talan ortaya çıktı. Bu kargaşa ve yağma ortamı bir gün boyunca sürdü ve ertesi gün ortalık yatıştı. Vezir İsmail b. Zekeriyya'nın hükümeti dönemince topladığı sayısız mal ve hazineleri yağmalandı. Onun çok sayıdaki evi, altın ve diğer mücevherat ile türlü türlü değerli kumaşlarla dolu idi. Bu yağmalama hareketleri sonucunda açlıktan şikayet eden isyancılar bir gün içinde mal, mülk, gulam, cariye, at, katır, ordu, davul ve sancak sahibi oldular.[327]

Asiler ve Şeyh Ali duruma hakim olduktan sonra Vezir İsmail b. Zekeriyya'nın çocuklarını da yakalatarak Bağdad'a getirttiler. Şeyh Ali mallarına el koydurduktan sonra onların hepsini öldürttü. Ardından da Abdulmelik Tamğaçi'yi Bağdad vezirliğine getirdi. Abdulmelik Tamğaçi devlet işlerinden anlamadığı için kendisini bu makama getiren diğer emirlere karşı oldukça cömert davrandı ve onlara yaranmak için her türlü isteklerini fazlasıyla karşıladı. Ancak bu emirler ve devlet erkanı bir anda yükseldikleri ve devlet idaresi konusunda deneyimsiz oldukları için devlet idaresine ve memlekete çeki düzen veremiyorlardı. Bu nedenle hem devlet işlerine çeki düzen verecek hem de kendilerine önderlik edecek birine ihtiyaçları vardı.

Şeyh Ali'nin atabegi ve mülazımı olan Atabeg Kara Emir Ali, bir süre önce Vezir Veciheddin İsmail tarafından hapse atılmıştı. Tek çare olarak onu hapisten çıkarıp işlerin başına geçirmeyi gördüler. Atabeg Kara Emir Ali bu gruba yol göstermeye ve devlet idaresine çeki düzen vermeye çalıştı ise de yaşlılık ve çektiği zorluklar nedeni ile hafızası zayıflamış olduğu için tek başına memleket meselelerinin üstesinden gelemiyordu. Bu nedenle bir süre sonra işler büsbütün karışık bir hal aldı. Bağdad'da kargaşa ve başıbozukluk devam etti.[328]

---

[324] Eyudacı= Saray muhafızı, özel koruma

[325] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.257-258; Fasîh-i Havâfi, III/113; Mirhând, V/582-583; Hândmir, Habibu's-siyer, III/245; el-Bağdâdi, Gulşen-i Hulefâ, vr.124-125; Howorth, III/657-658; Huart, s.15; İkbâl, s.460-461; Âzzâvi, II/156-157; Beyâni, s.63

[326] İbn-i Haldûn, IV/794; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.101; Âbrû, zeyl, s.258; Fasîh-i Havâfi, III/113-114; Mirhând, V/582; Hândmir, Habibu's-siyer, III/244-245; Howorth, III/658; İkbâl, s. 460; Beyâni, s. 62

[327] Âbrû, zeyl, s.258-259; Mirhând, V/584; Beyâni, s. 63

[328] Âbrû, zeyl, s.259; Mirhând, V/584; Hândmir, Habibu's-siyer, III/245; Âzzâvi, II/158; Beyâni, s.64

Bütün bu olanlar başkent Tebriz'de bulunan Sultan Hüseyin'in ve Adil Ağa'nın kulağına gidince oldukça endişelendiler. Celayirli devlet erkanı arasında hemen ne yapılması gerektiği konusunda fikir alışverişi yapıldı ve Şehzade Şeyh Ali'ye bir elçi gönderme kararı alındı.[329]

Sultan Hüseyin'in elçileri 781 yılı şevval ayının 5'inde (ocak 1380) Bağdad'a hareket ettiler. Sultan Hüseyin, Şeyh Ali'ye gönderdiği mesajda "*Bağdad'ın bizim asli meskenimiz olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Biz memleket işlerinde seferberliği her zaman Bağdad'dan başlatmışız. Bağdad'ın sana verilmesi Padişah'ın vasiyeti idi.*[330] *Çünkü o senin mizacında fesat olabileceğini tasavvur etmiyordu. Şimdi de aynen öyledir. Ama orada devlet işlerine çeki düzen verebilmen için bilgili, deneyimli ve büyük devlet adamlarına ve beylere ihtiyacın vardır. Bu devlet adamları ve beyler ise Tebriz'dedirler. Sen hangisini istersen onu senin hizmetine gönderelim. Ama eğer yine de kendi işlerimi kendim yürüteceğim diyorsan bu konuda da bir baskımız yoktur. Ancak Bağdad'daki fitne, fesad ve kargaşanın ortadan kaldırılması gerekir. Ayrıca ağalar, emirler ve devlet erkanının her birinin Bağdad ile bir şekilde bağları vardır. Bu haklar onlara eskiden beri verilmiştir. Şimdi senin de aynı şekilde onların haklarını vermen gerekir*" diyordu.[331]

Elçiler Bağdad'a ulaştıklarında Şehzade Şeyh Ali tarafından iyi bir şekilde karşılandılar. Üç gün dinlendikten sonra Şeyh Ali'nin huzuruna çıkarak Sultan Hüseyin'in mesajını ilettiler. Şeyh Ali, Sultan Hüseyin'in teklifini kabul ettiğini söyleyerek elçileri bir çok değerli hediyelerle geri gönderdi. Ancak Sultan Hüseyin'in elçileri geri döner dönmez Şeyh Ali ve yandaşları vakit kaybetmeden o sıralarda Muzafferi Devleti Sultanı Şah Şüca adına Şuşder'i yöneten Şuşder hakimi Pir Ali Badek'e haber göndererek onu Bağdad'a davet ettiler. Pir Ali Badek ise İslam adlı emirini kendi yerine naib olarak bıraktıktan sonra vakit kaybetmeden emrindeki bir miktar asker ile Bağdad'a geldi. Bağdad'da kısa bir süre içinde bütün idareyi ve işlerin kontrolünü kendi eline geçirdi. Şehzade Şeyh Ali yine eskisi gibi etkisiz bir halde kaldı. Pir Ali Badek hiç vakit kaybetmeden devlet işlerine ve orduya çeki düzen vermekle meşgul oldu. Ayrıca Şeyh Ali'yi de kendi yanına çekerek onu Sultan Hüseyin'e karşı kışkırtmaya başladı. Sonunda Şeyh Ali Pir Ali Badek'in de tahrik ve teşvikleri ile Sultan Hüseyin'e baş kaldırarak bağımsızlığını ilan etti.[332] Bu şekilde Irak-ı Arab Sultan Hüseyin'in ve merkezin hakimiyet alanından çıkmış oldu.[333]

---

[329] Âbrû, zeyl, s.259-260; Mîrḫând, V/583; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245; Beyânî, s.63

[330] Ḫândmir, (Habîbu's-siyer, III/245) "*Sultan Hüseyin Bağdad menşurunu Şeyh Ali'ye çıkardı. Şeyh Ali Bağdad tahtına oturdu. Tamaçi'yi vezir yaptı. İsmail b. Zekeriyya'nın katillerini teslim etti*" demektedir. Aynı şekilde Âzzâvî, (II/158) ve Beyânî, de (s. 63), Sultan Hüseyin'in Bağdad'ın yönetimini bu dönemde Şeyh Ali'ye verdiğini yazmıştır. İkbâl ise "Sultan Hüseyin, Vezir Zekeriyya'yı kardeşinin katline karşılık Bağdad hükümetine atadığını, Şeyh Ali'nin bu duruma çok sevinerek Vezir Veciheddin İsmail'in ve Emir Mesud'un katillerini Sultan Hüseyin'e teslim ettiğini söylemiştir. Ancak bu ifadelerin hiç biri doğru değildir. Zira bahsedildiği üzere diğer kaynakların tamamında Bağdad'ın Şeyh Ali'ye Sultan Uveys'in vasiyeti üzerine ve onun ölümünden hemen sonra verildiği belirtilmektedir. Ayrıca Sultan Ahmed Celayir bahsinde anlatılacağı gibi Vezir İsmail ve Emir Mesud'un katilleri çok sonraları Adil Ağa'nın Bağdad valiliğine atadığı Emir Tursun tarafından cezalandırılmışlardır.

[331] Âbrû, zeyl, s.260; Mîrḫând, V/584; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245

[332] Kutbî (s.108), Howorth (III/701-702) ve Ğanî (I/305), Pir Ali Badek'in bu dönemde Şah Şüca' adına Bağdad'da sikke bastırıp hutbe okuttuğunu yazmıştır. Ancak bu bilgi diğer kaynaklar tarafından

Pir Ali Badek aslında daha önceleri Sultan Uveys'in mülazımlarından biri ve onun kardeşi Şeyh Zahid'in eğitmeni (mürebbi) idi. Şeyh Zahid'in ölümünden sonra Sultan Uveys'e isyan etti. Ancak üzerine gönderilen kuvvetlere karşı koyamayınca kaçarak Şiraz'a gitti ve Şah Şüca'ya sığındı. Şah Şüca uygun bir fırsatta Pir Ali Badek'i Celayirli Devletine karşı kullanmak amacı ile onu iyi bir şekilde karşıladı ve kendi devlet mekanizmasında yer verdi. Bir süre sonra da binlerce at, katır, deve ve 100 tümen de para vererek Zeydan, Deştistan ve Behbahan bölgelerinin hükümetine tayin etti. Pir Ali Badek beş ay boyunca Şiraz'da Şah Şüca'nın yanında, Şiraz'da kalarak asker toplamakla meşgul oldu. Bu süre zarfında kendi kuvvetlerine ilaveten yaklaşık 5000 kişilik tam teçhizatlı bir ordu oluşturduktan sonra Şuşder'e yöneldi ve burayı istila ederek Şah Şüca adına[334] yönetmeye başladı. Şeyh Ali'nin kendisini davet ettiği döneme kadar da bu bölgenin idaresini elinde bulunduruyordu.[335]

Şeyh Ali'nin Pir Ali Badek ile birleşerek isyan ettiği haberi Tebriz'e ulaşınca Sultan Hüseyin ve Adil Ağa diğer emirleri de toplayarak bahar başlarında Ucan'da bir kurultay yaptılar ve ne yapılması gerektiği konusunu görüştüler. Kurultay sonunda Sultan Hüseyin'in Azerbaycan emirleri ile Tebriz'e Adil Ağa'nın da Sultaniye'ye dönerek ordu toplaması, sonbahar mevsiminde de Bağdad'a sefer düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu karar çerçevesinde sefer için bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra 782/1380-1381 yılı sonbahar mevsimi başında Celayirli Devleti orduları Tebriz ve Sultaniye'den harekete geçerek Kulağay (قولغای) hududunda birleştiler. Buradan büyük bir kalabalık ve şaşa ile Bağdad'a yöneldiler.[336]

Şehr-i Zûr bölgesine ulaştıklarında Pir Ali Badek ve Şehzade Şeyh Ali'nin kendi kuvvetleri ile savaşmak üzere Bağdad'dan çıktıkları haberi geldi. Celayirli ordusu yoluna devam etti ve Bağdad'a 20 fersah mesafedeki Zengi Abad bölgesinde karargah kurarak orduya çeki düzen verdiler. Her hangi bir baskına uğramamak için bundan sonraki mesafeyi tam bir ihtiyat içerisinde katediyorlardı. Bir gün sonra öncü kuvvet olarak giden emirler Musafer Eyudacı, Ömer Kopçacı ve Muhammed Devati geri dönerek Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'in Şuşder tarafına doğru çekildikleri haberini getirdiler. Bu haber üzerine Adil Ağa ordu toplanmışken Şuşder'e yürüyerek Şeyh Ali'yi Pir Ali Badek'in elinden almaları gerektiğini aksi takdirde bu fitnenin her fırsatta yeniden baş göstereceğini, Irak-ı Arab ve Bağdad'da asla istikrarın sağlanamayacağını söyledi. Ancak bu fikir, eğlenceden başka bir şey düşünmeyen Sultan Hüseyin'in hoşuna gitmedi. O bu mevsimde Bağdad'ın havasının çok güzel olduğunu, Bağdad'a giderek kış mevsimini burada geçirmek istediğini söylüyordu.

---

teyid edilmediği gibi bu tarihlerde Şah Şüca' adına Bağdad'da sikke basıldığına dair bir kayıt da bulunmamaktadır.

[333] İbn-i Haldûn, IV/794; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.101; Âbrû, zeyl, s.260; Fasîh-i Havâfî, III/113-114; Mirhând, V/584; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/244-245; Howorth, III/658; Zeyncloğlu, s.73; İkbâl, s.461; Azzâvî, II/157-158; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Ganî, I/305; Beyânî, s.64

[334] İbn-i Haldûn, (IV/793); Mustevfî, (Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.101) Pir Ali Badek'in Sultan Hüseyin adına Şuşder'i yönettiğini yazmışlardır. Ancak bu doğru değildir.

[335] İbn-i Haldûn, IV/793; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.101; Kutbî, s.108; Âbrû, zeyl, s.258; Fasîh-i Havâfî, III/114; Mirhând, V/582-583; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/245; Howorth, III/658,701; Azzâvî, II/158; Beyânî, s.61-62

[336] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.101; Âbrû, zeyl, s.260-262; Fasîh-i Havâfî, III/116; Mirhând, V/584-585; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/245; Azzâvî, II/158; Beyânî, s.64; Fâiki, Azerbaycan, I/496

Bu konuda aralarında geçen sert tartışmalar nedeniyle Adil Ağa ile Sultan Hüseyin'in arasında bir kırgınlık oluştu. Tartışmaların sonunda ordu ikiye ayrıldı. Sultan Hüseyin'in yanında yer alanlar Bağdad'a yöneldiler. Adil Ağa ve beraberindekiler ise Gökmaran Irmağı'ndan geçerek Kızıl Ribat bölgesine indiler. Ancak devletin ileri gelenlerinden bir grup toplanarak iki taraf arasında aracılık üstlendiler. Sultan Hüseyin'e Adil Ağa ile bozuşmasının kendisi ve devlet menfaatleri için iyi olmayacağını söyleyerek ona uyması için ikna etmeye çalıştılar. Buna rağmen Sultan Hüseyin Şuşder'e gitmeye yanaşmadı. Bunun üzerine Adil Ağa, Sultan Hüseyin'e haber göndererek "*Eğer siz Şuşder'e gitmek istemiyorsanız Orduyu benim emrime verin ve Bağdad'a gidin. Ben de bütün ordu ile Şuşder'e gideyim ve gerekeni yapayım*" dedi. Bu teklif Sultan Hüseyin'e de uygun geldi ve kendi emirlerini de Adil Ağa'nın yanına gönderdi.[337]

Böylece Adil Ağa 782/1380-1381 yılı sonlarında emrindeki bütün Celayirli ordusu ile Şuşder'e yöneldi. Bu bölgeye yaklaşınca Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'e elçi göndererek teslim olmaları halinde kendilerine bir şey yapılmayacağına dair güvence verdi. Ancak onlar muhtelif bahaneler ileri sürerek teslim olmaya yanaşmadılar. Nihayet Celayirli ordusu Şuşder'e ulaştı. Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'in karşı koyacak kadar kuvvetleri yoktu. Bu nedenle kaleye kapandılar. Kale'nin etrafı su kanalları ile çevrili idi. Adil Ağa çok sayıda kayıp vermekle birlikte kayık veya sandal kullanmadan bütün orduyu su kanallarından geçirdi ve kaleyi kuşatmaya aldı.Taraflar arasında savaş başladı. Bir süre sonra Şeyh Ali surların kenarına gelerek Adil Ağa'yı çağırttı ve ona "*Babam Bağdad ve Irak-ı Arab'ı bana vermişti. Gelip beni oradan çıkardınız. Ben gelip Şuşder ile yetindim Şimdi de burada başka yapıyorsunuz. Sizden yana güvende olabilmek için çaresiz Şiraz'a giderek Şah Şüca'nın himayesine gireceğim*" dedi. Bunun üzerine Adil Ağa ona şefkat ederek kuşatmadan vazgeçti. Aralarında Şeyh Ali'nin Bağdad'a hiçbir şekilde tecavüz etmemesi, Şuşder ile yetinmesi ve Sultan Hüseyin'in bilgisi olmaksızın hiç bir harekette bulunmaması yönünde bir anlaşma yapıldı. Bu şekilde Şeyh Ali çaresiz Şuşder ile yetinmek ve Pir Ali Badek'in himayesini kabul etmek zorunda kaldı.[338]

Adil Ağa ise Bağdad'a geri dönerek 783 (nisan, 1381) yılı sefer ayının sonuna kadar burada kaldı ve Bağdad'da Şeyh Ali zamanında karma karışık bir hal alan devlet işlerini yeniden düzene soktu. Ardından Sultan Hüseyin'i[339] Bağdad'da bırakarak kendisi ordu ile bu bölgede çoğunluğu isyan ederek devlet hakimiyetinden çıkmış olan Kürt aşiret reislerini itaat altına almak için Kürdistan bölgesine gitti. Kürdistan bölgesindeki asi Kürt aşiret reislerini itaat altına aldıktan ve onları haraca bağladıktan sonra Sultan Hüseyin'e kızgın olduğu için Bağdad'a dönmeyerek Celayirli ordusunun çoğunluğu yanında olduğu halde Sultaniye'ye gitti.[340]

---

[337] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.101; Âbrû, zeyl, s.260-262; Fasîḥ-i Ḫavâfî, III/116; Mîrḫând, V/584-585; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.125; Howorth, III/658; Huart, s.15; İkbâl, s.461; Âzzâvî, II/158; Beyânî, s.64

[338] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.101-102; Âbrû, zeyl, s.262; Fasîḥ-i Ḫavâfî, III/116-117; Mîrḫând, V/585; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245; Howorth, III/702; Smith, "*Ali B.Oways*", Iranica, I/854

[339] Makrizi, (Kitâbus'-sülûk, VIII/444) 783 h yılında Sultan Hüseyin'in Memluk Sultanı Berkuk'a elçi gönderdiğini, bu elçilerin çok iyi karşılandığını, bir süre misafir edildikten sonra değerli hediyelerle geri gönderildiklerini kaydetmiştir. Ancak bu elçilerin neden gönderildikleri konusunda bir şey söylememiştir.

[340] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.101-102; Âbrû, zeyl, s.262; Fasîḥ-i Ḫavâfî, III/116-117; Mîrḫând, V/585; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245; Howorth, III/658; İkbâl, s.461; Râzî, s.335; Beyânî, s.64-65; Fâiki, Azerbaycan, I/496

Sultan Hüseyin'in Bağdad'da yalnız ve az sayıdaki bir ordu ile kalması üzerine Adil Ağa'nın devlet ve Sultan Hüseyin üzerindeki bu denli hakimiyetini kabullenemeyen bir grup Celayirli devlet erkanı gizlice ve ittifakla aralarında 500 tümen para topladılar ve Pir Ali Badek ile Şeyh Ali'nin kuvvet toplayarak Bağdad'ı ele geçirebilmeleri için onlara gönderdiler.[341]

Pir Ali Badek ve Şeyh Ali aynı yılın yaz mevsimi başlarında ve Bağdad'ın sıcağına rağmen topladıkları ordu ile Şeşder'den Bağdad'a yöneldiler. Bağdad'a yaklaştıklarında Sultan Hüseyin'i gafil avlamak için bir elçi göndererek *Sultan'ın eteğini öpmek ve itaatlerini arzetmek için geldikleri* mesajını ilettiler. Ancak Sultan Hüseyin ve etrafındakiler Şeyh Ali'nin mizacındaki ihanet duygusunu bildikleri için onun bu sözlerine itimat etmediler. Sultan Hüseyin o sırada etrafında bulunan emirler ve devlet erkanı ile ne yapılması gerektiği konusunda fikir alış verişinde bulundu. Emir Mahmud ve Ömer Kopçacı emrindeki bir keşif ve öncü birliğini muhaliflerin üzerine gönderdiler. Kendileri de Bağdad'ın kale ve surlarını onarmak ve istihkam etmekle meşgul oldular. Ancak aynı gün Pir Ali Badek, Sultan Hüseyin'in gönderdiği öncü birliğini mağlup ederek Mahmud ve Ömer Kopçacı'yı esir aldılar. Askerlerin büyük bir kısmını da katlettiler. Bunun üzerine Sultan Hüseyin ve beraberindekiler Dicle Nehri üzerindeki köprüyü yıkarak Bağdad Kalesi'ne kapandılar. Şeyh Ali ve Pir Ali Badek kısa bir süre sonra Bağdad'a ulaşarak kuşatmaya aldılar. Sultan Hüseyin'in kuvvetleri bir gün boyunca asilere karşı koydularsa da Bağdad'da daha fazla kalmanın sakıncalı olacağına karar vererek şehri terkettiler ve Azerbaycan'a yöneldiler. Bağdad'ı bu şekilde ele geçiren Şeyh Ali kardeşi Hüseyin'in peşinden kimseyi göndermedi. Aksi halde Sultan Hüseyin dahil onların elinden kurtulan olmazdı. Tebriz yolunda Sultan Hüseyin'in ordusundaki askerlerden çoğu yaz sıcağından ve dağınık bir halde kaçtıklarından dolayı telef oldular. Sultan Hüseyin bir çok zorluktan sonra perişan bir halde Tebriz'e ulaşabildi.[342]

2.3.7. Şah Şüca Muzafferi'nin Saltaniye'ye Saldırması. Adil Ağa'nın Sultaniye ve Irak-ı Acem'de oldukça güçlenmesinden rahatsızlık duyan ve Celayirli Devleti topraklarındaki emellerinden vazgeçmemiş olan Şah Şüca Muzafferi, komşusu Celayirli Devleti'ndeki bu gelişmeleri dikkatle izliyordu. Şeyh Ali'nin isyanını ve bütün Celayirli ordusunun bu isyanı bastırmak için Irak-ı Arab'a gittiğini öğrenince Adil Ağa'nın yokluğundan da istifade ederek hiç vakit kaybetmeden Fars, Irak-ı Acem ve Loristan'dan topladığı kuvvetlerle 783[343] (1381-1382) yılı başlarında Sultaniye'ye yönelmişti.[344]

Oysa Şah Şüca'nın bu niyetinden habersiz olarak Kürdistan yaylağından Sultaniye'ye dönmek üzere yola çıkan Adil Ağa yol esnasında Şah Şüca'ya bir çok

---

[341] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.103; Âbrû, zeyl, s.262; Mirḫând, V/586; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.125; İkbâl, s.461; Âzzâvî, II/159; Beyânî, s.65

[342] Mustevfi, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.103; Âbrû, zeyl, s.263; Fasîḥ-i Ḫavâfî, III/118; Mirḫând, V/586; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/245; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.125; Howorth, III/658; Huart, s.15; İkbâl, s.461; Âzzâvî, II/159; Beyânî, s.65

[343] Bu olayın tarihini Âbrû, (zeyl, s.263) 783 h. verirken, Mustevfi, (Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.107), Kutbî, (s.107); Fasîḥ-i Ḫavâfî, (III/117); Mirḫând, (IV/556); Ḫândmir, (Habîbu's-siyer, III/313) ve Ğanî, (I/306) 781 h. olarak kaydetmişlerdir. Ancak Sultan Hüseyin ve Adil Ağa'nın 782 h. yılı sonbahar mevsiminde Irak-ı Arab'a gittikleri göz önünde bulundurulursa Hâfız Âbrû'nun kaydı doğru olmalıdır.

[344] Kutbî, s.107; Âbrû, zeyl, s.264; Fasîḥ-i Ḫavâfî, III/117; Mirḫând, IV/556; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/313; Ğanî, I/304; Âl Dâvûd, "*Âl-i Muzaffer*", DMBİ, II/147

değerli hediyelerle birlikte elçiler göndererek dostluk eli uzatmıştı. Adil Ağa'nın elçileri Şah Şüca'ya ulaştıklarında o tam teşekküllü bir ordu ile Loristan civarına gelmişti. Elçileri ancak Ferahan vilayetine ulaştığı bir sırada kabul etti. Onlar Adil Ağa'nın hediyelerini ve dostluk mesajını ilettiğinde Şah Şüca "*Ben şu anda Tebriz'i işgal etmek için yola çıkmış durumdayım. Adil Ağa'nın dostluk elini uzatması bu durumdan kurtulmak içindir. Eğer o gerçekten bana dostluk teklif ediyorsa hemen gelip bana katılması ve benim mülazımlarımın arasına dahil olması gerekir. Aksi takdirde onun dostluk izharı yapmacık ve nifak içinse savaşa hazırlansın*" diyerek elçileri Sultaniye'ye geri gönderdi. Bu durumdan habersiz olan Adil Ağa, Şah Şüca'nın cevabını öğrenince derhal savaş hazırlıklarına başladı ve o sırada henüz Tebriz'e ulaşmış olan Sultan Hüseyin'e haber göndererek ondan yardım istedi. Sultan Hüseyin hiç vakit kaybetmeden Tebriz bölgesinden topladığı askerlerle ordusunu takviye etti ve Adil Ağa'ya yardım için Sultaniye'ye yöneldi. Şah Şüca ise Hemedan'a gelince burada havayı çok güzel bulduğu ve galibiyetten emin olduğu için Hemedan'da eğlenceye daldı ve burada iki ay kaldı. Bu süre zarfında etraftan toplanan emirler Sultaniye'ye gelerek Adil Ağa'ya katıldılar. Şah Şüca İki ayın sonunda Hemedan'dan Sultaniye'ye hareket etti. Sultaniye'ye ulaştığında Adil Ağa, Sultan Hüseyin'i karşılamak üzere Sacas'a gitmişti. O Adil Ağa'nın kaçtığını düşünerek kendinden emin bir halde Sultaniye önlerinde karargah kurdu ve savaş için hazırlıklara başladı. Oysa iş işten geçmiş Sultan Hüseyin'in de gelmesi ile Adil Ağa oldukça kuvvetlenmişti. Şah Şüca bunu öğrendiğinde ise artık savaşmaktan başka bir çaresi kalmamıştı. Adil Ağa, Sacas'ta Sultan Hüseyin ile birleşerek Sultaniye'ye geri döndüğünde Şah Şüca'nın ordusu henüz tam olarak yerleşememişti. Celayirli ordusunun yaklaştığı haberi üzerine telaşla siper kazmaya ve savaş durumuna geçmeye çalıştılar.[345]

Nihayet iki ordu karşı karşıya gelerek savaşa başladılar. İlk gün oldukça kanlı ve çetin bir savaş oldu. Bu sırada Sultaniye Kalesi'nde bulunan kuvvetlerden yaklaşık 500 atlı kaleden çıkarak Şah Şüca'nın ordusunun bütün geri kuvvetlerini dağıttılar. Onun bütün malzemelerini yağmalayarak kaleye geri döndüler. Savaş akşama kadar aralıksız devam etti. Akşam olunca ordular birbirlerinden ayrıldılar. Her iki taraf da geri çekildi. Adil Ağa bütün emirleri ile birlikte Sultaniye Kalesi'ne girerken Sultan Hüseyin de Zencan yolu üzerinde kendi kuvvetleri ile yardıma gelen kardeşi Ahmed ile birleşti. Şah Şüca ise Taraum tarafına çekildi. O savaş sırasında ayağına aldığı bir kılıç darbesi ile yaralanmıştı. Gece olunca dağınık bir halde olan emirleri de gelerek ona katıldılar. Şah Şüca'nın ordusunun elinde yiyecek, içecek ve savaşa devam edecek hiç bir mühimmatı kalmamıştı. Hatta Şah Şüca'nın otağı (Hargah), mefruşatı ve giyeceklerini dahi Celayirli kuvvetlerden ele geçirdikleri bir miktar eşyadan sağladılar. Ertesi gün taraflar toplanarak yeniden savaş vaziyeti aldılar. Ancak iki taraf da birbirine karşı bir saldırıda bulunmadı. Şah Şüca'nın ordusu savaş için her türlü imkandan yoksun kaldığı için oldukça zor bir durumda idi. İkinci gün savaş yapılmadan geçti. Üçüncü gün Şah Şüca Adil Ağa'ya elçi göndererek barış istedi. Adil Ağa ise Şah Şüca'nın Sultaniye Kalesi'nin kapısına kadar gelmesi ve onunla bizzat yüz yüze görüşmesi durumunda barışı kabul edeceğini bildirdi.

Şah Şüca ayağından yaralı olduğu için ata binemiyordu. Bundan dolayı onu tahtırevan ile Sultaniye'nin kapısına kadar götürdüler. Adil Ağa onu uzaktan

---

[345] Âbrû, zeyl, s.265; Mîrhând, IV/556; Beyânî, s.65

selamladı. Ardından iki taraf da birbirinden ayrıldı. Şah Şüca ordusunu toplayarak Şiraz'a döndü.[346] Bu olaydan sonra Adil Ağa ile Şah Şüca arasındaki düşmanlık sona erdi ve Sultan Hüseyin'in ölümüne kadar Celayirli Devleti ile Muzafferoğulları Devleti arasında her hangi bir anlaşmazlık veya çatışma yaşanmadı.[347]

2.3.3. Rey'in Emir Veli Tarafından İşgali. Bahsedildiği üzere Azerbaycan emirlerinin Adil Ağa'ya karşı başlattıkları isyanın bastırılması sırasında asi emirler öldürülmeyeceklerine dair söz aldıktan sonra Şah Mansur'a teslim olmuşlar, ancak onun bütün ısrarlarına rağmen Sultan Hüseyin'in emri ile katledilmişlerdi. Bu olaya küsen Şah Mansur ise Adil Ağa'nın yanından ayrılarak kendine verilmiş olan Hemedan bölgesine gitmişti.

Ricasının kabul edilmemesinden dolayı Adil Ağa ve Sultan Hüseyin'e karşı kin besleyen Şah Mansur gizlice Asterabad ve Mazenderan hakimi Emir Veli ile haberleşerek onu yeniden Celayirli toprakları için tahrik ve teşvik ediyordu. Bu yazışmaların sonunda kış mevsiminde Rey'da buluşarak yüz yüze görüşme kararı almışlardı. Ancak o sıralarda Rey ve civarı Adil Ağa'nın hakimiyet alanında olduğu için Şah Mansur yerinden kıpırdayamıyordu. Bu nedenle Emir Veli Asterabad'dan çıkarak Rey civarına geldi. Şah Mansur da Rey'e giderek burada ona katıldı. İki taraf birleşerek 783/1381-1382 yılı kış mevsiminde burayı işgal ettiler. Adil Ağa ise o kış mevsimini Kazvin'de geçiriyordu. Bu haber ona ulaşınca onların kendisi aleyhine işbirliği yaptıklarını anlayarak endişeye kapıldı. Emir Veli ve Şah Mansur'un Rey'i işgalinden sonra Rey'e bağlı kalelerde bulunan ancak Emir Veli'ye karşı koyma güçleri olmayan emirler de kaçarak Adil Ağa'nın yanına Kazvin'e geldiler. Çok fazla zaman geçmeden Emir Veli ve Şah Mansur, Kazvin'e saldırmak üzere harekete geçtiler. Emir Veli aynı zamanda bir miktar orduyu da Sultaniye'yi kuşatmaları için o bölgeye göndermişti. Kış mevsimi olduğu için askerlerini dağıtmış olan Adil Ağa'nın Emir Veli'ye karşı koyma gücü yoktu. Bu nedenle Kazvin'i bırakarak Ebher'e çekildi. Hemen Tebriz'e haber göndererek Sultan Hüseyin'den yardım istedi. Bunun üzerine Tebriz'den Abbas Ağa, Musafer Eyudacı ve Muhammed Devati emrindeki güçlü bir ordu derhal Ebher'e geldiler. Yine Adil Ağa'nın çağrısı ile kış mevsimi ve her tarafın karla kaplı olmasına rağmen kısa bir süre içinde Irak-ı Acem'in muhtelif bölgelerinde bulunan emirler çok sayıdaki askerle Ebher'e gelerek burada Adil Ağa'nın etrafında toplandılar ve Ebher'de beklemeye başladılar. Ebher'e yaklaşan Emir Veli Tebriz'den ve Irak-ı Acem'den çok sayıda askerin Adil Ağa'nın yardımına geldiklerini ve sayıca kendi kuvvetlerinden üstün olduklarını öğrenince kendi akrabalarından ve aynı zamanda Sultan Hüseyin'in mülazımlarından olan Emir Hüsrev Kuşçu'ya adam göndererek onun aracılığıyla Adil Ağa'ya barış teklif etti. Adil Ağa barıştan yana değildi. Ancak Emir Hüsrev Kuşçu ve Emir Abbas'ın da Emir Veli'den yana tavır almaları nedeni ile Emir Veli'nin barış teklifini kabul

---

[346] Kutbî, (s.107-108), Mirḫând, (IV/557), Ḫândmir, Ḥabîbu's-siyer, III/313 ve Ğanî, (I/305) bu olayı daha farklı anlatmışlardır." *...Adil Ağa ve emirleri Sultaniye Kalesi'ne kapanmışlardı. Acze düşerek bir grubu dışarı göndererek barış istediler. Şah Şücâ' kabul etti ve İttifak oldu. Sayısız hazineler ve bir çok pişkeşlerle kaleden dışarı çıktılar. Sarı Adil Kaleden yalnız çıktı. Şah Şücâ' da bir kaç kişi ile birlikte geldi. Aralarında görüşme oldu. Adil Ağa özel giysiler, murassa kemer ve diğer hediyelerle ödüllendirildi. Şehre geri döndü. Aynı zamanda ordu da Sultaniye'den ayrılarak Şiraz'a yöneldi...*"

[347] Kutbî, s.107-108; Âbrû, zeyl, s.264-266; Fasîh-i Ḫavâfî, III/117; Mirḫând, V/556-558; Ḫândmir, Ḥabîbu's-siyer, III/313; Ğanî, I/305; Sümer, " *İlhanlı Hükümdarları* ", BELLETEN, LIII-206/191

etmek ve Rey'i Emir Veli'ye bırakmak zorunda kaldı. Bu anlaşmanın neticesinde Emir Veli Rey'in yönetimini Şah Mansur'a bıraktı. Onun kız kardeşini de kendi nikahına alarak Asterabad'a geri döndü. Azerbaycan emirleri de Tebriz'e geri döndüler.Şah Mansur ise Rey'e yerleşti. Fakat yaz mevsiminde Rey'in çok sıcak olması nedeni ile bu kez de Hemedan'a göz dikti.

Şah Mansur'un Hemedan'dan ayrılmasından sonra Adil Ağa Hemedan'ın yönetimini kendi dayısının oğlu Emir Tursun'a vermişti. Tursun cesur ve savaşçı bir adam olmasına ve kurçi ordularının yanında bulunmasına rağmen gafil avlandığı için hezimete uğrayarak Sultaniye'ye kaçtı. Adil Ağa o sırada Celayirli ordusu ile Sultaniye'de bulunuyordu. Hiç vakit kaybetmeden Hemedan'a yöneldi. Şah Mansur ise ona karşı koyacak durumda olmadığı için kaçarak Yezd tarafına gitti. Adil Ağa, onu Kum'a kadar takip ederek Celayirli Devletinin sınırları dışına çıkardı. Şah Mansur Asterabad'a kaçarak yeniden Emir Veli'nin yanına gitti.[348]

Adil Ağa'nın gerek Şah Şüca ile yapılan barış esnasında gerekse Emir Veli ve Şah Mansur'a karşı gösterdiği başarılar sonrasında hem Sultan Hüseyin hem de Azerbaycan emirleri üzerinde ve devlet idaresindeki itibarı ve hakimiyeti bu dönemde zirveye ulaşmıştı. O Şah Mansur'u Irak-ı Acem'den çıkarmakla birlikte Rey henüz Emir Veli ve Şah Mansur'un adamları tarafından idare ediliyordu. Bu nedenle hem Rey'i ele geçirmek hem de Emir Veli meselesini kökünden halletmek için 784/1382 yılında Rey'e yürümek için sefer hazırlıklarına başladı. Bu çerçevede Tebriz'e, Sultan Hüseyin'e haber göndererek Rey'e sefer düzenlemek niyetinde olduğunu ve Tebriz'de bulunan kuvvetleri Sultaniye'ye göndermesini istedi. Tebriz'de bulunan bir grup devlet adamı Azerbaycan bölgesini tamamen boşaltmanın güvenlik için uygun olmayacağını söyleyerek karşı çıktılarsa da o sıralar kırgın oldukları Adil Ağa'nın gönlünü almak isteyen Sultan Hüseyin ferman çıkararak Rey'e sefer düzenleneceğini, bu nedenle bütün emir ve beylerin kuvvetleri ile birlikte Sultaniye'de toplanmalarını istedi. Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de bulunan bütün Celayirli kuvvetleri Sultaniye'de toplandılar. Adil ağa oldukça kalabalık ve teçhizatlı bir ordu ile 784/1382 yılı başında bahar mevsiminde Rey'e yöneldi. Kale muhasarasında gerekli olan bütün teçhizatı da beraberinde götürdü.[349]

Adil Ağa'nın kumandasındaki Celayirli ordusu ilk olarak yolu üzerindeki Şehriyar Kalesi'ni kuşattı. Bu kuşatma esnasında Emir Veli'ye sığınmış olan Şah Mansur bir kez daha haber göndererek eski davranışlarından ötürü pişman olduğunu ve kendisini bağışlarsa huzuruna gelerek yeniden onun mülazımlarından biri olacağını söyledi. Adil Ağa bir kez daha onu affetti. Bir hafta sora Şah Mansur gelerek itaatini arzetti. Şehriyar Kalesi'nin hakimi ve Emir Veli'nin sadık adamlarından biri olan Emir Ferhad kalenin etrafına geniş hendekler kazdırarak istihkam etmişti. Kuşatma tüm hızıyla sürerken Adil Ağa'ya haber göndererek kaleyi teslim etmek istediğini ancak Emir Veli'den izin almak için bir hafta süre istediğini bildirdi. Bunun üzerine Adil Ağa savaşı durdurarak beklemeye başladı. Ancak tam bu sırada Tebriz'den Şehzade Ahmed'in Sultan Hüseyin'i katlederek Celayirli Devletinin tahtına oturduğu haberi geldi. Bu haber Şehriyar Kalesi sakinleri tarafından da duyulunca kaleyi teslim etmekten vazgeçerek daha fazla gayretle savunmaya başladılar. Bu olayın ardından Adil Ağa'nın da fazla bekleyecek mecali

---

[348] Âbrû, zeyl, s.263-264; Mîrḫând, V/586; Ḫândmîr, Habîbu's-siyer, III/245; Beyânî, s.66

[349] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzîde, s.105; Âbrû, zeyl, s.263-264; Mîrḫând, V/587; Ḫândmîr, Habîbu's-siyer, III/246; Howorth, III/658; Ğanî, I/304-305; Beyânî, s.66; Fâikî, Azerbaycan, I/496

kalmamıştı. Mancınıkları ve diğer kale kuşatma malzemelerini yaktırarak aceleyle Sultaniye'ye döndü.[350]

2.3.9. **Sultan Hüseyin'in Öldürülmesi.**

Adil Ağa'nın 784 (mart,1382) yılı muharrem ayındaki Rey seferi için Sultan Hüseyin'den orduyu kendisine yardım için istemesi üzerine, anlatıldığı üzere Sultan Hüseyin kendisine gücenmiş olan Adil Ağa'nın gönlünü almak için bütün emir, asker ve bey ve komutanlarını onun yardımına göndermişti. Bu nedenle de Tebriz'de Sultan Hüseyin'i koruyacak kadar bir kuvvet kalmamıştı. Etrafında kalan mülazımları ve emirleri ise içki ve eğlenceyle ya da kendi işleri ile meşgul idiler. Öyle bir durum ortaya çıkmıştı ki Sultan Hüseyin'in saray kapısında dahi 20 kişiden fazla bir muhafız kalmamıştı.[351]

Sultan Hüseyin'in kardeşi Şehzade Ahmed de o sırada Tebriz'de bulunuyordu. Şehzade Ahmed aslında bu fırsattan istifade ederek Sultan Hüseyin'i ortadan kaldırmak ve Celayirli Devletinin tahtına oturmak istiyordu. Ancak Tebriz'de bulunduğu ve beraberinde kendisine bağlı kuvveti bulunmadığından dolayı bunu göze alamıyordu. Bu nedenle kendisine ikta edilmiş olan Erdebil'e giderek kendi bölgesinin genel durumunu kontrol etmek bahanesi[352] ile Tebriz'den ayrılarak Erdebil'e doğru yola çıktı.[353]

Sultan Hüseyin ise kardeşinin sebepsiz yere Erdebil'e gidişindeki niyetini anlayarak kendilerinin teyzesi ve aynı zamanda Ahmed'in süt annesi olan **Vefa Kutluğ Hatun**'u onun peşinden göndererek geri dönmesi için aracı yaptı. Vefa Kutluğ Hatun yolda Ahmed'e yetişti ve gitmekten vazgeçirmeye çalıştı. Bunun üzerine Tebriz'den ayrılma nedeninin anlaşıldığını düşünen Ahmed büyük bir korkuya ve telaşa kapıldı. Geri dönmeyi reddederek önce Arran'a oradan da Muğan'a gitti. Yaklaşık bir ay boyunca etrafına adam toplamakla meşgul oldu. Erdebil'de Emir Hamza kendisinin Erdebil naibi idi. O da Erdebil ve civarından kalabalık bir ordu toplayarak gelip Ahmed'e katıldı. Bu şekilde Ahmed hiç vakit kaybetmeden Tebriz'e yönledi ve 784 yılı (nisan,1382) sefer ayının 11'inde ansızın Tebriz'e girdi. Kardeşi Ahmed'in amacını anlamış olmasına rağmen hiç bir önlem almamış olan Sultan Hüseyin her zamanki gibi nedimleriyle birlikte içki ve eğlence meclisinde bulunuyordu. Saray kapısında fazlaca bir muhafız olmadığı için hiç bir zorlukla karşılaşmadan duruma hakim olan Şehzade Ahmed'in adamları kimsenin kaçmaması için "*Devlethane*"nin kapısını tuttular. Bununla birlikte Sultan Hüseyin beraberindeki bir grup kadınla birlikte başka bir kapıdan çıkarak kaçtı ve şehirde halkın evlerinde gizlendi. Hiç bir problemle karşılaşmadan sarayı eline geçiren Ahmed ise Sultan Hüseyin'in bulunması emrini verdi. Çok fazla bir süre geçmeden aynı gece Sultan Hüseyin yakalanarak Ahmed'in emri ile 784 yılı (nisan,1382) sefer ayının 11'inde öldürülerek[354] İmaret-i Dımaşkiyye'de defnedildi.[355]

---

[350] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.106; Âbrû, zeyl, s.266-267; Mîrḫând, V/586-587; Beyânî, s.66

[351] Âbrû, zeyl, s.267; Mîrḫând, V/587; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/246; İkbâl, s.461; Dihḫudâ, Ali Ekber, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1417

[352] Mustevfî, (Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.105) Av bahanesi ile ayrıldığını kaydetmiştir.

[353] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.106; Âbrû, zeyl, s.267; Mîrḫând, V/587; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Deguignes, VI/80; Howorth, III/658; İkbâl, s.461; Âzzâvî, II/166-167; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/191

[354] Deguignes, (VI/80) Sultan Ahmed'in Sultan Hüseyin'i katlettirmeden önce bir yıl hapsettirdiğini yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

Sultan Hüseyin alicenap ve cömert bir padişahtı. Latif ve yumuşak huylu idi. Halkına karşı şefkatli davranması nedeni ile halk tarafından sevilirdi. Ancak iradesiz, devlet yönetiminde son derece zayıf ve etkisiz bir padişah idi. Savaşı sevmezdi. Zevk, sefa eğlence, kadın ve şarap düşkünü bir yapıya sahipti. Bütün zamanını eğlence meclislerinde geçirirdi. Bunların dışında bir sultana yakışmayacak çirkin bazı zaafları da vardı. Hiç bir zaman devlet işlerini düşünmez, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları ortadan kaldırmak için çabalamak yerine daima kendi rahatını ve hoşça vakit geçirmeyi tercih ederdi. Ülke yönetimi ve ordu ile ilgili bütün işleri Adil Ağa'ya bırakmıştı. Devlet ve halk ile ilgili bütün kararları o alır, savaş ve barışı dahi o tayin ederdi. Gerek Sultan Hüseyin gerekse diğer devlet erkanı ve emirler üzerinde tam bir tahakkümü vardı. Öyle ki Sultan Hüseyin dahi onun izni ve bilgisi olmaksızın devlet işleri ile ilgili hiçbir karar alamazdı. O, devlet idaresinde bir kukladan ibaretti. Elbette ki bunda onun çok küçük bir yaşta tahta oturması ve devlet işlerinden anlamamasının da etkisi vardı.[356]

Sultan Hüseyin de babası Sultan Uveys Bahadır Han gibi güzelliği ile meşhurdu. Güzel sanatların her türüne karşı ilgisi ve sevgisi vardı. Bu dönemin musiki konusunda önde gelen şahsiyetlerinden biri olan **Hace Abdulkadir Meraği** özellikle Sultan Hüseyin'in saltanatı döneminde çok büyük bir şöhret kazandı.[357]

Sultan Hüseyin saltanatının başlangıcından sonuna kadar içeride şehzade ve emirler ile Ermeniyye ve Van Gölü'nün güneyinde kalan bölgelerde dağınık bir halde bulunan ve daha önce Sultan uveys döneminde itaat altına alınmış olan Kara Koyunlu Türkmenleri'nin isyanları, dışarıda ise bir taraftan doğudaki komşuları ve rakipleri olan Muzafferoğulları Devleti diğer taraftan da Toğatimur Han'ın ölümünün ardından Mazenderan ve Asterabad bölgelerinde kuvvetlenerek fırsat buldukça Celayirli Devleti hakimiyet sahasına tecavüz eden Emir Veli ile mücadele etmek zorunda kaldı.[358]

Sultan Hüseyin'in zayıf ve deneyimsizliğine rağmen Adil Ağa'nın gayretleri ve tecrübesi sayesinde Celayirliler bu savaşların hemen hemen hepsinden galip çıktılar. Sultan Hüseyin dönemindeki bu kadar olumsuzlukla birlikte Bağdad'daki hükümranlığı kardeşi Şeyh Ali'ye bırakmak zorunda kalması ve Sultan Uveys döneminde Celayirli Devletine tabi olan Isfahan'ın onun saltanatının hemen başında Muzafferoğulları Devletinin hakimiyetine geçmesi dışında herhangi bir toprak kaybı olmamıştır. Ancak kısa sürelerle de olsa başkent Tebriz, Rey, Hemedan ve Sultaniye gibi bazı şehirler işgale uğramıştır.

Sultan Hüseyin öldüğünde Celayirli Devletinin hükümranlık sahası Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Azerbaycan, Kürdistan, Küçük Loristan (Lor-i Kuçek) ve Kara Koyunlu Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu'nun İran sınırına

---

[355] İbn-i Haldûn, IV/794; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.106-107; Âbrû, zeyl, s.267-268; Fasîh-i Havâfî, III/118; Mîrhând, V/587;Hândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.260; Deguignes, VI/80; Howorth, III/658-659; Muhammed Hasan Han, I/636; Hınart, s.15-16; Zeyncioğlu, s.73; İkbâl, s.461; Âzzâvî, II/167; Beyânî, s.66-67; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh, I/69; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.260; Fâiki, Azerbaycan, I/496

[356] Hândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Deguignes, VI/80; Müneccimbaşı,III/11; Bakıhanov, s.75; Âzzâvî, II/167-168; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Ganî, I/293; Beyânî, s.67-68; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/191

[357] Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Müneccimbaşı, III/11; Howorth, III/659; Farmer, H.G., "*Abdulkadir*", İA, I/83

[358] Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64

yakın bölgeleri ile Van Gölü'nün Musul'a kadar olan güney bölgesini içine alıyordu.[359]

Kaynaklarda Sultan Hüseyin'in sadece adı Tandu (Döndi-Tendu) olan bir kızının olduğundan bahsedilmiştir. Tandu daha sonraki dönemlerde Celayirli devlet yönetiminde önemli rol oynamıştır. Onunla ilgili bilgilere daha sonra değinilecektir.

[359] Şabânkârei, s.313

2.4.SULTAN AHMED CELAYİR

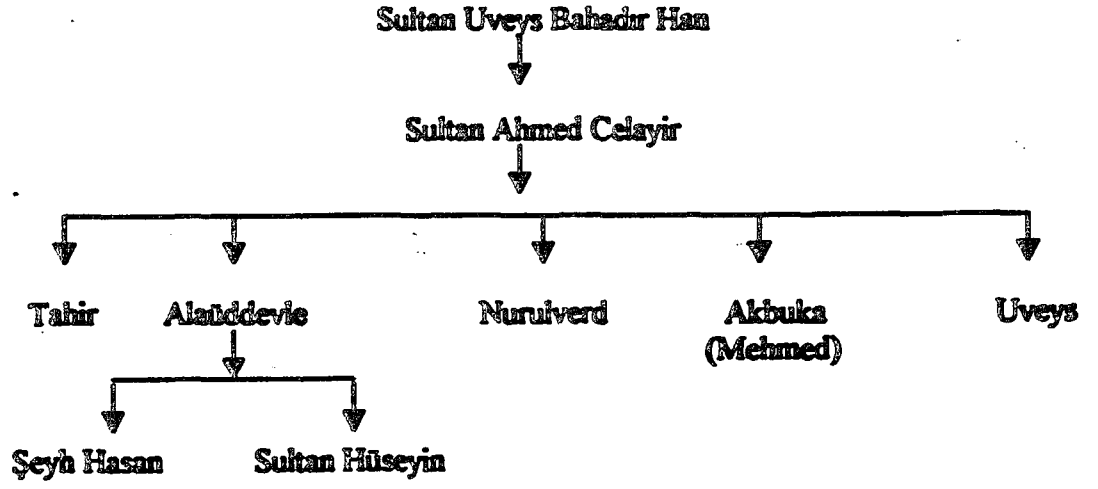

Table 18

2.4.1. Sultan Ahmed'in Saltanat Tahtına Oturması Sultan Ahmed 784/1382 yılı sefer ayının 11'inde Tebriz'e yaptığı ani baskın neticesinde, aynı gün kardeşi Sultan Hüseyin Celayir'i tahtından indirip[360] onu öldürttükten sonra Celayiroğulları Devleti'nin tahtına oturdu.[361]

Ancak, Sultan Ahmed'in tahta çıkışı Celayirli Devleti'nin önde gelen devlet adamları ve hanedan üyelerinin tamamı tarafından kabul görmedi. Bu nedenle de tahta çıkışının daha ilk günlerinden itibaren kendisini saltanat mücadelelerinin içinde buldu.

Sultan Hüseyin'in öldürülmesinden ve devlet idaresinin Sultan Ahmed Celayir'in eline geçmesinden sonra Tebriz'de yaşayan bir diğer kardeşi Şehzade Bayezid, Adil Ağa'ya sığınmak üzere kaçarak Sultaniye'ye yöneldi. Sultan Ahmed tarafından öldürüleceği korkusu ile Tebriz'i büyük bir telaş ve acele ile terkettiği için binebilecek bir at bile temin edememiş yaya olarak yollara düşmüştü. Bu nedenle kaçış esnasında bir çok güçlükle karşılaştı. Yolda karşılaştığı bir çobanın atını alarak yoluna devam etti ve bin bir güçlükle Sultaniye'ye ulaştı.[362]

Daha önce bahsedildiği üzere o sırada bütün Celayirli emirleri ve ordusuyla Emir Veli'nin üzerine yürüyen ve Şehriyar Kalesi'nin muhasarası ile meşgul olan Adil Ağa, Şehzade Ahmed'in Sultan Hüseyin'i katlederek Celayirli Devleti tahtına

---

[360] Şevkânî, (Muhammed b. Ali, el-Bedru't-tâli min Bâdi'l-karni's-sâbi, I-II, Beyrut, 1834, I/25) Sultan Ahmed Celayir'in babası Sultan Uveys'ten sonra tahta oturduğunu yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[361] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfi, I/249; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.107; Kutbî, s.108; Âbrû, zeyl. s.267; İbn-i Arabşâh, s.123; Makrizî, Kitâbu's- sulûk, VII/470; Mirhând, V/587; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Gaffârî, Cihân-ârâ s.216; Deguignes, VI/80; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.125; Münecccimbaşı, III/11; Howorth, III/659; Zeyncioğlu, s.73; Browne, III/172; İkbâl,s.461; Azzâvî, II/170; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Barthold "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Sümer, Kara Koyunlular, s.46

[362] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.107; Âbrû, zeyl.s.268; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirhând, V/587; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Deguignes, VI/81; Howorth, III/659; Beyânî, s.70; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/192

oturduğunu öğrenir öğrenmez muhasarayı kaldırarak aceleyle Sultaniye'ye geri döndü ve Şehzade Bayezid'in gelmesinden iki gün sonra bütün Celayirli ordusu, devlet erkanı ve emirleri ile birlikte Sultaniye'ye ulaştı. Burada diğer devlet erkanı ve emirlerle istişarelerde bulundu. Bu istişarelerden sonra o sıralarda kendisine sığınmış olan Şah Mansur Muzafferi, bütün Celayirli Devlet erkanı ve emirlerinin hazır bulunduğu bir törenle Şehzade Bayezid bütün resmi cülus kaidelerinin yerine getirildiği büyük bir cülus töreni ile Celayirli Devletinin tahtına oturtuldu.[363]

Adil Ağa, Bayezid'in tahta oturtulmasından sonra Sultan Ahmed Celayir'e karşı ne yapılması gerektiği konusunda Celayirli devlet erkanı ve emirlerle görüş alış verişinde bulundu. İlk olarak Şah Mansur, Sultan Ahmed'in tarafına geçebileceği endişesi ile yakalanarak Karavtu Kalesi'ne hapsedildi.[364]

Ardından, Sultan Ahmed'e karşı mücadele kararı alan Adil Ağa ve Celayirli devlet erkanı bütün ordu ile birlikte onu ortadan kaldırmak amacı ile Tebriz'e yöneldiler. Yürüyüş esnasında emirlerden Emir Şeyh Ali İnak'ın oğlu Emir Yağıbastı ile Emir Ebu Said onlardan ayrılarak Sultan Ahmed'in tarafına geçtiler. Adil Ağa'nın bütün Celayirli ordusu ile kendisinin üzerine geldiğini haber alan Sultan Ahmed ise hem gerekli desteği hem de Tebriz'de tam olarak istikrarı sağlayamadığı için çaresiz kaçarak Merağa tarafına çekildi.

Bu şekilde hiç bir muhalefetle karşılaşmadan Tebriz'e giren Adil Ağa, Sultan Ahmed'in kuvvet toplayarak yeniden harekete geçeceğini bildiği için Tebriz'de beklemeyi uygun görmedi. Şehzade Bayezid ile birlikte Sultan Ahmed'in peşinden giderek Merağa havalisinde karargah kurdu. Emirlerden Abbas Ağa ve Musafer Eyudacı'yı orduya düzen vermeleri ve silahlandırmaları için Tebriz'de bıraktı. Emir Muhammed Devati, Emir Kara Bestam ve diğer bir grup adamını da Sultan Ahmed'in ani bir saldırısına karşı önlem olarak Aras Nehri kıyısına gönderdi.[365]

Bu taraftan, emrindeki kuvvetlerle Adil Ağa'ya karşı koyamayacağını anlayan Sultan Ahmed ise gizlice Muhammed Devati, Emir Abbas ve Musafer Eyudacı'ya haber göndererek türlü vaadlerle onların kendi tarafına geçmelerini sağladı. Ancak, herşeye rağmen Adil Ağa hâlâ güçlü bir durumda idi ve Celayirli Devleti ordusunun büyük bir kısmı onun tarafında yer alıyordu. Muhammed Devati, Emir Abbas ve Musafer Eyudacı, Sultan Ahmed'in isteği üzerine Tebriz'de bir isyan çıkararak Adil Ağa'nın adamlarını etkisiz hale getirdiler ve Adil Ağa'ya haber göndererek kendisini ve Bayezid'i tanımadıklarını, Sultan Ahmed'i padişah olarak kabul ettiklerini bildirdiler. Her taraftan kendisine karşı bir isyanın başlamakta olduğunu gören Adil Ağa ise Merağa'da daha fazla kalmayı uygun görmeyerek Sultan Bayezid ile birlikte Cağatu vilayetine çekildi. Burada Saru Gurgan ve Karavtu Kaleleri'ni istihkam ettikten sonra Sultaniye'ye gitti. Buradan Sultan Ahmed'in gelmesi muhtemel güzergahlar üzerine haberciler göndererek gelişmeleri izlemeye başladı. Böylece savaşmadan Adil Ağa'nın geri çekilmesini sağlayan Sultan Ahmed, onun Sultaniye'ye gitmesinin ardından kendisinin Tebriz'e girişi sırasındaki gerekli hazırlıkları yapmaları için emirler Hamza, Yağıbastı ve Ebu Said'i Tebriz'e

---

[363] Âbrû, zeyl. s.268; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirḫând, V/58/588; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Deguignes, VI/81; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.125; Howorth, III/659; Zeyneloğlu, s.73; İkbâl, s.461; Ğani, I/306; Beyânî, s.70; Sümer, Faruk, *"Ahmed Celayir"*, DİA, II/53; Fâiki, Azerbaycan, I/496

[364] İbn-i Ḫaldûn, IV/799; Kutbî, s.109; Âbrû, zeyl. s.268; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirḫând, V/583; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/246

[365] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.107; Âbrû, zeyl, s.268; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirḫând, V/588; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/246-247

gönderdi. Öte yandan Emir Abbas ve Musafer Eyudacı da Tebriz'de bulunan devlet erkanı ile birlikte Sultan Ahmed'i karşılamak üzere türlü hediyelerle şehirden çıkmışlardı. Her iki taraf Merend yolunda karşı karşıya gelince emirler Hamza, Ebu Said ve Yağıbastı, Emir Abbas ve Musafer Eyudacı'nın Sultan Ahmed Celayir'in yanına gitmeleri halinde önemli makamları ellerine geçirecekleri kendilerinin ise fırsatı kaçırmış olacakları ve Sultan Ahmed'in nezdindeki itibarlarını yitirecekleri endişesi ile aniden Emir Abbas ve Musafer Eyudacı'nın üzerine saldırarak ikisini de öldürdüler. Ancak Sultan Ahmed'in tepkisinden korktuklarından dolayı, onları isyan etme niyetinde oldukları için öldürdüklerini söyleyerek başlarını Sultan Ahmed'e gönderdikten sonra Tebriz'e gittiler. Sultan Ahmed ise bu olaya oldukça üzülmekle beraber artık olan olduğu için sesini çıkarmadı. Bu şekilde Sultan Ahmed büyük bir azamet ve celaletle Tebriz'e girdi şehir süslendi ve büyük kutlamalar yapıldı.[366]

2.4.2.Şehzade Şeyh Ali'nin İsyanı: Sultan Ahmed Tebriz'de yerleşip istikrarı sağladıktan sonra karışan devlet işlerine bir çeki düzen vermeye, tahrip olan Tebriz'in ve diğer şehirlerin imar edilmesine, asker toplamaya, orduyu yeniden takviye ve tanzim etmeye başladı. Fakat bu durum çok fazla sürmedi ve bu kez de Bağdad hakimi olan amcası Şehzade Şeyh Ali'nin isyanı ile karşı karşıya kalarak ikinci kez Tebriz'i terketmeye mecbur kaldı.

Zira, Adil Ağa, Sultan Hüseyin'in katledilmesinden sonra Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'e elçi göndererek durumu onlara bildirmiş ve Sultan Ahmed'e karşı birlikte mücadele etme teklifinde bulunmuş bunun üzerine Celayirli Devleti hükümdarlığını kendi hakkı olarak gören Şehzade Şeyh Ali ve onun büyük emiri Pir Ali Badek de bu kargaşalı dönemden istifade ederek büyük bir ordu ile Bağdad'tan Tebriz'e yönelmişlerdi.[367]

Bu haber üzerine Sultan Ahmed derhal ordusunu alarak onlara karşı koymak üzere Tebriz'den çıktı. İki tarafın ordusu Heşt-rud bölgesinde karşı karşıya geldiler. İlk gün taraflar arasında her hangi bir savaş yaşanmadı. Aynı günün gecesinde Sultan Ahmed'in emirlerinden biri olan ve Celayirli ordusunun sol kanadını (Cavungar) oluşturan Emir Ömer Kopçacı (Kıpçaki) ihanet ederek Şeyh Ali'nin ordusuna katıldı. Ansızın kendi ordusunun kuvvetlerinden bir kısmını kaybeden ve diğer emirlere karşı olan güveni de kaybolan Sultan Ahmed aynı gece savaş meydanını terk ederek kaçtı ve Hoy üzerinden Nahcıvan havalisine gitti. Burada Kara Koyunlu kabilesi reisi aynı zamanda kayınpederi olan Kara Muhammed Türkmen ile buluşarak ondan yardım istedi.[368]

Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali Badek ise Tebriz'de durmayarak Sultan Ahmed'in peşine düştüler. Şehzade Şeyh Ali'nin ordusunun kendi üzerine geldiğini öğrenen Kara Muhammed savaş sırasında komutanın kendisinde olması ve galibiyet

---

[366] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.107-108; Âbrû, zeyl, s.268-269; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirhând, V/588; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247; Deguignes, VI/81; Howorth, III/659; Zeyncloğlu, s.74; İkbâl, s.462; Beyânî, s.70-71; Fâiki, Azerbaycan, I/496

[367] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.108; Âbrû, zeyl, s.269; Mirhând, V/588-589; Giyâşî, Târîhu'l-Giyâşî, s.1; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247; Deguignes, VI/81; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.125-126; Howorth, III/659; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.462; Âzzâvî, II/170-171; Beyânî, s.71; Yıldız, VIII/445; Sümer, Kara Koyunlular, s.46

[368] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.108-109; Âbrû, zeyl, s.270; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirhând, V/589; Giyâşî, Târîhu'l-Giyâşî,1; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247; Deguignes, VI/81; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.126; Huart, s.16; Zeyncloğlu, s.73; İkbâl, s.462; Âzzâvî, II/171; Beyânî, s.71; Yıldız, VIII/445; Sümer, Kara Koyunlular, s.46

halinde elde edilecek ganimetin kendisine bırakılması şartı ile Sultan Ahmed Celayir'in yardım talebini kabul etti. Çaresi olmayan Sultan Ahmed bu şartlara razı oldu.[369]

Kara Muhammed 5000 kişilik bir ordu hazırladı onları 300'er kişilik küçük gruplara ayırdı. İki taraf arasında şavaş başladı. Savaş sırasında Kara Muhammed'in uyguladığı akıllıca strateji sayesinde rakiplerinden sayıca az olmasına rağmen Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'in ordusunu büyük bir hezimete uğrattı. Pir Ali Badek ve Şehzade Şeyh Ali savaş esnasında öldürüldü. Bağdad ordusu darmadağın edildi ve Kara Koyunluların eline büyük miktarlarda ganimet geçti. Kara Muhammed, Sultan Ahmed ile yaptığı anlaşmaya binaen bu ganimetleri alarak kendi memleketine dönerken Sultan Ahmed de Tebriz'e gitti. Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'in emir ve askerlerinden büyük bir kısmı da de perişan bir halde Tebriz'e gelerek Sultan Ahmed'e katıldılar.[370]

Bu şekilde, bu problemden de kurtulan Sultan Ahmed Tebriz'e girdi. Pir Ali Badek'in başını, alay etmek ve ibret olması için Adil Ağa'ya gönderdi. Adil Ağa ise Pir Ali Badek'in başını Sultaniye'de pazar yerine astırdı.[371]

4.3. Adil Ağa-Sultan Ahmed Celayir Hakimiyet Mücadeleleri: Sultan Ahmed'in Tebriz'deki istikrarı bu kez de uzun sürmedi. Zira Sultan Ahmed'in bu davranışından oldukça rahatsız olan ve sinirlenen Adil Ağa tekrar yeni bir ordu teşkil ederek Tebriz'e yöneldi. Adil Ağa'nın kuvvetlerine karşı koyma gücünü kendisinde görmeyen Sultan Ahmed, onu bu seferden vazgeçirmesi için Celayirli Devleti içinde önemli bir nüfuza sahip olan Şeyh Sadreddin Erdebili ve memleket büyüklerinden bir grubu elçi olarak Adil Ağa'ya göndererek barış teklif etti. İki taraf arasında bir çok müzakereden sonra barış yapıldı. Sultan Ahmed Celayir, Adil Ağa'nın kızı ile evlendi. Kendi teyzesi ve aynı zamanda süt annesi olan Vefa Kutluğ Hatun'u da Adil Ağa'nın nikahına geçirdi. Fakat çok zeki ve akıllı bir adam olan Adil Ağa, Sultaniye'ye dönmek yerine diğer devlet erkanının da muvafakatını almak ve karşılıklı müzakerelerde bulunarak devlet işlerinin düzenlenmesi için sultana yardımcı olmak bahanesi ile Tebriz'e yöneldi. Zencan'a ulaşınca Hace Sadreddin Erdebili'yi Sultan Ahmed'in yanına geri gönderdi. Sultan Ahmed'in gönlünün rahat olması için de kendi yakın mülazımlarından Hace Şemseddin Ebheri'yi Şeyh Sadreddin Erdebili ile birlikte Sultan Ahmed'in yanına gönderdi. Şeyh Sadreddin Erdebili gelişmeleri ve Adil Ağa'nın bu düşüncesini Sultan Ahmed'e aktardı. Sultan Ahmed, Adil Ağa'dan yana emin olmadığı için bu durumdan şüpheye ve endişeye kapıldı. Her halükarda kendi durumunu sağlama almak için bu kez Şeyh Keçeci'yi, Şemseddin Ebheri ile beraber Adil Ağa'nın yanına gönderdi. Ancak bu sırada Adil Ağa'nın Tebriz'e yaklaştığı haberi ulaşınca Nahcıvan üzerinden Arran ve Muğan tarafına çekildi. Kadı Şeyh Ali'yi Şirvan'ın yönetimine gönderdi. Şirvanşah Huşeng'i

---

[369] İbn-i Haldûn, (IV/795) diğer kaynakların aksine, Şehzade Şeyh Ali'nin Kara Muhammed Türkmen ile işbirliği yaptığını ve Sultan Ahmed'e karşı birlikte savaştıklarını, yapılan savaşta, Kara Muhammed'in de Sultan Ahmed'in askerleri tarafından esir alınarak öldürüldüğünü yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[370] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109; Kutbî, s.109; Âbrû, zeyl, s.270-271; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirhând, V/589; Giyâsî, Târîhu'l-Giyâsî, s.1; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247; Deguignes, VI/81; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.126; Mirzavahid, vr.314; Howorth, III/659; Muhammed Hasan Han, I/636; Azzâvî, II/171; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Ğani, I/305-306; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.260

[371] İbn-i Haldûn, IV/795; Âbrû, zeyl, s.271; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mirhând, V/589-590; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247; Howorth, III/702; İkbâl, s.462; Azzâvî, II/171; Beyânî, s.71

ise kendisine yardım etmesi amacı ile kendi yanında alıkoydu ve Muğan'da karargah kurarak gelişmeleri beklemeye başladı. Adil Ağa, Sultan Ahmed'in Tebriz'i terkederek Arran tarafına çekildiğini duyar duymaz vakit kaybetmeden Ucan'a geldi. Tebriz'de kalmış olan Şeyh Ali'nin eski emir ve askerleri Ucan'a gelerek burada ona katıldılar. Adil Ağa onların hepsine saygıyla ve şefkatle davranarak bol miktarda para, hediye ve mal bağışladı. Üç gün sonra Ucan'dan çıkarak Tebriz'e geldi. Bayezid'in sadece bir kukladan ibaret olması nedeni ile Tebriz'de yerleştikten sonra bütün işlerin idaresi Adil Ağa'nın eline geçti. Tebriz'deki işleri yoluna koyduktan sonra Emir Mustafa Kuşçu'yu Bağdad muhafızlığına (Darugacı) görevlendirdi. Şemseddin Ebheri'yi Bağdad vezirliğine, divan vergisi ve mallarının tahsiline ise Hamdullah Müstevfi'nin oğlunu tayin etti ve hepsini Bağdad'a gönderdi.[372]

Tebriz'de hakimiyeti sağlayıp bir ay kaldıktan sonra Sultan Ahmed problemini kökünden halletmek amacı ile büyük ve techizatlı bir ordu ile Arran ve Muğan tarafına yöneldi ve Berzend sınırına kadar ilerledi. Başlangıçtan itibaren kendisinde Adil Ağa'ya karşı koyma gücünü göremeyen Sultan Ahmed bu kez de Şirvan hakimi Huşeng'i araya koyarak onun aracılığıyla yeniden barış istedi. Adil Ağa da bu teklifi kabul etti. Taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre Azerbaycan vilayetleri Sultan Ahmed'in, Irak-ı Acem vilayetleri Adil Ağa'nın sultan adayı Bayezid'in hükümranlık sahası, Irak-ı Arab ve diğer bölgeler ise iki tarafın ortak idaresinde olacak, Bağdad muhafızını ise Sultan Ahmed tayin edecekti.[373]

Bu anlaşma üzerine Adil Ağa ve Sultan Bayezid Sultaniye'ye, Sultan Ahmed Celayir de Tebriz'e geri döndü. Fakat, Adil Ağa Sultaniye'ye döndükten sonra Irak-ı Arab ve Bağdad'ı ele geçirme hesapları yapmaya başladı. Bu niyetini de daha önce Bağdad'ın yönetimine atadığı kimselere iletti. Onlar Adil Ağa'ya, Bağdad'ın idaresine birini ataması durumunda şehri ona teslim edeceklerini ve Bayezid'i de sultan olarak tanıyacaklarını söylediler.[374]

Bunun üzerine Adil Ağa, meşhur ve büyük emiri, aynı zamanda teyzesinin oğlu olan Emir Tursun'u[375] Bağdad hakimliğine tayin ederek buraya gönderdi. Yine kendi damadı Hace Kıvameddin Alancuki'yi[376] de Bağdad vezirliğine tayin etti.

Emir Tursun emrindeki kalabalık bir kuvvetle Bağdad'a geldi ve gelir gelmez Bağdad'ın eski hakimi Abdülmelik Tamğaçi ile iki adamını ve Vezir İsmail b. Zekeriyya'nın katillerini öldürttü. Onların mallarını ve evlerini yağmalattı. Ancak bu cinayetlerden sonra galeyana gelen halk, Tursun'a isyan etti. Abdülmelik Tamğaçi'nin adamları Adil Ağa'ya gönderilmek üzere toplanan mal ve paraları yağmaladılar. Tursun ise bu isyan ve kargaşaları bastırmakta aciz kalınca Bağdad'da bir başı bozukluk ve idare boşluğu meydana geldi.[377]

---

[372] Âbrû, zeyl, s.271-272; Mirḫând, V/589-590; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/247-248; İkbâl, s.462; Beyânî, s.71

[373] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.109; Âbrû, zeyl, s.272; Mirḫând, V/590; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/248; Howorth, III/659; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Muhammed Hasan Han, I/636; Browne, III/173; İkbâl, s.462; Beyânî, s.71-72; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/192; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s. 260; Fâiki, Azerbaycan, I/496-497

[374] İbn-i Ḫaldûn, IV/795; Âbrû, zeyl, s.271; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/248

[375] İbn-i Ḫaldûn, (IV/795) Burusk

[376] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide (s.109), Hace Kıvameddin Naḫcevânî; Mirḫând, (V/590) Hace Kıvameddin el-Necefî

[377] İbn-i Ḫaldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.109, Âbrû, zeyl, s.274; Fasîḥ-i Ḫavâfî, III/120; Mirḫând, V/590-591; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/248; Huart, s.16; İkbâl, s.462; Azzâvî, II/174; Dihḫudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1417; Beyânî, s.272

Sultan Ahmed bu olanları öğrendikten hiç vakit kaybetmeden sonra Bağdad'a yöneldi. Yolda Adil Ağa tarafından Karavtu[378] Kalesi'ne hapse atılmış olan Şah Mansur'u serbest bıraktı. Şah Mansur da Sultan Ahmed'e katıldı. Sultan Ahmed onu kendi yanına kabul ederek ona değerli hediyeler verdi. Onun ve kuvvetlerinin eksiklerini giderdi. Şah Mansur da Sultan Ahmed ile birlikte Bağdad'a gitti.[379]

Sultan Ahmed Celayir'in Bağdad'a yöneldiği haberi Emir Tursun'a ulaşınca elinde oldukça fazla para ve ganimet olmasına rağmen ordu ve asker toplayamadığı ve emrindeki kuvvetlerle de Sultan Ahmed'e karşı koyamayacağını anladığı için Yakubiyye üzerinden Sultaniye'ye kaçmak istedi. Ancak yolda Sultan Ahmed taraftarlarınca yakalanarak Bağdad'a getirildi ve bir kaç gün sonra Sultan Ahmed'in emri ile veziri Hace Kıvameddin Alanculki ve beraberindeki bir kaç emirle birlikte öldürüldü.[380] (784/1382-1383)

Sultan Ahmed bu şekilde Azerbaycan'dan sonra Irak-ı Arab ve Bağdad'da da hakimiyetini sağlamış oldu. Kış mevsimini Bağdad'da geçirerek ordu ve devlet işlerini düzenlemekle meşgul oldu. Bahar gelince Kıvameddin isimli bir emirini Bağdad hakimliğine, Hace Yahya Simnani'yi de onun vezirliğine getirdi. Şah Mansur'u ise Huzistan[381] ve Şuşter'i fethetmekle görevlendirdi ve buraların yönetimini ona bağışladı. Kendisi de 785/1383-1384 yılı bahar mevsiminde yaylak için Tebriz'e doğru yola çıktı.[382]

Bu arada, Adil Ağa ve Şehzade Bayezid ise Sultaniye'de kuvvetlerini yenilemiş, takviye etmiş ve hiç vakit kaybetmeden Sultan Ahmed'i bertaraf etmek için Azerbaycan'a yönelmişlerdi. Sultan Ahmed Tebriz yolunda iken Adil Ağa'nın kuvvetleri ile karşılaştı. Adil Ağa'nın ordusu Sultan Ahmed'in ordusundan sayıca fazla idi. Merağa[383] havalisinde ordular karşı karşıya geldiler. İki taraf arasında büyük bir savaş oldu. Her iki taraftan da çok sayıda ve önemli kayıplar oldu. Ancak birbirlerine karşı bir üstünlük sağlayamadılar. Savaşın çetin geçmesi nedeni ile her iki ordu da korkuya kapılarak geri çekildiler. Sultan Ahmed Merağa'ya çekildi. Ertesi gün Sultan Ahmed'in dağılan kuvvetleri yeniden Merağa'da onun etrafında toplandılar ve birlikte Ucan'a geldiler. Adil ise Sultaniye'ye dönerek burada ordusunu silahlandırmak ve düzenlemekle meşgul oldu. Ayrıca Sultan Ahmed'in peşinden geleceğinden emin olduğu için Kağez-konan, Kızıl Uzun ve Pol-i Zerrine (Altınköprü) hududuna kadar haberciler bıraktı.[384]

Bu kez Adil Ağa'ya karşı bir hayli güçlenmiş olan Sultan Ahmed Ucan'da hazırlıklarını tamamladıktan sonra Adil Ağa'nın toparlanmasına fırsat vermemek için vakit kaybetmeden Sultaniye'ye yöneldi. Sultan Ahmed Celayir'in Zencan'a ulaştığı

---

[378] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide (s.109) Gavrud Kalesi

[379] İbn-i Haldûn, IV/799; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109; Kutbi, s.109; Âbrû, zeyl, s.274; Mirhând, V/591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; Âzzâvi, II/175; Beyâni, s.272

[380] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109-110; Âbrû, zeyl, s.274; Fasîh-i Havâfi, III/121; Mirhând, V/591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; el-Bağdâdi, Gulşen-i Hulefâ, vr.126; Huart, s.16; İkbâl, s.462; Âzzâvi, II/175; Beyâni, s.272-273

[381] Hândmir, (Habîbu's-siyer III/248) Havize

[382] İbn-i Haldûn, IV/799; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.111; Âbrû, zeyl, s.274; Fasîh-i Havâfi, III/121; Mirhând, V/591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; İkbâl, s.462; Ganî, I/308; Âzzâvi, II/175; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1417; Beyâni, s.273

[383] Âbrû, (s.274) Bağdad havalisinde

[384] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.111; Âbrû, zeyl, s.274; Fasîh-i Havâfi, III/121; Mirhând, V/591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; İkbâl, s.462-463; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1418; Fâiki, Azerbaycan, I/497

haberi Adil Ağa'ya ulaşınca Sultaniye'nin korunmasını Emir Hüseyin ve Emir Cihanşahi'ye bıraktı. Kendisi ise Sultan Bayezid ve diğer devlet erkanını da yanına alarak ordusu ile Hemedan'a çekildi. Ardından da Muzafferi Devleti hükümdarı Şah Şüca'ya elçi göndererek onu bu durumdan haberdar etti ve yardım istedi. O sıralarda ordusu ile Isfahan'da bulunan Şah Şüca bu haberi alınca yeniden Tebriz'e ele geçirme hevesine kapıldı. Adil Ağa'nın davetini bir fırsat olarak gördüğü için de onun bu yardım talebini hiç düşünmeden kabul etti ve vakit kaybetmeden kalabalık bir ordu ile Curbadekan'a doğru yola çıktı. Onu karşılamak üzere gelen Adil Ağa ve Sultan Bayezid de Carbadakan'da ona katıldılar. Hep birlikte Hemedan'a yöneldiler.[385]

Bu durumdan haberdar olan Sultan Ahmed, Şah Şüca'ya bir elçi ile "*Bayezid benim kardeşimdir. Ben onu kendi ağabey mahdumum olarak kabul ediyorum ve memleketin hiç bir yerini kendisinden esirgemiyorum. Ancak Adil bizim hizmetkarımızdır ve bize asi olarak sizin kapınıza gelmiştir. Siz kardeşim hakkında neyi uygun görürseniz onu kabul ederim. Ancak Adil Ağa'ya her hangi bir taviz vermem. Siz de ona değer vermeyerek memlekete musallat olmasını engelleyin!* " mesajını gönderdi.[386]

Şah Şüca[387] bu durumdan istifade ederek ve Bayezid'i kullanarak Sultaniye ve Irak-ı Acem'i kendi hakimiyet alanına dahil etmeyi tasarlıyordu. Onun planına göre Irak-ı Acem'in son derece yetersiz biri olan Bayezid'e verilmesini sağlayacak, görünüşte bu bölge Sultan Bayezid'in, gerçekte ise Muzafferoğulları'nın hakimiyet sahası olacaktı. Irak-ı Acem ve Sultaniye'de büyük bir güç ve kudret sahibi durumuna gelmiş olan Adil Ağa'yı ise devre dışı bırakacaktı. Bu planına binaen Sultan Ahmed'den Irak-ı Acem'in Bayezid'e verilmesini ve kendisinin ise Azerbaycan'a geri dönmesini istedi. Sonuçta taraflar arasında bu plan üzere anlaşma sağlandı ve Sultan Ahmed Tebriz'e geri döndü.

Sultan Ahmed bir süre Tebriz'de kaldıktan sonra güz mevsiminde Bağdad'a gitti. Emir Muhammed Devati ve Emir Suntay'ı ise Karabağ'a gönderdi. Sultan Ahmed'in dönmesinden sonra Şah Şüca, o sırada Adil Ağa ve Bayezid'in yanında bulunan Azerbaycan emirlerinden Ömer Kopçacı, Muhammed Cemşid ve diğerlerinin bundan böyle Adil Ağa'dan değil Bayezid'den emir almalarını temin ederek onları kendi emirlerinden Emir İbrahim Şah ve Emir Abdülkerim'i ve Sultan Bayezid ile birlikte Sultaniye'ye gönderdi. Adil Ağa'yı ise ona bağlı Irak-ı Acem emirleri ile birlikte kendi yanında alıkoydu.[388] (785/1383-1384)

Daha önce anlatıldığı üzere Sultan Ahmed, Emir Tursun'u öldürüp Bağdad'ı ele geçirmesinden sonra Şah Mansur Muzafferi'yi Huzistan ve Şuşder'in fethi ve idaresi ile görevlendirmişti.

Bu sırada Şuşder'in idaresini Şah Şüca adına Emir İslam sürdürüyordu. Emir İslam, Şah Mansur'un Şuşder'e saldıracağını haber alınca Şah Şüca henüz Isfahan'da

---

[385] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.112; Kutbî, s.110; Âbrû, zeyl. s.275; Fasîh-i Havâfî, III/121; Mirhând V/591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 126; Howorth, III/702; İkbâl, s.463; Azzâvî, II/176; Beyânî, s.73

[386] Kutbî, s.109; Âbrû, zeyl. s.275; Fasîh-i Havâfî, III/121; Mirhând, V/591-592; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; Ganî, I/306

[387] Browne, (III/173) Şah Mansur Muzafferi olduğunu söylemiştir. Ancak bu doğru değildir.

[388] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.112; Kutbî, s.110-111; Âbrû, zeyl. s.275; Fasîh-i Havâfî, III/121; Mirhând V/592; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248-249; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.126; Howorth, III/659; Huart, s.16; İkbâl, s.463; Ganî, I/309; Beyânî, s.73-74

iken ona bir elçi göndererek durumu ona bildirmiş ve yardım istemişti. Şah Şüca da bunun üzerine Pehlivan Ali Şah adlı bir emirini ona yardım etmesi için bir miktar kuvvetle Şuşder'e gönderdi. Pehlivan Ali Şah ise Emir İslam'ı öldürerek Şuşder'i ele geçirmek istedi ise de bunu başaramadı ve İslam tarafından yakalanarak öldürüldü. Bu sırada Şah Mansur Şuşder'e ulaşarak burayı fethetti.

Şuşder'de konumunu kuvvetlendiren Şah Mansur civar bölgelere doğru genişlemek niyetini taşıyordu. Bu maksatla da sık sık Loristan bölgesine saldırarak yağmalama hareketlerinde bulunuyordu. Bunun üzerine Loristan hakimi Atabeg Şemseddin Şah Şüca'dan yardım isteyerek kendisine yardım etmesi durumunda Şuşder'i Şah Şüca adına fethedeceğini bildirdi. Şah Şüca ise bizzet kendisi Şuşder'e giderek burayı Şah Mansur'un elinden alma düşüncesindeydi. Ancak tam o esnada Sultan Ahmed Celayir ile Adil Ağa ve Şehzade Bayezid arasında patlak veren saltanat kavgası sırasında Adil Ağa'nın kendisinden yardım istemesi sonucu bu seferi erteleyerek Atabeg Şemseddin'e Sultaniye seferinden sonra bizzat kendisinin gelerek Şuşder'i Şah Mansur'un elinden alacağı cevabını gönderdi.

Şah Şüca, Sultan Ahmed ve Şehzade Bayezid arasındaki ihtilafı anlatıldığı şekilde halletikten sonra Adil Ağa'yı da yanına alarak Loristan üzerinden Şuşder'e yöneldi. Yolu üzerinde bulunan Hürrem Kalesi'ne ulaşınca kale hakimi Melik İzzeddin'e haber göndererek onun kızını istedi. Ancak İzzeddin kızının Sultan Ahmed ile nişanlı olduğunu söyleyerek onun bu teklifini geri çevirdi. Bunun üzerine Şah Şüca kalenin fethedilmesi emrini verdi. Çaresi olmayan Melik İzzeddin ise kızını Şah Şüca'ya vermeyi kabul ederek bu durumdan kurtuldu. Buradan yoluna devam eden Şah Şüca Şuşder'e giderek burayı kuşattı. Ancak Şah Mansur ile aralarında herhangi bir savaş olmadan ve tam bir netice elde edemeden Şiraz'a geri döndü.[389]

Şah Şüca Tebriz'den döndükten sonra Şiraz'da zevk ve eğlence ile vakit geçirmeye başladı. Ancak bir süre sonra aşırı derecede içkinin de etkisi ile hastalandı. Hastalığı ağırlaşıp öleceğini anlayınca Timur ve Sultan Ahmed Celayir'e [390] birer vasiyet yazarak kendi çocuklarını onlara emanet etti ve 786/1384 yılında Şiraz'da öldü.[391]

زندگانی فرزند سلطان اعظم شهسوار عرصه فتح و فیروزی معین الدنیا و الدین سلطان احمد خلدالله ملکه و سلطانه در مراضي حق سبحانه و تعالي بسیار سال پاینه باد معلوم فرموده باشد و بفرماید که در این مدت که حواله این امر بزرگ بدین ضعیف رفته بود بچه نوع معاش کرده بحالتي که ادمی را ازآن چاره ای نیست رسیدیم و بی‌حسرت میریم بعد الله تعالي سفارش فرزندان بان جناب میرود تا چنانچه از حسن اخلاق شهریاري سزد ایشان را مخصوص خود دانسته سخن اعداد حساد که سالهست تا چنین روز را منتظراند در حق ایشان نشنود رعایت و مراقبت فرماید چنانکه در ایران

---

[389] Kutbi, s.109-111; Mirḫând, IV/559-561; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/249,313; Howorth, III/702; İkbâl, s.434; Ğani, I/308-309; Beyâni, s.75

[390] Kutbi, Şah Şüca'nın Timur'a yazdığı mektuptan bahsetmekle birlikte (s.114) Sultan Ahmed'e yazdığı mektuba değinmemiştir.

[391] Kutbi, s.111-118; Mirḫând, IV/561-566; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/314; Hammer, I/67; Howorth, III/703; İkbâl, s.434-435; Nevâi, Esnâd u Mekâtûbât, s.18; Şâbiti, Esnâd u Nâmehâ, s.339; Beyâni, s.75

و توران پسندیده باشد اخلاص و دولتخواهي را چون ضمیر پاك واقف است مکرر نمي کند
بگذاشتیم تا کرم او چه میکند المحتاج الي الله شاه شجاع [392]

Şah Şüca Muzaffer'nin Sultan Ahmed Celayir'e yazdığı 786 h. tarihli mektup

Şah Şüca Muzaffer, Sultan Ahmed'e yazdığı mektubunda, "*Dünyadaki her türlü şeyi görüp geçirdiğini, artık kendisinin ölüm zamanının geldiğini, dünyanın nimetlerine hasret gitmediğini, ancak ölümünü dört gözle bekleyenler olduğunu, bu nedenle çocuklarını ona emenet ettiğini söyleyerek Sultan Ahmed'e sultanların ahlakına yakışır bir şekilde onlara kendi çocukları gibi sahip çıkmasını*" vasiyet ediyordu.

الله بجمع بیننا و برفع. یگانگي نیست تو مائ ، ما تو. ترتیب این کلمات و تنسیق این مقدمات مشتمل است بر اثبات خلوص نیت و مبني و مشعر است از صفای طویت و اتفاق و یگانگی و اخلاص و محبت و اختصاص که مشحون بفنون ارادت و اعتقاد موشح داشته ایم. مجددا معنی و صورة معروض رأی عالی جناب بزرگوار فرزندی حضرت ملك اسلام شهریار جوانبخت نیکونام خسرو با ستحقاق پادشاه علی الاطلاق ، خلدالله تعالی ایام ملکه مظفرا می رود. اظهار[؟] صمیم و فرط [؟] خاطر سقیم که همواره متوجه و مشغوف جناب ایشان بوده و هست و خواهد بود میکنم و ازان طرف نیز همین توقع و التماس داشته ایم داریم و خواهیم داشت. ان شاء الله تعالی که اساس این جمعیت و بنیان این مخاصلت روز بروز چون ماه نو در ترقی و تزاید باشد چنانکه دور و تزدیك و ترك و تازجیك پسندند و بدانند.

کاین آن اساس نیست که گردد خلل پزیر "لو بست الجبال لو انشقت السماء"

و قرارانکه بعد قضاء الله تعالی و قدره اگر توفیق ملاقات و حصول دریافت شرف صحبت گرامی ملك ملك صفات کریم ذات رفیق گردد و این آرزوی دیرینه از پرده غیب چهره بي عیب نماید ، روی تو بینیم بهر روی که هست' فرموده خاطر اشرف خداوندي عزیزی ملکی اعظمی بر آن موجب بتقدیم رساند بنوعی که بر آی مزیدی تصور نتوان کرد و بهر مهم حاجت و خدمتی که فراخور حال اوست و دسترس این ضعیف تواند بود چون رجوع فرمایند بر حسب دلخواه آن ملك ملك صفات فلك سمات:

کمری بر میان جان بندد جان کمروار بر میان بندد

بالله العلی العظیم و بروح پر فتوح مخدوم پدرم سلطان سعید اویس انارالله برهانه و ثقل بالمبرات میزانه که درین عهد و میثاق مخلص مشتاق خلاف نیست و بي خلاف :

بقیامت برم آن عهد که بستم با تو تا در آن روز نگوئی که وفائیت نبود

---

[392] Mirḫând, IV/561-566; Ğami, I/320; Nevâi, Esmâ u Mekâtîbât, s.18; Şâbiti, Esmâ u Nâmehâ, s.344; Beyâni, s.75

مقصود آنکه برین منوال بود نور اعتماد فرمایند. حقا که بی غل و صادق اخلاص را برلن گماشتیم که بهیچ وجه من الوجوه در وظیفهٔ خدمات و موالات ' چنانچه و با یستهٔ علمیان گردد' تقصیری نرود. " والله علی ما قول شهید" هزارلن سال در شادی بمانی یا غایة الامانی . مخلص بجان مشتاق حقا سلطان احمد [393]

Sultan Ahmed Celayir'in Şah Şüca'ya cevabı

Sultan Ahmed ise Şah Şüca'ya cevabında, "*Bizim aramızda bir fark yoktur sen bensin ben de sen. Bu mektuplar sadece aramızdaki dostluğun, ittifakın ve iyi niyetin ispatı, İslam mülkünün iyi namlı hükmedi, tartışmasız padişahı ve cevanbahı şehriyarının alicenaplığının ve büyüklüğünün yeniden ifadesidir.*" Diyerek ona övgüler yağdırıyor ve "*Aralarında oluşan dostluk sayesinde her ikisinin de daha da güçleneceklerini ifade ederek bu dostluğun baki olacağını ve devam etmesi için kendisinin elinden gelen her şeyi yapacağını, aralarındaki dostluk anlaşmasını kıyamete kadar bozmayacağını*" ifade ediyordu.

2.4.4.**Sultan Ahmed Celayir'in Sultaniye'yi Fethi:** Bu taraftan Sultan Ahmed Celayir ile Şah Şüca'nın anlaşması sonucu Irak-ı Acem kendisine bırakılan Şehzade Bayezid Celayir, Sultaniye'ye döndükten sonra ona bağlı Celayirli emirleri Ömer Kıpçaki ve Emir Cemşid, Sultaniye'yi Şah Şüca'nın emirlerine teslim etmekten ve onlara itaat etmekten kaçındılar. Şah Şüca 'nın emirlerinin Sultaniye Kalesi'ne girmelerine engel oldular. Muzafferi askerlerine biraz yiyecek ve içecek verdikten sonra artık onlarla ilgilenmediler. Bu nedenle yaklaşık iki ay sonra yiyecek, içecek ve malzeme sıkıntısına düşen Şah Şüca'nın emirleri kış ortasında Şiraz'a geri dönmek zorunda kaldılar.[394]

Muzafferi emirlerinin de dönmesinden sonra Sultan Bayezid, Sultaniye ve Irak-ı Acem'de bağımsız bir vaziyette kaldı. Ancak bu durum yaklaşık elli gün [395] devam edebildi. Zira Bayezid bağımsız kalmakla birlikte bir otorite ve hükümet mekanizması oluşturamamıştı. Üstelik devlet işlerinde oldukça deneyimli olan Emir Ömer Kıpçaki'yi de sudan bir bahane ile öldürttü. Bunun üzerine diğer emirler de aynı akibete uğramaktan korkarak her biri bir tarafa dağıldılar.[396]

İyice yalnız kalan ve zayıf duruma düşen Bayezid, kardeşi Sultan Ahmed'in ani bir saldırısından korunmak için bir süre sonra Sultaniye'yi bırakarak Kazvin'e çekildi. Ancak, Gilan hakimi Melik Timur'un kardeşi Hacı Sultan Gilan tarafından bir ordu ile Kazvin'e yönelince Sultan Bayezid burada da kalamayarak tekrar Sultaniye'ye geri dönmeye mecbur oldu.[397]

Bütün bu olanları uzaktan izleyen ve aynı zamanda ordu toplamakla meşgul olan Sultan Ahmed 786/1384-1385 yılı baharında, Şehzade Bayezid'in Sultaniye'ye dönmesinden bir ay sonra hazırlıklarını tamamlayarak Bağdad'dan Tebriz'e, oradan

---

[393] Nevâî, Esnâd u Mekâtibât, s.23-24

[394] Âbrû, zeyl, s.275-276; Fasîh-i Havâfî, III/121; Mirhând, V/592; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/1249; İkbâl, s.463; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme,III/1413

[395] Âbrû, (zeyl, s.276) bu sürecin beş ay olduğunu kaydetmiştir.

[396] Âbrû, zeyl, s.276; Mirhând, V/592; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/249; Beyânî, s.75

[397] Âbrû, zeyl, s.276

da Sultaniye'ye geldi.[398] Sultan Bayezid'in karşı koyacak gücü yoktu. Bu nedenle Ahmed Celayir, Bayezid ile anlaşarak şehri barış yolu ile ele geçirdi. Bu esnada Timur'un batıya doğru, Simnan'a kadar ilerlediğini öğrenince onun Sultaniye tarafına da geleceğini düşünerek burada bir süre kaldı. Şehrin idaresi ile ilgili bir takım düzenlemeler yaptı. Kalenin surlarını sağlamlaştırarak şehri o sırada henüz on yaşında olan oğlu Şehzade Akbuka'ya verdi. Kale muhafızlığına Emirçupan Kurçi'yi, kale hakimliğine ise Şeyh Mahmud Rahdar'ı[399] tayin etti.[400] Kendisi de kardeşi Şehzade Bayezid'i yanına alarak Tebriz'e[401] geri döndü.[402] Burada Bayezid'in gözlerine mil çektirdi.[403]

2.4.5.Sultaniye'nin Timur'un Askerleri Tarafından Fethi ve Adil Ağa'nın Yeniden Ortaya Çıkışı: 786/1384-1385 yılında Sultan Ahmed Tebriz'de iken Timur Horasan'daki fetihlerini genişletmiş ve Asterabad'a kadar ilerlemişti. Aynı yıl içinde Sultan Ahmed'in Sultaniye'den Tebriz'e döndüğü sırada Timur'un elçileri Tebriz'e gelerek onun mesajını getirdiler. Ancak Sultan Ahmed elçileri Tebriz'de kabul etmeyerek kendileri ile Bağdad'da görüşeceğini söyledi ve onları Bağdad'a gönderdi. Onların ardından kendisi de Bağdad'a[404] hareket etti.[405]

Sultan Ahmed'in Tebriz'den ayrılmasından kısa bir süre sonra Timur'un ordularının Asterabad ve Rey'i fethettikleri, askerlerinin Kazvin'e yaklaştıkları haberi ulaştı. Sultaniye'nin fethinden sonra Şehzade Akbuka ile birlikte şehrin idaresini bu zamana kadar sürdüren devlet erkanı ve Celayirli emirleri telaşa kapılarak şehri terketme kararı aldılar. Şehzade Akbuka'yı da yanlarına alarak Sultaniye'yi terkettiler ve Sultan Ahmed'in yanına geldiler.[406] Sultan Ahmed onların

---

[398] İbn-i Haldûn, (IV/795) Bayezid'in yönetiminden hoşnut olmayan bir grubun Sultan Ahmed'e haber göndererek onu Sultaniye'ye davet ettiklerini kaydetmiştir.

[399] Mirhând, (V/592), Hândmir, (Habîbu's-siyer, III/249); İkbâl, (s.463), Candar

[400] Grousset, (s.403) İbn-i Arabşah'ı kaynak göstererek Sultan Ahmed Celayir'in Timur'un geldiğini öğrenince derhal şehri boşalttığını ve Tebriz'e kaçtığını yazmıştır. Ancak İbn-i Arabşah'da böyle bir ifade yoktur.

[401] Mirzavahid, (vr.313) ve Muhammed Hasan Han, (I/637) Sultan Ahmed'in Bayezid'i Bağdad'a gönderdiğini yazmıştır.

[402] Bu dönemden sonra hakkında Bayezid hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Darkot, bugünkü Doğu Bayezid ilçesinin adını bu şehzadeden almış olması gerektiğini söylemektedir. (Darkot, Besim, "*Bayezid* ", İA, II/363)

[403] Şâmi, s.97; Yezdi, Şerefu'd-din Ali, Zafernâme, I-II , neşr. Muhammed Abbasi, Tahran, 1336 hş. I/283; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.113; Fasîh-i Havâfi, III/121; Âbrû, zeyl, s.276; Mirhând, V/592; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/249; Deguignes, VI/82; Mirzavahid, vr. 315; Howorth, III/660; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Zeyncioğlu, s.74; İkbâl, s.463,619; Beyâni, s.75; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/64; Güngör, s.137; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.260

[404] Yakubovski, (Altınordu ve Çöküşü, s.222) Sultan Ahmed'in Sultaniye'de Timur ile karşılaştığını ancak yenildiğini, Timur'un Tebriz ahalisi ve aristokratları tarafından davet edilmesine rağmen daha önemli işleri nedeniyle Tebriz'e gitmediğini söylemektedir. Ancak diğer kaynakların hiç birisinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

[405] Âbrû, zeyl, s.276; Fasîh-i Havâfi, III/122; Mirhând, V/592-593; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/249; İkbâl, s.463; Beyâni, s.76; Manz, Beatrice Forbes, Ber Âmeden u Fermânrevâi-yi Teymûr, Cambridge, 1990, Farça'ya çev. Mansûr Sefat-gul, Tahran, 1377 hş., s.97; Fâiki, Azerbaycan, I/497

[406] İbn-i Arabşâh, (s.179) bu olayı daha farklı kaydederek şöyle demiştir. "*Irak-ı Acem memleketleri tamamen Timur tarafından fethedilince ve bu haber Irak-ı Arab padişahı Sultan Ahmed'e ulaşınca kızarak Suntay adlı bir emirini kalabalık bir orda ile Çağataylılar'ın üzerine gönderdi. Onun geldiği haberi Timur'a ulaşınca büyük bir ordayı onun karşısına gönderdi. İki ordu Sultaniye'de karşı karşıya geldi. Suntay'ın ordusu Timur'un ordusunun karşısında dayanamayarak hezimete uğradı ve kaçarak Bağdad'a döndüler. Sultan Ahmed Suntay'a bir çok işkence yaptıktan sonra ona kadın elbisesi giydirerek şehirde dolaştırdı.*

bu davranışlarına oldukça kızarak onları korkaklıkla suçladı ve bu emirlere kadın elbisesi giydirerek onları şehirde bu elbiselerle dolaştırdı. Sultaniye ise o civarda bulunan Timur'un emirlerinden Emir Abbas ve diğer yirmi kadar emir tarafından herhangi bir güçlükle karşılaşılmadan fethedildi [407]

Fakat çok geçmeden o sıralarda Tebriz civarında bulunan Sultan Ahmed Celayir'in emirlerinden Hacı Minkutluğ etraftaki bir grup kale komutanı ile anlaşarak Sultaniye'ye yöneldi ve şehre gönderdiği adamları kanalı ile Sultan Ahmed'in Celayirli Ordusu ile Sultaniye'ye gelmekte olduğu şayiasını yaydı. Bunu doğru sanan Timur'un emirleri ona karşı koyamayacakları korkusu ile Sultaniye Kalesi'ne kapandılar. Halk ise Timur'un adamlarına karşı ayaklanarak şehirde büyük bir yağmalama ve katliama giriştiler. Timur'un emirleri tarafından Timur'a gönderilmek üzere halktan toplanan hazine ve malları yağmaladılar. Timur'un muhassıllarını ve askerlerinin bir kısmını da öldürdüler. Ancak daha sonra Timur'un emirleri bu haberin yalan olduğunu anlayınca kaleden çıkarak Emir Minkutluğ'u yakaladılar ve asi halkı da kılıçtan geçirdiler. Şehir tekrar Timur'un emirlerinin hakimiyetine geçti (786/1384-1385).[408]

Timur ise 787/1385-1386 yılının bahar mevsiminde Sultaniye'ye geldi. Şiraz'a haber göndererek Şah Şüca tarafından alıkonularak Şiraz'a götürülen ve onun ölümünden sonra oğlu Zeynel Abidin'in hizmetinde kalan Adil Ağa'yı yanına çağırdı.[409] Sultaniye'nin idaresini tekrar ona bağışladı.[410]

Timur'un ayrılmasından sonra Adil Ağa yeniden Sultaniye'ye yerleşti. Beraberinde çok az mülazımı ve kuvveti bulunuyordu. Ayrıca Sultaniye son olaylardan sonra boşalmış, halk başka yerlere göç etmişti. Adil Ağa büyük gayretler sarfederek civar yerleşim birimlerinde yaşayan bir çok kimseyi Sultaniye'ye getirtti.[411] Şehri yeniden imar etti. Halktan ve etraftan topladığı askerlerle kısa sürede yaklaşık 2000 atlıdan oluşan yeni bir ordu teşkil etti.[412]

Sultan Ahmed bu sırada Bağdad'da bulunuyordu. Timur'un Semerkand'a geri döndüğünü öğrenince Tebriz'e geldi. Oradan da Sultaniye üzerine yürümek için hazırlıklar yapmak üzere Ucan'a gitti. O sırada Timur'un ordularının önünden kaçan Emir Veli de gelerek Ucan'da Sultan Ahmed'e katıldı. Sultan Ahmed onu sıcaklıkla kabul ederek kendi himayesine aldı. Beraberinde bulunan askerlerini takviye ederek silahlandırdı. Bir süre sonra da Celayirli ordusunu, Emir Suntay'ın emrinde Adil

---

[407] Şâmi, s.97; Yezdî, Zafernâme, I/283; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.113; Fasîh-i Havâfî, III/122; Âbrû, zeyl, s.276-277; Mirhând,VI/142-143; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/436-437; Deguignes, VI/82; Howorth, III/660; İkbâl, s.619; Beyânî, s.76

[408] Fasîh-i Havâfî, III/122; Âbrû, zeyl, s.277; Mirhând,VI/143

[409] İkbâl, (s.463) Sultan Ahmed'in Sultaniye'yi oğlu Akbuka'ya bırakarak Bağdad'a gitmesinden sonra Adil Ağa'nın onun yokluğundan istifade ederek Sultaniye'ye geri döndüğünü ve burayı ele geçirdikten sonra Timur'un gelişine kadar burayı elinde tuttuğunu söylemiştir. Ancak diğer bütün kaynaklarda Timur'un Adil Ağa'yı Şiraz'dan çağırarak buranın yönetimini ona bıraktığı belirtilmiştir.

[410] Şâmi, s.97; Yezdî, Zafernâme, I/284-285; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.114; Fasîh-i Havâfî, III/123; Âbrû, zeyl, s.277; Mirhând, VI/143; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/437; Howorth, III/660; İkbâl, s.619; Azzâvî, II/178; Beyânî, s.76; Manz ,s.97;

[411] Beyânî, (s.77-78) kaynak göstermeksizin bu sırada Şehzade Bayezid'in de Tebriz'den kaçarak Adil Ağa'nın yanına geldiğini yazmıştır. Elde mevcut kaynaklarda ise Bayezid'in Sultan Ahmed tarafından Tebriz'e götürülüp gözlerine mil çekilmesinden sonraki akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İbn-i Haldûn, (IV/795) ise Sultan Ahmed'in Bayezid'i Tebriz'e götürmesinden sonra onun gözlerine mil çektirdiğini, Bayezid'in bu olaydan bir süre sonra Bağdad'da öldüğünü kaydetmiştir.

[412] Âbrû, zeyl, s.277; Mirhând,V/593; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/249; İkbâl, s.596

Ağa'yı itaat altına alması için Emir Veli'nin kuvvetleri ile birlikte Sultaniye'ye gönderdi. Kendisi hasta olduğu için onlarla birlikte gidemeyerek Tebriz'e döndü.

Sultan Ahmed Celayir Tebriz'e dönünce hastalığı arttı ve ölüm noktasına geldi. Hatta uzun bir süre kendinden geçerek baygın bir halde yatmak zorunda kaldı. Bunun üzerine halk arasında Sultan Ahmed'in öldüğü söylentileri yayıldı.[413]

Adil Ağa, Sultan Ahmed'in ölüm haberini duyunca Celayirli topraklarını kendi tasarrufuna almak için daha büyük bir şevkle savaş hazırlıklarına devam etti. Her bir emirini ordu ve silah toplamaları için bir ayrı bölgeye gönderdi. Kendisi de Sultaniye'de hazırlıklarla meşgul oldu.

Kısa bir süre sonra Adil Ağa'ya Celayirli ordusundan Emir Hacı Sultan'ın öncü kuvvet olarak Zencan'a ulaştığı haberi geldi. Bunun üzerine damadı Emir Lütfullah emrindeki bir orduyu Emir Hacı Sultan'ın ordusuna baskın yapması için Zencan'a gönderdi. Ancak Emir Lütfullah'ın ordusundan bir kişi kaçarak bu planı Emir Hacı Sultan'a önceden haber verince Emir Lütfullah'ın ordusu çok ağır bir yenilgiye uğradı ve her şeylerini bırakarak hezimet halinde Sultaniye'ye geri dönmek zorunda kaldılar. Galibiyetten oldukça emin olan Adil Ağa bu ağır yenilgi ile şaşkına döndü ise de hâlâ Sultan Ahmed'in öldüğünü düşündüğü ve er geç Celayirlilerin dağılacağını ümit ettiği için savaşa devam etti. Aynı yılın şaban ayının 24'ünde Emir Suntay, Emir Veli ve diğer Celayirli emirlerinin komutasındaki Celayirli ordusu Sultaniye'ye ulaşarak Şehri muhasaraya aldılar. Adil Ağa, Sultan Ahmed'e itaat etmeyi kabul etmediği için şehri savunmaya devam etti. Muhasara oldukça uzun zaman devam etti. Bir yandan muhasara devam ederken bir yandan da karşılıklı elçiler gidip geliyordu. İki taraf arasındaki görüşmeleri Emir Veli'nin mülazımı Ferhad Ağa gerçekleştirdiği ve görüşmeler oldukça uzun sürdüğü için Celayirli ordusunun başkomutanı durumundaki Emir Suntay, Emir Veli ve Adil Ağa'nın bir ittifak yapacaklarından şüphelenerek Sultan Ahmed'e bir mektup yazdı ve endişelerini dile getirdi.[414]

Bu sırada Sultan Ahmed'in hastalığı devam ediyordu ve bütün doktorlar Bağdad'ın havasının onun hastalığına iyi geleceğini söylüyorlardı. Bu nedenle Bağdad'a gitmeye karar vermişti. Sultan Ahmed, Emir Suntay'dan gelen haber üzerine mülazımı Hace Mansur Hacegi'yi o sırada kendi yanında bulunan Adil Ağa'nın oğlu Emir Hüseyin ile birlikte Sultaniye'ye gönderdi. Emir Hüseyin'i de babasını itaate ikna ile görevlendirdi. Sultan Ahmed, Emir Suntay'a gönderdiği mesajda kendisinin Bağdad'a gideceğini, Adil Ağa'yı itaat için gayret göstermelerini, kabul ederse hep birlikte Bağdad'a gelmelerini, kuşatmanın uzaması halinde Emir Veli'nin Tebriz'e gelerek şehrin idaresini üstlenmesini, zira buranın idaresini Emir Veli'ye bağışladığını, kendisinin de muhasaraya devam etmesini istedi. Bunun üzerine Emir Suntay, Emir Uzun Hasan adlı bir mülazımını yeniden Adil Ağa'ya gönderdi. Ancak Adil Ağa bu teklifi kabul etmediği gibi elçiyi de kendi yanında alıkoydu. Bunun üzerine savaş yeniden başladı. Emir Suntay muhasaraya devam ederken Emir Veli'de Tebriz'e döndü.[415]

---

[413] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.114; Âbrû, zeyl, s.277-278; Fasîh-i Havâfî, III/123-124; İbn-i Arabşâh, s.112; Mirhând, V/593; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/249; İkbâl, s.596; Âzzâvî, II/194; Beyânî, s.76

[414] Âbrû, zeyl, s.278-280; Mirhând, V/593-594; İkbâl, s.596

[415] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.114-115; Âbrû, zeyl, s.280-281; Mirhând, V/594-595; İkbâl, s.596; Beyânî, s.76-77

Emir Suntay Sultaniye'nin muhasarasına Emir Veli'nin Tebriz'e dönmesinden sonra bir ay daha devam etti. Bir ay sonra Deşt-i Kıpçak hükümdarı Toktamış Han'ın ordusunun Azerbaycan'a geldiği ve Tebriz'i işgal ettiği haberi ulaşınca Emir Suntay Sultaniye'nin artık düşmek üzere olduğunu düşünerek Emir Hacı Sultan'ı bir miktar askerle Sultaniye'de bırakarak kendisi 5000 askerle Tebriz'e döndü.[416] Ancak Emir Suntay'ın Sultaniye'den ayrılmasından üç gün sonra yani 787/ 1385 yılı zilkade ayının 1'inde Adil Ağa şehir halkını da teşkilatlandırarak aniden kaleden çıktı ve Hacı Sultan'ın emrindeki Celayirli askerlerine saldırdı. Celayirli ordusu hezimete uğrayarak her biri bir tarafa dağıldı. Emir Hacı Sultan yakalanarak öldürüldü. Bu şekilde Adil Ağa bir kez daha Sultan Ahmed'in elinden kurtulmuş oldu.[417]

2.4.6.Toktamış Han'ın Azerbaycan'ı İstilası: Timur'un İran'a yöneldiği sıralarda Altınordu Devleti sultanı Toktamış Han ile Sultan Ahmed Celayir arasında iyi ilişkiler mevcuttu. Toktamış Han, Timur'un Horasan'a yönelmesinden sonra Sultan Ahmed Celayir'e birbiri ardına elçiler göndererek Timur'a karşı işbirliği teklif ediyordu. Son olarak da Saray kadısını Sultan Ahmed'e elçi olarak Bağdad'a göndermişti. Toktamış Han'ın elçisi Bakü Derbendi'ne ulaştığında Timur'un Asterabad ve Rey'i fethettiğini ve Sarı Kamış'ta kışı geçireceğini öğrenince durumu Toktamış Han'a bildirmiş ve onu önlem alması gerektiği konusunda uyarmıştı. Bu haber üzerine ise Toktamış Han, Derbend'in muhtemel bir saldırıya karşı müdafaası için 50.000 kişilik bir Özbek ordusunu bu bölgeye göndermişti.

Saray Kadısı ise bu haberi gönderdikten sonra Bağdad'a gitmişti. Toktamış Han'ın elçisinin maiyetinde oldukça güzel bir Moğol genci bulunuyordu. Sultan Ahmed öteden beri sapık ilişkileri ile meşhur idi. Sultan Ahmed bu gence ilgi duyunca ve bu elçinin kulağına gidince derhal Bağdad'ı terkederek durumu Toktamış Han'a haber verdi. Toktamış Han bunu duyunca bu hakareti kendisine yapılmış olarak kabul ettî[418] ve Bakü Derbendi'nde bulunan emirlerine[419] Sultan Ahmed'i yakalayarak kendi huzuruna getirmelerini emretti.[420]

Bunun üzerine 50.000 kişilik Özbek ordusu 787/1385 yılı zilkade ayında Tebriz'e yöneldi. O sıralarda Sultan Ahmed adına Tebriz hakimi olan Emir Veli onlara karşı koyamayacağını anlayınca Tebriz'i terkederek Halhal tarafına kaçtı. Savunmasız kalan Tebriz halkı ise Özbek ordusunun Tebriz'e girişine engel olmak için seferber oldular. Şehrin bütün giriş ve çıkışlarını engeller koyarak kapadılar. Toktamış Han'ın ordusu Tebriz'e ulaşarak yaklaşık bir hafta boyunca şehri almak için uğraştı ve bir haftanın sonunda şehri ele geçirdi. Tebriz'de eşi benzeri görülmemiş bir katliam ve yağmaya giriştiler. İşlerine yarayacak her ne varsa yağmaladılar. Bütün cami, medrese ve büyük binaları yerle bir ettiler. Çok sayıda

---

[416] İbn-i Arabşâh, (s.112) Emir Suntay'ın, Sultaniye'de Timur'un orduları ile çarpıştığını ve hezimete uğrayarak Bağdad'a kaçtığını, Sultan Ahmed Celayir'in ise buna kızarak Emir Suntay'ı işkencelere tabi tuttuğunu ve kadın elbisesi giydirerek şehirde dolaştırdığını yazmıştır. Ancak bu bilgi diğer hiç bir kaynak tarafından teyit edilmemiştir.

[417] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.118-119; Âbrû, zeyl, s.282-283; Mîrhând, V/595-596; Beyânî, s.78

[418] Aka, (Timur ve Devleti, s.13) Toktamış Han'ın amacının Timur'un Azerbaycan'a yerleşmesinin önüne geçmek olduğunu söylemiştir.

[419] Bakuhanov, (Gulistân-i İrem, s.76); İkbâl, (s.597); Beyânî, (s.77), Aka, (Timur ve Devleti, s.13) ve Fâiki, (Azerbaycan, I/498) bizzat Toktamış Han'ın kendisinin geldiğini yazmışlardır.

[420] Âbrû, zeyl, s.281; Mîrhând,V/595; Howorth, III/660; Azzâvî, II/230; Beyânî, s.77; Fâiki, Azerbaycan, I/498

insanı katlettiler[421] genç ve güzel kadın ve erkekleri esir alarak bir kaç gün sonra kendi yurtlarına geri döndüler 787/1385-1386 [422]

2.4.7.Tebriz'in Adil Ağa Tarafından İşgali: Öte yandan, Toktamış Han'ın ordusunun Tebriz'e yöneldiği haberini aldıktan ve yanına 5000 asker alarak Sultaniye'nin muhasarasını Hacı Sultan'a bıraktıktan sonra Tebriz'e gelen Emir Suntay Tebriz'e yaklaştığı sırada şehrin Toktamış'ın askerleri tarafından işgal edildiğini ve Özbek ordusuna karşı bir şey yapamayacağını anlayınca burada kalmadan doğrudan Bağdad'a, Sultan Ahmed'in yanına gitti.[423]

Özbek ordusunun şehri yağmalayıp viran ederek Tebriz'den ayrılmasından sonra Sultan Ahmed Celayir, Tebriz'in hükümetine Emir Uzun Şemseddin'i tayin etti. Kendisi de Bağdad'da kalmaya devam etti.

Adil Ağa, Celayirli ordusunun Sultaniye'yi muhasarası sırasında kendi emirlerinden Emir İsa adlı birini Timur'un Horasan'da bulunan oğlu Şehzade Miran Şah'ın yanına göndererek ondan yardım talep etmişti. Miran Şah o sırada Semerkand'da bulunan Timur'dan izin alarak Emir Muhammed Sultan Şah komutasındaki kuvvetli bir orduyu Adil Ağa'ya yardımcı olmaları için Irak-ı Acem'e gönderdi. Ancak onlar Sultaniye'ye ulaşmadan Adil Ağa, Celayirli kuşatmasını kırarak onları hezimete uğrattı ve Emir Muhammed Sultan Şah'a haber göndererek durumu onlara bildirdi. Kendisinin Tebriz'e saldırmak için harekete geçeceğini onların da Tebriz'e gelmelerini istedi.[424]

Adil Ağa Tebriz'e hareket için hazırlıklarına devam ederken 787/1385-1386 yılı kışı başında damadı Emir Lütfullah, Kara Bestam Cagir ve diğer bir kaç emiri komutasındaki bir orduyu öncü kuvvet olarak Tebriz'e gönderdi. Bu emirler gelerek Meyane'de karargah kurdular. Buradan Emir Mahmud Halhali ve Emir Veli ile işbirliği yapmak için onlara elçi gönderdiler.Bunu haber alan Tebriz Hakimi Uzun Şemseddin onları püskürtmek için Emir Şeyh Hasan Kopçacı emrindeki yaklaşık 2000 atlıyı onların üzerine gönderdi. Emir Şeyh Hasan Kopçacı, Meyan'a kadar gelerek ansızın Emir Lütfullah'ın emrindeki Adil Ağa'nın öncü kuvvetlerine baskın

---

[421] Bu olay, Mustevfî, (Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.117-118) tarafından daha farklı anlatılmıştır. *"...Toktamış'ın ordusu şehri ele geçiremeyeceğini anlayınca Emir Veli'ye haber göndererek onu barışa davet ettiler. Aralarında yapılan anlaşmaya göre, şehir halkı onlara 50 altın tümen verecek, onlar da Tebriz'i terkedeceklerdi. Ertesi gün şehrin ileri gelenlerini topladılar ve her bir Hace'nin bir altın tümen hazırlayarak bir gün sonra getirip teslim etmesini kararlaştırdılar. Ertesi gün Emir Veli'nin nökerleri geldiler ve onların hazinedarlarını getirerek altını saymaya başladılar. Şehir halkı ise gizlice silahlarını kuşanarak Toktamış'ın askerlerine saldırmak için harekete geçtiler. Ancak Toktamış'ın askerleri anlayarak kılıçlarını çektiler ve şehre dağıldılar. Şehirde yağma ve katliama giriştiler. Artık halkın karşı koyma gücü kalmadı. Sekiz gün boyunca yaklaşık 100.000 acımasız kafir şehirde öldürüyor ve yağmalıyorlardı. Hiç kimseye acımıyorlardı. Kadın ve erkekler yolların, sokakların ve mahallelerin başında oturtuluyor, o kafirler gelip geçiyorlar, kadın ve kız ve erkeklerden genç ve güzel olanlarını alıp götürüyorlar, bazılarını alarak evlerine götürüyorlar ve büyük işkenceler yapıyorlardı. Eğer bir katip bir yıl boyunca bu şehrin ve bu müslümanların başlarından geçen hikayeyi yazsa bitiremez. Belki onun sadece bir şemasını çizebilir.*

[422] Âsterâbâdî, Aziz b. Erdeşir, Bezm u Rezm, nesr. Köprülüzade Mehmed Fuad, İstanbul, 1928, s. 17; Şâmî, s.97-98; İbn-i Haldûn, IV/796; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.116-119; Fasîh-i Hevâfî, III/125; Âbrû, zeyl, s.281-282; Mirhând.V/595; Hândmir, Habibu's-siyer, III/437-438; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s.260; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; el-Karâî, II/638; Münecccimbaşı.III/11; Howorth, III/660; Azzâvî, II/230-231; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.223; Nahçevânî, Mevâddu't-tevârîh, s.447; Kurzıoğlu, Kars Tarihi, s.462-464; Fâiki, Azerbaycan, I/498

[423] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.118; Âbrû, zeyl, s.282

[424] Âbrû, zeyl, s.283-284; Hândmir, Habibu's-siyer, III/438; Beyânî, s.78

yaptı. Adil Ağa'nın kuvvetleri bu ani baskın karşısında bezimete uğrayarak kaçmaya başladılar. Celayirli kuvvetler ise onları takibe koyuldular.[425]

O sırada Adil Ağa da kendisine yardım için gelen Timur'un emiri Muhammed Sultan Şah'ı Ebher'de karşılayarak Sultaniye'ye götürmüş, burada onları bir gün ağırladıktan sonra Tebriz'e doğru yola çıkmışlardı. Adil Ağa, Cemal-âbâd bölgesine yaklaştığında, Celayirlilerin baskınına uğrayarak kaçan kendi emirleri ile karşılaştı. Emir Lütfullah ve diğerleri Adil Ağa'nın geldiğini görünce tekrar toparlanarak kendilerini takip eden Celayirli askerlerle savaşmaya başladılar. Adil Ağa'nın ordusunun geldiği haberini alan Celayirli askerleri ise onunla savaşacak güçleri olmadığı için dağılarak kaçmaya başladılar. Kaçan Celayirli askerlerden 700 kişi esir edildi. Bütün malları yağmalandı.[426]

Adil Ağa ve Muhammed Sultan Şah burada üç gün kalarak Emir Veli ile ilgili problemi hallettiler.Timur Horasan'a yöneldiğinde Mazenderan bölgesinde bulunan Emir Veli'ye ve o bölgedeki diğer emirlere mektup yazarak onları kendisine itaat etmeye davet etmiş. Emir Veli ise ona kaba bir cevap yazmıştı. Emir Veli, Timur'a itaat etmeyi reddetmekle birlikte onun Mazenderan tarafına gelmesinden endişe ederek her ihtimale karşı Şah Şüca ile Sultan Ahmed Celayir'e ayrı ayrı mektup yazarak onları Timur'a karşı ittifaka davet etmiş, mektubunda kendisinin hem Celayirli hem de Muzafferoğulları Devletinin sınırında yer aldığını, Timur'un kendisini ortadan kaldırması halinde sıranın onlara da geleceğini, kendisi Timur'a karşı durabilirse onların da hayatta kalma ümidinin olduğunu belirtmişti. Sultan Ahmed bu mektuba, Timur'un Bağdad ve Azerbaycan'a kadar nüfuz etmesi ihtimalinin zayıf olduğu, ayrıca Irak ve Azerbaycan'da da savaşların devam ettiği cevabını vererek Emir Veli ile işbirliğine yanaşmamıştı.

Sultan Ahmed ve Şah Şüca'dan umduğu yardımı alamayan Emir Veli de Timur'un Asterabad ve Mazenderan'a saldırmasından sonra ona karşı koyamamış ve onun önünden kaçarak Ucan'da Sultan Ahmed'e sığınmıştı.[427]

Sultan Ahmed, Emir Veli'ye yazdığı cevapta şunları söylemişti. "*Eli kolu kırık zavallı bir adamın elinden ne gelir? Topal bir Çağataylı hangi cesaretle Irak toprağına ayak basabilir? Mekanın mekandan çok farkı vardır. Sakın Irak'ı Horasan sanma! O bizim diyarımıza yönelmeye niyet ederse ölümü göze almış ve kendi ayağı ile ölüm arsasına gelmiş demektir. Biz savaş elbisesini giyince, sayısız kahramanlarımızla bize baş kaldıranların başını eğdirir ellerini elimizin altında eziriz*"[428]

Bahsedildiği üzere Toktamış'ın ordusunun Tebriz'e saldırmasından sonra kaçarak Halhal'a gelen Emir Veli, Mahmud Halhali'ye sığınmıştı. Bu nedenle Emir Veli'yi ele geçirmek isteyen Emir Muhammed Sultan Şah ve Adil Ağa, Halhal hakimi Mahmud Halhali'ye haber göndererek Emir Veli'nin Timur'a karşı asi olduğu gerekçesi ile kendilerine teslim edilmesini istediler. Mahmud Halhali başlangıçta Emir Veli'ye bir kötülük yapmayacağına dair söz verdiği için onu kendilerine teslim etmekten kaçındı ise de Timur ordularının kendi üzerine saldıracağı korkusu ile onu yakalayarak Timur'un emirlerine teslim etti. Emir Veli

---

[425] Âbrû, zeyl, s.284

[426] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.120; Âbrû, zeyl, s.284-285; el-Karâî, II/641; İkbâl, s.597; Beyânî, s.79-80

[427] Âbrû, zeyl, s.277; İbn-i Arabşâh, s.68-69; Ğanî, I/377-378; Beyânî, s.79 ; Aka, Timur ve Devleti, Ankara, 1991, s.12

[428] İbn-i Arabşâh, s.69; Ğanî, I/378

burada Timur'un fermanı gereği öldürüldü. Başı o sıralarda henüz Semerkand'da olan Timur'a gönderildi. (sefer 788 /1386) [429]

Adil Ağa ve Timur'un emirleri burada bu meseleyi de hallettikten sonra hep birlikte Tebriz'e yöneldiler. O sırada Toktamış Han'ın askerlerinin istilasından yeni kurtulmuş olan Tebriz halkı perişan bir halde idi. Bu nedenle Adil Ağa'ya karşı koymadan şehri ona teslim ettiler. Adil Ağa Tebriz'de bazı düzenlemeler yapıp halkı sakinleştirdikten sonra Ucan'a giderek burada karargah kurdu. Yaklaşık dört ay boyunca Ucan'da kaldı. Bu arada Timur 788/1386 yılında İran'a üç yıllık seferine başlamış ve Horasan'a kadar gelmişti. Adil Ağa dört ay sonunda Timur'un daveti üzerine onunla görüşmek için Emir Muhammed Sultan Şah ile birlikte Horasan'a gitti ve burada Timur ile görüştü.[430]

2.4.3. **Timur'un Üç Yıllık İran Seferi ve Adil Ağa'nın Katli:** Timur, Adil Ağa ve Emir Muhammed Sultan Şah Asterabad bölgesinde iken Sultan Ahmed Celayir'in ordusuyla yeniden Tebriz'e yöneldiği haberi geldi. Bunun üzerine Timur, **Şehzade Emir Afşar Küregen** ve **Emir Şeyh Ali Bahadır'ın** oğlu **Emir İlyas'ı** öncü kuvvet olarak Tebriz tarafına gönderdi. Kendisi de hazırlıklarını tamamladıktan sonra onların ardından yola çıktı. Üç gün sonra da Timur bölgeye ulaştı. Ucan'da Adil Ağa ve Timur'un ordıları bir araya geldiler. Bu arada Timur'un Tebriz'e yöneldiği haberini alan Sultan Ahmed ise onunla savaşı göze alamayarak Tebriz'de iki hafta kaldıktan sonra Bağdad tarafına kaçmıştı. Timur, **Hacı Seyfeddin** adlı bir emirini diğer bir kaç emirle birlikte Sultan Ahmed'in takibi ile görevlendirdi. Kendisi de önce Nahcıvan'a oradan da Tebriz'e geldi. Tebriz'in önde gelenlerinden **Kadı Ğiyaseddin, Kadı Abdullatif** ve devrin meşhur hattatı **Hace Hacı Muhammed Bendgir** onu karşılamaya gelerek aman dilediler. Timur şehir halkını bağışladı. Ancak burada bulunan kendi sanat ve mesleklerinde meşhur olan bütün sanatçı, sanaatkar ve meslek sahiplerini Semerkand'a gönderdi. Bu taraftan ise Timur'un emirleri hızla Sultan Ahmed Celayir'in peşinden giderek ona yetişince, Sultan Ahmed bütün ağırlıklarını (ağruk) bırakarak canını kurtarmayı tercih etti. Emir İlyas, emrindeki bir miktar kuvvetle Nemekzar bölgesinde Sultan Ahmed'e yetişti ise de Sultan Ahmed'in kuvvetlerinin geri dönerek onlarla savaşması ve Emir İlyas'ın ağır bir şekilde yaralanması neticesinde Sultan Ahmed kaçmayı başardı. Timur'un emirleri Sultan Ahmed'in kaçarken yolda bıraktığı bol miktardaki ganimetle geri döndüler. Bu esnada Adil Ağa'da kendisini çekemeyenlerin tahrikleri neticesinde Timur'un emri ile 788/1386 yılı şaban ayının 27'sinde öldürüldü. Sultaniye'nin idaresi Muhammed Sultan Şah'a verildi.[431]

Asıl adı Şücaeddin Adil olan Adil Ağa kimi kaynaklarda Sarı Adil (Saruk Adil) ve Saru Saltuk olarak da meşhurdur.[432]

---

[429] Yezdî, Zafernâme, I/288; Fasîh-i Havâfî, III/122; Âbrû, zeyl, s.285; İbn-i Arabşâh, s.69; Mîrhând, VI/147; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/438; İkbâl, s.597; Beyânî, s.79

[430] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.120; Âbrû, zeyl, s.285; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/438; İkbâl, s.597-598; Mîşkûtî, s.288-289; Beyânî, s.79; Fâiki, Azerbaycan, I/498-499

[431] Şâmî, s.99; İbn-i Haldûn, IV/796; Yezdî, Zafernâme, I/289; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.121-122; Fasîh-i Havâfî, III/12; Âbrû, zeyl, s.286-288; İbn-i Arabşâh, s.115-116; Mîrhând, VI/145-146; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/438; İkbâl, s.598; Beyânî, s.79

[432] Kutbî, s.107; Mîrhând, VI/147; el-Karâî, II/641; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/191; Manz, s.131

Adil Ağa, küçük yaşında Abaka Han'ın[433] mülazımı olarak kurçilere yardım ile görevli idi. Daha sonra yine Abaka Han'ın emri ile Bağdad'da bulunan Silahhanede şahnelik görevine getirildi. Celayirliler döneminde Süleyman Atabeg'in emrinde Bağdad şahneliğine yükseldi. Sultan Uveys Bahadır Han zamanında Irak-ı Acem'in Şehzade Şeyh Ali'ye verilmesi sırasında Şeyh Ali'nin naibliğine getirildi ve Sultaniye şehri de kendisine ikta edildi. Sultan Uveys'in ölümüne kadar da Şehzade Şeyh Ali'nin naibi olarak bütün Irak-ı Acem'in yönetimini devam ettirdi.[434]

Sultan Hüseyin bahsinde anlatıldığı üzere kendisi, Şehzade Şeyh Hasan'ın Sultan olmasını istemesine rağmen Azerbaycan emirleri tarafından Şeyh Hasan'ın katledilerek Hüseyin'in sultan ilan edilmesine ses çıkarmayarak Sultan Hüseyin'in yardımına koşmaktan geri kalmadı. Sultan Hüseyin bahsinde anlatıldığı üzere özellikle de bu dönemden sonra Adil Ağa'nın ikbal yıldızı yükseldi ve Celayirli Devleti yönetiminde büyük bir nüfuz kazandı. Devlet idaresini tamamen kendi eline geçirdi.[435]

Sultaniye'de teşkil ettiği kalabalık kuvvetlerle büyük bir güce kavuştu ve bu bölgede müstakil olarak hükümet etti. Sultan Hüseyin'in Sultan Ahmed tarafından öldürülmesinden sonra ona karşı muhalefet ederek Şehzade Bayezid'i sultan ilan etmesi ile başlayan süreçte sürekli olarak Sultan Ahmed ile mücadele içinde oldu. Ancak sonunda Sultan Ahmed'e karşı koyamayacağını anlayarak Muzafferi Devleti padişahı Şah Şüca'dan yardım istemesi kendisinin oldukça zor durumlara düşmesine neden oldu. Sultan Ahmed Celayir ile Şah Şüca'nın anlaşması sonucunda Adil Ağa Sultaniye'yi kaybetti ve Şah Şüca tarafından Şiraz'a götürüldü. Timur'un İran'a yöneldiği tarih olan 787/1385-1386 yılına kadar Şiraz'da yaşayan Adil Ağa bu tarihte Sultaniye'nin Timur'un askerleri tarafından fethedilmesinden sonra Timur tarafından Sultaniye'ye davet edilerek Sultaniye'nin idaresi kendisine bağışlandı. Bu tarihten sonra ölünceye kadar Timur'un emrinde kalan Adil Ağa gerek Timur'un olmadığı zamanlarda Sultaniye'nin idaresinde keyfi davranması, ve devlete ait olan parayı kendisine iktidar kazandırmak için harcaması gerekse de onun yükselmesini çekemeyen diğer emirlerin Timur'u tahrik etmeleri sonucunda 788/1386 yılında Timur'un emri ile öldürüldü.[436]

Timur 788/1386 yılında Tebriz'i fethettikten sonra Emir Muhammed Sultan Şah, Can Hace, Emir Devlet Şah ve Hace Yahya Simnani'yi Tebriz'in yönetimine bırakarak kendisi Aladağ ve Gökçe Deniz tarafına gitti. Yolu üzerinde bulunan Sürmelü ve Kars ile diğer bir çok kaleyi fethederek bu yerlerde büyük tahribatta bulundu. Aynı yıl içinde Timur'un orduları kısa sürede bütün Azerbaycan'ı istila ettiler. Irak-ı Arab dışında kalan bütün bölgeler Celayirlilerin hakimiyet havzasından çıktı.Timur kışı Karabağ'da geçirdikten sonra 789/1387 yılı baharında Van ve Selmas üzerinden geri dönerek dönüş yolunda buraları istila etti. Ardından da O

---

[433] Kaynaklarda Abaka Han olarak denilmekle beraber bu ilhan, Abaka'dan sonra gelen ilhanlardan biri olmalıdır. Zira Adil Ağa'nın hizmetinde bulunduğu ilhanın Abaka Han olması durumunda onun takriben 120 yıl civarında yaşadığını kabul etmek gerekmektedir.

[434] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.155; Mirḫând, VI/147; İbn-i Kerbelâî, II/641;

[435] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.155; Âbrû, zeyl, s.265; el-Karâî, II/641; Beyânî, s.67

[436] Yezdî, Zafernâme, I/288; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.121-123; Âbrû, zeyl, s.286-288; Mirḫând, VI/146-147; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/438; el-Karâî, II/641; İkbâl, s.598; Beyânî, s.67,79

sıralarda Muzafferoğulları'nın hakimiyet alanında bulunan Isfahan ve Fars'ı itaat altına almak için bu bölgeye yöneldi.[437]

Timur Azerbaycan'dan ayrılırken bu bölgenin yönetimini kendi oğlu Miran Şah'a bırakmıştı. Miran Şah ise Tebriz'in yönetimine kendi naibi olarak Emir Muhammed Devati ve Kara Bestam'ı tayin etmişti. Timur ve Miran Şah bölgeden ayrılırken kendi ordularını da yanında götürdükleri ve fethettiği yerleri mahalli emirlere bıraktıkları için onların ayrılması ile bir boşluk oluşunca bölge yeniden karıştı ve Tebriz yeniden çok sayıda mücadeleye sahne oldu. Şah Şibli bölgedeki Merağa hakimi Şah Ali ve diğer bir kaç emiri de kendi tarafına çekerek Tebriz hakimi Muhammed Devati'yi mağlup ettiler ve Tebriz'i ele geçirdiler. Bu durum 40 gün sürdü. Timur'un ayrılmasından sonra Sultan Ahmed Celayir'e bağlılığını sürdüren ve Tebriz'in Şibli tarafından ele geçirildiğini öğrenen Alancuk Kalesi hakimi Hace Cevher Hadim, komutanı Emir Altun'u bir ordu ile Şibli'nin üzerine gönderdi. Bunu haber alan Şibli ise kendi kuvvetleri ile Emir Altun'a karşı koymak için Tebriz'den çıktı. 789/1387 yılı sonlarında iki ordu Merend'de karşı karşıya geldiler. Oldukça çetin geçen bir savaşın ardından Altun hezimete uğradı. Şibli ise Tebriz'e geri döndü.[438]

O yıl Tebriz'de büyük bir kıtlık baş göstermişti. Şibli ve adamları şehirde halka karşı büyük bir baskı ve zulüm başlattılar öyle ki evinde bir "*Menn*"[439] (من) ağırlığında hububat bulundukları insanı işkence ile öldürüyorlardı. Kış mevsiminde bir "*Menn*"lik Tebriz'in taş ekmeği 10 dinara satılır hale geldi. Sonuçta bu kıtlıktan dolayı Tebriz bölgesinde 100.000 kişi öldü.[440]

Bu sırada Sultan Ahmed'in büyük bir kuvvetle Azerbaycan'a yöneldiği haberi ulaştı. Bu haber üzerine Şibli ve Şah Ali Tebriz'i terkederek Merağa'ya çekildiler. Ancak bir süre sonra haberin yalan olduğu anlaşılınca Tebriz ileri gelenlerinden biri olan Emir Devletyar gizlice Kara Koyunlu Kara Muhammed Türkmen'e haber göndererek Tebriz'de kendisine karşı koyacak kimsenin olmadığını söyledi ve onu şehre gelmeye davet etti. Kara Muhammed kalabalık bir orduyu Tebriz'e gönderdi. Kara Muhammed'in ordusu 790/1388 yılı cemadielevvel ayının 18'inde Tebriz'e ulaştı. Bunu duyan Şibli ve Şah Ali Tebriz'i terk ettilerse de Şibli, Kara Koyunlu askerleri tarafından yakalanarak öldürüldü. Şah Ali ise derviş kıyafetine bürünerek kaçmayı başardı. Bu sırada Akkoyunlu Türkmenleri'nin Kara Muhammed'e saldırarak onu öldürdükleri haberi geldiği için Kara Koyunlu emirleri şehri Emir Çalık ve Kara Bestam'a bırakarak apar topar kendi yurtlarına geri döndüler.[441]

Onların gidişi ile Tebriz tekrar kargaşa ve hakimiyet mücadelelerine sahne oldu. Türkmen beylerinden her biri Tebriz'de bir kaç günlüğüne şehrin idaresini kendi eline alıyor ve diğer emirlerle savaşıyordu. Bir süre sonra bu kez Kara Yusuf Türkmen Tebriz'e saldırdı ve burayı ele geçirdi. Ancak o da kısa bir süre Tebriz'de kaldıktan sonra şehrin idaresini Satılmış ve Halil isimli emirlerine vererek geri

---

[437] Şâmî, s.99-104; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.122-123; Âbrû, zeyl, s.286-288; Mîrhând, VI/147-159; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/438-439; Hammer, I/66; Browne, III/1184-187; İkbâl, s.598-599; Mîşkûti, s.289-290; Manz, s.98

[438] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.124-125; Âbrû, zeyl, s.289-290

[439] Menn= 3 kg. ağırlığında bir Tebriz bölgesi ölçü birimi. Geniş bilgi için bak. s.331

[440] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.125; Âbrû, zeyl, s.290; Beyânî, s.79

[441] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.125-141; Âbrû, zeyl, s.290-295, Beyânî, s.79-80; Yıldız, VIII/447-448; Sümer Kara Koyunlular, s.52

döndü. Halil ve Satılmış Tebriz'de halkın kendilerine karşı tepkisinden korktukları için Şeyh Ali Medresesi'ni bir kale gibi istihkam ederek savaş alet ve silahlarını oraya taşıttılar. Şehrin idaresini buradan sürdürdüler. Satılmış ve Halil'in bu dönemdeki baskıları ve zulümleri o dereceye vardı ki adeta halkı soymaya başladılar. Öyle ki halktan birileri öldüğünde cenazeye katılan vatandaşlar veya cenaze sahipleri cenazelerini defnedebilmek için onlara haraç vermek suretiyle soyulmaktan kurtulabiliyorlardı.

Bu durumun ardından halkın bir kısmı vatanlarını terk etti. Bir süre sonra ise Hace Cevher Hadim'in ölümünden sonra Sultan Ahmed tarafından Alancuk Kalesi'nin hakimliğine getirilen Emir Altun Tebriz'i kendi tasarrufuna almak için şehre yürüdü. Mukavemet etme gücü olmayan Satılmış kaçtı. Emir Halil'i de Kara Yusuf bir süre önce kendi yanına çağırmıştı. Bu şekilde şehir korumasız olarak Emir Altun'un eline geçti. Tebriz tekrar her gün şehri ele geçirmek için mücadele eden ve savaşan muhtelif emirlerin elinde oyuncak oldu. Nihayet Kara Yusuf geri döndü ve yaklaşık bir ay boyunca bu şehirde kaldı. Hükümet işlerine çeki düzen verdi ve geri dönerken ikinci kez olarak Satılmış'ı Tebriz'in yönetimine getirdi.

Tebriz'deki bu kargaşa ve hakimiyet mücadeleleri 794/1391-1392 yılına kadar aralıksız devam etti. Şehir bazen müstakil emirler, bazen Sultan Ahmed Celayir'e bağlı emirler ve bazen de Kara Koyunlu Kara Yusuf tarafından atanan kimselerin idaresinde sık sık el değiştiriyor, ancak hiç birisi tam olarak bir istikrar sağlayamıyordu. Son olarak Kara Yusuf'un Tebriz'den ayrılmasından hemen sonra bu kez Merağa hakimi Yadigar Şah Tebriz'e saldırdı ve onunla Kara Yusuf'un adamları arasında şiddetli bir savaş oldu. Fakat tam bu sırada Timur'un tekrar Azerbaycan'a yöneldiği haberi üzerine 795/13921-393 yılında Kara Koyunlu Türkmen grupları Azerbaycan'ı terkettiler. Yadigar Şah da Merağa tarafına kaçtı.[442]

Timur 795/1392-1393 yılı sefer ayında ikinci kez İran'a girdiği sırada Irak-ı Acem ve Sultaniye de Tebriz gibi kargaşa hakimiyet mücadeleleri içinde idi. Bölge çoğunlukla müstakil mahalli emirler arasında el değiştiriyordu.

Timur Maveraünnehir'e dönerken Ahi İran Şah'ı Sultaniye'nin idaresine bırakmış, Ahi İran Şah ise Timur'un dönmesinin ardından Sultaniye'yi bırakarak Timur'un yanına gitmişti.

Ahi İran Şah'ın Sultaniye'den ayrılmasından sonra Sultan Ahmed Celayir tarafından Karavtu (Gavrud) kalesinin idaresine atanmış olan Emir Hazem, Sultaniye şehrinin sahipsiz kaldığını öğrenince bu bölgeye gelerek şehri kendi tasarrufuna aldı ve buraya yerleşti. Şehir halkının çoğunluğu diğer bölgelere göç etmiş olduğu için Emir Hazem civar bölgelerde yaşayan halkın ve başı boş dolaşan emir ve askerlerin Sultaniye'ye gelmelerini sağlayarak burada kendi hakimiyetini tesis etti. Emir Hazem Sultaniye'de yerleştikten sonra diğer bir kaç emirle daha işbirliği yaparak o sırada Hemedan'da hüküm süren Pir Ahmed-i Savei'nin üzerine yürüdü. Pir Ahmed Savei'yi mağlup ve esir eden Emir Hazem durumu Sultan Ahmed Celayir'e bildirdi. Bunun üzerine Sultan Ahmed bu vilayetleri emirler arasında paylaştırarak Kazvin'i Şeyh Hacı ve Seyyid Seyfeddin'e, Cura, Farahan ve bağlı bölgelerini kendi oğlu Sultan Tahir'e, Hemedan ve Dergozin'i Bayezid-i Farahani'ye Tarum'u Şah Veli ve kardeşi Kubad'a vererek diğer yerleri de kendisine bağlı emirler arasında bölüştürdü. Her bir emire kendi bölgesine giderek ordu ve silah temini ile meşgul olmalarını,

---

[442] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.125-141; Fasih-i Havâfi, III/130-136; Âbrû, zeyl, s.290-295; Beyâni, s.79-80; Yıldız, VIII/448; Sümer Kara Koyunlular, s.55-57

kendisinin Tebriz'e sefer yapma niyetinde olduğunu ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra kendisine yardım için Tebriz'e gelmek üzere hazırlıklı olmalarını emretti. Bir süre bu şekilde Sultan Ahmed'e bağlı olan bu bölgede nispeten bir istikrar ve huzur sağlanmış oldu. Bu süre zarfında Mahmud Halhali ve daha önce Tebriz'den Kara Muhammed'in elinden derviş kıyafetine bürünerek kurtulan Şah Ali, Emir Hazem tarafından ele geçirildi. Halhal, Arran, Muğan ve diğer bir kaç bölge Hazem tarafından fethedilerek tekrar Celayirli hakimiyet havzasına dahil edildi. Ancak bu durum fazla sürmedi ve Emir Hazem, Emir Ağçeki ve diğer bir grup emir tarafından Astara'da tuzağa düşürülerek öldürülünce Sultaniye ve Irak-ı Acem tekrar karıştı ve Celayirlilerin hakimiyet alanından çıktı. Diğer bir çok bölgede olduğu gibi Irak-ı Acem'de de iç kargaşa Timur'un 795/1392 yılında yeniden İran'a yönelmesine kadar devam etti.[443]

Timur, kendisinin İran'dan ayrılmasından sonra bu bölgenin yeniden karışması üzerine 794/1391-1392 yılında Semerkand'dan çıkarak 795/1392-1393 yılında Hemedan'a girdi. Ardından aynı yıl içinde bütün Irak-ı Acem-i, Sultaniye'yi ve Azerbaycan'ı çok kısa bir sürede yeniden kendi tasarrufuna aldı.[444]

2.4.9.**Timur'un İkinci İran Seferi ve Bağdad'ın Birinci Kez Fethi:** Timur 795/1392-1393 yılında ikinci kez İran'a girip Irak-ı Acem, Fars ve Azerbaycan bölgelerinde fetihlerine devam ettiği sırada bu dönemde Bağdad'da bulunan Sultan Ahmet Celayir henüz Timur'a itaatini arzetmemişti.[445] 788/1386 yılında Tebriz'i Timurlular'a bırakarak Bağdad'a çekildikten sonra zaman zaman bu bölgeleri yeniden ele geçirmek için kendine bağlı emirler aracılığı ile bazı girişimlerde bulunmuş ancak bizzat kendisi ciddi bir harekete kalkışmamıştı. Devletinin içinde bulunduğu durumu düzeltmeye çalışmak yerine Bağdad'da zevk ve eğlenceye dalmış Bağdad dışındaki yerlerde ülke işlerinde kargaşa almış yürümüştü.[446]

Timur gerek İran'a gelmeden önce gerekse de İran seferleri sırasında bir çok kez Sultan Ahmed Celayir'e elçiler ve mektuplar göndererek kendisine itaate davet etmiş ancak her defasında ya olumsuz ya da oyalayıcı cevaplar almıştı. 795/1392-1393 yılı şevval ayında Timur, Akbulağ'da ordugah kurduğu sırada Sultan Ahmed'in elçisi dönemin önde gelen şeyhlerinden biri olan Şeyh Abdurrahman İsferayini bir çok armağan ve pişkeşlerle Timur'un huzuruna gelerek Sultan Ahmed'in hediyelerini ve dostluk mesajını ona takdim etti. Sultan Ahmed'in kendisini metbu olarak tanımasını bekleyen Timur ise, onun gönderdiği mesajda kendisine itaat etmediğini ve adına hutbe okutup sikke bastırmayı reddettiğini duyunca, Sultan Ahmed'in gönderdiği hediyeleri kabul etmedi. Fakat yine de onun elçisi Şeyh Abdurrahman İsferayini'ye karşı saygıda kusur etmeyerek onu değerli hediyelerle geri gönderdi.[447]

---

[443] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.141-149; Âbrû, zeyl, s.295-302; Beyânî, s.80-81

[444] Yezdî, Zafernâme, I/418; Şâmî, s.129; Âbrû, zeyl, s.302; İbn- Arabşâh, s.115; Mirhând, VI/203-213; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/454-455; Hammer, I/66; Manz, s.98; Aka, Timur ve Devleti, s.18

[445] İbn-i Tağriberdî, (el-Menhelu's-sâfî, I/294) ve Makrizi, (Kitâbus'-Sülûk, VII/788)Timur'un bu yıl içinde Şah Mansur Muzafferi'yi öldürüp Şiraz'ı ele geçirmesinden sonra Sultan Ahmed Celayir'in Timur adına Bağdad'da sikke bastırıp hutbe okuttuğunu ve ona ittatini bildirdiğini, ancak Sultan Ahmed'in zulüm ve baskısından dolayı Bağdad halkının Timur'u Bağdad'ı ele geçirmeye davet etliklerini kaydetmiştir. Ancak bu bilgi diğer kaynakların hiç birisin tarafından teyid edilmemiştir.

[446] Hândmir, Habîbu's-siyer, III/455;Beyânî, s.82

[447] Şâmî, s.138; İbn-i Haldûn, IV/797; Yezdî, Zafernâme, I/448-449; Âbrû, zeyl, s.302; Mirhând, VI/213-214; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/455; Deguignes, VI/84; Hammer, I/69; Howorth, III/662; Browne, III/191; Mîşkûtî, s.295-296; Nevâî, Esmâd u Mekâtîbât, s.64; Beyânî, s.88

Sürekli olarak Sultan Ahmed'den bağlılık ve itaat içeren bir haber ve mesaj bekleyen, ancak onun tarafından hiç bir girişim olmadığını gören Timur onu itaate davet için oldukça kaba ve sert bir uslupla bir mektup yazdı ve ondan bir an önce dergahına gelerek itaatini bildirmesini ve af dilemesini istedi.

احمد جلایر بعواطف پادشاهانه محظوظ و بهرممند و ملحوظ و مقبول بوده اند که چون رایات ظفرنگار و الویه نصرت شعار عساکر مرحمت آثار بطرف شیراز عود نمود. منصور نا منصور با قرب ده هزار سوار خود را فداي عساکر منصور کرد و مانند گرد خود را بر هوا پراکنده کرد. لمروز اگر تو خود را نمي شناسی ما تو را وراك و سماك تو را میشناسیم حکم انکه سعیا علي الرأس المشیا علي القدم هر چند زودتر خودرا بدرگاه عالم پناه عرش مکنت کیوان منزلت رساند و خاك بارگاه را توتیاي چشم سازد امید است که بعنایت بي غایت پادشاهانه مرحوم گردد[448]

"Ahmed-i Celayir padişahane lütuflarımıza nail olarak tarafımızdan hüsnü kabul gördü ve zaferlerle bezenmiş sancağımız ve merhametli ordumuz Şiraz'a döndü. Ancak zafer kazanmamış muzaffer [Sultan Ahmed] yaklaşık on bin atlısını bizim muzaffer askerimize feda etti ve kendisini bir toz gibi havaya saçtı.

Eğer hâlâ sen kendini tanıyamadıysan biz sana "varaka ve samaka"[449] öğretiriz. Bu nedenle kendisini bir an önce alemin sığınağı olan dergahımıza ulaştırır ve dergahımızın toprağına yüz sürerse bizim sonsuz padişahane inayetimize nail olma ümidi vardır."

Sultan Ahmed ise Timur'a itaat etmeyi kabul etmek bir yana, ona yazdığı cevabında:

تیمور مدبور بظلم و ستم معروف و مشهور بداند که چون مکتوب منکوب نا معقول و رسول ملول نا مقبول تو بدین درگاه گیتي پناه و سده سدره اشتباه برسید. اقل خدام را فرمودیم که دران مطالعه نماید. سراسر کبرو مني و دغابازي و خود بیني بموقف عرض افتاد. عجب که روباه گمراه بي دست و پا دلیري و صلابت شیر نر نماید و کم اصل با اصیل برابري کند. نام لرك و سماك ما برده از اصل و نژاد خود دور مانده کالنملة في صحراه

اگر خنگ تو تسن وباد پاست کمیت مرا نیز پا لنگ نیست

هر چه از فتحنامه شاهزاده مغفور شاه منصور.... هر اینه این معنی موافق کریمه لکل اجل کتاب یمحوالله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب استو دیگر نوشته که سعیا علي الرأس لا یمشیا علي القدم غالبا ما را بر مثال خویشتن تصور کرده الاعرج لا حیله له الان یمشی علی کتبه اگار توانیم متابعت نمائیم اگر بر خلاف ان باشد سبق الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین برضا فرمائیم سیعلم الذی ظلمو الی منقلب ینقلبون"[450]

"Zulüm ve sitemle meşhur olan merdebur Timur bilsin ki onun akılsızca yazılmış olan mektubu ve muteber olmayan elçisi huzurumuza ulaştı. Alt seviyedeki

---

[448] Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.64-65; Şâbiti, Esnâd u Nâmchâ, s.355-356; Beyâni, s. 82

[449] - وراك و سماك " olarak yazılan bu terimin ne anlama geldiği anlaşılamamıştır.

[450] Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.66-67; Şâbiti, Esnâd u Nâmchâ, s.356; Beyâni, s. 82-83;

hizmetkarlarımıza mektupta neler olduğunu bir görmelerini emrettik. Baştan sona kibir ve kendini beğenmişlikle dolu olduğu arzedildi. İlginç olan şu ki yolunu kaybetmiş elsiz ayaksız tilki dişi bir aslan cesareti ve cüreti gösteriyor ve asaletsiz kendisini asil ile bir tutarak bizim "arak ve samak"ımızdan bahsederken kendi aslı ve soyuna bakmıyor" diyerek onu zalimlik, kibirlilik ve gaddarlıkla suçladı ve olmadık hakaretler yağdırdı.

Timur, bu şekilde Sultan Ahmed Celayir'in kendisine itaat etmesinin mümkün olmadığını anladığı için[451] gerekli hazırlıklarını tamamladıktan ve Azerbaycan, Derbend Bakü ve Rey'in idaresini Şehzade Miran Şah'a teslim ettikten sonra 795/1392 yılı şevval ayının 13'ünde Akbulağ'dan Bağdad'a yöneldi.[452]

Timur'un hediyelerini kabul etmemesi ve Bağdad'a yönelmesine oldukça kızan Sultan Ahmed ise bir yandan Timur'a hiciv ve hakaretler içeren mesajlar göndererek onu aşağıladı diğer taraftan da süratle ona karşı koymak için hazırlıklar yapmaya başladı.

Bazı kaynaklarda Sultan Ahmed Celayir'in Timur'a gönderdiği şiirlerle ilgili olarak bir menkıbeye yer verilmiştir.[453]

گردن چرا نهیم جفای زمانه را　　زحمت چرا کشیم پی کار مختصر

دریا و کوه را بگذاریم و بگذریم　　سیمرغ وار زیر پر اریم خشک و تر

یا بر مراد بر سر گردون نهیم پای　　یا مرد وار در سر همت کنیم سر

Zamanın cefasına neden boyun eğelim?
Her önemsiz şey için neden zahmet çekelim?
Denizleri dağları aşıp gidelim
Simurğ gibi kurudan yaştan ne varsa kanatlarımızın altına alalım
Ya murad ettiğimiz gibi göklere yükselelim
Ya da mertçe himmet yolunda başımızı verelim.

Sultan Ahmed'in bu güzel ve manidar şiiri karşısında kendisinin şiir söyleyemediğine oldukça üzülen Timur, Şehzade Miran Şah'a bir cevap yazmazını emretti. Bunun üzerine Miran Şah Sultan Ahmed'e şu cevabı yazdı

گردن بنه جفای زمانه را سر مپیچ　　کار بزرگ را نتوان داشت مختصر

سیمرغ وار از چه کنی قصد کوه قاف　　چون صعوه خرد باش و فرو ریز بال و پر

بیرون کن از دماغ خیال محال را　　تا در سرت نرود صد هزار سر

Zamanın cefasına boyun eğ, başını çevirme
Büyük iş küçük gibi görülemez
Neden Simurğ gibi Kaf Dağın'a gitmek istiyorsun?

---

[451] Yücel, (Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri ve Sonuçları, Ankara, 1989, s.10) Sultan Ahmed Celayir'in sadakatini bildirmesine rağmen Timur'un Bağdad'ı onun elinden aldığını ifade etmiştir. Ancak, bahsedildiği üzere Sultan Ahmed Celayir'in Timur'a gönderdiğ elçi Timur'a sadece dostluk mesajı getirmişti.

[452] Şâmi, s.138; İbn-i Haldûn, IV/797; Yezdî, Zafernâme, I/448-449; Âbrû, zeyl, s.302; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/788; Mirhând, VI/213-214; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/455; Howorth, III/662; Browne, III/1191; Mişkûti, s.296; Beyânî, s.88

[453] Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuerâ', s. 342-343; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.77

Save kuşu gibi küçük ol tüy ve kanatlarını yerlere dök
Aklından bu ulaşılmaz hayali çıkar at
Ta ki senin başının yüzünden yüz binlerce baş gitmesin

Aslında, Sultan Ahmed, Timur'a karşı tek başına bir şey yapamayacağını bildiği için Timur'un İran'a yönelmesinden, yani 788/1386 yılından itibaren ona karşı koyabilmek için müttefikler arayışında idi.

Bu sırada Anadolu'da oldukça güçlenen ve özellikle Rumeli'deki fetihlerine devam eden Osmanlı Devleti padişahı Sultan Murad Han ile Sultan Ahmed arasında iyi ilişkiler mevcuttu. Aralarında dostane mektuplar gidip geliyordu. Nitekim Sultan Murad Han, 788/1386 yılında Konya üzerine yürüyerek Karamanoğlu Alaeddin Bey'i itaat altına aldıktan sonra Sultan Ahmed Celayir'e bir mektup göndermiş, mektubunda "*Anadolu ve Rumeli'deki fetihlerinden bahsettikten sonra, Karamanoğlu Ali Bey'in kendisine karşı giriştiği muhalefet hareketini nasıl bastırdığını ve onu nasıl itaat altına aldığını*" anlatmıştı.

بسم الله الرحمن الرحيم ❊ وما النصر الا من عند الله العزيز الحكيم ❊ سپاس ومنت
حضرت واهب بی علت علت کلنه را فرض ولازم است که وجود کثیر الجود مارا
بطراز خلعت ❊ انا جعلناك خليفة فی الارض ❊ مطرز وموشح گردانید
وهمت عالی نهمت مارا بدفع فساد وقمع بلاد از تجمیع عباد ممتاز وبلند پرواز ساخت وازبرکت
تأییدات دین متین محمدی وآیین مبین شریعت احمدی علی واضعها الصلوه والسلام نهضت
همایون مارا باعث فتوحات عظیمه وسبب مسرات جسیمه نمود لهذا بعد از تسخیر
ممالك کثیره از قبضهٔ تصرف کفرهٔ فجره اکثر حکام اسلامیه که درقرب جوار ما بودند
بالجمله ربقهٔ اطاعت بگردن خویشتن نهاده از زوال احسان یکران ما بهره مند وبرومند
گشتند وچون وصلت آل کرمیان بفرزند ارجمند یلدرم بایزید خان طال بقاه مقدر گشت
علی بك ولد قرمان نیز ازان غبطت تضرع نموده برشتهٔ فرزندیٔ ما در پیوست ودران
باب اعتماد همایون ما درحق او فزوده تبلای هرچه تمامتر بغزای غزای روم ایلی توجه همایون
ارزانی داشتیم ودر وسط راه خبر رسید که علی بك مزبور رابطهٔ قرابت را ازهم
گسیخته وبعض قرا وبلاد که ازحاکم جدید خریده بودیم بالتمام آن نواحی را تاراج
کرده بی ادبیٔ فاحش نموده است درحال العود احمد را پیش نهاد ساخته ببلاد قرمان
دررسیدیم وبعد ازنامشروع اومقید نشده بمقتضای ❊ وجزاء سیئة سیئة مثلها ❊ درمکافاتش
نصرت ازحق خواستیم ودر روز چهارشنبه بیست وپنجم ماه شوال المکرم سنه ثمان
وثمانین وسبعمائه تبرا ازخویشتن داری کرده بمحض لطف الهی مستمسك شده باصفوف
مجاهدین وفرزندان کامبین وملکی الامراء بکلربکیٔ روم ایلی واناطولی وسائر امراء
اجناد وزعماء عالی نهاد وسپاه ویکیچری وعرب وجنود مجندهٔ اصحاب ادب وارباب ارب
نصرهم الله وایدهم دوفرسخی محیهٔ قونیه باعلام ظفر نکار بکارزار مهیا شدیم ومشیر اکرم
وزیر اعظم علی پاشا دامت معالیه را مقدمة الجیش نموده موقوف فرصت بودیم که علی
بك ولد قرمان نیز ازمقابله بمقاتله شروع کرد وچون وراسنش را ازطور غودیان

وورساغیان واتراك بی سروپا واوباشان زشت ادا انبوه ساخته بکاودوانی مشغول شد
درحال وزیر اعظم که طلایهٔ لشکر محتشم بود کرز وکوپال ازاعدای بدحال دریغ نداشت
وچون نوبت بیمین الدولة تیمورتاش پاشا دام علوه امیرالامراء روم ایلی رسید اونیز
درباب کوشش دقیقهٔ فوت نکرده داد مردی داد وازجانب یسار بکلربکیٔ اناطولی
صاروجه پاشا دام اقباله دیگر توقف ننموده دمارا زروزگار اعدای بدکار درآورد
وچون علی بك چپ وراستش را متفرق ومنکسر یافت باستاجق نکونسارش خواست که
هجوم بقلب همایون کنند درحال فرزند دولت یار نصرت شعار یلدرم بایزید خان زادالله
عمره ورفع قدره باتیغ چون برق رخشان بفرق دشمنان دررسید وبیك حملهٔ شاهانه
مغلوب ومنکسر گردانیده تاداخل قلعهٔ قونیه درپیش تاخت وچون دشمن منهزم
ومنکوب بحصار گریخت غزاة سعادت ایات بغنایم بیشمار فائز گشتند فرمان نمودیم که
امرا واجناد اطراف قلعه را محاصره نمایند درحال علی بك مزبور زبان تضرع
درازساخت دست تشفع باذیال قرابت مآب مرجت نصاب ما محکم کرده لابه وعذر
خواهی آغاز نمود ومانیز بفحوای ﴿ ارحموا عزیزقوم ذل ﴾ ازسرجرم اوگذشته بازآن
ولایت را باوارزانی داشتیم ودرصلوات خمسه ﴿ الحمد لله الذی هدانا لهذا ﴾ گویان
بمقر سلطنت مراجعت نموده این بشارت نامه را محبوب عمدة الامجد والاکارم
عبد الکریم چاوش زید قدره بجناب نعم المآب فرستادیم تا ازاحوال خبربوده سوانح
حالات اینجانب را نیز اعلام بخشند که منسلی لخاطر گردد لایزال گردش ایام ولیال بروفق
امرام ان شهریار فرخ فال داثر وساثرباد بلطف الله الملك الجواد

Sultan Murad Han'ın Sultan Ahmed Celayir'e gönderdiği mektup[454]

Sultan Murad Han'ın yazdığı fetihname niteliğindeki bu mektuba karşılık Sultan Ahmed ise 790/1388 yılında Sultan Murad Han'a gönderdiği mektubunda, "*Sultan Murad Han'ı başarılarından dolayı kutlayarak küffara ve asilere karşı başarılarının devam etmesini dilemiş, ardından da kendisinin kötü mizaçlı kardeşi Hüseyin meselesini halletikten ve tahta çıktıktan sonra bütün*

زندگانی مجلس سامی عالیحضرت فلك منزلت قرانارت ثریا مرتبت پادشاه گردون
پایه همای سایه وشاهنشاه خورشید وایه لطف پیرایه نوین اعظم خداوندگارمعظم ملك
ملوك الامم سلطان العرب والعجم وخاقان الترك والدیلم ظل الله فی الارضین عون الغزاة
والمجاهدین غیاث الاسلام والمسلمین القائم بامرالله الغازی فی سبیل الله المؤید من عندالله
الملك الجواد اعدل امثاله واشجع اقرانه ابوالنصر سلطان مراد عالی نهاد ایده الله خالق العباد
وادام عمره واعوام خلافته الی یوم الحشر والمعاد دراسنیفاء انواع فتوح وشادکامی
واقتفاء آثار نصرت ونیکونامی درازباد ورایات شهریاری مظفر وآیات کامکاری موقر
واعوان دولت مؤید وارکان حشمت مشید واعدای حضرت مقهور واولیای دولت
منصور وبلاد مخالفین گشاده وعروس ملك بدامادیٔ بخت جوانش آماده ومعاقد جلالش
مشدود ومناهج زوال مسدود ورأی پیروزنده دل وپیرخرد حلال هرمشکل واقبال
ازلی رفیق ویاروتوفیق لم یزلی درهمه احوال نگاه دارسلام وتحیت فراوان خالی
ازشوب ریا فرستاده می آید ونیاز وآرزومندیٔ بی پایان که عاری ازعیب امتزابود عرضه

---

[454] Feridun Ahmed Beg, I/110-112; Beyânî, s.84-86; Nevâî, Esnâd u Mekâtibât, s.25-27

داشت می شود واز حضرت رب الارباب تقدست الاؤه مزید دولت وحشمت که موجب
فزونی فرح ونشاط دوستان وانبساط بساط هواخواها نست مسئلت نموده قبول این دعا
ازحفظهٔ عرش اعلا استدعا می افتد وچشم انتظار برراه کرامت اجابتش من الارض
الی السماء بازکشاده انه یسمع ویجیب واین نحیت دراول شهر ربیع الاخر سنه تسعین
وسبعمائه بقلم آمد درهنگامی که بحمد الله تعالی جریان مصالح این مخلص قدیمی برنهج
مرام وورود وفود فضل ربانی بردوام واخبارسکون واستقامت ازاقاصی اطراف مملکت
متواصل وآثارنجاح ازچهرهٔ اولیاء دولت متبادر ❊ فلله الحمد رب السموات ورب الارض
رب العالمین وله الکبریاء فی السموات والارض وهو العزیز الحکیم ❊ که ازهنگام دفع
وانهزام برادر بد سرانجام حسین چنانچه مسموع شریف آن عالیمقام شده جمیع امراء
آذربایجان وعراقین وکردستان ولورستان وطائفهٔ کرج درکمال انقیاد والتیام آمده اگرچه
خروج تیمور مقهور در السنهٔ عوام مشهور راست ومردم ماوراء النهراز فتورظلم بی اندازه اش
سرکشته ومهجور لکن امید واثق وامل صادق ازکریم متعال وخدای لایزال
آنست که ازبرکات اعتضاد واستظهار آن سلطان الغزاة دفع شرور طغاة وبغاة
ازسرروزکار مؤمنین ومؤمنات بایسر وجوه میسر بادفهو میسر المراد وظهور این
فضیلت را ازیمن وفاق آن مجلس شناخته می آید واین مواهب جسیمه ثمرهٔ موالات
آن جناب کریم دانسته می شود ❊ مصرع ❊ تاجهانست درترقی باد ❊ مدتی بود که ورود رسول
فرخ پیام کمتر اتفاق می افتاد وتراخی انرا بربعد بون حمل کرده ایتلاف ارواح برقرار
رسوخ اعتقاد درکمال واتحاد ویکجهتی افزون ودل برقانون قدیم بهوا وولا مشحون
وزبان برسنت معتاد بحمد وثنا داثر ودیده برراه انتظار وفا ناظر بود که ناگاه قاصد
فرخنده قدم ومبشر عیسی دم عمدة الامائد والاکارم عبدالکریم چاوش صاحب هوش
بنامهٔ نامیٔ مکرم وختامهٔ گرامیٔ مختم دررسید وازکمال ذکاء طینت وفرط نقاء سیرت
درمعرفت دقایق خدمت ملوکی وشرایط اداء رسالت ازامثال واقران سبقت نموده
مجلس سعادت انس را بجواهر معرفت مزین ومحلی گردانید وعنبرینهٔ محبت قرارا
بدوذست گرفته چنانچه آیین امانت داریست سربمهر بندبیر دلپذیر مشافهت
ابرازکرده درهنگام بازغودتش نسایم ختامه مسك بمشام انس وجان رسیده دماغ
همکنانرا معطر ومعطر ساخت وجواهر اخلاق نقبه اش کدال بود برشعله افروزیٔ
شمع دولت آن نور چراغ سعادت وفیروزی بجای کوهر شبچراغ درة التاج اکلیل
کامکاری نموده هرنقطش چودرثمین بجای کوشواره درگوش خرد کشیده شد ومعانیٔ
نقبه اش را چون روح ثانی ممد حیات جسمانی انگاشته نشئهٔ آب خضر ونمونهٔ جام
جم پنداشت وچون مشعر بود بتسلط واستیلاء آن ملاذ اسلام برقلاع وبلاد کثیره
ازممالك کفار سقر مقرید اندام وانتقام کستاخیٔ قرمانیان بد انجام سپارش ملك علام
ادا نموده گفت ❊ بیت ❊ چوبرتافت تابع زمتبوع روی ❊ یقین شد بتید بلامرك پوی ❊
مع هذا درباب عفو وامان آن انکه شایستهٔ لطف واحسان شاهانست بجای آورده اند
جزاکم الله خیر جزاء امید که همواره اعدا سرنگون ومخالفان زاروزبون گشته
چون مهر منیر عالمگیر باشند باقی حالات را ازرسول مشارالیه استخبار فرموده علی
التعاقب فرستاده این مخلص قدیم نیز بصوب صواب نما متوجه شناسند ان شاء الله تعالی
حق جل وعلا وجود شریف خداوندی را دراوج عزت ممهد داشته دولت بکام وکیتی
غلام یاد بمحمد وآله وصحبه الامجاد بیورت اوجان

Sultan Ahmed Celayir'in Sultan Murad Han'a yazdığı 790 h. tarihli mektubu[455]

[455] Feridun Ahmed Beg, I/112-113; Beyânî, s.86-89; Nevâî, Esnâd u Mekâtibât, s.28-30

Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Kürdistan, Loristan ve Gürcü taifelerini itaat altına aldığını, ancak Maveraünnehr'de Timur'un ortaya çıkışının halk üzerinde endişe ve korku yarattığını, fakat Allah'ın yardımı ile bu işin de üstesinden gelineceğini" söylemişti.

İki sultan arasında gidip gelen bu mektuplardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti ile Celayirli Devleti hükümdarları arasında bir dostluk ilişkisi mevcuttu. Ancak sonuçta bu iki hükümdarın dostlukları ve Sultan Ahmed'in Timur'a karşı işbirliği davetleri ve arayışlarından olumlu bir sonuç çıkmadı.

Timur'un Akbulağ'dan Bağdad'a hareket etmesinden sonra Sultan Ahmed bir yandan Timur'a karşı koymanın ve yeni müttefikler bulmanın yollarını ararken diğer yandan da Timur'un hareketlerini dikkatle takip ediyordu. Onun güzergahı boyunca görevlendiriği casusları aracılığı ile her hareketini önceden haber alıyordu.

Sultan Ahmed'in casusları güvercinler aracılığı ile Timur'un ordusunun hareketlerini ona haber veriyorlardı. Timur'un ordusu İbrahim Lek Türbesi olarak anılan bölgeye ulaştığında bir casus Sultan Ahmed'e Timur'un ordusunun geldiğini haber vermişti. Kendi casusları aracılığı ile bunu öğrenen Timur ise, Ahmed'in bu casusunu tutuklatarak ona daha önce gönderdiği haberin yanlış olduğu, uzaktan gördüğü ve Timur'un ordusu zannettiği kalabalığın aslında Toktamış Han'ın askerlerinden kaçan bir grup göçebe olduğu yönünde yeni bir haber göndermeye zorladı. Birinci pusulada Timur'un yaklaştığı haberi üzerine oldukça telaşlanan ve bütün aile efradı, hazineleri ve ağırlığını Dicle Nehri'nin karşı tarafına geçirerek kaçmaya hazırlanan Sultan Ahmed ise ikinci pusulanın gelmesi ile nispeten rahatladı. Ancak yine de ihtiyatı elden bırakmayarak kaçmaya hazır bir vaziyette beklemeye başladı.[456]

Timur, sürekli olarak kendisine hakaretlerle dolu mesajlar gönderen Sultan Ahmed'e karşı büyük bir kin duyuyordu. Bu nedenle onu gafil avlamak ve elinden kaçırmamak için büyük bir hızla yoluna devam etti ve aynı yılın şevval ayının 29'unda Bağdad havalisine ulaştı. Bunun üzerine zaten hazır bir vaziyette bekleyen Sultan Ahmed, Dicle Nehri üzerindeki köprüyü yıktırdı. Timur'un ordusunun nehri geçmelerini geciktirmek için nehir üzerindeki tekne ve gemileri batırarak maiyetiyle birlikte Bağdad'dan çıktı ve Hille tarafına kaçtı.[457] Hazinelerini ağırlıklarını ve haremini ise oğlu Şehzade Tahir ile birlikte Alancuk Kalesi'ne gönderdi.[458]

Bağdad Sultan Ahmed tarafından savunmasız bırakıldığı için Timur, Sultan Ahmed Celayir'in *"Şems"* adındaki özel gemisi ile Dicle'yi geçti ve Bağdad'ı fazla zorlanmadan ele geçirdi. Sultan Ahmed'e karşı öylesine öfkeliydi ki onun kaçtığını öğrenince bizzat kendisi takip etmek istedi. Fakat bu durumun onun şanına yakışmayacağını söyleyen emirleri buna engel oldular. Bunun üzerine Timur hiç vakit kaybetmeden bir orduyu Sultan Ahmed'in peşine gönderdi.[459] Diğer bir orduyu

---

[456] Şâmî, s.138-139; Âbrû, zeyl, s.302; Mirḫând, VI/214-215; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/455-456; Deguignes, VI/84-85; Beyânî, s.88-90

[457] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/249; Şâmî, s.139; Yezdî, Zafernâme, I/449-451; Âbrû, zeyl, s.302; İbn-i Arabşâh, s.124; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/788; Mirḫând, VI/214-215; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/455-456; Beyânî, s.88-90; Aka, Timur ve Devleti, s.18

[458] İbn-i Arabşâh, s.115-117; Deguignes, VI/86; Azzâvî, II/194-195; Mişkûti, s.296; Beyânî,s.90

[459] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, VI/112; Yezdî, Zafernâme, I/451; Şâmî, s.139; İbn-i Arabşâh, s.122; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/788-789; Mirḫând, VI/215-216; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/456; Deguignes, VI/85; Beyânî, s.90; Azzâvî, II/195

da Alancuk Kalesi'ni[460] ve Sultan Ahmed'in oraya gönderdiği, mallarını, oğlunu ve karısını ele geçirmekle görevlendirdi.[461]

2.4.10.Alancuk Kalesi'nin Timurlular Tarafından Fethi: Alancuk Kalesi çok müstahkem ve iyi korunan bir kale idi. Bahsedildiği üzere buranın idaresini Hace Cevher'in ölümünden sonra Sultan Ahmed tarafından bu kalenin komutanlığına getirilen Emir Altun yürüttüyordu. Altun oldukça cesur, zeki ve deneyimli bir komutan idi. Bu nedenle de Sultan Ahmed'in güvenini kazanmış, kendi mal, mülk ve ailesini ona emanet etmişti. Altun'un emri altında savaş deneyimi olan 300 civarında seçkin askeri vardı. Kalenin korunmasını daha ziyade onlar sağlıyorlardı. Bağdad'ın fethinden sonra Timur tarafından Alancuk'un fethi ve Sultan Ahmed Celayir'in aile bireyleri ile hazinelerini ele geçirmekle görevlendirilen Timur'un askerleri hiç vakit kaybetmeden gelerek Alancuk Kalesi'ni kuşattılar. Aynı gece daha Timur'un ordusu tam olarak yerleşmeden Altun, seçkin askerleri ile kaleden çıkarak bir baskın düzenledi ve onları bozguna uğrattı. Bunu haber alan ve oldukça sinirlenen Timur yaklaşık 40.000 kişilik diğer bir orduyu emirlerinden Kutluğ Timur'un kumandasındaki dört komutanı ile birlikte Alancuk Kalesi'ne gönderdi. Bu esnada Altun henüz kalenin dışında savaşmakla, dağınık bir vaziyette kaçan Timur'un askerlerini kovalamakla ve ganimet toplamakla meşgul idi. Yeni kuvvetlerin geldiği haberini alınca kendisi kaleye girdi. Kuvvetlerinden bir kısmını ise kalenin dışında bıraktı. Timur'un ordusu Alancuk Kalesi'ne ulaşınca ani gece baskınları ile içeriden ve dışarıdan olmak üzere iki grup halinde savaşmaya devam etti. Sonuçta Altun ve askerlerinin cesareti ve kahramanlığı sayesinde yeniden Timur'un ordusu dağıldı ve kaçtı. Kutluğ'un emirlerinden ikisi öldürüldü. Bu haber ulaşınca hem hayrete kapılan hem de oldukça sinirlenen Timur, ordusunun bir kısmı ile bizzat kendisi savaşmak üzere Alancuk Kalesi'ne geldi. Kalenin bütün giriş çıkışlarını son derece iyi bilen ve her köşesinden haberdar olan Altun gece olunca tekrar kaleden çıkarak Timur'un ordusuna saldırdı ve onlara büyük bir zayiat verdirdi. Öyle ki Timur da bu kalenin kolay kolay fethedilemeyeceğini anlayarak geri çekilmek zorunda kaldı ve kendisi Bağdad'a döndü. Fakat seçkin askerlerinden bir grubu savaşa devam etmekle görevlendirdi.

Alancuk Kalesi'nin muhasarası bu şekilde devam ederken Celayirliler adına talihsiz bir olay baş gösterdi. Emir Altun'un kötü huyları olan bir kardeşi vardı. O, Sultan Ahmed'in karısı, Şehzade Tahir'in annesi ile gayrı meşru ilişki içine girmişti. Emir Altun yine bir baskın için kale dışında mücadele ile meşgul iken Emir Altun'un kardeşinin kendi annesi ile gayrı meşru ilişki içinde olduğunu öğrenen Şehzade Tahir hem annesini hem de onu öldürdü. Ancak Altun'un, kardeşinin intikamını almak isteyeceği korkusuyla kaleye döndüğünde onu kaleye sokmadı. Altun kardeşinin adına özür dileyerek kendilerine bir şey yapmayacağını söyledi ise de Tahir onu kaleye sokmamaya devam etti. Bu şekilde kale dışında fazla bir kuvveti bulunmayan ve elinden de bir şey gelmeyen Altun, Timur'un eline düşeceği korkusuyla tek başına Merend'e kaçtı. Fakat o sırada Merend de Timur'un kuvvetlerinin eline geçmişti. Merend hakimi Timur'un korkusundan dolayı Altun'u yakalayarak öldürdü ve başını da Timur'a gönderdi. Buna karşılık Timur, Emir Altun'un bu şekilde öldürüldüğünü duyduktan sonra oldukça üzülerek Altun'un katilini öldürttü ve mallarına da el

---

[460] İbn-i Arabşâh, (s.121-122) Timur'un Tebriz'e girdiğini burayı ele geçirip tahrip ettikten sonra emirleri-ni Alancuk Kalesin'e gönderdiğini ve ardından Bağdad'a yöneldiğini yazmıştır.

[461] İbn-i Arabşâh, s.122; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/456; Howorth, III/662-663; Beyânî, s.90

koydurdu. Alaiyeak Kalesi'ni kendi başına koruyamayan Şehzade Tahir ise kendi ve babasının emirlerini, haremini ve hazinelerini de alarak maiyeti ile birlikte kaçtı.[462] Bu şekilde de Alaiyeak Kalesi de Timur'un eline geçmiş oldu.[463]

2.4.11. Sultan Ahmed Celayir'in Mısır Memlukilularına Sığınması: Bu taraftan Bağdad'ın fethinden sonra Timur'un emri ile Sultan Ahmed'in peşine düşmüş olan Timur'un emirlerinden Celaleddin Hamid, Emir Osman Abbas ve Emir Şeyh Arslan'ın komutası altındaki askerlerden 45 kişilik bir grup Kerbela Çölü'nde Meşhed-i Ali civarında Sultan Ahmed'e yetiştiler. Sultan Ahmed'in beraberinde seçkin savaşçılardan 200 kişi bulunuyordu. Bu askerler ansızın geri dönerek, Timur'un askerlerine karşı koydular. Bu askerlerin kahramanca mücadeleleri sonucunda Timur'un askerleri dağıldılar. Başlarında bulunan Emir Osman Abbas yaralandı. Bu şekilde Sultan Ahmed ve beraberindekiler kaçarak kurtulmayı başardılar. Timur'un emirleri Sultan Ahmed'in kaçarken bırakmak zorunda kaldığı bol miktardaki ganimetlerle ve maiyetinden oğlu Şehzade Alaüddevle ile kadınlarını ve diğer aile fertlerinin bazılarını[464] ve başta devrin önde gelen musiki üstadı Merağalı Abdulkadir olmak üzere diğer birkaç sanatkar ve bilim adamını da esir alarak geri döndüler.[465]

Timur, Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Sultan Ahmed'in sarayına yerleşti. Burada Sultan Ahmed'in beraberinde götüremediği değerli mallarına el koydu. İki ay Bağdad'da istirahat etti. Ardından Sultan Ahmed'in esir edilen kadınları, oğlu Alaüddevle,[466] ve Bağdad'da yaşayan büyük alimleri, başta dönemin önde gelen müzisyeni Merağalı Abdülkadir olmak üzere diğer çok sayıdaki sanatçının Semerkand'a götürülmelerini emretti. Timur'un askerleri Bağdad'ı yağmaladılar. Ancak Timur'un emri ile şehirde herhangi bir tahribatta bulunmadılar. Timur, iki ay Bağdad'da kaldıktan sonra Irak-ı Arab'ın önemli kalelerinden biri olan Tikrit Kalesi'ne yöneldi. (795 /1392-1393) [467]

Bu taraftan Sultan Ahmed ve maiyetindeki 400 kişilik aile ve saray efradı ise Timur'un emirlerinin elinden kurtulduktan sonra Haleb'e yöneldiler.

Sultan Ahmed'in tahta çıktığı günden itibaren Mısır Memlukiu Sultanı Melik Berkuk ile iyi ilişkileri mevcuttu. O, 784/1382 yılında kardeşi Sultan Hüseyin'i katledip Celayirli Devleti'nin idaresini ele geçirdiğinde Berkuk'a değerli hediyeler ve elçiler göndererek sultanlığını bildirmiş, daha sonra da 795/1392-1393 kışında

---

[462] Clavijo, Ruy Gonzalez, (Embajada a Tamorlan, neşr. Francisco Lopez, Madrid, 1943, Farsçaya çev. Mesud Recob Niyâ, Tahran, 1376 hş., s.157, Sultan Ahmed Celayir'in Timur'a yenildikten sonra Alaiyeak Kalesine sığınığını, kuşatmanın devam ettiği üç yıl boyunca burada kaldığını, daha sonra kaçarak Kahire'ye gittiğini yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[463] İbn- Arabşâh, s.121-122; Deguignes, VI/86-87; Azzâvi, II/195-196; Beyâni, s.90-91.

[464] Şâmi, aile bireylerinin esir alındığı konusuna yer vermemiştir.

[465] Âsterâbâdi, s.19-23; Şâmi, s.140; İbn-i Haldûn, IV/797; İbn-i Tağriberdi, el-Menheiu's-sâfi, I/249-250; Yezdi, Zafernâme, I/452-455; İbn-i Arabşâh, s.123-124; Abrû, zeyl, s.302; Fasih-i Havâfi, III/136; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/788-789; Mirhând, VI/216-218; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/436-457; Deguignes, VI/87-88; Hammer, I/69; Howorth, III/663-665; Browne, III/191; Azzâvi, II/203-208; Mişkûti, s.296-297; Nevâi, Esnâd u Mekâtibât, s.64; Beyâni, s.92; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.302

[466] Mirhând, (VI/219) , Deguignes, (VI/82) Alaeddin

[467] Âsterâbâdi, s.23;Yezdi, Zafernâme, I/454-458; İbn-i Tağriberdi, el-Menheiu's-sâfi, VI/112; Fasih-i Havâfi, III/136; Mirhând, VI/219-220; Deguignes, VI/88; Hammer, I/69; Howorth, III/665; Browne, III/191; Wilber, Donald-Golombek, Lisa , The Timurid Architecture Of Iran and Turan, New Jersey 1955, Farsçaya çev. K.Efser-M.Yûsif Keyâni, Tahran 1374 hş., s.29-32; Nevâi, Esnâd u Mekâtibât, s.64; Aka, Timur ve Devleti, s.27

Timur'un Şah Mansur Muzaffer'yi öldürterek Şiraz'ı ele geçirdiği sırada yine Berkuk'a elçi göndererek durumu ona bildirmiş ve işbirliği önermişti.[468] Haleb'de, o dönemde Şam ve Mısır bölgelerinde hakimiyet süren Memluklu Devleti hükümdarı Sultan Berkuk'un emri ile Haleb'in ileri gelenleri tarafından izzet ve ikramla ağırlandılar.[469] Bütün ihtiyaçları karşılandı. Bu şekilde Haleb'de bir süre zevk ü sefa ile günlerini geçirdikten sonra Berkuk'un elçileri gelerek çok sayıda hediye ve Berkuk'un dostluk mesajlarını getirdiler. Sultan Ahmed de Berkuk'un elçilerini değerli atlar, hilatlar ve işlemeli kılıçlar hediye ederek geri gönderdi. Kendisi de maiyetindekilerle beraber Şam'a gitti. Şam'da da gayet güzel bir şekilde karşılanan ve ağırlanan Sultan Ahmed ve yakınları burada bir kaç gün kaldıktan sonra 796/1393-1394 yılı sefer ayında Berkuk'un daveti üzerine Mısır'a gittiler. Kahire'ye ulaştıklarında bizzat Sultan Berkuk tarafından karşılanarak Nil Nehri'nin kıyısındaki en güzel yerlerden birine yerleştirildiler. Berkuk, Sultan Ahmed'in yanında Mısır'a gelmiş olan Sultan Hüseyin'in kızı Tendu Hatun ile evlendi.

Bu arada Timur, Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Sultan Ahmed'in Mısır'a kaçtığını öğrenince Sultan Berkuk'a bir elçi göndererek Sultan Ahmed'i himaye etmemesini ve kendisine teslim etmesini istedi. Ancak Berkuk, Sultan Ahmed'in de tahrikleri ile Timur'un elçisini ve bütün maiyetini öldürttü.[470]

Timur tehlikesine karşı mütemadiyen müttefik arayan Sultan Berkuk tarafından Sultan Ahmed'in emrine onlarca at, köle ve cariye, değerli elbiseler, yüz top kumaş, ayrıca on bin dinar verildi. Her gün saraydan Sultan Ahmed ve maiyetindekilerine birbirinden güzel yemekler gönderiliyordu. Bu şekilde misafirlik süresi geçince Sultan Berkuk büyük paralar harcayarak kalabalık ve techizatlı bir ordu teşkil etti ve Timur'a karşı koyması için Sultan Ahmed'in emrine verdi.[471] Sultan Ahmed bu ordu ile Haleb'e geldi. Haleb'e ulaştığında Timur'un Deşt-i Kıpçak'a geri döndüğünü öğrendi ve burada Memluk askerlerini Kahire'ye göndererek kendisi Bağdad'a yöneldi. Yolu üzerindeki bölgelerden yeni katılımlarla tekrar güçlü bir orduya sahip oldu.[472]

Timur Bağdad'dan ayrılırken şehrin idresini Hace Mesud Sebzivari'ye vererek ondan şehrin imarını ve halka iyi davranmasını istemişti. Hace Mesud

---

[468] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/486,544,552

[469] Beyâni (s.92) Mîrhând ve Hândmir'i kaynak göstererek Halep valisinin onlarla savaşmak için şehirden çıktığını, fakat yenilerek şehre kapandığını ardından Sultan Ahmed ve maiyetinin Şam'a yöneldiğini yazmıştır. Ancak Beyâni bu olayın tarihi konusunda yanılgıya düşmüştür. Zira, kaynakların verdiği bilgilere göre bu olay 802 h. yılında Timur'un önünden kaçan Sultan Ahmed'in Osmanlı Devletine sığınmak üzere Anadolu'ya yöneldiği sırada gerçekleşmiştir. (VI/344-345) Hândmir'de ise böyle bir bilgi yoktur.

[470] Yezdî, Zafernâme, II/199; Mîrhând, VI/219-220; Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-tevârîh, I/229-230; Hammer, I/69; Şavkânî, I/42; Howorth, III/666; Azzâvî, II/220-221; Nevâî, Esnâd u Mekâtibât, s.74; Yücel, Yaşar, *Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler II*", BELLETEN, XLII/ 166, Ankara, 1978, s.258-259; Aka, Timur ve Devleti, s.27

[471] Semerkandî, (Tezkiretü'ş-şuarâ, s.343) bu olayın tarihini 791 h. olarak vermiş ayrıca Sultan Ahmed Celayir'in Anadolu'ya kaçarak Osmanlı padişahından aldığı yardımla geri döndüğünü ve Bağdad'ı ele geçirdiğini yazmıştır. Ancak bu bilgiler doğru değildir. Semerkandî'nin bahsettiği olay anlatılacağı üzere 801-802 h. yılında gerçekleşmiştir.

[472] İbn-i Haldûn, IV/796-797; İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/250-254; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, VII/814; Fasîh-i Havâfî, III/136; 789; Mîrhând, VI/244-245; Hândmir,III/462; Şavkânî, I/42; Howorth, III/666; Azzâvî, II/224; Beyâni, s.93; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/301; Yücel, Yaşar, "*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler I*", BELLETEN, XL/158, Ankara, 1976, s.267; Sümer, " *İlhanlı Hükümdarları* ", BELLETEN, LIII-206/193; Meşkûr, s.252

Sebzivari ise Sultan Ahmed Celayir'in Bağdad'a yöneldiğini duyunca şehri bırakarak Şuşder tarafına gitti. Bu şekilde Sultan Ahmed her hangi bir mukavemetle karşılaşmadan tekrar Bağdad'ı ele geçirerek[473] saltanat tahtına oturdu. (797/1394-1395)[474]

Yeniden Bağdad'ı ele geçiren ve buraya yerleşen Sultan Ahmed yaklaşık iki yıl boyunca burada kaldı.[475] Ancak 799/1396-1397 yılı yaz mevsiminde bu defa da Şehzade Miran Şah Bağdad'a yöneldi. Sultan Ahmed ise yaz mevsiminde Bağdad'ın uzun süre muhasarasının mümkün olmadığını bildiği için şehri terketmedi. Miran Şah Bağdad'a ulaştığı sırada Tebriz'de çıkan bir takım kargaşalar nedeni ile Bağdad'ı kuşatma fikrinden vazgeçerek Tebriz'e gitti. Böylece Sultan Ahmed için her hangi bir tehlike kalmamış oldu.[476]

Timur, Hindistan seferine çıkarken Sultan Seneer Hacı Seyfeddin adlı bir emirini, kendisinin Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra geri dönerek Alancuk Kalesi'ni tekrar kendi tasarrufuna alan Sultan Ahmed Celayir'in oğlu Sultan Tahir'in hakimiyetinde bulunan Alancuk Kalesi'nin muhasarası ile görevlendirmişti.

Timur Azerbaycan, Gürcistan, Diyarbekir ve diğer civar bölgeleri ele geçirdikten sonra buraların idaresini verdiği Şehzade Miran Şah'ı da Alancuk Kalesi'nin muhasarasına yardımla görevlendirdi. Miran Şah 799/1396-1397 yılında Tebriz'e gelerek şehre yerleşti. Şehzade Miran Şah Tebriz'e geldiği sırada da kuşatma devam ediyordu. Sultan Tahir Alancuk kalesini ulaşması imkansız derecede yüksek surlarla çevirmişti. Bu nedenle Emir Hacı Seyfeddin'in elinden hiç bir şey gelmiyordu. Bu sırada Gürcistan hakimi Girgin bir miktar Gürcü askerini Sultan Tahir'in yardımına gönderdi. Gürcü kuvvetlere, toprakları Timur'un askerleri tarafından istila edilen bazı mahalli emirler de katıldı ve birlikte Azerbaycan'a yöneldiler. Bunu haber alan Emir Hacı Seyfeddin onlara karşı koyamayacağını anlayınca Alancuk Kalesi'nin muhasarasını terkederek Tebriz'e gitti. Gürcüler Alancuk Kalesi'ne gelerek Sultan Tahir'i, mallarını ve aile efradını da alarak kalenin yönetimini Celayirli emirlerden Emir Hacı Salih, Seyyid Alişahi ve bir grup Gürcü emirine bırakarak geri döndüler.[477]

Bu taraftan Alancuk Kalesi'nin muhasarasını kaldırarak Tebriz'e gitmek zorunda kalan Emir Sultan Sencer, Miran Şah'ın huzuruna giderek durumu ona aktardı. Miran Şah ise kendi oğlu Şehzade Ebubekir'i, Emir Sultan Sencer ve diğer bir grup emirle Alancuk Kalesi'nin muhasarasına gönderdi. Bunu haber alan

---

[473] Hoca Saadeddin Efendi, (Tacü't-tevârîḫ, II/2230) Mısır sultanının Sultan Ahmed'e ve Kara Yusuf'a değer vermeyerek onları hapse attırdığını, ancak onların bir yolunu bularak kaçtıktan sonra Timur ile barışarak kendilerini kurtardıklarını yazmaktadır. Ancak bu ifadeler tamamen yanlıştır.

[474] Yezdi, Zafernâme, I/469; Şâmi, s.145; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/817; Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuarâ, s. 343; Mirḫând, VI/245; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/462; Kazvini, Lubbu't-tevârîḫ, s.261; el-Bağdâdi, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.126; Şevkâni, I/25; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Huart, s.16; Âzzâvi, II/223-224; Beyâni, s.93; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/301; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Yücel, "*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri I*", BELLETEN, XL-158/267

[475] Makrizi, (Kitâbu's-sulûk, VII/817) Sultan Ahmed Celayir'in Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Berkuk'a elçi göndererek ona itaatini bildirdiğini kaydetmiştir. Ancak diğer kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur.

[476] Yezdi, Zafernâme, II/148-149; Mirḫând, VI/328-329; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/481; Deguignes, VI/88; Howorth, III/667; Âzzâvi, II/231

[477] Yezdi, Zafernâme, II/149-150; Mirḫând, VI/329-330; Howorth, III/667-668; Âzzâvi, II/231-232; Köprülü, M. Fuad, "*Alincak*", İA, I/303

Celayirli emirler ve Gürcüler ise Alancuk Kalesi'ni bırakarak kaçtılar. Bu şekilde Alancuk Kalesi de yeniden Timur'un eline geçmiş oldu.[478]

2.4.12.Timur'un Yedi Yıllık İran Yürüyüşü: Bu durum 801/1398-1399 yılına kadar devam etti. 801/1398-1399 yılında Timur bu kez İran'a yedi yıllık seferini başlattı ve 802/1399-1400 yılında İran'a ulaştı. Bir kaç yeri fethettikten ve Gürcistan bölgesini aldıktan sonra kendisi kışlak bölgesine giderken Emirzade Pir Muhammed'i Bağdad'ın fethi ile görevlendirdi. Bunun üzerine Emirzade Pir Muhammed aynı yılın kış mevsiminde Irak-ı Arab'a yöneldi. Ancak Emirzade Rüstem, Emir Suncak vasıtası ile bu bölgede Emir Ali Kalender'in idaresinde bulunan Sultan Ahmed'in hakimiyet sahasındaki Mendeli ve diğer bazı bölgeleri yağmaladıktan sonra hastalığını bahane ederek Şiraz'a döndü. Emir Ali Kalender Bağdad'a Sultan Ahmed Celayir'in yanına geldi. Emir Suncak ise Karabağ'a giderek Timur'a katıldı.[479]

Bu sırada Bağdad'da bulunan Sultan Ahmed Celayir, Emirzade Rüstem'in Irak-ı Arab'daki fetih ve yağmalarını duyunca yeniden büyük bir telaşa kapıldı ve Bağdad'ın kapılarını kapatarak savunma hazırlıklarına girişti. Ancak onun geri döndüğünü öğrendikten sonra rahatladı ve Bağdad'da günlerini zevkü sefa ile geçirmeye devam etti.

Aynı yılın sonlarında Sultan Ahmed, devlet erkanı ve emirlerinden bir kısmının kendisini ortadan kaldırmak istediklerine dair bir haber alması üzerine Bağdad'daki saray efradından yaklaşık 1000 kişiyi öldürterek cesetlerini Dicle Nehri'ne attırdı. Ancak yine de kendisini güvende hissetmediği için çok güvendiği bir grup mülazımı ile saraya kapandı ve bir kaç gün sonra da mahremlerinden bir grupla birlikte geceleyin kimsenin haberi olmadan Bağdad'ı terkederek O sırada Musul'da bulunan Kara Koyunlu kabile reisi Kara Yusuf Türkmen'e sığındı. Kara Yusuf Türkmen'in yanına giden Sultan Ahmed onu Bağdad'ı ele geçirmesi için teşvik ve tahrik etti. Bunun üzerine birlikte Bağdad'a yöneldiler. Ancak Bağdad'a ulaşıp şehrin idaresini ele geçirdikten sonra Sultan Ahmed Bağdad'ın tahrip ve yağmalanmasından korkarak yaptığına pişman oldu ve Kara Yusuf Türkmen'e yüklü bir miktarda para ve mal vererek onu Musul'a geri dönmesi konusnda ikna etti. Kendisi de Bağdad'da kaldı.[480]

Bu sırada Karabağ kışlağında bulunan Timur, Gürcistan Hakimi Girgin'e haber göndererek daha önce Alancuk Kalesi'nden kurtararak Gürcistan'a götürdükleri Sultan Ahmed Celayir'in oğlu Sultan Tahir'i kendisine teslim etmesini istedi. Girgin Timur'un bu isteğini kabul etmediği gibi ona oldukça kaba bir cevap gönderdi. Bunun üzerine Timur Gürcistan'a yöneldi. Girgin ise Timur'a karşı koyamayacağını anlayarak Sultan Tahir'i ülkesinden çıkardı. Sultan Tahir kaçarak Anadolu'ya gitti.[481]

---

[478] Yezdî, Zafernâme, II/150; Mirḫând, VI/330; Howorth, III/666; Köprülü, "*Alıncak*", İA, I/ 303

[479] Yezdî, Zafernâme, II/166-168; Şâmî, s.212-214; Mirḫând, VI/332-340; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/484-485; Deguignes, VI/88; Howorth, III/668

[480] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/253-254;Yezdî, Zafernâme, II/169; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/1020-1021; Mirḫând, VI/340-344; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/485; Deguignes, VI/88-89; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.127; Hammer, I/72; Şavkânî, I/25; Howorth, III/668- 669; Âzzâvî, II/233-235; Yücel, "*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II.*", BELLETEN, XLII-166/290-291; Yıldız, VIII/449-450; Sümer, Kara Koyunlular, s.60-61

[481] Yezdî, Zafernâme, II/172-177-180; Şâmî, s.214-216; Mirḫând, VI/348; Howorth, III/669; Âzzâvî, II/231-232; Mîşkûtî, s.308-309

2.4.13.Sultan Ahmed Celayir'in Osmanlı Devletine Sığınması: Bahsedildiği üzere daha önce Osmanlı Devleti hükümdarı Sultan Murad Han ile dostluk ve işbirliği içinde olan Sultan Ahmed'in, Sultan Murad'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Sultan Yıldırım Bayezid ile de dostluğu ve irtibatı devam ediyordu. Nitekim Yıldırım Bayezid 793/1390-1391 yılında **Karamanoğlu Ali Bey**'i yendikten sonra bir fetihname yazarak Sultan Ahmed Celayir'e göndermiş, Sultan Ahmed Celayir de verdiği cevapta Yıldırım Bayezid'e övgü dolu sözler sarfederek onu bu galibiyetinden dolayı kutlamıştı.

802/1399-1400 yılı sonlarında Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf Timur'un Sivas tarafına sefer düzenleyeceğini duyunca onun kendi üzerlerine de saldıracağını düşünerek Memluklu Devletine sığınma kararı aldılar. Sultan Ahmed bu kararına binaen Bağdad'ı kendi akrabalarından Emir Ferec isimli birisine bırakarak ve bütün yakınlarını ve aile fertlerini de yanına alarak Kara Yusuf'la birlikte Haleb'e yöneldi. Sultan Ahmed Bağdad'dan ayrılırken beraberinde 7000 asker, oğullarından **Şehzade Nuru'l-âyn** ve **Şehzade Mutasım** ile emirlerinden **Ali Paşa, Siyavuş, Şahin, Melik Ferruh, Mahbub** ve **Akbuğa Şukurçi** bulunuyordu. Sultan Ahmed ve Kara Yusuf yol ortasında Sultan Ferec'e elçi göndererek kendilerini ülkesine kabul etmesini istediler. Haleb'e yaklaştıklarında Haleb hakimi Timurtaş onları Halep ve Suriye'ye sokmak istemediği için bir grup emirle onlarla savaşmak üzere Haleb'den çıktı. Ancak 802 yılı şevval ayının 24'ünde (19 haziran 1400) Halep önünde iki taraf arasında yapılan savaştan sonra Haleb hakimi yenilerek şehre kapandı. Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un şehri muhasara edecek zamanları ve imkanları olmadığı için yollarına devam ettiler.

Timur'un ikinci kez İran'ı ve Bağdad'ı işgalinden önce Yıldırım Bayezid ile iyi ilişkilerini sürdüren Sultan Ahmed sürekli olarak onunla Timur'a karşı işbirliği yolları aramış, iki hükümdar arasında görüş birliği olmasına rağmen somut bir netice çıkmamıştı. Bu nedenle Sultan Ahmed Haleb hakimi ile yaşanan bu olaydan dolayı Sultan Ferec'in artık kendilerini kabul etme durumunun olmadığını anladıkları için yolunu değiştirerek Kara Yusuf ile birlikte Osmanlı Devleti sultanı Yıldırım Bayezid'e sığınmak için Anadolu'ya yöneldiler.[482]

Bu arada Yıldırım Bayezid ve Timur arasında çıkan ihtilaflar neticesinde Timur 803/1400-1401 yılı başlarında Sivas'a saldırıp şehri kuşatmaya almıştı. O, henüz Sivas'ın muhasarası ile meşgul iken Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid'e sığınmak üzere bu bölgede oldukları haberi ulaşınca Timur onların ele geçirilmesi için peşlerinden bir grup emirini gönderdi. Timur'un askerleri Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'a yetişince onlar korkularından ağırlıklarını bırakarak kaçtılar. Timur'un askerleri Sultan Ahmed'in kız kardeşi Dilşad Hatun'u, maiyetindeki şehzadeleri ve haremindeki çok sayıdaki kadınını ve kızlarını esir alarak geri döndüler.[483]

---

[482] İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/254-255;Yezdî, Zafernâme, II/169-170; İbn-i Arabşâh, s.179-181; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/1021; Şevkânî, I/42; Mirhând, VI/344-345; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/485; Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-tevârîh, I/230; Deguignes, VI/90; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.127; Hammer, I/72; Şevkânî, I/25; Howorth, III/669; Muhammed Hasan Han, I/637; Huart, s.17-18; Browne, III/173; Azzâvî, II/237-238; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/302; Yücel, *"Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II"*, BELLETEN, XLII-166/289-293; Yınanç, M. Halil, *"Bayezid I"*, İA, II/380; Yıldız, VIII/450; Sümer Kara Koyunlular, s.61-62; Aka, Timur ve Devleti, s.25

[483] Yezdî, Zafernâme, II/196; Mirhând, VI/353; Howorth, III/669; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Wilber- Golombek, The Timurid Architecture Of Iran and Turan, s.29-32; Nevâi, Esmâd u

Sultan Ahmed ise Timur'un askerlerinin elinden kurtulduktan sonra Malatya civarında ikenYıldırım Bayezid'e yeni bir mektup yazarak " *Kararlaştırıldığı üzere Malatya civarına geldiği ve burada Kara Yusuf ile birleşerek yollarına devam ettikleri sırada Timur'un askerlerinin saldırısına uğradıklarını ancak Timur'un askerlerini hezimete uğrattıklarını, onların bir kısmını kılıçtan geçirdiklerini, kalanların ise kaçtıklarını, fakat Timur'un bu durumu haber aldıktan sonra üzerlerine saldıracağının kesin olduğumu, Timur'a karşı işbirliği konusunda Mısır ve Şam sultanlarının hem fikir olduklarını ve Yıldırım Bayezid'in kararını beklediklerini*" bildirdi.

Sultan Ahmed'in Yıldırım Bayezide Mektubu[484]

Buna karşılık Yıldırım Bayezid ise Sultan Ahmed'e yazdığı cevapta, "*Selanik'in fethinden sonra İstanbulun kuşatması ile meşgul olduğu sırada Kral Ankirus'un (Sigismond) Niğbolu kalesini kuşattığı haberini aldığını, bunun üzerine bu meselenin halli ile uğraştığını, bu olayı halledip Bizans Tekfuru'nu haraca bağladıktan sonra Timur'u ortadan kaldırmak üzere Tokat civarına geldiğini bildirerek onları kendi yanına davet etti.*"

Mekâtibât, s.64; Yücel, "*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II*", BELLETEN, XLII-166/294; Yıldız, VIII/450; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.127-129

[484] Feridun Ahmed Beg, I/124-125; Beyânî, s.94-95; Nevâî, Esnâd u Mekâtibât, s.81-82; Sâbitî, Esnâd u Nâmehâ, s.358-359

جواهر عقد الفاظ پرصفا وزواهر نظم کلمات خوش ادا یعنی کتاب فرحفزا وخطاب
روح افزا ازمطلع آفتاب برج اقبال ومنزل شرف اوج اجلال عالیجناب سلطنت مآب
شجاعت شعار دولت آثار شمس الدولة والسلطنة والشجاعة والدنیا والدین سلطان
احمد جلایر زاد الله عمره وایّد نصره مرشح بصنوف محبت وموشح بانواع مودت درصحبت
افتخار الاکابر والاعاظم عوض شاه بك دام عزه در رسید وآنچه ازملاقات ایشان
باجناب مملکت نصاب نورالدین قره یوسف بها در ایده الله وادامه ومحاربهٔ ایشان
بامقدمهٔ جیوش ازبکیه وتدارك دربارهٔ مدافعهٔ تیمور مقهور واتفاق حکام مصر وشام
بااهل اسلام ویکجهتی وتوقف ایشان برأی این جانب بالجمله معلوم کشت خنی نبا شد که
بعد از فتح سلانیك پیش ازین بنا بر انکسار عهد تکفور کفور استانبول درحال
بحاصرهٔ آن شتافته شنیدیم که بطبق ﴿ الکفر ملة واحدة ﴾ قرال انکروس منحوس
بدیار اسلام تاخته وقلعهٔ نیکبولی را که ازحصون متینهٔ روم ایلی است حصار ساخته بدفع
آن کوشیدن ازین مهم اهم نمود همان روز بتوفیق الله تعالی بصوب آن مخذول شتافته
بعد از انکسار واستیصال اوبدار الامان بروسه آمده اگرچه تکفور ملعون طلب
عذر خواهی کرده بخراج دادن امان میخواست لیك مقید بمزخرفات اونکشته مرة بعد
اخری باز برسر اورفته دراثنای فتح این خبردر رسید لاجرم صلح اورا پذیرفته بجهت
دفع تیمور مکسور که بفتوای علمای انام اشد من التکفور است بحوالهٔ توقاد آمده آنچه
مقدورست بتوفیق الله دریغ نخواهد کرد باقی ایام عمردولت زیاد باد حررفی اوائل شهر
شعبان المعظم سنه ثمان وتسعین وسبعمائة

Yıldırım Bayezid'in cevabı[485]

Bu cevap üzerine Sultan Ahmed Yıldırım Bayezid'e katılmak üzere Tokat bölgesine hareket etti. Yıldırım Bayezid, Tokat havalisinde iken Sultan Ahmed'i bizzat kendisi karşıladı ve onu sultanlara layık bir şekilde ağırlayarak onun adına eğlenceler tertip etti. Sultan Ahmed ve beraberindekilerin her türlü ihtiyacını karşıladı. Ardından hep birlikte[486] Bursa'ya gittiler. Yıldırım Bayezid Bursa'da da Sultan Ahmed için büyük eğlenceler tertip etti ve Kütahya'yı[487] dirlik olarak Sultan Ahmed'e verdi. Sultan Ahmed Kütahya'ya gitti. Sultan Ahmed'den bir süre sonra Kara Yusuf da gelerek Yıldırım Bayezid'e sığındı. Yıldırım Bayezid Akşehir bölgesini ve bu bölgelerin gelirlerini de dirlik olarak Kara Yusuf'a verdi.[488]

Bu taraftan ise Sultan Ahmrd Celayir ve Kara Yusuf Türkmen'in Osmanlı Devletine sığındığını anlayan Timur, Yıldırım Bayezid'e bir mektup yazarak "*Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Celayir'in kendi ordusunun önünden kaçarak kendisine sığındıklarını öğrendiğini, onların İran ve Irak'ta fitne çıkardıklarını, bu nedenle*

---

[485] Feridun Ahmed Beg, I/125; Beyânî, s.95-96; Nevâî, Esnâd u Mekâtibât, s.83-84; Sâbitî, Esnâd u Nâmehâ, s.359-360

[486] Yınanç, (*Bayezid I*", İA, II/380) Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un Bursa'ya gelerek burada Yıldırım Bayezid'e katıldıklarını yazmıştır. Ancak Bayezid'in cevabından da anlaşılacağı gibi bu buluşma Tokat'ta olmuştur.

[487] Yücel, ("*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II*", BELLETEN, XLII-166/296) Kayseri'nin dirlik olarak verildiğini yazmıştır.

[488] Mîrhând, VI/345; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/485; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/302; Yücel, "*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II*", BELLETEN, XLII-166/292-295; Yınanç, "*Bayezid I*", İA, II/380; Yıldız, VIII/450-451; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/192; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.129

onları korumayarak kendisine göndermesini, öldürülmelerini ya da Osmanlı ülkesinden çıkarılmalarını istedi. Bu emri yerine getirmediği takdirde kendisini cezalandıracağını" söyleyerek ağır hakaretlerde bulundu.[489]

الحمدلله وحده و الصلوة على من لانبى بعده و على آله الاجمعين بعد التحية التامه آيها الملك

فى روم بلدرم بايزيد. لعلم فنحن فى البلادالله سلطان جديد مظفر عمى جميع الامراء بالنصر

و التّائيد فجملة الخلايق لنا عبيد. فتنبه ان قرا يوسف و سلطان احمد قد هربا من سطوة سيوفنا

و هيبة جيوشنا و لا يخفى عميك آنهما مآدة الفساد و بوار البلاد و دمار البلاد و هما كافرانكفرعون

و هامان فى العلو و الاستكبار فلا تقبلهما ان لم تطلب الادبار " فجاسوا خلال الديار ".

" ان فرعون و هامان و جنودهما كانوا خاطئين " و قد صاروا بمن معهم فى حمي ديلركم قاطنين

و اينما حلوا حلت النحوسة و الشؤم و حاشا ان يكون مثلهما تحت جناح ملك الروم و ايا كم ان

تصحبوهم بل اخرجهم و خذوهم بل احصروهم " و اقتلوهم حيث و جدتموهم" و ايلكم مخالفة امرنا

فيحل عليكم دابر قهرنا قد سمعتم احوال مخالفينا و احزابهم و ما يراه بهم ما فى قرابهم و تبين لكم

كيف فعلنا بهم و لا تكثيروا بيننا القيل و القال فضلا من الجدال و القتال و قد وصفنا لكم البراهين

و ضربنا لكم الامثال و في اثناء ذلك انواع التهديد و التخفيف و اصناف العذاب و الاراجيف والسلام

على من هداه الله و الامربوه متذلله [490]

Timur mektubunda kendisini yeryüzünün sultanı ve diğer insanları onun kulu olarak addedip Yıldırım Bayezid'e ise küçümser bir üslupla hitapta bulunduktan sonra:

"Bizim kılıcımızdan kaçan o iki adam daima şerrin anası ve fesadın mayası, şehirlerin viranı, halkın telef olmasını sebebi oldular. Firavun ve Hamun gibi kibir ve gururla baş kaldırdılar. Ve o Firavun ve Hamun ile onların askerleri. Onlar hata yapanlar oldular.[491] *Ve kendi dostları ile birlikte size sığındılar. Onlar nereye ayak bastılarsa beraberlerinde felaket ve ölüm götürdüler. Sakın ola ki böyle kötü mizaçlılar Rum Padişahına sığınmasınlar ya da siz onları kendi sığınağınıza kabul ederek emniyet ve destek sağlamayın. Bilakis onları kendinizden uzak tutun ve yakalayıp öldürün. Ve sakın bu fermandan yüz çevirerek kendinizi bizim kahır pençemizde helak etmeyin. Galiba bizim kötülüğümüzü isteyenlerin ve onlara neler yaptığımızın destanını duymuş ve anlamışsınızdır. O halde öyle yapınız ki işler ölüm ve katliam ile sonuçlanmasın. Biz şimdi üslubumuzu size anlattık ve emsallerini de beyan ettik."* Dedikten sonra mektubun sonunda oldukça kaba bir küfür kullandı.

Timur'un bu küstahça uslubunu beğenmeyen Yıldırım Bayezid ise aynı sertlikte bir cevap yazdı

الحمدللهاللذى شرفنا بال لسلام و عززنا بالفزوعن سلاطين الاعراب و الاعجام والصلوة على

رسوله محمد خير الانام و على آله العظام و صحبه الكرام لعلم ايها الكلب العقور الموسوم

---

[489] Şâmi, s.246-250; Yezdi, Zafernâme, II/278-314; İbn-i Arabşâh, s.181-185; Beyânî, s.98; Yınanç, "*Bayezid I*", İA, II/380; Sümer, Kara Koyunlular, s.63

[490] Feridun Beg, I/120-121; Nevâi, Esnâd u Mekâtîbât, s. 92-93

[491] Kısas süresi.

بالتيمور فهو اكفر من الملك التكفور ز قد قرأنا كتابك ايها المشؤم اتتخوفني بهذه المهملات و تخدعني بهذه الترهات انت تحسب اني مثل ملوك الاجلم لو تتار الدشت الاعوام لوفي جمع الجنود كجيش الهنود لوفي جمع جند في الكثرة والشفاق كجمع الهرات والعراق لوما عندي من غزاة الاسلام كعساكر الحلب والشام " وثبت عندهما كيف تولي و كفرفيعذبه الله العذاب الاكبر" لان افعالك تقض العهود والذمم سفاك الدم و هتاك الحرم . فنحن افضل السلاطين شرفا و خبرا و اشرف الخواقين بعدا و قربا و انت تعرف جيوشنا و عساكرنا وقفت للقيام بتظافرنا و تناصرنا . كم فرق بين من تكفل بامر البغاة و الطغاة و بين من تحمل امر الكماة والغزاة فان الحرب و الضرب دأبنا والجهاد صنعتنا وشرعة الغزات في سبيل الله شرعتنا. ان قاتل احد مكالبا على الدنيا فنحن المقاتلون و تكون " كلمة الله هي العليا " و رجلنا باعوا انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة في العقبى و حاصل الكلام ان كل اشغالنا وجل احوالنا القتال مع اعداء الدين من الكفر والمتمردين و اعلم ان من يبعث هذا الكلامالي بلادنا انبعاثا و ان لم تأت فزوجاتك طوالق ثلاث و ان قصدت بلادي و انا اقرعنك و لم اقاتلك البته فزوجاتي اذ اذاك طوالق ثلاثة والسلام المسلمين فلعنة الله عليك و من اتبعك اجمعين الى يوم الدين [492]

Yıldırım Bayezid cevabında, kendisinin büyüklüğü ve asaletinden, ordusunun azamet ve celaletinden bahsederek Timur'a:
"Kendisine sığınmış olan misafirleri geri çevirmesinin imkansız olduğunu, zaten Kara Yusuf'un Anadolu'yu terkettiğini, tekrar gelirse de kabul etmekte tereddüt etmeyeceğini bildirdi. Ayrıca onun kendisini Arap, Acem ve Tatar padişahlarıyla karıştırdığını ancak yanıldığını söyledi ve Timur'u Tekfur'dan daha büyük bir kafir olmakla itham etti. Hakaretler yağdırarak ona meydan okudu."

2.4.14.Bağdad'ın Timur Tarafından İkinci Kez Fethi (Bağdad Katliamı)

Sultan Ahmed Celayir Bağdad'dan ayrılırken kendi naibi olarak bıraktığı Ferec'e[493] Timur'un Bağdad'ı ele geçirmek için gelmesi halinde ona karşı koymamasını ve onun her dediğini yerine getirmesini tenbihlemişti.

Timur 803/1400-1401 yılında Mardin'den ayrılıp Musul'a yöneldiği sırada Emirzade Rüstem Bahadır, Emir Sultan Mahmud Han, Emirzade Süleyman Şah ve diğer bir grup emirinin komutasındaki 30.000 kişilik bir orduyu Bağdad'ın fethi ile görevlendirdi. Timur'un ordusu Bağdad'a ulaşıp şehri kuşattılar. Ferec ise şehrin kapılarını kapatarak Celayirli, Türkmen ve Araplar arasından topladığı kalabalık kuvvetlerle şehri savunmaya başladı ve Sultan Ahmed'in bizzat Timur'un gelmesi halinde şehri ona teslim etmesini emrettiğini söyleyerek Timur gelmedikçe Bağdad'ı teslim etmeyeceğini bildirdi.[494]

---

[492] Feridun Ahmed Beg, I/121; Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s. 94
[493] Mirḫând, (VI/382), Howorth, (III/669), Beyânî, (s.96), Ferruḫ
[494] Şâmî, s.239; Yezdî, Zafernâme, II/257-258; İbn-i Arabşâh, s.302-303; Beyânî, s.93,96; Mirḫând, VI/382; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/499; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîḫ, I/240-241; Deguignes, VI/90-91; Howorth, III/669-670; Azzâvî, II/238-239; Mişkûtî, s.297-298; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.117-118

Bu haber Timur'a ulaştığında Musul'da bulunan Timur oldukça kızarak hiç vakit kaybetmeden Bağdad'a yöneldi ve kısa sürede bütün ordusunu Dicle'den geçirerek Bağdad'a ulaştı. Timur Bağdad'a ulaştığında yaz sıcağına rağmen kuşatma tüm şiddeti ile devam ediyor ve Ferec büyük bir cesaretle şehri başarı ile savunuyordu. Ferec Timur'un gerçekten Bağdad'a ulaşıp ulaşmadığından emin olamadığı için bir adamını elçi olarak gönderdi. Ferec'in elçisi Timur'un huzuruna çıkarak Ferec'in mesajını iletti ve Timur tarafından değerli hediyler verilerek geri gönderildi. Ancak Ferec şehri teslim etmek istemediği için kendi elçisini casuslukla suçlayarak öldürttü ve tüm gücü ile şehri savunmaya devam etti. Bu şekilde Timur'un kuvvetleri şehri 40 gün boyunca kuşattılar. Bağdad'da büyük bir kıtlık baş gösterdi. Bunun üzerine halk daha fazla dayanamayıp Ferec aleyhine ayaklandı ve bir kısmı şehirden kaçarak Timur'un ordusuna katıldılar. Ancak buna rağmen Ferec teslim olmadı. Kuşatma tüm şiddeti ile devam ederken bir gün kale muhafızları aşırı sıcak nedeni ile kendi yerlerini terketmişler ve miğferlerini kargılarının ucuna takarak kendi yerlerine koymuşlardı. Böylece düşman askerlerinin onların yerinde olduklarını sanmalarını sağlamayı düşünüyorlardı. Fakat düşman şehirdeki casusları aracılığı ile bunu haber aldı ve zilkade ayının 27'si Pazar günü öğlen vakti şehre saldırdılar. Bir grup asker ipler ve surlara dayadıkları merdivenlerle Bağdad'a girdiler. Kalenin kapılarını Timur'un ordusuna açtılar. Ferec bu haberi alır almaz artık yspacak bir şey kalmadığını anlayarak kaçmak için kızı ile birlikte bir kayığa bindi. Fakat Timur'un askerleri onları takip etmeye başlayınca Ferec, Timur'un eline geçmemek için kendisini Dicle'ye atınca boğularak öldü. Bağdad 803 yılı zilkade ayının 27'si (haziran-1401) Pazar günü Timur tarafından fethedildi.[495]

Timur şehrin 40 günlük kuşatması sırasında ölen askerlerinin intikamını almak için katliam ve yağma emri verdi. Her askerine bir adam, kadın veya çocuğun başının getirilmesi emrini verdi. Bunun üzerine Timur'un askerleri şehrin kapılarını kapatarak eşi görülmedik bir katliama giriştiler. Sonuçta savaşta ölenler hariç kadın erkek çocuk olmak üzere 40.000 [496] kişi katledildi. Şehrin meydanlarında öldürülen insanların başlarından tepecikler oluştu. Bu katliamdan sadece kendilerini Timur'un huzuruna ulaştırabilen sanatçılar, din ve bilim adamları kurtulabildiler. Timur'un askerleri katliamı bitirince sıra şehri tahrip etmeye geldi. Yine Timur'un emri ile camiler ve medreseler istisna tutularak Bağdad'ın bütün binaları yakılıp yıkıldı. Uzun uğraşlar sonunda imar edilen şehir yeniden harabeye döndü.[497]

Bağdad'daki bu vahşet, katliam ve tahribattan sonra Timur aynı yılın zilhicce ayı başlarında Bağdad'dan Azerbaycan tarafına yöneldi. Tebriz'de bir süre kaldıktan sonra da Karabağ tarafına gitti. (rebiulevvel 804/1401-1402).

2.4.15.Sultan Ahmed Celayir'in Yeniden Bağdad'ı Ele Geçirmesi:Bu arada Timur Şam seferinde iken Yıldırım Bayezid de Timur'un Sivas'ta yaptığı katliam ve

---

[495] Yezdî, Zafernâme, II/260-264; Şâmî, s.239-241; İbn-i Arabşâh, s.303-306; Mirhând, VI/382; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/499; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîh, I/241; Deguignes, VI/91-92; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.127; Hammer, I/76; Howorth, III/670; Huart, s.18; Azzâvi, II/239-242

[496] İbn- Arabşâh, (s.304) 90.000 kişi olduğunu söylemiştir.

[497] Şâmî, s.241-242; Yezdî, Zafernâme, II/264-266; İbn-i Arabşâh, s.307; Fasîh-i Havâfî, III/1145; Mirhând, VI/386-387; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/500-501; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîh, I/241-242; Deguignes, VI/93; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.127; Howorth, III/670-671; Browne, III/197; Mişkûti, s.298-299; Beyâni, s.97; Aka, Timurlular, s.26-27; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.308

tahribatın intikamını almak için Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in de tahrikleri ile o sıralarda Timur'a tabi olan Mutahharten'i itaat altına almak amacıyla Erzincan'a saldırdı. Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf ile birlikte yola çıkan Yıldırım Bayezid ilk önce Sivas'a uğrayarak Timur'un buranın idaresine bıraktığı kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Ardından da Erzincan'a yöneldiler. Erzincan halkı Yıldırım Bayezid'den aman diledi. Mutahharten esir alındı. Yıldırım Bayezid Erzincan'ın idaresini Kara Yusuf'a verdi. Ancak şehir halkı ile Kara Yusuf arasında çıkan şiddetli ihtilaf neticesinde Yıldırım Bayezid, Sultan Ahmed'in ricası üzerine Mutahharten'in canını bağışlayarak Erzincan'ın idaresini tekrar ona verdi. Bununla birlikte Mutahharten'in ihanet etmesi ihtimaline karşılık onun karısı ve çocuklarını alarak Bursa'ya gönderdi. Kendisi de Bursa'ya gitmek üzere Erzincan'dan ayrıldı.[498]

Dönüş yolunda Kayseri'de Sultan Ahmed Celayir, Timur'un Bağdad'ı terkettiğini öğrenince Yıldırım Bayezid'den ayrılarak[499] tekrar Bağdad'a geldi ve burayı ele geçirdi. Ancak şehir tamamen harap olmuş ve yaşanır halden çıkmıştı. Buna rağmen Sultan Ahmed yeniden şehri imar etmek, ordu toplamak ve devlet işlerine çeki düzen vermek için var gücü ile çalışmaya başladı. Oğlu Sultan Tahir'i de Hille ve civarının idaresine tayin etti. Timur Karabağ'da iken Sultan Ahmed'in tekrar Bağdad'a gelerek burayı ele geçirdiğini duyunca büyük bir öfkeye kapıldı ve bu kez onu elinden kaçırmamak için her biri kendi oğullarının emrinde yani, Pir Muhammed Ömer Şeyh, Emir Süleyman Şah, Cihan Melik ve Pir Ali'nin komutasındaki 4 orduyu Sultan Ahmed'in önünü kesmeleri ve Bağdad'dan kaçışını engellmeleri için ayrı ayrı güzergahlardan Bağdad'a gönderdi. Pir Muhammed Ömer Şeyh ve Emir Süleyman Şah, Loristan ve Huzistan yolundan önce Vasıt'a daha sonra da Bağdad'a ulaştılar ve Ebubekir ve Cihan Şah babalarının yanından doğruca Bağdad'a geldiler.

Sultan Ahmed bu haberi almaktan öylesine korku ve telaşa kapıldı ki elbiselerini bile giymeye mecal bulamadı ve oğullarından Tahir ile birlikte kayıkla Dicle'nin öte sahiline geçti ve Hille tarafına kaçtı. Cihanşah Dicle Nehri'nin karşı kıyısı boyunca onu takip etti. Sultan Ahmed Hille'de köprüyü yıkmaları emrini verdikten sonra Halid ve Malik Adaları'na kaçarak burada beklemeye başladı. Emir Cihanşah ise bir netice alamadan geri dönmek zorunda kaldı. Timur'un diğer şehzadeleri yol boyunca bütün asileri itaat altına aldılar ve mallarını yağmaladılar. Şehirleri viran ettiler. Kış mevsimini Irak-ı Arab'da geçirdikten sonra bahar mevsiminde Timur'un yanına Karabağ'a gittiler.[500]

2.4.16.Yıldırım Bayezid-Timur İlişkileri ve Ankara Savaşı: Bahsedildiği üzere Yıldırım Bayezid ile Timur arasında gerek Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf,

---

[498] Şâmi, s.242-243; Yezdi, Zafernâme, II/266-268; Mirhând,VI/388-389; Hândmir, Habibu's-siyer, III/501-503; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârih, I/242; Howorth, III/672; Beyânî, s.97; Yücel, Yaşar, "XVI-XVII. *Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar I, Mutahharten Ve Erzincan Emirliği*", BELLETEN, XXXV/140, Ankara, 1971, s.710-711; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/305; Yınanç, "*Bayezid I*", İA, II/382; Yıldız, VIII/451; Sümer Kara Koyunlular, s.62-63; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.129-130; Aka, Timur ve Devleti, s.26.

[499] Şâmi, (s.26) Yıldırım Bayezid'in, Timur'un Anadolu'ya yönelme kararını duyduktan sonra Timur ile aralarındaki ihtilafın daha da artmasını engellemek için Sultan Ahmed'i Bağdad'a gönderdiğini, Uzunçarşılı, (Osmanlı Tarihi, I/302) ise Sultan Ahmed Celayir'in kaçtığını yazmıştır.

[500] Şâmi, s.245-246; Yezdi, Zafernâme, II/275-278; Mirhând,VI/394-395; Hândmir, Habibu's-siyer, III/502-503; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârih, I/242-243; Kazvini, Lubbu't-tevârih, s.261; Deguignes, VI/93-94; Howorth, III/672; Azzâvi, II/245-246,254; Beyânî, s.97-98; Yücel, "*Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II*", BELLETEN, XLII-166/296-299

gerekse de Anadolu'nun bazı bölgelerindeki hakimiyet konularında ihtilaflar devam ediyordu. Bu çerçevede de aralarında bir çok kez mektuplar gidip gelmişti.[501]

Bahsedildiği üzere Timur ile Yıldırım Bayezid arasındaki ihtilaflar arasında Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid tarafından himaye edilmeleri, Erzincan Hakimi Mutahharten'in Yıldırım Bayezid'in baskılarından kurtulmak için Timur'a itaati kabul etmesi ve bunun karşılığında Yıldırım Bayezid'in Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'un da tahrikleri ile Erzincan'ı işgal etmesi, Kadı Burhaneddin Ahmed'in hakimiyetinde bulunan ve Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı Devletine bağlanan Sivas'ın Timur tarafından işgal edilerek burada benzeri görülmemiş bir katliam yapması ve bunun gibi sebepler ön sırada bulunuyorsa da aslında bunlar iki sultan arasındaki büyüklük ve hakimiyet kavgasından başka bir şey değildi. Timur Osmanlı Devletine saldırmak ve kendisini Türk ve müslüman dünyasının en büyük hakimi yapma amacı doğrultusunda önemsiz konularda Yıldırım Bayezid'e mektuplar yazarak ondan yerine getirilmesi imkansız taleplerde bulunuyor, buna karşılık Yıldırım Bayezid de bu tehditlere aynı şekilde cevap veriyordu.

Son olarakYıldırım Bayezid'in Erzincan'a saldırarak burayı kendi tasarrufuna alması ve Sultan Ahmed Celayir ile Kara Yusuf'u himaye etmesi üzerine artık iki sultan arasındaki ihtilaflar geri dönüşü olmayacak seviyeye gelmişti. Timur Şam seferinde iken Yıldırım Bayezid'e bir mektup daha yazarak kendi başarılarını sayıp döktü ve Yıldırım Bayezid'in kendisine itaat etmesini istedi. Yıldırım Bayezid de aynı şekilde kendi atalarının soyunu ve kazandıkları zaferleri saydıktan sonra onunla savaşmaya hazır olduğu cevabını gönderdi. Esasen Timur Yıldırım Bayezid ile savaş için bütün hazırlıklarını tamamlamış olduğundan dolayı sürekli mektuplar göndererek ondan kabulü mümkün olmayan isteklerde bulunuyor, Kemah'ın Mutahharten'e geri verilmesini, şehzadelerden birinin kendi yanına gönderilmesini, tâbilik alameti olarak kendisine gönderilecek olan kemer ve külahı kabul etmesini, Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i kendisine teslim etmesini, Anadolu'da Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirilen yerlerin eski sahiplerine geri verilmesini istiyor ve savaşın sorumluluğunu Osmanlı padişahına yıkmak istiyordu.[502]

Nihayet Timur ile Yıldırım Bayezid arasındaki tehditkar mektuplar neticesinde iki taraf arasındaki ihtilaflar çözülmek yerine iyice derinleşti ve Timur 804/1402 yılı mart ayında Avnik üzerinden Kemah'a geldi. Burayı ele geçirip yeniden Mutahharten'e bıraktı. Sivas, Kayseri ve Kırşehir üzerinden Ankara'ya geldi. İki taraf arasında 19 zilhicce 804 (20 temmuz 1402) tarihinde Ankara'nın Çubuk ovasında gerçekleşen savaşta Yıldırım Bayezid çok ağır bir mağlubiyete uğrayarak Timur'un eline esir düştü. Timur'un orduları Osmanlılar'ın hakimiyet sahasını baştan sona fethederek büyük bir tahribatta ve yağmalamalarda bulundular.[503]

---

[501] Bu mektuplar için bakınız, Feridun Ahmed Beg, I/115-116,125-134,140-142; Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.96, 97-125; Şâbitî, Esnâd u Nâmehâ, s.315-320,324-331

[502] Şâmî, s.246-250; Yezdî, Zafernâme, II/278-314; İbn-i Arabşâh, s.181-185; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîh, I/243-253; Browne, III/203-208; Beyânî, s.98; Yüce, *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*", BELLETEN, XXXV-140/709-715; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/305-309; Yınanç, "*Bayezid I*", İA, II/380-383; Aka, Timur ve Devleti, s.26-28; Sümer, Kara Koyunlular, s.63

[503] Yezdî, Zafernâme, II/324-327; Mîrhând, VI/395-419; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.244; Hammer, I/76-81; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.29-33; Beyânî, s.99; Yınanç, "*Bayezid I*", İA, II/381-386; Aka,Timur ve Devleti, s.28-29

Timur'un oğlu Emirzade Mahmud, Bursa'ya kadar giderek Yıldırım Bayezid'in eşini, iki kızını ve Sultan Ahmed'in Mustafa Çelebi'yle nişanlı olan kızını ve diğer bir grup yakınını esir alarak geri döndü.[304]

2.4.17.Sultan Ahmed Celayir'in Mısır Memlukü Sultanı Melik Ferec'e Sığınması:

Bu taraftan Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilerek esir düşmesinin ardından artık bir dayanağı kalmayan Sultan Ahmed Celayir, Timur'un kendi üzerine de saldıracağını bildiği için Ankara Savaşı'nın hemen ardından tekrar Bağdad'ı terkederek o sıralarda Hille'nin idaresini elinde bulunduran oğlu Sultan Tahir'in yanına geldi. Burada oğlu Tahir'in önde gelen devlet adamı ve veziri olan Firuz Ağa'yı yakalayarak öldürttü. Sultan Tahir babasının bu hareketinden endişeye kapıldı ve onun kendilerini de ortadan kaldırmasından korkan, Urumiye hakimi Muhammed Beg, Emir Ali Kalender, Mikail ve Ferruh Şah gibi diğer bir kaç emirle ittifak yaparak Sultan Ahmed'e isyan etti. Bu grup kendi kuvvetleriyle birlikte geceleyin nehrin diğer tarafına geçtiler. Sultan Ahmed ise bunu haber alınca nehrin üzerindeki köprüyü yıktırdı ve kendi kuvvetleri ile bir şey yapamayacağını anlayarak Kara Yusuf'tan yardım istedi. Kara Yusuf, Sultan Ahmed'den bir süre sonra Yıldırım Bayezid'in yanından ayrılarak[305] Haleb tarafına gelmiş Kara Koyunlular dışında bazı Arap oymaklarını da kendi itaatine almıştı. Sultan Ahmed'den gelen bu davet üzerine emrindeki Arap ve Türkmenlerden oluşan kuvvetlerle onun yardımına geldi ve birleşerek nehrin diğer tarafına geçtiler. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta Sultan Tahir'in ordusu hezimete uğradı. Sultan Tahir kaçarken atı ile birlikte nehre düşerek boğuldu. Taraftarları dağılarak her biri bir tarafa gittiler. Burada Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un kötü niyetinden ve kendisine bir kötülük yapacağından endişelenerek ondan ayrıldı ve tekrar Bağdad'a döndü. Kara Yusuf ise onun peşinden Hille'den Bağdad'a yöneldi. Bağdad'ı fazla zorlanmadan ele geçirdi. Sultan Ahmed ise canını kurtarabilmek için bir yere gizlendi ve Kara Hasan adındaki birinin yardımı ile Tikrit'e ulaşmayı başardı. O sırada Tikrit'i elinde bulunduran Uyrat emiri Sarı Ömer (Saruk Ömer) burada Sultan Ahmed'i ihtiramla karşıladı ve ona at, silah, malzeme ve para yardımında bulundu. Bu arada Sultan Ahmed'in dağılan emirlerinden bir grup da Tikrit'e gelerek burada toplandılar. Sultan Ahmed buradan maiyeti ve kuvvetleri ile birlikte Şam'a gitti. Irak-ı Arab ve Bağdad ise Kara Yusuf'un eline geçti.[306]

Öte yandan Yıldırım Bayezid'i mağlup eden Timur, Anadolu dönüşü Sultaniye'de bütün şehzadeleri ve emirlerini toplayarak bir kurultay yaptı. Bu kurultayda fethedilen yerlerin her birinin yönetimini bir şehzadesine verdi. Bu çerçevede Sultan Ahmed'in Mısır'a kaçmasından sonra Kara Yusuf'un eline geçen ve adeta bir viraneye dönen Bağdad ve Irak-ı Arab, Basra, Vasıt, Kürdistan, Uyrat bölgeleri, Mardin, Diyarbekir ve bağlı bütün yerleri kapsayan bölgelerini Şehzade

---

[304] Yezdi, Zafernâme, II/324-325; Mirḫând, VI/419; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/511; Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîḫ, I/253-290; Togan, Giriş, s.347-348; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/308-316; Mişkûti, s.312-314; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.135-138; Yınanç, *"Bayezid I"*, İA, II/386-388; Aka, Timur ve Devleti, s.29

[305] Mirḫând, (VI/445) Kara Yusuf'un nimete ihanet ederek Yıldırım Bayezid'in yanından izinsiz ayrıldığını, ayrılırken de yol boyunca Osmanlı'ya ait topraklarda yağmalamalarda bulunarak çok sayıda hayvan ve ganimet götürdüğünü yazmıştır.

[306] Yezdi, Zafernâme, II/369-370; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/1107; Mirḫând, VI/445-446; Ğıyâsî, Târîḫu'l-Ğıyâsî, s.2; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/516-517; Deguignes, VI/94; Howorth, III/672-673; Azzâvî, II/255,257-258; Yıldız, VIII/451-452; Sümer Kara Koyunlular, s.64-65; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.133-134

Ebubekir'in idaresine verdi. Başta Sultan Barlas, Pir Hüseyin Barlas, Emir Sancak gibi büyük emirler olmak üzere bir grup emirini de onun emrine vererek Kara Yusuf'un istila ettiği bölgelerde huzuru sağlamalarını ve bu bölgelerde tam hakimiyeti sağlamalarını istedi. Ayrıca Bağdad şehrinin İslamın merkezlerinden biri olduğunu ancak uzun yıllar süren savaşlar neticesinde bir harabeye döndüğünü söyleyerek Bağdad'ın yeniden ve baştan sona imar edilmesini emretti.[507]

Sultan Ahmed'in Şam'a gelmesinden kısa bir süre sonra Şehzade Ebubekir ile Hille civarında savaşan ancak yenilerek kaçmak zorunda kalan Kara Yusuf da Şam'a geldi. Burada Sultan Ahmed ile birleşerek aileleri ve maiyetleri ile birlikte Mısır Memluklu sultanı Melik Ferec'in Şam naibi Şeyh Mahmudi'ye sığındılar. (806/1403-1404)[508]

Timur, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'un Mısır'a sığındıklarını öğrenince Melik Ferec'e bir mektup yazdı[509] ve *kendisinin bütün fetih ve zaferlerinden bahsederek Cengiz Han ve torunlarının ülkelerinin asıl varisinin kendisi olduğunu, bu nedenle İlhanlıların yıkılmasından sonra bu bölgeye yürüdüğünü ve Allahın yardımı ile bütün bölgeleri ve büyük sultanları emri altına aldığını anlattı ve Sultan Ahmed Celayir'in bağlanarak kendi huzuruna gönderilmesini, Kara Yusuf Türkmen'in ise eşkiyalık yaptığı ve hac kafilelerinin yolunu kestiği için öldürülmesini istedi.*[510]

Bunun üzerine Timur'un kendi ülkesine saldırmasından korkan Melik Ferec[511] hem Sultan Ahmed Celayir'i hem de Kara Yusuf'u Şam'da bir kalenin iki ayrı burcuna ayrı ayrı hapsettirdi.[512]

Bu kale hapsi sırasında Kara Yusuf'un bir oğlan çocuğu dünyaya geldi. Onun adını Pir Budak koydular. Sultan Ahmed Pir Budak'ı kendine evlatlık olarak kabul etti ve himayesine aldı. Sultan Ahmed ile Kara Yusuf bu kale hapsi esnasında birbirlerine

---

[507] Yezdî, Zafernâme, II/368-369; Mirḫând, VI/441-445; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/516-517; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.346-347; Deguignes, VI/94; Howorth, III/673; Mişkûtî, s.306-307

[508] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/255; Yezdî, Zafernâme, II/391-394; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, VII/1118-1119; Mirḫând, VI/446-447; Ğıyâşî, Târîḫu'l-Ğıyâşî, s.2; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/567; Deguignes, VI/94; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.128; Şavkânî, I/42; Mirzavahid, vr. 315; Howorth, III/673; Muhammed Hasan Han, I/637; Huart, s.18-19; Browne, III/173; Âzzâvî, II/291; Yıldız, VIII/452; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/12; Sümer, Kara Koyunlular, s.65-66; Manz, s.146

[509] Mirḫând, (VI/480), Ḫândmir (III/530), Muhammed Hasan Han, (I/637) ve Âzzâvî, (II/291) Sultan Melik Ferec'in Timur'a elçi göndererek Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'u yakalayarak bağladığını, onlarla ilgili olarak Timur ne buyurursa yapmaya hazır olduğunu kaydetmişlerdir.

[510] Mirḫând, (VI/459) ve Ḫândmir, (Habîbu's-siyer, III/530) Timur'un Kara Yusuf'u serbest bırakmasını, Sultan Ahmed'in ise bağlanarak huzuruna gönderilmesini istediğini yazmışlardır.

[511] Sümer, (Kara Koyunlular, s.66) ve Yıldız, (VIII/452) Melik Ferec'in Timur'dan gelen yazı üzerine Şam naibi Şeyh Mahmudi'ye haber göndererek Sultan Ahmed ise Kara Yusuf'un öldürülmesini istediğini ancak Şeyh Mahmudi'nin muhtemelen onlardan daha sonra istifade etmeyi düşündüğünü ve bu nedenle bu emri icra etmediğini yazmıştır. Bir naibin Sultan'ın emrine hilafen davranması ihtimali az görünüyor. Ayrıca bu konuda Farsça kaynaklarla Arapça kaynaklar arasında ihtilaf bulunmaktadır. Zira Farsça kaynaklara göre Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Kahire'de bir kalede hapsedilmişlerdir ve Timur'un ölümünden sonra hemen serbest bırakılmayıp bir süre daha Mısır Sultanı'nın yanında kalmıştır.

[512] Şâmî, s.293; İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/255; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, VII/1120; Mirḫând, VI/459; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/530; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.347; Deguignes, VI/94-95; Hasan Beg Rumlu, Ahsenu't-tevârîḫ, I-II, neşr. Abdulhuseyn Nevâî, Tahran, 1349 h.ş. I/31; el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.128; Şavkânî, I/43; Howorth, III/674; Muhammed Hasan Han, I/637; Âzzâvî, II/291; Mişkûtî, s.308; Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.74; Beyânî, s.99; Yıldız, VIII/452; Sümer Kara Koyunlular, s.66; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.88-89

daha da yakınlaşarak bundan sonraki hayatlarında düşmanlarına karşı birbirlerine yardımcı olmak konusunda anlaşma yaptılar. Yine bu anlaşmaya göre serbest kaldıktan sonra birlikte Irak-ı Arab ve Azerbaycan'ı tekrar ele geçirecekler, Azerbaycan'ın idaresi Kara Yusuf'un Irak-ı Arab'ın hükümeti ise Sultan Ahmed'in olacaktı. Her ikisi de birbirlerinin canına ve malına kastetmeyecekler. Birbirlerinin topraklarına saldırmayacaklardı.[513]

2.4.13.Sultan Ahmed Celayir'in Bağdad'a dönerek Tekrar Saltanat Tahtına Oturması: Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf bu şekilde hapis hayatını sürdürürken bir süre sonra Şam Naibi Şeyh Mahmudi, Melik Ferec'e karşı muhalefet hareketine girişince ikisi de Ferec'in emri ile Kahire'ye nakledildiler.[514] Bu esnada 807/1404-1405 yılında Emir Timur'un ölüm haberi ulaştı. Sultan Ahmed ve Kara Yusuf en azından ölüm korkusundan kurtulmuş oldular. Bu haber üzerine oldukça sevinen Melik Ferec[515] onları serbest bıraktı. Para ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayarak yanlarında 500 nöker bulunduğu halde dışarıda dolaşabilmelerine izin verdi. Mısır'da Sultan Ahmed'in maiyetinde yakın efradından başka kimse yoktu. Kara Yusuf'un ise beraberinde kalabalık bir asker grubu bulunuyordu. Bu şekilde Mısır'daki yaşamlarına devam ederken Kara Yusuf ile Melik Ferec arasında bir ihtilaf çıktı ve Kara Yusuf kendi ailesi ve kuvvetlerini de yanına alarak izin almaksızın Mısır'dan ayrıldı. Ferec'in adamları bunun sultana karşı bir kabalık olduğunu söyleyerek onu takip etmek istedilerse de Ferec izin vermeyerek Kara Yusuf'un kendi memleketine dönmesine göz yumdu..

Kara Yusuf'un gitmesinden sonra Sultan Ahmed, Mısır'da iyice yalnız ve güçsüz kaldı. Kara Yusuf kadar kuvveti ve varlığı olmadığı için onun yaptığı gibi çıkıp gidemiyordu. Bir süre sonra derviş elbisesi giyerek beraberindeki az bir grupla Şam'a geldi. Şam'dan Diyarbekir'e, oradan da Hille'ye gitti. Burada halktan bir grup onun etrafından toplanarak bütün Irak-ı Arab'da Sultan Ahmed'in geri döndüğü haberini yaydılar. Bu haber Irak-ı Arab'da ve Bağdad'da öylesine ses getirdi ki halkta meydana gelen hareketlenme nedeni ile o sırada Bağdad'ı Timur'un torunu Mirza Ebubekir adına yöneten Bağdad hakimi Devlet Hace Bağdad'ı bırakarak Mirza Ömer'in ordugahına gidip ona katılmak zorunda kaldı.[516]

Devlet Hace'nin gitmesinden bir hafta sonra Sultan Ahmed Bağdad'a girerek uzunca bir aradan sonra yeniden Bağdad tahtına oturdu.(808/1405)[517]

---

[513] İbn-i Arabşâh, 438-439; Mirḫând,VI/549-550; Ğiyâşî, Târîḫu'l-Ğiyâşî, s.2; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/567; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.347;Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.248; Hasan Beg Rumlu, I/31-32; Âzzâvî, II/291-292; Beyânî, s.99; Yıldız, VIII/452-453; Sümer, Kara Koyunlular, s.67; Aka, Timur ve Devleti, s.43

[514] Yıldız, (VIII/453) ve Sümer, (" *İlhanlı Hükümdarları* ", BELLETEN, LIII-206/192) Şam Naibi Şeyh Mahmudi'nin 1404 yılında Ferec'i tahttan indirmek üzere isyan ettiği sırada Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf ile Mısır seferine çıktığını, bu seferin başarısızlıkla sona ermesinin ardından Şeyh Mahmudi'nin her ikisinin de serbest bıraktığını yazmıştır. Ancak diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye yer verilmemiştir.

[515] Sümer, (Kara Koyunlular, s.67) Şam Naibi Şeyh Mahmudi'nin Sultan Ferec'in emri ile değil kendi isteği ile serbest bıraktığını yazmıştır.

[516] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/255; Mirḫând,VI/550-552; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/568-569; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.347; Deguignes, VI/95-96; Hasan Beg Rumlu, I/32-33,37; Howorth, III/674; Muhammed Hasan Han, I/637; Âzzâvî, II/292-293; Togan, Giriş, s.363-363; Beyânî, s.100; Sümer Kara Koyunlular, s.67; Aka, Timur ve Devleti, s.42-43

[517] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/255; İbn-i Arabşâh, s.439; Mirḫând,VI/552; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/569; Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.261; Deguignes, VI/96; Hasan Beg Rumlu, I/37;el-Bağdâdî, Gulşen-i Ḫulefâ, vr.128; Şavkânî, I/26; Mirzavahid, vr. 315; Howorth, III/674; Lane

2.4.19.Tebriz'in Fethi: Sultan Ahmed Celayir bir süre Bağdad'da işlere çeki düzen vermekle meşgul oldu. Ancak o Mısır'da esir iken Kara Yusuf ile anlaşmalarına rağmen Azerbaycan'ı ele geçirmek için bu bölgedeki gelişmeleri de dikkatle takip ediyordu. Azerbaycan'ın o sıralardaki idaresini üstlenmiş olan Timur'un torunu Mirza Ebubekir Isfahan'ın fethi için Azerbaycan'dan ayrılmış, onun ayrılmasından sonra da Şirvanşah Emir Şeyh İbrahim Tebriz'e gelerek burayı ele geçirmiş ve burada hakimiyeti sağlamaya çalışıyordu. Tebriz'deki bu kargaşalardan istifade etmek isteyen Sultan Ahmed 808 (mayıs1405) yılı muharrem ayında Uyrat, Arap ve Türkmen aşiretlerinden ve işsiz güçsüz halktan kalabalık bir ordu oluşturarak Tebriz'e yöneldi. Şirvanşah Emir Şeyh İbrahim, Sultan Ahmed'in Tebriz'e yöneldiğini haber alınca eski metbuuna karşı saygısızlık etmek istemedi. Ayrıca ataları zamanından itibaren bu bölgenin asıl sahibinin Sultan Ahmed olduğunu söyleyerek kendi eyaleti Şirvan'a geri döndü. Sultan Ahmed 809 (1406-1407) yılı başlarında Tebriz'e girdi ve şehri fethetti.[518]

Bu kadar savaş ve meşakkatten sonra onun çirkin alışkanlıklarından vazgeçtiğini ve sert mizacını kaybetmiş olduğunu sanan halk, şehri baştan başa süsleyerek ve sevinç gösterileri düzenleyerek onu karşıladılar. Etraftan emir ve beyler gelerek eski metbularına itaatlerini arzettiler. Sultan Ahmed ise itaate gelenleri değerli hediyelerle ödüllendirdi. Ardından vakit geçirmeden şehrin idaresi için düzenlemeler yaptı. Tebriz Divanı'nı Hace Şemseddin Muhammed Kecedi, Emir Nizameddin Cafer, Hace Mesud Şah ve Zeyneddin Müstevfi'ye teslim ederek onların elde edilen ganimetleri ve vergileri kayda geçirmelerini emretti. Fakat Sultan Ahmed istikrarı sağladıktan sonra eski davranışlarına yeniden başladı. Değişmediğini ve yaşadıklarından tecrübe edinmediğini bir kez daha gösterdi. Vaktinin çoğunu kadınların ve güzel oğlanların arasında zevk ü sefa ve şarap içmekle geçiriyordu. Uzun süredir savaş, yağma ve katliamların altında ezilen halkın fakirliği, bedbahtlığı ve memleketin yaralarını sarmayı düşünmüyordu.[519]

2.4.20.Mirza Ebubekir'in Tebriz'i İşgali: Sultan Ahmed'in bu uygunsuz davranışları ve halka yeniden baskı uygulamaya başlaması üzerine şehir halkı ondan desteğini çekerek o sıralarda Isfahan'da bulunan Mirza Ebubekir'i Tebriz'i gelmeye davet ettiler. Zaten Sultan Ahmed'in uygunsuz davranışlarını duyunca bundan rahatsız olan Mirza Ebubekir ise hemen bir ordu ile Isfahan'dan Tebriz'e yöneldi.

Tebriz'deki hakimiyetini henüz tam olarak tesis edememiş olan Sultan Ahmed Celayir ise bu haber üzerine kısa süre içinde 7000 piyadeden oluşan bir ordu teşkil ederek Ucan'da karargah kurdu. Ancak bu sırada Uyrat kabile reisi Şeyh Ali Uyrat'ın isyan ederek Bağdad'ı ele geçireceği haberi gelince devlet erkanı ile görüş alışverişinde bulunarak Bağdad'a dönmeye karar verdi. Hace Şemseddin

---

Pool, Dövel-i İslamiyye, s.392; Muhammed Hasan Han, I/637; Husart, s.19; Azzâvi, II/593; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Sümer Kara Koyunlular, s.71; İkbâl, s.463

[518] Âbrû, Abdullah b. Lütfullah Hâfiz, Zubdetu't-tevârîh, I-II, nesr. Seyyid Kemal Cevâdî, Tahran, 1372 hş., I/167; Fasîh-i Hevâfî, III/171; Mirhând,VI/547-548; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/569; Hasan Beg Rumlu, I/37-38; Howorth, III/674; Muhammed Hasan Han, I/637; Husart, s. 20; Azzâvi, II/296-297; Beyâni, s.100; Sümer, Kara Koyunlular, s.72; Manz, s.198

[519] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/168; Mirhând,VI/548-549; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/569; Beyâni, s.100; Sümer Kara Koyunlular, s.72

Muhammed Kececî, Hace Cafer, Mesud Şah ve Zeyneddin Kazvînî'yi Tebriz'in idaresine bırakarak Bağdad'a döndü.[520]

Mirza Ebubekir aynı yılın rebiulevvel ayının 28'inde Tebriz'e ulaştı. O yıl içinde Tebriz'de bir veba salgını baş gösterdiği için halkın çoğunluğu şehri terkederek hastalığın olmadığı bölgelere çekilmişti. Mirza Ebubekir Tebriz'deki kötü durumu görünce acıdı ve halka herhangi bir kötü muamelede bulunmadı. Bu şekilde tekrar Tebriz Celayirlilerin hakimiyet alanından çıkmış oldu.[521]

Bu sırada Mısır'dan döndükten sonra Diyarbekir bölgesine gelen ve etrafına toplanan kuvvetlerle kısa bir sürede bu bölgede oldukça fazla ehemmiyet ve güç kazanmış olan Kara Yusuf Türkmen Tebriz'in sahipsiz ve kötü bir durumda olduğunu öğrenince Tebriz ve Azerbaycan'ı kendi tasarrufuna almak için büyük bir ordu ile Tebriz'e yöneldi. 809/1406-1407 yılı cemadielevvel ayında Nahcıvan yakınlarında Ebubekir'in kuvvetleri ile karşılaştı taraflar arasında üç gün boyunca küçük çaplı çatışmalar yaşandı ve mukavemet etme gücü olamayan Ebubekir üç günün sonunda Sultaniye'ye kaçtı. Bu şekilde Tebriz Kara Yusuf'un eline geçmiş oldu. Kara Yusuf Tebriz'i ele geçirdikten sonra ilk önce Nahcıvan'a ve sonra da Merend'e gitti ve bütün kış boyunca orada kaldı. 810 (nisan 1408) yılı zilkade ayında yenilginin intikamını almak isteyen Mirza Ebubekir Sultaniye, Hemedan ve diğer bölgelerden topladığı yeni kuvvetlerle ve Mirza Miran Şah ile birlikte tekrar Tebriz'e yöneldi. İki taraf arasında yapılan ve oldukça çetin geçen savaşın ardından Miran Şah öldürüldü. Ebubekir ise bozguna uğrayarak Sultaniye'ye geri çekildi.Bu şekilde Timur'un ölümünün üzerinden çok kısa bir süre sonra Azerbaycan ve Irak-ı Arab Timurluların elinden çıkmış oldu.[522]

2.4.21.Kara Koyunlu Kara Yusuf – Sultan Ahmed Celayir İlişkileri: Kara Yusuf bu büyük galibiyetle bütün Azerbaycan ve Arran'ı kendi tasarrufuna aldı. Ayrıca buralarda kalıcı bir hakimiyet tesisi edebilmek için halka şefkat ve adaletle davrandı. Fakat Kara Koyunlu kabilesi ve kabile ileri gelenleri yaklaşık olarak bir asır boyunca Celayirli Devleti ve onun padişahlarına bağlı olarak yaşamış ve onlara hizmetkarlık makamında bulunmuşlardı. Ayrıca Kara Yusuf sultan olmak için bu dönemde en önemli şart olan asalet yani asil ve padişah soyundan gelme özelliğini taşımıyordu. Bu ise uzun süredir Tebriz'i başkent olarak seçen ve bu bölgede hakimiyet sürmüş olan Celayirli Devleti ve Sultan Ahmed Celayir'in herşeye rağmen bu bölgedeki nüfuzunun devam etmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle halkın asil olmayan ve hükümdar soyundan gelmeyen Kara Yusuf'un hakimiyetini kolay kolay kabul etmeme tehlikesini beraberinde getiriyordu.

Bu nedenle Kara Yusuf bu problemi ortadan kaldırmak için bir planı yürürlüğe koyarak hem Azerbaycan halkının tepkisini çekmemek hem Sultan Ahmed'i güçendirmemek hem de kendi hükümetini meşru göstermek için küçük

---

[520] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/168-169; Fasîh-i Hevâfî, III/171; Mirhând, VI/549; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/569; Hasan Beg Rumlu, I/38; Howorth, III/674; Âzzâvî, II/297; Beyânî, s.101

[521] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/169; Fasîh-i Hevâfî, III/171; Mirhând, VI/552-553; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/569; Deguignes, VI/96; Hasan Beg Rumlu, I/38; Howorth, III/674; Âzzâvî, II/297; Sümer Kara Koyunlular, s.72; Manz, s.199; Aka, Timur ve Devleti s.43

[522] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/255-256; Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/169-172; Fasîh-i Hevâfî, III/171; İbn-i Arabşâh, s.439; Mirhând, VI/553-559; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/569-570; Hasan Beg Rumlu, I/42-46; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.347-348; Deguignes, VI/96; Howorth, III/674-675; Huart, s. 20; Âzzâvî, II/297; Beyânî, s.100; Yıldız, VIII/453-455; Sümer Kara Koyunlular, s.72-76; Aka, Timur ve Devleti s.43-45

oğlu Pir Budak'ı Sultan Ahmed'in onu evlatlığına aldığını, Azerbaycan'ın Sultan Ahmed'in olduğuna ve bu bölgeyi evlatlarından biri olan Pir Budak'a bağışladığını söyleyerek onu Aladağ'da Azerbaycan eyaletinin saltanat tahtına oturttu. Pir Budak adına hutbe okutup sikke bastırdı. Kara Yusuf, planına uygun olarak Pir Budak Bahadır Han adına yarlıglar çıkarıyor, onun meşruiyetini kanıtlamak için Pir Budak'a karşı daima saygılı davranıyor, mecliste ya da teşrifat mahallinde bulunduğu zamanlarda onu tahta oturttuktan sonra kendisi de tahtın ayağında yer alıyordu.[523]

Bu arada Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in gönlünü almak için bir elçi ile ona *"Sultan Hazretleri Pir Budak'ı evlatları olarak kabul ettikleri için biz onu bu eyaletin saltanat tahtına oturtarak kendimiz düşmanların bertaraf edilmesi için hizmet kemeri bağladık. Sultan hazretleri bunu böyle bilsin"* diye haber gönderdi.

Sultan Ahmed'in çocukları ya da Celayirli hanedanı soyundan gelen şehzadelerin çoğu Timur ile olan mücadeleleri sırasında ya ölmüş ya da Timur tarafından esir edilerek Semerkand'a götürülmüştü. Sultan Ahmed gerek bu sebeple gerekse de o sıralarda Kara Yusuf'u etkisiz hale getirecek gücünün olmaması nedeni ile onun bu davranışına karşı hiç bir olumsuz tepki vermediği gibi rızasını göstermek için Kara Yusuf'un elçilerini hoş bir şekilde karşıladı ve Pir Budak için tac, hilat, sacak, çetr, davul vb. gibi hükümranlık alametleri sayılan hediyeler[524] gönderdi.[525]

Ayrıca dostluk ve iltifat dolu sözler içeren bir mektubu Kara Yusufa gönderdi.

بخدائي كه روز حشر دهد　　هر عمل را جزا به استحقاق

كه دل خسته منست عظيم　　به جمال مبارکت مشتاق

علم الله سبحانه و تعالي و كفى بالله شهيدا كه نيازمندى بدريفت ملتقاى كريم حضرت فرزندى ارجمندى جلد آلله دولته و ابد حشمته جلالا يوسفا نه در آن مرتبه عروج يافته كه شمه اى ازان بيان توان نمود. لاجرم درآن باب خوض نمى نمايد و مى نمايد كه

نمى كنم اشتياق آن فرزند　　چو اعتقاد نكوخواه خويش مى داند

و چون ضمير منير گيتي گشاى جهان نماى واقف احوال است ' بزيادتى مصدع نميگردد حقا كه از فرستادن جناب اميرالامرا ' مفخر الامنا جمال الملّه و آلدين قرا يوسف تسلّى تمام حاصل شد و انواع بجهت و شادمانى و سعادت و كامرانى روى نمود. آما ديدهٔ انتظار بر شاهراه آمد ' وصال را مترصد نويدست وزتو كه نور ديداى تا چه كشيم باز پس و هذا كفاية سايهٔ عالى ' ابدا مخلد و السلم بجان آرزومندى مشتاق.

سلطان احمد شيخ اويس[526]

Sultan Ahmed Celayir *"Kıyamet gününde her amelin karşılığını hakkı ile verecek olan Allah'a yemin olsun ki benim yorgun gönlüm senin mübarek yüzünü çok özlemektedir."* Beyiti ile başlayan Kara Yusuf'a yazdığı mektubunda ona iltifatlar

---

[523] Fasîh-i Havâfî, III/207; Mirhând, VI/560; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/576; Hasan Beg Rumlu, I/46; Âzzâvî, II/298, III/60; Beyânî, s.102

[524] Sümer, Kara Koyunlular, s.88'de bu bahsin kesinlikle doğru olmadığını söyleyerek Pir Budak adına kestirilen sikkelerin en eskisinin 814 h. yılına ait olduğunu ifade etmiştir.

[525] Mirhând, VI/560-561; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/576; Hasan Beg Rumlu, I/46-47; Âzzâvî, II/298; Beyânî, s.103

[526] Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.456-457; Beyânî, s.103-104

ederek, *gönderdiği mektubu alınca çok sevindiğini, Pir Budak'ı tahta oturtmasından dolayı mutluluk duyduğunu ve bunun kendisi için büyük bir teselli kaynağı olduğunu ifade etti ve özlemi gidermek için Kara Yusuf'u yanına davet etti.*

Bu şekilde Kara Yusuf ile Sultan Ahmed Celayir'in aralarındaki dostluk ve iyi ilişkiler bir süre daha devam etti. Ancak bu iyi ilişkiler Sultan Ahmed'in 804/ 1401-1402 yılında Timur tarafından esir alınarak Semerkand'a gönderilen oğlu Şehzade Alaüddevle Mesud'un ansızın geri dönmesi ile sarsıldı.

Şehzade Ebu'l-Muzaffer Alaüddevle Mesud 807/1404-1405 yılında, Timur'un ölümünden sonra Sultan Halil tarafından yaşadığı zindandan serbest bırakılmış ve onun sarayında ilgi ve saygı görerek yaşamıştı. Bu esnada Semerkand'da meydana gelen iç kargaşalardan istifade eden Alaüddevle Mesud 808(1405-1406) yılı şevval ayında halkın Ramazan Bayramını geçirmekle meşgul olduğu sırada esarete götürülmüş olan diğer emirlerle ittifak ederek dostları ve onların aileleri ile şehirden çıktı. Hep birlikte Ceyhun Nehri'nden geçtiler ve Horasan'a ulaştılar. Alaüddevle'nin etrafında toplananlar Azerbaycan'a geri döndükten sonra onu sultan ilan etme niyetini taşıyorlardı. Yol boyunca amaçlarını anlayan herkes onlara katılıyordu. Ancak Alaüddevle'nin yetersizliği nedeni ile katılanlar bir süre sonra ayrılarak başka taraflara gidiyorlardı.[527] Bu şekilde Asterabad havalisine ulaştıklarında Alaüddevle, Asterabad hakimi ve aynı zamanda kendi kızkardeşinin[528] kocası olan Pir Padişah'a haberci göndererek Asterabad'a gelen grubun yanında bol miktarda mal ve para olduğunu haber verdi. Bunun üzerine Pir Padişah kafilenin yolunu keserek onların ellerinde ne varsa hepsini aldı. Alaüddevle kendi ailesi ve yakınlarıyla Pir Padişah ile birlikte Asterabad'a gitti.[529]

809/1406-1407 yılı sonlarında Alaüddevle'nin Semerkand'daki esaret hayatından kurtulduğu ve Bağdad'a geri dönmekte olduğu haberi gelince Sultan Ahmed Celayir bu habere oldukça sevinerek onun gelişini kutlamak amacıyla Bağdad'ı süsletti ve büyük eğlence hazırlıkları yaptırdı. Ayrıca bütün emirlerini ve devlet erkanını onu karşılamaları için gönderdi. 810/1408 yılı başlarında Alaüddevle Bağdad'a yaklaşınca bizzat kendisi de onu karşılamak için Bağdad'dan çıktı.[530] Atından inerek onu karşıladı. Hasret giderdikten sonra birlikte Bağdad'a gittiler. Sultan Ahmed oğlunun gelişini büyük şenliklerle kutladı. Kutlamalar bittikten sonra

---

[527] İbn-i Arabşâh, s.429-430; Mirḫând, VI/577; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/576; Beyânî, s.104; Aka, Timurlular, s.70-71

[528] Kaynaklarda adı zikredilmeyen Sultan Ahmed'in bu kızı Timur'un esir alınarak Semerkand'a götürülen ve daha sonra da Pir Padişah ile evlendirilen kızıdır.(Bu dip notu daha sonra Sultan Ahmed'in şemasına ve çocukları hakkında bilgi verilen yere alabiliriz (Mirḫând, VI/577)

[529] Mirḫând, VI/577; Nevâî, Ahsenu't-tevârîḫ, I/653; Âzzâvî, II/293

[530] Mirḫând, (VI/577-578), Ḫândmir, (Habību's-siyer, III/576), Nevâî, (Ahsenu't-tevârîḫ, I/653) ve Âzzâvî, (II/293-294) de "*.... Alaüddevle bir kaç gün Asterabad'da kalıp dinlendikten sonra maiyeti ile birlikte Asterabad'dan ayrılarak 810 yılı zilhicce ayının*[539] *sonlarında Azerbaycan'a ulaştı ve Ucan'da Kara Yusuf tarafından ihtiramla kabul edildi. Kara Yusuf'un yanında bir süre kaldıktan sonra Kara Yusuf'un devlet erkanı Alaüddevle'nin Azerbaycan'da daha fazla kalmasının fitne ve kargaşaya neden olacağını ve onun babasının yanına gitmesinin daha uygun olacağını söylediler. Bunun üzerine zaten Alaüddevle'nin niyetini anlamış olan Kara Yusuf Alaüddevle'ye "Ben ve babanın arasında uzun müddettir bir dostluk ve güven ortamı tesis edilmiş, saygı ve muhabbet hasıl olmuştur. Sen uzun zamandır uzakta ve esaret hayatı yaşıyorsun. Şimdi senin babanın yanına gitmen gerekir. Sakın ola ki Tebriz'e gitme. Zira orada bir grup başı bozuk ve asi senin etrafına toplanarak Azerbaycan'da ve aramızda fitne ve fesada neden olacaklardır" dedi. Bunun üzerine Alaüddevle Kara Yusuf'un yanından ayrıldı ve Bağdad'a babası Sultan Ahmed Celayir'in yanına geldi."* şeklinde anlatılmıştır. Ancak anlatılacağı üzere bu olay daha sonra gerçekleşmiştir.

Sultan Ahmed Hille'yi Alaüddevle'nin idaresine vererek haremi ve maiyeti ile birlikte Hille'ye gitmesini ve bu bölgede fetihlerde bulunmasını emretti.[531] Bunun üzerine Alaüddevle bütün ailesini, haremini ve maiyetini alarak Hille'ye gitti. Sultan Ahmed ise Bağdad'da şehrin imarı ve Bağdad Kalesi'nin istihkamı ile meşgul oldu.[532]

810/1407-1408 yılı sonlarında Alaüddevle'nin bir oğlunun olması nedeni ile Sultan Ahmed bunu kutlamak için Hille'ye gitti. Şehzade'nin adını Şeyh Hasan koydu.[533] Bütün Hille süslenerek şehzadenin doğmunun kutlanması için eğlenceler tertip edildi. Ardından Sultan Ahmed Bağdad'a döndü. Kışı burada geçirdikten sonra Alaüddevle'yi de yanına çağırdı. Baba oğul vakitlerini zevk ve eğlence ile geçirmekle meşgul oldular.[534]

Sultan Ahmed bir taraftan Bağdad'ın imarı ve kalenin istihkamı ile uğraşırken diğer taraftan da ordusunu takviye ediyordu. 811/1408-1409 yılında Huzistan bölgesinde bulunan Timur'un torunu Emirzade Pir Muhammed'in Huzistan bölgesinden ayrılarak Fars'a gittiğini haber alınca hiç vakit kaybetmeden güçlü bir orduyla Huzistan'a yöneldi. İlk önce Havize'yi geceleyin ansızın kuşatarak aldı. Buradan bir çok ganimet ve esir aldıktan sonra Dezful'a yöneldi. Dezful Kalesi'nin hakimi Emir Pir Hacı, Sultan Ahmed'in geldiği haberini alınca kaleyi terkederek Şuşder'e gitti ve burada Şuşder'i Emirzade Pir Muhammed adına yöneten Emir Ulus'a katıldı. Sultan Ahmed ise her hangi bir mukavemetle karşılaşmadan Dezful'u fethettikten sonra vakit kaybetmeden Şuşder'e yöneldi. Bu taraftan Emirzade Pir Muhammed, Sultan Ahmed'in bu fetihlerini öğrenince Nuşirvan Barlas adlı bir emirini bir miktar askerle Huzistan emirlerinin yardımına gönderdi. Ancak Nuşirvan Barlas, Şuşder'e ulaşmadan Emir Ulus Şuşder'i terkederek Ramhürmüz'e çekilmişti. Kendisine yardım etmek üzere gelen Nuşirvan Barlas da Ramhürmüz'e gelerek burada ona katıldı. Sultan Ahmed Celayir'in üzerlerine geleceğini düşünerek birlikte kalenin savunması için hazırlık yapmakla meşgul oldular. Kalenin kadısı olan Mevlana Kutbeddin'in de yardımları ile kale halkının da savunmaya yardım etmeleri sağlandı. Sultan Ahmed ise hiçbir zorlukla karşılaşmadan bütün Huzistan'ı baştan başa fethettikten sonr Ramhürmüz'e yürüdü. Emirler ve kale halkı Sultan Ahmed'in öncü kuvvetlerine karşı başarıyla karşı koydularsa da Sultan Ahmed Ramhürmüz'e ulaşınca onun ordusunun kalabalıklığını ve gücünü gören Emirzade Pir Muhammed'in emirleri korkarak dağıldılar ve her biri bir tarafa gittiler. Yalnız kalan halk ise kaleyi Sultan Ahmed'e teslim etti. Sultan Ahmed, Mevlana Kutbeddin ve askerlerini öldürttü. Halkı ise bağışladı. Ancak şehri yağmalattıktan sonra burada

---

[531] Nevâi, (Esnâd u Mekâtîbât, s.64) Sultan Ahmed'in Alaüddevle'yi hapse attırdığını yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[532] Âbru, Zubdet't-tevârîh, I/232-233; Fasîh-i Hevâfî, III/190; Mîrhând, VI/578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/576; Hasan Beg Rumlu, I/49-50; Howorth, III/675; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/194-195

[533] Âbru, (Zubdet't-tevârîh, I/233) ve İkbâl, (s.463-464) bu şehzadenin adını Hüseyin olarak kaydetmişlerdir. Ancak diğer bazı tarih araştırmacıları, (Nevâi, Ahsenu't-tevârîh, I/651-652) Sultan Ahmed Celayir'in o dönemde adet olduğu üzere ceddi Büyük Şeyh Hasan'ın adını vermesi gerektiğini, ayrıca kendi kardeşi Hüseyin'i öldürttüğü için onun adını koyarak bu kötü anıyı her zaman hatırlamak istemeyeceğini ifade etmektedirler.

[534] Âbru, Zubdet't-tevârîh, I/233; Fasîh-i Hevâfî, III/179; Mîrhând, VI/577-578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/576; Hasan Beg Rumlu, I/49; Howorth, III/674; Beyânî, s.104; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/195

yaşayan halkı zorla Şuşder'e göç ettirdi. Ramhürmüz Kalesi'ni ise yıktırarak kullanılamaz hale getirdi.[535]

Bu taraftan Bağdad'da Sultan Ahmed Celayir'in Huzistan seferinde bulunduğu sırada Alaüddevle, babası Sultan Ahmed'in sevgisine itimad edemediği ve kendisini öldürteceğinden korktuğu için Bağdad'dan ayrılarak önce Hille tarafına oradan da Erbil üzerinden Tebriz'e, Kara Yusuf'un yanına gitti. Sultan Ahmed ise bunu haber alınca Huzistan eyaletinin idaresini Maksud Nizdar adlı bir emirine bırakarak Bağdad'a döndü. Kara Yusuf başlangıçta Alaüddevle'yı sıcak bir şekilde karşıladı. Ancak, daha sonra onun babasından izinsiz geldiğini öğrenince onu Hace Zeyneddin Müstevfi'nin evinde konaklattı. İhityaçlarını karşılaması için de bir miktar para verdi. Ancak bir süre sonra dostu Sultan Ahmed'i kırmamak bahanesiyle sınırdışı ettirdi.[536]

811/1408-1409 yılı şevval ayının 7'sinde Tebriz'den çıkan Alaüddevle Hoy dolaylarına ulaşınca karşılaştığı Melik İzzeddin Şirgir'e bağlı bir grup Kürt ile çatışmaya girdi. Ancak yakalanarak Melik İzzeddin Şirgir'in huzuruna götürüldü. Alaüddevle'den kendi amaçları doğrultusunda istifade etmek isteyen Melik İzzeddin onu izzet ve ikramla ağırladı. Her türlü ihtiyacını karşıkadı. Bu şekilde iki ay boyunca burada kaldıktan sonra bunu haber alan Kara Yusuf, Melik İzzeddin'in niyetini anladığı için ona bir mektup yazarak Alaüddevle'nin, Sultan Ahmed'in yanından izinsiz ayrıldığını, kendilerinin de bunu öğrendikleri için onu topraklarından çıkardıklarını, Melik İzzeddin'in de aynı şekilde davranmasını, aksi takdirde bunun sonuçlarına katlanması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Melik İzzeddin Kara Yusuf'a karşı koyacak güçte olamadığı için çaresiz Alaüddevle'yi kendi topraklarından çıkardı.

Ancak, Alaüddevle Azerbaycan'ı kendi mülkü ve hakkı olarak kabul ediyor ve Kara Yusuf ile Pir Budak'a gaspçı gözüyle bakıyordu. Bu nedenle Alaüddevle Bağdad'a gitmeyerek Erdebil'e gitmek ve burada Şeyh Halik Ali Safevi'nin desteğini almak için yola koyuldu. Yol esnasında Kara Yusuf'un Hoy'a gitmek üzere Tebriz'den ayrıldığını öğrenince çevresindekilerin de tahriki ile Tebriz'e geri döndü ve Celayirlilerin dost ve taraftarlarını kendi etrafından toplayarak isyan ve muhalefete kalkıştı. Kara Yusuf'un Tebriz'den ayrılırken şehrin idaresini bıraktığı Tebriz hakimi Hacı Kuçek Rikabdar ise hemen müdahale ederek onu yakaladı ve Kara Yusuf'un yanına gönderdi. Kara Yusuf ise Alaüddevle'yi Adil Cevaz'a göndererek kale zindanına hapsedilmesini emretti.[537]

Bu arada Sultan Ahmed son hızla Bağdad'ın imarı ve kalenin istihkamını sağlamakla meşguldü. Sultan Ahmed Timur'un önünden kaçarken hazinelerini kimsenin bulamayacağı bir yere gizlemişti. Mısır'dan tekrar Bağdad'a dönünce daha önce sakladığı bu altınları ve hazineleri bulunduğu yerden çıkarmış bu sayede büyük bir varlığa kavuşmuştu. Bu paralarla şehri neredeyse yeniden inşa etmiş, şehrin etrafına büyük bir hendek kazdırarak Dicle Nehri'nin bu hendeklerden akmasını sağlamıştı.[538]

---

[535] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/292-294; Fasîh-i Havâfî, III/180; Hasan Beg Rumlu, I/53-54; Howorth, III/675-676; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/195

[536] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/294-295; Fasîh-i Havâfî, III/191; Hasan Beg Rumlu, I/54; Howorth, III/676; Âzzâvî, II/300-301; Sümer, Kara Koyunlular, s. 77-79;

[537] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/296; Fasîh-i Havâfî, III/191; Mirḫând, VI/577-578; Ḫândmîr, Habîbu's-siyer, III/576; Hasan Beg Rumlu, I/54; Howorth, III/676; Âzzâvî, II/301; Sümer, Kara Koyunlular, s.79

[538] Mirḫând, VI/578

Oğlu Alaüddevle'nin başına gelenleri ve Kara Yusuf tarafından Adilcevaz Kalesi'ne hapsedildiğini öğrenince derhal orduyu toplayarak Bağdad'ın kalelerini istihkam etti ve savaş hazırlıklarına girişti. Ancak onları hazırlıksız yakalamak için Kara Yusuf ve Pir Budak'a haber göndererek Bağdad'ın sıcaklığından dolayı hastalığının arttığını ve gelecek bahar yaylak için Hemedan kışlağına gideceğini bildirdi. Alaüddevle'nin durumundan ise hiç bahsetmedi.[539] Sultan Ahmed Celayir'in kendisini hiç bir şeyden haberdar değilmiş gibi göstererek oğlu Alaüddevle'yi talep etmemesi ve Hemedan yaylağına gitme kararı Kara Yusuf'a inandırıcı gelmedi ve Sultan Ahmed'in elçisine oldukça soğuk davranarak, ona "*Bizimle Sultan Ahmed arasında birbirimizin topraklarına saldırmayacağımıza dair anlaşma vardır. Ben bu anlaşmayı bozmuyorum. Eğer o bu çirkin işi yapacaksa hakim odur*" cevabını gönderdi.[540] Daha sonra da Sultan Ahmed'e gözdağı vermek için 812/1409 yılı baharında büyük bir ordu ile Aladağ tarafına yöneldi. Bu bölgeyi tamamen fethetti.[541]

Bu bölgeler doğrudan Sultan Ahmed'in hakimiyet sahasında olmadığı için, o, Kara Yusuf'un bu davranışına karşı her hangi bir tepki vermeyerek aynı yılın baharında büyük ve kalabalık bir ordu ile yaylak bahanesi ile Hemedan'a gitti. Burada iken bir grup mülazımı o sırada Kara Yusuf adına Sultaniye'nin hükümetini elinde bulunduran Bestam Cagir'in İsfahan'da olduğunu, yerine bıraktığı, oğlunun ise bir çocuk olduğunu, bu nedenle Sultaniye'nin kolayca fethedilebileceğini söyleyerek onu buraya gitmeye tahrik ettiler. Sultan Ahmed yaz mevsimini Hemedan yaylağında geçirdikten sonra sonbahar mevsiminde Sultaniye'yi ele geçirmek için bu bölgeye yöneldi. Yol esnasında Bestam Cagir'in Isfahan seferinden bozguna uğrayarak perişan bir halde Sultaniye'ye döndüğü haberi geldi. Bunun üzerine Sultan Ahmed yoluna devam etti. Sultan Ahmed'in Sultaniye'ye yöneldiği haberi üzerine Bestam Cagir, kardeşi Masum'u Sultaniye'nin savunması için görevlendirerek kendisi yardım istemek üzere Kara Yusuf'un yanına gitti. Sultan Ahmed Sultaniye'ye ulaşınca adamları ile birlikte kaleye kapanmış olan Masum'u türlü vaadlerle kendi tarafına çekmeye çalıştı ise de başarılı olamadı. Masum şehri savunmaya başladı. Sultan Ahmed 18 gün boyunca şehri kuşattı ise de bir sonuç alamadı. Bu sırada Bağdad'dan haremindeki kadınlardan birinden olma Uveys isimli birinin ortaya çıkarak kendisini Sultan Ahmed'in oğlu olarak tanıttığı ve bir grup başı bozuk kimse ile birleşerek Bağdad'da isyan başlattığı haberi geldi. Bunun üzerine Sultan Ahmed Sultaniye'deki kuşatmayı kaldırarak Bağdad'a geri dönmek zorunda kaldı. Bağdad'a gelir gelmez de Uveys'i yakalayarak onunla işbirliği yapanları öldürttü.[542]

2.4.22.**Sultan Ahmed Celayir'in Tebriz'i Yeniden Fethi:** Kara Osman'ın o sırada Kara Yusuf'un hakimiyeti altında olan Erzincan'a saldırması ve Mutahharten'in Kara Yusuf'tan yardım istemesi üzerine Kara Yusuf 812/409-1410 yılı sonlarında büyük

---

[539] Hasan Beg Rumlu, (I/62) ve Sümer, (Kara Koyunlular, s.67) Sultan Ahmed'in Hemedan'ı Kara Yusuf'tan talep ettiğini söylemektedir.

[540] Hândmir, (Habibu's-siyer, III/576) "*Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in oğlunun davranışından dolayı özür dilemediği için onun elçisini saraya bile sokmadı.*" demiştir.

[541] Âbru, Zubdet't-tevârîh, I/355,358; Mirhând,VI/578; Hândmir, Habibu's-siyer, III/576; Howorth, III/676-677; Âzzâvî, II/302; Beyâni, s.105; Sümer, Kara Koyunlular, s.77-78,82; Aka, Timurlular, s.65-71

[542] Âbru, Zubdet't-tevârîh, I/355-356; Fasîh-i Hevâfi, III/198; Mirhând,VI/578-579; Hândmir, Habibu's-siyer, III/576-577; Hasan Beg Rumlu, I/59,654; Howorth, III/676; Huart, s. 20; Âzzâvî, II/302; Beyâni, s.106; Sümer, Kara Koyunlular, s.81; Aka, Timurlular, s.72

bir ordu ile Erzincan'a gitti. Giderken de kendi gıyabında büyük oğlu Şah Muhammed'i Tebriz hükümetine tayin etti. Sultan Ahmed bu haberi alır almaz fırsatı ganimet bilerek 813 yılı muharrem ayında (mayıs 1410) Celayirli, Arap, Kürt, Türkmen ve Uyratlar'dan topladığı kalabalık bir ordu ile Tebriz'e yöneldi. Yol esnasında Hemedan'ın bütün beldelerini ve bu bölgedeki Kürt kabile reislerini kendisine bağladı.[543]

Şah Muhammed, Sultan Ahmed'in Tebriz'e yöneldiğini duyunca korku ve telaşla şehri terkederek Hoy tarafına kaçtı. Sultan Ahmed, 813/1410-1411 yılının rebiulevvel ayının 28'inde (temmuz 1410) büyük bir şaşaa, coşku ve celaletle Tebriz'e girdi.[544]

Sultan Ahmed'in Tebriz'e girişi sırasındaki azamet ve zenginliği kaynaklarda şu şekilde tavsif edilmiştir. "*Sultan Ahmed'in şehre girişi esnasında görenler onun varlığı karşısında hayrete düştüler. Şehre girişi sırasında 100 katar deve onun otağ, mal ve çadırlarını taşıyorlardı. At, katır ve develerin çoğunda padişahi, altın işlemeli renkli kumaşlardan yapılmış örtüler bulunuyordu. Bütün elbiseleri altın dokuma idi. Üzerinde altın işlemeli örtüler bulunan doksan dokuz at onun önüne koşarak resmi geçit yapıyorlardı. Sultan'ın başının üzerinde altın dokuma bir çetr vardı ve çetrin alt kısmında altından yapılma bir kuş heykeli asılıyordu. Kuşun ağzında büyük bir inci vardı. Büyük emirler onun rikabında yürüyorlardı. Onların arkasından ise peri yüzlüler ve mülazımet eden güzellik sahipleri altın dokuma elbiselerle, her biri elinde bir silahla yürüyorlardı. Sultan'ın sağında memleket sahibi Şahi Ağa, sol tarafında ise Bağdad Ağa yürüyordu. O gün şehri süsleyerek büyük eğlence törenleri düzenlediler. Sultan'ın her bir kaç adımında başından aşağıya altın sikkeler serpiyorlardı. Atı her adım attığında adımının ölçüsünce ayağının altına değerli halılar yayıyorlardı. Sultanın başında ala renkli bir taç vardı ki bakanlar hayretler içinde kalıyordu. Bu tören ve merasimle Sultan Ahmed Tebriz'de devlethaneye indi.*"[545]

Sultan Ahmed şehre girip hakim olduktan sonra bir grup emirini Şah Muhammed'in arkasından gönderdi. Bunlar Selmas bölgesinde Şah Muhammed'e yetiştiler. Kaçanların çoğunu kılıçtan geçirdiler. Şah Muhammed kaçarak canını kurtarmayı başardı. Celayirli emirleri ise elde ettikleri büyük ganimetlerle Tebriz' geri döndüler.[546]

2.4.2.3.Sultan Ahmed Celayir'in Kara Yusuf Tarafından Öldürülmesi ve Celayirli Devletinin Yıkılışı: O sırada Erzincan'ı tasarrufuna alan ve Pir Budak Han adına hutbe okutup sikke bastıran Kara Yusuf, Sultan Ahmed Celayir'in Tebriz'e girdiği haberini alınca hiç vakit kaybetmeden Tebriz'e hareket etti. Şehr-i Nov (شهر نو) hududuna ulaşınca burada ordusunu savaş düzenine sokarak Tebriz'e yöneldi. Kara Yusuf'un üzerine geldiğini öğrenen Sultan Ahmed de onunla savaşmak üzere kendi

---

[543] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/399; Fasîh-i Ḫavâfî, III/202; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/133; Mîrḫând, VI/579; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/577; Hasan Beg Rumlu, I/60-63; Howorth, III/677; Beyânî, s.106; Aka, Timur ve Devleti, s.46

[544] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/399; Fasîh-i Ḫavâfî, III/202; Mîrḫând,VI/579; Ğiyâsî, Târîḫu'l-Ğiyâsî, s.2; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/577; Kazvini, Lubbu't-tevârîḫ, s.261; Deguignes, VI/96; Hasan Beg Rumlu, I/63; Howorth, III/677; Muhammed Hasan Han, I/637; Âzzâvî, II/303; Sümer, Kara Koyunlular, s.83; Aka, Timur ve Devleti, s.46

[545] Mîrḫând, VI/579; Hasan Beg Rumlu, I/63;

[546] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/400; Fasîh-i Ḫavâfî, III/202; Hasan Beg Rumlu, I/63; Howorth, III/677

ordusu ile Tebriz'den çıkarak Şenb-i Gazan'da (شنب غازان) karargah kurdu. Nihayet iki taraf Şenb-i Gazan yakınlarındaki Esed Köyü bölgesinde aynı yılın rebiulahir ayının 28'inde karşı karşıya geldi. İki ordu arasında çok şiddetli bir savaş oldu. Her iki taraftan da çok sayıda kayıp oldu. Sultan Ahmed bizzat kendisi savaş esnasında büyük kahramanlıklar gösterdi. Ancak onun bu çabası yeterli olmadı ve Celayirli ordusu dağıldı. Sultan Ahmed ise kaçarken yakalanarak bir zamanlar atalarının yanında çobanlık yapan Kara Koyunlu kabilesinden Kara Yusuf Türkmen'in eline esir düşerek öldürüldü. (813/30 ağustos 1410).[547]

Sultan Ahmed'in ölüm olayı şöyle gerçekleşmiştir. O, az sayıdaki kuvvetle savaş meydanında kalınca çaresiz kaçmaya başladı. Fakat kaçarken düşman askerlerinden biri süngü ile bir darbe vurarak onu attan düşürdü. Sultan Ahmed düşmenin etkisi ile bayılınca asker, onun öldüğünü sanarak bütün elbise ve silahlarını aldı. Kendisini de bırakarak oradan uzaklaştı. Ancak sadece bayılmış olan Sultan Ahmed kendine gelince yakınlardan geçen bir su kanalından bir bağa girerek gizlenmeyi başardı. Fakat o bağda bir ağacın tepesine çıkarak savaşı izleyen yaşlı bir adam Sultan Ahmed'i tanıdı ve onun gizlendiği yere geldi. Sultan Ahmed ona Tebriz'de çok sayıda taraftarının olduğunu kendisini onlardan birinin evine ulaştırdığı takdirde, mal, para ve Bağdad'a ulaştıktan sonra da Bölükat-i Bâkubiyye'yi (بلوکات بعقوبیه) suyurğal olarak yaşlı adama vereceğini vaadetti. Yaşlı adam bunu sevinçle kabul ederek evine gitti ve konuyu karısına açtı. Kadın Bâkubiyye'nin çok uzak olduğunu ve kendilerinin de yaşlı oldukları için onun kendilerine bir yarar getirmeyeceğini, ayrıca bu davranışının çok tehlikeli olduğunu söyleyerek Kara Yusuf'un yanına gitmesi ve Sultan Ahmed'i ona teslim etmesi halinde kesinlikle daha fazla ödül alacağını ayrıca bir mesuliyet de taşımamış olacağını söyledi. Bu fikir yaşlı adama daha cazip gelince vakit geçirmeden Kara Yusuf'un ordugahına gitti ve durumu ona anlattı. Bu sırada Sultan Ahmed'in akibeti hakkında araştırma yapan Kara Yusuf bu habere ilk önce inanmak istemediyse de işin aslını öğrenince çok sevindi. Birkaç emirini yaşlı adamla birlikte gönderdi. Sonuçta Sultan Ahmed Celayir, Kara Yusuf'un adamları tarafından yaşlı adamın gösterdiği yerden çıkarıldı. Yarı çıplak ve üzerindekiler parçalanmış bir halde idi. Üzerine eski bir gömlek ile başına bir takke koyarak, Kara Yusuf'un sarayına götürüldü.[548]

Kara Yusuf ilk önce ona karşı saygılı davrandı. Ayağa kalkarak onu kendi yanına oturttu. Fakat daha sonra da ona *"Senin söz ve davranışlarına asla güvenilmez. Defalarca Kur'an üzerine bana kasdetmeyeceğine ve anlaşmamızı bozmayacağına dair yemin ettin"* dedi ve bir sürü hakarette bulunduktan sonra yanından kaldırarak onu nökerlerin yanına oturttu. Daha sonra onu kendi el yazısı ve

---

[547] İbn-i Tağrîberdi, el-Menhelu's-sâfi, I/256; Âbru, Zübdet't-tevârîh, I/400-401; Fasîh-i Hevâfî, III/202; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/140-141; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.343; Mirhând, VI/579-583; Gıyâsî, Târîhu'l-Gıyâsî, s.2; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/577-578; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.261; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Hasan Beg Rumlu, I/63-66; Degnignes, VI/96; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.130; Gulistân-i İrem, s.81; Şevkânî, I/26; Mirzavahid, vr.315; Howorth, III/677; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.392; Muhammed Hasan Han, I/637; Huart, s.20; Browne, III/173; İkbâl, s.463-464; Azzâvî, II/503; Nevâî, Esnâd u Mekâtîbât, s.23; Beyânî, s.106; Yıldız, VIII/455-456; Sümer, Kara Koyunlular, s.83-84; Aka, Timur ve Devleti, s.46-47

[548] Âbru, Zübdet't-tevârîh, I/400-402; Fasîh-i Hevâfî, III/202; İbn-i Arabşâh, s.439; Mirhând, VI/580-583; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/577-578; Hasan Beg Rumlu, I/65-67; Howorth, III/677; Azzâvî, II/503-504; Sümer, Kara Koyunlular, s.85-86; Aka, Timur ve Devleti, s.46-47

altın suyu ile bir ferman yazmaya mecbur etti. Bu fermana göre Bağdad, Şah Muhammed'in Azerbaycan ise Sultan Ahmed'in manevi oğlu Pir Budak'ın oluyordu.[549]

فرزندان اعز محمّد و ابو القاسم که در بغدادند و کوتوالان قلعهٔ تکریت بدانند که تخنگاه بغداد و دیار عراق عرب را به فرزند اعز ارشد غیاث الدین شاه محمد ارزانی داشتیم. می باید که چون از توجّه او آگاه شوند فی الحال باایراق و پیشکش به استقبال شتابند و مفاتیح و قلاع و خزاین با وی شپارند و ابواب مخالفت مسدود گردانند[550]

" Bağdad'da bulunan sevgili oğullarım Muhammed ve Ebu'l-Kasım ve Tikrit Kalesi kumandanları, bilesiniz ki hükümet merkezi olan Bağdad'ı ve Irak-ı Arab ülkesini oğlum Giyaseddin Şah Muhammed'e bağışladım. Onun[Bağdad'a] tevecccühünü haber alınca derhal merasimle karşılayıp kalelerin anahtarlarını ve hazineleri ona teslim etmeniz ve muhalefet yolunu kapamanız gerekir."

Kara Yusuf bu fermanı yazdırdıktan sonra savaş meydanında esir alınmış olan ancak kendisine itaatlerini bildirdikleri için affettiği Uyrat, Arap, Kürt ve diğer emirleri Şah Muhammed'in emrine vererek aynı gün onu Bağdad'a gönderdi.

Kara Yusuf, ettiği yemine sadık kalarak Sultan Ahmed'i öldürmeyi düşünmüyordu. Sultan Ahmed'e dönerek *"Sen anlaşmayı bozarak beni öldürmek istedin Buna rağmen ben sözümde durarak seni öldürmeyeceğim"* dedi. Fakat Emir Bestam Cagir ayağa kalkarak Sultan Ahmed'e *"Sultan Uveys'in devletini sen harap ettin ve ondan geride kalanları ve devlet erkanını öldürttün. Devlete yakışır hiç bir iş yapmadın ve yapmayacaksın. Kara Yusuf'u kandırarak kurtulmana müsaade etmeyeceğiz"* diyerek belinden kılıcını çekti ve Kara Yusuf'un önüne atarak *"Bu şahsın yaşaması fitne ve fesat nedenidir. Eğer onu sağ bırakırsan bin bir fitne ve isyan ortaya çıkacaktır."* dedi. Diğer Irak-ı Acem emirleri de onunla aynı görüşü paylaştılar. Kara Yusuf, karşı koyarak *"Ben onu öldürmemek için yemin ettim. Asla yeminimi bozmam"* dedi. Bestam Cagir ise. *"Bu şahıs sayısız haksız cinayetler işlemiştir. Sen onun öldürülmesine neden olmak istemiyorsan engel de olma."* diye cevap verdi. Bunun üzerine Kara Yusuf sustu. Irak-ı Acem emirleri, Emir Satılmış'a Sultan Ahmed'i Kadı Şeyh Ali Medresesi'ne götürmesini söylediler. Daha önceleri kardeşi Sultan Ahmed Celayir tarafından öldürtülmüş olan Hace Cafer Tebrîzî, Sultan Ahmed Celayir'in kardeşini haksız yere öldürdüğünü söyleyince Emir Bestam buna katıldığını belirtti. Nihayet uzun tartışmalardan sonra Irak-ı Acem emirlerinin aşırı ısrarı üzerine Kara Yusuf onun öldürülmesi için izin verdi ve Sultan Ahmed, uzun süreler ataları ve kendisine hizmette bulunmuş olan Irak-ı Acem emirleri tarafından katledildi (813/1410-1411[551]

Sultan Ahmed'in öldürülmesine rağmen halk buna inanmadığı için bir gün sonra diğer emirler, Kara Yusuf'un huzuruna giderek *"Sultan Ahmed'i dün öldürdük. Ancak onun taraftarları Sultan'ın hayatta olduğunu iddia ediyorlar. O kadar*

---

[549] Hasan Beg Rumlu, *I*/ 66-67; Howorth, III/677; Âzzâvî, II/304; Beyânî, s. 106-107; Sümer, Kara Koyunlular, s.85;

[550] Hasan Beg Rumlu, I/67

[551] Fasîh-i Havâfî, III/202; İbn-i Arabşâh, s.439; Mirhând, VI/580-583; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/577-578; Deguignes, VI/96-97; Hasan Beg Rumlu, *I*/ 67-68; Howorth, III/677-678; Sümer, Kara Koyunlular, s.85-86; Aka, Timur ve Devleti, s.46-47

mübalağa ediyorlar ki bir fitne ve kargaşa çıkabilir." Diyerek endişelerini dile getirdiler. Kara Yusuf ise Bestam'ı bu meselenin halledilmesi ile görevlendirdi. Bunun üzerine Bestam Cagir, Sultan Ahmed'in naaşını üç gün boyunca Hace Şeyh Kececi Medresesi'nde halka teşhir ettirdi. Bu şekilde şehirde dedikodular sakinleşti. Üç günün sonunda Tebriz halkı Sultan Ahmed'in naaşını defnetmek için Kara Yusuf'tan izin alarak onu İmaret-i Dımaşkiyye'de kardeşi Sultan Hüseyin ve annesi Dilşad Hatun'un kabirlerinin yanına[552] defnettiler.[553]

Hâfiz Abru Sultan Ahmed 'in İmaret-i Dımaşkiyye'de bulunan mezar yerini şu şekilde tarif etmiştir.

ز یك سو برادر بد و مادرش　　بدیگر طرف خویشتن و هم خواهر

سپردند تبریزیا نش به خاك　　سوی خانه لش رفتند دل گشته چاك[554]

"*Bir tarafta kardeşi ve annesi vardı. Diğer tarafta kendisi ve kızkardeşi*
Tebrizliler onu toprağa verdiler ve gönülleri parçalanmış bir halde kendi evlerine doğru gittiler."

Ardından savaş sırasında esir edilen Sultan Ahmed'in bir kaç oğlu,[555] Adilcevaz Kalesi'nde hapsedilmiş olan Alaüddevle ve amcası ile birlikte Tebriz seferine gelmiş olan Şah Veled b. Şeyh Ali,[556] Kara Yusuf'un emri ile katledildiler. Onlar da aynı şekilde İmaret-i Dımaşkiyye'de defnedildiler.[557]

Kara Yusuf, Tebriz'in Sultan Ahmed Celayir tarafından işgali sırasında gösterdikleri coşku ve sevinç ile onunla yaptığı savaş sırasında Sultan Ahmed'i destekledikleri için Tebriz'in yağmalanmasını emretti. Ancak daha sonra bundan vazgeçerek Merend'e gitti.[558]

Sultan Ahmed Celayir, Celayiroğulları Devleti'nin son kudretli hükümdarıdır. Onun ölümünden sonra bu hanedanın halefleri bir süre daha küçük coğrafyalarda hükümet etme imkanını bulabilmişlerdir. Onun yaklaşık 29 yıl süren saltanat dönemi, başından itibaren bir kaç yılı hariç hem kendisi hem de Celayirli Devleti ve hakimiyet sahasında yaşayan halk için felaketlerle dolu olarak geçmiştir. Elbette bunda Timur gibi büyük bir hükümdarın onun zamanında ortaya çıkması da etkili olmuştur. Saltanatının başında karşı karşıya kaldığı saltanat mücadelelerini kazanmasının hemen ardından Timur'un ardı arkası kesilmeyen saldırıları, Sultan Ahmed'in amaçlarına ulaşmasına engel olduğu gibi Celayirli ülkesinin baştan sona tahrip edilmesi, yağmalanması ve halkın büyük bir kısmının katledilmesi ya da topraklarını terketmesine neden olmuştur. Timur'un ölümüne kadar ömrünün büyük

---

[552] Aka, (Timur ve Devleti, s.47) Beyâni ve Sümer'i kaynak göstererek Sultan Ahmed'in vasiyeti üzerine Bağdad'da defnedildiğini yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[553] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/403; Fasîh-i Havâfî, III/202-203; Mîrḫând, VI/583; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Kazvini, Lubbu't-tevârîḫ, s.262; Ğaffâri, Cihân-ârâ, s.216; Hasan Beg Rumlu, I/68-69; Howorth, III/677; Âzzâvî, II/304-305; el-Karâî, I/523-524; Beyâni, s.106-107; Sümer, Kara Koyunlular, s.86; Cevâdî, s.81

[554] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/403

[555] Sultan Ahmed Celayir'e karşı kazanılan galibiyetten sonra Kara Yusuf tarafından öldürülen şehzadelerden Alaüddevle dışındakilerin isimleri kaynaklarda zikredilmemiştir.

[556] Howorth, (III/677) Şah Veled'in adını zikretmemiştir.

[557] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/403; Fasîh-i Havâfî, III/203; Mîrḫând, VI/583; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Hasan Beg Rumlu, I/ 69; Howorth, III/677; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.392; Beyâni, s.106-107 Sümer, Kara Koyunlular, s.86; Cevâdî, s.81

[558] Âbru, Zubdet't-tevârîḫ, I/404; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/141; Mîrḫând, VI/583; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/578, 603; Sümer, Kara Koyunlular, s.85-87.

bir kısmını kaçış ve sürgünde geçiren Sultan Ahmed Celayir buna rağmen mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmemiş, bulduğu her fırsatı değerlendirmiş ve nihayet Timur'un ölümünden sonra da kısa bir süre içinde tekrar topraklarının önemli bir kısmında hakimiyetini tesis etmeyi başarmıştır.

Hakkında bilgi veren kaynakların hemen hemen tamamında Sultan Ahmed Celayir'in son derece sert mizaçlı, zalim, gaddar, kan dökücü ve güvenilmez bir kimse olduğu, afyon ve içki bağımlılığı bulunduğu, bu nedenle zaman zaman beyninin uyuştuğu, etrafındakilerin, halkın ve askerlerin kendisinden korktuğu ve nefret ettiği, tebasını hiç düşünmediği, zamanının büyük bir kısmını kadınlarla ve güzel oğlanlarla içki ve eğlence meclislerinde geçirdiği, kötü ve çirkin alışkanlıklarının olduğu belirtilmektedir.[559]

Kimi kaynaklarda da Timur'un ölümünden kısa bir süre önce oğullarına İran beldelerinin idaresi konusunda ihtiyatı elden bırakmamalarını, Sultan Ahmed Celayir'in karanlık mizaçlı biri olduğu ve bu nedenle ondan kaynaklanabilecek fitne ve fesada karşı gafil avlanmamalarını nasihat ettiği yönünde bilgiler bulunmaktadır.[560]

Bununla birlikte anlatıldığı üzere onun iki kez Mısır bir kez de Anadolu'ya sığındıktan sonra geri döndüğünde gerek Irak-ı Arab ve Bağdad, gerekse de Azerbaycan ve Tebriz'de halk tarafından çok sıcak karşılandığı, kuvvetlerinin çoğunluğu Timur tarafından dağıtılmış olmasına rağmen halkın desteği ile buralarda kolayca hakimiyeti sağladığı ve her gittiği yerde etrafında kalabalık bir kitlenin toplandığı bilinmektedir. Bu durum sadece Irak-ı Arab ve Bağdad ile de sınırlı değildi. Nitekim, onun Bağdad'ı ele geçirdikten sonra Tebriz'e yönelmesi ile Şirvanşah Şeyh İbrahim'in eski efendisinin gelişi ile karşı koymaksızın burayı ona terketmesi ve 813/1410-1411'deki Kara Yusuf ile olan savaşında Sultan Ahmed'in isteği ile ona kendi oğlu emrindeki bir orduyu yardım olarak göndermesi,[561] yine anlatıldığı üzere Kara Yusuf'un, Sultan Ahmed'in manevi evlat olarak kabul ettiği Pir Budak'ı Azerbaycan padişahı ilan etmek suretiyle Azerbaycan'da hakimiyetini sağlayabilmesi, 813/1410-1411 yılında Sultan Ahmed'in yenilerek öldürülmesinden sonra dahi halkın hala Sultan Ahmed'in hayatta olduğunu düşünerek Kara Yusuf'a itaat etmeyi reddetmesi sonucunda Kara Yusuf'un yandaşlarının, onun cesedini üç gün boyunca teşhir etmek zorunda kalmaları, ayrıca yine bu savaş sonrasında Tebriz halkının Celayirlilerin tarafını tutmalarından dolayı Kara Yusuf'un intikam için şehri askerlerine yağma ettirmek istemesi, Sultan Ahmed Celayir'in halk ve feodal beyler tarafından sevildiği ve desteklendiğini gösteren delillerdir. Bu nedenle Sultan Ahmed'in halkına karşı acımasız olduğu yönündeki kayıtların ihtiyatla karşılanması,

---

[559] İbn-i Tağriberdi, el-Menhelu's-sâfi, I/256; İbn-i Arabşâh, s.123; Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.342; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/254; Kazvini, Lubbu't-tevârîh, s.260; el-Karâi, I/524; Hasan Beg Rumlu, I/73-74; Müneccimbaşı, III/11; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Şavkâni, I/43; Mirzavahid, vr.315; Muhammed Hasan Han, I/636; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.222; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/196; İkbal, s.464; Azzâvi, II/305-306; Ğani, I/306; Nevâi, Esnâd u Mekâtîbat, s.23; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1418; Beyâni, s.107-108; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Cevâdi, s.81; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s. 261; Fâiki, Azerbaycan, I/497

[560] Mirhând, VI/465; Barthold, Dersler, s. 306

[561] Fasîh-i Havâfi, III/203; Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/403-404; Mirhând, VI/583; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/578,603; Hasan Beg Rumlu, I/82; Muhammed Hasan Han, I/637; Sümer, Kara Koyunlular, s.85-87

bu kaynakların çoğunluğunun İran kültürünün etkisi altında kalmış, Fars ya da Şii müellifler tarafından telif edildiği noktası gözönünde bulundurulmalıdır.

Sultan Ahmed'in kaynaklarda bahsedilen söz konusu kötü alışkanlıklarının yanı sıra güzel ve övgüye değer özellikleri de vardı. O, eğitimli, akıllı, siyasetçi, savaşçı ve cesur bir padişahtı. Hayatı mücadele içinde geçmişti. İyi bir savaşçı ve okçu idi[562]

Bunun dışında sanatçı bir kişiliğe de sahipti. Resim, süsleme, hatem işlemeciliği ve diğer bir çok sanat dalında usta idi. Altı kalem hat sanatında kendi devrinin önde gelen sanatçılarından biri idi.[563]

Musiki biliminde ve musiki aletleri konusunda usta idi. Çok güzel keman çalardı. Kendisinin yaptığı bir kaç bestesi vardı. Hatta özellikle musiki biliminin, devrin meşhur ve büyük musiki adamı Merağalı Abdulkadir sayesinde Sultan Ahmed Celayir devrinde zirveye çıktığını söylemek mümkündür.[564]

Ayrıca, Sultan Ahmed Celayir döneminin önde gelen şairlerinden biridir. Türkçe, Arapça ve Farsça bilir ve bu dillerde şiirler söylerdi. [565] Onun bu dillerde söylediği şiirlerini içeren divanı günümüze ulaşmıştır.[566]

Daha önce Ahmed Celayir'in bir Farsça şiirine yer verilmişti. Onun dışında Timur'un Bağdad' yöneldiği sıralarda Sultan Ahmed Celayir Arapça olarak ona şu şiiri göndermiştir.

لئن كانت يدى فى الحرب فرجلى فى الهزيمة غير عرجا [567]

"Eğer savaşta senin gibi bir çolak olursa o zaman benim senin gibi topal bir adamdan kaçmam olmaz"

Asterabad hakimi Emir Veli'nin Timur'a karşı işbirliği davetine karşı Sultan Ahmed kendisine ve ordusuna olan güvenini yine şu Arapça beyitle dile getirmişti.[568]

نحن قوم الملجن في زي ناس فوق طير لها شخوص الجمال

---

[562] İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/256; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.342; Hândmir, Habibu's-siyer, III/254; İkbâl, s.464-465; Âzzâvî, II/306; Ğanî, I/306; Beyânî, s.108; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/196; Cevâdî, II/975

[563] İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/256; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.342; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.261; el-Karâî, I/523; Hasan Beg Rumlu, I/74; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Şavkânî, I/43; Terbiyet, s.30; Âzzâvî, II/306-307; Nevâî, Esnâd u Mekâtûbât, s.23; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/196; Cevâdî, II/975; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.261; Keyânî, M.Yûsif, Tezyinât-i Vâbeste be Mémâri-yi İran, Tahran, 1376 hş., s.209

[564] İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/256; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.342; Hândmir, Habibu's-siyer, III/254; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.261; Hasan Beg Rumlu, I/74; Şavkânî, I/26; Nevâî, Esnâd u Mekâtûbât, s.23; Beyânî, s.108; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/196-197; Münecimbaşı, III/11; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.464-465; Terbiyet, s.30; Âzzâvî, II/306; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1418; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Cevâdî, II/975; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.261

[565] İbn-i Tağriberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/256; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.341; Hândmir, Habibu's-siyer, III/254; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.261; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Şavkânî, I/43; Sâmî, I/783; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.464-465; Âzzâvî, II/306-307; Ğanî, I/306; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1418; Beyânî,s.108; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/196-197; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Cevâdî, I/81, II/975

[566] Sultan Ahmed'in günümüze ulaşan el yazması divanının bir nüshası Washington Feer Gallery'de bulunmaktadır.diğerlerini de verelim).

[567] İbn-i Arabşah, s.116

[568] İbn-i Arabşah, s.185

"Bizler insan suretine bürünmüş cin kavmiyiz. Bineğimiz deve suretine bürünmüş kuştur"

Dönemin önde gelen şairlerinden Hafiz-ı Şirazi ile Sultan Ahmed ile arasında Hâfiz'ın o sıralar Muzafferi Devleti sarayında yaşamasına rağmen özel bir muhabbet oluşmuştu. Hafiz-ı Şirazi şiirlerinde Sultan Ahmed'i methetmiştir. Hâfiz'ın Sultan Ahmed için yazdığı methiyelerden biri şöyledir.[569]

احمد الله علي معدلة السلطاني	احمد شيخ اويس حسن ايلخاني
خان بن خان و شهنشاه شهنشاه نژاد	انکه می زيبد اگر جان جهانش خوانی
ديده نادیده با اقبال تو ايمن اورد	مرحبا ای بجنين لطف خدا ارزانی
ماه اگر بی تو برايد بدو نيمش بزنند	دولت احمدی و معجزه سبحانی
جلوه بخت تو دل ميبرد از شاه و گدا	چشم بدور که هم جانی و هم جانانی
بر شکن کاکول ترکانه که در طالع تست	بخشش و کوشش خاقانی و چنگيزخانی
گرچه دوريم بياد تو قدح ميگيرم	بعد منزل نبود در سفر روحانی
از گل فارسيم غنچه عيشی نشگفت	حبّذا دجلهٔ بغداد و می ريحانی
ای نسيم سحری خاک در يار بيار	که کند حافظ ازو ديدهٔ دل نورانی

İlhanilerden Hasan oğlu Uveys oğlu Ahmed'in adaletinden dolayı Allah'a şükrediyorum
Han oğlu han ve şehinşah soylu şehinşah! Eğer ona cihanın canı desen yaraşır.
Göz senin ikbalini görmeden iman getirdi. Allahın bu kadar lütfuna mazhar olan [Padişah] merhaba!
Ay eğer sensiz doğarsa Ahmed'in devleti ve ilahi mucize onu ikiye bölsün!
Senin bahtının cilvesi şahın da dilencinin de gönlünü alır. Nazar değmesin! Hem cansın hem cananısın
Saçlarını Türk gübü kıvrımla! Zira senin talihinde hakanlara yakışır ihsan Cengizhan'a yakışır gayret var.
Gerçi senden uğaktayım ama yine de senin hatıranla kadeh kaldırıyorum. Ruhani seferde mesafenin uzaklığı [önemli] olmaz
Fars toprağında işrwet gonca açılmadı. Ne mutlu Bağdad'ın Dicle'sine ve reyhani şaraba!
Ey seher rüzgarı! yarin kapısının toprağını getir ki Hafiz onunla gönül gözünü nurlandırsın.

Sultan Ahmed defalarca değerli hediyeler göndererek Hâfiz-ı Şirazi'yi kendi sarayına davet etmiş ancak Muzafferi hükümdarları tarafından izin verilmediği için Bağdad'a gelememiştir. Hâfiz, Bağdad'a gelemeyişi konusudaki sitemini Sultan Ahmed'e gönderdiği şu şiirle ifade etmiştir.[570]

---

[569] Hâfiz, Divan, s.268; Semerkandî, Tezkiretü'ş-şuarâ, s.340-341; Hasan Beg Rumlu, I/74; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.130; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Ğanî, I/307; Kazvînî, *"Hâfiz u Sultan Ahmed-i Celayir"*, I-1/9-10

[570] Hâfiz , Divan, s. 110; Ğanî, I/307

کلك مشکین تو روزی که ز ما یاد کند　　ببرد اجر دو صد بنده که ازاد کند

قاصد منزل سلمی که سلامت بادش　　چه شود گر بسلامی دل ما شاد کند

یا رب اندر دل آن خسرو شیرین انداز　　که بر حمت بر سر فرهاد کند

ره نبردیم بمقصود خود اندر شیراز　　خرّم انروز که حافظ ره بغداد کند

Miskler kokan kaleminin bizi andığı gün iki yüz kul azad etmiş kadar sevaba girersin Allah selamet versin! Selma'nın menzilinin habercisi bize bir selam getirip gönlümüzü şad etse ne olur?
Yarab o şirin padişahın gönlüne bir ilham ver ki merhamet edip Ferhad'ın yanına bir uğrasın.
Biz Şiraz'da kendi maksadımıza erişemedik. Hâfız'ın Bağdad'ın yolunu tutacağı o gün ne mutlu bir gün!

O, kendi sanatçılık ve şairliğinin yanı sıra şairlere, sanatkarlara ve bilim adamlarına değer veren, onları takdir ve teşvik ederek sarayında yer veren bir padişahtı. Onun devrinde Celayirli sarayı dönemin önde gelen alim ve bilim adamlarının sığınağı olmuştur. Bu dönemin önde gelen musiki bilim adamlarından Merağalı Abdülkadir, onun sarayında yetişmiştir.[571]

Sultan Ahmed şehirlerin imarına büyük önem verirdi. Onun emri ile birçok bina ve eser inşa edilmiştir. Timur'un Bağdad'a saldırıp şehri viran etmesinde sonra her defasında Sultan Ahmed geri döndüğünde harabe haline gelen yapıların yeniden tamir edilmesini, burçlar, surlar ve kalenin yeniden imarını, halkın oturması için binaların yapılmasını sağladı. Halkın yeniden tarım ve çiftçilikle uğraşmasını temin etti. Şehrin etrafındaki nahiye ve köylerin de imarı ile uğraştı.[572]

Sultan Ahmed Mısır'daki esaret hayatından dönüp, 808/1405-1406 yılında Tebriz'i Şirvanşah İbrahim Bey'den aldığı sırada Alancuk Kalesi tamamen tahrip edilmiş bir halde idi.Ahmed Celayir Alancuk Kalesi'ni daha önce bu kaleyi düşmanların eline geçmemesi amacı ile yıktırmış olan Kadı İmaduddin'e teslim ederek ondan bedeli ne olursa olsun bu kaleyi yeniden imar etmesi emrini verdi. Ayrıca bir ferman çıkararak bütün bölge emirlerini Kadı İmaduddin'e Alancuk Kalesi'nin onarımı için yardımcı olmakla görevlendirdi.[573]

امرا و سرداران ولایت نخجوان و ارّان ومرند و خوی و سر خیلان احشام بدانند که قلعه النجُق که در شأن اهتمام شماست خراب شده و ما معتمد قاضی عماد الدین را مقرر کردیم که ان قلعه را بحال عمارت باز اورده و وظیفه انکه از جمیع ولایات مصالح و انچه مایحتاج باشد بر حسب توجع قاضي مذکور بدهند و اومر و نوحی لو را مطیع باشند.[574]

---

[571] Hasan Beg Rumlu, I/74; İkbâl, s.464; Beyânî, s.108; Cevâdî, II/975
[572] Yezdî, Zafernâme, II/275-278; Şâmî, s.225-226; Mirḫând, VI/394-395,578; Ḫândmir, Habību's-siyer, III/502-503; Beyânî, s.97-98,108; İkbâl, s.464
[573] Hasan Beg Rumlu, I/38; Mirḫând, VI/548
[574] Mirḫând, VI/548

"Nahcıvan, Arran, Merend ve hoy emir ve komutanları ile aşiret reisleri bileler ki biz harap olan Alancuk Kalesi'ni Kadı İmadüddin'e verdik ve onu imar etmekle görevlendirdik. Vazifeniz bütün vilayetlerde bulunan malzemeleri ve ihtiyaç duyulacak şeyleri mezkur kadının isteğine göre vermek ve onun isteklerine itaat etmektir."

Sultan Ahmed ayrıca fal bakmayı da bilirdi. Bu konu ile ilgili olarak kaynaklarda iki olaya yer verilmiştir.

Timur'un ölümünden kısa bir süre önce Kara Yusuf ile birlikte Mısır'da kale hapsinde iken bir gece Kara Yusuf rüyasında Timur'un yüzüklerinden birini onun parmağına taktığını görmüştü. Sabahleyin Kara Yusuf bu rüyasını Sultan Ahmed'e anlattı. Sultan Ahmed onun bu rüyasını, Timur'un memleketlerinden birinin Kara Yusuf'un olacağı şeklinde tabir etti. Nitekim çok fazla zaman geçmeden de Sultan Ahmed'in bu tabiri gerçekleşti.[575]

Yine Sultan Ahmed, Yıldırım Bayezid'e sığındığı esnada onun falına bakmış ve ona Timur ile birlikte ayran içeceğini söylemişti. Ankara savaşından sonra yenilerek Timur'a esir düşen Yıldırım Bayezid Timur'un dergahında bulunurken nökerlerin ayran getirdiklerini görünce aniden yüzü asılarak üzüntülü bir hale büründü. Timur bunun nedenini sorunca Ahmed Celayir'in kendisine bir gün Timur ile ayran içeceğini önceden söylediği cevabını verdi. Bunun üzerine Timur,*"Ahmed Celayiri akıllı bir adamdır. Aslında ben ona şükran borçluyum. Eğer o senin yanında bulunmasaydı belki sen de şimdi benim yanımda olmayacaktın"* cevabını verdi.[576]

Kaynaklarda Sultan Ahmedin hatunları ve kızlarından değişik vesilelerle zaman zaman bahsedilmişse de ne yazık ki isimlerine yer verilmemiştir. Şehzadeliği ve saltanatının ilk yıllarında Kara Koyunlu aşireti reisi Kara Muhammed'in kızı ile evli olduğu belirtilmiştir. Bu hatun 792/1390 senesinde Şam'da öldürülmüştür.[577] Onun ayrıca 787/1385 yılında Adil Ağa ile mücadeleleri sırasında yaptığı anlaşmaya göre Adil Ağa'nın adı zikredilmeyen bir kızını nikahına aldığından bahsedilmişti. Ancak bu anlaşma tam olarak gerçekleşmediği için bu evliğinin gerçekleşip gerçekleşmediği tam olarak bilinmemektedir.[578]

Yine eşlerinden biri ve Şehzade Tahir'in annesi olan bir diğer hatunu 795/1392-1393 yılında Alancuk Kalesi'nin Timurlular tarafından muhasara edildiği sırada bizzat Şehzade Tahir tarafından öldürülmüştü.[579]

Bahsedildiği üzere Sultan Ahmed Celayir'in eşleri ve kızlarının çoğunluğu Timur ile mücadeleleri esnasındaki kaçışları sırasında Timur'un eline düşerek esir edilmiş ve Semerkand'a götürülmüşlerdir. Bunlardan sadece bir ikisinin akibeti bilinmektedir.[580]

---

[575] Mirḫând, VI/550; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/567-568; Hasan Beg Rumlu, I/32; Müneccimbaşı, III/11; Âzzâvî, II/292; Beyânî, s.99; Sümer, Kara Koyunlular, s.47; Cevâdî, s.81

[576] Hasan Beg Rumlu, I/74; Hammer, I/83

[577] Kazvînî, Lubbu't-tevârîḫ, s.346; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Ğiyâşî, Târîḫu'l-Ğiyâşî, s.1; Âzzâvî, II/171; Sümer Kara Koyunlular, s.46; Meşkûr, s. 258

[578] Âbrû, zeyl, s.271; Mirḫând, V/589-590; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/247; Beyânî, s.71; Sümer, " *İlhanlı Hükümdarları* ", BELLETEN, LIII-206/192;

[579] İbn-i Ârabşâh, s.121-122; Deguignes, VI/86-87; Âzzâvî, II/195-196; Beyânî, s.90-91

[580] Âsterâbâdî, s.19-23; Şâmî, s.140; Yezdî, Zafernâme, I/454-458,II/196; İbn-i Haldûn, IV/797; İbn-i Tağribirdî, el-Menhelu's-sâfî, I/249-250; Yezdî, Zafernâme, I/452-455; İbn-i Ârabşâh, s.123-124; Âbrû, zeyl, s.302; Fasîh-i Ḫavâfî, III/136; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/788-789; Mirḫând, VI/216-220,353; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/456-457; Deguignes, VI/87-88; Hammer, I/69; Lane Pool,

Sultan Ahmed'in adından bahsedilmeyen bir kızı Kara Muhammed Türkmen'in nikahında idi.[581] Timur tarafından esir edilerek Semerkand'a götürülen diğer bir kızı ise Asterabad hakimi Pir Padişah ile evlendirilmişti. Bunun dışında Yine Osmanlı Sultan Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi ile nişanlı olan bir kızının Ankara savaşı sonrasında Bursa'da esir edilerek Semerkand'a gönderildiği bilinmektedir.[582]

Sultan Ahmed'in oğullarından Alaüddevle ve Sultan Tahir'in durumları hakkında bilgi verilmişti. Bunların dışında Nurulverd adlı diğer bir oğlu Sultan Ahmed'in 802/1399 yılında Mısır ultanı Ferec'e sığındığı esnada Timur'un askerlerinin eline düşmüştü. Nurulverd'i başı eğik ve ayakları bağlı olduğu bir halde Timur'un huzura çıkardılar. Timur'un onun haline acıyarak canını bağışladı ve kavuğunun başına konulmasını emretti. Hilat ve güzel elbiseler hediye etti. Ardından da Semerkand'a gönderildi. Ancak daha sonra 806/1403-1404 yılında 18 yaşındayken Timur'un emri ile öldürüldü.[583]

Yine oğullarından adı zikredilmeyen bir kaçı Sultan Ahmed ile birlikte Kara Yusuf'un eline esir düşerek öldürüldüler ve İmaret-i Dımaşkiyye'de defnedildiler.[584]

Bunların dışında Sultan Ahmed'in öldürülmeden önce Kara Yusuf'un zoru ile çıkardığı fermandan anlaşıldığına göre Bağdad'da onlara oğullarım diye hitapta bulunduğu Muhammed ve Ebu'l-Kasım adlı iki şehzade daha hayatta kalmıştı.[585] Bu şehzadelerden Muhammed aşağıda bahsedileceği üzere, muhtemelen Şehzade Şah Veled'in oğlu idi. Ancak Ebu'l-Kasım'ın Ahmed Celayir'in oğlu olup olmadığı ve bu dönemden sonra akibetinin ne olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Düvel-i İslamiyye, s.391; Howorth, III/663-665.669; Browne, III/191; Azzâvî, II/203-208; Nevâî, Esnâd u Mekâtûbât, s. 64; Beyânî, s.92; Barthold, *"Ahmed Celayir"*, İA, I/182; Yücel, *"Timur'un Türkiye ve Yakındoğu İlişkileri II"*, BELLETEN, XLII-166/294; Yıldız, VIII/450; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.302; Aka, Timur ve Devleti, s.27

[581] Muhammed Hasan Han, I/638; Azzâvî, III/27; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.461

[582] Yezdî, Zafernâme, II/324-325; Mirḫând, VI/419; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/511; Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-tevârîḫ, I/253-290; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/308-316; Yücel, Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri, s.135-138; Aka,Timur ve Devleti, s.29

[583] Şâmî, s. 292-293; Fasîh-i Ḫavâfî, III/148; Howorth, III/673

[584] Abru, Zubdet't-tevârîh, I/403; Fasîh-i Ḫavâfî, III/202-203; Mirḫând, VI/583; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Hasan Beg Rumlu, I/69; Beyânî, s.106-107; Sümer, Kara Koyunlular, s.86; Cevâdî, s.81

[585] Hasan Beg Rumlu, I/67

2.5. SULTAN ŞAH VELED- SULTAN TENDU HATUN:

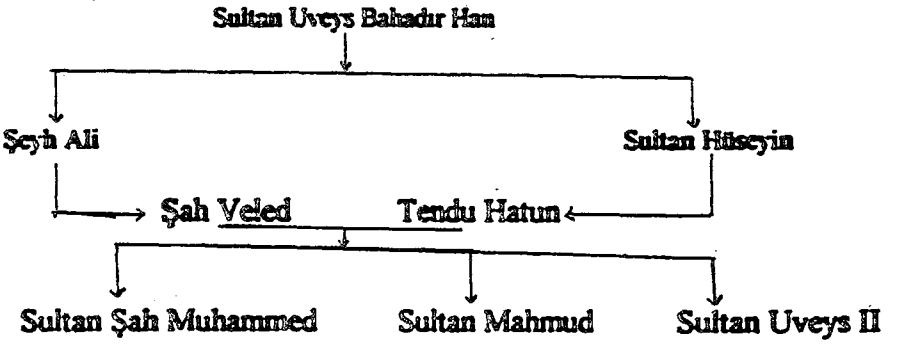

Table 19

Sultan Ahmed Celayir, Celayiroğulları Devletinin son kudretli ve meşhur padişahıdır. Onun 813/1410-1411 yılında ölümünden kısa bir süre sonra Celayirli Devleti dağıldı ve Irak-ı Arab ile Huzistan'daki çok az bir bölümü hariç topraklarının büyük bir kısmı Kara Koyunluların eline geçti. Ancak Sultan Ahmed'in ölümünün ardından Celayirli hanedanı üyelerinden bir kaçı muhtelif bölgelerde ve kısıtlı imkanlarla kısa bir süre daha hükümet etmeyi başardılar.

Sultan Ahmed'den sonraki Celayirli sultanlarının hakimiyet sıraları ve süreleri hatta hakimiyet alanları konusunda kaynaklarda ve araştırmalarda verilen bilgiler oldukça karışık ve ihtilaflıdır.

Şah Veled, Şehzade Şeyh Ali'nin oğlu,[586] Sultan Uveys Bahadır Han'ın torunudur. Anlatıldığı üzere Şehzade Şeyh Ali, Huzistan hakimi Pir Ali Badek'i kendi tarafına almış, onun da tahrikleriyle 782/1380 yılında amcası Sultan Hüseyin Bahadır Han'a isyan etmiş, isyanı neticesinde başarı elde ederek Bağdad'ı Sultan Hüseyin'in hakimiyet havzasından çıkararak müstakil bir idare oluşturmuştu.[587]

Sultan Hüseyin'in ölümüne kadar Bağdad merkez olmak üzere Irak-ı Arab'ın bir kısmında bu şekilde hakimiyetini sürdüren Şeyh Ali, Sultan Ahmed Celayir'in Sultan Hüseyin'i ortadan kaldırarak padişahlığını ilan etmesinin ardından onun padişahlığını kabul etmedi ve iktidarın kendi hakkı olduğunu idda ederek Adil Ağa'nın da tahrikleri neticesinde Pir Ali Badek ile birlikte 785/1383 yılında Tebriz'e yürüdü. Ancak Sultan Ahmed Celayir, Kara Koyunlu kabile reisi Kara Muhammed'in de yardımları ile Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Şeyh Ali ve Pir Ali Badek savaş meydanında öldürüldüler.[588]

Sultan Ahmed Celayir, Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'i ortadan kaldırmasına rağmen, o sıralarda Şehzade Bayezid'i sultan ilan ederek kendisini tanımayan Adil Ağa ile mücadele halinde olduğu için Bağdad'a hakim olamadı. Bu nedenle Bağdad

---

[586] Meşkûr, (s.244) Şah Velad'in Sultan Ahmed'in torunu olduğunu yazmıştır. Ancak bu doğru değildir.

[587] Daha fazla bilgi için bak. s.165-170

[588] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.108-109; Kutbî, s.109; Âbrû, zeyl. s.269-271; Fasîh-i Hevâfî, III/119; Mirhând, V/588-589; Ğiyâşî, Târîhu'l-Ğiyâşî, s.1; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.125-126; Degnignes, VI/81; Mirzavahid, vr. 314; Howorth, III/659; Muhammed Hasan Han, I/636; Huart, s.16; İkbâl, s.462; Âzzâvî, II/170-171; Ğanî, I/305-306; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.260

Şahnesi ve uzun yıllar Şeyh Ali'nin hizmetinde bulunan Abdulmelik Tamğaçi, Şeyh Ali'nin oğlu Şah Veled'i Bağdad sultanı ilan etti.[589]

Ancak bu durum fazla sürmedi. Zira Sultan Ahmed - Adil Ağa mücadeleleri sonunda yapılan anlaşmaya göre göre Irak-ı Arab ve Bağdad'ın idaresinin Sultan Ahmed ve Sultan Bayezid Celayir tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmesi, Bağdad hakiminin ise Sultan Ahmed Celayir tarafından tayin edilmesi kararlaştırıldı.[590]

Fakat, çok geçmeden Adil Ağa yapılan bu anlaşmaya uymayarak Irak-ı Arab ve Bağdad'ı ele geçirme hesapları yapmaya başladı. Bu niyetini de daha önce Bağdad'ın yönetimine atadığı kimselere iletti. Onlar Adil Ağa'ya, Bağdad'ın idaresine yeni birini tayin etmesi halinde şehri ona teslim edeceklerini ve Bayezid'i de sultan olarak tanıyacaklarını söylediler.

Bunun üzerine Adil Ağa, meşhur ve büyük emiri aynı zamanda teyzesinin oğlu olan Emir Tursun'u Bağdad hakimi olarak buraya gönderdi. Kendi damadı olan Hace Kıvameddin Alancuki'yi de Bağdad vezirliğine tayin etti.

Emir Tursun, emrindeki kalabalık bir kuvvetle vakit geçirmeden Bağdad'a geldi ve gelir gelmez de şehrin eski hakimi Abdülmelik Tamğaçi ile iki adamını ve Vezir İsmail b. Zekeriyya'nın katillerini öldürttü. Onların mallarını ve evlerini yağmalattı. Ancak bu cinayetlerden sonra galeyana gelen halk, Tursun'a isyan etti. Abdülmelik Tamğaçi'nin adamları Adil Ağa'ya gönderilmek üzere toplanan mal ve paraları yağmaladılar. Tursun bu isyan ve kargaşaların önüne geçemeyince Bağdad'da bir başı bozukluk ve idare boşluğu meydana geldi.[591]

Bağdad'daki bu kargaşayı haber alan Sultan Ahmed vakit geçirmeden Bağdad'a yöneldi. Bunu öğrenen Tursun ise elinde oldukça fazla para ve ganimet olmasına rağmen ordu ve asker toplayamadığı ve emrindeki kuvvetlerle de Sultan Ahmed'e karşı koyamayacağını anladığı için Yakubiyye üzerinden Sultaniye'ye Adil Ağa'nın yanına kaçmak istedi. Ancak yolda Sultan Ahmed taraftarlarınca yakalanarak Bağdad'a getirildi ve bir kaç gün sonra Sultan Ahmed'in emri ile veziri Hace Kıvameddin Alancuki ve beraberindeki bir kaç emirle birlikte öldürüldü. (784/1382-1383)

Bu şekilde Abdulmelik Tamğaçi'nin Şah Veled'i Bağdad tahtına oturtma girişimi de sonuçsuz kaldı ve Sultan Ahmed Celayir Azerbaycan'dan sonra Irak-ı Arab ve Bağdad'da da hakimiyetini sağlamış oldu.[592]

Bu olaydan sonra kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen Şah Veled, muhtemelen amcası Sultan Ahmed Celayir'in 807/1404-1405 yılında Mısır'daki esaret hayatından dönerek Bağdad'ı yeniden ele geçirmesine kadarki süreçte maiyetinde onun bulunuyordu. Aynı şekilde 813/1410-1411 yılına kadar

---

[589] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109; Âbrû, zeyl, s.272-274; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248

[590] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109; Âbrû, zeyl, s.272; Mirhând, V/590; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; Howorth, III/659; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Muhammed Hasan Han, I/636; Browne, III/173; İkbâl, s.462; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1417; Beyânî, s.71-72; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/192; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.260; Ürekli, "*Celayirliler*", DİA, VII/214; Fâiki, Azerbaycan, I/496-497

[591] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109, Âbrû, zeyl, s.271, 274; Fasîh-i Havâfî, III/120; Mirhând, V/590-591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; Huart, s.16; İkbâl, s.462; Azzâvî, II/174; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1417; Beyânî, s.272

[592] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109-110; Âbrû,zeyl, s.274; Fasîh-i Havâfî, III/121; Mirhând, V/591; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/248; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.126; Huart, s.16; İkbâl, s.462; Azzâvî, II/175; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1417; Beyânî, s.272-273

amcası Sultan Ahmed Celayir'in yanında bulunan Şah Veled'in bundan sonraki hayatı ve faaliyeti hakkında gerek kaynaklarda gerekse de araştırma eserlerinde oldukça farklı bilgiler verilmektedir.

Nitekim Makrizi, Sultan Ahmed'in ölümünden sonra Şah Veled'in kendisini Celayirli taç ve tahtının varisi kabul ederek Bağdad'da tahta oturduğunu, ancak altı ay sonra karısı Tendu Hatun tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.[593] Azzâvî de İbn-i Tağriberdî'den aynı yönde bilgiler naketmiştir.[594] Beyânî ise İkbâl'i kaynak göstererek Şah Veled'in kendisini sultan ilan ettiğini söylemektedir.[595] Ancak İkbâl'de böyle bir kayıt yoktur. İkbâl, Sultan Ahmed'in ölüm haberinin Bağdad'a ulaşmasından sonra bir emirin Şah Veled'i sultan ilan ederek onun adına Bağdad'ın idaresini kendi eline aldığını söylemektedir.[596] Howorth da herhangi bir kaynak ismi zikretmeksizin Arap kaynaklarına dayanarak İbn-i Tağriberdi ve Beyânî ile parelel yönde bilgiler vermiştir.[597]

Öte yandan adı geçen kaynakların aksine Fasîh-i Havâfî, Hâfiz Âbrû, Semerkandî, Hasan Beg Rumlu Nevâî ve Sümer, Şah Veled'in, Tebriz seferi sırasında amcası Sultan Ahmed Celayir'e refakat ettiğini, ancak mağlubiyetin ardından Kara Yusuf'un eline düşerek diğer Celayirli şehzadeleri ile birlikte öldürüldüğünü belirtmektedirler.[598] Diğer kaynaklarda ise Şah Veled'in durumu ile ilgili olarak bilgi verilmemekte, anlatılacağı üzere sadece Şah Muhammed b. Kara Yusuf'un Bağdad'ı kuşatması sırasında Tendu Hatun ile diğer Celayirli şehzadelerin Bağdad halkının da yardımları ile şehri savundukları bilgisi bulunmaktadır.

Bu itibarla Sümer'in dediği gibi Şah Veled Tebriz seferi sonrasında amcası Sultan Ahmed ve diğer Celayirli şehzadeleri ile birlikte öldürülmüş, ancak gerek Sultan Ahmed'in gerekse de diğer Celayirli şehzadelerin ölüm haberleri bahsedileceği üzere Bağdad'da çok sonraları kesinlik kazandığı için karısı Tendu Hatun ve Şah Veled taraftarları bir süreliğine Bağdad'ın idaresini Şah Veled adına üstlenmiş olmalıdırlar.

Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in katlinden az önce ondan zorla aldığı ferman üzerine oğlu Şah Muhammedi Irak-ı Arab'ı ele geçirmesi ve buradaki idareyi ele alması için Bağdad'a göndermişti.[599]

Bu taraftan Sultan Ahmed Celayir Tebriz seferine çıkarken Bağdad'ın korunması görevini memluku, aynı zamanda Celayirli hanedanının damadı olan Emir Bahşayiş'e vermişti. Sultan Ahmed'in ölümü ile ilgili şayialar Bağdad'a ulaşınca bir grup Şeyh Ali taraftarı Bağdad ve Irak-ı Arab emiri ve Şah Veled'in hatunu Tendu Sultan Sultan Uveys Bahadır Han'ın vasiyetine binaen daha önce Şehzade Şeyh Aliye verildiği ve bu bölgenin sahibinin çok uzun süreler Şeyh Ali olması nedenleri ile, Celayirli taht ve tacının mirasçısı olarak Şehzade Şah Veled b. Şeyh Ali'yi padişah ilan etmek istedilerse de Bahşayiş, Sultan Ahmed'in ölüm haberi

---

[593] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, XI/876
[594] Azzâvî, II/309
[595] Beyânî, s.109
[596] İkbâl, s.464
[597] Howorth, III/678-679
[598] Fasîh-i Havâfî, III/203; Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/403; Nevâî, I/69; Sümer, Kara Koyunlular, s.86
[599] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/146; Mirhând, VI/586-587; Ğiyâşî, Târîhu'l-Ğiyâşî, s.4; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Howorth, III/678; İkbâl, s.464; Azzâvî, II/309; Beyânî, s.109

kesinleşmediği için bunu kabul etmeyerek Sultan Ahmed adına hutbe okutmaya ve Bağdad'ı idare etmeye devam etti.[600]

Sultan Ahmed Celayir'in Bağdad ve Irak-ı Arab'ı kendisine bıraktığına dair ferman ile Bağdad'a gelen Şah Muhammed b. Kara Yusuf Bağdad'a ulaştığında mukavemetle karşılaştı. Bahşayiş, şehri teslim etmeyi reddetti ve Şah Veled'in hatunu aynı zamanda Sultan Hüseyin Bahadır Han'ın kızı olan Tendu Hatun, diğer Şah Veled yanlıları, Tebriz seferine katılmayarak Bağdad'da kalan Celayirli şehzadeleri ve emirleri ile işbirliği yaparak savunmaya başladı. Şehir halkı da Sultan Ahmed'in ölüm haberine inanmayarak onlara şehrin savunmasında yardım ediyorlardı. Bu nedenle sekiz ay boyunca Bağdad'ı kuşatan Şah Muhammed olumlu bir netice alamayınca kuşatmanın uzamasından sıkılarak Bakube'ye çekildi ve burada karargah kurdu. Babası Kara Yusuf'a haber göndererek durumu ona iletti.[601]

Tendu Hatun, Şah Muhammed b. Kara Yusuf'un saldırısını bu şekilde savdıktan sonra Bahşayiş'i de kendi tarafına çekmeyi başardı ve kocası Şah Veled'in sultan ilan edilmesini temin etti. Fakat, Şah Veled'in de Tebriz seferi sırasında ölüp ölmediği tam olarak belli olmadığından Emir Bahşayiş Bağdad'ın idaresini bu kez de Şah Veled adına üstlendi.

Ancak bu durum fazla sürmedi. Zira, 813/1410-1411 yılı sonlarında Abdurrahman ibn-i Molla isimli bir başka memluk Sultan Ahmed'in hayatta olduğu şayialarını yaymak sureti ile kendilerine çıkar sağlamak isteyen bir grubu da kendi tarafına çekerek Emir Bahşayiş'e isyan etti ve Sultan Ahmed Celayir adına Bağdad'ın idaresini kendi eline geçirdi.[602]

Abdurrahman ibn-i Molla'nın hakimiyeti de fazla devam etmedi. Bu kez de Şah Veled'in eşi Tendu Hatun[603] Celayirli tac ve tahtının varisinin kendi kocası Şah Veled olduğunu söyleyerek hem Bahşayiş'i hem de Molla Abdurrahman ve diğer isyancıları öldürttü. Bağdad'ın idaresini kocası Şah Veled[604] adına kendi eline aldı.[605] Bu şekilde Şah Veled yeniden Celayirli sultanı olarak tanındı ve Bağdad'daki hutbelerde onun adı okunmaya başlandı.[606]

---

[600] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/146; Hasan Beg Rumlu, I/78; Âzzâvi, II/309

[601] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/146; Mirḫând, VI/583; Ğiyâşi, Târîḫu'l-Ğiyâşi, s.4; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Howorth, III/678; Âzzâvi, II/309-310; Beyâni, s.109; Sümer, Kara Koyunlular, s.89

[602] Âbrû, Zubdetu't-tevârîḫ, I/447; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/146-147; Ğiyâşi, Târîḫu'l-Ğiyâşi, s.4; Howorth, III/678; İkbâl, s.464; Âzzâvi, II/309

[603] Minorsky, ("*Uveys II*", İA, VIII/135) Tendu'nun Sultan Uveys'in kızı olduğunu, fakat bu kızın daha önce Şah Mahmud Muzafferi, ardından da Şah Şücâ''nın oğlu Zeynel Abidin ile evlenen Tandu olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ancak Tendu'nun Sultan Uveys'in kızı olması mümkün değildir. Zira bu ifadeye göre Şah Veled'in kendi halası ile evlenmiş olması gerekir ki bu mümkün değildir. Ayrıca daha önce bahsedildiği gibi Sultan Uveys'in kızının adı Tendu değil Dilşad Hatun'dur ve Sultan Ahmed'in Yıldırım Bayezid'e sığınmak için Anadolu'ya kaçtığı sırada Timur askerlerinin eline esir düşerek Semerkand'a gönderilmiştir. Minorsky'nin sözünü ettiği Şah Mahmud Muzafferi ile evlenen hatun, Büyük Şeyh Hasan'ın kızı, Sultan Uveys'in kızkardeşi Tendu (Döndi) Hatun'dur. Geniş bilgi için bak s.139-140

[604] Makrizi, (Kitâbu's-sulûk, X/146) Uveys b. Şah Veled'in padişah ilan edildiğini kaydetmiştir.

[605] Makrizi,(Kitâbu's-sulûk, X/146) ve Howorth, (III/678) Bahşayiş'in 814 h. yılı sonlarında Abdurrahman İbn-i Molla ve diğer Sultan Ahmed Celayir yandaşları tarafından çıkarılan isyan sırasında öldürüldüğünü söylemişlerdir.

[606] Âbrû, Zubdetu't-tevârîḫ, I/447; Ğiyâşi, Târîḫu'l-Ğiyâşi, s.4; Howorth, III/678; Âzzâvi, III/55; Beyâni, s.109

Tendu Hatun, Sultan Hüseyin Celayir'in kaynaklarda kendisinden bahsedilen tek çocuğu idi.[607] Babasının Sultan Ahmed tarafından katledilmesinden sonra da Celayirli sarayında kalmaya devam eden Tendu 796/1393-1394 yılında Timur'un önünden kaçarak Mısır'a giden ve burada Memluk sultanı Berkuk'a sığınan amcası Sultan Ahmed ile Mısır'a gitti ve burada Sultan Berkuk ile evlendi.[608] Bu evlilikten bir süre sonra Bağdad'a döndüğü anlaşılan Tendu bu kez de amcası Şeyh Ali'nin oğlu Şah Veled ile evlendi.[609]

Tendu Hatun güzel olduğu kadar akıllı, cesur ve devlet işlerine vakıf bir kadındı. Bağdad'ın idaresini kendi eline geçirdikten sonra Şah Veled'in Sultan Ahmed ile birlikte Tebriz'de öldürüldüğünü öğrenince Şah Veled'den olan oğlu Şah Mahmud'u[610] Celayirli Devletinin tahtına oturttu. Ancak Şah Mahmud henüz küçük yaşta olduğu için devlet işlerinin idaresi yine Sultan Tendu Hatun'un elinde kalmaya devam etti.

Bir süre sonra yeniden Sultan Ahmed'in hayatta olduğu haberleri Bağdad'da yayılmaya ve Tendu Hatun ile Sultan Şah Mahmud'a karşı bir muhalefet hareketi oluşmaya başladı. Bunun üzerine Tendu Hatun, Sultan Ahmed'in gerçekten hayatta olduğunu, ortaya çıkmak için uygun bir zamanı beklediğini ve kısa bir süre sonra saklandığı yerden çıkarak geleceğini söyleyerek onun gelişini kutlamak için Bağdad'ın donatılmasını ve eğlenceler tertip edilmesini istedi. Şehir üç gün boyunca süslenerek Sultan Ahmed'in gelişi beklendi.[611]

Tendu Hatun kendisine karşı başlatılan bu harekete karşı koyamayacağını bildiği için üç günün sonunda geceleyin herkes içki ve eğlenceyle meşgul iken Şah Veled ile evliliğinden olan şehzadeler Şah Mahmud, Uveys ve Muhammed'i, üç kızını, mallarını, hazinelerini ve kendi yanında yer alan devlet erkanını da yanına alarak bir gemi ile Bağdad'ı terketti. Önce Vasıt'a oradan da Şuşder'e gitti. Sabah olduğunda Bağdad halkı ve Sultan Ahmed taraftarları Tendu ve diğer Celayirli hanedanı üyelerinin kaçtığını öğrenince kısa bir şaşkınlık ve kargaşa yaşandı. Ardından Bağdad'ın ileri gelenlerinden bir grubu o sıralar Bakube'de karargah kurmuş olan Kara Yusuf'un oğlu Şah Muhammed'e göndererek durumu ona bildirdiler ve onu Bağdad'a gelmeye davet ettiler. Bunun üzerine Şah Muhammed 814/1411-1412 yılı muharrem ayının 5'inde Bağdad'a girerek şehri teslim aldı. Burada kendi adına hutbe okutup sikke bastırdı. Aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen şehirde Sultan Ahmed Celayir'in ölmediği ve Bağdad'a gelmek üzere olduğu söylentileri devam ediyordu. Bunu kendi istikrarı için tehlikeli kabul eden Şah Muhammed bu söylentileri çıkarıp yayanları tek tek yakalatarak hepsini öldürttü. Böylece Sultan Ahmed Celayir'in ölümünden kısa bir süre sonra Bağdad ve

---

[607] Âbrû, (Zubdetu't-tevârîh, I/447) Bu hatunun Sultan Uveys'in kızı (Dondi Sultan bintu Sultan Uveys) olduğunu söylemektedir.

[608] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfi, I/253; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/806-807; Şavkânî, I/25; Howorth, III/666; Azzâvî, II/224; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*", BELLETEN, LIII-206/192; Minorsky, "*Uveys II*", İA, VIII/135; Cevâdî, II/965

[609] Giyâşî, Târîhu'l-Giyâşî, s.4; Howorth, III/678; Azzâvî, III/55; Beyânî, s.109; Cevâdî, II/965

[610] Hasan Beg Rumlu, (I/78) "*814 yılı içinde Sultan Muhammed b.Şah Veled Bağdad Valisi idi.*" demektedir.

[611] Giyâşî, Târîhu'l-Giyâşî, s.4; Howorth, III/678; Azzâvî, II/309-310; Beyânî, s.109; Sümer, Kara Koyunlular, s.88-89

Irak-ı Arab da tıpkı Azerbaycan ve diğer Celayirli toprakları gibi Kara Koyunluların eline geçti.[612]

2.6.SULTAN ŞAH MAHMUD (814-819)

Sultan Şah Mahmud, Şah Veled'in Tendu Hatun'dan olan oğullarının en büyüğüdür. 813/1410-1411 yılında Sultan Ahmed Celayir ve babası Şah Veled'in Tebriz seferi sırasında Kara Koyunlu Kara Yusuf'un eline esir düşerek öldürülmeleri ve bu haberin Bağdad'da kesinlik kazanmasından sonra annesi Tendu Hatun'un gayretleri ile 814/1411-1412 yılında Bağdad'da Celayirli Devletinin tahtına oturtuldu.[613] Ancak yaşının oldukça küçük olması nedeni ile devletin idaresi tamamen Tendu Hatun'un elinde idi. Tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Bağdad'da Tendu Hatun ve kendisi aleyhinde bir hareketin başgöstermesi ve Tendu Hatun'un bir gemi ile Bağdad'ı terkederek önce Vasıt'a oradan da Şuşder'e geldiği süreçte annesi ile birlikte Şuşder'e geldi. 819/1416 yılına kadar Şuşder ve civarında sınırlı bir bölgede hükümet etti. 819/1416 yılında ise bilinmeyen bir sebepten ötürü devletin idaresini tamamen kendi elinde bulunduran annesi Tendu Hatun tarafından öldürtüldü. Toplam saltanat süresi yaklaşık dört buçuk yıldır.[614]

2.7. SULTAN UVEYS II (819-824) Sultan Ahmed Celayir bahsinde anlatıldığı üzere Sultan Ahmed Celayir 785/1383 yılında Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali Badek'i Kara Koyunlu Kara Muhammed'in de yardımlarıyla ortadan kaldırıp Bağdad'ı ele geçirdikten sonra, Şah Mansur Muzafferi'yi Huzistan[615] ve Şuşder'i fethetmekle görevlendirmiş, buraların idaresini de ona bağışlamıştı.[616]

Bu sırada Şuşder'in idaresini Şah Şüca adına Emir İslam sürdürüyordu. Emir İslam Şah Mansur'un Şuşder'e saldıracağını haber alınca Şah Şüca, henüz Isfahan'da iken bir elçi göndererek durumu ona bildirmiş ve yardım istemişti. Şah Şüca da bunun üzerine Pehlivan Ali Şah adlı bir emirini ona yardım etmesi için bir miktar kuvvetle Şuşder'e gönderdi. Pehlivan Ali Şah ise Emir İslam'ı öldürerek Şuşder'i ele geçirmek istediyse de bunu başaramadı ve İslam tarafından yakalanarak öldürüldü. Bu sırada Şah Mansur Şuşder'e ulaşarak burayı fethetti. Şuşder'de konumunu kuvvetlendiren Şah Mansur civar bölgelere saldırarak genişlemek niyetini taşıyordu. Bu maksatla da sık sık Loristan bölgesine saldırarak yağmalama hareketlerinde bulunuyordu. Bunun üzerine Loristan hakimi Atabeg Şemseddin, Şah Şüca'dan yardım isteyerek kendisine yardım etmesi durumunda Şuşder'i Şah Şüca adına

---

[612] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/447-448; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, XI/876; Mîrhând, VI/583; Ğiyâşî, Târîhu'l-Ğiyâşî, s.4-5; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Hasan Beg Rumlu, I/78-79 Howorth, III/673-679; İkbâl, s.464; Azzâvi, II/310; Van Loon, s.18; Beyânî, s.109

[613] Beyânî, (s.110) Şah Mahmud'un 824 h. yılında kendi kardeşi Sultan Uveys b. Şah Veled'in ölümünden sonra Celayirli tahtına oturduğunu, 825 h. yılında Mirza Şahruh'un oğlu Sultan Mirza İbrahim'in Şuşder'e saldırısı sırasında burayı terkederek Bağdad'a geldiğini ve bir süre sonra burada hastalanarak öldüğünü yazmıştır. Ancak bu bilgi tamamen yanlıştır. Zira anlatılacağı üzere Sultan Uveys b. Şah Veled 819 h. yılında Sultan Şah Mahmud'un ölümünden sonra Celayirli tahtına oturmuştur ve Mirza İbrahim'in Şuşder'e saldırması da onun döneminde gerçekleşmiştir.

[614] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/447; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, XI/876; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Howorth, III/679; Azzâvi, II/312, III/29-42

[615] Hândmir, (Habîbu's-siyer, III/248) Havize

[616] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.109-111; Kutbî, s.109; Âbrû, zeyl, s.270-274; Fasîh-i Havâfî, III/119; Mîrhând, V/589-591; Ğiyâşî, Târîhu'l-Ğiyâşî, s.1; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247-248; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.126; Deguignes, VI/81; Mirzavahid, vr.314; Howorth, III/659; Muhammed Hasan Han, I/636; Huart, s.16; İkbâl, s.462; Azzâvi, II/171; Ğani, I/305-306; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Beyânî, s.70-73; Yıldız, VIII/445; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.260; Sümer, "*Ahmed Celayir*", DİA, II/53

fethedeceğini bildirdi. Şah Şüca ise bizzat kendisi Şuşder'e giderek burayı Şah Mansur'un elinden alma düşüncesindeydi. Ancak tam o esnada Sultan Ahmed ile Adil Ağa ve Şehzade Bayezid arasında patlak veren saltanat kavgası sırasında Adil Ağa'nın kendisinden yardım istemesi sonucu bu seferi erteleyerek Atabeg Şemseddin'e Sultaniye seferinden sonra bizzat kendisinin gelerek Şuşder'i Şah Mansur'un elinden alacağı cevabını gönderdi.

Şah Şüca, Sultan Ahmed ve Şehzade Bayezid arasındaki ihtilafı anlatıldığı şekilde hallettikten sonra Adil Ağa'yı da yanına alarak Loristan üzerinden Şuşder'e gelerek şehri kuşattı. Ancak Şah Mansur ile aralarında herhangi bir savaş olmadan ve tam bir netice elde edemeden Şiraz'a geri döndü.[617]

Şah Şüca'nın bir sonuç alamadan geri dönmesinden sonra kendisine 791/1388-1389 yılına kadar Şah Mansur hiç kimsenin müdahelesi olmadan bu bölgelerde hükümet etmeye devam etti. Bu yıl içinde yeterince güçlendiğini hissedince kendi hanedanı yani Muzafferoğulları Devletini kendi hakimiyetine almak için harekete geçti ve onların iç işlerine müdahele etmeye başladı. Ancak bu sıralarda Timur, Fars bölgesine yönelmiş ve buralarda fetihlerine devam ediyordu. Timur'un Isfahan'a yaklaştığı haberini alınca Bağdad'a giderek Sultan Ahmed Celayir'e sığınmaya niyetlendi. Ancak tam bu esnada Toktamış Han, Timur'un başkenti Semerkand'a ordu sevkedince Timur Fars bölgesinden ayrılarak Semerkand'a geri dönmek zorunda kaldı. Bunu haber alan Şah Mansur ise Bağdad'a gitmekten vazgeçerek Şiraz'a yöneldi. Şah Mansur'un gitmesi üzerine Şuşder'in sahipsiz kaldığını öğrenen Sultan Ahmed Celayir, Kuki Nöker isimli bir emirini Şuşder'i ele geçirmesi için bu bölgeye gönderdi. Buranın idaresini ise kendisine bıraktı.

Şah Mansur tarafından Şuşder ve Havize'nin hükümeti için görevlendirilmiş olan Emir Salğur Şah Bilal, Kuki Nöker'e karşı koyma gücü olmadığı için Şuşder'i terketti. Bu haber Şah Mansur'a ulaşınca Şiraz'da ordu toplamakla meşgul oldu. Onun bu hazırlığından haberdar olan ancak ona karşı koyma gücünün olmadığını anlayan Kuki Nöker ise Sultan Ahmed'den korktuğu için Bağdad'a dönmeye cüret edemedi. Şah Mensur'a haber göndererek itaatini bildirdi. Şuşder'i ona teslim etti. Şah Mansur ise ona karşı son derece iyi davranarak onu Fars emirlerinin arasına aldı.[618]

Fakat bir süre sonra Timur tekrar İran'a dönünce Fars bölgesini kendi tasarrufuna aldıktan sonra Şuşder'i de istila etti. Böylece Şuşder ve Huzistan bu tarihten itibaren Timur'un hakimiyet alanına girmiş oldu. Bu şekilde Timur'un ölümüne kadar bu bölge Timur'un tayin ettiği kimseler tarafından idare edildi. Anlatıldığı üzere Timur'un ölümünden sonra Bağdad'a geri dönen ve tekrar devletinin başına geçen Sultan Ahmed Celayir, Bağdad ve Irak-ı Arab'da hakimiyetini sağladıktan sonra Şuşder, Huzistan, Basra ve Vasıt'ı da yeniden Celayirli Devletinin hakimiyet alanına dahil etti ve onun 813/1410 yılında öldüğü sırada da söz konusu bölgeler Celayirli Devletine bağlı emirler tarafından idare ediliyordu.[619]

---

[617] Kutbi, s.109-111; Mirhând, IV/559-561; Hândmir, Habību's-siyer, III/249,313; Howorth, III/702; İkbal, s.434; Ğani, I/308-309; Beyâni, s.75

[618] Ğani, I/398; Beyâni, s.110

[619] Âbru, Zubdetu't-tevârîh, I/292-294; Hasan Beg Rumlu, I/53; Howorth, III/675-676; Ğani, I/398; Sümer, " *İlhanlı Hükümdarları* ", BELLETEN, LIII-206/195; Beyâni, s.110

Sultan Tendu Hatun, 814/1411-1412 Sultan Ahmed Celayir taraftarlarının kendisine ve Sultan Şah Mahmud'a karşı giriştikleri muhalefet hareketi sonrası Bağdad'ı bırakarak devletin merkezini Şuşder'e taşıyınca bu bölgenin idaresini de kendi eline almış, 819/1416 yılında kadar da oğlu Şah Mahmud adına bu bölgeyi idare etmişti. Bu yıl içinde[620] Tendu Hatun, kendi oğlu Sultan Şah Mahmud'u öldürtüp diğer oğlu Sultan Uveys b. Şah Veled'i Celayirli Devleti tahtına oturttu ve işleri bu kez de Uveys adına idare etmeye başladı.[621]

Son derece hırslı cesur ve akıllı bir kadın olan Tendu Hatun Şuşder ile yetinmeyerek hakimiyet alanını genişletmek için çaba sarfediyordu. Nitekim bir yıl sonra 820/1417-1418 yılında Sultan Ahmed devrinde Basra'yı idare eden ve onun ölümünden sonra bağımsız kalan Arap emiri Mânâ'nin elinden bu şehri almayı başardı. Buranın idaresini de diğer oğlu Şah Muhammed'e verdi. Ardından yine Sultan Ahmed zamanında Celayirli Devletine bağlı olan Havize ve Vasıt'ı ele geçirdi. Bu durum 822/1419 [622] yılında Tendu Hatun'un ölümüne[623] kadar devam etti.[624]

Sultan Uveys b. Şah Veled, annesi Tendu Hatun'un ölümünden sonra[625] devletin idaresini kendi eline aldı.[626] Bu şekilde Uveys iktidarı eline aldığında Şuşder merkez olmak üzere Vasıt, Huzistan ve Basra bölgelerinde hakimdi.[627]

Uveys devlet idaresini kendi eline aldıktan bir süre sonra kardeşi Şah Muhammd b. Şah Veled ile taht mücadelesi yapmak zorunda kaldı ve bu mücadeleden galip ayrıldı. Şah Muhammed yine Basra ile yetinmek zorunda kaldı.[628]

Sultan Uveys, kardeşi Şah Muhammed ile mücadelesinden galip ayrılıp saltanatını ve ordusunu takviye ettikten sonra mütemadiyen Bağdad'ı kendi tasarrufuna almayı düşündüğü, burayı kendi mülkü ve Kara Koyunluları gaspçı olarak kabul ettiği için 823/1420 yılında Kara Yusuf'un ölüm haberini aldıktan ve gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 824/1421 yılında Bağdad'a yöneldi.[629]

Sultan Uveys herhangi bir karşı koymaya maruz kalmadan aynı yılın muharrem ayının başlarında Bağdad'a ulaşarak şehri kuşatmaya aldı. Muhammed Şah ise Bağdad'a kapanarak şehri savunmaya başladı. O esnada Emir İskender b. Kara Yusuf Kerkük civarına kadar gelmişti. Uveys, İskender'in Kerkük'e kadar yakınlaştığını öğrenince onunla savaşacak kadar kuvveti olmadığından Bağdad kuşatmasını kaldırarak Şuşder'e geri döndü.[630]

---

[620] Âbru, (Zubdetu't-tevârîḫ, II/607-608), 818 yılı içinde Şahruh Mirza ile Sultan Uveys b. Şah Veled arasında elçilerin gidip geldiğini, Sultan Uveys'in elçisinin Şiraz'a gelerek Uveys adına hediyeler ve itaat mesajları getirdiğini kaydetmiştir. Minorsky, (*Üveys II*, İA, VII/135) 818 h. olduğunu söylemektedir. Hasan Beg Rumlu, (I/138) ise 825 h. yılında Sultan Şah Mahmud'un Huzistan'da hakim olduğunu kayfetmiştir. Âbrû'nun kaydına göre Uveys'in tahta çıkışı 819 h.'den önce olmalıdır.

[621] Âzzâvî, III/43

[622] Tendu Hatun'un ölüm tarihinin Fasîh-i Ḫavâfî, (III/220) 818 h., Minorsky ise (*Üveys II*, İA, VII/135) 819 h. yılı olarak vermişlerdir.

[623] Cevâdî, (II/965), Tendu Hatun'un hükümeti süresince Timurlu Şahruh Mirza'ya haraç ödediğini kaydetmiştir. Ancak Âbrû'nun (Zubdetu't-tevârîḫ, II/607-608) yukarıda bahsedilen kaydı dışında bu yönde başka bir bilgi bulunmamaktadır.

[624] Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Azzâvî, III/43,55

[625] Minorsky, (*Üveys II*, İA, VII/135) Uveys b. Şah Veled'in tahta oturduğu tarihi 818 h. olarak

[626] Âzzâvî, III/43-44; İkbâl, s.464

[627] Hasan Beg Rumlu, I/137; Münecccimbaşı, I/12; Âzzâvî, II/313; Beyânî, s.110

[628] Âzzâvî, III/55

[629] Ğiyâşî, Târîḫu'l-Ğiyâşî, s.6; Hasan Beg Rumlu, I/137; İkbâl, s.464; Âzzâvî, II/313; Beyânî, s.111

[630] Azzâvî, III/63-64

Şuşder'e geri döndükten sonra da Bağdad'ı ele geçirme fikrinden vazgeçmeyen ve ordusunu takviye etmeye devam eden Uveys aynı yılın cemadielevvel ayında yeniden Bağdad'a yöneldi ve ikinci kez kuşatmaya aldı. Ancak yenilerek cemadielevvel ayının 14'ünde[631] savaş meydanında öldürüldü.[632]

2.8. ŞAH MUHAMMED b. ŞAH VELED (824-827):

Şah Veled b. Şeyh Ali'nin Tendu Hatun ile olan evliliğinden ve Tendu Hatun'un 814/1411-1412 yılında Bağdad'dan kaçırarak Şuşder'e götürmeyi başardığı oğullarından biridir. Annesi Tendu Hatun 820/1417 yılında fethedilen Basra'nın idaresini kendisine vermişti. Tendu Hatun'un ölümü ve Sultan Uveys'in tahta oturmasından sonra Uveys'e isyan etti. Ancak başarılı olamayarak Basra ile yetinmek zorunda kaldı. Uveys'in ölüm tarihi olan 824/1421 yılına kadar söz konusu bölge ile sınırlı alanda yarı bağımsız olarak hakimiyet sürdü. Aynı yıl içinde Uveys'in ölümü üzerine onun başka bir varisi olmadığından Celayirli Devletinin tahtına oturtuldu.[633]

Şah Muhammed'in tahta oturmasından iki yıl sonra 826/1422-1423 yılında Fars ve Şiraz bölgelerinde hükümet eden ve Celayirlilerin bu bölgede güçlenmeye başlamasından rahatsız olan İbrahim Şah b.Mirza Şahrukh güçlü bir ordu ile Şuşder'e yöneldi. Sultan Muhammed[634] bunu haber alınca Mirza İbrahim'e karşı koyamayacağını bildiği için Şuşder'i terketti ve burayı ona bırakmak zorunda kaldı. Kendisi bütün kuvvetlerini ve maiyetini yanına alarak Vasıt ve Cezire taraflarına çekildi. Oradan da aynı yılın receb ayında Hille'ye geldi. Hille o sıralarda Kara Koyunluların bir emiri olan Emir Dursun tarafından idare ediliyordu. Emir Dursun, Sultan Şah Muhammed'e karşı koyamaycağını anlayınca Hille'yi terkederek Tebriz'de bulunan İskender b. Kara Yusuf'un yanına gitti. Sultan Muhammed ise bir mukavemetle karşılaşmadan Hille'yi ele geçirdi. Devletin merkezini de Hille'ye taşıdı.[635]

Sultan Şah Muhammed bir süre Hille'de kalarak ordusunu takviye etmekle meşgul oldu. Hille'yi işgali karşısında Kara Koyunlular'dan bir tepki gelmediğini görünce bu kez de Bağdad'ı ele geçirmek için harekete geçti.

Bu şekilde Bağdad'a gelen Sultan Şah Muhammed bir süre Bağdad'ı kuşattı ise de bir sonuç alamayınca tekrar Hille'ye geri dönmek zorunda kaldı. Hille'ye döndükten sonra bir yıl boyunca burada hükümetini devam ettirdi ve daha sonra hastalanarak 827/1423-1424 yılı şaban ayının 9'unda burada öldü.[636]

---

[631] Uveys b. Şah Veled'in ölüm tarihi ve şekli konusunda verilen bilgiler oldukça ihtilaflıdır. Nitekim Beyâni, (s.111) İkbâl'i kaynak göstererek Sultan Uveys'in 824 h. yılındaki Bağdad'ı ilk kuşatması sırasında Kara Koyunlu Muhammed Şah tarafından öldürüldüğünü yazmıştır. İkbâl'de böyle bir bilgi yoktur. Bilakis İkbâl, (s.464) Sultan Uveys'in Şuşder'e geri döndükten sonra kardeşi Şah Mahmud'un adamlarından biri tarafından öldürüldüğünü yazmıştır. Azzâvî ise (II/313, II/82) bazı Arap kaynaklarının Sultan Uveys'in bu savaş sırasında öldüğünü kaydettiklerini, ayrıca 827, 829, 830 gibi farklı tarihlerin verildiğini ancak bu tarihlerin doğru olmadığını belirtmiştir.

[632] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, XI/876; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Hasan Beg Rumlu, I/137; Müneccimbaşı, I/12; Ğiyâşî, Târîhu'l-Ğiyâşî, s.6; Howorth, III/679; Azzâvî, II/313

[633] Howorth, III/679; Azzâvî, II/313, II/64

[634] Müneccimbaşı,(I/12) ve İkbâl,(s.464) bunun Sultan Şah Mahmud olduğunu yazmışlardır.

[635] Hasan Beg Rumlu, I/184, Howorth, III/679; İkbâl, s.464; Azzâvî, II/314

[636] Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Azzâvî, II/314, III/69

2.9.SULTAN HÜSEYİN II (827-836):

İkinci Sultan Hüseyin, Şehzade Alaüddevle b. Sultan Ahmed Celayir'in oğludur. Alaüddevle'nin Adilcevaz Kalesi'ndeki esaret günlerinde burada doğmuştur. Annesi Çağataylı bir hatundur.

Hüseyin[637] babası Alaüddevle'nin 813/1410-1411 yılında Sultan Ahmed Celayir ve diğer Celayirli şehzadelerin Tebriz'de öldürülmesinden sonra Adilcevaz Kalesi'nde Akkoyunlu(Bayındıriye) Emir Osman'ın yanında yaşayarak onun sarayında eğitim aldı.[638]

827/1423-1424 yılında Şah Veled'in oğlu Sultan Şah Muhammed ölümünden kısa bir süre önce öleceğini anlayınca başka varisi olmadığı için o sıralarda Adilcevaz Kalesi'nde bulunan Şehzade Hüseyin b. Alaüddevle'yi Hille'ye çağırarak kendi yerine veliahd tayin etti. Bu şekilde Hille'ye giden Hüseyin, Sultan Şah Muhammed'in ölümünden sonra Hille'de 827/1423-1424 yılı şaban ayının 10'unda Celayirli tahtına oturdu.[639]

Oldukça iyi eğitimli, cesur ve akıllı bir kişi olan ve Hille'yi başkent olarak seçen Sultan Huseyin kısa bir süre içerisinde Celayir kabilesi ve Celayirli saltanatı yanlısı diğer oymak ve kabilelerden yopladığı kuvvetlerle Kara Koyunluların hakimiyetine karşı mücadeleye girişti. Hille'nin surlarını tahkim etti. Kara Koyunluların aralarındaki ihtilafı iyi değerlendirerek çok geçmeden Bağdad dışında kalan bütün Irak-ı Arab'ı ve Şuşder'i kendi hakimiyeti altına almayı başardı.[640]

836/1432-1433 yılında Kara Yusuf'un oğlu Emir Esbaa, Hüseyin'in bu ilerlemesine dur demek için harekete geçti ve aynı yıl içinde bir kaç kez Hille'yi kuşattı. Fakat her defasında mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak sonuçta aynı yılın muharrem ayının 26'sında Hille'yi ele geçirmeyi başardı. Bu kuşatma sırasında Sultan Hüseyin de esir edilerek rebiulevvel ayının 3'ünde Hille'de katledildi.[641]

Sultan Hüseyin b. Alaüddevle Celayirli Devletinin son hükümdarıdır. Sultan Ahmed Celayir'in ölümü ile yıkılan ve topraklarının büyük bir kısmı Kara Koyunluların eline geçen Celayirli Devleti, Sultan Hüseyin'in ölümü ile fiilen sona erdi. Bu şekilde yaklaşık 100 yıl süren Celayirli hanedanının saltanatı da son bulmuş oldu.[642]

---

[637] Münecccimbaşı.(I/12)Hasan

[638] Howorth. III/679; İkbâl. s.465; Azzâvi. II/315. III/69-70; Beyâni. s.111-112

[639] Makrizi. Kitâbu's-sulûk. XI/876; Ğaffâri. Cihân-ârâ. s.217; Howorth. III/679; İkbâl. s.464; Azzâvi. II/314. III/69-70;

[640] Makrizi. Kitâbu's-sulûk. XI/784; Ğaffâri. Cihân-ârâ. s.217; Beyâni. s.113

[641] Makrizi. Kitâbu's-sulûk. XI/876-877; Ğaffâri. Cihân-ârâ. s.217; Giyâşi. Târîhu'l-Giyâşi. s.11-12; Münecccimbaşı. I/12; Howorth. III/679; İkbâl. s.465; Azzâvi. III/81; Beyâni. s.113

[642] Münecccimbaşı. I/12; Howorth. III/679; Azzâvi. III/81-83; Beyani. s.113; Cevâdi. II/965

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜLTÜR- MEDENİYET

3.KÜLTÜR – MEDENİYET

3.1.CELAYİRLİLERDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

3.1.1.Toplum Sınıfları ve Sosyal Hayat: Celayiroğulları Devleti dönemi ile ilgili olarak İlhanlılar devrinin aksine gerek sosyal yaşantı gerekse de iktisadi hayat ve devlet yapısı hakkında kaleme alınmış fazlaca kaynak eser bulunmamaktadır. Ayrıca VIII-IX/XIV-XV. asırlar İran, Azerbaycan, Irak gibi coğrafyaların tarih, kültür ve sanatı ile sosyal konularda araştırma yapan tarih araştırmacılarının bir çoğu da Celayirli devri kültür ve medeniyetini çoğunlukla İlhanlılar dönemi içinde kabul etmiş ve tek bir başlık altında irdelemişlerdir.

Aslında siyasi tarihleri ile ilgili kaynaklarda yer alan bilgilere bakarak, Büyük Selçuklu ve Harezmşahlardan sonra İran ve Batı Asya'nın kaderinde ve tarihinde önemli rol oynamış ve toplum hayatı üzerinde derin izler bırakmış olan İlhanlılar Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devlet coğrafyasında tesis edilmiş olan ve kurucularının en azından ilk dönemlerde kendilerinin İlhanlıların varisi oldukları iddiası ile ortaya çıktıkları Celayiroğulları Devleti'ndeki toplum sınıflarının, kültürel ve sosyal yaşantının İlhanlılardan çok farklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca Cengiz Han'ın ortaya çıkışından itibaren önce Moğolistan ve Çin'de, ardından da Hülegü ile birlikte Batı Asya'ya göç ederek İlhanlılar Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde hayati bir rol oynayan, İlhanlılar Devleti'ni oluşturan en önemli unsurlardan biri olan ve onlar ile yakın akrabalık bağları bulunan Celayir kabilesi mensuplarının tesis ettikleri devletin İlhanlılardan çok farklı olduğu da düşünülemez.

Elbette ki zamanın etkisi ve yaşadıkları coğrafyanın sosyal ve dini yapısı nedeni ile Celayirlilerin yaşam koşullarında İlhanlılar'a nazaran bir takım değişiklikler meydana gelmişti. Ancak bunların bir kısmı zaten İlhanlılar devrinden itibaren yaşanmaya başlayan, diğer bir kısmı ise devlet idarecilerinin fazla bir katkısı olmaksızın zamanın gerektirdiği değişimlerdi. Zaten Celayirli Devleti hakkında bilgi veren tarih kaynaklarının hiç birisinde, Sultan Uveys Bahadır Han'ın gerçekleştirdiği bir takım ıslahatlar dışında Celayiroğulları Devleti hükümdarlarının İlhanlılardan kalan sistem ve yapı üzerinde önemli ve kökten bir değişiklik yaptıkları yönünde bir bilgi bulunmamaktadır.[1]

Celayiroğulları Devleti zamanında da İlhanlılar zamanında olduğu gibi devleti oluşturan toplumda farklı sınıflar ve yaşam biçimleri mevcuttu. Celayirliler devrindeki toplumun yapısı, sosyal, kültürel ve ekonomik durum genel olarak iki devrede incelenebilir. Bunlardan birincisi Büyük Şeyh Hasan'ın saltanatının ikinci yarısından Sultan Uveys'in ölümüne kadar geçen yaklaşık bir çeyrek asırlık refah dönemi, ikincisi ise 736/1334 yılında Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden Celayirli Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan'ın saltanatının ortalarına kadar geçen yaklaşık 15 yıllık süreç ile 776/1374-1375 yılında Sultan Uveys Bahadır Han'ın ölümünden Celayirli Devleti'nin yıkılmasına kadar devam eden kargaşalar ve bir çok olumsuzluğun hakim olduğu devredir.

Sözü edilen birinci devrede İlhanlıların yıkılmasından sonra uzunca bir süre devam eden şehzadelerin ve feodal beylerin hakimiyet savaşları neticesinde savaş

---

[1] el-Eberî, s.175; Köprülü, M. Fuad, *"Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi"*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul, 1931, yeniden neşir, Orhan F.Köprülü, İstanbul, 1981, s.35-36; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Yınanç, *"Celayir"*, İA, III/ 65

alanına dönen geniş bir coğrafyadaki kargaşalı ortamın ardından Büyük Şeyh Hasan'ın saltanat mücadelelerinden galip ayrılarak müstakil bir devlet kurmasından sonra nispeten huzurlu bir ortam sağlandı. Anadolu'nun bir kısmını ve bütün Irak-ı Arab'ı hakimiyeti altına alan Büyük Şeyh Hasan ile Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i elinde bulunduran Çupanlı Melik Eşref arasında 747/1346-1347 yılında yaşanan son savaşın ardından bölgede sular duruldu ve iki büyük rakip arasında bundan sonra artık savaş yaşanmadı. Bu tarihten sonra mezkur bölgede bağımsız bir idare teşkil etmiş olan Celayirli Büyük Şeyh Hasan bütün gayretini hakimiyeti altındaki bölgeyi imar etmek ve bu bölgelerde yaşayan halkın refah seviyesini yükseltmek için sarfetti. Özellikle Bağdad eski ihtişamına yeniden kavuşmaya başladı. Bir hayli müddet devam eden savaşlar sırasında tahrip olan ya da eğitim veremez hale gelen Nizamiye Medreseleri'nin yeniden faaliyete geçmesi ve yeni medreseler tesis edilmesi neticesinde Bağdad tekrar kültürün, bilimin ve sanatın merkezi haline gelmeye başladı. Ondan sonra yerine geçen oğlu Sultan Uveys devrinde ise bu iyi yöndeki gelişmeler artarak devam etti.

Gerek Büyük Şeyh Hasan ve eşi Dilşad Hatun'un gerekse de Sultan Uveys'in bilim adamları ve sanatkarlara olan meyilleri ve onlara Celayirli sarayında yer vererek himaye etmeleri nedeni ile devrin önde gelen bilim adamı, şair ve sanatkarları tarafından Bağdad ve Celayirli Sarayı yoğun ilgi gösterilen bir yer haline geldi[2]

Büyük Şeyh Hasan'ın 757/1356 yılında ölümünden sonra onun yerine geçen Sultan Uveys Bahadır Han'ın 760/1359 yılında Tebriz ve Azerbaycan'ı Çupanlıların elinden alması ve devletin merkezini Tebriz'e taşımasından sonra Bağdad devletin kışlık başkenti oldu. Ancak yine ticaretin, bilim ve sanatın önemli merkezlerinden biri olmaya devam etti. Sultan Uveys Bahadır Han'ın başarılı siyaseti ve eskiden kalma sistem üzerinde yaptığı bir takım değişiklikler neticesinde kısa bir süre içinde İran, Irak, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeniyye'nin büyük kısmı Celayirli Devleti'nin hakimiyeti altına girdi. Celayirli Devleti hakimiyet sahasında bulunan bütün coğrafyalarda yaşayan halk bolluk, refah, can ve mal güvenliği bakımlarından huzur içinde yaşamaya başladı. Ülkedeki refah seviyesi ve bayındırlık İlhanlılar devrindekinden daha da üst seviyeye çıkarak Selçuklu ve Abbasiler devrindeki refah ve medeniyet seviyesine ulaşıldı.[3]

Ülkenin ticaret yollarının kavşağında yer alması nedeniyle Bağdad, Tebriz ve Sultaniye, Ortadoğu'nun en gözde ticaret merkezleri haline geldi. Aynı şekilde Sultan Uveys Bahadır Han'ın da sanatsever, aynı zamanda kendisinin de şair ve sanatkar olmasından dolayı şair, edip ve sanatkarlara değer vermesi ve sarayının kapılarını onlara açması sonucunda Bağdad ve Tebriz şair, edip sanatkar ve ilim

---

[2] İbn-i Tağriberdi, en-Nucûmu'z-zâhire, X/253; Sâfi, Letâyifu'l-levâyif, s.250; İkbâl, s.455-456; Azzâvi, II/77-78,324-327; Mişkûti, s.259; DMF, "*Âl-i Jalayer*", I/225; Beyâni, s.31; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Piriyev, s.88-89; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/65; Vekili, s.251-252; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.50-54

[3] el-Eberi, s.182; Âbrû, zeyl, s.242; Âbrû, zeyl, s.242; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.82; İbn-i Tağriberdi, el-Menhelu's-sâfi, III/117; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/402; Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.295; Mirhând, V/574,577; Hândmir, Habibu's-siyer, III/239,241; Kazvini, Lubbu't-tevârih, s.259; İbn-i Kerbelâi, II/6; Deguignes, VI/78; Münecccimbaşı, III/10; Mirzavahid, vr. 314; Howorth, III/656; Muhammed Hasan Han, I/635; Browne, III/162-163; Râzi, s.335; Azzâvi, II/138-139; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Beyâni, s.49-50; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134

adamlarının toplanma merkezi haline geldi. Sanat ve edebiyatın seviyesi İlhanlılar devrinde olduğundan çok daha ileri bir seviyeye ulaştı.[4]

Sözü edilen bu birinci dönem dışında kalan ve yaklaşık 75 yıllık bir süreyi kapsayan ikinci dönemde ise bunun tam aksine bir durum mevcuttu. İlhanlıların yıkılmasının ardından otorite boşluğuna düşen İran, Azerbaycan, Irak, Ermeniyye (Ermenistan) ve Anadolu coğrafyalarında yaşanan saltanat mücadeleleri sırasında, aralıksız devam eden savaşlar neticesinde söz konusu bölgeler eşi az görülür bir kargaşa ortamına ve saldırılara maruz kaldı. Bu kargaşa, savaş, yağma ve tahribatlardan ise daha çok sık sık el değiştiren bu bölgelerde yaşayan halkın alt tabakaları etkilendi. Veba, sıtma, diğer salgın hastalıklar, sel baskınları, depremler ve bunun gibi doğal afetlere ilaveten, sürekli savaş halinde olan feodal emirlere asker, para ve mal sağlamak zorunda kalan çiftçi, köylü ve diğer alt kesimler bu dönem boyunca büyük yokluk, baskı ve sıkıntılara maruz kaldılar. İlhanlılar devrinde özellikle Gazan Han devrinden sonra kaydedilen her alandaki gelişmeler yerini tekrar tahribat, feodal çekişmeler ve siyasi, kültürel ve ekonomik kargaşaya bıraktı.[5]

Halbuki daha önceki bütün devrelerde olduğu gibi Celayirliler zamanında da sosyal yaşantıda temel rolü ve memleketin idaresini üstlenmiş olan hanedan üyeleri, diğer saray efradı, feodal beyler ve askeri meslek sahibi olan kimselerin oluşturduğu hakim sınıf ile ruhani şahsiyetler ve nispeten ticaret erbabı olanlar her zamanki gibi toplumun rahat kesimini teşkil ediyorlardı. Bu kesim, ülkenin içinde bulunduğu savaş ve karmaşa ortamına rağmen rahat bir yaşam sürdürüyorlardı. Devletin bütün imkanlarından istedikleri düzeyde istifade ediyorlardı. Milletin çoğunluğunu ve üreten kesimi teşkil eden çiftçi, hayvancı ve sanaatkarlar ise her zaman olduğu gibi zor şartlar altında olmakla birlikte diğer sınıfları sırtlarında taşıyorlardı.[6]

Sekizinci hicri asırda, Celayirliler döneminde alt tabakanın çoğunluk kısmını teşkil eden köylüler ve çiftçiler çok zor ve ağır şartlara sahip idiler. Köylüler toprağa bağlı olarak yaşıyor ve toprakla birlikte alınıp satılıyorlardı. Asker ya da sivil bir efendiye bağlı idiler. Herhangi bir seçme şansları yoktu. Bütün vergiler çoğunlukla onlar tarafından üstlenilmişti. Devlet memurlarının ve askerlerin maaşlarını onlar karşılıyorlar, savaş zamanında da ordunun önemli bir kısmını teşkil ediyorlardı. Ayrıca devletin zaaf içine düştüğü dönemlerde devleti temsil eden hakimler, beyler ve vergi memurlarının suistimallerine maruz kalıyorlardı. Devletin tayin ettiği vergiler dışında fazladan, hatta mükerrer vergi ödemek zorunda bırakılıyorlardı. Bütün bu zorluklara karşı koyamayan köylü ve çiftçiler vatanlarını terkederek ya şehirlere ya da daha sakin bölgelere göç ediyor, köyler boşalıyor ve verimli tarım alanlarını işleyecek nüfus bulmak zorlaşıyordu. Bütün bunların sonucunda ise hem halk hem de gelirleri azalan devlet fakirleşiyor, sosyal ve ekonomik durum içinden çıkılmaz bir hal alıyordu.[7]

---

[4] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.82; Âbrû, zeyl, s.242; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/402; Mirhând, V/574; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/241; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Huarî, s.13; Mirzavahid, vr. 314; Azzâvî, II/83; DMF, *"Âl-i Jalayer"*, I/225; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/107

[5] İkbâl, s.496; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Beyânî, s.114; Piriyev, s.89-92; Hakikat, s.76; Vekîlî, s.251; Rûdgar, s.74-75

[6] Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Beyânî, s.123; Vekîlî, s.252; Meşkûr, s.239; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, I/245-248

[7] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, I-2/474-476; Lambton, Ann K.S., Landlord And Peasant In Persia, London, 1952, Farçaya çev. Menûçehr Emirî, Tahran, 1339 hş., s.171-173; Beyânî, s.154

Yine alt tabakanın diğer bir kısmını oluşturan sanaatkarların durumu ise köylülere nazaran daha iyi sayılırdı. Zira Moğol istilası devrinin bütün evrelerinde sonsuz bir gelir kaynağı olarak görülen bu grup özel bir ilgi görüyordu. Savaş ve istila dönemlerinde sadece din adamı, alim, sanatçı ve sanaatkarlar yağma ve katliamlardan daha az etkileniyorlardı. Bunlar yerlerinde bırakılarak teşvik ediliyorlar ya da bilim, sanat ve endüstrinin ilerlemesi için devlet idarecileri tarafından ülkenin muhtelif noktalarına görevlendiriliyorlardı. Bu tür görevlendirmelerde, yaptıkları işlerde her türlü imkan ellerine veriliyor maaşları bizzat saray tarafından karşılanıyordu. Kendi istekleri ile şehirlerde çalışan sanaatkarlar iki gruba ayrılıyordu. Birinci grup devlete ait olan iş yerlerinde çalışıyorlardı. Onların maaşları *Büyük Divan* tarafından karşılanıyordu. İkinci grubun ise kendilerine ait iş yerleri ve atölyeleri vardı. Buralarda ürettikleri malları halka ve devlete satıyorlardı. Ancak bunlara da türlü vergiler yükleniyor ya da devletin ihtiyacı olan mallara indirim uygulanıyor, devletin zor durumda olduğu dönemlerde ise çoğu zaman mallarına zorla el konuluyordu. Sonuç olarak kendilerine usta denilen bu üretici ve sanaatkar grubu özellikle Gazan Han döneminden sonra nispeten daha müreffeh bir hale gelmişlerdi ve Celayirli hanedanının bu gruplara verdikleri özel önem nedeniyle de toplumun rahat kesimlerinden birini teşkil etmişlerdi.[8]

Aralıksız süren savaş ve saltanat mücadeleleri sonucunda toplumdaki fakirlik ve devlet otoritesinin tam olarak sağlanamaması nedeni ile şehir ve köylerdeki asayiş büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Hırsızlık, fuhuş, gasp ve yağma yaygınlaşmıştı. Geceleri, hatta gün ortasında dahi sokaklarda gasp, soygun ve adam öldürme neredeyse normal bir hale gelmişti. Hırsızlar geceleri dükkanların ve evlerin kapı ve pencerelerini kırmak ya da duvarlarını yıkmak suretiyle soygun yapıyorlar veya yolda çevirdikleri insanların yanlarında bulunan para ve mallarını gaspediyorlardı. Bu nedenle halk gündüzleri bile sokağa çıkmaktan kaçınıyordu. Bu ise sosyal yaşamın gelişmesine engel oluyordu. Çoğu zaman en kalabalık merkezlerde bile cadde ve sokaklar bomboştu. Bazen devlet mekanizmasında bulunan hakimler, şahneler ve diğer zabıta kuvvetleri bu hırsızlarla işbirliği halinde bulunuyorlar ve onların çaldıkları ya da gaspettikleri malları aralarında bölüşüyorlardı.

Şehir dışında yol güzergahlarına yerleşen eşkiya grupları buralardan geçen halkın, tüccarların yolunu kesiyorlar, hatta askerlerin karargahlarına ve devlet malı taşıyan kervanlara dahi baskınlar düzenleyerek onların mallarını yağmalıyorlardı. Devlet bu tür olayların önüne geçmek, eşkiya gruplarını ortadan kaldırmak ve cezalandırmak için güvenilir ve cesur kimseler emrindeki askerleri görevlendirmek zorunda kalıyor, ayrıca bölgede yaşayan haktan da bu kuvvetlere yardımcı olmaları isteniyordu. Bu kuvvetler yakaladıkları eşkiya, gaspçı ve diğer kimselerin mallarına el koyuyor ve adalete teslim ediyorlardı.[9]

İlhanlılar ve Celayirliler devrinde toplumda revaç bulan ve sosyal yaşamı olumsuz etkileyen diğer bir unsur da fuhuş ve içki idi. Eşleri savaşlarda ölen ya da esir alınan, fakirlik ve sefalet nedeni ile geçim sıkıntısına düşen kadınlar çareyi fuhuş

---

[8] Sâfi, Letâyifu'l-Hevâyif, s.250; İkbâl, s.455-456; Azzâvi, II/77-78,324-327; Mişkûti, s.259; DMF, "*Âl-i Jalayer*", I/225; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Piriyev, s.88-89; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/ 65; Vekîli, s.251-252; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.50-54 Beyânî, s.154-155; Meşkûr, s.237-238

[9] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/328-335

yapmakta buluyorlardı. Fuhuş öylesine yaygınlaşmıştı ki fahişeler sokaklarda ve yollarda otururak gelip geçenleri rahatsız ediyorlardı. Bazen de önde gelen nüfuzlu kimseler esir kadınları satarak bu işten menfaat temin ediyorlardı. Sarhoşlar toplum içinde, çarşı pazarda halkı rahatsız ediyorlardı. Bu durum şehirlerde yaşayan toplumun diğer kesimlerini rahatsız ediyordu. Bu nedenle sık sık sultana mektup yazmak ya da bizzat sultanın huzuruna çıkarak rahatsızlıklarını dile getiriyor ve bu durumun önüne geçilmesini istiyorlardı. Sultanlar da fermanlar çıkarmak sureti ile yerel makamlardan toplumda huzursuzluk yaratan bu tür gayri ahlaki problemlerin ortadan kaldırılmasını, içki ve kadın satıcılarının yakalanarak mallarına el konulmasını, müslüman olan fahişelerin evlendirilmesini, maddi yokluktan dolayı fahişelik yapan kadınlara divan gelirlerinden para veya mal yardımında bulunulmasını talep ediyorlar, ancak çoğu zaman bu konuda yeterli derecede başarılı olamıyorlardı.[10]

3.1.2.Tacikleşme: Daha önceki devirlerde Orta Asya'dan yola çıkarak İran ve Batı Asya'ya gelen ve buralarda uzun süreli bir hakimiyet tesis eden Türk kavimleri İran coğrafyasında, bu coğrafyanın etkisi ile eski Türk kültürü ve adetlerini terkederek önemli ölçüde İranlılaşmışlardı.

Selçuklu ve Harezmşahlardan sonra, Moğolistan'dan at sırtında ve göçebe kabileler halinde İran'a kadar gelen Moğollar devrinde İran'ın büyük bir bölümü, Azerbaycan ve Anadolu ise tamamen ve kesin olarak Türkleştirildi. Moğollar uzunca bir süre Moğolistan'dan getirdikleri kültür, gelenek ve inaçlarına sıkı sıkıya bağlı olarak yaşadılar. Başlangıçta Moğol istilası, özellikle İran'ın kültür hayatında bir takım değişimler de meydana getirdi. Zira Moğollar bir taraftan Batı medeniyetini benimsemeye başlarken diğer taraftan da Doğu kültür ve inançları ile irtibatlarını koruyarak kültür ve inançlarının gereklerini bu coğrafyaya taşımaya başladılar.

Ancak, Hülegü Han emrindeki Moğollar'ın İran merkezli olarak Batı Asya'da yerleşmeleri, Gazan Han'dan sonra İslamiyetin kabulü ve diğer bazı nedenler Moğollar ve onlarla birlikte gelen diğer Türk ve Tatar kabilelerinin de istila ettikleri bölgelerin kültürleri, inançları, yaşam biçimleri, dil ve sanatları ile tanışmaları ve zaman içinde bunları benimsemeleri sonucunu doğurdu.[11]

Bu nedenle Moğollar da belli bir süre sonra Selçuklu ve Harezmşahlılar kadar olmasa da önemli derecede İranlılaşmak ya da diğer bir deyimle Tacikleşmekten kurtulamadılar. Özellikle Hülegü, Abaka ve Ergun Han dönemlerinde Moğol gelenek görenek (töre) ve kültürüne sıkı sıkıya bağlı kalan Moğollar ve tabi ki onlarla birlikte Bayı Asya'ya gelmiş olan diğer Türk ve Moğol kabileleri, her ne kadar başta Azerbaycan olmak üzere İran'ı Tacik ve Arap unsurlardan temizleme yönünde çabaladılarsa da, zaman içerisinde şehirlerde yerleşik hayata geçmeye başlamaları ve hakimiyet alanlarının genişlemesi, ülkenin idaresinde teşkilatlanmaya ihtiyaç duymaları sonucunu doğurdu. Ancak Moğollar bu teşkilatlanma için eğitimli ve deneyimli kadrolara sahip olmamalarından dolayı idari işlerin yürütülmesi için İranlı ya da İranlılaşmış unsurları saraya sokmaya mecbur kaldılar. Bu ise gerek hükümdar ailesi ve idareciler gerekse de Türk-Moğol unsurların zaman içinde

---

[10] Reşideddin, II/1087; Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/289-293; Beyâni, s.114-119

[11] İkbâl, s.496; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.164; Muhammed Hassan, Zeki, et-Tasvîr fi'l-İslam ind el-Furs, Kahire 1936, Farsçaya çev. Ebu'l-Kâsim Sahâb, Tahran, 1328 hş., s.61; Âzzâvi, II/333; Togan, "*Azerbaycan*", İA, II/110; Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.11-17; Beyâni, s.325; Price, The Story Of Moslem Art, s.96-97; Meşkûr, s.237-238

yaşama biçimleri, gelenekleri ve inançları açısından önemli ölçüde değişime uğramaları sonucunu doğurdu.[12]

Gazan Han'ın İslam dinini seçmesinden sonra Tacikleşmeye doğru eğilim arttı ve o sırada İran'da hakim olan İslam-İran kültürü Moğollar'ı da etkisi altına almaya başladı. Zaten daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi İlhanlı Devleti'nde de hakimiyet Moğollar'ın elinde olmasına rağmen devletin idaresinde tamamen İranlı ya da İranlılaşmış memurlar çoğunluğu teşkil ediyordu. Eğitim gerektiren memuriyetler onların elinde idi. At sırtında savaşmaktan başka ellerinden bir şey gelmeyen Moğollar, ordu dışındaki kurumların hemen hemen tamamını İran coğrafyasında yetişmiş olan kimselere bırakmak zorunda kalmışlardı. Bu durum ise sonuçta hanedan üyelerinin de aynı kültür değişimine uğramalarına neden oluyordu.[13]

İlhanlılar devrinde başlayan Tacikleşme süreci Celayirliler devrine gelindiğinde son aşamasına ulaşmış, göçebe halde yaşayan unsurlar hariç, gerek halk gerekse saltanat hanedanı üyeleri tam olarak İran kültürünün etkisi altına girmişlerdi. Bir çok kaynakta Özellikle Sultan Üveys ve Sultan Ahmed Celayir'in yaşam biçimleri anlatılırken onların içki, güzel kadın, ay yüzlü oğlanlar ile zevkü sefaya düşkünlüklerinden bahsetmektedir. Bu ise bu dönemde İran coğrafyasındaki Arap ve İranlı unsurların yaşam biçimlerinden başka bir şey değildi.[14]

Nitekim Grousset, Sultan Ahmed Celayir'den bahsederken "*Sultan Ahmed XII. Asırda Selçukluların ve Harezmşahların misalince ortam tarafından değiştirilmiş ve bir Arap-Fars sultanı olmuş zalim ve hain bir despot, fakat aynı zamanda yürekli bir asker, alimlerin ve şairlerin koruyucusu idi.*" demektedir.[15]

Aynı şekilde Timur 807/1404 yılında, ölümünden kısa bir süre önce oğul ve torunlarına vasiyet ederken " *Daha önceleri Batı İran'da hakim olan Sultan Ahmed Celayir, Tacik mizaçlı bir adam olması hasebiyle insan üzerinde bir endişe uyandırmıyor.*" diyerek Sultan Ahmed'in Tacikleşmiş bir kişiliğe sahip olduğuna işaret etmiştir.[16]

Ancak şunu söylemek gerekir ki İlhanlılar ve onların halefi durumundaki Celayirliler kendilerinden önce İran'da hakimiyet süren Türk devletlerinden daha fazla oranda kendi kültürlerini saklayabilmiş, Orta Asya ve Moğollistan'dan getirdikleri yaşam biçimlerini devam ettirme konusunda daha başarılı olmuşlardır. Hatta İlhanlıların dağılmasından sonra onun kalıntıları üzerinde bir süre varlığını devam ettiren Çupanlılar, Celayirliler ve Toğatimurlular Türk-Moğol ruhunu bir nebze de olsa koruyabilen devletler olmuşlardır. Örneğin göçebe yaşam ve feodal kabile kültürü her şeye rağmen İlhanlılar ve Celayirliler dönemlerinde hiç kesintisiz devam etmiştir. Orta Asya göçebe kültürünün vazgeçilmez bir parçası olan yaylak ve kışlak uygulaması bütün Celayirli sultanları ve devlet erkanı tarafından devam ettirilmiştir. Nitekim Tebriz'in ele geçirilmesinden sonra Celayirli Devleti'nin yazlık

---

[12] Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.163; Togan, Giriş, s.251; Meşkür, s.237-238

[13] Wilber, Donald, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, New Jersey 1955, Farsçaya çev. Abdullah Faryâr, Tahran 1346 hş., s.7-29; Togan, "*Azerbaycan*", İA, II/109; Meşkür, s.237-238

[14] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.72,83; Âbrû, zeyl, s.239,243; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333,415-417; Mîrhând, V/572,575; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/240-241; İbn-i Kerbelâi, II/546; Münecccimbaşı, III/10; Âzzâvi, II/102-103; Sümer, "*İlhanlı Hükümdarları*" BELLETEN, LIII-206/196-197; Kâreng, s.625-626

[15] Grousset, s.403

[16] Sümer, Kara Koyunlular, s.66-67; Barthold, Dersler, s.306

başkenti Tebriz, kışlık başkenti olarak ise Bağdad kullanılıyordu. Hükümdarlar bahar mevsiminin başlaması ile birlikte bütün ailelerini, devlet erkanını ve hatta orduyu da alarak yaylak bölgelerine gider, devlet işlerinin görüşüp kararı bağlandığı kurultayları da buralarda gerçekleştirirlerdi. Yani, bir yandan önemli bir derecede bilim ve kültür seviyesine ulaşmış olmalarına ve İran gibi çok eski zamanlardan itibaren yerleşik hayat tarzına ulaşmış bir coğrafyada hüküm sürmelerine karşın İlhanlılar ve onların halefi Celayirliler devirlerinde gerek hanedan üyeleri gerekse toplumun büyük bir kısmı yarı göçebe yaşam şeklini benimsemişlerdi.[17]

Bunun dışında anlatılacağı üzere devlet idaresinde ve yaşam biçimleri konusunda sıkı sıkıya bağlı kaldıkları çok sayıda teşkilat ve gelenek Celayirlilerin yıkılmasına kadar kesintisiz devam etmiştir.

3.1.3. Sanayi ve Ticaret: Celayirliler devrinde ticaret İlhanlılar devrindeki kadar parlak değildi. Bunun sebebi ise aralıksız devam eden savaşlar, halkın gelir seviyesinin gittikçe düşmüş, vergilerin ise oldukça artmış olması, gümrük vergilerinin ağırlığı, ticaret yollarının güvensizliği, yani kısacası ülkedeki iç istikrarsızlık idi.

Sürekli olarak yolculuk yapmak ve ticaret malı taşımak zorunda olan tüccarlar yol vergileri, kervan giderleri ve diğer nedenlerle ağır ücretler ödemek zorunda idiler. Bunun dışında kervan malları ve hatta hükümet mallarını taşıyan kafileler dahi yol kesen eşkiyaların baskınına uğruyor ve kervan malları yağmalanıyordu.

Bununla birlikte Celayirliler devrinde de ülkenin bayındırlığı ve toplumun refahı için ticaret hayati derecede önem taşıyordu. Celayirli hükümdarları bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için fermanlar yayınlıyor veya tacirlerin işlerini düzenlemek ve yolların güvenliğini temin etmek için önlemler alıyorlardı. Özellikle dış ticaretten elde edilen gelirler devlet ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından birisini teşkil ediyordu.[18]

Ancak hemen belirtmek gerekir ki diğer bütün konularda olduğu gibi ticaret konusunda da Sultan Uveys Bahadır Han dönemi diğer devrelerden farklılık göstermektedir.

Büyük Şeyh Hasan'ın 757/1356 yılında ölümünden sonra onun yerine geçen Sultan Uveys Bahadır Han'ın 760/1359 yılında Tebriz ve Azerbaycan'ı Çupanlıların elinden alması ve devletin merkezini Tebriz'e taşımasından sonra onun başarılı yönetimi ve politikaları neticesinde kısa bir süre içinde İran, Azerbaycan, Irak ve Ermeniyye'nin büyük kısmı Celayirli Devleti'nin hakimiyeti altına alındığı gibi, Celayirli Devleti hakimiyet sahasında bulunan bütün coğrafyalarda yaşayan halk bolluk, refah, can ve mal güvenliği bakımlarından huzur içinde yaşamaya başladı. Ülkedeki refah seviyesi ve bayındırlık İlhanlılar devrindekinden daha da üst seviyeye çıktı.Ülkenin ticaret yollarının kavşağında olması itibarı ile özellikle Bağdad, Tebriz ve Sultaniye, Ortadoğu'nun en gözde ticaret ve sanayi merkezleri haline geldi.[19]

---

[17] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.94; Âbrû, zeyl, s.250-251; Fasih-i Havâfi, III/111; Hândmir, Habibu's-siyer, III/243; Howorth, III/657; İkbâl, s.460; Âzzâvi, II/143-144; Beyâni, s.55; Meşkûr, s.243; Zerrinkûb, Dondâle-i Rûzgârân, I/255; Fâiki, Azerbaycan, I/494

[18] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/158, 331-334; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/LXI-LXVII; Beyâni, s.155-156,162; Kuliyev, " *Djalair*", ACE, X/410; Zerrinkûb, Dondâle-i Rûzgârân, I/237

[19] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.82; Âbrû, zeyl, s.242; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/402; Mirhând, V/574; Hândmir, Habibu's-siyer, III/241; el-Bağdâdi, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Huart, s.13; Mirzavahid, vr. 314; Âzzâvi, II/83; Price, Christine, The Story Of Moslem Art, New York, 1968,

Sultan Uveys devrindeki kadar olmasa da diğer Celayirli hükümdarları devrinde de bütün olumsuz şartlara rağmen Celayirlilerin hakim olduğu bir çok bölgede iç ve dış ticaret büyük ölçüde devam ediyordu ve büyük şehirler birer ticaret merkezi olarak önemini koruyordu. Başta Mısır, Suriye ve Hindistan olmak üzere Rusya, Venedik ve Ceneviz ile olan ticari ilişkiler alt seviyede de olsa sürdürülüyor, bu ülkelere ait her türlü ticaret malı İran pazarlarında alınıp satılıyordu. Celayirli topraklarının devrin ticaret yolları kavşağında olması nedeni ile Asya'da üretilen ticaret malları büyük ölçüde bu bölgeler üzerinden Batı pazarlarına ihraç ediliyordu. Tebriz, İlhanlılar devrinden beri büyük ve zengin alışveriş pazarları bakımından her yerde ve herkes tarafından tanınıyordu. Tebriz bir çok kez yakılıp yıkılmış ve yağmalanmış olmasına rağmen İran'ın fiili başkenti olarak önemini koruyordu. Tebriz Pazarı Ortadoğu'nun en büyük pazarlarından biri idi.[20]

Sanayi de bu devrede ülke ekonomisine katkıda bulunan önemli unsurlardan biri idi. Devletin hakimiyeti altındaki büyüklü küçüklü şehirlerin bir çoğunda sanayi ve ticaret malları üretiliyordu. Üretilen mallar gerek ülke içinde gerekse de İranlı ve yabancı tacirler tarafından diğer ülkelere ihraç ediliyordu. Daha önceki devrelerde olduğu gibi Celayirliler döneminde de sanayi üretiminin büyük bir kısmını halı ve ipek dokumacılığı teşkil ediyordu. Celayirli topraklarında dokunan her türlü kumaş, halı, ipekli dokumalar ve altın dokumalı kumaşlar dünyanın dört bir yanında rağbet görüyordu.

Nitekim İlhanlıların son dönemlerinde Tebriz'den geçen İbn-i Battuta Tebriz'deki ticari hayatı, sanayi üretiminin durumunu ve şehrin pazarlarını şu şekilde anlatmaktadır.

"*...Bağdad Kapısı'ndan Tebriz'e girdim. Gazan Pazarı denilen büyük bir pazara ulaştık. Burası benim dünya şehirlerinde gördüğüm pazarların en güzeliydi. Her esnaf ve meslek sahibinin bu pazarda kendilerine ayrılmış bir yeri vardı. Kuyumcuların bulunduğu bölüme girdiğimde gördüğüm mücevherlerin bolluğu ve güzelliğinden dolayı gözlerim kamaştı. Değerli elbiseler giymiş olan güzel gulamlar bellerine ibrişim kuşak bağlamışlar ve efendilerinin önünde duruyorlar, mücevherleri gelen güzel hanımlara gösteriyorlardı. Hanımlar bu mücevherleri almak için birbirleriyle yarışıyorlar ve çok miktarda satın alıyorlardı. Oradan misk ve ambercilerin bulunduğu bölüme gittik. Aynı durum belki daha fazlası burada da mevcuttu.....*"[21]

Celayirlilerin son dönemlerinde Tebriz'den geçen R. G. De Clavijo ise Tebriz'de gördüğü pazar ve kervansaraylar hakkında şunları söylemektedir.

" *...Şehrin her tarafında geniş cadde ve meydanlar mevcuttu. Bunların etrafında büyük binalar bulunuyordu. Bu binaların kapıları cadde ve meydanlara açılıyordu. Kervansaraylar da aynı bu biçimdeydi. Kervansaraylarda ayrı ayrı teşkilatlanmalar vardı. Bunların içine muhtelif dükkan ve bürolar yapılmıştı. Bu dükkan ve bürolardan türlü şekillerde istifade ediliyordu. Kervansaraylardan çıkınca her türlü malın satıldığı büyük çarşı ve pazarlara ulaşılıyordu. Pazarda dokuma ve*

Farsçaya çev. Mes'ûd Receb Niyâ, Tahran, 1977, s.94-95; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/LX-LXI; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/107

[20] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, I-2/128-129, 389-390; Clavijo, s.162,167; Price, The Story Of Moslem Art, s.95-96; Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi Târihi-yi İran, Taşkent, 1926, Farsçaya çev. Hamza Serdâdver, Tahran, 1308 hş., s.226-227; Beyâni, s.156-157,159; Kâreng, s.14-19; Zerrinkûb, Dunbâle-i Rûzgârân, I/251

[21] İbn-i Batuta, I/284; Beyâni, s.159; Kâreng, s.18

ham ibrişim, pamuk ve her türlü mücevherat ile süs eşyaları bulunuyordu. Bu şehirde çok sayıda tüccar vardı. Bu şehrin pazarlarında her türlü malı bulmak mümkündü. Ayrıca bu kervansarayların bazılarında kadınların rağbet ettikleri ve satın aldıkları koku ve süslenme malzemeleri satılıyordu. [22]

Clavijo, Sefernamesinin bir başka bölümünde ise Sultaniye'den ve bu şehirdeki ticari hayattan bahsederken "*...Sultaniye, ticaret ve alım satım bakımından Tebriz'den daha önemli olmasına rağmen pazarlarında daha az kalabalık vardı. Özellikle haziran, temmuz ve ağustos aylarında büyük deve kervanları buraya ticaret malları getirmektedirler. Bu nedenle şehir bu aylarda çok kalabalık olur. Hazineye büyük miktarlarda para akar. Her yıl Küçük Hindistan'dan (Afganistan ve Beluçestan) büyük bir grup tüccar buraya gelir ve Suriye Pazarları'nda satılan karanfil, Hind cevizi, ceviz kabuğu, ve diğerleri gibi çok sayıdaki ilaç ve baharatları getirirler.*

Hazar Denizi'nin güney sahillerinde yer alan Gilan şehrinden her türlü ibrişim buraya gelir ve buradan pazarlanırdı. Gilan ibrişimi Sultaniye'den Şam'a Suriye'nin diğer kısımlarına, Rum'a(Anadolu) Kaffa'ya ve diğer yerlere ihraç edilir. Ayrıca her türlü ibrişim dokumanın üretildiği Şamahı mahsulü ibrişim de Sultaniye'ye getirilir, buradan İranlı, Venedikli ve Cenevizli tacirler Sultaniye'ye gelerek bu ürünleri satın alırlar ve diğer ülkelere götürürler. Yine Şiraz ve Horasan eyaletlerinden her türlü ham ve dokuma ibrişim, rengarenk pamuk dokuma kumaşlar Sultaniye'ye getirilerek burada pazarlanırdı. Çin'den deniz yolu ile Hürmüz Limanı'na getirilen çok miktarda inci ve değerli taş Sultaniye'ye nakledilir. İnci, sedef ve diğer bir çok değerli taş Sultaniye ve Tebriz şehirlerine getirilir, buralarda işlenerek küpe, yüzük ve diğer mücevherata dönüştürülür, buradan pazarlara giderdi. Her yıl sözü edilen aylarda Kaffa, Trabzon, Rum, Suriye ve Bağdad'dan tacirler buralara gelerek alışveriş yaparlar. Sultaniye her türlü ticaret malının satıldığı geniş meydan ve çarşılara ayrıca yabancı tacirlerin konaklaması için çok sayıda misafirhaneye(Mihmanhane) sahiptir. [23]

İlki İlhanlıların, ikincisi ise Celayirlilerin sonlarında Celayirlilerin hakimiyeti altındaki toprakları gören İbn-i Battuta ve Clavijo'nun kayıtlarına göre Celayirlilerin hakimiyet sahasında bulunan önemli ticaret merkezleri eski önemini koruyorlardı. Bu merkezlerde dünyanın muhtelif ülkelerinden getirilen mallar alınıp satılıyor ve başka ülkelere ihraç ediliyordu. Buralarda diğer şehirlerden ya da ülkelerden gelen tüccarların barınması için özel kervansaraylar ve misafirhaneler bulunuyordu. Ticaret ayrı bir önem taşıyor, ülke ekonomisinin büyük ve önemli organlarından birini teşkil ediyordu.[24]

Celayirliler devrindeki İran coğrafyasının dış ticareti konusunda elde mevcut kaynaklarda fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır. Elde mevcut bilgi ve belgelere göre bu dönemde dış ticaret konusunda diğer bir çok konuda olduğu gibi aynı zaaf ve karışıklıklar devam ediyordu. Devletin güçlü olduğu kısa bir dönem hariç yollardaki güvensizlik ve devlet otoritesindeki zaafiyet nedenleri ile dışarıdan gelen kervanlar eşkiye çeteleri tarafından soyuluyor ya da devlet görevlileri yasal olarak belirlenmiş olandan daha fazla oranlarda vergiyi baskı ve işkence ile almaya kalkışıyorlardı. Bu

---

[22] Clavijo, s.162; Beyânî, s.160; Kâreng, s.18-19
[23] Clavijo, s.167-168; Beyânî, s.160-161
[24] İbn-i Battûta, I/284; Clavijo, 161-168

ise zaten büyük problemler ve tehlikeler içinde mal getirip götüren tacirlerin bu bölgeden ayaklarının kesilmesine neden oluyordu.[25]

Halbuki İlhanlılar zamanında Gazan Han devrinden itibaren ülkenin dört bir tarafı, özellikle de Tebriz, Sultaniye ve Bağdad doğu ile batı arasındaki en önemli ticaret merkezleri durumunda idiler. Venedik ve Cenevizliler, İlhanlılarla ve Altınordu Devleti ile son derece gelişmiş ticari ilişkilere sahiptiler. Trabzon Krallığı ile Tebriz arasında özel ticaret anlaşmaları mevcuttu. İlhanlılar ile Hindliler arasında deniz ticareti konusunda rekabet yaşanıyordu. Bu nedenle Cenevizliler İlhanlı bahriyesinde ve aynı şekilde Bağdad'da gemi imalatında görev almışlardı.[26]

Fakat son İlhanlı sultanı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra diğer ülkelerle olan ticari ilişiler zayıflamaya başladı. Doğuda Çin, Batıda ise ticareti elinde bulunduran Venedik ve Cenevizliler kendi iç problemleri ile meşgul idiler. Bu nedenle devlet idarecileri tarafından teşvik ve himaye edilmeyen ve malları sürekli olarak yağmalanan yabancı tacirlerin de İran'dan ayakları kesilmişti. Ancak anlatıldığı üzere dış ticaret zayıf bir seviyede de olsa devam ediyordu. Bu devirdeki dış ticaret konusunda verilen bilgi ve belgelerden yararlanarak bu dönemde Celayirlilerin Batı ile özellikle de Venedik ve Cenevizlilerle ticari ilişkilerinin olduğu söylenilebilir.

İlhanlılar ile Venedik ve Cenevizliler arasında gelişmiş olan ancak Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra meydana gelen içi kargaşalar nedeni ile kesilen ticari ilişkiler koşulların bir nebze de olsa düzelmesi sonucunda 745/1344-1345 yılında yeniden başladı. Bu yıl içerisinde İran'ın önemli bir bölümünde hakim durumunda olan Çupanlı Melik Eşref, Venedik Dükü'ne bir elçi göndererek Venedikli tüccarları kendi ülkesine davet etti. Venedik Dükü, Melik Eşref'in bu davetini kabul etti. Ardından da Cenevizli tacirler ticaret malı taşıyan kafilelerle İran'a galdiler. Ancak Melik Eşref verdiği sözleri yerine getirmediği gibi bu tacirlerin mallarına göz dikerek bir kaçını muhtelif bahanelerle öldürttü geri kalanlarını ise hapse attırdı. Hepsinin mallarına el koydurttu. Bu şekilde İran ile Batı arasındaki ticari ilişkiler başlamadan son bulmuş oldu.

Daha sonraları 757/1356 yılında Celayirli tahtına oturan Sultan Uveys, Venedik ve Ceneviz ile ticari ilişkileri yeniden başlatmak üzere girişimlerde bulundu. Bu yıl içinde Sultan Uveys, Venedik ve Trabzon hakimlerine iki mektup[27] yazarak Venedikli ve Trabzonlu tacirleri Tebriz'e davet etti. Ayrıca kervan yollarının Sultan Ebu Said Bahadır Han zamanındaki kadar güvenliğinin sağlanacağını ve gelecek olan tacirleri çok iyi şartlar altında kabul edeceklerini, onlardan eskiye nazaran daha az vergi alınacağını vaadetti.

Buna karşılık Venedik ve Trabzonlu tacirler verdikleri cevapta, bir grup cesaretli Venedikli tacirin bir süre önce İran'a gitmek üzere yola çıktıklarını, ancak yolda soyguncuların saldırısına uğradıklarını, bütün mallarının yağmalandığını, daha sonra kendilerine bir takım güvenceler verildi ise de bu sözlere fazla güvenmenin mümkün olmadığını, can ve mallarını tehlikeye atmak istemediklerini belirterek çok sayıda gemi ile Trabzona gelen tüccarların yolların güvensizliği nedeni ile iki yıldır

---

[25] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, I-1/530-545; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/LXI-LXV

[26] Togan, A. Zeki Velidi, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul 1931, I-1/16-17

[27] Bu iki mektuptan sadece Venedik diline çevrilmiş olan birinin iki nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu nüshalardan birinde Sultan Uveys'ten "Sichuais Khan", ikinci nüshada ise "Vays Chans" olarak bahsedilmiştir. (Beyânî, s.164)

Trabzon'da yolların açılmasını beklediklerini, yolların güvenli olduğunu kanıtlamak için önce Tebriz'den büyük bir kervanın Trabzon'a gelmesini istediklerini, böylece hiçbir tehlikenin olmadığını anladıkları takdirde Tebriz'den gelecek olan kervanla birlikte kendilerinin de Tebriz'e gideceklerini ifade ettiler.[28]

Daha sonraları Sultan Uveys'in girişimleri neticesinde Tebriz'e gelen bir grup Cenevizli tacir mal ve canlarının güvenliğini bahane ederek Tebriz'de kendileri için bir üs inşa etmek istediler. Ancak bu arzuları gerçekleşmediği için kısa bir süre sonra geri dönmek zorunda kaldılar. Clavijo'nun kaydına göre bu olay şöyle gerçekleşmiştir.

"Cenevizli bir grup tacir, Sultan Uveys'ten kendilerinin özel istifadesi yönünde bir kale inşa etmek için Tebriz şehrinin kuzeyinde yer alan bir dağın eteklerinde bir miktar toprak satın aldılar. Ancak Cenevizli tacirler kale inşaatına başlayınca Sultan Uveys yaptığı bu işin siyasi bakımdan sakıncalı olduğunu düşünerek yaptığı işten pişman oldu ve tacirlere haber göndererek kendi hakimiyet sahasında böyle bir uygulamanın olmadığını, tacirlerin Tebriz'de istedikleri kadar kalabileceklerini, istedikleri gibi alışveriş yapabileceklerini, aldıkları her türlü malı kendi ülkelerine götürebileceklerini, ancak kale inşa etmelerinin egemenlik hakları yönünden sakıncalı olacağını, bu nedenle kale inşasına izin verilmeyeceğini bildirdi. Bu sözleri duyan Cenevizli tacirler ise kendilerine verilen teminetler nedeni ile gurura kapılarak Sultan Uveys'e uygunsuz cevaplar gönderdiler. Bunun üzerine Sultan Uveys bu tacirlerin başlarının vurulmasını emretti.[29]

Bu olaydan sonra kesilen Ceneviz ile Celayirliler arasındaki ticari ilişkilerin daha sonraki dönemlerde nasıl geliştiği konusunda elde mevcut bir bilgi yoktur.

3.1.3.1.Ticari Meslekler ve Teşkilatlar: Bahsedildiği üzere ticaretin gelişmesini engelleyen bir çok olumsuzluk mevcuttu. Ancak ticaretin devlet için taşıdığı önem itibarı ile devleti idare edenler bu sektörün devamı ve gelişmesini sağlayacak tedbirleri almak için ellerinden gelen her türlü çabayı sarfediyorlardı. Bu çabalar daha çok yabancı tüccarların ülkeye gelmesini sağlamak, onların problemlerini çözmek ve ticaret için hayati öneme sahip olan kervanların yollarda soyulmasını engellemek veya vergi indirimine gitmekten ibaretti. Nitekim bahsedildiği üzere Sultan Uveys Trabzonlu ve Venedikli tacirlerin İran'a gelmelerini sağlamak için onlara yol güvenliğinin sağlanacağı ve vergilerin azaltılacağı yönünde vaatlerde bulunmuştu. Bu çerçevede gerek yabancı gerekse de Celayirli tacirlerin problemlerini giderebilmek amacı ile bir takım teşkilatlar ve meslekler ihdas ediliyordu. Bu teşkilat ve meslekler şunlardır.

3.1.3.2. Meliku't-tüccar (ملك التجار): Ticari işlemlerin kolaylaştırılması için devlet tarafından zengin, muteber ve deneyimli tüccarlar arasından *"meliku't-tüccar"* ünvanı ile biri seçilirdi. Bütün ticari işlemler onun kontrolü altında gerçekleşirdi. Bu kişinin görevi, diğer tacirlere başkanlık yapmak, diğer tüccarlar ile devlet arasındaki irtibatı temin etmek, gerekli hallerde *Büyük Divan*'da yapılan toplantılara katılmak suretiyle tacirlerin haklarını savunmak, sürekli olarak gelişmeleri takip ederek tüccarların haklarının zayolmasını engellemekti. *"meliku't-tüccar"* ayrıca tacirler arasında bir ihtilaf ortaya çıktığında veya bir makam ile ihtilafa düştüklerinde onların haklarını savunmak için mahkemelerde hazır bulunurdu.[30]

---

[28] Howorth, III/656; Beyâni, s.162-164

[29] Clavijo, s.161-162; Howorth, III/636-657; Beyâni, s.164-165

[30] Nahçevâni, Destûru'l-kâtib, II/158-160; Uzunçarşılı, Medhal, s.254; Beyâni, s.162

3.1.3.3.Tatağavul (تتغاول): "*Tatağavul*" Moğollarda yol muhafızı anlamında kullanılmıştır.[31] Nahçevânî, fermanlarda "*tatağavul*" kelimesinin yanı sıra Farsçada da aynı anlama gelen "*rahdar*"(راهدار) a da yer vermiştir.[32]

Tatağavullar ya da *rahdarlar* ticaretin devamı ve gelişmesi için hayati derecede önem taşıyan ticaret kervanlarının, tacirlerin ve diğer yolcuların yol ve can güvenliğini sağlamaktan sorumlu devlet görevlileri idiler. Hükümet mekanizması içinde bu teşkilata geniş bir yer ayrılmıştı. Devlet için taşıdığı öneme binaen bu teşkilatın başına getirilecek olan kimse sultan tarafından seçilerek bir yarlığ çıkarılmak suretiyle atanıyordu.

Yolların korunması bakımından bu teşkilat doğu, batı, kuzey, güney gibi kısımlara ayrılıyor ve her kısım bir yol muhafızı, yani *tatağavul* tarafından korunuyordu. Bu görev cesur, deneyimli ve işbilir kimselere verilirdi. Tayinleri için çıkarılan yarlığlarda gönderildiği bölgedeki idarecilerden tatağavula yardımcı olmaları istenirdi. Yine bu fermanlarda kervan sahiplerinin tatağavula hükümet adına *bac* ödemeleri, bu parayı ödeme konusunda güçlük çıkarmamaları ve onun da tayin edilen miktardan fazla para talep etmemesi emrediliyordu. Bu itibarla *tatağavul* ya da *rahdar* aynı zamanda "*Bacdar*" ünvanını da taşıyabiliyordu. *Nahcevani*'nin kaydına göre kervan sahiplerinin her bir baş deve, katır, yük atı, merkep, sığır, koyun, kuzu ve keçi başına yarım akçe *bac* denilen bir vergi ödemekle yükümlü idiler. Elbetteki bu oran kervan yolunun mesafesine göre de değişiklik gösteriyordu. Örneğin İlhanlılar devrinde İskenderun-Tebriz arasını katedecek olan tacirler her bir baş ticaret malı yüklü hayvan için yol koruma vergisi olarak 50 dirhem ödüyorlardı. *Tatağavul* aldığı bu paraların bir kısmını verilen beratlar gereğince harcar geri kalanını ise Büyük Divan'a gönderirdi.[33]

3.1.4.4.Kervan Komutanı (Karvansalar):(كروانسالار): Yol koruma teşkilatının diğer bir görevlisi de "*karvansalar*" yani kervan komutanı idi. Görevi kervan ve yolcularının hırsızlara karşı korunması ve güvenliğinin temini idi. Kervan komutanlarının emri altında kervandaki genel işleri düzenlemek üzere sayıları bazen 100'ü bulan bir grup silahlı muhafız bulunurdu. Yolculuk boyunca kervanda bulunan herkesin onun emirlerine uyması zorunluydu. Ayrıca yolcular, onların ve emrindekilerin ücretlerini vermek ve yolculuk boyunca bütün ihtiyaçlarını karşılamak zorunda idiler.[34]

3.1.5.Ticaret Yolları: Celayirli Devleti Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarının geçtiği ve kesiştiği coğrafyada hakimdi. Daha doğrusu o devirde eski önemini kaybetmiş olsa dahi İpek Yolu ana ticaret yollarından biri olma özelliğini koruyordu ve Celayirli hakimiyeti altındaki topraklardan geçerek Batı'ya ve Doğu'ya ulaşıyordu.

Celayirli devrinde yani sekizinci hicri asırda da ticaret yolları İlhanlılar döneminde kullanılan yollardı. Celayirli topraklarından geçen ve büyük şehirleri zamanın ticaret merkezi Tebriz'e bağlayan ana ticaret yolları şunlardır.

---

[31] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/165; Emin, Ferheng-i Istılâhât, s.84-85

[32] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/165; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/39

[33] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/165-169; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/16-17,39; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.139; Beyânî, s.166

[34] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/169-175; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/39; Beyânî, s.167

1-Tebriz-Sultaniye-Kirman Kervan Yolu: Hindistan ile ticaretin asli güzergahı olan bu yol Tebriz'den başlayarak Miyanec ve Kazvin üzerinden Sultaniye'ye buradan da Hemedan, Kaşan ve Yezd üzerinden Kirman'a ulaşıyor, Kirman'da kollara ayrılıyordu. Hindistan'a gitmek isteyen tacirler daha çok bu güzergahtan Hürmüz'e gelerek buradan gemilerle Hindistan'a gidiyorlardı. Ticaret kervanları Tebriz-Hürmüz arasını iki ayda katediyorlardı.[35]

2-Basra-Bağdad-Tebriz Kervan Yolu: Fars Körfezi'ni Tebriz'e bağlayan yollardan bir diğeri ise İran Kürdistanı dağlarından geçerek Merağa'ya oradan da Tebriz'e giden Basra- Bağdad- Tebriz güzergahı idi.[36]

3-Siraf-Şiraz-Tebriz Kervan Yolu: Fars Körfezi ile Tebriz arasındaki üçüncü güzergah ise Siraf'tan başlayarak Şiraz, Isfahan, Kaşan, Kum ve Kazvin'den geçerek Tebriz'e ulaşıyordu.[37]

4-İskenderun-Tebriz Kervan Yolu: Bu güzergah İskenderun Limanı'nda bulunan Ayas'tan başlayarak Sivas, Erzincan ve Erzurum'a buradan da Malazgird, Erciş, Hoy ve Merend üzerinden Tebriz'e ulaşıyordu. Bu güzergahın Erzurum-Tebriz arasındaki bölümüne Şahrah-i Garbî, Tebriz'den Semerkand'a kadar ulaşan bölümüne ise Şahrah-i Şarkî denilmekteydi.[38] Ayrıca yine deniz yoluyla Trabzon'a gelen Venedik ve Cenevizli tacirler Buradan Erzurum'a gelerek bu güzergah üzerinden Tebriz'e ulaşıyorlardı. İlhanlılar devrinde özellikle Cenevizliler için vazgeçilmez bir güzergah idi. İran'dan batıya giden en önemli güzergah olan bu yolda Tebriz ile Erzurum arasında bu dönemde 14 gümrük noktası bulunuyor ve bu noktaların her birinde yabancılardan gümrük vergisi (Tamğa) alınıyordu. İlhanlılar devrinde her bir ticaret malı yüklü hayvandan 153 gümrük, 50 de yol koruma ücreti olmak üzere toplam 203 dirhem olarak alınan bu verginin Celayirliler döneminde değişip değişmediği bilinmemektedir.[39]

5-Astara-Erdebil-Tebriz Kervan Yolu: Kuzey eyaletleri ve Hazar Denizi kıyısındaki ülkeler ile bağlantıyı sağlayan bu yol Astara'dan başlayarak Erdebil üzerinden Tebriz'e buradan da Meyane'den geçerek Kazvin'e ulaşıyordu.[40]

6-Tebriz-Tiflis Kervan Yolu. Gürcistan ile irtibatı sağlayan bu güzergah ise Isfahan ve Tahran'da geçerek Sultaniye üzerinden Tebriz'e ulaşan bu yol Tebriz'den sonra Merend ve Nahcıvan'dan geçerek Tiflis'e oradan da Trabzon'a yöneliyordu.[41]

7-Sultaniye-Erdebil-Tiflis-Bakü Kervan Yolu: Sultaniye'den başlayan ticaret yollarından biri olan bu güzergah Zencan, Halhal, Erdebil'e ulaşır burada ikiye ayrılır Bacırevan, Pilsuvar ve Mahmudabad üzerindan geçerek Muğan vilayetine buradan da Bakü'ye ulaşır, diğer bir kolu ise Bacırevan-Bazarcık-Berdaâ ve Gence üzerinden Tiflis'e giderdi.[42]

3.1.6.Din. Celayir kabilesinin en eski dönemlerdeki dini yaşantıları hakkında elde mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde Cengiz Han

---

[35] Togan, "*Azerbaycan*", İA, I/108; Beyânî, s.166; Pakalın, II/244

[36] Beyânî, s.166

[37] İkbâl, s.570; Beyânî, s.165

[38] Konukçu, Enver, "*Şahrah-i Garbî*", XII. TTK 1994, Kongre'ye Sunulan Bildiriler, I-II, Ankara, 1999, II/651

[39] Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/16-17; Beyânî, s.165-166; Konukçu, "*Şahrah-i Garbî*", Kongre'ye Sunulan Bildiriler, II/650-651

[40] Beyânî, s.289

[41] Beyânî, s.289; Pakalın, II/244

[42] Togan, "*Azerbaycan*", İA, I/107-108; Mirza Bala, "*Erdebil*", İA, IV/290

döneminde Moğolların tabiiyetine geçtiklerinde ve Cengiz Han'ın kabilesine *"unağanboğol"* oldukları dönemdeki dini hayatları konusunda bir bilgiye rastlamıyoruz. Ancak, Cengiz Han ve ondan sonra gelen haleflerinin büyük bir kısmı Şaman dinine mensup idiler. Bu nedenle Celayir kabilesinin en azından Moğollara tabi olan kısmının ve onların kabile şeflerinin de efendilerinin dinini, yani Şamanizmi benimsemiş olmaları mümkündür.

Cengiz Han'dan sonraki bir kaç halefi de Şaman idiler. Ancak zaman içinde Moğollar arasına başka dinler de nüfuz etmeye başladı. Moğolistan'da iken Şaman dinine mensup olan Hülegü Han 1253 /651 yılında Batı Asya'ya geldikten kısa bir süre sonra Budizmi seçti. Ancak bu da uzun sürmedi. Zira, Hülegü'den sonra gelen İlhanlı hanedanı üyeleri arasında bu defa da Hıristiyanlık yayıldı. Zaman zaman da bu din değiştirmeler nedeni ile saltanat hanedanı üyeleri arasında kavga ve mücadeleler yaşandı.

İlhanlı hükümdarları arasında İslam dinini ilk seçen kişi Sultan Ahmed Teküdar oldu. Ancak onun İslamiyeti seçmesi Karakurum'daki Büyük Kağan tarafından hoş karşılanmadı ve Cengiz Han saltanat üyelerinin saltanat kavgasına kalkışmalarını çok önceden yasaklamış olmasına rağmen, Ahmed'i ortadan kaldırarak İlhanlı Devleti tahtına oturan Ergun Han'ın bu hareketi merkez tarafından onaylandı. Fakat bu Batı Asya'ya gelen kabile üyeleri ve reislerinin peyderpey İslamiyeti seçmelerine engel olmadı ve Gazan Han'ın 696/1295 yılında İslamiyeti seçmesi ile de İlhanlılarda artık hanedan mensuplarının dini bir daha değişmemek üzere İslamiyet oldu.[43]

Gazan Han'ın Müslümanlığı seçmesinden sonra İlhanlı hakimiyet alanında yaşayan gayrımüslim din adamlarını sınır dışı ettirmesi ve diğer dinlere ait mabedleri yıktırması sonucunda ise Batı Asya'ya İlhanlılarla birlikte gelen ve o âna kadar Müslüman olmayan Türk ve Moğol kabile reisleri ve doğal olarak da onların tebaaları İslamiyet'e meylettiler.[44]

Bu süreçte Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelen Celayir kabilesinin nasıl bir değişim geçirdiği konusunda bir bilgimiz yoktur. Ancak kaynaklarda yer alan bilgilere bakıldığında Celayir kabilesinden birkaç kişinin Batı Asya'ya gelmelerinden kısa bir süre sonra Müslüman oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Hülegü ve Abaka Han'ın ünlü Anadolu Eyaleti komutanı Tuku Bitikçi Noyan İslam dinini seçmişti. İki oğlu, Hasan ve Hüseyin ile İlhan Geyhatu Han ile evlenen kızı Aişe Hatun adını taşıyordu.[45]

Bunların dışında İlhanlı Devleti'nin üst düzey devlet kademelerinde görev alan ve önemli rol oynayan Celayir kabilesi üyelerinin bir çoğunun özellikle Gazan Han'dan sonra artık Müslüman oldukları görülmektedir. Geyhatu Han'ın başkomutanı aynı zamanda kayınpederi olan Akbuka Küregen Noyan'ın oğlu da

---

[43] Reşideddin, II/812; Benâketi, s.443; Vassâf, vr.129; el-Eheri, s.139; Fasih-i Havâfi, II/358; Mirhând, V/353-354; Hândmir, Habibu's-siyer, III/127; Howorth, III/320; İkbâl, s.233; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.143; Spuler, İran Moğolları, s.187-194; Azzâvi, I/323; Muntezevi, s.175-180; Togan, Giriş, s.260-265; Hakikat, s.51-54; Yıldız, XI/77-78; Meşkür, s.220,229-230; Zerrinkub, Donbâle-i Rüzgârân, I/236; Fâiki, Azerbaycan, I/501-503

[44] Reşideddin, II/900-904, 983-984; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.143-144; Spuler, İran Moğolları, s.204-210; Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.12-24; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.458; Fâiki, Azerbaycan, I/421-422

[45] Howorth, III/377; Van Loon, s.7; Togan, Giriş, s.266

Hüseyin adını taşıyordu. Bu nedenle tarih araştırmacıları onun da islamiyetle tanıştığını ifade etmektedirler.[46]

Akbuka Küregen Noyan'ın oğlu ve Celayirli Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan'ın babası Emir Hüseyin Küregen de adından da anlaşılacağı üzere babası Akbuka Küregen gibi Müslümanlığı seçmiştir. O, dönemin önde gelen tarikat şeyhlerinden biri olan Şeyh Safiyyü'd-dîn Erdebîlî'nin müridi olmuş ve iyi bir islami eğitim alması için oğlu Şeyh Hasan'ı Şeyh Safiyyü'd-dîn Erdebîlî'nin dergahına göndermiştir.[47]

Celayirli Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan ve ondan sonra gelen padişah ya da hanedan üyelerinden herhangi birinin İslam dışındaki bir dine mensup oldukları yönünde bir bilgi bulunmamaktadır. Zaten bu devletin hükümdarlarının tamamının Müslüman oldukları gerek haklarında verilen bilgiler gerekse de kendi adlarında bastırdıkları sikkelerden anlaşılmaktadır.[48]

3.1.6.1.Dini Azınlıklar:Bütün bunlarla birlikte seçtikleri din ne olursa olsun gerek İlhanlı gerekse de Celayirli Devleti büyük ölçüde laik bir yapıya sahipti.İlhanlılar ve onların ardından gelen Celayirliler devrinin belki de en önemli özelliklerinden birisi din ve mezhep konularında aşırı bir tassubun olmamasıdır. İlk ilhanlar ve Gazan Han devrinde diğer dinlere ait ibadethanelerin yıktırılması ve bir süre için bu dinlere inananlara uygulanan birkaç uygulama hariç hükümdarlar kendi hakimiyet alanlarında yaşayan ve diğer dinlere mensup olan halka ve bu dinlerin temsilcilerine karşı hoşgörü ile yaklaşmış ve onlara din değiştirmeleri yönünde herhangi bir baskıda bulunmamışlardır. Hatta diğer dinlere mensup şahıslar devlet idaresinde önemli görevlere getirilmiş, başvezir dahi olmuşlardır. Nitekim, henüz İslamiyetin kabul edilmediği Hülegü ve Abaka Han dönemlerinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Atamelik Cuveyni ve Cuveyni ailesi de Müslüman idiler. Aynı şekilde İlhanlı Devleti'nde vezirlik makamına kadar yükselmiş olan ünlü devlet adamı Reşideddin Fazlullah ve Saaduddevle Yahud da Yahudi idiler. Yahudiler özellikle Saaduddevle Yahud zamanında devletin siyasi ve ekonomik yapısında önemli roller oynadılar ve büyük bir nüfuz kazandılar.

İlhanlılar zamanında hemen hemen büyük şehirlerin tamamında geniş teşkilatlı büyük kiliseler bulunuyordu. Aynı şekilde daha ziyade Beynü'n-nehreyn'de musevi azınlıklar ve bunlara ait sinagoklar bulunuyordu. Özellikle kiliseler sahip oldukları büyük vakıfları ile son derece zengin durumdaydılar. Hıristiyan azınlık herhangi bir baskıya maruz kalmadan bu kiliselerde ibadetlerini yerine getirebiliyorlardı. İlhanların Hıristiyan batı dünyası ile ve papalarla irtibat halinde idiler. Hıristiyan dünyasından çok sayıda heyet İran'a gelerek ilhanları ziyaret ediyorlardı. Ancak Ebu Said Bahadır Han'ın 736/1334 yılında ölümünden sonra devam eden uzun savaşlar neticesinde hem bu irtibatlar kesilmiş hem de hıristiyan ve Yahudi azınlıklar bu bölgeleri terkederek daha güvenli yerlere göç etmişlerdi.[49]

---

[46] Muhammed Kâşânî, Târîh-i Öljeytu, s.8,121; Şabânkârei, s.270; Hafız Âbrû, zeyl, s.67; Mirhând, V/425; Howorth, III/654; Van Loon, s.7; Fernuh, III/340; DMF, *"Âl-i Celayir"*, I/225; Beyânî, s.8; Sümer, Şahıs Adları, I/321, 327

[47] İbn-i Bezzâz, Safvet's-safâ, s.349

[48] Bak. sikkelerle ilgili bölüm

[49] Clavijo, s.160-162; Spuler, İran Moğolları, s.221-274; Azzâvî, II/177-178; Uzunçarşılı, Medhal, s.245; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.458; Beyânî, s.145; Murtezevî, s.102-124,180,259; Fâiki, Azerbaycan, I/504

Celayirliler devrinde de Merağa, Sultaniye ve Tebriz'de birkaç kilise mevcuttu. Celayirlilerin son dönemlerinde Timur'u ziyaret için Semerkand'a giden İspanyol Kralının elçisi Clavijo, bu seyehati sırasında Tebriz'de Hıristiyan azınlığın bulunduğuna değinmiş, Hoy şehrinde Hıristiyan Ermenilerin yoğun olarak yaşadığını belirtmiştir.[50]

3.1.6.2.Mezhepler: İlhanlıların İslamiyeti kabulü sürecinde kimi İlhanlar Şiiliği kabul etmişler veya Şiiliği kabul etmeseler bile devlet bünyesindeki Şii unsurlara karşı düşmanca bir tavır içine girmemişlerdir. Bu nedenle İlhanlılarda, Şiiliği benimseyen Olcaytu Han dönemindeki bir takım çatışmalar hariç mezhep farklılığına dayanan iç kargaşa ve çatışmaların yaşandığına dair elde bir bilgi yoktur.

Bu döneme kadar İlhanlar kendi adlarına bastırdıkları sikkelerde Dört Halife'nin adını yazdırıyorlardı. Olcaytu döneminde ise bu değiştirilerek On İki İmam'ın adları yazılmaya başlanmıştır. Olcaytu'nun ölümünden sonra onun yerine geçen Ebu Said Bahadır Han ise Hanefi mezhebinden idi. Onun döneminde sikkelerde tekrar Dört Halife'nin adı yer almaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Safeviler dönemine kadar İran'da hüküm süren devletlerin çoğunluğunda Sünnilik ön planda idi.

Celayirli Devleti ve hanedan mensuplarının mezhebi konusuna gelince; Beyânî, eserinde Celayirli Devleti sultanlarının Şii mezhebinden olduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını ise hanedan üyelerinin ve çocuklarının birkaçının Hasan, Hüseyin, Ali vb. Şiilerce sık kullanılan isimleri taşıyor olmaları, Celayirli Büyük Şeyh Hasan'ın ve oğlu Şehzade Kasım'ın Necef-i Eşref Kabristanı'nda toprağa verilmesi ve Celayirli sultan, hatun ve şehzadelerinin Necef ve Kerbela'da bulunan vakıf ve mukaddes mekanlara çok miktarda bağışlarda bulundukları ve hediyeler gönderdikleri gibi çok da bilimsel geçerliliği olmayan delillere [51] dayandırmıştır. [52]

---

[50] Clavijo, s.160-162; Beyânî, s.145

[51] Bu deliller bilimsel olmamasının yanı sıra tamamen bir Şii taassubu ile ortaya konulmuştur. Hanedan üyeleri veya çocuklarının bir kaçının isimlerinin Ali, Hasan, Hüseyin vb. olması tek başına bir delil sayılamaz. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Celayirlilerde isim konulurken yeni doğan çocukları, saygı duydukları atalarının isimlerinin konulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Şeyh Hasan kızına Tandu (Dondi), ilk hanımından olan büyük oğluna Celayirlilerin atası kabul edilen İlkan'ın adını, İlkan ise oğluna büyük dedesi Akbuka'nın adını vermiştir. (Bak tablo 10) Onun yerine geçen oğlu Uveys ise annesine nispetle kendi kızına Dilşad, oğullarından birine babasına nispetle Şeyh Hasan, birine dedesine nispetle, Hüseyin, bir diğerine ise Bayezid adını vermiştir. (Bak. Tablo 16) Beyânî'nin iddiasına göre eğer Celayirli hanedanı sultanları Şii olsalardı Uveys'in oğluna Şiiler tarafından çocuklarına asla verilmeyen ve " Ebu Yezid"in muhaffefi olan Bayezid adını vermesi mümkün olmazdı. Sultan Hüseyin ise tek bir kız çocuğuna sahipti ve ona Tandu (Tendu-Dondi) adını vermişti. Celayirlilerin son büyük padişahı Sultan Ahmed ise oğullarından ikisine büyük dedeleri Akbuka ve Hüseyin Küregen'in adlarını vermişti. (Bak. Tablo 18) Büyük Şeyh Hasan'ın Necef-i Eşref'te defnedilmesi konusuna gelince, bu da tek başına Celayirli hanedan üyelerinin Şii olduğunun delili sayılamaz. Kaldı ki Büyük Şeyh Hasan dışında kalan diğer Celayirli Devleti hükümdarları Tebriz'de, İmaret-i Dımaşkiyye'de toprağa verilmişlerdir. Ayrıca, Hazreti Ali Sünniler tarafından da itibar ve kabul görmekte, bu nedenle de Celayirli devlet erkanı ve hanedan üyeleri tarafından onun türbesine daima sadakalar, adaklar ve değerli hediyeler gönderilmekte idi. Yine Sultan Ahmed Celayir döneminde bahsedildiği üzere Sultan Uveys'in oğlu Şeyh Ali'nin naaşının Bağdad'a getirilerek İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin kabristanına defnedilmesi (Abru, zeyl, s.273) ise Beyânî'nin iddialarına karşı bir delil olarak kabul edilebilir. Öte yandan Büyük Şeyh Hasan'ın babası Emir Hüseyin Küregen tarafından, eğitilmesi için devrin önde gelen tarikat şeyhlerinden Şeyh Safiyuddin Erdebili'nin dergahına gönderildiği konusuna değinilmişti.(İbn-i Bezzâz, Saffet's-safâ, s.349). Şeyh Safiyyeddin Erdebili'nin Sünni mezhep bir tarikat şeyhi olduğu ve "*Menakıbname*"sinin Safeviler döneminde Şii taassubu ile tahrif edilerek onun Şii olduğunun ispata çalışıldığı da bilinmektedir.(Beyânî, s. 414;

Ancak, Celayirli Devleti ve sultanları hakkında bilgi veren kaynakların hiç birisinde onların Şii oldukları yönünde bir kayıt bulunmamakla birlikte bu hanedanın Sünni oldukları yönünde bir çok delil bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Celayirli Sultanlarının kendi adlarına bastırdıkları sikkelerdir. Zira bütün Celayirli sultanları kendi adlarına kestirdikleri sikkelerde "*Dört Halife*" nin adlarını yazdırmışlardır.[53] Oysa ki Şii devletler ve bu devletlerin hükümdarları istisnasız olarak sikkelerinde *On İki İmam*'ın adlarına yer vermişlerdir.

Beyânî, Celayirli sultanlarının sikkelerinde "*Dört Halife*"nin adlarına yer verilmesini "*Bu sultanların kendi halklarına gösterdikleri saygıdan kaynaklanmaktadır.*"[54] ifadesi ile açıklamaya çalışmıştır ki bu hem bilimin hem de o dönemin gerçeklerinden tamamen uzaktır.

Öte taraftan Beyânî, bahsekonu iddialarını ve Celayirlilerin Şii olduklarını dile getirdikten sonra; "... *Ancak öte yandan zamanın bütün büyük medreselerinde Şafi ve Hanefi fıkhı öğretiliyordu ve sultan tarafından seçilen ve kendilerine ihtiram gösterilen en meşhur din alimleri, Cuma imamları (müftüler) ve şeyhulislamlar sünni mezhep idiler. Şeyh Safiyyeddin Erdebili ve Şeyh Sadreddin Musa Erdebili gibi hanegah şeyhleri zamanın önde gelen şahsiyetleri idiler ve sünni idiler. Sultanlar bunlara her zaman saygı gösteriyor ve onların dergahlarına değerli hediyeler ve adaklar gönderiyorlardı*" diyerek kendi iddialarını yine kendisi çürütmektedir.

Aslında denildiği üzere İlhanlılar döneminde olduğu gibi Celayirliler devrinde de din ve mezhep konusunda bir hoşgörü ortamı mevcuttu. Celayirlilerin hakimiyet sahasında yaşayan halkın çoğunluğu Sünni mezhep olmakla birlikte belirli bölgelerde Şiiler yoğun olarak yaşıyordu. Özellikle Necef, Kerbela, Hille ve Kûfe şehirlerinde yaşayan halkın büyük bir kısmı Şiiler'den oluşuyordu. Buralarda Şii mezhebinden olan talebe ve sufiler için ayrı medreselerde eğitim veriliyordu.[55],

Ayrıca Şii unsurların devlet idaresinden yana bir sıkıntılarının olduğu ya da Şii ve Sünni halk arasında ihtilafların yaşandığı yönünde kaynakların hiç birisinde bir kayıt bulunmamaktadır.

3 .1.7.Dini Meslekler:

3 .1.7.1.Tasavvuf ve Tarikat Şeyhleri- Şeyhülislamlar: Moğol saldırılarının ilk başlarda beraberinde tahribat ve sefalet getirmesi sonrasında halkın tasavvuf ve sufilere olan ilgisi eski dönemlere nazaran daha da artış göstermiştir. Moğol istilasından itibaren tasavvuf, felsefe ve diğer bilim dallarında ve fikirsel bütün olaylarda etkili olmuş ve dönemin önemli mesleklerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki zaman içinde medreselerde felsefe ve fıkıh gibi ders olarak okutulmaya başlanmış her geçen gün de kapsamı biraz daha genişlemiştir.

İlhanlı Devleti'nin teşkilatlanması ve ilhanların Müslümanlığı seçmeleri sonucunda ruhani kesimin toplum üzerindeki etkinliği son derece artmış, tarikat şeyhleri toplumda her zamankinden daha çok itibar görmeye başlamıştır. Şeyhler

---

Tabâtabâî, Safvetu's-safâ, 3-29) Ayrıca Erdebili tarikatı dergahları ve şeyhleri bütün Celayirli sultanları tarafından itibar görmüş kendilerine büyük imkan ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu itibarla büyük bir Sünni tarikatı olan Safiyeddin Erdebili'nin dergahında bulunan ve onun tarafından terbiye edilen Büyük Şeyh Hasan'ın Şii olması da uzak bir ihtimaldir.

[52] Beyânî, s.133, 236-237

[53] Bak. sikkelerle ilgili bölüm

[54] Beyânî, s.135

[55] İbn-i Battûta, I/219; Rûdgar, s.92-100; Ayrıca daha geniş bilgi için bak. Medreseler, s.265

şeyhi (شيخ الشيوخ) bu devrin en önemli makamlarından biri, onların denetimindeki tekkeler (hanegah) ise toplum ve eğitimin en önemli merkezi haline gelmiştir.

Celayirliler devrinde İlhanlıların son zamanlarında olduğu gibi, şeyhler, fakihler ve sufiler ruhani tabakanın en önemli kesimini teşkil ediyorlardı. Sultan dahil toplumun bütün sınıflarının saygı duyduğu kimseler idiler. Din alimleri, sufiler ve şeyhlerin Celayirli sultanları nezdinde özel bir makamları vardı. Hakim tabaka onlara karşı oldukça cömert davranıyor ve her alanda himaye ediyorlardı. Onlara vergi muafiyetleri sağlamak, değerli hediyeler göndermek ve tevazu göstermek suretiyle bu saygı ve himayelerini ortaya koyuyorlardı. Sultanların müşavirlerini bu tür kimseler teşkil ederlerdi. Önemli ve hassas görevlere bu kimseler arasından seçilen kişiler tayin edilirlerdi. Hanedan mensupları din ve tasavvuf ehline daima değerli hediyeler gönderirlerdi. Celayirli sultan ve hakimlerinin çoğunluğu Safiyeddin Erdebili, Şeyhülislam Hace Şeyh Muhammed Kececi (Kececani) ve Kemaleddin Hocendi gibi devrin önde gelen şeyhlerinin dergahlarının müridi idiler.[56]

Tekkeler sosyal ve siyasi birer kurum haline dönüşmüşlerdi. Buraların kapıları toplumun bütün kesimlerine özellikle de fakir ve çaresiz insanlara açıktı. Bu tür insanlar çareyi buralara sığınmakta buluyorlardı. Bu dönemde yaklaşık olarak bütün şehirler, kasabalar hatta köylerde bile küçüklü büyüklü tekke ve zaviyeler mevcuttu. Bu tekke ve zaviyeler şeyhler tarafından yönetiliyordu. Kendilerine vakfedilen taşınır taşınmaz mülkler sayesinde önemli derecede gelire sahip oluyorlardı. Bu gelirler müritler, şeyhler ve fakir halkların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılıyorlardı. Ülkenin servetinin büyük bir kısmını tekke ve zaviyalaerin vakıfları oluşturuyordu. Sultanlar, şehzadeler, devlet büyükleri ve zenginler varlıklarının bir kısmını buralara vakfediyorlardı. Ayrıca her yıl da para veya mal olarak bu mekanlara adaklar gönderiyorlardı. Bu para ve mallar şeyhin gözetim ve denetimi altında fakir fukaraya dağıtılıyor veya hayır işlerinde kullanılıyordu.

Siyasi bakımdan da tekkeler ülke idaresinde önemli bir rol oynuyordu. Ruhani şahsiyetler sarayda kendilerine yer edinmişlerdi. Kurultaylara katılarak memleket işleri ve politikaları üzerinde de etkili olabiliyorlardı. Ayrıca kendilerine duyulan saygıdan dolayı gerek sultanlar arasında gerekse devlet ve toplum arasında arabuluculuk rolü üstlenmişlerdi. Zira sultanlar ve önemli şahsiyetlerin çoğunluğu mutlaka bir tarikat şeyhinin nüfuzu altında bulunuyordu. Bu nedenle şeyhler memleket işlerine müdahele etme imkanına sahip idiler. Öyle ki ülke idaresinde görevlendirilen şahısların çoğunluğu onların talepleri doğrultusunda iş başına getiriliyor veya görevden uzaklaştırılıyor ya da mali yükümlülüklerden muaf tutuluyorlardı.

Sonuç olarak temelleri İlhanlılardan önce atılmış olan tekkeler ve vakıflar ile bu tekkelerin başında bulunan şeyhler hicri 8. asırda ülkenin idaresinin ve sosyal hayatın önemli siyasi ve mali unsurlarından biri durumundaydılar.[57]

Bu tekkeler bir şeyhin başkanlığı ve özel şartlar altında idare edilen geniş birer teşkilat durumunda idiler. Mali güçlerini ise sahip oldukları sonsuz vakıf

---

[56] İbn-i Bezzâz, Saffet's-safâ, s.348-349,792,912; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuârâ, s.363-364; İkbâl, s.498-512; Murtezevî, s.311-312; Beyânî, Din u Devlet, II/517-518; el-Karâî, II/537-540,674-675; Cevâdî, I/166; Fâiki, Azerbaycan, I/504-505

[57] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/229-235; Murtezevî, s.314-323; Beyânî, Din u Devlet, II/519-521; Fâiki, Azerbaycan, I/505

gelirleri ve geniş mali muafiyetlerden alıyorlardı. Saltanat ve devlet erkanı dışında halk da onlara sonsuz saygı gösteriyor ve itaat ediyor, hatta şeyhlerin kendileri için ettikleri hayır duadan memnun oluyorlar beddualarından ise son derece korkuyorlardı.

Bu konu ile ilgili olarak Erdebili'nin *Menâkıbnâmesi*'nde şeyhlerin toplumun değişik sınıfları üzerindeki etkilerini anlatan bir olay, bir tüccarın ağzından şöyle anlatılmıştır.

"Bir şehirden diğer bir şehire ticaret malı götüren bir kafiledeydim. Kafilenin yolu eşkıya tarafından kesildi. Eşkıyalar herkesin mallarını yağmaladılar. Sıra benim mallarıma gelince ben, "Şeyh Safiyeedin Erdebili'nin mallarını taşıyorum" dedim. Bunun üzerine onlar mallarıma el dahi sürmeden beni serbest bıraktılar.[58]

Tekke şeyhliği ve fakihlik çoğunlukla babadan oğula miras yolu ile geçerdi. Ancak bu sultanın onayı ile olurdu. Bu kimseler üstlendikleri sosyal, ekonomik ve siyasi öneme binaen sultan tarafından medreselerde ve tekkelerde dini eğitim görmüş toplumda saygınlığı olan dini şahsiyetler arasından seçilerdi. Tekke(hanegah) şeyhi, fakih veya sufi olmak için belli bir eğitimden ve süreçten geçmek, devrin önde gelen din alimlerinden icazetname almak gerkiyordu.[59]

Şeyhler zamanlarının çoğunluğunu seyehatlerde geçirirler, diğer tekke ve şeyhleri ziyaret eder, onların misafir olurlardı. Bir şehri gitttikleri zaman o şehrin halkının ilgi ve sevgisine mazhar olurlardı. Gelen şeyhin methini duyanlar sokaklara dökülür gruplar halinde onun ziyaretine giderlerdi. Hatta bazen iki kişi arasında bir ihtilaf çıktığı zaman meseleyi çözmek için kadı yerine şeyhe müracat ederlerdi. O ne karar verirse itiraz etmeden kabullenirlerdi. Sultanlar, vezirler, emirler ve diğer makam sahipleri şeyhin huzurunda köle gibi davranırlar her ne isterse yerine getirirlerdi.[60]

İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadir Han, Celayirli Emir Hüseyin Küregen, Celayirli Büyük Şeyh Hasan, Çupanlı Küçük Şeyh Hasan, Bağdad Hatun, İlhanlı vezirleri Hace Reşideddin Fazlullah, Hace Giyaseddim Muhammed Reşidi, ve diğer bir çok makam sahibi kimsenin onun müridi müridi oldukları Şeyh Safiyeddin Erdebili'nin sarayı, sultanların sarayları ile mukayese edilebilecek derecede ihtişamlı idi. Bu sarayın kapıları padişahlara da kölelere de açıktı. Onlar daima Erdebili dergahlarına, buralarda yaşayan müritler için değerli hediyeler ve sayısız adaklar gönderirlerdi. Hatta Çupanlı Küçük Şeyh Hasan, Safiyyeddin Erdebili için saltanat nişanesi sayılan saltanat davulu ve sancak göndermişti. Erdebil şehri dönemin dini merkezlerinden biri haline gelmişti. Safiyeddin Erdebili devrinin en zengin kişilerinden biri idi. Azerbaycan'ın Erdebil ve sair şehirlerinde geniş araziler, bu arazilerde bulunan sayısız büyük ve küçük baş hayvan ev ve binanın sahibi idi. Bu mülk her geçen gün de artıyordu. Zira ülkenin dört bir yanından ve saraydan ve diğer varlıklı kimselerden sürekli hediye, mal ve adaklar gönderilmeye devam ediyordu. Bununla birlikte, bütün bu mallar tekkenin vakıf malı sayılıyordu. Nitekim Şeyh Safiyyeddin Erdebili öldüğünde 1000 dinar şahsi borcu kalmış, geride bu borcu

---

[58] Beyânî, s.149

[59] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/229-235

[60] İbn-i Bezzâz, Safvet's-safâ, s.6; Murtezevî, s.323-329; Beyânî, Din u Devlet, II/530-533

ödeyecek kadar mal bırakmadığından çocukları bu borcu ödemek için eşine ait mallardan bir kısmını satmak zorunda kalmışlardı.[61]

Onun ölümünden sonra yerini alan oğlu Şeyh Sadreddin Musa da devrinin önde gelen tarikat şeyhlerinden biri oldu. O da babası gibi halktan ve saraydan saygı ve himaye görüyordu. Onun en büyük hamilerinden biri Sultan Ahmed Celayir olmuştur. Sultan Ahmed Celayir çıkardığı yarlıkla[62] onun vakıf mallarının tamamını bütün vergilerden muaf tutmuştur.[63]

Celayirliler döneminin önde gelen tarikat şeyhlerinden biri de Hace Şeyh Muhammed Kececi'dir. Hace Şeyh Kececi Sultan Uveys ve Sultan Hüseyin dönemlerinde Tebriz şehrinde bulunan tekkenin başkanı ve aynı zamanda şeyhülislam idi. Sultan Uveys tarafından kendisine büyük saygı gösterilirdi. Hatta Sultan Uveys Tebriz'i fethettiği sırada ilk olarak onun evine inmişti. Onun Celayirliler devrindeki ünü çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Başta Tebriz olmak üzere Bağdad, Şam ve diğer şehirlerde cami, medrese ve zaviyeleri bulunuyordu. Hatta, Şeyhulislam Hace Şeyh Muhammed Kececi'nin Celayirli hakimiyeti alanında yaşayan halk ve devlet idarecileri üzerindeki etkisi öylesine artmıştı ki bunu kendi hakimiyeti için tehlikeli gören Sultan Ahmed Celayir tahta oturduktan sonra onu gizlice ortadan kaldırmak zorunda kaldı.[64]

Bu dönemde *şeyhulislamlık* da *başkadılık* (kaziyu'l-kuzat) gibi bir ailede miras olarak kalıyordu. Nitekim Sultan Ahmed Celayir, Hace Şeyh Kecec'i gizlice ortadan kaldırtmış olmasına rağmen onun çocukları Sultan Ahmed Celayir ve hatta daha sonra Timurlular devrinde Tebriz'deki makamlarını korumuşlar ve bu mesleği icra etmişlerdir. Sultan Uveys Bahadır Han devrinden itibaren bütün Celayirli sultanları devrinde onun tekkesine ait vakfın bütün gelirleri çocukları zamanında da her türlü vergi ve haraçtan muaf tutulmuştur.[65]

Tebriz'de Hace Şeyh Muhammed Kececi'nin tekkesinin dışında büyük ve meşhur bir tekke daha bulunuyordu. Bu tekkeyi Sultan Hüseyin Celayir kendi döneminin önde gelen tarikat şeyhlerinden, sufi ve şairlerinden biri olan Kemaleddin Hocendi için inşa ettirmiş ve burayı vakıfları ile birlikte Şeyh Kemaleddin Hocendi ve onun müritlerinin emrine bırakmıştı.

Bu devrin diğer meşhur tarikat erbabı ve mutasavvıfları, çoğunluğu Safiyeddin Erdebili ve Hace Şeyh Kececi dergahlarında yetişmiş olan Şeyh Şemseddin Musa Erdebili, Şerefeddin Taremi, Pir İzzeddin, Ahmed-i Erdebili, Süleyman Muğani, İsmail Erdebili, Cemaleddin Isfahani, Pir Kemal, Kemal Cebrail Germrudi, Pir Baba Merağı, Avezşah Berniği, İbrahim b. Ahmed el-Kececi, Mesud b. Fazlullah el-A`bidî ve bunun gibi isimlerdi.[66]

---

[61] İbn-i Bezzâz, s.295,349,792,912; İkbâl, s.498-512,530; Beyânî, Din u Devlet, II/672; Mirza Bala, "*Erdebil*", İA, IV/290

[62] Bu ferman için bak. Muafiyet konusu, s.322

[63] Kazvini, "*Hâfız u Sultan Ahmed Celayir*", I-I/12; Lambtoca, Landlord And Peasant In Persia, s.210; Beyânî, s.151-152 ; Ayrıca bakınız Muafiyet konusu

[64] İbn-i Haldûn, IV/793; Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.70; Âbrû, zeyl, s.238-239; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.345-346; Mirḫând, V/571; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240; İbn-i Kerbelâi, II/40-41; Nevâî, Ahsenu't-tevârîḫ, I/651; Zeyneloğlu, s.70; İkbâl, s.457; Azzâvî, II/99; Van Loon, s.12; el- Karâî, II/537-540;

[65] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.345; İbn-i Kerbelâi, II/40-41; el-Karâî, II/537-538, 674-675; Beyânî, s.136; Cevâdî, I/166

[66] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.363-365; Beyânî, s.152

Bazen halkı dindar olan şehirlerin hakimlerinin bu ruhani kesimden seçilip atandığı da olurdu. Örneğin İbn-i Battûta'nın verdiği bilgilere göre onun seyahati esnasında Necef şehrinin hakimi aynı zamanda nakibu'l-eşrafi idi.[67]

3.1.7.2.İmamlık: İmamlık da devrin önde gelen dini mesleklerinden biri idi. Özellikle en takvalı ve en tanınmış alim ya da fakihlere verilen şehir cami imamlığı ayrı bir öneme sahipti. Zira camiler bu dönemde sadece bir ibadethane değil bilakis siyasi merkezlerden biri olarak kabul ediliyordu. Zira sultan adına buralarda hutbe okunuyor, önemli haberler halka bu kanaldan ulaştırılıyordu. Cami imamları da sultanlar tarafından çıkarılan yarlığlarla atanıyorlar, maaşları camilerin vakıfnamelerinde belirlenen miktarlarda vakıf mütevellileri tarafından ödeniyordu.[68]

3.1.7.3.Hatip: Camilerin hatipleri her Cuma camiye gelen cemaate hutbe verirdi. Hatipler de tanınmış ve bilgi sahibi, inançlı kimseler ve din alimleri arasından ve sultan tararfından seçilerek bir yarlığ çıkarmak suretiyle tayin edilirdi. Maaşı şehir camisinin vakfından ve vakıfnamede belirtilen miktarlarda aylık ya da yıllık olarak ödenirdi.[69]

3.1.7.4.Müezzin: Müezzinler de toplum içinde saygı ve itibar gören kimseler arasından seçilirdi. Onların daha önce muhtelif camilerde kazanmış oldukları deneyim ve halk tarafından beğenilir olmaları da göz önünde bulundurularak padişah tarafından onaylanan yarlığ ile tayin edilirlerdi. Onların maaşları da aynı şekilde vakıfnamede belirtilen miktara göre vakıf tarafından karşılanırdı.[70]

3.1.7.5.Hac Emiri: İslam ülkelerinde Hz. Ebubekir zamanında itibaren tesis edilmiş olan bir teşkilat idi. Bahsedildiği üzere bu dönemde gerek ticaret gerekse seyahat amaçlı kullanılan yollar son derece güvensizdi. Özellikle devletin zayıf olduğu ya da savaş dönemlerinde ortalığı boş bulan eşkıya çeteleri ticaret kervanları ya da muhtelif amaçlarla seyahat için yola çıkan insanların yollarını kesiyor, onların mallarını yağmalıyor ve zorluk çıkaranları da öldürüyorlardı. Bu nedenle de halktan ve toplumun diğer kesimlerinden sürekli olarak bu konu ile ilgili olarak şikayetler ulaşıyordu.

Aynı tehlike Hac kafileleri için de geçerli idi. Hacca gitmek üzere kafileler halinde yola çıkan insanların yolları özellikle güzergahları üzerindeki Kürt ve Arap aşiretlerine mensup eşkıya çeteleri tarafından kesiliyor, malları yağmalanıyor ya da öldürülüyorlardı. Devlet bu durumun önüne geçmek için bir "*Hac Emirliği*" müessesesi tesis etmişti. Toplumda dindar, güvenilir ve cesareti ile tanınan bir şahıs "*Hac Emiri*" ünvanı ile seçilir, emrine çok sayıda silahlı asker verilirdi. Hac Emiri güvenli güzergahları belirler ve emrindeki askerlerle birlikte Hacca gitmek için yola çıkan kafilelere eşlik ederek onları muhtemel eşkıya saldırı ve yağmalamalarından koruyarak sağ salim hacca gidip dönmelerini temin etmekle görevli idi.

Hac emiri ve emrindeki askerlerin masrafları Büyük Divan gelirlerinden karşılanırdı. Hac Emirinin tayin edildiği fermanda onun yola çıkmasından en az 15

---

[67] İbn-i Battûta, I/221-222; Rüdgar, s.255-256

[68] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/251-253; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/40-41; Beyânî, s.137

[69] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/221-224; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/41; Beyânî, s.138

[70] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/253-255; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/41; Beyânî, s.138-139

gün önce ihtiyacı olduğu kadar para ve malın ona verilmesi emredilir bu şekilde önceden her türlü hazırlığını tamamalaması sağlanırdı.[71]

Bunların dışında, müfessirler, vaziler, fakihler, hafizlar, salihler ve bunun gibi dini kesimin temsilcileri durumunda idiler ve devlet ricali ile halkın her kesiminden saygı ve itibar görürlerdi.

3.1.3.EĞİTİM VE BİLİM: Diğer bir çok konuda olduğu gibi Celayirliler devrindeki eğitim sistemi ve eğitimin durumunu genel olarak iki bölümde incelemek gerekir. Birincisi saltanat mücadeleleri ve iç çekişmelerin yaşandığı ve devletin bir çok kurumunun çalışmadığı devre, ikincisi ise devletin güçlü olduğu ve toplumun müreffeh olarak yaşadığı dönemdir.

İlhanlıların yıkılışından sonra onun toprakları üzerinde meydana gelen çalkantılar, saltanat kavgaları ve bunların neticesinde meydana gelen isyan ve savaşlar sırasında Anadolu, İran, Irak, Azerbaycan ve Ermeniyye uzunca bir süre karmaşa içinde kaldı. Buna bağlı olarak da eğitim ve kültür kurumlarının bir çoğu işlevini yerine getiremez hale geldi ya da tamamen ortadan kalktı.Bu coğrafyaların bir kısmında sükunet erken bir kısmında ise bir hayli zaman sonra sağlandı.

Celayirliler Devleti'nin kurucusu olan Büyük Şeyh Hasan'ın bu devleti teşkil edinceye kadar devam eden mücadeleleri ve bu mücadelelerin getirdiği sosyal tahribattan bahsedilmişti.

Büyük Şeyh Hasan 740/1339-1340 yılına kadar sürdürdüğü saltanat mücadelelerinin büyük bir kısmında karargah olarak Bağdad ve Irak-ı Arab'ı seçmişti. Ancak bu mücadeleleri sırasında Bağdad hiçbir şekilde elden çıkmamış ve rakipları tarafından tahrip edilmemişti. Ayrıca Şeyh Hasan ve onun en büyük yardımcısı durumundaki Dilşad Hatun ve kızı Tandu (Dondi) Hatun da savaşlardan fırsat buldukça Bağdad'daki eğitim, kültür ve sanat faaliyetleri ile uğraşıyorlardı.

Büyük Şeyh Hasan'ın saltanat mücadelelerinden galip ayrılarak müstakil bir devlet kurmasından sonra nispeten huzurlu bir ortam sağlandı. Anadolu'nun bir kısmını ve bütün Irak-ı Arab'ı hakimiyeti altına alan Büyük Şeyh Hasan ile Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i elinde bulunduran Çupanlı Melik Eşref arasında 747/1346-1347 yılında yaşanan son savaşın ardından bölgede sular duruldu ve iki büyük rakip arasında bundan sonra artık savaş yaşanmadı. Bu tarihten sonra mezkur bölgede bağımsız bir idare teşkil etmiş olan Celayirli Şeyh Hasan bütün gayretini hakimiyeti altındaki bölgeyi imar etmek, ülkedeki bilim, eğitim ve bu bölgelerde yaşayan halkın refah seviyesini yükseltmek ve için sarfetti. Özellikle Bağdad eski ihtişamına yeniden kavuşmaya başladı. Uzunca bir dönem devam eden savaşlar sırasında tahrip olan ya da eğitim veremez hale gelen Nizamiye Medreselerinin yeniden faaliyete geçmesi ve kargaşadan kaçıp başka yerlere giden bilim adamı ve müderrislerin geri dönmesi neticesinde Bağdad tekrar kültür ve bilimin merkezi haline gelmeye başladı.

Neticede gerek Celayirli Şeyh Hasan ve eşi Dilşad Hatun'un gerekse de Sultan Uveys'in bilim adamları ve sanatkarlara olan meyilleri ve onlara Celayirli sarayında yer vererek himaye etmeleri nedeni ile Bağdad ve Celayirli sarayı devrin önde gelen alim, şair ve sanatkarlarının yoğun ilgi gösterdikleri yerler oldu.[72]

---

[71] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/213-216

[72] İbn-i Tağriberdi, en-Nucûmu'z-zâhire, X/253; Sâfi, Letâyifu'l-levâyif, s.250; İkbâl, s.455-456; Âzzâvi, II/38-39,77-80,327; DMF, "*Âl-i Jalayer*", I/225; Beyânî, s.31; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/ 65; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.54

Büyük Şeyh Hasan'ın 757/1356 yılında ölümünden sonra onun yerine geçen Sultan Uveys Bahadır Han'ın 760/1359 yılında Tebriz ve Azerbaycan'ı Çupanlıların elinden alması ve devletin merkezini Tebriz'e taşımasından sonra Bağdad devletin kışlık başkenti olarak kaldı. Ancak yine bilim ve sanatın merkezi olmaya devam etti. Sultan Uveys Bahadır Han'ın başarılı siyaseti neticesinde kısa bir süre içinde İran, Azerbaycan, Irak ve Ermeniyye (Ermenistan)'nin büyük kısmı Celayirli Devleti'nin hakimiyeti altına girdi. Sultan Uveys Celayirli Devleti hakimiyet sahasında bulunan bütün coğrafyalarda yaşayan halk bolluk, refah, can ve mal güvenliği bakımlarından huzur içinde yaşamaya başladı. Ülkedeki refah, bilim ve eğitim, seviyesi ile bayındırlık İlhanlılar devrindekinden daha üst seviyeye çıkarak Abbasiler devrindeki refah ve medeniyet seviyesine ulaşıldı.[73]

3.1.3.1.**Medreseler:** Nahcevani'nin kaydından da anlaşıldığı kadarıyla Celayirliler devrinde Selçuklulardan kalma Nizamiye Medreseleri henüz eski itibarlarını ve önemlerini kaybetmemişlerdi.

چون مدرسه نظامیه رحم الله بانیها و لحکم مبانیها ام المدارس بقاع اسلام است و همواره مقام اکابر انام و منزل اماثل آیام بوده ...[74]

"Nizamiyye Medresesi İslamın bekası için medreselerin anasıdır. Daima makamların en büyüğü ve kendi zamanlarındaki menzillerin en yükseği olmuştur."

Bu itibarla da medreseler cami ve tekkelerden sonra toplumun hassas merkezleri durumunda idiler. Sultanlar, saltanat hanedanı üyeleri ve devletin her kademesinden büyük bir maddi ve manevi destek görüyorlardı. Her bir medresenin kendisine ait bir vakfı bulunuyordu. Sultanlar, hatunlar ve şehzadeler, üst düzey devlet görevliler ve zengin kimseler mal varlıklarının bir kısmını medrese yaptırmak veya medreselerin vakıflarına bağışlamak sureti ile hayır işliyorlardı. Bunların dışında zekat, sadaka ve hediye adı altında çok büyük oranlarda mal veya nakit para bağışında bulunuluyordu. Halk da medreselere yoğun bir ilgi gösteriyor ve çok sayıda kimse bu medreselerde eğitim almak için yoğun bir ilgi gösteriyorlardı.

Özellikle bu devirde bilim, sanat ve edebiyetın merkezi haline gelmiş olan Bağdad'da ve Tebriz'de bir kısmı İlhanlılardan kalma olanlara ilaveten çok sayıda medrese inşa edilmiştir.[75]

Celayirliler devrinde inşa edilen ya da bu devrede faal olarak eğitim veren medreseler şunlardır.

1-**Mercaniye Külliyesi ve Medresesi**: Sultan Uveys devrinin meşhur devlet adamı ve Bağdad hakimi olan Hace Mercan tarafından inşa ettirilmiştir. Yapımına Büyük Şeyh Hasan devrinde başlanmış 758/1356 yılında Sultan Uveys Bahadır Han devrinde tamamlanmıştır. Celayirli devrinde inşa edilen ve günümüze ulaşmayı başaran ender eserlerden biridir. Günümüzde de Mercan Camii diye anılmaktadır. Celayirliler devrinden sonra Osmanlı hakimiyeti devrinde de medrese olarak işlevini

---

[73] Müstevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.82; Âbrû, zeyl, s.242; Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/402; Mirhând, V/574; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/241; el-Bağdâdi, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Huarî, s.13; Mirzavahid, vr.314; Âzzâvi, II/83; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/107; Yınanç, *"Celayir"*, I/65

[74] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/217

[75] Âzzâvi, II/327-333; DMF, *"Âl-i Jalayer"*, I/225; Beyâni, s.139-141

sürdürmüştür. Bu devrin mimari özelliği dışında kitabeleri[76], süslemeleri ve diğer özellikleri ile bu devrin güzel sanatları konusunda günümüze ışık tutması bakımından da önem taşımaktadır.[77]

2-Mahdumşah İkeci Medresesi: Sultan Uveys Bahadır Han'ın süt annesi Mahdumşah İkeci tarafından hacca gitmeden önce hayır işleme amacıyla 762/1362 yılında Bağdad'da yaptırılmıştır.[78]

3-Vefaiyye Medresesi: Adından da anlaşılacağı üzere Sultan Ahmed'in süt annesi olan Vefa Kutluğ Hatun tarafından Bağdad'da yaptırılmış ve çok sayıda gelir getiren mülk vakfedilmiştir. Günümüze kadar ulaşan bu medrese günümüzde Vefaiyye Camii olarak bilinmektedir.[79]

4-İsmail Vezir Medresesi: 775/1373 yılında Dicle Nehri'nin taşmasıyla Bağdad'ın sular altında kalması ve Bağdad'daki yüksek binalar da dahil olmak üzere bütün yapıların yıkılması sonucu Bağdad'ın yeniden imarı için Sultan Uveys Bahadır Han tarafından Şehzade Şeyh Ali ile birlikte Bağdad'a gönderilen Bağdad Veziri Hace İsmail tarafından inşasına başlanan bu medrese onun ölümünden sonra tamamlanabilmiştir.[80]

5-Hace Mesud Medresesi: İnşasına Bağdad'da Şehzade Şeyh Ali'nin veziri Hace Giyaseddin Mesud tarafından, Sultan Uveys Bahadır Han devrinde başlanmış ve Sultan Ahmed Celayir'in salatanatının ilk yıllarında bitirilmiştir. Bağdad Mustansıriyye Medresesi yakınlarında medrese ile birlikte bir de imarethane yaptırılmış ve çok sayıda gelir getiren mülk bu medresenin giderleri için vakfedilmiştir.[81]

6-Akûlî Cami ve Medresesi: Bağdad'da Şeyh Ali'nin veziri Hace İsmail b. Zekeriyya tarafından devrin büyük alimi ve Bağdad'daki Mustansıriyye medresesinin müderrisi İbn-i Akuli adına yaptırılmıştır.Bağlangıçta sadece eğitim amaçlı yaptırılmış ancak daha sonra camiye dönüşmüştür.[82]

7- Şeyh Muhammed Kececi Külliyesi: Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Hüseyin Celayir dönemlerinin Tebriz Şeyhülislamı Hace Şeyh Muhammed Kececi, İlhanlılar zamanından itibaren özellikle Tebriz'de büyük bir nüfuz kazanmıştı. Şeyh Kececi dergahına bağlı ve onun idaresi altında olan bu külliyede cami ve zaviye dışında bir de medrese bulunyordu. Bu medresede dini eğitim dışında diğer bilim dallarında da eğitim veriliyordu. Bu medrese dışında Şeyh Kecec'e bağlı olarak Bağdad, Şam ve diğer birkaç şehirde çok sayıda külliye vardı.[83]

Bunların dışında Celayirlilerden önce yaptırılan medreseler de bu devirde takrar faal hale getirilmişti. Özellikle Bağdad Abbasiler ve Selçuklular devrinde bilimin merkezi olmuş bu şehirde çok sayıda medrese inşa edilmişti. Bu medreseler meşhur adları ile Nizamiyye ve Mustansıriyye Medreseleri idi. Hülegü'nün 657/ yılında Bağdad'ı fethinden sonra Bağdad Nizamiye Medreseleri Alaeddin Atamelik

---

[76] Bu medresenin vakıfnamesi için bakınız. Vakıflar konusu.

[77] Azzâvî, II/84-86,328; Fransis, Bağdâd. s.15; DMF, "*Âl-i Jalayer*", I/225; Beyânî, s.140; Bayram, M.Cavid, "*Bağdad*", İA, II/201

[78] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.73; Âbrû, zeyl, s.239; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333-334; Mirhând, V/572; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Howorth, III/636; Azzâvî, II/104-105

[79] Azzâvî, II/235,328

[80] Azzâvî, II/134,328; Beyânî, 140

[81] Azzâvî, II/176-177,328

[82] Azzâvî, II/227-228,328

[83] İbn-i Kerbelâî, II/41; Terbiyet, s.313-314; el- Karâî, II/537-540; Nevâî, I/651

KÜTÜLÜ MERKEZİ

Cuveyni tarafından yeniden işler hale getirildi. Hatta Abbasi ve Selçuklular dönemindenkinden daha mükemmel bir yapıya ve etkinliğe kavuşturuldu. Bu medreselerin tamamının kapıları halka açıktı ve devrin önde gelen bilginleri ve din alimleri tarafından ders veriliyordu.[84]

Nitekim İbn-i Battûta Bağdad'da çok sayıda medrese gördüğünü söyleyerek Bağdad'daki Nizamiye ve Mustansıriyye Medreselerini şöyle tavsif etmiştir.

"Bağdad Nizamiye Medresesi güzellik bakımından benzersizdir ve pazarın orta yerindedir. Aynı şekide Mustansıriye Medresesi de oyaktaydı ve burada dört mezhepten her biri için ayrı bölümler vardı.Her bir medresenin içinde ayrı ayrı abdesthaneler ve hamamlar bulunmaktadır." [85]

Celayirliler devrinde bahsedilen bu medreselerde medreselerde matematik, cebir, geometri, hendese, nücum, musiki, uzay bilimleri, yıldız ve gezegenler, rasat, hesap, rakam bilimi, teleskop, fal, tıp, kimya, simya, baytarlık, hayvan yetiştiriciliği, güzel sanatlar başta olmak üzere diğer bir çok tıp, matemetik ve sosyal ve dini bilimler dalında eğitim veriliyordu. Medreseler alimler ve müderrislerin toplanma merkezleridurumunda idiler.[86]

Bu medreseler dışında, Celayirli hakimiyetindeki şehirlerin çoğunluğunda gerek Celayirliler devrinde inşa edilmiş gerekse de önceki devirlerden kalan ve sadece dini eğitim veren çok sayıda medrese bulunmakta idi. Devrin önde gelen şeyh, ya da din alimlerinin emrinde olan ve onlar tarafından Kuran, hadis, fıkıh ve bunun gibi dini konularda eğitim veriliyordu. Necef ve Kûfe gibi Şiilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde ise sadece Şii talebelere eğitim veren medreseler faal idi. Bu devrede dini amaçlı eğitim veren medreselerin en meşhurları ise şunlardır.

1-Tebriz Ğazne Medresesi: Tebriz'de İlhanlılar döneminden kalma Ğazne Medresesi'nde 758/1357 yılına kadar devrin önde gelen din alimi ve şeyhleri tarafından faal olarak dini eğitim veriliyordu. Bu tarihten sonraki durumu hakkında ise bilgi bulunmamaktadır.[87]

2-Beşiriyye Medresesi: Bağdad'da bulunan bu medresenin ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Daha çok dini eğitim verilen bir medrese idi. Sultan Uveys Bahadır Han devrinde dönemin muhaddis, müfessir, hatip ve vaizlerinden Kadı Cemaleddin Abdussamed bu medresenin baş müderrisi idi.[88]

3-Vasıt Medresesi: Oldukça büyük olan Vasıt Medresesi'nin 300 odası bulunuyordu. Bu medresede ülkenin her bölgesinden Kuran ve tecvid öğrenmek için gelen öğrenciler eğitim görüyorlardı. Bu medreseyi Vasıt'ın ileri gelenlerinden biri olan Şeyh Takiyyeddin Abdulmuhsin Vasıti inşa ettirmiştir. Bu medresede her bir talebeye senede bir kat elbise ve harçlık verilirdi. Şeyh Abdulmuhsin'in bizzat kendisi ve kardeşleri Kuran ve diğer dini bilimler konusunda eğitim veriyorlardı.[89]

4-Cami-i Siraceddin Medresesi ve Külliyesi: Celayirliler devrinde inşa edilen külliyelerden bir diğer de Siraceddin Camii Külliyesidir. Bağdad'da devrin önde

---

[84] İbn-i Battûta, I/219, II/94,275; Muhammed Hasan Han, I/412-413; Âzzâvî, II/84-85,116,320; Fransis, Bağdâd, s.12-13; Beyânî, s.140; Kassai, Noorollah, Medâris-i Nizamiyye, Tahran, 1363 hş., s.111; Rûdgar, s.139-148

[85] İbn-i Battûta, I/273

[86] Âzzâvî, I/329-330, II/85; Beyânî, Din u Devlet, II/533; Rûdgar, s.139-148

[87] İbn-i Bezzâz, Safîet's-safâ, s.386-389

[88] Âzzâvî, II/112

[89] İbn-i Battûta, I/227; Rûdgar, s.115-

T.C. YÖKSEK
DOKÜM

gelen muhaddislerinden olan Şeyh Siraceddin Ömer el-Kazvînî (683-750 h.) adına yaptırılmıştır. Camî ve dinî eğitim verilen bir medreseden oluşan bu yapı günümüze kadar ulaşmıştır.[90]

5-Camî-i Numanî Külliyesi Medresesi: Celayirliler devrinde Bağdad Kadısı Taceddin Numanî adına yaptırılmıştır. Dinî konularda eğitim veren ve 1239/1823-1824 yılında Davud Paşa tarafından tamir ettirilen bu külliye günümüze kadar ulaşmıştır.[91]

Ayrıca yine Necef'ten geçen İbn-i Battûta bu şehirde Şiî talebe ve sufiler için eğitim veren büyük bir medresenin olduğundan bahsetmektedir.[92]

3.1.3.2.Müderrisler: Bu devrede medreselerin taşıdığı öneme binaen buralarda eğitim veren müderrisler de aynı himaye ve itibarı görüyorlardı. Bu itibarla Celayirlilerin hakimiyet havzasında yaşayan ve her zaman kendilerine saraydan bir destek bulan ve özellikle Tebriz ve Bağdad'da toplanan dönemin önde gelen bilim adamı, sanatçı, fakih, edip ve şairleri daha çok Nizamiye ve diğer medreselerde müderris ünvanı ile eğitim ile meşgul olmuşlardır.[93]

Celayirliler devrindeki en önemli mesleklerden biri de Nizamiye ve öteki medreselerde eğitim vermekti. Bu önemine binaen medreselerde eğitim verecek olan müderrisler de bizzat sultan tarafından seçiliyor ve yarlığ çıkarmak suretiyle de devrin önde gelen bilim adamlarına bırakılıyordu. Sultan tarafından çıkarılan yarlığlarda medrese vakıf idarecilerinin vakfın günlük ya da yıllık gelirlerinin büyük bir kısmını bu müderrislerin kullanımına sunması emrediliyordu. Bunun dışında müderrislerin her hangi bir zamanda nakit ya da mal olarak bir ihtiyaçları ortaya çıktığında kendilerine hiç bir şey sorulmadan ve zorluk çıkarılmadan onların ihtiyaçları karşılanıyordu.[94]

**3.1.3.3. Mu`îd:** Müderrislikten sonra gelen eğitimle ilgili diğer bir meslek de *"i`âdet"*, yani belletmenlik ve gözetmenlik idi. Bu kimseler medresede eğitim gören talebelerin derslerine nezaret eder, dersleri iyi öğrenip öğrenmediklerini kontrol eder ve durumları hakkında müderrislere bilgi verirlerdi. Bunun dışında öğrenciyi gözlemleyerek onu yetenekli olduğu derse yönlendirirlerdi. Bu görevlilerin maaşları da medrese vakıfnamesinde belirtilen esaslar çerçevesinde vakıf aidatından aylık ya da yıllık olarak ödenirdi.[95]

3.1.3.4. Sağlık: Celayirliler devrinde sağlık sistemi de vakıf sistemine dayanıyordu. Daha çok hayır işleme amaçlı olarak saltanat hanedanı üyeleri ya da devletin ileri gelenleri ve varlıklı kimseler tarafından tek başına ya da bir külliye içinde yaptırılan daruşşifaların giderleri, buralar için vakfedilen tarım arazisi ya da gelir getiren mülklerin gelirleri ile karşılanıyordu. Hastaneler çoğunlukla medreselere bağlı olmakla birlikte kendilerine ait vakıfları mevcuttu. Hastanelerde ya da o devrin deyimiyle daruşşifalarda zamanın önde gelen tabip, cerrah ve hekimleri görev yaparlardı.

3.1.3.5.Sa`âir(عوائر): Daruşşifalar ve bunların vakıfları saur adı verilen hastane başkanları tarafından yönetilirdi. Saürler sultan tarafından devrin önde gelen bilim

---

[90] Âzzâvî, II/60-61,165-166; DMF, *"Âl-i Jalayer"*, I/225;
[91] Âzzâvî, II/164-165
[92] İbn-i Battûta, I/219
[93] Azzâvî, II/85,112,116,135; Beyânî, s.136-137
[94] Naîcevânî, Destûru'l-kâtib, II/217-221; Âzzâvî, II/85,112,116,320; Beyânî, Din u Devlet, II/535
[95] Naîcevânî, II/227-229; Beyânî, Din u Devlet, II/535-536

adamı ve tabipleri arasından seçilirdi. Bu kimselerin aynı zamanda ilaç konusunda da bilgi sahibi olası gerekirdi. Saurlar bilgili ve deneyimli hekim, cerrah ve tabipleri seçerek daruşşifalarda görevlendirme veya görevden azletme yetkisine sahip idiler. Hastane vakıf mütevellileri onun başkanlığında görev yaparlardı. Saurlar ve daruşşifalarda görev yapan hekim, cerrah ve diğer tüm görevlilerin maaşları vakfin durumuna göre aydan aya veya yılda bir kez olmak üzere nakit veya mahsül olarak verilirdi.[96]

3.2.SALTANAT HANEDANI

3.2.1. Hükümdar: Celayirli Devleti'nde hükümdarlık çoğunlukla babadan oğula geçmiştir. Ancak hanedan üyeleri arasında yaşanan taht mücadeleleri sırasında cereyan eden olaylar Celayirlilerde saltanatın sadece babadan oğula geçmesi gerektiği yönünde kesin bir kuralın olmadığını göstermektedir. Nitekim Sultan Uveys Bahadır Han'ın ve Sultan Hüseyin'in tahta çıkış şekillerinden anlaşıldığına göre hükümdarın ölmeden önce kendi yerine veliahd tayin etmesi ve hükümdarın büyük hatunundan olan şehzadelerinin en büyüğünün sultan olması kuralı devam ediyordu. Zira, bahsedildiği üzere, Büyük Şeyh Hasan'ın ilk hatunundan olan İlkan en büyük şehzade olmasına rağmen büyük hatundan olmadığı için Uveys, Büyük Şeyh Hasan'ın Dilşad Hatun'dan olan oğullarının en büyüğü sıfatı ile sultan ilan edilmişti. Sultan Hüseyin ise yaşça Şehzade Şeyh Hasan'dan küçük olmakla birlikte Celayirli devlet erkanının çabaları sayesinde padişahlık tahtına oturabilmişti.[97]

Ancak Sultan Ahmed Celayir'in kardeşi Sultan Hüseyin'i katlederek kendisini tahtın varisi ilan etmesi ve ardından da kardeşi Şeyh Ali ve Şehzade Bayezid ile giriştiği saltanat mücadelelerinden anlaşıldığı kadarıyla bahsedilen kurallar kesin değildi. Zira bu devrede kendisinin hanedanın en büyüğü olduğunu ileri sürerek kardeşi Ahmed'in sultanlığını kabul etmeyen Şeyh Ali Bağdad'da, Bayezid ise Sultaniye'de kendilerini saltanatın sahibi ilan etmişler ve etraflarında kendilerini destekleyen grupları toplamayı başarmışlardı.[98]

Bu itibarla Celayirlilerde saltanatın zamanın getirdiği şartlara göre hanedan üyelerinden birine intikal ettiği, ancak belli başlı bir takım şartlara bağlı olduğu da söylenebilir.

Celayirlilerde padişahlar Moğollarda olduğu gibi özel bir cülus töreni ile tahta otururlardı. Veliahd olarak kabul ve tayin edilen kimse bütün şehzade ve hatunların, feodal beylerin, devlet erkanının, noyanların yani büyük ordu komutanlarının ve diğer ileri gelenlerin katıldığı büyük bir kurultayda özel bir törenle tahta oturtulurlardı. Önde gelen iki emir sultanın iki kolundan tutarak tahta oturturlardı. Sultan tahta oturduktan sonra hatunlara, şehzadelere, emirlere ve diğer devlet erkanına hilat ve suyurğaller, askerlere ise bahşişler verirdi. Bu törene katılanlar tören esnasında, herhangi bir nedenle katılamayanlar ise daha sonra huzura gelmek ya da değerli hediyelerle elçi göndermek suretiyle sultana biat ettiklerini bildirirlerdi.

---

[96] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/235-237; Âzzâvî, II/84-85; Beyânî, Din u Devlet, II/536-537

[97] İbn-i Haldûn, IV/793; Âbrû, zeyl, s.245; Fasîh-i Hevâfî, III/108; Makrizi, Kitâbu's-sulûk, VII/244; Mirhând, V/577-578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/242; İbn-i Kerbelâî, II/8; Deguignes, VI/79; Howorth, III/656; Browne, III/172; İkbâl, s.459; Âzzâvî, II/137-138; Smith, "*Djalayir*", EI, II/401; Ganî, I/288; Fâiki, Azerbaycan, I/494

[98] İbn-i Haldûn, IV/795; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.108; Âbrû, zeyl, s.268-269; Fasîh-i Hevâfî, III/119; Mirhând, V/587-/589; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/246-247; Deguignes, VI/81;el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.125-126; Howorth, III/659; Zeyncioğlu, s.73; İkbâl, s.461-462; Ganî, I/306; Âzzâvî, II/170-171; Beyânî, s.70-71; Sümer, "*Ahmed Celayir*", DİA, II/53; Fâiki, Azerbaycan, I/496

Bu törenler süresince gerek devlet erkanı gerekse halk son derece süslü ve değerli elbiseler giyerler, günlerce süren büyük eğlence meclisleri teşkil edilir, ardından sultan ülkenin idaresini diğer şehzadeler ve büyük emirleri arasında bölüştürürdü. Bütün önde gelen görevlere yeni atamlar yapılırdı. Sultan istediği makam sahiplerini değiştirir, istediklerini ise eski yerlerinde bırakırdı.Eski yarlığlar, fermanlar ve beratlar yeni sultanın adına çıkarılırdı.[99]

Celayirli Devleti'nde diğer tüm devletlerde olduğu gibi hükümdar ve ailesi toplumun bütün sınıflarının üzerinde ve ülkenin sahibi durumunda idiler. Toplum üzerinde özel bir statüye sahiptiler. Sultan ülkenin külli ve cüzi bütün işlerinde tek ve son sözü söyleyen kimse idi. Bütün toprakların ve mal varlığının sahibi sayılırdı. Siyasi ve idari işler dışında dini ve askeri işlerin hükümetini de kendi uhdesinde bulundurudu. Din ve devlet işlerini örf veya şeri kurallara uygun olarak düzenlemekle ve kanunların adilane bir şekilde uygulanarak hakkın yerini bulmasını sağlamakla yükümlü idi. Bununla birlikte hükümdar kendi hakimiyetinde bulunan toprakların idari ve mali işleri ile doğrudan ilgili değildiler. Bu işler daha çok vezir tarafından idare edilirdi.[100]

Sultanlar zamanlarının büyük bir kısmını bazen savaş bazen de av veya yaylak için çıktıları seferlerde geçirirlerdi. Padişahların seferleri sırasında yolculuğun başlangıcından itibaren sonuna kadar her aşamasında özel bir teşrifat sistemi uygulanırdı. İbn-i Battûta, Ebu Said Bahadır Han'ın seferi sırasında uygulanan teşrifat sistemini ve "*ordu*"sunu[101] (ordugah-karargah) şu şekilde anlatmıştır.

Bağdad'dan Sultan Ebu Said'in ordusuyla (اوردو) birlikte hareket ettik. Irak Padişahı'nın ordusunun yol esnasında ve menziller arasında nasıl bir tertiple hareket ettiğini öğrenmek istiyorduk. Sultan'ın ordugahı (ordû) tan vaktinde yola çıkar ve gün doğumuna kadar bir menzil yol katederdi. Emirlerden her biri emrindeki askerleri, davul ve sancaklarıyla, kendilerine özel belirlenmiş mahallerde yer alırlar ve saf oluştururlardı. Padişah at bindiği sırada göçün başladığını bildiren göç davulu, boru ve borazanlar çalardı. Her bir emir padişahı selamlayarak kendileri için daha önceden belirlenmiş olan yerlere geçerlerdi. Hacip ve nakibler padişahın önünden hareket ederlerdi. Onların peşinden yaklaşık yüz kişiden oluşan şarkıcı ve çalgıcılar güzel elbiseleriyle seçkin ve süslü atlara binerek hareket ederlerdi. Çalgıcıların ön sırasında on atlı davulcu ve beş atlı klarnetçi olurdu. Klarnete onların deyimiyle "namite" deniliyordu. İlk önce bir süre davul ve klarnet çalınıyor onlar susunca on çalgıcı devam ediyor ardından tekrar davul ve klarnetçiler devam ediyordu. Bu olay bu şekilde sürekli tekrar ediliyordu. Sayıları elli olan büyük emirler sultanın iki tarafında yol alıyorlardı. Sancakçılar, boru ve borazancılar sultanın arkasından gidiyorlardı. Özel saltanat gulamları ve küçük

---

[99] el-Eberî, s.175; İbn-i Haldûn, IV/793-794; İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, III/117; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.92-93; Âbrû, zeyl, s.232,246-247; Fasîh-i Havâfî, III/113; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/310; Makrizî, Kitâbu's-sulûk, VII/27; Mîrhând, V/570,579; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/238,243; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Kazvînî, Lubbu'l-tevârîh, s.258; İbn-i Kerbelâî, I/335; Vladimirtsov, s.173,285-289; Ğanî, I/120,288-289; Âzzâvî, II/81; Fâilkî, I/490; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, s.258; Sümer, "*Ahmed Celayir*", DİA , II/53

[100] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, I-I/126-133; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/36-37; Beyânî, s.122

[101] "Ordu" Türkçe bir kelime olup Moğolar devrinden itibaren kağanların sarayları için kullanılmıştır. Kaynaklarda "ordu" terimi bu dönemde sultanların karargahı, ordugah, başkent ve hükümdarın ikametgahının bulunduğu şehir, veya mahaller için kullanılmıştır.

3.3.ORDU: Celayirli Devleti'nde ordunun tanzim ve teşkili idare tarzı, askeri meslekler, bu meslek sahiplerinin sosyal statüleri, atanma şekilleri ve diğer konularda Nahcevani eserinde önemli bilgiler vermiştir.

Daha önceki Türk ve Moğol devletlerinde olduğu gibi Celayiriler Devleti'nde de ordu devleti oluşturan kurumlar içerisinde en önde geliyordu. Gerek sürekli mücadele halinde oldukları komşu devletler gerekse de iç isyanların etkisiz hale getirilmesi hatta sultanların tahta oturması ya da tahttan indirilmesi konularında ordu birinci derecede rol oynuyordu.Bu önemine binaen de hassas askeri görevler son derece güvenilir olan şahıslara veriliyordu. Daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi bu devrede de askeri görev ve meslekler hanedan üyelerine ya da Türk ve Moğol kökenli kabile beylerine veriliyordu.[136]

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Celayirliler devrinde ordunun toplanma ve idare şekli konusunda büyük ölçüde İlhanlılardan kalma yöntemler cari idi. Ancak bahsedildiği üzere diğer kurumlarda olduğu gibi bir takım küçük değişiklikler de meydana gelmişti. Örneğin İlhanların ilk dönemlerinde tümen komutanı, binbaşı ve bunun gibi yüksek askeri meslek sahiplerine genel anlamda "*noyan*" (noyon-nuyin) deniliyordu. Ordudaki en üst makam *beylerbeyi* ya da diğer adıyla "*emiru'l-umera*" idi. Onun ardından *ulus ve ülke emirleri* daha sonra da noyanlardı. Noyanlar beylerbeyine karşı sorumlu idiler. Celayirliler devrinde artık bu tür kimselere noyan ünvanı ile hitap edildiğine dair elde bir bilgi yoktur. Bu dönemde noyan ünvanının yerini "*emir*" kelimesi almıştı.

Celayirli Devleti'nde de ordu ilhanlılarda olduğu gibi *onlu sisteme* göre tanzim edilmişti. Ülkenin ordusu 10.000 kişilik gruplara taksim olunurdu ve her bir gruba Moğolcada on bin anlamına gelen tümen (tuman) denirdi. Ancak çoğu zaman bu tümenler 10.000 sayısına ulaşamaz ve daha az sayıdaki kuvvetten teşkil edilirdi. Ordunun tümenden sonraki birlikleri, binlikler, yüzlükler ve onluklardan oluşurdu.[137]

Sultan tarafından savaş kararı alındığında Sultan tarafından ülkenin dört bir yanına yarlığlar gönderilerek ordunun vakit geçirmeden ve hazır bir halde istenilen yerde olmaları istenirdi.

امراء هزاره و صده و دُه تومان شیبان قتلغ و لشکریانی که در مدال و اهتمام داشتندبدانند که درین وقت عنان عزیمت بر صوب تسخیر فلان ولایت و مملکت منعطف گردانیده ایم و بجمیع ممالك ایلچیان باحضار امرا و لشکریان فرستاده بد آن سبب این حکم نفاذ یافت تا چون واقف گردند تمامت امراء هزاره ها و صده ها آن تومان و لشکریان ایشان مرتّب و مستعد با جبر و جبه و لزوق تمام بعد از پنج روز از تاریخ وصول این حکم متوجه شده بدین جانب ایند وتوقف را مجال ندهند[138]

---

[136] Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XVIII; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Uzunçarşılı, Medhal, s.221;Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31; Yıldız, IX/90

[137] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/66/ Howorth, III/152; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31; Spuler, İran Moğolları, s.435-436; Ferruh, III/342-343; Uzunçarşılı, Medhal, s.225-226; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XVIII; Âyetî, s.378; Smith, Ḫurûc u Ürûc, s.226; Yıldız, IX/90

[138] Naḫcevânî, Destûru'l-kâtib, II/46-47

emirler de rütbe ve derecelerine göre ardarda hareket ediyorlardı. Emirlerin her birinin kendilerine mahsus sancak, davul ve boruları vardı. Bu seyehatlerin düzenleme ve idaresinden Emir-i Candar sorumlu idi. Emir-i candar emrindeki çok sayıda görevli ile sefer kurallarına uyulmasını temin ediyordu. Kendi grubundan ayrılan ya da yerini değiştiren veya geri kalanlar şu şekilde cezalandırılıyorlardı. Şapkasına kum doldurularak boynundan asıyorlardı. O bir menzillik mesafeyi bu halde katetmeye mecbur ediliyordu. Menzile ulaşınca Emir-i Candarın emri ile yüz üstü yatırılarak 25 kırbaç vuruluyordu. Bu cezaların icrasında istisna olmazdı. Büyük de küçük de cezalandırılırdı.

Sultan ve gulamları ayrı ordularda menzil tutarlardı. Hatunların da her birinin ayrı ayrı orduları vardı. Her ordunun ayrı imam,müezzin, kârî ve pazarı vardı. Vezirler, debirler ve mali memurlar da ayrı ayrı yerlerde menzil tutarlardı. Emirlerin her birinin de kendilerine ait menzil yerleri olurdu.Öğlenden sonra bir grup sultanın huzuruna gelir, gece yarısına kadar ellerinde meşalelerle kendi yerlerinde dururlardı. Hareket esnasında ilk önce kös, sonra melike ya da hatunun davulu, ardından da diğer hatunların ve başvezirin davulları çalınırdı. Daha sonra öncü birliğinin komutanı kendi askerleri ile yola çıkardı. Daha sonra hatunlar, eşya ve mutfak kafileleri hareket ederdi. Bir grup emir, hatunların kafilesine yabancı kimselerin girmemesi için bir grup askerle yola çıkardı.Onların peşinden ise ordunun diğer fertleri rütbelerine göre ardarda hareket ediyorlardı..."[102]

Kaynakların verdiği bilgilerden, mektup ve sikkelerden anlaşıldığı üzere Celayirli Devleti'nin kurucusu olan Büyük Şeyh Hasan dışındaki[103] Celayirli hükümdarları daha çok "*Sultan*" ve İlhanlıların son güçlü hükümdarı Ebu Said'den etkilenerek "*Bahadır Han*" ünvanlarını kullanmışlardır.[104]

Hükümdarların alametleri davul (tabl), tuğra, bayrak, sancak ve çetr, yarlığ, tamğa ve sikke idi. Ayrıca Cuma günleri hakimiyet alanındaki bütün camilerde sultanın adına hutbe okunurdu. Sultana itaatini arzetmiş olan tabi devlet hükümdarları da itaatlerinin belirtisi olarak sultan adına hutbe okutmak ve sikke kestirmek zorunda idiler.[105]

Celayirli hanedanının kendisine ait bayrak ve sancakları vardı. Bu bayrak ve sancakların şekli ve Celayirli Devleti'ni sembolize eden motifler hakkında türlü rivayetler bulunmaktadır.

Sâveci, Büyük Şeyh Hasan ve Sultan Uveys Bahadır Han'ı övmek için söylediği bazı kasidelerinde Celayirli bayrağında belden kıvrılmış ejderhalardan, ve sancağın ucunda bulunan hilal şekillerinden bahsetmektedir.

---

[102] İbn-i Battûta, I/282-283; Beyânî, s.128

[103] Beyânî, (s.129) ve Smith, (Hurûc-i Ürûc, s.113) onun amacına olumsuz etki yapacağı endişesi ile bağımsız kaldıktan sonra dahi ilhan, sultan, padişah ve bunun gibi saltanat ünvanlarını kullanmadığını, ömrü boyunca noyan, ulus beyi, emir gibi ünvanlarla yetindiğini iddia etmişlerdir.[106] Ancak bu iddia tam anlamıyla doğru değildir. Zira Celayirli Şeyh Hasan hakkında bilgi veren kaynakların hiç birisinde ondan ilhan, sultan, padişah gibi saltanat payeleri ile bahsedilmemekle birlikte onun kendi adına bastırdığı sikkelerde "Sultan" unvanı kullandığı görülmektedir. (Geniş bilgi için bak. s.120)

[104] Bak. sikkelerle ilgili bölüm

[105] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.85; Kutbî, s.92-96; Âbrû, zeyl, s.243 Fasîh-i Havâfî, III/99; Semerkandî, Matlau's-sideyn, I/380-384; Mirhând, IV/517,531, VI/560-561; Hândmir, Habibu's-siyer, III/301-303,576; Hasan Beg Rumlu, I/46-47; Howorth, III/698; İkbâl, s.429-430; Âzzâvî, II/188; Ganî, I/227-248; Hermann-Doerfer, "*Ein Persisch-Mongolischer Erlass*", CAJ, DXIX/1-2, s.32-33; Beyânî, s.41-42,103

ıstılahının yerine ferman terimi de kullanılmaktaydı. Yarlığlara sultanın nişanesi olarak *Altamğa* ile mühürlenirdi. Yarlığlarda sultan dışında uhus emirleri ve vezirin de tamğaları bulunurdu. Ancak bu emir ve vezirlerin mührü siyah mürekkeple vurulurdu.[112] Nahçevani'nin eserinden anlaşıldığı üzere her konu için ayrı ayrı yarlığ formları vardı ve bu yarlığları yazacak olan münşilerin bu formlara uyması gerekiyordu. Kaynaklarda "*Gök Tamğa*", "*Yeşim Tamğa*", "*Altun Tamğa*", "*Al Tamğa*" ve "*Kara Tamğa*" olmak üzere her biri ayrı amaçlarla kullanılan beş tür tamğanın adı zikredilmektedir.[113]

İlhanlılarda sultanlara, emirlere ve mülkiyet ile ilgili yarlığlara büyük Yeşim *Tamğalar*, orta derecede önem taşıyan ve daha çok mali hükümler içeren yarlığlara büyük *Altun Tamğalar* vurulurdu. Bu tamğa altın suyu ve yaldızlı mürekkep kullanılması nedeni ile *Altun Tamğa* olarak adlandırılıyordu. Aynı şekilde askeri işlemlerle ilgili fermanlarda da *Altun Tamğa* olması gerekiyordu. Ancak farklı olarak bu tamğaların kenarlarında yay ve kılıç resmi bulunurdu. Bunların dışında resmi yazılar ve hükümler konusunda çıkarılan fermanlarda ise kırmız mürekkep kullanılan *Altamğa* kullanılırdı. Kullanılan mürekkep siyah olursa buna *Kara Tamğa* denirdi ve sadece adli yazışmalarda ve yarlığların arkalarını mühürlemek amacıyla kullanılırdı.[114]

Celayirlilerde "*Yeşim Tamğa*"nın devam edip etmediği konusunda bir bilgi yoktur. Ancak *Altun Tamğa* ve *Al Tamğa* terimi ve uygulaması İlhanlılardaki şekliyle devam ediyordu.

Celayirliler devrindeki *Altamğaların* nasıl olduğu konusuna en güzel örnek Sultan Ahmed Celayir'in 773/1371-1372 yılında çıkardığı yarlığı[115] üzerinde yer alan Altamğadır.

Bu Altamğa 12.50x12.50 cm'lik bir kare şeklindedir ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Kufi tarzı ile yazılmıştır. Altamğa 759 h. tarihlidir. Tamğa'nın etrafında:

لااله الاالله وحده لا شريك له الملك و له الحمد . يحيّ و يميت و هو حي لا يموت بيده الخير و هو على كل شئي قديرنعم المولى و نعم النصير

ibaresi yer almakte mühür metninde ise;

لااله الاالله محمدا رسوله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله و كفى بالله شهيدا و ما النصر الا من عندالله العزيز الحكيم في السنه تسع و خمسين و سبعمائه و صلى الله على سيد نا محمد"

---

[112] Bak.. Sultan Muhammed Ha'ın yarlığı. s.94

[113] Reşideddin, I/52; Vassâf, vr. 658; Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/261; Muhammed Hasan Han, IV/63; Howorth, III/269-270; Yakubovski, Altın Ordu ve Çöküşü, s.117-118; Uzunçarşılı, Medhal, s.198-203; Hânbaba Beyânî, s.309; Kazvini, Muhammed, "*Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı*", Mecelle-i Yadgar, yıl I, sayı IV, Tahran, Ocak 1945 s.26; Âyetî, s.376; Kâimmkâmi, Cihângir, "*Muhrhd, Tuğrâhd ve Tevkihd-yi Pâdşâhân-i İran ez İlhânân ta Pâyân-i Kâcâriyye*", Berresihâ-yi Târihi, Tahran 1348 hş., XX-XXI/126-128; Afşâr, Yâd-dâştha-yi Kazvini, I-II/65

[114] Reşideddin, I/52; Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/260-272; Muhammed Hasan Han, IV/63; Howorth, III/269-270; Ferruh, III/340; Uzunçarşılı, Medhal, s.198-199; Hânbaba Beyânî, s.309; Kazvini, "*Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı*", I-IV/26; Âyetî, s.376,378,380; Doerfer, G., "*Altun Tamğa*", Encyclopedia Iranica, I/913-914; Beyânî, s.229-230; Afşâr, Yâd-dâştha-yi Kazvini, I-II/65; Yakubovski, Altın Ordu ve Çöküşü, s.117-118

[115] Bu ferman için bak. muafiyet konusu s.322

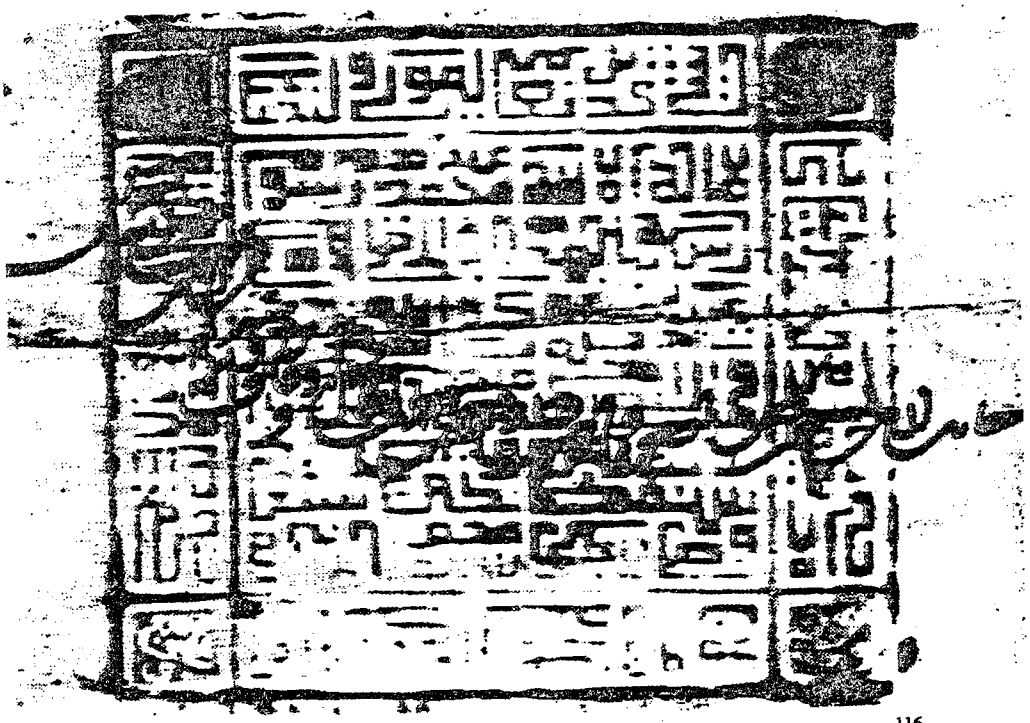

Sultan Ahmed Celayir'in fermanında yer alan tamga[116]

yazılmaktadır. Karenin dört bir köşesinde Ebubekir, Osman, Ömer ve Ali isimleri bulunmaktadır.[117]

13 **.2.2.Hatunlar:** Türklerde öteden beri var olan devlet idaresinde kadınlara karşı gösterilen saygı ve itibar İlhanlılarda ve aynı şekilde Celayirlilerde de devam etmiştir.[118] Hatunlar sultan seçimlerinde söz sahibi idiler ve cülus törenlerine katılarak sultanın sağ tarafında yer alırlardı. Padişahların eşleri, yani hatunlar, çoğunlukla diğer hükümdarların veya asil beylerin kızları arasından seçilirdi. Hatunlar genel olarak ülkedeki hayır kurumları ve vakıf işleri ile ilgilenirlerdi. Zamanlarının çoğunluğunu bu tür işlerle veya saltanat sarayından ayrı bir saray olan kendi malikhanelerinde devrin önde gelen sanatkar, şair ve bilim adamları ile şiir ve eğlence meclisleri ya da sanat ve edebiyatle ilgili toplantılar düzenlemek sureti ile geçirirlerdi.[119]

Hatunların da memleketin dört bir köşesinde gelir getiren arazileri, şehir merkezlerinde dükkan, hamam, ev ve bunun gibi çok sayıda mülkleri vardı. Bu mülklerin gelirleri tamamen kendilerine aitti. Bu mal ve mülklerin gelirleri ve giderleri ile diğer bütün işleri hatunların sarayında bulunan devlet görevlileri tarafından yerine getirilirdi.

---

[116] Kazvînî, *"Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı"*, I-IV/26; Kâimmkâmî, *"Muhrha, Tuğraha"* Berresîhâ-yi Târîhî, XX-XXI/127

[117] Kazvînî, *"Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı"*, I-IV/25-26; Beyânî, s.229-230; Kâimmkâmî, *"Muhrha, Tuğraha"* Berresîhâ-yi Târîhî, XX-XXI/126-127

[118] Eski Türklerdeki hatunların durumu hakkında daha geniş bilgi için bak. S. Gömeç, "Kağan Ve Hatun", AÜ. DTCF. TAD., sayı 29 (1996) s.81-90

[119] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s.286-294; Muhammed Hasan Han, I/417; İkbâl, s.455-456; Uzunçarşılı, Medhal, s.192-193; Ğanî, I/257, 289; Àzzâvî, II/68-69; Muşfik, s.4-5; Beyânî, s.31-32; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/133; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.54

Hatunların saraymdaki görevliler arasında en önemlileri mutemedlerdi. Adından da anlaşılacağı üzere mutemedler güvenilir şahıslar arasından seçilirlerdi ve hatunların bütün değerli eşyaları, mücevherleri ve hazineleri bunlara teslim edilirdi. Bu hazine ve değerli eşyaların korunmasında mutemedler sorumlu idi. Yaylak veya kışlak için çıkılan seferlerde hatunlar, şehzadelerle birlikte seyehat ederlerdi. Ancak ayrı yurtları ve taşınma araçları vardı.[120]

Bununla birlikte, bu devrede hatunların devlet idaresinde oldukça etkili oldukları sık rastlanılan bir durumdu. Genel olarak Moğol geleneğinde hatunların sultanların nezdinde önemli bir yeri vardı ve devlet işlerinde etkili idiler. Nitekim, Büyük Şeyh Hasan'ın ilk eşi olan Bağdad Hatun, İlhanlı Ebu Said Bahadır Han ile evliliğinden sonra bütün işlerin idaresini kendi eline geçirmiş ve Vezir Ğiyaseddin Muhammed ile birlikte bütün ülkeyi uzunca bir müddet idare etmiştir. Güzel olduğu kadar akıllı ve siyasetçi bir kadın olan Bağdad Hatun, ülkenin dört bir tarafına yarlığlar çıkarmış Ebu Said'i de etkisi altına almış olduğu için bütün işler onun istediği şekilde yapılmaya başlanmıştı. Emir Çupan'ın öldürülmesinden sonra darmadağın olan ve her biri bir tarafa kaçan Çupanlı hanedanının üyeleri Bağdad Hatun sayesinde yeniden İlhanlı Devleti yönetiminde söz sahibi olmaya başlamışlardı.[121]

Aynı şekilde Büyük Şeyh Hasan'ın ikinci eşi ve baş hatunu olan Dilşad Hatun da çok akıllı ve zeki bir kadındı. Emir Şeyh Hasan Celayir'in saltanat mücadeleleri döneminde çok önemli ve etkin bir rol oynamıştı. Büyük Şeyh Hasan'ın savaşlarla meşgul olduğu zamanlarda devletin idaresini üstlenmiş ve önemli konularda ona vekalet etmişti. Celayirli Devleti'nin emirleri ve devlet erkanı üzerinde olağan üstü bir nüfuzu vardı. Barış dönemlerinde Emir Şeyh Hasan'ın Bağdad'da bulunduğu dönemlerde ise daha çok hayır işleri ile uğraşırdı. Bağdad'ın imar edilmesinde büyük çabalar sarfetmiş çok sayıda bina ve eser yaptırmıştır.[122]

Bunların dışında anlatıldığı üzere Sultan Hüseyin Celayir'in kızı Tendu Hatun, amcası Sultan Ahmed Celayir'in 813/1410-1411 yılında Kara Yusuf tarafından öldürülmesinden sonra Bağdad'ı Kara Koyunlular'a teslim etmeyerek uzunca bir süre direndi. Küçük yaşta olan oğullarını tahta oturtarak devlet işlerini kendi eline aldı ve Kara Koyunlular'a karşı cesur ve başarılı mücadeleler verdi. Daha sonra Bağdad'ı terketmek zorunda kaldıysda da Huzistan, Basra, Vasıt ve diğer birkaç bölgede ölümüne kadar bağımsız bir şekilde hükümet etmeyi başardı. Onun mücadeleleri sayesinde Sultan Ahmed Celayir'in ölümünden sonra resmen yıkılmış olan Celayirli Devleti yaklaşık 20 yıl daha sınırlı bir bölgede de olsa varlığını sürdürdü.[123]

3.2.3. Şehzadeler: Padişahların çocukları ya da hanedan üyesi diğer şehzadelerin her birinin ayrı ayrı ve atabeg denilen birer eğitmenleri(mürebbi) vardı. Şehzadeler

---

[120] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, I-I/134-136; Muhammed Hasan Han, I/417-418; Uzunçarşılı, Medhal, s.193-194; Beyânî, s.122

[121] Şabânkârcî, s.285; İbn-i Battûta, I/280-281; Âbrû, zeyl, s.185; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/117; Mirhând, V/527; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/215; Kazvînî, Lubbu'l-tevârîh, s.243; Deguignes, VI/71; Muhammed Hasan Han, I/417; Browne, III/56; İkbâl, s.338; Azzâvî, I/493

[122] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.286-294; İkbâl, s.455-456; Azzâvî, II/68-69; Muşfik, s.4-5; Beyânî, s.31-32; Minorsky, "Oveys", İA, VIII/133; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s. 54

[123] Makrizi, Kitâbu's-sulûk, X/146, XI/876; Mirhând, VI/583; Ğiyâşî, Târîhu'l-Ğiyâşî, s.4-5; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.217; Howorth, III/678-679; Azzâvî, II/309-310, III/43,55; İkbâl, s.464; Beyânî, s.109; Sümer Kara Koyunlular, s.88-89

atabeglerin gözetimi altında ve onlar tarafından eğitilirlerdi. Bunun dışında çoğunlukla vakitlerini av, şiir ve eğlence partileri ile geçirirlerdi. Aldıkları eğitim nedeni ile Celayirli şehzadelerinin çoğunluğu şair ve sanatkar idiler.[124]

Atabeglerden aldıkları siyasi ve askeri eğitim dışında zamanın ve kendi coğrafyalarının önde gelen bilim adamı, sanatkar , şair ve edîplerinden ders alırlardı. Nitekim, Celayirli Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan'ı, babası Emir Hüseyin Küregen devrin önde gelen tarikat şeyhi olan Şeyh Safiyeddin Erdebîli'nin dergahına göndererek onun iyi bir şekilde yetiştirilmesini ve terbiye edilmesini rica etmişti. Dilşad Hatun da Sultan Uveys Bahadır Han'ı çocukluğunda devrin önde gelen şairi Selmân-ı Sâvecî'ye teslim ederek Sâvecî'den onu eğitmesini emretmişti.[125]

Çoğu zaman şehzadelere *suyurğal* olarak bir eyaletin tamamı veya bir kısmı ya da bir şehir verilir ve buralara gönderilerek deneyim kazanması amaçlanırdı. Bu şehzadeler bir atabeg ya da deneyimli bir emir gözetiminde kendisine verilen bölgelerin korunması ve yeni fetihlerle meşgul olurlardı. Nitekim Sultan Uveys'in en büyük oğlu Şeyh Hasan, Sultan Uveys tarafından büyük ve nüfuzlu bir emiri olan Adil Ağa ile birlikte Sultaniye'nin, Sultan Ahmed de Erdebil Eyaleti'nin idaresi ile görevliydi. Sultan Hüseyin, ise babası Sultan Uveys ile birlikte seferlere katılıyordu. Saltanat tahtına oturduktan sonra da Erdebil'in idaresini kardeşi Ahmed'e, babasının vasiyetine uygun olarak da Irak-ı Arab ve Bağdad'ı ise diğer bir kardeşi Şehzade Şeyh Ali'ye bırakmıştı.[126] Aynı şekilde Sultan Ahmed Celayir 786/1384 yılında Sultaniye'yi fethettikten sonra şehri henüz iki yaşında olan oğlu Şehzade Akbuka'ya vererek, Emir Çupan Kurçi ve Şeyh Mahmud Rahdar ile birlikte burada bırakmıştı.[127]

Bir bölgenin idaresi ile görevlendirilen şehzadeler sorumluluklarında olan yerlerde kendilerine ait bir idare teşkilatına sahip idiler. Ancak gerek iç gerekse de dış ilişkilerinde merkezin aldığı kararlara uymak zorundaydılar. Fakat bu durum tamamen merkezin kudreti ile ilgiliydi. Zira zaman zaman bu şehzadelerin sultana isyan ederek kendi bölgelerinde bağımsız olarak hakimiyet sürdürdükleri de oluyordu. Nitekim Şehzade Şeyh Ali'nin kardeşi Sultan Hüseyin'e isyan ederek uzunca bir dönem Irak-ı Arab'da müstakil bir yönetim teşkil ettiğinden bahsedilmişti. Bu isyan sırasında yaşanan olaylardan anlaşıldığı üzere şehzadeler kendi sorumluluk sahalarındaki iç işlerinde neredeyse sınırsız yetkilere sahip idiler.[128] Sultan Ahmed Celayir'in şehzadeliği döneminde yayınladığı bir fermandan[129] anlaşıldığı üzere suyurğal sahibi şehzadeler kendi sorumluluk sahaları ile ilgili mali ve askeri

---

[124] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, I-1/136-140; Beyânî, s.122-123

[125] İbn-i Bezzâz, Safvet's-safâ, s.349

[126] İbn-i Haldûn, IV/793-794; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.85,92-93; Âbrû, zeyl, s.243,246-247; Fasîh-i Havâfî, III/113; Mirhând, V/575,579; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Ganî, I/288-289; Kazvînî, *"Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı"*, I-IV/25-26; Beyânî, s.50; Sümer, *"Ahmed Celayir"*, DİA, II/53

[127] Şâmî, s.97; Yezdî, Zafernâme, I/283; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.113; Fasîh-i Havâfî, III/121; Âbrû, zeyl, s.276; Mirhând, V/592; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/249; Degnignes, VI/82; Mirzavahid, vr.315; Howorth, III/660; Lane Pool, Düvel-i İslamiyye, s.391; Zeyneloğlu, s.74; İkbâl, s.463, 619; Beyânî, s.75; Yınanç, *"Celayir"*, İA, III/64; Güngör, s.137; Zerrinkûb, Dunbâle-i Rûzgârân, s.260

[128] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.103; Âbrû, zeyl, s.263; Fasîh-i Havâfî, III/118; Mirhând, V/586; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/245; el-Bağdâdî, Gülşen-i Hulefâ, vr.125; Howorth, III/658; Huart, s.15; İkbâl, s.461; Azzâvî, II/139; Beyânî, s.65

[129] Bu ferman için bakınız. s.320

konularda yarlığ çıkarma hakkına sahip idiler. Ayrıca bunların kendilerine ait *"Al Tamğaları* da vardı ve yarlığların üzerine kendi mühürlerini basabiliyorlardı.[130]

Bunun dışında şehzadelerin kimi zaman ordu komutanı olduğunu ve fetihlerle görevlendirildiği de oluyordu.[131] Merkezde, sarayda kalan şehzadeler ise diğer saltanat hanedanı üyeleri gibi zamanlarının çoğunu eğlence meclislerinde ve av partilerinde geçirirler, savaş zamanlarında ise sultan ile birlikte savaşa katılırlardı. Hükümdarların kız çocuklarına gelince onlar da hatunlar gibi zamanlarının çoğunu sarayda ya da kendi malikanelerinde şair, sanatçı veya bilim adamları ile düzenledikleri eğlence meclislerinde ya da hayır işleri ile uğraşmakla geçirirlerdi.[132]

3.2.4.Yas ve Taziye Merasimleri: Sultanların ya da saltanat hanedanı üyelerinden birinin ölümü durumunda sultan tarafından yas ilan edilir ve bütün halk tarafından yas tutulurdu. Yas süresince çıplak bedene "Kara Peçenek" denilen özel bir yas elbisesi giyilirdi. Bu giysi kaba keçeden yapılan rahatsız edici bir elbiseydi ve ölen kişinin ölümünden dolayı duyulan üzüntüyü ve eziyeti ifade ediyordu. Bu tür uygulamalar sultanların çok sevdiği kimseler için de uygulanıyordu. Nitekim anlatıldığı üzere Sultan Uveys Bahadır Han mahbubu Bayram Beg'in ve kendi eşi Hacı Mama Hatun'un ölümlerinden sonra oldukça üzülmüş ve resmi yas ilan etmiş, sarayındaki herkese siyah giymelerini emretmiş, kendisi de çıplak tenine "Kara peçenek" giymek suretiyle yas tutmuştu.[133]

Aynı şekilde 784/1382-1383 yılında Sultan Ahmed Celayir'e isyan eden Şehzade Şeyh Ali'nin katledilmesinden sonra yandaşları uzun bir süre matem elbisesi giymişlerdir.

چون ایشان جامه عزا جهت شهزاده شیخ علی پوشیده بودند اموال بسیار برایشان خرج کرد

وهمه را از لباس عزا بیرون اورد[134]

"Hepsi Şehzade Şeyh Ali için taziye elbisesi giydiklerinden dolayı onlar için bir çok mal harcayıp hepsinin taziye elbiselerini çıkardı."

Celayirliler'den kısa bir süre önce İlhanlı topraklarından geçen İbn-i Battuta da İze şehrinde şahit olduğu bir cenaze törenini anlatırken benzer bilgiler vermiştir.

"...Şehre girdiğimde kadıların, hatiplerin ve ileri gelenlerin bir duvara yaslandıklarını gördüm. Kalabalıktan duracak yer yoktu. Bütün halk ya ağlıyor, ya ağlamaklı ya da sessiz bir şekilde biribirinin yüzüne bakıyordu. Orada bulunanlar elbiselerinin üzerine kaba ham pamuktan ve düzgün diklimemiş, astarı dışına çıkmış elbiseler giymişlerdi. Ve her biri siyah renkli, parçalanmış bir hırka ya da çul ile başlarını bağlamışlardı. Taziye sahipleri bu elbiseleri kırk gün üzerlerinde bulunduruyorlar. Bu merasim onların nazarında hüzün ve başa gelen musibetin sonsuz göstergesiydi...."[135]

---

[130] Kazvini, *"Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı"*, I-IV/25-27; Beyânî, s.229-230

[131] Âbrû, zeyl, s.183; Howorth, III/608; Azzâvî, II/80; Muşfik, s.5-6; Ğanî, I/30; Beyânî, s.32

[132] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.73-77; Âbrû, zeyl, s. 240-241; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/384-385; Mîrḫând, V/572-573; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Van Loon, s.13; Ğanî, I/257,289; Beyânî, s.31-32

[133] Mustevfî, Zeyl-i Târîḫ-i Guzide, s.72,83; Âbrû, zeyl, s.239,243; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333,415-417; Mîrḫând, V/572,575; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240-241; İbn-i Kerbelâî, II/546; Müneccimbaşı, III/10; Azzâvî, II/102-103; Beyânî, s.53-54; Minorsky, *"Üveys"*, İA, VIII/135; Kâreng, s.625-626; Sümer, Şahıs Adları, I/315-316

[134] Âbrû, zeyl, s.281-282

[135] İbn-i Battûta, I/242-243

3.3.ORDU: Celayirli Devleti'nde ordunun tanzim ve teşkili idare tarzı, askeri meslekler, bu meslek sahiplerinin sosyal statüleri, atanma şekilleri ve diğer konularda Nahcevani eserinde önemli bilgiler vermiştir.

Daha önceki Türk ve Moğol devletlerinde olduğu gibi Celayirliler Devleti'nde de ordu devleti oluşturan kurumlar içerisinde en önde geliyordu. Gerek sürekli mücadele halinde oldukları komşu devletler gerekse de iç isyanların etkisiz hale getirilmesi hatta sultanların tahta oturması ya da tahttan indirilmesi konularında ordu birinci derecede rol oynuyordu.Bu önemine binaen de hassas askeri görevler son derece güvenilir olan şahıslara veriliyordu. Daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi bu devrede de askeri görev ve meslekler hanedan üyelerine ya da Türk ve Moğol kökenli kabile beylerine veriliyordu.[136]

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Celayirliler devrinde ordunun toplanma ve idare şekli konusunda büyük ölçüde İlhanlılardan kalma yöntemler cari idi. Ancak bahsedildiği üzere diğer kurumlarda olduğu gibi bir takım küçük değişiklikler de meydana gelmişti. Örneğin İlhanların ilk dönemlerinde tümen komutanı, binbaşı ve bunun gibi yüksek askeri meslek sahiplerine genel anlamda "*noyan*" (noyon-nuyin) deniliyordu. Ordudaki en üst makam *beylerbeyi* ya da diğer adıyla "*emiru'l-umera*" idi. Onun ardından *ulus ve ülke emirleri* daha sonra da noyanlardı. Noyanlar beylerbeyine karşı sorumlu idiler. Celayirliler devrinde artık bu tür kimselere noyan ünvanı ile hitap edildiğine dair elde bir bilgi yoktur. Bu dönemde noyan ünvanının yerini "*emir*" kelimesi almıştı.

Celayirli Devleti'nde de ordu ilhanlılarda olduğu gibi *onlu sisteme* göre tanzim edilmişti. Ülkenin ordusu 10.000 kişilik gruplara taksim olunurdu ve her bir gruba Moğolcada on bin anlamına gelen tümen (tuman) denirdi. Ancak çoğu zaman bu tümenler 10.000 sayısına ulaşamaz ve daha az sayıdaki kuvvetten teşkil edilirdi. Ordunun tümenden sonraki birlikleri, binlikler, yüzlükler ve onluklardan oluşurdu.[137]

Sultan tarafından savaş kararı alındığında Sultan tarafından ülkenin dört bir yanına yarlığlar gönderilerek ordunun vakit geçirmeden ve hazır bir halde istenilen yerde olmaları istenirdi.

امراء هزاره و صده و دّه تومان شیبان قتلغ و لشکریانی که در مدال و اهتمام داشتندبدانند که درین وقت عنان عزیمت بر صوب تسخیر فلان ولایت و مملکت منعطف گردانیده ایم و بجمیع ممالک ایلچیان باحضار امرا و لشکریان فرستاده بدآن سبب این حکم نفاذ یافت تا چون واقف گردند تمامت امراء هزاره ها و صده ها آن تومان و لشکریان ایشان مرتّب و مستعد با چهر و جبه و لزوق تمام بعد از پنج روز از تاریخ وصول این حکم متوجه شده بدین جانب ایند وتوقف را مجال ندهند[138]

---

[136] Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XVIII; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Uzunçarşılı, Medhal, s.221;Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31; Yıldız, IX/90

[137] Semerkandi, Matlâu's-sâdeyn, I/66/ Howorth, III/152; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31; Spuler, İran Moğolları, s.435-436; Ferruh, III/342-343; Uzunçarşılı, Medhal, s.225-226; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XVIII; Âyetî, s.378; Smith, Hurûc u Ürûc, s.226; Yıldız, IX/90

[138] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/46-47

" Şeyban Kutluğ Tümeni'nin bin, yüz ve on emirleri ile onların askerleri bilsinler ki bu sıralar filan vilayet ve memleketin zabtına yönelmiş ve emir ve askerlerin hazır bulunmaları için ülkenin her tarafına elçiler göndermişiz. Bu sebeple bu hüküm çıkarıldı ki bu emri öğrenir öğrenmez bütün bin ve yüz emirleri ve onların askerleri düzenli olarak, gerekli eşyalarını ve bütün azıklarını hazırlasınlar ve bu emrin ulaştığı tarihten beş gün sonra hareket ederek bu tarafa gelsinler. Oyalanmasınlar"

Orduyu oluşturan askerler paralı ve timarlı sipahi (*iktalı*) olmak üzere iki kısımdı. Birinci kısım kışlalarda, baskaklarda (Karakol) sürekli olarak görev yapan maaşlı askerlerdi. Piyade ya da sipah denilen kısmı ise savaş olmadığı zamanlarda ve kış mevsimlerinde dağıtılarak emirleri ile birlikte iktalarının bulunuğu bölgelere gönderilir savaş hali durumunda ise ferman çıkarmak suretiye göreve çağrılırlardı. Askerlerin tamamı bulundukları rütbelere göre savaşlardan elde edilen ganimetlerden pay alırlardı.[139]

3.3.1.Beylerbeyi (Emîru'l-umerâ): Beylerbeyilik ordudaki en üst rütbedir. Bu devrede başkomutanlar daha çok emirler emiri ya da beylerbeyi anlamına gelen "*emiru'l-umera*" olarak ünvanı ile anılmışlardır. Ülkenin bütün ordularının başında bulunan onları sevk ve idare eden kimse idi. Ülkenin askeri, siyasi ve sosyal konularında son derece etkili olan emiru'l-umera aynı zamanda devleti oluşturan bütün feodal kabile reislerinin de komutanı durumunda idi. Dört ulus emirinden biri beylerbeyi olarak seçilirdi. Ülkenin askeri idaresini bu feodal beyler arasında taksim eder, savaş ve barış dönemlerinde onlar arasındaki koordinasyonu sağlardı. Bütün ordu mensupları beylerbeyine karşı sorumlu idiler. Bir sultanın ölümünden sonra onun yerine gelen sultanın yarlığ çıkararak beylerbeyinin, ulus ve ülke emirlerinin ve diğer önde gelen emirlerin bulundukları konumları onaylaması gerekiyordu.

Nitekim Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhan ilan edilen Arpagaun yarlığı çıkarmak suretiye Büyük Şeyh Hasan'ın ulus emirliği ünvanını yenilemiş ve adını diğer bütün emirlerin başında yazdırmak suretiye ona beylerbeyi makamını vermişti.[140]

Başkomutanlar güvenilirliğinden emin olunan, savaşlarda büyük başarılar kazanan, cesur, akıllı, toplumda saygınlığı olan kimseler arasından bizzat sultan tarafından seçilirdi ve bu devrede idari anlamda padişahtan sonra gelen ikinci kişi konumunda bulunuyorlardı. Yarlığlarda beylerbeyinin adı ve mührü sultandan sonra gelirdi. Görevleri, savaş sırasında orduyu toplayarak tanzim etmek, savaş için her türlü hazırlığı yapmak, orduyu sevk ve idare etmek, savaş zamanları dışında ise iç asayişi temin etmek ve suçluları yakalayarak cezalandırmaktı.

Bizzat padişah tarafından çıkarılan yarlığla atanırdı. Bütün ulus emirleri, vezirler, tümen komutanları, inaklar, eyalet hakimleri ve diğer makam sahiplerinden emiru'l-umeraya riayet etmeleri, hiçbir olayda onun emir ve bilgisi olmaksızın onun emrindekilerin işlerine karışmamaları, yakaladıkları suçluları derhal başkomutanı temsil eden kimselere teslim etmeleri ve emirlerine itiraz etmemeleri istenirdi. Bu

---

[139] el-Eberi, s.182-183; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s. 67-68; Âbrû, zeyl, s. 237; Fasîh-i Havâfi, III/90-91; Semerkandi, Matlau's-sâdeyn, I/316; Mirhând, V/571; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/239; Kazvini, Lubbu'l-tevârîh, s.259; Muhammed Hasan Han, I/635; İkbâl, s.456; Âzzâvi, II/98; Uzunçarşılı, Medhal, s.227; Beyâni, s.34; Yıldız, IX/90-91

[140] Şabânkârei, s.299; el-Eberi, s.159

görev sadece Moğol ve Türk kökenli kimselere bırakılırdı. Onun ve emrindekilerin maaşları genellikle ikta yöntemi ile karşılanırdı.[141]

3.3.2.Ulus Emirliği (امارت الوس): Ulus bu devrede her şeyiyle bir sultanın, şehzadenin ya da hakimiyeti altında bulunan reayaya verilen addı. Bu reaya ise *ulus emirleri* aracılığıyla idare edilirlerdi. Ulus emirleri sultan tarafından çıkarılan ve ülkenin bütün noktalarında görevli olan devlet görevlilerine ulaştırılan bir yarlığla atanırlardı.

Deneyimli, başarılı, adil, sultana sadakati ispatlanmış ve ülkede itibarı olan kimseler ve genellikle de feodal kabile beyleri arasından seçilirdi. Devletin iç güvenliği ile ilgili bütün konularda sultanın naibi durumunda idi. Asileri, bozguncuları, halka zulüm edenleri, halk üzerinde baskı yaratarak onlara kötü davranan idarecileri tespit eder, cezalandırır ve bu tür olayların önüne geçerdi. Kendi görev alanında bulunan bütün olaylardan ve önemli konulardan haberdar olurdu. Daha alt kademelerde buluna görevliler onu ülkenin değişik noktalarında gelişen olaylardan haberdar etmek zorunda idiler. Büyük küçük bütün emirler ve askeri rütbe sahipleri onun şeriat, yasa ve yasaklara uygun emirlerini yerine getirmek zorunda idiler. Divan sahipleri her yıl kendi gelirlerinden bir miktarını ona ve nökerlerine vermekle ve devlet adına çalışan bütün resmi görevliler onun emirlerine uymakla yükümlü idiler.[142]

Ulus emrilerinin sayısı İlhanlılar zamanında biri beylerbeyi (*emiru'l-umera*) olmak üzere dört idi. Diğer üç ulus emir "*kol emiri*" olarak da anılmakta idiler. Sultan adına çıkarılan fermanlarda sultanın adından sonra bu dört ulus emirinin, ardından vezirin[143] adları ve mühürleri yer alırdı. Celayirliler devrindeki sayısı ve durumları hakkında ise elde mevcut kaynaklarda fazlaca bir bilgi verilmemiştir.[144]

3.3.3.Ülke Emirliği (امارت ولکا): Ülke emirleri de padişah tarafından tayin edilirdi. Bu emirler de tıpkı ulus emirleri gibi başarılı, adil, halka karşı adil ve merhametli, kendisine verilen görevleri layıkı ile yerine getirmiş kimseler arasından seçilirdi. Ülke emirleri birden fazla olur ve en kıdemli tümen beyleri arasından seçilirlerdi. Merkezi hükümet tarafından ülkenin muhtelif eyaletlerine o eyaletlerdeki isyan, bozgunculuk ve başı bozuklukları bertaraf etmeleri, sınır eyaletlerinde ülkenin sınırlarını korumaları ve isyan veya savaş sonrası bozulan durumu düzeltmeleri için görevlendirilir, padişah tarafından çıkarılan yarlığda görevlendirilen ülke emirinin gönderiliş maksadı anlatılır ve o eyaletteki her devlet görevlisinin onun emirlerine uymaları ve yardımcı olmaları istenirdi. Söz konusu yarlığlarda ayrıca o eyalet yetkililerine ülke emirinin ve emrinde görevli kimselerin görevleri sırasında ihtiyaç

---

[141] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib.II/155-156; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/VIII; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Köprülü, "*Bizans Müesseseleri*", s.52-53; Uzunçarşılı, Medhal, s.225; Yıldız, IX/82; Pakalın, I/213

[142] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/9-19

[143] Köprülü, ("Bizans Müesseseleri", s.52-53) bunun tam tersini söylemekte ve sultandan sonra vezirin adının daha sonra beylerbeyi ve ulus emirlerinin adının yer aldığını söylemektedir. Ancak günümüze ulaşan yarlığlara bakıldığında bu iddianın doğru olmadığı görülmektedir. Nitekim Celayirli Büyük Şeyh Hasan'ın 736 h. yılında Muhammed Han'ı İlhan ilan etmesinden sonra çıkarılan fermanda Muhammed Han'ın adının ardından birinci sırada beylerbeyi Büyük Şeyh Hasan, ikinci sırada ulus emiri Hacı Togay b. Sunuzy, ondan sonra da vezir Zekeriyya Suseni'nin adları yazılmıştır.(Bak s.94)

[144] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/9-19; Deguignes, VI/10; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Köprülü, "*Bizans Müesseseleri*", s.50; Beyânî, s.130-131; Uzunçarşılı, Medhal, s.225-226

duyacakları gerek para ve gerekse mal ya da malzemeleri temin etmeleri için bütün giderlerinin o eyaletin gelirlerinden karşılanması emri verilirdi.[145]

3.3.4.Tümen Emirliği (امارت تومان): Bahsedildiği üzere İlhanlılar devrinde noyan denilen ve "*on bin emiri*" anlamına gelen tümen emirinin bugünkü karşılığı tümgeneraldir.

Tümen emiri orduyu oluşturan ve 10.000 kişilik en büyük askeri birlik durumundaki tümenlerin komutanı durumunda idi. Diğer askeri birliklerin komutanları olan emirler onun emrinde olurlardı. Kendi emrinde olan tümenin, asker, at, silah, çadır ve bunun gibi ihtiyaçlarını belirlemek, temin etmek, asker ve silahları tertip ve tanzim etmekle yükümlü idi. Savaş çıktığı anda her türlü eksiğini gidermiş ve savaşa hazır durumda olması gerekirdi.

Celayirliler devrindeki üst düzey askeri meslek sahiplerinden biri olan tümen emiri ya da bir başka deyişle tümen komutanı da, diğer üst düzey askeri görevliler gibi sultan tarafından çıkarılan yarlığ ile atanırdı. Bu yarlığların hükmüne göre bin, yüz, on emirleri ve diğer askeri görevlerde bulunan herkesin yarlığda belirtilen konularda onun emirlerine itaat etmesi, yardımcı olmaları, onun doğru görüşlerinden çıkmamaları, gece gündüz her an ondan gelecek olan talepleri derhal yerine getirmeleri istenirdi. Maaşları büyük divan tarafından ve çıkarılan yarlığda belirtilen miktarda yıllık olarak ödenir veya ikta yöntemi ile karşılanırdı.[146]

Nahcevani'nin ve diğer kaynakların verdiği bilgilere göre tümen komutanlığı babadan oğula miras olarak da geçebiliyordu. Ancak bunun dışında tümen komutanı olarak atanacak kimsenin başarılı, halk tarafından sevilen ve layık biri olması gibi şartlar da gözetilirdi. Tümen komutanlarına "*noyan*" da deniliyordu. Şehzadelerin ya da hanedan üyesi durumundaki prenslerin de *noyan* ünvanı anılmaları mümkündü. Nitekim anne tarafından bir İlhanlı şehzadesi olan Celayirli Büyük Şeyh Hasan "Şeyh Hasan Noyan" ünavı ile anılıyordu.[147]

3.3.5.Bin Emirliği (Binbaşalık) (امارت هزاره): "*Hezare*" Farsçada 1000 rakamını ifade etmektedir. Tümenden sonra ikinci büyük askeri birlik olan ve 1000 kişiden oluşan birlik (hezare) komutanına, bin kişinin komutanı anlamına gelen "Emir-i Hezare" denirdi. Moğollar döneminde "minghan-o noyan" (binbaşı) denilen bu unvan İlhanlılardan itibaren değişikliğe uğramıştır.

Minghanlar, yani binbaşılar Cengiz Han zamanında bizzat Cengiz Han tarafından atanırdı.[148] Nahcevani'nin verdiği bilgilere göre İlhanlılar ve Celayirliler devrinde de binbaşılar, yani hezare emirleri, tümen emirleri gibi bizzat padişah tarafından ve yarlığ çıkarmak sureti ile tayin ediliyorlardı. Maaşları Büyük Divan tarafından belirlenir ve ödenirdi. İlhanlıların sonunda 1000 dinar olan maaşlarının Celayirliler devrinde ne kadar olduğu bilinmemektedir.[149]

III.3.6.Yüz Emirliği(Yüzbaşalık) (امارت صده): Celayirli ordusunda yüz kişilik askeri birliğin komutanı, günümüzde yüzbaşı anlamına gelen "*emir-i sedeh*" adını

---

[145] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib,II/20-25

[146] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib,II/25-26

[147] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/26; Deguignes, V/127; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Uzunçarşılı, Medhal, s.226; Smith, Hurûc u Urûc, s.113; Temir, Moğolların Gizli Tarihi, s.5; Meşkûr, s.220

[148] Moğolların Gizli Tarihi, s.93, 151-152, 158; Reşideddin, I/53,406; Howorth, I/115

[149] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/29; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37; Uzunçarşılı, Medhal, s.226; Temir, Moğolların Gizli Tarihi, s.5

taşıyordu. Onluk komutanları arasından seçilirdi. Moğollar zamanında *"Caun-o noyan"* denilen bu ünvan İlhanlılar zamanından itibaren değişikliğe uğramıştır. Maaşları *Büyük Divan* tarafından yarlıkla belirlenir ve ödenirdi.[150]

3 .3.7.On Emirliği (Onbaşılık) (امارت دهه) *"Dehe"* Farsçada onluk anlamındadır. Emir-i dehe, on kişilik askeri birliğin komutanına verilen addır. Moğollarda harban-o noyan olarak anılan bu ünvan daha sonraları İlhanlılar devrinde *"emir-i dehe"*ye dönüşmüştür. Onbaşılar en küçük askeri birliğin komutanı durumunda idiler. Maaşları diğer askeri birlik komutanları gibi *Büyük Divan* tarafından ödenirdi.[151]

3 .3.8.Ordu Bukavulu (بوکاولی لشکر): *Bukavul* kelimesi Moğolcada aşçı ve çeşinici anlamına gelir.[152] Ancak Nahcevani, ordu bukavulu ve onun görevlerini şöyle tarif etmiştir.

"Ordu büyükleri ve emirlerinden sonra asker taifelerinin en büyüğü odur. Orduduki büyük emirlerin uygun tedbirleri ile [sefer sırasında] yolculuğun idaresi, askerlerin düzene sokulması, kendileri için Büyük Divan tarafından tayin edilen görevleri yerine getirmek, ülke ve vilayetlerin fethinden sonra ele geçen ganimetleri adil bir şekilde dağılmasını ve [ganimeti bölüşenlerin] birbirlerine baskı uygulamalarına engel olmaktır." [153]

Bukavullar ayrıca askerin sayısını, ordunun idaresini, maaşlarını ve ihtiyaçlarını belirleyerek Büyük Divan'a bildirir ve bu ihtiyaçların temininde aracılık ederdi. Ordu bukavulları da üst düzey askerler gibi sultan tarafından yarlığ çıkarılmak suretiyle tayin edilirlerdi.Bu yarlığlar gereği orduda görevli diğer üst düzey komutanlar, hatta veziriler onun işlerine müdahele edemezlerdi. Ganimetlerin paylaşımı sırasında herkes onun uygun gördüğü miktara razı olmak zorunda idi. Komutanlar onun rahat çalışmasını ve baskı altında kalmamasını temin etmekle görevli idiler. Maaşları (mersum) Büyük Divan tarafından karşılanırdı. Her tümende bir bukavul bulunurdu.[154]

3 .3.9.Ordugahlar ve Ordular Yasavulu: (یاسا ولی اوروها و لشکر ها): Moğolcada ordu (ordugah) nâzımı demektir.[155]

Önde gelen askeri mesleklerden biri de *"Ordular ve Ordugahlar Yasavulluğu"*dur. Sefer esnasında at binme ve konaklama sırasında attan inme sıralarını tayin ile ordunun düzenli bir halde hareket etmesini sağlar, büyük küçük herkesin bulunacağı yeri ve sırayı rütbelerine göre belirlerdi. Sefer sırasında onların ordugahlarının kendilerine ayrılmış olan bölümden ayrılmamalarını, konaklamalarda herkesin ordugahını(اورد و) kendilerine gösterilmiş olan yerlere kurmalarını tayin ederdi. Aynı şekilde kurultaylarda ve büyük toylarda veziriler, ulus ve ülke emirleri, büyük divan sahipleri, tümen, bezare ve sedeh emirlerinin bulunmaları gereken yerleri tanzim ederek kargaşa oluşmasının önüne geçerdi. Rütbesi ve makamı ne olursa olsun herkesin onun belirlediği yerleri kabul etmeleri ve itiraz etmemeleri

---

[150] Reşideddin, I/400; Togan, *"Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I"*, I/37; Uzunçarşılı, Medhal, s.226; Beyânî, s. 132; Temir, Moğolların Gizli Tarihi, s.5

[151] Togan, *"Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I"*, I/37-38; Uzunçarşılı, Medhal, s.226; Temir, Moğolların Gizli Tarihi, s.5; Beyânî, s.132

[152] Uzunçarşılı, Medhal, s.189; Togan, Giriş, s. 113; Emin, Ferheng-i İstilâhât, s.74

[153] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/53-54; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.108; Beyânî, s.132

[154] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/54-56; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.108; Uzunçarşılı, Medhal, s.228

[155] Emin, Ferheng-i İstilâhât,s.267-268

gerekiyordu. Ordugah ve ordu yasavulları da diğer üst düzey askeri kimseler gibi Sultan tarafından deneyimli ve başarılı kimseler arasından seçilir ve yarlığ çıkarılmak suretiyle tayin edilirdi. Maaşları yıllık olarak Büyük Divan tarafından karşılanırdı.[156]

Nahcevani dışındaki mevcut kaynaklarda Celayirliler devrinde, hatta İlhanlıların son dönemlerinden itibaren "*yasavul*" terimi kullanılmamıştır. İbn-i Battûta'nın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İlhanlıların sonlarından itibaren yasavulların yerini aynı görevi üstlenen "*Emir-i Candar*" almıştı.[157]

3.3.10.Yurt ve Yurtçi (یورت و یورتچی): Türkçe bir kelime olan "*Yurt*" , konaklama dinlenme ve iskan yeri anlamlarına gelmektedir.[158] Sultan ve hakimlerin yolculukları sırasında konakladıkları yerler "*yurt*" olarak adlandırılıyordu. Bu yerler daha önceden "*yurtçi*" (یورتچی) adı verilen ve görevleri sadece bu olan kimseler tarafından belirlenirdi. Yurtçiler ordunun geçeceği güzergahlarda karargah kurmak için uygun olan yerleri önceden belirlerlerdi. Bu yerlerin su, yeşil alan ve diğer yönlerden karargah kurmak için uygun olması gerekirdi. Yolculuk esnasında sultanın beraberinde bulunan gruplar bir mahalde karargah (اوردو) kurmak istedikleri zaman "*yurtçi*" tarafından kendileri için belirlenmiş olan yerlere inerlerdi. Sultanın özel bir yurtu olurdu.[159]

Nahcevani, yurt konusunda şunları söylemektedir:

"Saltanatın önemli kurallarından biri de padişahın yaylak ve kışlakta, bütün menzil ve merhalelerde, avlaklarda ve indiği her yerde belirli bir yurtunun olmasıdır. Ta ki şehzadeler, emirler, vezirler, inaklar, devlet erkanı ve âyânı o yurtu dikkate alsınlar ve onun yurtunun neresi olduğunu ve nereye ineceğini bilsinler. Padişahın yurtu belirlenmeden onların yurtu da belli olmaz. Mesela, şehzadeler sultanın "Bravurgar" (براوون قل) *denilen sağ tarafına, ulus emirleri de şehzadelerin sağına ordu kurarlardı. Vezirler sultanın Caun gar (*جاوون قل*) denilen sol tarafında karargahlarını teşkil ederlerdi. İnaklar (*ایناق*) ise vezirin ordusunun etrafına dizilirlerdi. Devlet erkanı Türk kökenli olurlarsa emirlerin yurtunda, Tazik(Tacik) olurlarsa vezirlerin yurtunda yer alırlardı. Son olarak bitikçiler, kadılar ve din alimleri sultanın yurtunun karşısında kurulan mescidin yakınında yurt kurarlardı."*[160]

Ayrıca bütün grupların yararlandığı ayrı bir yiyecek karargahı bulunurdu. Sultanın dergahında makamı olan devlet erkanı ve emirler akşam namazından sonra huzura gelirler, yatsı namazından sonra ise meşaleler ışığında kendi ikametgahlarına dönerlerdi.[161]

Emirlerin makamları ve konumları ne olursa olsun savaşta ihmali görülenler, kaçanlar, ya da ihanet ya da isyan edenler yargıya çekilerek suçlarının derecesine göre hapis, azil, dayak ya da ölümle, bazen de para cezası ile cezalandırılırlardı. Aynı

---

[156] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/57-62; Uzunçarşılı, Medhal, s.228
[157] İbn-i Battûta, I/282-283; Uzunçarşılı, Medhal, s.188; Beyânî, s.128
[158] Vassâf, vr. 707; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31,77
[159] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/62-67; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.31,77; Uzunçarşılı, Medhal, s.186; Beyânî, s.129
[160] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/62-63
[161] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/62-67; Beyânî, s.129

şekilde sultana hizmetleri ölçüsünde suyurğal, hilat ve bunun gibi hediyelerle ödüllendirilirlerdi.[162]

3.3.11.Silahlar: Celayirliler devrinde kullanılan silahların türleri ve nitelikleri konusunda elde mevcut kaynaklarda detaylı bilgiler verilmemiştir. Ancak bu devrede savaşlarda kullanılan silahların tür veya nitelik olarak İlhanlılar devrinden farklı olmadığını söylemek mümkündür.

Demotte Şehnamesi'nden[163] bir savaş sahnesini sembolize den minyatür[164]

Bu devrin silahlarının en yaygın olanı hiç şüphesiz ok ve yaydı. Her asker mutlak surette ok ve yay taşırdı. Savaşlarda uçları çengel biçiminde olan kargı ve mızraklar ve kılıç da vazgeçilmez silahlar arasındaydı. Bunların dışında kale savunma ve kuşatmalarında ve meydan savaşlarında kullanılan mancınık, arrade,

---

[162] el-Eherî, s.182; Fasîh-i Havâfî, III/91; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzîde, s.67,99; Âbrû, zeyl, s. 237,254-255; Fasîh-i Havâfî, III/113; Semerkandî, Matlàu's-sàdeyn, I/316; Mîrhând, V/571,581-582; Hândmîr, Habîbu's-siyer, III/239,244; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.259; Howorth, III/655; Muhammed Hasan Han, I/635; İkbâl, s.456,460; Van Loon, s.12; Àzzâvî, II/98,155; Beyânî, s.34,62; Fâikî, Azerbaycan, I/490,495

[163] Demotte Şehnamesi hakkında geniş bilgi için bak s.289

[164] Fotoğraf: Beyânî, s.367

kale merdivenleri, balta, topuz, zırh, kalkan, mızrak ve kargılar da bu devrin silahları arasında idi. Zırhlar demir sıkıntısı olduğu dönemlerde deriden yapılıyordu. Askerlerde olduğu gibi atlarında da onları koruyacak şekilde düzenlenmiş deriden yapılma zırh bulunurdu. Sultanların zırhları ise demirden yapılıyordu.[165]

Bu devrede yapılmış ve günümüze ulaşmış olan bazı miyatürlerden Celayirliler devrinde kullanılan silahların ve techizatlarının neler olduğu konusunda bazı ip uçları elde edilmektedir. Bu minyatürlerde yer alan savaş sahnelerinde askerlerin zırh ve miğferli oldukları, kılıç, kalkan, kargı, ok ve yay taşıdıkları görülmektedir.

Kale fetihleri ve savunmaları ayrı bir donanım gerektiriyordu. Bu amaçla özel kuleler, merdivenler ve mancınıklar kullanılıyordu. Hülegü zamanında Çin'den daha sonraları ise Mısır'dan getirilen ustaların yaptıkları neft fıçıları ile kale muhasarasında kullanılan özel toplar ve mancınıklar kale kuşatma ve savunmaları için kullanılıyordu. Nitekim Clavijo Sultaniye Kalesi'nin burçlarında küçük toplar ve mancınıklar gördüğünü belirtmiştir.[166]

İlhanlılar devrinde askerler ok, yay, kılıç ve bunun gibi küçük silahları kendileri yapmak zorundaydılar. Ancak daha sonra bu sistem yürümediği için Abaka Han zamanında silahhaneler kurulmaya başlandı. Her bir şehirde silah yapımıyla görevli ustalar bulunurdu. Gazan Han zamanında ise silahhaneler konusunda geniş çaplı bir ıslahat yapılmıştı.[167]

Düşmana karşı önceden haber almak ve haberleşmek için casuslar ve güvercinler kullanılıyordu. Nitekim Sultan Ahmed Celayir, Timur'un Bağdad'a ani bir saldırısına karşı öndecen haberdar olabilmek için Timur'un geçmesi muhtemel güzergahlar üzerine casuslar koymuş ve onların kendilerine haber ulaştırabilmeleri için güvercinlerden yararlanmıştı.[168]

3.4.İDARİ TEŞKİLAT: Celayiroğulları Devleti, İlhanlılardan sonra onu oluşturan önemli unsurlardan biri olarak onun mirası üzerinde kurulmuştur. Bu nedenle gerek askeri gerekse de sivil bütün idari sistemleri büyük oranda İlhanlılardan alınmıştır. Celayirliler devrinde ülkenin işleri İlhanlılarda olduğu gibi çok geniş, ancak aynı zamanda karışık bir sistem dahilinde idare ediliyordu. İdari sistem muhtelif ve çok sayıdaki divanlara dayanıyordu. Devletin askeri, mali, sosyal, ticari, tarım ve endüstri gibi bütün sektörlerinin idaresi bu divanlar aracılığı ile gerçekleştiriliyordu.

Nahcevani eserinde Divan-ı Âlâ, Divan-ı Saltanat, Divan-ı Emaret, Divan-ı Bozorg, Divan-ı Vezaret, Divan-ı İstifa, Divan-ı Kaza-i Memalik, Divan-ı İnşa, Divan-ı Resalet, Divan-ı Evkaf-ı Memalik, Divan-ı Bayirat, Divan-ı Beytu'l-mal, Divan-ı Kanun, Divan-ı Mezalim ve Divan-ı Vakf olmak üzere 15 ayrı divan adı zikretmiştir. Mezenderani ise bu divanlara ilaveten Divan-ı Eşraf ve Divan-ı Nazar gibi divan adlarından bahsetmiştir.[169]

---

[165] Spuler, İran Moğolları, s.446-447; Uzunçarşılı, Medhal, s.233; Beyânî, s.365-366; Yıldız, IX/91

[166] Âbrû, zeyl, s.268; Fasîh-i Havâfî, III/119; Clavijo, s.167; Mirḫând, V/587-588; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Howorth, III/659; Zeyneloğlu, s.73; İkbâl, s.461; Spuler, İran Moğolları, s.448-449; Ğanî, I/306; Beyânî, s.365-366

[167] Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/62; Spuler, İran Moğolları, s.449; Uzunçarşılı, Medhal, s.233-234; Yıldız, IX/92

[168] Şâmî, s.138-139; Âbrû, zeyl, s.302; Mirḫând, VI/214-215; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/455-456; Deguignes, VI/84-85; Beyânî, s.88-90

[169] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, I-1/24, 30, 101,328, I-2/487, 368, II/121,120, 143, 211, 311, 270; el-Mâzenderânî, s.7, 70, 138

Nahcevani'nin verdiği divan isimleri ve sayısı Reşideddin, Vassaf ve Aksarayi'nin İlhanlılar devrinde mevcut divan sayısından daha fazladır. Bu itibarla Celayirliler devrinde divanların daha da yaygınlaştığı ve ülke idaresinin şekillendiği birer kurum haline geldiklerini söylemek mümkündür.[170]

Nahcevani kimi zaman *Divan-ı Âlâ* ile *Divanı Saltanat*'ı, *Divan-ı Bozarg* ile de *Divan-ı Vezaret*'i birbirinin yerine ve aynı anlamla kullanmıştır. Bu itibarla bu divanların aynı divan oldukları halde ayrı ayrı isimlerle zikredildiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Mezenderani ise *Divan-ı Uluğ Bitikçi*, *Divan-ı Eşraf* ve *Divan-ı Nazar*'ın adlarına eserinde yer vermekle birlikte görevleri konusunda bir açıklama yapmamıştır.

Bu divanların her birinin ayrı ayrı görevleri ve yapılanmaları vardı. Bütün divanların çalışma sistemi fevkalade bir öneme sahip defterler aracılığı ile sağlamlaştırılıyordu. Bütün idarelerde deneyimli münşiler ve hesapdarlar görev yapıyorlardı. Bunlar büyük bir itina ile düzenli defterler tutuyorlardı. Her birinin sorumluluk sahaları ve işlevleri farklı olmakla birlikte oldukça girift bir yapıya sahiptiler. Muhtelif divanların işleyiş tarzı ve yapıları incelendiğinde Celayirliler devrindeki idari sistemin ve divanların yapılarının İlhanlılar ile yaklaşık olarak aynı olduğunu söylenebilir.[171]

3.4.1.Divan-ı Saltanat (ديوان سلطنت): Adından da anlaşılacağı üzere bu divan diğer divanların üzerinde bir konuma sahipti. Devletin sair idarelerinin tamamı ona bağlı idiler.

Bu divan ülkenin önde gelen en büyük ve en meşhur şahsiyetleri aracılığı ile idare edilirdi ve çok önemli bir teşkilatlanması mevcuttu. Görevi daha ziyade sarayın iç ve dış işlemlerinin denetimi ve gözetimi, yani sultan, şehzadeler, hatunlar, harem ve bunların idari mülki işlemlerini gerçekleştirmekti.

Divan-ı Saltanat teşkilatı; hazineler, saraydaki yatak, yorgan çadır gibi eşyalar ile seferler sırasında sultanın çadırını kurup toplamakla görevli "*ferraş*" denilen hizmetçilerin bağlı olduğu "*Ferraşhane*", tavla ve ahırlardan sorumlu ahtacıların sevk ve idare edildiği *Beytü'r-rikab*, silahlardan sorumlu görevlilerin bağlı olduğu *Beytü'z-zerd Teşkilatı*, Taşthane (Teşrifat İdaresi) ile Anbarlar ve Evler İdaresi bölümlerinden oluşuyordu. Bunların dışında sultanın çetrini taşıyan *şukurçiler*, sultanlığın alametlerinden biri olan *nevbet*'in çalınması görevini yerine getiren *nekkareciler*, sultan ve şehzadelerin av partilerini düzenleyen *av emirleri* (emir-i şikar) ve bunun gibi çok sayıda saray görevlisi de Saltanat Divanı'na bağlı teşkilatlarda görevli kimselerdi. Divan başkanı naib-i divan ünvanını taşıyordu ve sultana vekalet ediyordu. Divanın diğer üyeleri onun emrinde çalışıyorlardı. Naib-i Divan başkanlığında çalışan bu divanda divana bağlı muhtelif idare başkanları, diğer şehirlerde görevlendirimiş olan saltanat hanedanına ait malların kontrolü ve vergilerin toplanmasından sorumlu divan eyalet temsilcileri, divanın gelir ve giderlerine nezaret eden vekiller, yolculuk ve av seferleri sırasında ordunun konaklama yerlerini belirlemekle görevli olan yurtçi, hacib, sultan meclisi emiri, ahursalarlar, hara mülazımları, deveciler ve başçobanlar da bu divana bağlı idiler.[172]

---

[170] Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXIV

[171] Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXIV-XXV; Köprülü, "*Bizans Müesseseleri*", s.35-37; Beyâni, s.177-178; Yınanç, "*Celayir*", İA, III/65

[172] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/97-98; el-Mâzenderâni, s.185; Uzunçarşılı, Medhal, s.189-190; Beyâni, s.178-179; Aka, Timur Ve Devleti, s.115-116; Emin, Ferheng-i İstilâhât, s.15,157-158,268

3.4.1.1.Saltanat Naibliği (نیابت سلطنت): Bütün bu sayılanlar dışında saltanat naibliği (niyabet-i saltanat) adındaki bir başka meslek ile daha bulunmaktaydı. Saltanat naibi, bizzat sultan tarafından seçilerek ve ülkenin dört bir yanına yarlığ çıkarmak suretiyle atanırdı. Bu makama atanacak kimse kendisine verilen bütün görevleri başarı ile yerine getirmiş, deneyimli, bilgi sahibi, adil kanunları ve devlet idaresini bilen şahıslar arasından seçilirdi.

Nahcevani'nin verdiği bilgilere göre saltanat naibi ülke idaresi ile ilgili her konuya doğrudan müdahele etme hakkına sahipti. Onun ülkedeki bütün olaylardan haberdar olması, ortaya çıkan problemleri sorup soruşturmak suretiyle adil bir şekilde halletmesi gerekiyordu. Yine bu emirde ülkenin vezirinin, diğer bütün devlet erkanının, vilayet hakimlerinin, kadıların, emir ve komutanların ona karşı saygılı davranmaları, ülkedeki küçük büyük bütün önemli olaylarla ilgili olarak kendisine bilgi vermeleri ve onun uygun göreceği her türlü çözüm yoluna hiçbir şekilde itiraz etmemeleri ve maaşının her yıl divan gelirlerinden ödenmesi emredilirdi.[173]

3.4.1.2.Saltanat Divanı'nın Gelir ve Giderleri: Sultan ve saltanat hanedanı üyelerinin ülkenin dört bir yanında, saray tarafından görevlendirilen vekiller, nazırlar ve divan temsilcileri tarafından idare edilen ve gelirleri merkeze gönderilen geniş arazileri ve mülkleri vardı. Bu mülklerin gelirleri her yıl görevli kimseler tarafından toplanarak divana gönderilirdi. Sultan ya da saltanat hanedanı üyelerinin ülkenin muhtelif noktalarındaki mülklerini işleten bu temsilciler ikta, ziman veya emanet adı verilen muhtelif usullerle seçilirlerdi.

El-Mâzenderânî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere bütün hesaplar dakik ve düzenli olarak defterlere işleniyor, her gün, her ay ve her yıl bir incelemeye tabi tutuluyordu. Gelir ve giderlerin değiştirilmemesi için her bir görevlinin kendisine ait bir hesap defteri bulunuyordu ve o görevli bu defteri düzenli olarak tutmakla mükellefti.[174]

3.4.1.3.Divan Hazineleri: *Saltanat Divanı* gelirleri ve hanedan mülkiyetinin mahsüllerinden teşkil olunana hazineler müşrif, nâzır ve hazin adı verilen üç kişi aracılığı ile yönetiliyordu. Gelirler, sarayın dahili harcamaları dışında alim ve şehylerin maaşları, muhtaç kimselere, tekke ve zaviyelere, medreselere ve diğer hayır işlerine harcanıyordu. *Saltanat Divanı*'ndan kendilerine maaş bağlanan kimselere bu maaşları üçer aylık dilimler halinde ödeniyordu. Günlük olarak hazinelere giren ve çıkan bütün mallar ve nakit para münşiler tarafından defterlere işleniyor, yıl sonunda da yıllık hesap yapılarak ayrı bir deftere kaydedileyordu.[175]

Örneğin Mezenderani'nin yer verdiği bir belgeye göre 74/1340-1341 yılı Muharrem ayında Celayirli Devleti hazinelerinde şunlar bulunuyordu.

"*...Hind, Mısır, Mağrib ve Gazan sikkelerinden mürekkep 320.000 miskal kızıl altın, külçe ve diğer şekillerde 994.000 miskal gümüş, Gümüş Gazani Sikke, 207.240.000 adet, Bağdâdî sikke, 118.410.000 adet, üç dinarlık Gazani Sikke, 4.220.000 adet, Şerb*[176] *kumaşından; 40 top altın dokuma,10 top sade dokuma, parçalar halinde 5 top altın dokuma ve sade dokuma, İskenderiye, Yezd ve Bağdad'dan 48 top Ebyar*[177] *kumaşı, Hitay ve Tebriz renkli kumaşı, 220 top, Semerkand ve Nişabur kadifesi, 120*

---

[173] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/92-94; Uzunçarşılı, Medhal, s.207; Beyânî, s.179-180
[174] Beyânî, s.182-183
[175] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/110-123; el-Mâzenderânî, s.241-244; Beyânî, s.183
[176] Eski zamanlarda daha çok Mısır'da dokunan bir tür ince keten kumaş
[177] Bir şehir ismi

top, 44 adet Yezd ve Yemen ipeği örtü, İskenderiye ve Rus destarçesi[178]*, 144 adet, ipek alem, 40 adet, Hıtay ve Deşti- Kıpçak Örmeği*[179] *120 top, Sivas ve Kars yünü kumaşı, 320 top, Rus ve Frenk keteni, 8200 top, Hıtay ve Yezd atlası, 300 top, Hıtay ve Yezd Keneviri,1000 zirâ*[180]*, Isfahan ve Hind kaba kumaşı, 11.020 zirâ, tafte*[181] *12.000 zirâ, ketenbezi, 20.000 zirâ, deri; orta siyah samur, 320 adet, özel tilki 300, Orta kalite tilki, 220 adet, mor sincap, 300, alaca sincap 220 adet, özel kakım, 200 orta kalite kakım, 20 adet, beyaz kuzu, 44, siyah kuzu, 20, alaca kuzu 100 ve kızıl kuzu, 32 adet*"[182]

3.4.2.**BÜYÜK DİVAN** (دیوان بزرگ): *Büyük Divan* (Divan-ı Bozorg) Ülkenin askeri, idari, mali ve bunun gibi bütün işlerini kontrol ve müdahele yetkisine sahip olan *Büyük Divan* ya da diğer bir adıyla *Divan-ı Vezaret* ülkenin vezirinin emri altında bulunurdu. Diğer divanlar arasında asli yeri bu divan alırdı. Bu itibarla vezir dışında, ülke ve ulus emirleri başta olmak üzere ülke idaresinin gerçekleştirildiği diğer divan idarecileri Büyük Divan'ın üyeleri durumunda idiler. Zaten ülkenin sair divanlarının çoğunluğu Büyük Divan'a bağlı olarak çalışırdı. Önemli konularda Bu divanda görüşülüp karar alınmadan herhangi bir iş yapılması mümkün değildi. Ahaliden alınan vergi ve haraçlar bu divanda toplanır ve buradan gerekli yerlere dağıtılırdı.[183]

3.4.2.1.**Vezirlik** (وزارت): Büyük Divan'ın (Divan-ı Vezaret) başında bulunan ve devlet idaresinde çok hassas ve önemli görevleri yerine getiren kimseler İlhanlılar devrinde daha çok "*sahib-i divan*" ünvanı ile anılıyorlardı. Bu terim İlhanlıların son dönemlerinden itibaren ve Celayirliler devrinde yerini Selçuklular zamanında da kullanılan vezir kelimesine bırakmıştır.

Vezirler devlet idaresinde sultan, beylerbeyi ve ulus emirlerinden sonra geliyordu. Ancak ordu işleri hariç diğer idari konularda sultandan sonra gelen kimse idi. Bununla birlikte çoğunlukla sultanlar devlet idaresi ile ilgili işlerle çok fazla ilgilenmedikleri için ülke idaresi gerçekte vezirlerin elinde idi. Bütün divanların kontrolü onun uhdesinde bulunuyordu. Bu nedenle "*naib-i sultan*" olarak da anılırlardı. Fermanlarda vezirin adı ve mührü, ulus emirlerinin ad ve mühürlerinden sonra yer alırdı. Altın mürekkep hokkası, altamğa ve değerli taşlarla bezenmiş olan kuşak vezirlik alametlerinden sayılmaktaydı. Vezirler, eyalet hakimleri, makam sahipleri, divan memurları ve sorumluluğu fazla olan meslek sahiplerini tayin ve azletme yetkisine sahip idi. Vezirin en önemli görevleri şehir, kasaba ve köylerin mamur olarak korunması ve imar edilmesi, Büyük Divan, emirler, hakimler ve diğer divanların bütçelerinin tanzimi, muhtelif devlet görevleri için liyakat sahibi kimselerin seçilip atanması, ruhani kesim temsilcilerinin himaye edilmesi ve din ile ilgili işlerin onlara verilmesi idi. Sonuç olarak vezirlerin ülkenin idari ve adli

---

[178] Destarçe: Küçük mendil ya da küçük sarık

[179] Örmek ya da Ormek: Pamuktan yapılan bir tür kahverengi kumaş.

[180] Zirâ = arşın

[181] Bir tür ibrişim kumaş

[182] el-Mâzenderâni, s.241-244; Beyânî, s.183-184

[183] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/92-93; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.109; Uzunçarşılı, Medhal, s.208-212; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXII; Beyânî, s.184

işlerinde sınırsız yetkilere sahip oldukları ve sultanlardan daha fazla rol oynadıklarını söylemek mümkündür.[134]

3.4.2.2.Vezir Naibliği (Niyabet-i vezaret) (نیابت وزارت): Adından da anlaşılacağı üzere vezirin vekili ve yardımcısı durumunda idi. Vezirin olmadığı zamanlarda ona vekalet eder, diğer zamanlarda ise onun yükünü hafifletmek için işleri kontrol ederek gerekli gördüklerini vezire aktarırdı. Divan ile ilgili işlere nezaret eder, gelir gider defterlerini ve tutulan kayıtları günlük olarak inceler, gelirlerin ve vergilerin girişini giderlerin çıkışını takip eder ve bunları vezire arzederdi. Vezirlerde olduğu gibi adından da anlaşılacağı üzere vezirin yardımcısı durumunda olan naib-i vezirler de bilgi sahibi, tecrübeli ve kendisine güven duyulan devlet arkanı arasından, sultan tarafından seçilir ve bir fermanla tayin edilirdi. Naib-i vezir aynı zamanda vezirin *Büyük Divan*'daki naibi durumunda idi. Atanması sırasında ülkenin her tarafına gönderilen yarlığlarda ulus emirleri, tümen, hezare ve sede komutanları, hakimler, mutasarrıflar ve bitikçilerin *Büyük Divan*'ı ilgilendiren her konuda ilk önce vezir naibine başvurmaları onun onayını almadan hiçbir işe kalkışmamaları emredilirdi. Eyalet hakimleri onun bilgisi olmaksızın kendi bölgelerinde vergi memuru dahi görevlendiremezlerdi. Yıllık hesap defterlerinin bir nüshasını ona gönderirlerdi. Onun maaşı da yıllık olarak divan gelirlerinden ödenirdi.[135]

3.4.2.3.Ülke Genel Hakemi (حاکم ممالک): "*Ülke Genel Hakemi*" ünvanını taşıyan bu görevli ülke idaresinde gerek remi gerekse de diğer konularda kurumlar ya da kişiler arasında çıkan ihtilafların halledilmesinden sorumlu idi. Nahcevani, ülke genel hakeminin görevlerini sayarken "*Hakim ile mahkum, amir ile memur, galip ile mağlup ve zalim ile mazlum arasındaki ihtilafları, şahısların durumuna göre şeriat ya da örf ve adet kanunlarına göre çözer*" demektedir.[136]

Nahcevaninin ifadesinden ve adından da anlaşılacağı üzere gerek halk ile devlet görevlileri, gerekse de devlet görevlilerinin kendi aralarında çıkan ve mahkemelerde çözüme ulaşamayan bütün konularda bir tür hakemlik yapan *Ülke Genel Hakemi* aynı zamanda şeriat hükümleri ile örf ve adet kuralları arasında meydana gelebilecek ihtilaflarda da arabuluculuk yapma ve karar verme yetkisini taşıyordu.

Ülke Genel Hakemi sultan tarafından, tecrübeli, şeriat ve örf kurallarını iyi bilen dürüst ve tecrübeli kimseler arasından seçilir, yarlığ çıkarılmak suretiyle atanırdı. Çıkarılan yarlığlarda konumu ve makamı ne olursa olsun onun vereceği karara itiraz etme hakkının bulunmadığı, herkesin onun vereceği karara karşı saygılı olması ve ona baskı uygulamaması gerektiği belirtilirdi. Maaşı *Büyük Divan* gelirlerinden senede bir kez ve nakit olarak ödenirdi.[137]

3.4.2.4.Divan Malları Emini (صاحب جمعی اموال دیوان): Sultan tarafından güvenilir ve emin olduğu bilinen kimseler arasından seçilir ve bir yarlığ ile atanırdı. *Büyük Divan*'a ait malların korunmasından sorumlu idi. Divandan bir berat gelmedikçe hiç

---

[134] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/73-92; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/37-38; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.109-110; Spuler, İran Moğolları, s.307-310; Uzunçarşılı, Medhal, s.208-213; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXII-XXXVIII; Yıldız, IX/82

[135] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/122-125; Uzunçarşılı, Medhal, s.213; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXIII-XXXIX; Beyâni, s.186

[136] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/114-115

[137] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/115-117

kimseye hiçbir şey verme hakkına sahip değillerdi. Maaşları divan gelirlerinden yıllık olarak ve yarlığda belirtilen miktar kadar ödenirdi.[188]

3.4.2.5.Vilayetler Kalemliği: *Büyük Divan* tarafından bütün vilayetlere divan temsilcileri gönderilirdi. Bu temsilciler gönderildikler bölgenin gelir ve giderlerini, emirlerin, vilayetlere gönderilen elçilerin ve diğer devlet görevlilerinin harcamalarını ve tahsisatlarını kontrol ederek bir deftere kaydederdi. Bütün hakimler, kadılar ve vilayetteki müfettişlerin tamamı her gece iş bitiminden sonra kendi tuttukları defterlerini divan temsilcisine göstermek zorunda idiler. Bu temsilciler görevlendirildikleri bölgenin gelir ve giderleri ile ilgili olarak tuttukları defterleri yıl sonunda Büyük Divana gönderirlerdi. Bu dosyalar Büyük Divanda incelemeye tabi tutulduktan sonra arşivlenerek saklanırdı.[189]

3.4.2.6.Tamğa (Gümrük) İdaresi ( ): Tamğa hakimleri ziman, emanet veya mukataa usullerinden biri ile seçilip atanırdı. Bu idarenin görevlileri katipler, kayyumlar, ve tamğa memurları idi. Katipler alınan vergileri ve aynı şekilde tamğa harçlarını özel defterlere işlemekle, kayyumlar vergilendirilecek bir takım malların tahmini bedellerini belirlemekle, tamğa memurları ise şehir ve eyaletlerdeki muhtelif işyerleri, pazarlar, hatta meyhane ve haşhaşhanelerin vergi ve haraçlarını toplamakla yükümlü idiler.[190] Celayirliler devrinde bu kimselere *"Tamğaçi"* deniliyordu.[191]

3.4.2.7.Muhtesib (محتسب): Büyük Divanda görevli bir diğer meslek sahibi ise *Muhtesib* idi. *Büyük Divan*'dan çıkarılan bir yarlığla tayin edilirdi. Her şehir ve eyalette muhtesip bulunurdu. Muhtesib o dönemde tedavülde olan ağırlık ve ölçü birimlerinin doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamakla görevli idi. Satıcıların geçerli ölçü birimleri dışında kendilerine göre ölçü belirleme ve kullanmalarının önüne geçerdi. Haftada bir kez ticarethane sahipleri işyerlerinde kullandıkları ölçüleri Muhtesibin emrindeki görevlilerle ona gönderirler, o bunların gerçek ölçülere uyup uymadığını tespit ederdi. Bu şekilde halkın satıcılar tarafından kandırılmasının önüne geçerdi.[192]

3.4.2.8.Defterler: Büyük divanın önemli teşkilatlarından biri Defterler ve Senetler Dairesi (İdare-i Defatir ve Esnad) idi. Deneyimli ve eğitimli münşiler ve katiplerin görev yaptığı bu bölümde devletin bütün gelir ve giderleri her biri ayrı formlara ve özelliklere sahip muhtelif defterlere özel yöntemlerle işlenirdi. Bu defterler ihtiyaç duyulduğunda incelenebilmesi için her zaman hazır halde olması gerekiyordu.[193]

3.4.2.9.Divan Askeri Teşkilatı: Ordudan bağımsız ve büyük divana bağlı olarak oluşturulan askeri teşkilat oldukça geniş ve güçlü bir teşkilata sahipti ve büyük divanın bir şubesi sayılırdı. Etki alanları çok genişti ve devlete bağlı idarelerde bu birimden birer kişi görev yapardı. Divan Askeri Teşkilatında görev yapan önemli makam sahipleri şunlardır.

3.4.2.9.1.Şahnelik (شحنگی): Şehir ve eyaletlerin iç güvenlik sorumlusu şahne idi. Görevi, emri altındaki çok sayıdaki görevlinin yardımı ile kendi sahasındaki

---

[188] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/163

[189] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/164-165; Beyânî, s.187

[190] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/138-139; el-Mâzenderânî, s.176; Ferruh, III/342

[191] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.99; Âbrû, zeyl, s.257-258; Fasîh-i Havâfî, III/113; Mirhând, V/582-583; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/245; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr.124-125; Howorth, III/ 657-658; Âzzâvî, II/156-157

[192] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/224-227; Beyânî, s.189-190; Pakalın, III/305

[193] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/73-92; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXII-XXXVIII;

kanunsuzluk ve düzensizliğe izin vermemek, adli suçları ilgilendiren konularda suçluları tespit etmek, baskı veya başka yollarla hakları gaspedilen kimselerin durumlarını araştırmak suretiyle, haksızlığa uğrayanların haklarını kendilerine geri vermek idi. Sultan tarafından güvenilir, iş bilir, adil ve itibar sahibi kimseler arasından seçilerek yarlığ çıkarılmak suretiyle atanırlardı.[194]

3.4.2.9.2. Bekçiler Emirliği (Emaret-i Ases): Geceleri şehir ve pazar yerlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla bir *Ases Teşkilatı* oluşturulurdu. Bu sistem Osmanlılar'da da aynı şekliyle mevcuttu. Büyük Divan tarafından atanan Bekçiler Emiri'nin (*Emir-i Ases*) emrindeki görevliler, geceleyin şehrin pazar, cadde ve diğer bölgelerinde dolaşarak sarhoş, hırsız ve başıbozuk kimselerin başkalarına zarar vermelerini, halkın ev ve işyerlerini soymalarını ve gasp gibi kanunsuz işleri gerçekleştirmelerini engellerlerdi. Bu tür kimseleri ya da şüpheli birini yakaladıkları zaman Bekçiler Emiri'nin bulunduğu karargaha götürürlerdi. Bekçiler Emiri bu şahsı sorgulayarak suçlu bulması halinde kadıya teslim ederdi. Bekçiler Emiri'nin ve emrindeki görevlilerin maaşlarını görevli olduğu bölgenin halkı karşılardı. Halk ve mahalli yetkililer Bekçiler Emiri'ni ilgilendiren konularda onunla işbirliği yapmak ve onun emirlerini uygulamak zorunda idiler.[195]

3.4.2.9.3.Bularğuçi (بلار غوچی): "*Bularğu*" Moğol örfünde, kayıp ya da sahipsiz ğulam, cariye ve hayvan anlamına gelmektedir.[196]

Bularğuçiler, *Büyük Divan* tarafından tayin edilirler ve ordunun göçü esnasında kendi emrindeki kimselerle yurtların etrafında dolaşarak başıboş kalmış ya da kaybolmuş olan ğulam, cariye ve hayvanları kendi karargahına götürürler ya da başkaları bulursa getirerek Bularğuçilere teslim ederlerdi. Bu kayıplar karargahta korunur sahipleri gelerek o ğulam, cariye ya da hayvanın kendisine ait olduğunu ispat edebilirse kendilerine teslim edilirdi. Ordugahta başkalarının tanıyarak rahatça bulabilmeleri için *Bularğuçilerin* yurtlarına özel bir işaret konurdu. Bularğuçilerin ve emrinde çalışan görevlilerin maaşları *Büyük Divan* tarafından yılda bir kez ödenmek şartı ile karşılanır ve divanın gelir gider defterlerine işlenirdi.[197]

3.4.2.10.Büyük Divanın Gelirleri:

3.4.2.10.1.Eyalet Vergi Gelirleri:Büyük divan çok büyük ve geniş teşkilatı ve çok sayıdaki çalışanı ile gelirleri ve aynı oranda giderleri fazla olan bir teşkilat idi. Gelirlerinin büyük bir kısmını eyalet ve şehirlerden gelen vergi gelirleri teşkil ederdi.Eyalet ve şehir hakimleri her yıl kendi sorumluluk sahasından elde ettikleri gelirlerin bir kısmını büyük divana göndermekle yükümlü idiler.

Bu şehir ve eyaletlerden gerek nakit gerekse de mal olarak gönderilen vergiler çok büyük meblağlar oluştururdu. Örneğin Büyük Şeyh Hasan'ın saltanatı döneminde Celayirli hakimiyeti altında olan ve Baesera, Bakuba, Nuamaniyye, Hille, Vasıt, Basra, Bağdad, Havize, Necef ve Kerbela şehirlerini kapsayan Irak-ı Arab Eyaleti'nden 750/1349 yılında *Büyük Divan*'a gönderilen vergi gelirleri, toplam 2.500.000 dinar, Mardin, Erbil, Musul, Cezire, R'esu'l-ayn, Sincar ve Hararan şehirlerini kapsayan Diyarbekir eyaletinin vergi gelirleri ise 3.400.000 dinardı. El-Mâzenderânî, bu devrede Emir Eretna tarafından idare edilen ve Büyük Şeyh

---

[194] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/35-39; Spuler, İran Moğolları, s.303-304; Beyânî, s.189

[195] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/157-158; Uzunçarşılı, Medhal, s.213; Beyânî, s.189; Pakalın, I/93

[196] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/67; Uzunçarşılı, Medhal, s.230

[197] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/67-72; Uzunçarşılı, Medhal, s.230-231

Hasan'a bağlı olan Rum (Anadolu) eyaletinin Büyük Divan'a gönderdiği vergi gelirini de 300.000 dinar olarak kaydetmiştir[198]

3.4.2.10.2.Tamğa Vergisi Gelirleri (عوايد طمغا): Büyük Divanın bu eyaletlerden gönderilen gelir vergileri dışındaki diğer bir gelir kaynağını ise *Tamğa* ya da bugünkü adı ile gümrük vergileri oluşturuyordu.

Yine el-Mâzenderânî'nin kaydına göre 750/1349 yılında Celayirli hakimiyeti altındaki bölgelerden ve bağlı eyaletlerden toplanan ve Büyük Divan'a gönderilen tamğa vergisi miktarı 2.270.000 dinar, posta gelirleri 90.000 dinar, büyük divana ait mülklerden elde edilen gelir ise 50.000 dinar tutarında idi.

Büyük divanın elde ettiği bu gelirler Büyük Divan hazinelerinde toplanır ve divan katipleri tarafından nakit veya mal cinsinden gelen her şey kaydedilirdi. Bu defterler yıl sonunda yeniden özel amaçlı başka defterlere geçirilir günlük ve aylık hesaplar ayrı ayrı ve dikkatle tutulurdu. Büyük Divan'ın gelirleri kadar giderleri de çoktu. Bu şekilde toplanan vergiler muhtelif şekillerde harcanırdı. Büyük Divan harcamalarının önemli bir kısmını maaşlar oluşturuyordu. Vergi memurları, Adalet, din ve eğitim ile ilgili kurumlarda çalışan görevlilerin maaşları bu divan tarafından ödeniyordu. Aynı şekilde Sosyal hizmetler ve hayır işleri için de büyük harcamalarda bulunuyordu.[199]

3.4.2.11.Maaşlar: Nahcevani'nin verdiği bilgilere göre Celayirliler Devleti'nde devlet tarafından ödenen maaşları üç gruba ayırmak mümkündür.

İlk grup maaşlar, geçmişte yaptığı faydalı hizmetler karşılığında kişilere sultan tarafından bağışlanan nakit para ya da mülk cinsinden yapılan ödemelerdi. Bunlara "*in'âm*" ve "*ihsan*" denirdi. Ancak bu ödemeler sadece geçmişte faydalı hizmetlerde bulunan kimselere yapılmıyordu. Sultan tarafından ihtiyaç sahibi şeyhler, sufiler ve onların müritleri için de bu tür maaşlar bağlanabiliyordu. Bu ödemeler padişah tarfından çıkarılan Altun Tamğalı yarlığlarla tahsis edilir ve yarlığda belirtilen miktar yıllık olarak ödenirdi. Bu tahsisatlar türlü şekiller ve adlar altında verilir ve divan katipleri tarafından düzenli olarak gelir gider defterlerine işlenirdi.[200]

3.4.2.11.1.Edrar (ادرار): Edrar padişahların bir devlet görevlisine ya da dini bir şahsiyete bağışladıkları, onun ölümünden sonra da oğul ve torunlarına ebediyen verilen ve divan gelirlerinden nakit olarak ödenen maaş veya bir mülkün geliri idi.

3.4.2.11.2.Mukassa (مقاصه): Mukassa ise bir hizmet karşılığında veya sultanın takdir etmesi ile bir kimseye nakit yerine bir mülkün gelirlerinin ebediyen temlik etmesi idi. Mukassa da kişinin ölümünden sonra onun çocuk ve torunlarına miras olarak geçerdi.

3.4.2.11.3.Edrar ile mukassa (ادرار بمقاصه): Bu türde ise bir köy ya da mahallin önceden belirlenmiş gelirleri hesap edilmek suretiyle ödenirdi. Sultan tarafından çıkarılan yarlığda belirtilen mahallin gelirleri ebediyen bu kişi ya da kişilere veya bir vakfa ve şahsın ölümünden sonra da onun varislerine tahsis edilirdi. Bazen de bir köy ya da bölgenin gelirlerinin tamamı değil de bir kısmı bir kimseye tahsis edilirdi. Bu türde de sultan tarafından çıkarılan yarlığdaki bölge gelirlerinin yine yarlığda tayin edilmiş olan miktarı, kişi hayatta olduğu sürece ve ardından onun varislerine

---

[198] el-Mâzenderânî, s.158-162; Beyânî, s.190-192

[199] el-Mâzenderânî, s.61-64, 241; Beyânî, s.192-194

[200] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/260-272; Uzunçarşılı, Medhal, s.241-242; Beyânî, s.213-215

ebediyen tahsis edilirdi. ve o bölgenin hakimleri ve diğer idarecileri bu yarlığda belirtilen hükümlerin korunmasını sağlamakla mükellef idiler. Yeni tahta çıkan sultanlar tahta oturduktan sonra yeni bir yarlığ çıkarmak suretiyle bu ödemeleri devam ettirirlerdi.[201]

Edrar ile mukassaya örnek olarak Sultan Uveys Bahadır Han'ın Şeyh Sadreddin Erdebili'nin dergahına bağlı müritleri adına çıkardığı yarlığdır.

[201] Nahcevânî, Destûru'l-kâtîb, II/260-272; Hânbâbâ Beyânî, Zeyl-i Târîh-i Reşîdî, s.305; Uzunçarşılı, Medhal, s.243; Togan, Giriş, s.291-294; Hermann-Doerfer, *"Ein Persich-Mongolischer Erlass"*, CAJ, IXIX/1-2, s.119-22; Âyetî, s.375; Beyânî, s.213-215

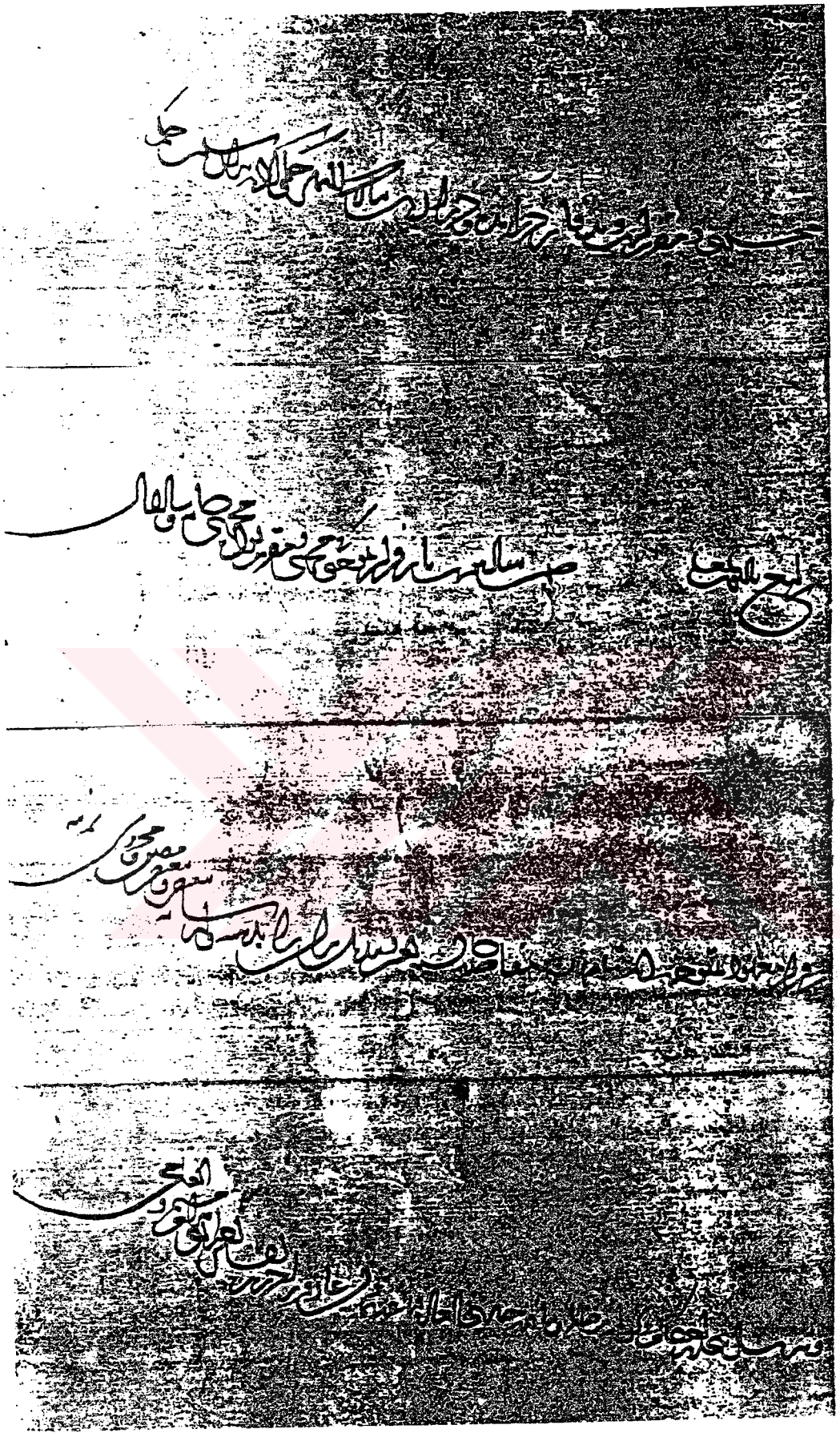

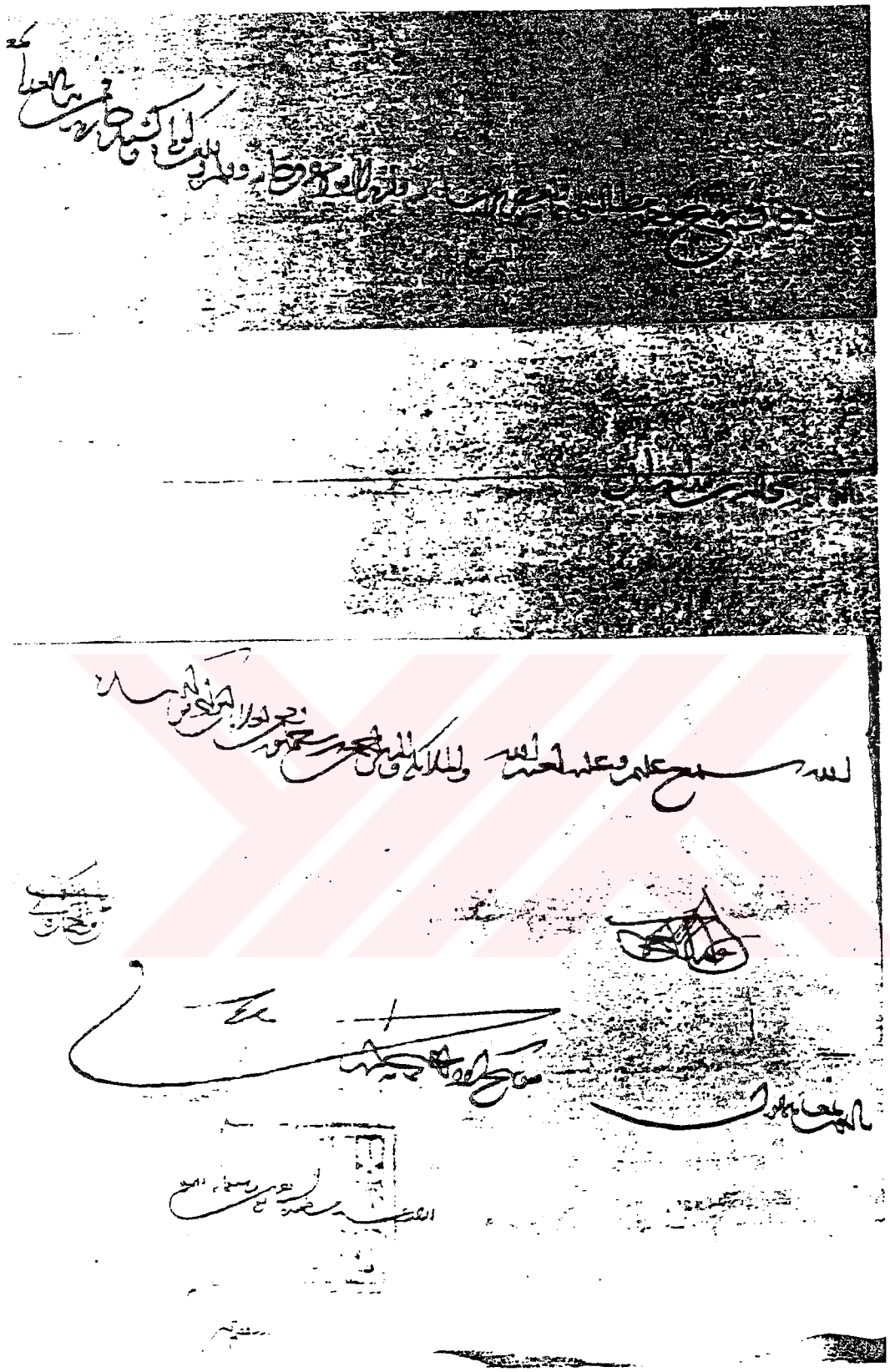

Sultan Uveys'in Fermanının Farsça bölümü[202]

[202] Hermann- Doerfer, *"Ein Persich-Mongolischer Erlass"*, CAJ, IXIX/1-2

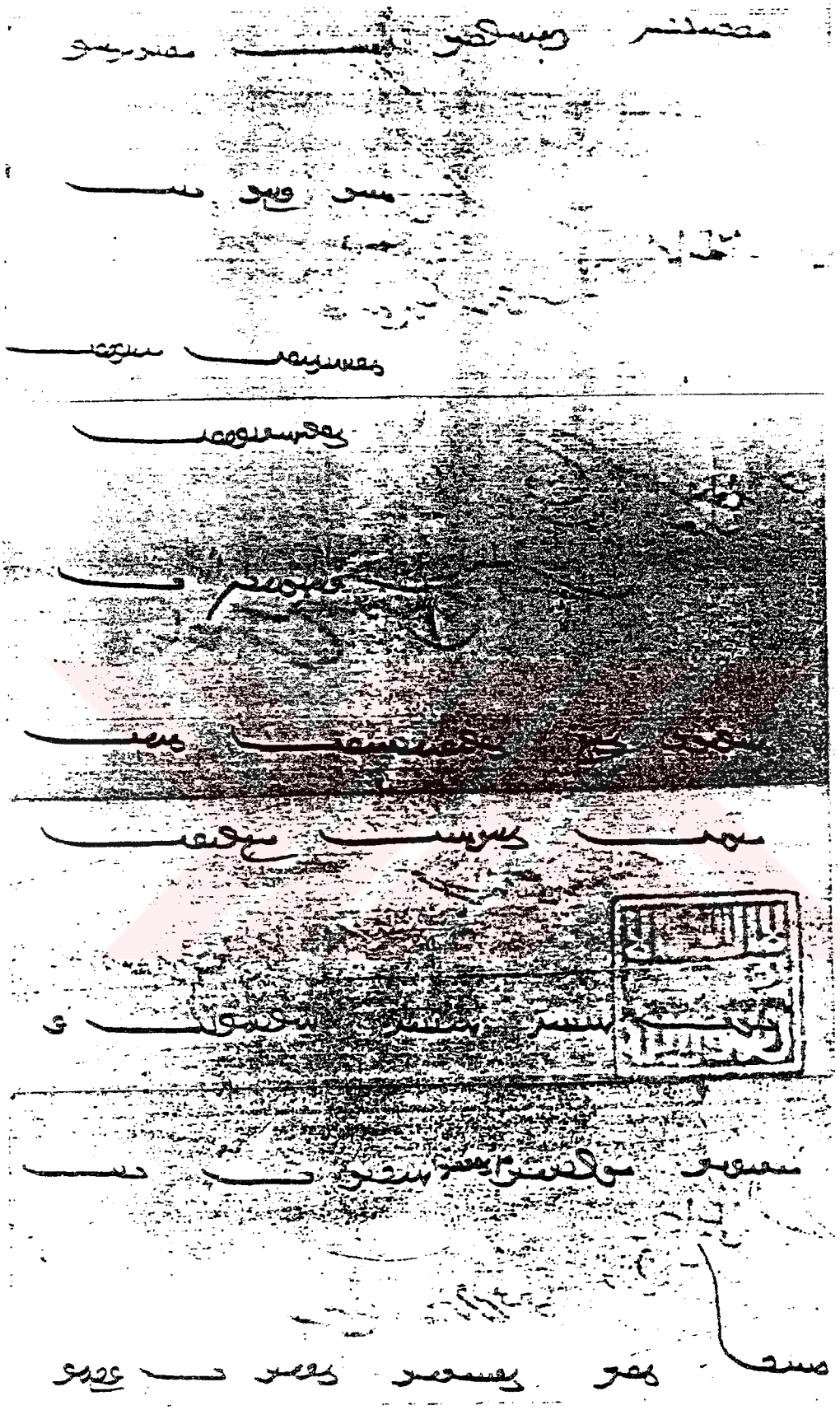

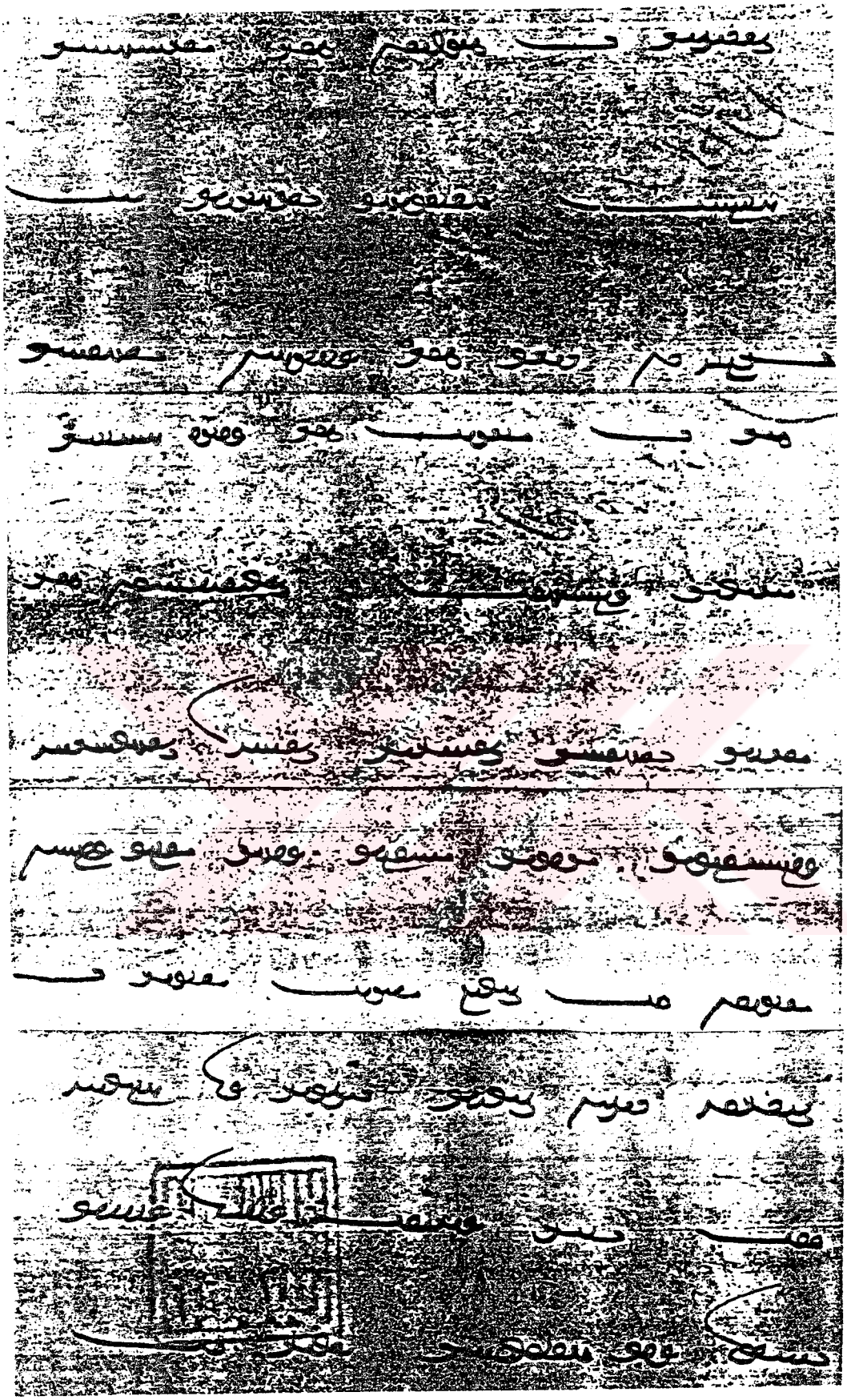

Sultan Uveys'in fermanının Uygurca bölümü[203]

[203] Hermann- Doerfer, *"Ein Persich-Mongolischer Erlass"*, CAJ, IXIX/1-2

Ferman metni:

آلتون تمغای ممالك ده شا د یا ر خانبلي تعلق دارد

معز الدین اویس ـــ[204] (Tuğra)

صحیح .....

ا ثبت و له الحمد اثبت و له المغفرة ا ثبت و له الشکر

حکام و نواب و متصرفان و بتکچیان خانبلي بدانند که هر سال ازمال و متوجهات انجا مبلغ ۲ [x] ۵ دینار یکون یك هزار دینار بر سبیل انزار بنام مریدان شیخ الا سلام شیخ صدر الملة و الدین که بوقفیت زاویه متبرك تعلق دارد مجری و مقرر استو بد فلتر درامده و دران باب هما ن که التماس حکمی کرد ند . بدان سبب حکم یرلیغ بالتون تمغا ضمن بنفاذ پیوست تا بر قرار بموجبی که مجري و مقرر بوده مجری د انند و سال بسال بر قرار معهود بمتوجه دیه شاق-یار مقاصصه دانسته تغییر تبدیل بدان راه ند هند واز شایبه و تنقیص و تنقیص مصون و محروس نمایند هر سال بتجدید احکام و گواهی نطلبند و بیافته جاری العدة قناعة نمایند و این عارفه را در باره آنان انزاری مدام مستمر و انعامی مستقر د انسته بهیچ وجه مطالبتی ننمایند و تعرض نرسانند و از مال خود مفروز دانند و قلم و قدم کوتاه و کشیده دارند فمن بدله بعد ما سمعه فا نما اثمه علی الذ ین یبدلونه ان الله سمیع علیم وعلیه لعنته الله و الملا ئکة و النلس اجمعین برین جمله روند و چون بعلامات دیوانی موکد شده

اثبت و له ـــ .اثبت وله

بالتون تمغا همایون موشح گردد اعتماد نمایند کتب فی

تسع و خمسین و سبعما ئه الهلالیه

رب اختم با لخیر

Altun Tamğa
(Kare biçiminde yazılmış Kûfî hat ile)

لااله الا الله

محمد

رسول الله

Tercümesi:

Saltanat (Humayuni) Altun Tamğa ile Muizzu'd-dîn Uveys...

Sahih...

Hanbeli'nin Şadyar köyü ile alakalıdır.

---

[204] Nokta ile gösterilen yerler silinmiş durumdadır.

Ona hamdolsun karara bağlandı. O affedendir karara bağlandı. Şükür onun içindir karara bağlandı.

Hanbeli hakim, naib, mutasarrıf ve bitikçileri bileler ki oranın mal ve gelirlerinden 2x500 [iki kez 500] dinar olmak üzere, toplam 1000 dinar meblağın edrar yoluyla bereketli zaviyelerinin vakfına ait ve Şeyhulislam Şeyh Sadru'l-millet ve'd-din'in müritlerinin adına olduğu hükmü kararlaştırılmış ve icraya konulmuş olup defterlere de kaydedilmiştir. Ve aynı bu konuda daha önceden verilmiş bir hüküm olduğundan sebeple altın tamğalı bu hüküm sadır oldu ki daha önce cari ve kararlaştırılmış[mukarrer] olan hükmün cari olduğunu bilsinler ve yıl yıl Şadyar köyünün gelirlerini dikkate alarak taahhüt edilen miktarı mukassa olarak kabul edip, herhangi bir değişikliğe mahal vermesinler ve şaibesiz, saf ve şeffaf bir şekilde davranıp her yıl[yeniden] hüküm ve senet istemesinler ve adet olduğu üzere ellerine geçenle kanaat etsinler. Onlar hakkındaki bu bildirimi daimi bir edrar ve mukarrer bir nimet bilip hiçbir şekilde onlardan bir şey istemesinler. [onların mallarına] el uzatmasınlar. Kendilerine tahsis edilmiş olanlardan kabul etsinler. Az ya da çok yazmasın ya da eksik veya fazla davranmasınlar. Kim bu [hükmü] duyduktan sonra bunları değiştirirse günahı değiştirenin üzerinedir. "Allah işitendir en iyi bilendir. Bu hükümleri değiştirene de Allahın, meleklerin ve insanların tümünün laneti üzerine olsun." cümlesi üzerine hareket etsinler ve divani alametlerle tekid edildiğinden ve saltanat altın tamğası ile mühürlendiğinden itimad etsinler. 779 hicri kameride yazıldı. Allah hayırla sonuçlandırsın.

(Altın Tamğa)
La ilahe illallah
Muhammedun
Resulullah

1970 yılında Erdebil'de bulunan ve 779 h.k tarihinde Sultan Uveys tarafından çıkarılan bu yarlığ 4 adet parçanın alt alta birbirine eklenmesi suretiyle elde edilen 22x146 cm ebatındaki bir kağıt varak üzerine Divani Hat ile yazılmıştır. Ferman önyüzde 13 satır halinde Farsça, arka yüzde ise 31 satır halinde Moğolca olarak yazılmıştır. Fermanın üst kısmında ortada Sultan Uveys Bahadır Han'a ait bir tuğra bulunmaktadır. Farsça kısmında satırlar arasında yaklaşık olarak 10 cm'lik boşluklar bulunmaktadır. Yarlığın Moğolca kısmındaki bazı bölümler altın suyu mürekkebi, Farsça kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Farsça bölüm iki, Moğolca bölüm ise üç adet altamğa ile mühürlenmiştir.[205]

3.4.2.11.4.Maişet (معیشت): Maişet de sultan tarafından Altın Tamğalı yarlığla bir kimseye tahsis edilen maaş idi. Diğerlerinden farkı ise kendisine maaş tahsis edilen kimsenin hayatta olduğu sürece verilmesi ve onun ölümünden sonra kesilmesi idi. Maişet de iki şekilde ödeniyordu. Birincisi kişiye divan gelirlerinden her yıl nakit olarak para ödenmesi idi. Buna maişet deniyordu. Bir bölgenin gelirlerinin tamamı ya da bir kısmının bir kimseye tahsisi edilmesine ise mukassa yolu ile maişet deniyordu. Bu yöntemde de o kişinin ölümünden sonra kesilmesi esas idi.[206]

---

[205] Hermann- Doerfer, *"Ein Persisch-Mongolischer Erlass"*, CAJ, IXIX/1-2, s.1-5

[206] Nahçevâni, Destûru'l-kâtib, II/260-272; Uzunçarşılı, Medhal, s.243; Togan, Giriş, s.291-294; Hermann- Doerfer, *"Ein Persisch-Mongolischer Erlass"*, CAJ, IXIX/1-2, s.1-4; Beyâni, s.213-215

3.4.2.11.5.Mersumat (مرسومات): Mersum'un anlamını Nahcevani şu şekilde yapmıştır.

"مرسوم وجهی را گویند که از دیوان بکسی دهند در عوض خدمتی که مباشر آن باشد و آن وجه سالیانه بود چون آنکس ترك آن خدمت کند مستحق استیفا آن مرسوم نباشد ـ [207]

"Mersum bir kimseye gerçekleştirdiği bir hizmet karşılığında divan tarafından yapılan ödemedir. Bu ödeme yıllık olur ve o kimse o hizmeti terkettiğinde o mersumdan istifade etme hakkına sahip değildir."

Nahcevani'nin tarifinden de anlaşılacağı üzere *mersumlar* yukarıda bahsedilen şekillerin aksine devlet adına çalışan ve yaptıkları bir hizmete karşılık yapılan ödemelerdi. Vezir, naib-i vezir ve diğer üst düzey devlet görevlilerinin maaşları da mersum olarak adlandırılıyordu. Merkezde çalışan ya da merkez tarafından görevlendirilen devlet görevlilerinin maaşları genellikle *Büyük Divan*'ın gelirlerinden ödeniyordu. Ancak diğer divanlara bağlı olarak çalışan görevliler maaşlarını kendi divanlarından alıyorlardı. Genel olarak her görevli maaşını bulunduğu eyalet veya şehirden alırdı. Ancak bazen idari teşkilattaki aksaklıklar nedeni ile başka bir yere ya da merkeze giderek almak zorunda olduğu zamanlar da olurdu. Mersumlar, yani bugünkü anlamıyla maaşlar, sultan tarafından çıkarılan Altun Tamğalı yarlığlarda belirtilen miktara göre yılda bir kez nakit para olarak ödendiği gibi bir arazinin ya da mülkün gelirlerinin bir kimseye tahsis edilmesi şekli ile mal ya da mülk verilmek suretiyle de ödenebiliyordu. Bu maaşların sultan, sehzadeler ve diğer saltanat hanedanı üyesi kimselerin emrinde çalışanlarına, vezir, hakim ve bunun gibi yüksek meslek sahibi kimselere ödenen mal ya da paraya ıtlak(اطلاق), diğer devlet görevlileri için ödenen mal ya da para cinsinden maaşa ise mukarreri (مقرری) deniliyordu.[208]

3.4.2.11.6.İktalar (اقطاعات): Eyalet ve şehirlerin hükümetine görevlendirilen emirlerin ve ordu komutanlarının seçilmesi ve tayin edilmeleri sultan tarafından gerçekleştirilirdi. Bu emirlerin ve komutanların maaşları veya harcamaları da sultanın emri ile büyük divan tarafından karşılanırdı. Bu ise ikta denilen bir sistem dahilinde gerçekleştirilirdi. İlhanlılardan önce Selçuklular zamanında da kullanılan bu yönteme Özellikle Gazan Han'dan itibaren İlhanlılarda da oldukça fazla ve yaygın bir şekilde riayet etmişlerdir.[209]

Nahcevani, iktanın tarifini şu şekilde yapmıştır: *"İktâ müstevfilerin örfünde padişahın emirlere ve askerlere divan tarafından kararlaştırılan ve icraya koyulan oranda, onların ihtiyaçlarını karşılamaları ve[bu ihtiyaçları nedeni ile] divana başvurmamaları için divan mülklerinden bir bölgenin gelirlerini bağışlaması ve onların bu gelirlerden yıl yıl istifade etmeleridir. Lugat anlamı ise Sultan tarafından verilen şeydir. Lugat anlamı da ıstılahi anlamı gibidir."*[210]

---

[207] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/272

[208] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/272-274; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/37-38; Beyânî, s.198-199,213

[209] Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/39; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.185-186; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XIX-XX; Smith, Hurûc u Ürûc, s.227; Fâiki, Azerbaycan, I/424

[210] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/48

Bahsedildiği üzere ülkenin her köşesinde *Büyük Divan*'a ait geniş tarım alanları, kervansaraylar ve dükkanlar gibi gelir getiren emlak, bağ ve bahçeler vardı. Bu mülkler ve arazilerin gelirleri her vilayet ve şehirde bulunan hakim veya üst rütbeli ordu komutanlarına bırakılır ve onların maaşlarını ve diğer harcamalarını buradan karşılamaları sağlanırdı. Halktan alınacak vergiler bu kimseler tarafından *Büyük Divan* yerine ikta sahiplerine verilir, bu şekilde askerler ve hakimler *Büyük Divan* ile halk arasında köprü görevi üstlenirlerdi. Bu sistemin adına iktâ denirdi. Bu sistemin *İktâ Defterleri* denilen özel defterleri bulunurdu. Bu defterlerde bütün iktâ toprakları, şartları, iktâ sahiplerinin ve bu topraklarda yaşayan halkın hukuken uyması gereken kurallar ve iktâ olarak verilen bölgenin kalkınmışlık ve bayındırlık durumu kaydedilirdi

Usulen mezralar ve köyler ve diğer mülkler içinde yaşayan köylüler ile birlikte iktâ olarak verilirdi. Bu köylüler hiç bir şekilde yaşadıkları köyleri terkedemezlerdi. Hatta iki köy veya mülkün iktâ olarak verildiği iktâ sahipleri dahi bir köylüyü kendi mülkiyeti altındaki diğer bir köye gönderme hakkına sahip değildi.[211]

İktâlar zincirleme bir şekilde aşağıya doğru zincirleme bir şekilde bölüştürülebilirdi. Yani kendisine bir köy ya da mezra ikta edilen bir tümen komutanı kendi iktasını bezare komutanlarına (binbaşı) bezare komutanları da sedeh komutanlarına (yüzbaşı) ve daha alt rütbe sahiplaerine bölüştürür ve herkesin hissesi bir deftere kaydedilerek bir nüshası *Büyük Divan*'a gönderilmek suretiyle merkeze bildirilirdi. Diğer nüshası ise ikta sahibinde kalırdı. Hiç kimsenin kendi iktasını bir başkasına satma veya devretme hakkı yoktu. Bu arazilere divan tarafından vergi tahakkuk ettirilmiyordu. Bu ikta sahiplerinin tek mükellefiyeti her yıl saray anbarlarına 50 "*Tebriz Meni*" ölçüsünde buğday göndermekti.[212]

İkta sahipleri kendilerine verilen bu bölgelerden elde ettikleri gelirleri asker beslemek, savaş zamanlarında ihtiyaç duyulabilecek silah ve malzemeleri tedarik etmek için kullanıyorlardı. Ayrıca ikta sahipleri bu bölgeleri mamur etmek ve gelirlerini artırmak zorunda idiler.[213]

İkta sistemi ile devlet, ordu için sürekli olarak asker beslemek zorunda kalmıyor bu ikta sahiplerinin beslediği askerler her istenilen an savaş için hazır bulunuyorlardı. İkta sahiplerinin savaş zamanlarında ihtiyaç duyulması halinde derhal askerlerini toplayarak istenilen bölgeye gitmeleri gerekiyordu.[214]

درین وقت چون سلیمان بهادر را جهت ملازمت چریك منصور طلب داشتیم بواسطه عدم استعداد

از نا رسیدن وجوه مرسوم امتناع نمود چون از اصحاب د یوان تفحص رفت تصدیق سخن او کردند

---

[211] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/48-49; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/38-39; Uzunçarşılı, Medhal, s.237; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.186-187; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XX-XXI; Beyânî, s.133-134; Fâiki, Azerbaycan, I/424

[212] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/48-49; Uzunçarşılı, Medhal, s.239; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.186; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XX-XXI; Beyânî, s.133-134; Smith, Hurûc u Ürûc, s.227-228

[213] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/47-50; Beyânî, s.134; Fâiki, Azerbaycan, I/424

[214] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/46-48; Beyânî, s.134

معلوم شد که سبب توقف او عدم ا ستطاعت و استعداد است و از بروات دیوانی با وجود کثرت ارباب حوالات کسر احوال او منجر نمی گردد بالضروره فلان موضع را از اعمال فلان ولایت بوجه اقطاع او مقرر گردانیدیم تا ان را معمور و مزروع داشته محصولات مزروعی و متوجهات دیوانی را بوجه جامگی خود و مواجب لشکر یان که در اهتما م دارد مستغرق گردند و سال بسال از انجا تصرف نموده از ملازمت باز نماند . بدان سبب این حکم نفاذ یافت تا از ابتدای سال حکام و متصرفان انجا ان موضع را از مدال و اهتمام خود و جمع ولایات مفروز و موضوع دانسته بهیچ وجه از وجوه بر انجا تنو یسند و حوالت نکنند و محصل نفرستند و قلم و قدم کوتاه و کشیده دارند و با تصرف گماشتگان و معتمدان سلیمان بهادر در گذارند و ایشن را متصرف انجا دانند ایلچیان و نوکران خاصه بی حکم از انجا اولاغ و علوفه و سائر لخراجات نطلبند و مزاحم نشوند او نیز باید که رعایا و مزارعان را مستظهر گردانیده بزیادت از متوجهات دیوانی که قانون مقرر شده باشد با یشان خطایی نکند و متصرفا ن را استمالت داده با وطن مألوف ارد و بعمارت و زراعت مشغول گرداند و هیچ افریده را حمایت نکند ومانع ومزاحم نگردد. [215]

" Bu zamanda Süleyman Bahadır'dan muzaffer ordu için yardım talebinde bulunduk.[Ancak] mersumatın ulaşmamasa nedeni ile bu işten imtina etti. Divan sahibi tarafından yapılan araştırmada onun sözleri teyid edildi. Anlaşıldı ki onun gelmemesinin sebebi imkansızlıktır. Ve divan beratlarının çokluğu nedeni ile onun talebi karşılanamamıştır.[Bu nedenle] Zarureten filan vilayetin filan bölgesini ikta olarak ona verdik. Ta ki o bölgeyi mamur hale getirsin, ziraatini artırsın ve divana ait ürün ve gelirlerini kendisinin ve emrindeki askerlerin ihtiyaçları için toplasın. Ve yıl yıl orada istifade ederek hizmetkarlık vazifelerini geri getirmekten geri kalmasın. Bu sebeple bu hüküm sadır oldu ki bu yılın başından itibaren o bölgenin hakim ve mutasarrıfları orasını onun bilsin ve hiç bir ad altında vergi yazmasın ve mükellefiyet yüklemesinler. Muhassıl göndermesinler. Süleyman Bahadır ve onun görevlileri ile tartışmaya girmesin ve onu oranın sahibi bilsinler. Özel elçiler ve nökerler hüküm olmaksızın onlardan ulak, ulufe ve sair şeyleri talep etmesinler. O da reayayı gözetmek ve divan tarafından belirlenmiş olandan fazlasını talep etmemek, mutasarrıfları görevlendirerek[kaçkın köylüleri] eski vatanlarına geri dönmelerini ve imaret ve ziraat ile meşgul olmalarını temin etmek, hiçbir yaratığı himaye etmemek ve onlara zarar vermemek mecburiyetindedir."

3.4.2.11.7.Suyurğal (سیورغال): Yukarıda bahsedilen maaş türleri ve iktalar dışında İlhanlılar devrinde olduğu gibi Celayirliler devrinde de suyurğal adı verilen bir başka yöntem daha bulunuyordu. "*İnâm*" da denilen *Suyurğal* daha çok maaş olarak sultan tarafından bir kimseye bağışlanan ve çoğunlukla o şahsın ricası ile vergilerden muaf tutulan arazi ya da arazi geliri anlamına geliyordu. Bazen bir şehir ya da bir eyalet suyurğal adı ile bir şehzade ya da şahsiyete verilirdi. Bu durumda bu topraklardan elde edilen ve daha önce sultanın hazinesine ödenen gelir ve vergiler suyurğal sahibine verilmeye başlanıyordu. Bu şahıs genellikle kendisine suyurğal olarak verilen şehir ya da eyalete gider ve kendi mülkünün başında merkezi hükümetin müdahelelerinden uzak olarak hükümetle meşgul olurdu. Ana hatları ile ikta

[215] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, II/51-52

sistemine benzerdi. İktadan en önemli farkı suyurğal sahibinin kendisine verilen suyurğalı bir başkasına satma, bağışlama veya devretme hakkının olması ve babadan oğula geçmesi idi. Suyurğal sahibi kendi bölgesindeki bir şahsın ya da arazisinin vergilerini almama hakkına da sahipti. Yani suyurğal, verilen kimsenin malı idi ve o suyurğal üzerindeki bütün haklar sahibinin tasarrufunda bulunuyordu.[216]

Denildiği üzere Suyurğal ileri gelenlerden birine ya da hanedan üyesi bir şehzadeye de verilebiliyordu. Sultan Ahmed Celayir'in günümüze ulaşan ve şehzadeliği sırasında çıkardığı yarlığdan[217] anlaşıldığı üzere kendisine Suyurğal verilen şehzadenin kendi sorumluluk sahası ile ilgili olan konularda yarlığ çıkarma ve kendi mührünü basma yetkisi de bulunuyordu.[218]

3.4.2.12.**Hakimler ve Eyaletlerin İdaresi:** Celayiroğulları Devleti'nin topraklarını ve hakimiyet alanlarını genel anlamda iki kısma ayırmak mümkündür.

1- Kendi iç işlerinde bağımsız olan ancak merkeze tabi olan eyaletler.
2- Doğrudan merkezi hükümetin kontrolü altında olan eyaletler.

Birinci gruba dahil olan eyaletler Şirvan, Gilan, Mazenderan, Diyarbekir ve Rum eyaletleri idi. Bu eyaletlere Sultan Uveys Bahadır Han devrinde bir süreliğine Fars eyaleti de dahil edilmişti. Şirvan bölgesinde İlhanlılar devrinden itibaren Şirvanşahlar hükümet ediyorlardı. İlhanlıların yıkılmasından sonra bir süre bağımsız kaldılarsa da Sultan Uveys döneminde yeniden itaat altına alındılar ve bu dönemden itibaren Celayirlilerin hakimiyetinde kaldılar. İç işlerinde tam olarak bağımsız idiler.[219] Ancak Celayiroğulları Devleti'ni metbû olarak kabul ediyorlardı. Şirvan hakimleri sadece her yıl Celayirli Devleti'ne vergi vermek ve savaş zamanlarında sultanın talebi üzerine asker yardımında bulunurlardı.[220]

Buranın hükümeti babadan oğula miras olarak geçmekle beraber Celayirli sultanları tarafından atandıkları da oluyordu.[221]

Şirvanşahlar Celayirli sultanları ve devlet erkanından itibar gören nüfuzlu kimselerdi. Sultanlar her ihtiyaç duyduklarında Şivanşahlardan yardım talebinde bulunurlardı.[222]

İlhanlılar zamanından itibaren iç işlerinde bağımsız olmakla birlikte merkezi hükümete bağlı olan diğer eyalet hakimleri de Gilan ve Mazenderan Melikleri idi. Merkezden uzak olmaları ve coğrafi şartlar nedeni ile merkez ile bir bağlantıları

---

[216] Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/38; Spuler, İran Moğolları, s.358; Yakubovski, Altın Ordu ve Çöküşü, s.116-117; Uzunçarşılı, Medhal, s.236; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.206-210; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXI; Beyânî, s.215,229-230

[217] Bak. s.320

[218] Kazvini, "*Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı*", I-IV/25-27; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.210; Beyânî, s.229-230;

[219] Beyânî, (s.199-200) Celayirli sultanları tarafından buralardaki vergi gelirlerini ve eyaletin genel durumunu kontrol ederek merkezi bilgilendirmeleri için Şirvan'a bir hakim gönderildiğini yazmıştır. Ancak elde mevcut kaynakların hiç birisinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

[220] Şabânkârei, s.341; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.81-82; Âbrû, zeyl, s.242; Fasîh-i Havâfî, III/100; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/401-402; Mirhând, V/574; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/241; Mirzavahid, vr. 314; Muhammed Hasan Han, I/635; Zeyneloğlu, s.72; İkbâl, s.458; Azzâvî, II/116-117; Van Loon, s.13; Beyânî, s.199-200; Ahmedoğlu, C. Hüseyin, Srednevekoviy Gorod Şemaha XI-XVII veka, Bakû, 1981, s.81; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134

[221] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.90; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Havâfî, III/106; Mirhând, V/577; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/242; Ğaffârî, Cihan-ârâ, s; Barthold, V.V., "*Şirvanşah*", İA,XI/574

[222] Âbrû,zeyl, s.271-272; Fasîh-i Havâfî, III/203, Mirhând,VI/533, V/589-590; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/247-248, 578,603; Hasan Beg Rumlu, I/82; Muhammed Hasan Han, I/637; İkbâl, s.462; Sümer, Kara Koyunlular, s.85-87; Beyânî, s.71

yoktu. Bu nedenle yıllık vergi ödemenin dışında başka bir göre yerine getirmezler ve neredeyse bağımsız olarak hükümet ederlerdi.

Celayirliler devrinde Gîlan'ın doğrudan Celayirlilere bağlı olduklarına dair bir bilgi yoktur. Mazenderan ise Sultan Uveys devrinde kısa bir süre Celayirli hakimiyetine geçmiş ve bizzat Uveys tarafından atanan hakimler aracılığı ile idare edilmiştir.[223]

Rum Eyaleti, bahsedildiği üzere sadece Büyük Şeyh Hasan devrinde bir süre Celayirli Devleti'ne tabi olmuş ve Şeyh Hasan'ın naibi ünvanı ile Emir Eretna tarafından idare edilmiş, daha sonra bağımsız kalmıştır. El-Mâzenderânî'nin kaydına göre Celayirlilere vergi ödediği anlaşılan Rum (Anadolu) eyaletinin hakimi Emir Eretna, Büyük Şeyh Hasan'a tabi idi.[224]

Diyarbekir Eyaleti'ne gelince, anlatıldığı gibi İlhanlıların yıkılmasından sonra bir süre bağımsız kalan Satayh Emir Hacı Togay b. Emir Satuy tarafından idare edilmiş, ardından ikiye bölünmüş, bir kısmı Celayirlilerin bir kısmı da Çupanlıların tabiiyyetine geçmiştir. Hacı Togay'ın ölümünden sonra ise Büyük Şeyh Hasan'ın en büyük oğlu İlkan tarafından topraklarının büyük bir kısmı peyderpey fethedilmiş ve doğrudan merkeze bağlı hale getirilmiştir. Ancak bu bölgeler Sultan Uveys'in ölümünden sonra Celayirli hakimiyetinden çıkmıştır.[225]

Celayirlilerin hakimiyetindeki ikinci grup eyaletler ise doğrudan merkeze bağlı olan ve bizzat hükümdar tarafından çıkarılan yarlığ ile atanan hakimler tarafından idare edilirdi. Bu eyaletler; Azerbaycan, Arran, Muğan, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'den ibaretti. Bu bölgeler zaman zaman Celayirlilerin hakimiyetinden çıkmışsa da genel olarak onların hakimiyetinde kalmıştır. Irak-ı Acem'in sadece Sultaniye ve Zencan şehirleri sürekli olarak Celayirlilerin hakimiyetinde kalmış diğer şehirleri kısa sürelerle ülke topraklarına dahil edilmiş, ancak bu uzun süreli olmamıştır.

Doğrudan merkeze bağlı olan bu eyaletlerin hakimleri ülkenin itibar ve şöhret sahibi, deneyimli ve başarılı kimseleri arasından seçilirdi. Daha küçük şehir ya da bölgeler ise hakim ya da *"Darugaçiler"*(*darugacı*) tarafından idare edilirdi. Celayirlilerden sonra Timurlular ve Safeviler'de varolan *darugaçilerin* asli görevleri bulundukları yerlerin korunması olmakla birlikte, buralardaki yargı işlerine de bakarlar, gerekli hallerde başında bulunduğu askerlerle birlikte savaşlara katılırlardı. Kimi zaman darugaçilerin yanında, kalenin korunması görevini kale muhafızı anlamına gelen kutval denilen bir görevli üstlenirdi. Ancak darugaçilik ve kutvalliğin tek bir şahsta birleştiği de vaki idi. Hakim ve darugaçiler vezirin emri altında ve *Büyük Divan*'a bağlı olarak görev yaparlardı. Eyalet ve şehir hakim ya da darugaçileri genel olarak dört yöntemle tayin edilirlerdi.[226]

---

[223] Şabânkârei, s.331; Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.87-89; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Havâfî, III/104-105; Mirhând, V/576; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/241; Deguignes, VI/79; Howorth, III/656; Zeyneloğlu, s.72; İkbâl, s.458; Azzâvî, II/121; Câmî, I/289; Van Loca, s.13; Beyânî, s.47-48; Smith, Hurûc u Ûrûc, s.185; Minorsky, *"Üveys"*, İA, VIII/134; Zerrinkûb, Dombâle-i Rûzgârân, s.259

[224] H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, III/17-18; Nafiz, Sivas Şehri, s.64; Zambaur, s.55; Cahen, s.52, 353-354; Uzunçarşılı, *"Eretna"*, İA, IV/309

[225] Mustevfi, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.94; Âbrû, zeyl, s.250-252; Fasîh-i Havâfî, III/111-112; Giyâsî, Târîhu'l-Giyâsî, s.1; el-Mâzenderânî, s.158-162; Mirhând, V/579-580; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/243; Howorth, III/657; Azzâvî, II/143-144; Beyânî, s.55-56, 190-192; Yıldız, VIII/444; Meşkûr, s.243

[226] Yezdî, Zafernâme, I/327-347; Âbrû, Zeyl, s.272; Mirhând, VII-43; Hândmir, Destûru'l-vuzerâ, s.379; Nahçevânî, Destûru'l-kâtîb, II/132-137; el-Mâzenderânî, s. 184; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.16,110; Beyânî, s.199-200; Aka, Timur Ve Devleti, s.115

3.4.2.12.1.Emanet (امانت): Hükümdar bir kimseyi genellikle bir yıllık süre için yarlık çıkarmak suretiye bir bölgenin hükümetine tayin ederdi. Maaşı (merasım) Büyük Divan tarafından karşılanırdı. Bu yöntem daha çok bir vilayet ya da bölgenin herhangi bir sebeple viran olduğu ve hakimin yeniden yapılanmayı ve bayındır hale getirmeyi sağlaması için gönderildiğinde kullanılırdı.[227]

3.4.2.12.2.Zimam ve Mukataa (ضمان و مقاطعه): Bu tür atamanın süresi de bir yıl idi. Emanet yönteminin aksine bu tür atamalarda hakimin maaşı *Büyük Divan*'dan değil tayin edildiği bölgenin gelirlerinden karşılanması gerekiyordu ve çıkarılan yarlığda bu bizzat ifade ediliyordu. Hakim bir yıl sonunda kendi hükümeti dönemindeki gelir ve giderleri özel bir deftere kaydeder ve Büyük Divan'a gönderirdi. Göreve atanırken aldığı beratları ve mazbatayı geri verir karşılığında bir tutanak alırdı.[228]

3.4.2.12.3.Tamğa Hakimliği (حکومت طمغا): Bir eyalet ya da bölgedeki gümrük ya da diğer gelirlerin toplanması ve merkeze gönderilmesi konularında bir sıkıntı başgösterdiği zaman başvurulan bir yöntemdi. Sultan tarafından çıkarılan yarlığ ile bilgi sahibi ve güvenilir kimseler arasından seçilen bir kişi bahsekonu bozuklukları gidermesi ve işlerin bir düzene sokulması amacı ile tayin edilirdi.[229]

3.4.2.12.4.Zirai Eyalet Hakimliği (حکومت ولایت مزروعی): Daha çok zirai üretimi ile önem taşıyan eyaletlerdeki mahsulatın azalması, üretilen malların iyi değerlendirilememesi veya gelirlerinde bir düşüş yaşanması durumunda söz konusu problemleri ortadan kaldırması için bir hakim tayin edilirdi. Bu görevli ya da emrindeki görevliler bizzat çiftçilerin ürünlerini başına giderek ürünlerden alınacak vergiyi belirler ve kaydederlerdi. Çıkarılan yarlığda her kesin ürettiği mahsulün onda ikisini hakime vermesi gerektiği bildirilirdi. Bu hakimler de çoğunlukla bir yıllık süre için gönderilirdi.[230]

Bunların dışında kimi zaman halkı dindar olan şehir ve vilayetlerin hakimleri dini kesim temsilcilerinden seçilip atanırdı. Örneğin İbn-i Battûta'nın verdiği bilgilere göre Celayirlilerin hakimiyetinin başlarında Necef'ten geçtiği sırada bu şehrin hakimi aynı zamanda şehrin *nakibu'l-eşrafı* idi.

İbni Battuta bu konuda şunları söylemektedir:

"*... Necef şehrinde ne vergi memurları ne de vali var. Şehrin bütün işleri Nakibu'l-eşrâfın elinde... Nakibul eşraf Irak padişahı tarafından tayın edilir. Onun padişahın huzurunda büyük bir makamı var. Nakibin seyahati sırasında büyük emirler için adet olan özel teşrifatı onun için de uyguluyorlar. Sancaklar ve davullar onunla birlikte yol alıyorlar. Her sabah ve akşam malikanesinin kapısında davul çalınıyor. Şehirde ondan başka hakim yok. Ne sultan için ne de başka biri için halktan vergi alınmıyor. Benim bu şehre seyahatim sırasında Necef'in hakimi Nizamuddin Hüseyin b.Taceddin el-Âvî idi.*"[231]

Gazan Han devrinden itibaren her şehirde ve vilayette "*Daru's-seyyade*" olarak anılan bir idare teşkil edilmiş ve buraların sorumluluğu "*Nukeba-yi Sadat*" ünvanını taşıyan kimselere verilmişti. Bu kimselerin görevi bulundukları bölgelerdeki peygamber soyundan gelen kimselerin şecerelerini tutmak, dini eğitim

---

[227] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/132-136; Beyânî, s.200
[228] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/132-136-137; el-Mâzenderânî, s.65-67; Beyânî, s.201
[229] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/138-140; Beyânî, s.201
[230] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/140-141
[231] İbn-i Battûta, I/221-222

vermek ve onların haklarını savunmak idi. Bu kimseler taşıdıkları sıfata binaen toplum içinde muteber ve sözü geçen kişilerdi. Bulundukları şehirdeki dini şahsiyetlerin kontrolü de bunlar tarafından sağlanırdı. Merkezde ise ülke genelindeki bütün nakiblerin başkanı durumunda "*Nakibu'n-nukebâ-yi Sadat*" ünvanını taşıyan bir şahıs bulunurdu. Bu kimseler de peygamber soyundan gelen kimseler arasından ve sultan tarafından seçilip atanırdı.[232]

3.5.MALİ TEŞKİLAT:

III.5.1.Divan-ı İstifa (ديوان استيفا): Celayirliler devrinde devletin mali işleri, *Büyük Divan*'a bağlı olan ve oldukça geniş ve büyük bir teşkilata sahip olan *Divan-ı İstifa* tarafından idare ediliyordu. Devletin gelir ve giderleri, vergiler ve sair mali işlemleri, *Divan-ı İstifa* tarafından ya da onun nezareti altında gerçekleştiriliyordu. *Divan-ı İstifa* gerek sultan gerekse diğer divanlar tarafından devlet görevlilerine ya da sultan tarafından takdir edilen kimselere verilen maaşların nasıl ve ne şekilde verildiğini de kontrol ederdi. Divan katip ve münşileri bu maaşları düzenli olarak defterlere kaydederek devletin giderlerine işlerlerdi. Ayrıca *Divan-ı İstifa* da gerekli gördüğü zamanlarda ülkenin muhtelif bölgelerinde meydana gelen sel, yangın, deprem ve bunun gibi afetlerde o bölgede yaşayanlara mali yardımda bulunur veya bir bölgeyi imar etmeleri şartı ile cüzi miktarlarda paraya bir takım kişilere satarak ve bu kişilere vergi muafiyeti tanıyarak oraların bayındır hale gelmesini sağlama yetkisi vardı.[233]

Divan-ı İstifanın da kendi içinde ayrı birimleri ve meslek sahipleri mevcuttu.

3.5.1.1.Mustevfi-yi Memalik (مستوفي ممالك): *Divan-ı İstifa* diye adlandırılan mali teşkilatın başında sultan tarafından seçilip atanan "*Mustevfi-yi memalik*" bulunurdu. Mustevfi-yi memalik uhdesinde bulundurduğu makamın önemine binaen mali konularda bilgi sahibi ve deneyimli, daha önce yapmış olduğu hizmetler sırasında kendisini ispatlamış, dürüst ve toplumda itibar gören kimseler arasından seçilirdi.

Ülkedeki vergilerin toplanması, gelir ve giderlerin nasıl gerçekleştiği ve diğer bütün mali konulardan haberdar olması ve bütün mali işlemlerin onun kontrolü altında gerçekleşmesi gerekiyordu. Bu itibarla sultan tarafından çıkarılan yarlığlarda başta diğer şehir ve eyaletlerdeki müstevfi, vergi memurları ve diğer mali görevliler olmak üzere hakimler, kadılar, mutasarrıflar, naibler ve diğer tüm kamu görevlileri ve ahaliye bütün mali konularda müstevfi-yi memalike yardımcı olmaları, onun mali konularda uygun gördüğü her konuyu itiraz etmeden kabul etmeleri, kendi sorumluluk sahalarındaki her türlü mali problem ve gelişmeyi derhal haber vermeleri, talep etmesi halinde kendisine ya da onu temsil eden görevliye hesap defterlerini teslim etmeleri gerektiği emredilirdi.

"....بدان سبب این حکم برلیغ نفاذ یافت تا امرای الوس و تومانات و اصحاب د یوان بزرگ و امراء اولکا و هزا رجات و صدجا ت و با سقا قا ت و ملوك و مشایخ و حکام و سادا ت و قضا ة و نواب و متصرّفا ن و بتکچیا ن و صدور واعیان و عارف و ارباب و مشا هیر و عموم ا هالی و جمهور متوطنا ن ولایات مما لك محروسه بر وجه مزبور و نمط مستور خواجه جلال آلد ین طا هر را مستوفی مما لك و امین و و نایب ومعتمد حضرت

---

[232] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/202-207; Uzunçarşılı, Medhal, s.246-247

[233] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/94, 309-311; Uzunçarşılı, Medhal, s.216; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/LI; Beyânî, s.205,215-216; Yıldız, IX/83

شریفه دانند و دست او در تصرّف و تدبیر اموال و متوّجهات ولایات قوی و مطلق دانند..."[234]

Nahcevani'de getirilen ferman örneklerinden anlaşıldığı kadarı ile Müstevfi-yi memalik padişahın naibi olarak ülkedeki mali işlerin büyük bir kısmını kendi uhdesinde bulunduruyordu. Onun başlıca görevleri ülkenin gelir ve gider durumunu kontrol altında bulundurmak, memur maaşlarını (mersumat) düzenlemek, ödemek ve kontrol etmek, vergi memurlarını (muhassıllar) belli zamanlarda vergi toplamaları ve mahalli idareciler tarafından toplanmış olan vergileri merkeze getirmeleri için ülkenin muhtelif bölgelerine göndermek, mali defterlerin düzenlenmesine başkanlık ve nezaret etmek, divana ait mali raporları düzenleyerek Büyük Divan'ın başkanı durumundaki vezire ve padişaha sunmak idi.[235]

Müstevfi-yi memalik'in her şehir ve eyalette bir naibi olurdu. Bu naibler eyalet, şehir ve köylerde divana ait malların, gelir ve giderlerin gözetim ve denetimini yapar, bunları defterlere kaydederdi. Gelir ve giderlerin ya da mahsülatın artması ya da azalmasının nedenlerini araştırması ve sorulduğunda cevap vermesi gerekirdi. İstifa Divanı tarafından çıkarılan fermanla atanırlardı ve maaşları gittikleri bölgenin divan gelirlerinden nakit ya da mal olarak ödenirdi.[236]

3.5.1.2.Vilayet Nazırı (قانون و یا سیاسی ولایت): Çoğunlukla gerek merkezden gönderilen gerekse mahallinden görevlendirilen vergi toplama memurları (*Muhassıllar*) devletin kendilerine tanıdığı hak ve yetkileri aşarak halktan fazladan vergi alırlar veya mallarına el koyarlardı. Ya da tam tersi olarak devletin kendilerine vergi muafiyeti, ya da indirimi hakkı tanımadığı kimselere iltimas ederek onlardan vergi almazlar veya almaları gerekenden az alırlardı. Bu tür davranışların önüne geçmek için *Divan-ı İstifa* tarafından vilayetlere vergilerin toplanma tarzını kontrol etmeleri, halka haksız yere baskı uygulanmasını ve fazladan vergi alınmasını engellemeleri amacı ile vilayet nazırları tayin edilirdi. Bu nazırlar gönderildiği vilayetlerin hazinelerine nezaret görevi de üstlenirlerdi. Bu görevli, merkezi hükümetin o vilayetteki nazırı durumunda idi ve mahalli görevlilerin tamamı bütün mali konularda vilayet nazırının isteklerini yerine getirmek zorunda idiler. Vilayet Nazırı, kendisinin seçtiği görevlileri kendi sorumluluğundaki vilayetin köy ve kasabalarına göndererek buralardaki durumu da denetlerdi. Bu görevliler gönderildikleri yerlerdeki durumu kontrol ederek vilayet nazırına bilgi vermekle yükümlü idiler.[237]

3.5.1.3.Tadil-i Kanun (تعدیل قانون): Kimi zamanlarda merkezi hükümet tarafından vilayetlere gönderilen vilayet nazırları da halktan kanunların belirlediği ölçülerin dışında vergi alır veya vergi mükellefleri ile ihtilafa düşer, vergi muafiyeti veya indirimi tanınmış kimselerden fazla ya da az vergi alırdı. Bu durum halk tarafından merkeze bildirildiğinde İstifa divanı tarafından durumu incelemek, varsa haksızlığı gidererek fazladan alınan miktarı sahibine iade etmek ya da ihtilafları ortadan kaldırmak için gönderilirdi.[238]

3.5.1.4. Vergi Tahsildarları: (Muhassıllar) Muhassıllar, yani tahsildarlar adından da anlaşılacağı üzere divan tarafından emrine verilen memurlar ve amillerle birlikte

---

[234] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/97-98
[235] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/94-105; Beyani, s.205-206
[236] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/99-104
[237] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/141-145; Beyani, s.212
[238] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/145-146; Beyani, s.212-213

bir eyalete görevlendirilir ve kanun çerçevesinde belirlenmiş olan vergileri halktan toplardı. Muhassılara göreve gönderildikleri sırada gidecekleri bölgenin yetkilileri ve halkına hitaben sultan tarafından Altun Tamğalı bir yarlığ çıkarılır ve kendilerine yardım edilmesi istenirdi. Ayrıca bu görevlilere görevleri ile ilgili Altun Tamğalı beratlar verilirdi[239]

Kimi zaman muhassıllar kendilerine verilen hak ve yetkilerin dışına çıkarak halktan zorla ya da yanlışlıkla fazla vergi alırlardı. Bu durum ahali tarafından merkeze bildirilir ve haklarının geri verilmesini talep ederlerdi. Devlet böyle durumlarda deneyimli ve bilgili memurları eyalet ve şehirlere göndererek durumu araştırmasını ve varsa haksızlığın giderilmesini ve fazladan alınan para ya da mahsulün iade edilmesini sağlardı. Bu işleme " İstiḫrâc-ı Vilâyât" denirdi.[240]

3.5.2.Defterler (دفاتير): Devletin mali anlamdaki bütün kayıtlarının bulunduğu hesap defterleri bu dönemde oldukça önem taşıyor ve bu defterlerin tutulmasına fevkalade bir önem veriliyordu. Daha önce de bahsedildiği üzere divanların işleri hesapların defterlere geçirilmesine dayanıyordu. Bu defterlerin düzen ve tertibi de yine bu konuda bilgi sahibi olan ve uzmanlaşmış kimseler tarafından sağlanıyordu. Bu kimselere Moğolcada defterdar anlamına gelen "*Bitikçi*" deniliyordu. Bütün Bitikçiler merkezdeki "*Uluğ Bitikçi*"ye bağlı idiler. Uluğ Bitikçi başta gelir ve giderler olmak üzere divanın bütün işlerine nezaret etmekle yükümlüydü. Nahcevani'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla her şehir ve eyalette bir bitikçi görev yapıyordu. Bundan da her şehir ve eyalette bir maliye teşkilatının olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.[241]

El-Mâzenderânî eserinin mukaddime kısmında "*Ülke ve devlet işleri hesap olmadan batıldır. O olmaksızın memleket işleri zarar görür. Bu nedenle devletin gelir ve giderlerinin tamamının hesap defterlerine işlenmesi gerekir*" diyerek bu dönemdeki hesap defterlerinin önemini dile getirmiştir.[242]

Nahcevani, İlhanlılarda Gazan Han'a kadar düzenli defterlerin bulunmadığını ve düzenli defterlerin Gazan Han'dan sonra tutulmaya başladığını söylemektedir. İlk olarak devletin gelir ve giderleri ile beytülmalın kaydı için tutulmaya başlanan defterler zaman içinde genişleyerek bütün sahalara yayılmıştır.[243]

İstifa Divanı'nın her biriminde devletin gelir ve giderleri günlük, aylık ve yıllık olarak ve muntazam bir şekilde kayda geçiriliyordu. Bu defterler kendi sahasında uzmanlaşmış kimseler tarafından ve önceden belirlenmiş yöntemlerle tutuluyordu. Özel terimleri ve tertibi vardı. Bu defterler türlü sınıflara ayrılmıştı.[244]

3.5.2.1.Ruznameçe (روزنامچه): Gün içinde gerçekleşen mali olaylar divanın o günkü gelirleri ve harcamaları, mali konulardaki bir görevlinin bir göreve gönderilmesi veya tayin edilmesi, gelen ve giden yazılar ve bunun gibi küçük büyük

---

[239] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/176-177; Uzunçarşılı, Medhal, s.216; Beyânî, s.213
[240] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/152-155; Spuler, İran Moğolları, s.341-342
[241] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/105-106; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXV-XXXVI; Hânbâbâ Beyânî, Zeyl-i Târîh-i Reşîdî, s.308; Âyetî, s.377; Mansuroğlu, Mecdud, "*Bitikçi*", İA, II/657
[242] el-Mâzenderânî, s.2; Beyânî, s. 207
[243] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/129-131; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXV; Beyânî, s.207
[244] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/129-131; Uzunçarşılı, Medhal, s.216; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXV; Beyânî, s.207

her olay ruznameçe denilen defterlere işlenirdi. Bu işlem divan katipleri tarafından her gün günün bitiminde gerçekleştirilirdi.[245]

3.5.2.2.Avarece (أوارجه): Devletin hakimiyeti altındaki şehir ve eyaletlerden gelen ya da bu bölgelere giden ve Rûznâmeçe'ye işlenmiş olan para miktarı avarece denilen defterlere aktarılıyordu. Ruznameçe'de ayrı ayrı kaydedilmiş olan miktarlar bu defterlere işlenerek kontrol edilmek istendiği zaman avarecede derhal ve toplu bir halde bulunması sağlanıyordu.[246]

Bu defterler dışında yine farklı amaçlara uygun olarak tutulan Defter-i Kânûn-i Memleket, Mevamire, Tevcihât, Tahvilât, Müfredât ve Câmi'u'l-hesâb gibi defterlerde mevcuttu.[247]

3.5.3. Haraçlar-Vergiler (Tevcihat-Avariz ve Maliyat): Diğer bütün mali ve idari konularda olduğu gibi Celayirlilerdeki vergi sistemi da yaklaşık olarak İlhanlıların vergi sistemi ile aynıydı. Celayirliler devrinde de İlhanlılar'da olduğu gibi halktan ve toplumun diğer kesimlerinden değişik isimler altında çok miktarda vergi ve haraç alınıyordu. Devletin gelirlerini, dış ticaretten elde edilen gümrük gelirleri dışında halktan toplanan vergiler ve savaş ganimetleri ile tâbi devletlerden alınan hediye ve haraçlar (Bac) teşkil ediyordu.

Toplumda üretim kesimini oluşturan çiftçi ve köylüler ile ticaret erbabı bin bir güçlük altında ürettiği ya da kazandığı paranın büyük bir kısmını devlete vergi olarak ödemek zorunda bırakılıyordu. İç kargaşa ve savaşların aralıksız devam etmesi, şehir ve eyaletlerin sık sık el değiştirmesi nedeni ile halktan alınan vergiler gittikçe ağırlaşıyor baskı ve savaşlar nedeni ile boşalan köylerde ve tarım bölgelerinde yaşayan halk devletin ve efendilerinin ihtiyaçlarını karşılayamıyordu.

İktidarın zayıfladığı dönemlerde devletin yasal yollardan aldığı vergilerin dışında, mahalli hakimler ve onların emri altındaki kimseler köylülerden ve ticarethane sahiplerinden, hatta her türlü vergiden muaf olan vakıflardan bile zorla ve işkence ile para ve mal topluyorlardı. Yasak olmasına rağmen gittikleri yerlerde halkın evlerinde konaklıyorlar, onlara getirdikleri maddi külfetin yanında evlerde göz koydukları güzel kız ve kadınlara akıl almadık davranışlarda bulunuyorlar ya da zorla alıp götürüyorlardı. Bu ise halkın tamamen fakirleşmesi ve yaşadıkları bölgeleri terkederek daha güvenli yerlere gitmesi, böylece tarım alanlarının gerektiği gibi işlenememesi sonucunu doğuruyordu. Merkezi hükümet ise bu tür olumsuzlukların ortadan kaldırılması için merkezden özel görevle müfettişler gönderiyor ve çıkardığı fermanlarla şehir ve eyalet hakimlerinden önlem almalarını ve suçluları cezalandırmalarını istiyordu.[248]

Haraçlar, tabi devletlerden sabit ve genellikle yılda bir kez alınan vergilerdi. Celayirliler devrinde tabi devlet ya da eyaletlerin merkezi hükümete savaş zamanlarında asker yardımı yapma dışında nakit ya da mal olarak sultanın hazinesine yılda bir kez haraç ödeme yükümlülükleri bulunuyordu.[249]

---

[245] el-Mâzenderâni, s.81-83; Pakalın, III/60

[246] el-Mâzenderâni, s.104-105

[247] el-Mâzenderâni, s.57-58,111,122,153,173

[248] Nahcevâni, Destûru'l-kâtib, I-1/184-193, II/283-289; Spuler, İran Moğolları, s.337-340; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.167-171; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/LI-LIV; Piriyev, s.88-92; Hakikat, s.44-45; Vekili, s.251-252; Yıldız, IX/84; Meşkûr, s.239; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, I/245-248

[249] Şabânkârei, s.313,341; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.78-82; Âbrû, zeyl, s.241-242; Fasîh-i Havâfî, III/100; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/386-387,401-402; Mirhând, V/573-574; Hândmir,

Bu dönemde vergiler genel anlamda iki ana başlık altında toplanıyordu.
1-Divan-ı İstifa tahsildarları tarafından toplanan ve devlet hazinesinin gelirlerini teşkil eden genel vergiler.
2-Ruhani sınıf temsilcileri tarafından toplanan ve beytülmalın gelirlerini teşkil eden şerî vergiler.

Başta Nahcevani olmak üzere kaynaklarda behre, toğar (طغار), tamğa (طمغا), kupçur (قوپچور), haraç, uhufe, müzul, mal ve müteveccihat (mal ve gelirler), tabğur (طبغور), susun, zekat, rumari, cizye, aş, haneşumar, bağşumar, serşumar, bac, sadaka, avariz, cerime, kurkurak, rusum-i şahnegi, hakku'l-tahrir, hakku'l-takrir, zevayid, surpa ve bunun gibi çok sayıda vergi ve haraç türünden bahsedilmiştir. Elbette bu vergiler ve haraçların tamamı tek bir gruptan veya sürekli olarak alınmıyordu. Her bir meslek sahibi veya toplum kesiminden bazen sürekli bazen de ihtiyaç duyulması halinde tahsil ediliyordu. Çiftçiler ve şehirlerde yaşayan halktan savaş zamanlarında ve olağanüstü hallerde ordu teşkil etmek ve bunun gibi özel nedenlerden dolayı Büyük Divan veya feodal emirler tarafından toplanan vergilere "*avariz*" ve "*tevcihat*" adı verilirdi.[250]

3.5.3.1.Bâc: Türk ve İslam devletlerinde çok eski zamanlardan itibaren kullanılan bu vergi türü İlhanlılar ve Celayirliler devrinde oldukça geniş anlamlarda kullanılmış, bazen vergi bazen de haraçlar için "*bac*" teriminden istifade edilmiştir. Örneğin Reşideddin, Celayirliler devrinde de cari olan ve Gazan Han döneminde büyük kervan yollarının güvenliğini temin etmek için alınan yol koruma vergisi (*Mâliyât-i Râhdârî*) ve tarım ürünlerinden alınan 1/3 oranındaki "*Mevâşî ve Kupçur*" vergileri yerine "*bac*" terimini kullanmıştır.[251] Aynı şekilde diğer bazı kaynaklarda da "*bac*" terimi haraç, cizye, tamğa, zekat ve diğer vergilerle birlikte genel bir vergi gibi kullanılmıştır.[252]

Ancak Nahcevani'nin eserinden anlaşıldığı üzere "*bac*" tam olarak yol güvenliği vergisi, yani "*Maliyat-i Rahdari*" yerine alınmakta idi ve bu vergiyi kervan yollarının güvenliğini sağlamakla görevli olan "*tatağavul*" (تتغاول) ve "*rahdarlar*" toplamakla yetkili idiler. Tatağavul ya da rahdarların tayin fermanlarında kervan sahiplerinin *Tatağavul*'a hükümet tarafından bac ödemeleri, bu parayı ödeme konusunda güçlük çıkarmamaları ve onun da tayin edilen miktardan fazla para talep etmemesi emrediliyordu. Bu itibarla tatağavul ya da rahdar aynı zamanda "*bacdar*" ünvanını da taşıyabiliyordu. Nahcevani'nin kaydına göre kervan sahiplerinin her bir baş deve, katır yük atı, merkep, sığır, koyun, kuzu ve keçi başına yarım akçe *bac* denilen bir vergi ödemekle yükümlü idiler. Elbetteki bu oran kervan yolunun mesafesine göre de değişiklik gösteriyordu. Örneğin İlhanlılar devrinde İskenderun-Tebriz arasını katedecek olan tacirler her bir baş ticaret malı yüklü hayvan için yol koruma vergisi olarak 50 dirhem ödüyorlardı. Tatağavul aldığı bu paraların bir

---

Habîbu's-siyer, III/240-241; Katib Ferdi, s.22-23; Muhammed Hasan Han, I/635; Howorth, III/655; Zeyncioğlu, s.71-72; İkbal, s.457-458; Azzâvi, II/114,116-117; Van Loon, s.13; Beyâni, s.42-43; Ahmedoğlu, C. Hüseyin, Sredneveksoviy Gorod Şemaha, XI-XVII veka, Bakü, 1981, s.81; Fâiki, Azerbaycan, I/493

[250] Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.168; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/LI; Hândbâbâ Beyâni, Zeyl-i Târih-i Reşidî, s.310-311; Âyeti, s.378,380 Hakikat, s.46; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, I/247

[251] Reşideddin, (Jahn), s.280-283,348; Köprülü, M.Fuad, "*Bâc*", İA, II/188

[252] Hândmir, Destûru'l- vuzerâ, s.463; Köprülü, "*Bâc*", İA, II/188; Hakikat, s.45; Pakalın, I/144; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, I/237,247; Meşkûr, s.239; Fâiki, Azerbaycan, I/423-424

kısmını verilen beratlar gereğince harcar geri kalanını ise *Büyük Divan*'a gönderirdi.[253]

3.5.3.2.Mevaşi ve Kapçur: Bu vergiler İlhanlılar devrinde bağ bahçe, tarım ve hayvancılık gelirlerinden alınan vergi idi. Tarım ürünlerinden *"kalan"* ya da *"kapçur"* adı ile 1-7 dinar arasında nakit ya da mal olarak alınırdı. Celayirliler devrinde ise nakit para, ürün ya da mal olarak tarım şehirlerindeki tarım ürünlerinden alınan % 20 vergisinden ibaretti. Bu vergi kanun ile belirlenir yılda bir veya iki kez ve 20 günlük bir süre içinde, daha çok sonbahar mevsimlerinde toplanırdı. Vergi memurları kanun ile belirlenen miktardan daha fazlasını alma hakkına sahip değillerdi.

Hayvancılık gelirlerinden alınan vergiye ise *"Mevaşi"* denilirdi. Bu tür vergi daha çok göçebe durumda yaşayan ve hayvancılık ile uğraşan kimselerden alınırdı. *Divan-ı İstifa* tarafından görevlendirilen muhassıllar ülkenin dört bir tarafına gönderilir, bu görevliler şehir, kasaba, köy ve bozkırlarda oba oba dolaşarak göçebe halde yaşayan sürü sahiplerinin hayvanlarını tek tek sayarak bunlardan vergi alırlardı. Her bir 100 baş deve, at, merkep, koyun ve sığırdan biri vergi olarak alınırdı. Göçebelerden alınan bu vergi ise yılda bir kez ve daha çok ilkbahar mevsiminde 20 günlük süre içinde tahsil edilirdi.

Bu vergiden tekke ve zaviye şeyhleri, sufiler, bilim ve din adamları muaf tutulur ve vegi memurları bu kimselerden vergi talep edemezler veya kendi başlarına her hangi bir kimseye vergi muafiyeti tanıyamazlardı.[254]

3.5.3.3.Vergi Tahsildarları Vergisi: Köylü ve çiftçiler vergi toplamak için gelen tahsildarlarının, onların hayvanlarının, sayım memurlarının ve vergi memurlarını köy köy dolaştırarak onlara rehberlik eden kılavuzların her türlü yiyecek, içecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak ve çoğu zaman onlara türlü hediyeler vermek zorunda idiler. Bunun dışında yine bunların masrafları için her 100 dinar vergiye ilaveten 20 dinar daha ödemek mecburiyetinde idiler.[255]

3.5.3.4.Ölçü ve Tahmin Vergisi (Maliyat-i Hezr ve Tahmin) : *Hezr* kelime anlamı olarak ölçmek ve takdir etmek manasına gelir. Bu vergi yöntemi, vergisi daha önce belirlenmemiş olan tarım alanları için kullanılırdı. Devletin maddi sıkıntıya düştüğü ya da savaş zamanlarında ihtiyaç duyduğu dönemlerde *Divan-ı İstifa* tarafından bir yarlığ çıkarılmak suretiyle ziraat ve vergi konularında uzman kişiler görevlendirilerek daha önce vergilendirilmemiş tarım alanlarına başına gider ve ölçme tahmin etme ve mukayese yöntemlerini kullanarak bir tarım alanından alınacak olan vergiyi belirler ve ödenmesi gerekli vergi miktarını kayda geçirirlerdi. Bu muhassılın vergi miktarını oldukça dakik ve adil olarak tespit etmesi, onun tayin ettiği vergi miktarını da mükelleflerin kabul etmesi gerekirdi. Bu tür vergiler alınma yönteminden dolayı bu isimle adlandırılırdı.[256]

3.5.3.5. Ağnam Vergisi (Maliyat-i Ağnam): Kelime anlamı olarak Arapçada koyun anlamına gelen *"ğanem"* kelimesinin çoğuludur. Bununla birlikte vergi ıstılahında

---

[253] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/165-169; Togan, *"Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I"*, I/16-17,39; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.189; Beyânî, s.166,217; Köprülü, M.Fuad, *"Bâc"*, İA, II/188-189

[254] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/149-152, 176-177; el-Mâzenderânî, s.54; Togan, *"Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I"*, I/19; Barthold, W., *"Ani Kitabesi"*, s.531; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.168-169; Beyânî, s.217; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, I/247-248

[255] Uzunçarşılı, Medhal, s.216-217; Beyânî, s.217

[256] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/147-149; Beyânî, s.217

genel bir anlamda kullanılmış ve koyu dışında keçi, deve ve diğer hayvanların tamamından alınan vergiyi kapsamıştır. Hayvan ticaretinden alınan vergidir. Osmanlılar'daki *Bâc-i Ağnam* ile aynıdır. Ticaret malı olarak alınıp satılan her canlı koyundan İlhanlıların son zamanlarında 1.1/6 dinar, her kesilmiş koyundan 1.1/3 dinar, her canlı sığırdan 5 dinar, her kesilmiş 4 sığırdan ise 12 dinar vergi alınırdı. Bu vergiler, biri Nevruz'da diğeri de sonbaharda olmak üzere yılda iki kez ödenirdi.[257]

3.5.3.6.Dükkan ve Pazarlar Vergisi: Bütün şehirlerde her türlü boyacı, derici, arıberci, marangoz ve bunun gibi her ticarethaneden ve hayvan pazarı, gıda maddesi pazarları ve diğer her türlü Pazar esnafı vergiye tabi idi. Dükkan sahipleri ve pazar esnafından her 1000 dinar kazançları için 20 dinar vergi alınırdı.[258]

3.5.3.7.Tamğa (Gümrük) Vergisi: *Damğa* ya da *tamğa* vergisi ıstılah olarak "*bac*" ile benzerlik göstermekte hatta çoğu yerde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kimi kaynaklarda "*bac-i tamğa*" ve "*bac-i bozorg*" (bac-i büzürk) ıstılahları ile de karşılaşmak mümkündür. Ticaret yolları üzerinde tesis edilen gümrük bürolarında ihraç veya ithal edilen her türlü malın alım satımından ¼ oranında vergi alınırdı. Bu vergilere bac-i bozorg, şehirlerde meyhaneler de dahil olmak üzere ticaret ve sanayi ile uğraşan kişilerin her türlü alışveriş işleminden ve kesilen hayvanlar için alınan bütün vergilere ise *bac-i tamğa* denirdi.[259]

3.5.3.8.Köle Ticaret Vergisi: Daha çok Hindistan, Türkistan, Anadolu ve Gürcistan ile yapılan köle ticareti de vergiye tabi idi. Bu tür ticaretten elde edilen her 1000 dinar gelir karşılığında 20 dinar vergi kesilirdi.[260]

3.5.3.9.Cizye Vergisi: İslam devletlerinde ülkede yaşayan gayrı müslimlerden alınan bir vergi türü idi. İlhanlılarda olduğu gibi Celayirliler devrinde de cizye vergisi iki şekilde alınıyordu. Birinci şekilde örfe uygun olarak *Büyük Divan* tarafından alınırdı. Bu görev için "*cizye mutasarrıfı*" (متصرف جزیه) adı altında görevliler bulunurdu. İkinci şekilde ise imamlar tarafından alınan ve miktarı tam olarak belli olmayan şeri vergi idi. Bu oranı imamlar tayin ederdi. Kimi zaman müslüman bir fakiri evinde bir veya birkaç gün barındırma, yedirip içirme şeklinde de tahsil edilebiliyordu. Devlet kendi topraklarında yaşayan gayrı müslimlerden yüksek kesimde yer alanlardan kişi başına yılda bir kez 8, orta tabakadan 6, alt tabakadan ise 4 dinar cizye vergisi alırdı.Bu vergilerden elde edilen gelirler daha çok hayır işlerinde kullanılırdı.Cizye mutasarrıfları gayrı müslimlerden beratlarda belirtilen miktardan fazlasını talep edemezlerdi.[261]

3.5.3.10.Zekatlar: Daha önce de bahsedildiği gibi zekatların toplanması için *Büyük Divan*'a bağlı olan özel bir *zekat amilliği* (عامل ذکوت) mesleği tahsis edilmişti. Dini bir nitelik taşıyan zekat vergisi zekat amili tarafından toplanırdı. Zekat amilleri görevlendirildikleri bölgedeki halkın mallarını inceleyerek alınacak olan şer'î zekat miktarını belirler ve bu miktarı alarak *Büyük Divan*'a gönderirdi.[262]

---

[257] el-Mâzenderânî, s.176-178; Beyânî, s.218; Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü, I-II, İstanbul, 1993, I/25-26,144-145

[258] el-Mâzenderânî, s.183; Beyânî, s.219

[259] el-Mâzenderânî, s.58-59,63-64; Barthold, W., "*Ani Kitabesi*", s.531-532; Hâmbâbâ Beyânî, Zeyl-i Târîh-i Reşîdî, s.309; Köprülü, M.Fuad, "*Bâc*", İA, II/188-189; Pakalın, I/144-145; Meşkûr, s.239

[260] Mâzenderânî, s.177-178; Beyânî, s.218

[261] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/248-251,294; el-Mâzenderânî, s.54; Cahen, s.186-187; Beyânî, s.220

[262] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/242-243; Beyânî, s.188,220

Bunların dışında av vergisi, sipah vergisi, meyhane ve genelev vergisi, orman vergisi, yargı vergisi, ulak (posta) vergisi, şahne ve ases vergileri adı altında halktan ve ticaret erbabından alınan çok sayıda vergi mevcuttu.[263]

Elbetteki bu vergilerin oranları, alınış zamanı ve şekilleri yıllara göre farklılık gösteriyor ve devletin paraya ihtiyaç duyduğu dönemlere göre artıp azalıyordu. Bunun dışında istisnai durumlar da ortaya çıkıyordu. Kimi zamanlar bir kimse, grup ya da bölge halkı vergi veya diğer mükellefiyetlerinden muaf tutuluyor veya kendilerine belirli bir süre için ya da ebediyen vergi muafiyeti tanınıyordu. Hatta zaman zaman bir takım doğal afetler meydana geldiğinde vergilerin alınması bir yana bu bölgelere yardımda bulunuluyordu. Elbette bu indirim ya da muafiyetler için özel şartların oluşması gerekiyordu.[264]

3.5.3.11.Tahfîf: Tahfîf adından da anlaşılacağı üzere bir kimse, grup ya da bölge halkından alınması gereken vergide indirim yapılması anlamına geliyordu. Sadece bir yıllığına veya ebediyen olmak üzere iki şekilde uygulanıyordu. Bir köy halkı ya da vergi ödemesi gereken kimselerin kuraklık, savaş ve diğer nedenlerle *Divan-ı İstifa*'ya başvurarak o yıl ödeyecekleri vergide indirim veya muafiyet talep ederler ve durumları incelendikten sonra sultan tarafından çıkarılan yarlığ ile o yıla ait vergileri ya tamamen bağışlanır ya da vergi oranında indirime gidilirdi. Tanınan bu hak daha sonra bir olumsuz şartların devam etmesi ve Divan-ı İstifa'nın uygun görmesi halinde ebedi tahfife çevrilebiliyordu.[265]

3.5.3.12.Muafiyet: Muafiyet sadece padişahlar veya hanedan mensubu kimseler tarafından tanınan bir hak idi. Mükelleflerin sultandan talep etmeleri neticesinde sultan veya hanedan üyeleri tarafından bir kimse ya da bir bölgede yaşayan insanların tamamı bir yıllığına ya da ebediyen her türlü vergi, haraç ve mükellefiyetten muaf tutuluyordu. Altun Tamğalı bir yarlığ çıkarılmak suretiyle de ilan ediliyordu. Şeyhler, önde gelen din adamı ve sufiler ile bunların emri altında bulunan tekke ve zaviyelerin vakıf gelirleri çoğunluka her türlü vergiden ve mükellefiyetten muaf tutuluyorlardı.[266]

Sultan Ahmed Celayir'in henüz şehzade iken kendisine suyurğal olarak verilmiş olan Erdebil'de, Erdebîlî Tarikatı'nın şeyhi olan Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin oğlu Şayh Sadreddin Musa ve onun tekkesi için çıkardığı bir muafiyet fermanı günümüze kadar ulaşmıştır. Bu fermandan vergi muafiyetinin nasıl tanındığı konusunu çıkarmak mümkündür.

---

[263] Beyânî, s.217-219
[264] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/293-296; Beyânî, s.220
[265] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/274-277; Uzunçarşılı, Medhal, s.244; Beyânî, s.220
[266] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/277-283; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.210-211; Beyânî, s.220

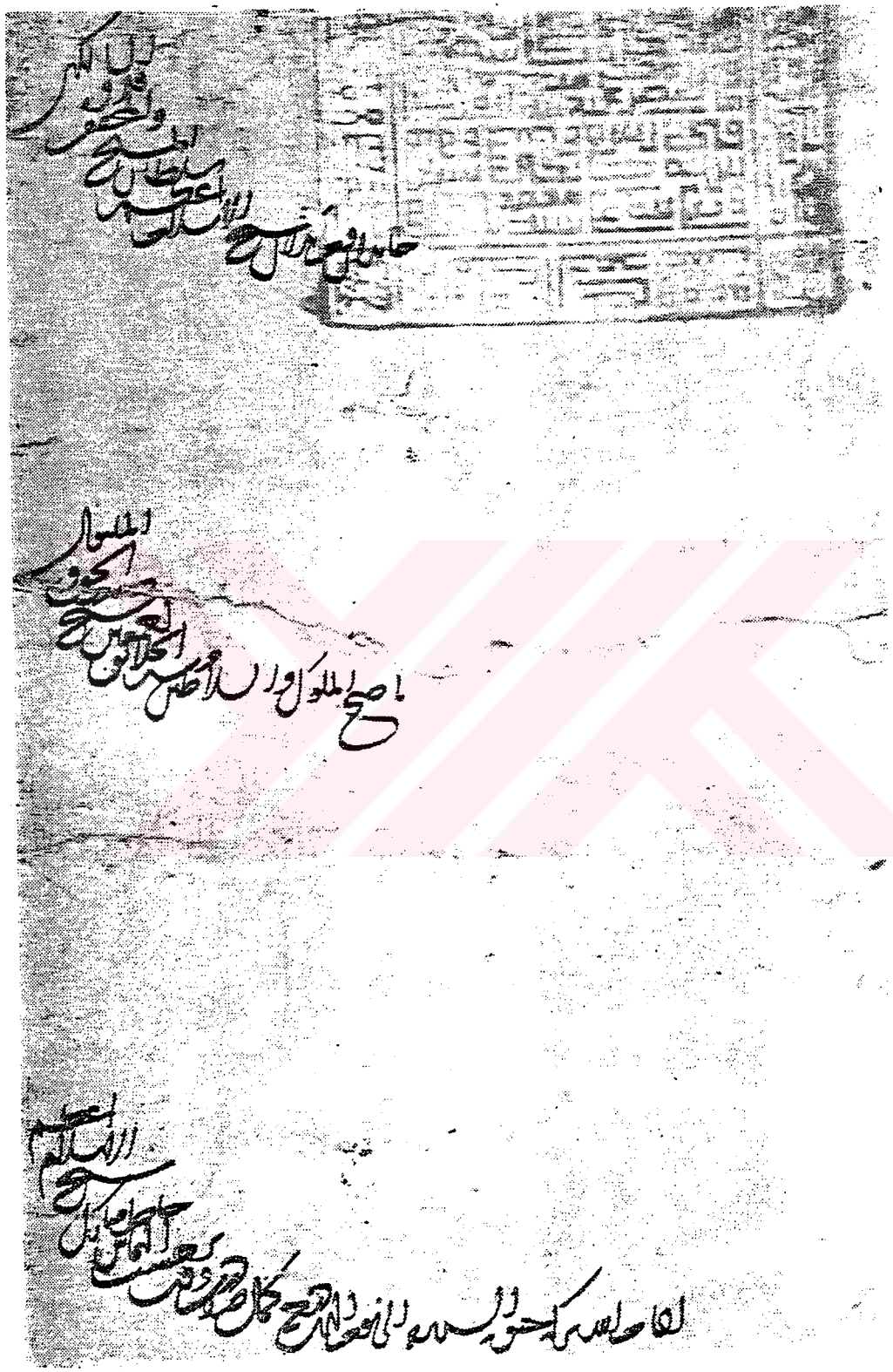

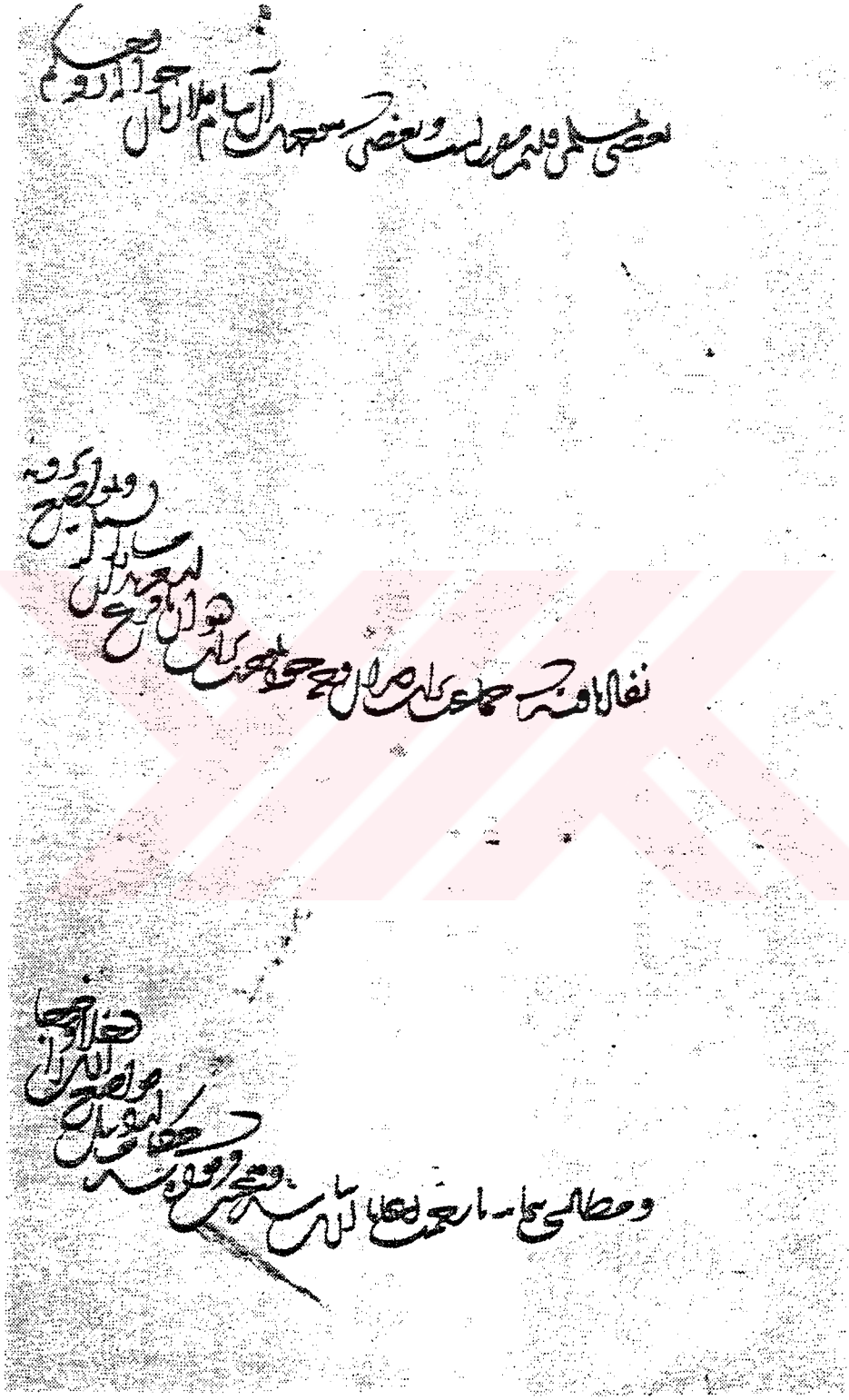

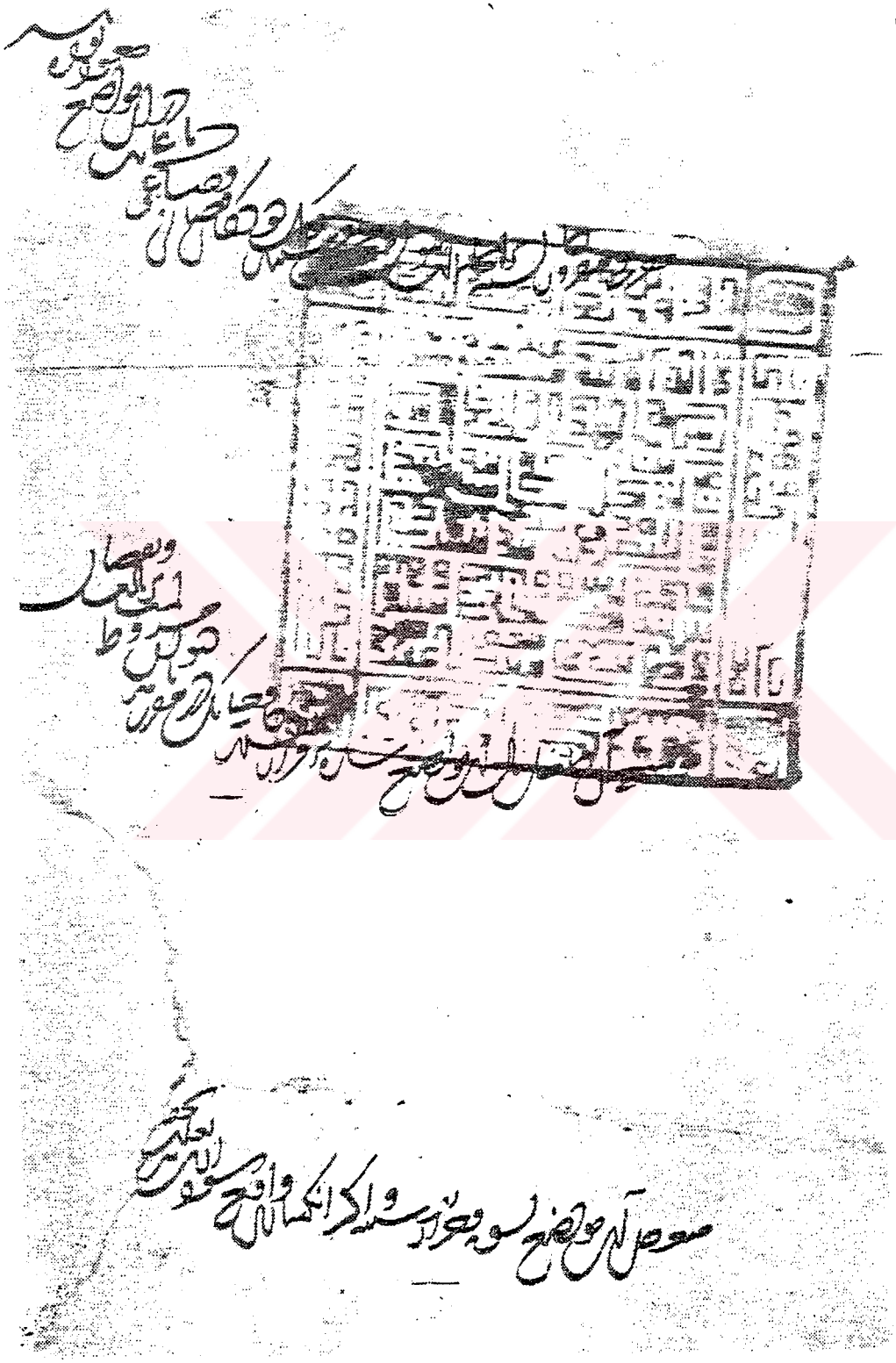

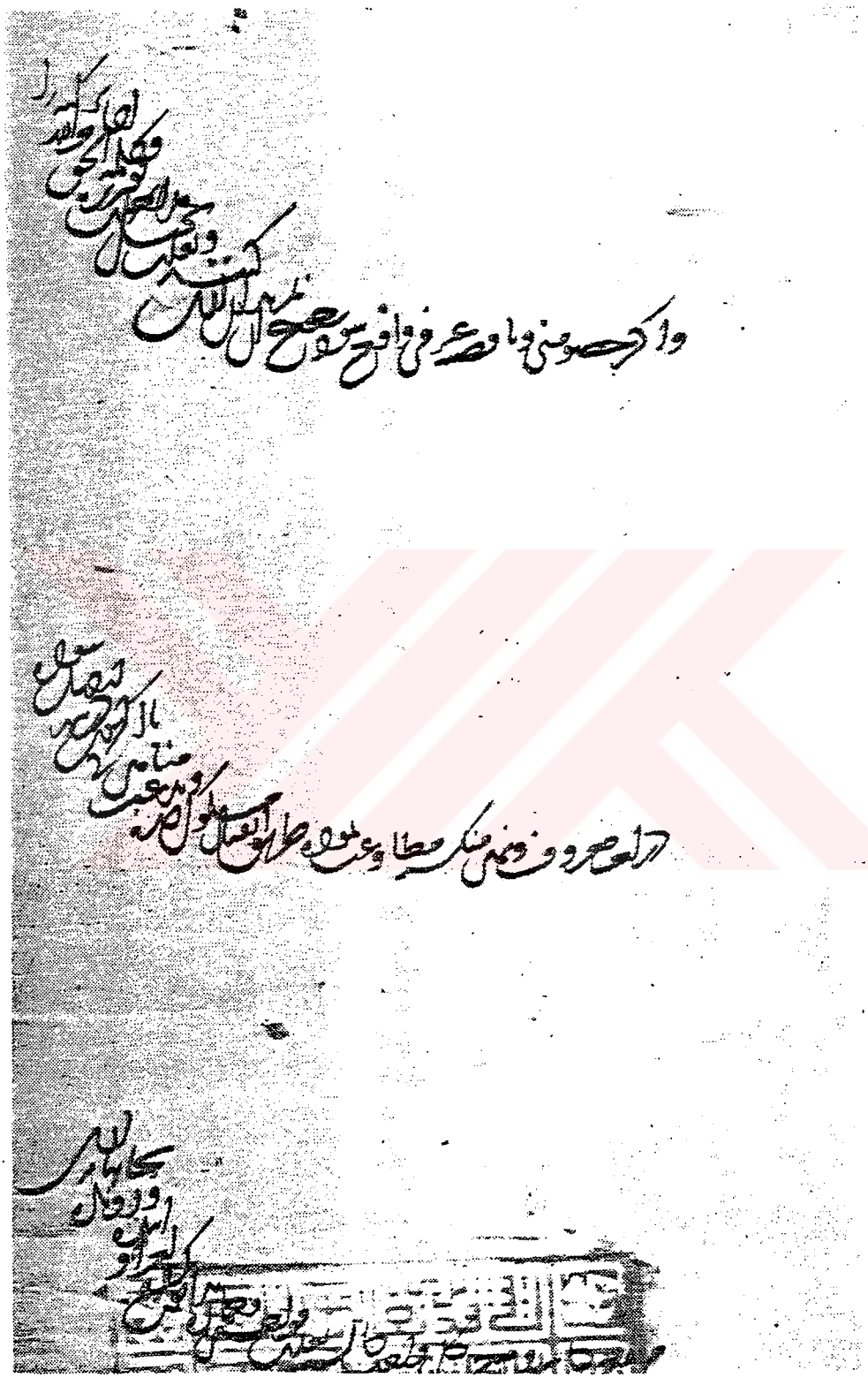

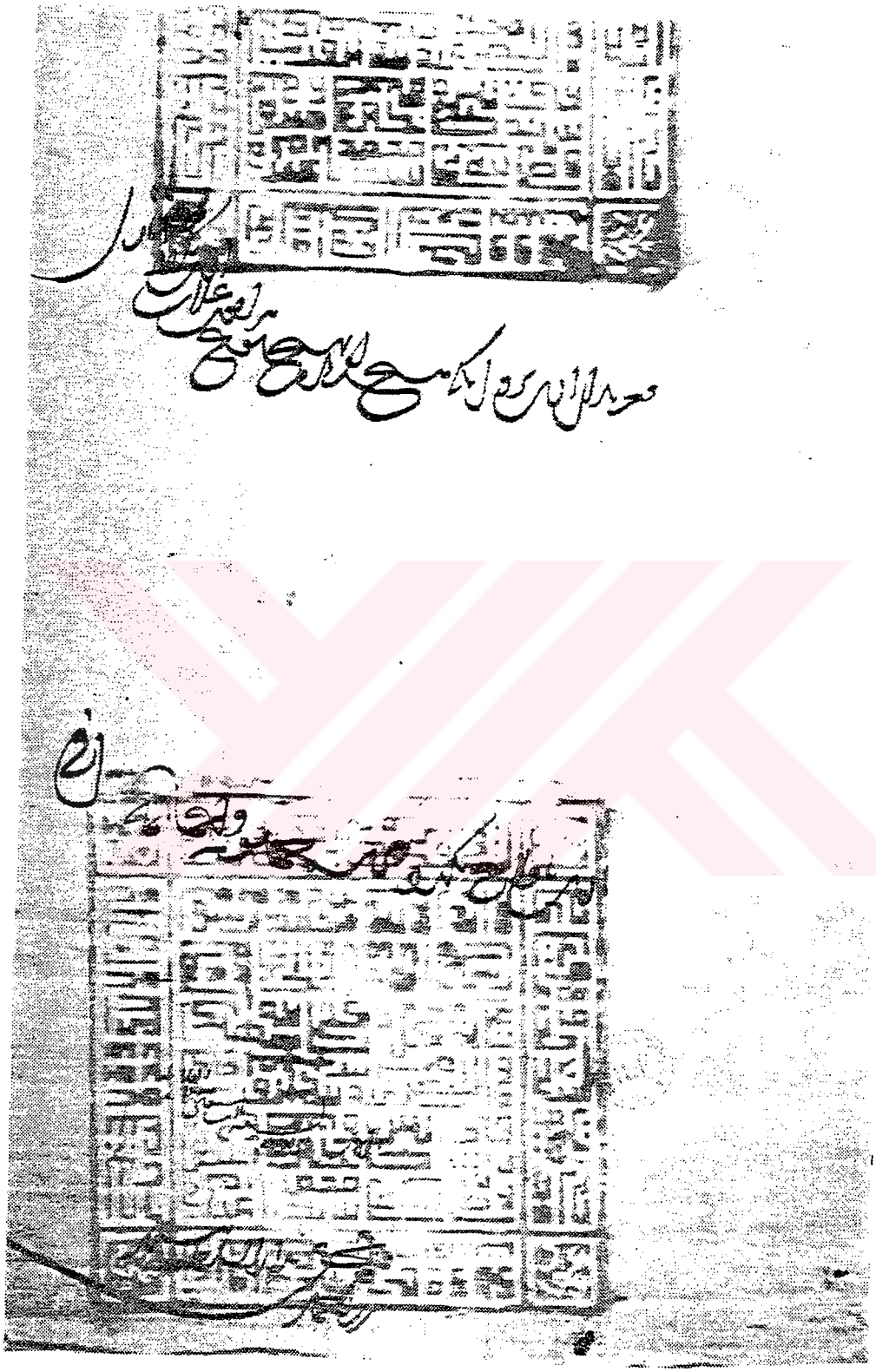

Bu fermanın metni şöyledir.

«حکام ونواب وستصرفان و بیتکچیان و... اردبیل وتوابع ونواحی آن بدانند که همواره اعتقاد وتعلق خاطر در بارهٔ خاندان وسریدان شیخ الاسلام اعظم، سلطان المشایخ و المحققین، قدوة السالکین، ناصح الملوك و السلاطین، مرشد الخلایق اجمعین، شیخ صدرالحق والملة والدین ادام الله برکة حیوته الشریفه الی یوم الدین، درجهٔ کمال دارد. در این وقت برحسب التماس خاطر مبارك شیخ الاسلام اعظم مشارالیه، این حکم یرلیغ نفاذ یافت تابهمهٔ انواع درترفیه خاطر مبارك او وسریدان او کوشند، ورعایت جانب ایشان من کل الوجوه واجب دانند؛ وچون متوجهات املاك و اوقاف زاویهٔ متبرکهٔ ایشان بموجب [مقرر] نامهٔ دیوانی، بعضی بمسلمی قدیم مقرر است و بعضی که متوجهات آن بنام ملازمان حواله رفته وحکم یرلیغ نفاذ یافته که جماعت برات داران وجه خود بموجب برات دیوانی با فرع ازسریدان مشارالیه نستانند و بمواضع نروند و مطالبتی ننمایند تا زحمت رعایای ایشان نباشد و همچنین فرموده شد که حکام اردبیل مواضع ایشان را دخلاً و خرجاً مقرر و مفروز دانسته، برآنجا برات ننویسند...[2] ویک دو دکان قصابی وصباغی که تاغایت در آن مواضع معهود بوده نیز... که داخل مال این مواضع شده، برقرار قدیم دانند وچنانک در مقرر نامهٔ دیوانی مشروط است بزیادت ونقصان متعرض آن مواضع نشوند، وحراز نفرستند واگر انکساری واقع شود ایشان نیز بعلت تحقّ... و اگر خصوستی و یا قضیهٔ عرفی واقع شود، رجوع آن بمریدان ایشان کنند و... مداخلت نفرمایند وکلمهٔ الحق ادام الله برکته را در امر معروف و نهی منکر مطاوعت نموده، طریق انقیاد مسلوك دارند و بدعت مناهی که تاکنون درشهر اردبیل نبوده مرتفع ومنع کلی واجب دانسته، بعلت فواحش وخماره پیرامون نگردند، امراء و آینده و رونده بخانه هاء ایشان و مریدان ایشان نزول نکنند، هیچ آفریده‌ای بهیچ نوع پیرامون غلات ایشان نگردد وچهارپای ایشان باولاغ نگیرد... در ۲۲ ذی‌القعده سنهٔ ثلاث [و] سبعین و سبعمائه. الهلالیه...[1] احمد، بدارالسلطنهٔ تبریز».

"Erdebil ve ona bağlı kasaba ve nahiyelerin hakimleri, naibleri, mutasarrıfları, bitikçileri ve...[267] *bileler ki Şeyhulislâm-ı Azam, şeyhlerin ve muhakkiklerin sultanı, saliklerin önderi, meliklerin ve sultanların nasihatçisi, bütün yaratılmışların mürşidi, Şeyh Sadru'l-hak ve'l-mille ve'd-din [Allah onun şerif hayatını kıyamet gününe kadar devam ettirsin] hanedanı ve müridlerine indimizde daima tam bir itikat ve alaka vardır. Şimdilerde muşarunileyh şeyhulislam-ı âzâmın mübarek iltiması cihetiyle bu yarlığ hükmü sadır oldu ki [her kes] her ne şekilde olursa olsun onun ve müridlerinin mübarek efkarını rahatlatmak için çalışsınlar ve bütün cihetlerden kendilerine riayet etmeyi vacip bilsinler. Ve kendilerinin mübarek zaviyelerinin emlak ve vakıflarının gelirleri divan mektubu gereğince eskiden beri vergiden muaf olduğundan ve bazılarının vergileri ise mülazımların adına havale edildiğinden; bu ferman hükmü sadır oldu ki berat sahipleri, divan beratı gereğince muşarunileyhin müridlerinden vergi almasınlar, onun bölgelerine gitmesinler ve vergi talep etmesinler ta ki kendilerinin reayasına zahmet olmasın. Aynı şekilde buyurulduki Erdebil hakimleri onların bölgelerinin gelir ve giderlerini [vergiden] muaf bilerek oralara berat yazmasınlar. Ve ...*[268] *o bölgenin mülkünü dahil olan bir iki kasap dükkanı ve boyahane için de eski hükûm gereğince işlem yapsınlar. Ve divan mukarrernamesinde şart kılındığı üzere o bölgenin çoğuna azına itiraz etmesinler ve herz*[269] *göndermesinler, eğer bir kusur gerçekleşirse kendileri de tahkik için... Ve eğer bir örfi husumet ya da olay başgösterirse onun müridlerine başvursunlar. Ve ... müdahele etmesinler. Ve "Allah bereketini artırsın" kelimesine "emr-i maruf ve nehy-i münker"de itaat ederek itaat yolunu meslek edinsinler. Şimdiye kadar Erdebil'de olmayan olumsuz bidatları tamamen ortadan kaldırmayı ve men etmeyi vacip bilsinler. Fahişelere ve sarhoşlara yol vermesinler. Emirler, gelen ve giden[görevliler konaklamak için] onların evlerine inmesinler. Hiç bir yaratılmış hiç bir şekilde onların ürettiği hububatın etrafında dolaşmasın ve onların hayvanlarını ulak olarak almasın.. 22 zilkade 773 kameri..*

Ahmed *Daru's-saltana Tebriz.*[270]

Sultan Ahmed tarafından çıkarılan bu yarlığ; 2.25 m. uzunluk ve 21.5 cm. genişliğindeki deri bir varakanın üzerine talik yazısı ile 19 satır halinde, satırlar arasında 10-14 cm. boşluklar bulunan ve dört [271] ayrı yerinde Sultan Ahmed Celayir'e ait "*Altamğa*" vurulmuş olan bir tomara yazılmıştır. Varaka beş yerinden *Altamğa* ile mühürlenmiştir. Bu nedenle de mührün altında kalan bazı kısımları okunamamaktadır.[272]

Sultan Ahmed Celayir bu yarlığı çıkardığı sırada sultan değil, kendisine suyurğal olarak verilen Erdebil eyaletinin hakimi durumunda idi. Bu itibarla sadece sultanların değil suyurğal sahibi saltanat hanedanı üyelerinin de kendi hakimiyet alanlarındaki vergi mükelleflerine muafiyet hakkı tanıma yetkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Gerek Nahcevani'de yer alan ferman örneklerinden gerekse de Sultan Ahmed'in fermanından anlaşıldığı kadarıyla halk, özellikle de köylü ve çiftçiler vergi

---

[267] Fermanın bir köşesi parçalandığı için buradaki bir veya iki kelime okunamamaktadır.
[268] (...) ile gösterilen yerler okunamamaktadır.
[269] Herz için bak. vergiler kısmı s.317
[270] Kazvini, "*Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı*", I-IV/28-29; Beyâni, s.228-229
[271] Beyâni, (s.229) beş yerine altamğa vurulduğunu yazmaktadır.
[272] Kazvini, "*Sultan Ahmed Celayir'in Fermanı*",I-IV/25; Beyâni, s.228-229

memurlarının ve hükümet görevlilerinin zulüm ve baskısı altında kalıyorlardı. Bu görevliler kendilerine beratlarla verilen hakları aşıyorlar ve divan tarafından belirlenmiş olan vergilerden daha faziasını talep ediyor, vermek istemeyenlere karşı şiddet uygulamaktan da geri kalmıyorlardı. Bunun dışında zaten ağır vergiler altında ezilen köylü ve çiftçilerin evlerinde konaklayarak onlara ağır külfetler yüklüyorlardı.

Köylü ve çiftçiler çoğunluka bu durumlarda merkezi hükümete ve sultana başvuruyor ve devlet görevlilerinin haksız uygulamalarını şikayet ediyorlardı. Böyle durumlarda sultan ya da divan tarafından yarlığlar çıkarılıyor ve mahalli idarecilerden haksız uygulamalara, baskıya ve adaletsizliğe engel olmaları isteniyor veya merkezden başka görevliler gönderilerek inceleme yaptırılıyor ve adaletin yerine getirilmesine çalışılıyordu.[273]

3_5.4. Para

3. 5.4.1.Darphaneler ve Âyârlar Hakimi: (حاكم دار الضرب و معيرى): İlhanlılar devrinde olduğu gibi Celayirliler devrinde de darphaneler (*Dâru'd-darb*) oldukça geniş ve muntazam bir yapıya sahip idi. Darphanelerin her birinin başında Darphane Hakimi (*Hakim-i Dâru'd-darb*) denilen bir görevli bulunuyordu. Darphane hakimleri sultan tarafından çıkarılan yarlığ ile seçilip atanıyordu ve sikkelerin kesilmesine nezaret etmekle de mükellefti. Darphanede çalışan bütün görevliler onun emrinde idiler. Onun bilgisi dışında görevliler külçe halinde olan altın ve gümüşlerin eritme ve kalıplara dökülme işine başlayamazlardı. Darphane hakimi ve diğer çalışanların tamamının maaşları, eğer darphane hakimi emanet yöntemi ile atanırsa "*Büyük Divan*" tarafından gönderilir, Ziman yöntemi ile atanırsa darphane gelirlerinden karşılanırdı.[274]

Ülke genelindeki bütün darphaneler ve darphane hakimlerinin bağlı olduğu "*Ülke Darphaneler ve Ayarlar Hakimi*" sıfatını taşıyan bir kimse bulunuyordu. Ülke Darphaneler ve Ayarlar Hakimi de tıpkı diğer darphane hakimleri gibi sultan tarafından sikke ve darphane konusunda deneyim kazanmış, diğer darphanelerde görev yapmış ve başarılı olmuş kimseler tarafından seçilip atanıyordu. Ülke Darphaneler ve Ayarlar hakimi, diğer darphane hakimlerinden farklı olarak sikke ayarlarını tayin ve ülkenin diğer darphanelerinde basılan sikkeleri kontrol ve kalpazanlıkla mücadele etmekle de mükellefti. Kalpazanlık işlerini araştırır, bu işle uğraşanları tespit eder ve yakalayarak adli makamlara teslim ederdi. Bu kimseler yargılanarak muhtelif şekillerde cezalandırılırlardı. Ülke genelindeki darphane çalışanlarını işe alma veya işten azletme yetkisi onun tasarrufunda idi.[275]

Darphanelerde, gümüş veya altını eriterek kalıba dökülecek hale getiren sebikeciler,(Sebikesaz), darphanedeki işlemleri kaydetmekle görevli olan katipler, sikkelerin kesilme işlemine bütün aşamalarda nezaret etmekle görevli müşrifler, kalıpları hazırlamakla görevli neccarlar, sikke yapımı ile görevli tebb'âlar (طباع), sarraflar, sikkelerin kesim işini yapan kattâlar, va nakkaşlar başta olmak üzere çok sayıda meslek sahibi kimse çalışıyordu.[276]

Tacirlerden satın alınan külçe halindeki altı ve gümüş ile tedavülden kalkan altın ve gümüş sikkeler ile savaşlarda ele geçirilen her türden altın ve gümüş darphanelere getirilerek buralarda eritilir ve tedavülde olan sikkelerin ayar ve

---

[273] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/272-289, 299-302; Clavijo, s.165; Beyânî, s.230-232; Hakikat, s.45
[274] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/160-162; Beyânî, s.234
[275] Reşideddin, Destûru'l-kâtib, II/1054-1061; Nahcevânî, II/160-162
[276] Nahcevânî, Destûru'l-kâtib, II/162; el-Mâzenderânî, 233-234

şekillerine göre yeniden sikke haline getirilirdi. Mesela, el-Mâzenderânî, Büyük Şeyh Hasan döneminde 741 yılında Celayirli Devleti hazinelerinde 207.240.000 adet gümüş Gazan sikkesi ve 4.220.000 adet de üç dinarlık Gazan sikkesi bulunduğunu kaydetmiştir.[277]

3.5.4.2.Ayarlar-Ölçüler ve Sikkeler: İlhanlılar devrinde Gazan Han dönemine kadar ülke genelindeki ölçü ve ayarlar oldukça düzensizdi. Her bir eyalet ve vilayette farklı ölçü ve ayarlar kullanılıyordu. Taş ve kilden yapılan tek tip ağırlık ölçüleri kullanılıyordu. Bu ise kalpazanlık ve suistimallere neden oluyordu. Bu nedenle Gazan Han ölçü ve ayarlar konusunda geniş çaplı bir ıslahat yaparak bütün İlhanlı topraklarında tek bir ölçü ve ayar sistemi getirdi. Taş ve kilin yerine demirden ağırlıklar yapıldı ve bunlara devleti temsil eden kimseler tarafından mühür vurulması zorunluluğu getirildi. Eski sikkeleri kullanımdan kaldırarak yeni ayarlar ve ölçülere göre altın ve gümüş sikkeler kestirdi. Onun devrinde sikkenin ağırlığı 2.5 gram olarak tayin edildi.

Bu devrede para ve ağırlık birimleri için *miskal*, *dirhem*, *dinar*, *baliş*[278] ve tümen terimleri kullanılıyordu. Ancak bunlar arasında daha ziyade dirhem, dinar ve tümen terimleri yaygındı. 10.000 dinar değerinde olan tümen cari bir para birimi değil, sadece nakit hesabı için kullanılan bir terimdi. Bir gümüş dinar 6 dirhem değerinde idi. Bu düzenlemelerle her İlhan devrinde ayrı ayrı ayar ve şekillerde kesilen sikkeler kullanımdan kaldırılmış ve İlhanlı hakimiyetindeki bütün topraklarda tek ayar ve şekilde kesilen sikkeler kullanılmaya başlanılmış, altını borax, ve gümüşü cıva ile karıştırmak ve ülke genelinde Tebriz ölçüsünü kullanmak suretiyle de kalpazanlığa karşı önlem alınmıştı.[279]

Bu devrede coğrafyalara göre küçük farklılıklar göstermekle birlikte bir dinarın ağırlığı 4.231 grama denk geliyordu. Büyük bölümü İlhanlıların, ardından da Celayirlilerin hakimiyet sahasında kalan İran ve Irak'ta bir miskal altın 20 kırata, bir miskal gümüş ise 12 kırata tekabül ediyordu. Bir altın kırat 0.212, bir gümüş kırat ise 0.247 grama karşılık geliyordu. Bir İran dirhemi ise 3.26 gram idi.[280]

Bu devrede kullanılan diğer bir ağırlık birimi de "*Menn*" idi. *Menn* daha çok eşyalar için kullanılan bir ağırlık birimi idi. VIII/XIV yüzyılın ortalarından itibaren kullanılan ve şeri kurallara göre 130 dirhem ya da 5-6 kg. ye karşılık gelen bu ağırlık daha sonraları yerini günümüzde de kullanılan 3 kg'lık *Tebriz Mennî*'ne bırakmıştır.[281]

Mennî'den daha büyük olan ağırlık ölçü birimi de "*Harvar*" idi. Kelime anlamı olarak "*merkep yükü*" anlamına gelen "*Harvar*" at, katır, ya da merkep yüküne karşılık kullanılıyordu. Gazan Han devrinde yapılan ıslahatlar sırasında 1

---

[277] el-Mâzenderânî, s.241-244

[278] Baliş: Geniş bilgi için bak. s.39

[279] Reşideddin, II/1054-1061; Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/160-162; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/1-4; Barthold, W., "*Ani Kitabesi*", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul 1931, I/135-159, der. Abdulkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1968, s.526; Spuler, İran Moğolları, s.328-330,332; Uzunçarşılı, Medhal, s.256-257; Râzî, s.327-328; Hermann- Doerfer, "*Ein Persisch-Mongolischer Erlass*", CAJ, IXIX/1-2, s.16-17; Artuk, İbrahim-Cevriye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhir'deki İslami Sikkeler Kataloğu, I-II, İstanbul, 1976, II/764-765; Hakikat, s.45-46

[280] Hinz, Walther, İslamda Ölçü Sistemleri, Gottingen, 1955, çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990, s.1,6-7; Hermann- Doerfer, "*Ein Persisch-Mongolischer Erlass*", CAJ, IXIX/1-2, s.18-19; Artuk, Teşhir'deki İslami Sikkeler Kataloğu, II/765

[281] Hinz, İslamda Ölçü Sistemleri, s.20-22; Râzî, s.327

harvâr 100 Menn'e karşılık olarak belirlenmişti. Buna "*Küçük Harvar*"(harvâr-i küçek) deniliyordu. Bu da yaklaşık olarak 83.3 kg ediyordu. Celayirliler dönemine gelindiğinde ise bir harvar 100 Menn yani 288 kg. olarak kabul ediliyordu. Bu ise "*Büyük Harvar*" olarak adlandırılıyordu.[282]

Bu devrede Celayirlilerin hakimiyeti sahasında kullanılan uzunluk ölçü birimleri ise "*Gez*" ve "*Zird*" idi. "*Gez*" İran'da günümüzde 104 cm, bilek ve kol anlamına gelen "*Zird*" ise Türkiye'de yaklaşık 65 cm'lik uzunluğa karşılık gelmektedir. Arşın da denilmektedir. Celayirliler devrinde bu ölçülerin kaç cm'lik uzunluğu ifade ettiği bilinmemektedir.[283]

Yukarıda da bahsedildiği üzere bu ayar ve ölçülerin denetimi *Büyük Divan*'a bağlı olarak görev yapan muhtesibler (محتسب) tarafından gerçekleştirilirdi. Hakimiyet alanındaki her şehir ve eyalette bir muhtesip bulunurdu ve o dönemde tedavülde olan ve devlet tarafından belirlenmiş olan resmi ağırlık ve diğer ölçü birimlerinin doğru bir şekilde kullanılmasını sağlardı. Satıcıların geçerli ölçü birimleri dışında kendilerine göre ölçü belirleme ve kullanmalarının önüne geçerdi. Haftada bir kez ticarethane sahipleri işyerlerinde kullandıkları ölçüleri muhtesibin emrindeki görevlileri ona gönderirler, o bunların gerçek ölçülere uyup uymadığını tespit ederdi. Bu şekilde halkın satıcılar tarafından kandırılmasının önüne geçilirdi.[284]

Celayiroğulları Devleti'ndeki para ve sikke konuları da İlhanlıların bir devamı niteliğindedir. En son olarak Gazan Han zamanında, Reşideddin Fazlullah'ın da gayretleri ile para konusunda gerçekleştirilmiş olan geniş çaplı düzenlemeler ve kullanılan sistem Celayirlilere kadar fazlaca bir değişiklik yapılmadan gelmiştir. Ancak devletin ekonomik durumuna göre sikkelerin ağırlıkları zaman içinde değişiklik göstermektedir. Nitekim Ebu Said Bahadır Han devrine gelindiğinde sikkelerin ağırlıklarında önemli ölçüde değişiklik yaşanmış, daha önce 6 dirhem değerinde ve ½ miskal ağırlığında olan bir gümüş sikkenin ağırlığı 1/3 miskale düşmüştü. Yine Gazan Han devrinde 8.70 gram ağırlığında olan altın sikkeler Celayirliler devrine gelindiğinde 8.50 grama gerilemişti.[285]

Elbette bu tek ölçü sistemi az ya da çok nispi oranlara dayanıyordu. Zira ülkenin muhtelif noktalarında bulunan darphanelerde o devirde sikkeler el yardımı ile imal ediliyordu. Bu nedenle ayrı ayrı darphanelerde ve ayrı kimseler tarafından imal edilen sikkelerin hepsinin aynı şekillerde, çap ve ağırlıkta olması mümkün olmuyordu.[286]

Sikkelerin birimi bu devirde dirhem ve dinardı. Ancak büyük miktarlar için 10.000 dinar değerinde olan tümen birimi kullanılıyordu. Dinarlar çoğunlukla gümüşten bazen de devletin o sıradaki ekonomik durumuna göre altından basılıyordu. Her bir gümüş dinar üç miskal ağırlığında ve bir miskal altın dinar ise 12 miskal gümüş dinara denk geliyordu. Bir gümüş dinarın değeri altı dirhem idi. Celayirliler devrinde gümüş paralar tedavülde idi. Altın dinarlar ise sadece hediyelik olarak kesilmekteydi.[287]

---

[282] Reşideddin, (Jahn), s.290; Hinz, İslamda Ölçü Sistemleri, s.17-18; Mu'în, I/852
[283] Hinz, İslamda Ölçü Sistemleri, s.76-79; Pakalın, III/663
[284] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/224-227; Beyânî, s.189-190; Pakalın, III/305
[285] Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/4-7; Barthold, W., "*Ani Kitabesi*", s.525-526; Spuler, İran Moğolları, s.330-332; Artuk, Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, II/765-766
[286] Lane Poole, VI/xliv-lxvii; Beyânî, s.233
[287] Barthold, W., "*Ani Kitabesi*", s.525-526; Spuler, İran Moğolları, s.327-328; Beyânî, s.234-235; Smith, Hurûc u Ürûc, s.226; Artuk, Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, II/765-766

Celayirlilerden günümüze ulaşan sikkelerin özellikleri ve basıldığı yerlerden anlaşıldığı üzere Celayiroğulları Devleti'nin hakimiyet sahasında ya da onlara tabi olan bölgelerde çok sayıda darphane mevcuttu. Bu darphanelerde Celayirli sultanları adına çoğunluğu gümüş olmak üzere altın ve bakır paralar kesilmiştir. Celayirlilerin hakimiyet sahasında bulunan ya da Celayirli sultanları adına sikke basılan darphaneler şunlardır.

Ermeniyye (Erminine, Arminiye), Bağdad, Tebriz, Musul, Şamahı, Şirvan, Bakü, Bakuye, Âmol, Erzurum, Şabran, Berdâ, Sultaniye, Erdebil, Erbil, Zencan, Hemedan, Hille, Halep, Urumiye, Selmas, Alancuk, Kîbale, Van, Ani, İmadiye, Vasıt, Basra, Merağa, Maku, Hoy, Şuster, Asterabad, Kaşan, Şiraz ve Isfahan.[288]

Günümüze kadar ulaşan sikkelerden anlaşıldığına göre ülkenin muhtelif noktalarındaki darphanelerde kesilen Celayirli sikkeleri genel olarak aynı ayar, şekil ve içerikte olmakla birlikte basıldığı darphane ve tarihlere göre ağırlık ve çap (kutur), hatta sikke üzerindeki metinlerde ve nakışlarda küçük değişiklikler meydana gelmiştir. Hükümdarların değişmesi durumunda ise yine sikkelerin metin bölümlerinde ve nakışlarında küçük bir takım farklılıklar gerçekleşmiştir.

Celayirli hükümdarlarından günümüze kadar ulaşan sikkelere göre bu devir sikkelerindeki ortak ve farklı noktaları şu şekilde tespit etmek mümkündür.

1- Bütün Celayirli sikkeleri Arapça ve Kufi tarzı yazı ile kaleme alınmıştır. İstisna olarak Büyük Şeyh Hasan ve Sultan Uveys Bahadır Han'dan kalma birer sikkede Şeyh Hasan'ın ve Sultan Uveys'in adı Uygur alfabesi ile yazılmıştır.

2- Sikkelerin kesildiği darphanenin adı her sikkede farklı yerlerde nakşedilmiştir. Bu isim bazen ortada, bazen de sikkenin çevresinde ya da alt kısmında yazılmıştır.

3- Her sikkenin etrafında küçük noktalardan oluşan bir daire ve daha sonra tam bir daire bulunmakta, yazılar bu dairenin ortasında yazılmaktadır. Kimi sikklerde ise yazılar kare şeklindeki bir çerçevenin içinde yer almaktadır.

4- Sünni devlet ve hanedan sikkelerinde geçerli olan *Dört Halife*'nin adının sikkelere nakşedilmesi geleneğine bütün Celayirli sikkelerinde de riayet edilmiştir.[289] Ayrıca yine bütün sikkelerde "*Kelime-i şahadet*" yer almaktadır.

Celayirli sultanları adına kesilen çok sayıda sikke Günümüze ulaşmış ve dünyanın muhtelif müzelerinde korunmakta ya da sergilenmektedir. Bu sikkelerin en çoğu Rusya'da Erimtaj Müzesi'ndedir. Bu müzede dört Celayirli sultanı adına kesilmiş olan 7'si altın, 2'si bakır ve 215'i gümüş olmak üzere toplam 224 adet sikke bulunmaktadır.[290] Bu sikkeler ve özellikleri şunlardır.

---

[288] Howorth, III/654,657,659,678; Zeyneloğlu, s.77-78; Azzâvî, II/73,140-141; Barthold, V.V., "*Ani*", İA, I/435; Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.448,451; Beyânî, 233-235; Smith, Hurûc u Ürûc, s.113; Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî, giriş

[289] Beyânî, (s.236-237) "*Celayirliler Şii olmakla beraber sikkelerin tamamının üzerinde ilk üç halifenin isimleri Ali'nin adı ile birlikte nakşedilmiştir. Bunun nedeni Sünnilere gösterilen fazla saygıdır. Diğer bir sebebi ise bu devir sikkelerinin İlhanlılardan kopye edilmesidir ki onları(İlk üç halifenin adını) aynen almışlar ve sadece Ali'nin adını eklemişlerdir*" ifadesini kullanmaktadır. Bu konuya yukarıda muhtelif bölümlerde değinilmiş, Beyânî'nin Celayirlilerin mezhebi konusunda bilimsel yöntemlerden uzak ve Şiilik taassubu ile davrandığı konusuna yer verilmiştir.(Geniş bilgi için bak dipnot 51)

[290] Zeyneloğlu, s.76

Büyük Şeyh Hasan

Sultanın Adı ya da ünvanı	Kesim yeri	Tarihi(h.k)
es-sultânu'l-`âdil ḫulide mulkehu	Şirvan	750
es-sultânu'l-`âdil ḫulide Allahu mulkehu	Şirvan	756

Sultan Uveys Bahadır Han

es-sultân Şeyh Uveys....	Şabran	762
es-sultân Şeyh Uveys Bahadur Han	Bakü	762
es-sultân Şeyh Uveys Bahadur Han	Tebriz	762,764, 675
es-sultânu'l-aàzâm Şeyh Uveys Bahadur Han ḫulide Allahu mulkehu	Tebriz	766, 769,770
	Nahcıvan	766,769,770
	Hoy	774
	Berda`	770
	Erdebil	???
	Şamahı	???
	Astara	???
	Bakuye	???
	Bakü	???
es-sultân ....Uveys	Nahcıvan	760
es-sultânu'l-`âdil ḫulide mulkehu	Şabran	767
	Bakuye	769
	Şamahı	769, 770,777
		770,777,???
	Berda`	770
	Astara	???
	Bakü	770
es-sultânu'l-`âdil ḫulide Allahu Mulkehu	Şabran	769,770,
	Bakü	770,???
	Şamahı	???
es-sultânu'l-`âdil Şeyh Uveys Bahadur Han ḫulide mulkehu	Şabran	770
es-sultânu'l-`âdil Uveys Bahadur Han ḫulide Allahu mulkehu	Şamahı	770,773

Sultan Celaleddin Hüseyin Bahadır Han

fi devleti's-sultânu'l-`âzam Celaleddin Hüseyin Han ḫulide mulkehu	Erdebil	777
	Şabran	777
	Şamahı	777
	Hoy	777
	Merağa	777,778
	Nahcıvan	777
	Urumiye	777
	Selmas	777
	Tebriz	777,778
	Kibale	777
	Berda`	777
es-sultân el-a`zam Celaleddin Hüseyin	Erdebil	779

Han Şulide Allahu mulkehu	Hoy	779,780
	Tebriz	779
	Berdâ	779
	Nahcıvan	779
	Şamahı	779,780
	Urumiye	780
es-sultân Hüseyin Han	Tebriz	780
Sultan Ahmed Celayir		
es-sultân el-âzam Sultan Ahmed	Tebriz	785,???
Bahadur Han Şulide mulkehu	Bakuye	786,???
	Şamahı	78?
	Erdebil	???
	Hoy	???
	Alancuk	???[291]

Bu sikkelerin tamamının bir yüzünde Celayirli sultanlarının adı, sikkenin kesildiği yer ve tarih, diğer yüzünde ise "*Kelime-i şehadet*" ve ilk dört halifenin adları nakşedilmiştir.[292]

Günümüzde, bahsedilen darphanelerde basılan ve söz konusu özelliklere sahip olan çok sayıda Celayirli sikkesi, başta New York, Washington, Londra, Berlin, Paris, İstanbul, Bağdad, Kahire ve Tahran olmak üzere dünyanın çeşitli müzelerinde sergilenmektedir.

Celayirli sultanlarından kalan ve gün ışığına çıkarılarak çeşitli müzelerde sergilenmekte olan diğer sikkeler ise şunlardır.

3.5.4.2.1.Büyük Şeyh Hasan Devri Sikkeleri.

Sikke 1[293]

[291] Zeyncioğlu, s.77-78

[292] Zeyncioğlu, s.79

[293] Fotoğraf : Mübarek, s.191; Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.112; Beyâni s.240-241; Artuk, II/828

Tür : Gümüş (delikli)
Çap (Kutur) : 1.9 cm.
Ağırlık : 13.5 kırat (3.6 gram)
Ön yüz : Tam bir çizgiden oluşan daire içinde kare şeklinde yazılmış Kırık Kûfî Hat ile
Metin : Lâ ilâhe illallah vahdehu la şerike leh
Karenin Etrafında : Senetî hamse ve hamsine ve sebeamâieh [755]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir çizgiden oluşan daireler içinde kare şeklindeki Kufi hat ile
Metin : Muhammedun resulullah salle Allahu aleyh
Karenin ortasında : Darb-u Bağdad
Karenin Etrafında: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali [294]

Sikke 2 :

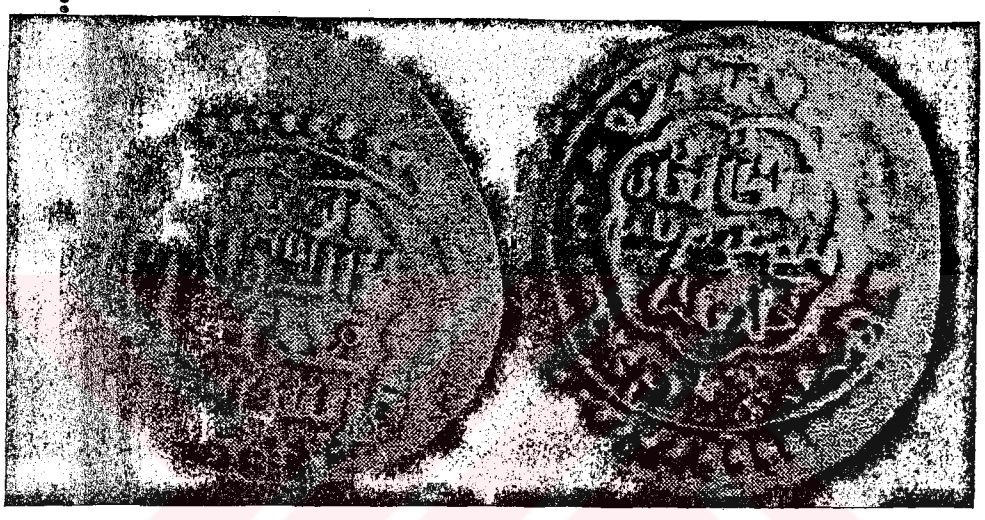

Tür : Gümüş
Çap (Kutur) : 1.75 cm.
Ağırlık : 1.1gram
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içindeki dokuz yapraklı bir çiçek motifi içinde,
Metin : es-sultânu'l-âdil- Şeyh Hasan (Uygur hurufatı ile)
Altında : Hulide mulkehu
Etrafında : Daireler ile çiçek motifi arasında
: Duribe Tebriz fi senetî ahadin ve erbâine ve sebeamâieh[741]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içindeki sekiz yapraklı bir çiçek motifi içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[295]

---

[294] Lane Poole, VI/206; Mübarek, Muhammed, Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu, üçüncü kısım, Mülûk-i Cengiziyye ve İlhâniyye ve Celairiyye ve Kırım Hanları, İstanbul, 1318, s.191; Àzzâvi, II/73-74; Beyânî, s.240-241; Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.112; Artuk, Teşhir'deki İslami Sikkeler Kataloğu, II/828
[295] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.108

Sikke 3

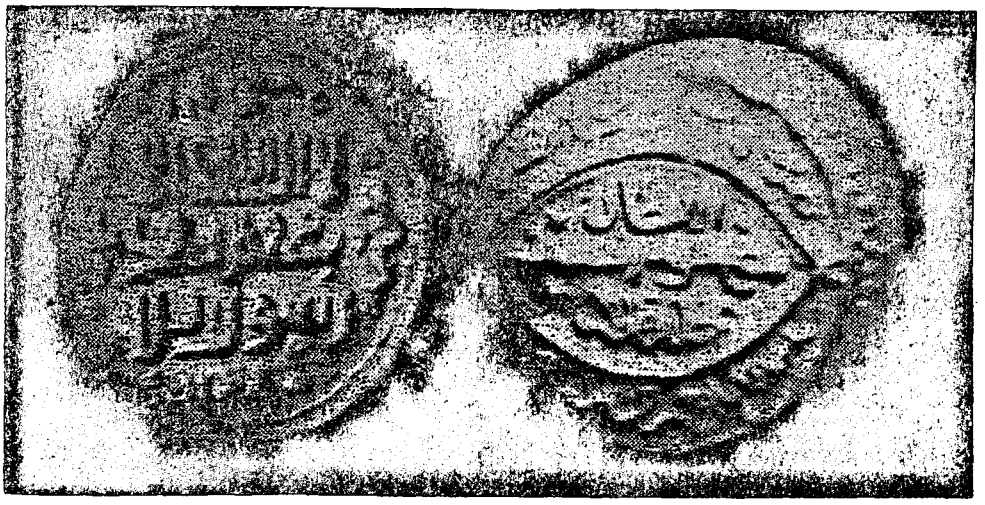

Tür : Gümüş
Çap (Kutur) : 1.6 cm.
Ağırlık : 1.2 gram
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içindeki elips motifi içinde.
Metin : es-sultân- Şeyh Hasan(Uygur hurufatı ile)
Altında : Hulide mulkehu
Etrafında : Daireler ile elips motifi arasında, Duribe Erzurum fi seneti selâse erbâine ve sebcamâich [741]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Altında : Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[296]

Sikke 4

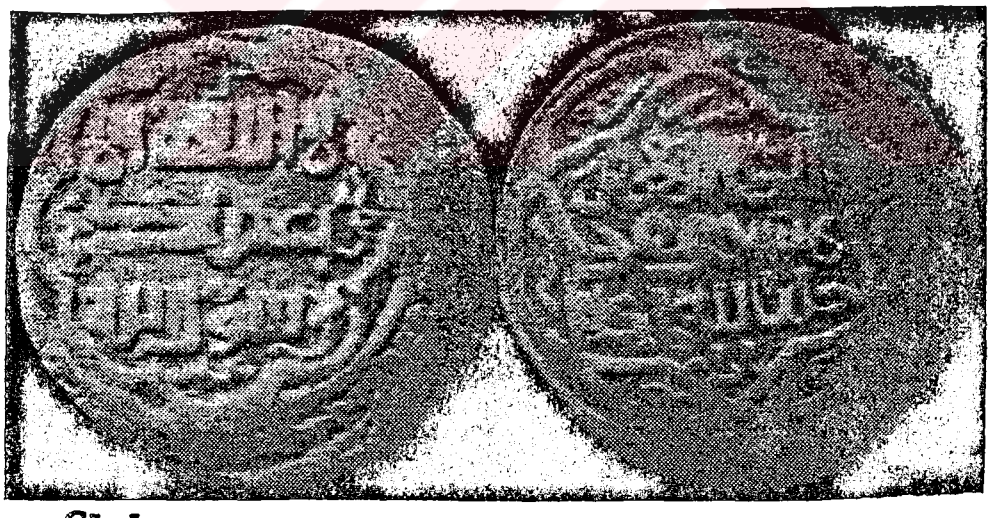

Tür : Gümüş
Çap (Kutur) : 2.50 cm.
Ağırlık : 5.3 gram
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içindeki altı çıkıntılı bir yıldız motifi içinde.
Metin : es-sultânu'l-âàzam(Uygur hurufatı ile)

[296] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.108

Altında : Duribe Arran
Etrafında : Daire ile yıldız motifinin çıkıntıları arasında kalan boşluklarda Duribe fi seneti ahadin ve erba'ine ve sebeamâieh [741]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan daireler içindeki sekiz yapraklı bir çiçek motifi içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[297]

Sikke 5

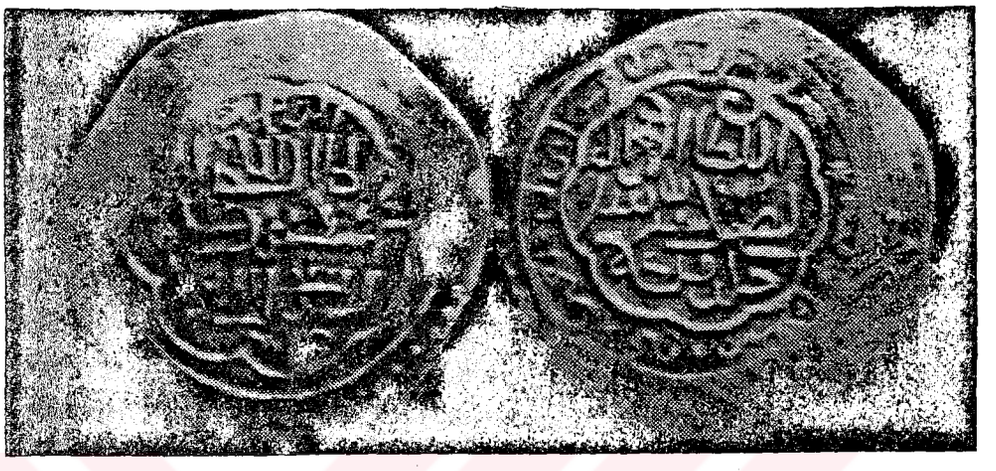

Tür : Gümüş
Çap (Kutur) : 2.3 cm.
Ağırlık : 4.1gram
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içindeki dokuz yapraklı bir çiçek motifi içinde.
Metin : es-sultânu'l-âdil- Ḫulide mulkehu (Uygur harufatı ile) duribe Erdebil-fi seneti esne ve erbâine ve sebeamâieh[742]
Etrafında : Daireler ile çiçek motifi arasında muhtelif süs motifleri
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içindeki yedi yapraklı bir çiçek motifi içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Altında : Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[298]

Sikke 6

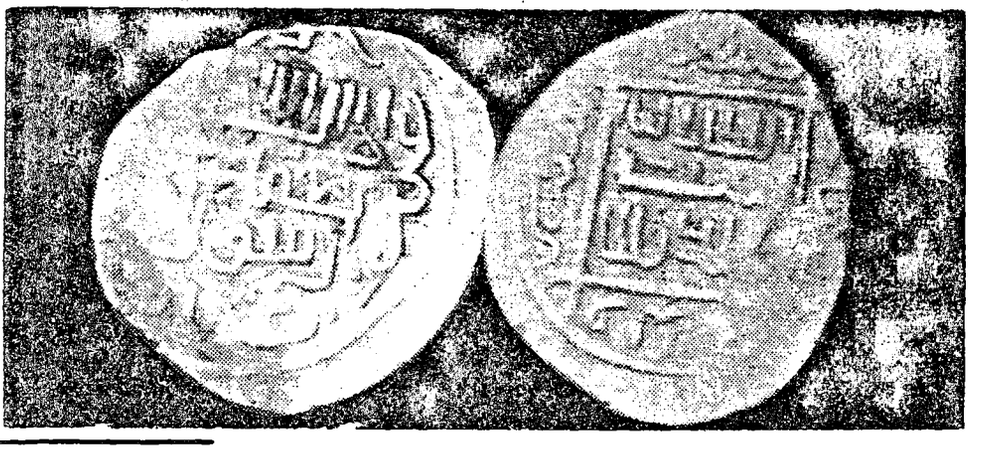

[297] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.109
[298] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.109

Tür : Gümüş
Çap (Kutur) : 1.5 cm.
Ağırlık : 1.3 gram
Ön yüz : Tam bir hattan oluşan daire içindeki kare motifi içinde.
Metin : es-sultânu'l-'âdil- Ḫulide mulkehu (Uygur harufatı ile)Darb-u Bağdad
Etrafında : Daire ile kare motifi arasında
: fi seneti esne ve erba'ine ve sebeàmäich [742]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Altında : Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[299]

Sikke 7

Tür : Gümüş
Çap (Kutur) : 1.8 cm.
Ağırlık : 2.8 gram
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içinde ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Altında : Seneti sitte ve hamsine ve sebeàmäich [756]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içinde ortada kare şeklindeki Kırık Kufi Hat ile
Metin : Muhammedun resûlullah salle Allahu àleyh
Karenin içinde : Darb-u Hille
Karenin etrafında: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[300]

Sikke 8

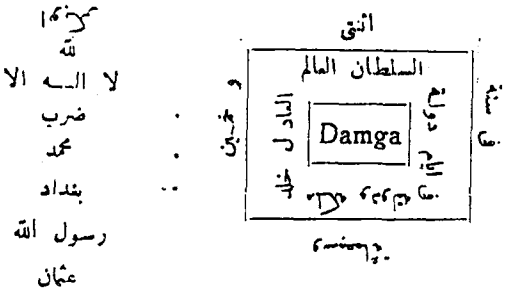

[299] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.111
[300] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.113

Tür	: Altın
Çap(Kutur)	: 1.5 cm.
Ağırlık	: 4.20 gram
Ön yüz	: Önce noktalardan sonra tam bir hattan oluşan daireler içindeki tam hatlarla çizilmiş kare motifleri içinde.
Ortada	: Küçük kare motifi içinde damga, büyük kare motifi içinde, küçük karenin etrafında,
Metin	: fî eyyâm-i devleti/ es-sultânu'l-`âlim/ el-`âdil ḫulide/ mulkehu ve devletehu
Etrafında	: Daireler ile büyük kare motifi arasında
	: fî seneti esne ve ḫamsîne ve sebeamâich [752]
Arka yüz	: İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan daireler içinde- ortada altalta sırayla
Metin	: Allah/ lâ ilâhe illa/duribe/ Muhammedun / Bağdad/ resûlullah
Etrafında	: Ebubekir/...../ Osman/ Ali[301]

Bunların dışında Büyük Şeyh Hasan'a ait yukarıdaki sikkelerle benzerlik taşıyan dört adet gümüş sikke daha bulunmaktadır. 1 numaralı sikkenin aynısı olan bu sikkelerden biri Basra'da 755 h. tarihinde, biri de aynı tarihte Şuster'de kesilmiştir. Bağdad'da kesilen diğer ikisi ise 756 ve 757 h. tarihlidir.[302]

Büyük Şeyh Hasan'a ait olan ve 755/1354 yılında Bağdad'da kesilen bir altın sikke ise Berlin Müzesi sikkeler bölümünde sergilenmektedir.[303]

Bunların dışında daha önce kimi kaynaklarda Büyük Şeyh Hasan'ın 741/1340 yılında Mısır sultanı Nasır adına sikke kestirdiğinden bahsedilmiştir.[304] Ancak günümüze kadar ortaya çıkarılan Celayirli sikkeleri arasında söz konusu bu sikkelerin bir örneği bulunmamaktadır.

Ayrıca Tabatabâî, biri Tebriz 739 h., biri Tebriz 746 h., biri Merağa 755 h. ve diğeri Amol 742 h. tarihli dört sikkenin daha Büyük Şeyh Hasan'a ait olduğunu yazmıştır.[305] Her dört sikkede de Büyük Şeyh Hasan'ın adı bulunmamaktadır. 739/1338-1339 yılında Büyük Şeyh Hasan henüz bağımsızlığını ilan etmemişti ve bu tarihte Tebriz, Çupanlı Küçük Şeyh Hasan'ın hakimiyetinde bulunuyordu. 746/1345 ve 755/1354 yıllarında ise Tebriz ve Merağa Çupanlı Melik Eşref'in idaresi altında idi. 742 h. tarihli Amol'da kesilen ikinci sikkenin ise arka yüzünde "*Dört Halife*" yerine "*On iki İmam*"ın adı yer almaktadır. Bu sikkede de Büyük Şeyh Hasan'ın adı yer almadığı gibi mezkur tarihte Mazenderan, Celayirlilerin değil, 737/1336 yılından itibaren bu bölgede bağımsızlığını ilan eden Toğatimur Han'ın hakimiyeti altında bulunuyordu. Bu nedenle bu iki sikkenin Büyük Şeyh Hasan adına kesildiği bilgisini ihtiyatla karşılamak gerekir.

---

[301] Artuk, Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, II/823

[302] Mübarek, s.192-193; Ziya, Ahmed, Meskûkât-ı İslâmiyye Takvimi, İstanbul, 1910, s.97; Âzzâvî, II/73-74; Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.113; Beyânî, s.240

[303] Beyânî, s.236

[304] İbn-i Ḫaldûn, IV/792; Makrîzî, Kitâbu's-sulûk, V/489-491; Askallânî, II/96; Howorth, III/646-647; İkbâl, s.359-360; Âzzâvî, II/31; Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", SAD, I/100; Yuvalı, "*Hasan-ı Buzurg*", DİA, XVI/312; Yücel, Anadolu Beylikleri, II/7

[305] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.110-112

3.5.4.2.2. Sultan Uveys Bahadır Han Devri Sikkeleri.

Sikke 1[306]

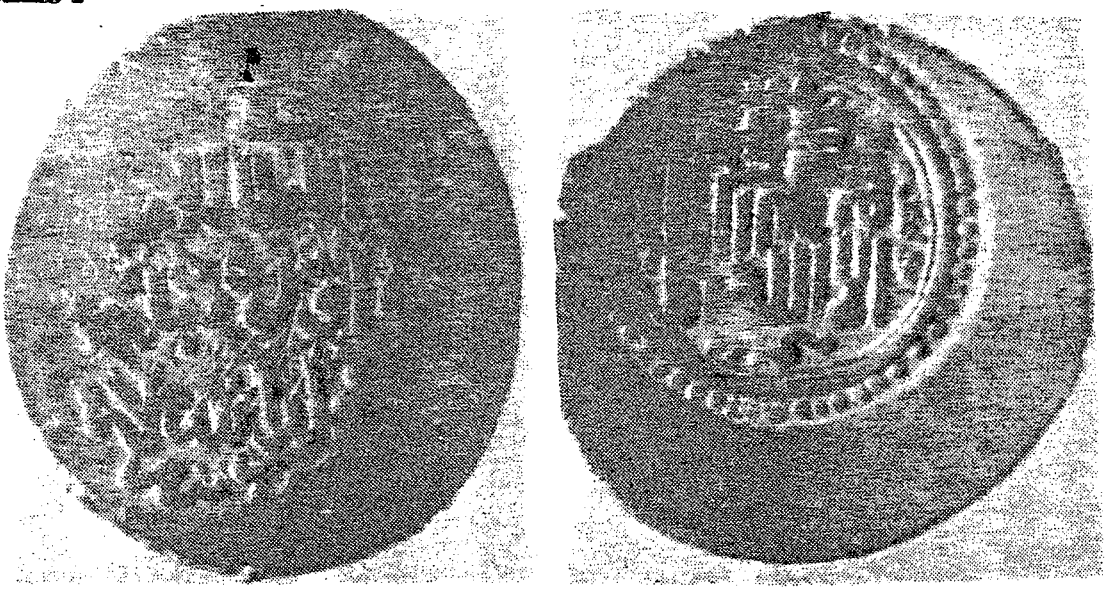

Tür	: Gümüş
Çap	: 1.7 cm.
Ağırlık	: 2.20 gram
Ön yüz	: İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içinde, üç satır halinde,
Metin	: es-sultânu'l-aàzam Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu/ Darb-u Tebriz
Arka yüz	: Ortada
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[307]

Sikke 2[308] :

[306] Tahran İran-ı Bastan Müzesi
[307] Beyâni, s.242-243
[308] American Numismatic Society of New York

Tür : Gümüş
Ön yüz : Ortada
Metin : es-sultânu'l-adâl/Darb-u Bağdad/Uveys [Uygur hurufatı ile]
Etrafında : Seneti sitte ve sittine ve sebeamâieh [766] bir yıldız motifi
Arka yüz : Ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/ Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[309]

Sikke 3[310]

Tür : Gümüş
Çap : 19.30 mm.
Ağırlık : 2.38 gram
Ön yüz : Önce noktalardan sonra tam çizgiden oluşan iki daire içinde,
Metin : el-vâsık el-meliku'd-deyyân Şeyh Uveys Bahadur Han
Arka yüz : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/ duribe.../ seneti.....[311]

Sikke 4[312] :

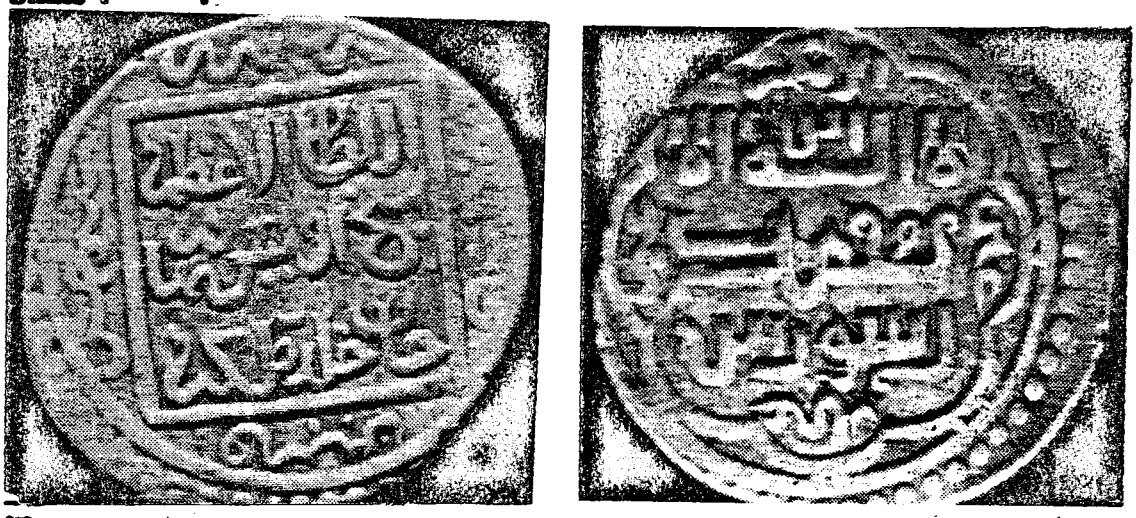

[309] Beyâni, s.243-244
[310] Kahire İslami Sanatlar Müzesi
[311] Beyâni, s.241-242
[312] İran/ Muhammed Nahcevâni Özel Koleksiyonu

Tür : Gümüş
Çap : 19.50 mm.
Ağırlık : 2.38 gram
Ön yüz : Daire içindeki kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam Uveys Bahadur Han/ Hulide Allahu mulkehu
Karenin Etrafında : Tebriz/ seneti hamse ve sittine ve sebeâmâieh [765]
Arka yüz : Daire içinde
Metin : Ebubekir, Ömer, Osman, Ali[313]

Sikke 5 [314]

Tür : Gümüş
Çap : 17.8 mm.
Ağırlık : 2.14 gram
Ön yüz : Daire içindeki kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam Uveys Bahadur Han/ hulide Allahu mulkehu
Karenin Etrafında : Darb-u Bağdad, seneti..... /..... /ve ...../ ve sebeâmâieh [777]
Arka yüz : Sekiz yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/Ebubekir-Ömer-Osman- Ali[315]

Sikke 6

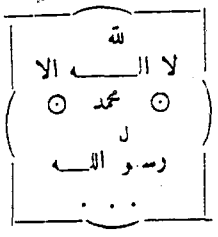

Etrafında :
ابوبكر عمر عثمان على

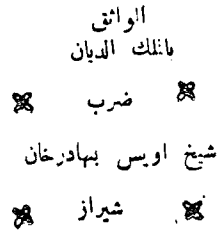

Etrafında :
[فى سنة] ست ⊙ وستين
⊙ وسبعمائة

[313] Beyâni, s.245-246;
[314] İran/ Muhammed Naîcevâni Özel Koleksiyonu
[315] Beyâni, s.246-247;

Tür : Gümüş
Çap : 2.6 cm.
Ağırlık : 3.45gram
Ön yüz : Noktalı ve düz hatlı iki daire içinde çift çizgili küre biçiminde bir şekil içinde- ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah affen...
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Noktalı ve düz hatlı iki daire içinde çift çizgili elips biçiminde bir şekil içinde, ortada yedi satır halinde
Metin : el-vâsık bi'l-mulk ed-deyyân/duribe/Şeyh Uveys/Bahadur Han/Şiraz/ ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Daire ile elips şeklinin arasında soldan sağa [fi seneti] sitte ve sittîne ve sebeâmieeh [766][316]

Sikke 7 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içindeki kare motifi içinde
Metin : Be eyyâm-i Devleti's-sultânu'l-aâzam Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu ve saltanatahu/darb-u Bağdad /seneti isnîne ve sittîne ve sebeâmieeh [762]
Arka Yüz : Tamamen silik[317]

Sikke 8 :
Tür : Gümüş
Çap : 3.5 cm
Ağırlık : 0.75 gram
Ön yüz :
Metin : es-sultânu'l-aâzam Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu Ebubekir/ Ömer/ Osman/Ali/ darbu Bağdad sene-i ...../...../....
Arka Yüz : Tamamen silik[318]

Sikke 9 :
Tür : Gümüş
Çap : 1.9 cm.
Ağırlık : 13.50 gram
Ön yüz : Daire içine Kufi Hat ile kare şeklinde
Metin, : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Karenin Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Daire içinde ortada
Metin : es-sultânu'l-aâzam Uveys Bahadur Han/ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Darb-u Bağdad/ seneti isnîne ve sittîne ve sebeâmieeh [762][319]

---

[316] Mübarek, s.197-198; Artuk, Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, II/829
[317] Âzzâvi, II/141; Beyâni, s.248
[318] Beyâni, s.249
[319] Mübarek, s.194; Âzzâvi, II/140

Sikke 10 :

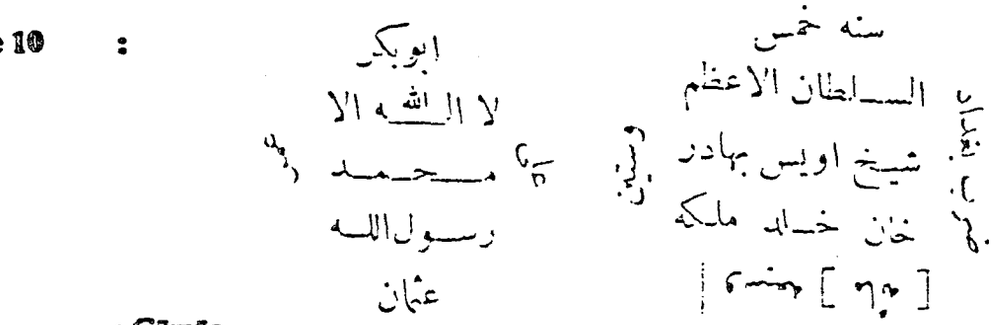

Tür	: Gümüş
Çap	: 1.6 cm.
Ağırlık	: 1.350 gram
Ön yüz	: Ortada- daire içinde sekiz yaprakh çiçek şeklindeki küçük bir nakışla
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta	: Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz	: Ortada- daire içindeki kare motifi içinde
Metin	: es-sultânu'l-aàzam Uveys Bahadur Han/ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta	: Ḍarb-a Bağdad – ḫamse ve sittîne ve sebeàmâieh [765][320]

Sikke 11 :

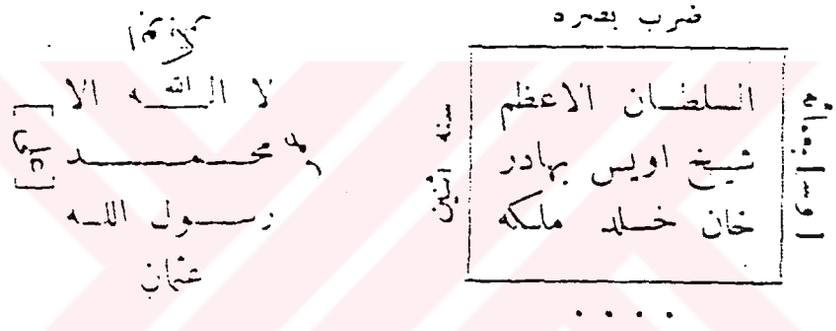

Tür	: Gümüş
Çap	: 1.7 cm.
Ağırlık	: 1.1 gram
Ön yüz	: İki hatlı daire içinde- ortada
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta	: Ebubekir/ Ömer/ Osman/ [Ali]
Arka yüz	: İki çizgili daire içinde – beş satır halinde
Metin	: İsnîne ve sittîne/es-sultân Şeyh Uveys/ Tebriz/Bahadur Han/ ve [sebeà]mâieh 762][321]

Sikke 12 :

Tür	: Gümüş-delikli
Çap	: 18 mm.
Ağırlık	: 11 santigram
Ön yüz	: İki çizgili daire içinde- ortada
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta	: Ebubekir, Ömer, Osman, [Ali]

[320] Mübarek, s.195
[321] Mübarek, s.196; Àzzâvî, II/141

Arka yüz : İki çizgili daire içinde beş satır halinde
Metin : Seneti...../ es-sultân Şeyh Uveys/ duribe...../ Bahadur Han/ ve.....[322]

Sikke 13 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içinde oval bir motif içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Daire ile şekil arasında, Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Bir süs motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu
: Süs motifi ortasındaki üçgen biçiminde şekil içinde: Darb-ı Tebriz,
Etrafta : Seneti ..... /ve sittine/ ve sebeʿmâieh ve ..... [767] dir.[323]

Sikke 14 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Sekiz yaprakh bir motif içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam Şeyh Uveys Bahadur Han
/ḫulide mulkehu
Etrafta : Kare motif ile daire arasında, .../seneti selase
/ .... / .....[??3][324]

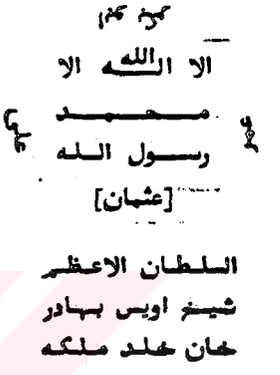

Sikke 15 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Sekiz yaprakh bir motif içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Kare içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam Şeyh Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Kare ile daire arasında, ...Erbil fi seneti isnîne / ...../.....[325]

Sikke 16 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Üçgen motifi içindeki kare motifi içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Dışında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Ortada- kare motifleri içindeki daire ortasında
Metin : Duribe .....
Etrafta : es-sultânu'l-aâzam Şeyh Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu
Kare dışında : Duribe fi seneti ...../...../...../[326]

---

[322] Mübarek, s.198
[323] Poole, VI/207
[324] Poole, VI/208
[325] Poole, VI/209
[326] Poole, VI/210

Sikke 17 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Kare motifi içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah/duribe/ Muhammedun/ Erbil/ resûlullah
Kare motifini çevreleyen daire ile kare motifi arasında
...../ Ömer/...../.....
Arka yüz : Altıgen motifi içinde
Metin : Allah/ ya hayye.../ es-sultânu'l-aâzam Şeyh Uveys Bahadur Han/ ḫulide Allahu mulkehu [327]

Sikke 18 :

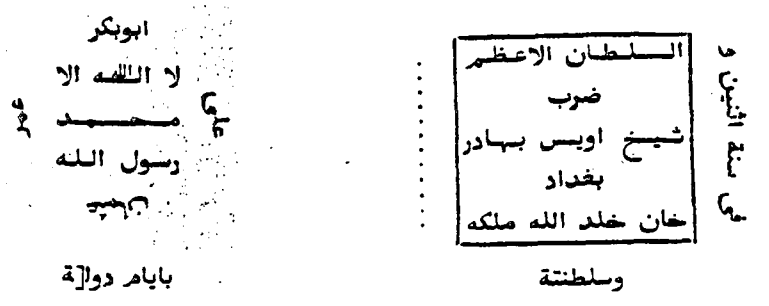

Tür : Altın
Ön yüz : Sekiz düğümlü daire içinde üç satır halinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlulah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Tam bir hattan oluşan daire içindeki kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam/ duribe/ Şeyh Uveys Bahadur/ Bağdad/ Han/ ḫulide Allahu mulkehu
Karenin etrafında: Be eyyâm-i devlet-i/ ve saltanatahu/ fi senetin isnîne ve [7?2] /.... [328]

Sikke 19 :

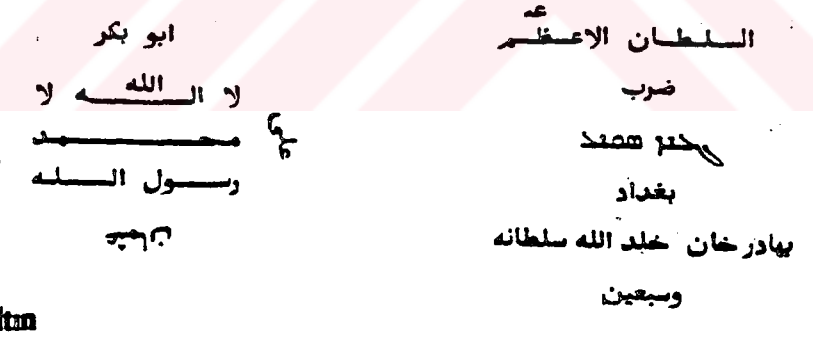

Tür : Altın
Ön yüz : Sekiz düğümlü daire içinde üç satır halinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Hilal motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aâzam/Darb-u/ (Uygur harufatı ile) Şeyh Uveys/Bağdad/ Bahadur Han/ḫulide Allahu sultanehu
Etrafta : ...../ ve seb`îne /..... [7?] [329]

---

[327] Poole, VI/211
[328] Poole, X/128
[329] Poole, X/129

Sikke 20 : الله

لا الـــه . . .

ضرب

مـــحـــمـــد

اصفهان

رسـول الـــلـــه

الواثق

بـالملك الـديـار

شيخ اويس بهادر

خـان خلد الله

. . . .

Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Allah/ la ilahe...../ duribe/ Muhammedun/ Isfahan/ resûlullah
Etrafı : Tamamen silik
Arka yüz : Beş satır halinde
Metin : el-vâsık bi'l-melik ed-diyar Şeyh Uveys Bahadur Han Ḫulide Allahu ....[330]

Sikke 21 :
Tür : Gümüş
Çap : 18 mm
Ağırlık : 2 gram
Önyüz : ortada
Metin : es-sultânu'l-sâzam Uveys Bahadur Han Ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Darb-u Tebriz seneti ....
Arka yüz (ortada): Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[331]

Sikke 22 :

Tür : Gümüş
Çap : 1.7 cm
Ağırlık : 1.9 gram
Önyüz : Ortada kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-sâzam Şeyh Uveys Bahadur Han Ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Karenin dört tarafında ..../sittîne/ ve sebeamâieh [76?]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[332]

---

[330] Poole, X/130
[331] Nahcevânî, Çehel Mekâle, s.411
[332] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.115

Sikke 23 :

Tür : Gümüş
Çap : 2 cm
Ağırlık : 2 gram
Önyüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan daireler içinde ortada.
Metin : es-sultân Şeyh Uveys Bahadur Han halide Allahu mulkehu
Altında : Şâbirli? ..../...../ ve sebeâmâieh [???]
Arka yüz : Tam bir hattan oluşan daire içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[333]

Sikke 24 :

Tür : Gümüş
Çap : 1.6 cm
Ağırlık : 1.8 gram
Önyüz : Tam bir hattan oluşan daire içinde
Metin : Beş yaprakh çiçek motifi içinde, Darb-u Tebriz/ üç yaprakh çiçek motifi içinde, es-sultânu'l- aàzam...halide Allahu mulkehu / boşluklarda, .../...../ ..../ ve sebeâmâieh [???]
Arka yüz : Tam bir hattan oluşan daire içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/
Daha küçük bir daire içinde : hasbîyallah
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[334]

---

[333] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.115
[334] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.116

Sikke 25

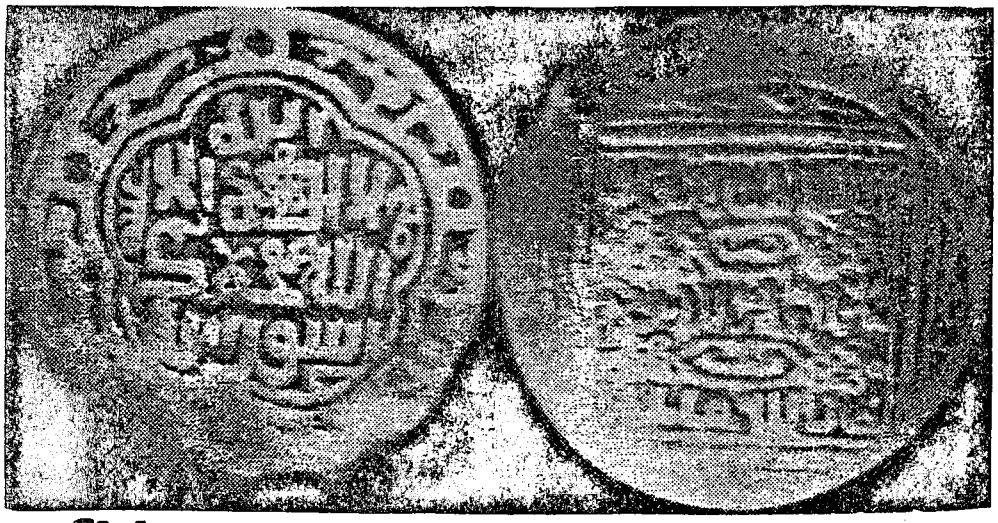

Tür : Gümüş
Çap : 2.5 cm
Ağırlık : 4 gram
Önyüz : Üç hatlı bir kare motifi içinde
Metin : es-sultân el-meliku'l-âdil ....Ğâzî el-ubûd - Julide Allahu mulkehu
İki küçük levha içinde. : Darb-u Hille
Etrafta : Tamamen silik
Arka yüz : İki tam hat ile çizilmiş beş yapraklı çiçek motifi içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/sağ tarafta, sallâ/ üstte, Allahu/ sol tarafta, aleyh
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[335]

Sikke 26

Tür : Bakır
Çap : 1.8 cm
Ağırlık : 3 gram
Önyüz : Ortada
Metin : es-sultân Uveys Bahadur- Julide mulkehu
Etrafta : Okunamaz halde
Arka yüz(ortada) : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Okunamaz halde[336]

---

[335] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.116
[336] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.117

Sikke 27

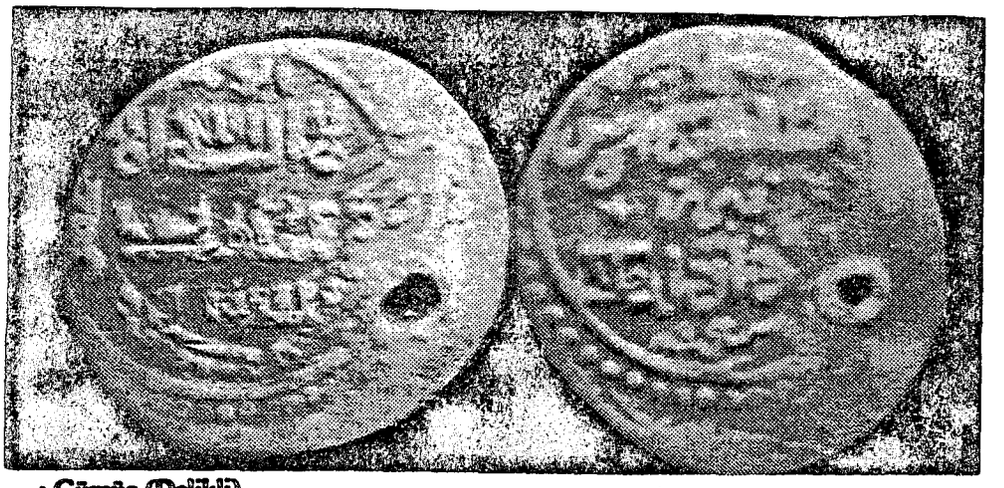

Tür : Gümüş (Delikli)
Çap : 1.9 cm
Ağırlık : 2.05 gram
Önyüz : İlki noktalardan, ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içinde
Metin : es-sultân Uveys Bahadur Ḫulide mulkehu
Altında : ....Tebriz ..../...../ ve sebeâmâich [777]
Arka yüz : İlki noktalardan, ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[337]

Sikke 28

Tür : Gümüş
Çap : 1.8 cm
Ağırlık : 2.1 gram
Önyüz : İlki noktalardan, ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içinde yer alan üç adet ve ortada bir adet beş yapraklı çiçek motifleri
Metin : (Ortadaki beş yapraklı çiçek motifi içinde) Darb-u Tebriz, (Birinci üç yapraklı çiçek motifi içinde) es-sultânu'l-aâzam, (İkinci üç yapraklı çiçek motifi içinde) Şeyh Uveys Bahadur Han, (Üçüncü üç yapraklı çiçek motifi içinde), Ḫulide mulkehu
Etrafta : Seb'ine ve sebeâmâich [770]
Arka yüz : İlki noktalardan, ikincisi tam bir hattan oluşan yarım daireler içindeki beş yapraklı bir çiçek motifi içinde.

[337] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.117

Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Daireler ile çiçek motifi arasında
Metin : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[338]

Sikke 29

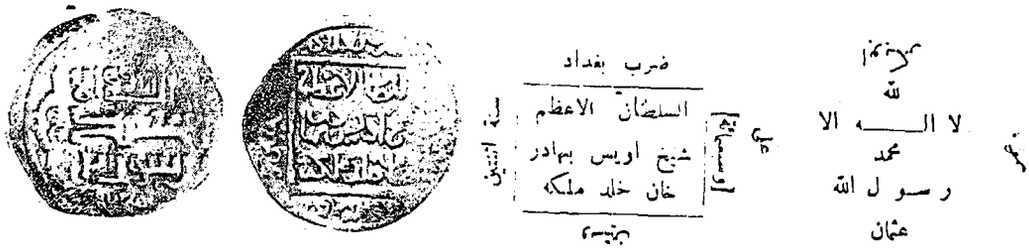

Tür : Gümüş
Çap : 1.7 cm
Ağırlık : 2.05 gram
Ön yüz : Ortada, kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aàzam Şeyh Uveys Bahadur Han ḫulide mulkehu
Etrafta : Darb-u Bağdad seneti isnîne ve sittîne ve sebeàmâieh [762]
Arka yüz : Kare motifi şeklinde yazılmış Kufi Hat ile
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[339]

Sikke 30

Tür : Gümüş
Çap : 1.85 cm
Ağırlık : 2.1 gram
Ön yüz : Ortada, kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-aàzam Şeyh Uveys Bahadur Han ḫulide mulkehu
Etrafta : Darb-u Bağdad seneti ...../...../ ve sebeàmâieh [7??]
Arka yüz : Kare motifi şeklinde yazılmış Kufi Hat ile
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafında : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[340]

---

[338] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.113
[339] Artuk, Teşhir'deki İslami Sikkeler Kataloğu, II/829
[340] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.113

Sultan Uveys Bahadır Han'a ait olan ve yukarıda anlatılan bu sikkelerle aynı özellikleri taşıyan 19 adet sikke daha bulunmaktadır. Bu sikkeler tarz bakımından aynı olmakla birlikte kesilme tarihi ve yeri, çap ve ağırlıkları bakımlarından küçük farklılıklar göstermektedir. Kimilerinin kesildiği darphane, kimilerinin ise kesildiği tarihler kısmen ya da tamamen silinmiş ve okunamaz bir haldedir.[341]

Ahmed Ziya'nın kataloğunda[342] da Sultan Uveys Bahadır Han'a ait benzer özellikleri taşıyan ve muhtelif tarihlerde kesilen 25 adet gümüş sikke daha yer almaktadır. Bu sikkelerden üçü Basra'da, dördü Bağdad'da, biri Hille'de,yedisi Vestan'da[343], ikisi Tebriz'de, biri Hemedan'da, biri de Simnan'da kesilmiştir. Geriye kalan altı sikkenin nerede kasıldığı ise belli değildir. Sikkelerin bir çoğunun kesildiği tarih de okunamamaktadır.[344]

Yine St. Petersburg Asya Müzesi'nde bir altın ile bir gümüş ve J. Avent şahsi koleksiyonunda bir altın olmak üzere Sultan Uveys Bahadır Han devrine ait iki altın ve bir gümüş sikke daha bulunmaktadır.[345] Bu sikkelerden gümüş olanı 758 h. yılında Ani'de kesilmiştir.[346]

Ayrıca Tabatabai, 773 h. yılında Şirvan'da basılmış olan bir sikkeyi daha Sultan Uveys Bahadır Han'a ait sikkeler arasında saymıştır.[347] Ancak Şirvanşahlar 768 h. yılında Celayirli Devleti'ne bağlanmış iseler de yapılan anlaşma gereği yükümlülükleri, her yıl haraç ödemek ve savaş zamanlarında asker yardımında bulunmaktan ibaretti. Kaynakların verdiği bilgilere göre Şirvanşahların yükümlülükleri arasında Celayirli sultanları adına sikke bastırmak bulunmuyordu.[348]

3.5.4.2.3.Sultan Hüseyin Bahadır Han Devri Sikkeleri.

Sikke 1[349]

[341] Poole, VI/208-211, X/129; Mübarek, s.194-199; Azzâvi, II/140-141
[342] Ziya, s.97-98
[343] Kaynakların ve diğer sikke kataloglarının hiç birisinde bu isimden bahsedilmemiştir.
[344] Ziya, Meskukat-ı İslamiyye, s.97-98
[345] Poole, X/128(dipnot)
[346] Kırzıoğlu, Anı Şehri Tarihi, s.116
[347] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.114
[348] Geniş bilgi için bakınız Şirvanın fethi, s.138
[349] Tahran, İran-ı Bastan Müzesi

Tür : Gümüş
Çap : 16 mm
Ağırlık : 1.70 gram
Ön yüz : Noktalardan ve onun içinde düz çizgiden oluşan iki daire içinde yer alan altı yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : Fî devleti's-sultanu'l-âazam Celâleddîn Hüseyin Han/ Julide Allahu mulkehu
Çiçek motifi ile daireler arasında kalan boşluklarda: Seneti sebeà ve seb'îne ve sebeàmâieh[777]
Arka yüz : Noktalardan ve onun içinde düz çizgiden oluşan iki daire içinde ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Yazının etrafında: Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[350]

Sikke 2 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Noktalardan ve onun içinde düz çizgiden
Oluşan iki daire içinde yer alan altı yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : Fî devleti's-Sultanu'l-âazam Celâleddîn Hüseyin Han/ Julide Allahu Mulkehu
Çiçek motifi ile daireler arasında kalan boşluklarda: seneti ...../...../...../
Arka yüz : Etrafta
Metin : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Ortada : Duribe Şamahu[351]

Sikke 3 :

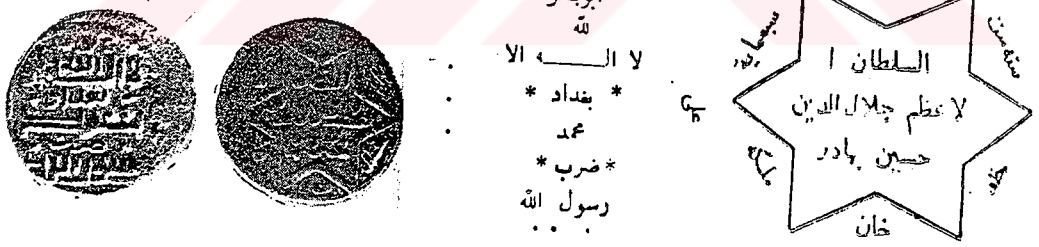

Tür : Altın
Çap : 23 mm
Ağırlık : 9.10 gram
Ön yüz : Daire içinde beş satır halinde
Metin : Lâ ilâhe illallah / Bağdad / Muhammedun / duribe / resûlullah,
Etrafta : Ebubekir /...../...../ Ali
Arka yüz : Ortada altı çıkıntılı yıldız motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âazam Celâleddîn Hüseyin Bahadur

[350] Beyânî, s.253
[351] Beyânî, s.253-254

Etrafta yıldız :
motifi dışında : Ḫulide-Hân- mulkehu-seneti sitte seb`îne sebeàmâieh [776][352]

Sikke 4 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Noktalardan ve onun içinde düz çizgiden oluşan iki daire içinde yer alan altı yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : Fî devleti'a-Sultanu'l-âàzam Celâleddîn Hüseyin Han/ Ḫulide Allahu mulkehu
Çiçek motifi ile :
daireler arasında : Darb-u Merağa
kalan boşluklarda:
Arka yüz :
Metin : Ebubekir/ Ömer/ [Osman/ Ali] .....[353]

Sikke 5

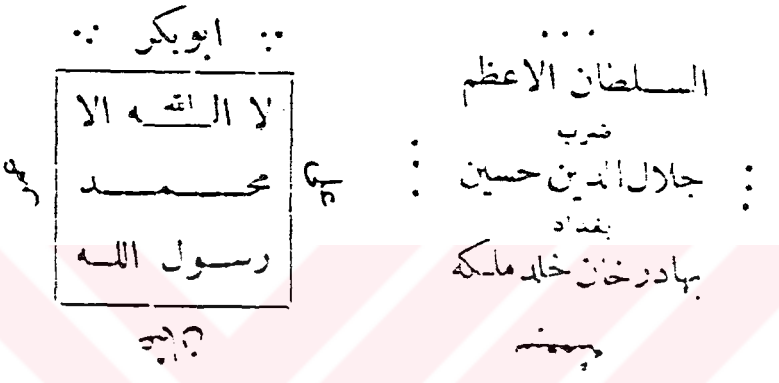

Tür : Gümüş
Çap : 16 mm
Ağırlık : 8.50 santigram
Ön yüz : Daire içindeki kare motifi içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Ortada daire içindeki dört yapraklı bir süs motif içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam duribe/Celâleddîn Hüseyin /Bağdad /Bahadur Han/ Ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : ...../...../...../sebea`mieeh [7??][354]

Sikke 6 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içindeki kare şekli içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Daire ile kare motifi arasında
Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam/ duribe/Celâleddîn Hüseyin/Basra/Han/ Ḫulide Allahu mulkehu

---

[352] Mübarek, s.200; Artuk, Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, II/829-830
[353] Beyâni, s.254
[354] Mübarek, s.201

Etrafta : Daire ile kare motifi arasında
Seneti sebeà ve sebî'îne ve sebeàmieeh [777][355]

Sikke 7 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Ortada daire içindeki kare motifi içinde
Metin : La ilahe illallah Muhammedun resûlullah
Daha küçük bir :
kare içinde : Darb-u Bağdad
Etrafta : Daire ile kare motifi arasında
Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam/duribe/Celâleddîn Hüseyin/Basra/ Bahadır Han / ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Daire ile kare motifi arasında
Seneti..../ ve sebî'îne ve sebeàmieeh [77?][356]

Sikke 8

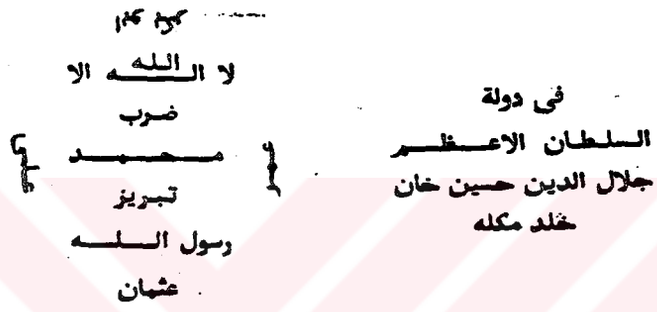

Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah / duribe / Muhammedun / Tebriz/ resûlullah,
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali
Arka yüz : Daire içindeki sekiz yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : fî devlet-i'ş-sultanu'l-âàzam Celâleddîn Hüseyin Han/ ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Daire ile çiçek motifi arasında
Fî seneti..../...../sebeàmieeh [7??][357]

Sikke 9 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah /duribe/ Muhammedun / ...../resûlullah,
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali
Arka yüz : Daire içindeki sekiz yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : fî devlet-i'ş-sultanu'l-âàzam Celâleddîn Hüseyin Han
Ortada : ḫulide Allahu mulkehu[358]

---

[355] Lane Poole, VI/213
[356] Lane Poole, VI/213
[357] Lane Poole, VI/215
[358] Lane Poole, VI/215

Sikke 10 :
Tür : Altın
Ön yüz : Daire İçinde ortada üç satır halinde
Metin : Bi medinetin / Bağdad / es-selâm
Etrafta kare şek- :
lindeki hat ile : Muhammedun resûlullah salle Allahu âleyh
Daire ile kare şeklindeki hattın etrafında
Ebubekir / ve Ömer / ve Osman / ve Ali
Arka yüz
Kare içinde : es-sultânu'l-ââzam Celâleddîn Hüseyin Han/ ḫulide mulkehu
Etrafta : Kare motifinin dört bir yanında: seneti isnîne /...../...../ [782][359]

Sikke 11

Tür : Gümüş
Çap : 1.7 cm
Ağırlık : 1.5 gram
Ön yüz : Noktalardan ve onun içinde düz çizgiden oluşan iki daire içinde yer alan altı yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : Fî devleti's-sultânu'l-ââzam Celâleddîn Hüseyin Han / ḫulide mulkehu
Çiçek motifi ile daireler arasında kalan boşluklarda
Seneti sebeâ ve seb`îne ve .....[777]

Arka yüz : Noktalardan ve onun içinde düz çizgiden oluşan iki yarım daire içinde.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah / Darb-u Tebriz
Yazının etrafında: Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[360]

---

[359] Lane Poole, X/131
[360] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.119

Sikke 12

Tür : Gümüş
Çap : 1.5 cm
Ağırlık : 1.1 gram
Ön yüz : Birbiri ile kesişen beş yarım dairenin oluşturduğu beş çıkıntılı bir yıldız motifinin boşluklarında
Metin : Fî devletihi / es-sultân / el-âàzam / Celâleddîn Hüseyin Han /
Ortada : Hulide mulkehu
Arka yüz : Ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah/ Darb-u Tebriz
Yazının etrafında: Ebubekir / ...../ ...../....[361]

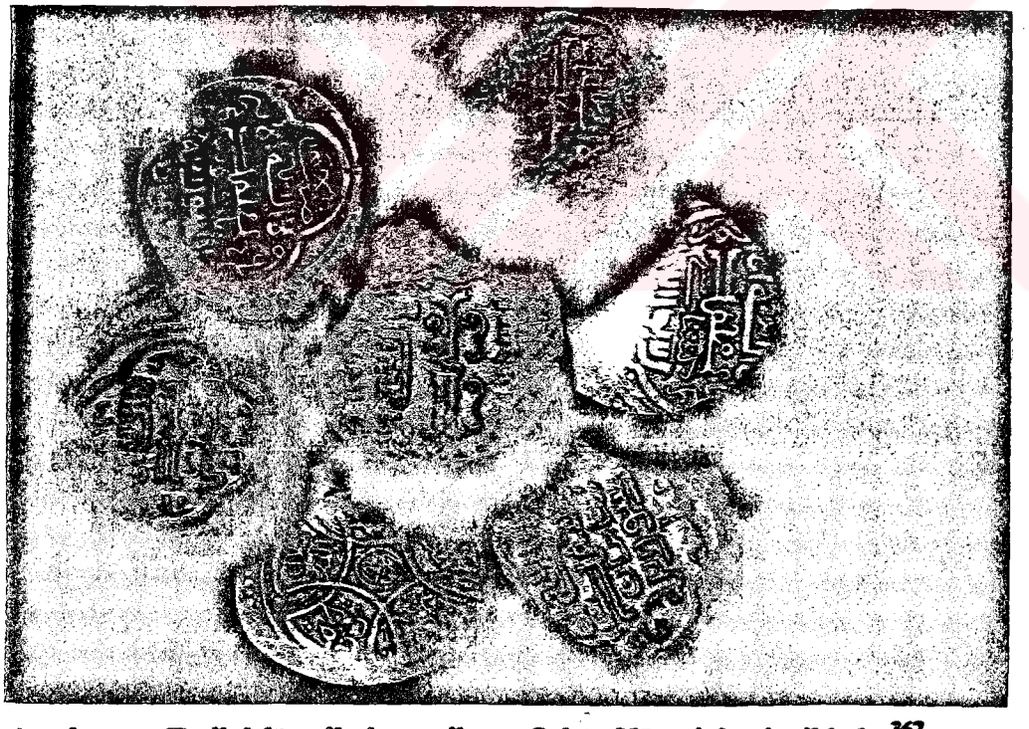

Azerbaycan Tarih Müzesi'nde sergilenen Sultan Hüseyin'e ait sikkeler[362]

[361] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İran, s.119
[362] Radzhabli A. – Guseinzade G., Antique and Medieval Coins, Monuments of The Material Culture of Azerbaidjan 8, Bakü, tarihsiz, s. VI

Sultan Hüseyin Bahadır Han adına kesilen ve günümüze ulaşan 11 sikke daha bulunmaktadır. Yukarıda özellikleri verilen sikkelerle benzer özellikler taşıyan bu sikkeler Haleb, Vasıt, Bağdad, Bakü, Asterabad, Şamahı, Hemedan ve Van'da kesilmiştir ve tarz bakımından yukarıdakilere benzemektedir. Sadece kesildikleri tarih, yer ya da ağırlık ve çap bakımlarından farklılık göstermektedirler.[363]

Ayrıca, Azerbaycan Tarih Müzesi'nde sergilenen Sultan Hüseyin Bahadır Han'a ait altı adet gümüş sikke daha bulunmaktadır. Bu sikkeler 777-781 yılları arasında ve Bakü, Bazar, Karaağaç, Kar-kar ve Şabran'da kesilmiştir.[364]

Bunların dışında Anı'da Sultan Hüseyin Bahadır Han Anı'da kesilmiş 777 ya da 779 h. tarihli bakır bir sikke daha bulunmaktadır.[365]

Ahmed Ziya'nın kataloğunda ise Sultan Hüseyin Bahadır Han'a ait 14 adet gümüş sikkeye yer verilmiştir. Yukarıda özellikleri verilen sikkelerle aynı tarzda olan ve muhtelif tarihlerde kesilen bu sikklerden altısı Bağdad'da, üçü Basra'da, ikisi Hille'de, biri Erbil'de, ikisi ise Musul'da kesilmiştir. Çoğunluğunun kesildiği tarih okunmamaktadır.[366]

3.5.4.2.4.Sultan Ahmed Bahadır Han Devri Sikkeleri.

Sikke 1[367] :

Tür	: Gümüş
Çap	: 16 mm
Ağırlık	: 2.00 gram
Ön yüz	:
Metin	: es-sultânu'l-ââzamu'a-Sultan Ahmed Bahadur Han / Julide Allahu mulkehu /duribe Sultaniye
Etrafta	: .... fi târîḫ-i ..../...../ sebeâmieeh [777]
Arka yüz	: Çift hatlı altıgen bir şekil içinde ortada
Metin	: Ebubekir / Ömer / Osman / Ali (silik)[368]

[363] Lane Poole, VI/214-216; Howorth, III/659; Mübarek, s.201; Beyânî, s.254-255
[364] Radzhabli A. – Guseinzade G., s. VI
[365] Kurzoğlu, Kars Tarihi, s.451
[366] Ziya, Meskûkât-ı İslamiyye Takvimi, s.98
[367] Tahran, İran-ı Bastan Müzesi
[368] Beyânî, s.256

Sikke 2 :
Tür : Gümüş
Çap : 18 mm
Ağırlık : 4.86 gram
Ön yüz :
Metin : Muğisu emir el-müminin din'ullah azzallahu ensârehu
Etrafta : seneti sitte [tisi`ine] sebeamieeh [796]
Arka yüz :
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah / dâru's-selam Bağdad / es-sultanu'l-âazam es-sultân Ahmed Bahadur Han / hulide Allahu mulkehu
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali / Darb-u Şamahu[369]

Sikke 3

Tür : Gümüş
Çap : 19 mm
Ağırlık : 2.00 gram
Ön yüz : Önce noktalardan sonra tam bir hattan oluşan hilal motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âazamu's-sultan Ahmed Bahadur Han / hulide Allahu mulkehu / Darb-u Makû
Etrafta : Seneti ...../...../ sebeamâieh [???]
Arka yüz : Önce noktalardan sonra tam bir hattan oluşan hilal motifi içindeki kalın ve ince iki hattan oluşan altıgen motifi içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[370]

Sikke 4 :
Tür : Gümüş
Çap : 20 mm
Ağırlık : 1.86 gram

---

[369] Beyâni, s.257
[370] Beyâni, s.258-259

Ön yüz :
Metin : es-sultânu'l-âàzamu's-sultân Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu / Darb-u Şamahı
Arka yüz-Ortada: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[371]

Sikke 5 :
Tür : Gümüş
Ön yüz :
Metin : [es-sultân] el-âàzam es-sultân Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu / Darb-u Tebriz
Etrafta : Seneti ḫamse /...../ .... [??5][372]

Sikke 6 :
Tür : Altın
Çap : 19 mm
Ağırlık : 14santigram
Ön yüz : Ortada
Metin : Darb-u Bağdad
Etrafta : Kûfi tarzda hat ile kare şeklinde
Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah / Ebubekir/ Ömer / [Osman] / Ali
Arka yüz : Daire içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Seneti tisʿîne ve [sebeà]mieeh [790][373]

Sikke 7

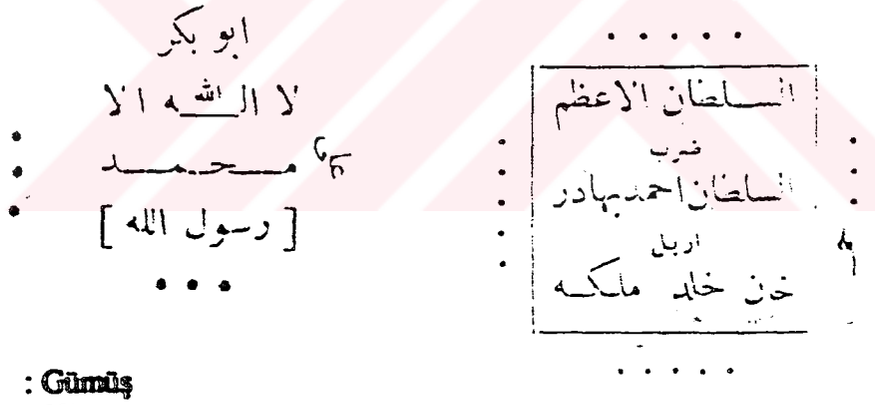

Tür : Gümüş
Çap : 17 mm
Ağırlık : 13.50 santigram
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah [Muhammedun resûlullah]
Etrafta : Ebubekir / ...../...../ Ali
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam / duribe / es-sultân Ahmed Bahadur / Erbil / Han ḫulide Allahu mulkehu
Kenarın etrafında : Seneti ḫamse /...../...../ [??5][374]

---

[371] Beyâni, s.257-258
[372] Beyâni, s.259
[373] Mübarek, s.202; Àzzâvi, II/307-308; Beyâni, s.260

Sikke 8 :
Tür : Gümüş
Çap : 19 mm
Ağırlık : 13.00 santigram
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : darb-u / es-sultânu'l-âàzam Ahmed Bahadur / Bağdad / ḫulide Allahu mulkehu
Karenin etrafında : ...../...../ Osman /.....[375]

Sikke 9 :
Tür : Gümüş
Çap : 16 mm
Ağırlık : 10.00 santigram
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah [Muhammedun resûlullah]
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman./ Ali
Arka yüz : Altıgen motifi içinde
Metin : darb-u / es-sultânu'l-âàzam Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu / Tebriz
Altıgenin etrafında : ...../...../...../...../...../.....[376]

Sikke 10 :
Tür : Gümüş
Çap : 15 mm
Ağırlık : 11santigram
Ön yüz : Ortada
Metin : darb-u Vasıt
Etrafta : Kûfi tarzda hat ile kare şeklinde
Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah / Ebubekir / Ömer / [Osman]/Ali
Arka yüz : Daire içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta : Seneti ...../...../...../[377]

Sikke 11 :
Tür : Altın
Ön yüz : Ortada
Metin : darb-u Bağdad
Etrafta : Kûfi tarzda hat ile kare şeklinde
Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah / Ebubekir/ Ömer / Osman/ Ali
Arka yüz : Daire içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide mulkehu
Etrafta : Seneti ...../ semânine/ sebeàmieeh [78?][378]

---

[374] Mübarek, s.203
[375] Mübarek, s.204
[376] Mübarek, s.205
[377] Mübarek, s.206

Sikke 12 :

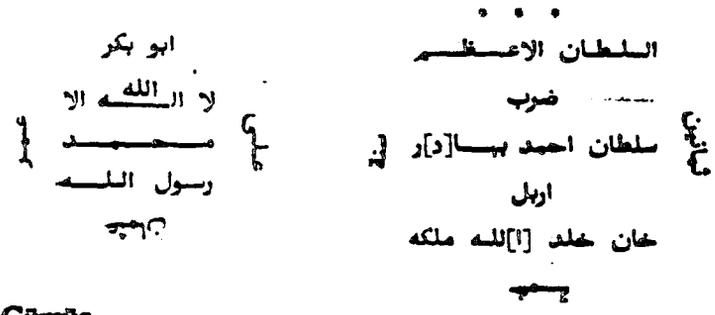

Tür	: Gümüş
Ön yüz	: Daire içinde ortada
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta	: Ebubekir / Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz	: Daire içindeki kare motifi içinde
Metin	: es-sultânu'l-âazam . Darb-u / Sultan Ahmed Bahadur / Erbil / Han / ḫulide Allahu mulkehu
Etrafta	: Daire ile kare motifi arasında Sene-i ḫamse / semânine / [sebeâmieeh] [785][379]

Sikke 13 :

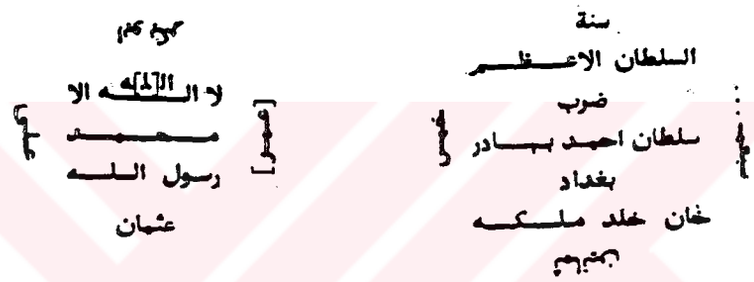

Tür	: Gümüş
Ön yüz	: Daire içinde ortada
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta	: Ebubekir / Ömer/ Osman / Ali
Arka yüz	: Daire içindeki kare şekli içinde
Metin	: es-sultânu'l-âazam / Darb-u / Sultan Ahmed Bahadur / Bağdad / Han / ḫulide mulkehu
Etrafta	: Daire ile kare arasında Seneti ḫamse / semânine [sebeâm...] [785][380]

Sikke 14

Tür	: Gümüş
Ön yüz	: Daire içinde ortada
Metin	: Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta	: Ebubekir / Ömer/ Osman / Ali
Arka yüz	: Önce noktalardan sonra tam hattan oluşan iki daire ortasındaki altıgen motifi içinde.
Metin	: Darb-u/ es-sultânu'l-âazam Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide

---

[378] Lane Poole, VI/217; Howorth, III/678
[379] Lane Poole, VI/217-218
[380] Lane Poole, VI/218

mulkehu / Tebriz
Etrafta : Daireler ile altıgen motifi arasında
Seneti ḫamse / semânine / ..... [785][381]

Sikke 15 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içindeki kare motifi içinde
Metin : La ilahe illallah Muhammedun resulullah
Etrafta : Daire ile kare motifi arasında
Ebubekir /..../..../...../
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam /Darb-u/ Sultan Ahmed / Musul / Ḫulide mulkehu
Karenin etrafında : ..../...../...../ sebeàmi... [77?][382]

Sikke 16

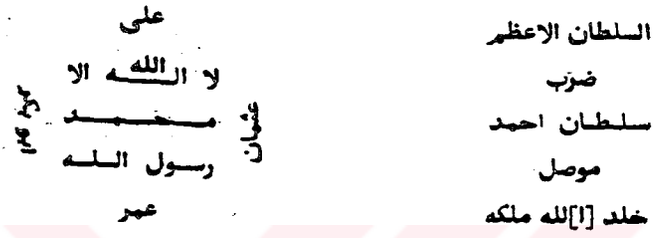

Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali
Arka yüz : Kare motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam / Darb-u/ Sultan Ahmed / Musul / ḫulide Allahu mulkehu
Karenin etrafında: Tarihi silinmiştir.[383]

Sikke 17 :
Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içinde ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali
Arka yüz : Daire içindeki altıgen motifi içinde
Metin : Darb-u / es-sultânu'l-âàzam Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu / Tebriz
Etrafta : Daire ile kare arasında
Seneti ḫamse / semânine / [sebeàmâieh] [785][384]

Sikke 18 :
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içindeki

---

[381] Lane Poole, VI/219
[382] Lane Poole, VI/221
[383] Lane Poole, VI/224
[384] Lane Poole, VI/224

altıgen motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam es-sultân Ahmed Bahadur Han / ḫulide Allahu mulkehu / duribe fi Şamaḫı
Altıgen etrafında : ...../semânine/sebeàmâieh [78?]
Arka yüz : Bir daire içindeki üç oval bölmede
es-sultânu'l-`âdil [Sultan A]hmed Bahadur Han
Dairenin içinde : Ḫulide mulkehu / Tebriz (Tarihsiz)[385]

Sikke 19 :

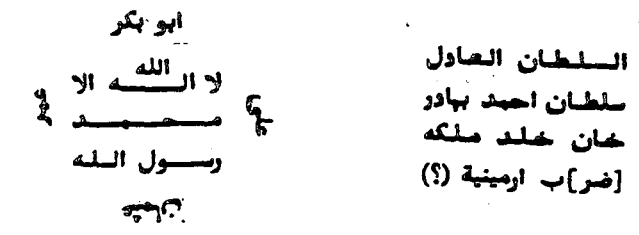

Tür : Gümüş
Ön yüz : Daire içindeki sekiz yapraklı bir çiçek motifi içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Daire ile sekiz yapraklı çiçek motifi arasında
Metin : Ebubekir/ ...../..... / Ali
Arka yüz : Bir süs motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-`âdil Sultan Ahmed Bahadur Han / ḫulide mulkehu / Darb-u Erminiyye[386]

Sikke 20 :

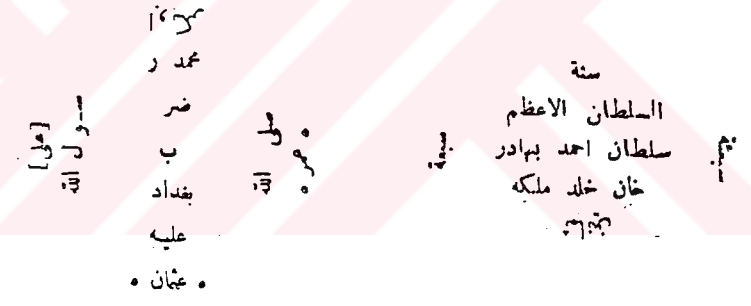

Tür : Altın
Ön yüz : Ortada
Metin : Darb-u Bağdad
Etrafta : Kûfi tarzda hat ile kare şeklinde
Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah / Ebubekir/ Ömer / Osman/ Ali
Arka yüz : Daire içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam Sultan Ahmed Bahadur Han ḫulide mulkehu
Etrafta : Seneti semâne/semânine/ sebeàmâieh [788][387]

Sikke 21
Türü : Gümüş
Çap : 19 mm

---

[385] Lane Poole, VI/225
[386] Lane Poole, VI/226
[387] Lane Poole, X/131

Ağırlık : 2 gram
Ön yüz : Ortada
Metin : es-sultânu'l-âzam es-sultân Ahmed Bahadur / Şulide Allahu mulkehu
Etrafta : seneti.... sebeâmieeh
Arka yüz : Ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[388]

Sikke 22

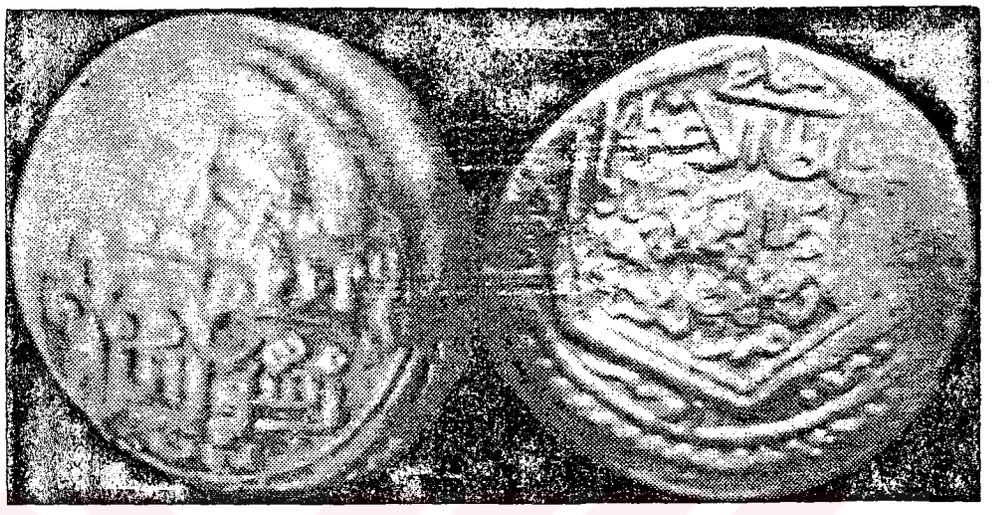

Tür : Gümüş
Çap : 1.9 cm
Ağırlık : 1.9 gram
Ön yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içindeki altıgen motifi içinde
Metin : es-sultânu'l-âàzam es-sultân Ahmed Bahadur Han / Şulide Allahu mulkehu / duribe fi Şamahu
Altıgen etrafında : ...../ semânine / sebeâmieeh [78?]
Arka yüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan iki daire içinde, ortada.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[389]

Sikke 23

[388] Nahçevânî, Çehel Mekâle, s.411
[389] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.120

Tür : Gümüş
Çap : 1.6 cm
Ağırlık : 2 gram
Ön yüz : Tam bir hattan oluşan büyük bir daire içindeki küçük bir dairede-ortada
Metin : es-sultân Ahmed / halide mulkehu
Etrafında : İki daire arasında kalan boşlukta
Metin : Darb-u şehristan-i Tebriz / seneti ..../ tis'ine ve sebeâmieeh [797]
Arka yüz : Ortada üç kesişen çizgi ile oluşturulmuş bir yıldız motifinin boşluklarında.
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûhullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[390]

Sikke 24

Türü : Gümüş
Çap : 2.7 cm
Ağırlık : 5.2 gram
Önyüz : ortada
Metin : es-sultânu'l-âzam Sultân Ahmed Bahadur Han halide Allahu mulkehu / seneti ..../...../semânemieeh[8??]
Arka yüz : Büyük bölümü silik -ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûhullah Darb-u Merağa
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[391]

Sikke 25

[390] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.120
[391] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.121

Türü : Gümüş
Çap : 2.05 cm
Ağırlık : 1.5 gram
Önyüz : Ortada, daire içinde
Metin : es-sultânu'l-àzam Sultân Ahmed Bahadur Han hulide mulkehu / Darb-ı Tebriz
Etrafında : Tamamen okunamaz bir halde.
Arka yüz : Büyük bölümü silik -ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[392]

Sikke 26

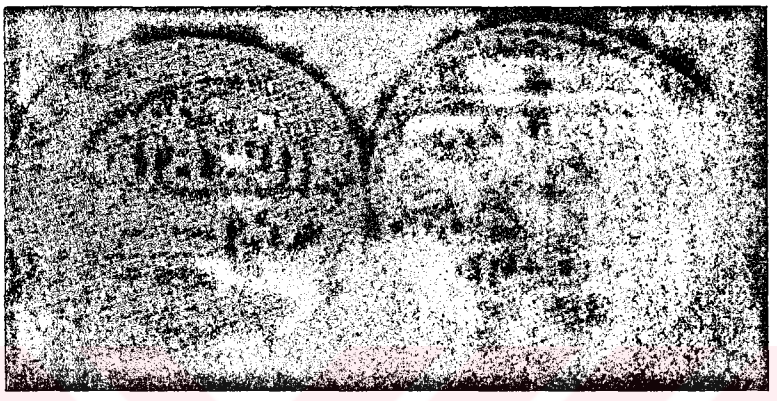

Türü : Gümüş
Çap : 1.8 cm
Ağırlık : 2.1 gram
Önyüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan yarım ay şeklindeki daireler içindeki kare motifi içinde alt alta
Metin : es-sultânu'l-aàzam / Darb-ı / Sultân Ahmed Bahadur Han hulide mulkehu / Bağdad
Etrafında : seneti .....
Arka yüz : Büyük bölümü silik –ortada daire içinde
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Tamamen okunamaz halde[393]
Sikke 27 :

[392] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.121
[393] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.122

Türü : Gümüş
Çap : 1.9 cm
Ağırlık : 2 gram
Önyüz : Tam bir hattan oluşan daire içindeki altıgen motifi içinde alt alta
Metin : Duribe / es-sultânu'l-àzam / Sultân Ahmed Bahadur Han / hulide mulkehu / Tebriz
Etrafında : Fî seneti .....
Arka yüz : Büyük bölümü silik –ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Ebubekir/ Ömer/ Osman/ Ali[394]

Sikke 28

Türü : Gümüş
Çap : 1.9 cm
Ağırlık : 2.1 gram
Önyüz : İlki noktalardan ikincisi tam bir hattan oluşan daireler içinde- ortada
Metin : es-sultânu'l-àzam Sultân Ahmed Bahadur Han hulide mulkehu / Duribe Baku
Etrafında : Seneti.....
Arka yüz : Daire içinde- ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Tamamen silinmiştir[395]

Sultan Ahmed Celayir'e ait özellikleri anlatılan bu sikkelerle aynı üslupta kesilmiş olan ve yaklaşık olarak aynı özellikleri taşıyan 38 adet sikke daha günümüze ulaşmıştır. Bu sikkelerden altısı Tebriz, ikisi Ermenine, on yedisi Bağdad, biri İmadiye, biri Musul, ikisi Vasıt, biri Haleb, üçü Erbil, biri Andes(عندس), biri amlnd (?) (املند), biri Hemedan, biri de Şamahı'da kesilmiştir. Çoğunluğunun tarihi ya kısmen ya da tamamen silinmiştir. Çap ve ağırlık bakımlarından küçük farklılıklar bulunmaktadır.[396]

Ahmed Ziya'nın kataloğunda Sultan Ahmed Celayir'e ait 37 adet sikkeye daha yer verilmiştir. Yukarıdakilerle benzer özelliklere sahip olan ve muhtelif

---

[394] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.122
[395] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.123
[396] Lane Poole, VI/221-226; Howorth, III/678; Mübarek, s.204-206; Beyânî, s.257-262; Artuk, Teşhir'deki İslami Sikkeler Katoloğu, II/830

tarihlerde kesilen bu sikkelerden; 10 tanesi Erbil'de, 11 tanesi Bağdad'da, 3 tanesi Vasıt'ta, 8 tanesi Hille'de, 1 tanesi Telfer'de 1 tanesi Tebriz'de, 1 tanesi de Haleb'de kesilmiştir. 2 adet sikkenin ise nerede kesildiği belli değildir. Sikkelerin kesildiği tarihlerin çoğunluğu okunamamaktadır.[397]

3.5.4.2.5.Sultan Veled Devri Sikkeleri:

Sikke 1 :

Türü : Gümüş
Çap : 1.5 cm
Ağırlık : 2.1 gram
Önyüz : Kalın bir hat ile çizilmiş daire içinde
Metin : es-sultânu'l-àzam Veled Han hulide hulkehu / **Darb-u** Bağdad
Arka yüz : Daire içinde- ortada
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : Tamamen okunamaz bir haldedir.[398]

Sikke 2 :

Türü : Bakır
Çap : 1.6 cm
Ağırlık : 2.15 gram

---

[397] Ziya, Meskukat-ı İslamiyye, s.99-100
[398] Tabatabâî, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmî-yi İrân, s.123

Önyüz : Daire içinde- ortada
Metin : es-sultânu'l-`âdil Veled.... ḫulide mulkehu
Arka yüz : Daire içinde- tezyinat amaçlı hatlar
Metin : Amul[399]

Sikke 3 :

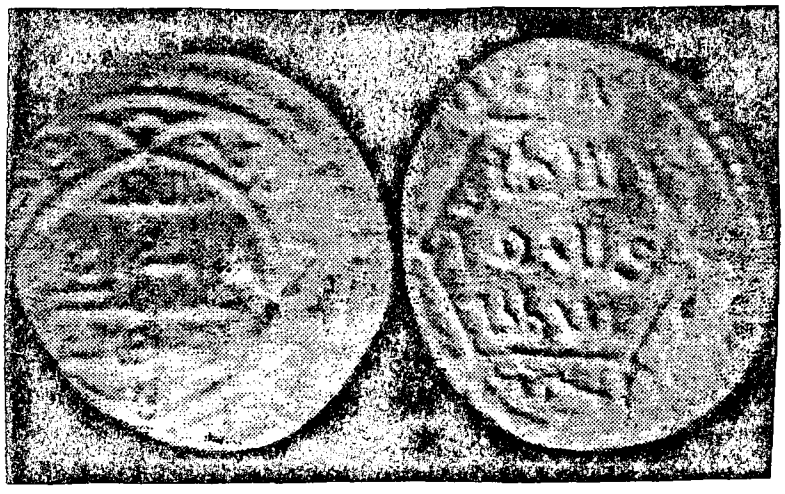

Türü : Gümüş
Çap : 1.5 cm
Ağırlık : 1 gram
Önyüz : Noktalardan oluşan bir daire içindeki altıgen motifi içinde
Metin : es-sultân Veled /ḫulide Allahu mulkehu
Etrafında : Daire ile altıgen motifi arasındaki bölümde
Metin : Sene-i erbaà....
Arka yüz : Noktalardan oluşan yarım ay şeklindeki bir daire içinde yer alan daha küçük bir dairede
Metin : Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlullah
Etrafta : İki daire arasında kalan bölümde
Metin : Ebubekir / Ömer / Osman / Ali[400]

Ahmed Ziya eserinde Sultan Ahmed Celayir'in oğlu Sultan Tahir'e[401] ait olduğunu söylediği dört adet gümüş sikkeye daha yer vermiştir. Biri 813 hk. Tarihli olan bu sikkelerin kesildiği yerler belli değildir.[402]

Ancak Sultan Tahir hiç bir zaman Celayirli Devleti tahtına oturmamıştır. Celayirlilerde müstakil hüküm süren şehzadelerin hiç birinin kendi adına sikke bastırmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu sikkelerin Sultan Tahir'e ait olması ihtimali az görülmektedir. Ayrıca bahsedildiği üzere Sultan Tahir 806/1403-1404 yılında babası Sultan Ahmed Celayir ile yaptığı bir savaş sırasında ölmüştür. Bu nedenle Ahmed Ziya'nın bahsettiği 813 hk. tarihli sikkenin Sultan Tahir'e ait olması mümkün değildir.

---

[399] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.124
[400] Tabatabâi, Sikkehâ-yi Şâhân-i İslâmi-yi İrân, s.124
[401] Ahmed Ziya (Meskukat-ı İslamiyye Takvimi, s.100) bu adı Sultan Zahir olarak okumuştur.
[402] Ziya, Meskukat-ı İslamiyye Takvimi, s.100

3 .6.ADALET TEŞKİLATI. Daha önce de kısaca değinildiği üzere Celayirliler devrindeki adalet sistemini, İlhanlılarda olduğu gibi şerî ve örfî hukuk olma üzere ikiye ayırmak gerekir. Hülegü Han ile Moğolistan ve Türkistan'dan Batı Asya ve İran'a gelen Türk ve Moğol kabilelerinin çoğunluğu Celayirliler devrine gelindiğinde İslamiyeti seçmiş olmakla ve adalet teşkilatı daha çok şeri kanunlara ve yazılı İslam fıkhı kurallarına göre şekillenmekle birlikte Moğol kültür ve geleneğinin devamı niteliğindeki "*örf*" ya da "*yasa*" da henüz geçerliliğini büyük ölçüde koruyordu. Bu itibarla devleti oluşturan Türk ve Moğol kabilelerinden olan bireyler *Cengiz Han Yasası* ve *Moğol Örfü* kanunlarına göre, yerel halk ise şeriat hükümlerine göre yargılanıyorlardı.[403]

3 .6.1.Yarğu: Batı Asya ve İran'ın Moğollar tarafından istila edilmesi ve İlhanlılar Devleti'nin teşkil edilmesinden itibaren bu bölgelerde İslami kanun ve kuralların yanı sıra Moğolların tabi oldukları Cengiz Han'dan itibaren yürürlükte olan bir takım örf kuralları ve töreler de geçerli olmaya başladı. Hatta özellikle İlhanlıların ilk dönemlerinde uzunca bir süre "*örf*" ve "*töre*" şeri hükümlerin önünde gelir bir hale dönüştü.

"*Örf*" ün adalet sistemini ilgilendiren bölümü "*Yarğu*"(یارغو) ya da "Yerğu" (یرغو) olarak adlandırılıyordu. *Nahçevani* "*Yarğu*"yu ve onun işleyişini anlatırken:

"چون تمهید قواعد یارغوي از مخترعات دولت جینگیزخانی و سلاطین موغول بوده و ایشان در تمشیت ان مبا لغات بروجهی کرده اند کی احکام ان را بر قا نون راستی مقتن گردانیده و ان را شریعت خود ساخته اند و ـــ"[404]

"Yarğu kaidelerinin ihdası Cengiz Han Devleti ve Moğol sultanlarının yarattığı şeylerden olduğundan ve onlar onun gelişmesi konusunda mübalağa ederek hükümlerini kanun yerine koyduklarından ve onu kendi şeriatleri yaptıklarından..."

ve başka bir yerde de:

"چون اقوام مغول را بر حسب وضعی که در قدیم داشته اند قانونی معین بوده که قضایا را میان د و شخص بران موجب بقطع می رسانید ند و نمی گذاشتند که بر هیچ طرف حیف و تعد ي و زور و زیاد تی رود و ان قانون را یارغوتامه نام نهاده و همچنانك اهل اسلام در اختلاف احکام میان طوایف انام رجوع با شریعت شریفه محمد ی علی شارعها افضل الصلوات و اکمل التحیات می کنند رجوع اقوام مغول نیز در قضایا با یارغو بوده ـــ"[405]

"Moğol kavimleri eskiden bulundukları konum gereği iki şahıs arasındaki olayları ona göre sonuca bağladıkları ve hiçbir tarafın haksızlık, baskı, zorbalık ve aşırılığa maruz kalmasına izin vermedikleri ve adına yarğunameler dedikleri [kanunları olduğu] için, ehli İslamın tayifeler arasındaki ihtilafları gidermek için Şeriat-i Şerife-i Nuhammedi'ye başvurdukları gibi Moğol kavimleri de olaylarda yarğuya müracaat etmektedirler." demektedir.

---

[403] Nahçevâni, Destûru'l-kâtib, II/29-33, 177-186; Yakubovski, Altınorda ve Çöküşü, s. 116; Uzunçarşılı, Medhal, s.248; Togan, Giriş, s.336-387; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXII; Beyâni, s.264-265; Yıldız, IX/88

[404] Nahçevâni, Destûru'l-kâtib, II/30

[405] Nahçevâni, Destûru'l-kâtib, II/32

Yine *Nahçevani*'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere Moğol kabile bireylerinin yargılandıkları "*Yarğu*" sisteminin adına "*Yarğunameler*" ve "*Cengiz Han Kutadgu Bilig*i" dedikleri yazılı kanunları ve kuralları vardı. Türk ve Moğol kabile beyleri, üst düzey makam sahipleri, tümen komutanları, binlik, yüzlük, onluk emirleri ve kabile bireyleri "*Yarğu*" hükümlerine göre yargılanırlardı.[405]

3.6.1.1.Yarğu Emirliği: "*Yarğu Divanı*"(ديوان يارغو) denilen yargı sisteminin en başında sultan tarafından seçilip atanan "*Orda Yarğu Emiri*" (امير يارغوى اوردو) unvanındaki bir görevli bulunurdu. Yarğu emirlerinin kesinlikle töre ve örfü iyi bilen, tecrübeli budist *Moğol Bahşileri* (بخشي) ve Moğol veya Türk kökenli kimseler arasından seçilmesi gerekiyordu. Yarğu emirinin, aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözmesi için *Yarğu Divanı*'na başvuran Moğol ve Türk kabile beyleri ya da onların emri altındaki kimselerin arasındaki ihtilafları "*Yarğunameler*" ya da diğer bir adıyla *Cengiz Han Kutadgu Bilig*i'nde yazılı olan kurallara ve yaşlı Moğol ileri gelenlerinden gördüğü şekli ile adilane bir şekilde çözmesi ve çok iyi araştırma yapmak suretiyle haklıyı haksızı ayırması, bir kimsenin baskı uygulayarak zorbalıkla başka kimselerin hakkını gaspetmesinin önüne geçmesi gerekiyordu. Emri altında *yarğuçiler* (yargıçlar) ve "*Yarğu Divanı Katibi*" başta olmak üzere çok sayıda görevli bulunuyordu.[407]

3.6.1.2. Bahşi (بخشي): Çince ve Moğolcada "*Budist Rahibi*" anlamına gelen Bahşi terimini Semerkandî "*debir*" yani katip ve yazıcı anlamında kullanmıştır. İlhanlılarda Moğol kanunlarını yani yasayı ve töreyi çok iyi bilen ve bunların uygulanmasını gözeten ayrıca bu kanunları kaleme alan kimselere "*Bahşi*" denirdi. Bahşiler maaşlarını Büyük Divan'dan ve yılda bir kez alırlardı.[408]

İlhanlıların Müslüman olmasından sonra uzunca bir süre gerek yarğu gerekse de şeriat mahkemeleri ile ilgili bütün hükümler ve kanunlar Arap dili ile kaleme alınıyordu. Fakat ayrı dil ve dinlere mensup halkların bu hükümleri ve kanunları tam olarak anlayamaması ve problemler çıkması nedeni ile kanun ve hükümlerin her eyalet ve şehirde o bölgede yaşayan insanların diline tercüme edilmesine, Moğol ve Türk kabilelerinin yoğun oldukları bölgede Moğolca, Arapların yaşadığı bölgelerde Arapça, diğer bölgelerde ise Farsça yazılmasına başlandı. Bu uygulama Celayirliler devrine gelindiğinde de evam ediyordu.[409]

Bahsekonu bu fermanın çıkmasından sonra bahşiler, Moğol ve Türk kabile önde gelenleri ve mensuplarının anlayabilmeleri için kanun ve hükümleri Moğolca ve Türkçe olarak kaleme almaya ve bunların doğru olarak uygulanmasına nezaret etmeye başladılar. Moğol ve Türk kabile mensupları "*yarğunameler*"de yer alan bir hükmün uygulanması konusunda anlaşmazlığa düştüklerinde bahşilere başvurarak onun alacağı karara göre davranırlardı.[410]

---

[405] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/30-32; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.116; Uzunçarşılı, Medhal, s.250; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.620; Yıldız, IX/88-89; Meşkûr, s.219-222

[407] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/29-35; Yakubovski, Altınordu ve Çöküşü, s.116; Uzunçarşılı, Medhal, s.251-253; Beyânî, Din u Devlet, II/549

[408] Reşideddin, (Jahn) s.116,163; Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/39-46; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.427; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti I*", I/38; Spuler, İran Moğolları, s.304; Köprülü, M.Fuad, "*Bahşi*", İA, II/233-234; Beyânî, Din u Devlet, II/375; Meşkûr, s.220

[409] Bakınız Sultan Uveys Bahadır Han'ın Fermanı s.298

[410] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/39-46; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.427; Uzunçarşılı, Medhal, s.219-220; Köprülü, "*Bahşi*", İA, II/233; Beyânî, Din u Devlet, II/549

3.1.6.1.3.Heylhane Kadısı: Yukarıda da bahsedildiği üzere göçebe durumda yaşayan Türk ve Moğol aşiret bireyleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesini "*Heylhane Kadısı*" olarak adlandırılan yargıçlar sağlıyorlardı. Bunlar obalar halinde yaşayan aşiret fertleri arasında bir anlaşmazlık başgösterdiğinde "*yarğunamе*"ye göre mahkeme teşkil etmek suretiyle adaleti sağlıyorlardı. Merkezi hükümet uzaktan sadece bunların işlerine nezaret etmekle yetinir herhangi bir müdahelede bulunmazdı.[411]

3.1.6.2.Kaza Divanı (ديوان قضا): Celayirli ülkesi sınırları içinde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunu müslümanlar teşkil ettiğinden dolayı adalet sistemi aslında "*Divan-ı Kaza*"da temerküz ediyordu. Bu teşkilat oldukça geniş bir yapıya ve devlet idaresinde diğer kurumlara nazaran fevkalade bir öneme sahipti. Bu önemine binaen de bünyesinde çok sayıda birim ve meslek sahibini barındırıyordu. Bu teşkilat *Yargu Divanı*'nın aksine dini bir yapıya sahip idi ve şeriat kanunları çerçevesinde çalışıyordu.[412]

3.1.6.2.1.Başkadı (قاضي القضاة): Şerî adalet sistemi içindeki mesleklerin en önemlisini uhdesinde bulunduran başkadı ya da zamanın deyimiyle "*kâziyu'l-kuzât*" *Divan-ı Kaza*'nın başkanı konumunda idi ve diğer bütün üst düzey görevliler gibi sultan tarafından çıkarılan yarlığ ile tayin ediliyordu. Gerek *Reşideddin Fazlullah* gerekse *Naḫcevanî*'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İlhanlılar ile Celayirliler devrindeki adalet sistemi arasında önemli bir fark yoktu. En önemli farkı "*yasa*" ve "*örf*" kurallarının İlhanlılar devrine nazaran etkisini önemli ölçüde kaybetmiş olmasıydı.[413]

Başkadı makamına atanacak olan kimsenin şeriat kurallarını, kuran, sünnet ve fıkıh hükümlerini çok iyi bilmesi ve ictihad makamında olması gerekiyordu. Ülkenin adalet ile ilgili bütün işlemleri onun kontrolü altında gerçekleşiyordu. Her eyalette ve şehirdeki mahkemelerde temsilcileri vardı. Diğer kadılar da onun emrinde idiler. Bu durumdan sadece Irak-ı Arab istisna idi. Zira Bağdad'da da Tebriz'deki yetkilerin aynısına sahip bir başkadı daha görev yapardı. Bu nedenle merkezdeki başkadı Irak-ı Arab sınırları dahilinde meydana gelen olaylara müdahele edemezdi.

Başkadılara sahip olduğu konum gereği toplumun bütün kesimlerinde, devlet erkanı, askeri şahsiyetler ve diğer makam sahipleri ona büyük bir saygı gösteriyorlardı. Makamı ve konumu her ne olursa olsun adli işler konusunda hiç kimsenin başkadı veya onun naiblerini kendi makamına çağırma hakkı yoktu. Başkadının ise ülkedeki adalet sisteminin başındaki kimse olarak her kim olursa olsun hak ve hukukun yerine ulaşmasınıve şerî kurallara göre suçluların cezasını çekmesini temin etmesi gerekiyordu.

Sultanlar, çıkarılan ve ülkenin bütün köşelerine ulaştırılan yarlığlarda ülkedeki en küçüğünden en büyüğüne tüm makam sahiplerini ve bütün halkı başkadıya itaat etmelerini, onun vereceği kararlara itiraz etmemelerini, baskı yapmamalarını ve işlerine karışmamalarını emrediyorlardı. Onun ve emrinde çalışan diğer adli meslek sahiplerinin maaşları Büyük Divan tarafından karşılanır ve tayin edildikleri yarlığda belirtilen şekilde ve miktarda yılda bir kez ödenirdi.[414]

---

[411] Beyânî, s.265

[412] Naḫcevânî, Destûru'l-kâtib, II/177-178; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXXII; Beyânî, Din u Dovlet, II/538-541

[413] Reşideddin, II/1005-1007; Naḫcevânî, Destûru'l-kâtib, II/173

[414] Naḫcevânî, Destûru'l-kâtib, II/178-186; Togan, "*Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti I*", I/38; Uzunçarşılı, Medhal, s.246; Beyânî, s.266

3.6.2.2.Vakıflar Hakimi: Nahcevani'nin eserinde yer alan belgelere göre başkadının diğer bir görevi de Vakıflar Genel Başkanlığı idi. Bunun nedeni vakıfların ve vakıflarla ilgili işlemlerin *Divan-ı Kaza*'ya bağlı olarak yürütülmesi idi.

Başkadı adalet teşkilatındaki görevi dışında ülke genelindeki bütün vakıfların idaresinden de sorumlu idi. Sosyal ve ekonomik anlamda ülke idaresinde son derece önemli olan vakıf müessesesinin taşıdığı hayati öneme binaen başkadı bu görevi de kendi uhdesinde bulundururdu. *Vakıflar Genel Başkanı* ünvanı ile başkadı, ülke genelindeki bütün vakıfların gelir-giderlerini ve mal varlıklarını kontrol, öksüz, yetim ve muhtaçların haklarını güvence altına almak ve mallarının ellerinden alınarak başkalarına verilmesini engellemekle yükümlü idi. Ayrıca vakıf mütevellilerinin ve mübaşirlerin tayin veya görevden azledilmeleri, diğer eyalet ve şehirlere, buralardaki vakıfların denetimi için temsilciler tayin etme yetkisini de taşırdı. Başkadı aynı zamanda bu görevlilerin görevlerini layıkı ile yerine getirip getirmediklerini, para ve diğer bütün konulardaki faaliyetlerini çok sıkı ve titiz bir şekilde denetim altında bulundurur, vakıf mal ve gelirlerinde ve harcamalarında bir usulsüzlük olmaması için onların bütün hesaplarını ayda bir kontrol eder, vakıf mütevelli heyetlerini tayin eder, vakıf işlerinin idaresinde şerî kanun ve kurallara göre davranılmasını sağlardı. Hiç kimse onun bilgisi ve onayı olmadan en küçük bir vakıf malını dahi bir başkasına veremezdi.

Eyalet ve şehirlerdeki vakıf yetkilileri merkezde başkadı tarafından gönderilen temsilcilere sorumlusu oldukları vakıfların bütün mali kayıtlarını göstermek ve her konuda onları bilgilendirmekle mükelleftiler.[415]

Celayirli Devleti'nde Büyük Şeyh Hasan, Sultan Uveys ve Sultan Hüseyin Bahadır Han dönemlerinde başkadılık ve buna bağlı olarak da vakıflar hakimliği makamları Taceddin Şeyh Ali'nin uhdesinde bulunmuştur.[416]

3.6.2.3.Başkadı Naibi ve Vakıflar Genel Hakimi (نائب قاضی القضات و حاکم اوقاف):
Başkadının sahip olduğu bütün yetki ve sorumluluklarda onun naibi durumunda idi. Onun yerine Adalet Divanı'na (*Divan-ı Kaza*) başkanlık ederdi.

Daha önce de denildiği gibi vakıflar teşkilatı *Divan-ı Kaza*'ya bağlı idi ve başkadının (*Kaziyul-kuzat*) başkanlığı altında idi. Fakat uygulamada ülke genelindeki bütün vakıfların idaresinin kontrolü başkadı naibi ve vakıflar hakimi ünvanını taşıyan bir makam sahibinin uhdesinde bulunuyordu ve başkadıya karşı sorumlu idi. Bu makam sahibi adli işlerin tamamında başkadının naibi idi. Vakıf gelirlerinin toplanması, harcanması, alım satım ve hayır işleri, adalet divanı ve vakıf görevlilerinin görevden azledilmeleri, beytülmalın denetim ve gözetimi, yetim ve vakıf mallarının korunması ve bunun gibi gibi başkadının uhdesinde bulunan görevlerin icrasını gerçekleştirirdi. Başkadının seçilip atanmasında aranılan özellikler onun naibi için de aranır ve adalet divanından çıkarılan ve sultan tarafından mühürlenen yarlığla ve geniş yetkilerle donatılarak atanırdı.[417]

3.6.2.4.Kadı: Merkezde ve ülkenin diğer eyalet ve şehirlerinde görev yaparlar ve davalara bakarlardı. Tıpkı başkadılar gibi sultan tarafından deneyimli, dindar ve dini kuralları iyi bilen kimseler arasından seçilerek atanırlardı. Başkadının emri altında ve onu temsilen görev yaparlardı. Merkezde görev yapan kadıların maaşları *Büyük Divan* tarafından, eyalet ve şehirlerde görev yapanlarınki ise eyalet gelirlerinden

---

[415] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/207-213
[416] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/180, 211
[417] Nahcevani, Destûru'l-kâtib, II/191-202, 208-209; Beyani, s.266-267

karşılanırdı. Mahkemelerde davalara bakma dışında görev yaptıkları eyalet veya şehirdeki vakıfların sorumluluğu, vakıf mallarının korunması, nikahların kıyılması gibi konular da onun sorumluluğu altında idi. Bir yerleşim biriminin en yüksek yöneticisinin kadı olduğu zamanlar da mevcuttu. Makamı ne olursa olsun bütün devlet görevlileri adalet, vakıf, ve dini bütün işlerde ve problemlerin ortadan kaldırılmasında ona yardımcı olmak, zorunda idiler. Hiçbir makam sahibi ihtilafların ortadan kaldırılması için onu kendi makamına çağırma, baskı yapma veya işlerine karışma hakkına sahip değildi.[418]

3.6.2.5.Divan Katibi (كاتب دار القضا): Görevi adalet divanı ile ilgili bütün dava ve mahkeme senetlerini yazmak, bu senetleri ayrı ayrı defterlere kaydederek gerekli görülmesi halinde arzetmek olan divan katibi tahsilli, deneyimli, bilgili, kalemi güçlü ve daha önce yapmış olduğu görevlerde liyakat ve güvenilirliğini ispat etmiş kimseler arasından seçilirdi. Divanın alım satım işleri ve divana ait malların korunması da onun uhdesinde idi. Divan tarafından verilen maaşının dışında yazdığı her 100 dinar değerindeki senetten 1 dinar para alırdı. *Adalet Divanı* katibinin emri altında dava kararlarının ve diğer yazıların yazılması işlerini yerine getiren diğer katipler de görev yaparlardı.[419]

3.6.2.6.Divan Emini (امين دار القضا): Divan katibi gibi tahsilli, deneyimli, bilgili ve liyakat ve güvenilirliğini ispat etmiş kimseler arasından seçilirdi. Divan mallarının kayıtlı olduğu belgeler, yetim ve öksüzlere verilecek olan malların ve bu malların kayıtlı olduğu belgelerin korunması ve düzenlenmesi işleri onun sorumluluğunda idi.[420]

3.6.2.7. Hacac ve Kabalat Müverrihi (مورخ حجج و تبالات): Merkezde görev yapan müverrih her vilayet ve şehirdeki adli işlerin kaydını ve tasnifini yapardı. Vilayetlerden ve şehirlerden gelen dava belgeleri, nikah kayıtları ve adli işlemlerle ilgili senetleri ve tarihlerini her şehir ve eyalet için ayrı bir defter tutmak suretiyle bu defterlere düzenli olarak işlerdi. Bu şekilde geriye dönük olarak bir bilgiye ya da kayda ihtiyaç duyulduğunda bu defterlere müracat edilirdi. Bu nedenle tüm eyalet ve şehirlerde yapılan ve adli sistem ile ilgili olan işlemlerin birer nüshasının müverrihe gönderilmesi gerekiyordu.[421]

Bahsedilen bu meslekler dışında *Adalet Divanı*'na (Divan-ı Kaza) bağlı bir diğer meslek sahibi de Başkadı Naibi ve Vakıflar Hakimi idi. Bu meslek sahibine vakıflar konusunda değinilecektir.

3.6.2.8.Zekat Amili (عامل ذكوت): Adalet Divanı'na bağlı olarak çalışan görevlilerden biri olan zekat amilleri başkadı tarafından görevlendirilerek ülkenin muhtelif noktalarına giderler, buralarda halkın mal varlıklarını tespit ve hesap ederek şeri kanunlara göre zekat vermesi gereken kimselerden yine şeri kanunların belirlediği ölçülerde zekatlarını alır ve divana gönderirdi. Zekatını vermek istemeyen kimselerden ise bu miktarı kanunlara dayanarak zorla alırdı. Aynı şekilde toplanan zekatların hak sahipleri arasında paylaştırılması görevi de zekat amillerinin uhdesinde bulunuyordu.[422]

---

[418] Naîmcevânî, Destûru'l-kâtib, II/186-191
[419] Naîmcevânî, Destûru'l-kâtib, II/237-238; Beyânî, s.267
[420] Naîmcevânî, Destûru'l-kâtib, II/238-240; Beyânî, s.267
[421] Naîmcevânî, Destûru'l-kâtib, II/240-242; Beyânî, s.267
[422] Naîmcevânî, Destûru'l-kâtib, II/242-243; Beyânî, Din u Devlet, II/541-542

3.6.2.9.Beytülmal İdaresi: İlhanlılar Devleti'nde Gazan Han zamanından itibaren teşkil edilen "*Beytülmal İdaresi*" başlangıçta *Büyük Divan*'a bağlı idi. Daha sonraki dönemlerde ise *Kaza Divanı*'nın kontrolü altında bulunuyordu. Beytülmal idaresinin gelirleri şeriat ve örf olmak üzere iki ayrı yönteme göre alınırdı. Şerî kanunlara göre beytülmal vergileri kadılar ve imamlar aracılığı ile, örfe göre ise *Büyük Divan* tarafından görevlendirilen muhassıllar tarafından toplanır ve hayır işlerinde harcanırdı. Bu idarenin başında "*Beytülmal Mutasarrıfı*" (متصرف بيت المال) adını taşıyan bir görevli bulunurdu. Beytülmal mutasarrıfı, beytülmal gelirlerinin onda birini kendisi ve emri altında çalışan görevlilerin maaşları için kendisine ayırırdı. Her bir vilayetin ayrı bir beytülmal teşkilatı bulunurdu. Bunlar merkezdeki idarenin denetimi altında idiler.[423]

3.6.3.Vakıflar:Türklerin islamiyeti kabulünden itibaren onların sosyal yaşantılarında önemli bir unsur olan vakıflar İlhanlılar ve onlardan sonra Celayirliler devrinde de varlığını ve önemini koruyor ve İslamiyetin bir gereği olarak toplumun her kesimi tarafından önemli bir hayır işleme aracı olarak kabul ediliyordu.

Celayirlilerden önce daha ziyade İlhanlı hükümdarı Gazan Han döneminden itibaren vakıflar eski ihtişamına kavuşmaya, vergi indirimi ya da muafiyetleri tanınmaya başlandı. Özellikle hükümdarların emriyle muhteşem büyüklükte vakıflar tesis edildi. Saltanat hanedanı üyeleri, diğer hakim sınıflar ve servet sahibi kimseler mal varlıklarından bir kısmını hayır işleri için harcıyorlardı ve bunun içinde daha çok mal veya mülklerinin belli bir bölümünü vakfetmek suretiyle medreseler, mescidler, hastaneler (*daruşşifa*) ya da aşevleri yaptırarak hayır işliyorlardı. Hemen hemen her cami, medrese ve daruşşifanın bir vakfı ve bu vakıflara bağlı olarak büyük miktarlarda gelir getiren arazi, mal ve mülkü olurdu. Bu şekilde toplum yapısında önemli işlevi olan eğitim, sağlık ve din konusunda hizmet veren teşkilatlar devletten herhangi bir yardım almadan, hatta devletin sırtından önemli oranda bir yükü kaldırarak işlevlerini sürdürürlerdi. Vakıfların devletin ekonomik yapısına büyük bir katkıları vardı. Zira daha önce de bahsedildiği gibi medrese, hastane, cami ve bunun gibi yerlerde çalışan bütün görevlilerin maaşları bu vakıfların gelirlerinden karşılanırdı. Hatta zaman zaman devletin ihtiyaç duyduğu durumlarda bu vakıf gelirlerinden fazladan vergi alındığı da olurdu.[424]

Yukarıda anlatıldığı üzere ülkedeki vakıfların tamamının idaresi başkadı ve başkadı naibinin uhdesinde bulunuyordu. Fakat diğer eyalet ve şehirlerde faaliyet gösteren diğer vakıfların her birinin ayrı ayrı yönetimleri, mütevelli heyetleri ve ona uygun olarak idare edildikleri birer vakıfnameleri vardı. Bununla birlikte eyalet ve şehirlerde bulunan vakıfların idarecileri ve görevlileri başta mali konular olmak üzere her konuda aynı zamanda Vakıflar Genel Hakimi ünvanını da uhdesinde bulunduran başkadı ve onun naibine karşı sorumlu idiler ve merkezden görevlendirilen vakıf temsilcilerine idari ve mali konularda hesap verirlerdi. Ayrıca vakıf gelirlerinin onda birini mütevelli hakkı adı altında merkeze göndermek zorunda idiler.[425]

Celayirliler devrindeki vakıfların ve bu vakıfların işleyişinin nasıl olduğunu anlamak için Büyük Şeyh Hasan ve Sultan Uveys Bahadır Han dönemlerinin Bağdad Hakimi Mercan Hoca'nın tesisi etiği vakıflara bir göz atmak gerekir.

---

[423] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/245-248; Beyânî, s.188-189

[424] Reşideddin, II/997-1004; Âzzâvî, II/85; Beyânî, s.283-284; Yediyıldız, Burhaneddin, "*Vakıf*", İA, XIII/162

[425] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/209-213

Uzunca bir süre Bağdad hakimliğini uhdesinde bulunduran Mercan Hoca, Bağdad hakimiyeti süresinde bu şehirde sayısız vakıf işi gerçekleştirmiş cami, medrese ve hastaneler (daruşşifa) yaptırarak çok sayıdaki kervansaray, pazar, arazi, ve mülkü bunlara vakfetmişti. Azzâvî, Mercan Hoca'nın bir kısmı günümüze de ulaşan vakıflarının değerini ve sayısını tesip etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir.[426]

Mercan Hoca'nın vakıf olarak inşa ettirdiği binalar ve bu mekanların vakıfnamesi yine onun tarafından yaptırılan Mercaniye Külliyesi Camisi'nin duvarlarına devrin Zerrin Kalem(Altın Kalem) sıfıyla meşhur olan hattatı Ahmed Şah Naklkaş Tebrizi tarafından yazılmıştır.[427]

Arapça olarak cami duvarlarına kazınan bu vakıfnamede Allah, Hazreti Muhammed (SAV) ve onun ashabına hamd u senadan sonra Mercan Hoca'nın ağzından "*...Uzun süreler yeryüzünde dolaştım. Arzın enini boyunu katettim. Sağa sola gittim ve denizin ve karanın korkunç bölgelerinde yürüdüm. Sıcağa ve soğuğa girdim ve nihayet bu işler beni gerçeğe yakınlaştırdı. Sonra anladım ki dünya geçiş ve ahiret karar yeridir. Ve emin oldum ki en iyi yol serveti dağıtmak, en iyi şey halkın kıyamet günündeki hesap ve sorgu için herkesin ona yöneldiği bina ve eser yaptırmasıdır. Muhammed (SAV) buyuruyor ki İnsan öldüğünde fiil ve amelleri ortadan kaybolur. Ancak üç şey baki kalır. Devam eden sadakalar, başkalarının ondan yararlandığı ilim ve onun için dua eden, haramdan kaçan evlat.*

O halde devam eden sadaka bu vakıflardır. Bu amaçla ben pak ve aydınlık bir düşünce ile ve kalpten bir meyl ile Mercaniye olarak anılan bu binanın ve her biri diğeri ile bağlantılı olan diğerlerinin yapımına şu anda Allahın dergahına ulaşmış ve cennetin en yüksek mekanlarında yer edinmiş olan Sultan-ı azimüşşan Şeyh Hasan Noyan'ın [Allah onun ışığını nurlandırsın] zamanında başladım ve onun gözünün nuru olan oğlu, adil ve azimuşşan sultan, saltanat sancağını yukarıda tutan, zirveye taşıyan, merhameti altında Arap ve Türkleri barındıran, Mustafa milleti ve Cengizli Devleti geleneğinin yaşatıcısı ve süsü, Şeyh Uveys zamanında tamamladım. Ve onu bilim, tefsir ve [Allahın onlardan razı olsun] büyük imam Muhammed b. İdris Şafi'î ve İmam Ebu Hanife Numan b. Sabit Kufi'nin fıkıh ve mezhebi eğitimi alan talebelere vakfettim." ifadeleri yer almaktadır.

Devamında bu vakıfnameyi devrin Bağdad kadılarının mühürledikleri ve vezir ve emirlerin de şahadet ettikleri belirtildiktan sonra "*..Bu külliyenin masrafları için şehrin muhtelif yerlerindeki pazarlardabulunan toplam 93 dükkan, muhtelif amaçlarla kullanılan 13 atölye, biri Hace Mercanın şahsi malı olmak üzere 7 kervansaray, 4 ev, çok sayıda tarım arazisi, bağlar, 1 yel değirmeni, vakfedildiği*" ifade edilmektedir.

Vakıfnamenin devamında "*Bu vakıflara müdahele veya el koymanın Mekke gibi ebediyen yasak olduğu ve her zaman böyle kalacağı, zamanın geçmesi ile bu hükmün eskimeyeceği, ortadan kalkmayacağı, bu vakıfların askerlere ve komutanlara kiraya verilemeyeceği, fakat devlete itaatinden emin olunan ve görevi layıkı ile yerine getireceğinden emin olunan Müslümanlara, hakimler ve islam kadısının şahadeti ile kiraya verilebileceği, kirasını vermeyen kimsenin sözleşmesinin feshedileceği, bu vakıfların herhangi birinin mülkiyetine geçirilmesinin gayrı kanuni olacağı*", vurgulanmaktadır.

---

[426] Azzâvî, II/84-85

[427] Azzâvî, II/84-87; Beylûnî, s.283; Baysun, "*Bağdad*", İA, II/201

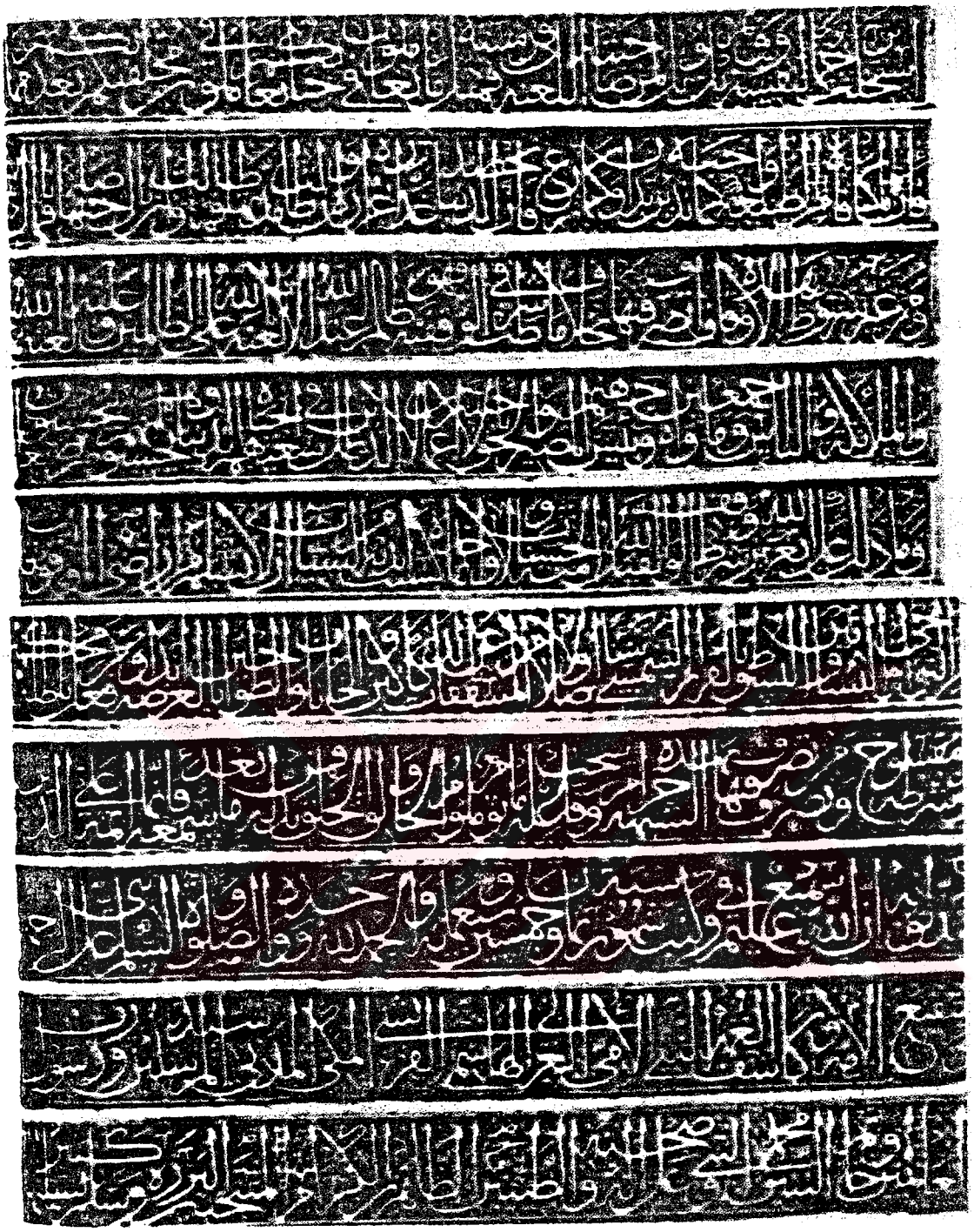

Mihrabın sol tarafında yer alan ve Zerrin Kalem'e ait olan vakıfnamenin bir bölümü

Mercan Hoca vakıfnamede "*Kendisinden sonra gelecek olan hakimlere Bağdad başkadısının bu işlerin icracısı olması, bu itibarla da bu vakıfların hukukunu savunma konusunda hakime yardımcı olacağını, vasiyet etmekte, tebasına adil davranan bir hakimin çocuklarına şefkatli davranan bir baba gibi olacağını, bu vakıflarda çalışan kimselerin başka işler için rahatsız edilmemeleri ve onların işlerine karışılmamasını, külliyedeki medresede hiçbir zaman mahkeme teşkil*

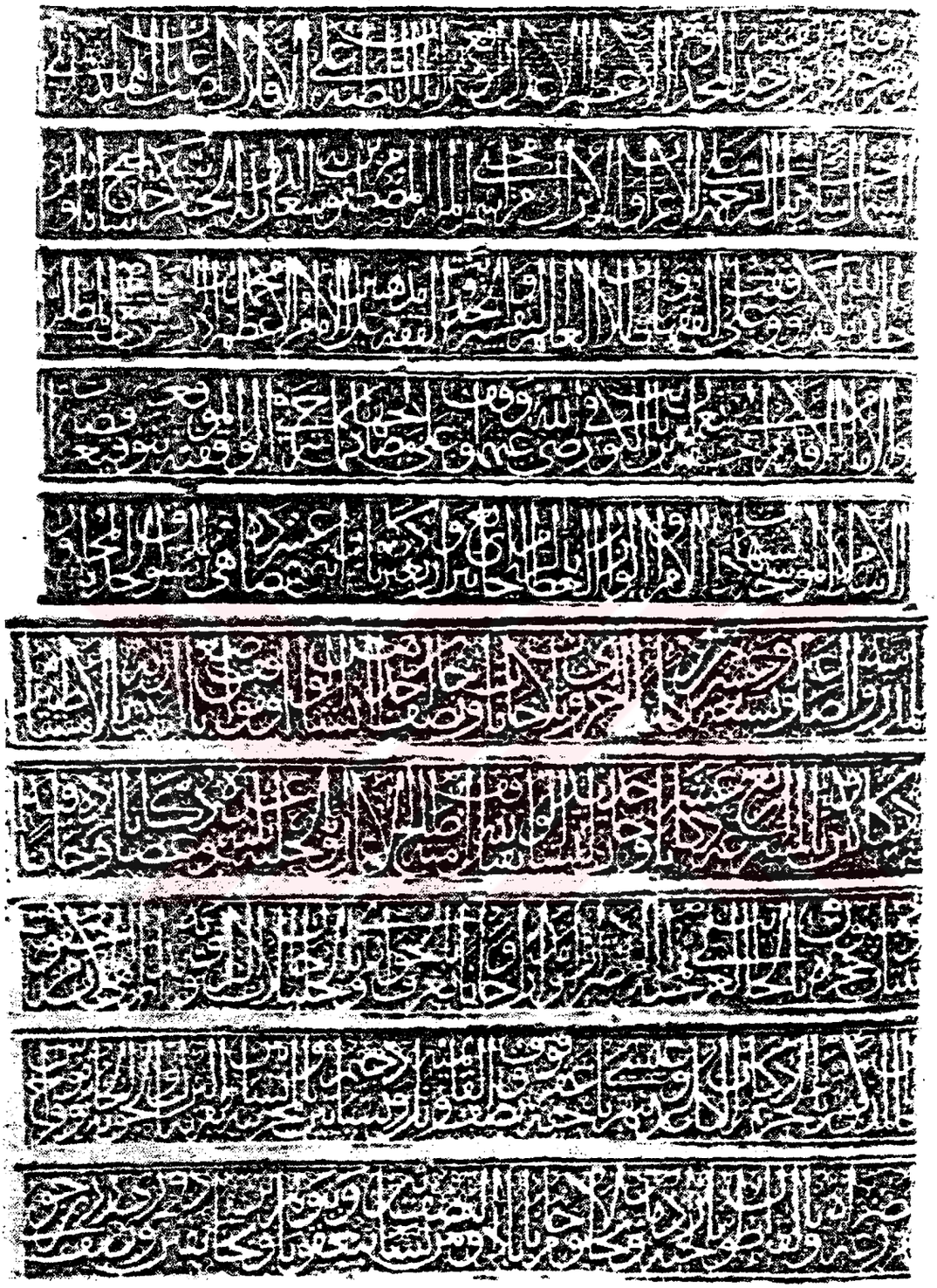

Mihrabın sağ kısmında yer alan vakıfnamenin bir bölümü[428]

[428] Âzzâvî, II/87-89; Beyânî, s.276-277

edilmemesi gerektiğini, zira bu mekanların ilim ve barışın merkezi olduğunu" belirtmektedir.

Mercan Hoca ayrıca *"Vakıfnamede koyduğu kuralları değiştirecek olan kimsenin Allah katında zalim addedilmesi ve lanetlenmesini ve yerinin cehennem olmasını dilemekte, vakıf mallarından elde edilen mal veya paraya hiç kimsenin el uzatmamasını ve bu işi yapan kimsenin hakkının zayil olmasını ve günahkar olacağını, bu mekanların birininin mülkiyetine geçmesinin mümkün olmadığını, bu işin Allah ve insanlar tarafından yasak edildiğini"* söylemektedir.

Vakıfnamenin son bölümde ise vakıfnamenin tarihi 758 h. olarak kaydedilmiştir ve Allaha, peygambere ve onun neslinden gelenlere hayır duada bulunulmaktadır.[429]

Bahsedilen bu vakıfname dışında medresenin eyvan duvarlarına ayrı bir vakıfname daha nakşedilmiştir.

" بسم الله الرحمن الرحيم الحمدلله حق حمده والصلات والسلام على نبي الهدى محمد و آله و صحبه من بعد . يقول الواقف مرجان بن عبدالله بن عبدالرحمن السلطاني الاولجايتي من غير شروط اوقافي او تصرف فيها خلاف ما شرطت لمن في الدنيا و الاخرة والحق « بالاخسرين اعمالا الذين ضل سعيهم في الحيات الد نيا و هم يحسنون ا نهم يحسنون صنعا و اولئك الذين كفروا با يات ربهم مخبت اعمالهم فلانقيميوم القيامة وزنا » و شرطت ان لا يوجر لكثر من سنة واحدة . ولا يعقد عقد اجاره قبل انقضاء العقد الاول . ولا يوخر من الموقوفات شئ بوجه مرسومات بعض المرتزقة بها مما ذكر فهو ظالم عندالله. و صلى الله على سيد نا محمد نبي الامي و على آله الطيبين الطاهرين و صحبة و سلم و ذلك في شهورسنة ثمان و خمسين و سعما ئة. كتب اضعف عبادالله تعالى احمد شاه النقاش التبريزي لحسن الله اليه في الد نيا و الاخرة [430]

Bu vakıfnamede de aynı şekilde ilk önce *"Allaha ve peygambere hamd u sena edilmekte, burayı yaptıran ve vakfedenin Mercan Hoca olduğu zikredildikten sonra medresenin sadece bir yıllığına birine kiraya verilebileceği, kira müddeti dolmadan başka birine kiraya verilemeyeceği bu vakıf gelirlerinden vergi alınamayacağı"* ifade edilmekte, sonunda ise tekrar *"Allaha ve peygambere hamd u senadan sonra vakıfnamenin tarihinin 758 h yılı ve hattatının adının Ahmed Şah Nakkaş olduğu"* belirtilmektedir.

Mihrap duvarında ve kemerde ise:

" بسم الله الرحمن الرحيم في بيوت اذن الله ان ترفع و يذ كر فيها يسبح له فيها بالغدو و الاصال رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذ كرالله انشاه المفتقر الملك المنان مرجان بن عبدالله بن عبدالرحمن السلطاني الاولجايتي . تقبل الله منه فيالدارين طاعاته وصلى الله على سيد نا محمد و اله و صحبه الطيبين الطاهرين و سلم" [431]

ibaresi yer almaktadır.

Yine medrese mescidinin duvarlarında bir başka vakıfname bulunmaktadır.

انما يخشى الله من عباده العلما و ان الله عزيز غفور . هذه المدرسة رضية البناء مشيدة الارجاء انشاها

---

[429] Azzâvi II/87-90; Beyâni, s.280-281

[430] el-Àzzavi II/91; Beyâni, s.281-282

[431] el-Àzzavi II/92; Beyâni, s.282

المفتقر الى غفور به الملك المنان مرجان بن عبدالله بن عبدالرحمن ابتدا بها فى ايام دولت المخدوم المكرم و النويان الاعظم السلطان حسن انا ر الله برهانه و كملت فى ايام ايالة ولده والنويان الاعظم سرادالة فى العالم . سلطان السلاطين غياث الدنيا و الدين و مغيث الاسلام و المسلمين الشيخ اويس لا زال هذا الملك الاعظم ما جاء و ملتا . على ان يدرس فيها مذهبى الا مامين الهمامين و المجتهدين الا عظمين الامام ابى حنيفه والام محمد بن ادريس الشافعى عليهما الرحمة و الرضوان . و ذلك فى سنة ثما ن و خمسين و سعما ئه . و الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد و اله و صحبه اجمعين . بقلم الفقير الله تعالى احمد شاه النقاش التبريزى عفا الله عن تقصيره [432]

Bu kısımda da yine "*Bu binayı inşa ve vakfedenin Mercan Hoca olduğu, binanın inşasına Büyük Şeyh Hasan devrinde başlandığı ve 758 h. yılında onun Sultan Şeyh Uveys devrinde tamamlandığı, İmam-ı Azam Ebu Hanife ve İmam Muhammed b.İdris el-Şâfiî'nin mezhebinden olanlara tahsis edildiği belirtilmekte ve vakıfnameyi yazan kimsenin Ahmed Şah Nakkaş Tebrizi olduğu*" ifade edilmektedir.

Mercaniye Külliyesi ve kitabelerde yer alan söz konusu bu ifadelerden bu devre vakıflarının nasıl olduğu ve nasıl işlediği konusu açıkça anlaşılmaktadır.

Mercaniye Külliyesi'ne ait bu vakıfname dışında daha önce kısaca değinildiği üzere Sultan Uveys, Sultan Hüseyin ve Sultan Ahmed Celayir devirlerinin şeyhülislamı ve zamanının önde gelen din alimlerinden olan Hace Şeyh Muhammed Kececi dergahına bağlı olan bir diğer vakıf ve külliyeya ait vakıfnameden bazı bölümler de günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Sultan Hüseyin Bahadır Han zamanında 782 h. senesinde yazılan ve "*Vakfiyye-i Ebvabu'l-berr-i Hace Şeyh Muhammed Kececi*"[433] olarak bilinen bu vakıfname ilk olarak devrin Tebriz şeyhleri, kadıları, fakih ve alimlerinin de bulunduğu çok sayıda ileri gelen ve Sultan Hüseyin Bahadır Han tarafından imzalanmış ya da mühürlenmiştir. Yine elde mevcut bölümlerden anlaşıldığı kadarıyla bu vakıfname daha sonra 25 cemadielsani 784 h. tarihinde yani, Sultan Ahmed Celayir'in tahta çıktığı tarihte Sultan Ahmed Celayir ve daha sonra Adil Ağa'nın yardımlarıyla bir süreliğine de olsa Tebriz'i ele geçirmeyi başaran Şehzade Bayezid tarafından tasdik edilmiş ve bu vakfin malları konusunda şahadet edilmiştir.[434]

3.7.**DİVAN-I İNŞA (ديوان انشاء)** : İnşa yani yazım sanatı bu devrede başlı başına bir bilim dalı haline gelmişti. Bu itibarla da devlet idaresindeki en önemli ve hassas idarelerinden birini de *İnşa Divanı* teşkil ediyordu. Sultanların, vezirlerin ve saltanat hanedanı mensuplarının tamamının bütün ferman, siyasi, idari ve diğer bütün yazışmaları bu divan tarafından gerçekleştiriliyor ve bu tür belgeler burada tasnif edilerek korunuyordu. Bu devrede idari ve siyasi yazılar, sultanların ve vezirlerin birbirleri ile yazışmları ile fermanların her biri ayrı ayrı ve çok özel tekniklerle gerçekleştiriliyor, büyük bir dikkat, beceri ve deneyim gerektiriyordu. Her bir yazışmanın ayrı terimleri, hitap biçimleri ve formları vardı. Münşiler bu kural, terim

---

[432] el-Âzzavi II/93; Beyânî, s.282-283

[433] Aslı 38 parçadan ve 810 satırdan oluşan bu vakıfnamenin büyük bir kısmı ortadan kaybolmuştur. Günümüze ulaşan küçük bir bölümü ise Tahran'da Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.(el- Karâî, II/537-538)

[434] el- Karâî, II/538-540

ve formları çok iyi bilmek ve uygulamak zorunda idiler. Zira özellikle sultanların ferman ve diğer sultanlarla yazışmalarında meydana gelebilecek en küçük bir hata telafisi mümkün olmayan sonuçlara hatta savaşlara sebebiyet verebiliyordu. Hatta sultanlar diğer ülke hükümdarlarına yazdıkları mektuplarıyla ve mektuplarında kullandıkları Arapça ıstılahlar, ayetler, hadisler ve şiirlerle değerlendirilir, birbirlerine üstünlük taslamaya çalışırlardı. Bu nedenle de münşilerinin çok iyi olmasına gayret gösterirlerdi. Ülke idaresindeki her resmi birimde görev yapan münşiler (منشي): tahsilli, kalemi kuvvetli, deneyimli ve yetenekli kimseler arasından seçilirlerdi. Bu kimselerin iyi derecede Arapça ve Farsçanın yanı sıra Kur'an ve hadisleri de bilmesi, Arapça Farsça ıstılahları, ayet ve hadisleri mektuplarda ve diğer yazışmalarda ustaca kullanmaları gerekirdi.

İnşa ilminin, taşıdığı bu öneme binaen *Nahçevanî*, Sultan Uveys Bahadır Han'a takdim ettiği "*Destûru'l-kâtib fî Ta'yini'l-merâtib*" adlı eserinin önemli bir bölümünü inşa konusuna ayırmış, eserinde münşilerin vasıfları, münşi olmanın gerekleri, yazılarını yazarken dikkat etmeleri gereken hususlar, ve hatta yazı yazmanın zamanı ve kullandıkları aletlerin niteliklerine kadar çok geniş ve detaylı bilgiler vermiştir. Nahcevani eserinde bununla da yetinmemiş hemen hemen her konuda bir veya birden fazla yazışma örneğini kitabına koymuştur.[435]

Denildiği gibi sultanlar veya diğer kimselerin mektuplarında kullandıkları üslup ve sanatlar sayesinde amaç ve arzularına ulaşmaları imkan dahilinde idi. Örneğin, yukarıda anlatıldığı üzere Muzafferoğulları Devleti sultanı Şah Şüca ile kardeşi Şah Mahmud aynı anda Sultan Uveys Bahadır Han'ın kızkardeşi Tandu Hatun'a talip olmuş, Şah Şüca kardeşi Mahmud'dan daha yüksek bir makama sahip olmasına rağmen Şah Mahmud, elçisinin kaleme aldığı ustaca mektup ve bu mektubunda kullandığı üslup sayesinde sayesinde Tandu Hatun ile evlenmeyi başarmıştır.[436]

3.7.1.Münşiyu'l-memâlik (منشي الممالك) : *İnşa Divanı*'nın başında "*münşiyu'l-memalik*" ünvanını taşıyan bir şahıs bulunurdu. Bu şahsın emri altında çok sayıda münşi ve katip bulunurdu. Ülkenin önde gelen meşhur münşileri arasından seçilerek tayin edilirdi. Münşiliğin bütün kurallarını ve yazışmalar genellikle Arapça ve Farsça gerçekleştirildiği için bu dilleri, bu dillerdeki terimleri, Kur'an ayetlerini ve hadisleri çok iyi bilmesi gerekirdi.

Münşiyu'l-memalik, aynı zamanda sultanın makam münşisi idi. Sultanın diğer sultanlara yazdığı her türlü mektup, Divan-ı Âli (Divan-ı Saltanat) ve Divan-ı Bozorg'da yazılan bütün hükümler, bizzat münşiyu'l-memâlik ya da onun nezaret ettiği münşiler tarafından yazılırdı. Hiç kimse onun yazdığı metni değiştirme ya da itiraz etme hakkına sahip değildi.[437]

Münşiyu'l-memâlik'in maaşı her yıl *Divan-ı Âli* gelirlerinden ve sultan tarafından çıkarılan fermanda belirtilen miktarda altın dinar olarak ödenirdi. Ayrıca *Büyük Divan* tarafından tayin edilen vilayet hakim ve mutasarrıfları veya diğer üst düzey görevliler inşa hakkı olarak Münşiyu'l-memalike belli miktarlarda para öderlerdi.[438]

---

[435] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, I-1/55-101

[436] Semerkandî, Matlâu's-sa'deyn, I/420-421; Akîlî, Âsâru'l-vuzerâ, s.326; Mîrhând, IV/534; Hândmîr, Destûru'l-vuzerâ, s.254-255; Câmî, , I/259-260; Beyânî, s.46

[437] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/117-121; Uzunçarşılı, Medhal, s.220-221

[438] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/121

3.3.DİVAN-I EŞRAF: *El-Mâzenderânî*, bu divanın adını diğer divanlar arasında saymakla birlikte işleyişi ve görevleri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.[439] *Nahçevânî*'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile bu divanı devletin araştırma ve denetim kurulu olarak kabul etmek mümkündür.

Divan-ı Eşraf'ın başında sultan tarafından güvenilir ve deneyimli kimseler arasından seçilerek yarlığ çıkarılmak suretiyle atanan ve *"Müşrifu'l-memalik"* unvanını taşıyan bir görevli bulunuyordu. Bu divan, ülkenin ekonomi ile ilgili işlemlerinde devlet gelir ve giderlerinin araştırılması, kontrolü ve gözetiminden sorumlu idi. Hazinenin, emirlerin, vezirlerin, hanedan üyeleri ve divan sahiplerinin ihtiyaçlarını belirler ve bu ihtiyaçların temin edilerek kendilerine verilmesini sağlardı. Gelirlerin ve vergilerin hazineye girişi ve makam sahiplerine tahsis edilen paraların doğru olarak harcanıp harcanmadığını kontrol ederek bu harcamalarda bir usulsüzlük olmasının önüne geçerdi.

Müşrifu'l-memâlik'in emri altında eyaletlerdeki temsilcileri dışında, ülkenin diğer divanlarında görev yapan ve işlerin işleyişine nezaret eden *"müşrif"* ünvanında kimseler bulunuyordu. Eyaletlerde bulunan müşrifler, hükümet görevlileri ve onların çalışmaları konusunda Müşrifu'l-memalik'e bilgi verirlerdi. Müşrifu'l-memâlikin ülkedeki genel durum hakkında her zaman tam bilgi sahibi olması, bu durumu sultana aktarması ve divana ait bütün ferman ve mektuplarda onun onayının olması gerekirdi. Onun atanması ile ilgili olarak çıkarılan yarlığlarda, vezir, ulus emirleri, inaklar, askeri rütbe sahipleri, divan sahipleri, vilayet hakim, mutasarrıf ve bitikçilerinin görevi ile ilgili olan konularda onun onayını almaları, ona ve temsilcilerine ve yardımcı olmaları, bilgi vermeleri ve mali konulardaki her türlü belge ve gelir gider defterlerini talep etmesi halinde göstermeleri, görevli tayini ve bu görevlilere ödenecek paralarda onayını almaları ve her şehirde görevli naiblerinin maaşlarının vilayet gelirlerinden yılda bir kez ödemeleri emredilirdi. Ulkenin her bir eyaletinde görevli olan müşrifler eyaletin idari ve mali her türlü işine müdahele etme ve işlerin işleyiş şekline nezaret etme yetkisine sahip idiler.[440]

3.9.ULUĞ BİTİKÇİ-Yİ MEMALİK: *Bitik* Uygurcada mektup ve yazı, *bitikçi* ise kelime olarak katip-yazıcı anlamına gelmekle birlikte İlhanlı ve Celayirlilerde *bitikçiler* mali sistem içinde oldukça farklı bir rol üstlenmişlerdi. Her eyalette merkez tarafından tayin edilmiş bir bitikçi bulunurdu. Bunların görevleri Sultana ve devlete ait malların ve gelirlerin tespiti, kontrolü ve kaydedilmesi idi. Ancak çok geniş yetkilerle donatıldıkları hatta eyalet valileri ve beylerbeylerinden daha fazla yetkiye sahip oldukları durumlar da mevcuttu. Nitekim Celayirli Tuku Noyan bahsinde anlatıldığı üzere Tuku Bitikçi Noyan Anadolu eyaleti idarecilerinin tamamının fevkinde yetkilerle donatılarak Anadolu'ya görevlendirilmiş ve ilhana ait bütün varlıkların, gelir ve giderleri kayda geçirmesi istenmişti.[441]

Devletin merkezinde ise *Uluğ Bitikçi* ünvanı ile ülkedeki bütün bitikçilerin başkanı durumunda olan bir görevli bulunurdu. *Divan-ı Âlî* ya da diğer bir adıyla *Divan-ı Saltanat*'a bağlı olan bu görevli aynı zamanda *Uluğ Bitikçiler Divanı*'nın (ديوان الغ بتيكچي),da başkanı durumunda idi. Sultan tarafından çıkarılan mali içerikli

---

[439] el-Mâzenderânî, s.70

[440] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/111-114; Uzunçarşılı, Medhal, s.217-218;

[441] Reşideddin, II/768; Kâşânî, Târîh-i Câcayın, s.69; el-Eberî, s.134; Howorth, III/219; Van Loon, s.6; Togan, Giriş, s.239; Sümer, *"Anadolu'da Moğollar"*, SAD, I/38; Beyânî, s.6; Spuler, İran Moğolları, s.565; Yuvalı, İlhanlılar Tarihi, I/144; Mansuroğlu, *"Bitikçi"*, İA, II/657

yarlığların ve kararların yazımı, divana ait mali işlerin takip, kontrol ve kaydından Uluğ Bitikçi sorumluydu. Eyaletlerde bulunan bitikçilerin tayin edilmesi de onun yetkisinde idi.[442]

Yukarıda sayılan ve ülke idaresinin gerçekleştirildiği bu divanları dışında *Nahcevani*, Nezaret Divanı (دیوان نظارت), Emirlik Divanı (دیوان امارت), Bayırlar Divanı (دیوان بایرات), Beytü'l-mal Divanı (دیوان بیت المال), Kanun Divanı (دیوان قانون), Mezalim Divanı (دیوان مظالم) ve Memalik Divanı (دیوان ممالک) gibi diğer bir kaç divan adı daha zikretmiştir.[443] *Nahcevani* eserinde bu divanların adlarına yer vermekle birlikte bu divanların Celayirliler devrinde de varlıklarını koruyup korumadıkları, görevleri, işleyiş şekilleri ve bağımsız ya da diğer divanlara bağlı olarak çalışıp çalışmadıkları yönünde diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.10.GÜZEL SANATLAR: Abbasiler ve Selçuklulardan sonra İran, Anadolu, Irak ve Azerbaycan başta olmak üzere çok geniş bir bölgeyi kasıp kavuran ve bu bölgeleri adeta bir harabeye çeviren Moğol istilası sırasında mezkur coğrafyalarda bulunan ve her biri dünyanın sayılı bilim ve sanat merkezlerinden biri olan büyük ve kalabalık şehirlerde büyük bir katliam, yağma, talan ve tahribat meydana geldi. Bu saldırılar sırasında camiler, medreseler, bilim ve sanat eserleri, geçmiş dönemlerin birikimlerini içinde barındıran kütüphaneler yakılıp yıkıldı. Devrin önde gelen bilim adamı, sanatkar, şair ve edipleri ya öldürüldüler ya da Moğol saldırılarından daha az etkilenecekleri noktalara göç ettiler. Moğol istilasından sonra uzunca bir dönem devam edecek olan kargaşa ve dehşet ortamı başladı. Önceki devirlerde önemli derecede gelişme gösteren bilim sanat ve medeniyet seviyesinde bir gerileme yaşandı.

Moğol saldırıları sırasında meydana gelen bu olumsuzlukların dışında onların henüz yerleşik hayata geçmemiş olmaları ve bu coğrafyada yerleşmelerinden sonra da en azından bir süre için bu bölgede gelişmiş olan güzel sanatlara önem vermemeleri de güzel sanatlarda bir fetret devrinin yaşanmasına neden oldu.[444]

Ancak sonuçları her ne olursa olsun bu kargaşa ve dehşet ortamı çok uzun sürmedi. Bağdad'daki Abbasiler Devleti'nin 655/1257 yılında Hülegü Han tarafından yıkılması ve Hülegü Han emrindeki Moğolların İran merkezli olarak Batı Asya'da yerleşmeleri, onların ve onlarla birlikte gelen diğer Türk ve Tatar kabilelerinin de istila ettikleri bölgelerin kültürleri, inançları, dil ve sanatları ile tanışmaları ve zaman içinde bunları benimsemeleri sonucunu doğurdu. Ayrıca Moğol istilası özellikle İran kültür ve sanatında önemli bir devrin de başlamasına neden oldu. Zira Moğollar bir taraftan Batı medeniyetini benimsemeye başlarken diğer taraftan da Doğu kültür ve sanatı ile irtibatlarını koruyarak bu ekolü bu coğrafyaya taşımaya başladılar. Selçuklu ve Abbasi coğrafyasında yaşayan devrin sanatkarları İlhanlıların önemli merkezleri olan Tebriz, Bağdad, Merağa ve daha sonraları da Sultaniye'de toplanmaya başladılar. İlhanlıların Çin sanatı ve kültürüne özel bir ehemmiyet vermeleri

---

[442] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/105-108; Uzunçarşılı, Medhal, s.219; Beyânî, s.263

[443] Nahçevânî, Destûru'l-kâtib, II/15,117,120,143,270,311; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/XXIII

[444] İkbâl, s.479,496; Wilson, J. Christy, Histoire de l'Art Persan, Farsçaya çev. Abdullah Faryâr, Tahran, 1938, s.164; Muhammed Hassan, Zeki, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.60; İkbâl, s.496; Azzâvî, II/333-338; Lambton, Landlord And Peasant In Persia, s.163-164; Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.3-11; Mişkûti, s.194-195; Beyânî, s.325; Price, The Story Of Moslem Art, s.94-95; Meşkûr, s.240

sebebiyle de Cengiz Han'ın Çin'deki fetihleri ve buradaki hakimiyetleri sırasında Çinlilerden Moğollara geçen Çin sanatı ve kültürü Hülegü ve halefleri zamanında İran'a oradan da diğer bölgelere taşınarak buralarda yeni bir sentezle Moğol-İran ekolünü yarattı.

Bu devrede İlhanlılar aslında Moğolistan ve Çin'deki imparatorlarla olan ilişkilerini büyük ölçüde kestilerse de Çin'den getirdikleri sanat ve kültüre ayrı bir önem verdikleri için Çinli işçiler, sanatçı, sanaatkar ve bilim adamlarını Batı Asya'ya getirmek suretiyle Çin ve Türkistan sanatının bu bölgeye aktarılmasında önemli ölçüde etkili oldular.[445]

Çin ve Türkistan sanatının etkileri özellikle mimari, resim, minyatür, çinicilik, heykelcilik, ağaç oymacılığı, dokumacılık, altın dokumacılığı ve diğer sanat türlerinde kendisini gösterdi ve Çin sanatı ve ekolü bu devrede yaygın olarak kullanılmaya, bununla birlikte de eski Çin ve Türkistan sanatında kullanılan motifler İran'da görülmeye başlandı. Ancak Çin ve Türkistan sanatı, daha çok Bağdad, Tebriz ve diğer birkaç önemli merkezde Abbasi, Selçuklu ve Harezmşahlar devrinde gelişmiş olan Türk-İslam sanatını sona erdirmedi. Bilakis buradaki tarz ve unsurlarla birleşerek yeni bir ekolün ortaya çıkmasına ve Celayirli, Timurlu ve Safeviler devrinde zirveye çıkan güzel sanatların alt yapısını da teşkil etti.[446]

İlhanlılar devrinde başlayan ve gelişen bu yeni ve özel ekol Celayirliler dönemine kadar, hatta onların dönemi boyunca da devam etti ve bu ekolün asli merkezi onlar zamanında Tebriz ve Bağdad oldu. Tebriz Timur'un istilasından önce her bakımdan fevkalade öneme sahip merkez durumundaydı.

Celayirli sultanları sanatçı, sanaatkar, bilimadamı edip ve şairlerin hamisi olmalarının yanı sıra kendileri de şiir, edebiyat, resim ve hat, hatemcilik (hatemkari), musiki ve bunun gibi sanat dallarında kendi devirlerinin önde gelen kişiler arasında yer almaktadırlar. Devrin kendi dallarında önde gelen sanatkarları Celayirli sultanlarının sarayında her zaman kendileri için yer bulmuşlardır. Hatta kimi araştırmacılara göre Celayirli Devleti siyasi açıdan ziyade sultanlarının kültür ve sanata verdikleri destek ve kültür-sanatın onların devrinde ulaştığı seviye bakımından önem kazanmıştır.[447]

Celayirliler devrinde başta resim, minyatür ve hat olmak üzere Türk-İslam sanat dallarının hemen hemen hepsinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle İlhanlıların ilk zamanlarında doğudan İran ve Azerbaycan'a taşınan Çin ve Uygur sanatı buralarda geliştirilmiş ve tekamül etmiştir. Bu devrede resim ve minyatür dışında özellikle hat sanatı büyük bir gelişme kaydetmiş ve eşsiz eserler yaratılmış, büyük hat ustaları yetişmiştir. Hatta bahsedileceği üzere bizzat Celayirli sultanları da

---

[445] İkbal, s.496; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.164; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.61; Azzâvi, II/333; Dimand, M.S., Muhammadan Art, New York, 1944, Farsçaya çev. Abdullah Faryar, Tahran, 1957, s.47; Togan, "*Azerbaycan*", İA, II/110; Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.11-17; Mişkini, s.195,250; Beyâni, s.325; Price, The Story Of Moslem Art, s.96-97; Meşkûr, s.240; Zerrinkûb, Dombâle-i Rüzgârân, I/252

[446] Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.61-62; Azzâvi, II/333-334; Dimand, Muhammadan Art, s.47-49; Togan, Giriş, s.272 g
Togan, "*Azerbaycan*", İA, II/110; Mişkini, s.250-251; Beyâni, s.326-327; Price, The Story Of Moslem Art, s.98; Zerrinkûb, Dombâle-i Rüzgârân, I/252

[447] Semerkandi, Tezkiretu'ş-şuer'â, s.341-342; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Muhammed Hasan Han, I/636; Azzâvi, II/334; DMF, "*Âl-i Jalayer*", I/225; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Van Loon, s.13; Safâ, III-1/28-29; Cevâdi, II/975; Sümer, "*Ahmed Celayir*", DİA, II/54

sanatın bu dalları ile ilgilenmişler ve dönemlerinin önde gelen sanatçıları arasında yer almışlardır.

Günümüzde dünyanın büyük kütüphane ve müzelerinde veya özel koleksiyonlarda, bu devirde ya da bu devrin ekolü ile yapılmış olan tasvirli el yazmaları, albümler, minyatürler ve tezyin edilmiş eserler mevcuttur.

Sonuç olarak denilebilir ki Celayirliler devrinde güzel sanatlar ve edebiyat büyük bir gelişme göstermiş ve parlaklık kazanmış tekamül devresini tamamlayarak Timurlular devrine gelindiğinde zirveye çıkmıştır. Öyle ki İlhanlılar zamanında tohumları atılan Moğol –İran ekolünde güzel sanatların en mükemmel eserleri Bağdad, Tebriz, Herat ve İsfahan ekollerinde verilmiş, Celayirli devri ve ekolü İlhanlılar devrini Timurlular devrine bağlayan bir köprü olmuştur.[448]

3.10.1.Resim ve Minyatür: VII/XIII yüzyıl başlarında İran ve Anadolu'yu etkisi altına almaya başlayan Moğol saldırıları ve istilası sonrasında bu coğrafyalardaki eski Abbasi ve Selçuklu sanatında meydana gelen değişimler resim ve minyatürcülük alanlarında da etkili olmuştur.

Moğolların bu coğrafyalarda yerleşik hayata geçmeleri sonucunda onların Uzakdoğu'dan ve Orta Asya'dan getirdikleri motifler, resim ve minyatürlere de yansımış, bunun sonucunda da hicri yedinci asrın başlarından itibaren İran ve Anadolu resminde Çin resim sanatının etkileri görülmeye başlamıştır.

Çin resim sanatının izleri başlangıçta süsleme, çini süslemeciliği ve dokumacılık eserleri ile İran'a girmiştir. Daha önceleri eserlerinde çoğunlukla doğa ve bitki motiflerini kullanan ressamların eserlerine, bu devreden sonra Çin resim sanatının o devredeki motiflerinden olan efsanevi canavar, hayvan ve kuş motifleri girmeye başlamıştır. Ayrıca bu devre ekolü ile ortaya konulan resim ve minyatürlerde tarihi destanlardan ve bilimsel eserlerden alınan konular işlenmiş ve savaş, avlanma, nücum, saray teşrifatı ve diğer sahneler canlandırılmıştır. Fakat daha sonraları bu etki tersine dönmeye başlamış ve İlhanlıların ilk dönemlerinde daha çok Çin ve Türkistan motifleri ve tarzını içeren resim ve minyatür sanatı bir süre sonra yerel tarz ve motiflerle karışmış ve yeni bir ekolün tohumları atılmıştır. Moğolların Çin'den getirdiği Çinli ressam ve minyatüristler bu bölgedeki meslektaşları ile birlikte yeni bir ekol geliştirmişlerdir. Tebriz ve Bağdad ise bu ekolün merkezleri olmuştur.[449]

3.10.2.Celayirli Minyatür Ekolü: 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılına başlarında İlhanlıların son dönemlerinde, özellikle son İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han devrinde meşhur ressam ve minyatür ustası Ahmed Musa ile başlayan süreçte geliştirilen Tebriz Minyatür Ekolü, Doğu Asya geleneklerinin İslam sanatı üzerinde yaptığı ilk önemli etkiyi gösterir. Başlangıçta çok fazla olan Çin ve Türkistan sanatı etkisi zamanla yerli üsluplar ile birleşmiştir.

Örneğin, New York'ta, Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenen Firdevsi'nin *Şehnamesi*'nde bulunan bir minyatür (1330-1340) *Tebriz Ekolü*'ne iyi bir örnek niteliğindedir. Şah İsfendiyar'ın cenaze merasimini tasvir eden bu yapıtta

---

[448] Semerkandi, Tezkiretü'ş-şuârâ, s.341-342; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Azzâvi, II/334-335; Togan, "*Azerbaycan*", İA, II/110; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Beyânî, s.326-327; Aka, Timur ve Devleti, s.139

[449] İbn-i Bezzâz, Safvet's-safâ, s.714; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.63-67; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.165-166; Azzâvi, II/334-335; Togan, "*Azerbaycan*", *İA*, *II/110*; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Mişkûti, s.251; Beyânî, s.326-327; Price, The Story Of Moslem Art, s.96-102; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, I/252

İran minyatür sanatında daha önceleri benzeri görülmeyen bir tarz ve daha çok Moğol tarzı teknikler belirgin olarak görülmektedir.[450]

İlhanlıların ardından bir çok konuda olduğu gibi onların devamı sayılan Celayirliler devrine gelindiğinde Bağdad, Tebriz ve Sultaniye resim sanatının en önemli ve meşhur merkezleri olmuşlardır. Özellikle minyatür büyük bir gelişme göstermiş ve zirveye çıkmıştır. İlhanlılar ile Timurlular devri arasında geçen minyatürün tekamül süreci Celayirlilerin sarayında yaşanmıştır. Minyatürde Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Ahmed Celayir yeni bir çığır açan sultanlar olmuşlardır.[451]

Bizzat kendisi de ressam ve sanatkarların en büyük destekçisi olan Sultan Uveys Bahadır Han devrine gelindiğinde Celayirli sarayında yaşayan ressam ve minyatürcüler minyatürde yeni bir perspektif geliştirerek Tebriz ve Bağdad'da bu hanedanın adı ile anılan *Celayirli Minyatür Ekolü*'nü yarattılar. Abbasi devrinden itibaren süregelen *Bağdad Minyatür Ekolü* de yerini *Celayirli Ekolü*'ne bıraktı. Bu devir ekolünde Uzakdoğu ve Orta Asya sanatının etkilerinin yanı sıra İlhanlılar devrinde batılı tüccarlar tarafından İran'a intikal eden Bizans sanatının etkileri de görülmektedir.

Yaklaşık bir asır boyunca sayısız minyatürcü yetiştiren ve eşsiz eserler yaratılan bu karma ekol 15. yüzyılda Timur'un bütün Celayirli topraklarını istila etmesi ve bu hanedanın sarayında yetişen sanatkarlarını Herat ve Semerkand'a götürmesi sonucunda oldukça geniş bir coğrafyaya yayıldı ve daha sonraları yaratılan Herat, Isfahan ve Şiraz minyatür ekollerinin ortaya çıkmasında son derece etkili oldu. Celayirli devrinin resim ve minyatürü klasik İran Minyatür Sanatı'nın habercisi olarak kabul edilir.[452]

İlhanlı ve Celayirli dönemi resim ve minyatür sanatının en önemli özelliği minyatür ve resimlerin daha çok kitapların tezyini için kullanılmış olmasıdır. Zira günümüzde dünyanın muhtelif ülkelerindeki müze ve kütüphanelerde Gerek İlhanlı gerkese de Celayirliler devrinden kalan çok sayıda resim ve minyatür daha çok kendilerinden önce telif edilmiş olan divan, mesnevi, dini ya da bilimsel eserlerin yeniden istinsah edilmesi ve bu eserlerin resim ve minyatürlerle tezyin edilmesi suretiyle yaratılmış ve bu sayede günümüze kadar ulaşabilmiştir.[453]

---

[450] Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.165-168; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.60-61,70-71; Azzâvi, II/335-336; Dimand, Muhammadan Art, s.50; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Durûdi, İran, " *Cihvahdî ez Hunerî Minyatur-i İran* ", Mecelle-i Sohen, IX/895, Tahran, 1346, Beyânî, s.341; Maslenitsyna, S., Persian Art, Moskova, tarihsiz, Farsçaya çev. Naser Pûr Pirâr, Tahran, 1374 hş., s.11; Çağman, Filiz, "*Ahmed Musa* ", DİA, II/108-109

[451] Togan, Giriş, s.271,272 g. 386; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.165-168; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.60-61,70-71; Azzâvi, II/335-336; Dimand, Muhammadan Art, s.50 Mişkûti, s.289,377; Beyânî, s.341; Soucek, P.P, "*Ahmad Mûsâ* ", Encyclopedia Iranica,I/632-633; Aka, Timur ve Devleti, s.139; Çağman, Filiz, "*Ahmed Musa* ", DİA, II/108-109; Sümer, "*Ahmed Celayir* ", DİA , II/54;

[452] Togan, Giriş, s.271,386; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.165-168; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.60-61,70-71; Azzâvi, II/335-336; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66-67; Mişkûti, s.289,377; Soucek, "*Ahmad Mûsâ* ", Iranica, I/632; Beyânî, s.341; Aka, Timur ve Devleti, s.139; Çağman, Filiz, "*Ahmed Musa* ", DİA, II/108-109

[453] Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.165-168; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.60-61,70-71; Azzâvi, II/335-336; Togan, "*Azerbaycan* ", *İA, II/110;* Durûdi, İran, " *Cihvahdî ez Hunerî Minyatur-i İran* ", Mecelle-i Sohen, IX/895, Tahran, 1346 hş., Beyânî, s.341; Maslenitsyna, S., Persian Art, Moskova, tarihsiz, Farsça'ya çev. Naser Pûr Pirâr, Tahran, 1374 hş., s.11; Çağman, Filiz, "*Ahmed Musa* ", DİA, II/108-109

1- Demotte Şehnamesi: Müellifi bilinmediğinden daha önceleri bu şehnameyi şahsi koleksiyonunda bulunduran şahsın adı ile tanınmaktadır. İlhanlıların son dönemlerinde Tebriz'de istinsah edilen ve minyatürlerle süslenen bu şehname devrin şaheserlerinden biridir. Eserden günümüze sadece 60 varak ve 55 minyatür[454] ulaşmıştır. Bazı bölümleri ve minyatürleri dağılmış ve kaybolmuş olduğundan nakkaşının kim olduğu dahi bilinmemektedir. Ancak minyatürlerinin üslubundan eserde birden fazla nakkaşın minyatürü olduğu anlaşılmaktadır. Minyatürlerin boyutları 29 x 40 cm'dir. Sanatsal açıdan önemli ve benzersiz minyatürlerle süslenmiştir. Süslemeleri eski *Tebriz Ekolü* ile yapılmış olan minyatürlerden daha güzeldir. Bu şehnamede yer alan minyatürler geç Celayirli ekolü minyatürlerin önemli örneklerindedir ve bu devre minyatür sanatında bir değişim başlatmıştır. Bununla birlikte bu eserde Moğol, İran ve Çin unsurlarını bir arada görmek mümkündür.[455]

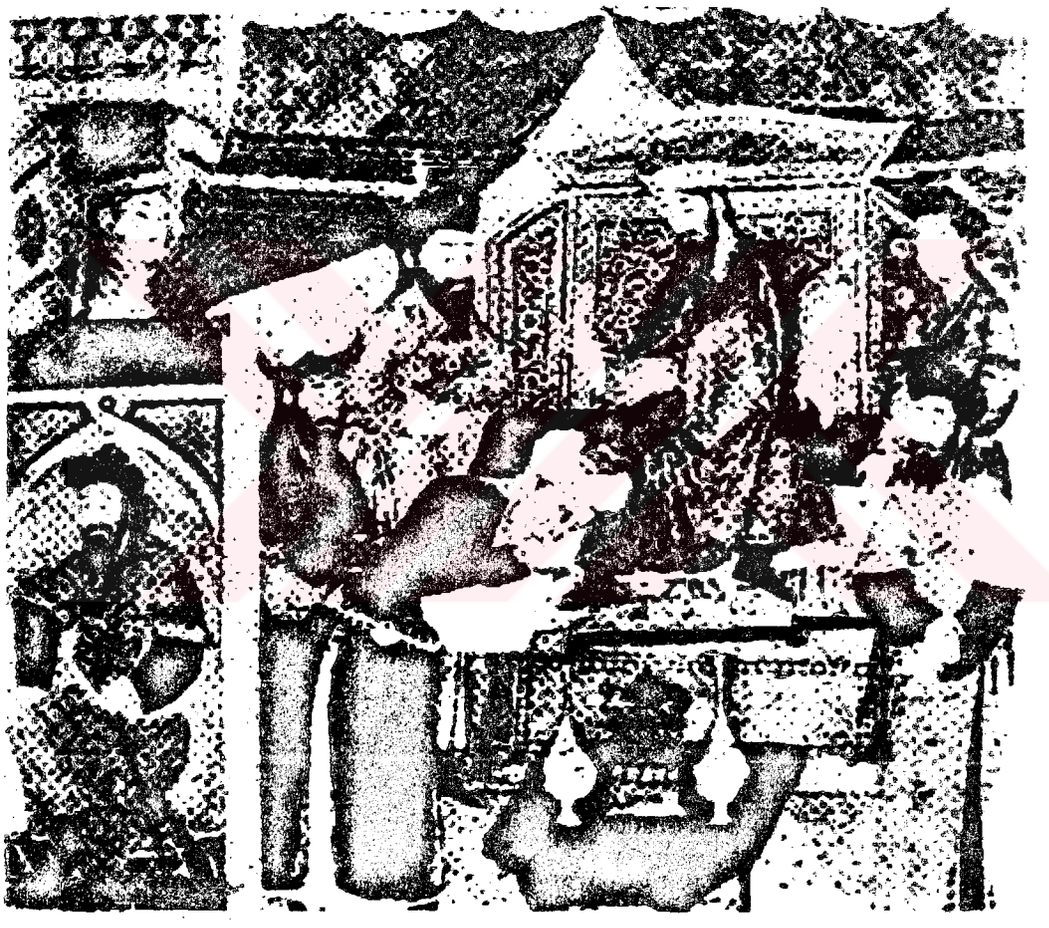

Demotte Şehnamesi'nden Zal'ın Menuçehr Şah'ın huzurunda bulunuşunu tasvir eden bir minyatür.

[454] Beyâni, (s.332) bu sayıyı 20 olarak vermiştir.
[455] Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.65; Dimand, Muhammadan Art, s.50-51; Mişkini, s.251-252; Beyâni, s.332

2-Miracname: Sultan Uveys'in isteği ile 757-772 yılları arasında Hattat Mevlana Abdullah tarafından istinsah edilen bu eser, Sultan Ebu Said Bahadır Han'ın saray nakkaşı olan ve daha sonraları Celayirli sarayında kendisine seçkin bir yer edinen meşhur minyatür ustası Ahmed Musa'nın[457] minyatürleri ile süslenmiştir. Topkapı Sarayın'da bulunan *Behram Mirza Albümü*'nde yer alan ve *Miracname*'ye ait olduğu anlaşılan 35x25 cm ebadındaki dokuz minyatürün bir kaçında Ahmed Musa'nın adı kaydedilmiştir. Bu minyatürlerde eserin adına uygun olarak Hazreti Muhammed'in Miracı'nın tüm aşamaları, cennet ve cehennem tasvir etmektedir. Miracname'nin bu nüshası ve içindeki minyatürleri Celayirli devri minyatür okulunun ve hat sanatının önde gelen eserlerinden biridir.[458]

3- Âcâibu'l-mahlûkât: Muhammed b. Mahmud b. Ahmed-i Tûsi tarafından Tuğrul b.Arslan b.Tuğrul adına telif edilmiş olan bu eser, 790/1388 yılında Bağdad'da Sultan Ahmed Celayir'in kütüphanesi için yeni nestalik hattı ile istinsah edilmiş ve çok sayıda resim ile tezyin edilmiştir. İstinsahı sırasında eklenmiş olan resimler Celayirli dönemi resim sanatının nasıl olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir. Günümüze kadar ulaşan bu nüsha Paris Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır.[459]

Acaibu'l-mahlukat'tan bir minyatür.[460]

4- Dîvân-ı Hâcû-yi Kirmânî: Celayirli devri resim ve minyatür sanatının en meşhur ve en önemli eserlerinden bir diğeri de *Hâcû-yi Kirmânî Divanı*'nın el yazması nüshasıdır. Bir Moğol şehzadesi ile Çin imparatorunun kızının aşkının konu edildiği *Humay u Humayun Mesnevisi* ile *Kemalname* ve *Ravztu'l-envar* adlı iki divanı içeren

---

[457] Beyânî, (s.332) bu eserdeki minyatürlerin devrin bir başka minyatür ustası Üstad Cüneyd'e ait olduğunu yazmıştır.

[458] Soucek,"*Ahmad Mûsâ*", Iranica, I/632; Beyânî, s.332; Çağman, "*Ahmed Musa*", DİA, II/108

[459] Beyânî, s.334

[460] Fotoğraf: Beyânî, s.335

ve "*Bağdad Geç Celayirli Ekolü*"nün en güzel bir örneğini teşkil eden bu eser 799/1396-1397 yılında devrin meşhur hattatı Mir Ali Tebrizi tarafından ve nestalik hattı ile istinsah edilmiş ve yine devrin büyük minyatür ustalarından biri olan Üstad Cüneyd tarafından minyatürlerle süslenmiştir.

Sekiz adet minyatür bulunan bu divanda Humay ve Humayun'un düğününü tasvir eden altıncı minyatürde nakkaş Üstad Cüneyd-i Sultani'nin imzası da bulunmaktadır. Bu eserde bulunan minyatürler ile Timurlu devri klasik minyatür sanat eserleri ile büyük benzerlikler bulunmaktadır. İran resim ve minyatür sanatının en büyük ve en tanınmış eserlerinden biri olan bu divan Londra'da British Museum'da sergilenmektedir.[461]

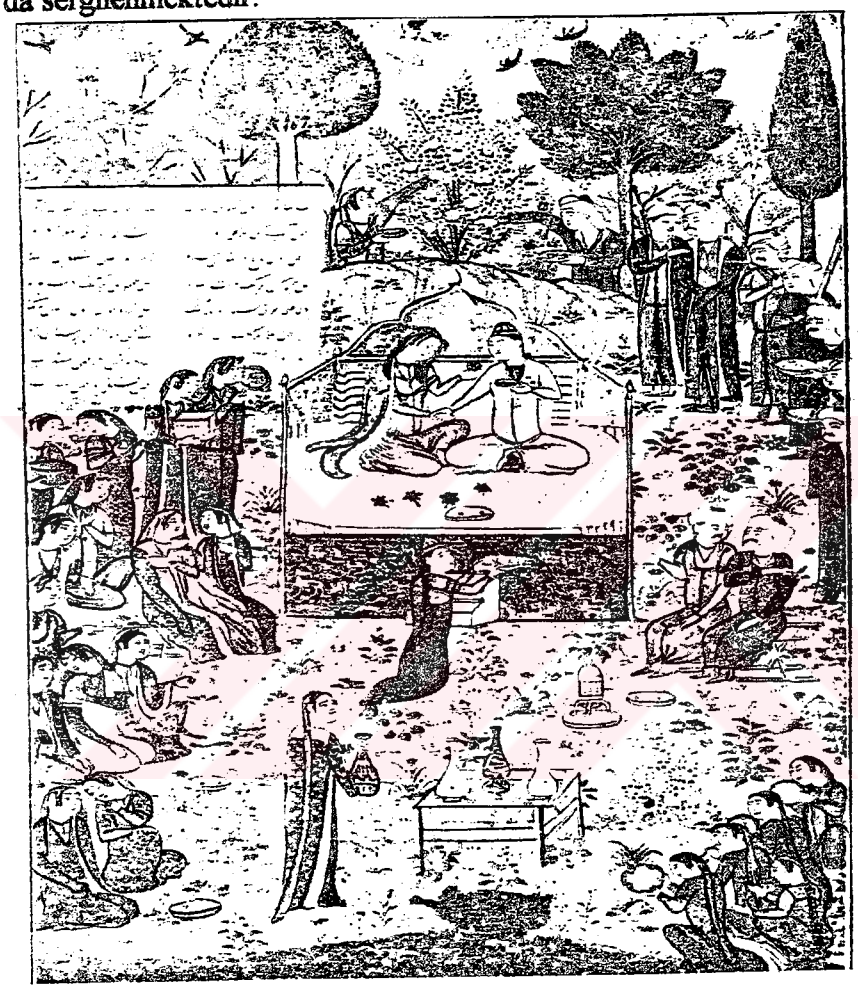

Humay u Humayun'dan saray bahçesinde eğlence meclisini tasvir eden 799 h. tarihli bir minyatür.[462]

5-Sultan Ahmed Celayir Divanı: Sultan Ahmed Celayir'in şiirlerinden oluşan bu divan nestalik yazısı ve çok nefis bir tarzda istinsah edilmiştir. Minyatürleri son sekiz sayfada yer almakta ve daha çok köy ve çiftçilerin yaşantısını tasvir etmektedir.

---

[461] Muhammed Hassan, et-Tasvîr fi'l-İslam ind el-Furs, s.69-70; Àzzâvî, II/336; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.168; Dimand, Muhammadan Art, s.53-54; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Mişkûtî, s.380-381;Beyânî, s.334, 336,338

[462] Fotoğraf: Muhammed Hassan, et-Tasvîr fi'l-İslam ind el-Furs, s.90

Altuni ve mavi renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu eserde kullanılan minyatürler daha önce tezyin edilen eserlerdekinden farklıdır. Bu itibarla bu divanda yer alan minyatürleri *Geç Celayirli minyatür Ekolü*'nün örneklerinden biri ve en önemlileri arasında kabul etmek mümkündür. Bu minyatürlerin Sultan Ahmed'in hocası ve saray nakkaşı olan Hace Abdulhayy tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.

Sultan Ahmed Celayir divanında önceki eserlerde görülmeyen yeni bir akım başlatılmıştır. Zira daha önceki eserlerde minyatür ve resimler metin içinde yer alırken bu divandaki minyatürler metin etrafında ve haşiyede bulunmaktadır. Çin-İran uslubu birlikte kullanılmış olmakla beraber özellikle insan tasvirlerinde Avrupa resminin izleri ile karşılaşılması bakımından da ayrı bir özellik taşımaktadır. 808/1405-1406 yılında istinsah edilen bu nüsha günümüzde Washington'da Freer Galery'de bulunmaktadır.[463]

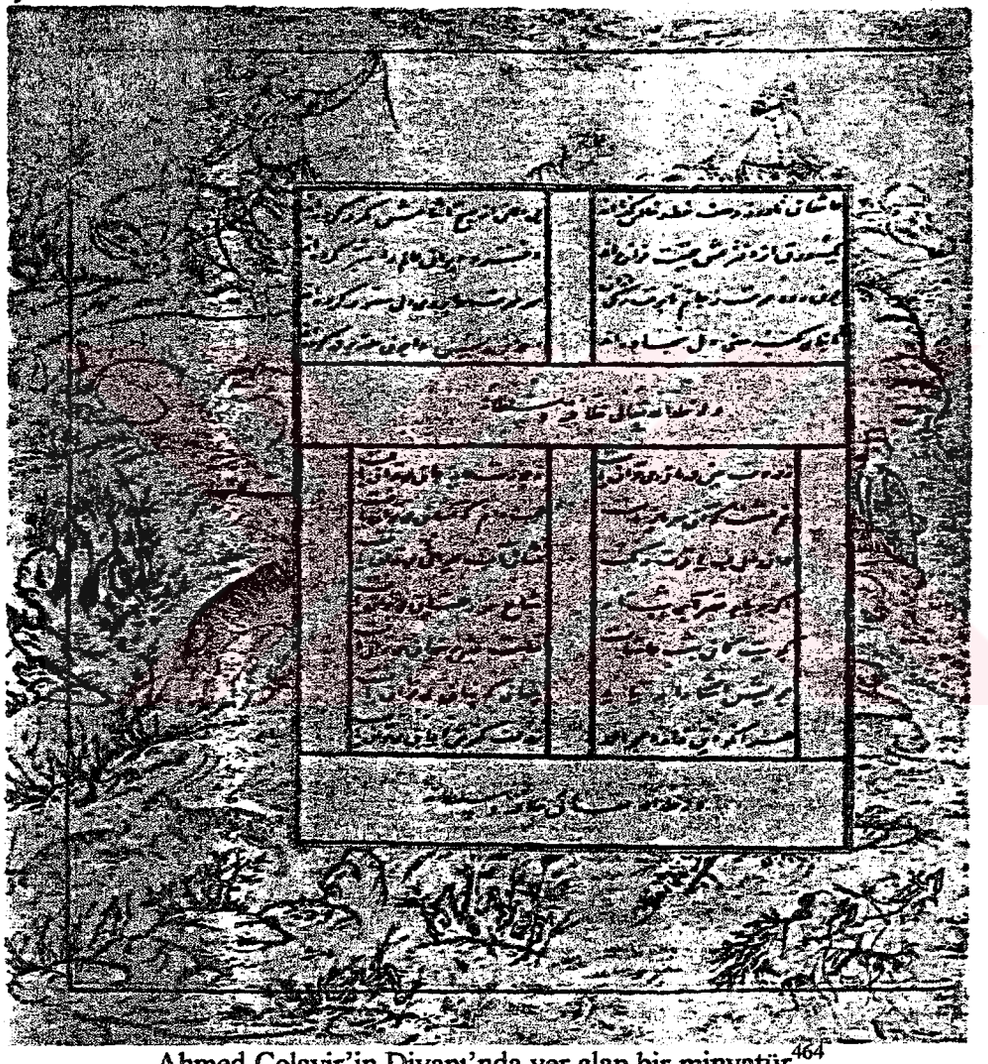

Ahmed Celayir'in Divanı'nda yer alan bir minyatür[464]

6-Karma Yazma: Türlü mazmunlar ile nücum, din, ilimler ve kahinlik gibi muhtelif konular hakkında bilgilerin yer aldığı müellifi bilinmeyen bu el yazması nüshada 54 adet minyatür bulunmaktadır. Bu minyatürlerde kuşlar, muhtelif manzaralar, burç

[463] Soucek, "*Ahmad Mûsâ*", Iranica, I/632; Beyânî, s.338; Çağman, Filiz, "*Abdülhay Hâce*", DİA, I/229
[464] Beyânî, s.339

sembolleri, devler ve olağanüstü yaratıklar canlandırılmaktadır. Minyatürler, adı bilinmeyen bir nakkaş tarafından Bağdad'da 802/1399-1400 yılında yapılmıştır. Bu devrenin diğer minyatürleri ile karşılaştırıldığında tasvirlerin daha sert ve iptidai olduğu görülmektedir. Bu yazma nüsha günümüzde Axford Bodlein Kütüpnanesi'nde sergilenmektedir.[465]

7-Husrev u Şirin: Husrev u Şirin yapıtının günümüzde Washington Freer Galery'de bulunan bu yazma nüshası, Sultan Ahmed Celayir devrinde istinsah ve tezyin edilmiştir. Ali Hasan el-Sultânî tarafından başkent Tebriz'de divan haline getirilmiştir. Bu nüshada bulunan beş adet minyatür yukarıda anlatılan eserler arasında daha çok *Hâcû-yi Kirmâîi Divanı*'nda yer alan minyatürlere benzemekte ve ötekiler gibi metin içinde yer almaktadır.[466]

8-Kitâbu'l-bulhân(?) (كتاب البلهان): Nücum konusunda yazılan bu eserin minyatürleri kıtabın konusuyla ilgili konuları tasvir etmektedir. Telif ve tezyin tarihi bilinmemekle birlikte minyatürlerin uslubundan Celayirli devrine ait olduğu ve bu ekolün temsilcisi bir nakkaş tarafından teyin edildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde Bodlein Kütüphanesi'nde sergilenmektedir.[467]

Karakalem: Resim sanatı üsluplarından biri olan karakalem bu devrede ayrı bir önem kazanmış ve önemli bir gelişme göstermiştir. İlhanlılar devrinde az da olsa örnekleri görülmekle beraber karakalem üslubu Celayirlilerin hakim olduğu sekizinci asırda yaygınlaşmış ve şöhret kazanmıştır. Özellikle Sultan Uveys Bahadır Han resmin bu dalında ün yapmıştır.[468]

3.10.3.Celayirli Minyatür Ekolü'nün Önde Gelen Şahsiyetleri:

1-Ahmed Musa: VIII/XIV yüzyıl minyatür sanatçılarının başında gelenlerinden birisidir. Celayirli devri ve bu devir resim ve minyatür sanatının en önde gelen ustası Ahmed Musa'dır. Başlangıç'ta İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han'ın sarayında onun nakkaşbaşı olan Ahmed Musa, daha sonra Celayirli sarayına girmiş ve çok sayıda eser vermiştir. Resim ve minyatürde yeni bir üslup geliştirerek *Celayirli Minyatür Ekolü*'nün doğmasında ilk adımı atmıştır. Sultan Uveys Bahadır Han'ın hocası Üstad Şemseddin onun talebesidir.

Ebu Sa`idname, *Cengizname*, *Kelile ve Dimne* ile *Miracname* adlı yapıtlar onun tarafından resmedilmiştir. Minyatürlerinde Uzakdoğu, Orta Asya ve Batı resim sanatlarının etkisi görülmektedir.[469]

2-Üstad Şemseddin: Ahmed Musa ekolünden yetişmiş ve onun talebesi olmuştur. Sultan Uveys Bahadır Han'ın nakkaşbaşısıdır. Uveys ve devrin bir diğer minyatür ustası Üstad Cüneyd'in hocasıdır. *Firdevsi Şehnamesi*'nin bir nüshasını resmetmiş, ancak Sultan Uveys'in ölümünden sonra bir daha eser vermemiştir.[470]

---

[465] Beyânî, s.340

[466] Beyânî, s.340

[467] Beyânî, s.340-341

[468] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuérâ, s. 295; Sâfi, Letâyifu't-tevâyif, s.281; Ğaffârî , Cihân-ârâ, s.216; Terbiyet, s.56; Browne, III/163; İkbâl, s.456-459; Râzî, s.335; Àzzâvî, II/82; Muşfik, s.7; Beyânî, s.342; Togan, Giriş, s.272g; Minorsky, *"Üveys"*, İA, VIII/134; Kâreng, s.626; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s. 258; Fâikî, Azerbaycan, I/494

[469] Soucek, *"Ahmad Mûsâ"*, Iranica, I/632-633; Beyânî, s.342-343; Çağman, *"Ahmed Musa"*, DİA, II/108-109

[470] Terbiyet, s.239; Togan, *"Azerbaycan"*, İA, II/110; Soucek,*"Ahmad Mûsâ"*, Iranica, I/632; Beyânî, s.343; Çağman, *" Abdülhay Hâce"*, DİA, II/108

3-Hace Abdulhayy: Türk kökenli bir Tebrizlidir. *Celayirli Ekolü* minyatür sanatının önemli temsilcilerinden biri olan Hace Abdulhayy, Üstad Şemseddin ve Sultan Uveys Bahadır Han'ın talebesi olmuş ve bizzat sultan Uveys tarafından yetiştirilmiştir. Sultan Uveys'in ölümünden sonra da Celayirli sarayında kalmış ve daha çok Sultan Ahmed Celayir'in himayesini görmüştür. Sultan Ahmed de onun talebesi olmuştur. Timur'un Bağdad'ı fethi sonrasında esir edilmiş ve onun emri ile Semerkand'a gönderilmiş, hayatının geri kalan kısmını Timurlu sarayında geçirmiştir. *İbn-i Arabşah*, Abdulhayy Hace'yi Timurlu devrinin en büyük minyatür ustası olarak kabul etmiştir.

Sultan Ahmed dönemine kadar Celayirli minyatür ve resim sanatında önemli bir değişim yaşanmamıştır. Ancak bu dönemden sonra Hace Abdulhayy ile bir üslup değişimi gerçekleşmeye başlamıştır. Bu nedenle Abdulhayy, *Bağdad Geç Celayirli Minyatür Ekolü* 'nün ilk tohumlarını atan kimse olarak kabul edilmektedir.[470]

Sultan Ahmed Celayir ile birlikte *Ebu Saidname*'nin bir nüshasını resmetmişlerse de bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Abdulhayy Hace'den günümüze kadar onun imzasını taşıyan bir eser ulaşmamış olmakla birlikte yukarıda bahsi geçen Sultan Ahmed Celayir Divanı'nın minyatürlerinin onun tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Bunun dışında İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan Behram Mirza Albümü'ndeki minyatürlerden bir ona atfedilmiştir.[471]

Semerkandî, onun Timurlu sarayına intisab ettikten sonra Timurlu sarayının ünlü hattatı Mevlana Sîmî Nîşâbûrî'den hat dersi aldığını ve özellikle "*Siyak Hattı*"nda önde gelen hattatlar arasında yer aldığını kaydetmiştir.[472]

4-Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Ahmed Celayir: Bu devre minyatür ve resim sanatçıları arasında hiç şüphesiz Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Ahmed Celayir'i de saymak gerekir. Bir kaç kez ifade edildiği üzere sanatın ve sanatçının büyük destekçilerinden biri olan Sultan Uveys Bahadır Han aynı zamanda şiir, resim, hat ve sanatın diğer dalları ile de ilgili idi. Hat, minyatür ve karakalem sahalarında devrinin önde gelen sanatkarlarından biridir. Sultan Uveys Bahadır Han özellikle resim sanatı üsluplarından biri olan karakalem dalında ün yapmıştır. *Vâsıtî Kalem*[473] de denilen tarz ile çizdiği resimler karşısında dönemin ünlü nakkaş ve hattatları hayran kalır, onun resim ve hattı karşısında acze düşerlerdi.[474]

Celayirli ekolü minyatür sanatının önemli temsilcilerinden biri olan Hace Abdulhayy, Üstad Şemseddin ve Sultan Uveys Bahadır Han'ın talebesi olmuş ve bizzat sultan Uveys tarafından yetiştirilmiştir. Sultan Ahmed Celayir ise Hace Abdulhayy tarafından yetiştirilmiştir. Sultan Uveys Bahadır Han ve Ahmed Celayir

---

[470] İbn-i Arabşâh, s.470; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66-67; Beyânî, s.343; Togan, Giriş, s.272 g ; Aka, Timur ve Devleti, s.139; Çağman, "*Abdülhay Hâce* ", DİA, I/228-229

[471] Beyânî, s.343; Çağman, "*Abdülhay Hâce* ", DİA, I/228-229

[472] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.464

[473] Kamış kalemlerin en iyilerinden birine verilen addır. Usta kabul edilen sanatkarlar tarafından kullanılırdı. Irak'ın Vasıt bölgesinde yetişen kamıştan yapıldığı için bu ad ile anılmıştır. (Pakalın, III/584)

[474] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s. 295; Sâfî, Letâyifu't-tevâyif, s.231; Gaffârî , Cihân-ârâ, s.216; Terbiyet, s.56; Browne, III/163; İkbâl, s.456-459; Râzî, s.335; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.70-71; Van Loon, s.13; Azzâvi, II/82,335; Muşfik, s. 7; Beyânî, s.342; Togan, Giriş, s. 272 g; Minorsky, "*Üveys* ", İA, VIII/134; Kâreng, s.626; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s. 258; Fâiki, Azerbaycan, I/494; Kazvini, Yad-dâşthâ-yi Kazvini, VII/227

dönemlerinde minyatür alanında çok sayıda eserler verilmiştir. Sultan Ahmed de Timurlular devrinde üne kavuşan nakkaşlara hocalık etmiştir.[475]

5-Üstad Cüneyd-i Sultani: Sultan Ahmed Celayir ve Hace Abdulhayy'ın nezaretinde Celayirli sarayında yetişmiştir. Celayirlilerin son dönem bilim adamı ve minyatür ustalarından biridir. Hace Abdulhayy ile Sultan Ahmed Celayir döneminde *Celayirli Minyatür Ekolü*'nde başlayan değişim Üstad Cüneyd ile zirveye çıkmış ve *Geç Celayirli Minyatür Ekolü* zirveye çıkarak 15.yüzyıl Timurlu devri minyatür sanatı üslubu, Herat, Isfahan ve Şiraz Ekolleri'nin hazırlayıcısı olmuştur. Bu itibarla Üstad Cüneyd, *Klasik İran Minyatür Sanatı*'nın habercisi olarak kabul edilir.[476]

Celayirli devri resim ve minyatür sanatının en meşhur ve en önemli eserlerinden biri ve Londra'da British Museum'da sergilenmekte olan *Hâcû-yi Kirmani Divanı*'nın el yazması nüshasında bulunan minyatürler Üstad Cüneyd'in imzasını taşımaktadır.[477]

3.11.HAT: Resim ve minyatür sanatında olduğu gibi Celayirliler devri, hat sanatının da bir tekamül ve yeni tarzlarının yaratılma dönemi olmuştur. Zira Celayirli sultanları saltanat sürelerinin büyük bir kısmı savaş ve kargaşa ile geçmesine rağmen buldukları her fırsatta kendi dönemlerinin ünlü sanatkarlarını kendi saraylarında toplamaya ve onlara destek vermeye devam etmişlerdir.

Yedinci asırda, İlhanlılar devrinde hat sanatının en saygın ve meşhur şahsiyetlerinden biri olan Yakut Mustâsimî'nin (ölm. Bağdad 698/1298) yetiştirdiği öğrenciler ve onun üslubunu takip eden hat ustaları, Celayirliler devrine gelindiğinde *Aklam-ı Sitte*'nin[478] (Altı hat) en güzel ürünlerini sunmuşlardır. Hattat Yakut Mustâsimi tarafından yetiştirilmiş olan altı kişi daha sonraları "*Altı Usta*" diye ünlenmişlerdir. Bu altı ustadan bir kaçı ve onların talebeleri Celayirli döneminde yaşamışlar ve hat sanatının en parlak devrelerinden birini yaşatmışlardır.[479]

3.11.1.Celayirliler Devrinde Geliştirilen Yeni Hat Türleri:

1-Kırık Talik: Yedinci asırda İslam ülkelerinin dört bir yanında mektup ve fermanlar daha çok *Rika* ve *Tevki* hatları ile yazılıyordu. Zira bu iki hat türü diğerlerine nazaran daha kolay ve seri idi. Ancak yine de istenilen seviyede hızlı değildi. Yedinci asrın ortalarında *Rikâ* ve *Tevki* hatlarının birleştirilmesinden yeni bir hat türü olan *Tâlik* yazısı ortaya çıktı ve zaman içinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başladı. Öyle ki bu hat türünün yazım hızının fazlalığı, güzelliği ve tezhip sanatıyla uyumluluğu sebebiyle yedinci asır ve sekizinci asır kitaplarının çoğunluğu *Talik Hattı* ile kaleme alındı. Yedinci asrın sonlarından itibaren ise Tâlik

---

[475] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.295,464; Wilber-Colombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Togan, Giriş, s.271-272; Fezâilî, Habibullah, Atlas-i Hat, Isfahan, 1350 hş., s.328; Soucek, "*Ahmad Musâ*", Iranica, I/632; Beyânî, s.343; Çağman, "*Abdulhay Hâce*", DİA, I/228; Sümer, "*Ahmed Celayir*", DİA, II/54

[476] Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.69-70; Azzâvi, II/336; Togan, Giriş, s.272g; Price, The Story Of Moslem Art, s.126; Wilber-Colombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Beyânî, s.334, 336, 338

[477] Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.69-70; Azzâvi, II/336; Dimand, Muhammadan Art, s.54; Price, The Story Of Moslem Art, s.126; Wilber-Colombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.66; Beyânî, s.334,336,338

[478] "Aklam-ı Sitte" denilen hatun altı türü: Sülüs, Nesih, Reyhânî, Tevkî, Rikâ ve Muhakkik'tir. Farsçada "Şiş Kalem" de denilmektedir.

[479] İbn-i Kerbelai, I/270,370; İkbâl, s.561-562; Azzâvi, II/335-337; Price, The Story Of Moslem Art, s.126; el-Karâi, I/568; Mişkînî, s.252-253; Fezâilî, Atlas-i Hat, s.211-212,313-314

hattının geliştirilmesi ile "*Kırık Tâlik*" (*Şikeste Tâlik*) hat türü yaratıldı. *Kırık Tâlik* ile yazmak daha kolay ve hızlı idi. Fakat harflerin bitişme şekli nedeni ile okunması oldukça zordu.[430]

2-Nestâlik: *Kırık Tâlik* hattının yaratılmasından sonra hat sanatındaki gelişmeler ve yenilik hareketleri devam etti. Sekizinci asrın ikinci yarısından itibaren bu kez *Kırık Tâlik* ile *Nesih Hattı*'nın birleştirilmesinden "*Nes-tâlik*" denilen yeni bir hat şekli geliştirildi. "*Nes-tâlik*" terimi de zaman içinde "*Nestâlik*" halini aldı. Devrin ünlü hattatı Mir Ali Tebrizi'nin öncülüğünde geliştirilen ve içinde daha çok İran tarzlarını barındıran hattın bu türü, diğer hat türlerinden gerek yazım gerekse diğer yönlerden daha güzel olarak kabul edilmektedir.[431]

3.11.2.Celayirli Devrinin Ünlü Hattatları ve Eserleri:

1-Erğun b. Abdullah Kâmilî: İlhanlılar devrinin önde gelen hattatı Hace Yakut Mustâsimi'nin meşhur altı talebesinden ikincisidir. Gerek İlhanlılar gerekse de Celayirliler devrinde bütün ömrünü Bağdad'da geçirmiştir. "*Aklam-ı Sitte*"nin bütün türlerinde usta olmakla beraber özellikle "*muhakkik*" ve "*reyhanî*" türlerinde şöhret kazanmıştır. 750/1349-1350 yılı civarında Bağdad'da ölmüştür.[432]

Erğun b. Abdullah Kâmilî 29 adet Kuràn-ı Kerim istinsah etmiştir. Bunların dışında hat kıtâlarından bir kaçı da günümüze ulaşmıştır. Erğun b. Abdullah Kâmilî'den günümüze ulaşan Kuràn nüshalarından en değerli olanı *Reyhanî*, *Nesih* ve *Rikâ* hatları ile yazılan ve 745 h. tarihini taşıyan bir Kuràn-ı Kerimdir. Bu Kuràn günümüzde Tahran Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Yine 706, 730, 741 h. tarihli ve Erğun b. Abdullah Kâmilî imzalı üç Kuràn-ı Kerim ise İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, 738 h.k tarihli diğer bir Kuràn-ı Kerim ise İstanbul Bayezid Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Bunlardan başka onun kaleminden çıkan ve *Sülüs*, *Rikâ*, *Nesih* ve *Tevki* hatları ile yazılmış 731 ve 732 h. tarihli birkaç levha da Hindistan, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[433]

2-Ahmed Şah Nakkaş Tebrîzî: *Altın Kalem* (Zerrin Kalem) unvanı ile tanınan Mübarekşah b.Kutub Ahmed-i Tebrîzî, hat sanatının tartışmasız en büyük ustalarından biridir. Hace Yakut Mustâsimî'nin meşhur altı talebesinden üçüncüsüdür. "*Aklamı-ı Sitte*"nin her bir türünde eser vermiştir. Sultan Uveys Bahadır Han'ın emri ile Necef'teki Hazreti Ali'nin türbesi için yapılan sanduka üzerindeki kitabe onun tarafından yazılmıştır. Vakıflar konusunda değinilen Mercaniye Külliyesi'nin 758 h. tarihli bütün kitabeleri de onun imzasını taşımaktadır.[434] Ayrıca onun hat örneklerini içeren bir kaç levha günümüzde Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. 758/1356-1357 yılı civarında ölmüştür.[435]

3-Mîr Ali Tebrîzî: Celayirli ve Timurlular devri hat sanatının önde gelen ustalarından birdir. *Nesih* ile *Tâlik* hatlarını sentezleyerek "*nestâlik*" hattını yaratmıştır. "*Altı Hat*"tın (Aklam-ı Sitte) tamamında eserleri olmakla birlikte şöhretini *nestâlik* hattında sarfettiği çabalar ve verdiği eserler tesisi etmiştir. Nizamî

---

[430] Mişkûti, s.253-254; Fezâîli, Atlas-i Hat, s.403-404; Beyânî, s.343-344

[431] Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.168; Fezâîli, Atlas-i Hat, s.404-405, 444-445; Beyânî, s.344; Pakalın, II/678

[432] İbn-i Kerbelâî, I/270; Fezâîli, Atlas-i Hat, s.316-317; Semsâr, M.Hasan, "*Erğûn-i Kâmilî*", DMBİ, V/649

[433] Fezâîli, Atlas-i Hat, s.316-317; Beyânî, s.345; Semsâr, "*Erğûn-i Kâmilî*", DMBİ, V/649-651

[434] Bu kitabeler hakkında geniş bilgi için bak. s.377-381

[435] İbn-i Kerbelâî, I/270,370; Âzzâvî, II/87,336; Fezâîli, Atlas-i Hat, s.317; Beyânî, s.345

Erğun b. Abdullah Kâmilî'nin 745 h. tarihli Kuran-ı Kerim Nüshası[486]

ve Emir Husrev-i Dehlevî'nin hamseleri, Sàdî-yi Şîrâzî'nin külliyatı başta olmak üzere çok sayıda eseri istinsah etmiştir. Bu eserlerden bir kısmı Tahran'da Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. *Şirin Kalem* olarak da bilinen oğlu Mir Abdullah başta olmak üzere *Nestàlik* hattında çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Mir Abdullah da babasının izinden giderek *Nestàlik* hattının tekamülü yününda çalışmıştır. Mir Ali Tebrizi tarafından 799/1396-1397 yılında *Nestàlik* ile istinsah edilen Hâcû-yi Kirmânî'nin *Humay u Humayun*'unun bir nüshası British Museum'da bulunmaktadır.[487]

4-Hacı Muhammed Bend-dûz: Hacı Muhammed Bend-gîr olarak da tanınmaktadır. İlhanlı sultanı Muhammed Hodabende devrinin ünlü hattatı Abdullah Sîrefî'nin

[486] Fotoğraf: Beyânî, s.345

[487] Mîrhând (Zeryâb), VI/1164-1165; Terbiyet, s.278; Muhammed Hassan, et-Tasvîr fi'l-İslam ind el-Furs, s.69-70; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.168; Àzzâvî, II/336; Dimand, Muhammadan Art, s.81; Fezâilî, Atlas-i Hat, s.453-454; Beyânî, s.347-348

talebesidir. İlhanlılar ve Celayirliler devrinden kalma Tebriz'deki birkaç tarihi binanın kitabelerinde onun imzası vardır. Tebriz'de bulunan Kaziyye Medresesi'nin kitabeleri onun tarafından yazılmıştır. Ancak bu medrese ve kitabeleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Timur'un 788/1386 yılındaki Tebriz'i fethi sırasında diğer bir grup ileri gelenle birlikte Timur'un sarayına girmişlerdir. Timur'un, Mısır Memluklu Sultanı Berkuk'a yazdığı altın suyu ile kaleme alınan mektup Hacı Muhammed Bend-düz tarafından yazılmıştır. Yine Tebriz'deki bazı eski binaların kitabelerini yazan Hattat Hacı Muhammed Mu'ineddîn Tebrîzî onun talebelerindendir.[488]

5-Abdulhak b. Muhammed b. Halîl: Elde mevcut kaynaklarda bu hattatın hayatı hakkında fazlaca bir bilgi bulunmamaktadır. Fakih-i Kirmani'nin *Tarikatname* adlı divanının bir yazma nüshası onun eserlerindendir. 2770 beyit olan bu eseri 14 cemadielevvel 794 h. yılında Bağdad'da istinsah etmiştir. Bu nüsha günümüzde Tahran'da "Şura-yi Mill-yi Meclis Kütüphanesi"nde bulunmaktadır.[489]

6-Mevlana Mârûf-i Bağdâdî: Dönemin önde gelen alim ve hattatlarından biridir. Bağdad'da doğmuş ve büyümüştür. Hattın dışında şiir ve diğer sanatlarla da ilgili idi. İlk önceleri Bağdad'da Şehzade Şeyh Ali b. Sultan Uveys'in sarayında yaşıyordu. Sultan Ahmed Celayir'in iktidarı ele geçirmesinden ve 786/1384 tarihinde Bağdad'ı Şeyh Ali'den almasından sonra Mârûf-i Bağdâdî, Sultan Ahmed Celayir'in hizmetine girmiştir. Hattının güzelliğinin yanısıra hızlı yazması ile de tanınıyordu. Kaynaklarda günde beş yüz beyit yazabildiği rivayet edilmektedir. Sultan Ahmed Celayir'in sarayında hattatlıkla meşgul olmaya devam eden Mevlana Mârûf, daha sonraları Isfahan'a giderek Mirza İskender'in sarayına girdi. Mirza İskender tarafından saray kütüphanesinde bulunan kitapların istinsahı ile görevlendirildi. Bir süre sonra 818/1415-1416 yılında Şiraz'ın Timurlular tarafından fethi ile onun ününü duymuş olan Mirza Şahruh tarafından Herat'a gönderilerek bu şehirde bulunan saltanat kütüphanesindeki eserlerin yazımı ile görevlendirildi. Ancak bir süre sonra bir iftira sonucunda Herat Hapishanesi'ne atıldı ve 830/1426-1427 yılında burada öldü. Çoğunluğu divan olmak üzere 15 yazma nüsha onun hattı ile istinsah edilmiştir. Timurlular devrinin ünlü hat ustalarından biri olan Şemseddin Baysunguri Herevî onun talebelerindendir.[490]

7-Salih b. Ali Râzî: Bu hattat hakkında elde mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Nestâlik* hattı ile 800/1397-1398 yılında istinsah ettiği Sultan Ahmed Celayir'in divanı günümüzde İstanbul'da Ayasofya Camii Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[491]

Bunların dışında kaynaklarda Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Ahmed Celayir'in de bu devrin önde gelen hattatları arasında yer aldıkları, Büyük Şeyh Hasan'ın devrin önde gelen hat hocası Mevlana Bedreddin Heştrudi'den, Sultan Ahmed'in ise bizzat babası Uveys'ten hat konusunda ders aldığı ve *Aklam-ı Sitte*'nin

---

[488] Yezdî, Zafernâme, I/288-289; Mirhând, VI/145-146; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/530; İbn-i Kerbelâî, I/369-371; Howorth, III/661; Terbiyet, s.238-239; Fezâilî, Atlas-i Hat, s.322; Beyânî, s.348

[489] Beyânî, s.348-349

[490] Mirhând (Zeryâb), VI/1160-1161,1164; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/616-617; Hasan Beg Rumlu, I/193-194,676; Wilber-Golombek, The Timurid Architecture Of Iran and Turan, s.69; Cevâdî, II/915,974-976; Fezâilî, Atlas-i Hat, s.328; Hakikat, s.309; Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, s.139

[491] Fezâilî, Atlas-i Hat, s.444

bütün türlerinde hat yazabildiği, özellikle de *Tâlik* hattında devrinin üstadları arasında yer aldığı belirtilmektedir.[492]

3.12.MUSİKİ: Güzel sanatların diğer dallarında olduğu gibi musiki sanatı da Celayirliler devrinde büyük bir gelişme göstermiştir. Celayirli sultanlarının sanat ve edebiyata duydukları yakın ilgi ve devrin önde gelen sanatkarlarına saraylarında yer vermelerinin dışında kendilerinin de birer sanatkar olmaları, diğer alanlarda olduğu gibi musiki sanatının da gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Musiki biliminin devrin meşhur ve büyük musiki adamı Merağalı Abdulkadir sayesinde, Sultan Ahmed Celayir devrinde zirveye çıktığını söylemek mümkündür. Celayirlilerden sonra Timurlular devri musiki sanatını zirveye taşıyanlardan bir kaçı da Celayirli sarayından Semerkand'a gönderilen sanatkarlardır.[493] Sultan Uveys bizzat kendisi besteler yapmıştır.[494]

Hoca Abdulkadir Merâğî: Abdulkadir Guyende olarak da meşhur olan Hace Kemaleddin Abdulkadir b.Ğaybî el-Merâğî tüm zamanların önde gelen Türk musiki bilimadamı, bestekar ve icracılarından biridir. Musiki dışında minyatür, şiir, hat ve diğer güzel sanat dallarında da söz sahibi simalardandır. 754/1353 yılında doğmuştur. Musiki ve diğer konularda babası Ğiyaseddin Ğaybi'den eğitim almış ve daha sonra genç bir yaşta Tebriz'e gitmiştir. Tebriz'de musiki ilmindeki bilgisi ve yeteneği ile devrin hükümdarı Sultan Uveys Bahadır Han tarafından Celayirli sarayına kabul edilmiştir.[495]

Sultan Uveys Bahadır Han devrinde Celayirli sarayında musiki bilimi ile uğraşmaya devam eden ve kendisini kabul ettiren Abdulkadir Merâğî, Sultan Uveys'in ölümünden sonra onun yerine geçen Sultan Hüseyin zamanında da Celayirli sarayında kalmaya devam etti ve bu sultan tarafından büyük itibar görmeye ve adını duyurmaya başladı. Nitekim yirmi dört zamanlı *"Derb-i rebî"* usulünü de Sultan Hüseyin'in isteği üzerine tertip etti. Beste türlerinin en zorlarından biri sayılan *"nevbet-i mürettib"*de bir ayda 30 beste yaparak imkansız bir başarıya imza attı. Bunların ilkine de *Hüseynî* adını verdi. Bu başarısıyla büyük bir ün kazandı.[496]

Sultan Hüseyin'in ölümünden sonra ilk önce Bağdad'da hüküm süren Şehzade Şeyh Ali'nin sarayına gitti. Ancak kısa bir süre sonra Sultan Ahmed Celayir'in 786/1384 tarihinde Şeyh Ali'yi ortadan kaldırması üzerine Sultan Ahmed

---

[492] İbn-i Bezzâz, Safvet'ü-safâ, s.992; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s. 295; Sâfî, Letâyifu'l-tevâyif, s.281; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Terbiyet, s.56; Browne, III/163; İkbâl, s.456-459; Râzî, s.335; Muhammed Hassan, et-Tasvir fi'l-İslam ind el-Furs, s.70-71; Van Loon, s.13; Azzâvî, II/82; Muşfik, s.7; Feziilî, Atlas-i Hat, s.328; Sümer, *"Ahmed Celayir"*, DİA, II/54
Beyânî, s.342; Togan, Giriş, s.272g; Minorsky, *"Üveys"*, İA, VIII/134; Kâreng, s.626; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, s.258; Fâiki, Azerbaycan, I/494

[493] Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.342; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/254; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh; Hasan Beg Rumlu, I/74; Şevkânî, I/26; Nevâî, Esmâd u Mekâtîbât, s.23; Beyânî, s.108; Sümer, Kara Koyunlular, s.86; Müneccimbaşı, III/11; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.464-465; Terbiyet, s.30; Azzâvî, II/306; Dihhudâ, *"Ahmed-i Celayir"*, Luğatnâme, III/1418; Barthold, *"Ahmed Celayir"*, İA, I/182; Cevâdî, II/975; Aka, İsmail, Mirza Şahruh ve Zamanı, Ankara, 1994, s.214-215; Zerrinkûb, Donbâle-i Rüzgârân, s.261

[494] Togan, Giriş, s.272 g

[495] Fasîh-i Havâfî, III/275; Hândmir, Habîbu's-siyer, IV/13-14; Hasan Beg Rumlu, I/219; Terbiyet, s.258; Azzâvî, III/94; Beyânî, s.350; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh, I/684; Özcan, Nuri, *"Abdulkadir Merâğî"*, DİA, I/242;

[496] Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Müneccimbaşı, III/11; Howorth, III/659; Terbiyet, s.258-259; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh I/684; Farmer, H.G., *"Abdulkadir"*, İA, I/83; Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, s.215; Özcan, *"Abdulkadir Merâğî"*, DİA, I/242

Celayir'in himayesine girerek onun özel nedimlerinden biri ve ayrılmaz bir dostu oldu. Bu dönemde Celayirli sarayında musiki hayatının en parlak dönemini geçirdi ve Sultan Ahmed Celayir adına otuz zamanlı *"devr-i şahi"* denilen yeni bir usul yarattı. Bu maharetiyle Sultan Ahmed Celayir'den büyük bir hüsnü kabul gördü.[497]

Sultan Ahmed Celayir devrinde de büyük bir itibar gören Abdulkadir Merağı yaklaşık 20 yıl boyunca aralıksız onun hizmetinde bulundu. Sultan Ahmed ile aralarındaki yakınlık öyle bir dereceye ulaştı ki Sultan Ahmed Celayir kendisine "Aziz dostum" şeklinde hitap ediyordu. Nitekim Sultan Ahmed Celayir'in katledildiği sırada Herat'ta Mirza Şahruh'un yanında bulunan Merağalı Abdulkadir, Sultan Ahmed'in ölüm haberi ulaştığında ve Şahruh tarafından kendisine onun ölümü hakkındaki düşüncesi sorulduğunda ona karşı olan duygularını ve ölüm tarihini şu rubai ile dile getirmiş ve tarihlemiştir

عبد القادر ز دیده هر دم خون ریز　　با دور سپهر نیست جای ستیز

کان مهر سپهر خسروی را ناگاه　　تاریخ وفات گشت قصد تبریز[498]

Ey Abdulkadir gözlerinden her dem kan akıt.
Feleğin dönmesine karşı kavga gürültüye yer yok
Zira ansızın o cihanın efendisi Hüsrev'in ölüm tarihi, onun Tebriz'e kasdettiği tarih(813)[499] *oldu.*

Timur'un İran ve Azerbaycan'ı istilasına kadar Celayirli sarayında yaşamını devam ettiren Merağalı Abdulkadir 788/1386 yılında Timur'un Azerbaycan'ı ele geçirmesi üzerine Sultan Ahmed Celayir ile birlikte Bağdad'a gitti. Ancak 795/1393 yılında Timur'un Bağdad'a yönelmesi üzerine Sultan Ahmed'in Mısır'a sığınmak amacıyla Bağdad'dan kaçtığı sırada Timur'un onu takip eden kuvvetleri tarafından Kerbela'da esir düşen Merağalı Abdulkadir, Timur tarafından ihtiramla kabul edilerek hilatlerle ve büyük bir nişan ile Semerkand'a gönderildi.[500]

Bu dönemden sonra gerek Timur gerekse halefleri devrinde bütün Timurlu sultanları tarafından büyük bir itibar gördü ve önemli eserler vücuda getirdi. Bu hanedanın hizmetinde iken Mirza Muhammed'in isteği üzerine iki yüz zamanlı *"derb-i mieteyn"* ve Timur'un torunu Sultan Halil'in isteği ile de sekiz zamanlı *"devr-i kumriyye"* ve Mirza Şahruh'un hizmetinde iken de yirmi sekiz zamanlı *"devr-i adl"* adlı usulleri geliştirdi. Nihayet 838/1434-1435 yılında Mirza Şahruh zamanında Herat'ta çıkan bir veba salgınında vefat etti ve buraya defnedildi.[501]

İbn-i Arabşah tarafından Timurlu devrinin en önde gelen musiki adamı olarak kaydedilen Merağalı Abdulkadir devrinin bütün musiki makamlarına vakıf idi. Bütün makamlarda beste yapabildiği gibi bahsedildiği üzere kendisi de birkaç makam icat

---

[497] Terbiyet, s.259; Beyâni, s.350; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh I/684; Cevâdî, I/402; Özcan, *"Abdulkadir Merağî"*, DİA, I/242; Sümer, *"Ahmed Celayir"*, DİA, II/54

[498] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/402-403; Fasîh-i Hevâfî, III/202; Mirhând, VI/583; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Hasan Beg Rumlu, I/75; Müneccimbaşı, III/11; Nahcevânî, Mevâddu't-tevârîh, s.264; Terbiyet, s.261; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh I/684

[499] قصد - 194 تبریز = 619 قصد تبریز = 619+194 = 813

[500] Âbrû, Zubdetu't-tevârîh, I/402; Fasîh-i Hevâfî, III/136; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/578; Terbiyet, s.260-261; Browne, III/191; Âzzâvî, III/94-95; Beyâni, s.350-351; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh I/684; Mu'în, V/1143-1144; Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, s.215; Özcan, *"Abdulkadir Merağî"*, DİA, I/242

[501] İbn- Arabşâh, s.468; Fasîh-i Hevâfî, III/275; Hândmir, Habîbu's-siyer, IV/13-14; Hasan Beg Rumlu, I/219; Terbiyet, s.261-264; Âzzâvî, III/94; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh I/684-685; Mîşkînî, s.330-331; Aka, Timur ve Devleti, s.141; Özcan, *"Abdulkadir Merağî"*, DİA, I/242

etmiştir. Çok sayıdaki müzik aletini çalmakla birlikte özellikle de ud çalmadaki mahareti ile ün salmıştı. *Saz-ı Kesat-ı Çinî, saz-ı elvah, saz-ı murassa-i Ğayibi* adlı musiki aletlerini icat etmesinin yanısıra eski birkaç çalgıyı geliştirerek musiki sanatının hizmetine sunması da onun şöhretini artıran önemli unsurlardan biri olmuştur. Türkçenin yanısıra Arapça ve Farsça şiirler söylemesi, hattın altı türünde ve minyatürde de usta olması ise onun çok yönlü bir sanatkar olduğunu gösterir. Bütün bu nedenlerden dolayı Merağalı Abdulkadir musiki ilmi konusunda devrinin en önde gelen nazariyeci, bestekar ve icracısı olarak kabul edilmektedir.[502]

Abdulkadir Meraği'nin sözü edilen yarattığı usuller dışında günümüze de ulaşan çok sayıda bestesi bulunmaktadır. Ayrıca musiki ilmi konusunda yazdığı *Câmiü'l-elhân, Makâsidu'l-elhân, Kenzu'l-elhân, Risâle-i Fevâid-i Âşere, Şerh-i Kitâbu'l-edvâr* ve *Zubdetu'l-edvâr* adlı telifleri de bulunmaktadır. Bu eserlerden *Câmiü'l-elhân* ve *Makâsidu'l-elhân*'ı Timurluların hizmetinde iken Türkistan'da diğerlerini ise Celayirli sarayında yaşadığı sırada yazmıştır. Ayrıca yine *Kitâbu'l-edvâr* adlı Türkçe kaleme alınmış bir eserinin olduğu da söylenmektedir.[503]

Denildiği üzere Sultan Uveys Bahadır Han ve Sultan Ahmed Celayir'in kendileri de musiki konusunda devrin sanatkarları arasında kabul edilmektedirler. Kaynaklarda Sultan Uveys'in bir kaç bestesinin olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde Sultan Ahmed Celayir de musiki biliminde ve müzik aletleri konusunda usta idi. Çok güzel keman çalardı. Kendisinin yaptığı bir kaç bestesi vardı. Hatta özellikle musikinin biliminin Sultan Ahmed Celayir devrinde zirveye çıktığını söylemek mümkündür.[504]

3.13.**Hatemcilik:** Hatem kelime olarak "*mühür*" ve "*yüzük*" anlamlarına gelmektedir. Oyma ve kakmacılık sanatının bir türüdür. Celayirlilerden çok daha önceleri de bu coğrafyada kullanılan bir sanat dalıdır ve Farsça kaynaklarda "*hatemsazi*", "*hatembendi*" ve "*hatemkari*" de denilmektedir. Mermer ya da ahşap bir yüzey üzerine süs motifleri ve geometrik şekiller oyularak oluşan çukurları altın, gümüş, pirinç, renkli kemik, sedef, fildişi ve diğer birtakım maddelerle doldurmak suretiyle gerçekleştirilen tezyinat sanatına hatemcilik denilirdi. Daha çok mermer taşları oyarak içine renkli mermer, ya da ahşap bir yüzeyi oyarak başka renkteki ahşap maddeleri oluşan boşluklara yerleştirmek suretiyle de gerçekleştirilebiliyordu.[505]

Güzel sanatların bir çok sahasında olduğu gibi hatem işlemeciliği sanatı da Celayirliler devrinde büyük bir gelişme göstermiş ve yaygın olarak kullanılmıştır.

---

[502] İbn-i Arabşâh, s.470; Hasan Beg Rumlu, I/219; Azzâvî, III/94-95; Aka, Timur ve Devleti, s.142; Özcan, "*Abdulkadir Merağî*", DİA, I/242-243

[503] Terbiyet, s.261,264; Azzâvî, III/95; Nevâî, Ahsenu't-tevârîh I/685; Aka, Timur ve Devleti, s.142; Özcan, "*Abdulkadir Merağî*", DİA, I/243

[504] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/256; Semerkandî, Tezkiretu'ş-şuarâ, s.295,342; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/254; Sâfî, Letâyifu't-tevâyif, s.281; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.261; Gaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Hasan Beg Rumlu, I/74; Şevkânî, I/26; Browne, III/163; Nevâî, Esmâ u Mekâtîbât, s.23; Beyânî, s.108; Sümer, Kara Koyunlular, s.86; Münecimbaşı, III/11; Bakuhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.456-459,464-465; Terbiyet, s.30,56; Azzâvî, II/82,306; Dihhudâ, "*Ahmed-i Celayir*", Luğatnâme, III/1418; Musfik, s.7; Barthold, "*Ahmed Celayir*", İA, I/182; Togan, Giriş, s.272 g; Cevâdî, II/975; Minorsky, "*Üveys*", İA, VIII/134-135; Kâreng, s.626; Zerrinkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s.258,261; Fâikî, Azerbaycan, I/494

[505] Dimand, Muhammadan Art, s.131-132; Mulla, "*Hatem*", I/1384-1385; Amûzegâr, Habîbullah, Ferheng-i Dânış, Tahran, 1375, s.340; Pakalın, I/766; Keyânî, Tezyinât-i Vâbeste be Mîmârî-yi İran, s.209-210

Nitekim Sultan Ahmed Celayir hatem işlemeciliğinde de devrinin usta sanatkarları arasında sayılmaktadır.[506]

14.Metal ve Mücevher İşlemeciliği: Moğolların İran ve Batı Asya'yı fetihlerinin ilk dönemlerinde bu coğrafyada metal işlemeciliği pek parlak değildi. Bunun nedeni ise ilk Moğol saldırıları sırasında sanatkarların kaçarak Anadolu ve hatta Mısır'a sığınmaları, Moğolların ise metal işlemeciliği konusunda oldukça geri bulunmaları idi. Ancak İlhanlılar devrine gelindiğinde İlhanlı hakimleri tarafından başlangıçtan itibaren metal işlemecileri ayrı bir itibar görmeye başladılar. Bunun nedeni İlhanlı hakimlerinin metal işlemecileri ve işçilerine daha çok silah, zırh ve miğfer yapımında ihtiyaç duymaları idi. Bu itibarla zaman içinde gelişmeye başlayan metal işlemeciliği özellikle Celayirliler devrinde büyük bir gelişme göstererek Timurluların ilk yıllarında zirveye ulaştı.

Bununla birlikte İlhanlı ve Celayirlilerdeki metal işlemeciliği daha çok süslemecilik ağırlıklıdır ve üslup olarak Musul-Memluk ekolleri ile parelellik gösterir. Ancak özellikle Celayirlilerden itibaren başlayarak kendine has bir takım özellikler kazanmıştır. Bu devreden günümüze ulaşan ve dünyanın muhtelif müzelerinde sergilenmekte olan örneklerden bu durum açıkça görülmektedir.[507]

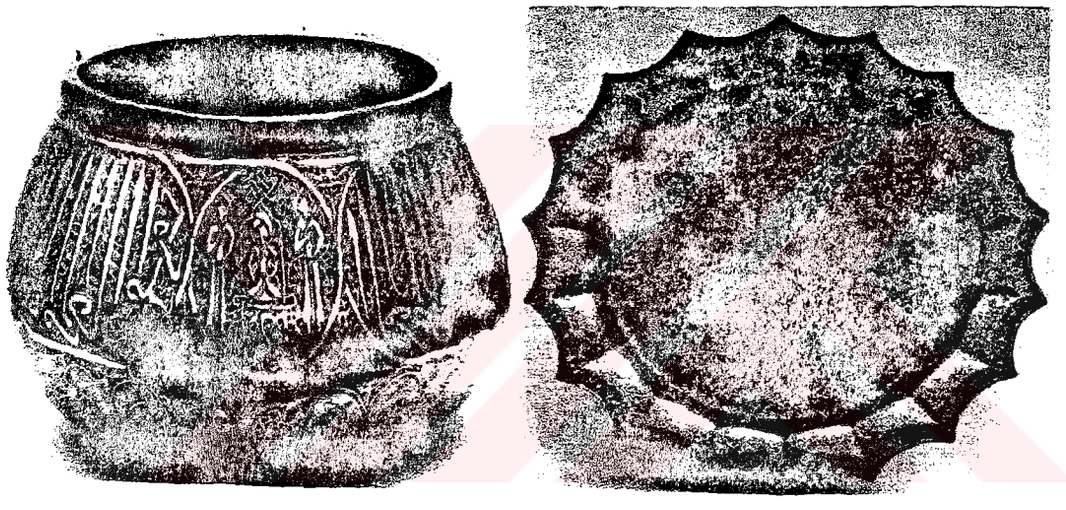

14. yüzyılın 2. yarısında yapılan bir bakır bir sini ve kazan[508]

Celayirlilerden günümüze ulaşan büyük ve bakır bir tabak da İran'da Tahran Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu tabak Sultan Uveys Bahadır Han adına yapılmıştır. Muhtelif motiflerle çok güzel ve zarif bir şekilde süslene bu bakır tabağın dört bir yanında ve dört hat halinde Sultan Uveys'in ünvanları nakşedilmiştir. Bu yazılar şunlardır.[509]

---

[506] İbn-i Tağrîberdî, el-Menhelu's-sâfî, I/256; Semerkandî, Tezkirtu'ş-şuérâ, s.342; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.261; İbn-i Kerbelâî, I/523; Hasan Beg Rumlu, Ahsenu't-tevârîh, I/74; Bakıhanov, Gulistân-i İrem, s.76; Şavkânî, el-Bedru't-tâlî, I/43; Terbiyet, s.30; el-Àzzâvî, II/306-307; Zerrînkûb, Donbâle-i Rûzgârân, s. 261; Sümer, *"Ahmed Celayir"*, DİA, II/54

[507] Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.174; Price, The Story Of Moslem Art, s.95; Dimand, Muhammadan Art, s.151-152

[508] Fotoğraf: Dimand, Muhammadan Art, ekler

[509] Beyânî, s.363

Birinci hat:

مما عمل برسم السلطان الاعظم الايلخان المعظم الخاقان الاعدل الاكرم مالك رقاب الامم ظل الله فى العالم معز الد نيا والدين شيخ اويس خلد الله ملكه و سلطانه

İkinci hat:

مما عمل برسم السلطان ظل الله فى العالم شيخ اويس بهادرخان و عظم شأنه اعلى

ortadaki dairelerde:

مما عمل برسم السلطان الاعظم الايلخان المعظم الخاقان الاعدل الاكرم مالك رقاب الامم معز الد نيا والدين شيخ اويس خلد الله ملكه

Dördüncü hat:

الاعظم الايلخان المعظم الاكبر مالك رقاب الامم معزالد نيا والدين شيخ ... خلدالله ملكه وسلطانه فى ... نكره و شأ نه

Sultan Uveys Bahadır Han adına yapılan tabak[510]

3.15. Altın ve Gümüş işlemeciliği: Celayirliler devir hakkında bilgi veren kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen üretim ve ticaret varlığını geniş ölçüde devam ettiriyordu. Bu devredeki altın ve gümüş işlemeciliğinin detayları hakkında elde mevcut kaynaklarda fazlaca bir bilgi bulunmamakla birlikte eldeki bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile altın, gümüş ve mücevher işlemeciliği başta Tebriz olmak üzere ülkenin büyük merkezlerinde yaygın bir şekilde devam ediyordu. Altın işlemeciliği bu dönemde daha çok iki şekilde kendisini gösteriyordu. Bunlardan ilki tezhip, minyatür ve altın dokumacılığı şeklinde idi. El yazması eserler, özellikle de Kuràn-ı Kerim yazmaları altının muhtelif şekillerde işlenmesi ile tezhip ediliyordu. Altın bazen ince tabakalar

[510] Fotoğraf: Beyânî, s.364

halinde, bazen de altın suyu halinde kullanılıyordu. Kitapların ciltleri ince varaka ya da toz haline getirilmiş olan altın ile kaplanıyor daha sonra muhtelif kalemler kullanılarak üzerine değişik motifler çiziliyor veya yazılar yazılıyordu. Aynı şekilde kitapların haşiyeleri kıl kalem kullanılarak altın ile süsleniyordu.[511]

İkinci şekil ise muhtelif ziynet, süs ve hediyelik eşyalarda kendisini gösteriyordu. Bu tür eşyalar altın ve gümüş ve diğer değerli taşların ustaca işlenmesi ile yapılıyordu. Bu konuda başkent Tebriz ve Sultaniye merkez durumdaydı. Nitekim Clavijo seyehatnamesinde bu konuda şunları söylemektedir:

"Çin'den deniz yolu ile Hürmüz Limanı'na getirilen çok miktardaki inci, sedef ve diğer bir çok değerli taş Sultaniye ve Tebriz şehirlerine getirilir. Buralarda işlenerek küpe, yüzük ve diğer mücevherata dönüştürülür, buradan pazarlara giderdi. Her yıl sözü edilen aylarda Kaffa, Trabzon, Rum, Suriye ve Bağdad'dan tacirler buralara gelerek alışveriş yaparlar.."[512]

Aynı şekilde İbn-i Battûta Tebriz'de gördüğü kuyumcular pazarındaki altın ve gümüş takıların güzelliği karşısında hayrete düştüğünü belirtmiştir. *"...Kuyumcuların bulunduğu bölüme girdiğimde gördüğüm mücevherlerin bolluğu ve güzelliğinden dolayı gözlerim kamaştı. Değerli elbiseler giymiş olan güzel gulamlar bellerine ibrişim kuşak bağlamışlar ve efendilerinin önünde duruyorlar, mücevherleri gelen güzel hanımlara gösteriyorlardı. Hanımlar bu mücevherleri almak için birbirleriyle yarışıyorlar ve çok miktarda satın alıyorlardı...."*[513]

İbn-i Battûta ayrıca, bu devrede cami ve türbelerde altın ve gümüşten yapılma küçüklü büyüklü kandiller, Hazreti Ali'nin Necef'te bulunan türbesinde ise büyük bir ustalıkla altın varaklar ve gümüşle işlenmiş çok güzel bir taht, altın ve gümüşten tepsiler (Taşt) gördüğünü ifade etmiş, harem girişindeki dört kapının eşiğinin gümüşten yapıldığını söylemiştir[514]

3.16.BAYINDIRLIK VE MİMARİ: Daha önce de birkaç kez ifade edildiği gibi Moğol saldırıları arasında Selçuklular ve Abbasiler dönemlerinde çoğunluğu doğunun kültür ve medeniyet merkezleri olarak nam salmış olan şehirleri yağmalanarak yakılıp yıkıldı. İhtişamlı ve güzel yapılar büyük ve ihtişamlı binalarla süslenmiş olan şehirler bu ardı arkası kesilemez saldırılarla birlikte harabeye döndü.

Ancak diğer alanlarda olduğu gibi bu tahribat ve viranelik uzun süre devam etmedi. Moğol İlhanlılarının bu bölgelerde yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte özellikle de Gazan Han'dan itibaren Olcaytu ve Ebu Said Bahadır Han dönemlerinde, başta İran ve Azerbaycan olmak üzere eski önemli merkezler bu kez de İlhanlı hakimleri tarafından imar edilmeye ve bayındır bir hale getirmeye başladılar. Yerle bir edilen şehirleri yeniden inşa ederek camiiler, geniş meydanlar, pazarlar, kervansaraylar, su kanalları ve yollar yaptırdılar.[515]

İlhanlıların yıkılmasından Celayirli Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süre içinde İlhanlı hakimiyet alanında meydana gelen saltanat mücadeleleri sırasında

---

511 İbn-i Battûta, I/220; Beydâni, s.372; Pakalın, I/54

512 Clavijo, s.167-168

513 İbn-i Battûta, I/284

514 İbn-i Battûta, I/220

515 Reşideddin, II/993-996; Zeyneloğlu, s.79-81; Wilson, Histoire de l'Art Persan, s.174-180; Togan, *"Azerbaycan"*, İA, II/109-110; Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.10-11; Râzî, s.400; Mişkûtî, s.194-195; Price, The Story Of Moslem Art, s.94-97; Pope, A. Upham, A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Percent, London, 1965, Farçaya çev. Gulamhuseyn Sadri Afşâr, Tahran, 1373 hş. s.171-172; Vekîlî, s.251-252

yeniden bu coğrafyalarda bir yıkım ve tahribat meydana geldi. Fakat Büyük Şeyh Hasan'ın Irak-ı Arab'da Bağdad merkezli bir hükümet oluşturmasından itibaren Büyük Şeyh Hasan ve eşi Dilşad Hatun'un gayretleri ile özellikle Celayirli hakimiyet sahasında yeniden bir canlanma ve bayındırlık faaliyetleri başladı. Bağdad büyük bir canlılık kazandı ve refah seviyesine ulaştı. Büyük Şeyh Hasan döneminden başlayarak Bağdad yeniden imar edildi ve yapılan yüksek ve büyük binalar, medreseler, pazarlar, camiler, cadde ve meydanlarla süslenerek eski ihtişamına kavuşmaya başladı.[516]

Nitekim Çupanlı Melik Eşref'in 748/1347 yılında Bağdad'a saldırısı sırasında yaşanan ve kaynaklarda anlatılan bir olay Celayirlilerin imar ve bayındırlığa verdikleri önemi, buna karşılık Çupanlıların tahripkarlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

"Melik Eşref'in Bağdad'ı kuşatması sırasında onun yakınlarından Emir Ahmed Eyudacı adında Rumlu bir genç vardı. O bir gün Dicle'nin kıyısına gitmişti. İki tarafın askerleri birbirleriyle alay ediyorlardı. Dicle Nehri'nin karşı kıyısından Bağdad askerlerinden biri "Ey zalimler! Azerbaycan'ı cennet haline getirip size verdik. Orayı harap ettiniz. Gelip harap bir halde olan Bağdad'ı imar ettik ve burada oturduk. Artık bizden ne istiyorsunuz?" diye bağırdı. Bunun üzerine Ahmed'in yanında bulunan nedimi "Bizler Rum'da idik ve orada tahribatta bulunuyorduk. Duyduk ki Azerbaycan'ı mamur hale getirmişsiniz. Geldik sizi oradan çıkardık ve oraları tahrip ettik. Şimdi de buraya geldik. Sizleri buradan da çıkarıp harap edeceğiz diye cevap verdi...."[517]

Büyük Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra tahta oturan Sultan Uveys devri ise Celayirlilerin her yönü ile olduğu gibi bayındırlık ve imar konularında da en parlak devrini teşkil eder. Onun zamanında Celayirlilerin hakimiyet sahası özellikle de Bağdad, Tebriz ve Sultaniye yeniden büyük bir ihtişama kavuştu. Defalarca yaşanan sel baskınları ve depremlere rağmen her defasında Bağdad, Tebriz ve Sultaniye başta olmak üzere şehirler yeniden inşa edildi. Yıkılan binaların yerine daha ihtişamlı eserler yapıldı.[518]

Sultan Ahmed Celayir de şehirlerin imarına büyük önem verirdi. Onun emri ile birçok bina ve eser inşa edilmiştir. Timur'un Bağdad'a saldırıp şehri viran etmesinden sonra her defasında Sultan Ahmed geri döndüğünde harabe haline gelen yapıların yeniden tamir edilmesini, burçlar, surlar ve kalenin imarını, halkın oturması için binaların yapılmasını sağladı. Halkın yeniden tarım ve çiftçilikle uğraşmasını, şehrin etrafındaki nahiye ve köylerin de imarı edilmesini sağladı.[519]

Aynı şekilde Sultan Ahmed Mısır'daki esaret hayatından dönüp, 808/1405-1406 yılında Tebriz'i Şirvanşah İbrahim Bey'den aldığı sırada Alancuk Kalesi'ni tamamen tahrip edilmiş bir halde buldu. Ahmed Celayir, Alancuk Kalesi'ni daha

---

[516] İbn-i Tağriberdi, en-Nücûmu'z-Zâhire, X/253; Sâfi, Letâyifu't-tevâyif, s.250; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Huart, s.13; İkbâl, s.455-456; Azzâvî, II/77-80,82-84; Alizade, Destûru'l-kâtib, II/V; Pope, s.171-188-; Beyânî, s.31; Zerrinkûb, Dombâle-i Rûzgârân, s.258; Rûdgar, s.54

[517] el-Eberî, s.173; Âbrû, zeyl, s.226; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Gozide, s.42; Fasîh-i Hevâfî, III/74; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/250-251; Mirhând, V/561

[518] Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.82,92; Âbrû, zeyl, s.244; Fasîh-i Hevâfî, III/108; Mirhând, V/577; el-Bağdâdî, Gulşen-i Hulefâ, vr. 123; Huart, s.13-15; Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi Târîhî-yi İran, s.226; Azzâvî, II/83,134

[519] Yezdî, Zafernâme, II/275-278; Şâmî, s.225-226; Mirhând, VI/394-395,578; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/502-503; Beyânî, s.97-98,108; İkbâl, s.464; Bayum, "*Bağdad*", İA, II/201

önce bu kaleyi düşmanların eline geçmemesi amacı ile yıktırmış olan Kadı İmaduddin'e teslim ederek ondan bedeli ne olursa olsun bu kaleyi yeniden imar etmesi emrini verdi. Ayrıca bir ferman çıkararak bütün bölge emirlerini Kadı İmaduddin'e Alancuk Kalesi'nin onarımı için yardımcı olmakla görevlendirdi.[520]

امرا و سرداران ولایت نخجوان و اران ومرند و خوی و سر خیلان احشام بدانند که قلعه النجق که در شان اهتمام شماست خراب شده و ما معتمد قاضی عماد الدین را مقرر کردیم که ان قلعه را بحال عمارت باز اورده و وظیفه انکه از جمیع ولایات مصالح و انچه مایحتاج باشد بر حسب توجع قاضي مذكور بدهند و اومر و نوحی او را مطیع باشند.[521]

"Nahcıvan, Arran, Merend ve hoy emir ve komutanları ile aşiret reisleri bileler ki biz harap olan Alancuk Kalesi'ni Kadı İmaduddin'e verdik ve onu imar etmekle görevlendirdik. Vazifeniz bütün vilayetlerde bulunan malzemeleri ve ihtiyaç duyulacak şeyleri mezkur kadının isteğine göre vermek ve onun isteklerine itaat etmektir."

Sultanlar dışında, yine bu devrede devlet erkanı, sultan ailesinden bir fert ya da varlıklı kimseler hac farizasını yerine getirmeden önce hayır amacıyla cami, medrese, daruşşifa ya da imarethane gibi eserler de yaptırıyorlardı. Bu tür eserler de şehirlerdeki bayındırlık ve mimarinin gelişmesine önemli katkılar sağlıyordu.[522]

Kaynaklarda bu devrede Kubbetu'l-İslam olarak da anılan Tebriz, Azerbaycan eyaletinin en önemli şehri ve Celayirlilerin iki başkentinden biri idi. İlhanlıların da başkenti olduğu için diğer yönlerinin yanı sıra siyasi bakımdan da önem arzediyordu. Bu nedenle de Celayirlilerin bütün siyasi rakiplerinin en fazla ilgisini çeken bir şehirdi. Bu dönemde kazandığı zenginlik ve ihtişam nedeni ile sadece ülkede değil dünyanın bir çok ülkesinde bilim, sanat ve ticaret bakımlarından tanınıyordu ve özel bir önem taşıyordu. Çok sayıda ve zengin pazarları, zenginliği ve ulaşmış olduğu kültür ve medeniyet seviyesi ile ilgi merkezi durumunda idi. Gerek İlhanlıların gerekse daha sonra Celayirlilerin başkenti olması sebebiyle Tebriz son derece modern ve görkemli yapılarla süslenmişti.[523]

Nitekim Celayirlilerin son dönemlerinde Tebriz'i ziyaret eden Clavijo Tebriz'i anlatırken bu şehrin bayındırlığı ve zenginliği ile ilgili olarak şunları söylemiştir.

"...Şehrin dört bir yanında etrafında büyük ve yüksek binaların yer aldığı çok büyük ve geniş meydanlar vardır. Bu binaların kapıları meydanlara açılmaktadır. Kervansaraylar da aynı şekildedir ve bu binaların içinde çeşitli amaçlar için kullanılan çok sayıda dükkan, atölye ve bürolar vadı..... Tebriz'in dört bir yanında güzel binalar ve camiler görülüyordu. Özellikle mescidler mavi ve altın renkli

---

[520] Hasan Beg Rumlu, I/38; Mirḫând, VI/548
[521] Mirḫând, VI/548
[522] Mustevfi, Zeyl-i Târiḫ-i Guzide, s.73; Âbrû, zeyl, s.239; Semerkandî, Matlâu's-sâdeyn, I/333-334; Mirḫând, V/572; Ḫândmir, Habîbu's-siyer, III/240; Howorth, III/656; Âzzâvî, II/104-105
[523] İbn-i Battûta, I/284; Clavijo, s.162,167-168; Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi Târiḫi-yi İran, s.226; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.62

çinilerle süslenmişti. Bu camilerde benzerini sadece Türkiye'de gördüğüm billur kaseler vardı. Anlatılara göre bu binaları eskiden Tebriz halkından çok zengin bir grup servetlerini harcayarak yaptırmışlardır.[524]

Tebriz'in başkent olmasından sonra başta Sultan Uveys Bahadır Han devrinde inşa edilenler olmak üzere bu şehirde yapılan sayısız eser uzun yıllar ayakta kalmayı başarmakla birlikte 1193/1779 yılında gerçekleşen büyük Tebriz Depremi'nde tamamen yıkılmıştır.[525]

Clavijo, aynı şekilde yine Celayirlilerin önemli merkezlerinden biri olan ve Adil Ağa tarafından bayındır hale getirilen Sultaniye şehri içinde şunları demektedir.

"Sultaniye şehri bir ovada yer almaktadır. Etrafında sur yoktur. Ancak ortasında taştan yapılma bir kale vardır. Onun burçları ve duvarları mavi çinilerle süslenmiştir ve çok güzeldir. Burçların her birinde birer küçük top mancınığı bulunmaktadır... ortasından çoğu suyla dolu kanallar geçmektedir. Çoğu satılmak için getirilmiş mallarla dolu olan çok güzel geniş meydanları ve caddeleri vardır. Bütün mahallelerde tacirlerin konaklamaları için mihmanhaneler görülmektedir. Miran Şah İran naibi olunca Tebriz'deki bütün binaları ve camileri yıktırdıktan sonra Sultaniye'ye gelince aynı işi burada da yaptırdı.[526]

Bu devrenin mimari özelliklerine gelince, tıpkı diğer konularda olduğu gibi bu devrede bölge İslami mimaride önemli bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Zira İlhanlılar devrinden başlayarak bu dönemde yapılan binalarda Moğolların Çin ve Orta Asya'dan getirdikleri tarz kendisini göstermeye ve yerli üsluplarla birleşerek mimaride Çinli, Moğol ve İslami unsurlar bir arada kullanılmaya başladı. İlhanlı sultanlarının bu dönemde de Çin ve Moğolistan ile irtibatlarının devam etmesi sebebiyle bu üslup etkileşimi Timur'un sekizinci asrın sonlarında bütün Batı Asya'yı etkileyen istila hareketlerine kadar devam etti.

14. yüzyıl başlarından itibaren mimari sanatında çok önemli değişimler yaşanmaya başladı. İlhanlıların yavaş yavaş İslam dinine yönelmeye başlamaları ile birlikte Çin-Moğol mimari üslupları daha çok cami, tekke, türbe ve bunun gibi mukaddes mekanlarda belirgin bir şekilde etki etmeye başlamıştır. Bunda Moğolların geleneklerinden gelen ruhban sınıf temsilcilerine ve mukaddes mekanlara saygı geleneği de etkili olmuştur. Din bahsinde de anlatıldığı üzere İlhanlıların İslamiyeti seçmelerinden sonra da bu saygı geleneği devam ederek İslam dinini sembolize eden mekanlar, gerek İlhanlı gerekse Celayirli sultanları tarafından aynı şekilde saygı görmeye devam etmiş, bu mukaddes mekanlara azamet ve güzellik kazandırmak için büyük bir çaba gösterilmiştir. Bu itibarla üç mimari sanat tarzının birleşiminden yeni bir üslup ortaya çıkmış ve Timur'un ortaya çıkışına kadar da bu özelliğini kaybetmeden devam etmiştir.[527]

İlhanlılar ve Celayirliler devrinden kalma yapılara bakılarak İlhanlı mimarisinin Selçuklu mimarisinden büyük ölçüde etkilendiği anlaşılmakla birlikte, bu yapıların mimarisinde Çin-Moğol ve Abbasi-Selçuklu dönemlerinde zirveye çıkmış olan Türk-İslam mimarisinin özelliklerini bir arada bulmak da mümkündür. Örneğin bu devrede inşa edilmiş olan kümbetlerin şekli ve süslemelerinde kullanılan

---

[524] Clavijo, s.162-164; Howorth, III/636

[525] Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi Târîhî-yi İran, s.226; Kâreng, s.26

[526] Clavijo, s.167-171

[527] Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.67; Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.17-30 ; Togan, Giriş s.272; Râzi, s.400; Mişkinî, s.195; Pope, s.171-138; Beyânî, s.351-352; Zerrinkûb, Dunbâle-i Rûzgârân, s.252

renkler Çin mabedleri ve Moğolların rengerenk göçebe çadırlarından ve çini mavisinden ilham almıştır. Ayrıca bu devrede mimari ile birlikte çinicilik de ayrı bir parlaklık kazanmıştır.[528]

Celayirliler devrinde çok sayıda eser inşa edilmişse de özellikle Timur'un saldırıları sırasında ve Clavijo'nun da ifadelerinden anlaşıldığı üzere Timurluların işgali altında olduğu dönemde bütün Celayirli coğrafyası baştan aşağı yakılıp yıkılmış olduğu için bu dönemden günümüze fazlaca bir eser ulaşmamıştır. Ayrıca değinildiği gibi bu tahribatta ayakta kalmayı başarabilen Tebriz'deki eserler ise 1193/1779 yılında meydana gelen Tebriz Depremi'nde yerle bir olmuştur.

3.17. Celayirli Devri Mimari Eserleri:

1-Mescid-i Hoy-i Burc: Celayirliler devrinden günümüze ulaşan bir iki eser kalmıştır.

Mescid-i Hoy-i Burc[529]

[528] Wilber, The Architecture Of Islamic Iran The Ilkhanid Period, s.30-40,90-91; Togan, Giriş s.272; Râzî, s.400-401; Mişkûtî, s.195; Pope, s.188; Beyânî, s.352

Bu eserlerden biri Hoy-i Burc Türbesi yanında bulunan ve aynı adla adlandırılan camidir. Ancak bu eserin günümüze sadece kalıntıları ulaşmıştır. Merağa'da bulunan beş türbeden biridir. Kitabeleri hâlâ okunabilir durumdadır. Tavanı kümbet şeklindedir. Caminin dış cephesi tuğladandır ve bu tuğlalarla eşkenar dörtgen şekilleri yaratılmış, asıl hatlar kabartılı yapılmıştır. İç tezyinatında ise alçı ve çini süslemeciliği kullanılmıştır. Sekizinci asrın ikinci yarısında inşa edilmiştir.[530]

2-Devlethane: Saltanatının ilk yıllarında Sultan Uveys Bahadır Han tarafından Tebriz'de yaptırılmıştır. Günümüze kadar ulaşamamış olan bu bina adından da anlaşılacağı üzere saray olmasının yanısıra devlet idaresinin yürütüldüğü ve devlet dairelerinin toplandığı bir bina olarak hizmet veriyordu[531] Togan Devlethane'nin muhtemelen Tebriz'in şimdiki iç kalesinin olduğu yerde bulunduğunu söylemektedir.[532]

Clavijo'nun verdiği bilgilerden, Timur'un Azerbaycan ve İran'ı işgal ettiği dönemde bu eserin büyük ölçüde ayakta olduğu, ancak Tebriz'in Timur tarafından işgalinin ve ardından Celayirli Devlet merkezinin Bağdad'a taşınmasından sonra ticari bir işhanı olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

"....Bu tür binalardan etrafına duvar çekilmiş olan büyük bir saray gördük. Bu sarayın planı çok güzeldi ve içinde müstakil 20.000 oda ve atölye vardı. Öğrendiğimize göre bu büyük sarayı Sultan Uveys isimli bir padişah, saltanatının başında Mısır Sultanı tarafından haraç ünvanı ile gönderilen ve kendi hazinesinde bulunan bütün varlığını harcayarak yaptırmıştır. Bu mahal şimdilerde "ikbal evi" anlamına gelen Devlethane adıyla anılmaktadır. Bu sarayın büyük bir kısmı henüz sağlam ve ayaktadır. Tebriz'in bütün binalarının bu şekilde yapıldığı gibi ayakta olmasını arzu etmek gerekir...."[533]

3-Mercaniye Külliyesi: Vakıflarla ilgili bölümde de değinildiği gibi Mercaniye Külliyesi, bir cami, bir medrese ve bir daruşşifadan oluşmaktadır. Büyük Şeyh Hasan ve Sultan Uveys Bahadır Han devri Bağdad Hakimi Mercan Hoca tarafından Büyük Şeyh Hasan adına inşa ettirilen ve büyük miktarlarda mal ve mülkün vakfedildiği bu külliye Celayirliler devrinden günümüze kadar büyük ölçüde ayakta kalabilen ve bu devrin mimarisi konusunda günümüze ışık tutan en büyük ve meşhur binadır.

İki katlı olarak inşa edilen bu bina oldukça sağlam bir şekilde inşa edilmiş ve bu nedenle de günümüze ulaşmayı başarmıştır. Sütunları geometrik şekillerde yontulmuş taş temeller üzerinde yer almaktadır. Her iki katta da büyük birer namazgah (musalla), müritler ve talebelerin kaldıkları çok sayıda oda bulunmaktadır. Bu şekli ile onu Bağdad Nizamiye Medresesi'nin bir taklidi olarak kabul etmek mümkündür.[534]

---

[529] Fotoğraf, Beyânî, s.354

[530] Beyânî, s.353

[531] İbn-i Haldûn, IV/794; Mustevfî, Zeyl-i Târîh-i Guzide, s.106-107; Âbrû, zeyl, s.267-268; Fasîh-i Havâfî, III/118; Mirhând, V/587; Hândmir, Habîbu's-siyer, III/246; Ğaffârî, Cihân-ârâ, s.216; Kazvînî, Lubbu't-tevârîh, s.260; Muhammed Hasan Han, I/636; İkbâl, s.461; Âzzâvî, II/167; Beyânî, s. 66-67; Fâiki, Azerbaycan, I/496

[532] Togan, "*Azerbaycan*", İA, II/110

[533] Clavijo, s.167-171; Howorth, III/656; Barthold, Tezkire-i Coğrafya-yi Târîhî-yi İran, s.226

[534] Âzzâvî, II/84-86; Fransis, Bağdâd, s.15; Wilber-Golombek, The Architecture Of Islamic Iran, s.67; Beyânî, s.355-356; Baysun, "*Bağdad*", İA, II/201

Caminin üç kubbesi ve önünde bir eyvanı bulunmaktadır. Medresenin karşısında ise Hace Mercan'ın ölmeden önce kendi emri ile inşa ettirdiği büyük bir kubbesi olan türbesi yer almaktadır ve rengarek çinilerle süslenmiştir. Caminin

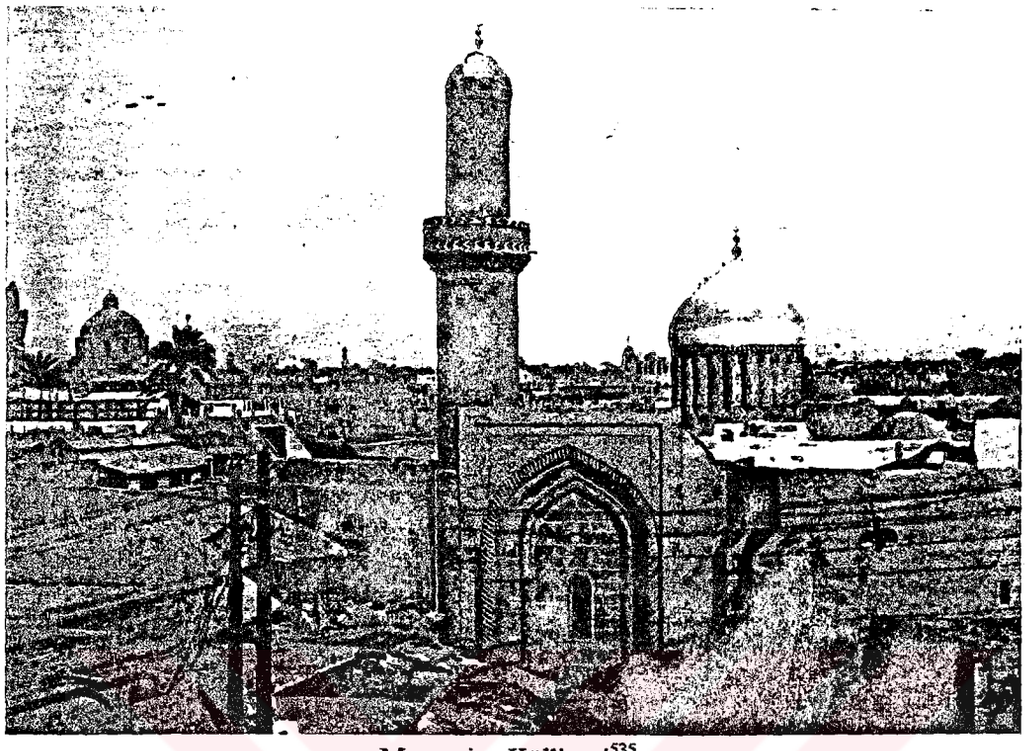

Mercaniye Külliyesi[535]

minaresi sol kısımda ve medresenin üzerinden yükselmektedir.

Medrese binası muhtelif nakışlarla süslenmiş, bütün kitabeleri tuğla üzerine işlenmiş, geometrik şekiller, çiçek ve yaprak motifleri ile süslenmiştir. Kendi alanında bir şaheser sayılmaktadır ve dört bir tarafı çok güzel bir hat ile tezyin edilmiştir. Namazgahın duvarlarının bütün dış yüzeyi süslenmekle beraber kitabe bulunmamaktadır. İç yüzey ise anlaşıldığı kadarı ile bu devrede çeşitli motiflerle süslenmekle beraber zaman içerisinde kaybolmuş daha sonra üzeri çeşitli çinilerle kapatılmıştır.

Medrese, Mustansıriyye Medresesi'nin 300 metre güneydoğusunda, Pazar yerinin ortasında yer almaktadır. Binanın ortasında dört köşeli bir avlu ve bu avlunun etrafını medrese odaları çevrelemektedir. Güney kısmında namazgah (musalla) minare ve caminin kubbesi yer almakta, batı tarafından ise avlu kapısı Pazar tarafına açılmaktadır. Pazar tarafındaki kemerli giriş kapısının üzerinde 11 adet süsleme nakış bulunmaktadır ki bunların çoğunluğu silinmiştir.[536]

Sağ taraftaki avluda, namazgahın karşısındaki ağaç duvarda kırmızı renkli kareler üzerine geniş bir kitabe yazılmıştır ki şunlar yazılıdır.

باسم الله ... انما يخشى الله من عباده العلما فى دولة ولد ها النويان الاعظم ناشر العدل فى العالمين

السلاطين الامير السعيد شيخ حسن نورالله و كملت فى ايالة ولد ه النويان الاعظم غياث الد نيا

---

[535] Fransis, Bağdâd, fotoğraf no: 15

[536] Àzzâvî, II/86-87; Fransis, Bağdâd, s.15-16; Beyânî, s.356

والد ين مغيث الاسلام والمسلمين شيخ اويس نو يان ...حب الاعظم ملجاء و ملاذالامم [537]

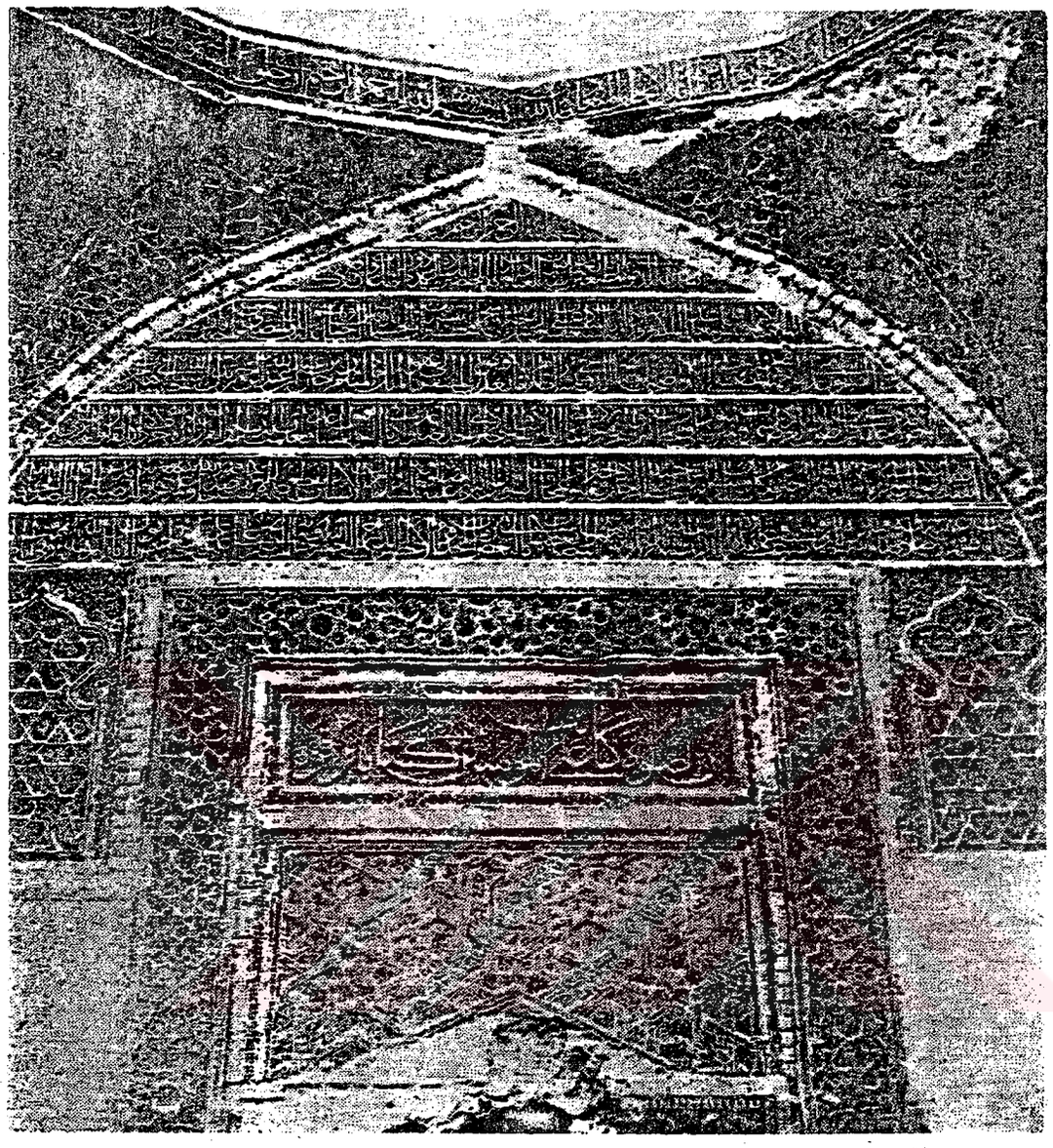

Mihrap Kitabesi[538]

Sol avluda namazgahın musalla karşısındaki duvarda muhtelif motiflerle süslenmiş kare şeklindeki tuğla zemin üzerinde üç satır halinde yukarıdaki ile aynı hat ile bir başka kitabe yazılmıştır. İlk ve ikinci satırın yazıldığı zemindeki kare şeklindeki tuğlalardan birkaç tanesi düşmüş, yine birinci ve ikinci satırdaki hattın bir bölümü silinmiştir. Bu nedenle bu kitabenin ¾'ü okunanamaktadır.
Bu kitabede mevcut ve okunabilen kısımlar ise:

بسم الله ..... انشاء المفتقر الى مغفرة الملك المنان مرجان بن عبدالله بن عبد الرحمن السلطانى

[537] Beyânî, s.357
[538] Fotoğraf: Beyânî, s.357

الاولجاتای تقبل منه فی الدا رین طاعة و صلی الله علی سیدنا محمد و اله الطیبین الطاهرین و صحبه و سلم

ve:

النین ظل بسعهم .....زنا هو وقفا متعزز وحیدی و هن یخاف غائلته و ان لایؤجر اکثر من روا حنرقه ..... بها و هن یغیر مما ذ کر فهم عند الله ظالم و صلي الله سید نا محمد النبي الا می و علی اله الطیبین الطا هرین صحبه و سلم و ذ لك في شهور سنه ثما ن و خمسین و سبعمائه کتب اضعف عباد الله تعالي احمدشاه النقاش تبریزی [539]

ibareleri bulunmaktadır.

20.yüzyıl başlarında Bağdad'da bu kitabeye benzeyen bir iki parça kırmızı renkli kare şeklindeki tuğla parçaları bulunmuştur. Bu parçalardan birinde " النین کفرو بایات " ibaresi bulunmakadır. Gerek hattı gerekse de taşıdıkları özelliklerden bu parçaların yukarıdaki kitabenin parçaları oldukları tahmin edilmektedir. [540]

Daha önce de ifade edildiği üzere bu külliyenin inşasına Büyük Şeyh Hasan devrinde başlanılmış ve onun ölümünden sonra Sultan Uveys Bahadır Han devrinde 758 h. yılında tamamlanmıştır.

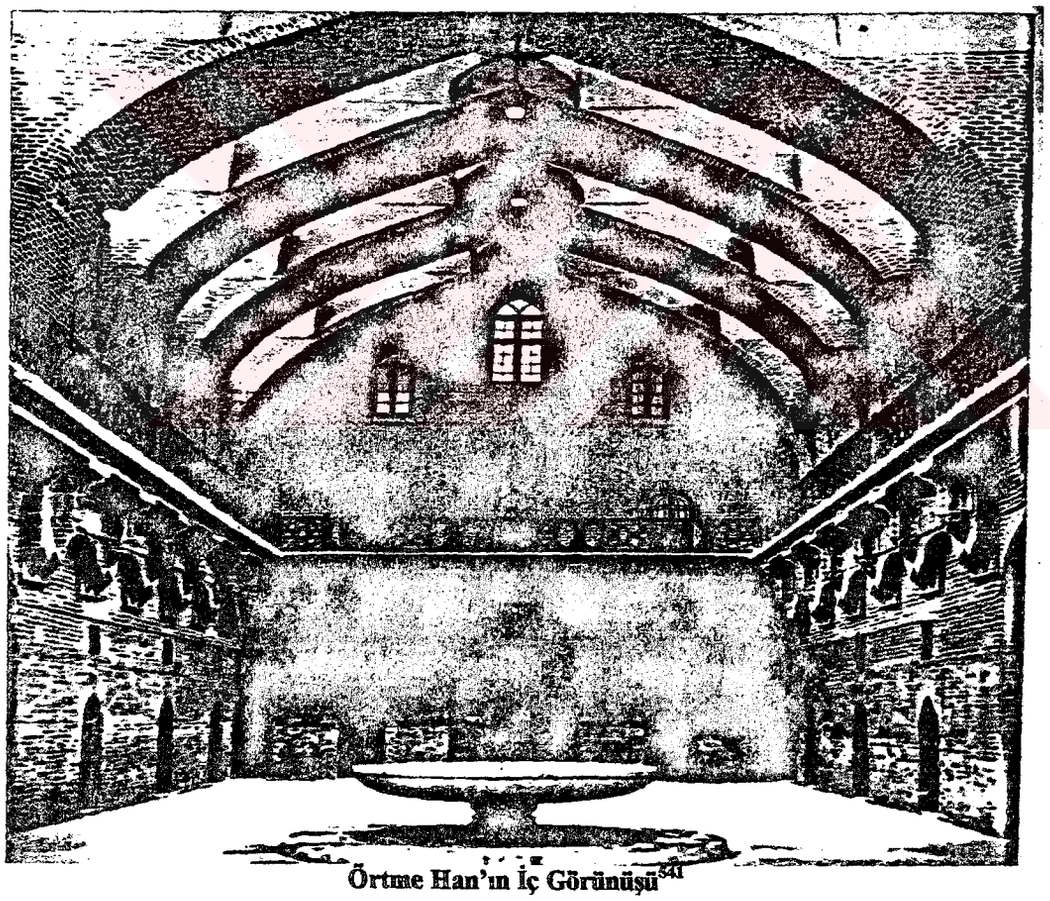

Örtme Han'ın İç Görünüşü[541]

[539] Beyânî, s.357
[540] Beyânî, s.358
[541] Fransis, Bağdâd, Fotoğraf no:17

4-Örtme Hanı (خان الأورطه): Mercan Hanı (Hân-ı Mercan) olarak da bilinen bu eser de Mercan Hoca tarafından 760/1358 yılında Bağdad'da "Sûk us-selâse" bölgesinde inşa ettirilmiştir. Bir iş hanı olarak yaptırılan ve içinde çok sayıda ticarethane bulunan bu yapı daha sonra "*Dâru'l-evkâf*" adı ile de anılmıştır. Celayirliler devrinden günümüze ulaşabilen eserlerden biridir.[542]

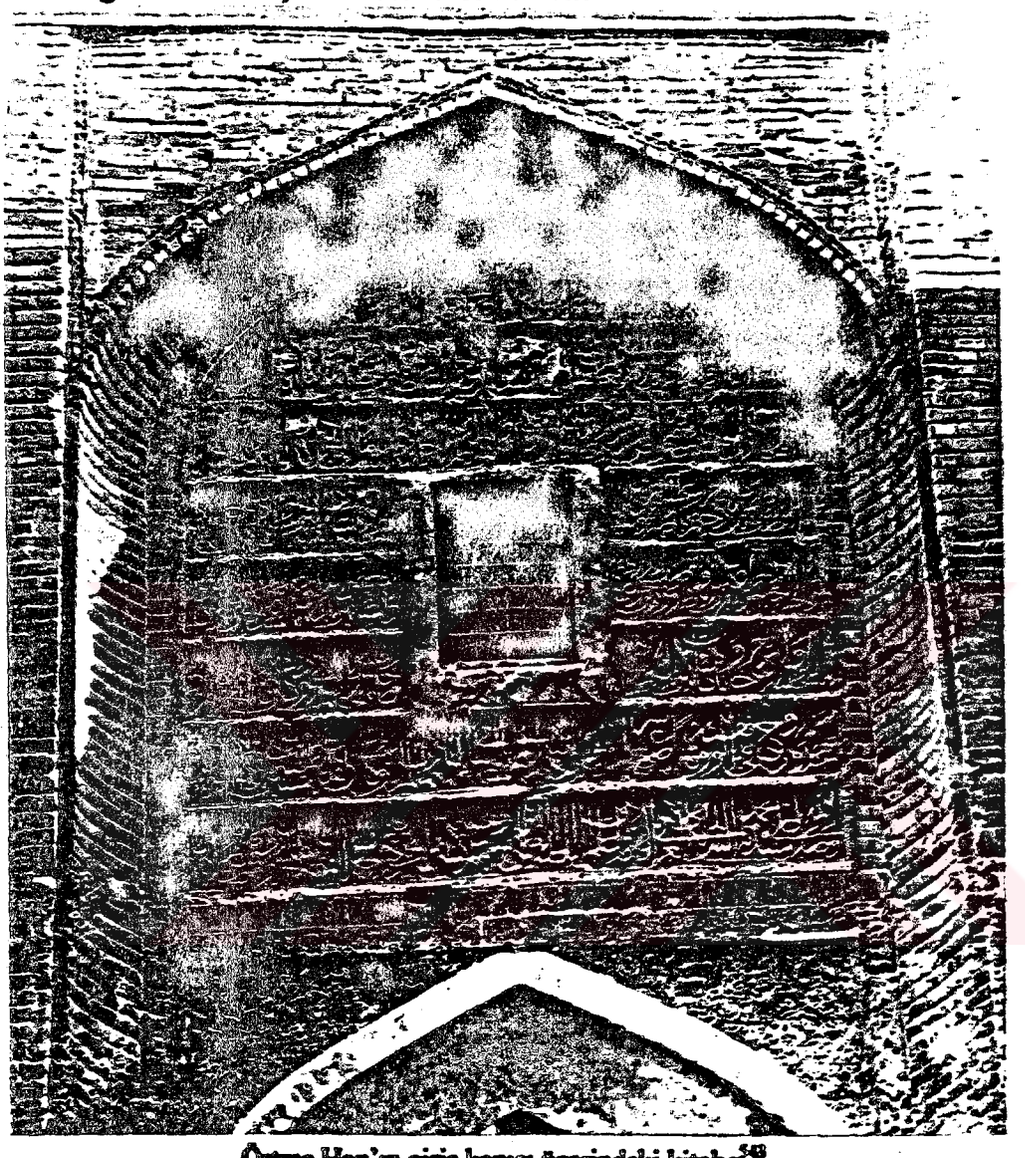

Örtme Han'ın giriş kapısı üzerindeki kitabe[543]

5-Şuster Camii: 13. Abbasi Halifesi el-Mütaz Billah ibn-i Mutevekkil tarafından yaptırılan bu cami muhtemelen Sultan Uveys Bahadır Han tarafından tamir ettirilmiş ya da bir minare yaptırılmıştır. Caminin doğu kısmında kalan duvarına bitişik olarak inşa edilen bu minare oldukça yüksektir ve o dönemde inşa ettirilen camilerin pek azında bu yükseklikte minare görülmektedir. Minarenin camiye bitiştiği alt kısım duvarında bulunan bir taş üzerine Sultan Uveys Bahadır Han'ın adı nakşedilmiştir.[544]

---

[542] Fransis, Bağdâd, s.16,21
[543] Fransis, Bağdâd, fotoğraf no: 18
[544] Muhammed Hasan Hanı, I/702

SONUÇ

Orta Asya'da çok sayıda kollara bölünen ve tarih sürecinde farklı isimlerle anılan bir çok Türk kabilesi yaşadıkları coğrafyalardan, değişik sebeplerle başka topraklara göç etmek zorunda kalmış ve gittikleri yerlerde irili ufaklı bir çok siyasi teşekkül oluşturmuşlardır. Bu kabileler kimi zaman müstakil olarak, kimi zaman da diğer kabilelerle birlikte hareket etmişler ve içinde bulundukları duruma göre de muhtelif isimlerle anılagelmişlerdir.

Muteber tarih kaynaklarında aslında Türk kökenli oldukları yönünde kayıtlar bulunan, ancak Moğol İmparatoru Cengiz Han ve onun haleflerinin tesis ettiği Moğol imparatorluğu bünyesinde yer almaları ve Hülegü Han ile birlikte Batı Asya'ya gelerek İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar aralıksız olarak İlhanlılarla birlikte hareket etmelerinden dolayı, özellikle Arap ve Fars kaynakları tarafından Moğol olarak addedilen Celayirliler, sözü edilen kaynaklardan istifade eden tarih araştırmacılarının önemli bir kısmınca da Moğol olarak kabul edilmişlerdir.

Miladi VI-VII. asırlarda dağınık kabile ve oymaklar halinde Moğolistan'ın doğusunda, Onon ve Kerulen (Keluren-Kerulan) Nehri kıyıları ile Baykal Gölü arasında kalan bölgelerde göçebe bir halde ve çoğunluğu Uygurlara tabi olarak yaşarken, Cengiz Han ve haleflerinin emrine girmiş olan Celayirlilerden kalabalık bir grup, 651/1253 tarihinde, Hülegü Han ile Batı Asya'ya gelmiş, bu kabile ileri gelenleri, İlhanlıların devletleşme sürecinde rol oynamışlar ve tamamen Türk ve Moğol kabilelerine dayanan İlhanlılar Devleti'ni oluşturan en önemli unsurlardan biri olmuşlardır.

Nihayetinde, İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han'ın 736/1335-1336 yılında ölümünden sonra liyakatsiz ilhanların iş başına geçmesi ve saltanat kavgaları ile yıkılmaya yüz tutan İlhanlılar Devleti'nin kargaşa içinde geçen son dönemlerinde, Celayir kabilesinin en önde gelen şahsiyeti olan ve anne tarafından bir İlhanlı şehzadesi sayılan Celayirli Büyük Şeyh Hasan, bir mirasçı olarak ortaya çıkmış ve uzunca bir süre devam eden saltanat mücadelelerinin ardından 740/1339-1340 yılında, daha sonra İlhanlılar coğrafyasının merkezinde ve önemli bir bölümünde yaklaşık olarak bir asır hüküm sürecek olan Celayirli Devleti'ni kurmuştur.

İlhanlılar Devleti'nin toprakları üzerinde kurulan, bu nedenle de çoğu tarih yazarları ve araştırmacıları tarafından onların devamı olarak gösterilen Celayirli Devleti, kuruluşundan kısa bir süre sonra hızlı bir büyüme göstermiş, İran başta olmak üzere Azerbaycan, Anadolu'nun bir bölümü, Irak, Gürcistan ve bugünkü Ermenistan'ın (Ermeniyye) bir kısmını da de içine alan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur.

İlhanlılar Devleti'nin büyük ölçüde feodal kabile sistemine dayanması ve kabile reislerinin devlet yönetiminde söz sahibi olması nedeniyle Celayiroğulları Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar İlhanlı Devletini oluşturan diğer kabile bireylerinin, saltanat mücadelelerine ve kendilerini İlhanlıların mirasçısı olarak kabul eden diğer hanedanların saldırılarına maruz kalmış, hakimiyet süresinin büyük bir bölümü savaşlar ve kargaşalar içinde geçmiş olmasına rağmen, hicri sekizinci asrın sonlarında, Timur'un İran'da görünmesine kadar geçen süreç içinde, bu coğrafyada siyasi, askeri ve kültürel açılardan etkili olmuştur.

Celayiroğulları Devleti'nin kurucusu Büyük Şeyh Hasan, Ebu Said Bahadır Han'ın 736/1335 yılında ölümünden hemen sonra Anadolu'dan başlattığı saltanat mücadelelerinin sonunda, İlhanlı topraklarının bazen bir kısmına, bazen de önemli bir bölümüne hükmedebilme başarısına ulaşmışsa da uzun süreli bir istikrar sağlayamamıştır. Onun tesisi ettiği devlet daha ziyade, 757/1356 yılında yerine geçen oğlu Sultan Uveys Bahadır Han devrinde olmuştur. Sultan Uveys Bahadır Han devri, Celayirli Devleti'nin siyasi ve askeri bakımlardan en güçlü bulunduğu ve sınırlarının en geniş noktasına ulaştığı devre olmuştur.

Sultan Uveys'in 776/1374-1375 yılında ölümünden sonra devletin başına geçen oğlu Sultan Hüseyin devrinde devlet, feodal kabile beylerinin mücadeleleri ve komşu devletlerin saldırıları ile karşı karşıya kalmış, nihayetinde Sultan Uveys'in diğer bir oğlu olan Sultan Ahmed, ağabeyini ortadan kaldırarak onun yerine oturmuştur. Sultan Ahmed Celayir'in de hükümranlığının ilk yılları saltanat mücadeleleri ile geçmiş, yerini sağlamlaştırmasından sonra ise Timur'un ortaya çıkışı ile yeniden bir kargaşa ortamına girilmiş ve sonuçta devletin bütün toprakları Timur'un eline geçmiştir. Tüm güçlüklere rağmen mücadelesinden vazgeçmeyen ve Timur'un ölümünden sonra topraklarının önemli bir kısmını yeniden ele geçirmeyi başaran Sultan Ahmed'in 813/1410 yılında, Kara Koyunlu kabilesi reisi Kara Yusuf'a yenilerek öldürülmesiyle ise Celayiroğulları Devleti resmen sona ermiştir.

İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, onun toprakları üzerinde Celayirlilerle çağdaş irili ufaklı çok sayıda devlet ve siyasi teşekkül oluşmasına rağmen, Celayiroğulları Devleti, tarihi ve diğer bakımlardan diğerlerinden daha fazla ön plana çıkmıştır. Bunun nedeni ise, Celayirlilerin, İlhanlılar gibi Asya Kıtası'nın tarihinde son derece önemli izler bırakmış olan bir devletin asli toprakları üzerinde, yani, İran, Azerbaycan, Anadolu'nun bir bölümü, bugünkü Irak, Ermenistan ve Gürcistan'ı içine alan, jeopolitik öneme sahip bir bölgede kurulmuş olması, hükümdarlarının edebiyat ve güzel sanatlara gösterdikleri ilgi nedeniyle, bu devrede sanat ve edebiyatın hemen hemen her dalının önemli bir gelişme göstermesi, bundan dolayı da tarih yazarları ile şair ve ediplerin, bu devletin tarihine ve hükümdarlarına, eserlerinde geniş bir şekilde yer vermeleridir.

Sonuç olarak denilebilir ki Celayirliler, başta İran olmak üzere Batı Asya'daki Türk-Moğol hakimiyet döneminin yaklaşık bir asırlık kısa bir dilimini oluşturmakla birlikte, kurdukları devletin konumu, hüküm sürdüğü tarih süreci ve hükümdarlarının özellikleri nedeniyle siyasi, askeri ve kültürel anlamda söz konusu coğrafyada etkili olmuşlar ve özellikle de İran'da Türk Moğol hakimiyetinin ve kültürünün devamı ve İran'ın Türkleştirilmesi konularında, İlhanlılarla Timurlular arasında önemli bir köprü olmuşlardır.

EKLER

I. CELAYİROĞULLARI DEVLETİ HARİTASI*

- Haritada:

alanlar, kuruluşundan yıkılışına kadar çoğunlukla Celayiroğulları Devletinin hakimiyeti altında kalan bölgeleri,

alanlar, belirli sürelerle Celayiroğulları Devletinin hakimiyetinde kalan devletleri ya da tâbi hakimler aracılığıyla idare edilen toprakları belirtmektedir.

* Harita Zeryâb (Historical Atlas Of Iran, harita no: 18)'dan alınmış, Türkçeleştirilmiş, daha sonra kaynaklarda verilen bilgilere istinaden bir takım ekleme ve çıkarımlar yapılmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Bülent YILMAZ 1969 yılında Erzincan'ın İliç ilçesinde dünyaya geldi. 1976 yılında İliç'te başladığı ilkokulu ve ardından ortaokulu aynı ilçede bitirdi. 1986-1987 öğretim yılında da Adana Borsa Lisesi'nden mezun oldu.

1988 yılında kazandığı Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nı 1992 yılında tamamladı. 1994 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Araştırma Görevliliği kadrosuna atandı. Aynı enstitünün Fars Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalında 1992 yılında kazandığı Yüksek Lisans eğitimini 1996 yılında tamamlayan Bülent YILMAZ, 1995 yılından bu yana devlet memuru olarak görev yapmaktadır.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ